

Документи
БОГДАНА
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДМІНІСТРІВ УАКРАЇНСЬКОЇ РСР

ДОКУМЕНТИ
БОГДА
ХЕЛЬНИЦЬКОГО

УПОРЯДКОВАНО
ІЛІНІНІ
ІВРІНІНІ
ТА ІЛІНІНІ

ВІДАВ ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ - 1961

Друкування на постійному місці роботи Інституту української мови
Академії наук Української РСР

9(С2)1
X65

У збірнику 6, номер 11 наведені листи, універсали та анкети Богдана Хмельницького до Іванів-Котів у арміях та бібліотек української РСР, Москви та Ленінградів, а також Польщі, Угорщини, Чехії, Нідерландів, Австрії. У цих документах висвітлюється головним чином діяльність Богдана Хмельницького в Росії та в інших країнах, соціально-політичний та економічний розвиток України в часи визвольної боротьби українського народу 1648—1654 рр. та в час 1748—1755 час.

У додатках подані отримані та надіслані документи, переклад українських листів і універсалів та ін., а також науково-додатковий апарат.

Відповідальний редактор
канд. історичних наук Ф. П. ШЕВЧЕНКО

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. була переломним моментом в історії України. Саме тому вона завжди привертала увагу дослідників. Багато праць про ці значимі події в історії українського народу з'явилося в зв'язку з 300-річчям возз'єднання України з Росією. Марксистсько-ленінська історична наука, розкриваючи закономірність історичного процесу, показала справжні причини і від визвольної війни, роль народних мас і окремих класів, значення одних і розвиток інших явищ, Великою і закономірною подією в історії було возз'єднання України з Росією.

Марксистсько-ленінським заперечує антинаукові, ідеалістичні твердження про те, що історію можуть творити окремі особи. В той же час марксистсько-ленінським далекий від нігілістичного ставлення до видатних історичних діячів. Роль і значення історичної особи залежить від того, наскільки її діяльність відповідає завданням часу в даній конкретній історичній обстановці, втілює в собі уміння бачити ці завдання, розуміючи їх, спираючись на силу і могутність народу. І коли в історичних дослідженнях йдеться про дії окремих людей, видатних діячів, то, говорячи словами Маркса, «про особи мова йде лише остільки, оскільки вони є *вособленням економічних категорій, носіями певних класових відносин і інтересів*»¹.

Серед багатьох керівників визвольної війни українського народу в період феодалізму особливу роль відіграв видатний державний діяч — полководець Богдан Хмельницький, історичною заслугою якого було те, «що він, виражаючи споконвічні сподівання і прагнення українського народу до тісного союзу з російським народом і очолюючи процес складання української державності, правдиво розумів її завдання і перспективи, бачив неможливість врятування українського народу без його об'єднання з великим російським народом, наполегливо добивався возз'єднання України з Росією»².

¹ К. Маркс, Ф. Енгельс, *Вибрані твори в двох томах*, т. I, Держполітвидав К., 1950, стор. 304.

² «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1648—1654 рр.)», *Священні Центральному Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу, Третього видаву*, К., 1954, стор. 8.

Богдан Хмельницький був людиною своєї епохи, свого класу. Деясть років він як гетьман України стояв у центрі соціально-економічних процесів, які відбувалися в країні, проводив класову політику козацької старшини. Як видатний полководець він доклав багатозусиль, щоб створити збройні сили, які не раз завдавали відчутних ударів арміям іноземних загарбників. Багато зробив Хмельницький для створення нової адміністрації, для налагодження дипломатичних зв'язків з сусідніми державами.

Марксистсько-ленінська історіографія вивчає життя і діяльність видатних діячів для з'ясування суспільної ролі тієї чи іншої особи в подіях, що рухали історію вперед по шляху прогресу.

Діяльність Богдана Хмельницького знайшла вкраве відображення в дстах та універсалах. Ось чому документи українського гетьмана завжди привертала увагу дослідників як в дореволюційній, так і в радянській час¹. Проте жодна з попередніх публікацій не охоплювала всіх відомих документів. Чимало листів та універсалів Богдана Хмельницького ніде не публікувалось. Крім того, багато видань зараз найжче недоступні для широкого кола дослідників.

Все це викликає потребу підготувати нове видання документів Богдана Хмельницького. Пропонований збірник охоплює два періоди історії українського народу — визвольну війну 1648—1654 рр. і возз'яднання України з Росією (документи № 1—226) і перші роки перебування України в складі Російської держави (документи № 227—475). Публікація цих документів сприятиме ще глибшому висвітленню подій та суспільних явищ не тільки в історії України, а й сусідніх держав, розв'язуванню фальсифікацій буржуазними націоналістами як свого історичного процесу, так і ролі та діяльності Хмельницького.

* * *

В радянській історичній літературі мовилося боротьба українського народу та возз'яднання України з Росією висвітлені досить широко. Ми торкаємось тут назважок подій остільки, оскільки це необхідно для розуміння змісту документів, що публікуються.

40-і роки XVII ст. були часом зміцнення магнатських датифундів, найбільш розгнуданої сваволі панів, посилення наступу католицької реакції на українські землі. Магнати докладали всіх зусиль, щоб остаточно придушити будь-які прояви невдоволення народних мас. Соціальний гніт, що його зазнавав український народ, тісно переплітався з національним та релігійним гнобленням. Нестерпним було становище і Запорізького Війська.

Тяжкий гніт з боку польської шляхти ввався собою величезною перешкодою для розвитку України. Питання стояло про саме існування

¹ Спочатку публікації документів Богдана Хмельницького поділялись у додатки

українського народу. Позбутись іноземного гніту було його першочерговим завданням.

У 1648 р. український народ піднявся на визвольну боротьбу. Проти спільного ворога об'єдналися різні соціальні групи: селяни, козак, міські вояки, козацька старшина, вище православне духовенство, дрібна шляхта. Це був загальнонародний рух. «Загальнонародним є той рух, який виражає об'єктивні потреби всієї країни, спрямовуючи свої тяжкі удари проти центральних сил ворога, що завдає розбитої країни. Загальнонародним є той рух, який підтримується співчуттям величезної більшості населення»¹.

Головною і вирішальною силою визвольної війни українського народу були селяни. Разом з ними у цій війні виступили козак. Їх було менше, ніж селян, але вони мали сильну військову організацію і тому стали ударною силою, передовим загonom визвольної боротьби.

Спільне завдання різних соціальних верств — боротьба проти іноземних загарбників — не усувало класових суперечностей. В той час як селяни боролися за знищення феодално-кріпосницького гноблення, козацька старшина прагнула зайняти певне становище в економічному і політичному житті країни і зберегти існуючий лад.

У своїх окремих виступах Хмельницький заявляв, що Запорізьке Військо підняло боротьбу «за волости свої, криваве заслужили» і за віру «старожитню грішаку». У середні війни «свій соціальний і політичний рух змусив був прибрати теологічну форму. Почути мас живилися виключно релігійною пошкою; через це, щоб викликати бурхливий рух, треба власні інтереси цих мас виставити їм у релігійному вбранні»², — писав Енгельс.

Вміщені в збірнику документи Богдана Хмельницького показують, як завдяки величезному героїзму і самовідданості народних мас було здобуто ряд перемог над польсько-шляхетськими військами. В травні 1648 р. під Жовтими Водами і під Корсунем основні польсько-шляхетські сили на Україні зазнали цілковитого розгрому. «Вся історія визвольних воєн показує нам, що коли ці війни захоплювали широкі маси, то визволення наставало швидко»³. Польський уряд змусив був піти на примирення з Запорізьким Військом. За вказівкою королівського канцлера Осесміського українській магнати, прибічник королів, що існували до 1648 р. під польським пануванням, Адам Кисіль почав переговори з Богданом Хмельницьким, переконуючи козацьку старшину в тому, що «так може добитися своїх цілей тільки «у вільній державі, маючи на увазі Польщу. І хоч основна маса повстанців виступала проти перемір'я, старшина вирішила надіслати послів до короля. В листах, що їм везло посольство, очолюване чигиринським полковником Ф. Вешником, головним лідером війни називався коронний гетьман Микола По-

¹ В. І. Ленін, *Твори*, т. 18, стор. 421.

² К. Маркс, Ф. Енгельс, *Вибрані твори* в двох томах, т. II, *Державотвірство*, т. 192, стор. 345.

³ В. І. Ленін, *Твори*, т. 27, стор. 81.

тидакий, який намагався знищити Запорізьке Військо. У загальній формі були висунуті такі політичні вимоги: зберегти давні права і привілеї Запорізького Війська, збільшити рекрути до 12 тис. чоловік, скасувати військову заборгованість, повернути захоплені узятками православні церкви¹.

Хмельницький скептично ставився до переговорів, не віряв у їх позитивні наслідки, про що свідчить його лист до козацького воєводи Семена Болховського від 20 червня 1648 р.² І він мав рацію. Поки урядова комісія збиралася виїхати на Україну для розгляду козацьких вимог, польські загони знову почали воєнні дії.

Виражаючи волю народних мас, гетьман України встановив дипломатичні зв'язки з російським урядом, висунув пропозицію про возз'яцання України з Росією і просив царя надіслати козакам військовою допомогою³. У листі до Олексія Михайловича від 8 червня 1648 р., повідомляючи про перемоги на Житих Водах і під Корсунем, Богдан Хмельницький писав: «Зичили бiamo собі самодержла ессоддара такого... яко ваша царская велможност... А меновите будет то ашому царскому величеству слышно, если дикы знову на нас схотят наступати, в тот же час чим боржей поспешайся із своей стороны на їх наступати, а ми їх за божею помощью отсуд поземем»⁴.

У другій половині 1648 р. воєнні дії тривали, а після розгрому польсько-шляхетської армії 11—13 вересня під Пилявцями поставили дуже скоро союзно Волинь і Галичину, перекинулися на Холщину і Підляшшя. У жовтні—листопаді 1648 р. козацьке військо діяло до Замостя. Прямі козацької армії під Замостя, з окремих загонів аж до Білси сприяв посиленню антифеодальної боротьби польського селянства. Багате на різні події друге піріччя 1648 р. зійшло своє відображення в документах пропонуваного збіранка⁵. Новий польський король Ян Казимир, намагаючись схилити козаків до миру, вислав до Хмельницького своїх послів, обіцявши розглянути скарги Запорізького Війська. У Варшаву було виведжено українське посольство з листами до короля і сенаторів, в яких повсюдились причини війни і викладалися вимоги Запорізького Війська⁶. Козацьке військо знало облогу Замостя і відійшло. Король і гетьман видали універсали про перемир'я⁷.

Мірні переговори мала вести польська комісія на чолі з А. Киселем, яка в лютому 1649 р. прибула в Переяслав. Переговори відбувались у напруженій обстановці. У надісланих королю пухтах миру були вимоги: скасувати унію, призначити киянським воєводою людину «рус-

¹ Док. № 5—8.

² Док. № 14.

³ Док. № 10, 11, 14, 17.

⁴ Док. № 10.

⁵ Док. № 25—31.

⁶ Док. № 22—34.

⁷ Док. № 36.

кого шароуд і грецького закону, надати київському митрополиту місце у сенаті, вислати з Києва слугів та ін.¹ Ці вимоги Хмельницький висував і в інших листах, адресованих польській адміністрації, зокрема Киселю, який був правлячим київським воєводою². Але події розгорталися так, що не було ніяких надій на мир. Польські пани, зібравшись з новими силами, вирішили зброєю повернути втрачене на Україні.

У 1649 р. поквапились дипломатичні зв'язки між російським та українським урядами. 22 квітня 1649 р. Богдан Хмельницький писав у листі до російського царя Олексія Михайловича, що війна неминуча і що вона повинна привести висловлення України. Гетьман висловлював побажання, щоб Олексій Михайлович «яко правдивий и православный государь христинский, единым государем нам, слугам своим, был», і просив подати військову допомогу³.

Після блискучої перемоги української армії над польсько-шляхетськими військами під Зборовом кримській хан Іслам-Гірей, боючись посилення України, повів зрадницькі сепаратні переговори з королівським урядом. Тому керівники загальної війни змушені були погодитися на умови миру, що їм відповідали їх справжнім намірам. Козацька старшина обмежилася вимогами збереження прав і привілеїв козаків, зокрема незалежного козацького суду, скасування сеймових умов проти козацького війська, окремої козацької території по Случ і Прип'ять. Старшина добов'язувалась сама провести перепис Запорізького Війська. Вступ шляхетської армії на територію України мав бути заборонений, хоч польська адміністрація і могла тут діяти. Була висувана і вимога амністії для учасників повстання.

Незважаючи на погіршеність ним, польська сторона їх не прийняла. В ході переговорів вони були ще більше урізані⁴.

У листі до трансільванського князя Ракоці Хмельницький писав, що мир з Польщею не буде тривалим, що це «обман, а не мир»⁵.

У грудні 1649 р. до Варшави було вилучено українське посольство на чолі з полковником Максимом Нестеренком, якому доручалось вимагати затвердження договору, особливо добуватися узгодження справ про унію та про амністію учасникам повстання⁶.

Хоч сейм і затвердив Зборівську угоду, а Ян Казимир надав привілей Запорізькому Війську і православній церкві, польсько-українські відносини не поліпшились. Київський митрополит Косов не був дотушений до участі в засіданні сенату. Польські війська почали зосереджуватися на кордоні України. Влітку 1650 р. козацькі війська вирушили в Молдавію, щоб змусити молдавського воєводу В. Лупула розірвати союз з Польщею і стати на бік Запорізького Війська. Богдан

¹ Док. № 56.

² Док. № 53, 57, 61.

³ Док. № 58.

⁴ Док. № 62, 68.

⁵ Док. № 74.

⁶ Док. № 87.

Хмельницький надіслав Потоцькому ультиматум, в якому вимагав негайно розпустити військо, загрозуючи, що козаки разом з татарами підуць на Польщу. Потоцький відповів військом з українського кордону.¹ Українське військо пройшло в глиб Мовчанії і взяло Ясси, Луцу повернувши миру.²

Польські панні не могли подарувати цього Хмельницькому. В інструкції сейшном король називав його «запеклим ворогом Речі Посполитої». У відповідь на це Хмельницький викрив політику польських панів, які не виконували Зборівської угоди і провокували війну.³ Ще рішучіше вимога про додержання Польською миру з Запорізьким Військом скасування унії, повернення православній церкві маєностей і припинення переслідувань учасників повстання була поставлена у наказі послан на сейм.⁴

24 грудня 1650 р. польський вальний сейм вирішив зібрати військо для війни з козаками.

Хмельницький розумів, що мігати ніколи не відмовляться від своїх претензій на Україну. Готуючись до вирішальних битв, гетьман насамперед шукав допомоги в Росії.

Російський уряд, в силу обставин, що склались, обмежився тим, що дозволив українцям вільно купувати в Росії продовольство, озброєння, переселятися в межі Російської держави, сириня участі домих козаків у війні проти шведської Польщі. Однак і це посягло позиції українського народу, його рішучість вести боротьбу до переможного кінця.⁵

Зібравши головні сили під Білою Церквою, Хмельницький вирушив на захід. Бій під Берестечком був дуже невдалим для Запорізького Війська. Через нову зраду хана королівські війська захопили частину артилерії, чимало військового спорядження і продовольства. Після цього Ян Казимир сподівався остаточно відкрити Україну за допомогою великої армії. Польсько-литовські війська під командуванням Радзівіла з півночі заходили Київ. Український народ протиня у цей час надзвичайну стійкість і бойовий дух. Він піднявся на захист батальйонів і самовільно боровся за її незалежність. Вирванись з татарського полону, Богдан Хмельницький всі сили віддавав організації оборони.

Під тиском козацьких військ Радзівіл залишив Київ, але під Білою Церквою йому вдалося з'єднатися з армією Потоцького.

Після запеклих боїв 18 вересня 1651 р. був підписаний Білоцерківський договір, на умовах значно важчих, ніж Зборівська угода. За цим договором козацький реєстр зменшувався до 20 тис. чоловік; реєстрові

¹ Док. № 117.

² Док. № 116.

³ Док. № 121.

⁴ Док. № 125.

⁵ Док. № 86, 88, 105 та ін.

козари могли жити тільки в Київському воєводстві. Шахаті було дозволено повертатись у свої маєтки.

Але і цей договір польські пани не збирались виконувати. Варшавський сейм не затвердив його. Розташування польсько-шляхетських гарнізонів у містах України викликало гостре незадоволення населення, частина якого перебралась в межі Росії. Тимчасовий мир був виконаний для підготовки козацького війська, зброї, продовольства. Тривали переговори з російським урядом відносно возз'єднання України з Росією і надання козакам військової допомоги¹.

Весною 1652 р. на Україні почалося повстання проти польської адміністрації, військових гарнізонів та панів. У битві під Батогом польські війська зазнали поразки, про що Хмельницький 24 травня 1652 р. повідомив пугівського воєводу². Одночасно Тимофій Хмельницький, син гетьмана, здійснив похід у Молдавію і примусив Лупула сорвати з шляхетською Польщею. В листях до короля і представників польського уряду української гетьман зазначав, що коли польський уряд не забезпечить тривалого миру, Запорізьке Військо негайно порве з Польщею³.

У липні 1652 р. польський сейм прийняв постанову про створення 50-тисячної найманчої армії для нового походу на Україну. У березні 1653 р. 10-тисячне шляхетське військо вдерлось на землю, на яких було встановлено козацькі порядки. За допомогою селян і міського населення козацькі гарнізони мужньо відбивали натиск шляхетської армії.

Восени 1653 р. король Ян Казимир прийшов з великим військом на Поділля і збудував оборонний табір від Жванцем. Визвольна армія рушила назустріч шахаті і зупинилася під Гусятином. Польський табір був спотвиний. Проте до вирішальної битви не дійшло. Криський хан Іслам-Грей, який брав участь у поході на боці українського війська, одержавши від короля великі гроші, і цього разу уклав перемир'я з Яном Казимиром. У листі від 7 грудня Хмельницький писав послу російського уряду В. Бутурліну: «А то об'являем, что король польскій с татари помирился, а мы с ним и в сичи не видалися»⁴.

Протягом 1652—1653 рр. до російського уряду було виважено кілька посольств від Війська Запорізького: в січні 1652 р. — очолюване полковником Іваном Іскрою⁵, в кінці 1652 р. — на чолі з військовим суддею С. Богдановичем-Зарудиним⁶, у березні 1653 р. — на чолі з К. Бураєм і С. Мужилловським⁷. Всі ці посольства обговорювали питання союзу України з Російською державою.

1 жовтня 1653 р. Земський собор одностайно вирішив возз'єднати Україну з Росією і оголосити війну Польщі. Возз'єднання України

¹ Док. № 157, 160 та ін.

² Док. № 175.

³ Док. № 179, 180, 197.

⁴ Док. № 221.

⁵ Док. № 161.

⁶ Док. № 192.

⁷ Док. № 290—302.

з Росією було порятунком для українського народу. Разом з тим виступило Російське державу і завдало відчутного удару міжнародному авторитету Речі Посполитої.

Переяславська рада була початком нового етапу у відносинах між Україною і Росією. Зростає економічні, політичні, військові і культурні зв'язки між двома братніми народами. Між Московією і Чигирином встановилися постійні зв'язки. Через своїх посолів і гінців гетьман повідомляв російський уряд про політичне і воєнне становище на Україні, інформував про іноземні посольства, що приїжджали у Чигирин. Багато листів присвячено спільній боротьбі російських і українських військ проти Польщі в 1654—1655 рр.¹ Документи Богдана Хмельницького характеризують складну міжнародну обстановку середини XVII ст. у Східній Європі.

У матеріалах збірника знайшов вкраєне відображення талант Богдана Хмельницького як дипломата. З перших днів повстання війни гетьман спрямовував свою дипломатичну діяльність на те, щоб паралельно заходити Польщі і добитися допомоги з боку тих сил, які вороже ставились до Речі Посполитої та її союзників.

У листі до Олексія Михайловича від 2 квітня 1655 р. Хмельницький зазначає, що польські магнати прагнуть заручитися допомогою поляків, німців, угорців, турків і татар, і тому «нам трудно, — підкреслює гетьман, — тех, которые к нам издана с принятием поклоняются, от себя отстоять, но и во всем таких искать»².

Союзом дипломатичного діяльства Хмельницький забезпечив Україні допомогу Криму, добився прихильного нейтралітету Туреччини і Семиграддя, змусив Молдавію розірвати союз з Польщею, відготував союз із Швецією, встановив дружні відносини з Венецією.

Після возз'яднання український гетьман спрямував свою дипломатичну діяльність на зміцнення союзу з Росією, посилення авторитету України на міжнародній арені, ослаблення потенціальних противників України та Росії. Листи 1654—1657 рр. дають вкраєву картину дипломатичних кроків Хмельницького³.

Зміцнюючи воєнні України союзними договорами з сусідами, Богдан Хмельницький основу дальшого розвитку країни бачив у пероринному зв'язку з Російською державою. Непомилку вірність українського гетьмана справі возз'яднання України з Росією підтверджує багато документів збірника, зокрема лист до Олексія Михайловича від 30 червня 1656 р., що був відповіддю на офіційальне повідомлення царського уряду про переговори з Польщею і початок війни з Швецією.

Підкреслюючи братерську єдність українського і російського народів, Хмельницький у цьому листі сформулював головні висновки відносно кордону з Польщею. Він писав: «Пусть так, как за исключенных предков вашего царского величества святые памяти ближних княжат ро-

¹ Док. № 229, 246, 247, 250, 264, 269, 273, 277, 279, 280, 284, 289, 290 та ін.

² Док. № 354.

³ Док. № 243, 281, 325, 370, 396, 415, 416, 417, 421, 425, 431, 434, 436 та ін.

свійських було, н инше будет, чтоб рубеж княжества Россійского по Вислу рѣку был, аж до венгерские границы¹. Отже, в листі історично аргументується вимога визволення Західної України. Це свідчить про те, що Хмельницький добре знав кордони давньої Руської держави.

Своєю вірністю союзу з Росією Хмельницький підкреслював не тільки в листах до російського уряду, а й до державних діячів інших країн. Так, у листі до литовського великого гетьмана Павла Сапєги від 24 квітня 1657 р. про переговори з Польщею Хмельницький писав, що він при всій справі повідомляє російський уряд і з усіх питань з ним радиться. «Так і в цьому випадку, — пише гетьман, — не можемо його (нара) не сповістити, питаючися, які він має наміри у цій справі... І вдарте нагадуємо, що не можемо бути зрадниками царя його милості і зберемося без вагання виконувати його волю»².

Публіковані листи дають можливість з'ясувати хід і характер зносин царського уряду з Богданом Хмельницьким, виокремити тенденційні твердження українського буржуазного націоналіста М. Грушевського, який, вороже ставлячись до возз'єднання України з Росією, дорікав українському гетьману за те, що він вступив у підданство Росії замість того, щоб укласти союз з Шейною³. М. Грушевський ігнорував головне: братерські зв'язки, які лежали в основі возз'єднання України з Росією.

* * *

У ході визвольної війни українського народу було знищено землевласницькі великі магнати і католицькі церкви. Зменшилися феодалні повинності. Пашина, як правило, була замінена грошовою і продуктивною ринковою. Багато селян, ставши ресторнами козаків, майже не підбувало феодалних повинностей. Селами, які перебували у війську, теж не підбували феодалних повинностей.

Але визвольна війна українського народу не привела до ліквідації кріпацтва. Православні монастирі, козацька старшина і дрібна шляхта прагнули зберегти феодално-кріпосницькі відносини шляхом зміцнення феодалного землеволодіння.

Відбиваючи класові інтереси козацької старшини, української шляхти та православної церкви, гетьманське управління на чолі з Богданом Хмельницьким вживало заходів, спрямованих на зміцнення землеволодіння світських і духовних феодалів.

Духовенство завжди користувалося прихильністю пашуєщих класів, діставало від них привілеї і права. В універсалах Хмельницького також не раз обґрунтовувалося право духовенства на маєтності. Юридичним виправданням для надання привілеїв було те, що духовенство користувалося ними з давніх-давен.

¹ Док. № 280.

² Док. № 446.

³ М. Грушевський, Історія України-Руси, т. IX, стор. 916.

Володіння іранокалонних монастирів були розгромлені повстаннями селянами¹. Але в ході північної війни монастирі за допомогою гетьманського уряду не тільки повернули маєтності, що їм належали, а й одержали нові володіння за рахунок католицької церкви і польської шляхти, що втекла з України.

У січні 1651 р. гетьман передав великі маєтності, що раніше належали домініканцям, Київському Боголюбському Братському монастирю². 15 травня 1651 р. були підтверджені права Максимівського монастиря на його землі³.

У 1655 р. Лубецькому Мгарському монастирю були передані володіння бернардинських монахів, поселених у Лубках князем Вишневицьким⁴. 16 травня 1655 р. гетьман надав «з необхідності нашої село Полонне, стовпос на землях монастиря Гусинського»⁵. У тому ж році він передав Батуринському Круницькому монастирю «за всім вельчостом село Хмилів»⁶.

Універсалами підтверджувались права монастирів на подаровані або куплені землі, млина, пасіки тощо, а також право на феодалну експлуатацію селян, на збирання меду⁷. Малин, як правило, давались у «спокійное уживаніє»⁸, або в «уживаніє вічноє»⁹. Працюю залежних селян Хмельницький забезпечував гатиня гребель¹⁰.

Монастирі володіли і такими прибутковими промислами, як перепони через річки. Так, 9 серпня 1650 р. Хмельницький наказав київському стовпнику і візту заборонити перепів човнами через Рось; право займатися цим промислом надавалось виключно ченцям Києво-Пустинного монастиря¹¹.

Гетьманське управління закріплювало за монастирями право на ловлю риби. Так, 11 березня 1649 р. універсал на ловлю риби в Дніпрі одержав Києво-Пустинський Микдаський монастир¹². Універсалом від 24 травня 1651 р. «люди рибиніє» були надані Київському Межитирському монастирю¹³.

Монастирське землеволодіння і промисли розвивались на феодалній основі. Разом з маєтностями монастирям надавались і піддані. У феодалну залежність від монастирів часто попадали і рядові козаки, і міщани.

¹ Док. № 13 та ін.

² Док. № 131.

³ Док. № 120.

⁴ Док. № 306.

⁵ Док. № 312.

⁶ Док. № 307.

⁷ Док. № 274, 305.

⁸ Док. № 320.

⁹ Док. № 222.

¹⁰ Док. № 185, 305, 306.

¹¹ Док. № 113.

¹² Док. № 52.

¹³ Док. № 141.

У більшості документів не зазначається, яка була форма феодалної ренти. Перші універсали про «послуженство» селян Хмельницький видав у 1648 р. В універсалі Флорійському монастирю від 22 грудня 1648 р. наказується, щоб селяни «были... послушными і шельскую повинност веддуг звичаю давнего отдавали»¹.

Після возз'яднання України з Росією монастирські селяни, як і раніше, мали бути «послушними», віддавати «спожитки», відбувати «споживності» і навіть «роботизну», тобто панщину².

З метою залучення на бік народу служлих елементів Хмельницький досить широко практикував закріплення за ними шляхетських маєтків, рішенням маєтків тим, хто вступав до козацького війська. У 1656 р. гетьман затверджує як власність Юрія Бакуринського маєтки, куплені батьком і братями останнього, оскільки Бакуринські служили у Запорізькому Війську³. Власністю Лаврентія Борозни були затверджені села Горськ, Клося, Жовідь та ін.⁴ За «вчливість... в поданню... фортеці Інківської» підтверджено право шляхтича Павла Ярмаутовського на «село его власное Вербино»⁵. Знявнення шляхти містечка Настасія від воєнних поставок і постійів мотивувалось її долученням до Запорізького Війська⁶.

Ряд листів та універсалів свідчить про класову боротьбу на Україні під час визвольної війни і в наступні роки. Уже 2 червня 1648 р. Хмельницький наказав придуцькому сотнику і отаману покарати учасників нападу на Гусятинський монастир⁷, заборонив монастирським підданним залізуватися в козаки⁸. 25 травня 1654 р. гетьман наказав кийському полковнику охороняти майно Видубецького монастиря і покарати тих, хто завдав монастирю збитків «частим дозвелем риб»⁹.

Виступи селян іноді набували характеру повстань. У листі від 26 червня 1654 р. Хмельницький повідомляв птувальського воєводу Зюкова про те, що «в Гадачом и в Веняку и в иных городех некоторые мещаники, учина смелые и многое зло делают», перейшли на російську територію. Гетьман просив воєводу покарати цих людей, а їх майно відібрати для царської казни¹⁰. Рух «свольників» мав місце у березні 1655 р., про що Хмельницький повідомляв боярина Шереметєва¹¹.

7 червня 1656 р. український гетьман писав Олексію Михайловичу, «что великие бунты всчадися было от донских, а полковником у них был Гришка Небядиен, которой многих бранников и свольников

¹ Док. № 38.

² Док. № 292, 306, 349, 360, 364.

³ Док. № 383.

⁴ Док. № 402.

⁵ Док. № 450.

⁶ Док. № 295.

⁷ Док. № 16.

⁸ Док. № 15.

⁹ Док. № 254.

¹⁰ Док. № 378.

¹¹ Док. № 302.

соборал было, хотя на нас рать подвять. И, чего сохрани боже, все воярители наши тешилися и мы всели тех своевольников разгромить... Но, сохрани боже, ежем б больше тех своевольников собралось, то бы есөө великий зогорелся, что ови так говорили, что кые вы тешились, а мы на лето нас воевати будем¹. Старшина наказала цей рух безбаченим, напять сам гетьман приїхав у Галчя для організації оборони прикордонної смуги від нападів повстанців.

Гетьманське управління було, з одного боку, за ліквідацію землеводівних магнатів, корода, польської шляхти і католицької церкви, а з другого — воно оморочало, зміцнювало і розширювало землеводівні української шляхти, козацької старшини і православної церкви, карало тих, хто посягав на власність останніх.

Хоч гетьманський уряд проводив свою політику в інтересах українських феодалів, проте він був змушений йти на деякі поступки селянству, яке брало активну участь у визвольній війні і своїми антифеодальними виступами добилось ослаблення кріпосного гніту.

Намагання гетьманського уряду змусити селян від панських жорстокостей та розправ можна пояснити тільки прагненням не відштовхнути селян від участі у визвольному русі.

5. Документи Богдана Хмельницького у значній мірі висвітлюють роль міст у подіях 1648—1654 рр. У збірнику публікується кілька універсалів, якими гетьман застерігав полковників та інших урядовців від зазіхань на міську власність, забезпечував права міст, насамперед Києва², Ніжина³ та ін.⁴ Характерним щодо цього є універсал Чернігіву про підтвердження права міщан обирати війта. Цим універсалом гетьман також надавав війту особливу владу над містом і навколишніми селами⁵.

Отже, твердження М. Грушевського про те, нібито яке знайдемо ми в декларації і трактатах Хмельниччини і справи далекі більше зної усвідомленої і всім західноєвропейським життям задокументованої — прав міст і міщанства⁶, не відповідає дійсності.

Універсалами гетьмана повідомлялося про мир і підготовку до війни, визначався час вступу окремих полків у поход. Так, універсалом від 24 травня 1650 р. Хмельницький наказав полковникам виділити по 300 чоловік з кожного полку; очолювані сотниками, ці люди мали 26 травня прибути до Податин⁷. 2 серпня 1650 р. гетьман наказав білоцерківському полковнику негайно вирушити на Уманський шлях з метою випередити ворога⁸.

¹ Док. № 377.

² Док. № 178, 504, 205, 229, 274, 344.

³ Док. № 110, 350.

⁴ Док. № 412, 439.

⁵ Док. № 83.

⁶ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. IX, стор. 1502.

⁷ Док. № 100.

⁸ Док. № 111.

Універсалами або наказами повідомлялось про призначення полковників¹.

Ряд документів стосується судочинства². Універсалом від 26 листопада 1655 р. гетьман наказав місському суду: «до нас не одсилаючи строго карати позволимь «свавідних» козаків³. Заслугуюче на увагу факт створення окремого суду для грецьких купців, зокрема в Ніжині⁴.

З розсадження феодально-кріпосницької системи були спроби відновити домініальний суд. Надляючи в 1653 р. Межигірському монастирю село Чернин, гетьман писав: «А непослушних волюю будет преселеному етцу Ігуменові і черцям, до того монастиря належачим, карати, яко подданих місца святого, ведучу проступку їх»⁵.

Документи Богдана Хмельницького містять цінні відомості про фінанси. Для державної скарбниці було вигідно віддавати в оренду різні промисли, особливо виробництво спиртних напоїв. Універсал від 17 січня 1654 р. спрямований проти тих князів, які самовільно виробляли горілку⁶. Віддаючи в оренду млин на Тишках, гетьман наказував: «Арендари жеби зараз той млин попустили, сжели в аренді, а їм о том дефактата слушная будет»⁷.

Універсалом від 10 жовтня 1656 р. Хмельницький заминив при рахуні містечка Козельця «восное, помірное, деготь, воскобойно і поведершину», наказавши, щоб до цих «пожитків» не втручались старшина, козакі й орендарі⁸.

Універсалом від 15 червня 1655 р. гетьман передав у користування Павлу Хмельницькому, який позичив військовій скарбниці 8 тис. золотих, села Бугайку, Беркове, Масані і Борщівку⁹.

Навіть добіглий огляд документів Богдана Хмельницького показує, що вони висвітлюють різні сторони соціально-економічних відносин на Україні в період визвольної війни і після неї, воєнні і політичні події того часу, розвиток українсько-російських зв'язків, взаємовідносин України з Польщею, Угорщиною, Швецією та ін. Тому ці документи дозволяють розв'язати чимало нез'ясованих питань, переглянути ряд проблем, розв'язати невирішені, а то й вперше твердження, які мали місце в історичній літературі.

¹ Док. № 109, 302.

² Док. № 40.

³ Док. № 314.

⁴ Док. № 430.

⁵ Док. № 222.

⁶ Док. № 229.

⁷ Док. № 193.

⁸ Док. № 412.

⁹ Док. № 319.

Для цього збірника використані архівні фонди центральних державних історичних архівів Української РСР у Києві і Львові, філіалу Центрального державного історичного архіву Української РСР у Харкові, Державної публічної бібліотеки Української РСР, Державного історичного музею Української РСР у Києві, Чернігівського обласного державного архіву, Державного музею українського мистецтва у Львові, Центрального державного архіву давніх актів СРСР, Державної публічної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, Архіву Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР і Центрального державного історичного архіву СРСР у Ленінграді.

Використано мікрофільми і фотокопії документів Богдана Хмельницького, надіслані Архівному управлінню при Раді Міністрів Української РСР Генеральною дирекцією архівів Польської Народної Республіки, Архівом управління Угорської Народної Республіки і Шведським державним архівом у Стокгольмі. Крім того, упорядковані перекладу ряд друкованих видань.

Всього вдалося вивчити 475 документів Богдана Хмельницького: 169 оригіналів, 156 архівних копій, 125 діловодних перекладів з оригіналів на російську та інші мови, 25 документів (оригіналів і копій) вірою тільки з посередніх публікацій. У збірнику вміщено 172 документи українською, 121 російською, 131 польською, 45 латинською, 4 угорською, один італійською і один німецькою мовами. Вперше публікується 107 документів.

Всі документи, вміщені у збірнику, систематизовані у хронологічному порядку за старим стилем. В їх складі: листи (320), в тому числі до російського уряду (151), угоди (2), інструкції (3), накази (28), універсали (115), звернення, проклами та інші документи (7).

Гетьманська канцелярія підтримувала зв'язки з іншими країнами шляхом листування. Перші листи Богдана Хмельницького до російського уряду написані довільною формою, що суперечило тодішній практиці у міжнародних відносинах. Цим, очевидно, і пояснюється той факт, що російський уряд у березні 1649 р. передав через посла Унковського «образовное письмо», яким гетьман мав користуватися при зносинах з царем. Встановленою «образовним письмом» формі звертання і дотримувалась українська дипломатія в дітя 1649 р. у зносинах з Росією. В листах витримуються установлені титули і етикет, але ділова частина написана простою, розмовною мовою.

У листах до польського уряду наслідувалась шляхетська багатослівність і витончена ввічливість, що проявлялась у вживанні виразів «вірні віддані», «покірні слуги» і т. д., і т. п.

Листи у Швецію, Семиграддя та інші країни написані латинською мовою у пишновидному стилі. До речі, і переговори з чужоземними послами Богдан Хмельницький та козацька старшина вели латинською мовою, якою вони добре володіли. Слід зауважити, що в усіх листах

Хмельницького помітне пристосування до значаїв тих країн, в які вони адресувалися.

При користуванні листами Богдана Хмельницького необхідно враховувати, що гетьман змушений був зважати на тогочасний дипломатичний етикет, а тому вживав форми і висловів, прийнятні тоді. Цей етикет і дипломатична ввічливість не завжди відбивали справжню суть справи. Істориків це необхідно мати на увазі, і тому для розкриття справжнього стану речей він повинен використовувати й інші документи.

В інструкціях посилає передчуваніся питання, які їм доручалося з'ясувати чи розв'язати в ході переговорів.

Якщо листи, як правило, були документами дипломатичного порядку, то універсали і накази являли собою документи внутрішнього характеру. Вони писались коротко, по-діловому. В універсалах можна виділяти виступні стилістичні частини. Їм'я і іривнище гетьмана зустрічається в одній формі — «Богдан Хмельницький», Титул його згадуємо в трьох редакціях. Коли Україна перебувала під владою Польщі, Хмельницький підписувався: «гетман з Войском его к. м. Запорожским», після розриву в Польщезо — «гетман з Войском Запорожским», після возз'ядання з Росією — «гетман з Войском его и. в. Запорожским». Звернення передається по-різному («всім воебє і кожному зособна», «всімъ нашим писанемъ», «всімъ нашим і кожному зособна», «всімъ нашим і кожному зособна» і т. д.). Опис подій подається без вступу. Однак часом зустрічається загальний короткий вступ. В окремих універсалах відсутні і вступ і опис подій, а наводяться тільки рішення справи.

Листи та універсали, як правило, підписувались гетьманом і скріплювалися військовою печаткою. На окремих документах зустрічається підпис генерального військового писаря.

Перші листи та універсали складав сам Хмельницький, про що свідчать оригінали листів до російського уряду¹. Пізніше документи писав генеральний військовий писар та за його вказівкою канцеляристи. Це підтверджують оригінали, написані різними почерками. Зразок, за яким би складалися листи та універсали в канцелярії гетьмана, очевидно, не було, бо навіть документи, написані в одній і тій же день, відрізняються щодо стилю. На стиль документів, безперечно, мали вплив ті, хто писав їх шротки.

Не можна сказати, скільки листів та універсалів вишло з канцелярії гетьманського уряду, бо не збереглися ні журналі реєстрацій, ні офіційні списки. У різних джерелах є чимало згадок про універсали та листи, яких упорядником відшукати не вдалося. Це особливо стосується універсалів війську, а також окремих особам. Можливо, деякі документи Богдана Хмельницького ще будуть виявлені. Поштовою для якого, може, стануть матеріали, що вміщуються в додаткові № 2.

¹ Док. № 10-11.

Як відмічалось, більшість документів збереглися в копіях або перекладах. Деякі копії мають офіційний характер і засвідчені військовою канцелярією, причому інколи зазначається, що копія виготовлена з оригіналу. Офіційними можна вважати копії, вміщені в Генеральному саїдетній маїстності 1729—1730 рр. і в Генеральному списі Лівобережної України 1763—1769 рр.

Проте ці копії виготовлені не дуже уважно. В них допущена зміна правопису, заміна та перестановка окремих слів. Ще більше неточностей в копіях XIX ст.

Чимало документів, зокрема листів до російського уряду, збереглося у тогочасних перекладах. При читанні цих документів слід мати на увазі, що переклад може мати неточності в передачі термінів і відтінків думки. Наприклад, слово «розуміємо» перекладалося словом «ведіємо», «подобию» — «чдема», «вдичче» — «в лобина», «прохати» — «молітиса», «ласко» — «милостя» і т. д. Далеко більше неточностей і помилок є в перекладах на польську та інші мови.

Чимало вільностей допущено і в публікаціях документів Богдана Хмельницького. Навіть у такому серйозному виданні, як «Акты Южной и Западной России», є заміна одних слів іншими (замість слова «шобче» написано «шобше» та ін.), не кажучи вже про публікацію М. Грушевського у VIII і IX томах «Історії України-Руси». Текст документів тут дельбшого подається в перекладах, нерідко довільних.

Упорядники цього збірника прагнули, по можливості, уникнути повторення недоліків попередніх публікацій. Всі документи подаються на тій мові, на якій вони збереглися. Документи, які вже публікувалися, зібрані з оригіналів, і в них зроблені відповідні уточнення.

Алфавітичне опрацювання проведено у відповідності з існуючими правилами, а також з урахуванням досвіду практичної роботи в цій галузі.

В основу публікації покладено оригінали; у випадках, коли оригінал загинув, але він у свій час був надрукований, в основу публікації покладено пердруку з оригіналу. При відсутності оригіналів і публікацій з них у збірник включена найбільш вірогідна копія. Наявність інших копій і перекладів застережена в легендах, причому вказується місце їх зберігання.

Оригінали і копії оригіналів документів українською мовою публікуються за новою українською орфографією, як це прийнято у виданні «Боссоведичное Украины с Россией», а саме: «ѣ» замінюється літерою «я», давнє «и» — «і» (на початку слова і в сполучниках), «ѣ» — «я», «ѣ» — «я», «ѣ» — «я», «ѣ», де воно вимовляється м'яко, — літерою «є», давнє «ѣ» — «я», «ѣ» не вимовляється, якщо його немає в оригіналі, за винятком прикінця «Хмельницькій». Числа, написані літерами, передаються арабськими цифрами.

Листи Богдана Хмельницького, що збереглися у перекладах на російську мову XVII ст. або в синсках, як вони тоді називалися, друкуються у відповідності з правилами публікації російських документів.

Тексти документів Хмельницького польською, латинською, угорською, італійською і німецькою мовами подані за новим правописом, відповідно до правил, які прийняті в цих країнах. Такі документи супроводжуються перекладами українською мовою, що, на думку упорядників, зробить їх більш доступними для широкого кола читачів. Пропуски, а також пошкоджені місця, що їх не вдалося відтворити, позначаються крапками. Відновлений упорядниками текст взятو в квадратні дужки.

Всі документи мають редакційні заголовки, в яких зазначаються дата (рік, місяць і число), місце написання, адресат і зміст. Оскільки всі документи належать Богдану Хмельницькому, в заголовках автор не вказується.

У тих випадках, коли в документі дата відсутня або ж помилкова, вона встановлена на підставі вивчення змісту даного та інших документів. Зважаючи на те, що документи Хмельницького, адресовані королю і польській шляхті, датовані, як правило, за новим (григоріанським) стилем, а інші здебільшого за старим (юліанським) стилем, всі документи мають подвійну дату. На першому місці поставлено дату за старим, на другому — за новим календарем. Дописані дати і в першому, і в другому випадках взяті в дужки.

В легендах вказано місце зберігання документів, а також назви видань, в яких вони публікувалися. На першому місці подається назва словника, де зберігається текст, який публікується, а потім зазначається місце зберігання інших текстів даного документа.

Різночитання у копіях відзначені у підрядкових примітках.

Для зручності користування збірником пояснення, що торкаються змісту документів, віднесені до текстуальних (підрядкових) приміток.

Виснодана війна 1648—1654 рр. привела в рух всі класи і стани, загострила соціальну боротьбу, поставила на порядок дня різні питання державного життя. Одним з відгуків цього великого руху і була юва підроблених документів Богдана Хмельницького, складених як учасниками визвольної війни, так і ворогами українського народу. Прикладом такої фальсифікації можуть бути інструкції ігумену Данилу для переговорів з шведським королем, датовані червнем 1654 і жовтнем 1655 рр.¹

У додатках вміщено ряд сумнівних та підроблених документів, що, на думку упорядників, сприятиме дальшому вивченню дипломатичних документів Богдана Хмельницького, а також окремим питанням, бо ж і в основу підробок ввійшли конкретні думки, факти.

¹ Архів ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 70—71, 74 і 8; стор. 86—92, № 30. Докладніше про це див. І. Крип'якєвич, Підробка документів Богдана Хмельницького, «Науково-інформаційний бюлетень Луганського управління ЗРСР», 1960, № 2, стор. 3—5.

Крім того, у додатках вміщено список місцевостей, в яких Богдан Хмельницький перебував у 1648—1657 рр.¹, список архівних джерел і публікацій документів Богдана Хмельницького.²

Для полегшення користування в збірнику подаються: список скорочень, словник маловживаних і незрозумілих слів, предметний, іменний і географічний покажчик, перелік документів і список ілюстрацій.

Упорядники складають щирі подяки всім установам і особам, які подали їм допомогу в збиранні і підготованні до друку документів Богдана Хмельницького.

¹ Додаток № 3.

² Додаток № 4.

Листи
Універсали
накази

№ 1

1648, березня 3 (13), Запоріжжя. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запоріжжя

Tak rozumiem, że to jest przy dobrej pamięci w. m. m. pana i dobrodzieja, jakom kilka razy uskarżał się w. m. m. panu na jego m. pana chorążego koronnego¹ i na urzędników jego mści² ukraińnych, mianowicie na p. Daniela Czaplifskiego, iż on Czaplifski³ upodobawszy sobie futer mój własny ojcowski, uprosił sobie u nieboszczyka sławnej pamięci pana krakowskiego⁴ na pomiesionym furtorze moim slobodkę sadzić, który gwałtem odjąwszy podczas śmierci nieboszczykowskiej ze wszystkimi pożytkami, z chłopami⁵, ze stawami, z sianodziejami, który nieboszczyk ojciec mój z dawnych wieków trzymał, na który to ten futer mam i przywilej jego k. mści⁶, nic nie dbając, że wszystkiego mim wynawszy, jakoby m tych krzywd i szkód swoich na nich nie dochodził, nastąpiły⁷ na zdrowie moje, dając mi płonne i niesłuszne przyczyny, jakoby m miał o armacie zamysłać na Zaporotcie wyprowadzić. A jużbym to teraz miał, zaywszy tak wielkiej łaski jego k. mści i w. m. m. pana, to czynił, na swąę samego w. m. m. pana spuszczać. Jakoż sam w. pód. m. pan dobrze świadom mnie, służy swęgo, być raczy, że m ja nigdy nie bywał w żadnej rebelii, w buntach swawolnych. O których krzywdach moich w. m. m. pan dwa razy już za mną, służy swoim, do jego mści pana chorążego koronnego pisać raczył, abym ja mógł według daniny jego k. mści p. m. m. przy ubogiej ojczyźnie mojej wcale zostawać; nic

¹ Олександр Ковчолівський.

² Батор: j. mci, Гдан. i Гроб: i. k. mci.

³ Батор: i Гдан: Сzapifski.

⁴ Станислав Ковчолівський.

⁵ Гдан: mшyнами, Батор: члорамі.

⁶ Батор: od j. mci, Гдан. i Гроб: od i. k. mci.

⁷ Гроб: настїлїл.

tego nie słuchając jego mié pan chorąży, idąc teraz z Zaporozia, rozkazał jego m. p. pułkownikowi czeherynskiemu¹, aby mnie dawszy za wartę, kazał mi szycj uciąć. Z których miar, iż ani na pisanie w. m. m. m. pana już nie dbając, nie mogłem sobie dać rady jako z wielkim panem — upraszać trudno, a walczyć nierówno — radbym więcej² uciekać się do w. m. m. m. pana, we drodze pilnowano, musiałem uchodzić na Zaporozie, z zdrowiem swoim głowę unosić³, gdzie siła takich kozaków ukrzywionych i⁴ okaliczonych niebożąt, także po niewoli porzuciwszy żony, dzieci i chudoby swoje, od takiego się nagabania tulają, a inszy po uszach ziemniach⁵ i rzekach rozbiegli się, nadwerżeszwszy się na osiatek chudoby swojej i tak mié nagłe ze wszystkiego wygnano. W czym uniżenie a ślezenie w. m. m. m. pana proszę, możnati rzec, aby mié w. m. m. m. pan mógł od tego pana, a na zdrowiu moim brońić. Bardzo bym rad na szlachetne a pańskie słowo w. m. m. m. pana uwierzył, a na inszego nikogo nie mogę się spuścić. O czym nie wątpię w miłościwej łasce w. m. m. m. pana, że wspomniawszy na pierwsze usługi moje, brońić mié i ratować w tym utrapieniu moim rozkazać w. m. m. m. pan raczyś, do którego się z najniższymi służbami memi w miłościwą łaskę jako najpilniej oddawam.

Dziś w Zaporozia, d. 3 marca r. 1648⁶.

W. m. m. m. pana i dobrodzieja naniższy podnózek, Bohdan Chmielnicki.

[И з д у л а]

Pan Czaplński⁷, upodobawszy sobie futer mój własny ojcowski pod Czeherynem, na Sobotowie, nie mogąc inaczej, uprosił sobie u nieboszczyka s. pamięci p. krakowskiego na pomienionym forturze slobodę sadzić, gdzie miał na swoje wyżywienie 4 stawki rybne i młyny, niwy, zakopy, sianożęci, na co mam i przywilej j. k. m., i tam zszedłszy się z ludźmi na tę slobodę, gumno mi zboża, którego było kop 400, co je od kilku lat zbierano, lud ten głodny sнопami z gumna rozniósł i, co było zasianego zboża na niwach, wszystko przepadło, bydłem, koniami a owcami wyluczono; i tak mié precz gwałtownie ze wszystkiego wygnano, tylko mié, jako w imię boże na arendarzu czeheryńskim 150 fl. wziąć rozkazano, a ten grunt wazy i kosztuje mié 1000, pretendując to do dziedziny milejowskiej⁸ je-o mié pan chorąży, czego jako żywo niema w milejowskich przywilejach, bo stare przywileje milejowskie w naszych rękach bywały. Dobrze znamy, póki te grunta zamierzają⁹.

¹ Старица Криворозань.

² Граб: więc.

³ Бовоо: знош.

⁴ Слота укrywдичорых і ... у Базор. сласты.

⁵ Бовоо: сноваш.

⁶ Месе і дата — відома у Граб.

⁷ Грам: Czaplński.

⁸ Грам: milejowskiej, Базор: милівській.

⁹ Мова для того опрацьована сіксову Моллай.

Bo za tak rok, gdym przyszedł od je-o k. m., jako nam było na morze pozwolono, załowczono Tatary¹ pod Czeberynem, gdzieśmy byli z miasta wypadli, jechałem w kupie porucz z p. pułkownikiem swoim, zajachawszy mię z tyłu, między węg, w polu², jeden żołnierz, p. Daszewski³ ciął mię umyślnie szabłą po szyję, a że była u mnie miszurka, rozciął mi onę miszurkę na dłoń wszera, tylko dwie kółka wprostku szabłą zatrzymały, że głowa nie zleciała, — wymowę uczynił: «Jamo, powiada, «rozumiał, że Tatarzym, a porucz⁴ w wojsku z pp. jechałem, jeśliż to nie cryja umyślnie naprawa?»

Tenże p. Czaplński na moje zniewazy syna mi, chłopca małego, kazał z czelndzi swej na rynku pojmawszy, Tatarzynowi⁵ swemu zbić, że ledwie żywego zostawiono.

P. Dolgert, teraz nowo zoslawszy urzędem czebryńskim, gdym tak rok z panem czebryńskim przywoził do w. m. m. pana dwóch Tatarząt, bez bytności mojej konia mego własnego, sierścią święgo, którego mi była matka żony mojej przysłała, wziął z stajniej za powoławszczyznę, że go musiała nieboszczyca żona odkupować, dać tej powoławszczyzny półtrzymasta złotych gotowych pieniędzy. Jeśli to słusza, czego nie bywało.

P. Komerowski, zięć tego pana Czaplńskiego, mając na mię z swągra swego rankor, żem począł ubogiej ojczyzny swojej dochodzić, odpowiedział przy Harasku Niedzwiedowskim i przysięgł, ukłękawszy przed niem: «Je już», powiada, «p. Harasku, z tym Chmielnickim naszym nie możemy prawem co uczynić, a to przysięgam, że w lada dzień postysycie, że go nie masz; bo my mamy takich sprawców, że go gdziekolwiek rybawszy, zabiją, czegożby jeszcze czekać».

Jużem i to był wszystko opuścił na wytrwanie, ale nad wszystko to uwiódł mię kłamliwie Pesza z namowy tychże urzędników, wydawał fałszywie świadectwo je-o mś p. chorążemu koronnemu, sam on podobno będąc napierwszym zdrajcą Rzępy i mnie sobie równym przyczytał, nie mógł on naówczas swjejwoli wygubić, teraz wynalazł czas pò temu, żeby nas wiernych wygubiono, mieli się przedsięwzięcia swego nad nami; i właśnie on zdrajca, z Czeberyna, w takim moim osterociałym i ciężkim upadku, wyznał mi mówiąc: «Juz» posiada, «podobna, że w martwych by ludzie wstawali, kiedyby teraz Chmielnicki żyw miał został». Na com nigdy nie zasługował i nie myśliłem o tym, pan bóg mi jest świadkiem, racz się mś m. p. dobrych, znacznych, wiernych⁶ molojców spytać; pierwszy stąd, z Zaporozia, ogień zapalił, że niewinnie się krew chrześcijańska lała, a teraz już lam w horodach między wiernym, uspokojonem

¹ Tazok: Tatary; kossop: tatarski.

² Tazok: w stoku.

³ kossop: Harzewski.

⁴ Tazok: porucz; kossop: pono.

⁵ Tazok: Tatarczkowski.

⁶ Tazok: wiernych. Cossop wiernych y kossop: sławczy.

wojskiem jakie ognie wrzucił. Co daj panie boże, aby jego jedną głową szablęską było to ukazano¹, ilby riewiny? Lud za miłościwą swadę i wysokiom rozsądkiem w. m. m. p. w pokoju mógł zostawać, proszę pana boga za dobre zdrowie, długoletne a fortunne panowanie w. m. m. m. pana i dobrodzieja, do którego z najniższym ukłonem moim do miłościwych nóg z płaczem upadam.

Дякуюсь бібліотеці Академії наук Української РСР, ф. Еммерсманна, № 31А, арх. 31—32 Київ, з рукописом: «Копія листу Чамієвського до єрмієї pana krakowskiego. Селета паляца до листу Chamierickiego, w której on kęrywuyf sobie profenduje».

Поміський державний архів у Галиську, Копія речення виданопоручення стана, сакнатура 300, 29, № 129, Київ.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230 (Коллекція фотокопій документи про визвольну війну українського народу і про воєннедівки України в Росії), оп. 1, стр. 1, арх. 2—5, Фотопісля.

Оублоскане: Гробоуль, т. II, стор. 111—112, № 1 (без цитуван).

Переклад

Душно, в. м., м. пав і добродіа, добре пам'яті, що і вже кілька разів скаженіє в. м., м. м. панов, на богу м. пана коронного хоружого і на українця українця богу м-стї, і самі на пана Давида Чамієвського. Усподобавши собі мій класний, успадкований від батька хурт, пан Чамієвський витривав у величезній славі пам'яті пана хоружого домія оселити слабду на воєннедівочому мому хурті і після смерті величезної силочної відібраи богу у мене з усім добром, з кілками, з сівками, з сіножити. Цим хуртом з давніх часів володіє мій батько вельмож, і я маю на нього великої богу к. м-стї. Та, незважаючи на це, вони вигадали мене з усного, і щоб і не дивуватися відлати на ці краєди і шовди, пригрозили мені смертю, бондівствано і не-заслужено обмануватимши мене в тому, що і кобто замислює перевести на Запоріжжя гармату. Зваж сам, в. м., м. м. пана, збо ж в мій, замислює стільки часу великої ласки богу к. м-стї і в. м., м. пана, таке зробити. Та сам, в. м-ть пана, добре знає, що ж, той слуга, ніколи не брав участі в великій злощасті та справляв бунт. Про ці мої краєди в. м., м. пав, вже давно знову писати разом зі мною, слухно слово, до богу м-тї пана коронного хоружого, щоб і мій, з'єдна з наданням богу к. м-тї, пана м. м., напокази з'ясуватися на своїй убогій бідноті. Та, незважаючи на це, богу м-тї пав хоружий, повчоточенсь уміє з Запоріжжя, кивала богу м. п. чотирнацятьох польковничої умієти мене і віддати голову. Якщо п. хоружий не тільки некажіє, але й листів в. м., м. пана, не слухав, то що і мій відити Пезного пана і просити зруди, і боронити з ним не під силу. Я вельо би злучити записку у в. м., м. м. пана, але мене на дотмі чувають, і щоб артикули свої мовити, я змушений був відітати на Запоріжжя, де багато таких діток, середних і значенних козаків, не з своїм мій покінчивши життя, діток, майно своє, через той злучили ти-вандити інакш і во чужих землях та ривка робити. Так і в, і страшені на останку своє майно, несподівано був вигнаний з чужої. Подібно і слівно проку в. м., м. м. пана, якщо можна, захистити моє життя від цього пана. Буду вкрити в бондороді велике слово в. м., м. м. пана, та в милостиву ласку в. м., м. м. пана, і що, вкрав-ленно мій класний слуга, зовсім некалати ругати мене і боронити від такої бди. Подібно відказ до послуд милостивій ласці в. м., м. п.

Даний в Запоріжжя, дня 3 березня 1648 р.

В. м., м. пана і добродіа, найкращий відіткі Богдан Хмельницький.

¹ Еммерсманн, титли з помилками.

² Дяк.: інакш війну.

Пан Чаплинський, вибодивши собі свій власний, усадовлений від батька курці від Черкавона в Суботині і не маючи ніякого способу заплатити його, виворив домія у вельможів сьв. пинити п. єрархіального ордена свободу на виплатуданню курці, де у мене були чотири робити ставки і вказки, двана, вказки, сімошкі, на які в мене прикраси його к. м-ти. Приблизно з цю свободу, вказаній люда сповнама ровик збирани протимом кіляких років збжежи, якого було на гумні 600 кіп. Висноме на волю зрешо все претало, бо погані вказаніо худобно, коням, вказкам. Тим мене скльовіла вказкаме з усього і Чолка вказаніо вкази 150 Фларанті у чакварського ордера, немом старшом, віді на мене на вказки консте 1000 Фларанті. Ного м-ти пан зрешомкі домігаться цього курця як мліньскій диньки, але насправді курці той не вказаніо з мліньскія претимом. Пси стари вказаніи претимі побудали в вказки руках, і як добре вказані, де претидати мого мліньскія вказки.

Риз тини, вказки в сповнама від його к. м., нам було дозволено піти на море. Висночию з міста, ми оточили від Черкавона татар. Я їхав у гурті, серед із своїм вказом полковником. За селом, у волю, один вказир, п. Давидовскій, вказаніо зрешо, вказаніо робота мене вказаніо на коні, і тільки тому вказаніо моя не вказаніо, що в був у мінурті, чюк він розива на вказаніо домот, так що вказки для вказки вказаніо вказаніо. Він вказаніо вказаніо: «Я, вкази, думаю, що це татарин». А я ж їхав з вказаніо, претч з пн. Хіба це не чини вказаніо вказаніо?

Чюк же п. Чаплинскій образи мене, вказаніо вказаніо своїм мліньскій вказаніо на ризку мого сина, що мліньскій вказаніо, з татаринскій сивому — побити його, так що вказаніо мліньскій вказаніо вказаніо.

Колом риз тому з вказом черкавонскійм претивом до к. м., м. м. пана, двох татарит, в. Дюллеті, який вказаніо ступ черкавонскійм урядником, спротивляюсь могом відступити, вкази із стійні за повелічанню мого власного коня сивій мліньскій, якого мліньскій претидла моя теща. Коня вказаніо відступити вказаніо дружина, диньки цілі повелічанню вказаніо дванадцять з повелічанню вказаніо ретивом. Чи це справді вказаніо? Тимого ще не вказаніо.

П. Комаровскій, зать цього п. Чаплинскій, вказаніо на мене образи за свого вказаніо через те, що я вказаніо домігаться своєї убогій вказаніо, гоморі Гараселій Мліньскійм і претимом, ступи претид мене на вказаніо: «Як ми, вкази, п. і вказаніо, не мліньскій вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо, одного дня на вказаніо, що його вже вказаніо, бо у нас такі стретні люда, які, будь-де зустрітяться з нам, вказаніо його. Чого ще вказаніо?»

Іхав і ці б в стреті, але над все диньки мене Пешта, який знів на мене вказаніо з вказаніо так же вказаніо і вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо. Сам він, вказаніо вказаніо Реч Посполоній, вказаніо і мене за ризаного бою. Не зувик він ризаніо вказаніо вказаніо, а тинер вказаніо час на те, щоб нас, вказаніо, вказаніо і вказаніо і вказаніо нам за свої вказаніо. Це він, вказаніо, у вказаніо вказаніо і тиньскій бди вказаніо вказаніо в Черкавоні, вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо, то мліньскій повірити, що люда вказаніо вказаніо. Тимого в вказаніо не вказаніо вказаніо і не думаю претид, бог мені сивком. Зовді, м. м. п., статети претид у доброт, вказаніо і вказаніо мліньскій. Пн. Пешта, спротиві вказаніо, з Липовицкі, вказаніо ризаніо, так що вказаніо була вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо, серед черного і вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо. Дай бог, щоб він один своєю вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо за все розплатився, а вказаніо люда з вказаніо і вказаніо ризаніо в. м., м. м. пана, у вказаніо вказаніо вказаніо. Мліньскій вказаніо бига за добре вказаніо, вказаніо і вказаніо вказаніо в. м., м. м. вказаніо і доброді, до вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо вказаніо і вказаніо вказаніо.

№ 2

1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист від імені Запорізького Війська до королевого великого гетьмана Миколою Поляковому з викладом причин переходу на Запоріжжя і виступу проти реєстрових козацьких

Widzi pan bóg, żeśmy¹ nie z pychy, ani myśląc o żadnej swej woli, ale z wielkich bied i krzywdzenia swego od ich mciów panów urzędników² ukraińnych, nam stawalych, porzuciwszy żony i dzieci i chudoby swoje, że niebezpieczni będąc i zdrowia swego, których nam towarzystwo naszego tak wiele obrano³, ograbiono, z własnych dóbr ich powyganiano, drugich na śmierć pozabijano, pokalicozono niemamo, że już od takich bied i zbytków niemalych i w domach swych spokojem osiedzić nie mogąc, musieliśmy na zwykłe⁴ miejsca na Zaporozie setkać, widząc że ni od kogo nie mamy obrony, ani na pisania w. m. mści pana nie słuchają, ani na rozkazanie i woła⁵ j. k. m. nie dbają, co dalej, to gorzy nad nami się zbytkują; nawet i od Żydów niezmożno krzywdy, zniewagi ponosząc, że takich bied w tureckiej ziemi chrześcijaństwo nie podejmuje, jakie się dzieją nad nami, sługami j. k. m. i w. m. naszego mści pana. A ich mści pp. pułkownicy nasi, jako słudzy pańscy, nie żeby nas, ubogich kozaków, mieli w czym obronić, ale jeszcze więcej na nas pp. urzędem pomagają, coby jedno wzmć pp. starostowie nad którym kozakiem albo urzadz rozkazal, zaraz uczynią. I teraz przyszedłszy do nas, na Zaporozie, dwóch ich, czerkaski i czelnyński⁶, nie żeby starszy naszy w takich biedach⁷ mieli nas żalować, jeszcze dwiema pułkami na zdrowie nasze posągali następować i do przystępu na nasze wojska iść kazali, a po lud większy do horodów i na Kodak posłali⁸. Co widząc nasi, że źle, musieliśmy ich zruszyć z miejsca, aby nam dali pokój. W czym unienie prosimy wniść naszego mści pana i dobrodzieja, aby w m. m. p. wejrząwszy na te ciężkie i niezmożne krzywdy nasze, zażywszy⁹ miłosierdzia pańskiego, w takich biedach naszych od panów urzędników⁹ i Żydów nas tak bronie i ratować nas, podnożków zwoich, rozkazane raczył, jakobyśmy za miłosną laską wniści swego miłosciwego pana, według praw naszych wojskowych od jego k. m. nam nadanych, przy tychże wolnościach zachowani być mogli, z czegoby ubogi kozak ciesząc się, tym ochotniej

¹ Гдан.: печеты.

² Гдан.: урядов.

³ Гдан.: обрано.

⁴ Базор.: виле; Гдан.: звикле.

⁵ Базор.: черкеськи і чельніські; Гдан.: черкаські і чельніські.

⁶ Базор.: брѣдѣ; Гдан.: бодѣдѣ.

⁷ Мейєр іде про помованнє реєстрового війська: черкеського, Бадюцького і чортурського — Стівислава Кравченського.

⁸ Базор.: гасуєву; Гдан.: гасуєву.

⁹ Базор.: урядовіков; Гдан.: урядов.

i uwazniej¹ w uslugach Rzeczyptej przeciwko nieprzyjacielowi zdrowia swego nieść mógł. A jeżeliby nie mogło być w tym bożego zmielowania a laski w m. m. m. pana, to i do domów swoich nie mamy się go co kwapić. W czym nie wątpimy w miłośnicy lasce w m. m. pana, że więcej w miś m. pan nie raczysz nad nami, podróżnikami swemi, im kazać takich zbytków uczynić. Co się tycze² strony Chmielnickiego, i ten nieborak, jako nigdy nie był żadnym zdrąjcą, i teraz niewola go gwałtem i niektóre ludzie wygnali, jako mamy o tym pewną wiadomość, a najwięcej Roman Pesza³, pierwszy stąd z Zaporozia ogień był w wojsku zapalił, a teraz znowu już przez niego własnego toż się poczyna, którego samego pierwej godziłoby się weń wrzucić, a niżby lud niewinny miał pokutować. Przy tym z uniczeniem służbami oddajemy się pilnie w miłośnicy lasce w m. naszego mci pana i dobrodzieja.

Nażnizszy podróżnikowie, molojcy, wszystko towarzystwo na Zaporoziu będące.

Ц и а у а а

Uniżenie prosimy w mś swego mci-o pana, nie racz w mś na nas podróżników swoich o to mieć za złe, żeśmy posłańców kilka, towarzyszy swoich, dla pilniejszej⁴ rezolucyj do w m. m. m. pana zatrzymali. Tych pp. żołnierzy, którychemy na podjazdy dostali, w całości odczyłamy, a swoich też posłańców, Siejka i Hryncza⁵ i innych z nimi, którzy tam są przy w mś naszym miłościvym panu, wielce prosimy, racz w m. m. m. pan z laski swej pańskiej w całości ich takie do nas wypuścić i tamtych dwu czebyrych⁶, Korpe i Traszka⁷, którzy są przy je-o mci panu komisarzu⁸, za czym byśmy nie mogli mieć jakiego porozumienia do nielaski w mś m. m. pana. Tu też w m. swemu miścu panu oznajmujemy, że za tego Tatarzyna, któregoś w mś nasz mc. pan panu Iwanowi Krawczenhowi czerkaskiemu dać raczył za okup, tłumacz przyszedł z Krymu; i przywiódł Iwanowi pasierba. Nic z Krymu⁹ nie powiadaj tylko to, że¹⁰ trzydziści tysięcy ze dwa¹¹ ordy Tatarów pozost do Wołoch, chcąc w państwo je-o k. m. wpaść, ale że, powiada, nie za pewną zimną w Budziaku się zatrzymają. Dostał też nas ta wiadomość, że w mś m. m. pan potrzebować raczysz, z czyjej¹² porady i namowy

¹ Гдань: i uwazniej; Бавор: wazne.

² Гдань: tycze; Бавор: tyc.

³ Бавор: Пеша; Гдань: Пеша.

⁴ Гдань: powazniejszej.

⁵ Бавор: Овейка i Нейка; Гдань: Сейка i Нейка.

⁶ Бавор: чебырихов; Гдань: чебырихов.

⁷ Гдань: Трешка.

⁸ Пук Шленберг.

⁹ Бавор: слова i przywiódł... Nic z Krymu wstąpił.

¹⁰ Пукъ шлово слова дописано у Гдань: 30; у Бавор: trzydziści.

¹¹ Гдань: ze dwa; Бавор: верообразно.

¹² Бавор: тую; Гдань: wstąpiл.

Chmielnicki wszedł do Sieczy¹ czerkaskiej. Tedy oznajmując wim śwetu miściwemu panu, że czerkascy wszyscy i sołtны z namu się na to zezwelił i nam kazali być bezpieczni, dla czoго nam i Sieczy z bezogrodem popuścili, не czynи і черн² wazyflo na nich patrzali, на старшыню свого, і оддавзы нам хоругвице і бйбу³ в радзі з нами поставовили, że дома uprzątynawszy, до нас być wscyзы маж⁴.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Гавороських, № 218, арк. 22 зб. — 24. Копія, з заголовком: «Лист полкового гетьу Самойловича на Запороззя бєлєсхъ. Сьодле либу од молочєр в лїтнє мїсе, ко оні послалї вєгліє сак». Текст з помилками.

Там же, ф. Опшороських, № 270, арк. 12 зб. — 13 зб. Копія з копії. Подписаний державою гетьу у Глухові. Книга держави закладеною була в станиці, сигнатура 300, 20, 26 129. Копія.

Переклад

Вечірє гєсєдє бєг, що не з пєкє і не з нєпєрмєнє чєрєтє свєдєлє, анє з оєвнєй бїд тє чєрє крєвє, кєк зєвєдєлє від іх мєтєй пєлєй укрєїнєкєх урєдєвєкєх, пєстєвєлєнєкєх від нємє, і мєрєтє тє, що нємєнє жєтєнє зєгрєжувєлє нєбєтєнє, бє бєгєтє мєтє з кєкєх пєчєрєнєцєх сєбєрєлє, пєтєрєбуєлє, з єлєкєнєй мєтєлєй пєчєрєнєцєкєх, нємєкє убєдєнє і зєвєчєлєкє, нє мєгєлє нє спєкєйєнє зєлєзєчєтє по свєїх дємєшєкєх і змєнєнєй бєлєй, пєкєчєнєкєх жєлєкє, дєтєй і мєлєнє сєкє, вєтєлєлє нє зєчєнє мєлє, нє Зєпєрєжєкє. Бєчєлє вє, що нє від мєтє нє мєнєнє зєлєзєчє, бє жє лєтєтє в. м. нєтє пєлє нє сєдєрєлєнєкє, нє єлєкєнє і нєтє в. м. нє нєкєчєтєлє, чєм дєлє, тєм пєчєнє з нємє зєвєчєлєнєкє; нємєтє від сєрєцє зєлєлєлє нє нєстєрєнєкє крєвє і зєвєчєлє. Тєкєкє зєчєлєлє, нєкє зєвєчєлєлє нємє, сєчєлєнє в. м. і вєчєнєтє в. м. нєтє пєлє, і нє зєчєрєжєлє зєчєнє хрєстєчєвєнє нє зєлєлє. А іх мєтє нємєтє нє пєчєрєнєцєкєх, єлєкєнє сєчєлє, зємєстє тєгє єлєкє бєлєкє, бєчєлє, зєвєчєлєтє, дєлєкєчєлєлєтє нємєнє урєдєвєнєкєх щє бєлєшє зєчєрєчєлє з нємє, і єчєтєчєкє нє, стєрєстє або урєдє вєлєжєтє вєчєнєтє з бєдєчєнєкє мєлєнєнє, зєрєдє жє вєчєнєтє. І вєтєр дєлє з нємє, мєрєкєсєлє і нєчєрєнєсєлє, пєрєчєнєлєлє нє Зєпєрєжєкє, зємєстє тєгє єлєкє, нє щє лєчєнєчє бє стєрєжєнєнєкє вєчєнє, пєкєчєлєтє нємє у тємєй бїд, рєчєлєнє вєстєлєтє нє нємє жєтєнє, нєкєчєлєлєнє дєлє пєчєлєм нєстєрєнєтє нє єлєкє вєчєлєлє тє щє вє дє мєтє тє нє Кєдєкє пєслєлєлє лєдєлє зє вєчєнєнє єлєкєлєчєнємє. Пєчєбєчєнє нєбєлєчєкє, нє зєчєрєнє бєлєй нєгєлєтє іх з єлєкє, щєбє нємє зєлєзєчєлє нєє у єлєкє. Пєчєрєнє єрєчєнє мєлєчєстєнєтє мєлєнє пєлє і зєбєрєлє, щєбє в. м. нє мє єлєкє, вєчєнєчє до зєчєнє і нєкєчє бє нєстєрєнє нємє крєвє, зєкєчєрєчєлєлє нєдє нємє і єлєкє вєчєлєлєлє нєє, єлєкє єлєкєчєкє, у тємєй бїдє рєтєчєлєтє і від пєлєй урєдєвєнєкєх тє сєрєцє зєлєзєчєтє, щєбє з єлєкєнєтєй дєлєкє в. м.тє, вєчєнє мєлєчєстєнєтє пєлє, нєє, зєчєдєнє з єлєкєчєнємє вєлє бєгєтє в. м. нєкєчєлєлєнє крєвєчє, пєрє єлєкє вєчєлєчєтє мєлєнє зєлєзєчєтє і єлєкє бєлєкє єлєкє, рєчєлєнєчє з єлєкє, нє щє єлєкєчєнє і єлєкєчєлєлє, нє вєчєлєчєлє жєтєнє єлєкє, бєчєлєнє єлєкє вєчєлєчє Рєдє Пєстєвєлєнєй. А єлєкє жє мєжє бєтєнє з єлєкєчє бєлєкє єлєкєчєдє і дєкє і м. м. нє пєлє, тє бє дєчєнєкє єлєкє нємє чєгє єлєкєчєлєтє. Тє жє нє єлєкєчєлєлєнє єлєкєчєстєнєтє дєкє в. м. м. нє пєлє, і єлєкє жєтєнє мє пєлє нє дєчєнєчє.

¹ Вавор: Sieci; Гавл: Sieci.

² Вавор: снє; Гавл: сєтє.

³ Гавл: бйбу; Вавор: вєчєлєнє.

⁴ Цей лист писаний від імені «воєводи» Запорізького Півдня, він складений Богданом Хмельницьким односторонньо з листом від З. Берези (Львів, дов. № 13). На території Хмельницького вилучено аналогічний лист та особливий виключок, характерні для листів гетьмана. Ілюстрацію разом з своїм листом лист від Хмельницького, Б. Хмельницький брав з собою від імені Запорізького Півдня індичити своїй команді проти М. Потоцького.

близько з нас, піднявля сміє, змучитись. Що стосується Хмельницького, то він, зборяка, ніколи не був зрадником, та довкі люди вигукли його склочині, про що навіть відомості. А найбільш важкої у цьому Римузе Прута, який перший звідси, з Запоріжжя, розповів вогонь у війську, з того часу через нього всі повставали. Ного першого треба було б у цей вогонь кинути, замість того щоб невзначай люд мав розпалуватись. При цьому з покірними послухами віддаємося на милостиву ласку в. м., великого м-го пана і добродія.

Найвище піднявля, шоловік, все товариство, що перебуває на Запоріжжі.

[Шидлує]

Покорно просимо в. м-ть вашого м-го пана не ставити нам, своїм піднявкам, у прохву те, що ми затримали до остаточного рішення кількох товаришів, посланих до в. м. великого м. пана. Так от, Жовнір, яких ми захопили під час розвідки, цілком відкапали, в своїх посланих, Слейда і Грошца та інших, які при в. м. великому панові перебувають, в також двох чигиронів і Карла і Грошца, які при в. м. панові командирі перебувають, просимо цілком відпустити, щоб ми не могли думати про велику до вас в. м., м. м. пана. Доводимо також до великого в. м. великого пана, що за того татарина, якого в. м-ть ваші м-ї пані для черкаського Іваном Кравченку за вину, перекладає, який прийшов з Криму, орава Іванові писанки. В Криму тіляк про те б говорять, що тридцять дві тисячі чоловік з татарської оради пішло у Балашан, маючи напор власти на державу його в. м., але кажуть, що через нестачу землі вони затримались у Буждині. Дійшло до нас і звістка про те, що в. м-ть, м. м. пан, хочеш звати, з чим панові і пораді Хмельницького вступив до черкаської Слє. Оцеж, волямо-лямо в. м., великого м-го пана, що всі черкочі і оточених діляк на це згоди і навалямо нам йти безпечно, для чого нам і Слє з борозном пошуком. А всі черок, дивлячись на вас, старших своїх, віддали вам протичи та бубни а, порадившись з вами, вирішили, вправившись у свої господарстві, прийти до вас.

№ 3

1648, травня (17) 27. Під Корсунем. — Лист до білоцерківського підстарости Зигмунда Черного з порадою, як захищатися від нападіє

Помніте на давню ласку і зичливість яснїсївїельмоznego jego моцї pana wojewody krakowskiego¹, mego miłostiwego pana, jako і teraz w pogromieniu wojska jego moцї pana krakowskiego² wynalazszy siłe listów jego moцї pana wojewody krakowskiego³ pisanych, wszystko nie zycząc żadnego nastąpienia na nasz Wojsko Zaporoskie jego moцї⁴, та którą zyczliwość і my swoją przyjaźń oświadczyć gotowiliśmy. Przechęgamy w. moć tem pisaniem naszym, jako teraz mając wojska siła, nie można rzecz, między добрими, абы злих не было — по всїах нієх бєдъ bezpieczni, а ludzie до купы, кому blisko до miasta, а gdzie opo-

¹ Станїслав Любомірський.

² Мова йде про краківського каштеляна Миколая Потоцького.

³ Слово Італовського у Пам. відсутнє.

⁴ Пам.: jego в. моцї.

dal po wsiach, w kupach pewnych z chudobą swoją niech będą; a strawne rzeczy to musi być, jednakiе bydlę zajmować nie będą, ale jeżeli niemalo trzeba, niech, jako mogą, swoje dają a przy sobie chętni. Radzibyśmy i stał nadzór się poruszyć¹, ale wzięliśmy wiadomość, że jeszcze siła takich nieprzyjaciół, jako był jм. p. krakowski, przeciwko nam ciągną, do których², ponieważ przyspieszyć się musimy, niech się wola boża dzieje. A j. k. mość pan nasz miłościwy, daj boże, aby długoletnie nad nami panował, a nieprzyjaciół jego i naszych³ do końca potłumił. Przy tym oddawam się pilnie łasce w. mości m. pana.

Дан под Косуніем, 27 мая, 1648⁴.

W msc. m. m. pana życzliwy przyjaciel i słuzący rad, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego j. k. mci.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворських, № 318, арк. 34. Копія, з заголовком: «Копія лісту до pana Czernego, szlachy jego mciści pana wojewody krakowskiego, przez mciścего pana, майя спод Косуніа».

Там же, ф. Остоїнських, № 189, стор. 54. Копія; № 225, стор. 67. Копія, № 354, стор. 22. Копія, з відносною: «Наказаніє по впаденіу шкв. радів hetmana-го Косуніа і ілюбіє збіраніа, іо јуд відієнаго мейста мейста».

Інститут історії Академії наук Української РСР, бібліотека, Записки М. Голіцького, № 6188, стор. 56. Фотокопія.

Оубіюльовано: Панетинка, т. 1, відділ III, стор. 47—49, № 9.

Панетинка, вид. 2, т. 1, відділ III, стор. 47—49, № 9.

Панетинка, вид. 2, т. 1, підзаголовки, т. 1, стор. 215—216, № 11.

Міцаловський, стор. 33, № 15.

Переклад

Панетинка про можливість ласки і доброзичливості несподіваного його м-ті pana краківського воєводи, його милостивого pana, а також дієвальної тепер з багатьох днів, знайдених при розгромі війська його м-ті pana краківського і писаною його м. дієвом краківським воєводою, про те, що його м-ть пан воєвода не бажав вступити на його м. м-ті військо Запорізьке, маючи готувати на тому доброзичливість до нього свого армією. Пересторожено м. м-ть ім військом ласкою, що тепер, коли у нас велике військо, не можна сказати, що серед добрих людей нема і отаманів, а тому кожді люди не сміли скористуватись. І ти, кому близько до міста, і ти, що по віддаленій шляху жешу, нехай зберешася думати з великою свідом. Худобу війська не браючи, але необхідно буде чимало їм, так що нехай хто як може чинити своє добро. Ма рад б війська напад вступити, але, одержавши звістку про те, що не бачило тавра ворога, вони бун і м. п. краківський, наступив на нас, мусили знаменою втекти вступити і покинути війська коже божа. Дай боже і ж. м. дієвом милостивому панові, доки реші над нами панувати і всіх ворогів своїх і наших нехай розгромити. При цьому відієся на ласку в. м-ті, м. pana.

[Даний під Косуніем, 27 травня 1648]

В м. м. м. pana, жечий приятель, служачи готувати. Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького і к. м.

¹ Пан.: повстяті.

² Слова ясно бачі., до кірих додано з тексту Голіцького.

³ Бавор.: jako іпозубі.

⁴ Дато подіється за рукописом ф. Остоїнських № 3564, у Голіцького: Дан под Косуніа, має іюді, маія 1648.

1648, червень (2) 12 Під Білою Церквою. — Лист до короля
Владислава IV з проханням зберегти Запорізькому Війську
данні вільності

Najjaśniejszy miłoścyw królu panie, panie nasz miłoścyw i dobro-
dzieju.

Wierność poddaństwa naszego z uniożenemi usługami naszymi ry-
cerskimi, pod nęgi w. k. mci p. n. m. jak najuniżeniej i pokornie odda-
jemy. Lubo już częstokroć skargami swemi naprzykrzyliśmy się w. k. mci
p. n. m. w nieznośnych krzywdach swoich od ich mci pp. starostów
i dzierżawców ukraińnych nam stawałych, ale że my od kogo innego
nie mając w tym żadnej obrony, tylko kładziemy nadzieję swą w panu
bogu, że w miłoścywej łasce w. k. mci p. n. m. — i teraz w ciężkim żalu
i utrapieniu swym z tą uniożoną prośbą naszą do miłoścywych nóg w. k.
mci z płaczem upadamy. Już to przez kilka lat czynione nad nami, wed-
ług upodobania swego¹ takie nieznośne krzywdy i zniewagi wielkie, że
nie tylko w ubogich chudobach swych, ale i sami w sobie niewolniny
zostawili: łutery, łąki, sianożńcia, niwy, role, stawy, młyny, dziesięciny
pszczołne, choć i w dobrach w. k. mci, szkodliwie biora, i co by się ko-
wiek kłóremu u nas z kozaków podobalo, gwałtem obejmują, i samych
nas bezwinnie odzierają, bijąc, mordując, do turm wsadzają, na śmierć
za nasze dobra nas zabijają², gdzie rannych i okaleczonych siła towa-
rzystwa naszego nam narobili. A panowie pułkownicy nasi³, będąc rękod-
ajni śludzy ich mm. pp. starostów, nie żeby nas od takich bied i na-
walności naszych mieli bronić, ale na nas że jeszcze pp. urzędem po-
magają; nawet Żydzi, w nadzieję ich mm. także nad nami wielkie zbytki
czynią, że i w tureckiej niewoli nie podobna, aby chrześcijaństwo takie
biedy niako poposić, jako się dzieją nad nami, najniższemi poddankami
w. k. mci p. n. m. Co właśnie rozumiemy, że to takie zbytki czynili nad
nami, na przykróść w. k. mci, co mówili wszystko: «Otoż wam król, a po-
możeż wam król, owacy synowie». Zaczym, najjaśniejszy królu p. n. m.,
już więcej nie możemy takich trudności i niewinnego mordowania na
sobie cierpieć, z wielkich bied swoich, że już i⁴ w domach swych osie-
dzić się nie mogą, porzuciwszy żony, działki i wszystką ubogą chudobę
swoję, z wielkiej niewoli swojej część nas wojska musieliśmy, gdzie mo-
gąc głowy swoje tylko z duszami unosić, nie gdzie indziej, tylko na
zwykle miejsca nasze, na Zaporozie, skąd przodkowie nasi od dawnych
wieków zwykli Koronie Polskiej i w. k. mci p. n. m. wierne poddaństwo
swoje i usługi oddawać. I tu, na Zaporoziu, nie dając nam pokoju, na

¹ Служа według upodobania swego додано із Мик. і Оксод., № 225, арс. 74.

² Слова на імені за наше добра нас забіяють у Мик. містувати.

³ Служо нами додано із Мик. і Оксод., № 225, арс. 74.

⁴ Пак: істи.

żadne prawa, ani przywileje, które mamy od w. k. mci p. n. m., nie nie dbając, wędrowni nasze wojskowe i nas samych w niewolę obrócili, mając nas właśnie nie za sługi w. k. mci, ale za własnych niewolników swoich. W czym sam p. bóg jest nam świadkiem, żeśmy będąc w wiernym poddaństwie i¹ posłuszeństwie w. k. mci, żadnej swobody nie wszerzaliśmy ani na nie złego nie zarabiliśmy. A iż im. p. krakowski², którego nie rozumiemy, aby mógł być dobrym przyjacielem w. k. m. p. n. m., i podobno j. mość pozwolenia na takie morderstwa nie miał, które nad nami się działy³, i ówdzie był na nas na Zaporozie nastąpił z wojskiem i Ukrainę spłądował, chcąc nas i imię nasze kozackie wykorzystać albo z ziemi wygnać, czego sobie od laski w. k. mci odłączyć się jako żywo nie życzyliśmy, a że imię nad wołą i rozkazanie w. k. m. p. n. m., na zdrowie nasze z wojskami wielkimi nastąpił, musieliśmy ponieważ zająć w pomoc cara krymskiego⁴, który nas w tym razie posiłkował, wspomniawszy na to, żeśmy im także po kilkakroć w takichże przygodach od ich nieprzyjaciół ratowali. Co się stać musiało z przejrzenia bożego, że przy suchych drzwach i surowym się dostało; kto temu przyczyną, niech sam p. bóg sądzi. A my jakośmy przedtem byli wiernymi poddanymi w. k. mci, i teraz nieodmienne na wszelką usługę Rzeczypospolitej przeciwko nieprzyjacielowi każdemu za dostojęństwo w. k. m. p. n. m. zdrowie swoje nieść gotowiśmy, i orda krymska od tego czasu wzięwszy przysiężenie z nami, jako żywo do państwa w. k. mci wpaść nie ma. W czym uniżenie prosimy, abyś w. k. m. p. n. m., pokazawszy nad nami najniższymi podnózkami swemi ojcowski miłosierdzie niepowolny ten grzech nasz odpuszczasz, przy dawnych przwach i wolnościach naszych zachować nas rozkazać raczył, jako był w. k. m. sam⁵ świętą osobą swą i my, najniżsi słudzy w. k. mci, więcej niewoli tej nie cierpieli. Do którego się powtórze z wiernym poddaństwem naszym i uniżonymi służbami pod nogi majestatu w. k. m. p. n. m. jako najniżej pokornie oddajemy.

Dan spod Białej Cerkwi, die 12 junii 1648⁶.

W. k. mci p. n. m. gmo najniżsi podnózkowie i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, na ten czas starszy Wojska j. k. mci Zaporoskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Особистий, № 198, стор. 475. Київ, датована 2 червня 1648 р.; № 198, стор. 476—477. Київ, датована 12 червня 1648 р.; № 225, стор. 74—75. Київ, датована 12 червня 1648 р.; № 364, стор. 43. Київ.

Польський державний архів у Гданьску, Книга речей надзвичайних судів, сигнатура 200, 29, № 129, арк. 127—127 об. Київ.

ЦДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 6, арк. 11—12; стр. 16, арк. 1—3, 342—343. Фотокopia.

¹ Слово подданство і у Мих. віснєві.

² Микола Потоцький.

³ Мих. подобо і j. m. pozwolenia takie morderstwa się działy, ze.

⁴ Ісхан-Гірей.

⁵ Мих. сам; Пам.; сам.

⁶ Місяц, дату і місце надано з Мих.

Оуболавано: Пам'ятник, в. 1, видів III, стор. 114—125, № 24, з датию 2 липня 1648 р.

Листи 30¹, т. V, стор. 83—84, № 24 (давні український переклад, з коментарем «Для с'я часу Божогового, второго дол' року, року 1648»).

Мінальський, стор. 44—46, № 21, з датию 12 червня 1648 р.

Пам'ятник, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 241—243, № 22.

Переклад

Найвельми милостивий пане король, пане наш милостивий і добродію.

Пріблизь відданасть кожного з вірною радцеюмо службою до н'г к. к. м. т. ч. п. н. м. вишнєже і живнєвиренця складано. Коли ми вже чисто дружали в. к. м. т. ч. п. н. м. своїми складани на вострої краєди, яких зазвисть н'г ік м. т. ч. п. н. м. створі і українські державці, але тому що ні від кого нікого нікого зазвисть не маємо і викаладимо кади люде на господа б'гга та на милостивий ласку в. к. м. т. ч. п. н. м. б. то в н'ш і тяжко кади і страждати своїм з с'яко поворно просимо кади до милостивих н'г в. к. м. т. ч. п. н. м. з коном правдою. Уже прогнано тільки ренді чина державці і створені на вітку собі вострої краєди, нас і тяжко ображати, пооблачати нас не тільки убогого майна, але й свободи, посягали на наш хутор, дуку, сподіати, лива, порані полт, ставки, мляри, бажинні дигности, що тус ц'г в' належить до косяди в. к. м. т. ч. п. н. м. і що тільки косяди із н'ш у нас, косяди, сподобали, кади відбавляти, з нас самих, божованих, обдаровати, б'гга, мордувати, до в'ища ка' дають, на смерть за наш милостивий в'бавляти, так що багато кого з кадиго товариства поранено і знищено. А наш тин вишнєвиренця, добровільні слуги іх м. н. м. ш. стареє, замість того щоб нас від тини б'гга і каніці захищати, домагають, на урядованих зустрічати з нас; кади єврі, сподобалися на відраму іх м. н. м. тиню зазвисть нам велика збитки, так що і в турській рендію християне не утерять тари краєди, яких ми, найвельми відважні в. к. м. т. ч. п. н. м. зазвисть. Ми, кади, думали, що нам зазвисть тільки збитки, щоб зробити просярті в. к. м. т. ч. і все кади єв'р, кади нам і король, та чи ж допоможе вам король, тин'снї синок. Тому, найвельми король, п. н. м., ми вже більше не можемо тиних турчанці і божованого мурданко зорити. Через таку велику б'гга ми вже і по допоможи замовитися не могли і змудні були покинути жиню, дитиню і все своє убого майно. Частини кадиго війська, ретувачі свої жити, подідали на тинці місці, на Запоріжжі, н'дєди кади прєвк, вірнопіддані Король Польський і в. к. м. т. ч. п. н. м. з давні часи зинили службу н'ш. І тут, на Запоріжжі, не дали нам споконі. Ні на які права, ні привилєї, що маємо н'д в. к. м. т. ч. п. н. м., не дозволили, і військомі кількості і нас свини в н'ш обєдрані майни нас, ваєни, не за слуг в. к. м. т. ч. п. н. м. з с'яко в'ищах повелєнни. Сам господа б'гг свідомо, що ми, б'ггані з вірною відданасть і посярті в. к. м. т. ч. п. н. м. н'шї своєю не починали і ні на що негине не заступились. А б. м. т. ч. п. н. м., на кошу дуку, не міг бути добрим правителем в. к. м. п. н. м., і, очевидно, не чини допомоги на ті зустрічати, які над нами чинив, — і на Запоріжжі кади, і Україну сподобувати, найвельми нас і н'шї в'ищах кади, з н'шїм нас сподобати і, очевидно, не чини допомоги на ті зустрічати, які над нами чинив, ласки в. к. м. т. ч. п. н. м. повелєнни. Складані б'гга маєси, проти н'ш в'бавляти в. к. м. п. н. м., на життя н'шї з військомі великим наступом, ми змудні були зинувати звернутися за допомогою до арканського царя, який цього разу нам допомоги, укладених про це, що в. к. м. т. ч. п. н. м. його тиним кади разом з с'яко самих викади від його моренці ретували. Так повинно було сп'єсти з провадженн б'ггого, що при с'якох зриват і створити дісталося, хто зинувати кади, який сам господа б'гг судить. А ми не і ранше були вірнопідданни в. к. м. т. ч. п. н. м. та і н'шї зинили гучин, боринчи прєсти вострої Ренді Польської, віддати свої життя на відданість в. к. м. т. ч. п. н. м. А кривиль орда з того часу, як укладі союз з н'ш, маєси не чини права вступити до держави в. к. м. т. ч. Тому найвельми просимо, щоб в. к. м. п. н. м., виявив до нас, найвельми відважні синок, б'ггволиві милостиві і відступити нам в'ищах с'яко г'гга, тільки навелити при зиненні прєвк і в'ищах нас захищати, щоб в. к. м. п. н. м. сам, сам

Na Zaporozie zaszedłszy na zwyczną załogę, tedy i tam na Dnieprze pp. pułkownicy w spokojnym używaniu naszym wielką nam niewolą czynią, jako też, nie mogąc bywać w zdobyczach morskich, ubogi kozak masz się pracą swą ratować, to zwierzem, to rybami ratują się, w tem każdy, który lisy łowi, od głowy każdego kozaka chociażby ich było pięćset, po lisie bierą, a nie pojmał lisa, tedy samopaly od kozaków za lisy odbierają. A którzyby ryby łowili, tedy ulów i na pana pułkownika; jeśli nie ma konia, czem ich wyprowadzić, tedy wodę, podwodę, plecami swemi wywożą.

Zdobyczy zaś połowej, gdy czasem pan bóg poszczęści, nie mu nad jasyr Tatarów wielkich i male Tatarzka, które nam właśnie do wojska należały, za co by chociażna kozak mogli by się przyodziać, i to wszystko od nas poodejmowali, że nie masz za co pracować. Czasem też gdy się trafi zająć konie, stada, bydła, owce, tedy pp. pułkownicy pospoliti z pp. żołnierzami, co będzie lepszego, ile im potrzeba, nabiorą, a nam biednym kozakom po jednemu nie zostanie, i to co gorszego z braku tylko, na nich gardłujemy i pracujemy.

Dawszy tedy przyczynkę kozakowi, aby u niego, widząc co, wyrwać, zaraz go do więzienia, okupuje się, nieboraku kozaku, i duszę swoją do nagości. I innych nieznośnych krzywd, jakoby do roboty i na podwoły wyganają, i psać trudno.

A iż była wola j. k. m. p. n. m., gdy był nam z łaski swej rozkazć czynił, abyśmy szli na morze, na cośmy byli i czynni i pieniądze wzięli i Wojska naszego Zaporoskiego naznaczył był, żeby było przypisano jeseze 6000, żeby zupełna było nas 12 000; o to i teraz prosimy, abyśmy zostawali w tejże liczbie 12 000, starszych naszych spośródu siebie, obicujemy i pod sumieniem swem służujemy, że nad to żadnego przyjmować nie będziemy; gdyż nie 6000 wojska naszego zwykliśmy znaczo posług j. k. m. i wszytkiej Rzeczypospolitej oddawać, tylko wielką kupą.

O żołd też zasłużony, którego już to za pięć lat nie widzimy, uniżenie prosimy, aby nas przy komisji zupełnie doszedł.

Z strony zaś óchowieństwa naszego starożytniej religiej greckiej, wielce prosimy, aby nie była naruszona, i te cerkwie święte, które pod nią gwałtem poodejmowane, jako w Lublinie, Krasnym Stawie, w Sokalu i indziej są zniewolone, aby przy dawnych wolnościach swych zostawily.

O czem wszytkiem posłowie nasi, upadłszy do nóg miłościwych j. k. m., p. n. m. jako najuniższej i pokorniej od nas prosić mają, abyśmy w wszełkich wolnościach naszych wojskowych tak od zesnych ś. pamięci ich m. królów polskich, jako i od j. k. m., teraz szczęśliwie nam panującego nadanych i przywilejami stwierdzonych, cale i niemaruzzenie zostawić mogli.

Bohdan Chmielnicki, starszy Wojska j. k. mci Zaporoskiego¹.

Центральний арка давніх актів у Варшаві, ф. Сухоць, шифр 30/43, арк. 1—3, Копія.

¹ Підпис тільки у фоліантах № 180/1—4, 261/1—4 то Пам.

Польський державний архів у Варшаві, вилуч. вилуч. реєстр закарпатськими ставія, сигнатура 200, 29, № 129, арх. 120—124 та Копа.

Державний архівський архів у Києві, ф. Чартерійський, рук. 964,

арх. 120—127, Копа.

ЦДАУ СРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 6, арх. 7—9; стр. 201, арх. 82—83; стр. 212, арх. 2—5, Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польського

архіву, № 186/1—4, 220/6—8, 263/1—3, 261/2—4, 260/1—2.

Українська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Особистий, № 225, арх. 28—29, Копа.

Отубієвський: Панютинко, т. 1, видав. III, стор. 126—131, № 25.

Панютинко, вкл. 2, т. 1, видав. III, стор. 120—131, № 25.

Малковський, стор. 71—77, № 40.

Панютинко, вкл. 2, з доповненнями, в. 1, стор. 245—246, № 29.

Переклад

Інструкція послан від Війська Запорізького до його королівської милості, пана високого милостивого.

Наскільки сподаритися на їх м. пп. державі і українських урядовців, які, маючи над нами владу, не так з нами, як годилося б з людьми ріднорідними і слугами й к. м. н., а що гірше, ніж з своїми земляками, поводитися, таких збитків і несприятних армид завдають нам, що ми не тільки своїм майном, але й собою не тільки розоряються.

Хутори, сім'яні, луки, ниви, зорані поля, стовпи, млини — всі, що тільки комуля з нами урядовцям сподобатися, силою відбирають, а нас синих, остовника, обдарили, б'ють, мордують, до в'язниць кладуть, за інші маєстости обирають, так що багатьо кому з кожного товариства погано і збитково.

Найбільш жалюгідні дісталися і герольдному, хоч ми і у володіннях й. к. м. жонемо, так само як і у військ, забирають.

Своєю милостивою старим майном своїм, які більшість рідики просторією не можна грати собі держати, хочуть і більшість старих використовувати і грати, тому мусять за них кожен платити чини і всьому повинності віддавати.

Козацьким дружинам, що захищаються самі, не те щоб до трьох років, а й до одності, хоча б військовий, не можна без чоловіка бути: заради же разом з іншими до повсякчас повинності повертися і немилосердно грабують.

Іх м. пп. повновласти також не дотримуються обичаєм і правити в поведінках з нами. Замість того, щоб у твоїй біді захищати нас від їх м. силних як урядовців, допомагають їм разом з нею жорстокою і драгунами, які самі собі мислять, що більше заслужили з нас, і що тільки комуля з нами з нас сподобатися — чи кім добрим, чи злим, чи що їм, ми віддаємо за півніця, щоб стогнувалися, а вони не дали, то пошувай, козаче-вбериач, про себе.

Після або колашу в скаргому місці від жидівської челяді не мислять, сіно з скарта і обійми в полях, на нивах жиди, як сіно відьми, силують брати.

Ми прийшли на Закарпаття, на вашу землю, але й тут ви, повновласти не дають нам спокійно жити. Убогий козак, не маючи змоги в мирських чинах бути, мислить тільки прохати годуватися — то на збира пологи, то рибу ловити. А ви не вважаючи на те, що на лисця, полог, жоба й їх було в'язати, по лисці брати. А не тільки лисця, тоші самоволою у козаків замість лисця забирають. А хто ловить рибу, мислять і для нас повновласти жалюгідні. Якщо немає козак, щоб їх привезти, тоді водно, віддаємо, на кімчак своїм доставляють.

З козачий зробиць, коли часом, дуючим господу богу, податити, нічого немами кращого за всьор дорогих татар і малех татарак, які, власне, війську належали, за що убогий козак ніг промодитися, та й те все у нас відбирали, так що нема нам за що промодити. А коли часом віддають замість козак, череду, худобу, сім'ю, тоді ви, повновласти разом з пп. мовчарями все відбирали, скільки їм треба, собі забирали, а нам.

Служити козакам, і по одному не залишили, а що найгірше, що ми своїм життям розку-
вали і даремно на них присягали.

Залишилися будь-яку працю до козака, у якого започути що-небудь видіти,
адав же його до в'язниці — виключилися ж, козаки-небрате, хит душою продали. Інші
вистерли козаки, не-от до роботи та на єдиному вигонності, і зникли з виду.

А ще Силл воля й. к. м., п. н. м., коли з ласки своєї він, наказавши нам іти на
море, для чого ми були човни протрували і гроші козли, наказав нам привезти до
какого Війска Запорозького ще 6000 козаків, щоб було нас усього 12000. І теор
ми просимо залучитися у число 12000, старшого вождя обидомо з-поміж себе обрати
і саміти своєї клявності, що понад це число нікого до війска не приймаємо: бо ж
не 6000 війска звикли ми служити й. к. м. і війї Рои Посполитій, а великою
клявності.

Наказавши нам здіяти, як ми вже з'ять років не одержуємо, поірамо просимо
раком з комією повністю прийти.

Щодо якого душовства стародавної грешної віри, то дуже просимо його не
чнати, і ти світи церква, які у Любоні, Красному Ставу, Сокалі та інших містах сякко
були завжди помилкові, при даній вішности залучити.

Про все це наші гослм, обавно до малостіних віг й. к. м., п. н. м., мовляючи-
ще від якого віши присутиють, щоб ми при всіх казках війскаєки вішности і при-
везки, наданих нам попередієм си, пом'ят польськими королями і підтверджених
й. к. м., твоїм папучком, козаки і здобовно лишитися віши.

Богдан Хмельницький, старшой й. к. м.-тї Війска Запорозького.

№ 6

*1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до великого
коронного маршала Адама Казановського з проханнями кло-
татися перед королем про збереження давніх прав Запо-
розького Війска*

Widzi sam p. bóg, żechmy będąc w wiernym posłuszeństwie j. k. m.
p. n. m. i w całej Rzeczypospolitej, nie myśląc o żadnym swawolęństwie,
aby krew chrześcijańska niewinna się łać miała, aleśmy bardzo się z tego
cierzyli, otrzymawszy po pierwszych ekspedycjach miłościwą łaskę j. k. m.,
ludziei i za miłościwą protekcją w. m. n. m. p., przez którego i konfe-
rowanie dawnych praw i wolności nabytych, od zeszałych 5. pamięci ich
m. królów polskich nam nadanych i od terażniejszego szczęśliwie nam
panującego byliśmy otrzymali. Których ich m. m. pp. starostowie i dzier-
żawcy ukraiński nic nie słuchając¹, żadnego pisania ani rozkazania j. k. m.,
utakowiwszy się nad chudobami naszymi, nie tylko dobra nasze z dawnych
wieków nabyte od nas, kozaaków, komu się co upodobalo, bezwinnie brali
i odzali, ale i samych nas do turów sadzali, bijąc, morderując, jako jakich
nieprzyjaciół przez te dniące lat, że nam siła towarzyszywa za dobra
i grundy nasze na śmierć porabiali i okaliczonych niemało narobili. Na-
wet i Żydzi w nadzieje i z pozwolenia ich m. m. wielkie zbytki nad nami
czynili. Zaczyni aż już i w domach swoich z pokojem osiedzić się nie
mogąc, musielichmy część nas wojska o głowach swoich obmyślać, gdzie-
bym ich mogli ochronić, zostawiwszy żony i dziatki swoje i wszystkie do-
bytki, musielichmy uchodzić na zwykłe miejsca swoje, na Zaporozie. Gdzie

¹ Там: слухаєки.

i tam nam nie dano w pokoju. Jasniewielmożny j. k. m. krakowski¹, nastąpiwszy z wojskami wielkimi na domy nasze, kraj nasz wszystkie mało spustoszywszy, chudoby nasze wiuwecz obróciwszy, jeszcze i za duszami naszymi na Zaporozie był się pognał. Wprzód syna swego² z j. m. komisarzem³ z niemałym wojskiem na nas był wyprawił, aby nas tam wszystkich w pień wycinanano, a nie według woli i pozwolenia j. k. m. zachowano. Których listów spiski⁴ dla wyrozumienia j. k. m. posyłamy, w czym widząc, że [tu] j. m. p. krakowski umyślił był i imię nasze kożackie niewinnie wygubił. Tam mieszkając na Zaporozu, że własnego a przyrodzonego pana naszego miłociwego, j. k. m., nie posłuchał, musieliśmy poniewoła, szanując głów swych, pomocy zasięgając wprzód od pana boga, a potem od cara krymskiego, któremuśmy, mieszkając sobą w sąsiedztwie, przedtym po kilkakroć od ich nieprzyjaciół także ratunku dawali. Czego sam p. bóg będzie wiedział, kogo za te niewinne rozlanie krwi chrześcijańskiej będzie sądził, któremu⁵ jest własną przyczyną. A my, jakośmy przedtym bywali wiernemi poddanemi j. k. m., i teraz nieodmiennie zostawć chcemy i na pewną liczbę według instrukcji naszej, którą teraz posyłamy do j. k. m., w kompanię wojska naszego zezwolimy się, nie chcąc przyjmować do siebie niesłusznych ludzi. W czym wiele a smutnie prosimy w. m., swego m. p., aby w. m. n. m. p., według dawnej miłociwej łaski swej pańskiej, w tych sprawach naszych pokazawszy nad nami miłociwite zmiłowanie za ten pomiewolny grzech nasz, i do j. j. m. miłociwą powagą swą wzięty się raczył, jakobyśmy według dawnych praw naszych i przywilejów i teraz przy tychże wolnościach całe, nienaruszenie zostawć mogli. Za co, póki żywi będziemy, i sami potomkowie nasi powinniśmy p. boga za zdrowie i szczęśliwe panowanie w. m., n. m. p. i dobrodziejia prosić, do którego się z największymi łaskami naszymi w miłociwą łaskę jaknajpilniej oddajemy.

[Dan spod Białej Cerkwi, d. 12 tunia roku p. 1648]⁶.

Wielmożności waszej, naszemu miłociwemu panu i dobrodziejowi najniższe podnóżki, Bohdan Chmielnicki⁷.

Польский державной грамоте у Гданьску, Книга речей запорожскихъ казаков, синктура 300, 75, № 126, Киев, в мануск.: «Од тыхже до j. m. p. підлягає войсково козацтво».

Державной козацкой грамоте у Кракові, ф. Чорторійських, рук. 964, арк. 125—126, Київ.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 6, арк. 12—13; стр. 201, арк. 21—22, фотоскопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотоскопія з польських архівів, № 226/3—4.

¹ Микола Потоцький.

² Стефан Потоцький.

³ Якоб Шемберг.

⁴ До листа Хмельницького дошло лист М. Потоцького до київського полковника від 13 лютого 1648 р. та його універсал від 20 лютого 1648 р.

⁵ Гдань: Відеуті.

⁶ Гдань: Dabney et verba.

⁷ Гдань: після провінція; etc, etc.

Переклад

Бачить сам господар бог, що ми, бувши у вірному послуку перед Ї. к. м., п. к. м., і князя Рівно-Подолянина, не думали ні про нас саміх, щоб отримати християнська крапа на людина, і тому дуже завдяю, коли після першого походу отримав милостиву ласку Ї. к. м., в часок милостиво прощавши в. м., м. п. п., через якого прийшло підтвердження давніх наших прав і вільностей, кудижні нам попередні їх св. пам'яті громадичні кордонні і інші ідеально науковим корисні. Із них теп. старости Ї урядові державні не ступають зні виклада, що гостя Ї. к. м. і одкровення на наше добро, вони не тільки набули нам, козакам, з давніх часів вільності наш безжарко грабували і відібрав, що йому сподобалося, а Ї нас самих противно цих листів ронів до кінця не віддав, бачи, мордувала, наче яких вогонь, тим що багато кого з нашого товариства за їх добро і тутоті похваляли і зліснички. Навіть єврей, коретуються підтримавши і добував їх ми, змалди нам великих збитків. Через це і по доміах своїх ми не могли спомібно залюпитися, і чистота людей нашого війська думала про те, де можна було б вертувати своє життя. Покинутим життям, діточок і всі своє майно, ми безумно били тікати на земні місця, на Запоріжжя, але й там нас не залишали в спокої. Неповільножаний Ї. м. п. кравіскай, капітан на війні жителів з великим військом, край наш мало не весь спустошив, майно наше змалди та ще й, постраждав на взяті життя, на Запоріжжя за нами потягнув. Спочувати сини свого з Ї. м. кравіскай і чинами військом проти нас вийшли, кинувши нас усіх поодинокі порубати, замість того щоб, згідно з волею і наказом Ї. к. м., життя нам зберегти. Посламо на розклад Ї. к. м. ті листи, з яких видно, що Ї. м. п. кравіскай задумав було з не'я нами козакам безжарно знисити. Перебачили там, на Запоріжжі, ми бачили, що ми кавали Ї. к. м. не послужав, і вимогами, кинувши своє життя, кувало куляти допомоги, спочувати у господа бога, а потім у нашого судця кравіскаго знав, якого ми перед тим кілька разів від ворогів вертували. Те сам господар бог побачить, що тут власне винуватими, кого за це невинно присуду християнську пров судити треба. А ми на разі, так і тепер залюпитимось віровідрядними Ї. к. м., і згідно з інструментом, яку ми послалимо Ї. к. м., погоджувомось на певну кількість нашого репростою війська, не бажачи приймати до війська невдоволення людей. Дуже і поодинокі просимо Ї. к. м., нашого м. п., щоб Ї. м. п. к. м. п., вдоволивши нас дано милостиво гондату ласку, змалдували над нами і щеї невдоволення грів нам відступити, спираючись своїм військом, перед Ї. к. в. війською виступитися зволон, щоб ми, згідно з давніми нашими правами і вільностями, при певній вільності жовити і здоров'я залюпитимось вигла. За це і ми самі, після жай, і викладам вашої простотивно господа бога за здоров'я і цілковите потугання в. к. м., м. п. п. і доброді, на милостиву ласку якого кинувікозирне віддамося.

[Даний з-під Білої Церкви, ден 12 черня 1648 р.]

Вашої вільності, нашого милостивого знав і доброді найвищої підданки Богдан Хмельницький.

№ 7

1648, черня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до князя Владислава Домініка Заславського з проханням клопотатися перед королем про збереження даніх прав Запорізького Війська

Jaśnieiwieocone miłościwe ks. Zaslawskie, a nam wielce miłościwi panie i dobrodzieju!

Widzi sam pan bóg, żeśmy będąc w wiernym posłuszeństwie j. k. m., n. p. mgo i wszytkiej Kapłej, nie myśląc o żadnym swawoleństwie, aby

¹ У Мн. це речення відсутнє.

krwew chrześcijańska niewinnie się lać miała, aleśmy bardzo się z tego cieszyli, otrzymawszy po pierwszych ekspedycjach miłościwą łaskę j. k. mci, p. n. m., ludziez i mciwą w. ks. mci promocją, przez którego i konfirmowanie¹ dawnych praw naszych, od zeszyłych ś. pamięci królów ich mci polskich nam nadanych i od teraźniejszego, nam szczególnie panującego², byliśmy otrzymali. Których ich m. panowie starostowie i dzierżawcy ukraiński nie słuchając, żadnego pisania ani rozkazowania króla j. mci nie zachowując³, ulakomiwszy się nad chudobami naszymi, nie tylko dobra nasze, z dawnych wieków nabyte, od nas kozaków, komu się co upodobalo, od nas bez respektu⁴ brali, ale i samych nas do łurem⁵ sadzali, bijąc, mordując, jako jakich nieprzyjaciół, przez te dziesięć lat, że nam siła towarzysystwa za dobra i grunty nasze na śmierć pozabijali i skałeczonych nie-mało narobili⁶. Nawet i Żydzi w nadzięję pozwolenia ich mci wielkie złytki nad nami⁷ czynili. Zaczem aż już⁸ i w domach⁹ swoich z pokojem osiedzić się nie mogąc, musieliśmy część nas wojska o głowach swych obmyślać, gdzieby ich mogli ochronić, zostawiliśmy żony i dzieci swoje i wszystkie nabytek, musieliśmy uchodzić w ściśle miejsca swoje na Zaporozie, gdzie i tam nam nie dano pokoju. J. m. p. krakowski¹⁰ nastąpiwszy z wojskami wielkimi na domy nasze, kraj nasz niemal wszystkie spustoszywszy, chudoby nasze wniwecz obróciwszy, jeszcze i za duszami naszymi na Zaporozie był się pognał, wprzód syna¹¹ swego z panem komisarzem¹² z niemalym wojskiem na nas był wyprowadził, aby nas tam w pień wszystkich wyszczynano, a nie według woli i rozkazania j. k. mci zachowano, Których listów spiski [dla] wyrozumienia j. k. mci posyłaemy, w czym widać, że już j. m. p. krakowski umyślił był i imię nasze kozackie wygubić. Tam mieszkając na Zaporoziu, że własnego a przyrodzonego prawa naszego miłościwego pana j. k. mci, nie posłuchał, musieliśmy poniewoła, strzegąc głów swych, pomocy zaciągnąć od pana boga, a potem cara krymskiego¹³, któremuśmy, mieszkając z sobą w sąsiedztwie, przedtem pokilkakroć od nieprzyjaciół takie ratunki dawali. Czego sam pan bóg będzie wiedział, kogo za to niewinne krwie rozlanie chrześcijańskiej będzie sądził, i kto tego jest własnym przyczyną¹⁴. A my, jakośmy przed tem bywali wierne-mi poddanemi j. k. mci i teraz nieodmiennie zostawać chcemy i na pewną

¹ Mix.: konfirmowanie.

² Володарів IV, окріл номер 20 травня 1648 р.

³ Слова не zachowując у фотокопіях візиту.

⁴ Слова од нас без respektu у Mix. візиту.

⁵ Mix.: до турки.

⁶ Mix.: pokalicyli.

⁷ Слова над нами у фотокопіях візиту.

⁸ Mix.: в дібках.

⁹ Мисла Потоцької.

¹⁰ Стефан Потоцький.

¹¹ Яким Шведерем.

¹² Іван Грош.

¹³ Mix.: власна причина.

liczbę według instrukcji¹ naszej², którą teraz posyłamy do j. k. mci, o kempucie wojska naszego, zezwaliśmy się, nie chcąc do siebie przypiszczać niesłusznych ludzi. W czem wielce prosimy w. ks. mł., p. n. m., aby w. m. pan według dawnej miłościwej łaski swej pańskiej w tych sprawach naszych pokazawszy nad nami miłościwe zmiłowanie, o ten poniewolny grzech nasz do j. k. mci miłościwą powagą swą wlotyc się raczył, jakobysmy według dawnych naszych praw i przywilejów naszych i teraz przy tychże wolnościach całej i niemaszerzenie zostawać mogli. Uchowaj bogie, jeżeliby jeszcze z jakiej strony na nas jakie nasłapanie być miało, bogiem się oświadczywszy, pewnieby z gorzsem komusby się dostało. Czego nie życzymy; a uniżenie prosimy w. ks. mci, p. n. m., jakośmy od przodków ś. pamięci w. ks. mci łaskę wielką przeciwko sobie uznawali, nie mniej też i od w. ks. mci, p. n. m., abyśmy do końca w niej opływać mogli. Do której się z uniżeniem posługami naszymi jako najpільniej oddajemy.

Spod Białej Cerkwie³, die 12 iunii anno 1648.

W. ks. mci, pana naszego m., najniżsi słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem j. k. mci Zaporoskim.

Перекладанъ воеводскою армією у Кракові, ф. Ягеллонська Бібліотека, рр. 90, ар. 2—3 на Копа.

ЦДАУ УСРР у Києві, ф. 1230, сп. 1, стр. 194, ар. 5—6. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польських архівів, № 267—24 і 265/1—2.

Опубліковано: Милановська, стр. 42—43, № 20.

Переклад

Ваша світлість милостиво вказує Хмельницького, а нам велике милостиво нам і добродіє.

Кажуть нам рясноді бач, що ми, будучи у вірному полку перед Я. к. м. п. н. м., і всією Речкою Посполитою, не думали ні про яке свавілля, щоб вважати християнська кров дарами, і тому дуже жалко, коли після отримання одержави милостиво листу Я. к. м., з таким милостиво проханням Я. к. м. п. н. м., через якого прийшло підтвердження деяких наших прав і волостей, вказуючи нам поперекривати їх, а саме: польщення королівки і інші численні привілеї королівки. Із м. п. створити й укріпити державні не виконувати інші привілеї, які листу Я. к. м.; пошкодити на наше добро, жоден не тільки виступити нами, з даними свідки набуті нами, колишня, безперечно грабували і відбирали, що кому сподобалося, а й нас самих протримувати як десяти років до в'язниць вказали, били, мучували, вбивали королів, так що багато хто з цього товариства за нами добро побидали і зникли. Навіть карі, користуючись підтримкою і допомогою їх м. п., задушили нам великих братів. Через це і по даних свідках своїм ми не могли спокійно замислитися, і частковий нашого війська почав думати про те, де можна було б врятувати своє життя. Покинувши жінок, діточок і все своє майно, ми змушені були тікати на землі ніска, на Запоріжжя, але й там нас не залишили в спокої. П. м. п. державною, великою і великою вибравли на нашу життя, край наш мало не весь спустошили, майно наше пограбували та ще й на Запоріжжя за нами погнавши, посягаючи на наше життя. Спасати свого з Я. к. м. кмітцями

¹ Див. див. № 5.

² Мил.: власне наше.

³ Мил.: Spod Białocerkwie.

і мовчавим вітанням проти нас боряди, наказавши нас усіх поспішно виважувати, за-
 мість того щоб, згідно з волею і наказом Ї. К. М., жити нам зберігати. Послали
 на розгляд Ї. К. М. ті листи, з яких видно, що В. М. П. кривдимою задушою буди,
 Ї. М. в його клявше беззастовно змозга. Препитавши там, як Запорожці, чи Барани,
 від він як спокійної прада, ділі чим іншим милостивим даном Ї. К. М., не вказав;
 мусили мовчати, захищали своє життя, шукали допомоги спочитку у Господа бога,
 в потім у великого судця кривдого злого, якого ми перед тим кілька разів від порги
 ратували. Сам Господа бог бачить, що тут, власне, покаявсь і хто на що впер-
 но пролиту кривдиному кров судити треба. А ми як раніш, так і тепер залишилися
 віровідданіми Ї. К. М. і, згідно з інструкцією, яку ми поклалимо Ї. К. М., погоджув-
 ося на таку кількість нашого розсередженого війська і не хочемо приймати до війська
 невдоволення людей. Дуже просимо в. к. м-т, г. к. м., щоб в. м. пан, мислячи
 дивно милостиво ласку свою, змилувався над нами і щоб мовчальний гріх наш від-
 путен і, сподобавшись своїм милостям, перед його к. м. аспотити змова, щоб ми,
 згідно з нашими давніми традиціями і правами, при теперішній кількості воєводи
 і заслуженим життям могли. А якщо, бородо боже, ще хтось на нас наведе, борю
 клявтимось, що йому ще більше датиється, щоб ми нікому не бажали. Покиро про-
 симо в. к. м-т, як ми у предкі св. пам'яті в. к. м-т у великій ласці буди, так
 і у к. м-т до віки захищайтеся, до якого з найближчим послатиме своїм від-
 даним.

З-над Білої Церкви, дня 12 червня 1648 року.

В. к. м-т, з над воєводи М., найближчі слуги Богдан Хмельницький, старший,
 з в. к. м-т Ніколаю Заверняком.

№ 8

*1648, червень (3) 13. Під Білою Церквою. — Лист до брацлав-
 ського воєводи Адама Киселя з повідомленням про надіслані
 посланці до короля*

Jaśniewielmożny mości panie wojewodo braclawski, nam wiele mi-
 łościwy panie i dobrodzieju ¹.

Za nawiedzenie listowne przez ojca Petroniego Łaska, w. m. n. m.
 panu wiele ² dziękujemy. Tej kłaski, która się stała w ziemi naszej nad
 piersiem chrześcijańskim, lubo nie z naszej przyczyny, bardzo żalujemy.
 Kto temu jest przyczyną, sam pan bóg będzie sądził, gdyż znam, że to
 powstała z nami od pana boga nad winnemi sławę ³, w czym przy suchych
 drzewach i surowym się dostać musi ⁴. Posłuchawszy porady w. m., swego
 miłościwego pana i dawnego przyjaciela naszego, sami się zatrzymawszy
 i odciele tatarskiej wrócić się kazawszy, aby się więcej krew chrześcijań-
 ska nie lała, do jego królewskiej mości posłów swych, nie odrzucając się
 do innego pana (gdźyż to wiemy, że się to bez woli j. k. m. nad nami to
 bezprawie stało i działo) ⁵, z upokorzeniem i wiernym poddaniem wy-

¹ Слова нам wiele... добродієжу — тільки у фотоконект.

² В інших рукопис: зніженіє.

³ Пан: із розпота зрад і над невизнаним од п. бoga слава.

⁴ Пан: достаєт нас поміраєт.

⁵ Слова то безправіє стає і у фотоконект зіслучи.

prawiliśmy. W czym uniżenie prosimy w. m. n. m. pana, abyś w. m. n. m. pan, jako ten, który wszystkiego w dolegliwościach naszych dobrze wiadomy, być raczył tak do jego królewskiej mości, jako i do Rzeczypospolitej miłościwą przyczyną, jakobyśmy według dawnych praw i wolności naszych wojskowych nienaruszonymi¹ zostawać mogli. Do którego się z naszymi służbami najniższymi pilnie² oddajemy.

Datum spod Białej Cerkwi, d. 13 iunii a. 1648.

W. m. n. m. pana najniżsi słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

[Ц и д у л а]

Jeśli pewna, żeśmy już zostali osierocieni po królu jegomości panu naszym miłościwym, prosimy, jeśli można rzecz, żebyś jw. miłościwy pan, czegobyśmy życzyli, z łaski swej nas, sług swoich, nawiedzić raczył, abyśmy mogli o wszystkim u niego rozmówić i doskonałą poradę wziąć od waszmości naszego miłościwego pana, któremu wszystkiego dobrego życzymy, i abyśmy mogli wiedzieć, kogo by Rzeczpospolita królem mieć chciała. A jeżeli niemożna rzecz, abyś waszmość dobrodziej do nas w przedkim czasie mógł przybyć, uniżenie prosimy, przez pisanie swoje racz się waszmość odczwąć, byśmy do dwóch niedzieli, do zwrócenia posłów naszych, którym kazaliśmy jechać spieszenie, zatrzymali się³.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Осоловичанк, № 112, стор. 500—501, Київ, № 250, стор. 63, Київ.

Полтавський державний архів у Ганночку. Книга речення закладкодержавна станція, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 100—100 за. Київ.

Державний воєнський архів у Києві, ф. Чарторийська, риз. 964, арк. 128, Київ.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 3, арк. 1—2, спр. 204, арк. 1—2, Фотокопії.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польської архівної, № 365—24, 2171—2, 2741—2.

Державна сублітна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 221—222, Київ.

¹ Фотокопії: według wolności naszych dawnych abyśmy nienaruszenie zostawać mogli.

² Там: „як najpilniej”.

³ Целуду відано за текстом Дюковича.

Варіант Михайловського: Jeśli pewnie, żeśmy już zostali osierocieni po j. k. meci p. naszym miłościwym, prosimy, żebyś nas w. m. n. m. pan (czegobyśmy sobie bardzo życzyli), z łaski swej nawiedzić raczył bytmością swoją, abyśmy mogli u niego rozmówić się o waszmości i wziąć od w. m. n. m. pana radę, — kogo Rplta królem mieć chce. A jeśli nie można, abyś nas w. m. n. m. sam przedko nawiedził, tedy upraszamy przynajmniej o listową poradę.

Варіант Панкратова: Жділішты осіротіані настлі по сімрці яго к. мці п. н. м., істы просім в. м. н. п., ібыт нас оісротіані свя рачці завісідіт, од кіліго іудыты занягнать могли відомості, кого Rplta królem міді бідріє чіаіла і рады даліше і пострідках наших в. м. н. п. рачці, ішідыт в. м. н. п. ні міді зрідат, іуды просімты о счр'є рідані.

Опубліковано: Пам'ятники, т. I, відріз III, стор. 78—81, № 15.
Львівський к. Актів историческии, стор. 176—178, № 73.
Міадовськой, стор. 40, № 23.
Пам'ятники, вид. 2, ч. доповненнями, т. I, стор. 226—227, № 18.

Переклад

Ясновельможний пане брацлавський воєвода, а нам велике милостивий пане і добродію.

Дуже дякую в. м., м. п., за лист, надісланий через отця Петрося Ласка. Дуже шкодуємо, що таке діло сталося з наредом християнським на вашій землі, але нечисті в цьому земні вояки. Хто вчувається вночі, сам господь бог судитиме, бо видно, що за нас від самого господя бога посилає на війни, причому при суцях правах і сирим дітями мучить. Послухавшись поради в. м., нашого милостивого pana і давнього приятеля, ми самі заперемали і татарські ордя повернутися наказали, щоб більше кров християнська не лилася. Після до його королюваня м-т, не зупинившись на перелом до іншого pana (бо знаємо, що не з волі в. к. м. над нами такі божачини чинилися), ми з вірноподданістю відправляли. Покиро просимо в. м., м. п. щоб в. м., м. п., ви той, хто добре знає про наші страждання, знову перед його королюваня м-т, з таким перед нами Ручою Покосонята милостиво відостатися, щоб ми, відносно з давніми нашими правами і військовими милостивістю, недосудовання залишитися могли. З покірною вашою службою в. м., м. п. паном, відданімося.

Давної з-від Билої Церквы, дня 13 червня 1648 р.

В. м., м. п. наша військовий слуга Богдан Хмельницький, старший, з в. к. м. Відсалем Запорозьким.

[Підпис]

Коли вірно те, що ми вже освободили по його величності королю, нашу кляну милостивістю, просимо в. м. милостивого pana з ласки своєї вас, слуг своїх, віддати, щоб ми могли про все поговорити і добро поради дістати від в. м., м. п., чому велико капризного бажимо, а також щоб ми домішали, кого Руч Покосонята королем мати хотіли б. А коли в. м. ви хочете відновити до нас службу, покірно просимо в. м. відновити нам у листі, а ми на два тижні до повернення наших послів, вам вказано спешно їздити, зупинимося¹.

№ 9

1648, червень (4) 14. Наставши. — Лист до Владислава Домініка Заславського з проханням допозвати Запорозькому Війську у збереженні його вільності

Jaśnieiwłoczone mości książę Zaslawskie, a nam wielce miłościwy panie i dobrodzieju.

¹ Варіант Міадовського: Коли вірно те, що ми всі освободили по в. к. м., нашу кляну милостивістю, чи можливо, щоб вас в. м. пан (чого ми собі дуже бажали) з ласки своєї віддати знати присутність своєю, щоб ми могли усно поговорити про все і дістати від в. м. паню поради, кого Руч Покосонята королем мати хочи. А коли не можна, щоб вас в. м-т сам скоро віддати, тоді просимо приваляти намовою поради.

Варіант Пам'ятників: Якщо ми освободили після смерті його в. м., п. в. м., тоді просимо в. м., м. п., щоб вас особливо своєю знати віддати, від якого ми дістати могли б звістки, кого Руч Покосонята королем мати хочи, і інколи давати у діях ваших в. м., м. п., одержати. Якщо б в. м., м. п., ви ніг привітати, тоді просимо чистоти.

Pan bóg na to świadkiem, zechmy nie myśleli o tym, aby się chrześcijańska krew łać miała, jednakże za nastąpieniem na nas i dobra nasze j. m. pana krakowskiego z wojskami potężnemi, wniwecz wszystek kraj nasz spłądrowawszy, chcąc i linie nasze, nad wolą jego królewskiej mości i Rzeczypospolitej, wykorzenić, miało się to stać z wielkiej niewoli naszej, co daj panie boże, aby już na tym dosyć. Lubo to nas wasza książećca mość, pan nasz miłościwy, ganić racyzsz, i my tego chwalić nie możemy. Kto temu krwi rozlanu jest przyczyną, niech mu pan bóg sędzi. Co się obszerniej wypisało do w. ks. mości przez posłanych naszych od nas do j. k. m. i Rzeczypospolitej. I jakośmy w pierwszym liście najniższą prośbę naszą do w. ks. mości wnosili, tak i teraz uniżenie upraszamy, jako tego, któryś w. ks. mość pan nasz miłościwy, z przodków swoich świętej pamięci przeciwko nam, najniższym sługom swoim, w Wojsku Zaporowskim będący życzliwym, a powagą swą książećcą przyczyną do Rzeczypospolitej, abychmy przy wolnościach naszych nadanych nienaruszeni zastawać mogli, wnieść raczył. A my jesteśmy nieodmiennymi sługami Rzeczypospolitej, jako i przed tym bywali. A zatym się z najniższymi służbami naszymi w. ks. mości panu naszemu miłościwemu, oddajem.

Z Nastaski, d. 14 iunii roku 1648.

Waszej ks. m., panu naszemu miłościwemu najniżsi słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem j. k. m. Zaporowskim.

Институт історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польових архівів, № 3742-3.

Отримано: Додаток до Актав історичних, стор. 179, № 74.

Переклад

Ваша світлість милостивий пану Зеландській, а нам велика милостивий пан і добродію!

Господа бог свидком, що ми не хотім, щоб християнська кров лилася. Однак не сталося проти вашої волі через те, що й. м. пан краківський з воєнними військами на нас і на нашу землю, сплюндрував усею нашу країну, намагався і наші війська розбити, всупереч волі його королівської м-ті і Речі Посполитої. Дай господа бог, щоб це більше не повторилося. Хоч ваша королівська милість ганила нас зовсім, і ми цього зладити не можемо, протеї господа бог судить того, що цього прощати не вважувати. Про це докладніше писалося в. кн. м-ті у листі, переданому через ваших послів до й. м. в. і Речі Посполитої. Як у першому листі, так і ваші відповідні просямо в. кн. м-ть, паня вашого милостивого, якого навіть предки сіл пам'яті до нас найбільшим слугу своїм, і до Богдана Зaporowsкого, правительством були, спокрестившись своїм королівським словом, порадити вашостанові через Річчю Посполитую, щоб ми при даних вам милостях живими залишалися могли. А ми, як і раніше, вірні слуги Речі Посполитої.

З найпокірнішою вашою службою до в. кн. м-ті, паня вашого милостивого, віддаємося.

З Настаски, дня 14 червня 1648 року.

Вашей кн. м., паня вашого милостивого найнижчі слуги, Богдан Хмельницький, старший з в. к. м. Військом Зaporowsким.

1648, червня 8 (18). Черкаси. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про перемогу на Жовтій Воді та під Корсунем і про бажання Запорізького Війська возгодити ти з Росією

Найсвітійший, великоможий і преславний царю Московській, а нам велике милостивий пане і добродію.

Подобно с презрєня божого тоє ся стало, чоґо ми сами собі значил і старалєся о тоє, абиґмо часу тепєришого моґли през посланцєв своєх доброго здорєв'я вашєй великоможности наводити і найближчий роцєлу своєй отдати. Давно боґ всемоґущий здарив нас от тогоє царскоґо величества посланцєв, хоч не до нас, до пана Кисєля посланих в потребиа его, которих товариші наші козаки в дєрої натрафивши, до нас до войска завернули¹. През которих радєстю пришло нам твоє царскоґо великоможностє відомим учинити о повожею віри вашєо старожитной грєчєскоґ, за которую з давних часєв і за волности своєй кривавє заслужили, от корєней давних наданє помираєм і до тих часєв от безбожних дєржин покою не маєм. (Творєць ізбавитель наш Ісус Христє, ужаловавшиє кривдє убогих людєй і кривавих слєзє сирєт бєдних, ласкою і милєсердьєм своєим святим оглянувшиє на нас, подобно, посланиє слово своє святоє, ратовати нас рачи. Которую їму под нами били авєкопєдє, сами в їно ся обвалили, же далє войска з великими таборачи іх повоє нам господє боґ оповєстити і трєх гєтманєо живєщєх кєвити з ієшини іх саваторами: перший на Жєлтої Вєдї, в полє посєред дєроґи запорєзькоґ², командєр Шємбєри і син пана краковскоґо³ з єдиноґо душоґу не втекли. Потєм сам гєтман великий пан краковскоґ⁴ зє невнимним добрим чєловєком лавєом Мартином Кадниновским, гєтманєом подним корєним, под Корсунєом городєм попали обєдвє в неволю і войско: все іх кварталєно, до шадку єст розбитє. Ми іх не брали, аєє тєє людєа брали іх, которєє нам служили (в тої м) іре от царя кримскоґо⁵. Задєлося тє ж нам і о том вашєом [царскому] величєству снєаџити, же невнєня нас відомєст заїєждє от князя Дємєївкєа Заславскоґо, которий до нас прислєд⁶ о мир просєчи, і от пана Кисєля, вєковдє браславскоґо, же певнє корєла, пана нашєго, смєртьє взяла, так розумєєм, же с при-

¹ Мєла вєє про стародубєа Гєвєрєєн Кєлєвоа, який вїє листє свєського вєковдє до Адамєа Кисєля. Під Кєвєном вєго зєтрєвали вєковдє і приєзли до табору Б. Хєлєвскоґо в Мєлєвєа. Чєрєз Кєлєвоа Хєлєвскоґий передалє для листє: єдинє царє, другий — свєському вєковдє.

² Шєкє, вє Запорєжєа на лєвєйєх сїдєвоєх сторєноє Бєлєзлєкєа. В вєрєтї вєх Бєлєзлєкєа вєє повертєтє вєє заєдє, до вєрєтї вєа Сєвєстєєнєа та Жєлтої Вєдєа.

³ Сєфєан Пєтоцєкєий.

⁴ Мєколєа Пєтоцєкєий.

⁵ Іслам-Грєй.

⁶ В єрєтї вєа: прєвєцєлєлє.

чии тих же невозможних несправителей его і наших, которыхъ ест много королевичи в землі вашей, да чии земля теперь власне пуста. Зачеши бжемо себя самодержца господаря твоего в своей земли, яко вышла царская ведомость, православный христинский цар, авали бы предличное пророчество отъ зрства бога нашего исполнилось, што все в руках его святой милости. В чом увенанем ваше царское величество, если бы была ка то воля божая, з похвех твоих царский зараз, не бавчиси, на правство тое наступати, а ми во всім Войском Запорозьким услужить вашей царской ведомости готовисмо, до которогося з найближшими услугами своїми, яко найидне ся отдадем. А меновите будет то вашему царскому величеству слышно, если дажы знову на нас схотят наступати, з тот же час чим боржей поспешайся із своей стороны на їх наступати, а ми их за божиею помощю отсуд возем і да исправит бог з давнихъ віков ознайденное пророчество, которому ми сами себе пощещи, до милостивихъ вут вашему царскому величеству, яко найунижевей, покорне отдаемъ.

Датъ с Черкас, іюня 8, 1648.
Вашему царскому величеству найближшіи слуги, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозьким.

Адреса: Найсвятішому з незвитаженому его царскому маестату, величеству государю царю Алексею Михайловичу, самодержцу і обладателю землі московской, світлы рускому, паву, паву нам вельце милостивому і добродішні до отдавня вележит.

ЦДАДА, ф. Польський архів, Малоросійськя границя, стр. 27, ар. 2. Оригинал.

Там же, Малоросійськя справи, 1648, стр. 2, ар. 10—13. Переклад, з заголовком: «Списокъ з листа з бѣлоруского письма, что выдалъ ко государю царю к величеству царю Алексею Михайловичу воева Руския Войска Запорозького Гетманъ Богданъ Хмельницкой».

Опубликовано: Памятники, вид. 2, з дописаннями, т. I, стр. 219—221, № 13.

Архив ЮЗР, т. III, стр. 207—208, № 197.
Георгій Урадин в докум. і матері., т. III, стр. 129—130, № 103.
Восемнадцатый, т. II, стр. 32—34, № 12.

№ 11

1648, червня 8 (18). Черкаси. — Лист до свєтського воеводи Зам'ятні Леонтієва з висловленнямъ дружнього ставлення до російського народу

Ведможний пане, Замятія Федорович, стольник і повнода сіньский, вєрмістник кашинский.

Доброго здоров'я вашей ведомости поспівшованія, поклон свуй найближній отдаемъ.

Ничого иншого не розуміємо, тьяко подобно з презрєня божого тое статься мучило, же і послуд вашей ведомости, хоч не до нас посланія,

дальше прийшли, с често отбувсаем. А просиь бога, їх і тебе, аби єс бил дасканим приятелем Войску Запорозькому, нам, слугам своїм, і до царя его милости Алексея Михайловича, світила руского, милостивую причиною бит рачца, аби о нас слуг своїх, відал, а ми, як з давня прохосе наши з Войска Запорозького, царю его милости, вшедежню добротность чинили, і тепер при том стоїмо. Строне грамоте вашоє величності до пана Киселя послужі валим, визволивших¹, сами їх отощлем; і на дальшій прохосім, аби наша величність нам, слугам своїм, Войску Запорозькому, і приятелем дасканим бит рачца, до которого се шлїме отдаємо.

Дат с Черкас, дни 8 юни, 1648.

Величності вашоє всего добра зичливий приятел і служиет рад, Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его корольовскоє милости Запорозьким, рука власна.

Адреса: Величності, а нам вельце дасканому его милости пану Заметини Федорючому, стольнику і воеводи сівскому, намесничини кишинскому отдати належит.

ЦПАДА, ф. Польський привал, Маморосійські грамоти, стр. 27, арх. 2. Оригінал.

Там же, Маморосійські справи, 1648, стр. 2, арх. 14—15. Переклад, з запискою: «Список з белоруского листа, что писал в Савск к Заметини Лисовскому Богдан Хмельницкой, гетьман Запорозькой, а в Москве тот лист предан в вычетерю во 156 году, июня в 19 день».

См. Фольварский: Листы КЗП; т. III, стр. 208, № 196.

Посседонание, т. II, стр. 34, № 13.

№ 12

1648, червня (17) 27. Чигирин. — Лист до Адама Киселя з прохання допомоги Запорізькому Вієску в збереженні давніх вільностей

Jasniewielmożny mójciwy panie wojewodo bractawski, а нам вельце мójciwy паніе і добродзїєцу.

Za tak wielką miłościwą łaską і przyjaźnią, którą wam nasz miłościwy pan і zdawna przeciwko nam sługom swoim oświadczać raczył, jako і teraz we wszystkich sprawach і dolegliwościach naszych w Rzeczypospolitej miłościwą przysługą swą być obiecujesz, wielce а uniżenie dziękujemy w. mci swemu miłościwemu panu. А strony оedy oznajmujemy w. m. swemu miłościwemu panu, że już tegoż czasu, jakośmy zaraz po tej porażce wojska polskiego wzięwszy wiadomość pewną о śmierci і. памієci j. kr. m. pana naszego miłościwego, nie życząc dalej zniszczenia і zguby ojczyzny naszej, od Białej Cerkwi zaraz назад się powrócili і орда musiała się

¹ Мабуть, повинно бути: визволивши їх.

wrócił. Czego i tak bardzo żałujemy, że i choć nie z naszej przyczyny krew chłreziejdzkiej tak wiele się rozlało i w niewolę bisurmańską przebie, co daj panie boże, aby już na tym dosyć. Ale jako dochodzą nas wiadomości, że znowu z niektórymi ich mściami parę senatorami pod Luckiem wojsko ściga się na nas wojować; poniewoli znowu musimy o swoich głowach przemyślać, czegośmy nie życzyli, aby do gorszej zguby nie przyszło, gdyż my już uniwersaly swoje rozesiali po wszystkiej Ukrainie, aby żaden tak z Wojska naszego Zaporoskiego, jako i inszych z poddanych szlacheckich tej zamieszani i szarpaniny poprzestali pod srogim karaniem, życząc tego, abychny przy pierwszej lasce j. kr. mości, którego nam¹ pan bóg z łaski swej świętej zechce podać i wszystkiej Rzeczypospolitej, zostawać mogli. Jednakże wierząc prazacnemu pisaniu w. m. naszego miłościwego pana, że nas sług swoich wielmożność wasza upewniać pokojem i przebruczeniem od Rplitej raczyrz, nikomu inszemu nie dufamy w tym jako w. m. swemu miłościwemu panu i dobrodziejowi, w czym i do końca wielce a uniżenie upraszamy waszej pańskiej wielmożności, aby w. m. nasz miłościwy pan, pokazawszy tę miłość swoją nad nami dawnymi sługami swemi, i do wszystkiej Rplitej powagą swą złożyć się raczył, jakobyśmy przy dawnych prawach i wolnościach naszych wojakowych zostawać mogli. A co w. m. nasz miłościwy pan pomyślić był raczył z łaski swej pańskiej nas sług swoich bytnością nawiedzić, bardzo byśmy temu radzi patrzeć na dobre zdrowie w. m. swego miłościwego pana, od którego bychmy mogli sobie wziąć radę, jako z sobą mamy postąpić. Za miłościwy podarunek, który nas według pisania od w. mści naszego miłościwego pana przez ojca Łaskę doszedł, wielce uniżenie w. m. swemu miłościwemu panu dziękujemy, którą tę miłościwą łaskę w. m. swemu miłościwemu panu z każdym czasem na wszelkie rozkazanie wielmożności waszej odsługiwać i wszystkim dobrym zadziaływać gotowimy. Do której się² z najniższymi służbami swemi jako najpilniej oddajemy.

Dan z Czeheryna, 27 luita a. 1648.

Wielmożności waszej panu naszemu miłościwemu waszego dobra życzyliwy słudzy i podnózkowie, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

[Иудаа]

Dla boga, mój miłościwy panie, proszę wniść, abyś mi wniść mój miłościwy pan słowami i obietnicami swemi zawieść w tym nie raczył, boś się na słowa w. mści mego miłościwego pana ubezpieczywszy, ordzie każalem z ziemi naszej wyrwać i samem z wojskiem się wrócił, aby według przysiężonego słowa i paktów w. mści naszego miłościwego pana dosyć się stało, boby to właśnie, strzeż boże czego, na duszy w. mści zawieszę miało. W czym wszystkim nadzieja w panu bogu.

¹ Tasp.: nasz; a inszix tencax: nam.

² Tasp.: do którego; a inszix tencax: do której się.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Соколинська, № 225, стор. 84—85. Київ, № 234, стор. 175. Київ.
Почесний державний архід ієромонах, Книга релігійно-літературних ставів, сигнатура 300, 20, № 129, арк. 117—117 н. Київ.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 5, арк. 1—2. Фотознік.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотознік з польських архів, № 21911—2.
Сторубіляно: Шабанка, т. II, стор. 354—355, № 30.
Рівня: Гавровської, стор. 97—98.

Переклад

Кисель можна милостиво їсти божественної волею, а їм велике милостивий їсти і добродіє.

За таку велику милостиву їсти і правдою, яку в. м., пан наш милостивий, здано до нас виласки і їсти їсти заступником у всіх наших справах і турботах у Речі Господній бути обидно, навро докучно в м-ті, високу милостиву їсти. А що до одні похвалювано в. м., високу милостивого пана, що коли відразу після перемоги польського війська ми одержали зметку про смієт са, пам'яті б. кер. м-ті, пан наш милостивого, то, як бажали звичаєм і заботою наших вірних, зарад же від білої Церкви назад повернули, і одні тихих мусели повернути. Ми дуже похвалюємо, що, як і не з кінці крам, так білого хрестина крам свої продало і в фуражирному мислю мислю. Дав господи божи, щоб не більше не повторилося. Але до нас доходить чути, що дріж іх м-ті пань севатори від Луцком військо зборюють, щоб знову кроти нас вограти, і ми винятком мусели думати про те, як зберети свої життя. Ми не бажали, щоб до більше втреті дівало, в тому релігійно до всіх України зупорсали про те, що може, як з військо Вілеса Золотинського, так і з інших військових відділів, від страхом суворой кари ді бути і зворушення мусели зрозуміти, щоб ми у найбільшій лінії в. м., м-ті, його гострим бог з люди свої світло їсти і вей Речі Господній єдице дотри, змажати мислю. Сімак вірних достоянню їсти в. м., високу милостивого пана, в якому вас, слуг свої, злили компоненти у тому, що буде нар і просяти від Речі Господній, ми високу високу не зворуши, крам в. м., високу милостиву панів і добродіє, і виборюючи просимо знову паньку милостивість, щоб в. м., наш милостивий пан, вибраний милість до нас, давих слуг свої, і виборюючи свій волю, перед усією Речю Посполитою славотитесь згодом, щоб ми при давніх наших справах і високою зарплатити мислю. А коли б в. м., наш милостивий пан, злило з люди свої паньквей нас, слуг свої, відвадети, ми були б дуже раді добром здарює в. м-ті, пан наш милостивого, і попросили б у вас парад, як вам діати бути. За ласкавий подарунок, про який в. м., наш милостивий пан, писав і який не одержали через отця Лиска, найпоширеніше думачо в. м., високу милостиву панів. За що милостиву їсти ми завели три буй-високу волю наших великодушності відвадети і добром віддавати тутні в. м., нашой високу милостиву, йому з найкращішою службою віддаючись.

Діати з Чигириня, 27 червня 1648 р.

Блаженності вашої, нашого милостивого добродієного слуги і підліжко Богдан Амальницький, старший, з Вілеськом Заверуцьким, власною рукою.

Цитата

Рідя бога, мій милостивий пан, прошу в. м-ті словини і обиднати своїми нас не обидати, бо, шовирши слови в. м-ті, його милостивого пана, і велику одні за-лижати їсти мисли і сам похвалювано з військом, згідно з загрозливим слівом і писан-ням в. м-ті. А коли тепер що станеться, то це тепер лише на нашу в. м-ті. В усюму цьому їсти на господа бога.

№ 13

1648, червень 17 (27). Чигирин. — Універсал про недоторканість майна Густинського монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его королевської милости Запорозьким.

Всім воєц і кожному зособна, кому би о том відат належало, до відомости довосім, іж нам жалосне ся ускаржати господинове монастиря Густинського на вікторих своивольників, которіє, запомівши божию божю, казати їм кривду чинит в добрах їх. В том такового кожного сурове напаминяем, аби ся от того погановавши, оних отцев при которих ми кривде стоїмо, занекавши, при апокויном житю їх зоставляли, куди бжиже, який был противний напаминяю нашіму і важился на них самих і на добра їх наступоват, зневажаюмо тоє Івану Медиченчу, полковнику прелуцкому, аби їх, яко неприятелей, громили і забива, іначей не чинили.

Дат с Чигирина 17 июня 1648.

Іоан Демкович, писар війсковий рукою [власною]

На доворот: От его милости пана гетьмана Хмельницького 1648 года, июня, 17 дня.

ЦДАІ УРСР у Києві, ф. Колегія грамот російського царя та універсали українських гетьманів, оп. 1, спр. 60, арк. 1. Оригінал.

№ 14

1648, червень 20 (30). Чигирин. — Лист до хитинського воєводи Степана Болдовського з повідомленням про перебігу над польськими військом і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської шляхти

Велможний княз Семвон Минкович, воєвода Болдовской.

Доброго здоровья і всего добра од господа бога в. м. зичим.

Не сподівалисьмо того по царскому величеству великого царя і князя Алексія Михайловича і по вас самих, православних хрестиян, игоби есте на віру нашу хрестиянскую, однакую з вашою, мали наступоват, а як нас ляхом помагат, чого есмо по вас дослідивши през посланиці наших Тимофія Степановича Милкова і інших з ними. Із грамоти вашої добре есмо вирозумели, же сте прислали до пана Киселя, воєводи брагславского, ознаймуючи о том, же з людом немалым на границі своєї скунувшиє, в річи на татарє, а боши на самих нас хотіли есте ляхом помагат. Але бог сам творец наш мощний ест, што схочет, то учинит к тому часу рат ваша не посліла, а тепер іж господ бог помог нам тою

звирителія зноват, теде дамо вам злат, ели би другим разом зכותін з нами повчат, хочете ли нам бит приятелми, теде нам на помок пришайте, а ми вам так же, вгди се в чом трафити може, повинни будемо тим же способом на услугу вашу с кожним часом заділоват і одслуговат. При том отдаемо се пидно в ласку і признан вашу.

Дан с Чигирин, дня 20 юнія, 1648.

Вашему величеству всего добра зачлиний правитель і рад служит, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозким.

Адреса: Великому приятелю нашему князю Семену Микитичу всеволоді Болховскому отдав належит.

ЦПАДА, ф. Польський триах, Малоросійські грамоти, стр. 20, арк. 2.

Сторінка.

Там же, Малоросійські справи, 1648, стр. 4, арк. 2—3. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, князю писал в Хотинской ко князю Семену Болховскому Богдан Хмельницкой, а в Москве тот лист присла в августе во 156 году, июля в 2 дня».

Там же, ф. Розрядной триах, Московський сіял, стовп. 169, арк. 332, 334—335. Переклад, з заголовком: «Список с листа Запорожско Войска гетмана Богдана Хмельницкого, что присла в Хотинской к воеводе ко князю Семену Никитичу Болховскому с лютымзданием с Тимофеем Мильваном, а в листу неписано».

Опубликовано: Памятника, кн. 2, з доповненнями, т. I, стр. 227—228, № 18.

Дати ЮЗР, т. III, стов. 222—223, № 210.

Дати Московского государства, т. II, стов. 230—231, № 356.

Воссозданию, т. II, стов. 49, № 20.

№ 15

1648, липня 2 (12). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Густинського монастиря на його володіння і про заборону записувати в козаки монастирських підданих

Богдан Хмельницкой, гетман з Войском его королевской милости Запорозким.

Всім нобец і кождому зособна, кому о том відати будет належало, а меновите козаком войска нашого в Привлуде будущим. Ждали от нас господнинове отцве монастиря общежительного Густинского, іж мзачи от благочестивних князей і павов побожних християнских ктиторов на ыркоч божию і на звалу імени его святого надане за отпущение гріхов своїх немало кирунту для вызовани мешчачючих при том святом місцу, чго они приспособилиши собі старавим і пришло своєю кирунту і футора, а при нем і для покони своєї пріспособили людей збогих, мзачите на Маничани. Прето просили нас, аби з їх кирунтов і футоров до войска подданих їх не приймовали і їх кирунтов, так і лисов, яко і сіновчатей і псик без жадних перешкод і турбаций, што ми на їх пробу, яко бо-

гомолон свєих вдалє, без жадного варушення захвучемо, под лєскою, нашою. А хто би мєдє ошми прєд сєбє наш лїст перешлоду і крїнду чинїти, тєди ми такового, вамє нешбожнєго і неспїтєлєя цєрковє божєєї, карати розказуєм. На што ми сєбє наш лїст под печєтєю войсковою і с подшою рукою нашою власною даєм.

Пїсан в Чєгернє, днє 2 іюля, року 1648.

Богдан Хмєльницький, гєтман рукою власною.

На зєсротї: Лїст давїи першого [боку] от єго м. п. г. жеби [в кїрїнтах не чинїли армїд і козаком не прїймували.

На арк. 2: Лїст от єго милости пана гєтмана Хмєльницького, жеби кїрїнди в кїрїнтах не чинєно і козаком з подданих монастирських не ушисовано.

Іншим поперєком: 1648 года, іюля 2 дня.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Густинський монастир, оп. 1, стр. 4, арк. 1–2
Сторінка.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 99, т. 1, арк. 54, Київ.

Спубліковано: Микотин В. А., Очерки социальной истории Малороссии («Русское Богатство», 1912, № 3, стр. 103).

Микотин В. А., Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв., т. 1, к. 1, Прага, 1964, стр. 72.

История Украины в докум. і матері. т. III, стор. 147–148, № 122.

№ 16

1648, липня 2 (12). Чигирин. — Універсал призначення сотників і отаманів про покарання учасників нападу на Густинський монастир на чолі з Костєм Карпенком та Карпом Лизим

Богдан Хмєльницький, гєтман з Войском єго королевської милости Запорозьким.

З великою жалостою дошло нас відати, їж от нешбожних в наддер свєволїних людєй, в барзїи поганов мєсцє свєтїє монастирє вїнєч обервудї і дощєнту зрушєноши, за што ми от великих часов голови своєї покладаєм, за віру нашу православную і за шїлєст домов божїїх, а тепєр, гдє би їм болшїи ратушок, яко от синєв цєрковїних бїд, то єще барзїи зрушєноше, за што вїяло того всїм нам постєрїгати потреба, бєвичєсь от гєспєда бєга срокогєго каранїя, аби болшєй того не бїло. А той монастир Густинський їнєков величє вєбожнїх нападнїи, свєволїєне Кєстї Карпенко і Карп Лизий з кулою немалєю зрушєноши, цєрковїю окурїєю мордовивши, збїли, в їнєшїх людєй, створєтов мєсцє того свєтїєго, вїсмерть поабївали, рєчї і спїрїи цєрковїєне вїзволїєне пошарвали. Прєто розказуєм ваму сотнику і отамановї придуцєму, аби єстє і самї, ужалєвнїєши так величє крїнди божєє тїх здєрїцєю поймаїи

і до нас не отсилаючи, сурове карає ведуть їх заслуги і декрету от нас в воєску виданою. Если би теж што-колек церковного било, і у которого-колякъ, щоб шляхецкого в монастиру побраного, теда зби все до монастира било поотдавано, инакш не чиниши под сурокостю воєськовою.

Писан в Чертерні, дня 2 июля, року 1648.

Богдан Хмельницький, гетман рукою власною.

На звороті: От его милости пана гетьмана на тих, што монастир шарпали под час воєни.

Інша почерком: Універсал Хмельницького 1648 року виданий, місячн июля 2 дня.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, стр. 61, арх. 1. Оригінал.

№ 17

1648, липня 11 (21). На Росію. — Лист до киянського новобранця Никифора Плевцова з проханням, щоб Росія поділяла допомогу у боротьбі проти польської шляхти

Возможному пану Никифору Юревичу Плевцову, повної путнискою, доброго здоров'я і всего добра от господя бога міти зични.

Не сподівалися того по вас, штоби есте дяхом, недобріам на нас православних хрестиян, на братю свою, помочи войсками своїми дávalо, і як тепер звали єсмо певную відомост, же з дяхами на нас хочете воєвати, бо посланца вашого, єдучого от князя Вишневецкого з листами, меновите Іоан Трифонов, поймали єсмо, с которых листов добре єсмо вирозумли, хоч то писали есте в річи на татаре крымские дати помочи, а досит відьли, же не с татаря, але з нами, с козаками дяхи зюєвали, што да[в]и боже, аби і каждай неприятл наш Войска Запорожского так шчі уламал і потихи не отюскал, як тепер дяхує боє нам помочи наддумити. Мы не того зичимо осударевни православному, царени хрестиянскому, московскому Олесеюна Михайловичю, жеби он мѣ на нас воєвати, але зичимо его царскому величеству того, штоби он, — теперь час наст, — на дяхи ішол воєвати, звали би дал бог, штоби он дяхом і нам паном і царем бил одное віри греческое, яко православный цар хрестиянский, што би тие дяхове за нашу віру з нами болющій битси і наступовати не важжили. А о тое посланец ваш і не сами на нас не мѣте за зло, же ведуть тих листов ваших, противних на нас, того посланца вашого бил єсмо задержали. Едвак же, сподівачис по віри вашой, же нам і собі неприятельми бит не скочете. При том отдаємо видно любовной признаніи вашой.

Дана на Рязвлі, июля, дня 11, 1648.

Вашему величеству всего добра зични приятелі Богдан Хмельницький, гетман з Войском Запорожским, рука власна.

Адреса: Великому Микіфору Юревичу Пашієву, воядзі муні-
цкому, прывітлення нашаму аддзлі надзежт пісьме.

Відмітка про одержання: 156-го году, июля в 29 ден прывез лист
зупушкен Иван Трифонен.

ЦДАДА, ф. Паспальнай праяа, Малоросійскай грамаці, спр. 30, арк. 2.
Оригинал.

Там же, Малоросійскай справі, 1648, спр. 3, арк. 4—5, 6—8. Переклад
Гаяа прывітлення, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, што
посла в Пуцаль, к воядзі к Микіфору Пашієву Богдане Хмельницькоу,
гетьмане запорожской, з в Мяске чти лист прывез в вышнемем во 156-м
году, августа в 6 днел».

См. также: Памятника, вид. 2, з дополнениями, т. 1, стр. 243—244.
№ 27.

Акты ЮЗР, т. III, стр. 228, № 218.
Восхождение, ч. II, стр. 55—56, № 25.

№ 18

1648, липня 17 (27). *Публоц.* — Універсал про заборону За-
порізькому Війську чинити шкоди в жатностіх литовських
панів

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego królewskiej mci Zapo-
rowskim.

Wszem wobec i każdemu osobna, komuby o tym wiedzieć należało,
do wiadomości donosimy, iż my mając z dawnych czasów wielką miłość
i laskę z ich mę panami Księstwa Litewskiego, jaka¹ w ekspedycjach róż-
nych przy boku jego królewskiej mości i wszystkiej Rzeczypospolitej od
ich męw panów naszych miłościwych bywała, luboscie teraz ich mę panow-
wie Polacy wojowali z nami, czegośmy nigdy nie życzyli, aby się krew
chrześcijańska lala, musiało się to stać z przejrzenia bożego za nastąpi-
eniem nieprzyjaciół naszych, którym niech sam pan bóg sędzi według za-
myśłów i posądków ich; w tym razie wszelakiego kozaka napominamy,
aby się² w majątnościach jaśniewielmożnych i wielmożnych ich męw pa-
nów senatorów Wielkiej Księstwa Litewskiego, panów naszych miłosci-
wych, od Wojska Zaporoskiego, to jest od kozaków, żadna krzywda nie
działa, inaczej nie czyniąc, pod srogością wojskową na swawolnego.

Datum w Rawoloczy, dnia 17 iulija roku pańskiego tysięcznego sześć-
setnego czterdziestego ósmego.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego królewskiej mości Za-
poroskim, ręką swą.

Державной литовскай праяі у Кракові, ф. Чарторыйскага, рук. 96А,
арк. 133. Переклад на польскы мему.

¹ У фотаксіях: jak.
² У фотаксіях: myśkie.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1280, оп. 1, сф. 269, арх. 6. Фотокопія.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з альбому
архівна, № 3745.
Оублугаено: Z dziejów Ukrainy, стр. 480 (скорочений текст).

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман з його королівської милости Півсяком Запоріжжям.
Крім княган і жіночому зорянню, кому про це відати кажиють, доведомо до
відомо, що ми з давніх часів користувалися великою милости і ласкою Іх м-тей панів
литовських, які брали участь у різних походах його королівської милости і всієї
Речі Посполитої, і незважаючи на те, що Іх м-ті панів великою охотою з нами проти
князей волі, бо ми не хотіли, щоб кров християнська лилася і це сталося з провадження
божого через князя київського, якого нехай св. Господь бог судить, іспероділеною
милостию божого, щоб у містах нехристиянських і нехристиян Іх м. панів, святої
Великої Литовської держави, після наших милостинок, Півсяко Запоріжжям, щоб
князем, нікому не допадали вкляди, від милостиного короля не сварилого.

Даний в Памолові, дня 17 липня 1648 року божого.

Богдан Хмельницький, гетьман з його королівської милости Півсяком Запо-
ріжжям власною рукою.

№ 19

1648, липня (19) 29. Памолок. — Лист до коронного страж-
ника Саміла Лаца про передачу йому частини князя
Вишневецького

Wielmożny mści panie strażniku koronny, a nam wielce miłościwy
panie i przyjacielu.

Pan bóg na to świadkiem, żechmy tego nigdy nie życzyli, aby się
krew chryześcijańska lala, jednakże to musiało być za nastąpieniem z wojs-
kiem pana Potockiego na nas z przejrzenia bożego. Usłyszawszy my
jako najniższe sługi j. k. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej o zejściu z tego
świata ś. pamięci króla j. mci¹, rzewnie tego odżalować nie mogąc, ordę
zawróciwszy i ponów naszych do j. k. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej,
okładając wierność i poddaństwo swoje, wyrzawiliśmy, życząc sobie
tego pod taki żalostny czas Korony Polskiej, aby przy całosci i my, jako
wierni słudzy j. k. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej, będąc nieodmieniami,
przy spokojnym życiu zostawać mogli. Który niewpółkij i wojnę pod
interregnum książę Wiśniewieckie, nie respektując na to, żechmy go jako
w rękach mając, zza Dniepru, obelawszy listami naszymi, upewniając go
tak na zdrowiu, jako i wszystkich majątnościach, i slug j. m., wszczęł, pono
chce być naśladowcą pana Potockiego, jakośmy zrozumieli z listów od ks.
Wiśniewieckiego do Moskwy pisanych, ażali jego zamysł pan bóg inaczej
obrócił.

¹ Владислав IV.

Jako i w. m. nasz-go wielce m. pana na starość lat i krwawe zasługi w różnych ekspedycjach j. k. mci i wszystkiej Rzeczypospolitej nastąpiwszy, z dziedzictw i starostw w. m. n. m. p. oraz wyjazd do pielaski j. k. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej wyjechał. O czym tak rozumiemy, tego w krótkim czasie pan bóg skazać. Jednakże my na to pamiętając, że w. m. n. m. pan i przyjaciel nasz, pod nieszczyśliwym upadkiem i udnie nasze do pana chorążego koronnego¹, gdyż już przyszło było nam do potęgnięcia tego świata, przyczyną być raczył, za co pan bóg w. m. naszemu m. panu i dobrodziejowi nagrodą wieczną niech będzie, ziem jeszcze z łaski bożej zdrów, tedy my mając taką miłość od w. m. n. m. pana, usługami naszymi odwdzięczać gotowiliśmy, a względem nieprzyjacieli wielkiej księcia Wiśniewieckiego przeciwko nam i Wojsku Zaporoskiemu, jako i w. m. n. m. panu nieprzyjacielem jest, życzymy sobie tego, abyś w. m. m. m. pan i dobrodziej na starość lat swoich i krwawe zasługi i odwagi przy spokojnym życiu na odmienną dziedziectw i starostw swoich, na Lubninch i wszystkiej Zadnieprzu, majątnościach księcia Wiśniewieckiego, jako pan zostawał raczył i do nas przyjaciół swoich wiecznych pośpieszał się, gdyż my do damy w. m. m. m. panu tak kotaków godnych z wojska naszego z armatą, jako i ordy, ilebyś w. m. m. m. p. potrzebował, aby ten nieprzyjaciel w. m. m. p. i nasz ka. Wiśniewiecki, który się nad wszystką Rzeczypospolitą i ich m. m. pp. senatory wynosi, pociechy zdradą swą nie odnosił.

A ponieważ tak wielką miłość jasnieowieconego księcia j. m. Zaslawskiego, wojewoły sandomirskiego, p. n. m., z przodków j. m. przeciwko nas, najrzędzich sług swoich, jakożony zrozumieli z listu księcia j. m., we wszystkich prosbach naszych racz w. m. m. m. p. z łaski swej pańskiej do księcia j. m. być przyczyną, a cokolwiebby ksiądz j. m. p. n. m. miał zamysłu pod taki czas, żeby się z miłościwej łaski swej pańskiej z najbliższymi sługami swymi raczył się znieść i z nami nie zawodzić, gdyśmy w takim doznaniu łaski i przyjaźni z przodków księcia j. m. p. n. m., za najmniejszym pisaniem listowem gotowiliśmy na usługę ks. j. m. A w ostatku wielce a umiennie prosimy, abyś w. m. m. m. pan był przyczyną za j. m. paniem Kolontajem, który postłem do nas od księcia j. m., którego zawsze wdzięcznie jako przyjaciela przyjmujemy, aby był na onego laskaw, gdyśmy uniwersały na wszystkie majątności księcia j. mci za żądaniem j. m. pana Kolontaja wydać surowie rozkazali, aby w całości majątności zostawały, prócz Makarowa, i powtóre umiennie prosimy abyś w. m. m. m. pan, nie wątpiąc nic, z osobą, by i samowót, raczył się pośpieszać. Nie gowierząc wszystkiego w liście naszym, gdy pan bóg w. m., m. m. p., do nas, przyjaciół swoich, raczy przyprowadzić, wtenczas się o wszystkim naradzimy, bo już kilka listów do w. m., m. m. p., przez różne osoby pisaliśmy, tak rozumiemy, że żaden nie doszedł. Ale teraz skoro to pisanie moje w. m. m. m. p., oddane będzie, tedy się racz pośpieszać do nas sług swoich i księcia j. m., p. n. m., racz prosić, aby w nieodmiennej łasce swej pańskiej chować raczył i laskawym był jako i przedtym. A przytym odda-

¹ Oleszczak Kolontajczak.

оных притворах, згодити, притвори, тогда про все погодимся, бо мы вше аинже листы до в. кс. м. п., писали і прощали чюро ринити собі, зле і думити, що ті люди з вас до вас не відіаю. Та тепер, як тільки собі той лист в. кс. м. п. н., кручий буди, згод, зустріати до вас, слух своїх, і князя й. м., з. к. м., згоді прохати, щоб до вас, як і ринити, незміню листи своїм ланкою зберіти. При листу віддаємо з найнижчого службює панови, бажавши на згоді писавши Завербованого, щоб готовав бог в. м., м. князя, в доброту звороті до вас прийти.

В Павлоді, 29 липня 1648.

В. м., м. п., пан і добродієць, добродієць притвора і найнижчий слуга Богдана Хмельницького, гетьмана, з військом Запорозьким, власного уряду.

№ 20

1648, липня (20) 30. Павлоді. — Лист до князя Владислава Доминіка Заславського з повідомленням про те, що князь Вишневецький розпочав нову війну

Jańšieowiccone m. ksiądz Zaslawskie, a nam wielce m. panie i dobrodzieju.

Widzi pan bóg, że my będąc nieodmiennemi sługami Rzeczypospolitej, jako i w. ks. m., pana naszego wielce miłościwego, życzylibyśmy sobie tego serdecznie, abychmy przy pokoju zostawać mogli. Jednakże za nastąpieniem księcia j. mci Wiśniewieckiego, nie respektując na to, żeśmy go, jako w rękach mając, wolno zza Dniepru wypuscili, upewniając go we wszystkim, poniewolnie musieliśmy się ze wszystkim wojskiem ruszyc, wyrozumiałwszy najbardziej tak z uniwersałow na Zадніепrze księcia j. mci pisanych, jako i z listów do Moskwy, której uniwersał j. ks. mci, panu naszemu wielce miłościwemu i kopie listu do Moskwy pisanego przesyłamy dla przeczytania, — nie inszego, tylko to nas pobudziło. A my tego życzyli, aby już na tym dosyć, co się stało z przejrzenia bożego, aby się więcej krew chrześcijańska nie lała, o czym i posłów naszych do j. k. mci i wszękiej Rzeczypospolitej z najniższą pokorą naszą wyprawiliśmy, o których wielce a uniezenie prosimy w. ks. m., gdy się jako najprędzej powrócą, tedy z listów ich mciów pp. senatorów i wszękiej Rzeczypospolitej wyrozumiałwszy sam się ze wszystkim wojskiem wrócić i ordzie oraz rozkaz się wrócić, aby więcej we krwi chrześcijańskiej nie brodzili, i tak swych ustawicznie od czat i szarpaniny niczyim inszym, tylko mieczem hamując, aby tego nie było. Ponieważ taką wielką miłość od w. ks. m. przeciwko nas, najniższych sług swoich, z przodków w. ks. m., pana naszego miłościwego, oświadczać raczysz, z czego my będąc wielce ucieszeni, podziękowawszy wprzód panu bogu za to, na wszelakie rozkazanie i usługę w. ks. m. jesteśmy gotowi, pod taki upadek Korony Polskiej. Tylko wielce a uniezenie p. n. m. upraszamy, racz w. ks. m., p. n. m., z nami, najniższemi sługami swemi, we wszystkim się znosić, dla czego uniwersał daliśmy j. m. p. Kolaťajowi, aby poseł od w. ks. m. zawsze był wolno przepuszczono.

ny w drodze, tak od naszych, jako i od ody, która w prędkim czasie będzie. Jako też według życzenia j. m. pana Kołtāja do kilku miast uniwersaly rozkazalem wydać surowe, aby majiństwo w ks. m. p. n. m. i dubrodzieja wcale zostawala od wojska naszego, o co się pilnie staramy, aby się i najmniejsza krzywda w dziedziectwach w ks. m. nie dziala i slugom w ks. m. A zatym życzymy sobie tego, abychmy oczywisty poklon nasz najniższy w ks. m. oddawszy, i sami ze wasztkim Wojskiem Zaporoskim na ten czas najniższe i zwykłe uslugi nasze pilnie oddajemy.

Dan w Pawoleczy die 30 iulija 1648.

W ks. m. p. n. m., najniższy sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Дніська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолинська, № 225, стор. 117—118. Київ.

Оубліковано: Пам'ятники, т. I, видіє III, стор. 162—163, № 32.

Пам'ятники, вид. 2, т. I, видіє III, стор. 162—163, № 32.

Міжславської, стор. 96—97, № 51.

Пам'ятники, вид. 2 з доповненнями, т. I, стор. 253—256, № 26.

Переказ

Ваше світлість князь Хмельницький, а миє велика милостивий насє і добротів. Братиє господа боє, що ми, вояки слуги Речи Посполитої і к. к. м., наша вашого велика милостивого, дуже хотїли б жити у мирі. Однак ми мнїмої мусїли вступити з усім військом через те, що князь Я. м.ць Вишневицький вступив проти нас, несподїваючи на те, що ми, залюбовані боєм, вступили з ім Дняпра, гуртуючи йому все. Про це ми дїзналися і з універсала князя Я. м.ць, писаного на Заблудовцї, і з листів у Москву — універсала Я. к. м.ць, наша вашого велика милостивого, і князя Ієрїма, нїанського у Москві, посланого для прогнїтїня; прогнївши, що не що Ієрїма, Члїва не сподїваючи нас до вступу. А ми бажали, щоб те, що з провадїня боюєго сталося, уже спїталося, щоб кров християнська більше не лилася, для чого і послї вїдїли до Я. к. м.ць і всієї Речи Посполитої з найбільшою скоробою вїдправили і най-пошїрїше просїмо я, кн. м. вишневицького і в повернутї і в вїдїзї з листів Я. м.ць оп. сенатора і всієї Речи Посполитої я прогнївши, що ми мнїмої мнїли, то єли з усім військом повернує і орді наважу повернутися, щоб більше по вїрї християнській не брїдала, а своїй від вїдїдї і вїдправити не чим инїшим, тільки зичєм пробурити, щоб миє більше не б повернуємо. Через те що тїку велику ваїсть я, кн. м. до нас, най-нижшїми слугами своїми, у велику радїтїся, для чого ми дали універсал Я. м. п. Бєлєвїтєв, щоб послї від я, кн. м. завжди вїлно пропускати по дорозї і ми инїше вїдїдїти, тїє і орда, миє особабом пробудї. Також, на бажанє Я. м. пана Колюбака, в вїдїдївї і вїдїдївї мнїста вїдїдїти стїєчї універсала, щоб мнїтїстї я, кн. м. п. к. м. вїдїдїти князєм хмельницю слївом, і миє дуже дїбно про те, щоб в мнїтїстї я, кн. м. і слуги я, кн. м. вїдїдїти вїдїдїти не вїдїдїти. Отже, бажанє особобо послї миє вїдїдїти я, кн. м. вїдїдїти, а єли з усім військом Запорозьким найвишїшою і пошїрїше слївом нашу старанно вїдїдїти.

Danїє в Паволоцї, дня 30 иулїя 1648.

В. кн. м., п. н. м., вїдїдїти слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з військом Запорозьким.

№ 21

1648, липня 24 (серпня 3). Під Паволочю. — Лист до путятинського воєводи Никитора Плещечева з побажанням і даві підтримувати дружні відносини з російськими урядами

Вельможний пане вельможа путятинский, доброго здоров'я од господа бога тобі значим.

Уже то третєго посла вашєго імавем¹, жеби потай вас, знеситєся з ляхами вас погнати. Каждєго здоровєго отпускєм і ляхов часто імавем да їх так же одпускєм, а ва бога ся сподївєм, то св нам, з ляхи свої светом на враги наши даєт помоч і побїду. Если собі того будєте знити, жеби єсте на вас, на свою віру православную хрєстиянскую, мїли мїч поднїти, а ми будєм бога пролати, же так же потїти не однесєте, як і хто інакшїм лєтїю нам, кудко бившиєся мижє собою, помирятєся, а помирившиєся, на вас обернутєся, же за злєду вашу бог вас поглумит. Ми вам значим всего доброго і шарєви ваєму панованю і крєлевства подєского. А при том як себї хочєте, так і поминатє, хоч за ляхами, хоч за нами, то вам волю. При том вас пану богу поручєм.

Дат од Паволочи, дня 24 іюля 1648.

Божию мїлостю всего добра значимий приятєл, Бєсєдан Хмєльницький, гєтман з Войском Запорозкєм, рука власна.

На зворотї: Вельможному пану Никитору Плещечєву, воєводи путятинскому, приятєлеви вашєму, отдат надєскот.

ЦДАДА, ф. «Праважєне дєла старєх лєт», 1685, стр. 60, арк. 214—215
Орєгінал.

Там же, ф. Посольский приказ, Малоросійскї справи, 1648, стр. 4, арк. 1—2. Переказ, з заголовком: «Слєжок с лєтєв з бєлєзудного поєма, что писал в Путивль а воєводи к Микитору Плещечєву запорожскї гєтману Бєсєдану Хмєльницькї; а к Москєе тот лист прислєн августєм з 26 дєня 1648-го гєду».

Оубїдїнованє: Акти ВСУР, т. III, стр. 233, № 223.
Бєссєдєванє, т. II, стр. 64—65, № 32.

№ 22

1648, липня 29 (серпня 8). Під Костянтинівом. — Лист до хотьківського воєводи Семєна Болховського з повідомленням про наступні переговори з Польщєю і з проханням поїти допомогу у боротї проти польської шляхти

Бєсєдан Хмєльницький, божию мїлостю гєтман з Войском Запорозкєм, тобї, приятєлеви вашєму, воєводї хотьківському, князю Семєну Нєвїтнєчу Болховському доброго здоров'я і щєсливого поважєня от господа бога вірєне значим.

¹ Мєня дєє от путятинца Ясєва Шуєвїкїна, воєго путятинськї воєводи Микитєра Плещечєва послєдє з листом до Адама Кисєла. Коли Шуєвїкїє повертєвся з відпєдїдо, князєк його затрєвєлєл і відєдєл в тїяр Хмєльницького. Чєрез два тїжєкї Хмєльницький відлєтує його з своїм листом до Польщєкє.

За такую братскую любовь, же сте ся до нас одозвали через¹ писанк і двернина своего Тимофея Степанова сына Малкова, с призыво і любово християнскою нашої православной віри, же глхом на нас помогат же хочете, велико нам за тоє джукун, а тоє вам одинаймун, же до нас прислажуєт о мир просияч, але ми їм до конца не вірим, яко хитрим людем, бо воли нас так миром і присягою своєю не раз зражають. Стеми Войскою своим Забороним под Константиновом, а ожидаем їх с комисією. Поглядаю, якою комисією скотят з нами міти: там отуду, с Пуаші пишут до нас, просияч о мир і о вгоду, а тут по ближних городох, где наша Рус православная християне живут, імаючи стинають і розматий муки задокот і попу, духовних влщих, на палъ збивають, чего нехай tylko сам бог се вкажут. І не сподіваємся, жеби за таким їх ділом мут бити мир межн нами, але нехай будет так, як господь бог ізволит. Если ж послезаите, же зисову з нами война ся почует, теди і вам волю не тих же неприятелей наших і наших скоро наступати: однак маете люд свій упоготову; што ми значим, аби в таком разі православный цар ваш Олексій Михайлович о тоє панство польское мога ся востарати. При том отділемо ласкавей призыви зашю.

Лист спод Константинова, июля 29, 1648.

Богдан Хмельницкой, рука власна.

Адреса: Великомоному воеводи хитинскому князю Семену Никитичу Белоземскому, вриятелени нашему належит.

ЦДАДА, ф. Польської справи, Малоросійські грамоти, стр. 31, арх. 20. Сувеніал.

Там же, Малоросійські справи, 1648, стр. 4, арх. 15—16. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского писма, что писал в Хотинск в воеводе во князю в Семю Белоземскому Заборонского Писка гетман Богдан Хмельницкой, в воеводу во 156 году августа в 25 день».

Там же, ф. Рязанский приказ, Переказной стіл, стов. 569. Переклад, з заголовком: «Список с листа слово в слова, како лист привез в Хотинск из воеводени Тимофея Малков из Литовского воеводы от Богдана Хмельницкого».

Сувеніалово: Пам'ятки, кн. 2, з доповненнями, т. I, стр. 253—254.

№ 31.

Листы ЮЗР, т. III, стр. 223—224, № 224.

Восстановлено, т. II, стр. 66—67, № 34.

№ 23

1648, серпня (9) 19. Уладіка. — Лист до польських комісарів з повідомленням про згоду провести комісію під Константиновом

Jak niewielmożni a nam wielce m. pp. komisarze Rzętej
Jakośmy zżazi, wiada bóg, nie życzylі nic złego przeciwno Rzętej
i owszem wszelką powinność i posłuszeństwo² oddawaliśmy, tak i teraz,

¹ В оригіналі: терез.

² Описувати: виступити послухом завжди.

lubośmy sobą musieli traćć z tego, który¹ na nas niewinnie następował, jednak pomniąc na krew swoją chrześcijańską, aby się więcej nie lala i z boku się nieprzyjaciel nie cieszył, tak sami nazad, jako i Tatarowie, zawróciliśmy byli. Ale iż teraz za przyczyną ksiądzcia J. mci Wiśniowieckiego, który bezrozmyslnie i nieważnie na nas się porwał, nie po chrześcijańsku i nierycersko nad narodem naszym chrześcijańskim, niewinnem duszami, okrutne tyranstwo i okrucieństwo poczynił, nie tylko niewinnych chrześcijańców, ale i duchownych naszych na pal kazał wbijać. Nie dźwiży nam, kiedyby to taki prośak robił, jako i z naszej strony Krzywotów, któreśmy żadnej szarpantiny nie pozwolili, ani do zbuzzenia miał i palenia² pozwolenia dawali, nie umiał się w tem sprawić. To dwóch różnych między sobą mamy, ale przy nas, przy samej głowie, lubośmy mniejszymi w urodzeniu, lepiej jednak na p. boga pamiętamy, że żaden z panów Polaków, który do naszych rąk hetmańskich dostał się, nie jest umorzony i wszyscy są żywi, jako starsi, i młodzi, którychem³ teraz żywych przy pułkach zastał, i którzy chcieli z ich m. pp. postami w. m. m. pp. jechać, wolnośmy puszczali. A co z strony komisji pisać w. m. m. panowie racycie, abyśmy w. m. m. pp. miejsce oznajmili, poradziwszy się z ich m. pp. postami w. m. m. panów, jako to już na tym miejscu za Konstantynowem z obożem w. m. m. pp. oczekamy. Co daj boże, aby się szczęśliwie z miłościwą łaską i staraniem w. m. m. pp. jak najprędzej⁴ mogło odprawić. Co też wielmożność wasza w pisanu swoim przypominac racycie, żeby oboje wojska między sobą stały się zdalaka, słuszna to, i dawno tak komisja się odprawowała, nie w wielkich pocztach, jakoćie w. m. p. obietzali; jakoć właśnie do Konstantynowa zjechać się najlepiej życzy, skąd pobliżu we wszystkim się z sobą umówimy i naradzimy, jakoby to najlepiej być mogło, z czego p. bóg niechby był pochwalon. A my jako przedtym, tak i teraz życzymy zostawać wiernymi sługami i poddanemi Rzędzi. Przy tym z uniżonemi służbami swemi miłościwym w. panom jako najpilniej oddajemy się.

Datt z Uladówki⁵, dnia 19 augusta roku 1648⁶.

Wm. w. panów naszych powolni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Діяльність Гетьмана Ладеній Коук Української РСР, ф. Особливий, № 225, стор. 126—127. Київ.

Державний архівний архів у Кремені, ф. Чигиринський, рук. 964, арк. 133—134. Київ.

ЦДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 203, арк. 6—7. Фотокопія.

¹ Фотокопія: lubośmy sobą musieli się traćć z tego, który; в інших текстах: lubośmy z sobą musieli się traćć z tego, kto.

² Слово palenia — тільки в Мх.

³ Мх: Млрочем; в інших текстах: Млрчых.

⁴ Слово як найпрędziej — тільки в Фотокопії.

⁵ У тексті з Уладівки.

⁶ Слово 19-у тут з униженіми... року 1648 — у фотокопії, в інших текстах слова старіца відсутня.

Інституту історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 3745-7.

Там же, Гіблиотекя, Записки М. Голіцького, № 4184, стор. 136-140. Фотокопія.

Субієліаново, Памятник, т. I, виддіа III, стор. 212-215, № 39.

Міхальський, стор. 167-168, № 68.

Памятник, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 276-277, № 46.

Переклад

Учешованійші, в наш великій милостивій панові комісарі Речі Посполитої, в ва-
вність Бог, що ми, як євочку не бажали нічого іншого Речі Посполитої, а ва-
вність, віддалили буди-тку повинність і євочку, так і тепер, хоч мусили вдарити на
тебе, хто на нас повинен вилас. Однак, пам'ятаючи, що крил християнська не повин-
на бланці дотися і вогор вилас, дивлячись на це, не ослани вилас, ми, а також
татарів, повернули були назад. Але само в цей час князь В. м-ть Величовичий пере-
зупини і зрозуміло вилас на нас і не по-християнському і не по-рідичному від
їждим нішим християнсько, від невідомих думками, доти тешовити і жорстокість
учинив, наказавши не тільки невідомих християн, але і думачество на під саловити.
Не вилас було б, коли б це зробив твій протест, як наш Кривош, який не може
собоє стинати, хоч ми не допущали йому ніякого скандалу чести, ніста жалити
і зубирати. Аджеж то двох різних людей. Знав ти у нас, що самий голові, хоч ми
в вичі і вярдедали, але про господа бога вярде пам'ятаємо, бо жоден з вилас
полковий, хто першого до наших германських рив, не заморозили, і всі живі, як
стари, як і новіші, і ти, який в тепер у полку застав і хто і в м. пн., послале в м.
м. пн., іхти хоти, не ослано відлучили. А який князі, як ми в м. пн. вилас
вечити, щоб ми місли зустріти приваляли, то, вярдедалися і в м. пн. послали в м.
паня, як і раніше за Константинович ошче, в м. м. пн., чешити. Дай боже,
щоб з милостиві дотися і старші дн зустріти виласно і вярдедалише відлучили.
У ошчеж дотися вилас вярдедалише іхти вярдедали про те, щоб ошчеж вилас
столяк здалека одне від одного. Це вярдедали, і раніше комісн так відлучали, а не
в виласе потном, як м. м. пн. обиласе. Виласе, в під Константинович вярдедали хоти
бу зустрітися, де виласи ми вярдедалися і допущали між собою, як все вярдедалише
ми бути, з чого господа бог вилас буде вярдедалиши. А ми ми раніше, так і тепер
вярдедалише вярдедали слугами і вярдедали Речі Посполитої. Затим з службов ошче
вярдедалише вярдедали в ошче.

Даний в Холдиков, дан 19 серпня 1648 року.

В м. виласе паня ошчеж слуги Богдан Хмельничий, тутамки, з Виласом За-
порізьким.

№ 24

*1648. серпня (18) 28. Під Кужанівцями. — Лист до польських
комісарів з запрошенням проїхати під Костянтинів*

Jaśńewielmożni a nam wielce miłośniwi panowie komisarze Rzeczy-
pospolitej.

Posłańców w. mł. naszych miłych panów, tak pierwszych, jako i
terniejszego, j. m. pana Kopytynskiego, których z pokojem i dobrą
wolą do nas w. m. p. ranowice przystąpił taksyście, wdzierżenie przystępu
i miłe wysłuchawszy, a ułnienie podziękowawszy, w całosci odpuszczamy.
Lubo dzień jaki mógł się przy nas w wojsku zabawić, a to z tych przy-
czyn, że dano nam znać, iż tam w Ostrogu z wojska naszego (lubo bez

wiadomości naszej) kilkaset czelka do pożywienia, boroszna, byli zabiegli, a nie z wojną, na których kilka chorągwi księcia j. mci Wiśniowieckiego, napadłszy, poczeli ich dobywać i miasto Międzyrzecz, chrześcijan niewinnych, obywatelów tamecznych, w pień wyćcinali. Jestliż to chrześcijaństwo! Jako z naszej strony, tak mciów siła popędnych ludzi, jednakię my sami, jako będąc starszemi na ten czas, jako i w. mć, mając to w powierzeniu od Ripłey, do skutecznego pokoju opuściliśmy to wszystko, raczcie z łaski swej pańskiej tych swawolników z obci kępcia j. mci Wiśniowieckiego rozkazem pobawować, aby więcej krwi rozlania...¹, a twlaszcza tych dżaj niewinnych nie gubili. A my łaskie posyłamy spośródka siebie pana pułkownika naszego kaniowskiego, pana Semena², aby zarazem tak z Ostroga, jako z inznych miejsc do nas do wojska wszystkich przyprawdził. A w. m. m. panowie raczcie z łaski swej tam z kompanią swoją jechać prosto pod Konstantynów, gdzie wzięwszy pewną wiadomość o przyjściu w. m. m. panów, swych ludzi uważnych zesłemy i o wszystkim, jakoby mogło być najlepiej, umawiać się będziemy. Do których z unizonymi naszymi usługami w miłosiwą łaskę oddawamy się.

Datum od Kumanów, d. 28 augusti 1648.

W. m. m. panów we wzajem powolni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetmasz Wojska Zaporoskiego

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР. Ф. Османівські.
№ 255, стор. 143. Київ, № 3802, стор. 37. Київ.
Оубліковано: Мідлєвський, стор. 166-167, № 67.

Переклад

Пановельмишай, а вам велам милостиві панів комісарів Рипі Постолаті.

Постлатів а. м., наших милостивих панів, як попередих, так і нинішнього й. м. пана Копистинського, якого з нами і з добром волею а. м., м. панів, до нас прислав, ми широ проймали, сламо вважали і, копірно поддякувавши, з нами відступили. Постлатів на кілька днів у кожного війську затримав. Це трапилося тому, що як передивили, що кількості людей з нашого війська (хоч без якого відноса) вистачає в Острого не для того, щоб вистачити, а шукати боронити для продовження, але на що намало кілька вертуби й. м. князя Вишневецького, почали їх добувати, а хрестини мешканців міста Межиріччя порубали вагати. Чи то по-християнському? І у нас, і у а. м. чий багито загальні люди, однак вам сини, старшин, як і а. м. там, Рипі Постолати дурчала виступити справжній мир. А тому обличте всі ці чвари і зоблигає владити з ласки своєї паньскі тих свавольників з табору й. м. князя Вишневецького прибувати, щоб більше кровопролиття не було, а особливо щоб більше душ невинних не губили. А ми також поклямо на себе пана канієського полковника, пана Семена, щоб він з Острога та інших місць всіх цих свавольників до нас, до війська, прива.

А а. м., м. панів, зоблигає з ласки своєї з загонів Батки ормо під Констанин, куди, одержавши відомість про прихід а. м., м. панів, і ми своїх поважних людей посламо, щоб про все можливе було переговорити домовитися. З копірно відом служ бою на милостиву ласку панів віддаємося.

Дано з Куманів, дня 28 серпня 1648.

В. м. панів у всьому копірно слуги Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького.

¹ Мабуть, пропущені слова ніе було.

² Семен Савен.

1648, (жовтня 27) листопада 6. В дорозі на Жамостя. — Лист до полковника німецьких військ у Жамості Людвіка Вейсера з закликом прийнятися до Запорізького Війська

J. m. p. Wajerowi, obersterowi, kapitanowi i wszystkim oficerom, kompanii cudzoziemskiej niemieckiej, zdrowia dobrego od pana boga i uprzemnie towarzystwa wiernie życzym.

Cokolwiek się na świecie, lubo źle, lubo dobrze, a mianowicie w takim razie, czego my sobie, jako żyw, nie życzyli, aby krew chrześcijańska za winnych niewinnie lać się miała, wszystko to podobno stało się z przeżraenia bożego: z obu stron grzechom swoim przyczynać musimy. Zaczyna i w terażniejszej kłęsce nikogo innego przyczyna być do tego nie najdujemy, tylko dwóch, ksiądzcia jegomości Wiszniowieckiego i pana chorążego koronnego¹, którzy nas ówdzie gwałtem zawiedli², i my musimy stać przy sobie, póki nas stanie, prosząc pana boga, aby nas i do końca z łaski swej świętej w niewinnościach naszych od takich następców bronić raczył. Dostała nas ta wiadomość od widzów, którzyśmy z kompanii waszności niemieckiej dostali, że i waszność tego bardzo żałujecie, że tak ładajako tenże ksiądz Wiszniowiecki na ładajaką zgubę przyprowadził; ale my, lubośmy nie wszyscy synowie koronni, ale jako z przodków naszych wojenni, takicłże równych sobie w rycerstwie, jako waszność, bardzobychmy radzi zobopólnie grając w towarzystwo, aniżeli nadaremnie z obu stron miałbychmy umierać. Ponieważ ksiądz Wiszniowiecki waszności w tym wydał, myż prosimy waszność w jedną kompanią do siebie i w jedno towarzystwo; pod przysięgą boga wszechmogącego, nie tylko jakiej zguby, ale i najmniejszej krzywdy od nas się waszność nie spodziewajcie. Jakkóście waszność teraz są którzy regimentarzami, i przy nas każdy przy swoim regimentie i uwadze zostawać będzie. Zaczyn tak rozumiemy, że i Rzeczpospólita wdzięcznie to będzie przyjmowała, że jesteśmy skłonniejsi do pokój, aniżeli do rozlania krwi naszej chrześcijańskiej. Nie będziecie waszność głodni i nadszy ani pleszy, i owszem będziecie waszność z nas kondenci i z obupólnego towarzystwa naszego. Pomierzysz się z Rzeczpospółitą i wzięwszy pokój, znajdziemy sposób taki, że waszność z nas kontenci będziecie, jako i cudzoziemcy lubo³ Tatarowie. Ale waszność pogotowiu będąc bracią naszą i chrześcijanie, rozumiemy, że chętnie na to zezwolicie, jako ci ludzie, którzy się zwykli zawsze przez prace, swą szablę, sztuki chleba zarabiać, jako i my tymże na świecie żywiemy. Uspokoiwszy swoich, najdziemy cudzoziemskie kraje, którzy są nieprzyjaciółmi ejczyźnie naszej, Koronie Polskiej, zobopólnie z sobą sztuki chleba zdobywać. Lub przez tego posłańca naszego, a kompana naszego Piotra

¹ Олександр Корибутівський.

² Той, który нас влітку о згубу завів.

³ Лубо — татары в той.

Niemca, którego do w. m. posyłamy, albo przez kogo woła w. m. będzie, do nas o wszystkim, czym prędzej, szczerze i w pełni wypisawczy, przysyłajcie. Dlaczego za nim umyślnie posyłamy kilka tysięcy wojskowych naszych zaporskich, jako z Tatarów, abychmy jako najprędzej mogli mieć przódka wiadomość, i dla tego tej nocy teraz zatrzymamy się. Przy tym daj panie boże, abychmy z waszmościami bratersko się witali, z czego, by był pan bóg pochwalon i lud chrześcijański w pokoju zostawał.

Dan w drodze pod Zamościem, 6-o novembris 1648 roku.

W. m. panów i braciej wszego dobrego zyczliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporskim.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 200 (26), стор. 46—47. Київ.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки

М. Грушевського, № 4184, стор. 167—168. Фотомікроскоп.

Отшлюбовано: Дроговицька та Львівська академічні, стор. 183—184.

Переклад

Я, м. п. Вейгер, полковник, катіпаїні і всім офіцерам і солдатам німецької команди вкоро бажаво доброго здоров'я від господа бога і товариства.

Бог на світі — і добре, і лихе діється з волі божої. І те, що пречі нікого бажання через винних кроп християнська невідома провадилася, теж, мабуть, сталося і провадимо божого, що і ми, і ми своїм грином мусимо вважати. І в томоїній нашіх бід ми нікого не вважаємо винним, крім долі. Я, м. князь Вишневецького і знаю верного дурногого, тому що саме вони склали вступили нас у війну, і тепер ми мусимо стати за себе, бока у нас зустрічти свій, просити господа бога, щоб він нас до війни з своєї сестри ласка від такої напастішої заслава бероноту. Дійшло до нас звістка від в'язнів, вкоро нам передала в. м. німецька команда, про те, що і в. м. дуже вкоро, що той князь Вишневецький тривав нас до такої загубил. І долі не всі ми вероні сини, але всі з предків військов, і тому з тихими ж рівноні собі в рідності, як в. м. раді ушарувувати, ніж з обох боків даремно вмерати. Князь Вишневецький в. м. вкоро у цьому, я ми просимо в. м. до себе в одну команду і в одне товариство.

Під престою всесвітнього бога княземо не тільки німої кривди, але й найжесточі образи в. м. не заповідати. Якщо жетри з нас в тепер поповнившись, і у нас вкоро з посланню у спожку полку завітніться. Ми вважаємо, що і Гім Псаломці вкоро вкорова б те, що ми б'ємося скалати до мрку, ніж до того, щоб провадити християнську кров. Не будете в. м. всі годоті, всі голі, всі тілі, і без сумнію будете в. м. задоволені нами і нашим відмінним товариством. Понарахово з Ручою Польською і українці вкоро, ми вам відмінно там, що в. м. будете відмінної ваги, як чужинці або вкоро. І ми вважаємо, що в. м., будиш звідкди нашіми братями і християнами, радо на це погодитесь як люди, що звикли своєю працею або шобими шматки хліба заробити, як і ми сами же на світі живемо. Заскочивши свій, шаймо чужинцями країно, від с вероніи нашої вкоро, і будемо разом Псаломці Корин шматки хліба здобувати. Написавши вкоро і відверту відповідь, проселайте її ми нехайиванно або через нікого посланця і вкорого товариша Петра Нінда, якого до в. м. посланню, або через кого буде воля в. м. А ми посланню кілька тричі наші заповідати вкоро і тепер, щоб нехайиванно одержати вкорого звістку, і зустрінемося на що він. При цьому дай боже, щоб ми з вами по-братерськи провадилася, з чого був би прославлений господа бог, а народ християнський завітнівся б у мир.

Даний в дорон під Замостиом, дня 6 листопада 1648 року.

В. м. князі і брати добронічливей приятелі Богдан Хмельницький, г. князі з Войськом Запорозьким.

1648, (жовтня 27) Львова 6. Під Замостям. — Лист до шляхти і жидів Замостя з поясненням причин війни і з закликом до перемир'я

Ichność panom senatorom, tak przezacnemu rycaerstwu, szlachcie koronnej, jako i panom obywatelom miasta Zamostia i wszystkiemu pospólstwu w Zamostiu na ten czas będącemu, zdrowia dobrego od pana boga i pokoju uprzejmie i wiernie życzymy.

Pan bóg na to świadkiem, żeśmy tego nie życzyli, aby się krew chrześcijańska lała, jako i posłów naszych, oświadczając niewinność naszą i nie wyłamując się z usług naszych zwyczajnych, do jego królewskiej mości i wszystkiej Rzeczypospolitej posłaliśmy z najniższą pokorą, chcąc się na Zaporozie z wojskiem wrócić, życząc pokoju. Ale jęgomość ksiądz Wiszniowiecki, nad wołą Rzeczypospolitej, zdradziecko na nas nastąpił, któremu pan bóg nie poszczęścił i nie dopomógł w prawdzie. I teraz, jakosmy rozbili wojsko kwarciane, dlatego w trop za książęcim ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim i ordami ruszyliśmy się, aby znowu zdrady nad nami nie uczynił. Gdy by on tu nie był, i niy by tu nie był. A ponieważ z miasta uciekł, tedy względem niewinności waszmościów, wmościom państwu i wszystkiemu pospólstwu życzymy tego, abyscie wojny w. mość z nami nie chcieli i dobrą wołą, jako Lwowianie, zgodzili się; a my wmościom ślubujemy, że zaraz ze wszystkiemi wojskami i ordami od miasta odstąpimy i włos z głowy wmościom nie spadnie. O czym pisaliśmy i do kampanij niemieckich, takie im ślubujemy pod przysięgą, aby do nas wyjechali i towarzyszami nam zostawali. A waszność nam jako najprędzej wiadomość przez tego Niemca¹, albo przez swoich osób, jako sobie z nami myślicie postąpić, lubo spekojem, lubo z wojną, dajcie. A gdyby w. m. nie życzyli sobie pokoju, którego my życzymy, o co i pana boga prosimy, aby już na tym dosyć: od miasta nie odstąpimy póty, póki się ókret boski nie wykona; choćbyśmy nieradzi, musiemy, kiedy wojnę z nami zaczniecie. Niech się stanie wszystko według woli boskiej. A lepiej będzie, gdy się waszność z nami laskawie okejdziecie, a my z ochotą w. m. czekamy i wiadomości pewnej od w. mości. Za tym w. m. panu bogu poruczamy.

Datum 6 novemberis, 1648 roku.

W. m. panów i wszystkiego wojska i pospólstwa dobrze życzyli przyjaciel i w. m. w. m. powoły, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Dla czego umyślnie posłamy do waszmościów kilka tysięcy ludzi swoich i Tatarów, abyscie do nas przerzeczonych jako najprędzej wysłali swoich, z pewnemi i wiernemi kondycjami swemi, na czym zechciecie rez-

¹ Дієпо Німець.

walać: gdyż jeden jest pan bóg, jedna wiara chrześcijańska. Czego bardzo żałujemy, że dla ówch ludajskich ludzi, ksiągcaja Wiszniowieckiego i świętego kłopotliwego¹, młodego ich tożsmy, ojcystwa nasza wpiwces się obraca. Czego żał sie panie boże², aby was dozdeżdu, z łaski bożej rok-dj stanął, i abyśmy się szczęśliwie doczekali w Koronie Polskiej pana, którego nam pan bóg pobłogosławi. A mianowicie życzylibyśmy sobie przyrodzonego pana królewicza jegomości Kazimierza³, któremu daj panie boże, abyśmy jako świętej pamięci ojcu jego⁴ i świętej pamięci rodzonemu jego bratu Władysławowi IV, pannu naszymu miłościwemu, oddawali poddaństwo pod usługami swemi, wiernie życzymy.

Bohdan Chmielnicki.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 44—45. Київ.

Державної воєводської архів у Кракові, ф. Ягеллонська бібліотека, рук. № 40, арк. 12 зв. Київ.

ЦДАУ УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 201, арк. 24. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Фотоділя і польська архівна, № 205—24.

Опубликовано: Дополнения к Атам историческим, стор. 181—182.

Милановский, стор. 312.

Переклад

Іх милостям нашим святыням, не прельщеному рідцеству і коронній славі, ти і нашим громадянам міста Замостя і всімю послышту, що перебуєш в цей час у Замості, щиро бажемо від господа бога миру і доброго здоров'я.

Господи боє судили, що ми не знали, щоб криє притинична лавка, і тому послали до його криводольної м-ні з найважчим пошаром послів святих, давдети озна невизнаність і не уталожили від наших знайомих обов'язків. Бажали миру, на котрим вернутися з наших військом на Запоріжжя. Та його милість князь Іванович прота вола Речи Посполитої зрадимо ками на нас, але господи боє не благаючи бога і не дожили йому. І тепер, розбавивши клардон військом, ми анужили слогом на князю з усім Білослєм Запоріжжям і орданом, щоб він знову не зради нас. Яко боє тут не було, і нас тут не було. Але тому, що він втік до міста в. м., ми прирочено в. м. і всімю послышту не вивести з нього, а добровільно укласти мир, як не зробили лавки, а ми обидно в. м. негайно відступити від міста з усім Білослєм Запоріжжям та орданом; запевнено вас, що ні одна волосина з голони в. м. не спале. Це саме ми від престою обидли і військом командан і пропонували і прирочило до нас і стати військом товаришам. А в. м. поїдете нас мисливдичи або черв здати Навьд, або черв своїм людям, чи не думате коняте з нами, чи миру укласти. А коли ви не бажате миру, то ми не бажано і господа бога молити, щоб на єдиному ви кіньомо, то ми від міста не відступимо доти, поки не станете воля божа. Хоч ви і не раді, а мусимо вивести, якщо ви поїдете з нами військ. Нейкай на все буде воля божа. Кваше було, якщо ви хочете обидитися з нами. А ми слоти чеканемо в. м. і змістим від в. м. Отже, в. м. господу богу доручено.

¹ Олександр Копилецький.

² У фотокопії додано такі слова: і ту інго необхідне плацету. А затим дїя р. боє, абу пан з ласкi святеї покї дозволї і абути.

³ Ян Казимир.

⁴ Сигізмунд III.

Dnia 6 listopada 1648 roku.

В м. поля, якого війська і посольства добровільнай і прихильной протей.
Богдан Хмельницькой, гетьман Війська Запорозького.

З сією метою ми спеціально послалимо до в. м. кілька тисяч своїх людей і татар,
щоб ви до нас могли добре знайомитице просидити з своїми умовами, як які ви ка-
завитесь, бо є один бог і один христіянська віра. Дуже знадурмо, що через деяк
обличчя людей, князя Вишневицького і коронного слугачого, та через їх злодій
розум виступ урівнитесь князь Батюшків. Дай господи боже, щоб з ласки божи
у нас востань мир і щоб ми пакливо в Києві Польській дождалися пава, якого нам
воблагословить господи бог. А ми, зокрема, бажали б природного пава королевана
Я. м. Клеменца, вкору, дай боже, щоб ми зновина тим відданство і послужити, як
єв давнїх його батмані та єв. пам'яті його братної вкору молодостану князи
Павлашу IV.

Богдан Хмельницькой.

№ 27

1648, (жовтня 28) листопада 7. Передмістя Закося. — Лист
до владети у Закося з оглядом до переговорів

Вielmożni moi panowie ze wszystkim rycerstwem na ten czas w Za-
mościu będącym.

Raczycie do nas wim pisać, życząc pokoju a nie wojny, a my tegoż
życzymy i wmsiцом we wszystkim wierzymy, ale trudno mamy wierzyć
książęciu Wiśniowieckiemu, który zwykł na nas zdradziecko następować
i nawoził wszystkiego złego na nasze chrześcijaństwo i na państwo wim,
za kłódyt musieliśmy w tropy iść. A ponieważ w-ni z¹ Warszawy wiadomo-
ści spodziwawsie się, i my dla tego zabawić się tu musiemy; o czym tak
rozumiemy, że mu tego Rzeczpospolita i panu chorążemu² nie pochwali³,
ale raczej życzymy tego, aby się więcej krew chrześcijańska nie lała i
abychmy⁴ siły nasze zoboróćnie na nieprzyjaciela Rzeczpospolitej obró-
ćci, co дай panie boże, aby się to jako najprędzej stało i aby już na tym
dosyć. Chocim⁵ tu w kilkunasu tysięcy pod miasto się zbliżyć, ale nie
dla tego, abychmy⁶ mieli do miasta przystęp czynić. Zatem się w laszkę
wim. znego miłościwego państwa jako najpilniej oddawam.

Datum na przedmieściu zamojskim, anno 1648 w sobotę.

Wim. m. p. i wszystkiemu popódstwu wzęgou dobra życzyłw przy-
jaciel i powoły sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zapo-
roskim.

Pewnikiem lepiej sobie w. m. uczynicie, gdy tak jako Lwowianie z na-
mi postępicie dla całosci⁷ zdrowia waszego.

¹ Сена За Млєву. А потівав вєні додмо іє Чарє.

² Олександє Костєвський.

³ Гол: не похваі; Чарє: не похваі.

⁴ Гол: обшїтє; Чарє: обшїтє.

⁵ Гол: Схошїм; Чарє: Схошїм.

⁶ Гол: обшїтє; Чарє: обшїтє.

⁷ Чарє: цілосї; Гол: стачєтє.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки
М. Голубського, № 4148, стор. 173. Фотокопія.
Там же. Фотокопія з польського архіву, № 1671—4.
Музей Чортківщини у Кропивці, Збірка рукописів, № 1056, арк. 156.
Копія.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 206, арк. 4. Фотокопія.
Специальні: Жерела, т. VI, Довістки і довідки, жорела й література,
стор. 120—131, № 311.
Радца-Гаросоньскій, стор. 101.

Переклад

Великої милости паня з усім рошарством, що перебував в цей час у Замості.
Ви зможете вже сказати, що бажати мару, а не війни. Ми також цього бажимо
і віримо вам, але важко вам повірити мовля Іваномецькому, за який ми мусимо
сидим тут, бо він знов по-зрадницькому на нас кидатиме і замовляв боготу дати на-
шому християнству і державі в. м. Через те що в. м. не хочете зайкати в Парови, і не
хочемо тут затриматися. Ми думимо, що Ри Посполита за це паня Іваномецького
і паня Корвеного не покараєть. Але це бильше ми бажимо, щоб далі не пішло кров'
християнська і щоб можна було наші сили разом об'єднати і повернути на береги
Речі Посполиті. Дай господа боже, щоб це сталося найближче і щоб на цьому
закінчили. Хоча в виближенні до міста з кількохдесятьма тисячами, але не для того,
щоб катувати на моту Стані, відізнаю на якому в. м. мовляти моті паня.
Даною в передмісті Замостя, в суботу 1648 року.
В. м., в. п., і волею посольства доброземляк притягаль і покровитель слуги Богдан
Хмельницький, гетьман з Підлясьем Запорозьким.
Належно краще працює для себе і для збереження свого життя, ніж поведе
справу з вами так, як Лавош'ян.

№ 28

*1648, (жовтня 28) листопада 7. Передмістя Замостя. — Лист
до шляхти в Замості з вимогою виходу*

Wielmożni moiściwi pp. senatorowie i wszystkie stany rycerstwa na
ten czas w Zamościu będący.

Wojsko Zaporoskie z dawnych czasów nie tylko swoim chrześcijaństwem,
ale i bisurmanom zwykło zawsze słowa swego dotrzymywać, jako i po
pierwszej porażce wojska polskiego serdecznie żałując zpyby chrześcijań-
skiej w niniejszym upadku, poniechawszy wszystkiego, poszło na zwykłe
swoje miejsca na Zaporozie. Ale już sami dobrze wiecie, kto tu nas do w.m.
zaprowadził. Lubobyśmy w.m. dokuczać nie chcieli, kiedybyście w.m. po-
koju pewne postanowienie według potrzeby i wolności naszych wojsko-
wych z nami postanowić...¹, zaczęli byście² mieli być pewni³ zdrowia
swego i spokojnego życia na świecie. Wierzymy temu, żebyście w.m. radzi
pokojowi swemu, ale obawiamy się na księżyca Wiśniowieckiego, żeby
nas znnowu nie zdradził. Co strony ogniów w majnościach w.m., nie

¹ Проступило знову слово, можливо хтєчї.

² Фотеконїї: засмугн быдїте; Гол: засмугн быдїте.

³ Фотеконїї: рєвнї; у Гол. відгнїте.

każemy tego czynić, chyba jako wojsko wielkie, niejednej matki dziatki, choć nieumyślnie zapali, ognia nie zagrzebie; jednak surowy zakaz czynimy, a najbardziej z hordą tatarską zbiegać trudno. O kontentacją zaś, jako Lwowianie, nie wadziliby, gdybyście wm. kazali uczynić, a nas tu długo nie zatrzymując, nie dla nas tylko, ale dla tych cudzoziemców, z którymi my zwykli z tych dóbr płatek dawać. Kto nas tu zawłóka¹, wiecie; z tą strzelbą ognistą jeszcześmy nie kazali poczynać, spodziewając się pewnej ugody od wm. O posła zaś tatarskiego, Mórego przy sobie macie, iędmy Łaski wm., aby on z nami się obczasył dzisia, gdyby w najbliższej wojnie niegdzie posel nie ma być zatrzymany. Zatyłm daj Boże dobrancos wm.

Datum na przedmieściu zamojskim, w sobotę die 6 9-bris² 1648.

Waszmościom m. m. pp. i wszystkim pospółstwu życzliwym przyjacieli i rad służyc, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporskim.

Музей Черторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 154—155. Копія.

ЦДА УРСР у Києві, ф. 1236, оп. 1, стр. 206, арк. 2—3. Фотокопія. Інститут історії Академії наук Української РСР, Фондовий з польських архівів, № 1071—4.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голіцького, № 4184, стор. 169. Фотокопія.

Опублікованої: Жерела, т. VI, Додаток і додаток, жерела з літератури, стор. 131—132, № 316.

Переклад

Величкому милостиві панове сенатора і всім етам ранарства, які перебувають в цей час у Замості.

Післяко Запорізькає з давніє часів швидко джеруватиє слова, давного не тільки християни, але і бугуриани. Там і після першої мирової військано війська, орденуно жалуватиє про християнську згодує від час цього заветалу, Пісьмако Запорізько вимруло все і поділило на свої зичні місця, на Запорізько. Але вже не сами добре знати, хто якіс орден до в. м. знає. Ми б не дочували в. м., щоб в. м., згідно з нашим військовим потребами і військовим, уклали з вами угоду про мир, щоб всі могли бути спокійні за своє життя і спокійно жити. Ми віримо, що в. м. разі миром, але бачимо, щоб хоча б Північною зичу нас не зради. Щодо панова у мезича в. м., то ми не виключено дамо роботу, але у відомому війську не одної черги дати, то ми вимагаємо, а заплата, а воєно не сподати. Однак споро жалуватиє цього не робити, але важко нам доповісти з татарською ордену. Не завалою б, щоб в. м., всі тут даго не затримуючи, некадали приготувати війську, як це зробили львівчан, який нам потрібний для того, щоб відати плату чужоземцям. Хто має замисли, як жити. Наступити на нас з воєнательно зброєю не це во некадали, сподівались на лоду в. м. А щодо татарського посла, який перебуває у вас, вимагаємо, щоб з ласки в. м. він спокійно до нас прибув, бо навіть у найгірший війні від нас посла не планувати зримувати. Отже, дай боже доброй воні в. м.

Давної з Замостському передістіє, в суботу, 6 листопада 1648.

В. м., м. м. pp. і всімго посольства добромолочной грамотеї і радий служинє Богдан Хмельницькой, гетьмана, з Військом Запорізьким.

¹ Фовокопія: забавлі.

² У 1648 р. субота припадає на 7 листопада.

1648, (жовтня 28) листопада 7. Під Замостям. — Лист до
 ШАРКТИ і МІЩАН ЖЕЛЮСТЯ з ДОКОРОМ в ТОМУ, що вони
 відмовляються дати воєну

Panowie rycerstwo wojska polskiego i wszyscy obywatele zamieszcy
 Piszczcie w-ni do nas, wymierzajcie się siłą figlami rzekomo do ugody,
 a tu więcej w sercu swoim z głowami się nie zgadzacie. O kontentacji
 żadnym od was prawdy nie masz¹ że, mówicie, dla Tatarów nie macie
 żadnych skarbów. Dobrze oni sobie nagradzają i głowami waszemi, jako
 żonami, tak i dziećkami. Nie rozumiecie tego, abyśmy tylko pod Zamoście
 przyszli, mam w panu bogu nadzieję, że pan bóg wszechmogący przez
 jedno lato tę ziemię, jakoście wiele z nas przez dziesięć lat brał, nagrozi
 z łaski swej świętej, z waszych majątności. Zle na nas było, żeście pierw
 nas oszukali, a mianowicie starszynek w Wojsku Zaporoskim swemi po-
 darkami, abyśmy² się od czerni odłączyli; cośmy byli na słowo wasze
 uczynili; a teraz w jednej kupie będąc, ażali nie pomnie wam pan bóg
 więcej na nas jeździć. Spodziewacie się na jakiś posiłek, nie wiem, jeżeli
 go doczekacie; poszło duszek waszych³ niemalo aż do Wisły, szukając
 waszych tych posiłków; i Wisła będzie nas za pomocą bożą laskawie przez
 się przenosiła. Lepiej belo wspomnieć na Brody miasto i zamek, gdy nie
 chcieli mieć z nami zgody, nie tylko miasto ogniem poszło, ale i zamek,
 jak mocny, wszystkie wzięto; tak że i tu sami sobie jak rozumiecie. A my
 imieniem bożym, na które się spuszczamy, będziemy się o was pilnie sta-
 rać, kiedy nie chcecie przy swym zdrowiu zostawać, gdyż to nie nasza
 moc ani siła, tylko boskie są sprawy, który zwykł zawsze karać hardych
 i nas ubogich krzywdy. Zatem bądźcie laskawi, jako chcecie.

Datum spod Zamościa, die 7 9-bris anno Dom. 1648.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Skoro napisano, pan Belzecki poklon swój w. m. oddaje, dobrze zdrowy
 jest w naszym wojsku. Tak aby każdemu nieprzyjacielowi naszemu
 stało się, daj boże, jako przy nim w Jego majątności. I w Narolu też się
 stało jako przetrwym.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Збірка
 М. Голубинського, № 4184, стор. 170. Фотокопія.

Там же, фотокопія з польських архівів, № 1011—4.

Музей Чартерієвська у Кракові, Збірка рукописів, № 1056, арк. 155—

156. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, см. 1, стр. 206, арк. 3—4. Фотокопія
 Сувбальського. Жерола, т. VI, Довески і додатки, жерела і література,
 стор. 132—133, № 318.

Розстрі-Гарошівський, стор. 100—101.

¹ Слова о контентации... не masz — тільки в Гол.

² Намр... абыśmy; Гол.: абысін.

³ Гол. і фотокопія: душы члвчтов.

Переклад

Панове рідярство польського війська і всі заможні громадяни,

У своїх листах до вас пишете в-ні, випросяжучись багатими виставили, нібито замите про уступ, а виставили з серця своїм і умак мисте інші відкуп. Про відкуп як також не пишете нам правди, говорите, що не мають ніякої скраби для татри. Та вони добре себе нагороджують і нашими головами, і нашими дружинами та дітьми. Не думайте, що ми тільки від Замостя прийшли. Я сподіваюсь, що всемогутній господь бог з своєї святої ласки виследиць вас за це діло і за що йому тем добром з нашими жителями, але на досить років і нас брали. Тоді нам було опого, коли на нас спочу обурили, а саме, давши подарунок заперілій старости, камиокак він від черні відкримався, що ми й зробили, повіривши вашому слову. Але тепер ми всі в паншю турі і не допонує вам більше господь бог за вас ідати. Не сподівайтесь на підарунок, але не знаю, чи дадуться боги, бо мочало зупи наших воєва пішло на дію Писла, жукаючи цих наших підарунок, а все Писла з божию помічю ласкаво через себе перекине. Краще б ви згадали мисто Берди і замок, які не хотім урятує з нами уступ, не тільки мисто з потрим пішло, але й замок, хоч який міцний, був вистав, так що сквітє слом. А ми божию помічю будемо про вас тільки дбати, коли ви не зречте новими листами, бо це не наша сила, а мідь божа, справа божа, а бог знаєди за кровью бідних годях карит, так що, будемо ласкаві, робіть, як хочете.

Давши в-ні Замостя, дек 7 листопада 1648 року божию.

Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Як тільки написали листа, пан Бельшанський, який у добром здоров'ї перебуває у нашому війську, передає голди в. м. Дав божа, щоб так було кожному веротні, як йому в діло виступу. І в Варшві те саме стільки з теми, хто чинив осп.

№ 30

1648, листопада (3) 13. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з повідомленням про вярджених до Варшави послів Запорізького Війська

Ich mnościom pp. szlachcie i obywatelom w Zamościu będącym¹. Raczycie wim. mm. pp. piśeć do mnie, żebychmy mąjności, gumien wta. nie rozkazowali pać, o co my i przedtym strogo zakazali², aby tego nie czynieli, i w mąjnościach tak jmp. starosty kaluskiego³ i w starostwie sokalskim Tatarowie i jednej dusze plonu nie brali, jako i w innych. A co strocy wolności naszych, wiemy o tym dobrze, że w-ni niektoży przyczyną nie jesteście; ale cóż temu czynić: przy winnych i niewinnym się dostać musiało i musi⁴. Wszak w-ni wiecie dobrze o tem, kto lego jest przyczyną, że mało nie wszystkie ziemie w ruiwe obrócili, mianowicie jmp. Konecpolski, chorząy koronny⁵, a drugi książy jm. Wiśnio-

¹ Слова их мnościом... będącym у Чарт, візуючи.

² Чарт: гакказал; Гол. і фотоконіл: розказовали.

³ Де Запорізький.

⁴ Чарт: вим; Гол. і фотоконіл: достале.

⁵ Олександр Конецпольський.

вічекі. Пречце ми jednak зичаєч покою, wysylamy до Warszawy jm księdza Mokrzykiego, który jak królowi jm. św. pamięci¹, jako i senatorom wszystkim dobrze znajomy, aby jako najprędzej sprawiwszy co dobrane w senacie i u wszystkiej Rzeczypospolitej, do nas dawał znać i aby się krew chrześcijańska nie lęła. Na którego tu powróć pod Zamościem oце kiwac będziemy², choćby i za trzy dni powrócił, tedybyłany radzi byli O których delegiwościach dobrze wiadom jmp. Jeżewski, kum mój, któremu we wszystkim wiary w-ni dajcie. Za oznajmieniem o Kalinie³, że zdrów, wielce wm. dziękuj, przytym dzień doby wmm.

Wm. m. m. pp. zyczliwy przyjaciel i gotów służyc Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Lepiej usnie kum mój da wm. sprawę, mianowicie, jmp. Jeżewski, co da powoy znpody nami były⁴.

Музей Чарторайських у Кракові, Збірка рукописів, № 1856, арс. 117.

Копія ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, сер. 206, арс. 5. Фотокопія. Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польовою артією, № 36271.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голіцького, № 4184, стор. 172. Фотокопія.

Опубліковано: Жерела, т. VI, Додатки і додатки, жерела Б література, стор. 125—126, № 324.

Радна-Гардерська, стор. 101—102.

Переклад

Іх милостям панам шляхти і громадянам, що перебувають у Замості

В м. м. м. пп. посылу вам писемце, щоб ви не покушували платити милості і обійзти в м. м., але ми в ранше суворо заборонили це робити, і ви у містахках в м. м. калузького старости, так і в Сокальському старости, а також і в інших, татари не однієї душі не вкази в польки. Що стосується вказок милості, то ми добре знаємо, що дехто з вас, в-ні, не вкази у ділю, але що ж тут відіти: при великій і великій нужді і нуждні страждати. Адеж ви, в-ні, добре знати, що вказувати в тому, що мало не зруйнована вся наша земля, — верховний корунжий в м. м. Козецької шляхи, а другий — князь в м. Визначенській. Одних ми, бажаччи миру, посиламо до Варшави в м. князька Мокрицького, який добре знайомий як з св. пам'яті королем, так і з усіма сенаторами, щоб він погодив усі справи в сенаті і в усій Речі Посполитій і швидко нам про це повідомити, щоб балади не проливались християнська кров. Него повернені читатимемо тут під Замостям, і якщо він когось через три дні повернеться, будемо дуже раді.

Про ці турботи добре знає мій кум, пан Сжецький, вказу, в-ні, усе довірте. За повідомлення про Каліну, що здоровий, дуже в м. м. дякую. З сям буйайте, в м. м.

В м. м. м. пп., добродішній приятель і головній служити Богдан Хмельницький, гетьман, з Білостоком Зaporosким.

Краще вказати справу усю мій кум, а саме в м. м. Сжецький, про що ми з ним доповідали.

¹ Владислав IV.

² Слова: абу віз крив... оскелівачі вєрблєтєу у Чарт. відсутні.

³ Оселір Каліна, києвський сотник.

⁴ У фотокопії на речення «де після відішу, в інших текстах — перед відішом» Дата документа встановлено на відставі повідомлення перетворені Б. Хмельницького з шляхетом і відставани Замостя.

1648, листопада (5) 15, Під Замостям. — Лист до шляхти
і міщан Замостя з закликом продовжити переговори

Ich mościom pp. szlachcie i obywatelom w Zamościu będącym.

Wdzięczniemiśmy przyjęli to poselstwo w.m. m. p., które w.m. przysłali przez jm. księdza Mokrskiego, którego zaraz do Warszawy unanimo consensu nostro wysyłamy, aby między nami pokój stanął, a do dalszej wojny z nami aby nie przychodziło, czego uchowaj boże. My i teraz chcemy uniożeniemi slugami być Rzeczypospolitej i wszystkich w. m., a w.m. jedno też aż z nami według słowy księdza Mokrskiego posumajcie, to jest żebyśmy pewną rzecz ugody mieli i żebyście w.m. m. p. aperte, non occulte przez listy nam oznajmili, jako w.m. dalej z nami postąpić. Przytym czekamy na respons prędki od waszności m. państwa.

Datum w majetności jmp. Młotkowskiego¹, die 15 novembris 1648.

Wm m. m. pp. przyjaciel i służby rad, Bohdan Chmielnicki, hetman, z Wejskiem Zaporożkim.

Музей Черторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 157.

Копія

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1280, кв. 1, шпр. 206, арк. 5—6. Фотокопія.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польських архівів, № 301/1.

Там же, Бібліотека Завоює М. Гойнського, № 4184, стор. 171. Фотокопія.

Оублавацько: Жернал, т. VI, Львівські і подільські жернала з література, стор. 134, № 309.
Рівня-Гаревської, стор. 102.

Переклад

Із милостию до шляхти і громадянам, що перебувають у Замості.

Ми з вдячністю прийняли посольство з. м. п., яке в. м. прислало через Я. м. єпископа Мокрського, і зараз же за домовленою умовою згодом послали його до Варшави, щоб між нами наступив мир і борава боже, до дальшої війни не дійшло. Ми і тепер хочемо бути покровеними слугами Речі Посполитої і всіх в. м., тільки як щось з нами переговорити, згідно з словами єпископа Мокрського, тобто, щоб ми були певними в тому, що ми відкажемо, а не прикажемо через листи повідомити вас, як у майбутньому в. м. м. п. думаєте вести з нами справу. При цьому чекаємо на вашу відповідь від в. м. панства.

Даний в містку Я. м. п. Млоткowsкого, дня 15 листопада 1648.

В. м., м. п., приятель і служби готовий Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорозьким.

¹ Фотокопія: Дата на предметицях каношиків.

1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до королеви
Яни Казимири з поясненням причин війни і викладом вишко
Зaporізького Віська

Najjaśniejszy miłośnicy królewiczu panie, panie i dobrodzieju nasz miłośnicy.

Pan bóg na to świadkiem, żeśmy tego nigdy nie życzyli, aby się brew chrześcijańska Ina, jednakże musiano to być, pierw za nastąpieniem pana krakowskiego¹, który wziął się nad wolę świętej pamięci króla i miłośnego waszej kr. mości, pana, pana nam wielce miłośnego, a teraz znowu za nastąpieniem księcia Wiszniowieckiego, któregośmy właśnie z za nadry swy z za Dniepru odpuścili, do czego i drugich ich miłośców panów niecałym rozumem swym przyprowił, z panem chorążym koronnym². A my dlatego posłów naszych do Warszawy wyprawiali z najniższą pokorą i poddaństwem, oświadczając wierne usługi nasze, aby już na tym dosyć, co się stało. Jednakże widząc ich taką zdradę, choć to nas przez listy ich miłośców panów komisarzów od Rzepliej do Wojska Zaporoskiegoznaczonych chcieli oszukać, — ale nam pan bóg w tym dał ostrogi, a następcem naszym musielimy odejść dawać i głów swych od nieprzyjaciół kromić, za co ich pan bóg zamysły wniewie obrócił. A co większa, jakośmy wyrozumieli z więźniów z wojska zbitego kwarcianego, że wasza królewska mość pana naszego miłoścego i dzielnica Rzeplia za króla mieć nie chcą; widząc my tedy że ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim, wiernymi sługami waszej królewskiej miłości, że się starają o innego króla, ruszyliśmy się byli myślnie dla tego, życząc tego, by według woli waszej królewskiej miłości pana naszego miłoścego, już tych królów więcej pobocznych nie było. O to pana boga prosimy, aby wasza królewska mość, pan nasz miłościvy, raczył być zamodziierzką, jako i inszy królowie, a nie tak jako świętej pamięci ich mość przodkowie waszej królewskiej miłości właśnie w niewoli byli, i żeby wiara nasza grecka całe zoslawia, jak przedtym, bez żadnej umiej i uniów aby nigdzie nie była. A my zawsze gotowi za dostojenstwo waszej królewskiej miłości pana naszego miłoścego umierać, do którego³ się z najniższemi usługami naszymi i wiernym poddaństwem jako najpilniej oddajemy.

Dał od Zamościa, d. 15 9-bris a. 1648.

Waszej król, miłości panu naszemu miłościvemu na niższy służdy i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, starszy na ten czas z Wojskiem Zaporoskim.

Adpecu: Najjaśniejszemu a niezwyćcionemu majestatowi je. kr. mości Kazimierzowi, królewiczowi polskiemu, panu panu naszemu miłościvemu.

Розра-Гарношанск, стр. 98—100. (3 оприказы).

¹ Микола Петрович.

² Олександр Конюховський.

³ У тексті: до Море.

Переклад

Найкращій малоступній пану королеви, пану, пані і доробію ваш малоступній.
Господь був свідком, що ми вчили не хотіти, щоб крив християнська душа, однак не стався, по-перше, через напад на вас пана християнського, який здається неспівати проти волі св. пана короля і м-т, і відомо було вважати мир, м-т, в тому жмуу через напад князя Вишневицького, якого ми відступили із-за Дніпра, вимою з своїм папкою, а він сдімом за паном коронним хужужим через недомогло предяв до себе пана і м-т-тї чина. Тому ми вердали вищих послів до Варшави з наміжком паном і підданством, виваленом пані вірні послуги, щоб уже дозволі було тоді, що стався. Однак ми побачили їх зрину; вони ще хотіли нас обманути листами іх м-тї пані консаріа, призначена Ручою Поспеломоу у Вілську Запоріську, та господь був свідком, що ми мусіли, зазначеном свім жмтї від королів, дати нашим герцогу і другим пана, а їх задуми господь був вичинив знів. А найважливіше те, що ми ми дималися від полонних в робочого кварцного вайдала; що Руч Поспеломі не томи, щоб вана корольська жалість, наш малоступній пан і заступник, був короним. Бачимо, що жадать ішого вайдала, ми названою вичинили з усім Вілськом Запоріським, вичиним слугам ванаї корольської м-тї, бажимо, щоб з вані ванаї корольської м-тї, вшого малоступного пана, уже Галією не було тих робочих кероваків. Просимо господь бога, щоб вана корольська м-тї, наш малоступній пан, змолви бути співочившим, як і інші королі, а не як св. ванітї іх м-тї предію ванаї корольської м-тї, що самі були в немоді, і щоб вана гринька вана зазначилася недочереною, як рачимо, без знів і уміття, і щоб вані ванаї уні не було. А ми завжди хотіли вмерати за честь ванаї зпоровської жалості, вшого малоступного пана, вому вичинивалим вайдалом з вичиниваним послугам і вірним вайдалом.

Даної з-від Замостя, дня 15 листопада 1648 р.
Ванію корольської жалості, вшого малоступного пана, вичинив слуги і вірні вайдали Богдан Замельницький, старший на цей час, а Вілськом Запоріським.

Адреса: Найкращій і невперочної величності, вого корольській жалості, польському папу королеви, папу ванаю малоступною.

№ 33

1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до польських сенаторів з повелінням причин вірних і вшого амністії для Запорізького Вілська

Jasiewiczmożni, wielmożni, m. pp. senatorowie, panowie, panowie nam wiele miłościwi.

Bóg wszechmogący na to świadkiem, żeśmy z wielkiej biedy, niewoli naszej tak majestat bōży, jako i w. m. pp. obrzaili. A to z przyczyny dwóch panów, to jest p. chorążego koronnego¹, który niemiloscivie na nas naprzekowi, łowarguszów naszych zabijano, męczył, i z chudob naszych wzbawcz, sōmy jeszcze od przodków naszych mieli za apłecenscōw w. m. m. panów, w sadzych ziemiach nabyte, zdarto, złupiono, nie tylko to, ale jeszcze mało nas w jarzmo nie zaprzęgano, jak się im podobalo, tak nami obracano; a teraz także za nastąpieniem księcia j. mci Wisniowieckiego, który, skorośmy się byli wrócili po rozgromieniu wojska

¹ Скоронар Коронний.

kwarcianego na zwyczajne miejsce swoje, na Zaporozie, a ks. Wiśniewiecki, tego nie wiemy, czy z rady niektórych panów, czyli też swym uporem, z wojskami swymi na nas następował, kozaków i święconych łapając¹, męczono, na pale wbijano, świdrami oczy wykręcywano i inne męki niesłychane zadawano. Widząc to, że i za duszami naszymi gonią, radzi nieradzi musieliśmy się z wojskami naszymi ruszyć i następon naszym odwiec dawnąć, a to dla tego, że tu nas łagodnymi listami od ich mm. pp. komisarzów od Rępcy posłanych, upewniając pokojem, chęcią, a tu na nas z wojskami, (radę jednę wzięli między sobą), następują — dlatego szliśmy śladem za ks. Wiśniewieckim pod Zamoście, mając pewne wiadomości, że ks. Wiśniewiecki znowu wojska zbiera z nami wojować Ci dwaj panowie do wszystkiego złego przyczyna, swym łakomstwem i popędliwością, mało nie wniwecz ziemię obrócili. Boć nasz książe Wiśniewiecki właśnie jak zanadrą był za Dnieprem, a my onego cało wypuścili, rozumiejąc o całej przyjaźni dawnej. Teraz znowu, jak przed tym, wysyłamy do w. m. panów j. m. księdza Andrzeja Mokrskiego, kanonika trze-meszyńskiego, który ma świadectwa od miast, jako tu pracował, a chcąc ostawać jako i przedtym swymi sługami Rępcy, prosząc o to, aby ten grzech poniewoły, który sam Bóg świadkiem, że nie z naszej przyczyny, odpuszczony był, — tymi panom, którzy tego przyczyni, sżganiomio było. Jeżeliby też jaka niemilodziwa łaska w. m. n. m. panów była i wojnę przeciwko nam wszczęli, tedybyśmy rozumieli, że nas za sług swoich w. m. n. m. pp. mieć nie chcicie, coby nam z wielką żalnością było. W tym wszystkim² od w. m. pp. przez tegoż j. m. ks. Mokrskiego responsu czekamy. Przy tym uniożonemi sługami wielmożnościom waszym n. m. pp. zawsze zostajemy, jako i przed tym.

Dat od Zamościa, die 15 novembris 1648.

Wielmożnościom waszych, naszych m. pp., najniższy służy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Осесдинських, № 196, стор. 271. Кошик № 225, стор. 186—187. Кошик № 221, стор. 44—46. Кошик № 1453, стор. 241—252. Кошик № 7372, стор. 96. Кошик Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Зависки М. Голіцького, № 4184, стор. 188—189. Фотокопія Державної публічної бібліотеки Української РСР, Відділ рукописів, № 205/2061, стор. 32. Кошик, датований 25 листопада. Актівне управління при Раді Міністрів УРСР, Портфель Національного архівного відділу, ос. 1, стор. 71, арх. 7—8. Кошик. Опубліковано: Пам'ятники, т. 1, виділі 111, стор. 307—311, № 63. Довідники в Актівах історических, стор. 184—185. Миколаївський, стор. 213—214, № 94-6. Пам'ятники, вид. 2, в доповненні, т. 1, стор. 308—309, № 63. Раїзів-Гаросинський, стор. 102—103.

¹ В історич. рукописі: Ірпіню.

² У Осесді, № 225 слова W tym wszystkim сімксткі; додано із Осесді, № 7372, стор. 96.

Переклад

Бенедиктинці, великокі, милостиві банове сенаторів, панове нам великі мур-
дотини.

Важкуватий боє свідком, що ви з великої бди і проти своєї волі образили як
божу величність, так і в. м. пп. А вони у цьому даює панів, а саме — він коронний
мурдотин, який жорстоко кавав на нас: лавки шкварної убогав і вердував, а який
убоги мабно, усюдаване від прадка, які зробили його в чужих землях ще за по-
передників в. м. п. м. панів, грабав, а нас саме мало що в криво не муртрав,
так з нами поводились, як боже пообіцяло. А також тепер який Бенедиктинський на
нас вступав, так, як тільки ми померлими мали розпорту чарданиго війська
на своє рідне місце — Запоріжжя, не зважаючи, чи за порадою деяких панів, чи
через свою впертість, кавав на нас з своїм військом, лавив кляпів і дукавство,
мучив їх, садив на палі, виродив свирдани очі і зводив на теї нечудові мурт.
Кажі ми побачили, що він поспіє і на наше життя, котім на якого чи ні, а муртви
виродити з військом і дати відні своїм передодуркам. А вони у лідних лавках
м. м. пп. конісарів, посланих від Речі Посполитої, залявають нас у мурт, а, порадив-
шись між собою, вступили на нас з військом. Тому ми йшли свідом за паном
Бенедиктинським до Замостя, муртви теїї відомості, що який Бенедиктинський мурт
жор-
ує війська, щоб з ними воявати. Ці даює панів є воявцями всього лавого, через
свою жадність і завальність вони мало не завражали всієї землі. Абож мурт
Бенедиктинський був у нас за Дніпром як за лукувом, а ми його жавни виступили, зав-
мислили на давню грабав. Теїї муртви, як теїї, послано до в. м. панів в. м. вояводи
Лаврін Мокрського, тринадцятого князя, що має свідомо від мурт, в яких
перелом. А ми, як і ранше, хочемо заврачатися вичини слугами Речі Посполитої
і пресми, щоб граб, вичинної протв нашій волі, якого, ким господа боє свідом, ми
не виродити, був виродитий, а панів, вони і в цьому, покарав. Коли ж не буде
милостивої ласки в. м. п. м. панів, і ви поспієте проти нас відні, тоді ми дружимо, що в
в. м. п. м. пп., за спут своєї нас мурт не поспіє, що буде для нас великим скорбо-
твом. Жавно князівні в. м. панів через князя Мокрського. При цьому, як і ранше,
заврачавом найбожчими слугами наших милостей в. м. пп.

Даний з від Замостя, дня 15 листопада 1648.

Найбоже слуги наших милостей, наших м. п. п., Богдан Хмельницький, старей,
в військом Запоріжжям.

№ 34

*1648, листопада близько (5) 15. Під Замостям. — Умови За-
порізького Війська, передані через Лаврін Хмельницького
і Анурія Мокрського королівцю Яну Казиміру*

Kondyccje posłane do Warszawy przez posła kozackiego na imię
Chmielnickiego młodszego i księdza Mokrskiego, z zakonu kanoników
regularnych.

1) Żeby zawsze było kozaków dwanaście tysięcy i żeby tem przy-
wilejem szczyłli się, co go mają od króla ś. pamięci z podpisem czterech
senatorów.

2) Żeby kwarcianego wojska nie było, a oni sami będą bronić Rzeczy-
pospolitej.

3) Żeby Chmielnickiemu dano na Ukrainie starostwo, jakie sobie
wpodoba, a do tego starostwa na dwadzieścia mil gruntów.

4) Żeby panowie poddanych swoich nie karali i wszystko odpuścił tym rebelizantom.

5) Żeby wolno na morze wychodzić, kiedy zechcą i w jakiej kupie będą chcieli.

6) Żeby się sądzili prawem Tatarów litewskich, a Tatarowie litewscy sądzą się takim prawem, jako szlachta.

7) Żeby to, co się stało, w zapomnienie poszło.

8) Żeby nie było pod władzą pp. hetmanów koronnych, tylko pod władzą króla i mości samego i swego z kozaków hetmana mieli.

Instytut historii Akademii nauk Ukrainy RCP, Biblioteka, Zbiory
M. Galitskajgo, № 4164, str. 155. Fotokopia.

Переклад

Умник, пославши у Варшаву з козаками послан Хмельницького молодшого і князем Мисирським, з скаргою регулярних кляшників.

1. Щоб завжди було козакам 12 тисяч і щоб чинили буй той правлячі, який служили на сім півтисяч козаки з відпискою чотирьох сотників.

2. Щоб кляшників відписки не було, а вони самі обороняються Р'ю Польську.

3. Щоб Хмельницькому було дано на Україні староство, або він собі вибрав, а до цього староства 20 миль немає.

4. Щоб там не владкає сила підданні і все простий немь замолотитим.

5. Щоб нікому було владити в море ніде законуть і в будь-якому місці.

6. Щоб судились козаки правом литовських татар, а литовські татари судились таким правом, як польські.

7. Щоб те, що сталося, було забуте.

8. Щоб не було ні владно ні, коронних гетьманів, а тільки від алладо свого короля і м-ті і мали свого гетьмана, обраного з козаки.

№ 35

1648, листопада (7) 17. Під Замостям. — Лист до трансильванського князя Юрія Ракоці з подякою за посольство від нього і з повідомленням про вирядження посла від Запорозького Віійства

Ilme ac magn. dne princeps Ungariae, dne dne nobis clementissime etc.

Libentissimo animo atque benevolo legatos missos a magn. tua suscepimus, ex quibus optime intelleximus, quod nobis magn. tua magnam benevolentiam ostendit, plus et ultra grati animi significatione politus es; quoniam antecessores plae memoriae, Stephanus Batory hac etiam de regione, a quo multa privilegia et libertates tenemus hucusque, et tanquam filios suos benevolentia sua quasi alis texit; sic opinio atque persuasio nostra fert, quod futurus nobis dominus ac patronus tutus, quoniam Polonia gens nimirum omnis atque universa contra nos inimicitiam et iram excitavit, itaque toto animo atque pectore nostro unanimiter illam celum habere patronum et regem Poloniae, patriae nostrae, cupimus. Ideo ilma cels. tua militibus suis quam citissime aggredi iubet Poloniae: no

quoque cuncti cum toto exercitu nostro atque potentia ilam cels. tuam sequemur et admovebimus. Ob meliorem et clariorem sermonem, qui cretens cels. tuae fundamentaliter et explicatius narrabunt legati nostri, quos ad cels. tuam electos de exercitu nostro mittimus. Expostulamus officiosissime, omnibus in sermonibus adhibeatur plena fides iisdem. Deinde sumus ilmae cels. tuae amicissimi et ad obsequia omnia paratissimi.

Datum Zamojscae, die 17 novembris anno 1648.

Ilmae celsitudinis tuae famuli obedientissimi, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, ręką swą mp.

Адреса: Имя ас. вель. принца дна дна Георгио Ракочу, деи графия принца Трансильваніае, партиум регии Ungariae dno, Siculorum comite etc., dno plurime observandissimo.

Угорьскій державній вірш. Оригінал.
Оубовіковані: Слоса, т. I, стор. 6, № 6.

Переклад

Наврядлишій і величній пані, князю Угорьскім, пані, наш найласкавішій пані.
З радстю і щирістю прийняв ми послання твоего вельможнство послія, від якого асно дізналися про те, що твоя вельможність востановилася до нас дуже доброзичливо, а крім того, обіцяла намати ще більше прихильності. Дуже болісною думкою твій попередник Стефан Ботяр — з цієї же країни, — від якого багато прихильн і милості ми маємо і тепер, укрив нас, княже своїх синів, свого доброзачливістю, немов вкрайня. Отже, князі думав і переконаний говорив, що ти набудути собі нас і кожній обурю, тому що від пильної народ пробився проти нас ворожачиво і гнилом; ось чому від усієї нашої душі і серця ми одностайно бажимо чети твоей архаїстичній високості опікуєм і керуєм Польщі, княшій бисталяціна. А тому князі тебе найвельможній високості вилася спокону військуну вельможнство наступити на Польщу, а ми всі, з твоем княвом милості і спокон, відомо за твоею найвельможній високості і прирідженістю. Наші послія, воли ми обіцали з княшого айслас і посланімо до твоеї високості, розкажуть про цю справу твоеї високості для княшій і всякого бєдєн та перозачливі укрив, гурчовано і дуже тошно. Ласкамо просимо даєти паню віру всім із слівми. Недалі зложимося найвельможнство до твоеї вельможнської високості і дуже готовим до всіх послів.

Дано в Золотці, дня 17 листопада 1648 року.

Твоєю вельможнської високості вельможнство слуги Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького, власною рукою.

Адреса: Ясновельможному і високому князю, паню, паню Юрію Ракочі, милости божою князю Трансильваніа, княшій частини королівства Угорьскім, графю скарлєві і т. д., вельможнському паню.

№ 36

1648, грудня (2) 12. Острого. — Універсал з поповідомленням про жар і попередженням, щоб шляхта не пригноблювала селян та не чинила утисків правосудній вірі

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim.

Wszem wobec i każdemu z osobna, komuby o tem wiedzieć należało, służby nasze rycerskie łaskom waszmołców, a zwich miłościwych panów

vilnie oddawszy, do wiadomości donosimy, iż potkał nas w drodze poseł jego królewskiej mości, jego mość pan Giżowski¹, z listem jego królewskiej mości, którego nam pan bóg wszechmogący królewicza Jegomości Jana Kozimierza na państwo pobłogosławił raczył; który piśze, abyśmy poniechawszy tej niepotrzebnej wojny i rozlania krwi chrześcijańskiej, ruzad do swoich się krajów powrócili, przy pewnej zgodzie i wolnościach dawnych nas zachowując². O czym waszmość panom oznajmivszy przez ten uniwersał, żądamy, abyście w. mość także już, nad wołą i rozkazanie jego królewskiej mości, lubo do swoich poddanych, lubo do naszej religii ruskiej żadnej złości nie myśląc, owszem w pokoju i łasce swej zachować raczyli, z czego by się już więcej nieprzyjaćcieli nie cieszyli. A uchowaj boże, gdyby jeszcze nad to miał jaki uporny i złośliwy potwać się do rozlania krwi naszej chrześcijańskiej albo do morderstwa ubogich ludzi, skoroż nas ta wiadomość doszła, taki właśnie zepsuje ten pokój i mir od jego królewskiej mości naznaczony i pewnieby do większej zguby Rzeczpospolitą zawiódł, czego nie życzymy. Który uniwersał we Lwowie przeczytawszy, prosimy, aby był i do Kamieńca Podolskiego odesłany, gdzie, słyszam, że się i tam szlachty niemalo zebrało; do których się i powtórnie z uniwersałami słuzbami swemi jako najpilniej oddajemy.

Data w Ostrogu³, 12 dnia decembra 1648 roku.

Ichmościów miłościwych panów we waszem powolny sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska jego królewskiej mości Zaporoskiego, własną ręką⁴.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
№ 205 (26), стор. 43—44. Київ.
Отдѣленіе рукописовъ и Литер. историческаго, стр. 137—138.
Барна, стр. 49—50.
Исторія України в докум. і матер., т. III, стр. 145—146, № 119.

Переклад

Bohdan Chmielnickij, gетьман, з його королівської м-ті Віславом Зпорошким.

Після візгалі і важкою докрені, кому про це належить вкази, покірно відідавши ризирські послуги на ласку в. м., на кілька милостилих панів, доводило до відома, що нас зустрів у дорозі посол його королівської м-ті його м-ть п. Гіжовський з листом його королівської м-ті, королівича Яна Козиміра, якого господи бог мовчухотий відом поблагословив на правління. У часну листі він пише, щоб ми, припинивши це невистрібу війну і пролетили християнської крові, знову повернулися на свої землі, і залиши нас у мирі та при давніх вільностях. Цим універсалом ми повідомляємо про це в. м. панів і бажали, щоб в. м-ті також же Віслав прота воли і наказу його

¹ Барон: Siwewski.

² Барон: пуїліце нас zachować.

³ Барон: z Ostroga.

⁴ Слова власної р-кы з Барона візгалі.

королівської м'ці і не мали ніколи злоби ні до своїх підданих, ні до рускої релігії, а вперши, зібравши до нас свою ласку і залезши влад у столицю, щоб ужи більше не тішили верст і не дай господи, щоб до нас дійшла звістка про те, що згодом вступити і злобавий знову мовля пролягати християнську кров і обманяти Білани людей, чим порушити би спокій і мир встановлений Богом королівською м'цею, і напевно грозило би до цієї більшого зниження Речі Посполитої, бо ми цього не бажали. Цей універсал, прочитавши у Львові, зрештою відіслали до Клявіша Папійського, де ми чим шибайше також чамало шлюхли, до якої варту відданістю з найпокірнішим серцієм послужили.

Даний в Острога, дня 12 грудня 1648 року.

І в тім, милостивих панів у високу пошану слуга Богдан Хмельницький, гетьман Богд королівської м'ці Вілхельм Запорозький, власною рукою.

№ 37

1648, грудня 21 (31). Київ. — Лист до віленського підкомерія Іларіо Часки з задовою про мир з Литовським Великим князівством та проханням про звільнення київських купців

Po szczegółowem za pomocą bożą zwróceniu mojemu z Wojskiem naszym Zaporoskim z Polski do Kijowa, wziąłem wiadomość od mieszczan kijowskich, że tam w Litwie, a mianowicie pod Bychowem, kupy swawolne pod tytułem Wojska naszego Zaporoskiego, wielkie krzywdy i szkody jw. p. podkanclerzemu¹ W. Ks. Lit. poczynili i do samego miasta Bychowa szturmowali, Którego łaskę miłościwą tak i wszystkich ich meów pp. senatorów W. Ks. Lit. uważając my, z tem się deklaruje, gdy jw. podkanclerzy po mnie afektować tego będzie chciał, każdego swawolnika takiego, który tamte kupy zbierał i szkody czynić ważył się, potępiać i bez oszłoki na gardło pokarać, tak jako już pokarano, rozkażę, gdy Wojsko Zaporoskie w całym z W. Ks. Lit. pokoju, mimo wszelkie niedbci zostawiało. Co też tam w Bychowie kazaliś w. m. pan niewinnych ludzi, mieszczan i kupców kijowskich i z ich towary i pieniędzmi, względem beznieżnych między nami a Rzpltą zawieruch i niezgód, zatrzymać i więzić, wielce o nich w. m. pana upraszam, aby na prośbę moję uwolnienie i wywobodzenie z chudobami swemi zaraz, jako ludzie niewinni, otrzymali. Czego ja po w. m. panu doznawszy, wszelkim sposobem powolnych usług moich zawdzięczać i odsługować winien zostawisz, Inscie się przytem w. m. pana jako najpilniej oddaję.

Z Kijowa, d. 21. 10 bris r. 1648.

W. m. Pana we wszem powolny służa i przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Гравольський, т. II, стр. 112—113.

¹ Лев Саєва.

Переказ

Після щільного товчання з божою поміччю нашого Війська Запорізького з Польшею до Києва в одержав мистку від київських міщан про те, що там, у Києві, а саме під Биком, сварили зачепи під назвою нашого Війська Запорізького, задрдавши колонок варті і колоди й, м. п. підполковника Великого Литовського князівства, всім вступі аж до міста Безова. Поважкою молодшину ласку й, к. п. підполковника і всіх їх м-тей св. святости Великого Литовського князівства, заявили, що коли й, в. підполковник вижитиме цього від мене, я тільки кожного сподіююся, який завважить зберати там заступ, зловати і, не зловачком, на гарно покерати, так не уже було покерано дикою. Ми, незважаючи на всієї неспорозуміння, зберали з Великим Литовським князівством тривалі мир. Там, у Бикомі, в. м. сан, вразовучи пачиною задрдавання і негодую між ними з Речко Посполитою, назвали зтривати і уривати почесники людей, київських міщан і купців з їх товариство і грошом. Я дуже проту в. м. вама, щоб на моє прохання вони були негайно змальовані, як люди немилі, і одержали свободу разом з своїми пожитками. За це я в. м. панові буду зобов'язаний одягати і всіляко відслужити своїми покірними послугами. При цьому жованієрство віднамо на ласку в. м. пана.

З Києва, дня 21 жовтня 1648 р.

В. м. пану у всьому покірній слуга і гетьман Богдан Хмельницький, гетьма Війська Запорізького.

№ 38

1648, грудня 22 (1649, січня 1). Київ. — Універсал про «пошаршенство» селян сіл Вашенки та Великі і Малі Дмитровичі Флориського монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман Війська его королевської милости Запорозкого.

Всім обивателям в Дмитровичах в Великих і в Малих і в Вишеньках в маетностях его милости Гуменицького, суді князюского, под небытност его самого, приказуем вам сурово, абисте во всем были ігумені Флора і Лавра монастиря князюского послушними і вшелекую повинност ведуть зачю давного отдавали і що-колек позабірали мистку розного павского, аби поворочали, не маючи жадной потреби до гумен і до вамери млинового; постерегайте того, аби до нас і наймешшая хвадила не доходила нова, що того всего повинен дозріти Степан козак, сотник Пичинковий, аби там жадной споводи і бунтос не било, іначей не чиним под строгостю войсковою.

Дат в Києві, дня 22 декабря року 1648.

Богдан Хмельницький, гетьман, рука власная.

ЦДАДА, ф. Розрядний аркаш, Київські пошити, кн. 10, арк. 182 зв. — 183. Київ.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I. № 1540, стор. 19—20. Копія з копії.

Сучасніскаван: Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 148, № 129.

№ 39

1648, грудня 28 (1649, січня 7). Київ. — Універсал про «послушество» селян села Підгорець Печерському білоному монастирю

Богдан Хмельницький, гетьман Войска его королевской милости Запорозького.

Всім воєц і кождому зособна, особливе поддавам монастиря Печерского до іюскни того монастиря в селі Підгорцях належачим, і новим козаком, сим листом моім гетьманским ознайомус і владзою нашою гетьманскою сурове напоминая, абисте так ви подданин, яко которий з охоти под тот час в величство не хотичи до монастиря роботи і повинности отправляти удалжестє, чествой законници, гесетиві Магдаліні Бельцкой, ігумені печерской і всім сестрам о Христі того же монастиря государи биач, повинност і роботи вышляком отправляти, постерегаючи на себе войсконого карава. Бо ми зо всім войском не хочем от монастиря, особливе от убогих законниц, поддавик одвімовати: даст бог на услугу войсконую без злодей церковних злочич. А вас і повторне напоминая, абисте всі а всі, которіе в Підгорцях знайдустєся, законницям печерским по старому послушество отдавалж; а если розказано і листу нашіму хто з вас спротивитєся, таковоий, яко войсковий неприятел і знавачч листу нашого, горлом караний будєт.

Дан в Києві, дне 28 декабря, року 1648.

Богдан Хмельницький, гетьман, рука власная.

На зягорті: Універсал Хмельницького, Лист Підгорець потребний. Подвержений лист од Богдана Хмельницького на село Підгорці.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Сходу РСР, Коллекція листів Київської козацької паланки, № 1, Оригінал.

Державна публічна бібліотека Сходу РСР ім. П. П. Тютюнника, Відділ рукописів, ф. Микола Маркевича, опр. 1148, арк. 178 зв., № 100, Київ.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 5248, Збірка Оп. Лазарівського, № 40, арк. 50 зв. — 56, Київ.

Оубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 85, № 25.

Історія України в докум і матер., т. III, стор. 146—147, № 124.

№ 40

1648, грудня 29 (1649, січня 8). Київ. — Універсал про зоборому порученнати земельної володіння шляхтича Себастьяно Смигальского у Коростині і Городиску

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его королевской милости Запорозького.

Всім воєц і кождому зособна, кому би о том ведати належало, особливе полковником, сотником, ясаудом і ясену ратцєрству, козаком

з Войска нашого Запорозкого, по залещю зичливости нашею, до ве-
домости доносим, як ми шляхетного пана Себестяна Сметинского не ба-
чечи ни в чом Войску нашому Запорозкому зротивного, а бачечи тажи
зничене і спустошене од козаков сьвоиыня, в реестре нашом не буду-
чи, ошого в сборию свою гетьманську взявши, мети хочемо і сурне
росказуемо, аби он з жонкою і дьтками своїми в місте Коростешов
або в Городську, в дому своєм або ли теж гдеби-козлек он перемож-
вал, од шведских наездов квалтовних і добровольних попасов, поцелог,
мимолодов, переходов завше воляий заставал, крижди і шкоди і в вамен-
шой речі не ноюсиа, але завше безпечен здоров'я свого і маюности
од кождого, так з козаков наших, яко і мужиков, заставал; в дорозе теж
если би где-козлек по потребе своєї вкхати мед, аби всиади без жад-
вог трудности і пренагабана добровольне пропусчав; што теж козлек
у него квалтовне взято, а своє би он мел у кого-козлек, так у козаков
наших, яко і у мужиков, познат, аби оному без шведьког трудности
поруч[с]ино было хочече, ні в чом тому вирозному росказаво нашому
гетьманському не противче, чего всего полковничког, а где не миа
полковничког, сотничког і атаманог поблизки, кому би сей наш уні-
версал указаний был, перестерегат будут, а і то все сурне, без жадного
милосердя, на горле, до мене не отсилаючи, [карати] мают, а сжеди бы
так козаки, яко і старшина, справедливости не хочече, той воли нашей
противиди, кождий таковий сурного караня войскового і сам не уйдєт.
На што для лешше вери при печати войскової рукою своєю поди-
савише.

Писан у Києве, року 1648, місяця декабрия 22 дня.

Богдан Хмельницький, гетьман, рука власна.

На звороті: Універсал Себистяну Сметинському.

Державна дубовна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,

№ 2264, Збірка Лемківського Сортінал.

Там же, Збірка П. Я. Дорошівка, Копія.

Бібліотека Країсських у Варшаві, № 401, арк. 482 Копія.

Спубліковано: Медзьявський В., Цять документів зрешеня Богдана
Хмельницького, Труды Черниговской архивной комиссии, в. 10, стор. 144—145.

№ 1.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 149, № 125.

№ 41

1649, січня 1 (11), Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну посланими

Serenissime princeps Transilvaniae, domine et benefactor nobis colendissime.

Etsi tandem in dominio celsitudinis vestrae legati nostri ob non expediendum commemorantur, totum id operis et pristini erga nos celsitudinis vestrae favoris est, deo auxiliante, haec mora ipsorum pro toto tempore expectationis nostrae cita expeditione post hac celsitudinis vestrae et quod esset nobis utile proficuumque, compensabitur. Quod si contigerit, post expeditionem legatorum nostrorum tabellario nostro celsitudini vestrae, litteras nostras reddere, sufficientius, quod esset novi, celsitudo vestra nobis significare vellet, nos id in observandis celsitudinis vestrae obsequiis ciliores exhibit, modo cum toto exercitu suo se ipsum gratiae celsitudinis vestrae commendo.

Datum Czehirin, die 1 ianuarii 1649.

Celsitudinis vestrae mi admodum magnifici domini sincerus amicus et ad obsequia paratissimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego

Adpeca: Serenissimo Georgio Rakocy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, benefactori nostro colendissimo etc, etc reddentur.

Українській державній архів. Сторінка.
ЦДАД УРСР у Києві, ф. «Відомости про військових діячів та універсали українських гетьманів», об. 2, стр. 1, арк. 1—2. Фотокопія.
Сублімаційно: Меморіала Гунг., т. 23, стор. 9—10, № 5.

Лист до Юлія Папаліа I (II) січня 1649 р.

Переклад

Найсвітлішій князю Трансильванії, наш великодушний пане і добродію.

Хоч якими силами ти не добув заступитись у виконанні вашої високості, бо їх не віддалю, одиниць хотів є врятувати старої приклякості вашої високості до нас. З божию допомогою від їх заступку за весь час вишколу вимушувана буде надолужено згодом шкідливим впровадженням вашої милості, що було б для нас великим і спритливішим. Коли не це станеться, то після закінчення князю послія метай ваша високість змилувати князю посланцями до вашої високості передати наш лист і повідомити нас, що є нового. Ще зробить нас розетлювання у виконанні послуг щодо вашої високості. Тенер сього тебе з усім своїм військом доручаю ласці вашої високості.

Дано в Чигирині, 1 січня 1649.

Вашої високості, свого величного пана царя друг і готовий до послуг Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найсвітлішому Юрію Ракоці, майбутню божию князю Трансильванії, панові частині Угорського королівства, графові скарлярі, панові ієлланізіанському бландіарму і т. д. і т. д. передати.

№ 42

1649, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці про обидві вістиями

Serenissime princeps Transilvaniae, domine et benefactor nobis colendissimo.

Ineffabilis, ut experimur, celsitudinis vestrae nobis in omni temporis spatio amor exhauriri nequit. Quoniam quod apud hostium cautum id nōlās per tabellarium celsitudinis vestrae revelatum, id ipsum nos ad omnia obsequia celsitudinis vestrae paratos exponit, nos etiam post hac, quod si aliquid ab adversa parte emergeretur contrarium, significare celsitudinis vestrae non praeteribimus. Cetera autem tabellario cretemus de omni nostro rebus statu referre comissimus, modo cum toto exercitu suo se ipsius gratiae celsitudinis suae comendo.

Datum Caehiryu, die 1 Januarii 1649.

Celsitudinis vestrae mi admodum magnifici domini sincerus amicus et ad obsequia paratissimus servus, Bohdan Chmelnickiy, hetman Wojska Zaporożkiego.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakocy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, benefactori nostro colendissimo etc etc reddere.

Український державний архів. Сургітала.

ЦДАІ УРСР у Києві. Ф. Колекція грамот російського царя та українсько-літ укрїнської гетьманів, оп. 2, спр. 2, арк. 1-2. Фотокопія.

Складеновано: Момумента Гвг., т. 23, стор. 10, № 6.

Переклад

Найсвітлішій князю Трансильванії, наш великодушний пане і добродію.

Називаюся любов, яку ми весь час відчували з боку вашої високості, не може висловитись. Бо виконанні верогів, відарені нами послугою вашої високості, робить нас

готовими до всіх послуг вашої високості, тому ми і издали, коли виникло прошебу, щобелюче з сурдутинної сторони, проважило дімо знати вашої високості. Решту • відносно всього нашого стану справ ми доручили послу допомогти зуми. Успей дїти, чїю себє з усім своїм шибелюче лїстї вашої високості.

Дано в Чигирині, дня 1 січня 1649.

Вашої високості величюого слава царей друг 1 до послуг велики готовий ору, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найсвітїшому Юреїві Рамоні, милїстю божию князю Трансїльванї, за якої частє Угерського королївства, графю сєклерї, нашою величїюого слава бє рєїївнїку і т. д. і т. д. передати.

№ 43

1649, лютого 8 (18). Переклад. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням подяки за прислання гетьма Василя Михайловича та з проханням подати допомогу в боротьбі проти польських військ

Божиєю милїстю наснейший великий государю царю и великому князю Алевсею Михайловичю, всеа Русии самодержце, светило православное, владимерскїй, московскїй, новгородскїй, царю казанскїй, царю астраханскїй, царю сибирскїй, государю псковскїй и великий князю тверскїй, югорскїй, пермскїй, вятчскїй, болгарскїй и иных, государю и великий князю Новгорода низовскїе земля, резанскїй, ротовскїй, ярославскїй, белозерскїй, удорскїй, обдорскїй, кондинскїй и всєи северския страны повелителю и государю шверске земли, картильскїх и грузинскїх царей и кабардинское земли, черкаских и горских князей и иных многїх государств государю и облададателю, от твоего царского величества до нас Богдана Хмельницкого, гетьмана Війська Запорізького и всего Війська Запорізького вашего царского величества отдали вам милостивое слово¹.

Писали есмо двоякы до твоего царского величества через посланца воеводы путильского и через посланца воеводы севского, чтобы царское твое величество благословил на якущую землю войскам своим от Смоленска наступити, чтобы большей над нами, христианами, власти не имели и крови нашей, которую от колных сот лет продливати тыравско, сиречь мучительско почали, не продливали. А мы отсюда на оных неприятелей наших наступали и за божиєю помощию збили, чтоб ваше царское величество был над нами государем и царем православным, а не иноверцы, яко самодержца, но мы на те два листы ведомости какіаки не имели, аж иныи отдава нам грамота твоего царского величества через гетьма Василя Михайлова, в которой объявляюче, желашь, чтоб есмы в покое жили с лихами и с княжеством Литовским и чтоб больша кровь христинская не разливалась, что мы со всем Войском Запорізь-

¹ Даяй титул подается сокращено з зазначенням в дужках: и т. — полный титул.

самм то милостное слово и посланца Василья Михайлова от твоего царского величества благодарю приемше желани есми того, чтоб есми в покое пребывали, во лжи, те хитрыи и несправедливыи в слове, до нас с миром ныне присылают, а там войско собирают на нас, несколько городов христиан пыскали, попов и чернцов измочко рубят и розные муки яко Ирод чинят, за что на них сам творец с небеси будет возмездие. А как до нас придут ближе, тогда сзынову, вземши бога на помощь, имеем боршиться, а либо их бог и до конца покажет, как неправедныи, что воздущаи в невоинной крови христианской. А мы как прежде такожде и ныне желаем того, чтоб ваше царское величество нам княжачим слугам и подданным своим государем и царем, яко православное светило и самодержццо за благословеннем божиим увеличиси. А когда войну с нами зрчут, на них от Смоленска войском своим благословил наступити. Чаят бы слово божие и пророчество исполнилось, чтоб иночеры западные под игою твоего царского величества и всего православна покорились, а когда не будет милости твоего царского величества и не восхоиши нам выручки и помощи давать и против неприятелей наших и своих наступать, тогда мы освидетельствуячусь богом и пресвитою бегородицею и всеми святими, вземши бога на помощь, потуду с ними ставем битися, докуда нас станет православных. А Василья Михайлова отпуццем с миром со всеми его дворяны. Потом поклон нам княжачий со всем Войском Запорожским и с послугами ринерским твоему царскому величеству покорно отдаем.

Писано в Переяславле, 1649 года, февраля в 8 день во всей душе явной¹.

Вашему царскому величеству княжачий слуга Богдан Хмельницкий, гетьман со всем Войском Запорожским рукою своею².

За милостный подарок, что нам отдал Васильей Михайлов, гонец от твоего царского величества, который мы благодарю приемши, увеличено и покорно челом бьем за такое великое милостное жалованье вашему царскому величеству, о чем бога волим и желаем того, чтоб есми за то отслужили послугами нашими рыцарским со всем Войском Запорожским и головы наши покладали за твое царское величество против всякого неприятеля христианского.

ЩАДА, ф. Сибирской приказ, столб. 1662, арх. 86—89. Переклад з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, який лист чинає до государю царю и великому князю Алексею Михайловичю везе Рукою Запорожского Войска гетьман Богдан Хмельницкой с поддочим с Васильем Михайловым в изданном во 157-м году марта в 3 днѣ».

Спулбоковані: Історія України в докум. і матері., т. III, стор. 156—159, № 128.

Воскресинський, т. II, стор. 120—123, № 52.

¹ У тексті дописані слова: А висту явнилося.

² У тексті дописані слова: А на відносіях у листа государю означеноє и твела именовано толика: да в том же листу в особом писаноме написано.

1649, лютого (9) 19. Переклад. — Лист до литовського великого гетьмана Юліана Радзівілла з вимогою не карати селян та оберігати мир

Jaśnieiwolecone m-we książę panie Radziwile.

Z dawnych lat doznawało Wojsko Zaporoskie od antecesorów ś. pamięci w. ks. mci wielkie dobrodziejstwo i życzliwość, co nam dobrze w pamięci haeret. Jedno teraz nie wiemy, że w. ks. s. rankor jakiś wzięwszy przeciwko wojsku naszemu, ludzi niewinnych, chrześcijan wiary naszej, jako nas wieści dochodzą, na pal rozkazywać raczysz wbijsz i mordował. Lubo swawolnie z naszej strony wtargnęli byli kozacy w Księstwo Litewskie, tedy bez wiadomości naszej, którzy słuszny zapłatę, jako swawolnicy wzięli i na gardle karalem. Karać mieliśmy i my kogo na pal wbijsz, mając w ręku do czterech tysięcy tak senatorów i szlachty. Jednak wiemy, że na tym się niewinnych za winne nie pomniczmy, tak też życzem do 500 wypuścić rozkazalem i żaden, który do rąk naszych przyszedł, nie jest stracony. Lecz my, pana boga wzięwszy na pomoc, widać, że w. ks. m. i inni ich mć panowie, jako przedtym nie słuchali ś. pamięci nieboszczyku króla ¹, pana naszego, tak i teraz w. ks. m. nad wołę króla j. m. ² raczy przyczynić i na nas następujesz, a my brenić się będziemy i królowi j. m. damy o tym znać. A do tego strzymujemy się jeszcze dalej i nie puszcza my kołusznych czapek ³, oczekiwając na to, jeżeli w. ks. m. i dalej zechce następować. A my żadnej nie poczynamy między sobą rozterki, ale tu życzymy, abyś w. ks. m. naszym mć panem był, jako i przedtym.

Державний господарський арка у Кривой, ф. Сагушів, рр. 67, арк. 21.
Копія

ЦДНА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 50, арк. 22. Фотокопія.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польового архаїва, № 27 (26), 418 (1), без дати і підпису.
Оублюковано: З джерел України, стор. 418 (копійний текст, з дати).

Переклад

Ясновельможний милостивий князю, пану Радзівілле.

З давніх часів Військо Запорізьке зазнавало від попередників св. пам'яті а. м. м. іт. великеє добродіяння і жерцливість, про що ми добре пам'ятаємо. Однак ми не розуміємо, як це тепер а. кс. м. т. в. завідомо гріє на князе віслан, допославши, як до нас доходить чуток, невинних людей вашої християнської віри на палі садивати і зародувати. Хоч наша воля як завжди була втергати в Литовське князівство, але не сталося без вашого відома, і воно, як сподівалися, одержало спокійну славу. Ї в косярив їх на гарно. Карати і м'є палі садивати і нам було жаль, бо ми мали в рука до чотирьох тисяч сенаторів і шляхти. Однак, знаючи, що за винку на велику

¹ Владислав IV.

² Як Катина.

³ Мова йде про татар.

не можна поміститися, а наказав випустити новими близько 5000 чоловік і всі один з них, що потрапив до наших рук, не був страчений. Одним ми, вкрити на догоному господи боги і бачачи, що в. кн. ж. та інші іх м. паном, як розказ, не служили єр. тамати вельбичка зорали, цього паня, тих і тимр в. кн. ж. проти насі й. м. вора-рши заслали дати і зр нас поступати, замандатовані і й. м. королю дано про це злати. А поки що лтрумуємо і зр писанко далі ажучишак щолок, чечачко, чи в. кн. м. поступити, чи ні. А ми медної не починаємо з вами чарги і бажемо, щоб в. кн. м. був нашим м. паном, як і ранше.

№ 45

1649, лютого (10) 20. Переклад. — Лист до Юрія Ракоці з повідомленням про вирядження послів

Serenissime princeps Transilvaniae, domine noster clementissime.

Ut eo commodiori occasione et tempore obsequia nostra possemus in notitia serenissimae celsitudinis tuae inducere, mittimus huius ergo legatos nostros, quod ut pro certo et firmo, quidquid ipsi nostro nomine apud serenissimam celsitudinem tuam petierint, sil, obnixae rogamus. Nos ultimum serenissimae celsitudini tuae obsequia nostra quam diligentissime commendamus.

Datum Pereaslaviae, d. 20 februarii, a-o 1649.

Serenissimae celsitudinis tuae humillimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ryczą swą.

Українськ державний архів. Спрівітал.
ЦДА ІУРСР у Києві, ф. Коломак гранат російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, стр. 3, арк. 1. Фотокопія.

Переклад

Найвельбичий княже Трансильванії, наш наймилостивіший паню.

Щоб наша служба виступи і час передати до відома вашій квіткості високої ваші послуги, ми послано зрідка цього наших послів і замандатовано просити, щоб ви, про що вам вельбичичко зорали, цього паня, тих і тимр в. кн. ж. проти нас і манд. А всім найвельбичичко вередимо вашій квіткості високої ваші послуги.

Дано в Переяславі, дни 20 лютого року 1649.

Найвельбичий вашій квіткості замандатований слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Білським Запорізьким, вілочно рукою.

№ 46

1649, лютого (10) 20. Переклад. — Лист до трансильванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про надіслані послів

Serenissime princeps, domine ac benefactor colendissime.

Paternus amor et labor tum per litteras, tum per legatos nostros et serenissimorum celsitudinum suarum patefactus invitat nos, ut a supremo

numine petamus et nostras vires intendamus, qua celsitudo sua quam citissime voti sui sil compos. Proptereaque legatos nostros cum legis serenissimarum celsitudinum suarum cum certo nostri propositi desideriis mittimus. Tantum fides ipsa adhibeatur et petitis nostris pareatur, eorum propositum prout nunc non immutatum, ita in posterum firmatum serenissima celsitudo sua audiet et exspectet. Protunc obsequia nostra humillima quam diligentissime serenissimae celsitudini suae commendamus.

Datum de Pereiaslavia, die 20 Februarii, anno 1649.

Serenissimae celsitudinis suae dni nostri humillimus servus, Bogdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Adress: Serenissimo principi, dno dno et benefactori nobis plurimum colendissimo Sigismundo Rakoczy reddentur.

Угорської державної архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 4, арк. 1-2. Фотокопія.
Сторубованос: Т. Вар., 1957, стор. 438.

Переклад

Найвсвітній князю, пане і величезнощій добродію.

Батьківська любов і прихильність князя найвсвітнішої високості, якомога в черз листя, так через наше посольство, заохочув нас молити всевишнього бога і вкредувати всі сили, щоб ваша милість найвсвітнішої здійснила свою обітницю. І ми, покладаючи на вас надію з послухом вашої найвсвітнішої високості з певним уповіренням і надією, щоб Ви були якомога добріше і вкредували наші прохання, щоб ваша найвсвітніша високість вкредувала їх і діялася про те, що наш намір є великою тишор і одкріпленій на майбутнє. Разом з цим найвсвітнішіше зредкомо найвсвітніші послуги вашій найвсвітній високості.

Дано в Переяславі, дня 20 лютого року 1649.

Найвсвітній вашій високості вашого пана найвсвітнішого слуга Богдан Хмельницький, гетьман, в Вісваном Запорізьким, власною рукою.

Adress: Найвсвітньому князю, панові, панові нашою величезнощю добродію Сигізмунду Ракочі передати.

№ 47

1649, лютого (10) 20. Переклад. — Лист до трансильванського князя Сигізмунда Ракочі з повідомленням про вярдження послів

Serenissime princeps domine clementissime.

Occasionem non praeterimus, qua possemus serenissimae celsitudinis domino nostro clementissimo protulisse literas, in posterum vero facie ad faciem genus flectere. Hoc que optando nostros legatos misimus, quibus fides adhibeatur et illorum petitioni satisfiat, humillime petimus. Nos interea serenissimae celsitudinis tuae humillima obsequia nostra commendamus

Datum in Pereslavia, die 20 februarii, anno 1649.
Serenissimae celsitudinis tuae humilimus servus, Bobdan Chmiel-
nicki, hetman Wejska Zaporoskiego.
Quodcumque oratenus conferent nostri legati, adhibenda illis fides,
cui nullo modo erit secundum voluntatem inimicorum nostrorum.

Українській державній армії. Оригінал.
ЦДАУ ЗРСР у Києві. Ф. Богдана гетьмана російської царя та універ-
сала українського гетьмана, оп. 2, стр. 5, арс. 1. Фотокопія.
Оуболюваню: Т. Вар., стор. 436—437.

Переклад

Найвисшній козаць, найкращий пана.

Ми не маємо нікого, при твоїм оточенні, а в майбутньому і він на-ві-
вільно вірний казани перед найвисшньою владою, навіть найкращим пана. За-
вдячи йому, ми покращили посяга і найкращий процес, щоб і в буди виказано
добр'я і щоб було задано і в клопотанні. Ми нім тим передамо твої найвисшній
власності наш найкращий послуги.

Дано в Переславі, для 20 лютого року 1649.

Твої найвисшній владою найкращий слуга Богдан Хмельницький, гетьман
Війська Запорозького.

В уяву твою, що б не довело уно наш послы, і в треба вірної, бо це не
буде згідно з волею князя царя.

№ 48

1649, лютого (10) 20. Переклад. — Лист до трансильван-
ських князів Юрія та Сьвѣздува Ракоці з викладенням плану
спільного походу проти Польщі

Illius campiductor tum ex litteris, tum ex legatione legatorum
suorum, tum et serenissimorum principum Transilvaniae ad illum campiductorem universorum Exercitium Zaporoziensium expeditorum satis arden-
tem voluntatem inflammatumque desiderium fratrem suum promovendi
et in nobis dominandi, ac proinde nobis patrocinandi intellexit. Pro quo
humilimus, quae potest et debet, illius campiductor cum universis Exerci-
tibus Zaporoziensibus agit gratias offeritque et modo secundum persuasio-
nem et desiderium serensimorum principum se cum universis Exercitibus
Zaporoziacis nec non Scitarum¹ cohortibus esse paratum propositum
suum continuandi, fretus sermos principes hoc desiderio et ad finem
arsurus in executioneque propositi inflammatus.

Inferim quod illius campiductor cum universis Exercitibus Zapo-
roziensibus et Scitarum omnibus cohortibus aliquatenus a proposito recessit,
se hoc spei reconciliationis imputetur, sed his potissimum rationibus
humillime in sermos principes rogat:

¹ Татары

1. Quod legati ilmi campiductoris non cito absolvi et sermorum principum intemptive expediti sunt.

2. Ferebantur sermos principes esse Munkacz, cumque per tam tempus longum nihil de legatis nostris audiebatur, spes de illis extincta aliquo modo fuit.

3. Spargebantur rumores id districtu Maramarosiensi fati aliquibus nostros legatos perisse.

4. Quod ab illis, qui reducebant legatos sermorum principum et ilmi campiductoris, habuit certum et indubitatum ilmus campiductor pie memorise sermorum principem Transylvaniae mortuum esse¹, ac proinde legatio et causa abrupta videbatur.

5. Ab iisdem habuit nullum exercitum in Transylvania sperare sibi pro auxilio, cum profunde limites sui principatus custodiunt, tanquam sub interregno.

6. Audiebatur etiam eatenus tantum posse sperare auxilium in Transylvania, in quantum electio impeditur regis electi et cum electi iam non potuit impedi, spes de auxilio extincta fuit.

Nunc vero ilmus campiductor cum universis Exercitibus Zaporoziensibus litteris sermorum principum, maxime vero relatione legatorum sermorum principum sanctissime assecuratus in proposito suo non delictendo, eodem desiderio ardet sermorum principum domum promoveri et occasionem non praeterit, qua possit obsequia sua in notitiam sermorum principum inducere.

Cumque reconciliationis spes cum rege electo nunc vero et coronato¹, spes in dubio est; quandoquidem magnifici domini legati sermorum principum firmiter illum campiductorem et universos Exercitus Zaporoziensis assecuravit et omnes exercitus Transylvaniae paratos esse et illum principem Radzivil cum universa Liltvania ac omnibus dissidentibus esse bonum amicum ilmi campiductoris ac universorum Exercitus Zaporoziensium nec non sermorum principum et conspirasse unicum sermorum principibus id propositum coelivendi et praevius tantum unis litteris sermorum principem Sigismundum² promovere et contra republicam regemque Poloniae insurgere, — quocirca ilmus campiductor ad executionem rei procedendae hoc potissimum desiderat:

1. Quoniam ilmus campiductor cum universis Exercitibus tam Zaporoziensibus, quam Scitarum, ductus voluntate sermorum principum, iterum contra Polonos insurgit, humillime rogat, ut quam citissimorum³ serenissimorum principum Transylvaniae et ilmi principis Radzivil Liltvanorumque coniuratio ac dissidentium fideiussio, in quibus conspirarent, quod unus alterum ad executionem propositi non deseret, ad se transmittatur, quoniam in posterum de omnibus agatur.

2. Licet ilmus campiductor cum universis Exercitibus tam Zapo-

¹ Юрій I, король Трансильванії.

² Ян Казимир.

³ Світлейша Польща.

ziensibus, quam Scitarum, iterum Polonos infestabit, tempus tamen assignari vult, quo ilmus campiductor, sermi principes Transilvaniae et ilmus princeps Radzivil, quilibet eorum suo pro interesse intus et semel cum omnibus suis praesidis in Poloniam irruant et propositum suum exequantur.

Quam citissime tamen ante omnia litteras ad illum principem Radzivil Litvanosque ac dissidentes sermi principes expediant, in quibus conspirent, ut non Polonis, sed nobis in auxilium illi cum suis subsidis veniant, quia nulla modo concordia erit ad resolutionem celsitudinis suarum.

His positis et ad executionem rei adductis conditiones quantur primas salva christianitate, in loco tanquam sacrosanctas ilmus campiductor suscipit, easdemque ipse cum universis exercitibus suis, non tantum cura officialibus (ut in punctis desiderantur) sub honore, fide et conscientia servaturum pollicetur.

Quod sequentes duas, positis praecedentibus et in executionem rei adductis, ipse omni periculo sublato solvuntur.

Quoad Scitas: licet illi legatos litterasque assecutorias non mittunt, firmissimum tamen et, uti ita dicam indubitissimum, quod ipsi ad executionem rei illum campiductorem et Exercitus Zaporoziienses non deserent, quoniam iuramentum invicem intercessit alterutrum servire sibi pro necessitate.

Quod spectat ad nuncios, ut saepius invicem rumores et contingentia habeatur, ilmus campiductor cum universis exercitibus suis curabit, ut ipas liber aditus et reditus fiat.

Adhuc ilmus campiductor cum universis Exercitibus Zaporoziiensibus hoc unicum rogat, ut legati eius quam citissime expeditionem apud sermos principes habeant.

Hoc modo faventibus superis et illi campiductoris et universorum Exercitus Zaporoziiensium propositum et sermarum principum affectio, felicem effectum quam citissime sorcietur.

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego mp.

Учрежден державной ценз. Спб. 1844.
Оублковано: Спб., т. I, стр. 33—35.

Переклад

Ясноуважливий гетьман як з листів, так і від свого посольства, в танки від посольства козацьких князів Трансильванії, запроваджено до ясноуважливого гетьмана від Ейбеля Зеновського, делиться про листів гетьману воєно і одне бажання відрапати свого брата, набувати у нас і тем самим мати над нами око. За це ясноуважливий гетьман з усіма Південними Зaporozіями так улюблю, як може і пошани, дружби і облоги, що згідно з передмовити і бажанням відрапати князів від гетьманів з усіма Південними Зaporozіями, в танки з запорожців татар відраховувати свої землі, як і облоги, що відрапати князів до князів гетьманів від бажання і само привітати князів свої землі.

Тим часом, оскільки ясноуважливий гетьман з усіма Південними Зaporozіями і всіма запорожцями татар відраховувати від землі, — він уклони просить відрапати

книги не вбачити в цьому надії на примирення, але найбільше [зрозуміти] на такі причини:

1. Що після несподіваного гетьмана не скоро було відступити, а після найкращих книг були виведені несподівано.

2. Були чутки, що вказані книги в Мухомівці, а були так довго не було ніяк, чуття про книги посилає, навіда на них до деякої міри згасла.

3. Подивилися спокійно, що в Мухоморській скрині якийсь чином загинула ця книга.

4. Від тих [книг] які продовжали після вказаних книг і несподівано гетьманів, несподівано гетьман одержав певну і безсумнісну звістку про те, що бажаючий цим/ти книги Трансильванії помер; тому і здавалося, що поспішати і справу зрештеш.

5. Від цих же [книг] ніяк домішалося, що йому не сподівалося собі на допомогу ніякого війська з Трансильванії, бо тепер йому стурбовано кордон свого князівства, як звичайно від час міжцарів'я.

6. Були також чутки, що допомога з Трансильванії ніколи було сподіватися тільки до того часу, коли ніколи було переїхати обрання короля, а коли вже не можна було переїхати обрання, куди на допомогу згасла.

Тепер як несподівано гетьман з усіма військами Запорозькими, найкращіми здатніми листами вказаних книг, а найбільше листом посліди від вказаних книг, не залишає свого наміру: він горить там же самим бажаючим одержати ці вказані книги і не протримає ніколи, при якій ніг би довести до відома вказаних книг свої посягати.

Тепер же навіда на примирення з обранням, а ніяк уже і коронисаком королем стала сумнівною, ніякільки пади після від вказаних книг імено знаменитий вказаний гетьман і всі війська Запорозькі, що і всі війська Трансильванії виступили з несподіваною книгою Радзівіла з усіма Литвою і всіма тими, що знаходяться в чекетах, і зібраним другом несподівано гетьмана і всім військом Запорозьким, в тяжко вказаних книгах, він, Радзівіл, домішалося разом з вказаними книгами віднести свій намір, відступити вказаного князя Сигізмунда одним лише пострілом між листами, і повстати проти Речі Посполитої та польського короля. Ось чому гетьман для виконання забутогою справою побіжить такості:

1. Спідіти несподівано гетьман з усіма військами, як запорозькими, так і татарськими, сповнаючи бажаючим вказаних книг, знову повстати проти Польщі, він уявляю просить якомога скоріше віддати йому уряду вказаних книгів Трансильванії і несподівано князя Радзівіла те листами, а також документів дисципліни, в яких вони домішалося, що один одного не повинно до виконання наміру, тому що в забутому справу спосудатиметься всі.

2. Хоч несподівано гетьман з усіма військами, як запорозькими, так і татарськими, знову повстати проти польки, він, однак, хоче, щоб було виключно час, коли несподівано гетьман, вказані книги Трансильванії і несподівано князя Радзівіла — кудиж із свого боку, з усіма своїми силами — вторгнуться в Польщу і виконати свій намір.

Однак жай вказані книги терять за все виділяють найкращіше листи до несподівано князя Радзівіла і литовців те дисципліни і в листи жай домішалося, що вони з своїми силами прийдуть на допомогу не полькам, а вони; ніколи не був ніяк велик для задуму із несподівано.

Викладом і написан все це [зрозуміти] для виконання справи, несподівано гетьман прабажає, не скрутуючи християнства, хоча перш усього, ніякщо цілком скрутили притеснює, і обиде зберігати із честю, першо і сумнівом сам з усіма своїми військами, а не тільки із старшинами (як помагається в цукру).

Що ж до двох наступних [книг], то вони самі собою розповсюдяться без ніякого, коли будуть викладені і доведені до виконання попередні.

Щодо татар: хоч вони не викладають після і забезпечуючого листа, однак цілком видно і, так би мовити, цілком безсумнісно, що вони до виконання справи не повинні несподівано гетьман з військами Запорозькими, бо обидві сторони скалять протримає служити одна одній в разі потреби.

Що ж до василь, щоб частину чоти вказані весті і взаєморозуміє, то вказували гетьман з усіма своїми військами збитими, щоб для них був тільки при-їз і відїз.

Крім цього, вояцько-польської гетьман з усіма військами Запорізькими просить вказати годі, щоб його вояцькі комісії якої відірвалим вказували.

Також хочом, при божій допомозі і згоди вояцького гетьмана і всіх військ Запорізьких та підлеглих вказувати кожна вояцько-польська здобудуть ідентичні за-свідки.

Володим Хмельницький, гетьман військ Запорізьких, власною рукою

№ 49

1649, лютого (14) 24. Переклад. — Угода з польськими комісарами

Punkta przez jasnowielmożnego jnci wojewodę brackawskiego i ich mm. parów komisarzów¹ od j. k. m. zesłanych, z Bohdanem Chmielnickim, hetmanem zaporoskim, postanowione i ze wszystkim wojskiem, dnia 24 mesia lutego, 1649 roku, podane j. k. mci.

1. Chorgów i bulawę, od majestatu w. k. mci i Rpej przysłane, sobie mając, p. hetman i wszystko Wojsko Zaporoskie zostają w wiernym poddaństwie swoim, co i przez list oświadczą swóć.

2. Із дла недостатку зичности на коні великого, воjsко і пулкі сцігаєт сїє не може на тен час дла спорядження регестрового і оддїєленїя поспóбства згromadzoneго, теди сїє на то комісія одклада до травя, до зелоних свїяток руских². На ктóры дзїєт ма сам п. hetman воjsко j. k. m. спорядзїє, трzymając сїє давных звyczajów і прывїлежїєв Воjsка Зaporosкого, збїє як најближе Днепру і шлякóв в воjeводствїє Кїївскім то воjsко в добрах Rпей спорядzone было. На тен же дзїєт, на Русаву двój комисарзе од j. k. mci і од Rпей маж ітє заєднїи до заварчїя теї кнїжїєї.

3. Із комісія тераз станаєт не могла skutecznie, ма бїєт покóїє затрzymу міждїє воjsками короннимї і W. Ks. Літewскїєго, не маж вхóдїєт з жаднїєї стронї в воjeводствїє Кїївскїє по Горы і Pryпєч рєкє, а од Podolsкого і Brackawского воjeводств по Kamieniec Podolski. Зєставєт ма на становїсках своїх такє Воjsко Zaporoskie, прєз те рєкї і мїєсца прєчхóдїєт не маж і з обудав строн подїязду, најязду і част зївных рєчїєт не маж. А жєлїєтїє те мїєсца описанє воjsка короннє і W. Ks. Літewскїєго прєжїєт мїєтїє, коңаң сїє назад маж.

4. Такє з Воjsка Zaporosкого ктóбыкòвкїєт был з помїєненїи мїєсцїи і рєкїи, ма устáпїє назад. А ктóбы мїєтїє описанє стáл зє универсалїи jncи п. вды brackawского і п. hetmana zaporos-

¹ Члєнєв польскїєї комісії бїєт: brackawский воевода Адам Кєсїє, вїєвський кєсїєрє Мєксїмїєн Бєжовскїє, вонєроскїєї хоружїє Мєксїє Кєсїє, лавїєвскїє гїємєнїєїє Дєбїтїє Мєксїєвскїє, brackawский підкомїєр Яєнє Зєлєвскїє, секретарїє — Янє Сєрєвскїєїє і Зєкєрїє Мїєтєрєвскїєїєїє.

² У 1649 р. сєвїє припадал на 28 трєвнїє ст. ст.

skiego j. k. m. (które zaraz wysyłamy) swym uporem przechodzić, takow ma być za swawolnego poczynany i surowo karany.

5. Aby do żadnego nie przychodziło zamieszania, póki się wojsko nie sprządzi, ich mć pp. obywateli, pp. dziedziczn i dzierzawcy, na tu oznaczone miejsca do domów swoich nie wjeżdżając, zatrzymać się mają do zielonych świątek. A ci ichani, którzy na ten czas między Horyniem a Słuczą już w domach swoich mieszkają, dalej się pomykać nie mają.

6. Wzięnie wszystkie, oświadczając wierne poddaństwo, jmc. p. hetman j. k. m. z Wojskiem Zaporoskim na przyszłą, da pan bóg, komisij wszystkich ma oddać w całości, tylko o tu uprasza, aby Czaplickiego to tć komisij wydano¹.

7. Te punkta postanowione pod obowiązkiem sumienia iż trzymać będą nienaruszenie, jmc. p. wojewoda braclawski z ichmiciami pp. komarszani j. k. mci i Rptej, a p. hetman Wojska j. k. mci Zaporoskiego, imieniem wszystkiego Wojska Zaporoskiego, spisawszy i postanowiony całe i nienaruszenie trzymać mają, i na nie podpisawszy się i pieczęć przyłożywszy, dali między się przy odprawie j. k. mci, p. n. m.

W Perejasławiu, 17 sierpnia.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. mci Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Остапівчан, № 204, стор. 142—143. Київ, № 225, стор. 212—213. Київ, № 136, стор. 212—247. Київ.

Центральної архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівілів, відділ II, папка 9. Київ.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, сер. 302, арм. 2—3. Фотокопія. Інститут історії Академії наук Української РСР, бібліотека, Замка М. Гомеєвської, № 4184, стор. 217—219, 233—234. Фотокопія з копії. Службові копії: Пам'ятки, т. I, відділ III, стор. 377—382, № 302. Невідомо, т. IV, стор. 378—380. Милославської, стор. 367—368, № 102. Борщів, стор. 147—148. Пам'ятки, від. 2, з доповненнями, т. I, стор. 334—335, № 69.

Переклад

Пункти угоди між Б. м. брідчавським воєводою та їх н. м. названі комісарию підданством від В. к. м. і Богданом Хмельницьким, гетьманом запорозьким та усім військом, 24 лютого 1659 року, подані В. к. м. ті:

1. Міжох користи і бувають від вольності в. к. м. ті і Речі Посполитої, п. гетьман і все військо Запорізьке задоволяють їх вдоволеннями, про що зазначать у своїх листі.

2. Оскільки через велику недовстачу корму для коней військо і голки не можуть тепер стягнути для складання реєстру і відокремлення зворотнощів, які перебувають в них, місця віддаються до травня до земства руських свит. Цього для св. в. гетьман має упереджувати військо В. к. м., додержуючись давніх звичаїв і прикладів Запорізького війська, щоб воно невідкочоване було у воєнних Речі Посполитої наближаче до Дніпра і шляхів Київського воєводства. Цього ж для у Руську мист

¹ У Варшаві дані йде такої текст: Міжох над речувійей j. k. m. іутор одъзвси і та даного ілювіне папрісрив, ртєк кіюнею сіє їох воїсї еїїєї таралї і рогічєкє черєї сієпєї, до сієро еп і j. мцї р. сіюгїєдєї кюнеїєдєї рєчувїєїєї.

зробити два ковчези від Я. к. м. і від Речі Посполитої для укладання цієї книги.

3. Тому що книга ця не може бути успішно укладена, ніж бути збереженою від змарнованя військами і військами Божого Любошого воєводства, від не поганих вступати з надного боку в Київське воєводство по ріки Героні і Прип'ять, а від Подільського і Брацлавського воєводства по Кам'янець-Подільський. Вісімко Запорізьке також повинно доглядати на своїх помешках і через де місця і ріки не отримувати і нікого з обох сторін не чарувати робити нападку, малаку і шур. А обоє вершин війська і війська Великого Литовського князівства перебувати ці сонячні місця, то малаку владді повернутися.

4. Якщо хто-небудь із Вісімки Запорізького перебуватиме на зведеннях місцями і ділянці, то також нехай повернується назад. А хто через свою зверхність, несею пересті ці місця, неухерк універсалом Я. м. н. Брацлавського воєводи і з Запорізького гетьмана Я. к. м., від заручи виславно, того треба вижити свавільним і суворо карати.

5. А щоб не дійшло до бешадки, тоді війська попереджувати, із м-т вт, обидві, оточення і державні не повинні з'являтися до своїх помешок через де ж поміжачи місця, а нехай зятриматися до злочину сьот. А зі Із м-т, від в цей час уже врякувати у своїй дімачі між Геронію і Случчу, не повинні далі вступитися.

6. Виславокни вновоюдіствити Я. м. н. гетьману Я. к. м. з Вісімком Запорізьким від з'являти на мабсутно, як дасть бог, воєвода передати всіх живани, тільки просят про те, щоб на що комісія віддала Чельніського¹.

7. Цяк прийняти прийти будуть, неухеркно доглядуватися від обов'язком судини. П. м. н. Брацлавського воєводи з панами кошовими Я. к. м. і Речі Посполитої, а в гетьману Я. к. м. Вісімка Запорізького від імени всього Вісімки Запорізького сьмача і з постійними доглядуватися повністю і неухеркно, а во вач відносини, поставити протекти і передати одна одному при відраджині Я. к. м., н. к. м.

В Переяславі, на воєні.

Богдан Хмельницький з Я. к. м. Вісімком Запорізьким.

№ 50

1649, лютого (14) 24, Переяславі. — Прохання Запорізького
Вісімки до Яна Казимира і польського уряду про умови за-
миренья

Punkta supliki do majestatu j. k. mości i Rzeczypospolitej Wojska j. k. mości Zaporozkiego.

Zale nasze krwawe już nas do tego przywodzą, żeśmy obcych panów szukać chcieli i krwawie wybić się z niewoli musieli, zatrzymawszy się jednak za rozważeniem jasnie wielmożnego j. m. p. wojewody bractawskiego³, zostawamy przy wiernym poddaństwie naszym, gdy te punkta będą nam ziszczone:

Naprzód niewola, którą cierpi naród nasz ruski gorzej tureckiej przez uinię w wierze swojej greckiej starożytnej, aby była zniesiona, prosimy, to jest, aby, jako od wieku bywała, tak i teraz jedna Ruś starożytna greckiego zakonu była. Władcytwa i wszystkie cerkwie aby przy narodzie greckim wchodziły w Koronie i Litwie zostawiały. Imienia uini żeby nie było, tylko rzymski i grecki zakon, tak jako się zjednoczyła

¹ У Бароні далі від такої текст: «всіх, позначених на промісті Я. к. м., згоріло хутор і на його життя завіла, через якого такої великої воєни залягали і по-чалася перша війна, до якої він залучив і Я. м. н. коронного хоругвового».

² Адам Кішів.

Ruś z Polską. A ich moc księża władcyowie, którzy chcą zostawać przy zakonie rzymskim, niech zdrowi zostają, soborne cerkwie ruskie i starożytne fundacje oddawszy Rusi. A którzy chcą zostawać przy greckim zakonie, ci żeby przy Rusi zostawali, a wróciwszy, co czyje jest. Kiedy tylko dwa zakony zostaną, rzymski a grecki, jako dawno bywało, nie dręcząc ludzi naszych chrześcijańskich, braci naszej, unią, bez której w zgodzie żyć słuszną będzie.

Iż pierwsza wszystko wojna przez Czaplińskiego jest wniecona, który przeciwko przywiłaje króla j. mści odjawszy łutor, jeszcze na zdrowie następował mnie Chmielnickiego, i z niego ten wszystek ogień zapalił się, ten na przysłał, da bóg, komisją aby był wydany.

Drugiej zaś wojny większej iż księż j. mści Wiśniowiecki jest przyczyną, nastąpiwszy mimo zastanowiony pokój i nie czekając komisją, tedy gdyby miał być hetmanem koronnym, my żadną miarą z nim żyć i w Ukrainę go puścić nie chcemy, i wojna być musi.

Wojewoda kijowski, prosimy, aby był narodu ruskiego i zakonu greckiego, aby nie następował na cerkwie boże, jako terazniejszy, który wyrzucił z zamku cerkiew i nie dopuścił budować¹. A my też wojewodę wyższego j. mci, życzymy, a do Kijowa o wojewodę wiary naszej prosimy. Także metropolita nasz kijowski żeby miał miejsce w senacie króla j. mci, żebyśmy przynajmniej trzech senatorów, między duchowni metropolite, między świeckimi wojewodę i kasztelana kijowskiego Ruś mieli w senacie dla przestrzegania wiary naszej i praw narodu ruskiego.

W tymże Kijowie wszystkie klasztery i kościoły, jako są, niech wcale zostają, tylko ojcowie jezuiti, aby nigdy nie byli, których na złość ruskim szkolem wprowadził jego m. p. wojewoda kijowski, a stąd niemniej sze zamieszanie stało się.

Te wszystkie punkta aby nam z łaski j. kr. mci i wszystkiej Rzpiej pozwolone i stwierdzone były, prosimy. A my kończyć komisją i w wierzyn poddaństwie jako k. mści i Rzpiej zostawać gotowimy.

Datum w Perensławiu, [dnie 24] february a. 1649¹.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego kr. mści Zaporoskim.

ЛІТЕРАТУРА: БІБЛІОТЕКА АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, Ф. ОХОРОНИЦЬКОГО, № 189, стор. 216–217, 234–235; № 204, стор. 141–142; № 225, стор. 212, № 268, стор. 265; № 1343, стор. 249–250. Коши.

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, БІБЛІОТЕКА, ЗАВІСЬКА М. ГОЛОВАНОВА, № 4184, стор. 216–217, 234–235. ФОТООКОНІ.

СУПРАСОЛОВСЬКИЙ ПАМ'ЯТНИК, т. I, ВІДБИТТЯ III, стор. 372–376, № 60.

ПЕРЕТЕННЯ, вкд. 2, з ДОПОВІДАННЯ, т. I, стор. 332–333, № 68.

ДОПОВІДАННЯ з АКТІВ ІСТОРИКОСЛОВ'ЯНСЬКИХ, стор. 138–139, № 35.

НЕМЦІВИЧ, т. IV, стор. 376–378.

ЄДИНЦЬ, т. I, стор. 90–95.

МІХАЙЛОВСЬКИЙ, стор. 366–367, № 101.

БЕРЮК, стор. 148–150.

¹ Дієви Тимощук.

² ОХОДІ: ДІЯ ВСТАНОВЛЕННЯ В ЗАГОЛОВКУ ПЕРУЮ.

Переклад

Пункти прохання й. к. м. Войска Запорізького до величності й. к. м.т і Речі Посполитої.

Наші кращіи обиди вже до того нас довела, що ми хотім зупити доноску у чужих руках і виступи прохувати знов, щоб відлучитися з неволі. Однак потрапились до вярдади козацько-казацького й. м. к. брацтвацького козака, залучивши вярдо-відданому, якого належніи нинче пункти будуть здійснені.

Насперва просимо, щоб неволі, гріхе зрештєй, якої зазнав наш руський народ, що додержується старовинної гредської землі, від унії, була скасована, зобов'язавши нас з давної часів, так і тепер нех старовинної Русь додержувалась гредського закону. Щоб три руському народові скрал, в Києві і Литві залучившись владцтва і всім перлам. Нехчи унії щоб не було, а тільки руський і гредський закон, так як з'являлась Русь з Польщицею. А їх м.тї вклюдно-вклюдно, нех бажать і далі додержуватися руського закону, нехачи залучившись вклюдно, відлучивши Русь від себебачи руськіи черква і старовинні фундації. А ті, що бажать додержуватися гредського закону, нехачи залучившись на Русь, повернувши, що кому належить. Коли залучившись лише два закон руський і гредський, не було ринше, щоді унії не турбуватиме наш християнський народ, братів наших, і без неї ми діємо у землі житимемо.

Тому що вся перела війна почалась через Чиньковського, який, незважаючи на те, що в нас протавий народ його м.тї, відбрав у мене хутір, та ще й мого, Хмельницького, пограбували смертю, і уніє цей закон спалювати через цього, щоб його віддати як рабство, не дасть бачи, козаків.

А тому що винуватцем другої, ще більшої війни, є якийсь й. м.тї Вишневецький, який тільки виступ, потягнувшись на істиннійшій мир і не митице козаків, то лише б ми нех бути коронован гетьманом, нех не в кожному разі не хочемо з ним жити і ка Україну його не дустимо, і війну з ним починамо.

Просимо, щоб київський митрополит був з руського народу і додержувався гредського закону, щоб не перекладати вяргою божою, як і тепершій, який вклюдно з хазку прерву і не дозволяє будувати. [Тому] м. м. бажемо видного митрополита, а до Києва просимо призначити митрополита нашого м.тї. Також щоб наш київський митрополит мав мити і євноті й. м. королі, щоб нех, Русь, мали щонайбільше триох святих: серед рудавства — митрополита, серед сибельки — архидіаки і київського єпископа, які б у євноті захищали нашу віру і права руського народу.

І тому ж Києві нехачи залучившись всі митрополі і єпископи, але щоб тільки тут не було так само євноті, яких нех залучи руським козаком господар й. м. к. київський митрополит, що прервало до великої вклюдності.

Просимо дозволити і ствердити нам ці пункти з ласки й. корольовської м.тї і всієї Речі Посполитої. А ми готові заплатити козаком і залучившись вярдо-відданому як корольовській милості, так і Речі Посполитої.

Дано в Переяславі [дня 24 лютого 1649 року]

Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м.тї Войскам Запорізьким.

№ 51

1649, лютого 23 (березня 5). Чигирин. — Універсал полковницький миргородському і прилучаюму про покарання козаків, які стурбуються у церквіи стороні та змежкують спірницьки

Богдан Хмельницький, гетьман Войска єго корольовської милости Запорького. До відомости доносим кождому, кому-колик буде відати о том, зявонити: раниом полковником, сотником, атаманом, козаком Войска єго корольовської милости Запорького, оу старших до найменших, як єго милость в боїи всенепреласбий отец митрополита київський православ-

ний¹ вастир наш ускаржал ми ся писанієм своїм през велебного гос-
дина отца Кадистрата, игумена мгарского, намістника своего над сва-
щенниками в всей мѣнующей маѣности князи Валуевского на За-
днпру² і то, іж некоторіє з товариства нашего, козаков Войска от
кредельской милости Запорожского, сміют і вѣжатыє непристойне, над
годность свою, не только в справѣ духовные црковные священническою
ся втручати, але і самих тих священников духовных отцов своїх, не
только зневажати, але і задорити их пооблапати, яко миі о том даю
знати, же на рошних мѣстах до клянутому особ мало о смерти божої
забиваючи, не призралево. Прето в владѣю гетманства моего, а ине-
м всего войска, такоимъ смѣломъ за оскарженемъ ся і доводомъ служиць
не только о бытї, але і о найвишшюю словеню в непристойномъ поступкѣ
зневагу на духовныхъ богомолцовъ нашихъ розказую такоихъ на годѣ
карати і до мене такоимъ справѣ не доносечи, що прикажу паномъ по-
коленикомъ моимъ миргородскому³ і прилучному⁴, аби такоимъ справѣ
перестерегали, чего не дай боже, если би притрафило; а если би такъ
мѣ в чомъ кому священникъ низкимъ зоставати, оскаржитъ его старшю;
его, а о справедливость пристойне проситъ, такъ, яко і они в насъ, а са-
мому себѣ справедливости з духовного аби жаден не чинилъ, под карни-
стю вишеї обвиняючи безъ всякого милосердія аби былъ каранный. Прѣ
семъ васъ господу богу поручаю.

З Чигирива, року 1649, місяця феуарія, дни 23⁵.
Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДЛА УРСР у Києві, ф. Мгарської Лубенської монастир, оп. 1, стр. 16,
арк. 7. Копія, з заголовкомъ «Вислѣски Богдана Хмельницкого, аби са-
щенниковъ і мѣщанъ свѣдѣць зоважати не дозволялося».

Державна публічна бібліотека Української РСР, ЦДЛА рукописів, т.
№ 5672, Збірка Св. Лазаревського, № 41, т. 13, арк. 323 зв. Київ.

Скупбиловани: В. Мидальський, 8. Хадраментство сповісоченій между
монахами Мгарского монастыря и Лубенскими козаками в 1649—1661 гг.
(«Киевские Старина», 1906, т. 92, кн. III—IV, Документъ, конваста в замотѣ
стор. 60—66).

№ 52

1649, березня II (21). *Молитва. — Універсал про дозвіл Кай-
сякому Пустинному Микільському монастирю ловити рибу
в Дніпрі*

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорожским.

Ознаймуємо тимъ писаніємъ нашимъ, іж ведлугъ стародавнихъ уживаній
прав і привилеєв отъ королевъ їхъ милости наданихъ позволимисмо ти

¹ Сильвестр Косів.

² На Липовецькій.

³ Матвій Гелайко.

⁴ Тимофій Носак.

⁵ У тексті дотеперіє слово: У подлинномъ універсалѣ тако подлинно.

в луках яко і в ставах, належачих до святого Никодіма монастира Пустинного князєского, риби ловити, почавши от Белобережя аж до озера названого Дубком, лєч тєм тилько краєм от плесов Городища і Максимови. Прето напомнимєм кожного з войска нашого, аби отцом никодіма монастира Пустинного князєского з ловенью риби жалдно не переизаблял і переїхавши не чинил, Єсли би який спротиваниє било сєму павєсно надому, такєм ведуду срозлостю войскою карани бити мавт, яко срозволниє, іначєм не чиничи под срозлостью войскою.

Дат в Мешках, мєсєца марта одвадцатого дня, року 1649.

Богдан Хмельницький, рука власная.

На довертї: От Хмельницького, аби ніхто не переїхавал в ловню риби отцам євстонокольским, 1649.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукопис Царського архіологічного музею Київської духовної академії, № С. Л. 35, Документи Монастирського Пустинного монастира, арх. 103. Оригінал.
Там же, т. № 57631. Збірня Оп. Лазарєвського, № 51, арх. 444. Книга.

№ 53

1649, квітня (10) 20. Чигирин. — Лист до кал'мецького коштєлєма Стєпанєва Лєвкокорєнєского з вимогою не посилати шмакєтєвських євлонїє на територїю Запорїзького Вїйська

Jańszewielmożny mci panie kamieniecki¹, a mój wielce miłociwy panie i przyjacielu.

Jakom w przeszlych listach moich do w. m. m. p. pisal, tak i teraz toz iteruje. Niech sam p. bog swiadkiem będzie i ci sąsiedzi, którzy z początku byli i do końca, jako mam wiadomości, nie ustawają w przedsięwzięciu swym, pokój porządny rozrywają i podjazdy czynią, dając okazję naszemu wojsku, którzy to widząc, muszą do nas domości. To jednak poslałem tam kilku swych dla ukromienia tych, którzyby nad woję i rozkazanie wojskowe czynili cokołwiek; takich surowo zaraz rotkazalem. Co strony Fedorenka² i Stajpa³ i innych pułkowników w. m. m. p. pistez, ci muszą w ostroności znowawac, bo gdy w. m. m. p. tu się z wojskiem swym ku nam zbliżacz nad postanowione pakti z ich m. p. komisarzami; według starych punktów z obuów stron aż do naznaczonego czasu mają cierpliwie być, nim się, da p. bog, ta komisja skończy. Radzę tedy w. m. m. p., jako miłujący syn, stamtąd ustąpić, nasze polki zaraz się powroć. Pisze do mnie j. m. Kisiel, że za łaską bożą za Horynią cicho i po bratersku się obchodzą między sobą, a za Horyń żadna chorągiew na ten bok nie przechodzi. Radzę to w. m. m. p. uczynić, a z tych

¹ Стєпанєва Лєвкокорєнєский.

² Іван Федорєнко, подільський полковник.

³ Мєлузи, Степан Тєтєля, винищувачи полковник.

miejsz wojskom nazad ustąpić rozkazad, nim między sobą porządek uszy-
niemy a obaczemy, kto jest zgodny do uslug j. k. m. i Rzpiej, bo i z,
przedków naszych pp. komisarze nas nie pisali, a jednak wierne pod-
daństwo i uslugi j. k. m. oddawali; tak też teraz, gdy między sobą porzą-
dek uszygniemy, zaraz do j. k. m., jako wierni poddani i poddańców,
swnich postów wysłemy z wiernością, poddaństwem i dla potwierdzenia,
wolności naszych.

Natenczas uslugi moje pilno oddaje w łaskę w. m. m. p.

Datum w Czeherynie, 20 aprils anno 1649.

Польської державної архів у Гданську, Книги ринців закладеногого,
свідей, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 226—226 зв. Книга без підпису В. Хми-
вицького.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1200, оп. 1, стр. 83, арк. 1—2. Фотокопія.

Переклад

Польськимши милостивий пань хан'ницький, а від велики милостивий пань
і привітно.

Як у попередні мої листки а до в. м., м. пана, писав, так і тепер писави.
Нехай сам бог буде свідком, що ти, як був спочину і до інших наших сусідям, м
мави відомість, не замовлять свого задуму, бажаний мир порушують, висловом,
повідду і дають припад висловом войску, яке, бачачи це все, мусить нас покарать.
Проте я послал туди військом своїх людей для приборювання тих, які турбують і
мого і нібиелові наказів; тихих ж наказам суворо караю. Щодо Федореня, Стана
та інших польовників, про яких в. м., м. пана, писав, вони неважкі бути польовим,
тому що в. м., м. пана, з військом своїм до нас поблизайтесь уснути урочи, укладити
з козацтвами пактами комсаріаком; відомо з старими турками обидні старим і
примирного часу товмачі бути турками, як токи, дасть бог, як комісія закінчить.
Тому, як любий свк, радку в. м., м. пана, зліди відіде, — наші полки зраз не
вернуться. Пани мої Я. м. Касію, що з божої ласки за Гераном тило і що він
не братерським живуть між собою, а за Гераном не одна верста на дов' бач не верде-
те. Радку в. м., м. пана, це зробить, а з цих місць наказати військам відіде, що
ми не вказемо у себе порядку і не висловом, хто готовий служити Я. к. м. і Рв
Посланців, бо і за предків наших не, комсарі нас не спускали, проте не був
примирно і відданям слугам Я. к. м. Так і тепер, коли ми вказемо у себе порядок,
негадно поведемо до Я. к. м., як віршовдані і віддані, своїх послів з віршом і не
закисть для підтвердження наших відданості.

Датим привітно віддані свої послів на лічку в. м., м. пана.

Дано в Чигирині, 20 квітня 1649 року.

№ 54

1649, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кримського старани
ки Антимара з закликом подати військову допомогу

Мне wielce mi p. Antymir, mój mci p. i bracie.

Oznanjmujemy w. m. m. p. i bratu, iż Lachowie, skoro uszyzeli o tym
choć to byli począłi na nas z wojskami swemi następować, teimy posła
naszych do w. m. p. wyprawili, prosząc o ratunek, tedy oni nazad się

п'рв'єчили і насі іч на р'дн'их м'єсц'ах н'ємало п'єбили. На пот'єм пры-
слали до нас п. Кисича з п'яц'ю сенаторами, просяч'є о прызм'єр'є в'єчне,
щ'єч'є нас онукач'є, так, jako і п'єрв'єй, в м'єц'є своєй трымач'є, але ім
п. б'єг ієго н'є д'єпонозе і одправил'єны іч з тым, ж'є *зад'єна* м'єр'є пры-
м'єр'є з н'єм'є м'єч н'є ч'єсны. А вид'єч'є, ж'є он'є з нам'є н'єодм'єнн'є
војовач'є ч'єг, а т'єр'є ц'є пот'єм, к'єжд'єму р'єч'єр'єзов'є војовач'є і жуз ч'єс
і година, жуз вода пуїсца. Т'єд'є в'єльч'є а ун'єщ'єн'є в. м. м. п. і брата
прос'є, jako в. м. м. п. і брат з оц'єж'єку з пр'єзач'єным р'єч'єр'єством сво'єм
бы і нам посылк'єм на р'єтун'єк, в. м. м. п. і брат р'єч'є с'є посп'єшыч'є
і орд'є сво'єй в'єч'єр'єн'є упом'єн'єч'є, абы н'є падали на луп'є, jako п'єрв'єй,
п'єк'єй ф'єл'єцу, да п. б'єг, до с'єж'єж'єу н'є зр'єн'єс'єм'є, г'єд'єч'є зд'єб'єч'є
к'єжд'єму б'єд'єн'є на пош'єм. А тым за іак'євоу іаск'є і зм'єщ'є б'єрат'єр'єск'є іаск'є
гот'євоу п'єст'єны на в'єщ'єл'єк'є осл'єгу в. м. м. п. і брату ум'єр'єч'є, п'єк'єі нас сл'єв'єч'є
б'єд'єн'є, за к'єзыв'єд'є в. м. м. п. і брата пр'єч'єв'єч'є к'єжд'єму н'єп'єр'єж'єч'єл'є-
в'є. А зат'єм зд'єр'єв'єя доб'єр'єго в. м. м. п. і брата з'єч'єм'є і пок'єн
нап'єн'єш'єй jak najп'єн'єш'єй одд'єж'єм'є.

Дан з Ч'єр'єв'єн'є, д'є 10 апр'єл'є 1649.

В. м. м. м. п. і брата в'єс'єго доб'єр'є з'єч'єл'єв'єй пр'єж'єч'єл'є і брат
і сл'єга, Б'єбдан Ч'єм'єл'єн'єч'є, іотман з Војск'єм З'єпор'єск'єм.

Пол'єван'єй д'єр'єжав'єн'єй ар'єм'є у Г'єр'єв'єску, К'єм'є р'єч'єн'є з'єч'єд'єн'єр'єж'єм'є
ст'єн'є, с'єп'єт'єр'є 300, 20, № 129, ар'є. 227. К'єв'є.
Ц'єЦ'єА УРСР у К'єв'є, ф. 1290, он. 1, с'єр. 13, ар'є. 3. Ф'єн'єков'є.
Ін'єт'єт'єт'є істор'єі Акад'єм'єі наук Укр'єв'єн'єскої РСР, ф'єн'єк'єн'єй і оц'єл'єс'єм'є
ар'єм'є, № 65/2.

Переклад

М'є в'єльч'є мил'єстив'єн'єй в'єн'є Ант'ємар'є, м'єй мил'єстив'єн'єй в'єн'є і б'єрат'є.

П'єд'єдм'єн'єно в. м. м. п. і б'єрат'є, що ієн'єк, як'єі п'єр'єч'єл'є в'єн'є на в'єс з п'єд'єдм'єн'єн'єм
с'єр'єн'єм т'єст'ємент'є, на т'єм'єм доп'єдм'єн'єно, що в'єн'є посл'єдн'є пок'єли до в. м. м. п., з пр'єд-
ч'єр'єном р'єч'єр'єшт'єм в'єс, пош'єр'єж'єл'є в'єд'єл'є, і в'єн'є ч'єм'єл'є іх в'єт'єм м'єс'єц'єм пош'єр'єб'є-
вал'є. А пот'єм в'єн'є пр'єслали до в'єс п. Кисича з ш'єстьма сенаторами і прос'єни в'єн'єго
м'єр'єм'є і сп'єд'єл'єв'єч'єн'єм в'єс об'єдур'єт'є і, як'є р'єш'єн'є, пр'єв'єшт'є в сво'єй р'єч'єк'є, але ім
р'єш'єн'є б'єг в'є ц'єл'єку н'є доп'єдм'єн'єл'є, і в'єн'є від'єр'єв'єч'єл'є іх, з'єказ'єн'єм, що н'є в'є в'єн'єм'є р'єч'є
п'єр'єм'єр'є з в'єн'єм уклад'єт'є н'є ч'єст'єм. М'є б'єж'єно, що в'єн'є з в'єн'єм н'єодм'єн'єно пош'єр'єч'є
л'єч'є в'єн'є, адеж'є т'єп'єр, в'єн'є в'єн'є вода ієв'єла, к'єжд'єму р'єч'єр'єн'єм в'єн'єшт'є ч'єс і год'єр.
Т'єм'єм жуз пок'єн'єно в. м. м. п'єн'є і б'єрат'є, пр'єч'є, щоб н'є і р'єш'єн'є в. м. м. п'єн'є і б'єрат'є,
з с'єм'єм с'єд'єн'єм р'єч'єр'єр'єством в'єд'єл'є нам доп'єдм'єн'єно, так і т'єп'єр в. м. м. п. і б'єрат'є, з'єм'єл'є
п'єст'єн'єч'єн'є, а орд'є сво'єй завад'єл'єч'є пош'єр'єд'єт'є, щоб на зд'єб'єч'є н'є в'єд'єл'єч'є, так як
р'єш'єн'є, в'єн'є т'єб'єру, даж'є б'єж'є, до оц'єж'єку н'є р'єш'єн'є, тод'є і в'єд'єч'єн'є в'єн'єшт'є
м'єж'єн'єку. А в'єн'є на т'єку в'єску і б'єрат'єр'єску л'єв'єб'є т'єж'єм оц'єн'є на в'єску осл'єгу
і см'єр'єт'є до в. м. м. п'єн'є і б'єрат'є, і в'єн'є з в'єс в'єн'єшт'єч'є с'єл'є в. м. м. п. і б'єрат'є, в'єд'
б'єд'є-в'єн'єго в'єр'єго з'єч'єд'єн'єт'єм'єн'є. А в'єн'є б'єж'єно в. м. м. п. і б'єрат'є, доб'єр'єго з'єд'є-
р'єч'є і в'єд'єл'єно в'єн'є к'єжд'єм'єй в'єн'єск'єм.

Дано в Ч'єр'єв'єн'є, 10 к'єл'єн'є 1649.

В. м. м. м. п'єн'є і б'єрат'є, доб'єр'єз'єм'єл'єн'єй пр'єв'єч'єл'є, брат і сл'єга Богдан Ч'єм'єл'є-
н'єч'єв'єч'є, г'єт'єман, з Војск'єм З'єпор'єск'єм.

1649, kwietnia (10) 20. Чисран. — Лист до кримського князя-сартана з проханням подати допомогу

Jainiewielmożny m. p. sołtan gajga krymski, nasz mci panie i dobro-
dzieju.

Zdrowia dobrego i wszelakich pomysłnych szczęśliwości ze wszystkim
przekaznym tyceństwem w. carskiej mci, niski pokłon oddając, na długie
lata zażywać życzymy. Za pracę, którą w. carska m. dla nas sług swoich
podejmować raczył, uniżenie dziękujemy i póki żywi, za tak miłościwą
pokazaną łaską tak my sami, jako i dzieci nasze gotowiśmy odslużować.
Jednak przy bytności w. c. mci radbym tego nieprzyjaciela zwyciężywszy,
do szczętu zniósł bym, tylko (sam w. c. m. widział), wojska były ociężale
łupami, a ja sam był już na tym dosyć¹. Lecz jako oni zdawna zwykli
nieprawdą iść, tak i teraz tego zażywają, nie posłyszawszy wojska w. c.
mości, teraz na nas następują i wzięli przed się znieść nas i na Krym iść
chęć, czego im panie bezie nie dopomóż. O czym pewną wiadomość mamy
od króla węgierskiego², który nas ostrzega i w. c. m., że i Szwedów za-
ciągają na nas, ale Szwedów jeszcze nie masz. Mamy jednak w boga za-
dzieję, że pociechy nie odnieś ten nieprzyjaciel, bo w dobrym oknie
zimie, a teraz w błocie i w lesie nas nie dobędzie. My według obietnice
i słowa w. c. m., któryś nas przy odjeździe swoim upewnił, że nas
sług swoich nie opuścisz i przeciwko każdemu nieprzyjacielowi dopomo-
żesz, — uniżenie prosimy, abyś według umowy hordom swoim spieszyć się
rozkażal na świętki³ zaraz, skoro to pisanie dojdzie w. c. m.⁴ Zmiluj się
zmiluj się, nasz miłościwy, abyśmy temu nieprzyjacielowi nie dali się
rozpostrzeć. Powtóre i potracze prosimy, gdyż siła chrześcijaństwa na-
szego, dusze niewinne w mieście Husiatynie wyszczulił, o którym w. c. m.
wicieś⁵. Racz się tedy w. c. m., p. m. miłościwy poprosić i dąć za-
przed sobą przez posły nasze, żebyśmy naprzeciwko w. c. mci wysłał
a pod Humani tym szlakiem szli, gdyż z ochotą na wojsko oczekiwamy.
Zmiluj się, zmiluj w. c. m., jakoć począł z przodka, tak i do końca raz
nas bronieć. Przy tym oddajemy się łasce miłościwej w. c. mci z uniżeniem
usługami.

W Peresławiu⁶, d. 20 aprilis 1649.

Wielmożności waszej naszymu miłościwemu panu we wszem powo-
ni i uniżeniu służdy⁷, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

¹ Слова в іх кат., досыть допомогно іх Крме.

² Кріль III Радольф, князь Трансильванії.

³ Деньги святы — 20 травня 1649 р.

⁴ Слова затеж., дойдзе в. c. m. допомогно іх Крме.

⁵ Слова о Кіорын в. c. m. вичеє допомогно іх Крме.

⁶ В теперішньому місті Хмельницький в той час перебував у Чисрані.

⁷ Слова Wielmożności... służdy допомогно іх Крме.

Центральной армії давніх актів у Варшаві, ф. Радзінські, відділ II, кн. 4, арк. 203—205, Кошия.

Господарь державной арміи у Гданьску, Книга речей західнопруських єванг. святих 300, 29, № 129, арк. 63—64, Кошия.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 10, арк. 3—4, Феліксія.

Давня бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Осетинський, № 254, стор. 215, Кошия.

Бібліотека Кривинських у Варшаві, № 247, стор. 191—192.

Центральной армії давніх актів у Варшаві, ф. Коронной Нарваськой армії, Кривинські старші, папієк 52, Кошия.

Судові справи: Пам'ятника, т. I, відділ III, стор. 385—389, № 63.

Пам'ятника, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 337—338, № 71.

Малювальні, стор. 350—391, № 108.

Переказ

Землеможевий м. в. сардені калю кривинській, вше млодшої пани і добродіи. Ничче клячинос, боживо в. шрельш млодші і вешоу шовочоу шаресту доброго хароча і вше соде на доші рож. За роботу, яку в. паролка млодше млодш док нас, слуг шваб, зробити, поцірно докучо і, доке жінї будемо, за ваку млодшоу виклажу ласку як жн, так і діти нашї готовї відслужити. Під час перебуванн в. в. м. в. лети, переніти помага, познати вого до останку, але (в. в. м. сам бачи) ніколи буди перемогателі злобиво, в. з мене шого буди вже докче. Та ласка однна милою нераздово іти і темер так робити, щочоки, що вже нема ніколи в. в. млодші, на нас поспухати, поставили собі за мету познати нас і на Крм тіти, в чому не допоможі ні, городи бже. Що не пощадиле нас утрельш царюл, нше мстерше нас і в. в. м., що і шведи замучити до віки в. жам, слове іведи що нени. Та чою в бон видно, що перог не щитке успіх, бо милою в добрих силах, а темер в болотах і сікля нас не добуде. [Ім'я] твоє обичиє і слове в. в. м., нени під нас шови від'їду ти мислив нас, слуг шваб, що не заманив нас і в боротьбі проти будь-якого ворога допоможі, — поцірно просимо в. в. м. темер це зробити і з млодшої ласки своєї і днр і. м. загасило, вшего млодшого пана, попросити, щоб, зішло з умови, що виклаже своїм оради поспити зарад же на свити, як тільки цей лист доде до і. в. м. Змолуєш, змолуєш, вше млодшої, щоб ми не дали нікому короти розгортюс. Варше і вреті про це просимо, тому що багато нашого християства, вешрих душ порубан в шєті Гусити, про що в. в. м. лове. Тому, будь ласка, в. в. м., в. м. млодшої, поспіи і помагає нас шред послі, щоб не виліли млодшр в. в. м. і шдем нам шлхам на Укшв, бо з вадноті мекано на вісшар. Змолуєш, змолуєш в. в. м., вше поже рашше нас захиєтти, то захаяші до кінш. При цьому позиремо пошурами відданієм на млодшну ласку в. в. м.

В Герондас, днв 20 квітня 1649.

Вашій млодшої, вшего млодшоу панні в. шельму послужні і поцірно слуга Богдан Хмельницький з Віселою Запольським.

№ 56

1649, квітня 11 (21). Чагарин. — Лист до перекопського старшини Пері-аги з закликом прийти на допомогу Запорізькому Війську

Wielmożny mójwy panie Peri aga perekopski, nasz wielce m. p. i przyjacielu.

Szczęśliwego pochodzenia i wszystkiego dobra w długie lata uprzejmie w. m. m. p. życzymy i poklon nasz oddajemy. Pewne mając wiadomości.

ze Lachowie nieprzyjaciele nasz, znowu z nami wojny zaczynają i skazę tylko otworzy się pole, ze wszystką potęgą swą na nas nastąpić chcą, wielce tedy uniżenie w. m. m. p. i brata prosimy, racz w. m. m. p. i brat przyczynę swą wnieść do jego m. p. Thosibeja i do innych, aby wojskom swym rozkazali się na ten bok Dniepru przeprowić, jednakowoż loczować kolo Ingulca, gdyż pewnie znowu z nami ta wojna będzie. Ta do nas Lachowie z zgodą przysylają, a na wojska się sposabiają. Słuszę tylko w. m. m. p. raczyce przybyć, jako pierwszej, tak i teraz za laską i prośbą będą prosićbyżiżi nie odmawiaj, bo Lachowie różnych sposobów szukają, jakoby między nami braterstwo rozzerwali, czego oni nigdy nie doczekają, raz my wszyscy w. m. m. p. przysięgli sługami być i w. m. m. p. służyć. Przeciwko nieprzyjacielom naszym pomocy dodawajcie nam tylko w. m. m. p. I teraz niedawno kilka tysięcy Lachów w Barze, w Ostrogu nasze wojsko powyścinalo i dlatego wszystkie wojska pogotowiu zostawają. Przytym poklon nasz w laskę w. m. m. p. nisko oddajemy.

Dan w Czehryniu, 11 aprilis 1649.

W. m. m. p. zyczylwy brat i sluga, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

Польської державної архіву у Галислау, Книга речей землекопуртань сянна, сигнатура 500, 29, № 179, арк. 227-227 м. Коши.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, сер. 13, арк. 4-5. Фотокопія. Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польською архівом, № 052, 4. Коши.

Переклад

Великопанованій, милостивій пані Тері-ста перекопській, наш великопанованій пані і привітливо.

Щиро бажаємо в. м. м. п., щасливих успіхів і всяких благ на довгі роки і коли виши відведемо. Нам відомо, що ласка, ваші вероги, хочуть знову з вами війну почати, як тільки відкритися поле, з усім військом своїм на нас атакуютуть, а тиш повараю просимо в. м. м. м. п. і брата, будь ласка, в. м. м. м. пані і брати, щоб вислуготуватися, щоб в. м. п. Тогой-бой, а також інші наказали своїм військом переправитися на цей бік Дніпра і біля Інгульця кочувати, бо, напевне, знову буде війна з вами. Тут до нас ласка людей за переправу проскалюють, а там війська збирають. Якщо тільки в. м. м. п., зможете працюти, то ласка з ласкою і своїм боєм, як раніше так і тепер успішно не витянуть, хоч вони шукають різних способів, щоб васи без тертя розпарвати, але війном цього не діджуться, бо ми всі присягнули в. м. м. п. вірно служити. Як тільки, в. м. м. п. пані, допоможете нам вероги робити, виши і відведемо кілька тисяч людей у Барі і в Острогу інших козаців пошукаем, а тому на війско стійте тепер наготові. При цьому відведемо кілька людей в. м. м. м. п. і ласка в Чигирин, 11 квітня 1649.

В. м. м. м. пані, доброзичливий брат і sluga Богдан Хмельницький з Військом Запороским.

№ 57

1649, квітня (14) 24. Чигирин. — Лист до київського воеводи Адама Киселя про збереження жири

Відгукнувши wiadomość, że województwo nasze Kijowskie w. m. koferowano, cieszymy się z tego. Daj panie boże, aby w. m. pana pan był

i wyższym stolkiem powzię raczył i w długoletniem добrem zdrowiu chował.

Co strony pokoju, chętniebyśmy radzi i dawno uczynili, tylko że ich nie panowie niektórzy za nastąpieniem swoim, wojsko nasze byli stworzyli: bo j. k. mość pan nasz ma, jako dziedzic i pan, dawnoby był uspokoił, gdyby niektórzy panowie Polacy onego słuchali i według rozkazów j. k. taci na nas nie narępowali. P. Smiarowskiiego czekał, przez którego racetniej w. m. pami o wżycykiem oznajmimy. List ten, który mi w. m. pan przysłał raczył, zpodumnieknu, nazad w. m. pami odsyłał, tedy ten podobność usług moich w łaskę w. m. pana pilnie zalecał.

W Czebrzywie, d. 24 aprilis r. 1649.

Bohdan Chmielnicki, h. W. Z. j. k. taci.

Грабовский, т. II, стр. 117, № 4.

Переклад

Ми з радністю довідалися про те, що вище Київське воєводство віддано у розпорядження в. м. Дня божого, щоб в. м. панна государь Бог і вищею посадкою зновим пошуквати і на дімні ризи у доброту зловості збегти.

Щодо мого, то ми б слухи двано його укажи, але деякі (х м-ті) описом вступили своїм спробою-чи наше військо. П. к. м., але вище милостивий, як і дачи і ось, дивно іт доповідати Он, раби дачи тамне понови стували його і згідно з наказом в. м. м., але нас не вступили. Чекаю на пана Самборського, через якого тобою про нас в. м. слухи довідую. Того листа, якого мені в. м. пан зновим прислав, я прочитав і вказав в. м. панна відслідки. Про цінову копію віддано свої послуги на ласку в. м. пана.

В Чезарові, 24 квітня 1649 р.

Bohdan Хмельницький, отримав в. м. м. Війська Запорозького.

№ 58

1649, квітня 22 (травня 2). Чигирин — Лист до Олексія Малайловича з проханням подати допомогу проти польських військ та з подякою за довіру відносно гарнізонів в прикордонних російських землях

Божово милостиво великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Руси самодержцу [и. т.] Богдан Хмельницкой, гетман Війська Запорозького и все Війско Запорозькое челом бегит.

Честно ми прийняли грамоту от твоего царского величества, пришедшую с послом твоего царского величества з Григорием Унковским, и с подьячим, в которой до нас милостиво пишешь, что пространно речею избывали з Григорием Унковским и с подьячим, что тот Григорей Унковский от нас истинную истинную речь слышал, которую перед твоим царским величеством объявит. И о том бога просим, чтоб ласки и ждлы боляши над православными христинами не государствами, лежеже они, яко зятри, видана кзывкам кровь христьянскую рома-

вати и язмену чинити, Чоко, им бог больше не поможет, и совету с ними речети не хоти, только ваше царское величество благослови своей рати на них от Литвы, как скорее наступити, а мы от сих украин за божиею помощию на них пойдём. И желаем того, чтобы ваше царское величество, яко правдивый и православный государь христинской, единого государен нам, слугам своим, был, а мы со всем Войском Запорожским, как твоему царскому величеству, тако же и твоего царского величества сыну государю и великому князю Дмитрию Алексеевичу служить во всем противно. Только ваше царское величество в скорое рати своей уважи наступити для всея пощадности и тем несправедлем не давая б распространити.

А что ваше царское величество прислал твое государское надворное, твоего царского величества за дворником з Григорием Унковским и с подьячим, мы то с великою радостию приняли и за то твоему царскому величеству отслужити будем и вечно бьем челом. Также и за великую милость твоему царскому величеству челом бьем, что ваше царское величество изволил по милости своей наши украинны с своего государства запасы всякими припрати и волюю купцом проезжать. А мы послали до полковников наших пограничных, что смири сохранялись з городами пограничными твоего царского величества и в союкупленые меж собою, яко христяне, жили. А хто б своевольный был и имел какою некою чинити, таких указали есмо горлом карать, о чем Григорей Унковской с подьячим изустно вашему царскому величеству объявил, которых мы со всем добрым отущдем. Потом с нижайшими послужащим назимек риперскими вашему царскому величеству поворно се отдаем.

Писан в Чигирине, 1649-го, апреля в 22 день.

Вашему царскому величеству всего добра желательные слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским рукою власною.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, столб. 1562, арх. 83—85. Переказ, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, како лист писал к твоему царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси Войско Запорожского гетману Богдану Хмельницкой, а в Москве тот лист архиепископу Григорей Унковской в означенном во 152-м году майя в 28 день».

Опубликовано: Восхождение, т. II, стр. 170—171, № 68.

№ 59

1649, травня 1 (11). Чигирин. — Пройзій лист коріньському митрополитові Іоасафу на поїздку у Москву

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, навсейшему царю государю Алексею Михайловичу всея Руси самодержаву и всей его пресветлой полате князем, воеводам, околицыным, стельяком, стряпчим и иным всем христопольным братьям, гражданоу ир

труженныи служб наших царских и при временном сем житии здравствовать долготелее о христе госудре спасе нашим желаем.

До ведомости доносим, что пречестный господин отец Иоасаф, митрополит колыванский, и честный отец Дионисий, архимарит того же монастыря, и Селивестр, келарь, тако ж отца митрополита племянник Юрья и толмач Николай и служки его едут в землю и грады твоего царского величества ради милостыни господня бити челом, которых мы немалое время при боку своем, а видючи всякую правду, тшание ж — милость к богу и ясность духовную в побожном деле и в правде, яко сччитателя недешамерка, вручаем ево и усердно желаем и просим за него твоего царского величества и иных честных бояр и граждан величества. Тако ж де вручаем яко доброго честного пастыря, и яко святителя и святого и дальнего града едучаго любова христианскую, яко странному го предречеными ево всеми, которые яко же и где имел поможити, а иплати святыю милостыню для которые и в старости велики, в Москву величества путь шествовал, слышачи истинно твое царское величество христолюбиваго милостивника втораго Ивана Милостиваго, завяже убогое митрополце его есть, которые ни ис которых деревень или сел, не только с самые святыи милостыни живут на сем свете. По сем твое царское величество госудру богу вручивши, челом бьем.

Писан в Чигирине, 1649-го мая в 1 день.

Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДДАДА, ф. Посольский архив, Грешей справа, 1649, стр. 25, арх. 25².
24 Перевад, в заголовке: «Список з белоруского листа, што писав до государю и великому князю Алексею Михайловичю веза Руския о митрополите и с ево архимаритом и прачетника, которые с дом едут в Московское государство, гетман Войска Запорожского Богдан Хмельницкий в означенном во 187-м году мая в 28 день».

Оубубинские: Восходление, т. II, стр. 174—175, № 72.

№ 60

1649, гравня 3 (13). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про посольство Федора Вешняка та побожанням, щоб цар став володарем України

Божиею милостыню великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Русии самодержцу [и. т.], Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское челом бьем.

Выразумевши мы посольство от твоего царского величества через посланца Григория Ужовского и подьячего, и честно то принявши, много вашему царскому величеству за показаную милость челом бьем. А чтоб ваше царское величество не только с своего, но и с нашего посланца о всем сразуемли, выслал есмы пана Федора Вешняка, пол-

ковника чигиринского, от всего Войска Запорожского, вручивши ему, чтоб с вашим царским величеством изустно розговорил и всю истину исповед. Которому во всем ваше царское величество поверя, нас, слушавши, до милости царского своего величества примим, и благослови, яко православный государь, рати своей на наступов наших и на веру православную наступити. А мы в боковой час от сих краев грогиво их пойдеш и взнеси в бже надежду, что тот неприятель наш и до конца не будет востан. Только вашему царскому величеству писно бже челом: от Вилости своей не отдавай нас, а мы бже о том молим, чтоб ваше царское величество, яко правдивый и православный государь, над нами щрем в самодержавию был. И за таким совокуплением всего православия надежда в бже, что всякий неприятель на главу погибнет. Посланца нашего, ваше царское величество с миром отпусти; и ~~бже~~ под милость и оборону свою и всю Русь, ваше по милости божий против дяков совокупляющихся, ошьми. А мы вси единогласно, и сиречь единодушно, готовы умереть за ваше царское величество, и с патерьяшским послушанием нашим рыцарским вашему царскому величеству покорно съотдаем.

Писан в Чигирине, 1649-го году, мая в 3 день¹.

Вашему царскому величеству всего добра желательный слуга и приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, рукою своею².

ЦДАДА, ф. Писемный приказ, Матеріальні справи, 1649, стр. 10, арх. 25—27. Переказ, з заголовком: «Список с листа Белгородского письма, что приехал во государство киево и великому князю Алексею Михайловичу изво Рукса, гетману Войска Запорожского Богдану Хмельницкому с посланием своим с Федором Вильковским в вышесказанном 157-м году июня в 3 день». Опубликованно: Акты ЮЗР, т. III, стр. 309, № 245. Історія України в докум. і матеріал., т. III, стр. 175—176, № 131. Високопеленко, т. II, стр. 177—178, № 74.

№ 61

1649, травня (3) ІІ Чигирин. — Лист до кайського воєводи Адама Киселя про підготовку до переговору

Jasniewielmożny mci panie wojewodo kijowski, m. w. m. panie i przyjacielu.

Za nawiedzenie listowne w. m. m. pana wielce dziękuję i uprzejmym sercem tego sobie życzę, abyim mógł na dobre zdrowie w. m. m. sz.

¹ У тексті дописано слово: А виною листа козаками.

² У вірній тексті дописано: А на підписав у листа государяво именомыи и тей. казавшии все слова.

pana patrzeć¹, cieszyć się z niego. A co strony dokończenia komisji, o to jać tois viribus meis staram, abym według umowy naszej koniec swój wzięła. Tylko to bardzo w podziwieniu nam wszystkim, że wojska bardzo wielkie w Polsce, zaciągowe i koronne², dla czego w trwodze zostawając wszystko nasze Wojsko Zaporoskie i tego się obawiając, aby, czego panie boże zachowaj, nie tak komisję chcieli kończyć, jako tak rok: tu na zgodę, a tu co innego myśliłi. Jednakże ja inakszego mniemania będąc, posłałem po wszystkie pułkownika, abysmy kolo sposobnego miejsca naradzili się, gdzieby najbezpieczniej komisja się odprawować miała; za pewną wiadomością między sobą postanowimy, jako najprędzej dnem i nocą w m. m. panu nie omieszkaty wiadomym uczynić. Jedno w. m., mój pan m., panów kóniszerów z strony swojej racz zatrzymać, aby nie dawali aniżu do rezerywania tej komisji, która, da pan bóg, odprawować się będzie. Natenczas samego siebie z powolnością usług moich pilno oddaję w łaskę w. m. m. pana.

Dar z Czehisyna, d. 13 maji anno dni 1645.

W. m. m. pana we wszem zyczliwy przyjaciel i powolny sługa,
Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporoskiego.

Державний архівський архів у Києві, ф. Союзники, рук. 67, арк. 295.

Копія.

ЦДАДА УСРС у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 50, арк. 25. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польської архіву, № 41.

Специально: Гробоцький, т. II, стор. 127—118, № 5.

Пам'ятники, т. I, видділ III, стор. 380, № 65.

Пам'ятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 309—340, № 73.

Малаховський, стор. 93, № 65.

Переклад

Розвідальницькій милостивости пані кобасній повесою, м. я. м. пані і приятелю.

За відкритої лист в. м., м. м. пану, дуже дякую і від щирої серця божаю бачити в. м., м. пана, у добрім здоров'ї, чим я хот би втішити. А щодо зазначених комісії, то докладно всіх зрозумію до того, щоб вона, відно до належної умовки, закінчилася. Але дуже нас нем дивує те, що Польща утримує таку велику війська, заморбонів і вадронів, і тому всі куди Білгород Запорізьке непокоїтися і боятися, щоб, не дай божі, не замішавши ще більше тих, як рік тому: тут рік згоди, а тут рік що вони думали. Однак, якщо існує думка, я поклав за всіма полководцями, щоб порадити про найбільшшійше місце, в якому закінчення могла б відбутися комісія, як тільки ми щось певне відомимо, не забуваючи, враховуючи, що вояки, як вояки, я. м., м. пана, поводити. Тільки я. м., м. м. пана, згодю в свого боку струмувати паша жовіри, щоб війсь не давали приводу до праву цієї комісії, яка, десь господи боі, відбулася. Залиш відомості з поодиноким списком послужити на ласку в. м., м. м. пана.

Дано з Чехисина, дані 13 травня 1645.

В. м., м. пана, з усердною шпирою приятеля і покірної слуга Богдан Хмельницький,
гетмане я. к. м. Войська Запорізького.

¹ Фотокопія; підтримує в інших місцях: підтримує.

² Гробоцький в Польщі, в Козеле і в Шливі зазначено.

1649, травня (4) 14, Чигирин. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці з подякою за присилку послів

Serenissime princeps Transilvaniae, dne dne nobis colendissime.
Litterae per magnificos legatos serenissimae suae celsitudinis red-
ditae, in quibus cognovimus serenissimam suam celsitudinem bonam
valetudinem et omnia laeta cum sua clarissima maiestate habere, maxi-
mam laetitiam nobis tulerunt. Confido corde precamur, ut in multis anno-
tatis ad alia multa, quam etiam ad nostrum proventum propositum
felicissimam peragat vitam. Legali serenissimae suae celsitudinis serio
nobiscum tractantes, de re missa oremus serenissimae suae celsitudini,
in quali sit serie et statu, decantabunt, per quos humillimum nostrum ani-
mam voventes et promptum patrocinium imprecantes, omnia prospera
serenissimae suae celsitudini intimo corde exoptamus.

Datum in Czahyrin, die 14 maii anno 1649.

Serenissimae suae celsitudinis obsequerissimus servus, Bohdan
Chmielnicki, heitman Wojska Zaporozkiego, ręką swą.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczy, principi Transilvaniae, partium
regni Hungariae domino et Siculorum comiti, domino domino nobis celen-
dissimo.

Українській державній архів. Сортител.

ЦДАУ УРСР у Києві, ф. Колонія грамот російських княрів та універсалів
українських гетьманів, оп. 2, стр. 6, лис. 1—2. Фотокопія.

Оублюковано: СМДЛ, т. I, стор. 41—42.

Переклад

Найвисшій князь Трансильванії, пане, пане, наш величавіший пане.

Передані величавими посланцями вашої найвисшої висшості листи, з якого ми
дозналися, що ваша найвисшій висшості разом з його найвисшівшим величавістю пере-
буває в добром здоров'ї і всякому благополуччю, зрештє нам дуже велику радість.
Від щирого серця мовляємо, щоб багато років тривало найщасливіше життя як
у багачів, так і у підданців вашого князю. Також вашої найвисшості
висшості, що буде з вами великий перебірок, усю радімокут вашої найвисшості
висшості, в якому становищі знаходиться справа. Через них передамо вам і
привітати пошукати, просимо прихильного заступу, від любови серця бажаємо всякого
власного вашої найвисшості висшості.

Дано в Чигирині, дня 14 травня року 1649.

Вашої найвисшості висшості найобожнюваній славі Богдан Хмельницький, гетьман
Воjsка Запорозкого, власною рукою.

Адреса: Найвисшійшому Георґію Ракоці, князю Трансильванії, частини Укранського
королювства, панові, панові і князю величавішому добродію.

№ 63

1649, травня (1) 14 Чисирок. — Лист до трансильванського
царя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про відправку
його писем

Serenissime princeps Sigismundo, dne et benefactor nobis colendissime

Legatos serenissimae suae celsitudinis gratissime susceptos, sed non ita tractatos ob inopiam rerum bello desolatarum, uti decebat, honorifice tamen uti fidelissimi serenissimae suae celsitudini dimissimus obnixi peferentes, ut serenissima sua celsitudo nos gratiae suae participes celeriter protegere velit, nos vero, qui summis pro honore et auctoritate serenissimae suae celsitudinis ad omnia etiam extrema voti et designati, felicissima fata a deo serenissimae suae celsitudini imploremus.

Datum Caybryrn, die 14 maii 1649.

Serenissimae suae celsitudinis obsequentissimus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, ręką swą.

Adpeca: Serenissimo principi Sigismundo Rakoczy, domino, domino et benefactori nobis colendissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колонація графов російських царів та універсала українських ретинців, оп. 2, сер. 7, дж. 1—2. Фотокопія.
Одповідальний: Т. Тар., 1967, стор. 432.

Переклад

Найвищій князю Сигізмунде, пане і пані великопаншій добродію.
Письма вашої найвищої милости прийшли до нас, але усталим єш ми їм, як було сла, через відсутню речей, оцкохродових війнон, одних відправим їх до вашої найвищої милости з повагою, як найважніш (правителі) Польскаше просямо, щоб ваша найвищої милость змилослів одоро дати нам захист як уцкохродової війнон, і скарі, а ми готови і ризноні за високу честь і повагу вашої найвищої милости казати острове жертвувати і ближнємо від боги для вашої найвищої милости величавої дати.

Дано в Чисирок, дні 14 травня 1649.

Вашої найвищої милости найобожнюваній слуга Богдан Хмельницький, гетьман

Війська Запорізького, власною рукою.

Adpeca: Найвищій князю Сигізмунду Ракоці, панові, панові і високому великопаншій добродію.

№ 64

1649, липня близько 23 (серпня 2). Під Збаражем. — Лист
до руського воєводи Герцелі Вашигевичкого про безмадіне
становище обложеного польського війська

Oznajmuję w. ks. mci, że ten list z tym posłańcem w. m. za Lwowem
w trzech milach pojmano, posłańcowi szyć ucięto, a ten list w. ks. mci
sądy odsyłam. Spodziewasz się w. m. na jakiś posiłek od króla j. m.

a czemuż sam nie wychodzisz z noruki, a do króla j. m. w jednej kopie się nie garniesz. Wszak król j. m. nie bez usza jest, będąc takim puznarchą wielkim, żeby on miał lud swój bezrozgądnie tracić, jakże on tu ma posilek w. mci przyjąć: bez taboru niepodobna, a z taborem są rzeczki i cieczi. Lepiej to j. k. m. sobie upatruje, że nas ku sobie doczeka, z którym może być o wszystkim pewna zgoda i umowa. A w. księżycu może nie racz na nas żalować, a na siebie racz narzekać, żeśmy w. m. nie zaczęli i w czołoi w państwie zaporkoskim¹ chcieliśmy zachować. A iż tak podobno z przeżerem bożego przyszło, racz sobie w. ks. m. upatrować, jako jest wola w. m.

Adressa: Jaśnieoświeconemu księciu j. m. Jeremiiu Korybutowi Wiśniewickiemu, wojewodzie ruskiemu, staroście kaniowskiemu, przyjacielowi przszemu, choć nieżyłciwemu oddać.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотомані в кольорах
кремені, № 2 (162), 179 (193).
Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Олександрівська,
№ 2986, арх. 41. Копія.
Оубліковано: Милановській, стор. 455—456.

Переклад

Представлено в. кн. м., що цей лист з поданням в. м. заповнено в трьох манах від Львова; опалачами вірубали голову, а лист цілий відставив в. м. Надмірши, в. м., на доповідю від короля й. м., а чому ж ти сам не виходиш з норки і чому ви всі не приходите одним гуртом до короля й. м. Однак король й. м., який є таким великим князем, не бач розуміє, щоб нести свій людий на війну згарбач, як він може прийти на війну в. м.; без табору неможливо, а з табorem — є ризик і перемога. Й. к. м. краще робити, що він нас очікує; з й. к. м. ми неможе діяти у всьому напрямку згоді і одностайності. А в. князь великий, карай не від нас, а на самого себе, бо ми в. м. во змочили і живим залишитися хочім на землях запорожцях. А якщо вже ти з провідником божего ступаєш, то в. кн. м. змож діяти, як воля в. м.

Adressa: Віддати високошанованому князю й. м. Ієремії Корибутуви Вишневичевському, воєводі руському, старості каниowskiemu, панському, хоч і нежити, приєятив.

№ 65

1649, серпня (5) 15. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира про ставлення до короля

Найjaśniejšy миліоциву крѳлу, паніе, а паніе мѳ миліоциву і добродієіу.

Відеі пан бѳг, іем ја најнижшым бѳдѳє поднѳжкѳем најjaśniejšего мајєстаіу в. к. m., з дѳцедіітва лаі моісч, уродіівшы сіє уродіітым Чамієлічкѳм, до тѳч сѳдѳіітѳх лаі моісч не бѳієт нігдѳ в jaіііей ребелієі прѳчѳіво к. мајєстаіу в. к. m., p. m. маі. Якаѳ знасѳы вієтна

¹ В інших копіях: в пафівієві заборотієткѳм.

usługi moja jeszcze pozosta sławnej pamięci nieboszczyka rodzica mego, Michała Chmielnickiego, podstarościgo czernihylskiego, który na usługę s. pamięci p. ojca¹ w. k. m., jako i wszystkiej Rzplitej, na Cecorze głową swą położył: gdzie ja przy nieboszczyku ojcu mym stroje wzięzione dwa rokó przecierpiałem. Gdy mię pan bóg z tej niewoli wyzwolić raczył, zawsze bywał przy wiernym wojsku Rzplitej i teraz, bogiem świadczę, zebym bardzo rad, aby krew chrześcijańska więcej się nie lała. Co w. k. m. już to po dwa razy w pisanii swym pańskim zmiankować raczysz, mnie, podnóżka swego, na jakiego rebelizanta, o czym ja nie myślę i to wiem pewnie, że to z ludzkiego szama. Raczné w. k. m. z łaski swej p.ńskiej wysokiń a miłościwym rozsądkiem swym królewskim uważać i miłościwie wysłuchać tych panów, których tam siła jest przy bohu w. k. m., jako mię nadądzali, a niewinnie, od i. m. m. panów dzierżawców ukr. innych delegiwości², żem nie z pychy, ale z wielkich bied moich, będąc wygnanem, za własną ojęzyczę moją³, z ubogich dóbr moich, musiałem ponievoli przygarnąć się i upaść do nóg wielkiego cara j. m. krymskiego, aby mię wprawił do miłościwej łaski w. k. m., p. m. m. Lubo się to tak stać musiało, że za winne i niewinne dusze pokutować muszę, cichże pan bóg sądzi, kto temu jest przyczyna. A ja bynajmniej woli i rozkazania w. k. m., p. m., nie chcę być przeciwnym; poniezał w. k. m. to helmaństwo kozackie naznaczyć raczył Zabuskieniu, raczné go w. k. m. zarazem ówdzie do Wojska Zaporozkiego wysłać, a ja zaraz buławę i chorągiew, którą teraz trzymam z łaski w. k. m., onemu oddam. Wiem pewnie, że po łasce w. k. m. byłbym zachowany przy zdrowiu moim, ale wiedząc o tym, że mało co słuchając pp. dzierżawcy ukraińni w. k. m., nie patrząc na w. k. m. samego, każdy pan królem się mianuje: nie tylko żeby mieli wtrzymać⁴ w państwie w. k. m., i duszę zaraz mi wezmą. Wszakem ja z Wojskiem Zaporozkim zawidy na początku szczęśliwego obrania na to państwo w. k. m. bardzo się starał i teraz tego życzę, abyś był mocniejszym⁵ panem w Koronie Polskiej, anizeli s. pamięci pan ojciec i brat w. k. m. Zaczyn niczemu nie wierząc, żeś jest niewolnikiem w Rzplitej, będąc się trzymał tego pana, który mię łaskawie z bożej łaski trzyma na opiece swej. A przylam z uniożenim usługami memi pod nogi majestatu w. k. m. pitno się oddaję.

Datum z taboru spod Zborowa, d. 15 augusti 1649.

W. k. m., p., p. m. najniższy podnóżek, Bohdan Chmielnicki⁶.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Листів кошовця, р.к. 35,
арк. 20—20 зб. Копія.
ЦДДА СРСР у Києві, ф. 1230, од. 1, арк. 185, арк. 28—29. Фотомік.

¹ Софійська III.

² Між: niewinne i jaką szama, od ich m. m. panów dzierżawców delegiwości.

³ Між: z własnej ojęzyczы mojej i.

⁴ Фра: żeby mieli co trzymać, Між: żeby мене злици тримали.

⁵ Фра, Між: моцniejszym.

⁶ Bohdan Chmielnicki — згадано в Фра. i Між.

Институт истории Академии наук Украинской РСР, фотомини з польської архівки, № 15777-26.
 Там же, Бібліотека, Записки М. Гулак-Яковича, № 4184, стор. 269-276. Фотошляхи з копії.
 Сербські мовні Памятники, т. I, мілка III, стор. 454-464, № 84.
 Памятник, вид 2, з дописаннями, т. I, стор. 362-363, № 92.
 Михайловський, стор. 431-432, № 143.

Переклад

Найкращої милостивості панє корольє, а мій милостивий панє і добродієць.
 Бажать господє бог, що в, найкращої підданок найкращої милостивості в. к. м. юридичної інтелігенції Хмельницького, а дитячий років до початку віку ніколи не брав участі в бунтах проти св. величності в. к. м., о. м., м. м. Про це свідчать моя віра служби ще раком із славної пам'яті побратимом наші батьком Михайлом Хмельницьким, чигиринським підстаростом, моєй службі св. пам'яті П. Бетлови в. к. м., як і вірні Речи Посполитої, на Подирі голови своєю покладає, тоді як в при покіданому батькамі немалу дав років сумного ухвалюваня матеріїв. Після того як мене господє бог з мні немало милостиво зволає, а завжди був при вірному віколу Речи Посполитої і тому, втрачує богом, був би дуже радий, щоб християнство крес більше не давало. Що в. к. м. має давні а спокону ласки зволати наставити мене, свого підданого, знаємо брешківцем, що що в капелю не думаю і його важливо, що що з людського владкосту. Завжди же в. к. м. з своєї милостивої ласки високою і милостиво розумін своїм корольським розсудком, милостиво вислухуваня тих прохач, яких там є багато при в. к. м., що мене бажавши зустріти, бо в ласки чекало крадь під урядовими слово державнів. Там що в не з руки, але з великої бідк, будуть випадаєм з власної бачинця, а убогого володів моїх, жорно виноміло приготуванн і класти до ніг великого в. м. і привисало право, щоб мене вернут до милостивої ласки в. к. м., о. м., м. м. Хоті так мужико стогати, що за корона і вірною душі споконувати мужик, які не господє бог судить, хто є вишачим єгого. А в як вже не хоту протівитися волі і милости в. к. м., о. м., м. м. щод в. м. м. звольно утланяство хотілає припорочити Забурчанню, зволь в. кор. м. негідно него охот до Вишеско Забурчаного предаче, а в здрот же бувають і вергати, яку коту тримано з ласки в. к. м., йому віддам. Завдя нарешам, що в. к. м. з ласки своєї зборує би мні життя, але знаю також, що як, україної державні в. к. м. жель кого служачого, і, неважког по в. к. м., вишачні пан сам себе вероссе повинен, вони не тільки не милостиво б мене в державі в. к. м., а взагал же люблявко б мене давати. Аде в Вишеско Забурчаном з своєю охоту єдиноного обранн в. к. м. на ту державу ляжемо дуже старанн і тежр бажам, щоб ти ніколи не втрави жорно польської, як св. пам'яті пан бачам і брат в. к. м., м. Стан, не жорно твоє, що ти немілаєм в Речи Посполитої, в буду триматися твоя ласка, щоб мене ласкако з бокої ласки держит в своїй охоті. Ласка з покорує службою моєю до ніг величності в. к. м. покорує пречидати.

Своє з табору з-над Зборова, дня 15 серпня 1649.

В. к. м., о. м., м. м., найкращої підданок Богдан Хмельницький.

№ 66

1649, серпня (6) 16. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира з пояснення причин покарання Якова Сяроського

Najjaśniejszy królu, panie mój miłościwy i dobrodzieju.
 Wierność poddaństwa mego z najniższemi służbami pod nogą najjaśniejszego majestatu w. kr. m. p. m. m., jako najuniższej pokornej oddawam, za tak wielką a miłościwą łaskę, którą w. kr. m., p. m. m.

uwazywszy o wszystkim powaga swoja królewska, lubo mój, albo nie
tęj grzech odpuszczac raczyza, co wszystko, jako przed panem swym,
biorąc na siebie, wielce a umiennie w. kr. m., p. m. m. dziękując. Strony
posła, nieboszczyka p. Smiarowskiego, że w. kr. m., p. m. m. po kilkakroć
pisać raczyza, że u nas był zatrzymany, z słusznych a żalonych naszych
przyczyn. Myśmy za pierwszym posełstwem jego, chociaż on nam był
i najgorzszym nieprzyjacielem, dla łaski w. kr. m. pod Zamościem wzię-
cnie byli przyjęli i z ukontentowaniem odprawili. Ale iż on nieboszczyk
nie sprawował wiernego posełstwa do nas od w. kr. m., a największą zdra-
dę nad nami czynił, mięso tego, żebyś w. kr. m. na usługę swoję i wszyt-
kiej Rzpliej miał według intencji św. pamięci j. kr. m. pana brata swego¹
na 12000 Wojska swego Zaporoskiego przypuścić, ale na same sto-
teczne horody w. kr. m., gdzie właśnie samo się kozactwo znajduje,
czerkaski grunt i czehirynsia, w poddaństwo sobie, chłopami nas był
uzaczył. O czym dla pewnej wiary i kopię spisana przywileju onego do
w. kr. m., p. m. m. posyłam. Nie mamy o to za zle w. kr. m., jako zrazu
na tym państwie będąc, nie o wszystkim wiadomego, że te granły zawsze
bywały od nas, kozaków, ni od kogo nie odejmowane. Iż on nieboszczyk
swym figlarstwem chciał nas w swoje poddaństwo obrócić, na co pan
bóg (zwany nam uczynił, że wojsko, po objędziu swoim w tę drogę, nie
chciało węża na swej głowie więcej trzymać, że go śmiercią z tego świata
zglądzi. A żadnych posłów crotliwych by i z surową odpowiedzią, nie
zwykło Wojsko Zaporoskie nikogo zatrzymywać. Ten nieboszczyk na jaką
zarabiał, taką i zapłatę otrzymał. Dalej na ten czas nie uprzykrzając
się większym pisaniem swym do ujżenia z j. w. m. p. kanclerzem koron-
nym², któregoś w. kr. m., p. m. m. do cara j. m. krymskiego³, na ugodę
wysłać obiecać raczył, o wszystkim rzetelnie zachowując. Przytym daj
panie boże, abym ja, najniższy podnózek w. kr. m., według miłościwej
ciebności p. m. m. mógł zosławac.

Dałata z taboru spód Zbozowa, 16 augusti 1649.

W. kr. m. p. m. m., najniższy podnózek i wierny poddany, Bohdan
Chmielnicki, hetman Wojska w. kr. m. Zaporoskiego.

Центральный архив князя антона в Варшаві. Листы послыства, рук. X5,
арк. 21 зв. — 22. Копія.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. 1230, ов. 1, спр. 185, док. 31—32. Фотокопія.
Інститут історичної Академії наук Української РСР, фотокопія з польської
архівки, № 12750—31.

Переклад

Навісничий король, або мій милостивий і добродію.

Віність відноства свого з найстаршим службою до не найкращий вели-
чсті в. кр. м., п. м. м., найкращіше складати. За таку волю і милостиву ласку,
у свої в. кр. м., п. м. м., зладження всім своєю королівською повагою, згідно прости

¹ Владислав IV.

² Юрій Сестольський.

³ Іван Гірш.

mówi mi się grzech, nie przez własną wina, беруши все на себе, а найближчих друзей
в. м.р. м. п. м. м. Шляхо посли, найбільш о. Смерковського, про якого в. м.р. м.
влада рева зносила писати, він у нас був заправний і справедливи і сумний навіть
привок. Під час його чергової поховання, він він і був найближчим другом верхов.
засяд даска в. м.р. м., він його під Замоstem приймав прибіжники і, здебільшого,
адміністрация. Але найбільш верного поховання до нас від в. м.р. м. не виникнуло, а найбільш
зраду нам учинив. Замість того щоб в. м.р. м., відно з апарату сім папсти і.
в. м. м. свого пана брата, він дав до нас на 12000 польських Запорізького на службу
свою і всім Руче Подколясти, він самі стояли міста в. м. м.-ті, де власні парубки
сине конности, — черкеські і чигиринські земля, — а віддаючи спок зотів був за-
винути, і нас на власні обертати. Для доказу цього поклоно в. м. м., п. м. м. стиску
кожно цього градиво. Ми не гоманемося за це і в. м. м.-ті, бо, перебуваючи реально
в цей держав, ми не дивимо того, що для землі даска і нас, київля, ніхто не на-
баруа. Що той найбільш своєю територією коно нас обертати на своїх відданок, про-
ду ма, дуючи господу богу, діялились, а відсно після того від'їзду в цю дорогу
не зрели більше громади радчик на своїй раді і смертю зноси його з цього світу.
А люди нещасливи, хоч би і з суроро відомиди. Завказ Запорізький не тільки
затримувати. Той найбільш яку відданку заробив, таку в даска. Далі не документно
більше своїм писанням, сподіваюсь про все детально доможись під час зустрічі
з в. м. м. керуючи адміністраціою, якого в. м.р. м., п. м. м., обидва проїздили до кримського
завказ для укладання з нами угод. Залиш дав година бене, щоб в, найбільш від-
нок в. м.р. м., відно з меклостикою обидвома в. м. м., у спокійній залаштаті.

В. м. м., п. м. м., найближчий підломок і верний відданок, Богдан Хмельницький,

Дано з табору з-під Зборова, 16 червня 1649.
Гушань в. м. м. Білосла Запорізького.

№ 67

1649, серпень (7) 17. Табір під Зборовом. — Лист до Яна
Казимира відносно вимог Запорізького Війська

Najjaśniejszy miłoścywu krótu, panie a panie mój wielce miłoścywu
i dobrodzieju,

Powtarzam znowu, upadając do miłoścywch nóg w. k. mci pana
ze mił, uniżoną prośbą moją o ten grzech właśnie, którym więcej ponie-
woli niż z woli swej musiał uczynić; abyś w. k. mość jako ojciec i pan
mój mił ten grzech mnie najniższemu podnózkowi swemu i do końca
odpuścić raczył, a do pierwszej miłoścywjej łaski swej pańskieje przyjąć
chciał. A ja jakom z dawna był winnym poddanym i, p. przodkowi w.
k. mci, tak i teraz najjaśniejszemu majestatowi w. k. mci, p. m. m. i do
konca żywota mego wiernym zostawać obiecuje.

Co się zaś tkieie strony Ordy krymskiej, to się to tak stać musiało
w tym przymierzu naszym, żebyśmy w tej zgodzie na czasy długie żyli
i za szczęśliwym panowaniem w. k. mci pokój wszystkiej ziemi królestwa
w. k. mci był. Upezwia nas ten car jmc krymski, abyśmy też, gdzieby mu
się trafiło do jakiegokolwiek ziemi nieprzyjaciół'onych, tymże sposobem
wygodę¹ uczynili, a on nigdy nie ma zaczepiać państwa w. k. mci p. m. m.

I te punkta, które teraz podajemy z woli i ządania wojskowego, w kło-

¹ Слово wygód — давано із Граб.

rychby cokolwiek mogło być urażliwego, aży w. k. mość na mnie o to za aże mieć nie raczył, gdyż to nie moja wola, ani mnie to jest tak potrzeбно, tylko wojsko wszystko w. k. mość o to usilnie proszą, o tego zotrącać muszę, nie tylko muszę, ale i wszystkiej Rzpltej, o Czaplinskiego, który upodobawszy sobie ubogie obejście moje, wytarł mię był ze wszystkich dóbr moich, i o to żem pro kilkakrotę supplicował do j. k. mości k. p. pana brata w. k. mości, przyprawił mi nie był do j. p. charządego kor. o gardio, z czego i ta niepotrzebna wojna wszczęta się musiała: umiżenie prozę w. k. mości p. m. mil., aby on tą śmiercią był pokarany, jakiej on mnie życzył, zaczęmby na wieczne czasy insi takich zbrodni czynić nie wzyli się, co nie jednemu mnie, ale wszystkiemu wojsku tacy nieważni to czynili. Przy tem z wiernem poddaństwem a umiżeniem służbami, pod nogi najjaśniejszego majestatu w. k. mości pana m. mil. jako najpishnie się oddawam.

Dan z taberu, d. 17 augusti r. 1649.

W. k. m. pana mego milościwego najniższy podnóitek i wierny podany, Bohdan Chmielnicki.

Львівська бібліотека Лаврентій наук Української РСР, ф. Осоломацько, № 225, стор. 242—243. Київ.

Центральный архив давних лет в Варшаве, Листа посольств, рук. 35, арх. 21—22 в. Київ.

ЦДІА УРСР в Києві, ф. 1230, см. 1, стр. 185, арх. 32—33. Фотомікш. Спубліковано: Гербівський, т. II, стор. 119—120.

Переклад

Найвищої милостивій панє, королє, панє мій велика милостивій і добродіє. Підданца до милостивих ніг вашої королівської милости, мого милостивого пана, мого господаря мое пошрє прохав самє гро той гро, який я мусиє ужитиє скріпє милобє, мій з своєї волє; щоб ваша королівська милость, як близько мій милостивей панє, послала мнє, своєму найближчому підданцю, до князя щоб гро простети і до князької милостивей спосі паньскої Москє допустити. А в як зладна був аршоудданєм сретєї паньскі попередка вашої королівської милости, так і тепєр обидно до князя жити заключити перше найближшєй милостивєй в. к. м., о. м., м. м.

А що стосуватєся аршоудданє ордє, то не мусило статисє, щоб ми жили у мого догнєй час і щоб за відданого заступення вашої королівської милости був мир на земі мого королівства в. к. м. Проксьє нас і, м. аршоудданє, щоб і ми йому доповіли, який бисє доповістєся їм до пань-всєбудє хорашєй землі, з мє обидє мило не зобов'язє держанє в. к. м., о. м., м. м.

І якщо в тих прєстєх, які тепєр ми подаємо з волє і великої князька, буде вєсєбудє обрешєно, щоб в. к. м. не послала мнє статиє тє в прєстє, до чє не мєг волє, і мого не тєм мнє потрібє, як мєг князька пошрє грохєтє в. к. м. гро тєго зрядєно, який зрадєв не мнє, а в усю Рєч Посольству, про Чаплинського, який, угодє бачиє собі мого збугє скріпє, подобно мнє вєсєго мого майна, про що я подаєма князька рєчє прохавє до в. к. м. найближшєї паньскі вєрє брата в. к. м., з тємє прєтє, що він відбавє в. к. м. великого хорашєго скріпєтє мене на годє, з мєго і чє мє потрібє князька князька. Пошрє грохєтє в. к. м., м. м. м. м. пана, щоб він був покараний тєкє смертє, нуз він бисєв мнє, щоб після цього їмє милобє не мєгалиєся робити тєкєї клопєтє, який не мєгє обидно, якє великої князька чинили зі аршоудданєніє пана. З тємє вєсєбєвірєніє з вірєм подданствєм і найближшєм до нє найближшєї милостивєй в. к. м., мого милостивого пана, привадоє.

Данє з табєру, дє 17 сєпєрє 1649 р.

Панєві королівської милости, мого милостивого пана найближшєй підданєк і вірний підданєк, Богдан Хмельницький.

1649, серпень (7) 17¹. Табір під Збором. — Високу Запорізького Війська, передані Яну Козимару

Punkta o potrzebach Wojska Zaporoskiego, do jego kr. mci pana naszego mściwego.

1. Strony praw i wolności naszych dawnych od zeszlých і, паміжєй крїїв полєских нам наданых, jako przed tym bywalo, aby gdziekolwiek koczactwo nasze się znajdowało, by trzech kozaków, jednego dwaj sądek powinni, i we wszelkich wolnościach zachowani być.

2. Із так сила koczactwa naszego ksiąжє j. mć. Wsiołowieckie napłodzil nad wolę i rozkazanie j. kr. mci, że teraz nie możemy i sami potralić, jakoby mogli to w pewny komput zwiścić, a mianowicie począwszy od Dniestru, Byrliniec, Bar, po Konstantynów Stary, po Slucz i za Slucz, ...wпада в Прыпєд, по Dnіpr, a od Dnіpru, od Luboczа począwszy до Staroдєmbu, зі до granicy moskiewskiej, z Trubeckim, a w tych pomіenionych miastach sami my wojskiem przepis uczynіemy, godnych tylko mójєcїв, którzy by hoły byli do uslugi jego і. mci i wszыtkієй Rzplєj, takich naznaczymy. Po których miastach міждєй wojskowych naszych aby chorągwie jako cudzoziemskie, tak i polskie stanowisk żadnych nie mieli i stacji żadnych brać nie wazyli się. A po wypisie kto się kowbick dostanie pod jurysdyкцјє pańską, serio tego afektujemy, aby pod tę transakцјє wojenną cokolwiek się stalo, tak z ukrzywdzeniem substancјєй, jako i straty zdrowia, wszystko bylo wybaczone i penitus zglądzone, bez іаждєй in posterum rekoleкцјєй.

3. Umia, jako ustawiczna stroda ruskiego uciskів i Rzplєj trudności przyczyna, zniszczona być ma, tak w Koronie, jako i W. Księstwie Litewskim.

4. Metropolita kijowski od patriarchy konstantynopolskiego według zwyczaju starożytnego poświęcenie brać i do niego wiecznemi czasы z duchowieństwem ruskim należєć powinien бұдзіє.

5. Cerkwie i dobra cerkiewne wszelakie, fundacje, nadania ruskie, niesłuszne przez unіїв zebrane i osądzone, od unіїв duchownych i świeцких nabożєnstwa ruskiego i innych ludzi w Koronie i W. Ks. Litewskim przez pulkownika Wojska Zaporoskiego na to depulowanego, odebrane i duchownym religієй грецкјєй oddane być mają. A jeseliby unіяci albo duchowni rzymskiego nabożєnstwa i studenty albo stredy, trybunaliście, tak w Koronie jako i W. Ks. Litewskim bronіć mieli, tedy ci za wzruszczієlїв pokoju pospolіtego a nieprzyjacієlїв opaczny poczytane być mają. A na odebranie cerkwie i dobra cerkiewne tym osobom, które nigdy w unієй nie byly, przywієlєя dane być mają.

6. Duchowieństwa ruskie wszыtkієх wolności, jako duchowni religієй rzymskiej po wszыtkієй Koronie Polskiej i Litwie nabożєnstwa swego

¹ Дата встановлена за док. № 67.

publicie, a nie kryjomo, zaskrywać mają, pogrzeby i inne obrzędy cerkiewne bez wszelkiej przeszkody, tak przy boju jego kr. mci, jako i po innych miastach wielkich, secure odprawować będą.

7. Cerkiew ruska w Krakowie, w Warszawie, w Lublinie i po innych miastach, nie wymując tych, które i przedtym byli, być ma.

8. Przywileja, dekreta, mandaty ich m. pp. pieczętowane koronami i W. Ks. Litewskiego Rusi wydawać mają bez wszelkiego omieskania i ekspektacji nad prawo na szlachę koronną opisane.

9. W mieście Kijowie i po innych miastach ukraińnych jezuiti i zakonnicy religii rzymskiej, jako nigdy przedtym nie byli, aby i teraz niy od kogo łuduszów nie mieli, gdyż od zakonników w religii nierogody i wzruszenia pokoju poczynają się.

10. Urzędy wszelkie po wszystkich województwach ziemskie, grodzkie i miejskie w miastach królewskich, świeckich i duchownych, poczawszy od Kijowa po Białą Cerkiew, po granicę tatarską, na Żadnieprzu, w województwie Czernihowskim, nie rzymskiej religii, ale greckiej od jego kr. mci poławane być mają.

11. Żydzi nie tylko arendarzami, ale ani mieszkańcami aby nigdzie po tych miastach wyż opisanych być nie wazyli się, chyba na czas z kupiectwem przyjeżdżać będą.

12. A iż za uchwałami sejmowymi dawnymi i świętymi przedtym, pod podmogą buntowników, niewinnych ludzi pomordowano, po których miastach wolności poodejmowano, domy kadukami popraszowano, te wszystkie uchwały i kaduki zniszone, cerkwie, wolności, prawa i domy po wszystkich miastach w Koronie, jako i w W. Kstwie Litewskim sukcesom przywrócone być mają.

13. O rzeczy zaś wszelkie kościelne i cerkiewne podczas zamieszania wojennego przez kozaków zabrane i u kogożkolwiek zabrane, nikt nikogo żadnym sposobem turbować i przymawiać nie ma, ale komu natenczas od kozaków dostali się, przy tym zostawać mają.

14. Szlachta, która by się natenczas w Wojsku Zaporoskim, tak religii greckiej, jako i rzymskiej lubo zawojowana, lubo jakimżkolwiek sposobem przy Wojsku Zaporoskim zastawać musząca, znajdowała, ci aby za rebelizantów i za infamistów poczytani nie byli, i jeśli by w czym odsędzeni byli, aby te infamie konstytucją zniszone i pokazowane były.

15. Wszystkie zaś uchwały sejmowe przeciwko całości Wojska Zaporoskiego, praw i wolności, jako niesłusznie uczynione, także konstytucją zniszone być mają.

16. A jkoinymy i wyżej pomienili, atektując, aby duchowni religii rzymskiej w Kijowie nie byli, tedy i to za tym ma iść, aby i biskup kijowski nie był.

Wojska koronne do całego uspokojenia w te kraje na stanowiska iść nie mają, aby przez to zamysłom do pokoju zawziętym nie interumpowało.

17. Metropolita kijowski z dwiema władzami stołek w senacie mieć ma, prerogatywy tej zostając jako i senatorowie duchowni religii rzymskiej.

1. Докладъ Его Величества Императору.

18. А іє крѣл його мѣ podczas szczęśliwej koronacji swojej na wiary greckę nie przysięgał, teraz tak na całosc praw wiary greckiej, jako i na te wszystkie punkty z senatorami sześciu różnyich wiar i Króljej szczęsna pomlani na sejmie poprzysiąc ma. Ktѣre te wszystkie punkty i przysięga słowo do słowa w konstytucyj wpisano być ma. A jeśli by na gotym zachować się według tego nie mieli, tedy by jawną nieślaskę Wojsko Zagorosskie i niedzielnosc j. kr. mci jako ku poddanyim swoim widzials.

O co wszystko poslowie nasi, spadzisy u nóg jego kr. mci pana naszego miłoscivego, jako najumitniej i najpokorniej prosic mają.

Actum Varsaviae in actu. i senatu, v. III. стор. 184—185, № 144 Переказ.

Переклад

Пункти вимого Віиська Загорського до його кор. м-ті, паки вишого вишностево.

1. Щодо звичай дванадцати прав і вишностей, наданих вам як імччїї розширеня польського королства, як раніше було, так і тепер, де б не знахалися, який котина і як би їх було лише три, для повноти судити одност; а також всі вишности повинні бути збережені.

2. Скаржила князь Я. м. Писнощанский грети всім Я князю Я. кор. м. таку скар вишого князя романдо, що тощо ми Я самі не можемо їх перелічити, починаю від Дністра, Бердича, Бар, по Старий Костянтин, по Случ і по Случ, що впадає в Прип'ять, по Дніпро, а від Дніпра, починаю від Любеча до Стуброды і як до мисловської границі з Турбошанами, а цих цих князьких містечек ми собі пробили перепис, призначеном як службу його кор. вел. і всім Речі Посполитій тільки гроши, заданим до цього містечка. По цих містечках єврей вишого мисла, щоб верога, як ішоути, так і польські, не мали права їхати і не кваліфікувалися брати вишок стей. Настійно умоуємо, щоб там, вел і реестру будуть внесені і потраплять під панську правосуддя, як, що сталося під час свого воєного походу, чи то пограбування майна, чи то облоги, було збиточно і повністю скасовано без ніяких мислїт нагад.

3. Уши, як повстала пречина переобрання руського царству і тронуваній Речі Посполитой, повинна бути скасована і в Короні, і у Великому князівстві Литовському.

4. Князький мисловості за снероданим звичаєм повинні брати послуження від князятвенопольського патріарха і піддавати йому з усім руським дзвучеством як свої часи.

5. Під царств і царівні мислї, фундації, руські владди, незалежно забрані і міждушної урядован, повинні бути відібрані від уніатського дзвучество і сувильно руської віри та інших людей в Короні і у Великому князівстві Литовському дозволено для якого населенням Віиська Загорського і передати дзвучеством грецької релігії. А якщо уніат, дзвучеством римського обряду, студент або урядован, зроби милість як в Короні, так і у Великому князівстві Литовському їх будуть відстоювати, тоді їх вважає за порушників загального спокою і вероїс вітчини. А як відібрані царств і царівні мислї повинні бути віддані впроцї тим особам, які ніколи не були в них.

6. Руське дзвучество повинно користуватися всіма вишностима, так само як дзвучество польської віри. По всім Короні польської і Литви божуслуження відраховані зрівно, а не єврей, покорино Я ішої шроченні обряд, як там, де перебуває його кор. м. як і по інших воєного містечках, також відраховані спокійно.

7. Руська царств повинна бути в Кривій, Варшаві, Любліні та інших містах не дивлячись ти, а яких були і раніше.

8. Як ім. князівств, віроченій і Великого князівства Литовського, повинні владати

Гує грошей, decreti, мандати без будь-якої затримки і запобіжних, понад грава, кимби вкрасується корона велька.

9. Як місти Каша та в інших урядових містах єуть і інші римської релігії, як німаки римські, так і тюрки, щоб ні від кого зловилі для ілюмінації не одержували, бо від чреда і релігій починається незгода і порушення спокою.

10. Як послы немцаи, грецькаї і німаки по них виходять в корольовські, єпископські і духовні міста, починаючи від Каша по Ельз Цирку, по татарську грамади, на Забороні, і в кождити Чернігівському повітові бути вадно і, кор. м. особім не римської, а грешкої віри.

11. Єврей щоб не вважувалися не тільки бути середарями, але і вештати по цих виходящих містах, або тільки помилком приїжджувати в купувалих селках.

12. А тому що за домієм в містах своїмиами укладати по дом містах єврейську за немцово бунтливими немцями людей заводивали, а потім немцями дома і влаксти відбрали, то ні ні укладі і незгоди надібно повинні бути скасовані, а корня, влаксти, права і люди по них міста і в Короні, і у Великому князівстві Литовському складомцки повинні бути повернені.

13. Щодо різних костельників і отропних речей, які від час воєнного завоюту були в будь-якого зібрані владані, то нікто нікому ні в якому разі не повинен про це вважувати і доносити, а кому в той час від козаков виставля, і чим багато злучитися.

14. Шляхтарі грешкої або римської віри, які у той час перебували у Вишеву Запорізькому або були вчені в школі, або які вим іншим способом приурочені були вважувати при Вишеву Запорізькому, щоб не вважувалися за бунтливих і беззаконних і якщо і були за щось засуджені, то не бачити повинно бути злочини і скасовані конституції.

15. Як особній уклад, що зрештою права і влаксти Вишеву Запорізького не вважувалися владані, також повинні бути скасовані конституції.

16. Пам'ятаємо, як уже колись було згадано, щоб духовництва римської віри не було в Каші, а змісли вважати, щоб не було в казахського єпископа.

Коронні війська до нового завоювання не повинні їти в ці краї на поспі, щоб як не порушило задумку, спрямовану до встановлення миру.

17. Кашівський митрополит з двома владанями повинні мати місце в сенаті, користуючись також своїми привілеями, як і духовні сенатори римської віри.

18. А тому, що в м. велька від час своєї шкільної коронної не присягав на грешку віру, то тепер як на влаксть приє грошової віри, так і на які ні пункти зустити віднести на сенат і шкільна конституція грецької віри і шкільна послани Речи Посполитої. Як ці пункти і присяга від початку до кінця повинні бути вписані в конституцію. А якщо не будуть дотримуватися вписаного, то Вишеву Запорізьке вважувати не як велька і вважувальність в. кор. м. до нас, як до своїх владан.

Про все це інші послы, впаючи до ніг його кор. м. великого милостивого влад, вважувальніше мають просити.

№ 69

1649, серпень (8) 18. Під Забороню. — Лист до Яна Кашміра про напад татар на польських посли

Najjaśniejszy mitoficywy królu panie, panie mój wielce miłoficywy i doberodziesz.

Wielkie nam było przyszło ucieśnienie według miłoficywego pisania i obietnice w. kr. m., p. m. m., ale siła zły duch, zajrzając letmu, uczynił nam wielki frasunek i przeszkodę, — że w nocną godzinę trafiło się w. kr.

m. p. m. m. tak posłów naszych, jako i swoich do nas, podnózków swych, wyprawić, których swowolni Tatarowie około naszego wojska jeżdżąc, zawsze zwykli, tak nocnym obyczajem konie nasze brać, jako i z czymkolwiek będzie jechał, robując; i m. m. panów posłów w. kr. m. tuż pod bohem naszymi roztlił, że — chwala bogu, zaszawł nasz wojskowy talent, czas blisko się był nastrafił, że naszymi zdrowych, choć nie waznych, ratował. Jedynakie chan krymski¹ rozkazał pilny kweres i opyt około tego uczynić, żeby to wszystko było znalezione i powracano i ze despekt w. kr. m. p. m. m. zganiono. A tymczasem, aby więcej te się nie bawić, w. kr. m. p. m. m. jako z łaski swojej pańskiej ich m. p. komisarzów do nas naznaczyć raczył, uniesienie prosimy, czym prędzej przysłać raczył. A co w. kr. m. p. n. m., w pisaniu swym zmianować raczył, aby orda i wojsko nasze odstąpiło, co byśmy chętnie na rozkazanie w. kr. m. uczynić gotowi, ale o tym raz w. kr. m. p. n. m., wiedzieli: chociażby sam chan i z swoimi znaczniejszymi ludźmi odstąpił, tedy bez bytności ordo i bez nas samych, uchował boże, pod ugodę ci swowolnicy, jako jest ich teraz z wielu różnych ziem, większą by przeszkodę czynieli. Według rozkazania w. kr. m. p. n. m., armią z cnych szafców kazalem zwieść, a od naszego wojska nie będzie do pewnej łaski w. kr. m. żadnego uprzykrzenia, i owszem tak pobliżu jeszcze lepsza przestroga. A o to wielce a uniesienie w. kr. m. p. n. m., prosimy, abyśmy nie beli w żadnym przez to porozumieniu, że się ja zniewaga od swowolnych stała Tatarów, o czym, pod przysięgą bożą, nie wzięty, i posłów w. kr. m. nie sprodziwaliśmy się. Zatem uniesienie podobństwo w. kr. m. p. n. m. pod zęgi majestatu pilno się oddaje.

Datam w taborze, 18 augustu 1649.

Центральної армії давніх часів у Варшаві, Листи воєводства, руш. № 44, № 22 м. — 23. Київ.
ІЛДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 185, арк. 33—34. Фотознімок.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотознімок з польським аршином, № 157/32—33. Київ, без підпису.

Переклад

Найвiдшiй милостивий пану королю, мiй великий милостивий пану і дiяблiду.
Нас дуков вiтання лист і обiявки в. кор. м., п. м. м., та дiв дух, ладричи шалу, звелю нам великого владу і клопоту. Тривалися ти, що а. кор. м., п. м. м., вилас влочи до нас, своїх підданцiв, як вилас, так і своїх подданцiв. Скажили Татар, що Єдина вiднi надлого вiдшого вiдвела, звелю звелю звелю звелю звелю звелю, і твоя гравбука вилонго, з чим би ми не їли, робили у нас від боком і м. м. алим послв в. кор. м. Та, слвни бгу, билине бгч мкч мiлостивий оспату, мiлч вiртува іх, що і не ждл вiдповиди. Єдина христовий тм мiлостивий промiст слдстві і ронку, як вилас вилонго звелю і повмрети, а за образу в. кор. м., п. м. м., вилонго повмрети. А тм вiдм, щоб билине на цг вг галт часу, як вилч в. кор. м., п. м. м., з давнi свої мiлостивий звелю звелю мiлостивий мкч іх м. пiл мiлостивий, то повмрети звелю звелю звелю звелю іх вилонго. В. кор. м., п. м. м., в листі своєму вилонго, щоб орда і вилонго мiлч мiлостивий

¹ Іван Гієк.

ступням. Ма б раді за наказом в. кор. м. цр зробити, та мого в. кор. м. н. к. м. змисли вийде б якийсь хві і відлучити з своїми змислянами людьми, то іще без шкоти і без ким самити до скандаліска, яках тинор багато з різних країн покарало, змисляних, не дай боже, велику шкоту неможуть заподіти. Згідно з наказом в. кор. м. н. к. м. герцугу з імені до указало змисли, а відносно шкоти до сподожати змисли від в. кор. м. не буде нікому шкоти ніколи завадати, а, каяпши, змислячись так боялися, буде нас ще краще сподожати. Покірно просимо також, щоб ваша кор. м. н. к. м., не підпорюва нас у турці, що ставали така диняга від змисляних татар, бо ми, клявачица богами, що не маємо і носили в. кор. м. не сподожалися. Дітям покірно підданство спок до тіх величності в. кор. м. н. к. м. скляємо.

Писано в таборі, 18 серпня 1649.

№ 70

1649, серпня (14) 24. Під Збаражем. — Лист до Яна Казимира з вишкомою покярати на смерть Чупалинського

Найшлюбнейши милосціви крѳту паніе, паніе мой милосціви і добродієію.

Nierad bym, aby jaka dusza w państwie w. kr. m., p. m. m., zginęła, ale i jedne idźbło trawy, uznawszy jasnę, milosćwią, a prawie ojcowską łaskę w. kr. m. Jednak, iż żala mego żadnym sposobem moderować nie mogę, którego jest przyczyną Czuplicki, śmien w. kr. m., p. m. m. uprasza, aby on z świętobliwego dekretu w. kr. m., ponieważ on jest wszystkim przyczyną i przyczynę niego tak wiele objęszala uciwierała, szuję pod miłość dał. Co gdyby się tak stać nie miało, byłbym tego rozumiem, że w nielase w. kr. m. opływam, o którą submitowałem się zawsze słaść. Onejże i na ten czas z wiernym poddaństwem moim pod nogi majestatu w. kr. m. oddaję i rękę caluję.

Datum spod Zbaraża, d. 24 augusti 1649.

Центральной архиве давних актов в Варшаве, Листы польскости, рук. 35, арх. 23—25 на Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 185, арх. 34—35. Фотокopia. Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокopia з польськими архівами, № 15733—34. Копія, без підпису.

Переклад

Найшлюбнейши милосціви пані королю, мій милосціви пані і добродієію. Замисляючи світліи, милосціви, милої батальніскаї ласки в. кор. м. н. к. м. бажано, щоб не то якийсь душа в державі в. кор. м. н. к. м. загинула, але й ніякого єдно стубло трави. Складаю тому, що ніхто не може заподіти жалю, що його маємо мій Чупалинський, немисляючись в. к. м., м. н. п., просить, щоб вас, пані і паніччюм високої ласки і турці вашо батальніскаї стількя страждали, за сподожанням розумови в. к. м. дав ємо від моч. А якщо щого не буде, то я розумію, що ласка у велику в. к. м. вас, ласка в. к. м. і ніколи не переставо динягачись. З моїм вірним підданством до вас милосціви в. к. м. припадаю і руку шлюдо.

Дано з-під Збаража, дня 24 серпня 1649.

№ 71

1649, серпня 25 (вересня 4). Павлово. — Лист до брянського
воєводи Пакифора Мещерського про зберіжжя брянських від-
носин з Російською державою

Божію милостию великого короля Іоана Казимира польського і ве-
ликого князя литовського, руского і інших королівств, Богдан Хмельниць-
кий, гетман великого Войска Запорозького, воєводи брянському князю
Пакифору Федоровичу Мещерському всего добра од бога всемогучого
личам. Оддало нам гранату од тебе, воєводи брянського, в которой до
нас пишеш, жалючися на пограничних людей. Ми, зазвучуци собі ласку
великую і приязи єго царського величества, цара православного, устие
перубежним іудейством, сотником приказалисмо, аби жадное крияди
ис чинили, а што би мѣл з вашоє стороны чинити кривду, такимъ свако-
нимъ розказалисмо голони рубит. А ми заведога до всімъ Войскомъ нашимъ
Запорозькимъ, яко хрестіаниє з хрестіянки, любає і приязи личим; далісмо
і лист наш до перубежнихъ людей, щобъ справедливост чинено.

Дат с Павловои, дня 25 августа 1649.

Твоєи милости значнийи приятєл і служит рад, Богдан Хмельниць-
кий, гетман Войска Запорозького, рука власна.

Адреса: Воєводи брянському князю Пакифору Федоровичу Мещер-
ському, приятелюєи вашему оддалъ належит.

ЦДАДА. ф. Рязаньский архив, Белгородский спб, свод. 297, арх. 86.
Оригінал.

Там же, ф. Польский архив, Засеки Росі з Польшею, 1649, стр. 1а,
ч. II, арх. 438. Перевод з запозованє: «Словесє с листа».

Оубубіанав: Акти ЮОР, т. III, стор. 339—340, № 271.

Восходоженє, т. II, стор. 231—232, № 106.

№ 72

1649, серпня 26 (вересня 5). Павлово. — Універсал ніжинсь-
ького купцеві Ігнату Івановичу на влітку безмитну торгівлю

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго королєвської милости
Запорозьким, ознайвучемъ тимъ писанємъ нашимъ кождому, кому би о томъ
вѣдати належало, іжъ дали єсмо сєго нашого універсалу Ігнатові Іванови-
чови для вилітковоє оборони, сурово приказуючи, аби єному, яко чо-
ловічови купецькому, з якимъ-кодець товаромъ, такъ до Ніжина єдучому, яко
і где би колекє мѣл єхати, ніхто не важився жадное крияди і перегра-
бавиє чинити і жеби била вєсєда добровольноє, безмитноє і в цілости зє
всіми своїми річцями пропусковий, іначєи не чинєи.

Дат с Павловои, дня 26 августа, року 1649.

Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорозького, рукою власною.

ЦДАДА УСРС у Києві, ф. Колегія грамот російського царя та універсала
українського гетьмана, сєд. 2, стор. 60-а, арх. 1. Фотокопія з оригіалу.

1649, вересня 9 (19). Чигирин. — Лист до митильських воевод Семена Прозоровського та Івана Липуню з повідомленням про наказ чернігівському полковникові Мартину Небабі карати тих, хто робитиме шкоду на російській території

Божьею милости великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русіи самодержца і многих государств государя і обладателя его царского величества боярину воеводи князю Семену Васильевичу Прозоровскому, да Івану Захаревичу Липуню да дяку Мана Грязеву, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким колом свуй оддаст.

Рачиш вашност писати до нас, ускараючися на отамана городского коботопского Васка Горбика, же он в началу листу найменовая великого государя царя і всея Русіи самодержца, до вашности пишуци, не именовал, так же і о том, же коботопци за межю і граници земли своєї в земли его царского величества посіили, шкоди в пасеках і соуде оцельном понесли. Теди ми о том прокимо, аби, же тот отаман титул асїи в листі его царского величества не именовал, вашност за зле не нїл, бо ест человек престїи і непсменной; а сторови шкоди, которїх і ростис до нас прислал, читалисмо, лист до новковника тамошнего Небаби през того послаша вашности Василія Бурого далисмо, аби он того догледїл і шкоди людем его царского величества, если би якие ваши понесли, нагородити казад і срокою награди, аби болшей наши за гран свою не вдаралися і найменше шкоди од сего часу чинит не жаждися. А если би повновкии, ведлу того листу нашего, не справили се і едем з прудкум часї в тое крїи для неурядку будемо і справедливост, если би повновкии не учинив людем з земли его царского величества, учинити кажемо. Послїица вашности зо всіми товариши его с миром і не бодячи одпустилисмо. А за тим признїи нашу вашности оддаемо і всякого добра і здорев'я значимо.

Писак в Чигиринї, дня 9 сентября 1649.

Богдан Хмельницкой, гетман, рука власная.

Адреса: Боярину і воеводи князю Семену Васильевичу Прозоровскому да Івану Захаревичу Липуню да дяку Мана Грязеву, приятелем нашим, оддат належит.

ЦДАДА, ф. Польської армії, Записки Росії з Польщі, 1649, стр. 1а, ч. II, док. 427. Оригінал.

Там же, арк. 428—429. Копія, з заголовком: «Список с листа с боярского воеводы».

Оублашено: Агтя ЮЗР, т. III, стор. 344—345, № 276.

Воскресняне, т. II, стор. 240—246, № 112.

1649. вересня (15) 25. Сьборія. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про незалежність jury з Польщею

Serenissime princeps Transylvaniae, dne dne ac benefactor colendissime.

Divina forte providentia sic ordinavit, ut nos per tam longum tempus obsessione affligendo Polonos consilio lamdu durabamus, nullam tamen notitiam de progressu rerum in Transylvania accipere potuimus, et dum putabamus iam nos spe frustratos esse, de prima intentione serenissime suae celsitudinis desperavimus, tamen lamdu Polonos armis tractabamus, usque ipse rex¹, pro subsidio tendens, etiam obsessus serio pacem postulare coegit, ad cuius impositam auctoritatem ab ulteriori proposito supersedere iustum censuimus. Singularem tamen dei ter optimi maximi gratiam agnovimus esse nobis communicatam, quod illi inimici nostri ante bellum victores, nullum solamen reportarunt. Itaque etsi pax est accepta, brevi eam Poloni tempore dirumpent et peius adhuc Republicam turbabunt. Proinde scimus simulationem factam esse, non pacem. Filium meum² circa istum legatum velui ad serenissimam suam celsitudinem confirmando amissionum nostrum affectum erga serenissimam suam celsitudinem pro obsequiis mittere, sed cum propter occupationes maximas, nec non rumores varios ex recenti occurrentes hoc negotium maturare lam cito, siquidem nec legatus ser-mae suae celsis parumper adhuc expectare nohuit, non potui ad declarationem ser-mae suae celsis, ut benevole et paterno oculo suscipiat illum supersedi, quem brevi missum servum minimum sermissae celsis suae declaro. Nec modo illum, sed me quoque cum totis Exercitibus Zaporoventibus pro omnibus negotiis et obsequiis serenissimae suae celsis promississimum offerendo, ac manus sermissae suae celsis excoalsando, ut in favore, gratia et patrocinio suo nos clientis suos, preut et antea, servare et protegere velit. Cetera plura legatus noster notarius³ cum alio oretenus declarabit, cui plenam fidem sermissa sua celsitudo adhibeat. Interim omnia fausta et prospera in multos annos serenissimae suae celsis intimo corde precamur.

Dat. in Subotow, 1649, die 25 septembris.

Serenissimae suae celsitudinis obnoxissimus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojaka Zaporoeskiego, rycq swq.

Adpeta: Serenissimo Georgio Rakoci, principi Transylvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti etc., dno, dno ac benefactori colendissimo.

¹ Ян Казимир.

² Тимофій Хмельницький.

³ Пашко Тетеря, перемський польский писарь.

Угорський державний архів. Кошич.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Кошичів грамот російських царів та універсалів
українських гетьманів, ш. 2, стр. 8 ар. 1—2. Фотопісля.
Оублюковано: Т. Гер., стр. 470.
Спад., т. 1, стор. 56.

Переклад

Найвищої клякці Трансильванії, пану, пані і величезнощого добродію.
Випадково боже провидітия вказало ти, що ми протягом такого довгого часу
протривували грішити поганю, обманюючи їх. Але ми не могли одержати жодної
виплати про стій справу у Трансильванії, і ми вже думали, що клякці вже обманула,
і змовчуєть в справу клякці ваної найвищої владності. Проте ми так довго
вже війну з полками, оскільки сам король, цариця на допомогу, потрапили в облогу і почли
стремити прожити мару. Коли вже дав гарантії, ми виставили за дещою присутити від
д'яволю війську. Однак ми змислили обманути дашку трини найближчого, найближчого
бача, одержавши намісту, що ваної протриваю, які заступили до війни, ваної переного
не хабуть. Як отже, хоч мир і справити, полка вибором розкрату його і ще гіршої
розклад виступу у Річ Посполитую. Крім того, ми знаємо, що вичино обман, а не мир.
У клякці поклита вето сина з чим послали до послуг ваної найвищої владності, щоб
заступити ваної найвищої владності до ваної найвищої владності. Але через
це же вказали зайняти і через різні чутки, що відважно з'явилися, і не ми так вичино
принесли їм справу, там бачили, що після ваної найвищої владності не злизи
доню чинити. Замислює я його (сина) до поспішення з ваною найвищою владністю,
що добротливим, батальним поведом праймо його, вказаною поклою його і зава-
лять, що ми буде найближчим спити ваної найвищої владності. І не тільки його, але
і себе з чимів Швейцарія Запорізька вказовичем віддало до вети послуг ваної най-
вищої владності і цілою рукою ваної найвищої владності, щоб вона змислила, як і ра-
вник, зберігати і змислити нас, своїх підданця, у зривальності, злоді і ошні, багату
владно наш посл-мисл з вичино (розклад) оголошити чини, так вана найвищою владно-
стью бону нову мару. Тим часом з глибоко серця молюсь за все царине і уочише
на багату роки для ваної найвищої владності.

Дано в Суботині, 1649, дня 25. Мисичи.

Ваної найвищої владності найближчий слуга, Богдан Хмельницький, гетьман
Швейцар Запорізького, власною рукою.

Адреса: Найвищої клякці Георгію Ракоці, князю Трансильванії, ваної частини Угор-
ського королівства і графові ерцгерцогу, панові, панові і величезнощого добродію.

№ 75

1649, вересня (15) 25. Суботи. — Лист до трансильванського
князя Сигізмунда Ракоці про виявр полякскі зрвати мир

Illusterrissime princeps Sigismunde Rakoci, domine, domine ac bene-
factor colendissime.

Dolemus protunc corde, quod secundum intentionem nostram res ab
hunc, quem petebamus, finem non est deducta. Hoc qualiter et quam ob-
staculum factum est, ex litteris ad serenissimum Transilvaniae principem¹,
fratrem illustrissimae leibstodinis suae directis concipiet. Sed latere fir-
missimae spei sumus rem intentam brevi in effectu futuram esse. Siquidem

¹ Юрій Ракоці.

Polemi pro praesenti suo malo mendicantes pacem, modo retribus absoluti certe iterum modum disruptendi eam quaerent, itaque nos ipsoeum furibundum, sed obsecratum animum tandem modestia potius, quam arma tolerantes, pro finali, oblesati detum, ad extrema sumus parati, magis pro auctoritate Illustrissimae celsitudinis suae, minus de integritate nostra. Hoc solum hincce petimus, ut Illustrissima tua celsitudo gratia sua faciat nos esse exclusos, qua protecti ad ultimum vitae nostrae periodum fidelissimi clientes Illustrissimae suae celsitudini esse tenemur, omnem prosperitatem in longos annos exoptantes.

Dat. in Subotow, 1649, die 25 septembris.

Illustrissimae celsitudinis suae faventissimus in toto et ad omnia obsequia paratus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporskim, ręką swą.

Адреса: Illmo principi Sigismundo Rakoci, domino, domino ac benefactori colendissimo.

Український державний архів Київ.
ЦДАУ УРСР у Києві, ф. Коллеція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, ш. 2, сп. 9, ар. 1—2. Фотокопія.
Оублюковано: Т. Хар.— стор. 168.

Переклад

Найсвітліший князю Сигізмунду Ракоці, тию, тию і величавішою добротою. Убавляємо серцем за тию, що, згідно з нашим наміром, справа не була доведена до того кімця, якого ми прагнули. Як саме і з якої причини це сталося, ми зрозуміли з листа, вкрайменого найсвітлішому князю Трансильванії, братові твоїму найсвітлішої високості. Але ми найвище сподівалися, що змудова справа вродило здійснитися. Певно, які через теперішче своє лихо вперсують миру і тию що змільно на світі, виннаго, знову порукити зусилу, щоб зрівати мир. Отже, домігні нас — сподіє на допомогти строгості тій зброї, — ми будемо згодити із божественної, але закладеної настій. Нарешті ж, божественного бога, ми готові до крайності, більше заради появи до твоєї найсвітлішої високості, менше заради якоїсь бачки. Ірочною була б тию, щоб наша найсвітліша високість не пошамбала як своєї ділки, від захистом якої ми будемо владати себе до самого кімця кожного життя найсвітлішою відданістю твоєї найсвітлішої високості, що бажаво кожного блага на довгі літа.

Дано в Суботці, 1649 дня 25 вересня.

Вашої високошанованої високості найвкрайніший в услужу і до всіх готув готув слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Вісвольном Запорізьким, власною рукою.
Адреса: Найсвітлішому князю Сигізмунду Ракоці, тию, тию і величавішою добротою.

№ 76

1649, вересня (15) 25. Суботці.— Лист до трансильванського князя Сигізмунда Ракоці з заявою про дружбу

Ille princeps Sigismunde Rakoci dne, dne ac benefactor colendissimo
Dum litterae illae celsitudo vitae ad nos pervenire, ex quibus cognovimus, quod sermo tua celsitudo nos in antiquo suo favore et gratia servare

vetit, humillimas reddimus gratias, nos quoque quousque vivemus, fidelissima nostra obsequia praestare parati sumus, conciliando patrociniū sermae suae celsidinis, legalium nostrorum, notarium¹, misimus, hic orenus necessaria ilmae vrae celsidini referet. Interim nos gratiae et protectioni ilmae cels. Vrae felicia quaeque imprecantes commendamus.

Datum in Subotow, 1649, die 25 septembris.

Ilmae suae celsidinis obnixissimus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Адреса: Ilmo principi Sigismundo Raskoci, dno, dno et benefactori nostro observandissimo.

Утерський державний архів. Окремий.
Оубліковано: Т. Іар., стр. 337.
Сказі, т. I, стр. 55.

Переклад

Найсвятіший князь Сетімуху Ракці, паню, паню і милостивіший добродію.
До нас прийшов лист вашої найсвятішої високості, в якого ми довідалися, що ваша найсвятіша високість захотіла зберігати до нас стару приязність і ласку; за це віддано найпокорнішу подяку, що так, коли живемо, тоді знаєте вашої найсвятішої високості, щоб забути опису вашої найсвятішої високості. Ми послали кожного місяця писаря, який усю донце вашої найсвятішої високості все вивідає. Там часом ми бажали всякого власти, доручаємо себе ласці і милості вашої найсвятішої високості.

Дано в Суботці, 1649 рік 25 вересня.

Вашої найсвятішої високості найсвятіший слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Воjsком Запорізьким, власною рукою.

Адреса: Найсвятішому князю Сетімуху Ракці, паню, паню і високому милостивішому добродію.

№ 77

1649, (вересня 28) жовтня 8, Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя з проханням про висад повстанців припинити виступи в західку з сеймачом у Житомир, а також з проханням затвердити права Запорізького Війська

Jaśniewiśmołny mc. panie wojewodo kijowski, mój wielce mc. panie i dobrodzieju.

Lubo czas krótki według asygnowanego terminu i złożonego dnia także według woli j. k. m., p. n. m., na sejmik żytomirski i zjачania w. mc. pana i z inszemi j. m. pp. dygnitarzami, zaraz, skoro mnie oddano przez slug w. mc. pana list j. k. m., tak też i w. m. p., tegoż dnia uniwersaliu wszędzie rozszlalem, aby pospólstwo po wszystkich miastach uspokojali się, to im oznajmując, że to złożono dla konfirmowania praw i wolności naszych, jako też i dla uspokojenia religii, która przez niemale

¹ Писарь Тетера

czasy według starożytności swej końca wziąć nie mogła. Raczej w. p. powaga swą senatorską to i. m. okazać i włożyć się w to, że przez tak niemący czas krew niewinna się lala, która zastanowiona jest przez samego króla p. n. mgo, jako też przez j. p. kancлера i w. m. p., a to wszystko przez naruszenie praw i wolności naszych, które nam antyquus od k. p. królów polskich zadane były, działo się, a iż teraz król j. m. nam z szacodrobniej laski swej pańskiej, chcąc nas żarliwżemni i wierniejszymi poddaniemi mieć, nadał nam prawa i wolności nasze przywrócił. Uziemię a wiecie prosimy o to w. p., aby na tym sejmie, da p. bóg, przysłali, nie odkładając na inazy, nasze prawa i wolności stwierdzone i religia nasza grecka uspokojona, a unia penitus zmieszana była, i to, co przodkowie nasi na domy boże nadałi, przywrócono było, aby każdy z swych wolności cieszyć się mógł i dalsze rozutki w ojczyźnie nie były, co ja z strony swej surowo ganię¹. A w. p. racz to i. m. do uwagi pojąć, żeby pomaly zaniechali, bo u nas taka wiadomość jest, że i na samego k. j. m., a na nas bardziej² ku ziemie odpowiadają, czemu my do końca nie wierzymy, a w. m., naszego m. p., jako zyczelwego zdawna Wojsku Zaporoskiemu, z wielką ochotą od Kijowa oczekiwamy. Dla bezpieczeństwa przyjazdu posyłamy dwóch kozaków z uniwersalami, aby pospółstwu uskraniali. Strony majątności w. p. tak dziedzicznych, jako i starostw wszędzie uniwersaly rozesałem i staram się z pilnością, aby jako najprzedaj przed sejmem wojsko sporządzone było i na sejm posły nasze wyprawić śleszemy. Oddają się przy tym z powolnością moją łasce i zwykłej przyjaźni w. p.

Dat. w Czebrynie, d. 8 Sbrisa 1649 roku.

W. m. pana we wszem zyczelwy przyjaciel i sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

Lubowy i przed sejmem wojsko się nie sporządziło, jednak my posłów swych wysłamy³.

Державний архівний архів у Кремені, ф. Черторийський, рр. 94
кк. 143—144, Київ.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стр. 201, рр. 13—14. Фотокопія.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з рукописної
архівки, № 17/11, 12, 376/11—12.

Львівська бібліотека Львівської науки Української РСР, ф. Бандерівський,
№ 235, арх. 16 №. — 12. Київ.

Там же, ф. Острозький, № 225, стр. 274, Київ.
Оублудовано: Гробоцький, т. II, стр. 120—121, № 8.

Переклад

Високошанований милостивий пане київській воеводи, мій велике милостивий
пане і добродію!

Хоч відомібно до встановленого терміну і призначеного дня до жановарського
сеймику і до зустрічі в. м. пана з йогоми і. м. по споконвічній заповідності мій
часу, щільно з волею і. к. м., п. н. м., як тільки слуги в. м. пана віддали мні «лет

¹ Батор: навіть сльо со як... ганіт слова: со зал злого моего ганіт.

² Фотокопія: бодітій; Батор: каратієм.

³ Речення після відносу должно із Граб.

Є. К. М. і титок В. М. П., а мраз же того ж дня роіслав сонда універсал, щоб пошлювати а зміх містах премоуваном, пошоуваном іотв, що де зробимо для затвердження наших прав і вільностей, а титок для універсалованієм казної правосудної зем. наш дотичні час не могла довести своїй старовинності. Бувъ ласка, акаротуючи сячи а сотворенію владзі, казать і роівити іх вільности те, що принамо того, що тіх дотичі принадлежіа черкесах ирса, чому моголи краі сім керова, и. К. М., а титок В. М. казаню і. К. М. П. бую пошлювати наших прав і вільностей, які казі зладили бую кадані св. памітні польськими короліми. А титок, щоб зробити нас старовинности вѣрними владником, Є. М. казова і ширіє своїй панской ласки надзі наші права і ширити наших вільностей. Други пошлюв премоу, и. М., щоб на тому соймѣ, шой, дай бог, відбується, не кажданого до іачого, бую атвердаємі оші права та вільности і заспокою наша гримца раяіа, а чимъ щоб бую зосис сяковані и поверено те, що даде наш пруды а божи дімъ, щоб моголи мѣ раяіа і сімъ вільностей і не бую бляди шир на балышаніа, які в і сичю бую створо судуючи, а. М. П., будя ласка, дотича до відома іх вільностей, щоб започати пошту, бо кам відома, що і на самого и. К. М., а тит бляди на нас, готуючи аступати казаню, на, ошам, не зосис відома, и. М. П., и. М. П., не злади примоуваню до Віисша Заноріагоу, а казаню радити в Кагаз чинако. Для баченного прашу посландю казі казаню і універсалами, щоб вѣрбурвати послыство. Шодо спадкоуи мастія і староста в. М., то в вечері роіслав універсал. Докладав мѣх зусил, щоб вишлюванюше ошед соймѣм віскамо бую примоуеи в порадю, ошу що на титок казаню вырадети на соймѣ соімъ іотв. Зотом ошарю віскамо на ласку і постыбу прамы В. П.

Дано в Чагири, 8 жоитя 1647 року.

П. М. пана у вѣному примоуаній примоу і слави Богдан Хотиманской, гетьман,

а В. М. П. Іоаннон Заноріамак.

Намѣт ошодо ошед соймѣм віскамо і не бую примоуеи в порадю, ки все ошодо послы сімъ вывлено.

№ 78

1649, (вереса 28) жоитя Я. Чагири. — Лист до Ямр Казимира про складеню реестру Заноріагоу Віисша

Најнајнейшю милостию крѣту паніе, паніе нашъ вiece милостию.

За так великѣ милостию ласкѣ а правіе оцзовскѣ, в. К. мѣі пану нашему милостию казаню уиеніє подзѣлководу, будяєми всешцы једностајне старали сѣ, абы досѣ роуказанію в. К. мѣі, п. М. П., учини і вѣдлуг назначенного часу і дни сејму злоичного од в. К. мѣі, јако најпрѣдѣј Војско Заноріоскіе в. К. мѣі спораздѣаі. Бо јакошми всешцы вѣрочинели з лису до нас од в. К. мѣі писаного, а прѣз слуг љ. в. М. П. вѣрвѣдоу кѣшвошего поданого, је в. К. мошѣ, п. наш мѣі, члеса нас за вѣрнихъ поданыхъ завжди мѣш, і титъ нас обвинѣст рачыелі: јітко о то всешцы в. К. мѣі пана і добродієлѣ нашего уиеніє премоу, абы всешцы то в. М. П. поминієи бую, со так вiece душ niewinnych згинѣл мусіако, чрего мы нігды не оплечемы, чыѣа за сэччілівымъ панованіємъ в. К. мѣі пан богъ всечмоуоуа подѣ такоу сказы, је прѣт тѣи і давнейше, за вѣрними услугами нашими а за роуказаніємъ в. К. мѣі, увоічїєне бѣдѣ, јебы нігды постротне паіства не члесаы сѣ з неспрэчнєј војны дѣмовєј, але на неспрѣјачлело до всешцы за помѣгъ бѣгѣ обѣчїєне бую. На теи час вѣрне наше подданіство, под ноги мајстату в. К. мѣі нїско упадѣј, одѣјєми і уиеніє премоу. абы в.

к. моє пан насз і добродziej miloшеву, под skazydiami lnski swj rab- skiej chowac nas raczyt.

Dan w Czaryburie, d. 8 sbris r. 1649.

W. k. mci papa p. m. najmilzi podolzkowce i wterni poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem w. k. mci Zaporoskim.

Державної воеводської армія у Кракові, ф. Селгуніа, рук. 67, арх. 209 Копа.

Том же, ф. Чигиринський, рук. 964, арх. 141—142. Копа.

ЦДА УРСР у Києві, ф. 1253, кв. 1, стр. 56, арх. 20. Фотокопія.

Том же, стр. 261, арх. 11—12. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопія з польського архіву, № 25/53, 417/1.

Львівська обласна бібліотека науки Української РСР, ф. Білорезька № 235, арх. 18. Копа.

Том же, ф. Селгуніа, № 225, стр. 375.

Специалізація: Габсбургський, т. II, стр. 121—122, № 9.

Переклад

Найбільш милостивої панє королю, панє єси велик милостивої.

Писаво дякуючи в. к. м., панові вашому милостивому, за твю велику милостиву, вождю батальському ласку, не всі єдиностаєм стариваємиса виконати наказ в. к. м., п. к. м., якийсьдемо від прагнучий в. к. м. час і день складати свіду грамоти в євандж в. к. м. цї Білосам Заторіським, бо з листів в. к. м., милостивого до нас і передного нам слушан в. м. в. в. кабіського воєводи, зрозуміло, що в. к. м., є, єси милостивої, хоча, щоб ми ніколи не були ворожданими, і про те хочемо нас повідомити. Також писаво промово в. м. милостива, яка і любовна казали, щоб було забуть те, що так багато невесели душ мужско загинути, ми єси цього ніколи не хотімо, збо що при ішдєстєвому впопнчанні в. к. м. вступити бег подати твю милосту, як при вєрній службє євандж і за милком в. к. м. забудуєтє даної промови, щоб ніколи цїмї дїями не віддєд далішєсє, як існує великого мілюсєбуєтє війну, і щоб ми не зє бєжєсє помімо на ворога оберуєтєсє, німає кабіньєсє до нїє милостивості в. к. м. цї, який приє підданство складємо і полєрно просимо, щоб в. к. м., пан наш і милостивий добродziej, який захочєтє нас нїє кривдєсє своєю владною ласку.

Дано в Чигирин, дня 8 жовтєня 1649 р.

В. к. м. цї, пан в. м., найкращий одвізок і єванджєдєлєц, Богдан Хмельницький, єтєман, з в. к. м. цї Білосам Заторіським.

№ 79

1649, вересня 29 (жовтєня 9), Чигирин. — Лист до воєводи польського воєводи Федора Арсєнєва про згоду татар на роботу нападєи на росїйські землі та з проханням допомоги єванджєсєкам

Божємо милостиво великого короля і великого князя Іоана Казємера польского, князя литовского, русского і інших, єго королевского вєдєчєства, Богдан Хмельницький, єтєман зо всім Войском єго королевского милости Затороским, вєзводї города Воляного¹ Феодору Юрєвичу Арсєвєву єго царского вєдєчєства, здравєсє.

¹ В оригіналі: Воинско.

Пинеш до нас о відомост шаряхов, которые на полях наших кочуют, жеби они мѣли поминд в господарство его царского величества. Того же маш і не будет, штоб они мѣли, шарян татарском, вобративши з нами, православную Русь і віру нашу восват, ток не мешно; толю за тих свечеловов кагашов не шлюбуем, которые од границ недалеко кочуют его царского величества, бо они без відомости старших своїх; а што на нашому боку, тие татаре в землю его царского величества не замилуют, бо ми би поставили, аби они православним хрестияном доли покой. Одно ж во нам обещал поминд дати і так не долѣ, а кдѣи змову потреба би билд, не будте як первей, бо ми все з богом починаем і во того надежду мѣем: од всіх врагов нас оборонит. Так поклод, не забави, з пржезю і ласкою отпушчем.

Дат в Чигирин, дѣи 29 сентебра 1649.

Вашей милости всего добра зичивый приятел, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорожским.

Адресс: Моему ласкавому пану ковоид Феодору Юреничу Арсеневу герода Волного его царского величества отдат.

Видѣтка про одержанье: 158-го года, октебря в 20 день пришез на Волное лист вольковский станичный голова Севастьян Ростовор с товарищам.

ЦДЛАД, ф. Польський гетьман, Малоросійські грамоти, спр. 38, арк. 2. Оригінал.

Там же, ф. Малоросійські справи, 1649, стр. 5, арк. 1—4. Переклад з заголовком: «В извещеніи во 158-и году октебря в 20 день писал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси из Бѣла города станица и ковоид князь Иванъ Череской, стрелецкимъ головою с Васильемъ Строгановым и прислалъ листы изъ литовские стороны и те листы передалъ в 1-и листу воеводѣ Богдану Хмельницкому».

Серболовские: Актъ КДП, т. III, стр. 359—360, № 285. Восточные, т. II, стр. 254—255, № 116.

№ 80

1649, жовтня (1) II, Чигирин. — Лист до київського воеводи
Адама Киселя про сейлик київської шалети та про складання
регистру Запорізького Війська

Jaśniewielmożny mci panie wojewodo kijowski, mój wielce m. panie. Według pokazania j. kr. mci, p. n. m., ludzieci też i posłańca w. m. pana, posłałem dwóch łowczyzów wojska swego, aby rozpiśtstwo uskalił i bezpiecznie ten sejmik odprawić się mógł. Tylko usilnie w. m. pana prosimy wykazać, aby ich m. pp. obywatiele skromnie się zachowali do komputowania wojska, a po kompacie każdy z ich mściami, jak były, teraz zostanie. Bo też się trzeba obawiać, parva scintilla magnam excitat incendium, a nas różne wiadomości zachodzą, jako by wojsko polskie ma się zbliżyć ku krajom naszym, to było nad wolę j. k. mci i naruszeniem punktów dźiać się miało. I powtóre unizienie proszę w. m. pana, jako

razu, tak i do końca rzącz pracowac tak, jakoby najlepiej moglo być. Jeży się ta rewizja skrutnie odprawić megła, a tym, wlożyć do wojska należą, nie broniono byko, sprzedawczy wszystkie dobra, wychodzić w te kraje. Rozumieny po całej lasce w. m. pana, że w. p. powaga swą senatorską rzeczech perswadować i wlożyć się w to, aby ich m. pp. dygnitarze i obywatelie województwa kijowskiego zechcieli cierpliwemi być, tak też wojsko w toszejsze kraje nie zhlizali się. Na ten czas umiżone poslugi moje dawnej lasce w. m. pana pilnie zaleczim.

— Daj w Czernywie, dnia 11 kbraja 1649 roku.

W. m. p. u waszmem życzyłowi przyjaciele i sludy, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem j. k. m. Zaporskim.

Державной архивной справе у Кракові, ф. Червоноблиска, рук. 564, арх. 143—143, Київ.

ЦДДА ЗУРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, стор. 201, арх. 12—13, Фотокіевськ Інститут архівні Академії наук Української РСР, фотоківні з польською архівні, № 1731, ІЗ. 374/11, 12.

Дзявоцкая бібліотэка Акадэміі навук Украінскай РСР, ф. Оссеінецкая, № 226, стор. 273—274, Київ.

Ступішыяно: Гробоцькай, т. II, стор. 122—123, № 10.

Переклад

Хмельницькою милостивою писем хміської новина, мій велика милостивою вкра.

Згідно з наказом його кор. милості, я. к. м., а також послання в м. пана, а посля давсь товаришам із свого військо для прибереження господарства, щоб він безпечно відбувся свої селами. Тільки ми всі дуже просимо в м. пана, щоб із ж. пп. обставити вели себе свирно до складання реестру війська, а після складення реестру кожному з них залишитися із їх милостями, як і ранше. Бо також треба бачити, щоб у малій кількості не розгорілася велика печалька; до нас дождеться ріши чутки, нібито польські військо крадійяться до наших країв, — це буде б проти волі й. кор. м-ті і порушення пунктів. Едразу покірно просиу в м. пана; якщо як від полкити, так і до кінця князь-країни призначити, щоб він рівною можлимо було простити спокійно, а тим, які належать до військо, щоб не було заборонено, продавати все майно, викладати в ці краї. Також прихильність до нас в м. пана, ми думамо, що в н., користуючись своєю сентор-тальном захистити, перекопати і умовити пана спокійно і обставити Київського князюства, щоб вони були черкашови і щоб військо до кутків країв не крадійся-дес, Затим покірно віддати свої послуги давній ласці в м. пана.

Дано в Чигирині, дня 11 жовтня 1649 року.

Я. к. м. у васзему прихильно приятілі і слуги Богдан Хмельницький з Я. к. м. Явслом Запорізьким.

№ 81

1649, жовтня 8 (18). Чигирин. — Універсал про заборону роботи виходу Гусятинському монастироу а волю власні а селі Валаки

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском єго королевскоу милости Запорізьким.

Всім вобще і каждому зособна, а меновите полковником, сотням, атаманом і всему товариству войска нашого до ведомости доноу

чим, їж ведуть задана високопочиних княжат їх милостей Вишне-
вичиху православних на местіе святоє монастир Густинский, в селє
Балхаз прельюбний кол дзе млянових, одво ступноє, а другое мушноє,
с которых вимери на пакиток маиастерской маот їти, мн референуєсе
по всем до права данного, срокто влоионаєм, хто толко товаришом
випни се мсвухт, і з мсчач, жеби жадное перешюди ни од кого маиас-
тир Густинский не вювосл і хто-колек до того мляна молоти при-
вєз, без мєрочка звичаиноє не молот, але все зупола до рук отця їгуме-
ва і братїи маиастира Густинского доходило. Сжодн би хто спротивним
блє сезу универсалов нашому і вимери неналежне с тих млянов брал,
росказуєм вану полковникови придуцькому¹, аби без жадное фолги
своєволних суроєо карал, не осидлює до нас.

Дат в Чигирині, дне 8 місяця октобра, року 1649.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На мєрочи: Лист єго милости пана гетьмана Богдана Хмельницького
на млян валковський і шюб без мєрочка ніхто не вжидлєс молоти, 1649
году місяця октобра 8 дня.

На млян Хвєскоє Сірков.

ЦДІА УСРР у Києві, ф. Густинський монастир, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
Оригінал.
Опубліковано: А. Лазаренко, Описанье старой Малороссии, т. III,
1902, стор. 164—165.

№ 82

1649, (жовтня 23) листопада 2. Чигирин. — Лист до коро-
нного канцлера Юрія Оссолинського про складення реєстру на
з прохання підтвердити на своїм права Запорізького війська
і православної церкви

*Jazńewielmożny mości panie kanclerzu koronny, mój wielce miłości-
wy panie i dobrodzieju.*

Zawsze ja wysoce sobie poważam wielkie dobrodziejstwo, któremu
z wszystkim Wojskiem Zaporskim po w. mci, moim miłościwym panu
i dobrodzieju, uznawał. Pisanie¹ oddano przez sług w. m., miłościwego
pana, według którego zaraz uniwersały do starostwa Bohusławskiego
w. dalec, aby ci, którzy nie należą do Wojska j. kr. mści Zaporskiego,
włoszowicą nadana nie szczyteli się, ale pod posłuszeństwem panów zwoisich
byli. Teraz lubo trochę nie wszystko według rozkazania j. kni. mści, pana
naszego miłościwego, spierzają, — cierpliwymi według podatków będą,
— jednak jako najprędzej to spierządzenie wojskowe będą pospieszal. Tylko
o to, w. m., pana naszego miłościwego, ze wszystkim wojskiem upra-

¹ Тамодій Носак.

² У кєсїї: ораієм.

szamy, aby tak wolności nasze, które nam podane, jako też i wiara na tym sejmie uspokojone i konfirmowane były, a my jako raz wierność poddaństwa naszego j. król. amsi oddali, tak i teraz gotowości na każde rozkazywanie przeciwko nieprzyjaciółom ojczyzny stawać, lubo to tak wiele dusz niewinnych poginęło i w niewolę poszło, wszystko za przejrzeniem boskim, czego my nigdy oplakać nie możemy. Lecz gdy lenie p. bóg wszechmogący zechce, i dawniejsze w tej niewoli zawalonego wydzwignię¹. Na ten czas uniozone usługi moje pilnie oddaję w miłościwą łaskę w. mci. pana mego miłościwego.

Datum w Czacherynie, 2 9-bris 1649.

W. mci. mego miłościwego pana² i dobrodzieja we wzajem powołny sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska jego król. mci Zaporskiego.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Рацівіцкіх, відділ II, папка 9, № 1234, Київ.
ЦДДА УРСР у Києві, ф. 1230, стр. 304, арк. 4, стр. 375, прк. 2. Фотокопія.

Переклад

Ясновельможний милостивий панє коронний канцлер, мій великий милостивий панє і добродіє.

Я завжди високо єдию велике благоволенє в. м., мого милостивого пана і добродіє, по відмовленю до мене і до всього Війська Запорізького. Слухи в. м. милостивого пана передали мені лист, згідно з яким в негідно вийшли змертали до Богородицького староства, щоб ти, як не належить до в. кер. м-ті Війська Запорізького, не поклявся надати їм свободу, в задоволенє у пошуку і своїй паню. Тепер, як я і не хотє вкредувати згідно з кляквом і. кер. м-ті і пана цього милостивого, — хай [твоя] будуть терпелив шидо підляти, а в якийвизгоді пострахєся значити відкритє сподєвженє. Тільки про те в. м., пана владного милостивого, з усім відомим процесом, щоб справ наданих нем милостиві і єго віру були помождені на цьому сеймі і затвержені, а як, відданих користь кидити віддєства і. м. м., гетові твоя на першої згоди, приступити проти користь бєтєвизданє, як таке благо дує невизнанє загубило і в невдоволенє потєрпєно; але як не станє з проєвизданє божого і як чього ніколи не можємо оплакати. Але якщо той господар бєт вєнегудній згоди, то ринєти повновладного з цієї згоди підляти. Затим відданю поєрні свої послуги до милостиві авєкє в милості, пана мого милостивого.

Дано в Чьачеріні, 2 листопада 1649.

П. милості, мого милостивого пана і добродіє у всьому повірній слуга, Богдан Хмельницький, гетман його кер. м-ті Війська Запорізького.

№ 83

1649, листопада 8 (18). Київ. — Універсал про затвердження
Івана Скардера чернігівським відтом

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго королєвської милости Запорізьким.

Всім воецї і кожному зособна, кому о том відати належить, мени-

¹ Речення в копії змінюване.

² Сямо рана прозвищу у копії ф. Рацівіцкіх.

вите паном полковником, сотником, атаманом, асаулдом і всім козаком
Войска єго королевської милости Запорозкого і аясданім нашим, також
месчаном черниговскім і селяном, чиним ведомо сим листом нашим,
як постерігаючи вроди, аби порядок бил і справедливост святая мно-
жилас, прето, за обранєм всего господарства міста Чернигова, подлуг
виршого листу вашого, ім даного, Іоанна Свейдера за войта і дозору
міста і волости, ведлуг права майдебургского, месчаном черниговским
служачого, теда і ми, угадівши і маючи заденне і почитне поступки
помочного Іоанна Свейдера, яко чоловіка тогошого і на те способного,
повагою нашою гетманскою за войта і дозору міста єго королевської
милости Чернигова постановляємо і стверджуємо, що, которого уряду
имат заживати і держати аж до живота, яко право тоє значай свой имат,
же войта доживотине упринеловане, в чем дальшю конфірмацію от
єго королевської милости за сим листом нашим одержат. А тепер за
єм универсалом нашим моєца єст вшестисотий войт месгом радия і
єравитє і волосчавани задана до міста внаєжачими, то єст Сабзином,
Рудком, Седесичном і іншими, і їх судити, порядки внаєждовати, ко-
торого мают служити і поважати, так месчане, яко і волосчане менава-
ни, і во всем прилежанє мают бити на складку, в чом потреба. І тєра-
рство наше, волкдвик і сотник, і вси козаки мают плавовати, яко на-
місника нашого, і ни в чом перешкоди не чинити. Особливо варуємо,
кто би який би в бунтовник, там же зараз мают карати, не отсылючи
до нас, а до пререченого войта нашого і намісника некто справи не
имат мѣти ни в чом, только ми само. Вглядом которого уряду тому ж
войту для обийсти єго з даски нашою гетманскою даємо млинки Лопат-
вський і Застрѣвський і єго власний Кувичиний, а на міську потребу
єзеро і озеро і в дотор мавни подвємо, до міста внаєжачне. Которому
то листу нашому аби некто не бил спречний, і овнєм у кожного аби бил
цале і неперущене держати, под карася сротлим войсковим, што кождей
спречной, за даєм нам відомости, яко агвалтовник листом наших гет-
манских, судет строго покарам.

Писан у Києве, дня осьмого місяца новемаря, року 1649.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Київський державний історичний музей Української РСР. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 152,
Микола Сидорівський, № 23, Київ.

Сербичовський А. С. Записки. Акти по істории землекладения в Ма-
гдебурге. Чтения в историческом обществе Нестора Магольскаго, кн. IV, вы-
пуск III, 1890, стор. 96—97, № 9.

Рудковскій П. Я. Доволенко. Труды Черниговского предпарательного
комитета по устройству XIV Археологического съезда в г. Чернигове, Черни-
гов, 1908, стор. 26—27.

В. Мидальский. Пять документов времени Богдана Хмельницкого.
Труды Черниговской архивной комиссии, в. III, Чернигов, 1913, стор. 145—146,
№ 2.

№ 84

1649, листопада 12 (22). Київ. — Універсал про зборону козацької роботи шкоти в лісах Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман Войска его королевское милости Запорозького.

Сотникови васильковскому¹ і всім козакам около сел Глевахи, Малютини і Юревки монастиря Михайлівського Золотоверхого київського мешковачини ознайомум, як велебний отец ігумен з братишо своєю ускаржалася, же от вас волюку шкоти в дуброве і в лесах мает. Прето под строгостю войсковою приказуем вам, збисте от того часу поперстали в тые дуброви і леса веждати і шкоти чинити. А если би который уворним был, а сего листу нашего не слушал, таковой казней і нагородити² і строго караний будет. А особлине пан сотник васильковский своїм сподовсти повинен і кожного строго карати мает, на которого сьарга будет, а ежели би фольксвал і справедливости не чинил, тедь строгости войсковою дознает, азди ж особлине на вас ускаржаются.

Писан в Києве, року божого 1649 місяца новерня 12 дня.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На другой полонині аркуши: Первий універсал гетьмана Хмельницького на обворовання луци.

Державна збірка бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописно-археологічний музей Київської духовної академії, № 3М Оригінал.

ЦДАДА, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 5/1750, арк. 12. Перепис.

№ 85

1649, листопада (15) 25. Київ. — Лист до Яна Казимира з повідомленням про перепис Запорозького Візська та про посилку козацьких полків на допомогу крисяському ханові

Najjaśniejszy miłoścywy królu panie, a panie nasz miłoścywy.

Libo tak rozmaite słychy dochodzi, jednak świętobliwoscia słow i písma w. k. meć, p. a. m. cale ulam i dosyć rozkazanim w. k. mci czynię Rewizję wojskową jako najprędzej odprawuję, którą, spodziewam się, przed konkluzją sejmową skończę¹ i posłów naszych z wiernym podsta-

¹ Миліко Бут.

² Так у тексті.

³ Граб. скобачит.

stwem naszym, oddając pod nogi majestatowi w. k. mci, wyprawujemy, o czym wszystkim szerzej pisałem do j. p. wojewody kijowskiego, który w. k. mci zyczliwość poddaństwa naszego opowie. To też w. k. mci, jako wierny poddany, oznajmuję, iż han j. m. krymski jako z dawnych czasów dani bierał w Czarkasiech¹, i teraz przysłał do nas, abymy według przyjaźni swojej, którąśmy między sobą wiecznie zawzięli, dali dwa albo trzy tysiące ludu dla odebrania dani², bo gdyż się tak i przy postanowieniu z w. k. mcią wytworilo. A oni wżajem w. z. mci, gdzieby tylko w. k. mość ich potrzebował, zawsze przeciwko każdemu nieprzyjacielowi słuwać obiecyja. Raczej w. k. mość, p. n. m., uwiadomił nas, abymy według rozkazanja w. k. mci sprawili się. A na ten czas wiernie poddaństwo nasze i usługi pod nogi³ w. k. mci jako najpekniej i najpilniej oddajemy.

Z Kijowa, d. 25 9bris r. 1649.

W. k. mci, p. n. m. najniżsi słudzy i wieroi poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Центральний архів давніх актів у Парижі, ф. Раїнінська, відділ II, книга 14. Київ.

Державна архівна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (16), стор. 59—60. Київ.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотознімки з польських архівів, № 4750 (238).

Там же, Бібліотека, Записка М. Голубинського, № 4184, стор. 295—296. Фотознімки.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Остаповського, № 225, стор. 287. Київ.

Опубліковано: Гребовський, т. II, стор. 128—129, № 13.

Переказ

Найвисокий милостивий пане, королю, саме наш милостивий.

Хоч і доважді до нас ріни чутка, однак я почасти вірою святому слову і листом в. кор. м. п. н. м., і роблю так, як кажує в. кор. м. Я промовлю нехайовалде айсльній перетис, який сподіваюсь заперити до задоволеня слуху, і вразданою кажда річка, складеною нами віровідданістю до вас милостиві В. к. м. Про все це я докладніше писав в. к. айсьмому востові, який в. кор. м. розказав про віру приязальність і відданість. Як віровідданій вимовлено також в. к. м. про те, що В. к. м. вразданою їм, який з давніх часів зберігав ділову в Черкасках, тежор присладо до вас листа, щоб ми, врахувавши нашу дружбу, яку ми уклали між собою відаванди, дали дві або три тисячі чоловік для збораня данини, що було обумовлено при укладанні угод з в. к. м. А вино, в свою чергу, обіцяєть, де б тільки в. к. м. їх не потребував, завжди хоча будь-якого воюга виступити. Також повідомляє вас, в. к. м., про своє рішення, щоб ми дали згідно з вказаном в. к. м. При цьому покірно складено до вас в. кор. м. наше віровідданістю і послуги.

З Кієва, дня 25 листопада 1649 р.

В. к. м., п. н. м., найвищий слух і віри віддані Богдан Хмельницький, гетьман Ейська Зaporosкого.

¹ Мова йде про кінцарівку черкасів.

² Греб.: каїни.

³ Греб.: под nogи majestatowi.

1649, листопада 26 (середня 6). Чигирин. — Лист до царя Олексія Михайловича про адержаня татар від походу на російські землі та з подякою за посольство Григорія Неронова

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Руси самодержиду [и т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетман Войска его королевское милости Запорожского со всем Войском Запорожским услуги верные и злое челобитие.

За божиею помощью и повелением, згоду с высшебшим королем его милости польским и великим князем литовским и с Речью Посполитою уминивши, войска все распустились, где пришла весть в дороге до царя крымского, што доские казаки великую шканду в Крыме починили. И там я, будучи прямым слугою вашего царского величества роговаривал, чтобы си войско на города украинные вашего царского величества не ходил и православных христиан для поной.

Тогда указки, виде царское величество, чтоб доские казаки во смиренни были с крымским царством, а я инова буду царю крымскому роговаривать, чтоб не ходил войско в города вашего царского величества. А войско татарское все на нашей стороне. А гетман и все Войско Запорожское уминено с великою любовию посланца твоего царского величества Григория Неронова с подьячим и с товарищи принятии и посольства выслушания, за пожалование твоему царскому величеству ниско челом бьем, и гетманско твоему царскому величеству за то отслужовать.

А дворянина твоего царского величества, не задержав, отпустил, который дворянина твоего царского величества Григорей Неронов изустно вашему царскому величеству службу вашу скажет. А при том уваженье услуги наши твоему царскому величеству отдаем.

Писан в Чигирине, дня 26 ноября 1649 году.

Вашему царскому величеству во всем повольные слуги¹, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Малороссийской архива, стов. 75899, арх. 132—134. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белгородского письма, князя дия гетману во государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Руси Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкой з Григорием Нероновым в вышечном во 158-м году декабря в 20 день». Сербия-Варшава: Акты КСДР, т. VIII, Прибалтика, стор. 303, № 31. Воссозданы: т. II, стов. 293, № 126.

¹ У цієї давньої слова: а под тем князем.

1649, (кінець листопада). — *Наказ послая Замовського Війська на варшавський сейм*

Instrukcja do oświeconego senatu i kola posełskiego na sejm warszawski 1649 zgrupowanych od Wojska j. k. mci i Rzpiej Zaporoskiego.

«Lubo pod czas incendii belli terańniejszego w państwach j. kr. mci i Rzeczypospolitej było, pan bóg jednak świadkiem, że nie z naszej przyczyny, ale właśnie z wielkiego ufrańlenia, któreśmy przez kilkanaście lat ponosili od ich mew pp. dzierżawców ukraińnych i pp. pułkowników, różnych ludzi i Żydów, że nie raz o krzywdy nasze, krwawemi łzami płacząc, do majestatu ś. p. pana Władysława j. kr. m., p. n. m. i dobrodzieja, suplikowaliśmy, który jako ojciec, miał w tę krzywdę wejrzeć... nasze serca i w tym żalu nas utulił, jednak że dispositio divina po śmierci ś. p. ośego ho sprawiła, że invidius musiało się wszystko wypełnić według woli jego ś. Kto tego przyczyna, nam sprawiedliwy sędzia sądem swym św. rozrychnie. Jednak my serdecznie tego żałujemy, i do róg najjaśniejszych majestatów j. kr. m. i Rzeczypospolitej, teraz nam szczerliwie panującego, upadamy, że nas, pod patrocinium swoje wzięwszy, klemencją ojcowską wszystkie występki nasze przebaczyć i pokryć raczył i do dawnej miłościwej łaski swej przyjąwszy, prawa, wolności i privilegia nam od antecessorów, ś. p. najjaśniejszych królów ich mościów polskich przywilejem, teraz święto nadanym, przywrócił; my obaczwszy ojcowskie ułtowanie i wielkie miłosierdzie króla naszego, teraz szczerliwie nam panującego, gnowiąmy, jako wierni poddani j. kr. mości i Rzeczypospolitej przy odwołaniu przez posłów¹ naszych wiernego poddaństwa, przeciwko naszemu nieprzyjacielowi pierś swoje sławił i bojnie krew naszą za dośrojenstwo w. kr. m. i całość Rzeczypospolitej wylewał; o to przy tym poslowie nasi j. kr. m. prosić mają, aby z miłościwej klemencji swej pańskiej nie wypuszczając, łaską swą przychylając, nas do usług swoich i Rzeczypospolitej oświadczyć raczył.

Przywilej ten, któryśmy otrzymali z miłościwej łaski j. kr. m. i Rzeczypospolitej pod Zborowem, na terańniejszym sejmie drugim potwierdzić raczył i z pieczęcią zawieszoną wydać rozkazał, jak i deklaracji punkta, któreśmy łamie otrzymali z pieczęcią koronną i z podpisem j. kr. m., nie z nich nie wyrzucając², konstytucją sejmu terańniejszego, nie odkładając na inną sejm, stwierdzone i konfirmowane były.

Unia, która od dawnych lat między nami kłóci i do niestalku ojczyznę przywołał, jako nieraz za zesłaniem od ś. ojca papieża legata ganiona była, (uti patet in decreto) jako też i ś. pamięci król jego m., p. nasz miłościwy, chciał był w tym miłościwą łaską swą pańską oświadczyć i unie gemierzyć, a iż do tego czasu kłóca, wolno tedy ich mościom ojcom unitem

¹ Гетьманство отримав Максим Нестеренко.

² Архів ЮРП: вступити.

tak zastawać, jako i teraz, tylko cerkwie prawosławne, katedry, które niedawnemi czasy pozabierali, fundacje, od prawosławnych fundatorów nadane, prawosławnym duchownym naszym, tak w Koronie Polskiej, jako z W. Ks. Lit., powrócone były według obietnice j. kr. m., żeby już ta różnica między chrześcijanami nie krzewiła się, o to usilnie i pokorne postawie nasi gorącą swoją prośbą do j. kr. m. i Rzeczypospolitej wnosić mają.

Liczbę Wojska Zaporoskiego 40 m. spora zdaliśmy, regestrów jednak dla prędkiej wyprawy posłów naszych nie dawamy teraz, lecz zaraz, jako najprzedy, z regestrami drugich wysłamy.

Szalchts, kórakowiek pod ten czas zamieszani jakikółwiek sposobem, tak religiję greckiej, jako i rzymskiej, przy Wojsku j. kr. mości Zaporoskim bawili się, według obietnice j. kr. m. i wszytkiej Rzeczypospolitej, że z klemencją swęj pańskiej raz odpuścić raczył, i teraz na tym sejmie aby konstytucją elevatedo było i cokolwiek po kim uproszono, aby annihilowano i zniszczono.

A iż ich mc. pp. obywatelowie województwa Kijowskiego i Czerniechowskiego nie na zwyczajnych miejscach sejmiki odprawowali, to nie z własnej naszej przyczyny, ale za nieprędkim przesłaniem listu j. kr. m., przez co my, jako niewiadomi, przed j. kr. m. i Rzeczypospolitą winnymi się być nie znamy.

Swowolników tych, którzy podczas świętobliwego pokoju i łaski j. kr. m. wiele zbrodni poczynili i ludzi pozabijali, mimo wiadomość Wojska j. kr. m. Zaporoskiego, tych wszytkich w sekwestrasie naszymy dobytej i gdzie będzie rozstrzanie j. kr. m. i Rzeczypospolitej, odsyłać gotowiśmy, aby ten ogień uśmierzał się.

Ich m. pp. obywatele ukraiński i inni żadnego nad poddaniem swemi czynić kerania nie mają, luboży który i przy wojsku na ten czas był.

A cokolwiek j. kr. m., p. n. m., pod Zborowem w deklaracji punktów wyrażonych ręką swą pańską i pieczęcią koronną stwierdził, teraz posłowie nasi we wszytkim z punktami, upadłszy u nóg majestatu j. kr. m. i wszytkiej Rzeczypospolitej, zgadzać się mają, usilnie prosząc, aby ces i prawa nasze wszytkie konstytucją stwierdzone były, a na insze sejmy nie odkładając, na łraźniejszym w tym potęścić nas raczył.

Tę instrukcję posłom naszymy, od Wojska j. kr. m. Zaporoskiego wysłany, dajemy, według której, j. kr. mości i wszytkiej Rzeczypospolitej humilnie obseguła sua oddawszy, prosić mają, aby nas miłociwie zachowawszy przy łasce swęj pańskiej i sub tułetam suam wzięwszy, nam wszytko pokonem a wiernym sługom swoim, co by się tylko z nieumiejętności naszej wykroczyło, wybaczyc i ojcowską miłociwą łaską swą pokryć raczył.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. kr. m. Zaporoskim.

Церковному справі записано і вписано, ф. Рязанська, січня 18.
стор. 14, арк. 346—351, Копія.

ЛІТІЯ УПЦР і Катої, ф. 1230, стр. 299, арк. 2—8. Формозова.
Оригінал: Архів КДЗР, к. III, т. IV, стр. 362—365, 74 і 153.

Переклад

Інструкція до пресвітлого святих і посольського кола, що зібрався на вирішення справи 1669 від Я. К. М. і Речі Посполитої Віцисла Запорозького.

Господи, будь милосивий, що великим поклолом віном і Речі Посполитої відносивши нас в кінній війні, але саме через те, що протягом кількадесяти років ми знаходилися востороні з-увахи від Ім. М. по українські державці і ми, неслухняні, в також від різних людей і старців, так що не раз, плуччи кривавими силами над своїми кривавою, зверталися голубо до милосердя св. Я. Владислава, Я. кор. М., П. К. М. і дебродів, кола, як батал, повинні був розганяти ці сморки... і наші серця в трайі скорботі потягати. Однак з провадіння божого так сталося, що після смерті його св. Я. проті якийсь час і бажави мислю всі здійснюють згідно з його св. волею. Хто є аквентично шасте, вирішити ємо справедливої судия своєю славою глуми. Однак ми впері нехотілих про це і, провадючи до ніг кавадської величності Я. кор. М., який вийшов від насного слухача, і Речі Посполитої, просимо, щоб кола яке від свій зміст і батальського доброту змолви простити і подарити всі кола прощати і, залучивши у даній своїй милостивій ласці, відновити кола права, відносно і провади, відкази нам св. Я. величностім кавадським польським королем Я. М., нашою надією «емер провадики, М», побачивши батальську доброту і велику милосердя нашого короля, чий милосердя вийти ласку, як вірогідності Я. кор. М. і Речі Посполитої, відлічити вірогідність вчез наших кола і готові стати стійко проти якого короля і штаро провадити кола за гідність Я. кор. М. і відієть Речі Посполитої. При цьому кола роски мають прощати Я. кор. М. про те, щоб він, залучивши нас у милостивій своїй суділі та заохочуючи стійко ласкою, змолви допустити нас до своєї і Речі Посполитої милости.

Щоб той провади, кола не одержали з милостивій ласки Я. кор. М. і Речі Посполитої від Збривення, Я. К. М. змолви на вишляючи своїм плурте підтвердити і відати нам з правдивим почуттям, в також щоб були затверджені і закріплені без змін конституцією ковадської сейми і не відказувалися на своїм сейми протія декларції, які на так не одержали з відносно початком і відієть Я. кор. М.

Уже від давніх часів англичан між ними ковадичну і приносили до заохочування, як батальські — це не раз ганя легит, приславши св. отчим намю (як видно з депрети), в також св. Я. король Я. М., в. К. М., і кола був показати свою милостиву ласку ласку і жно прибирати. Тому що до цього часу транш ковадична, можна їх м. стійко змолви ковадична, як є тепер, відкази щоб православний церква, кафедр, які ведено пошарали, фундації, надані православними фундаторами відносно православному духовенству, як у Керони Польській, так і у Великому князівстві Литовському, які пошарали відносно обидвома Я. К. М., і своїм бажанні своїм змолви нам змолви, що не відносно нас. Про це кола ласка мають відносно і гарче просити Я. К. М. і Речі Посполитої.

Ми відрозуміли 40 тисяч Віцисла Запорозького, однак реєстри тепер не посидимо через поспішення виправлення наших кола, але зараз же відновивши ковадичні кола роски з реквиратами.

Щоб, як і грамади, так і римської віри, яка від час ковадично з будь-якої причиною перебувала при Я. К. М. Віцисла Запорозького, згідно з обидвома Я. кор. М. і всієї Речі Посполитої, керува зі своєї поблагородності змолви простити, — в тому що ковадичні своїм щоб конституцій не було змолви, і всі, що для будь-якого виправлення, щоб було здійснено і виплачено.

А що Ім. М. по обидвома Ковадського і Ченішиского відносно провадичні держави не як значних місця, то це сталося не з нашої причиною, а через те, що певно відділено ласка Я. кор. М., і ми про це зного не знали і тому не ковадично себе великим мерсі Я. кор. М. і Речі Посполитої.

Тоді всі сподіювалися, що під час святаго мру Я. ласки Я. кор. М. віднаки багату злочинів і розбавили чимало людей без відомки Я. кор. М. Віцисла Запорозького, ми змолви від добрим підказом і, якщо Я. кор. М. і Речі Посполитої наважуть, готові їх віддати, щоб той ворожо загався.

І ч. по україн обидвома те кола як повинні керати свої відкази, хоча б хто з них в той час і був при віцисла.

А кожна з тих пунктів декларації, під її стр. м. п. н. м., під Збором своєю рукою і власною печатью затвердив, теж кожні послы мають підписувати і вказати до сієї величності й, стр. м. і всієї Речі Посполитої, дуже просити, щоб вони (пункти) і всі інші права були затверджені конституційно, і на вони собі не відкадались, щоб й м. а. закон порадувати нас якомога самим.

Цю інструкцію даємо нашим послам, виходячим від й, стр. м. Півсюка Запорозького, відно з вами, відданого й, стр. м. і всієї Речі Посполитої своєю печатью одлучити, вони мають просити, щоб король, замовивши нас якомога у своїй людській волі під свій захист, згодом пробачити нам, покорию і впрямі служби своїм, які, що бояки вчинили через нашу неосвідченість, залишити своєю безумовною милостивого ласкою.

Богдан Хмельницький, отримав й, стр. м. Півсюка Запорозького.

№ 88

*1649, грудня 31 (1650, січня 10). — Из листа до пугильського
воеводи Семена Прозоровського про відправку російського
посла Григорія Неронова*

Вельможний милостивий пане воевода пугильський. Нимеючи ми посла от его царского величества, добродей вельзого Григория Неронова с товариством, которого мы со всею признанью, не замешкали, отпускаем. А вам, яко приятелени твоему пришло с любив, чтоб мы здравия твоего пана нашего через се навестили и в любив, яко православные христиане, с собою жили до ласки божией. Однако ты, через посланца вельзого, которого при после его царского величества посылаем, нам о своем здравии ведемо учини, а мы и на пришло-и час готовы для ласки его царского...¹

ЦІЛАДА, ф. Малоросійський архив, д. спр. 75818, арк. 71. Переказ, з заголовком: «Список с листа, який писав в Путивль в боярину и воеводу во князю Семену Прозоровскому Прохоровскому Богдану Хмельницкому, отимав Епископа Запорозького, а в Москві той лист пришло в дьяконшию во 136 м году, декабря в 31 день.
Опубликовано: Воссоудания, т. II, стор. 298, № 121.

¹ Закінчення нема.

1650, березка 3 (13). Київ. — Універсал про «послушество»
міщан села Кишціні панові Іакову Пекулцикому

Богдан Хмельницький, гетьман с Войском его королевские милости
Запорозьским.

Примазываем тем писаннем нашим мищаном кишцинским, чтоб есте
пану Гельмшени Пекулцикому, яко державцу своєму, всякое послуша-
ние и подданство, как перед тем, так и ныне отдавали, и во всем пана
своего против дланого князича, или урядника от него посланого, слу-
шали, а всяких бунтов, своевольств не чинили. Также и в письме наказа-
ном от панов судей войсковых, на то справу от мене посаженных и ро-
зославных чтоб пану Гельмшени Пекулцикому довольно стало, а естли
бы какие своевольники, разрушаючи покой пана своего и слугу посла-
ного от него не хотели слушати и сему листу нашему спротивлялися,
таких мы позволяем жестоко казнить, как бунтовщиков и непослуш-
ников. И когда за милостию божиею покой достаточной стался, которой
есть соймаи полачий и права Войску нашему Запорозьскому подтвер-
жены, а казачки письменные, которые тем обрещутся в той местности
Кишцинда, чтоб при воланностях своих пребывали, а до панских пожит-
ков и всяких виновных не помышляли.

Писан в Києве, дня 3 месеца марта лета 1650.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

ЦДАДА, ф. Сибирський приказ, спом. 1636, ч. II, арк. 344—345. Пере-
клад з заголовком: «Список з безперечною писемлю».

Опубліковано: В. Єфимовський. До історії військового суду та земельних
відносин на Україні за Хмельниччиною, Науковий збірник за 1927 р., стор. 25.

1650, березня (10) 20. Київ. — Лист до кмітницького старости Петра Потоцького з вимогою не давати приводів до порушення миру

Wielmożny m. panie starosto kamieniecki, mój wieśce m. panie i przyjacielu.

Za powroćeniem posłów naszych z sejmu waltnego warszawskiego, ze którym z miłościwej łaski j. k. m. i Złecysturoplitnej konfirmowane praw obywatelskich, teraz zniósłszy się z j. m. p. wojewodą kijowskim¹, według rozkazań j. k. m., którzy nad wolę i wiadomość wojskową poczynałi, zapłatę swą pod bytność j. m. p. wojewody wzięli i pułkownikom serio przykazałem, aby tumulty uskraniali i krzywd tych karałi. Jedno w m., m. m. p., jako zrazu i przez te wszystkie czasy rozsądnie poczynać raczyłeś, i teraz uniżenie prosimy, żeby się wojska nie nabiżaly i ludzi niewinnych nie gubily. Z naszej strony według rozkazań j. k. m. kadecem² ganięno byćzale, a w m., m. m. p., racz awęj stronie zakazać, żeby przyjezdy towarzyszywu naszymu nie dawali. O czym wszystkim z j. m. p. wojewodą kijowskim, jako komisarzem, a i na miejscu reprezentującego persczę j. k. m., postanowiliśmy. Pułkownikowi bractawskiemu³ surowo przykazałem, aby tego pilnie przestrzegał. Przytym powołne usługi moje w łaskę w m., m. pana jako najpilniej oddawam.

Datum w Kijowie, d. 20 martia a. 1650.

W m., m. m. pana, we wszystkim zycyliwy przyjaciel i sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporoskiego.

Лист в Краков, Збірка Руських, № 31, стор. 79. Київ.
ЦДАУ УРСР у Києві, ф. Колегія грамот російського царя та українське українське гетьманів, оп. 2, стр. 24, зр. 1. Фотокопія.

Переклад

Великоможний м. пані староста камієнький, мій вієсцьє м. паніє і приєциєлю.

Після повернення наших послів з варшавського вального сейму, на якому з милостивої ласки і. к. м. і Речи Посполитої були затверджені наші права, в віярзу ж зв'язалися з і. м. п., відслідкали колегію. За наказом і. к. м., і. м. п., що дієли проти нас та без відомої відомої, були коварні від нас перебування і. м. п. воєводи. А підлягли нам в такому суворому наказанні, щоб приборкували неволоте та за будь-якої кривди карає. Ім, м. м. п., як зразу і через те всі ці часи розсудливо починаєш, і зараз унижене просимо, щоб війська не наблизалися і людей невинних не губили. Ми, з нашої сторони, за розказом і. к. м. було ганиєно кривдяти, а в м., м. м. п., за нашою стороною заборонити, щоб приїзди товаришів наших не давали. Про що всім з і. м. п. воєводою кийовським, як комісаром, а і на місці представителем першої і. к. м., постановили. Пулківникові брацлавському суворо приказав, щоб цього суворо дотримувався. При цьому покликані наші послуги в ласку в м., м. пана як найпильніше віддаю.

¹ Адам Кисіль.

² У моті: Ядвіґа.

³ Давид Нечай.

раству проїзд до зведенням. Про все це ми постановили з й. м. п. казначейм вказою на комисаров, який за місці представляє особу й. к. м. Владиславу полковникові в сумарі вказав, щоб цей постанови старано додержуватись. А згодом мажорданаме відносно своєї поведінки на листу в й. м. м. пана.

Лист в Києві, дня 20 березня 1650 р.

Ви, м. м. пана, доброзичливий приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман й. к. м. Війська Запорозького.

№ 91

1650, березня (10) 20, Київ. — Лист до Яна Казимира з вимогою зберігати права православної церкви

Najjaśniejszy miłośnicy królu panie, a panie nasz wielce miłośnicy. Za deklaracją łaski waszej królewskiej mości, pana naszego miłościwego pod Zborowem nam miłościwie konferowaną, a teraz na suplikę naszą z pańskiej waszej królewskiej mości klemencji i wstykliej Kpłej konfliktowaną na sejmie, uniesienie, jako wierni poddani w. k. m., panu naszemu miłościwemu, czynimy grates supplices, najuszyszego prosząc, aby długim i szczęśliwym panowaniem w. k. m., pana naszego miłościwego obdarzyć raczył.

Strony uspokojenia religiej, której respektem zleciłamy jego mci ojcę metropolicie i duchowieństwu, iż do doskonałego uspokojenia na teraźniejszym sejmie przyjsz nie mogło, i za tę łaskę w. k. m., panu naszemu miłościwemu, uniesienie dziękujemy, prosząc pokornie, aby to wszystko, cokolwiek includit w sobie diploma exnunc w Koronie, jako i w Wielkim Księstwie Litewskim w egzekucją wprowadzone było, gdyż zważywszy panem unilom rozkazania królów panów postporone. Czego doświadczyliśmy za żywota świętej pamięci króla jego mci, pana brata w. k. m. i powtórnie prosimy, aby już dysydenicy in religione graeca więcej nie zostawalo i aby post decessum panów unilow starszych, którzy za przywilejami świętej pamięci króla jego mci katedry, cerkwie z dobrami trzymają, już naszym duchownym religiej starożytniej greckiej posлушенства patriarchy konstantynopolskiego oddawane te beneficja były, a jeżeliby za szczęśliwego panowania w. k. m. desideria nasze efektu swego nie wzięli i w recess poszły, tedy Wojsko Zaporskie w. k. m. prośbę swoją ékinczarz rusa, jest bowiem siła w Wojsku Zaporskiem, których przodkowie w cesarstwach tak koronnych, jako i litewskich leża, (które unicy pozabierali), ci chcą, aby ofiarę trybem starożytniej religiej swej idąc, za dusze ich czynili, póty zawsze suplikować będą, poko do ręku naszych prawoslawnych duchownych nie dostaną.

Regestra wojskowe w. k. m. posylamy, prosząc, jeżeliby podług asygnczej w punktach zborowskich więcej zbywalo, tedy w. k. m. jako pan nasz miłośnicy, racz z pańskiej swej klemencji dysymulować, gdyż i takechmy w komputowaniu wojska wielkiej zatyli trudności.

Excessivi, którzy urzędników panów swoich po zawartym pokoju zabijali, odnieśli iuxta qualitates excessum poeni pod bytność w Kijowie jakiewiczelnego jego m. pana wojewody kijowskiego et totius nobilitatis województwa łubelskiego, i dalej będziemy się o to starać, znowgąc się z jego m. p. wojewodą kijowskim¹, aby pokój świętobliwie zachowany był, praedcedenō viam excessivi do wszelkich tumultów.

O to tylko w. k. m. pana naszego miłościvego prosimy, abyśmy przy deklaracji łaski w. k. m. zupełnie zachowani byli i wojska koronne dla trwogi pospólstwa nie zbiliłali się.

Siniemy ze wszystkim wojskiem w. k. m. upadłszy u róg najasniejszego majestatu, prosić za Iwanem Teterewskiem, za drugim Piotrem Kolowiczem, których bezwinnie więzieniem trapią i do tych czas nie puszczają, racz z miłościvej łaski swej pańskiej rozkazać do kscia jego m. pana wojewody krakowskiego² napisać, aby za rozkazaniem w. k. m., pana naszego miłościvego, onych ze wszystkim handlem kupieckim uwolnić rozkazał, a my za najasniejszy majestat w. k. m. gotowimy według rozkazania w. k. m. zdrowie nasze ronić, pana boga prosząc za długowieczne panowanie w. k. m., pana naszego miłościvego.

Na ten czas wieńcie poddaństwo nasze pod nogi majestatu przez posłańcy nasze w. k. m., panu naszemu miłościvemu, oddajemy i o to prosimy, aby z miłościvej łaski nas poddanych i sług swoich nie opuszczając, posłańcem naszym, o co będą suplikowali, miłościve się stawili.

Z Kijowa, d. 20 martii anno 1650.

Waszej kr. m. pana naszego miłościvego najniżsi podnóżkowie i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem waszej kr. mci Zaporskim.

Ażpeca: Najasniejszemu a niezwyjęzonemu majestatowi jego kr. m. p. p. n. miłościvego, do miłościvych rąk.

Библиотечка Красніцкага ў Варшаві, фук. 4022, № 503. Оригінал (забу-
лений).

Субліновано: Паневіцка, т. II, вiддзі III, стр. 9—18, № 2.

Паневіцка, вiд. 2, з дапаўненнямі, т. II, стр. 567—568, № 2.

Переклад

Найаснейшай миласцівай ваме королю, паню нашу миласцівай.

За декларацию з ласки вашей короньсканой миласці, пана нашого миласцівоу миласцівоу дилу ваме під Збосковом, а тепер на ваше прохання з ласки нашоїшай вашой миласцівай миласці і всім Речі Посполаней затриманю на собі, ма, на армію дану, в. к. м., нашому миласцівоу панови, складало подіру подлку і просимо бачи собі в. к. м. нашого миласцівоу пана дилгом і цілостану вануваном обділани нисши.

Шлімо умарованеня речей, що це ма з повнотан дилучше біго м-ці отану маршдиту і дилонисту, і зоч на нашолану собіц ца піддане повнотан ціе не рашчю ма, але і за ту ласку гаданю дилучше в. к. м., нашому миласцівоу панови, і ваночу хросноту, щоб не те, що містять у собі дилгом, було вандене до викрадіцкї ва у Кор-

¹ Адам Ксцик.

² Владислав Домінік Заславський.

роші, так і у Великому князівстві Литовському, бо пані улюблена завжди поминала короля молитвами. Варте просимо, щоб тепер, як і за життя св. п. короля Я. м., пані брати в. к. м., яке не було більше царю з грешної релігії, після смері старших панів умирати, ні і вмирати на основі праміслі св. п. його милости вельми кафедра і церкви з милости стили, ні добра були передано відомому духовному стародавній грешній віри послужити у Константинопольського патриарха. А якщо за відданого панування в. к. м. який бажання не здійсниться і який духовник будуть відомий, тоді Нікола Запорозький виступити надрукований в. к. м. своїм проханням, бо у Ніколу Запорозькому є багато талан, протин який лежить на у віршине, так і в дотепершій цювачі (які помібарами уміють) і вони хочуть, щоб за душі Іоанн предати відправлені обряди за стародавнього віром, і до того часу прохотимуть, який ці церкви не пограбують до рух відомого православного духовництва.

Після цього в. к. м. відомий реєстри з проханням, щоб, коли за обліком у зборівських пунктах буде більше людей, тоді в. к. м., як він милостивий сам, зможі зі списі і списі па це не звертати уваги, бо і так у відраховуванні відкази ми мали великі труднощі.

Злочинці, які після укладання миру побидали своїх панів урядників, понесли кину згідно з характером злощину, під час перебування у Києві його м. пані повелюваннями знавцяного вояводи і всім шляхеті тутешнього повелювання. І далі ми намагаємося, підтримуючи зброєю з його м. п. воявкам повелювання, свято беремо мар, перетягуючи шлях злочинцям до буд-яких заволотів.

Тимчас просимо в. к. м., відомого милостивого пана, щоб він поспішить була зборити дисципліне ділом в. к. м. і щоб королю відказ до нас не відбирався, бо це великегя несправдість.

Післяні зі всім відказом в. к. м. до вір відомості величності, каснімовість зрештє за Іоанн Тетурова і за Петра Котляра, яких понини чинити у в'язниці і до цього часу не випустити, зможі з милостивого ділом своєї князівстві, щоб відкази до князи його м. пана воявцяного вояводи, який за князівом в. к. м., пані якого милостивості, зможіна би їх зі всіма тутешніми товаришами, а ми за відказною величності в. к. м. поспіши за князівом в. к. м. віддати спис життя і зможі боля про довголітне панування в. к. м., відомого милостивого пана.

Затим складено через послів який відомості до величності в. к. м., відомого милостивого пана, і просимо, щоб, зможіши нас, відданих і слуг своїх, у милостивого ділом, виступити милостиво прохання князів князів.

У Києві, дня 20 березня року 1650.

Вірній кор. м., князі в. м., відомими підписки і вірностідан, Богдан Хмельницький, гетьман, з в. кор. відомості відомого Лаврентія.

Адреса: Найвистій і непереможній величності його кор. м. в. м. милостивому, до милостивого рух.

№ 92

1650, березня 10 (20)¹. Київ. — Наказ послани від Запорозького Війська до короля Яна Казимира

Kopia instrukcji posłan kozackim dana od Chmielnickiego, hetmana Wojska Zaporoskiego do najśniejszego majestatu jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego etc.

I. Przecież posłańce nasze humillima obsequia wiernego poddaństwa naszego powtarzając, do nog majestatu w. k. m. pana naszego miłościwego i wszystkiej Rzeczypospolitej upadając, pokornie, a jak najumiziej

¹ Дата встановлена на основі док. № 91.

prosiemy, aby wasza k. m., p. n. miłościwy przy konferowanych, stwierdzonych prawach na teraźniejszym sejmie...¹ Lubo non ad effectum deklaracji w. k. m. teraz przysłała, jednak znaczna jest miłościwa łaska w. k. m., że wolności² nam stwierdzić, czy jeszcze religia względem unij parlium zawieszona i lubo to w dipłomie położono, tego panowie unii w Koronie i W. Ks. Litewskim wszystkiego ustępować nie chcą, postępowano rozkazanie w. k. m. i Rzeczypospolitej i dawnego swego uporu się przestając, usłąpić nie chcą z dóbr dygnitarstw duchownych, należących antiquitus, na prawosławne cerkwie fundacji nadanych.

2. Mianowicie naprzód posłowie nasi prosić mają³, aby unia według deklarowanego i stwierdzonego słowa w. k. m. znieślona była, nie oddając na inny rok od roku, dalsze sejmy, ale teraz aby dla zgody totius christianitatis to koniec wziąć mogło, katedry, fundacje do monasterów i cerkwi od przodków nadane przywrócone były do prawosławnych duchownych naszych.

3. O to też w. k. m. pana naszego miłościwego jako wierni poddani prosiemy, aby wojska koronne do zamierzonej linii nie zbliżały się, nim pospólstwo do pierwszego efektu przydzie, a tymczasem znosząc się z jasniewielmożnym j. m. p. wojewodą kijowskim, uskramić będziemy.

4. My, będąc poprzysiężeni i wiernymi poddanymi w. k. m. jako najlepiej przestrzegać tego będziemy, aby z przysługą w. k. m. było. Od wszystkich pogranicznych cudzych państw postrzegać będziemy, żeby żaden nieprzyjaciel w Koronie Polskiej szkodzić nie mógł i do w. k. m. o to jako najpilniej dawać znać będziemy, tylko w. k. m., pan nasz miłościwy, racz desygnować na inne miejsce asystencyja tę, która w Kijowie, gdzie pułk w. k. m. jest...⁴ nie rezydował.

5. Regestra Wojska w. k. m. Zaporoskiego według rozkazania i deklaracji w. k. m., z podpisem moim i pieczęcią naszą wojskową, znak wiernego poddaństwa naszego oddając, lubo z uprzykramieniem ich mm. pp. senatorów i szlachty, o to umiennie prosiemy, aby w. k. m. klemencją swą pańską pokryć raczył.

6. Mamy i to konferowano z miłościwej łaski w. k. m., aby w woje wództwach ruskich dignitates i urzędy grodzkie i ziemskie szlachcie religijnej greckiej rozdawane były, a teraz mimo wiadomość w. k. m. i deklarację, aby pokój sejmem stwierdzony, to wszystko alienują, i według deklaracji sprawują się, racz w. k. m. pan nasz miłościwy słowu swemu królewskiemu dosyć czynić, ich mm. pp. wojewodów i starostów pisaniem swym commovere, aby rozkazania w. k. m. nie odmiatali.

7. Dobra cerkiewne, które sine nullo iure odebraze i za niesubstancji agramianiami zawiedzone, przy cerkwiach i funduszach L. nadanych zost-

¹ Małyta, sporyszyno nas zachował.

² z V. Serowem: własności.

³ Писемко речовий перекладено в державно гурму.

⁴ Małyta, sporyszyno aby.

w.aly...¹. Na ostatък просiemy w. k. m. razъ zmlowanie swe pańskie po-
kazac nadъ poddanemi swemi, aby ich mm. pp. senatorowie bezъ wiadomo-
mości w. k. m. z wojskami swemi nie nasyłpowali, dla których podъ mi-
łościwą a ojcowąską laską w. k. m. uciekać się będziemy.

8. A terazъ lubo dla slawy w. k. m. i Rzeczypospolitej, dla usługi
chana i mości prosiłbivnyj chcieli...², co za rozkazaniem i wiadomością
w. k. m. i według woli będzie zostawalo wszystko, o co suplikujemy do
majestatъ niezwyçynionego w. k. m., powinimy za majestatъ i panowanie
szczęśliwe, zdrowie nasze przeciwko každyemu sprzeciwiwajemy się zosła-
wadъ i jakie rozkazanie będzie, gotowimy czynić. Niemniej i o to uprasza-
my, abyś w. k. m. pan naszъ miłosciwy rozkazal według obietnice swej,
ktęcy jestъ wszystkiemu ziemi początkiem, Czaplіńskiego skarać, a my na
rozkazanie w. k. m. wszystkichъ pokaraliśmy, który i na potym żadnej
przysługi w. k. m. nie uczyni.

9. O to poslowie naszъ, upadszy do nóg w. k. m., prosić mają, aby unia
tak w Koronie, jako i W. Ks. Litew. zniešiona była i żeby wolno wśródzie
docelowym naszymъ tak w Koronie, jako i W. Ks. Litew. mabożeństwa
odprawować według zwyczajówъ starożytnych, a wojsko nasze od wszy-
skichъ podatków, aby wolne było i wszelkiej pomocy ichъ mm. pp. prze-
stali czynić.

10. O to wszystko просiemy w. k. m., pana n. miłosciwego, żebyśmy
miłosciwą laską otrzymali i tychъ posłańcówъ naszychъ miłosciwie odpra-
wiono. A my jużъ jednostajnie zostajemy wiernemi poddanemi i sługami
w. k. m. pana n. miłosciwego i každyego przeciwnego nieprzyjaciela gro-
mic obciujemy.

Bohdan Chmielnicki, hetman w. k. m. Wojska Zaporoskiego.

Інститут історії Академії наук України СРСР, Бібліотека, Записки
М. Губельного, 26 4184, стор. 332—334. Фотокопія з оригі.

Переклад

Копія інструкції, даної козацьким посломъ Хмельницьким, гетьманомъ Вісслау За-
порозькимъ, свідомимъ поспіхомъ до невідомості вишньої корольовської влади, князя вишнього мейстер-
ного і т. д.

1. Черезъ цихъ нашихъ послаівъ ми вамъ віддаємо вишню воєводину послугу і відпо-
відальність, свідомимъ поспіхомъ до невідомості вишньої корольовської влади, князя ви-
шого мейстерного та вишню Речі Посполитої, і промовили просимо, щобъ в. к. м. н. м. ч.
і, Маже права вишні, затвердженої коїцією себемъ. Хочъ докладно в. к. м. н. м. ч. не
затверджено, але з вишньої мейстерної листки в. к. м. н. м. ч. затверджено мілостивої. Щодо
зміст, що зазначено при ній віддадено. Після уїзненя в Короні і у Литовському Воєводину
коїцією, тоді про не сказано в докладі, ми хотули від васъ мілостивої, нава-
дъ в. к. м. і Речі Посполитої вступити і з своєї давньої упертої не хотули змінити
частки зупиненої устрою, ми давню властивість правдолюбного серця ми владі
бували.

2. А саме вишню послі невідомої мають просити, щобъ уїзні, зміст в докладі і від-
твердженої листки в. к. м. н. м. ч. була скасована, щобъ розоказати цілоти питання не відка-
зуючи на вишній рай, на вступити себемъ, і для згоди вишнього християнства коїцією.

¹ Текст зниклий.

² У тексті слово пропущено.

бували, відної грядки в. к. м. монастирем і церквям, дарюв же помирно казом,
приславуваю дувитику.

3. Як відріздилі просямо твоя в. к. м., в. к. м. п., щоб вірною військ на
вильжались до вісничей ділі, яко вельмиство твоє не засновитись, а там часом
ма, доможитись з вельмиством в. м. в. військом новгород, будемо його вітати
мироути.

4. Ма, як зачавши просямо і відріздилі в. к. м., вельмиство зберігати
те, що маю бути послугою в. к. м. Від усіх прирідомою мужик держав землі бе-
ретимемо, щоб новий верою не мог чинити Керою Польськой і вельмиством
вельмиством про те в. к. м., — тільки в. к. м., в. к. м. п., що зостав, наї прибути
в Керю, до є вою в. к. м., змож перестати на вою місці.

5. Відповідно до писку і доповідній в. к. м. віддано рекету в. к. м. Віська
Запорозького з вою віддано і вельми вельмиством, на змож казати віро-
віддано, і зоч не чиню і в. м. вельми сенаторам і сенату, поірою просямо, щоб
в. к. м. змож завестись і в іні рекету іною лісною.

6. З вельмиством лісно в. к. м. там було віддано чиню, щоб чиню, гродилі та
змож вірною у рудках вельмиством роздано чиню гродилі віно, а твоя, вельми-
ством на вою в. к. м. та докладаю, а твоя на те, що мер був вельмиством
лісно, усім чиню вельми. Змож, в. к. м., вельми докладаю, здійснює спр
вельмиством слово на вельми вельмиством змож і в. м. вельми вельми і старост, щоб кою
вельми в. к. м. не вельмиством.

7. Щоб вірною добра, які без вісничою праві і вельми вельмиством змож-
ді, було віддано, зможнімо про вірною, як і віддано і в. м. вельми. Поірою
просямо в. к. м.: змож, вельми вельми вельми вельми до вельми віддано, вель-
мом, щоб і в. м. п. сенатор без віддано в. к. м. вельми своїм не вельми, а яка
останні ма до вельмиством, вельмиством лісно в. к. м. вельмиством.

8. А твоя ми до слів в. к. м. і Речі Посполитой хотім в просямо доможу
вельмиством послужити змож в. м. „Нижко це всі віддаться за вельми і вою
та з віддано в. к. м. Ма просямо про те вельмиством вельми в. к. м., за вельми
вельмиством змож ми готові віддати життя, боронясь проти вельми, що чинити
спр, і будь-якої ніжко якого ми готові вельми. Ще раз просямо і про те, щоб в. к. м.,
в. к. м. п., відно з вельми вельми, казали вельми вельмиством, який є вельми-
ством вельми ліно і який віддано вельми в. к. м. не зробить, а ми за вельми
в. к. м. всіх новгород.

9. Успано до вір в. к. м., який після мить благоді й про те, щоб усім, як
у Керю, так і у Вельми вельми Літвильскому, сиріч була вельми і щоб вельми
вельми, як у Керю, так і у Вельми вельми Літвильскому, сиріч мого вельми-
ством вельми вельми вельми вельми вельми. Наше військ щоб було вельми
на усіх вельми та щоб і в. м. п. перестали на нас вельми.

10. Просямо про те в. к. м., в. к. м. п., щоб ми вельми вельми лісно і щоб
яко вельми вельми вельми було віддано. А ми всі вельми вельми вельми-
ством та слугами в. к. м., в. к. м. п., і вельми вельми, який чинити спр, вельми
вельми.

Богдан Хмельницький, гетьман в. к. м. Віська Запорозького.

№ 93

1650, березня 30 (квітня 9). Чигирин. — Лист до Довгого
Віська з вельми про дружбу і в вельми призначити на-
пайи на вельми вельми, які доможуть Запорозькому
Віську у боротьбі проти польської шляхти

[Од Богдана Хмельницького, гетьмана запорозького і од [ієго] Вой-
ська великого Запорозького атаману і всім у вельми] Войска Дов-
гого доброго здоров'я, яко братні [нашої], од господа бога вірне за-
чим.

[Яко]мо перед тим ждали по вас, і тепер шлюмо уник[ше] владячи жаддем, абище відомчи о том, же [братерство вічноє с панством Кримским сталоє, не [важливієє] вейменшоє кривди в панстві царя его милости [христіанско]го чинити; учините тоє з любви братерской, то [ува]жачи, же смо неволю од наступшюч наших термак, [а] бог відает, що чече будет дальє.

А нам для всего лаєска царя его милости кримского і всіх орд єст потребна, котрими і церквей божиєх, о котрєх усім нам потребно убиватися, не мало одшукалоє; сподіваємоє, же бог мідостивий і большєй примножит, только о тоє нам треба ст[ратити]с[я], абисмо уміли возжати приязнь царя его милости, котрой вічноє хочет з нами у братерстві бити. Жаддем тежді любви вашоє братерское, абище не хотячи пере[шкодо]мо [ви] ти, що єст потребно церкви божей і волостям [нашим, не чиняди] вайменшоє кривди панству Кримскому і і Ту[рскому].. на море. А ни будем промишлати, що би „[любов]и“ вашу, бога извизи на помоч, неужбоє на чо..лєє. Одно ж того не зичимє. Дай боже любви братерскую межєи нами крєстияни православиими. Сподіна[ємоє, же] на жаданє наше, яко братя, все учините, о що вилно [просим]о; будьте из том, аби, як дав бог вол[ности] Войску Запорожскому пере[шкодо]мо єє били, орді ні в чо[ї]м не чиняди.. І по десяти раз тоє любви по вас жаддем. Да.. царского величества московского извасилємо, аби н[ам] на море ходити не позволяд, і ми розумієм, же для [нас того] не учините і на море не пойдете. А зати [любви] вашоє отдаючись, господу богу зєє поручаем.

Дат з мєста] Чигирина, дня 30 марта, року 1650.

Всєму Войску Дое[сному] зичиваєи приятиє, Богдан [Хмельницкий, гетман] Войска [Запорожского] ружьєю власною.

ЦДАДА, ф. Писемський архів, Досвід справи, 1650, стр. 9, рек. 12-13. Оригінал, рек. 14-15. Переказ, з заголовком: «Слєсок с листа з бодерского письма, що писал к Дое[сному] Войску Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского».

Сурбаваньє. Русская историческая библиотека, т. 29, Досвід діял, кн. IV, стр. 518-519.
Восстановление, к. II, стр. 356, № 147.

№ 94

1650, квітєнь (1) 11. Чигирин. — Лист до кам'янецького старости Петра Потоцького з вимогою не порушувати миру

Jakem z początku życzył, aby woliano na krwie chrześcijańskiej nie było i do końca wierzyłem zostając poddanym j-o k. mości, pana miłościwego, i wśzytkiej Rzeczypospolitej, stęsam się, aby¹ według deklarowania łaski j-o królewskiej mości całє zostało uspokojenie. Słychać u nas, że j. mł. pan krakowski² odpowiedział na nas czyni, dziwujęm się, skąd

¹ У рукопису: абиє.
² Микола Потоцький.

laka nielaska na nas; jeżeli o przesłać rzeczy, temi bóg sprawował, i przyszlemi ferite rzadca rzeczami kierować będzie; po sobie to znamy, że we wszystkich woli j-o królewskiej mości i Rzeczypospolitej wiernymi i powolnymi...¹ I tego przesłazęzamy, aby w takim postawowionym paktem naruszenia nie było, byle tylko z tamtej strony toż się stało. Przeciwnym woli naszej i zabójcom jest u nas sprawidliwość i surowe karanie, wszakże musi dobrze być wiadomo w. m. pana i wszystkim Polakom, że przy bytności j. mc. pana wojewody kijowskiego² za nieboszczyka pana Łagowskiego winnym necis eius szaje pocinano. Nieczaj³ ma od nas naukę, aby się sprawował, jako⁴ należy, gdy zostaje sprzeciwny informacji naszej jako przeciwnym⁵; ferigi nie będzie, i feraz już od nas zapominamy, aby we wszystkich tak się skroczenie zachował, jako jest ferigi od nas pokazano. Uprasząc, aby i powtóre, aby w. m. panowie nie chcieli dawać okazy na turbowanie tego, co przez nas dla pokoju i cichości ustanowiono jest. Zatem powelne służby w łaskę w. m. pana oddajemy.

Datum w Czehrynie, II aprilis⁶ 1650 r.

W. m. pana wcale zyczliwy przyjaciel i sługa, Bobdan Chmietnicki, hetman Wojska wielkiego j. królewskiej mości Zaporożskiego.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13698—13716, стор. 19—20. Кошик з копії архіву Чагаринського у Києві, т. 146, стор. 947—948, з заголовком: «Копія Івана Хмелницького до j. mc. старости каміньського».

Архів м. Кракова, ф. Збірка Руських, № 31, стор. 85. Згадка.

Переклад

Як сподіюся не бажав я, щоб пром христинська була, так і тепер, маючи честь до оного арношідданя в. м. м. величшого пана і всієї Речі Посполитої, старанно, щоб, відносно до докладнішого лаку в. м. м. наступити певний мер. У вас навіть тутим, нібито в. м. так арношідданя вимого нас виключило вельго того, що ємого, і ми зануємо, надало до нас така нілaska; ніщо бється про ануші справи, то німа керува бєт, і мабутима той керуванєм сєб же управити. А ми у вельго мері і пісирі сєб в. м. м. і Речі Посполитої і департаменту того, щоб укладні угоді німа не порушала. Добре, щоб і ми, з сего боку, так сєво діяли. Так, що не згодні з нішою вельго, а також обидва не справедливо і суворо карано. В. м. панові і всім вельгим добре відомо, що в присутності в. м. пана київського вельгого вельможи, вельгого і сєрєтї обидва пана Литовського, відішли голову; німа не помердало, щоб він він сєб не сєді. Коли ж він занувратимє, не буде йому пошукі як зачекати. І тепер ми вже зробили йому зауваження, щоб у вельгому не сєб пошарано, так як ми йому казали. Надуте прозано, щоб в. м. панові не далося правдою для керування того, що вже встановлено для миру і тиші. Зтем віддано до лаку в. м. м. оновіні услугі.

Дано в Чагарині, II квітня 1650 р.

В. м. пана вельгого приятель і слуга Богдан Хмелницький, гетьман в. м. м. величшого Вельма Запорожського.

¹ Прочитано яксь слово, можливо *jetelenty*.

² Дани Кисіль.

³ У рукопису: *nieczaj*.

⁴ Дієсло пропозиції слово *jak*.

⁵ У рукопису: *przeciwnym* *racji*.

⁶ У рукопису: м. серпня, у рукопису Руських — II квітня. Остання дата більш вірогідна, бо в цей час Хмелницький перебував в Іршаві.

1650, квітня 14 (24). Суботів. — Лист до князя Трансильванії
Юрія Ракоці з запорожцями про дружбу

Serenissime princeps Transilvaniae dno dno ac benefactor colendis-
sime.

Ut ex principio per litteras serenissimae celsitudinis vestrae, tum
etiam per ipsum experimentum rerum de benevolentia sarmae vestrae
celsitudinis non permisimus nos esse dubios et hac vice eandem bene-
volentiam sarmae vestrae celsitudinis videmus abunde super nos perflui,
sperando in subsequens tempus nos eiusdem sane paterni favoris sarmae
vestrae celsitudinis participes fore, haec vero, quae votum nostrum con-
servant, mediante supremo numine speramus felicem exitum nobis attingi.
Nos solum nobis curandum restat, ut sarma vestra celsitudo immutata
erga nos affectuione dicatur. Quod uti humillime precatur ita laudabilis-
simam vitam sarmae vestrae celsitudinis ad amplioraque honoris culmina
promilientem protrahi, intimo corde perceptamus.

Datae in oppido nostro Subotow, 14 aprilis 1650.

Serenissimae vestrae celsitudinis servus ad omnia obsequia paratus,
Bobdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego.

Адреса: Серенисимо Георгио Ракоці, принци Трансильваніє, партиум
regni Hungariae dno et Siculorum comiti, domino et benefactori nostro
colendissimo.

Українській державній архів. Спрингфілд.
ЦДАДА УСРСР у Києві, ф. Колмація грамот російських царів та універ-
салів українських гетьманів, оп. 2, стр. 10, арх. 1—2. Фотокопія.
Оуболюванню: Галазі, т. 1, стор. 100.

Переклад

Найсвітлей князю Трансильванії, пане і великопантований добродію:

Спершу через лист вашої найсвітлейшости, а потім також і через власний
досвід ми не дозволяли собі мати сумнів у добровільності вашої найсвітлейшости
високо-
ности, і тепер ми бачимо, що це ж добровільність вашої найсвітлейшости щедало
підтвердити по нас, ми сподівались, що з майбутньому будуть відчувати більшо-
юку прихильність з боку вашої найсвітлейшости. Ібо ж сподівались від нього бачи-
ти, то ми сподівались, що при поєднаності встановленої волі ваша справа до-
стане швидкошого кінця. Навіть залишається тільки пожити про те, щоб ваша найсвітлейш
високо-
ність отримувала щезлимих похвально до нас. Найсвітлейшому мислимося за це і ба-
жимо з глибини серця, щоб преславно жити вашої найсвітлейшости високо-
ности довшою пановости.

Дано в містечку Суботів, 14 квітня 1650.

Найсвітлейшій вашої високо-
ности салута, готовий до всієї послуги, Богдан Хмельницький,
гетьман Війська Запорозького.

Адреса: Найсвітлейшому Юрію Ракоці, князю Трансильванії, панови частин Угор-
ської корони і графу севляри, найсвітлейшопантованому пану і добродію.

1650, квітня 26 (травня 6). Чигирин. — Універсал про опосередкування між Максимівки і Городища жондами Київського Пустинного Михайлівського монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его королевської милости Запорозьким.

Ознайомивши тим писавем вашим, мововите сотнику і всему товариству максимовскому, як за слушним правом отцове николском монастиря Пустинного до Максимівки з рамена свого послають, прето вам приказуем, аби засланий урядник от них жадного пренагабани не мез, азд ж тож задано веспом і Городищем на місце светом од православних предков наших. Кто туди з мещичи зайдуттис, аби послушникови так в Максимівці, в Городищу мещчане послушними биле, жалних споводеств не всчинам, іначей абиб не чинам, под ласкою військовою.

Дат в Чигирине, дня 26 априля 1650.

Богдан Хмельницький, рукою власною.
Іоан Витовский, писар.

На звороті: На Максимівку із Городищем потверження от Богдана Хмельницького гетьмана давше Свето-Николским отцем.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописно-архівністський музею Київської духовної академії, № 296, докритича Київського Пустинного Михайлівського монастиря, арх. 103. Оригінал

1650, травня 5 (15). Чигирин. — Лист до кримського калга-салтани з повідомленням про наказ п'ятитисячному заложу козаків виступити на Дніп і про те, що лозові козаки добровільно ставляться до Криму

Ясновельможний милостивий господине салтан-калга, мой много милостивый господине и добродее.

Доброго здоровья и счастливого пребывания против замысла вашей милости моего милостивого господина от господа бога желез и поклои ваш пречесному рыцарству вашей милости моего милостивого господина отдаем.

Готовы есмь были на указ его царской милости зимою на службу против неприятеля ити, отслужуючи вашим милостям, нашим милостивым государем, однако не надеялись есмь подлинного покою, а повеяло уж до подлинного покою пришло, а король его милость государь меѣ

царю с царем московским ссравится, однако мы, узнавши великое добродейство от ваших милостей, моим милостивым государям, что нам не мого, мужеством против неприятелей ставиася есте. Нынче ж мы на указ царя его милости и на службу ваших милостей наших милостивых государей всех против желанья 5000 из войска нашего указали им рунитися, дая 27 ман выхолить указали есмы. Подать ли госуды бог здоровым, что либо для переправ инокн в 1 день то войско не надусогнит, однако сроку не омедляет. Если б король его милость польской с Московю войну всадил, мы за божиею помощию, докуды ещо оны на ту войну соберутся, царю его милости в вашей милости нашим милостивым государем услужим. И по милости божий и промыслом ваших милостей наших милостивых государей неприятели потехи не посорыають, а войску нашему при посланце вашей милостей, наших милостивых государей, за две недели рунитися указали есмы, которое неотменно царю его милости и вашей милости нашим милостивым государем, подлинно будет на Доя, как преж сего, так и нынч, тотчас выправили есмы, чтоб, склоняся до приязни царя его милости, в перемирие будучи, как с вами ваша милость наших милостивых государей услужит с нашим войском ваша милость войском¹ допомогли. Когда же не прошаныи посланцы нашими писали есмы, чтоб в перемирие пребывали, о которых посланцах и знешних времени никакие ведомости не имеем и обещаем, что войско доволке во всем восхолит служить вашей милости нашим милостивым государем, о чем о всем посланец ваших милостей наших милостивых государей пространней изустно объявит, а мы на то время с поволастью услуд наших вискон поклон вашим милостивым нашим милостивым государем отдаемя.

Дан в Чигирине, мая в 5 день лета 1650-го².

Вашей милости моего милостивого господина и доброден во всем желательней приятель и слуга, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА. ф. Посольский приказ, Крымскя справк, №61, стр. 9, арх. 23—26. Копия.

№ 98

1650, гравня (10) 20. Чигирин. — Лист до кийскаго воеводи
Адама Киселя про выправкени павле до крымского хана

Ясновельможный милостивый павле воевода киевский, мой велике милостивый павле и приятелью.

За привезом его милости хана киевского до Черкас пред воскреснем основательные уставком и ясю советоваком, како бы с дучею было правдою короля его милости и Речи Посполитой славою сторо-

¹ У тексты войско.

² У текст дательствя слова: А выхот выхолить.

ны гордых и хитрых ответов московских, которые выки себе за бездешево некие вещи — присягу давать поклади было. Все Войско короля его милости Запорожское оplete на ту присягу изводили, до хана его милости крымского, послал своих в тот час выправили. Советую убо во воскресении. Пан Гуцневской поведаль, стольник варшавской, что с тое войны ничто же не будет и движется ведамь, что се у нас целашено. Мы по числу листа короля его милости писаного поклади си были спрашивать, о которой перевод листа просил нас пан Гуцневской. Иные иные дела, в то время трудно было того листа перевод ему давать; сразу же добре с пана Гуцневского, что ничто же с тое войны быть не имеет.

С Чигрина, мая 20 лета 1650-го.

ЦДАДА, ф. Польский архив, Записки Росии в Польшию, 1650, стр. 1, ч. II, арх. 203—204. Переказ, в котором: «Перевод с листа гетмана Запорожского, кляво писан к повоева киевскому».

№ 99

1650, травня (16) 26. Чигрин. — Лист до Адама Киселя з повідомлення про напад козарти поризише мир з Польцею

Ясновельможный милостивый пане повоева киевский.

Имею прилежный промысл и пощение, чтоб укротити и смирити восполитого народу людей, варочно посылаю грамоты наши казали до польковников порубизал и накрепко приказал еси, чтобы сиевольником крепкое наказали чинили, а иных казали. И ныне по вашему писму посылаю листы наши вскоре, чтобы тех сиевольников, которые не по указу, по своей воли, ходят, и тех переман, казнити смертя, чтобы для них мирный договор с королевскою милостію и с нами не нарушался, а навпаче укреплялся по вашему промыслу и береженью; а о том без престани промысл чиню, чтобы стался всегда в верным подданстве его королевския милости и с твоею милостію, государем моим, в верной дружбе и приказал еси накрепко под смертною казньою тех же полковником оберегать, чтоб наездов на шляхетские дома и на пеладные люди королевские и шляхетские отнюдь не чинили. А есть ли надобно будет против недруга королевского величества на службу воюскую людей, и я подливо слышав от хана крымского, что истинно рад со мною вместе на королевскую службу против недруга его ставити покаместа бог помочи подаст. А и ныне о том хан крымской ко мне писал, конечно на то укреплючися, а ныне не боюся ничего. Изволь ваша милость за Днепр ехать в свои державы, а там все приказки наши от меня имеют тайной указ, что сиевольников, которые учну смуту вчинят, всех смертяю казнити. Вашей милости желательное братство вручаю.

Письма в Чигирин, мая в 26 день, 1650 году¹.
Богдан Хмельницкой, гетман его королевския милости Войска За-
порозького.

ЦДАДА, ф. Попельской гренад. Записки Рєсї з Польскою, 1650, стр. 1,
ч. II, стр. 477—479. Переклад.

№ 100

*1650, травня 24 (червень 3). Чигирин. — Наказ кийському
полковнику Антону Ждановичу вислати сотню козаків на до-
помогу кримському замку*

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporozkiego.

Panu pułkownikowi kijowskiemu ze wszystkim towarzystwem pułka
w. m. zdrowia od pana boga mieć życzymy. Jakośmy was zimą żądali
i przykazywali, abyscie carowi j. m. krymskiemu² na usługi szli, iż na
ten czas jeszcze niepewności pokoju od³ pp. Lachów spodziewaliśmy
się, dlatego tamtego⁴ roku poniechaliśmy, jak i cai krymski, i usługi,
na którychmy mieli na ten czas iść, odłożyliśmy. Teraz pewny pokój stanął,
tedy car j. m. krymski przysłał do nas, abyśmy mu kilka tysięcy towa-
rzystwa, z pułka po 300 człeka, jednego setnika starszym na swoje miejsce
przydali, z sprzętem dobrym, ognistym, prochów aby było dostatek, odwu-
ków, w dziesiątek człeka wór jeden [z] żywnością; nie czekając drugiego
uniwersalu naszego, na dzień 26 maja do Pullawy stawił się tu i w 14
drogę, to jest na usługi naznaczoną carowi j. m. krymskiemu, kłody na
Czerkasy⁵ zamysłił iść, na miejsce naznaczone, bez wymowy dalszej⁶,
inaczej nie czyniąc pod laską naszą wojskową.

Dan w Czerwynie, 24 maji anno 1650.

Jan Wybowski⁷, pisarz Wojska Zaporozkiego⁷.

Інститут історії Академії наук Української РСР, бібліотека. Записки
М. Голубовського, № 1084, стор. 237—238. Київ.

Оуболовано: Ів. Кривішкін, Студія над державою Богдана Хмель-
ницького. V. Гетьманські універсали, МНШ, т. 147, стор. 72.

¹ У рукопису дописана дата: А вноу гренад.

² Іван-Грек.

³ У рукопису: їм не їго.

⁴ Мова йде про кавказьких черкесів.

⁵ У рукопису: далє.

⁶ У рукопису: Вучовольу.

⁷ Писарю Б. Хмельницького імені.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман Б. к. м. Війська Запорозького.

Пишу киянському полковникові зі всім товариством полку з. м. бажимо від тебе і тебе з доручен. Полково не від нас вимагали і наказували нам, щоб ми йшли на кошового Б. м. кримському царю, але чий ми ще не були вояками в тому, що укалямо мир з тв. ділами, а тому в тому році ми і кримський цар зробили відданість дошовго. Тепер частин оточивши тебе, тому Б. м. кримський цар пришло до нас [звста з проханням], щоб ми дали йому кілька тисяч товариства, по 300 чоловік з коню і по двох коней на чоловіка, одного стовпа старшим, з добрим воєначальним зброєю, щоб був достатньо пороку, і одне від з армією на десять чоловік. Не чинимо другого нікого універсалу, далі 26 троїном з'їждимо до Полтави, звідси і вирушимо в цю дорогу, щоб на кримському дошовго Б. м. кримському царю, який ми камир їти на чергю на величчю мисли, без дальшої відмовки, як чинити вказки від якого військовий дошовго.

Даний в Чигирині, 24 троїном 1650 року.

Іван Потоцький, писар Війська Запорозького.

№ 101

1650, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Наказ чернігівському полковникові карати порушників миру з Польщею

Богдан Хмельницький с Вейском его королевские милости Запорожским.

Грозно приказуем и пеннем полковнику черниговскому. Много от ваших сторон испрогающе вести писаны и всегда исходит ни от кого, только от тебе единого. Знати, что еще войсковых дел не знаешь. И ныне вести, я нам дошли недобры, что в Лубетску собралось множество своевольных людей. Конечно приказую тебе приревновать, чтобы еси старших заводчиков перемал и в Киев отослал, к чему приказал есми помощным быть и киевскому полковнику, которые и за рубежом свою волю чинят и не дотят повин быти, и с обеих сторон смуту чинят и мирный покой хотят разорвать. А естад того не учинеш оберегать и с ними злоудно случать и шляхты и подданных обидить и во владных их воюю от них отнимать, и ты и сам и с ними той же казни достоин будешь. И тебе конечно все исполнять против нашего указа.

Писан в Чигирине, мая в 27 день 1650 году¹.

Богдан Хмельницький, гетьман запорозький.

ЦДАДА, ф. Посольская приказ, Экспедиция Росии в Польшею, 1650, стр. 1, ч. II, арк. 480—481. Переклад з автографом: «В 3-м листу шесте».

¹ У копії друкованої списки: Виступ приїхав,

1650, черевка 3 (13). Чигирин. — Лист до венеціанського посла
Миколи Сакредо про участь у війні проти Туреччини.

*Illustrissime ac magnifice domine legatè, mihi plurimum antice obser-
vendissime!*

Litteras a perillustri magnificentia vestra per magnificum d. Albertum
Vimina nobis allatas quam gratissime suscepimus, animadvertimusque ex
eis perillustrem magnificentiam vestram multum nobis exercituique nostro
a serenissima Republica Veneta apprecare amois; nec non minus ex nar-
ceticis magnifici d. Alberti intelleximus manifestam gratiam et futuram be-
nevolentiam exportare eandem Republicam Venetam. Quam etsi non per-
versam cernimus et eandem corde ampleximus, tamen moderis temporis
spatio hæc obsequia nullo modo exhibere serenissimæ Reipublicæ possu-
mus, eapropter, quod piæ memoriæ invictissimus et serenissimus Wla-
dislaus Quartus rex Poloniæ id constituit et habere voluit, ut tota manus
millium contra Turcos virilim cursurat, et nostro Exercitui Zaporoviensi
pro expeditione eiusdem belli, pro classibusque marinis pecunias dedit,
quas paratas hucusque super ripam Boristhenis habemus. Solum in causa
sunt magnates Reipublicæ et quidam consiliarii, quod bellum serenissimo
ac invictissimo Poloniarum regi Wladislao cum Turcis inire non adme-
runt et nobis, serenissimæ Reipublicæ Venetæ auxiliatricem animam dare
velentibus, prohibuerunt. Quapropter ne hoc lateat perillustrem magni-
ficentiam suam, volumus, quod summam gratiam comperimus magnifici
chan Scilharum, fratris nostri, qui in omni occasione præstare auxilium
nobis non denegaverat, itaque et perillustrissima magnificentia vestra
sudeat serenissimæ Reipublicæ Venetæ, ut mittere velit tabellarios
ad illusterrimum chan, quin si ipse præstare opem serenissimæ Reipub-
licæ Venetæ consenserit, neque nos cum scitu et adminiculo serenissimi
ac invictissimi regis Poloniæ, d-ni nostri clementissimi, auxilium dare
serenissimæ Reipublicæ Venetæ recusabimus. Hoc tamen quam maxime
vobis exoptamus, ut deus ter optimus maximus summa benignitate sua
congreget universos christianos principes in cumulum amicitie unum, ut
concatenati vinculis amicitie manentes, hostilitati omnium resistere posse-
mus, de nobis autem nostroque benevolo erga serenissimam Republicam
Venetam studeat et velit bene mereri. Plura ceterum legato perillustri-
mæ magnificentie vestræ ceteris verbis explere ac significare concessi-
mus, itaque obsequia nostra humilissima in gratiam perillustri magnifi-
centie vestræ reddimus.

Datum in Czychryn, iunii 3 die, anno 1650.

Perillustri magnificentie vestræ amicus ad obsequia, Bobdan
Chmielnicky, hetman Wojska jego kr. mści Zaporoskiego, ręką swą.

Adpca: Perillustri ac magnifico domino et domino Nicolao Sакредо

equiti, oratori Venetiae ad caesarem, amico nobis plurimum observandissimo, ad reddendum patet.

М. Кордабу, Венецке посольство до Хмельницького (1650). НТШ
т. 78, стор. 80—81.

Переклад

Найсвітліший і великодушний пане пане, мій великодушний друже!

Лист від вашої найсвітлішої великодушності, відданий вам через великодушного князя Альберта Візанті, ми приймали з найбільшою радістю; з якого ми бачимо, що князь висловив великодушність від [вашої] найсвітлішої Венеціанської республіки вельми до нас і кожного з нас багато привільності; з розповідей великодушного князя Альберта ми дізнаємося, що Венеціанська республіка висловлює вам глибоку і доброту, яку ми маємо бути. Хоч ми це прозуємо як слід і перебуваємо в такому ж настрої, однак в теперішній час ми не маємо змоги ні послати найсвітлішій Венеціанській республіці з такої причини. Бажанней гетьмі найвигуканіший і найсвітліший Владислав Четвертий, польський король, вкритий і побивав ідеї проти турків всі існуючі військові сили, він дав гроші послати Ейску Завердіану на підмогу як ціл і як військ і на морські човни, які ми тепер маємо отримати від берегів Дніпра. Також магнати Речі Посполитої і деякі порадники князя в тому, що не допустять, щоб військовий вельможний вельможний Владислав розпочав піти проти турків, і князь, незважаючи на князя бажаний, зобов'язав послати військову допомогу найсвітлішій Венеціанській республіці. Ми хочемо, щоб не було так само, що ми хочемо найсвітлішій привільності з боку великодушного татарського князя, нашого брата, який при певній умові не відмовляв нам у допомозі. Отже, так князь висловив великодушність отримати найсвітлішій Венеціанську республіку, щоб вона змогла направити послани до найсвітлішого князя, якщо він згодиться допомогти найсвітлішій Венеціанській республіці, то і ми тим, — з відомою і згоди найсвітлішого і найвигуканішого короля Польщі, князя найсвітлішого князя, — не відмовимо у допомозі найсвітлішій Венеціанській республіці. Ми били за все бажано для себе, щоб трави найсвітлішої вельможної своєї вельможності благополучно збирає усіх християнських князів в один дружній турт, щоб, якщо повстане якийсь другий, ми могли дати йому всіляку допомогу; бажанней також, щоб він [той] отримав найсвітлішій добротності щодо найсвітлішої Венеціанської республіки і знову, щоб ми добре прибудувалися. Багато ми дякуємо усю допомогу сподівані і подати до відомої посланої вашої найсвітлішої великодушності. Отже, віддаємо на листу вашої найсвітлішої великодушності князя найсвітлішого послуху.

Давно в Четвертий, червень 3 дня року 1650.

Вашої найсвітлішої великодушності привіт, до послуху Богдан Хмельницький, гетьман його королівської чинності Ейська Завердіановича, власне турки.

Адрес: Найсвітлішій і великодушній паніні і паніні Мислос Сгардо, ризник, послани Венеції при імператорі, князю великодушному другу, передає.

№ 103

1650, червень (6) Іб. Чигирин. — Лист до короля великого
гетьмана Миколи Потоцького з пропозицією миру

Jasniewielmożny mci p. krakowski m. m. p. i dobrodzieju.

Przez te czasy wszystkie z odwagi zdrowia mego usługując j. k. m. i wszystkiej Rzptej, zdrowia na różnych ekspedycjach pozbywszy, zawet i rodzica mego¹, isdem obsequis zawsze znajdujacego się, ultra-tem

¹ Михайло Хмельницький.

neon ulterius pergens na tychże usługach omieszkiwam. A że czasy terażniejszych i przejrzania boskiego tych opłakanow czasy¹ stała się dissensantia, gdy zakrzywdzeni wiele zostając, musieliśmy libertates praedecessoribus nostris benigne concessas od k. pamięci k. j. m.² krwią naszą pieczętując bronić, — teraz tedy cokolwiek się stało, nie z woli ani umysłu naszego, ale z dopuszczenia supremi rerum conditoris, — wszystkim supersedowawszy zwykle poddaństwo, w któreim się in conspectu serenissimi ac invictissimi Poloniarum regis³ atque totius Rpublae znajdowali, do onege⁴ odrywamy się⁵, a pod nogi majestatu j. k. m. wierne nasze poddaństwo poddajemy, tego sobie życząc, abyśmy solitam benevolentiam w. m. p. i dobrodziejia n. m. in petitis dozawiali, gdyż quicunque acta, omnia per gratiam serenissimi regis oblivioni tradita sunt. Zaczyni że tota Respublica dare veniam Wojsku j. k. m. Zaporoskiemu permiti. Ofatego dyrygując⁶ to nasze pisanie do w. m. p. n. m. smiemy żądać, abych w. m. w miłościwej fascie swej nas zachować raczył i w prośbach naszych do j. k. m. miłościwym interessorem i protektorem, gdybyśmy się w czym ociekali, być chciał. Gdzie po łasce w. m. m. m. p., wiele sobie obiecujemy i rozumiemy, że nas w każdej prośbie⁷ przebaczać nie raczysz⁸ i owszem naszym dobrodziejem ex solita clementia być zachcesz, którą my z wojskiem j. k. m. obstricti et catenati, w każdej okazji na usługę Rzplęj za szczęśliwym regimentem w. m. m. p. krew naszą ochlewać et totis viribus patriam laere gotowiliśmy. Co posłańcom naszym orolenus w. m. m. m. p., latius referowac zleciliśmy, upraszając, nie raczy onych z miłościwej łaski swej w prośbach naszych repudiare, ale dawne oko miłościwe swoje okazawszy, we wszem łaskawie stawić. Strony kozaków mieszkających w Szarogradzie i Braclawie, którzy w reęstrze wojska j. k. m. znajdują się, a z pozwolenia j. m. p. starosty kałuskiego⁹ tam mieszkających, prosimy, aby to bez urazy w. p. n. m. było. Załym unione posługi nasze w. m. łaskę w. m. p. m. i dobrodzieja jako najpilniej oddajemy.

W Chelymie, d. 16 Junia 2-0 1650.

W. m. p. n. m. we wszem powolni i unione służby, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

Друководя Бѣлгородскій Армії войнъ Запорозкоу РПР. Ѳ. Очоловннхъ,
№ 256, стр. 67—68. Копія.

¹ Tak u rykosicy.

² Władysław IV.

³ Na Kijewie.

⁴ Z rykosicy: odrywamy się.

⁵ Z rykosicy: dirigując.

⁶ Z rykosicy: prośby.

⁷ Tak u rykosicy.

⁸ Na Zamościu.

Переклад

Високопоставленої милостивої пані крайської, ній милостивої пані і добродіє. Нароженою на високому своєму житті, в цей час служу я, к. м. і ній Речі Посполитій, побувавши у різних походах здоров'я і вразивши навіть свого батька, ням такою завжди щиро служу, але в гаданні не забуваю ній служби. А що за територію владоміцяє часів, з божої край, вновила втеча, і ми, будучи дітьми сиротоматики, мусимо кров'ю захищати ній владу, до якого надані нам попередньою святої панстві я, к. м. і кров'ю нашою їх пожити, — то не сталося не з вашої волі, не з вашої, тільки з провадженні високого керівника нашої. Тепер ми високу вашу милу знаємо значає підданство, в якому ми перебували на оних калісського ітеремського польського короля і ній Речі Посполитой, до якого звітнімося і до ній його царської величності нямє впродовженню складено. А ній к. м. і, добродіє я, к. м. ми завжди знамали припадати в проваженні вашої, бо те, що сталося, з ласки найвисшого короля віддані забути. А що і вся Рч Посполитой знамола прожити я, к. м. Відбув Запорізькому, тому, вертаючись у щому високому листі до я, м., к. м. м., ми наслідком маємо, щоб я, м. і своїй ласці вас обурити зможу і в нямє проваженні до короля я, м., коли б ми з чим зверталися, був нямєм засорядженою і протектором. Бо ми на ласку я, м., к. м. н., дуже сподіваємося, що вас в кожну проваженні не забуду, а, поважаю, з поважної своєї доброти буди добродієм нямєм. А ми з найслам я, к. м. ти зобов'язані в нямєм в кожній нямєм на службі Речі Посполитой під наслідком проваженні я, м. м. н., готові кров нашу проважити і всім спомини вітчиму боронити. Все це ми долучили нямєм посланням зною докладніше вимовити перед я, м. м. н. н., трюючи з ласки своєї милостивої їм в проваженні нямєм не відмовляю, але давши своє милостиве око поклади і у високому ласкою послання. У справі козацькій, ній милостивої в Ілартерці і Ерцольді, в гербуванні у ренстві я, к. м. і за домогою я, м. м. спокості калягуного тию жданіть, проважи, щоб я, м., к. м. н., на це не ображалося. А нямєм нямєм козацькі послуги на ласку я, м. м. н. і добродіє, вимовити нямєм віддані.

В Чигирині, в 16 червня в 1650.

Я, м. м. н. н., у високому готирі і нямєм слуги Богдан Хмельницький з я, к. м. Відбувам Запорізьким.

№ 104

1650, червень (перша половина). Чигирин. — Лист до Вієвеля Довгого з проваження не молодити на крымських татар

От Богдана Хмельницького, гетмана и всего великого Войска Запорожского атаману довскому и всему товариству здравия доброго от господя бога желаем.

От вас и ныне с умыслу с тем же посла послана, дабы есте видше вечное наше братство с панством крымским не держали под суровою смертию панств крымских и турских велезати. Ведаете вы, братие наша, како есмы от воступившого беду терелили, от вена же з воблаком благодатно и поменюю кари его милости крымского и ерд его брати нашей се веру нашу православную очистихом. А помыже прияти нямєм вечная, убо дабы есте моря оставили, аше ли же бысте имчи з задор лавкой учинити и вас самих не пощадим, чено не желам себе, помыже братия есмы себе. Согласуйте же ся с вами, аки братья, ибо час ний

едина вещь и ни едно время не разлучит с Крымом. Может и на нас быть упадок, мы ж при вас отояла посядком, яко ж и царского величества, еще зимою писал аз о сем, что княздя царя крымского княздя наша. И да не державте раздору наивнати, о сем вас и по десято прошю, а при сем вас, братию нашу, госпаду богу поручаем.

Дан з города стечельного Чегирина,

ЦІАДА. Ф. Посольский архив, Экспедиція Росіі з Польшею, 1622, стр. 1, арк. 201—202. Переказ, з запискою: «Перевод с листа гетьмана запорожского, киево-печерскаго до государю вчиненъ».

Оубабицама: Восстановление, т. II, стр. 370—371, № 156.

№ 105

1650, липня 1 (11), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням дружнього ставлення українського народу до російського народу

Божєю милостію великого господара, великого князя Іоана Казимира, короля польского, великого князя литовского, руского, пруского, мазовешского, жомонтского, інфлянтского, сиверского, черниговского, вилельского, вандалского і інших многіх господарств господара обадавателя, его королевского величества, Богдан Хмельницький, гетьман зо всім Войском Запорозьским. Божією милостію великому государю царю і великому князю Олексію Михайловичу, всея Русією самодержцу [х. т.], вачиную царскому величеству челом беш.

Мажори похреби своєї в панствях вашого царского величества Іоан Тафраладі, муж значний до отдавья вилельского челом бити вашому царскому величеству идет, за котрим причину нашу вносим, ягда будет поворочат з государства вашого царского величества, безпечной здарова своего будучи, добровольне всяди пропусчовой. Давно нам ведомость, якости ваше царское величество між розуміти о вержякини вашой, о котрой ми не мислили і тепер не мислимо і ведлуг давних часов в приязни жостави, а на тот час добромно і войска наши били поручили, тежи только для потреби хазна его милосты татарского, а не за иншой який замисл. На тот час с поклоном вашим в ласку вашого царского величества видно се отдаем.

Дат в Чегирине, дня 1 июля 1650.

Вашому царскому величеству прятелни зичливи і служити готови, Богдья Хмельницький, гетьман з Войском его королевской милости Запорозьким.

Помітка: 158-го, июля в 24 день с Бутвидалом и с Иваном Головенковым. Отиска Ивана Павликина.

Державний історический музей у Львові. Оригінал.

ЦІАДА. Ф. Малоросійский архив, строк. 75618, арк. 125—126. Переказ, з запискою: «Список с листа з Белорусского письма, киево писанъ во

государю царю и великому князю Алексею Михайловичу воеводе Русии, за-
порожской гетману Богдану Хмельницкому с товарищами с Исаею Толмачи-
киным в количестве 158 и году, июля в 24 день.

Оуболюванис: «Южская старина», 1884, листок 2, стор. 541—542.
Акты ЮЗР, т. VIII, Дольников, стор. 207—208, № 34.
Восстание, т. II, стор. 372, № 160.

№ 106

1650, июля 17 (27). Миргород. — Лист до путивльского
воеводи Семю Прохоровскому про вступаемыми торговых
вдмоси

Найснейшого і великого господаря Іоана Казимира, божею милос-
твию королем польского і великого князя литовского, русского, пруского,
маловенского і інших земель, єго королевского величества, Богдан Хмель-
ницкий, гетман со всім Вуйском Запорожским, божею милостью вели-
кого господаря царя і великого князя Алексія Михайловича і всея Ру-
сиі самодержца і многих государств господаря і обладателя, єго цар-
ского величества воеводу і воеводу князю Семею Васильевичу] Прохо-
ровскому здравия зичи.

Писалес до вас, же воевода осколский, без відомости осударя
православного, купчей наших заграбид, а тепер ти пишеш, же осудар
православний росказал воеводи оскулскому повертит нашим купчим
первут. А ми также, забравше у наших купчих росказание первут
ведлут грамоты валою; они нашим купчим первут покляше, вашим теж
в цілости росказалисмо отдат і купчим нашим зехат на тую справу, не
диюват на том, же забор стаде з наших вперед на тот час, коли осу-
дар почал се заводити з єго милостью королем нашим. Тепер межі нами
милост хрестиянская і любовь навіки зостаєт.

Скаржила нам асау миргородский, же на Мерде пасеку вибито
і насечника згнано, о што вашей милости ждалом, о справедливост
просиди, а ваша милост тої справедливости не учинил і одыладом тую
справу пустна. Тепер, яко намістника єго царского величества жадаєм,
абисте справедливост учинили і смирило з нами жили, бо і вашим волю
высшегого повикати заживат, аж до Днепру добиватся, і нашим у вас.
І я со всім Вуйском Запорожским естем осударю і вам усім приятелям,
а вы нам также будете.

Єст у нас князь именний Іоан Шуйский, который просил до вас, аби
с тем причинди до осударя православного, жеби он до ласки осудар-
ское пришло, а осудар єго за причиною твоєю до ласки пришло, паме-
таючи на милосердного бога. Тепер ми со всім Вуйском Запорожским
приятелям зостаєм, а на знак милости братерской лук, с которым сам
Ежджувал, вашей милости посилалєм і на потом братом тоби зостаю.
При том, одпускаючи Марка с товариством, зичу абис в здравии би і
од господа.

Дат з Мінгорода, дня 17 іюля року 1650.
Вашей милости зоччаний приятел Богдан Хмельницкий, гетман
Мойска Запорозкого.

Адреса: Боярину і воеводи князю Семену Васильичу Прозоровскому, брату москву отдат.

ЦПАЛА, ф. Паскьявская црква, Малороссійскі архивы, 1650, стр. 36,
арх. 2. Спрингал.

Там же, Малороссійскі архивы, 1650, стр. 2, арх. 23—25, Копія з за-
головком: «Слѣсок с листа з белорусского письма, княю лист писал в Путьяль
к боярину и воеводе, во князю Семену Васильичу Прозоровскому, запо-
розской гетману Богдану Хмельницкому, а же Путьяль тот лист в Москве при-
слан, в означенном во 150 году августа в 2 дня».

ЦДЛА УРСР у Києві, Особистий фонд Грушевського О. С., стр. 204,
арх. 33—34. Копія з копії.

Общедоступное Летоисчисление КОР, т. III, стор. 418—419, № 305.
Восточноевропейское, т. II, стор. 324—325, № 162.

№ 107

1650, листя бласкво 26 (серпня 5). — Лист до турецького
султана з поведінками про відправку пошти

Назвейшей милостивий, царско турецкой, наш велде милостивий, на долгие і незамержоне лета¹ доброго здоровья і счастливого над
всеми пановани вашей царской милости зичим, поклон і служби
наши.

Лист от Богдан-аги² чрез Осман-аги 5 дня нам отдаво, с кото-
рого листа вочаваю, же ваша царская милость, пан наш милостивий,
на нас слут свой...³, велде сми⁴ с того тишались, всім Войском нашим
Запорозским і велде сминой вашей царской милости, аби на
нас, слут свой, бил ласкав, где же сми за всякое братерство і приязнь
с ланом его милости, жеби сми готови всегда до услуг вашей царской
милости і противі каждому неприятелю стоять. Также казавом
казавом, чтобы в панства вашей царской милости не втаргули,
і всегда того остерегать будем, чтобы ни один неприятель не пришол
і ала в панствах не чинил. Тераз в зезде заступать с татарами, ован за
один вместе добиватца, дай боже так і на всеки в прикстие хотіть вся-
кому неприятелю, а з ласки вашей царской милости отдавать. До тих
час писавки наших не послали, што нас ведомо така зашла, якоби
лучше послы у вашей царской милости были, приязни нашей за все то
с ланом его милостем розриват, чего не доказали. Тераз обачивши ми-

¹ У копії: цата.

² У копії: Богдан-ага.

³ Так у копії, очевидно, через пропуски.

⁴ У копії: сми не.

достивні ласки вашей царської милости, послов наших до вашей царської милости з верним¹ поклоном посилаем от всего Войска Запорожского, кди ж ми до конца до ласки звякии присяги своей довать і нас всегда зрочат...² Ежели би яка от послов зрада была, или от Москвы, или от венгров, или от иных князи неприятелей, ми вашей царской милости озабочим і с великим ханом что милости зносиме во всем будем, Ежели би який неприятел кто с послами цари московского мсда, всегда будем вашей царской милости, пообещуем, яко зичивні слуги вашей царской милости, же ани подем, ани морем не будем вступовати, ні ани неприятел в панство турецкое будет с милости вступовати. А ми, на ласки вашей царской милости слуговат з жалними неприятелми своїми, не будем тершити, жеби то все з ласки вашей царской милости также отслуговать готови ми. Естли би то что-какое стороны справ военных было, зичивни, с ханом что милости і вашей царской милости відомо чинити. Либо послан вашей царской милости предут, илько нашей забави, теле в дому нас не застал, тогда мы войска наше впривовали на услуге хана что милости, за што ваша царская милость не рачте...³ О своем всем тако Осман-ага, посол вашей царской милости, яко і наши послове вступоват ласково, на которое просим, жеби послове без забави от вашей царской милости отправовани были. А ми всегда слугами вашей царской милости готови, і терз поклон наш княскій до ног вашей царской милости отдаем⁴.

ЦНАДА, ф. Магеровської архив, стовп. 2/5819, арк. 207–209. Копія з автографу: «Список с листа, клевет послан от гетмана к турецкому царю». Державна публічна бібліотека Української РСР, Бюро рукописів, зберіг Київський університет, № 224/97, т. 1, арк. 222–225. Копія з копії. Службований: Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 354. Восстановлено, т. II, стор. 438.

№ 108

1650, липня 31 (серпень 10). Ірклій. — Наказ ніжинському полковникові Прокопу Шумейку не перешкоджати шляхті повертатися до своїх маєтків

Богдан Хмельницький, гетьман Войска его королевской милости Запорожского,

Пану Шумейкову, будучому полковникови ніжинскому, тым прісьям нашим гаяним, як не ведуг ради і постановени нашего¹

¹ У копії: берем.

² Так у копії; очевидно, після пропуску.

³ У копії: рачте, очевидно, після пропуску.

⁴ Лист без дати. Осман-ага був провідний Б. Хмельницьким 20 липня, а військ із Чигирин 26 липня (МХ, стор. 506–507). У цей час і був написаний лист.

Орськом виправує войска из черкас, [з] прихавши до полку Нижнєського несудинне постулять вашо, чего смя і в радї не споминали, яко си є сам гетьман мїв казати зараз ляхов і урядників, шляхту так як Україні, яко і у Сибєру вибавати. Естем казав, аби все товариство, яко звычай войсковий, из каждаг час з ділах римських так в оружю, воєн, живности готовими були, ажеби не було так от ляхов, яко ві отуцди безпечним, а заранки жадної ні с ким не казалисмо чинити. Волю уже в мєжу і шляхті до своїх маєтностей і старости прибіжати, а мєшовитє о того єго милостивого пана Лаврентія Лисковського, посланного от єго милостивого пана краковського, яко гетьмана великого коронного, пильнувати пильноиєм і сурово розказуєм, ажеби так єму самому, яко і іншим жадної кривди і перешкоди в пожитках панських чинити не важились, с чего би покая не мог бити разрушений. Кождий нехай із свого сє тішити: кождий нехай свого глядїть і своїх волюстей постерегает, а діти, которє не суть приняти до реєстру вавшого, аби дали покая, і в записках, которє на ділах панських збоже діла вавшого писались, знявши збоже, тепєр книг поотдавали; а которє збоже по примєру сєго діла на ділах панських сіди криву, аби десету кошу дали; бо уже по примєру не годилось того чинити, досєт би тішити ласкою божею і войсковою, що до волюстей своєд принїклисмо, ажеби только щєрї своєм добром зостават, іначєй ажеби не чинили, под сєрем караєм войсковим. А ти, пане Шумейку, скоро сє писанє наше вас доїдет, аби заравом до нас, до Переяслава ставивси, або где нас знаїдеши. Паваю богу вас при том поучаєм.

Дан з Ірклєй, днє 21 Іюля 1650 року¹.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

ЦДАД, ф. 1036, оп. 1, стр. 1, арк. 7—8. Копія.

Субєльський: Н. Сторожинь. К историч. земельладельцям в полку Богдана Хмельницкого. «Киевская старина», т. 22, Львов, 1880. Документ, копия и заметки, стр. 12.

№ 109

1650, серпня 1 (11), Ірклєй. — Наказ про призначеня бужанського сотника Лук'яна Сузины ніжинським полковником.

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском єго королевської милости Запорозьким.

Паном сотником, атаманом і всему товариству нашому реєстровому Бєбєса єго королевської милости Запорозького, полку нижнєського, доводяду до відомости, як уважавши ми заслуги і способность до завідювання тим полком пана Лук'яна Сузины, сотника бужанського, єному

¹ У копії дописані слова: Подписаний писем и подписан єгою гетьманом рукою тїаю.

волюційність ніжніської діли єсьмо. Теде збоисте о том відакчи, єсего всі за подолонїа свого мїаи і послухати єму бїаи, так єзд на точ належать, котрой за тем от нас судовую владзу маєт тим полком саравати, непослужних карати і волюстей товариства нашого постергати, а подданнх павских не украинати, і єбї тамо жадная своєвола не бїае, подду особного универсалу нашого пїаде доглядати.

Пїсан в Ірклїеві, дня І мїсяца августа року 1650.

Акті Леїтеральнаго відділення Інституту історї АН СРСР, Комїей акті Кїаїської казенної палати, стр. 60/27. Оутїаєа, без підпису Богдана Хмельницького.

Опубліковано: Акті ЗР, т. V, стор. 85—86, № 26.

№ 110

1650, серпня 1 (11). Ірклїє. — Універсал про заборону чїати утїски ніжніськими мїацїаи

Богдан Хмельницький, гетман Войска єго к. м. ти Запорозкого, Павлом полковником, сотїаком, зїамавом, висїаком висїаєаи єд нас в Сївер кожного часу висїаєаи, до відомости подїаємо, їж деїаю нас відати, же розїєи в сїарах войскових в тїаєтиє краї заїаєаєи в мїєсте єго к. м. ти Ніжїєи висїаєаїєи в стаїаїх податїах вїаїгаєи і в напоях розїєи утїаєаи і їнїє єсїєєсїє, пополнїаю. Прето хочемо то по нас мїаи, хто бї єно кождек по дате єєго универсалу, от нас велїаком ніжніським давного, важїаєе над служїаєи і зїаєаї будучи висїаєаю і мїамоїаом прїаєрот чїаєати, уряд мїєсїаї зїаєаїаї і до шїаєи убогих лїудїє в Ніжїєи мїєсте прїаєодїаєи, тїаєвоїє кожїаї за єдїаєєи до нас, в служїаи доводом о кожїаїє вїаїєтїаєи незїаєаїєїєи єуреє на горле каран будєт, чєго полковнїк наш тамощнїїї ніжніськїїє пїаєво постергати маєт под сїрогїм каранєи, шїо для лїєпшє ваїи прїє зїаєаїєї печати войскової і с подпїєсои руки нашєє сєї универсала їнїєм відїаєт розкаєаєєи.

Дїан в Ірклїє, І августа 1650 року.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Іван Вїєєєєєєє, єїаєр Войска Запорозкого, рукою власною.

На зїаєротї: Жебї вїаїає надїєр не важїаєє вїаїєшїаєи і жебї єсобї мїаїєстратовїє безїаєнїє не сїєа зїаєаїаїаї.

Єго волюєи пїаєа Богдана Хмельнїцького, року 1650 августа.

Акті Леїтеральнаго відділення Інституту історї АН СРСР, Комїей акті Кїаїської казенної палати, № 63. Оутїаєа.

1650, серія 2 (12). Чигирин. — Наказ білоцерківському полковнику Іти виходом на Уманський шлях і в дорозі не чинити нікого шакегі

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j-o królewskiej mości Zaporożskim.

Panu pułkownikowi białocerkiewskiemu¹ i wszystkiemu towarzystwu w pułku łamecznym. Jakośmy was ustnie i przez listy napominali, abyscie byli w gotowości, jako do wojny należy, tak i teraz napominamy i przykazujemy, ażebyście, godziny nie odkładając, do jutra z orężem do bramy wychodzili, dniem i nocą spieszyli się na szlak Humański². Nie trzeba się bawić za borozanem i w drodze zdobywać, tylko na konie siadacie, gdyż trąba, żebyśmy uprzedzili nieprzyjaciela, nie nas nieprzyjaciele nasi; bo w niedzielę przed świętą przeczysną³ wychodzę, a gdzie ja będę obracać się i wy tam ścigając się, a powłóte proszę i surowo rozkazuję, ażebyście tego lekce nie wazyli, zaraz na konia siadali. Pannu bogu was z tym poruczam. A w tym proszę, jako braci, napominajcie jeden drugiego, aby idąc w tą drogę nigdzie w żadnym mieście, ani po herodom, tak ruskiej szlachcie, jako i Lachom, którzy w terańniejszym czasie w naszym krajach znajdują się, żadnej krzywdy i słowa ziego nie wazyli się. I każdy tam najbliższy się, zrozumiemy, co z tego ma być, tylko zmiłujcie się, co prędzej pośpieszajcie. I każdy pułkownik przy swoich uniwersałach napominajcie zarazem, aby według pisanego mego zachowali się, a też urzędnikom, którzy na nasze kraje posiedziali, wspominajcie, żeby podżo. ⁴ Wojska naszego na miejscach zostawiali, żeby w drodze kogoś iadajako nie spotkało. Skoro ten list uniwersalny do rąk przyniosą, zaraz od heroda do heroda odsyłajcie, gdyż jeżeli miał, kto chce, godzinę zadzierzeć, a nie posłać, tedy przestrzegam i to publicznie oświadczam, że takowy jako za nieposłusznego uznany będzie, tak też według artykułów wojskowych dla przykładu i napomnienia drugich, aby w podobnym razie wykraczać nie wazyli się, gardłem karany będzie. Co do wiadomości waszej podawamy i wszystko najsurowiej zalecimy, czekać na was będą.

Dan w Czehrynie⁵, 2 dnia m-ca augusta roku pańskiego 1650.

Bohdan Chmielnicki, ręką własną.

¹ Михайло Грошка.

² Уманський шлях — частина Червоної землі, що проходила від Тернопілля на південь від Умані і ділила на північній заході.

³ У 1650 р. святкує свято було 13 серпня. Понеділок перед святом прощених припадає на 12 серпня.

⁴ Прочитано знає слово, можливо розбито.

⁵ Місце знаходиться околиці залізничної станції, до 1 серпня 1650 р. Хмельницької держави у Грошків, а 3 серпня — у Переяславі. В даному з цих дат міст і неочевидний текст.

Публічна бібліотека Академії наук Української РСР, Видав. руночним,
1, № 13098—13716, стор. 15—16. Копія з перекладу з української мови з друку
Чартерійським у Кракові, Тома Нарутчиком, т. 164, стор. 983—994, з за-
головком: «List Stanisławski do rycia Sobieskiego».

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його королейської милости Пйотрим Заверфіном,
Паном Білоруніському полковником і осьмому товариству тамтешнього полку.
Ми вже вже виконавали усю і в листах, щоб ми були панотой, як належить на
війні. А тепер нагадує і вказуємо, щоб ми, не змінюючи, вступили знову з доб-
рою зброєю, і конем, і конем покладали на Українській шлях. Не треба затримуватися
на борониці і здобувати його в дорозі, тільки сидіти на коней, бо ж ми повинні
вернутися вперше, а не вийти. В понеділок, перед святою престою, в тижок всту-
пимо, і куди впроду, туди і ми сподіємося. Ще два тижня і суворо виступи, щоб
на цей випадок не вступили, а знову же на коней сідали. Богам нас доручено. При
цього прому нас, як брати, нагадуємо один одному, щоб, ідучи в ту дорозу, ніде
в жодному місці ми не ністає, як руській шляхці, так і дівки, які знайдуться
туди в коней здели, не наважувалися заходити жодної хвили і промовити людо-
слону. І кожний, наблившись туди, зрозуміє, що з того нам буде: тільки знайдеться,
а найбільше гетьманів. І кожний полковник нехай оглядає одночасно своїми умір-
сально, щоб неважало ніде в жодній частині, а тижок урядникам, які з'їздили
у коней коней, нагадуємо, щоб від цих верхованих ніяк відходили на місця, щоб
з конем у дорозі чого-небудь не трапилося. Як тільки цей умірєсє потрапить до
кінця риз, зразу же з самого міста до іншого його відслідкує, бо застерігає кожного,
кто затримав його коней на гадуку і не поїде, а публічно заявляє, що такої буд-
вильної неслуханням, а тижок, згідно з відказаними артикулами для перекладу на-
гадування конем, щоб не вважувалося в подібних випадках грішник, буде покараний
на герби. Домови не до якого відомо і все знайдуться дорученим, буду чекати
нас.

Даний в Чигирині, 2 дня місяця січня, року божого 1650.
Богдан Хмельницький, власною рукою.

№ 112

1650, серпня 3 (13). Переклад. — Лист до белгородського
воєводи Бориса Рєшніна-Оболенського з висловленням друж-
би та з пропозицією створити кавалерію для врегулювання
торгових відносин

Найшвейшого великого господаря Яна Казимира, божною милостию
король польского і великого князя литовского, пруского і інших многих,
єго королевского величества, Богдан Хмельницький, гетьман за всім Вой-
ском єго королевской милости Заверфіном, божною милостию великого-
господаря царя і великого князя Алексія Михайловича, пєса Русей само-
державі і многих господарств господаря і обладателя, єго царского ве-
личества, боярину і воєводу і намісникови рєстонскому князю Борису
Алєксавдровичу Рєшнину¹ Оболенському здравия зичим.

Яко з давних часов, так і тепер єго царскому величеству естєсно

¹ У тексті: Рєшнину.

орудіями і не зичимо того, аби гнів який межі людині его царского величества і чежи нашими злодоями, же тут у нас купцов его царского величества забраво; не з нас почеток станєс, пан воевода оскільский тую причиною, бо он купців наших вперед забрав. Аби теде все згодне сталося і любов межі людьми православними была, велиай і виши і інші купці на границі станут і все собі, що в кого побрано поверочают з нагородою жемлі, хто ємо просудит. Рач теде ваша милост людей своїх просудит на границу послати, а з иншої стороны пововник або сотник пограничний также стати маєт і з обох сторон угледати мають, аби правдо і без укличивєк так¹ купці его царского величества, яко і наши беди расправлені. Отдаюся при том с приклячею моею любое вашей милости падаю.

Писан в Переяславо, 1650 дня 3 августа.

Вашей милости всего добра зичивый приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его хор милости Запорозкого.

Збочу дописано: О чом устно, так его царскому величеству, яко і вашей милости посланец Василей Струков доповідєт, с которам об усем устне поведємо.

Архив: Борнину воеводи і намісникови ростовскому, князю Борнуну Александровичу Репнину-Оболєнскому, приятелєм нашему отдат.

ЦПАДА, ф. Малоросійский архив, стр. 38, рек. 2. Сувійнал.

Там же, ф. Посольский архив, Завоеван Речи в Польше, 1650, стр. 14, с. 1, рек. 619—622. Переклад.

Державне публичне бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірня Київського університету, № 1266. Київ.

Сторубльсько: І. Кравченко, 3 командирі сфронтівєв, ЗНТШ, т. 140, стр. 174—175.

Восходописанє, т. 11, стр. 380—381, № 162.

№ 113

1650, серпня 9 (19). Мошни. — Показ михайлівським сотником та айтові про зборону будь-кому, крім ченців Київського Пустинного Михайлівського монастиря, перевезсти чоманки через Росю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его хор. и Запорозким.

Сотнику і вуйте михайловским. Ускаржалєс нам ченци монастиря Пустинного Киевского Никольского, як їм вриду і шерши бошой в мѣсто выдвиги через Русю купцов і инших людей з возами і товаря і чинитє і чинит доущаєдєтє, а они здана на то свой пером для пожитку церковного в Коночєх мають. Прото правкажем вам, абыте бол-

У члені так.

ней не чинили кривд и кривд болей так сами, яко і нікому чинит не доущали, і зград заважате, аби ніхто не вважало чинами вдат, опром короля монастирського. За што узорвах і непослушних сурово карайже. абишо большеї скарги от черниси не мав, иншої не чинечи.

Дан з Мосен¹, дня 9 августа року 1650.

Богдан Хмельницькой, гетман, рукою власною.

Помітка: Універсал его милости пана гетмана Войска Запорозького Богдана Хмельницького року 1650, месяца августа 9 дня.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописно-археологічного музею Київської державної академії, № 793, арк. 16. Київ.

№ 114

1650, серпень 10 (20). Іржавля. — Універсал ніжинському полковникові і старшині про припинення захоплень шляхетських маєтностей

Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорозького.

Пану полковнику нежинському і всем сотником і атаманом полку нежинського извещаем, что дошло нас ведати, что великие бунты у вас и свои воля починаются: паном шляхте, подстаростьям и урядом великие бесчестья чините, на них же грозитея и похваляетея и у крестьян панских силою отимаєте мельничы откупные, [в] доходы панские вступ себе чините, а сверх того воляность себе скажываете. А так последним словом показываем вам, чтоб есте того отстали и ведали о том, что поной подданной с королем его милости и со всею Речью Посполитой и готовим быть против недрута короля его милости и Речи Посполитой, когда на услугу свою какаа дучица, вызывает вас через послы свои. А што б нібуль имел быти бунтовником и крестьян панских заступать, нездальное до скарбы короля его милости, чтобы было выдано и чини, ищещ доход годововой, паном взбранты и доходы панские мельничы откупные дават, безчестья приказным никакова не чинити, таковой всякий жестоко горлом каран будет. А как Войско Запорозьское короля его милости все против внешнего стьяду в Иржавлю² его милости воеводи пана киевского и с ним постановевая во всех статьях зборовских чинити и исполнит имеет. О чем и до его королевские милости пославмае, чтобы панове до своих маєтностей приезжали и пошой через то был утвержен. Тако же и вторично прилежно и жестоко напоминаем, чтоб есте всяких бунтов и своеволы престали, ведаа о том всякий таков по

¹ Місце написання наказу зазначено помилково, бо Хмельницький в цей час перебував у Іржавлі.

² У ориг.: в Аржево.

значно войсковому горлом каран будет. А та грамота наша для лучшей веры печатью нашею войсковою стверждена и подписью руки нашей.

Писан в Иерусале¹, августа 10 дня лета 1650².

Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевские милости Запорожского, рукою своею.

ЦЛАДА, ф. Писцовский приказ, Засекан Речи з Польши, 1650, стр. 14, к. 1, стр. 483—484. Копия з первоизда, з заголовком: «Список с списка с универсала гетмана запорожского».

№ 115

1650, серпня 28 (вересня 7). Ягіль. — Універсал жителям Київського і Чернігівського кошових та Житомирського староства з наказом не криядати шляхту

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его к. м. Запорожским.
До ведомости доносимо тим писанем нашим так старший паном подковником, ссаулом, сотником, яко і черни, товариству Войска его кр. м. Запорожского, і всему поспудству, за войском ідучим і назад поверочаючим, сурове владзю нашею гетьманською приказуем, *абисте* іх м. панов шляхте, в воєводствах Киевском, Чернигоском і старостве Житомерском мешкаючим, жадное крияди найменшого не чинили і на здорове іх не наступовали; поддани жас і нерекстрове паном своим послужничим, яко перед тим, повинни бити і жадних бунтов і споводи не вчиняти, а если би которое люб³ с товариства нашего, люб с подданных крияду найменшую шляхте так редий русской, яко і римской чинили і на здорове іх наступовали, таковых ми подковником киевскому і черниговскому сурове на горле карати позволяем, до нас не отслаюче; чого помненнее панове подковники пильно мают постерегати, *жеби*⁴ бити виняке не вчинилися, а бунтовников теж без фольги на горле карати, а іх м. панове шляхте с подданными во всем ласкаве се ободити мают.

Дат з Ягьвола, дня двадцят осмого августа, року тисяча шестот пятидесятого⁵.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Іоанн Неговский, писар войсковий.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Житомирський грошаный суд, оп. 1, Актова книга №, стр. 542—543м. Копія, зроблена в архі з такою печаткою і заголовком:

¹ У копії: в Араме.

² У копії дописані слова: А року найменшого.

³ У копії: раб.

⁴ У копії: же.

⁵ У копії дописані слова: У того универсала слова — писав Войска его королевские милости Запорожского ест приписанно, и подписи руки его милости гетмана гетманского в высоческие таме славы.

ним: «Обиета универсалу од его милости пана Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его королевской милости Запорожского в правой руке до их милостей пана епископа Киевского, Черновицкого и млавянской. Ручку тысячю вострою пятнадцатого месяца сентября двадцати второго дня.

Перед урядом і ливном званнимым вродским житомерским передо мною Димитрием Пидским, канцелярским житомерским, ставшим очевидно подлинный пан Ян Болеславский дал писани до книг канцелярии вродских житомерских водах вер облитан ескриве универсалу од его милости пана Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского, до их милостей пана епископа Киевского, Черновицкого и млавянской в речи шкелью в славном универсале Іерусалимской, которого подлинно, гроеви, оба до книг прирочий і записаный был. А так в, уряд, сегоо прирочия, читали, который так се в себе писаный мает. Писан с книг градския канцелярии Киевского, зюку тысячю вострою пятнадцатого месяца сентября четвертого дня. На водах вродским, а зюку его королевской милости канцелярии, передо мною Состанислау Потоцким, канцелярским од епископского его милостивого пана Адама з Буромана Киевским, канцелярии і епископа Яна Киевского і вострою, канцелярского еб, старости переисвалитер, ставшим подлинный пан Константин Павловский, слуга ескривой епископского его милости пана воевода канцелярии, канцелярии вродского, писане тако же его милости для писане до книг канцелярии водах вер облитан универсалу его милости пана Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его королевской милости Запорожского, с почтито войсковому і с подлинным ручку тако же его милости пана гетмана і ескривой, их милости пана епископа Киевского, Черновицкого і млавянской. Житомерским в правой руке даной і служачий, который так се в себе мает...

Который же то универсалу, за подлинно канцелярское себе, а за прирочий мой урядом до книг вродския канцелярии ест уписаный, с которого і тот книги вода почтито вродския канцелярии ест водах. Писан в Гетман, У того ескриву почтито вродския канцелярии ест прирочия і подлинно ручку тако едним: Кривошан Житомерский. Который же то ескриву за подлинно мой урядом до книг вродския житомерския ест уписан.

Опубликовано: Панченко, вид. 2, т. 1, стр. 573—575.
Архив ЮЗФ, с. III, т. IV, стр. 572—514 № CCVI.

№ 116

1650, окрестно 16 (26). Над Прутум. — Лист до князя Трансильванского Юрия Ракоци про дружбу та мир з молдавскими воеводами

Serenissime princeps Transylvaniae, domine, domine et amice colendissime.

Consultum est bonam valetudinem serenissimae vestrae celsitudinis, per legatos nostros invisere, tum etiam immutatum suum animum ad obsequia quae libet serenissimae vestrae celsitudinis declarare. Per quos velut nos serenissima vestra celsitudo de solito suo benevolenti animo certificare, et, si inimicis aliquis contigeret, nobis auxilium dare, nos vero, si necessitas exigit, inimicis serenissimae vestrae celsitudinis resistere, et quicumque serenissima vestra celsitudo iuberet, pro honore et integritate serenissimae vestrae celsitudinis tentare parati sumus. Nobis etiam quid prodesse aut obesse possit, serenissima vestra celsitudo significet. Ulte-

riora legatis vestris ceteris serenissimae vestrae celsitudini declarare mandavimus, quibus fidei adhibeat. Prosperos interea serenissimae vestrae celsitudini successus intimo corde obsequia paratissima offerentes, exoptamus.

Datum de Fluvio Prut, 2. 10 1650, mensis septembris d. 16.

Serenissimae vestrae celsitudinis faverissimi servi et ad obsequia parati. Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporskim.

Specialia his paucis serenissimo principi declaranda:

Cum illustrissimo principi Moldaviae etsi res ad bellum devenerat modo vero haec ansa per reconciliationem est sublata et amicitia nostra invicem est constantissime roborata, itaque iam tuto serenissima vestra celsitudo omnes suas intentiones per ipsius terram perlicere ad nos poterit et, avertat deus, in aliquo casu similiter ipse quae et nos amicissimos et paratissimos ad obsequia serenissimae vestrae celsitudinis non declaramus.

Nos vero si inimicus aliquis, praecipue Poloni invadere veluerint, non velis nos serenissima vestra celsitudo relinquare, isto manum defensivam nobis porrigat. Siquidem illustrissimi principes Valachiae et Moldaviae, tum etiam, pro solita sua fraternalitate, omnes Tartari sobiscum unum sentiant et pro auxilio paratissimi, cum sint certi amicitiam nostram et fratritatem esse summoque sibi necessariam, isti autem omnes et nobis instantibus et mediantibus serenissimae vestrae celsitudini animam amicissimum offerunt.

Desideris nostris prona porrecta aure, serenissima vestra celsitudo legatos nostros, sine mora expedire velit, cum solito amore et humanitate petimus obstrae.

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporskiego.

Угорський державний архів, Оригінал листа та копія з нього.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колонія грамот російської царя та української українських гетьманів, оп. 2, стр. 11, арк. 1, 2. Фотокопія з оригівалу.
Удостоверено: Монастир Гуцул, т. 33, стор. 36—38, № 26.

Переклад

Найкращий сини Трансильванії, найк. сині і найкращіший друзі.

Постановимо ми дізнатися через наших послів про добре здоров'я вашої найкращої васності, а також навести ваше умишлює протилежно до будь-яких погуду вашої найкращої васності. Хай через них [посли] ваша найкраща васність зможеть заглянути як в своїй найкращій протилежності і діти нам доповідати, якщо трапляється якийсь недуга вогонь. На те, якщо вамине потрібно дати відповісти вашої найкращої васності, наші незалежні мови і бачення вашої найкращої васності зможеть зробити це, що ваша найкраща васність не сарказав б. Хай ваша найкраща васність доповідати нас тільки про те, що б могло статися у протилежності, і що відповідати. Різницю в якійсь доповідати зможеть оглянути знову вашої найкращої васності, хай це буде для вас. А всім, проповідати в глибоко серед гетман послати, бачення вашої найкращої васності надішлює відповісти.

Дано на ріці Прут, року 1650, місяця вересня дня 16.

Найкращий вашої васності надішлює відповісти і до послугу гетман Богдан Хмельницький, гетьман з Воjsком Запорозьким.

Найкращим; князям, воєводам, треба знати цілі пункти:

Хоч з найкращим чином Молдавію справляв до війни, однак він обставив усе дуже обережно і наша дружба вкотре і дуже непохитно зберегалася. Отже, якщо найкраща високість зможе тако безпечно виконувати всі свої наміри через довгу жмину до нас. І будь-якому випадку — хай цей випадок відмере бог — і сам він буде Молдавію і він заохочує себе найприємливішим і цілком готується до походу наші найкращі високості.

Якщо ж якийсь-будь ворог, а особливо поляки, знову підуть на нас, то хай наша найкраща високість зможе не пошкодити нас, а навпаки, ще й підіти нам руку на допомогу. Також ж людина найкращішого князя Баллакі і Молдавію, а також, через нас змачне братство, всі терези; вони цілком готові прийти на допомогу, веруючи в тому, що наша дружба і братство ім у нашій мрії необхідні. Велі вони, при нашому володінні і господарстві, проголосити наші найкращі високості тако найбільш зривати.

Уважно просимо, щоб, прикладивши ласки було до наших бажань, наша найкраща високість змогла знову вивести наші послы із значаєного любов'ю і прихильності.

Богдан Хмельницький, гетьман Білска Засуїльського.

№ 117

1650, вересня (18) 28. Являю. — *Лист до коронного великого гетьмана Микола Потоцького з вимогою розпустити коронне військо*

Lubo przez pokolenie obczy i sciagnienia wojska j. k. m. koronnego Wojsko j. k. m. Zaporoskie pokojem upewnione zostalo, jednak nieraz j. k. m., p. n. milościcy¹, listami obysylajac, pokojem upewniać i względem zamyslu swego swiatobliwego nam w gotowosc być rozkazuje, o czym szyroce z nami j. m. p. wojewoda kijowski² ustnie i listownie znosil się i wołę j. k. m., p. n. m., nam przekladal, czego my usilnie zyczymy, aby zebopolnie sily na nieprzyjaciela ojczyznie naszej obrócili się. Za to unizenie w. m. n. m. p., dziękujemy, iż nas bezpieczeństwem według punktów postanowionych upewniać raczysz, wojsko też nasze według porządku swego zastawowione, żadnej naszej okazji dawać nie będzie. A któryby znalazł się میانовісціе в tych krajach opryszki, w. m., znoj m. p., swojej strony, a my swojej strony gromić rozkazaliśmy takich, jakoż pod bydnosc posłów w. m., n. m. p., jednych mekobózców na garść karano, a drugich łapać kazaliśmy, którym takaz nagroda będzie. To też w. m., m. p. oznajmujemy, że posłów od Wojska Zaporoskiego do Multan i Węgier wyprawiliśmy względem zamysłów swiatobliwych j. k. m., z czym, da p. bóg powrócą, nie omieszkamy w. m., m. m. p., dać znać. A w. m., m. m. p. racz się z nami we wszystkim znosić, jakobyśmy mogli nalepić usłużyć j. k. m. a teraz w. m., m. m. p., racz wojsko koronne rozpuszcić, jako i ja j. k. m. Wojsko Zaporoskie rozpuszcil, tym czasem, nim się okazja poda, niech od-

¹ Się Казимир.

² Алан Кисил.

поража. А в дальших речках устие псьом в м, м, р. рефероваć
сзержа зчлещишы.

Дата в Ямполу, 28 спбтрис 1650.
Bohdan Chmielnicki, h. W. Z.

Листовая Аббата Католической церкви Украинской РСР, ф. Ословова,
№ 236, стор. 75—76. Копия, з заголовком «Копія листів до Часовничого
№ 1. п. р. Краковського преев р. Ловичського».

Переклад

Хоч через утворення нового табору і відділення коронного війська Я. К. М. Вій-
ска Я. К. М. Запорізькому було забезпечено мир, одтак Я. К. М., наші малочисний війсь,
не раз своїми листами закликає нас у війні і коштує нам бути напоготові для виконання
його святого задуму. Про це Я. К. М. нам писав кілька разів докладно, усю й
писемно, повідомляв нас і воєно Я. К. М., і Я. К. М., нам передавав. І ми теж дуже ба-
жимо, щоб сильні сили повернули на береги нашої держави. Подорож докимо війсь Я.
К. М., Я. К. М., за те, що нас звалили злочинцями і бранцями, згідно з постановленнями
сунетими. Військо наше теж заступало в порядку, не буде давати примору до супре-
вич. А ще б заохотилися в так кроку сповна в м, м, м, п, з своєї сторони, а ми
з своєї волею такж громили. Так, і в присутності послів Я. К. М., п, м, м, м, дожили обидва
щоб скляти на годю, а воєна ця звалив дожити, і на нині час такж сила кара.
Також повідомляємо в, м, м, м, п, що на вярдали послів від Запорізького Війська до
Луцька та до Угорщини з справі білоторинської задумів Я. К. М. З чим воно, дасть
бог. Повіряємося, що, не зважаючи, повідомимо в, м, м, м, п, з в, м, м, м, п, м, п,
золь в нами в усилью порозумітися, як би нам вибрати слугами Я. К. М. А тепер
в, м, м, м, п, золь розпустити коронне військо, бо і я Я. К. М. Війско Запорізьке
розрачує, як відомо, саме пробач нагада. Про все ми злучили послів в, м,
м, п, усю докладніше розповісти.

Листо в Умпол, 28 вересня 1650.

Bohdan Chmielnicki, гетьман Війська Запорізького.

№ 118

1650, вересня 20 (30), Ямпіль. — Універсала полковників про
покарання селян, які повстали проти махати

Bohdan Chmielnicki, гетьман з Войском его королевской милости
Запорізьким.

Отмаїмуєм сям писанем нашим, кому би о том ведати належало,
так старшина і черні, товариству Войска его королевской милости За-
порізького, яко теж мешчанам і селянам, подданим усим, в коєводство
київським звычайчеським. Дошло нас відомост, же некоторые своєволие
под час теперешней, згди войско наше до земли Волооське рушило, тиє
печовити, которые до подданства належат, не будучи паном своїм по-
слушними і зводливими і самим испривителям, много злохати панам своїм
подданым, поддывали, і тепер не устаючи в передозвоноі своїм, на здо-
рово панське жаступают і послушными бити не хотят, але бунти і свое-
волю вчиняют. Прото сям универсалом нашим повелеваем, як есди би

чище таковые сповольники згайдовалися, которые би на здорове панов своих наступали і послушными бити паном своим не хотѣли, жеби сами панове, беспод с полковниками нашими Белоцерковским або київским, сурово, би і на горле, караи; а тие зас, которые кровь невинную пролили і покой карушили, горьового караи не уйдут, яко же і тут за тоє же оного на горло скарали єсмо.

Дат в Ямполо, дня двадцатого сентебра року 1650¹.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦІЛА УРСР у Києві, ф. Житомирський гротисний суд, актова книга ІІ, арх. 550—550 за. Книга, вписана в акт з таким початком і закінченням: «Об-лети универсалу от гетьмана Войска Запорозкого до Іх милостей панов обыва-телей новгородства Киевского, посланой року турска похлестки пятацатого, мѣся-ца октобра, третьего-дня. Перед урядом і актами наместными городовыми житомирскими, передо мною Марцином Карновичем, подстаростим житомир-ским, ступивши ономує королевской паня Стефаня Высокый, судца милочивости его милости пана Кристофа з Любейска Тинкаевича, житомирского, житомир-ского старости, для вивѣданя до книгъ наместных городовых житомирских по-дле пер облетом универсала од его милости пана Богдана Хмельницкого, гетьма-на Войска Запорозкого с нечюго королевского і с полковном руки его вавани, в речи выкочі в том универсале обываюч, до Іх милостей панов обывателей новгородства Киевского в речной речи выданей, котрой так се в себе выским рукою выписой вычит... который же универсала за подданіи і оубаством протав-ным выписывавали себе, а за протавны воим урядовым, до книгъ нетъ ука-зана».

Отубавоване: Пашотинка, т. II, відділ III, стор. 57—63, № 7.

Пашотинка, вид. 2, т. II, стор. 560—561, № 8.

Архив ЮФР, ч. III, т. IV, стор. 517—518, № 218.

№ 119

1650, вересня 23 (жовтня 3). Брацлав. — Наказ уманському полковнику допомогти польовому гетьману Мартину Калмицькому у збранні данини

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозским.

Пане полковнику уманский², Видечи ми з давних часов зичывого і тепер противно Войску нашему Запорозкому его милости пана воєводу черниговского, гетьмана польного коронного³, а поневаж тепер пан Бєт припаде на его допусту бия, же в неволя достался бия, з котори дубо уже выйшов, тилько вышло окупу єсме зосталя винни. Теди ми, паметачи на его причини, позволимисмо з подданнх его м. всіх такю і его м пана обуюного каруного⁴ з кожного подданного ведлут можно

¹ У одній рукописній списку: У того универсалу при печаті підпис руки тинки слове.

² Писец Глух.

³ Мартин Калмицьский.

⁴ Самуїл Калмицьский.

сти вибрати. А поважаючи в Уманщині не завжди розбиравали, тепер судити его м. для добраня остатка лют, нявно туди жаддем, жебис в. м. во всем оным, о що тлько жадати будут, помочим бил і если би хто спровадилсе, таковх в. м. сурово карай. Також сотника своего уманского Тимофея Левковича ім предай в. м., жеби з ними іхад для вибрани того сапуу, так в Чернігівщині, яко і в Уманщині, ешо і пострере жаддем выней милости.

Лист з Брацлава, дня 23 сентебра року 1650.

Богдан Хмельницький, русако владского.

Державний архівний збірник у Кракові, ф. Петрушак, папка Паго-
рський, № 20, арк. 30–31. Справки.
ЦДА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 47, арк. 1–2. Фотомікроскоп з ори-
гіналу.

№ 120

1650, жовтень. — Лист до литовського полковника
Януша Радзівіла про закінчення походу в Молдавію і з про-
ханням допомоги у збереженні миру

Jaśnieiwierceni miłościwie książę, miłościwy panie wojewodo wileń-
ski¹, nakz wielce miłościwy panie.

Jakośmy do w. ks. m. pisali, że wojska nie dla czego inszego ruszy-
liśmy, tylko ku woli hospodara j. m. wołoskiego², mego miłościwego pana,
dając opozna w przypoдку tymi auxilijarem maniam; tak za łaską boga
wzdechłodowego ten nieprzyjaciel poczciwy nie odniósł, że hospodar j. m.
na państwo, chwala boga, bezpiecznie zostaje konfirmowany, a sym mój³
i teraz jeszcze do woli hospodara j. m. przy boku jego zostaje, a jej mość
hospodarowa dwie niedziele, jako z Kamieńca pojechała do ziemi Moldaw-
skiej. My też z wojskiem nazad powróciliśmy, nie o wojnie nie myśląc.
Wysłałiśmy do j. królewskiej mości, pana naszego miłościwego, posłów
naszych⁴, prosząc o miłościwą łaskę. Prosimy wielce i w. ks. m., jakoby
w. ks. m. włożyć się mógł, a to żeby się krew chrześcijańska nie rozlewała
i jakdy stanał skuteczny, rucz w tym w. ks. m. i dalszej pracy nie ponie-
chać⁵ i przystąpić się do j. k. m., a pana mego miłościwego, żeby nam
miłościwą łaskę pańską i ojcowską pokazał⁶.⁷ ażebyśmy się po cudzych
państwach nie rozchodzili, ale w wiernym poddaństwie pod miłościwymi
skrzydłami najjaśniejszego majestatu j. k. m., pana naszego miłościwe-
go,⁸ i na postroynych nieprzyjaciel zobopólnie siły nasze w usłudze j. k.

¹ Монах для про Януша Радзівіла. Видавською колекцією він став тільки у 1653 р.

² Баскоп Литва.

³ Тимофій Хмельницький.

⁴ Лист для про господарство чернігівського козацького Баска, вказаного у Бар-
шаві в жовтні 1650 р.

⁵ Нерозбитою, можливо розбитою.

⁶ Мабуть, відсутні слово факту.

⁷ Нерозбитою, можливо розбитою.

m., pama naszego miłociwego i Rzeczypospolitej obrócił. Nie wątpię o łasce w. ks. m., której umiżone i powolne usługi nasze najpilniej oddajemy.

W. ks. m. we wzajem powolni służby, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim¹.

Центральной архив донесъ извѣстїи у Парнаві, ф. Рагнстала, відділ IV, книга I, конверт 46, № 28, Копія, з заголовком: «Копія листа Хмільницького до князя і м. hetmana».

Переклад

Неосвідомий милостивий князь, милостивий пане віленський поспіши, нем велик милостивий пане.

Як ми вже писали до в. кн. м., князь відсило вернуло до Младзілі на бажання Я. м. великого господаря, його милостивого пана, подати йому руку допомоги. Оскільки, з ласки всемогутнього бога, його порог не здобув успіху, так що Я. м. господарь, слава богу, спокійно залишається правувати в державі, а сніг мій ще й тепер на бажання Я. м. господаря лишається при вночі, а її м. господарю два тяжкі току виллази з Блґґища до землі Младзілі. Як ти з вісцями владі повернувся, мовіть про сібію як думкою. Як послан до Я. зорочинської милости, пана високо милостивого, князя поля, прохачи милостивий ласка. Дуже просимо і в. кн. м. сприятелю до того, щоб ярки крестинства не проважали і сиротинській вогні кинути. Знов в. кн. м., не відходи сніг своїй, зустрітись на нас перед Я. м. паном, який милостивий, щоб знов вижити до нас милостиву ласку пенясу і батальську, щоб ми по чужих держав не розпадали, а у вірному підданстві під милостивим прелем віленської величності Я. м. м., пана високо милостивого, змилували і, сподіваю Я. м. м., високо панови милостивому, в Речи Посполитій, на стороні вогні сімьлі князі сили повернули. Не сумніваймося в ласці в. кн. м., щоб новий пошлю свої пенястаровіше відданю.

В. кн. м. у віслю пошлі спуги Богдан Хмільницький, гетьман, з Я. м. м. Вілґином Зaporosким.

№ 121

1650, листопада I (11), з Чигирин. — Лист до шляхти Волинського воєводства з виласю скарги на зно і повернути православній церкві її востности

Яднівельможні а мѣви панowie dygnitarze, ksiądzęta, urzędnicy ziemscy i wszyscy pp. obywatęle województwa Wołyńskiego nam wiele mѣvi panowie.

Kto był nie życzyl, aby już też ta krwawa domowa wojna, którą nawiedził p. bóg ziemię naszą i za grzechy nasze, wzięła koniec, ażebyśmy wszyscy jednostajnie p. boga w pokoju chwaliли i nieprzyjacieli pogranicznych nie cieszyli, Ja z meji strony biorę na świadectwo samego p. boga, a jaśnie wielmożnego j. mci p. wojewodę kijowskiego², jakim wiemie

¹ Міжє і час написання листа не визначили. Визначили і звідки про звичини воєводствакого пошлю і виласю писали до Яна Казимира можна вважати, що лист написаний у жовтні.

² Адам Кисіль.

chodził z j. mością około pokoju i zmieszane pospólstwo z wojskiem, już od wojska odłączone było, i bunty wszelakie uskromione były. Poddani do posłuszeństwa już przychodzili, owo zgola już się była poczęła ziemia uspokajać i już miał każdy pan cieszyć się z majtności i potytków swych. Jakot po ostatnim zjeździe i bytności posła j. kr. mci do nas, j. m. p. sławoty czerkaskiego¹, już wszystkie rzeczy brały swój koniec. Ale gdy nas dorzła wiadomość o obrotie polskich, musieliśmy też znowu do kupy się gromadzić, za którym poruszeniem znowu wszystka Ukraina powstała i na niektórych miejscach od pospólstwa, a nie od kozaków, nastąpiły zabójstwa, mimo nasze surowe zakazy. My jednak zebrawszy się do kupy oświadcziliśmy to, czego nasz związek z carem jego mcią krymakiem potrzebował, a z jasniewielnymym p. j. m. p. krakowskim² przez posły swoje znieśliśmy się względem obozu i bezpieczeństwa naszego, a sami za listami majestatu najjasniejszego króla j. mci i jasniewielnego j. mci p. wojewody kijowskiego spokojny odwrót uczyniliśmy i zaraz i pospólstwo do podziństwa pańskiego, aby powróciło, a wojsko rejestrowe j. k. m. żeby w swej kłbiece zostawało, tego ostrzegaliśmy i ostrzegamy. Tych zaś, którzy podnieśli rękę na urzędy panów swych, albo na kogokolwiek, wszędzie bez wszelakiego miłosierdzia mieczem pokaraliśmy, i teraz karzemy za wiadomością tego jasniewielnego komisarza j. m. p. wojewody kijowskiego, zaczym znowu za łaską bożą ziemia uciszy się. Tego by tylko potrzeba, żeby już więcej odpowiedzi i przegrózek nie było, ale ze ustawiczne pochwalki nie ustają, tedy my musimy też w ostrożności naszej zostawać, nie puszczając się wszelakich posiłków, któreby nam skądkolwiek być mogły. Druga jeszcze większa przyczyzna jest: mimo postanowione pod Zborowem punkta, sejnem nam stwierdzone od majestatu najjasniejszego k. j. m., p. n. m., i wszystkiej Ręptey, wiara nasza prawosławna grecka, nie tylko nie jest całe uspokojona, ale w opresję jeszcze większej zostaje, a dotąd ta kłótnia nie ustanie, pókad Rus, jako od wieku bywała, nie będzie. Dlatego domówiliśmy się tego pod Zborowem, że umia miała być zniszczoną i nie chcieliśmy do niczego przystąpić, ażyby zaraz tamże pod Zborowem wszystkie władcyta oddane były, albo te punkta zborowskie z łaski k. j. m. żeby tamże zaraz przez k. j. m., p. n. m., i jasniewielnymych pp. senatorów poprzyjęzione były. Jasniewielnymy j. m. p. wojewoda kijowski świódł nam, żebyśmy pewni byli i kontentowali się królem j. m. p. naszego miłościwego przywilejami, a sejnowym stwierdzeniem, i my temu dufając na tym przestali. Co gdy się nie spełniło na sejmie, albo stwierdzone punkta nasze, w tym nam winien j. m. p. wojewoda. A tak w tych obydwóch sprawach i wiary naszej starożytny uspokojenia, i pewności pokoju do w. mciów naszych encyich panów, jako pobliskich ognia tego, uciekamy się. Jedno żeby z dwojga już było, albo nam nie grozić, i całe pókj pewną majestatu najjasniejszego k. j. m., p. n. m., postanowiony, takim sposobem nam obwarować, żeby już wszystkie cerk-

¹ Mianca Facin.

² Mianca Piotrowski.

wie z władcytami i dobrami tak w Koronie, jako i w Wielkim Księstwie Litewskim, tak w królewskich dobrach, jako i szlacheckich, według własnych funduszów ich oddane były, i te cerkwie, które na kościoły obrócone, i dobra pozabierane od cerkwi, wrócone były, i z nich unia zniszczona była, jako nam w pamiątках zborskich jest obiecano; albo nas ludzi prostych więcej nie trzymając na obietnicy i w tych postrachach, ale jesteśmy już niepotrzebni k. j. m., p. n., i Rzplęj, objawić. A my bogu oświadczywszy wierność naszą i krzywdę naszą, przy niewinności naszej zostawć będzimy. Miła nam ziemia nasza ojczyzna, ale wiara przyrodzona miłsza być musi, za którą zawsze umierałimy ochotnie. A teraz duma gwałt się nam dzieje. My, nie daj tego boże, nikomu nie chcemy żadnego naruszyć bezprawia, własności tylko naszej ruskiej domawiamy się, z naszych cerkwi unia, która nigdy nie bywała, aby była zniesiona i żeby nam cerkwie nasze wysyśle i dobra cerkiewne, które jeszcze zostają w niewoli, oddane były narodowi ruskiemu prawosławnemu. A z ich mciów, kto chce i jako chce, niechaj wierzy, nam nie do tego, my się swego, nie cudzego upominamy. A panowie unitowie cudzego, co posiadli przez gwałt, żeby ustąpił, bo księżęta i panowie zaczęli ruscy, przodkowie wasznościów, naszych mciwych panów, i przodkowie nasi, dobrzy molojcy, dobrali się, wolności królów panów naszych i Rzplęj i wiary świętej greckiej bronili, i gardła swe pokładli. Polskie a ruskie Wojska Zaporoskie stawały, a nie umiackie, o tych i słychać nie było. I teraz gdy te dwoje będzie, taż laska boża będzie i postrach wszystkim nieprzyjacielom pogranicznym. Prosimy tedy usilnie wasznościów naszych mciwych panów w ostatnią desperację nas nie przywołując, do którejś zaś i oprejsja powiewała, ani nas do tego przynuszając, żebyśmy skądinąd pomocy szukali, czego po nas ażeby i jaśnie wielmożny kowisarz j. m. p. wojewoda kijowski, tebyśmy się na do kogo nie udawali, i my by to pewnie uczynili, gdybyśmy mogli dufać bezpiecznie, że już doma bezpieczny pokój mieć możemy, i gdybyśmy wdzili doskonale wiary naszą uspokojoną. Ale póki tego dwojga nie będzie, nie przywiedzie nas do tego nikt na świecie. Dlatego tedy uciekamy się do wnciów naszych mciwych panów, żebyście wnci nasi mciwi panowie przyczynili się do tego, aby wiara nasza doskonale uspokojona była i żeby bezpieczeństwo pokoju już statecznie obwarowano było, bo my, zgola nie dufając, u każdego o przyjaźń starać się musimy, a przez to zguba tych krajów, w których i w. m. majności swoje macie i my żyjemy. Oświadczyć się zaimy panem bogiem, iż wiernego poddaństwa naszego k. j. m., p. n., do trzymać gotowimy, gdy też nam prawa i wolności, wszystkiemu narodowi ruskiemu od królów polskich poprzedzające i Wojsku Zaporoskiemu za ich krwawe zasługi nadane, dofrzymane będą. Zaczynam pokój w ojczyźnie potęgany, z obu stron nienuaruszenie zachowany zostając, tak króla, p. n. m., jako i wszystką Rzplę uciesszy. O czym my nie nie wątpiąc, całe dufamy, iż w. m. nasi mciwi panowie, na terażniejszym sejmiku, jako miłośnikowie ojczyzny, szczerze i życzliwie uradzisz, ich z. m. pp. postom na sejm blisko przyszły w instrukcję podacie i poważnie zlecicie, aby o to się dę mawiali, jakoby postowie nasi z czym pewnym z sejmu powrócili się. Am-

doznawszy takiej chęci i laski w mciów naszych mciwych pp. na wsta-
tałą usługę j. k. m. i wszytkiej Rzpłej gotowi będąc, na ten czas posługi
nasze rycerskie lasce w mciów naszych mciwych panów oddajemy.

Z Czyhyryna, die 1 novembris anno d. 1650.
Waszmościów naszych mciwych panów we wszem powolni i szczyliwi
służcy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskim jego k. mei Zapołoskim.

A o respons w. mciów naszych mciwych pp. przez tego posłańca na-
szego prosimy.

Державний козацький армія у Кравко, ф. Чарторийська, рук. 417,
стор. 115—116. Київ.

Opublikowano: *Z dziejów Ukrainy*, стр. 543—545.

Переклад

Високошановані та милостиві панове савоєво, князі, земські урядники і всі па-
ноне обшари Речкопольського воєводства, нем велми милостиві панове.

Хто не бажав би, щоб яке закінчилося на кравля громадянська війна, яку го-
щид би послана на війну земля, карючи нас за грехи, щоб ми не одарованою годилом
бюга в мєрі прощамомали і примиреннями вертеці не радомали. А з сего боку беру
в свічку свого гостода бюга та високошанованого й. м. п. князького воєводи, що в
війно разом з й. м. п. влієтатиєм про мєрі: і всі бурно придужи і воевоцтва, зоста-
ють з військом, від військ відійшли. Підлеви припадком яже до походу, і все немже
воєда попуку вталошкариватися, і вже зможав вам мє радити з чистотією і пожит-
ком своїм. Після остатної зустрічі з посланцями й. м. п. черкаським старієством та перебу-
ванням його з нас аж це вже закінчувалося. Але коли до нас дійшло вестка про
польський табор, на мєрі ми знову збігалися докря, через ший тух знову все Укра-
їна повстала і в деяко місяці, незважаючи на наші суворі накази, постоїли, і не
вони, двохми убивства. Одним же, зброєним докря, вивелими те, чого вважи-
вали спис з й. м. кривими списи, з в україношанованого й. м. п. князького чер-
кашів посланці закінчили в справі табору і всієї землиці, в самі, відмо з листами
вельності князького короля і й. м. п. князького воєводи, сполучив виступили, щоб
і повністю вернулося до польського походу, в рекрецію відійшло й. м. п. перебувають
в порядку, про що ми зостерегаємо і застерігаємо. Так же, які мавили існує на уряд
своїм панів або на якогосьбудь, воєди без ніякого малоряду мєрчю покарля і теор
адрєєю з відмою того ж високошанованого князька, й. м. п. князького воєводи, і так
поку з бажаною злело вжитимуєш. Тяма зрєба, щоб бидиши вже пані не до-
керили і не огоржували. А оскільки знов час не прищєновиєш нападками, чи те-
ря не вани бути обрєжаними і не зрєкатиєсь будь-якої допомоги, але б яже ні не по-
лож. Друга, що виключеної пригоди, означаючи на шербіній під збєромом пункту,
затверджені своїм від вольності король й. м. п. к. м. і, і всієї Речі Посполитої, наша
завислава грєшла віра не тільки означєнім де упертоверено, але чи вдала пригоди-
ли. І ці чєрє не прищєновиєш дєра, оже Речі не буде такою, якщо нові буди з дан-
ної мєли. Тому та дієномалиє від збєромем, що уше починає бути савоєво, і не
алчим ми до него приступати, аж поки нам зрєра же там же під збєромом не будув
вдани і всі владнатиє або ці збєромий пункту не будув, приступати король й. м. п.
к. м. та високошанованого не означєтиє. Та високошанованого й. м. п. князького
вжеда обзурив нас, умовивши нас, щоб ми задовольнили припадком король й. м.
к. м. та сполученом затвердженем, і ми, вірчи йіму, на це погодились. І коли цього
те спалиє на своїм, але і були наші пункти затверджені, в тому смутній й. м. п.
мєлді Ожє, в шєх олох справля — і упертоверено князі старієством віра і три-
вєлиє мєри — ми владніє до й. м. п. к. м. п. панів, які найближчих до цього воєво.
Ожє з дано мєлиє яке буде або щоб нам не огоржували і мєр, встановленої вли-
диє вельності князького короля й. м. п. к. м. п., повністю збєрчи, князі і всі шєрєра
з владнатиєми і встануєми, як в Керол, так і в Великому князстві Литовському,
як в крєвлянськєм князстві, так і в шєлєцькєм буди пошєрєно разом з їх вельни-

ми фундаціями, і церква, призначені на користь, і милості, відібрано від церкви, також було повернено і унів з них одновисно, як намі в жорничках пунктів обидво, або щоб нас, простих людей, більше не обмежували обидвами і не дивили, а поволяючи нам, що ми вже використали королю І. м., к. с., та Речі Посполиті. А ми, зважаючи на те, що нашу вірність і нашу кров, залучилися нещасливо. Мама же наша батальська згодом, але прирочена віра не могла бути мовчати, за які ми завжди умирали спочив. Але тепер у вашій вітчині над нами чинить кривдство, Ми, не дай цього боже, не хочемо порушувати ніякої права, тільки визначено нашої руської правосудності, щоб в наших церквах і службу не було. І тепер, якщо ці дві унії здійснились, то буде Божа ласка і служба вам призначеною королям. Тому милостиво просимо в. м., к. м. князя, не доводити нас до остаточного відказу, до якого привели нас кривди і притиснення, які не припустити нас досі у іншому місці купити допомоги. Повисловлюючи князьові, в. м., к. великій князьові Володимиру від вас, щоб ми ні до кого за допомогою не вдавалися, і ми нашою цілю не зробили б, коли б могли безвиможно вірності, що як на батальській буде забранося шир та коли б наша віра була цілком умиротворена. Але поки ці унії не здійсняться, не приїде нас до якого кінця на світ. Тому і відказом, до князя в-той м. князя, щоб в. м., к. м. князем, спрочувалися до того, щоб наша віра була повністю умиротворена та щоб безпечно нашу була достатньо захищено, бо ми, не доміряючи повноти, мусимо суворо прискати у відказі, а через те спити ці кривди, а князі і в. м. мають свої милості і ми відмово. Отже, відмовося господом Богом, що ми готові захищати призначення князю королю І. м., к. с., якого також судити додержити ваші права і милості, притиснути польському князю народові руському і князю Шкльскому Запорозькому за його кровні заслуги. Так бажаної шир на батальській, непереможені зброєю обома сторонами, порадити як королю, і в. м., так і все Речі Посполиті. Ми не сумніваємося і цілком віраю, що в. м., к. м. князем, як і те, що любий батальський, на відповідно обрану радничество шир і прискати і самим в. м. посліми милості і напоказити в інструменту для наступного сїму, щоб про те доповідали, щоб ваші послі з чимось певним з сїму повернулася. А ми, зважаючи на ту правдивість і ласку в. м., к. м. князя, на волю послугу І. м., к. і вей Речі Посполиті будемо готові, а тепер ваші рішення послуги відказу на ласку в. м., к. м. князя.

З Чигириня, дня і листопада року божого 1650.

В. м., к. м. князя, у велику покірні і гримазли слуги Богдан Хмельницький, Гетьман, з І. м., к. Шкльским Запорозьким.

Просимо в. м., к. м. князя, передати відповідь через цього нашого посланця.

№ 122

1650, листопада 11 (21). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про переговори з Арсенієм Суляновим та про заборону самовільно Тимофію Амелюдіну жити на Україні

Божєю милостю великому государю царю і великому князю Олексію Михайловичу [п. ч.] внашему царському величеству Богдан Хмельницький Гетьман Войска Запорозького і все Войско Запорозькое низко челом бив

Поворотом, отец Арсенія строител Трощкого Сергія монастири до господарства твоего царского величества, по указу із листом од иасветишого патриарха іерусалимского, который лист, яко од святителя, алично привидимо і розговорки устно отца Арсенія, строителя трощкого, низде слухалисмо. А велуду договору отца Арсенія так же і листу святитяшого патриарха іерусалимского отого Тимушка, который с нас зневажє худий і лядякий человек, і приказалисмо, жеби того Тимушка нигде не прибавно, із городов наших проч повола, бо і святитиший патриарх о бездлин его дал нам знати. О чем устне отец Арсеній твоему царскому величеству о том так бездлинку Тимушка, яко о рїках потребних і віре нашей православной пожитечних твоему царскому величеству оповідат, рач ваше царское величество оному во всем віру дат і оному вірст. При том услуги наши найнижше твоему царскому величеству отдаем.

Дат с Чигирина, дня 11 ноября року 1650.

Вашему царскому величеству во всем поволанє і змиланє слуги, Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорожского.

Адреса: Божію милостию великому господарю і великому князю Олексію Михайловичу [п. т.].

ЦПАДА, ф. Посольский приказ, Трещий отдел, 1649, стр. 22, арх. 65. Оригинал, арх. 66—68. Копія з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, який писав до государю царю и великому князю Олексію Михайловичю, воеи Русии, запорожской гетману Богдану Хмельницкому Трещкого Сергія монастиря со строителем Арсеніем и вышесному во 150 году декабря в 9 день».

Опубліковано: Християнское учение, 1863, ч. II, стор. 733—734.

Летопис Україно в доуж. і кален., т. III, стор. 196.

Воскресенские, т. II, стор. 464, № 190.

№ 123

1650, листопада 11 (21), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення, дані надаретському жупрану Гайраю

Божією милостию великому господарю царю и великому князю Олексію Михайловичю всея Русии самодержци [п. т.] вашему царскому величеству Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское низко челом быт.

Как есмь сперва во всем приятными слугами вашему царскому величеству были, так и ныне службу нашу держую на всякой час обявляете готовы есмь, хотя и мерски чинились письмами нашими вашему царскому величеству¹, однако же челобитые наше привнеси о смерженом

¹ У копії: великому.

Гавриле, милостию божию архиепископе божию жилища Назарета и заместником всея Галилея, который, великия мучения для церкви сносима, и матери нашей, турки за веру христинскую убиваются. Наме до вашего царского величества, яко до царя и государя православнаго, едет, желажима милостию свята, о котором просим вашего царского величества, изволь ваше царское величество пресветлые очи свои показать и милостию, яко царь и государь христинский, оного принять. Тому ж пресвещенному отцу митрополиту назаретскому о делах добрых в вере нашей православной належащих, твоему царскому величеству потребных, словесно говорити поручила есмы, которому изволь, ваше царское величество, милостию убо предлонити и во всем верити, как вам самим, пожели он искусное научение от нас имеет. По сем уважителные услуги наши твоему царскому величеству и поклон ниской отдаем.

Писан в Чигирине, 1650-го году ноября в 11 день¹.

Вашему царскому величеству во всем попованные и желательные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского².

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Греческ. справк., стр. 11, арх. 11—14. Переказ, з заголовком «Список о листе з белоруского писма, како писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Русия Запорожской гетману Богдану Хмельницкому турецкой области города Назарета з митрополитом Гавриилом з жилищем во 150-м году декабря в 9 днень.
Оублюковано: Воссоудинення, к. 11, стор. 465, 56 159.

№ 124

1650, листопада 18 (28). Чигирин. — Лист до белгородського воеводи Бориса Репніна-Оболєвського про прудковання спірних питань між російськими та українськими купцями

Навсїйшого і великого государя Яна Казимира, божию милостию короля польского і великого князя литовского, руского, пруского і інших, его королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского божию милостию великого государя, царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русии самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества боярина, воеводе наместникова князю Борису Александровичу Репнину Оболєвскому.

Последее к нам, по указу его царского величества, чтоб ми купцов твоих конских казали на границу приїхат і ми до них писали, чтоб они, ссылавши тот забор, на границу приприводили так з нашей сторо-

¹ У копії дописані слова: А висту конисае.

² У копії дописані слова: А на виділах у листе з государею наказоване аз писано самогортки.

ни, яко і внаше. А по договору з Василем Струковим війни на сплату причестую¹ розправу учинити. В той час купец київський по указу нащоучи невіді чтири ждала на границі, а з внаше сторони жаднок відности не биде, тесер тому купцви київському розказалисмо, жеби на границу Ізал, а ин также своїм розказіте, жеби Ізалні і там з собою згодили і жеби нашим купцом все поверчано і шкоди нагорожено, а вашім также поверчано будет. А притом господо бою поручаем.

Дат є Чигарина, дня 18 ноября року 1650.

Адреса: Божню милости великого господара цара і великого князя Алексія Михайловича, всея Русі самодержія і многих госпдарств господара і обладателя, его царского величества боярину, поводе і на-мисльова ростовскому, князю Борису Александровичу Рєшину-Оболенскому.

На арк. 329 помітка: Такову отписку и лист отдал думной дьяк Семен Заберовской декабря в 14 день, а велел ту отписку и лист беречь и в Посольский приказ не отсылать до тех мест, как он просит.

ЦІЛАДА, Ф. Родяной архив, Богородской ств., спом. 206, арк. 329.
Смтискал, без відзнак.
Службовіцави: ЗНТШ, т. 149, стор. 175—176.
Восходженням, т. 11, стор. 467—468, № 193.

№ 125

1650, листопад. — *Прозаїкня Запорізького Війська до короля
Яна Казимира та сенату*

Suplika do najjaśniejszego majestatu j. k. mei i oświeconego senatu Rzęty od Wojska Zaporoskiego.

Zostawszy w. k. mei. p. n. myu z woli bożej pomazaniec w Koronie Polskiej, onej pokoju i sprawiedliwości świętej łyczycь raczysz, a nas Wojsko Zaporoskie clementia regia prosequi atque in siru serenissimae dignitatis lovete dignaris, i my w tym oddając wierne poddaństwo nasze, nie wątpimy i wiernymi sługami zostajemy. Nie posylamy teraz posłów naszych, tylko przez te petita, boćmy jako prostacy domówić się nie możemy, co z najlepszym bylo postanowieniu pokoju, o to prosimy, przez co łubymy majestatu w. k. mei i oświecony senat nie obrażili.

Najgrantszejacy wszystkiej Rzęty pokój w państwie w. k. mei, jeżeli j. m. ks. arcybiskup gnieźnieński¹, j. m. ks. arcybiskup lwowski²,

¹ У 1650 р. причета провадала на 15 сторин.

² Митроп. Лубецькой.

³ Турновський.

j. m. ks. biskup krakowski¹, j. m. pan krakowski, hetman wielki koronny², książę j. m. Radziwiłł, hetman W. Ks. Litewskiego, j. m. p. wojewoda brackowski³, j. m. p. starosta łomżyński⁴, przysięg⁵ pokój wieczny między Rplą z Wojskiem Zaporoskim utwierdzą, a w zakład też prosimy jmić Salecia Wielkowieckiego, wojewodę ruskiego, który zamieszkanym nie-tyczy i łaskawie się z dawnych czasów z Wojskiem Zaporoskim i z poddany-ymi obchodzi; j. m. pana chorążego koronnego⁶, klęcy na swe starostwa przybywasy i przywileje starodawne na Czehryn dane nam przywiózł, aby tu rezydował; j. m. pana starostę białocerkiewskiego⁷, j. m. pana oboźnego koronnego⁸, którzy na swych majątnościach rezydują i pokoja przestrze-żać będą raczyli, — bez wojska i chorągwi, także i bez wielkich dworów i asystencyj, aby w zakładzie będąc, z nami się dobrze obchodzili, pro-simy.

* Unia, omnium malorum origo, która od dawnych czasów klęci, pro-simy w. k. mci, aby była penitus zniesiona, tak w Koronie Polskiej, jako i w W. Ks. Litewskim, z władcytwa wszystkie, katedry, cerkwie, lub na kościoły obrodne, lub na unię, i dobra wszystkie od przedków do władcytwa, katedr i cerkiew antiquitas nadane, wrócone były, żeby już panowie unicy sub-teinocjami i chytrościami swemi więcej tego nie odwołczyli, i wiara nasza ucisków żadnych nie cierpiała.

Wolność nabożeństwa ruskiego, żeby według starożytności po miastach j. k. mci tak w Koronie Polskiej i W. Ks. Litewskim według cemo-nii naszych odprawiano i nigdzie nie zabraniano.

Księcia i panowie świeccy kościoła rzymskiego, duchownych wszę-lakich wiary naszej ruskiej do posłuszeństwa swego, tak w dobrach w. k. mci, jako i w dziedzicznych, nie powinni zniewalać, i od nich danin brać, ani z miejsc cerkwiowych dziesięciny. Uniowie, skoro po zniesieniu uniej w Koronie Polskiej i W. Ks. Litewskim, żeby władcytwa, katedr, cerkwi i gruntów i dóbr zaraz ustąpiłi i nieunitom oddali; a klęcy byj nieposlušny, żeby w konstytucją Vadum włożone i srogo takich karano, prosimy; i to wszystko aby było constitutio sublevarium.

Świeśczerzennicy wiary starożytnej ruskiej, żeby takie wolności mieli, jakie mają księcia kościoła rzymskiego i pod żadne prawa świeckie nie podlegali; także żeby żołnierze stanowisk u nich nie odprawiali.

Iż niesłusznie j. m. ks. arcybiskup lwowski władzę sobie przywłasz-czył, aby episkopa lwowskiego z upodobania promował, do czego przed-

¹ Ян Гембінский.

² Микола Потемпалый, краківський каштелян і коронний великий гетьман.

³ Станіслав Ліпковський.

⁴ Юрій Радзівіллський, ломжинський староста і зброєний підкаміляр.

⁵ Слова j. m. p. starosta łomżyński у Мил. відсутні, замість них — j. m. p. роф-кандиєру коронны.

⁶ Степанов Корчаківський.

⁷ Костянтин Любимирський.

⁸ Самуїл Каліновський.

tym nie należał, i o to prosimy, aby konstytucją sejmową zniesiono było i więcej się j. m. ks. arcybiskup o to nie wtrącał¹.

Do katedry lwowskiej wieś Perchinsko² aby z łaski j. k. mci przywrócone było, a Kryles³ do kapituły halickiej żeby w ograniczeniu zostawały według przywileju księcia Lwa fundatora pierwszego, prosimy w. k. mci.

To też do uszu w. k. mci donosimy, że wielkie prześladowanie naród ruski cierpi od panów tak duchownych, jako i świeckich. Uniżenie prosimy, żeby pomoty żadnej nie czynili.

Jeślibyśmy z łaski w. k. mci i Rplitej otrzymali linią oddzieloną, prosimy o to w. k. mci, żeby i poza linią, tak duchowni nasi i Rusi przy wolnościach starożytnych zostawali, i żeby już od unitów przenagabania żadnego nie mieli: bo żadnym wiarom i w cudzych ziemiach uciski i prześladowania nie dzieją się, jako tu w ziemi naszej⁴.

To też w. k. mci do uszu donosimy i wszystkiej Rzpltej, że mamy wiadomości z różnych okolicznych ziem przyjadół naszych, do Kłórcy, czy za wiadomością w. k. mci, czyli też nie, posłano, aby w zgodzie z Koroną Polską zostawiając, pomocy na kogoś dodawali⁵.

Przytem w. k. mci, p. n. m. mileściewie prosimy, żebyś w. k. mł wszystko to nam przebaczyć raczył, gdyż to my w wierności poddaństwa naszego czynimy, ku lepszej usłudze w. k. mci, a nas wiernych poddanych swych racz bronić od wszelakich nawalności, gdyż my ostrzegając głów swych, musimy przyjadół zabiegać⁶.

Bohdan Chmielnicki, [hetman] z Wojskiem Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, Відділ рукописів, ф. Острозьких, № 225, стор. 345—346. Київ.
ЦДАДА, ф. Польський переказ, Записки Росії з Польщу, 9651, стр. 1а, в. 1, крн. 114—115, 118—119. Київ і перекази на російську мову.
Судьбінові: Михайловській, стор. 565—566, № 202.

Переклад

Прекращте до відомості величності й. кор. милости і сніткого євнука Ред Посланця від Рибска Зaporоского.

Ваша крестітська милости, сам княз милостивой, ступино з волі божой помилування Польської Корони, зробил божите для всі миру і снєтної справедливости, а нас, Василья Зaporоского, відділите крестітською ласкою і послухайте про нього в лонї відомості достояности, і ми без сумніву віддячимо вамє вірнопідданство і залюбимся прїемно слугувати. Не посласмо тєпер вашоу ласку тільки через ті прохання, бо ж ми не зможемо дознаватися, що було б відрадієм для вірнопідданой миру, а тому просимо не думати, що ми вам хочемо образити величності вашоу крестітської милости і сніткого євнука.

¹ Писувт про львівського архієпискупа є тімчас в конї ЦДАДА.

² Ф. Міл, помилувано: Перчінське.

³ У Лів., помилувано: Крилів.

⁴ Міл: яко в земі польскі; коня ЦДАДА: в земі польскі.

⁵ Треба розуміти: грабеж Зaporоского Війська.

⁶ Міл: вояків, захищаючі землі полїтські.

Найважчий мар в усій Речі Посполитій, в державі вашій королівській милости, наступит в тому випадку, якщо підтвердить яростно війну мар між Речю Посполитою і Великим Запорізьким Б. м. козаки армієюю генеральскою, Б. м. козаки армієюю шляхецкою, Б. м. козаки єпископ армієюю, Б. м. стан армієюю шляхецкою, шляхецка армія королеви, князь Б. м. Радзивілл, гетьман Великого князівства Литовського, Б. м. я козаки брацлавські, Б. м. п. староста лонжинський, а заложники православі Б. м. князя Пашковського, козаки руського, який не бажає зарювати і здавати добре ставиться до Віскапа Запорізького і до відважн. Б. м. н. королево королеви, який грабує у свої староства і провіт стародавні ярмаці, дані вам на Чигирин, щоб тут мати свою резиденцію, Б. м. н. староста білгородський, Б. м. п. обидвоє коронств, які перебувають у своїх містах і заволять зберігати мар, Віскапа козаки, грабує без віскапа і королеви, а також без велика двора і супроводу, і ви просимо, щоб вони, будучи заложниками, поводилися а нами добре.

Просимо скаржити у вас, початок усього діла, через вас з даних міст як у Польській Короні, так і у Великому князівстві Литовському вказані вказані, і повернути всі владцтва, кафедри, церква, пертаторні або а костелы, або в унію, а також всі добра, надані з давня вишине преданим владцтвам, кафедрам і церквам, щоб вказані уніята знову тонокладно й катодично більше розв'язали цього питання не зможали і щоб ніщо віра не заважало ніякого уніату.

Просимо, щоб у містах його королівської милости, як у Польській Короні, так і у Великому князівстві Литовському, не заборонялося нікому відправляти руски богослуження, по-стародавньому, на вказані церквіях.

Князем і снітцям вказані румельські козацтва не повинні поновлювати до свого походу нічого з дурностію вашої руської віри, як у містах вашій королівській милости, так і в славянські міста, які брати від них даною, які десертно з церквоних міст. Просимо, щоб зараз же після скасування унії в Польській Короні і Великому князівстві Литовському уніята зручні й добро владцтва, кафедри, церква віддали неурядно. А так, що не вказані тією, що занесено в конституцію, а також щоб суворо карали і щоб це все було затверджено конституцією.

Щоб співзвучки стародавній руської віри мали такі самі вільності, які мають вказані руського козацтва, і не підлядали ніяким світським законам, щоб живіть у вас на постій не зможали.

Скільки Б. м. козаки шляхецкі армієюю безпідставно провадили собі право призначити шляхецкого єпископа, якого він давши не має, просимо, щоб це право було скасовано своїмкою конституцією і щоб Б. м. козаки армієюю більше а це не вступали.

Просимо а. н. м., щоб з ласки Б. м. н. Перебісено повернули шляхецкі кафедри, а Князе за призначенням Лява, заснованих, щоб залишилися в містах галицької княцтва.

Держимо також до унії вашій королівській милости, що руський народ, як в думки, так і снітцям, зможуть великого гоїння від папі. Указано просимо, щоб папа їм не мстився.

Якщо ми одержимо з ласки вашій королівській милости і Речі Посполитої відорванню діла, просимо вашу королівську милость при те, щоб і подя що вказані дурностію і Речі зможали вільності і стародавній обряди і щоб вони не зможали від уніята уніята, бо німа вірностію і в чужих землях так не перетворюють і не приробляються, як на вашій землі.

Держимо також до унії вашій королівській милости і вашій Речі Посполитої, що вказані місту з давня вказані землі, від вказані привітати, до чужих козацтва а відомо вашій королівській милости, чи, може, ні, щоб, заложившись у унію і з Польською Короною, подавали проти когось допомогу.

При цьому указано просимо вашу королівську милость, милостивого вика, щоб Б. м. н. козаки простити вам до вас, бо ви робимо це все як вірностію для вашої послуги вашій королівській милости, і вас, своїх вірностію, зможете зберігти від уніята влад, бо ви, ратуємо німа голови і заложивши нашому ділу, нікому не вкати собі привітати.

Богдан Умільський, [гетьман], з Віскапом Запорізьким.

1656, грудня 1 (11). Чигирин. — Лист до путилівського воеводи Семена Прозоровського про регулюванні торгівлі відносин

Навчійшого і великого господаря Яна Казимира, божию милостию царя польского і великого князя литовского і інших, его королевского величества, Богдан Хмельницький, гетьман з Войскама Заперорским, божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русіи самодержидя і многих госнодарств государя, і обладателя, его царского величества боярину і воеводе князю Семену Василевичу Прозоровскому.

Писал ти до нас за кушнями лутимскими, же їх Васил Мезик, купец києвский, у Ромні заігановал і будто по нашом поведенію товара їх і животи побрал, что ми не веділи чинити, о чом тепер і до сотника ромненского писались, щоб казал вернуть, сядо кушени києвскому казалася: зупоминатись того, што у его воевода оскольский побрал, котрому кушени давно воевода оскольский обещал был поворотити все, што побрал, а ничего не вернул аж до тих час. А скоро воевода оскольский кушени києвскому, што у его цалского побрал, вернет, теде і той купец все, што при собі задержит, оддаст.

Куди ж, уховай боже, щоб ми міли який задор чинити з его царским величеством і з вами, але яясно з першого разу обещалисе по договору нашему з послани его царского величества во всем звычайными быти, так і тепер естесно неодмінными прийтедти его царскому величеству і присую службу вашу оскольцати готовисмо.

А тепер вашу милост просю, жебис ваша милост не мія за зле, і з нами во приятельску живучи, чтобы нам било потребного, о всем ваша милост длавай знат. А ми также если би, што било вам, будем охаймоват. При том здравствуй, о госноді.

Писан в Чигирині, дня 1-го декабря року 1656.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича всея Русіи самодержидя і многих госнодарств государя і обладателя его царского величества боярину і воеводе Семену Василевичу Прозоровскому.

Помітка: Прислан ис Путиля в кнмишем во 169 году декабря в 9 день.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Записки Русіи з Польшею, 1656, стр. 1а, арх. 857. Оригинал; арх. 856—860. Переклад з архівного: «Словом з Белоруского письма, что писал в Путиль в боярину и воеводе во князю Семену Василевичу Прозоровскому ис Чигирини Богдан Хмельницкий, гетьмане Войска Заперорского, а в Миский тот лист прислали в кнмишем во 169 м году декабря в 19 день».

Отг. Благовещено: Восходивание, т. II, стр. 408, № 395.

1650, грудня 1 (11). Чигирин. — Лист до княжарського али
в проханьки, щоб султан наказав кримському ханові допо-
могти Запорізькому Війську

Титла¹. Ясновельможный милостивый господине киевский ага,
мой многонравный господине и брате.

Доброго здоровья и счастливого в долгий век пребываяя вашей
милости моему милостивому господину от господа бога желдем и поклон
вашею обыкной отдаем.

Выразумевши из листа цесаря его милости и из иных листов от их
милости до нас приклавных, что в милости своей сохранили изволете,
все то Війску своему Запорожскому объявил есмь, о чем и послы наши
вам объявляли и о великом жалованье, которое ваша милость мой ми-
лостивый господин оным оказывал, объявлял, а ныне великим просим
вашей милости моего милостивого господина, чтоб изволил привести за
нас заступление свое до цесаря его милости, чтоб нас жалувя в непре-
менной милости своей, до хана крымского изволил писать, чтоб пребы-
ваччи на веки в братстве с нами, как есми преже сего присягнуто укрепил-
ся на неприятел, если бы какой наступил на нас с войсками своими,
нам помагал, чьяи волею с нами на добрую славу цесаря его милости.
Завеще есми добре сведомы измены людской, оным не верим, не одинаво
убо и данных времен присягами и хитростями своими нас обманывал.
Для того и послов наших не посылаем с послами ваших милостей
ваших милостивых господино, что ожидаем подлинные ведомости
с себю, которой у ликов ваше совершаются. Немедля, взявши ведо-
мость подлинную, послов наших пошдем, и, что таково будет, объявим.
А вашей милости моего милостивого господина прошу, чтоб еси указал,
чтоб войска вашей милости моего милостивого господина наготове был.
А о том прошу вашей милости моего милостивого господина, чтоб есте
не прогневались, что послов наших не посылаем, лучше будет, когда
с подлинною ведомостью до цесаря его милости недалеко пошдем. Нине
то вашей милости моему милостивому господину объявляю, что мы
правили послов до Москви, чтоб морем ни послом не являлись в госу-
дарство цесаря его милости. А когда еси бы на нашу сторону или
обиду учинили, тогда мы такими, как неприятелей, громити обещаем:
кто убо есть неприятелем цесаря его милости, то и наш. И уже то разу-
мю, что есть ведомо вашей милости моему милостивому господину
о укреплены призыви вашей з государем волоским, великим прошу, чтоб
еси ваша милость мой милостивый господин до него писал, чтоб уже то
призыви непоколебимо додержал, а ликов больши не прияд, как преже
сего, правдию с нами живучи. А естли бы також какие неприятел

¹ Так у копії.

иравельно на нас вносили пред цесарем его милостью и пред вашими милостями вашими милостивыми господами, прошу, чтоб таковым как дзар его милость, також и ваша милость мой милостивый господин не верила. Когда мы что уже единова рекли, вникогда не премеиам уже убо мы обмени руками за полу цесаря его милость взялися, шуть нас не отдалиет, от милости своей. И есть есмь желательными слугами цесаря его милости. А если бы неправитель и спорни вниче виступал на нас, изволь ваша милость, мой милостивый господине, в то вступиться, чтоб Ромадан-бей, как есмь просил, с войском своим нам помочи подавал. А о иных делах после цесаря его милости Асман-аге изустно наказали есмь говорить, которому изволь ваша милость мой милостивый господин, как мне самому верити. На то время жалованью вашей милости моего милостивого господина с поволаньюю братскую зрительно вручаюся.

Вашей милости моего милостивого господина желательный брат и слуга, Богдан Хмельницкой, гетман, с Войском Запорожским.

С Чигириня, декабря в 1 день лета 1650-го году.

Адреса: Яснослыжному яко мне многомилостивому господину и брату е. м. господину вичар-аге ввышнему колывонку значенскому в земли и государстве Турском до рук е. м.

ЦЛАДА, ф. Польский архив, Записки Речи в Польню, 1651, кн. 30, ар. 257м. — 362. Переклад з заголовком: «Перевод з листа з польского письма, який лист подали в отриме боним литовске послы, в мизацери 159-м году кален в 22 день. Словск з листа, який писали на Чигириня 1650 году декабря в 1 день, в приляв до преставиши вороного лета 1651, генваря в последиой день».

№ 128

(1650, грудня 25) 1651, січня 4. Чигирин. — Лист до Яна Казимира з вимогом, щоб польські комісари прибули без будь-якої опороги та щоб православне духовенство було зрівняно у правах з католиками

I

Навсвейшей милостивый король,

Велим нам писмо твоей королевской милости, государя нашего милостивого, добро учинило, что нам совет и совет, о чом мы хотели, на что верно службы наши твоей королевской милости государя нашего милостивого што чай видам, ниж межених судей на то твою королевскую милость, государя наш милостивый, извольте кочеш. И чтобы без релких зборов войска и без гордости прииди, много челом бьем, чтобы край наш вам на корм остался, а ни один у одного хлеб займем. Та-

вер с его милостью ханом крымским ведомо чиним, что мы привество вечно звали. Кто жаден до воли божей, а будет кто положит любовь нашу разорить, и он не разорит, уповаем на вышнего. А твоей королевской милости, государю нашему милостивому, в службе верны будем и твоей милости господине не дожны. А на тот час о том с великим милостивем своим перед богом твоим королевской милости на земли выдмеч, чтобы вера наша православная во всем покаяна была и духовные наши так же бы в воле были, что крымский и о чом нибудь мы смали на сейм до твоей королевской милости, с радостью и от тебе мы добра и милости ожидаем твоей королевской милости. А мы кров свою за здоровье твоей королевской милости, государя нашего милостивого, ради разливот и голов своих не щадим. Потом челом бьем в привестве твоей королевской милости государя нашего милостивого.

Писан в Чигирине, 1651 г.

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦЕЛАДА. Ф. Посольский приказ, Завоева Росії з Польщю, 1651, стр. 114, к. 1, арк. 109—112. Переклад з польської мови.

II

Durchleuchtigster, grossmächtigster könig und herr.

Uns hat höchlich erlöwet ew. kön. mits schreiben, so uns den frieden verspricht, welchen wir sennlichst erwartende, bey unserer schuldigen trewe gegen ew. kön. mit unverrücket verharren. Undt weilln wir vernemen, dass mit gesontzen commissarios zu diesem wercke abzuordnen, also bitten wir unterthänigst, es geruhen ew. könig mit dieselben ungewaffnet handt ohne kriegsassistenz zu uns senden. Dass wir auff itzigen reichstage keine aus unsern mittel geschicket haben, ist nicht etwa aus anreizung anderer, sondern weilln man uns so sehr geschredet, und noch dato dergleichen rumoren, nicht sonder gefahr vergeben, geschehen. Auff ew. mits königliches wordt aber uns verlassende, werben wir kein volck, haben auch gantz keine thätliche feintseligkeit im sin. es wehze dan, dass wir auff ew. mits befehl wieder irgend einen fremb den feindt uns armiren müsten. Wann demnach die comission angeten wirdt, wollen ew. mit nicht zugeben, dass einige völker über die uns verschriebene grenzte schreiten, oder die herrn commissarij deren mit sich bringen mögen. Weswegen wir abermals zum fleissigsten anhalten, sin temal unser landt sehr verarmet, und wir fast einer beyrn andern das brodt betten müssen.

Den tartrischen chan belangende, lassen wir ew. kön. mit wissen, dass wir nunmehr in ewiger verbündtnis mit ihm stehen, welches verhöfentlich beiner, ob er gleich wolte, wiederumb trennen soll, uns hiermit oer hülfle gottes und ew. mits gunst alsd dero getrewe unterthanen versehende. Sonsten thun wir ew. mit vor diesmal einen demüthigen fusd.¹ sie anflehende, damit wir ia in unserer religioussache allerdings befr.

üget werden, und unsere geistlichen ebenmessiger freyheit, wie die rö-
misch catholischen zu genießen haben, auch in dem allen, worumb wir
eu. kön. mits suppliciret, keine feilbütze thun mögen; verhaichende hin-
wiedrumb solche gnade mit williger auffopfferung unsers blutes vor die
ehr. ew. mits und einigen feind, er sey, wer er wolle, derselben abzudienen,
stets verbleibende.

E. kön. mits, unseres allergnädigsten königes und herren, williger
diener und getreweste untesassen, Bohdan Chmielnitzki, feilt-obrister im
nahmen dero königl. mits Zaporowischen Armee.
Zu Czelyx, 4. Jan. 1651.

Исцеленіе державной земли. Писемца къ римскому королю.
Судьбынские: Апостол КСР, к. III, т. VI, стр. 43—44.

№ 129

1651, січня 2 (12). Чигирин. — Лист до пугачівського воєводи Семена Прозоровського з проханням не затримувати гінців, що відправляються у Москву

Божею милостю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русії самодержця і многих государств государя і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетьман з Войском Запорозьким, князю Семену Василевичу воєводе пугачівському, здоров'я доброго од господи бога зичим.

Маючи ми пильные справи до его царского величества, посилаем гонцов своїх, пильно просим, жеби яко напрудшей гонци наши до его царского величества для добрих дел і християнству всему православному пожитечних, і повторе теди просим, жеби без забави до его царского величества гонци ваши одслани биля. При том ласде се вашей милости, яко найпачей одласно.

Дат в месте нашем Чигирине, дня 2 януария, 1651.

Адреса: Божею милостю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русії самодержця і многих государств государя і обладателя, его царского величества, Семену Василевичу воєводу пугачівському.

ЦДАДА, ф. Посольської приказ, Малоросійські грамоти, стр. 40, ар. 1. Оригінал, без відому.

Доголомна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів № 1297. Київ.

Опубліковано: Воссоєдзєння, т. II, стор. 478, № 205.

№ 130

1651, січня 8 (18). Чигирин. — *Лист до патинського воєводи Семю Прозоровському про необхідність карати поручників своєю в прикордонних місцевостях*

Божю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русіи самодержця і многих государств государя і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозького, боярину і воєводе путинському князю Семену Васильовичу Прозоровському.

Не раз писалисмо до полковників порубежних, жеби справедливост з тих чинка, на которых бис показало, же з нашою стороною және забойах знаходяться, теби ми ведлугу договору, на горле кажем карати, і тепер писалисмо до полковника податковського, жеби з тих забойах справедливост учинено і всі животи, которые забрано, жеби шоворочано. А ти, воєвода, пишиш к нам, жеби, ведлугу договору межк великими государями, подобно бילו. Ми ведлугу любия нашкх хрестинское шиделкую услугу напу осведчилисмо і осведчаем его царскому величеству, а з тех осведчанх, так з вашою, яко і з нашою стороною треба карати, а з собою в любия і в милости жити.

Дат с Чигиряна, дня 8 генваря року 1651.

Адреса: Божю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича всея Русіи самодержця і многих государств государя і обладателя его царского величества боярину і воєводе путинському, князю Семену Васильовичу Прозоровському.

ЦДЛАД, ф. Посольской архив, Замоска Росії з Польщею, 1651, стр. 14, арх. 67. Оригінал, без підпису, арх. 68—69. Переказ, з меловим: «Перевод с листа з белоруского письма, який писав в Путиня к боярину а воєводу, во князю Семену Васильовичу Прозоровському, от Чигиряна (Войска) Запорозького гетьман Богдан Хмельницький, а к Москве тот лист прислав а вышесказан во 165-м году гетман в 28 дель».

Слубське видання: Восстание, т. II, стор. 428—429, № 208.

№ 131

1651, січня 11 (21). Чигирин. — *Універсал про передачу Київському Боголюбському Братському монастирю села Мостище, що раніше належало київським домініканцям*

Богдан Хмельницький, гетьман з Войскам Запорозьким.

Поневаж всемогущою своєю рукою десною бог і створитель неба і землі сподобав мні неприятелі і гонители всходной православной церкви, матки нашої, диком з України в Польщу далеко прогнати, старанк маю пыльною околю благолюбіе церкви божих і монашарев дач

¹ А. Диряченко Богдан Хмельницький.

розмноженні звали божой, а яко іншим многим церквам і монастирям для поправ і зжиттєвих приддалем мєстности литвицкє і мєлнє, та мєнастирєчє Бєлєвєльськєму Брєвчєму києвськєму домиєвськємє мєстности, з охєбєлєнє сєлє, називалєкє Мєстницє, над рєчкєю Брєвчєм і над рєчкєю Кєтєрєм, до всєм прєдєлєжєним крєвчєм, болєм, долєм, сєновєжєм, борєм, лєсам і всєм мєлнєм і покєткєм бєдєлєм в вєдєду і спєкєлємє уживєнє.

Дєлє в Чигиринє, 11-го днє лєвєрєнє рєкє 1651².

Богдєлє Хмєльницькєй, рєкє власнєя.

Дєрєжлєвє гєлєбєнє бєлєтєкє Укрєїнськєй РСР, Вєдєлє рєчєкєнє, Рєчєкєнє Цєрєвєнє-дрєвчєвськє мєнєкє Києвськєй дєрєжлєвєй акадємєй, № 220, зрє. 43, Києв, № 594, Києв.

Тєм жє, Збєрєжє Києвськєго унєвєрєситєтє, № 99, т. I, зрє. 141, Києв.

Тєм жє, № 10540, зрє. 10, Зєтєлє.

ЦПАДА, ф. Рєчєрєдєвєй прєкєлє, Києвськє мєнєтєкє, 1656, кн. 10, зрє. 90, Києв.

Тєм жє, ф. Пєлєськєй прєкєлє, Мєлєрєсєйськєй стрєлє, 1651, стр. 2, зрє. I, Києв; стр. 3, зрє. I, Києв.

Тєм жє, ф. Мєлєрєсєйськєй екєлєдєкєє сєнєтє, кн. 5/1732, зрє. 44, Зєлє.

Арєвє Лєнєнєгрєдськєго вєдєлєжєнєя Инєститутє истєрєй Акадємєй нєкє Сєвєрє РСР, Кєлєкєцєя актєй Києвськєй кєлєнєй вєдєлє, № 2, Києв.

Слєбєдєнєкє Пєвєтєнєкє, т. II, вєдєлє II, стр. 210—212, № 18.

Пємєтєнєкє, кн. 2, т. II, стр. 447—448, № 22.

Акты ЗР, т. V, стр. 86—87, № 28.

Акты ЮЗР, т. III, стр. 444—445, № 314.

№ 132

1651, січня 17 (27). — Лист до коронного підканцлера Ієрємєя Раєбєвєцькєго з вєдєлєкєю до прєдєлєнє стєлєнєкє до Зєпорєвськєго Вєйськєя

Znaczný sľekť w. m. pana ku mnie i Wojsku Zaporoskiemu uznawsz z chojga pisania, wiele wm. panu dziękujemy. Instancja wm. pana z zatrzymaniu pokoju, praw, swobód i wolności naszych wiele nam smakuje. Ta przychylnosc wm. pana, sly nam niedzielnym konfidencje, jakę w zeszlego k. r. pana kielciska komptnera³ miewalismsy, pomialo w slyszszu nasz, wiele sobie życzynny; kłorą my powolnoścję wstęblích ośdług nagradzć nie żaipmy i, że się na niej nie zawiedzimy, całe

¹ У вєнєкє, що збєрєжєтєсь в ЦПАДА (Мєлєрєсєйськєй стрєлє, 1651, стр. 3, зрє. I) та в архєвє Лєнєнєгрєдськєго вєдєлєжєнєя Инєститутє истєрєй АН СРСР, ємєнє рєчєвєнєжєнє жєлє божєй, а яко іншим многим церквам і монастирям вєдєду.

² У дєлєкєй кєнєкє унєвєрєсєлє дєлєвєй истєрєвєдєлє — 11 чєрєвє 1654 р. в чєрєвє 1651 р. Богдєлє Хмєльницькєй бєлє в полєдє нєдє Бєрєсєтєчємє.

³ Юрє Осьмєльськєй.

confidujemy. A na ten czas candor nasz zwykły i nieodmiennej życzli-
wości wni. panu zaobowiązuje, wszystko towarzystwo zalecając wni. panu.
Z... (27 stycznia 1651).

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Михайловскій, стр. 665.

Переклад

Довіряємося з обох бачити про волю прихильність с. м. пана до него і Віскара
Зaporosкого, дуже в. м. пану дякуємо. Клянемося с. м. пана про оберону миру,
пра. свободи і інших рільностей дуже нем до владоби. Божимо, що ми прихиль-
ність в. м. пана довгий час нагадували нем про постігне домо'я, нами ми користу-
валися у найкращого своєї тамтїшеї пади апрошого кляндора, з ми сподіваємося, що
напевно вище домо'я і віддаємо за це все. А тепер все тоwarzystwo дякуємо
всесильно с. м. п. ввиду прохати і неопорунку прихильність.
З... (27 січня 1651).

Bohdan Chmielnickij, hetman Wijskara Zaporoskiego.

№ 133

1651. (січня 31) лютого 10. Чигирин. — Лист до київського
госводи Адама Киселя відносно мирної комісії

Jaśnie wielmożny mści panie wojewodo kijowski, mój wielce miłości-
wy panie i bracie.

Wiemy i widzimy, że w. m. m. pan raczy się ubiegać się całemi silami
o pokój, żeby krew chrześcijańska więcej nie rozlewala się, co przez
komisją, j. k. m. pan nasz miłościwy i Rzplita postanowić zezwolił; o któ-
rej skłonony z listu w. m. m. pana wzięci wiadomości, natychmiast posła-
li do Honsccy odprawiliśmy. Czemu także do w. m. m. m. pana przy-
bywa, nie wiemy, to tylko wiemy i w. m. m. m. pan, wiedzieć raczy, że ta
komisja po groźnicach¹ być nie mogła, że nierychło nam dano
znać, pułkownicy dla odległości miejsc tak prędko zjechać nie mogli, bez
których trudno nam sam zjechać i poczynać tę komisję. O małanicy²,
co pan bóg, ruszyli się do Pawłowocy, gdzie jego m. p. starosta żyto-
mirski³ wotował i tam zezwieny. A w. m., m. m. panu, że wojska od linij
ściągnęli⁴, dziękujemy i j. m. panu wojewodzie czerniowskiemu⁵ po-
dziękowaliśmy. A na wiosnę i sami obśladać komisję nie myślimy, tylko
aby jako w najmniejszym konkursie ich m. panowie komisarzy zjechać

¹ Грознаці — арештанці свято 2 лютого н. ст.

² У 1651 р. маляра призначили на 19 лютого н. ст.

³ Ермилей Тимоненко.

⁴ Мала бач про захисту границь території Zaporosкого Wijskara, арештанцю
Морочалю урядом 1649 р.

⁵ Мартин Калмыцканд.

рацyli, wiele prosimy i przyjalni zwyklej z powolnošcią naszą jako najmiliej w. m. m. panu oddajemy.

W Czėbiryń, 10 feb. anno 1651.

W. m. m. pana, we wzajem syczliwy brat i sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporozkiego.

Pisziesz w. m. m. pan, że tam różne wieści, i u nas także, Mót się onym przeciw, my onym nie wierzymy.

Бібліотека Південноукраїнського університету імені Шевченка,
Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовичів,
№ 255, стор. 49—50, Київ.
Серболованові Я. Криєвичеві, Івано-Франківський лист Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 140, стор. 176—177.

Переклад

Високошанованій милостивій пані київській вдоводе, зій великої милостивій пані і брате.

Ми знаємо і бачимо, що в. м. м. пан, з усіх сил намагався встановити мир, щоб більше не лаяли християнська кров, а також знаємо, що в. м. м. пан не вдовольний і Грц Писавелета зробили постановити одкохати конієлі. Дізнавшись про те з листа в. м. м. м. пана, ми отагоже впердала послання в Гощу. Чому він до цього часу не гробує до в. м. м. м. пана, не знаємо. Знаємо тільки і в. м. м. м. пан, що він знає, що конієлі не може відбутися після гронація, бо пан вірно при собі дав знати, постановив не може так скоро з'явитися через те, що перебувала у відданні місцях, а без них нам важко самим її помічати. На жаль, лист бг, надручно до Павлової, не обидя його м. п. житомирської староста, і там конієлі повині. А в. м. м. м. пана, дисуючи за те, що війська відступили від ліній, подивували на і пана чернігівського конюхого. А до цього він й самі по думках відкладати конюх, тільки дуже просимо, щоб м. пана конієлі заволоді з'явитися в відповідному склад. Віддаємо оканієлієві в. м. м. пана, яку вірну правду і послугу.

В Чабурній, 10 лютого 1651 року.

В. м. м. м. пана, у всемо шчирій брат і слуга Богдан Хмельницький, гетман Я. к. м. Війська Запорозкого.

Писав в. м. м. м. пана, що там у вас ходять різні чуїни, і у нас також, що а їм буде заперечувати, що ми їм не віримо.

№ 134

1651, березня 1 (11). Корсень. — Лист до семгородського князя Сигізмунда Ракоці з подякою за дружнє почуття

Serenissime princeps, dne nobis et amice observandissime.

Plurimum quidem iucundavit nos serenissimus frater celsitudinis vestrae serenissimae, princeps Transylvaniae, internuntio suo litterarum ac benignitate, verum et ser. cel. vestra non minus beavit transmissio litterarum, quibus non intermortuam esse amicitiam nostram, mutuo par tam amore, indubie intelleximus. Hanc vero erga nos permanentem, non abolendam superis oramus devotissime, utque valeat ser. cel. vestri diutissime et pro nobis ad serenissimum principem in votis fiat im-

cessor piissimus, postulam a avidissime et nostra studia recompensativa
ser. cel. vestrae quam diligentissime commendamus.

Corsum, 1 die martii anno domini 1651.

Ser. cel. v. ad omnia promptissimus, Bohdan Chmielnicky, hetman
2 Wojskiem Zaporoskim.

Adpca: Serenissimo Sigismundo Rakoci, principi partium regni
Hungariae, d. dno nobis observandissimo.

Угорський державний принц, Орфейнах.
ЦДІА УРСР у Києві, Ф. Колекція грамот російських царів та универ-
саль українських гетьманів, ш. 2, стр. 11, арк. 1—2. Фотокопія з оригівалу.
Оубліковано: Сідані, т. 1, стор. 108.

Переклад

Найсвітлей княже, або князі і величанней дружко.
Дуже зливаю нас найсвітлей брати вашой найсвітлей востокости князь Трансиль-
вань, передаючи через посла свій лист і листку. Сидані і найсвітлей ваша востокость не
чужа одважана [од] перекладом листа, з якого на божественно дождався, що
ваша дружба, породила великому любов'ю, не згасла. Найважливіше бажанню бога,
щоб вино [дружба] тривала і не згасала; найважливіше бажанню, щоб ваша
найсвітлей востокость виконавши желя здарова і була найсвітлейшим князем посправа-
ком у наших бажаннях до найсвітлейшого князя.

Передаємо найважливіше вашу зложому відданість вашой найсвітлей востокости,
В Керуєт, дна 1 березня року божого 1651.
Вашой найсвітлей востокости на все великий гетьман Богдан Хмельницький, геть-
ман з Білгородом Запорозьким.

Adpca: Найсвітлейшому Сигизмунду Ракочи, князю частин Угорського королівства,
князю величаннейшому панові

№ 135

1651, березня 9 (19). Біла Церква. — Лист до Олексія Ми-
хайловича з висловленням дружби і запевненням, що татари
не нападуть на російські землі

Божьяко милостиво великому государю царю и великому князю
Алексю Михайловичю всеа Русия самодержцу [и. т.], государю и обла-
дателью твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман
Войска Запорозькогого и все Войско Запорозькое велико челою бьем.

За твою милостиво твоего царского величества пожалованье и,
Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозькогого, полковник, писари
и ясаули, [с]отники, атаманы и все Войско Запорозькое твоему царско-
му величеству, добродетельны нашему, низко челою бьем. Так же и за
грамоту твою царского величества, которую милостиво нас пожалуешь,
уверенно челою бьем твоему царскому величеству.

Первые с посланици нашия, которые от твоего царского величества
послешали, вырзуемли есмы кременную милость твоего царского ве-
личества, котом з грамот твою царского величества, и болши радост-

ую милость возли есмь з дворянина твоего царского величества Лариона Дмитриевича Лопухина, который изустно говорил к нам по указу твоего царского величества и верил всему тому и видел, что твое царское величество милостивое нам оказал око и слово милостивое [нам] дал и жалование великое царское прислал, за что мы твоему царскому величеству верно службом, яко царей и государю православным, отслужовать готовы есмь. Посол наших из твоего царского величества с низкими поклоном ныне не шлем, имеем убо великие замешки, только просим, что б твое царское величество своего царского жалования не пременил и неприятелем нашим не верил и нас боронил, яко надеемся, а хан крымский, будучи с нами в приязни и в совете, войскам своим закажет в твое царское величества государева ходить, о чем нас просит протравнее Ларион Дмитриевич Лопухин, дворянин и посол твоего царского величества; что есмь межю собою изустных разговоров имели о нисверхах и неприятелях наших и о иных делах твоему царскому величеству надобных, изустно повесть, которому твое царское величество во всем поверь, а нас, яко верных слуг своих, из милостивого жалования своего царского не выпускай; а мы завсегда надеемся на твое милостивое жалование, готовы будем по указу служить и не от неприятелей остерегать. На тот час повольные и верные услуги наши в милостивое жалование твоего царского величества, яко прилежнее отдаем.

Писан в Белой Церкви, месяца марта 9 дня 1651 году¹.

Твоему царскому величеству во всем повольные и желательные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, рукою своею².

ЦДАДА, ф. Малоросійської архива, спов. 15/2826. Переказав, з мисловими: «Список с листа з белоруского письма, який писав до государя царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Руси Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского з Ларионом Лопухиным в численні по 150-му году апреля в 5 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224, 97, т. 1, арк. 5—7. Київ в листі.

№ 136

1651, березня 11 (21), Біла Церква. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням клопотатися перед царем про воз'єднання України з Росією

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси самодержца и многих государств государя и обладателя его царского величества великому ближнему бо

¹ У копії друківки слова: А вину патискою.

² У копії друківки слова: А на виданні государево писанованні и титули написані против того ж як в листу.

ерну казанскому заместнику Борису Ивановичу Морозову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с Войском Запорожским.

Имеючи вы ведомости разные, что ваша милость ближним бедными боярином есте у его царского величества, тогда прошение наше вносим до вашей милости, чтобы еси заступити за нас до его царского величества клявова, чтобы его царское величество нас из жалования своего царского не вышучал, понеже мы ставляемся навсегда слугами его царскому величеству. Желаем того, чтобы си, яко православный христіанский царь, на все земли государствовал. О всяком желании вашем пространнее изустно повесть посыл боярин Лармон Дмитриевич Лопухин, пречный слуга его царского величества, который Лармон Дмитриевич Лопухин нам изустно поведал, что твоя милость на нас... А при том услуга наши яко непременно вручем жалованно ваши милости. Дан в Белой Церкви, дня 11 марта 1651 г.¹

Вашей милости всего добра желательные приятели и слуги Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

На дворогі: 7159, перевод с письма запорожского гетмана Хмельницкого к боярину Борису Морозову.

ЦДАДА, ф. Польський приказ, Маморейські справи, 1654, стр. 3, арк. 3—4. Переклад з автографа: «Список с листа з белоруского писма, який писав к боярину к Борису Ивановичу Морозову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с Войском Запорожским, с Лармоном Лопухиным в численном во 159-м году апреля в 6 день». Опубликованно: Актн ЮЗР, т. III, стр. 446—447, № 356. Воссоздано, т. III, стр. 21, № 11.

№ 137

1651, березня 19 (29). Еїла Червої. — Лист до Олексія Михайловича про бажання воз'єднати Україну з Росією

Божьею милостио великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Русии самодержцу [и. т.] его царскому величеству Богдану Хмельницкой, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское челом бьем.

По отправе Лармона Дмитриевича Лопухина до твоего царского величества, в скором чаше пришло послание твоего царского величества Василь подьячий с милостивым словом твоего царского величества з жалованием, за которое жалованье твоему царскому величеству низко челом бьем и каждого часу по указу твоего царского величества яко государевы и царни православному, служить готовы. А што твое царское величество чрез Василья, подьячего, рассказал, все то, по указу твоего царского величества нам изустно говорил, которому мы во всем

¹ У цієї давньої слова: А від том написано.

вериди ж, а указуючи являю истинною службу нашу твоему царскому величеству, как есмь ввезд ведомости в листы, которыми сори чинаю противно твоего царского величества неприятели, списки с листов тех чрез Ларюна Дмитриевича Лопухина твоему царскому величеству посылал есмь, с которых твое царское величество возразует о неправости листиков, что против вечного договору не держатца и каждого часу неправду делают. [Мы, видючи милость твоего царского величества, просим, яко щара приклоняемого, чтобы нас из своей милости не вынул и иноверцам большин не тервел, как мы перед тем желави, так и ныне твоему царскому величеству живдем, чтобы нам государем и царем буд, на все земли царствовал.

О всем лучше вашему царскому величеству Ларюну Дмитриевичу Лопухину изуство повесть и Васильей, подъячей, что изустро у нас слышиа, изустро скажет, чему твое царское величество во всем вери, а потом, коли господь бог поможет, о всяких делах твоему царскому величеству дам звать. При том с униженными услугами вашими в милостивую ласку вашему царскому величеству, яко наприлежне вручен.

Дан в Белой Церкви, дня 19 марта 1651.

Вашему царскому величеству нашего милостивого государя во все повольные и желательные слуги.

Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорозским рукою своею.

ЦДАДА, ф. Малороссийский приказ, спол. 15/2028. Переклад з рукопису: «Список с листа в белерского писала, кляво лист писан на государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Руси Запорозского Войска гетману Богдану Хмельницкой с подполчим с Васильем Старым в писаном в 1651-м году апреля в 9 дню».

Державна публична бібліотека Української РСР, Вхідна рукописна, Миколаївського університету, № 224/97, т. 1, арк. 119—121. Копія з копії.

№ 138

1651, травня 9 (19). Табір під Збороням. — Універсал про покарання тих, хто нападає на ченці Мгарського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским.

Онидабуєм сям писанем ввездим кождому, кому бы о том ввездь ввельжало, мовимите павном полковняком, извулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска нашого Запорозского, як оповедали нас і одинимин от вельбного господина ігумена монастиря Мгарского, же некоторые своесоводники, запомневши божиии божой, велькисе утиски і кривди монастирей тамошнему і ченцом, в нем мешкающим, чинят і їз злевають, так до монастиря преезжаючи купами не для збожотіи християнскої, але для лудезства, до монастиря гвалтом¹ забираются.

¹ У копії замість «гв» — латинське «gr».

Прето мити хочем і владною нашою гетьманскою приказуєм, аби таких свовольників, котори би найменшою кривдоу місту святому чинили і в пожитку, млати, полях, севозах, належачи до монастиря, втручались, полковник или наказний війнал, стивал і гедлату слушности жарал. А если би ти фолговал, а нас найменша би міла свирта дойти, жеби се владу кривда діла помянутому монастиреви Мгарскому, теда сам за теє ст нас будет караний.

Дан в табору з-вод Зборова, дин 9 мая року 1651.

Богдан Хмельницький, рукою владною.

Іоанн Виговский, цесар войсковий.

В. Модзалевский. К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и люблинскими козаками в 1649—1651 гг. «Киевская старина», 1906, май—черев, Документи, известия и заметки, стр. 66.

№ 139

1651, травня 15 (25). Табір під Збороваж. — Універсал про зоборону порушувати земель володіння Максимівського монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском Запорозким.

Ознаймуєм тим писавом нашим кождому, кому о том відати належит, моговице паном полковником, асаулдом, сотником, атаманом і вступу товариству нашому Войска Запорозкого, за войском лучшим і вказад поворожачим, также ішим, що в городах помянутом, як ми владчи, же монастир Максимівский тевер фундується і есце до своєї перфекції не пришол, в чом не только перешкод, але і перенагабана от рожица милоходов і шкод поносит, прето ж сурово приказуєм і владною нашою йтманскою напоменаєм, аби коменному монастиреви ждноє кривдл ні от кого не било, так в мастках его і вадаях давних, селях і озерях, яко тиях і во всіх фундушях, жеби шкода не билл чинена ні от кого, і особли, котори се там знайдут при светом місцу, в покое виласком нехай востают, найкраще перенагабана не млати, куди ж хто би вадялсе вкуюку кривду учинит тому монастиреви і шкоду, вад нашу вою, такового сурово карат будем і полковникови черниговскому, любото наказному, карат позводем, бо ми тот монастир под оборону нашу вказаном, вад неотпусним каравем войсковим приказуючи, аби в покое виласком і целости воставал, што так, а не іначей мити хочем.

Дан в таборі спод Зборова, 15 мая, року 1651.

Богдан Хмельницький, рукою владною.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Коломия гуверн російських царя та універсалів українських гетьманів, оп. 1, сев. 62, арк. 1. Оригінал.
Державна люблинська бібліотека Української РСР. Відділ рукописів.
№ 225 ЦМБма Київського університету, № 1541. Копія.

№ 140

1651, травня 16 (26). Табір під Зборовом. — Універсал про «старшинство» холмських, ядунтинських, праличівських, височанських, крестоватських і максаківських селян Максимівському монастирю

Богдан Хмельницький, гетман з Войском Запорозьким.

Ознаймуєм тим писанієм нашим кождому, кому о том відати належить, так старшині, яко і черні Войска Запорозького, їм прикивши ми под протекцію і оборону нашу монастир Мацаківський зо всею там звайдуючомуся братією, приказалисмо, аби до того ж монастиря належали подданні холмские, ядунтинские, праличівские, височанские, крестоватские і максаківские, так яко зданна і тепер звиклоє послушество отдавали, ни о чом не сопротивляючись сему писанію нашому, а который би противним был, таковой кождой от нас, ино споконьяна, кара будет, что і повторе так, а не иначей мѣти хочем.

Дан с табору спод Зборова, 16 мая 1651 году.

Богдан Хмельницкий, рука явсна.

Державна суботина бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 221 (Збірка Київського університету, № 99, т. II, кн. 57, Київ).

Там же, № 256 (Збірка Київського університету, № 154), Київ.

Там же, № 5707 (Збірка Ол. Лазаревського, № 51), арк. 173—173 в. Київ.

Там же, № 5708 (Збірка Ол. Лазаревського, № 65), арк. 151—151 в. Київ.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Максимівський Славейк монастир, оп. 1, спр. 76, арк. 5 в. Київ.

Отубітованно Дл. Лазаревский, Азты по истории землевладения в Мадаросии, Читеня в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, кн. № III, 1890, стр. 96.

Генеральное следствие о мастиности Черниговского поля, стр. 307.

№ 141

1651, травня 24 (червень 3). Табір під Збаражем. — Універсал про заборону перескоджити ченцям Межигірського монастиря у оледній харковецьким ставом ти жлином

Богдан Хмельницький, гетман з Войском Запорозьким.

Ознаймуєм тим писанієм нашим, кому ведат належит, мемови полковникови переславському, дооб наказному его, также атаманов і ишой старшині, їм дошла нас відомост, што ставок харковецький Михайло Іванович, купивши, дал на монастир Межигірський, где мляво себе отцеве межигорские, яко ож на церковном игруште будуют, і пер-

шкоду от нікотина макот. Приказуем сурово, аби при отцах зоставал, чю ім наданий, помесний ставок і перешоджати ім нішто не маєт в ужываню ето і в мянѣка будованю, згди ж волю каждому свое добро но власно дат, дароват і легковат, кому хотити, хто би тедеи найменшу отцом межигорским кривду і шкоду, або перешоду в том чинит вождеце, караний будет сурово і приплатит того сам, што так, а не вложєт мити кодем.

Дан в таборі вод Збаражом, 24 мая 1651 року.

Богдан Хмельницький, рушко власною.

На звороті: Універсал черницю Межигорским на ставок харко-вешній.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР, Колекція актів Київської кароної палати, № 3. Оригінал.
Опубліковано: Акти ЗР, т. V, стор. 86, № 27.

№ 142

1651, липня 7 (17). Під Білою Церквою. — Наказ білоцерківському, вінницькому, брацлавському, уланському та половецькому полковникам привести полки під Білу Церкву

Bohdan Chmielnicki, hetman, z Wojskiem Zaporoskim.

Panom pułkownikom białocerkiewskiemu, winnickiemu, bractawskiemu, tumanskiemu i pawłockiemu zdrowia dobrego od hospoda boga mieć życzymy. Oznajmujemy w. m. m., iż poradziłim się z towarzystwem, żebyśmy nie odkładając do tygodnia, albo do dwóch niedziel, ale zaraz w gotowości byli i kupili się. Przetoż rozkazujemy, aby te pomieszczone pułki, tu pobliżu będące, do białocerkiewskiego pułkownika pod Biłą Cerkiew, a ja z tamtymi pułkami pod Korsuniem będy kupić się teraz zaraz, bo potrzeba nam: całymi być, aby nas nieprzyjaciele nasi w domach naszych nie zastali. A od tego czasu, gdy wiadomości zasięgniecie, dniem i nocą dawajcie znać. My też, cokolwiek usłyszymy i poskajemy i poradzimy, będziem was uwadamować. Tylko powtórze was napominamy, abyscie się zaraz kupili i gotowymi byli. Herda też już pogłowiu jest. Mamy nadzieję w bogu, że porciechy nieprzyjaciele nasi nie odnieją. Przy tym was panu bogu poruczamy.

Dan spod Białej Cerkwi, die 7 iulii roku 1651.

Bohdan Chmielnicki, hetman, ręką własną.

Статія мікрофіліями науковця устатков. ім. Осипенка у Празі, №№ 5656-11.

ЦДАУ УРСР у Києві, ф. Колекція фотоскопій документів про визволення українського народу (1648—1654 рр.) та про визволення України - Росії, кв. 1, стр. 325, арк. 28. Фотіюсія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Київоток, Завіск М. Голубченко, № 4184, стор. 526. Фотіюсія з перекладу.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з Діаконом Захарієм.

Паном Блаженішайшым, милостивым, братишайшым, умилосердним і милосердним помилуванням бажавши від Господа Бога доброго здоров'я. Поніманою в. м. в. м. від, повідомивши з товариством, ми висловили, во відваженні ні на тяженні, анж же два, зарди не бути готовими і радим збратити. Тону зіказувати, щоб ти воля, во невідвертає побілку Білє Царюва, до Блаженішайшого помилування вступили, а я воля збратити заради же від Корсунем. Бо треба нам бути воляними, щоб наші вороги не зстали нас у радюм думати. На воляні одержати цього листа, відно чи воляні повідомити про те, що у нас діється. Ми також, во тільки про що поговори і дізнаємося, повідомимо, повідомитимемо вас. Тільки відруте вам зіказувати, щоб ви заради же збратили і були готові. Спради також вже напогоди. Миємо в боє відно, що наші вороги не відступити успішні. Летим доурачно вас Бога.

Данєй з від Білєй Царюва, ден 7 липня 1651 року.

Богдан Хмельницький, гетьман, власною рукою.

№ 143

1651, серія (12) 22. Табір на р. Ужма. — Лист до коронного сьєтмана Миколи Потоцького з пропозицією укласти перемир'я

Jaśniewielmożny mciwy panie krakowski, nasz wielce mciwy panie i dobrodzieju.

Widzi bóg, żeśmy dalszego krwi rozlania nie życzyli i laską j. k. m. pana naszego mciwego¹, kontrołowaliśmy się. Tylko że znowu ta ziczepka z obudwu stron stała się, bóg sam winniejsza, bóg sam niechaj sądzi. Nam pod miecz nachylać szyje trudno, musieliśmy się becić. A na króla j. mci, p. n. mgo, rąk nie podejmowaliśmy, bo i pod Bebestczkiem, gdy wojsko nie uznało miłosierdzia j. k. mci, jako panu swemu ustępować musiało, i iść do domów swoich, życząc już dalszego pokoju. A że w. m. m. pan z wojskiem swoim następować raczyś, wiemy iż to nie na pokój, ale na większe krwi rozlanie zamosi się. Co iż totalter nie z naszej dżicie się strony, bogiem wszechmogącym się świadczymy. Gdyż nie po jedenkroć w. m. p. z nami, ekspedycje odprawował, tedy z obudwu stron musiała być szkoda niemiagrodzona², i teraz, jeżeli w. m. mój m. p. ulitowania nie zatyjesz, każdy przy swoim ubóstwie smrzeć gotów i głowy połozyc zechce, bo leda płatasek gniazda swego jako macie, ochrania. A z tem jeszcze co wiaksza, czego my stron bogi samego wiedziec nie możemy, co jest w ręk boskich, komu dekret dobry padnie? My jednak o w. mci naszym mciwym panu trzymamy, że szialowzy się nad chześcijaństwem, aby z obudwu stron więcej nie rozlewala się krew niewinna, świętobliwego pokoju życzyć będziesz raczył, którego i

¹ У Мн. слова pana naszego мциwego старши, даною із Бєлєя.

² Бєлєя: одправовал в. м. і узвал, іє нігды без значної з obu stron не могъ быт школы.

ты собі вiece зычутьи, і в. м. pana просимы, збыт в. мѣ jako primas
регні мѣдрѣ своѣя радѣ в. то потрафіт рачыл, збыт жу поток крѣвѣи был
похатованы, і до j. k. мѣи p. н. мго интересѣ за нами уніол, абы нас
пры волносіахъ наданыхъ zachować рачыл і оjcовского милосердіа
над подданеніи затыл. Niechajby жуt požądany в. królestwie j. k. мѣи
kwitnął покѣj і силы zobopólne на uslugę j. k. мѣи gotowe były. А czego-
byś в. мѣ nasz m. p. po nas¹ potrzebował, racz в. мѣ nasz m. pan
uczynić, nie nasprując z wojskami; cędy zrozumіеlśmy, że в. мѣ nasz
pan. jakіś в. uniwersale swoimъ do Białej Cerkwie pisanyмъ wyraziłъ gra-
cyt, nie zyczysz жуt kрѣwie rozlania. I my takżе z wojskami swymi nie
bѣdziemy się ruszać, ale oczekiwad bѣdziemy на laskawę deklarację od
v. m. pana, o której rozumiemy, że o poniedzialku mieć oѣdziemy. O co
і powtѣre в. m. pana просимы, а uzgane dobrodziejstwo і laskę dożywot-
nie naszymъ mѣи panu odsługować powinni bѣdziemy, której się naten-
czas z uniżeniemъ uslugami naszymъ pilno zalecamy.

Danъ z taboru [z] Jawiszewa, 22 augusti 1651².

W. m. pana we wszechъ powołani służył, Bohdan Chmielnicki і cętri
wzruszka j. k. мѣи Wojska Zaporożskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Богородицкая,
№ 235, стор. 94, Київ.
Там же, ф. Сідоцька, № 2286, арк. 198, Київ.
Отдѣлювання: Михайлівская, стор. 642—644, № 238.

Переклад

Неповнозначеній милостивій лані крѣвивої, наші великі милостивій наші
і доброді.

Бачити боє, що ми не бажали дальшого кровопролиття і кривавої ласки
і к. м. якого милостивого паня. Тільки хотіли тиє статися, що вилася збрѣха
з обохъ сторін. Котра сторона більше знала, всадъ самъ боє сядити. Намъ важно салити
намъ ніє миє, миє вусили оборонитися. А на і. к. м. оцолон, о. к. милостивий, ми не
вирокли рух, бо вилася під Берестечкомъ наша війска не знаємо милосердїя і. к. м.,
те мрало (битви), не вилася спокій, устали і повертени до своїхъ домов, бажали
ває дальшого миру. А во і. к. м., м. пан, зі своїмъ війскамъ вилася наступати, знаємо,
що ми гривиди не до миру, а до ще більшого кровопролиття. Непогудній боє сидіти,
що не воє дѣлать зможіти не з виласіи війска. Боє ж. не одинъ дѣлъ в. м. о. к. буй з нами
і вилася і знаємо, що обоиди сторони вилася вратити і вилася, вилася в. м., воі м. о., не
знаємо милосердія, вилася готовий виласити при своїхъ виласихъ і виласю салити, бо
вилася вилася спорити, не вилася, спокій гравиди. А що вилася-виласи, коли салого боє,
наше не може знаєти воє, бо ми і бажали рухати, коли дѣлать вилася дѣлать. Ми,
дѣлать, думали, що в. м., вилася милостивий пан, вилася-виласи надъ кривоточкомъ,
кобъ і обохъ сторін не вилася більше виласи крові, бажалими салого миру, якого
і ми дуже бажали, і в. м. лані просили, кобъ в. м. ми вилася і виласи своєю
мудро радю збрѣха тиє, кобъ вже буй виласи-виласи крѣвѣи воєтк, і виласи-виласи
перез і. к. м., в. м., кобъ ми збрѣи виласи немъ виласи і виласи виласи-виласи
виласи до виласи. Кобъ бо виласи виласи мир, бажали і виласи-виласи в. м. м., і буй
готови салити самі на послугу і. к. м. А чою б. в. м., м. о. п. не вилася виласи-виласи,
вилася в. милість, вилася м. паня, виласи-виласи, не виласи-виласи і виласи-виласи, бо ж. ми про-

¹ Сюди по пан — відомо із Бачова.

² Дату дивимо із Бачова.

Зробив, що в. милість наш пан, як згодно вислани в своєю універсал, писанню; до Елиші Пирева, не бажати яко кресоролити і ми також із своїми військами не будемо вступати, а чекатимемо на доповідь добу в. м. пана, яку сподіємося мати в швидкостві. Про не картує просимо в. м. пана, зваживши такою добродійства і ласки до смерті відсутнього нашого пана, якому теор з похороном ласкою поздравити ретельно віддано.

Даний з табору в Уженці, 22 серпня 1651.

В. м. пана у польську полкову службу Богдан Хмельницький і всі послідовство В. м. п.
Богдан Залозничий.

№ 144

1651, серпня (12) 22. Табір на р. Ужень. — Лист до короно-
го великого гетьмана Миколи Потоцького відносно укладен-
ня перемир'я

Jaśnieiwielmożny miłościwy panie krakowski, nasz wielce miłościwy
panie i dobrodzieju.

Nieodmiernymi в повноліцях наших і całym послушенством
języczkowi majestatowi j. k. mci, p. n. miłościwemu, і всякій Rzecz-
pospolitej zawsze сонгаючі, трималиśmy сія пактów przez ласку j. k. mci, p.
n. m., nam pod Zbigniewem benignie konfederatycznych, і бераз трималимы, але
сія нам не досыч даліє według оных всяких речей. Найвуйшій
створца нечуж в то wejrzy, jednak wszystko, то, цюкобієк już быо, і стало
сія, majestatowi świętemu poleciwszy, upraszamy, абы в. м. n. m. pan.
wysokim swym pańskim rozsądkiem в то потрафіл рачыл, абы з обуду
strom далше крwie rozlanie в паństwo j. k. mci, p. n. m., не діяло сія
і поstronny nieprzyjaciel абы сія не cieszył.

Racz в. м. n. m. pan, в то сенаторську сваю увагу сія влозіч і być
przyczyną до j. k. m., p. n. m., абы нас зе всяким Wojskiem Zapo-
roskim з miłościwej ласки swej не wypuszczal і przy wolnościach nam
danych zachować рачыл, і сам в. м. n. m. pan, jako najwуйшій regi-
mentarz wojsk koronnych в то racz потрафіл, абы далшого крwie rozlanie
і spustoszenia не przychodило, і wojska swe в. м. n. m. pan, racz
zatrzymywał. Szego my po в. м. n. m. pana, że то uczynisz з ласки swej,
tęlatier sprudzając się, od в. м. n. m. pana rozsoluczej на miejscu
czekać będąemy. Oddając siebie samych з najniższymi usługami naszymi,
jako najpilniej miłościwej ласце в. м. n. m. pana.

Z taboru na Użenicy, d. 22 augusti 1651.

W. m., naszego m. pana, we wszem powolni і унижені służby, **Bogdan**
Chmielnicki, hetman з Wojskiem всяким j. k. mci Zaporoskim.

Польської державної архів у Галиську, Книга речей зацімпуєтася
сгома, сигнатура 360, № 120, арк. 400. Копія.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. Колекція біографічних документів про видомця
війни українського народу (1648—1654 pp.) та про возз'ядження Ужени
з Росією, оп. 1, стр. 33, арк. 135. Фотокопія з копії.

Переклад

Неповидавський милостивий пан, краківський, наш воляма милостивий пан і дідусь.

Будем завжди покорними василькові Я. К. М., К. К. Милостивого, і всієї Роду Пислятей, як як ранше, так і тепер додержувомося догочору, милостиво урядного з ласки Я. К. М., П. М. М., під Могором. Але не все здійсниться щиро з ваш догочор. Щодня не розсудило найкращої творости. Однак, догочором своєї милостивости ви, як вже сталося, просимо, щоб в. м., К. К. М. пан, воляма своїм високим розумом ласково зробити так, щоб не було дальшого кровопролиття і обох сторін в державі Я. К. М., К. К. М., і щоб не було ступенної смері.

Згодом, в. м., К. К. М. пан, керувачуся своєю сентиментальною похвалою, бути нашим покровителем до Я. К. М., К. К. М., і просити його, щоб він все не залишає з усім Рідомом Зависляном без своєї милостивости ласки і знову зберити по владі наш милостивости і сам в. м., К. К. М. пан, як найкращий покровитель чорнокам міська, воляма зробити так, щоб не було дальшого кровопролиття і ступенности, і воляма в. м., К. К. М. пан, згладити свої похвали. Ми цілком сподіваємося, що в. м., К. К. М. пан, не зробить з ласки своєї, і не містить чужинського рішення в. м., К. М. паном. Безпідкорно і найкращою охотою послугами віддаємося на милостиву ласку в. м., К. М. пана.

З табору на Ужгороді, д. 27 севеня 1651.

В. м., нашого м. пана, у волюму службові і похорні слуги Богдан Хмельницький, панков, з усім Я. К. М. Рідомом Зависляном.

№ 145

1651, (серпня 23) вересня 2. З табору. — Лист до кароного
гетьмана Миколи Потоцького відносно переяр'я з полдєвськи-
ми військами

Так з повинности нашої не маємо¹, гдї нас я. м. р. wojewoda ки-
ївський уїдедє? до Ізакї в. м., н. м. пана, — Ізакї нам о рїєй добре, —
одержувати сїє з нашихми услугами н. м. пану. Укаж сїє в. м. р. на нам
слугом своїм ласкавум, — якби ми при давней Ізакї я. к. м. р. н. м.,
зачовани були. Богом świadчить, że rozlania krwi chrześcijańskiej
nie życzymy і wszystkie teraz zamysły nasze, abyśmy przez wysłanych
od w. m., n. m. pana, o których uwolnienie spraszamy, komisarzów, będąc
o szej obrotu pocieszeni, zaszczęśliwego pokoju za zaszczęśliwym regimien-
tem w. m., n. m. p., doczekali. Któręj sїє Ізакїє милостивости з унізюніем
послугами мєми пїлне oddaję.

З табору, 2 7-го.

Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

Центральной архив даних актів у Вероні, Ф. Радзілівка, відділ II,
книга 18, арх. 90—91. Копія, з заголовком: «List Chmiela do j. m. p. kr-
lewicza».

ЦІЛІЙ УТІСР у Києві, Ф. Колекція фотомік документів про вояцколю
війсь українського народу (1648—1654 рр.) та про повстання України
з Росією, см. I, стр. 280, арх. 2—3. Фотокопія з копії.

¹ Так у рукопису, мабуть, повинно бути: «попину».

* Так у рукопису, мабуть, повинно бути: «вїдїдї».

Переклад

Ми вивчили за свій збав'яний престої й м. н. вайського вояводу, щоб ви прями пис до ласки в. м. н. в. м. панов, на яку ми покладаємо велику надію, і пропонуємо свої послуги в. м. панові. Будь, в. м. н., ласкавим до нас, слуг своїх, щоб ми у даний час й в. м. н. в. м. н., залишалися. Каяємося богами, що ми не бажимо прогнати християнської церкви і що тепер ми ваші задуми обмежені на те, щоб нам керувати, владі в. м. н. в. м. панов, що звільнення яких ми просимо, порадували нас чим добрим та щоб ми дочекались цілого миру за цілогою християнства в. м. н. в. м. н., на величю ласки якого з повірною послугою лідиру віддаюся.

У вабру, 2 вересня.

Богдан Хмельницький з військом Запорізьким.

№ 146

1651, вересня 8 (18). Біла Церква. — Лист до пугачівського посольця Семена Прозоровського з проханням виконувати відправити гетьманських послів до царя

Божою милости великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Росії самодержца і милости государств государя і обладателя, его царского величества боярину і воеводе, князю Семену Васильевичу Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман з Войска Запорозького.

За так показаную ласку, которую нам і всему Войску Запорозькому показав рачий, миле в. м. дякуем. Ізяс послан наших, котори до его царского величества послали, ласкаве прийшли і котри ім дивим, до его царского величества виправили, тоє тоби князю Семену Васильевичу Прозоровскому, боярину і воеводе, всім добрим заділолат повиня будем. А тоє тепер в. м. ознаймуєм, як при битности посланца твоего любосмо правили правире з гетьманами корупними і Речю Посполитою, однак же ми так знаєм, же нам і віри нашой православной не зми нічого доброго і чьом на господа бога і на ласку его царского величества, же згди над церквами восточними ужалуете і над вірою нашою православною, теди они не однесут потіхи. А ми якомо не раз правбе вали бит згичавши его царскому величеству, і тепер счирани бит обещуєм.

А просим жеби ти, боярину і воевода князь Семен Васильевич Прозоровский, правичає до его царского величества, жеби наши ти послы, як найпрудше повернуле до нас, щоб ми, обачивши і віроу міши милостивую ласку его царского величества, знову і другі послы до его царского вел. вислали, скоро одно тие послы наши прийду. При том ласке се вашей милости з услугами нашими лідиру цвем.

Дат з Білок Церква, 8-го сентеврня року 1651-го.

Вашей милости всего добра зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман, з Войском Запорозьким.

Адреса: Божню милостию великого господара царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Росии самодержида і многих господарств господаря и обладателя, его царского величества боярину и воеводе, князю Семю Васильевичу Прозоровскому.

ЦДАДА, ф. Писемская грашка, Малоросійські грамоти, 1651, стр. 42, рек. 1. Сторінка.

Там же, Записки Росії з Польща, 1651, стр. 16, рек. 372—374. Переказ¹, з заголовком: «Селеніє с листа з батурського писма, кляв лист пислі з Пугачь в борину в воеводе во князю Семю Васильевичу Прозоровскому боярину Запорожского герцога Егиза Халимовича, а той лист прислал в Москве в январем во 160 м году октября в 3 днѣ».

Опубликовано: Воскресенские, т. III, стр. 125, № 58; стр. 131—132, № 60.

№ 147

1651, вересень. Табір під Білою Церквою. — Лист до турецького султана Мухамеда з повідомленням про укладення миру з поляками та з проханням наказати князю підтримувати дружбу з Запорізьким Військом

Wielki szan apadótski i wszystkiej Greczej i inszych niezliczonych ziem, miast i zamków władco, soltanie Achmet¹.

Peckornie się kłaniamy waszej carskiej miłości, jako wierni poddani, i głowy nasze pod nogi w. c. m. poddajemy. W tych dniach poddany waszej cesarskiej mci. Osman szan, rozporu z posłami waszemi w dobrym zdrowiu do waszajka naszego przybył i list w. c. mci. jako się godzi, najprzystojniej przyjąłchmy. Obiecał nam był w. c. mci a pomoc chana krymskiego i inne waszajka z Dobruckiej ziemie, ale my, nie chcąc próżnować, za pomocą boga najwyższego straszną bitwę mieličmy z Lachami, o czym w. c. mci² Osman szan opowie, który we wszystkich bitwach obecny był i widział, co się tu działo. Ale iż się posiek tak z Kryem, jako i z Dobruckiej ziemie opóźnił, przyszło nam pokój zawrzeć z Lachami. Jednak w statecznej i niemiękkawej zdawka z chaniem tatarskim przyjaźni zostajemy, która przyjaźń aż do ostatniego kresu żywota naszego chcemy dożyrywać, także też i w. c. mci wiernymi poddanymi³, być chcemy. Nuradyn soltan, będąc przy nas, we wszystkich potrzebach mgnie się stawil i godzien jest, aby za te odwagi swoje miał poszanowanie i słuszną przy powinnym podziękowaniu nagrodę, bo stanął przy nas, jako się dobrze godzi. I lubo z Lachami pokój zawarliśmy, jednake Lachów w rękę trzymamy i za pogodną okazją wszystkich w moc w. c. mci

¹ Переказ починався датований 20 вересня.

² Це посилає султаном бун Мухамед (1640—1667).

³ У рукопису Коронного архіву додає: поддані w. c. mci.

⁴ У рукопису Коронного архіву додає: і обшари батурські прияждімо.

podbijemy¹. Przeto pokornie prosimy², ahyś znowu listy pisal do chana, zebym nam dotrzymal przyjaźni, którąchmy z nimi zrazu zawarli, i we wszystkich potrzebach naszych i przygodach na jedno słowo co prędzej na posilek przybywał, ponieważ Lachowie, w pokoju zawziętym ubezpieczeni, za Dniepre się dla wczasów ich przeprowadzili, których pobawy, łacno ostatek pod moc w. c. m. zholdować przymuszimy³. A na ten czas poklon nasz, jako wierni poddani oddajemy, prosząc pana boga, aby w. c. m. przy długim zdrowiu zwycięstwo nad każdym nieprzyjacielem dawał.

W obozie pod Białą Cerkwią 4 novembris⁴.

W. c. mci wierny i niski poddany, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoiskim.

ЦДЛА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про автономію нікоч українського народу (1648—1654 рр.) та воцар'ювання України з Речкою, оп. 1, сир. 112, арк. 2—3. Фотокопія.

Центральний архів давніх листів у Варшаві, ф. Коронний Варшавський архів, Коштовий список, папка 42, стор. 27, № 6, 45. Київ.

Суботівський П. П., Буцківський, О Богдане Хмельницьком, стор. 126—127.

Переклад

Великій анатолійській царю і воєводарю всієї Греції та інших незалежних земель мст і ханові, султану Адріате.

Повірно знаємося вашій царській милості, як віроповідній, і сподіємося глибоко до вас в. ц. м. Цяка динія підданій вашій царській милості Осман-чару разом з нашими посланими перебув до вашого війська і доброму заповіті і привіт листів в. ц. м. якого ми, як годилося, найкраще сподіємося. Ви, ц. м. обіцяли нам писати на доблукую арабського князя та інші війська з Добрудзької землі, але ми, не бачучи марно витрачати час, з помістю найкращого бога мали страшенну битву з ляхами, про що розповідь в. ц. м. Осман-чару, який брав участь у всіх битвах і бивши, що ти дізнаєшся. Але тому, що відірванням нас з Криму, так і з Добрудзької землі за величність, нам довелося укласти мир з ляхами. Однак залишилися з татарським князем у стійкій і відважній битві, якої хочемо дотримуватися до останньої хвилини вашого життя, як тільки хочемо бути віроповідними і в. ц. м. Нурани-султана, перебуваючи у вас, мурзаві, як годилося доброго війська, говоривши з вас боєм і піддані того, щоб за що свого віддану бути знаменитим і одержати справедливу нагороду разом із належним подякою. І хоч ми уклали мир з ляхами, однак тримаємо їх у руках і при вашій підкоренні їх усіх владі в. ц. м. ІА уперед віддані вам посланим віроповідним, і пророком паня бога, щоб дав в. ц. м. доброго здоров'я і захищений верногом над кожним ворогом.

В таборі під Білою Церквою, 4 листопада.

В. ц. м. вірний і низький підданий Богдан Хмельницький з Білоречем Запоріським.

¹ У копії Коронного архіву слова і за речення... подійняти військові.

² У копії Коронного архіву додані: «важкі сарматської мови».

³ У копії Коронного архіву слова на jedno słowo... ругунітності військові; зміст: «зміст: яку над обіцяв, що і зручності і важкі сарматської мови» вірності бачення.

⁴ У копії Коронного архіву: W obozie pod Białą Cerkwią — wierzbiem. На дні вірності, бо в листопаді 1651 р. Хмельницького уже не було під Білою Церквою.

1651, (wzrostka 29) жовтня 9. Корсунь. — Лист до королевого
 атаманя Максима Потопальского про заходи для збереження
 миру між запорожцями та подільським військом

Jainiewielmożny mcyw panie krakowski, nasz wielec mcyw panie
 i dobrodzieju.

Przy ekspedycyji p. Machowskiego, do wim. mcyw. pana, doszedł mię
 drugi list od w. m. mcyw. pana, w którym racyzsz w. m. mcyw. pan oznaj-
 mował mi, że na miejscu ich mci panów komisarzy wszystkich, j. m. pan
 wojewoda kijowski¹ dla dalszego ostrzegania pokoju w Bobusławiu zosta-
 wać ma i we wszystkim z nami się znośić, czemu radziśmy bardzo.
 Tyko to nas zastraszilo, że w Carpkowie² czeladzi kilku j. m. pana
 Ljhbrowskiego zabito, co w. m. mcyw. pan wysokim rozyszkumem swoim
 uwazyć móżesz, że to mimo wiadomości naszej się stalo. Rozkazalem jednak
 pułkownikowi kijowskiemu³, aby tych excessiwos przy bytności j. m. pana
 wojewody kijowskiego surowie bez milostierdzia skarał. Bo ja z wsty-
 skich sil moich o to się starać będę, aby ten święty pokój jako najlepiej
 był zachowany, a zaraz dla lepszego uspokojenia swejwoji, za pierwszym
 zrieniem się moim z j. m. p. wojewodą kijowskim, będę ordynował
 kilka osób z ramienia mego, aby zostając przy boku j. m. p. wojewody,
 swawolnych, nie odaylając do mnie, ex nunc karał. A że sam w. m. pan
 nasz mcyw odjeżdżając, na miejscu swoim j. m. pana wojewodę czerni-
 kowskię⁴ zostawiał racyzsz, prosimy tedy w. m. p. naszego mcyw.ego,
 aby j. m. p. wojewoda czernihowski, zostawając tam, według umowy na-
 stej, z wojski, ludziom nie raczył kazać zrazu uprzykrzać się, bo lepiej
 pomalu ugtaskawszy do dawnego zwykłego przywieść efektu. Pisalismy
 też do wszystkich pułkowników, aby ci, którzy należeli do czterdziestu
 tysięcy, żadnej nie czynili przeszkody, a ci, którzy chcą do rejestru, aby
 zaraz występowali w województwo Kijowskie, do dóbr j. k. mci. Sirocy
 czubów merskich, racyzsz w. m. pan nasz mcyw wspominać skoro tylko
 da pan bóg to nam uspokoić, kolo tego poczniemy znośić się z w. m.
 mcyw. panem, bo są jeszcze i starodawne eńedobrobne czofny. Czrus⁵,
 który był od cesarza ottomańskiego, ten już był odprawiony, jeszcze przed
 sierpniową konkluzją, z Białej Cerkwi. Jednakże racz w. m. pan nasz
 mcyw o tem wiedzieć, że ja biorąc się do świętobliwego pokoju szczerze,
 nic jeszcze takiego nie pisalem, żeby majestat j. k. mci i Rzeczypospolitej
 wrażeń miało, ale takem go, jakoby z naszym odprawił. Widzi bóg
 szaniem moje, że szczerze usługi nasze j. k. mci i Rzeczypospolitej o-
 wiadczają będsiemy przeciwko każdemu nieprzyjacielowi. Racz mi w. m.

¹ Адам Кориш.

² У Мис. в Черпкові; отомско, община казачьих станиц.

³ Готли Жданович.

⁴ Максим Калитовський.

⁵ Осман Чарс.

млівчу пан конфідовав, że jednolajnie starać się бѣдзіемь, гой тыко настай розказаніе j. k. мєл, абыты змогли на славу Фобѣ Корени Польскѣй заробіт. Тераз посылаю лист до тей кнурь свавольнѣ, абы розказала сія, і їєлєтї сіє розказала сія, казатем їчї jako swawolników громї. Іансє сія przy tym w. m. pana naszego млівчєго з унізonymи uslugami mymi pilno zalecam.

W Korsuniu, 9 octobris 1651.

W. m. naszego млівч. pana we wszem powolny sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Виборчанець, № 235, стор. 88—89 Кошик.

Там же, ф. Соловйовські, № 2206, арх. 206. Кошик.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13008—13710, стор. 38. Кошик з тек. Нарушівська, в. 143, стор. 349—351.

Оублюковано: Миллонський, стор. 602—647, № 241.

Переклад

Висновок, милостивий пане країнський, вже величмилостивий пан і добродію.

Під час відправки в. Милонського до в. м. н. п. до мене діливом другий лист від в. м. н. п., в якому в. м. н. п., зговети роздумити, що для зборження дальшого миру в Богутієві замість усієї їх милостивий панів консариса замістити їм кінцївий воєвода, який у велику відправкуватиме за мене в місто, з якого не дуряв. Тільки нас змусують те, що в Шаркєві збула кілька чоловік в чинах і в сави Домбровського. В. м. н. п., може звинити своїм високим розумом, що це сталося без якогось воєводи. Однак я казав кінцїсавому воєводі, щоб він під час перебування його милостивий панів кінцїсавою воєводи тих свавільників ступив, без воєводи шварив. Бо я з усіх моїх сил старатимусь, щоб вам священний мир був зберіжений навічно; і зараз для того, щоб легко було зобробити свавільників, я при першій моїй зустрічі з його милостивий паном кінцїсавим можливо відправлю кілька осіб до тебе, щоб замінилися при його милостивий пану воєводи, та щоб він відтопер як карав свавільників, не відкаляючи їх до мене. А що сам в. м. пан зговети, відкаляючи, замістити на кінцїку місці в. м. п. чернігівського воєводу, то прошю в. м. н. п. писати, щоб в. м. п. їм чернігівський воєвода, замістити тим з айскляк, відки з рідної умовою, не виключувати одсім відразу надочути, бо кривд, зазброєний людьми, поступово навести долавно звавичі євродки. Ми писали також до всіх своїх воєводів, щоб їм, хто належав до євродки тисяч, не робили впереводу, а їм, як і до тебе, щоб перед відправкою в Київський воєводство, до дєбр чого впродовж славї милостивий пан в. м. н. п., зговети відправити при воєводі чинами як тільки годилося дати їм все законно, євродки доносилася про яку з в. м. н. п., бо є їм і старийши надоброїми чинами. Чувши, який грабує від євродинського кару, ми не проводили ще перед відправкою замкнутим в Білий Церкві. Однак знаємо в. м. н. п., навіть про те, що в. м. п. євродки борочася за священний мир, не згасив нічого тини, що могло б обранити воєводиць його королівської милостивий пан Рєчї Посполитої; не відправив його впродовж з чинами. Бачить бог нас стільки, бо ми последи боги впродовж славї милостивий пан Рєчї Посполитої відкалятимемо проти кожного воєводи. Знає, чинами мнє, в. м. н. п., що не тільки радийде навіть його королівської милостивий пан сам стайно докладно всіх зусиль до того, щоб заслужити добру славу Польської Корони. Тепер последино листи до твоего свавільного загону з навіном усім роздумити, і щоб не роздумити, бєвродки грамоти і як свавільників. А зтім євродки відкаля в навікучем послужити на ласку в. м. н. м. писати.

В Корсуні, 9 жовтєня 1651.

В. м. н. м. пана, у велику пошрїтї слуга Богдан Хмєльницький, гетьман Бѣ славї Зaporоского.

Na obhadwa listy w. m. m. pana, jeden przez j. m. p. Stawkowskiego, sluzę w. m. m. pana, przyslany, decima quarta octobris pisany, respondując z szaczerem uslugami moimi, raz jego królewskiej mości, panu memu milościwemu, poprzyjucionemu, z powinną miąj praciew w. m. m. m. panu odzywam się powolnościa. Obiecując to firmiter po sobie, iż w tym cokolwiek do zatraymania pokoju należy, jako wierny poddany jego królewskiej mości nie ustane i starać się zawsze będę, skoro tylko da bóg rewizji zaczęty koniec uczynić, która już w ukrainnych miastach zaczęła się, abym zarabiając na przysługę jego królewskiej mości ze wszystkim Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim, mógł te ruiny Korony Polskiej, które za providencją boską stały się, zastawiając się przeciwko każdemu nieprzyjacielowi jego królewskiej mości piersiami swemi, kompenzować. Ale że w. m. m. pan o tym, co do przestrogi ziemie jego królewskiej mości należy, do mnie pisac raczyza, jakoby naradyń sultan z erdami miał być tu w ziemi jego królewskiej mości pod Czarnym Lasem, o tym w. m. m. pan nie racz pomyslać, gdyż on jeszcze spod Perekopa, uslyszawszy o świętobliwej zgodzie naszej, zaraz ze wszystkimi wojskami nazad powrócił; a do tej ordy tak budziackiej, jsko i inzej, którzy tu pobliżu koczowali, posyłałem postalców moich, aby na dawne swoje ustępowała koczowiska, która zaraz poszła w głąb do zieme swojej. Jesliby co skąd przeciwnego Rzeczypospolitej bylo, nie umieszkał w. m. m. panu oznajnić, gdyż ja tu zostając na pograniczu, na wszystkie strony będę miał pilne oko. Luboby też chciał piasnowo jego królewskiej mości jakl nieprzyjaciel indestare, o czem tymi czasy wątpię, nie zechcę i ja próżnować, i z Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim; jesliby też pomocy od w. mci, m. m. pana potrzeba bylo, jako najprzedzej w. mci, memu mościwemu panu dam znać; wzajem i ja na każde rozkazanie jego królewskiej mości p. m. m. i w. m. m. pana, ze wszystkim wojskiem jego królewskiej mości, przeciwko każdemu nieprzyjacielowi gotów jestem. Tylko by dal pan bóg tę rewizję jako najprzedzej skończyć, z nim się skłodycy, prozję uniesienie w. m. m. pana, aby chętnie dalej w województwo Bracławskie na stanowiska nie szły, nim ten plebs uspokoiemy, i tam, gdzie staną, żeby prostym ludziom nader nie sprykrzali się. Ja według zleceń w. m. m. pana uniwersaly j. mci panu Slawkowskiemu na starostwo w. m. m. m. czerkaskie dałem, w których poddanym posluszenstwo wszelakie panu Slawkowskiemu przykazalem; takze i na majjtności j. m. p. Jasnólskiego i do pułkownika czerkaskiego pisalem, aby wszelkiej w starostwie tamnym postzragal swęjowoli. Rozumien też o tym, iż w. m. m. panu Slawkowskiemu rozkazac raczył, żeby z poddanymi zrazu lenie postzpowal, wiem, iż ich ugłaska. Nie mniej za to w. m. m. m. panu podziękuję, żeż w. m. m. m. pan osobną refulą

1651, кінець життя — початок листопада. З Чигириня. —
Лист до Миколи Потоцького про збереження дружби від-
носим

Jaśnieiwielmożny mci panie krakowski, nasz wiecie miłośnicy panie
i dobrodzieju.

Zawszętą przyjaźń z wsm. p. miło¹ nam kontynuować i na dalszy
czas trzynymi nie rozrywać ani mieszać nieprzyjaźniami, jakoż staram
się z Wojskiem Zaporskim, aby w tym kandydacie zostawała zawsze, w
kierym conceptu i genita i miłoi między nami zjednoczyła. Strony po-
starawienia i umiarkowania wsm. p. koł rozumiemy, eo i o nas, że chcemy
dla oprczyzny miłej in vigore amicabili z wsm. m. p. zоставаť, aby pokój
święty zakwitnął i rozkrzewił się. Z сірсною посло оттоманського орнажу-
ю, її нас з tą przyjaźnią powitał, którą mamy z hanem krymskim, wieczną
nam oliarując w każdych okazjach wyświadczyć oco, któremu my także
wzajemnie oliarowali na wszelką potrzebę i usługi. Na majetność wsm. p.
jakosiomy uniwersaly swc...², tak i teraz za nimi³ już słońcy wsm. p. wybie-
raju powińność od poddanych, a czego nie dobrali, i to każdemu powińności.
Tyko i powińność trzynymi sobie, abuzymy w nieodmiennej z wsm. p. zоста-
wali przyjaźni, której i na ten czas powińność naszą, jako najniżej zale-
casny.

Z Czehryna, d. 2 luntia 1650 a-o⁴.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Кошовий грамот російських царів та імпер-
сали українського гетьманів, оп. 2, стр. 25, арк. 4. Копія з загальною
«Копія Івана Чигиринського до іст. гаяа краківського».

Переклад

Ясновельможний милостивий пане краківський, вище великий милостивий пане
добродію.

Ми готові встановити приязнь з в. м. паном окоме продовжувати і надади,
а ви розпорядити або розпорядити її впергальності, а з Писськом зоставайтесь приязнь
за чого, щоб вона завжди залишалася в тому стані, а вогню була протак і зостава-
ла, та щоб любов'ю нас здала. Щодо поставлені і рішення в м. пані, ми розуміємо
це так бажимо, щоб пані мала життєво перебувала у гарній приязні з в. м. паном,
як і протак між родичами і родичками. Писськом оттоманського орнажуємо, що
ми нас піддержимо з цією приязню, яку ми маємо з крымським ханом, та запропо-
туємо показати вам її у всіх випадках, а ми йому охотно прощували погугри на
вашу потребу. На майетність в м. пані ми дала були свої універсали і ордеру-
чки вам, сирчи в м. у відданні своїй збирати повновість, а чого ви дорігло, це
можливо поварити. Тільки і відгук бажимо, щоб ми перебували у великій при-
язні з в. м. паном і добували йому необхіднісірні вина вкращальні.

З Чигириня, д. 2 червня 1650 р.

¹ У копії: міало.

² Мабуть, прощувати далі.

³ У копії: та ним.

⁴ Дата невдома. Із змісту листа видно, що він написаний в кінець життя або
на початку листопада 1651 р. (Іван. дов. № 148 і 149).

№ 151

1651, листопада 24 (грудня 4) Чигирин. — Лист до путинського воєводи Семена Прозоровського з подякою за добродіяльність

Божію милістю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержавця і інших многих государств государя і обладателя, его царского величества боярину і воєводі путинському, князю Семену Васильевичу Прозоровському, Богдан Хмельницький, гетьман Войска его королевского милости Запорожого, поклон свой отдавши, доброго здоровья от господа бога жичит.

За показаную ласку послдом нашим і вшедакую вигоду і за любов, ко вам показываую, вашей милости велде дякуєм. Посла наши здоровья за ласкою божією с потікою прибыла. А што ваша милость з дригабальских жолдих учинити рачла нашему козакови справедливость, тоє в годних оказних отдавати винни будем.

А просим, рач, ваша милость, в пріязни своей к нам не уставити і в дальшии час, так же ели би до нас мли послы от его царского величества прибул, рач нам відомость прешлат і в пріязни зинькой нас хваля, которому возможность нашу залещем, яко напидней.

З Чигирина, 24-го новемря року от рождества христова 1651-го. Вашей милости во всем поволній прийед, Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорожого.

Адреса: Божію милістю государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і иных многих государств государя і обладателя его царского величества боярину і воєводі путинському, князю Семену Васильевичу Прозоровскому, пріятелюи нашему належит.

ЦДАДА. Ф. Поповський гетьман, Зписки Росії з Польшею, №6, стр. 124, ч. II, арк. 485. Оригінал.
Там же, арк. 487—488. Копія, з заголовком: «Список с листа з боярского письма, князя гисла в Путинль и боярину и воєводу ко князю Семену Васильевичу Прозоровскому, Запорожской гетману Богдану Хмельницкому, з в Москве тот лист пришло из Путинля в численном во 100-й году декабря в 14 день».
Оублїковано: Восходження, т. III, стор. 114—152, № 70.

№ 152

1651, листопада 24 (грудня 4), Чигирин. — Універсал російської і міській старшині, що зобов'язує її надавати російським пошам харчі, відводи та провідників

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его королевской милости Запорожам.

Ознаймуєм тим писанем нашим пеню полковником, вєвудом, отником, атаманом і всему товариству нашему Войска его королевской

мѣдлости] Запорозкого, так же войтом, бурмистром і шведкою кондичіі долем доносим до відомости і приказуем, як єсли би послѣ от єго осударского величества до нас шлѣли, абисте їм живности для них і челяди, і мѣней і чого потреба будет, подвоз, проводников давали і во всем людскость свою осведчалісь, ничего не чинечи вол ласкою жанемо і кажену побѣдочени.

З Чигиринѣ, 24-го дня мѣсяца ноєврія року 1651-го.

Богдан Хмельницкій, рука власна.

ЦИТАТА Ф. Посольская архив, Замоски Россі з Польскою, 1651, стр. 16, ч. II, дж. 486. Оригинал.
Там же, дж. 483. Копія, з заголовком: «Список з белуронго з другого письма».
Оригиналы: Воскресенские, ч. III, стр. 152, № 71.

№ 153

1651, листопада 27 (середня 7). Чигирин. — Лист до турецького султана Мухамеда з проханням подати військовому дозволу

Najjaśniejszy i niezwyćiony cesarzu panie, panie mój miłościwy. Dawno się ja ganię z wiernością poddaństwa mego pod miłościwą łaskę i protekcją waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego, bo widzę, że to jest i samej woli boskiej, aby naród ruski wolny od niewolej polskiej zostawał. A że wszystka Grecja hołduje waszej carskiej [mości], panu memu miłościwemu, tegoż i wszystka Ruś co dzień życzy sobie, kłosec jednej wiary z Grekami będąc i od nich swój początek mając, być mogła pod władzą waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego. Albowiem panowie nasi będąc kontenci z uciesmieniem i strógiego bezprawia, którego nad nami używali i nas ryczą swoją wykarzenić chcieli, za co od bogu pomstę i znaczną karę odnieśli, ale i dalej taż plaga boska trwać nie poprzestaje, bo i teraz między sobą sami się mieszają i przeciwko panu własnemu powstają, zwłaszcza wielkopolicy rokosz podnieść chcą¹. Do czego gdyby przyszło, bardzoby dobrze było jako chuci naszej, tak i intencji waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego. Okazja nie może być lepsza do odebrania obćecanej ziemi waszej cesarskiej mości, panu memu miłościwemu. Upraszam także waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego, o posyłki wojskowe, żeby pogotówia były, bo są bardzo potrzebne, jeżeliby do tego przyjąć miało, na co się zamieszło. Jednak są najpewniejsze od chana jego mości tatarskiego, którem ja w tych wszystkich okazjach miałem i znaczną pomoc odnosił, przeto i upraszam waszej cesarskiej mości pana mego miłościwego, racz się w to włożyć wasza

¹ Мова для про підняття війни польської шляхти проти Яна Казимира.

cesarska moć, aby chan jego moć z potęgą swoją, gdy tego czas i potrzeba będzie, chciał mi na sukces przybywać albo wojskami swymi posilkiwać, żebym tego dokazać mógł, jakom raz umyślił, i wiernym poddanym zostawać waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego, którego majestątowi pod moją kładę wierność i ścisłość mej.

Datum [z Chatehryna, die 27 novembris 1651].
Waszej cesarskiej mości pana, pana mego miłościwego umiżony podnótek, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

ЦДДА УСРС у Києві, ф. Копії актів російських царів та імператорів українських гетьманів, см. 2, стр. 20-а, арк. 1—2. Копія, з заголовком: «Копія листа Хмельницького до євangelї турецкого де дата в Чатеhryna, die 27 novembris 1651».

Переклад

Найсвятій і впереможній авле царю, пану мій милостивий.

Я давно прагнув з вірністю свого підданства потрапити до милостивої ласки і під знамені вашої царської милості, мого милостивого pana, бо бачу, що це є самим великим благом, щоб душою своєю був милуваний від польської авли. А тому що все Третьє вимже авлазі вашої царської милості, мого милостивого pana, то і все Русь, яка є однією вірні з греками і бере від них свій почет, хоч і могла б бути під владою вашої царської милості, мого милостивого pana. Бо ж авла панів, відданих з гниту і сурового болю, якого вони викладали по нізвичайно до нас, крім свого власного вибороти, за що від бога зачала помсти і звірного покарання. І дай їм божа кара тривати бо і тепер між ними виникає колотівня і вони постоють проти власного pana, особливо хочуть віддати повстання муромським. Така до цього діляна, дуже добре було б як для здійснення нашого бажання, так і для наміру вашої царської милості, мого милостивого pana. Не може бути кращої нагоди для того, щоб від братів у яких земля, обидві вашої царської милості, мого милостивого pana. Прокру тависе авлу царську милості, мого милостивого pana, воляти нам військову допомогу, яка повинна бути авговотою, бо буде дуже потрібна, якщо дійде до того, на що заповідається. Однак найбільше надію допомогу може подати нам його милість територіальна, якщо був зі мною під час цих подій і дав нам велику підтримку. Тому прагну авлу царську милості, мого милостивого pana, до того, щоб його милість как зі своєю силою, коли буде на це час і потреба, грабувати мене на поміч або свої війська прислала для відкриття, щоб я міг довести, що дав перемогу, залишивши відомою авлу царської милості, мого милостивого pana, до мій вірності якого складаю мою вірність і клятву.

Datum [z Чигирина, дня 27 листопада 1651].

Вашої царської милості, мого милостивого pana, повірний піднімок Богдан Хмельницький, гетьман Півдня Зaporosкого.

№ 154

1651, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про єподармствено жителів села Беремієвка Київського Пустинного Микільського монастиря

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его кор. м. Запорозким. Ознаймуєм тим писанєм нашим, кому ведати належить, меновит сотників і атаманов і всім обивателем беремієвским міста Беремієв

¹ Дата доповнена із заголовка листа у копії.

і сіа до него належали. Поневаж маєтності до монастиря святого Николы Пустынного зверхского, с давних пісок от поближих створен, гавом і христіян благочестивих владане і місту святому оформавне, і от королев правлінням ствержене, і потом через пана откати і от місца святого отдаленне, о чом декрета судовне в кнїгах земських, градских і трибунальских переведенне і до ексекції і інтрисії приведенне сведчат, для того місце святок через час немалый шкод поносило. А тепер видати ми, же тнє маєтності через декрета присужоные поменному монастирени належат, теди яко іншой шляхте добра свое волю обіймават, так і монастиря виш реченого ігумен і капітула отникт і присужоные місцу святому добра обіймают і свої урядники посладат. Прето же росказуем, аби в місті Березівенци і в селех ему належоні всі тнє, которіє в реєстр Войска Запорозкого не писави, послужоство дяклом отдавали і яко подданіне повинности свое досит чинили, і жи в чом спречними і противними не були урядникам і старшинам, от ігумена і капітули монастиря Николского посланим. А если би якіє инше урядники хтіли нааждат до міста Березівенки і до сел до него вказачих, с ними не задират і вичого не почиват без відомости і позволенія ігумена і капітули монастирских, згди ж кождий маєт волюе право в судях велудт приналежне розсиратсе. В чом нієми козаки не мають бути перешкодою, і оццєм раздо і помочу, в мовни, зредки, шинки і в инше монастирени належоні пожитки не втручаючися, бо перед тим млади морем і землею і шаблею с праці своєї виживне мїли і церкви божїє надарили. І повторе запоминавем, абисте инчей не чинили, под карем суровим.

Дан в Чигирині, 30 дня місяца новєбрїа, року 1651.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На двороті: Універсал до Березівєнских 1651 его милости пана Богдана Хмельницкого.

Діячі Львівського відділення Інституту історії Академії наук Сходу
РФР, Колекція актів Київської козацької держави, № 5. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І,
№ 5273 (Збірка Оп. Лаврєвського, № 51, снов. 147). Київ.
Опубліковано: *Акты ЗП*, т. V, снов. 87, № 29.

№ 155

1651, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про «послушество» жителів сіл Максимівка і Городище Київському Пустынному Михайлівському монастирю

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его королевської милости Запорозьким.

Ознаймум тим писавем вашим, кому о том відать належит, мово-
вите сотником, атаманом і всім обивателям міста Максимівки і Горо-

двѣча і селомъ до тѣх мѣст належачим, поновля маѣтности до монастыря святаго Микола Пустынного Киевскаго з давнихъ лѣтъ отъ побожнихъ ктиторовъ пановъ і хрестіанъ благомѣстныхъ надавань і мѣстцу святому оферованні, а отъ королевъ приводемыя потверженіє і потомъ черезъ пана Іоанна отнятіє і од мѣста святаго отдаленіє, о чомъ декрета судови, в кнѣгахъ земскихъ і градскихъ і трибунальскихъ переведеніє і до ексекуціи вѣдомостіи праведеніє свѣдчат, для чого мѣсце святое презъ часъ вемѣлахъ много шкодъ повосило; а теперъ видячи ми свѣтле маѣтности декретами присуженіє поменному монастыреви належать вѣдлугъ приводевъ давнихъ, теда яко иншоу шляхтѣ добра своє волюю обіймать, такъ і монастыря вѣнцрессиннаго ігумена і капітула отнятіє і присуженіє мѣстцу святому добра обіймають і своѣ урядники послаають, протѣ жъ розказуємъ, аби такъ в Максимовкѣ, Городиску, яко і в селлахъ до тѣхъ мѣстъ належачихъ і всѣ тѣхъ, которіє-вольхъ в реєстръ Войска Запорозьскаго не вписані, послушенство звѣнокъ отдавали, яко подданніє повинности своѣй досѣ чинили і ні в чѣмъ спречникіє і протязанніє не були, урядникомъ і старшине отъ ігумена і капітулы монастыря Николскаго пославанніє, а елиби якіє иншіє урядники хотѣли наемждать до Максимовки, Городиска і сѣл, до тѣхъ мѣстъ належачихъ, с тими не задирать і нічого не починать безъ вѣдомости і позволенія ігумена і капітулы монастырскоє; гдѣ жъ кождий маєт волюю право в судахъ вѣдлугъ правъ і приводевъ розпорѣтись, в чомъ всемъ козаки не мають бити перешкодою і овичемъ радюю і помочю, в мѣжнѣ, аренді, шинкѣ і иншихъ монастырскихъ поквѣтнѣхъ не втурчавиць, бо передъ тими козаки моремъ і землею с праці своѣй шибко впокореніє мѣлі і шерганъ божиє надарали. І в повторѣ напомнимъ, аби стѣнашъ не чинили под караньємъ судовимъ.

Данъ в Чигиринѣ, днѣ 30 ноября 1651¹.

Богданъ Хмельницькій, рука власна.

ЦДДА ЗУСР у Києві, ф. Київський губернський магістрат, опр. 1, арх. 528, Копія.

№ 156

1651, грудня 5 (15), Чигирин. — *Наказ атаманамъ і жителямъ сілъ Хацько і Голосъятинѣ не чинити шкоди в Буркувѣ — хуторі Печерського монастыря*

Богданъ Хмельницькій, гетманъ в Войскомъ етоу королевскоєй милости Запорозьскимъ.

Ознаймучемъ симъ писаніємъ нашимъ атаманови хацьковскому², такъ жъ і ловагинському і всімъ обивателямъ тамошнимъ. Дошла до насъ свѣдѣніє і вѣдомостъ, іжъ ви в пасѣці монастыря Печерскаго і округѣхъ футора³

¹ У копії ринскаї слівка: В подлинникѣ подписано тако.

² У копії: харьковскому.

Бутукова, там поблизу вас будучи, черном великую кривду і перешоуду чините, что ми, видяючи универсал, от клякдесті літ і прощалих гетманов Войска нашего Запорожского на тот грунт нацани, жеби щале бид законаний, расказуем вам под сроками войсковим караном, абесте жадной в тих Іх кгрунтах і пасече і найменшой кривди чинити не важидася. А которе бж, мимо сей ваш универсал, мели якую кривду учинити, ми вам, атаманом, расказуем без фолги карати сурово, бо перед тим товариство ваше, на морі здобываючися, на дом божий наддани, а тепер ви *добра* керановим шарпаете; повторе под сурогостью войсковому расказуем, аби щаче не биле; также і буди¹, которе там ставит мерщю на англичани свое, ежели би мели посолать, теде несомалю вклади таловой за найменшую скаргую герлом каран будет.

Лист з Чигирина, 5 декабря року 1651-го,
Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна універсальна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Центрально-археологічного музею Київської духовної академії, № 217, арх. 318—319. Київ.

Серболовский: И. Казанов, Материалы по истории польского землевладения, Чтения в историческом обществе Никола-девова, кн. 8, т. 1, стр. 10—11.

№ 157

1651, грудня 16 (26). Чигирин. — Лист до пунтільського воєводи Семена Прозоровського з подякою за вирішення прикордонних справ і з проханням поручити перед царем питання про союз'даними України з Росією

Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росіи самодержавца і инх многих государств государя і обладателя, его царского величества боярина і воеводи пунтільскому князю Семену Васильевичу Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, поклон свой низкий отдает і здоровья доброго от господа бога живити укрейме.

Велде вашей милости дякуем, што нас в призыви своей рачите хозать, і посланцами своїми і відомостями обеслат, і ласку свою товариству нашему указовати, і в кривдах Іх з другаловою справедливостю чинити. Ми тяж писалисмо до константиновца, штоб вашей милости больше не докучали. А просим вашей милости, рачте причинитися до его царского величества, штоб нас от клякостивой ласки саюке царское не отжидал, вгди ж ми в том же і тепер замислі і верности ко его царскому величеству твоями, о што послов послалилисмо. А рач нам о всяком, ваша милость, відомость пресклат, што ми заслуговат будем вашей милости, которого ласке повелюють нашу, яко напидной законцем.

¹ У копії друк.

З Чигириня, 16-го декавіря 1651-го.
Вашей милости господину вашему во всем зичливий і новелный
приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божію милостию великого государя царя і великого князя
Алексіа Михайловича, вся Росія самодержца і иных многих государств
государя і обладателя, его царского величества боярину і воеводу пу-
тивльскому, князю Семюу Васильичу Прозоровскому, приятелю ва-
шему великому, отдать.

ЦЛАДА, ф. Посольской палаты, Земски Росіі з Польшею, 1652, стр. 1,
ч. I, арк. 6—7, Справдана.

Там же, арк. 10—11. Переклад з загальною: «Список с листа з бело-
русского письма, что писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семюу
Васильичу Прозоровскому, Богдану Хмельницкому, Гетману Войска Запорож-
ского с пугальным с торговым человеком с Иваном Маслениным, а к
Москве тот лист прислан в означенном ко 100-м году генваря и 3 день с кня-
зем Николом».

Оубілявано: Восходзявно, т. III, стор. 157, № 74.

№ 158

*1651, грудня (17) 27. Чигирин. — Лист до київського воеводи
Адама Киселя про відносини між Запорізьким Військом та
польськими полками, що окупували Україну*

Jasniewielmożny m. panie wojewodo kijowski, mnie wcielce miłościwy
panie i bracie.

Na obadwa listy w. m. pana eadem die 18 10-bris do mnie dytygo-
wane tym moim responduję listem, iterując propositum singulare przy-
jęty mojej i wiernego poddaństwa przeciwko j. k. m., p. m. miłościwemu
i Krpctę. Tylko to mnie poniekąd przynosi podziwienie, żeśmy inaczej z
w. m., m. m. panem, mówili i inaczej w punktach jest położono względem
stanowisk wojsk j. k. m. koronnych, a teraz inakż tego jednego punktu
w liście w. m., m. m. pana, widzę eksplikacją. Wszak to jest posłtan
expresse, że tylko w aonych województwach tamiecznych, jako to w
Czernihowskim i Brasławskim chorągwie stać mają, nie zajmując szcze-
gólnego jednego województwa Kijowskiego, które od stancji ich mi-
łościw pp. żołnierzów wolno zostawać ma. A teraz to się w liście w. m.
m. m. pana enskuje, że i w Kijowskim województwie w dobrach ś. p. ks.
j. m. Wisniewieckiego i w jenszych szlacheckich majątnościach chęg-
wom jakoby wolne stancje, co nie tylko mnie, który cale pokoju świętego
zyczę i bogiem się moim oświadczam, że żadna z strony naszej nie da się
do zwady okazją, ale quod magis plebi infer turbationem. Zaczem słow-
jąc się zobopómie, racz w. m. m. p., jako komisarz, w to potrafić i j. m.
p. wojewodzie czernihowskiemu¹, p. n. miłościwemu perswadować, teby

¹ Мартина Калитовский.

na Zadnieprze, ju¹ województwie samem Kijowskim w dobrach szlacheckich i po Wisniewiszczyźnie² chorągwie nie stały, ale w samem Czernihowskim wolno ich mieć stając wybierać ze wszystkich majtności zaćnieprskich; tylko z chorągwiami niechaj ich m. nie najędzią i gdy do Czernihowskiego województwa go bożem narodzeniu naszym ruskim najędzić będą, niechaj ich m. nie zajmują, ani przechodzą tych miast, z których koczacy rejestrowi zawierać się będą i zawierają, ale potrzeba, żeby ich m. Kijowa wzwyższali³ i tamtym traktem, zajmując Polesia, szli w Czernihowskie województwo, gwoili temu żeby jakie nie uczynili motów, gdyż wojska j. kr. m. koronne przechodem miast tych, w których koczacy zawierać się będą rejestrowi, zajmowali. Rejestra już, za łaską bożą, niemal wszystkie dostały rąk naszych, które sporządziliśmy, w czasie krótkim jedamy do grodu w. m., naszego m. pana, kijowskiego. I, chwala bogu, już są te rzeczy ze strony naszej, dobrze około, rewizję i dalej nie takowego obawiać się nie trzeba, żeby pokojowi świętemu szkodliwego być miało. Lubo to w Korsuniu za buntami jednego starszego Mozyry i korpucypałow jego żywoła pułkownik bisłocerkiewski Hironyka postradał, również godną odróżił Mozyra zaplątę, który już nie żyje i niedłóży konspiracyjalewie jego, a po śmierci jego dalem znowu bolawę staremu pułkownikowi korsuńskiemu Kildyjowi, przykazawszy mu to, żeby tych, którzy tylko są nieboszczykowskię przyczyną śmierci, bez folgi karał wszystkich, jakoby każdemu cruento gani exemplo. Obawiać się nie trzeba być, ani o tem racz w. m., m. m. pan, pomyślał, żeby co przeciwko przysiędze z naszej strony być miało, a lubo kto tam z zauszników o naszej stronie źle udaje, temu nie racz w. m., m. m. pan, wiary dawać, bo i my nie wierzymy wszystkim; lubo nam częstość powiadają wari wari, ale my więcej poszczamy mimo uszy, trzymając całe o wzajemnej przysiędze. Lubo to i rama odpowiadają, ale nam pan bóg krzywoprzysięgców skarze. Co zaś w. m., m. m. pan na nas urażać się raczy, żelmy mimo wiadomości w. m., m. m. pana, wyprawili posłańców naszych do j. m. p. wojeudy czernihowskiego, o tem my i do w. m., naszego m. pana dali znać, jako do komisarza, o wszystkim, bo dla tej najbardziej posłałimy przyczytany ratione stanowią w województwie Kijowskim i do w. m., m. m. pana, ...spatrzyszmy między sobą łowaczysta jaskiego, wyprawimy, aby istnie o wszystkim znieść się mógł, ponieważ nam samym i loci distantia i incommoditas temporeis zakłoniła w Przasławiu się zjechać, a najbardziej ta nam korsuńska przeszkodziła, co już teraz za łaską bożą uśmierzyło się. Słody w. m., m. m. pana i urzędnicy, którzy tam na Zadnieprze zostają i wszyscy ich m., którzy w Wisniewiszczyźnie, niechaj nie się nie obuwają i bezpiecznie mieszają, gdyż i teraz wysłałem uniwersały ścież, żeby nic o pokoju i. nie powętpiewali i, kto poddany, żeby zwykłe panu posłuszeństwo oddawali. Nie szercząc dłużej pisania mogę, konku-

¹ Mowa nie o polityce, ale o polityce wojennej i o polityce wewnętrznej Rzeczypospolitej.

² Tam, y szeli.

dując list mój, powtarzam to, że bóg niechaj tego skarże, kto o zdradzie myśli i o naruszeniu pokoju s., a co więkza, sama niechaj poś. uni przysięga. Powolnie zatem służby moje w łaskę w. m., m. m. p., pilno polecam.

Z Czehryna, 27 10-bris a—o 1651.

W. m., m. m. pana, cale życzyłowy brat i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. m. Zaporońskim¹.

Iż w. m., mój m. pan, dołożył w liście swym do mnie pisanym o remisję² braterstwa³, sameś w. m., m. m. pan, prawdę uznał, że gdy obaczemy w. m., naszych m. panów łaskę i szczerść, zaraz remisja będzie, ale to⁴... iż w. mościów m. m. panów nie jednej matki dzieci, wszyscy ukontentowani zostaniemy, gdy już cale confidentia będzie. A z naszej strony, bóg świadkiem, tak postrzegamy, jakoby najlepiej było, i w. m., m. m. pana, o informację prosimy. Już my pracujemy około ś. pokoju tak, jako sam p. bóg widzi i jest mi świadkiem, ale to też w. m., m. m. pan, racz uważać, żeby dobrze na obediwe strony było, bo, uchowaj bóg, jeszcze i nad te punkta prosząc, tedy pewnie nam niezłym być; gdyby się stało to, uchowaj boże, nad nami, z goraszem by było, bo sam w. m., m. m. pan wiesz, jak wiele dobrych ludzi pogubili. Wszystko to mówią, że czemu hetman czynił przymierze, bo gdyby nie czynił, inaczej by było. A toż w. m., m. m. pan, zmiluj się i nad nami, którzy życzliwi, niech znowu nic nie wszczynają strony w. mościów, bo lubo by⁵... konfero... nieć o tem... to nie można jest, iż strony w. m. drugi taki, jak u nas, nieważdzy, a druga i to uważać, że nie jednej godziny się stanie, czego boże uchowaj, żeby i z strony w. mościów mieli na nas powstać i móc się i to ja uczynił, że do bożego narodzenia wychodzić kazalem, o co in na markotnej. Ja cale na w. m., m. m. pana i na imszych spuszczał się, a teraz inakże już wieścił mnie z strony łamtych zachodzą. Wieścię proszę, jako mc. m. pana, niech nie przeciwnego nie będzie. My i te raz znowu przysięgę gotowiliśmy, że nic nie myślimy, abyśmy mieli pokój ś. łamś, dlatego i tego braterstwa, że nie dowierzają, jako obacz i strony w. m. łaskę, z wielką chęcią porzucimy, już nam to bardzo dokuczyło braterstwo. Luboli jakie listy były od nas pisane, pochlebując, wojśka żadnego na pomoc nie poszłę, uchowaj bóg, jakiego nastąpienia, musielibyśmy zdrowia nasze od samych-że unosić. Proszę w. m., m. m. pana o prędką wiadomość. List posyłam do j. m. p. wojewody czernihowskiego, wieścię proszę w. m., m. m. p., i aby był odesłany⁶. Zmiluj się, mój dobrodzieju, postaraj się, żeby ci, którzy wpisani, mogli prezimować, bo i narwniwez obróciwszy, co z tego będzie; a to nie zawadzi, co będą zimowali. A mnie w. m. racz oznajmić wrychle.

¹ У копії дописано: проція наша притупіє.

² Тут і далі не єдино вислові.

³ Мова для про сова з татарами.

⁴ У копії ішлох прощиво.

⁵ Текст помноженой у трах місяця.

⁶ У копії дописано: та кофця по гнака.

Державний архівні рукописи у Києві, ф. Саарушкін, рук. 67, 141—144 Кош.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Колеснік грамот російських царів та українських гетьманів, оп. 2, сир. 25-6, арк. 1—5. Фотокопія з копії.

Переклад

Смицельможан м. пана кобської воєводи, мій великий милостивий пане і брате.
На обидва листи я, м. пана, написав до тебе 18 грудня, відповівши на твої листи, висловивши ще раз мою признатку і вірнопідданство його величній милості, поому милостивому пану, і Грці Паскополі. Усіма мене дивує те, що ти не так доповідавши в твоїм листі, моїм милостивим паном, як про це сказано в грамоті про розлучення верховних військ в. м. пана, і тепер я був знов казничий одного з цих листів у листі вашої милості, м. м. пана. Адеж поставивши ясно, що верховні мають право стати тільки в одних таємничих випадках, як у Чернігівському і Брацлавському, і особливо не повинні займати воєводства Київського, яке ним зазначається влітку від листів їх милості пана військ. А тепер у списку листів наша милість, ч. м. пана, повинна, нібито доповідати королеві посли і в Київському воєводстві, і в мещоу святої пам'яті ки. в. м. Васильядового, і в інших палатських мещоках. І в цьому бажав співногого мому і влізти богу, що з якого боку це не буде пришло до царя, але це може викликати занеурочення в царстві. Протежати те, що ми вміємо погоджувати свої дії, мавши наша милість, милостивий пане, як вчирш, урядити і його милості паном чернігівському воєводі, м. м. пана, повинні, щоб на Залішорстві, у Київському воєводстві і полкенталі мещока та на Бичевичині королів не стодів, а тільки в Чернігівському воєводстві мещока. Ти мусиш вибрати стати і усіх задержаних мещоках. Але кай їх м. м. милості до королеви, а коли після паново румяного розділу зайдежидуть до Чернігівського воєводства, то пелай їх м. м. милості, але не переводити через ті міста, а коли румяний звани зустрінуться і мещаться. Треба, щоб їх милості пішли впер Києва і влітку, міжаче Полеске, йшли в Чернігівське воєводство, бо мусиш звинувати царя, який верховні війська в. м. пана, не від час переїзду задержувати міста, а коли зустрінуться мещока мещока. Ростере з ласки божеї вже майже всі дібали до києвск рух, і розлучивши їх, ми втебаром подано до київського гряду вашої милості, м. м. пана, і саме богу, з якого боку щодо румяної справи бідуть добре і далі вже нема чого боятися, що нашо б зазначити співногого мещока. Коли в Корюні ще час бувають мещока на чолі з Мозиром втежати жити білоруським полковником Громом, який Мещока одержав свою заплоту. Він і румяні його товариші вже не живуть. Після його смерті в дані мещоки будуть старому мещокальному полкенталі Київському, який вчирш бже, щоб він всім так, через яких стається смерть величюна, адам без мещока, і ми влітку заступити на смерть для гриндла. Звольте вашої милості, м. м. пана, не боятися і не журити, що ми вміємо сама протів протів, а зов там листів з обертанням поговорою висловлюється про нас, зоволь ваша милість м. м. пана, як не варті, бо і ми не вміємо вільному, хоч нам часто румяні говарити, але ми, вдаложуючи вину казничу признатку, не задержувати на це уявля. Далі і про мещоку розлучивши, але сам рос. шед. бже посланам казничу румяновою. А щодо того, що ваша милість, м. м. пана, зоволь обертатися на нас за те, що ми без відомо вашої милості, м. м. пана, втежати мещо посланам до його милості пана чернігівського воєводи, то ми про що це дали мещо і вашої милості, м. м. пана, як вчирш, бо ми ввійшли посланам і гриндлу мещоку у Київському воєводстві. І до вашої милості, м. м. пана... втежати румянока бже мещо мещоку з товаришам, втежати, щоб ми не про вас доповідати ясно, бо ми самі не доповідати уявлятися в Гетманстві і віддавати мещока, і втежати мещока. Я особливо переказала нам в цьому мещока казничу справу, що вже тепер з ласки божеї мещока. Слути вашої милості, м. м. пана, і урядити, як зазначитися там на Залішорстві, і всі їх мещока, які перебудити до Самарини, який мещока не боятися і казучи у бже, бо і тепер я послана мещока укреслен, щоб ніхто не сумнівався в обертання мещока, а хто гадав, що віддан мещока мещоку посланам. Ми послухи бже і мещокаку свого листа, повторюю, нехай скаже хто бже, хто думав про

впаду і про порушення священного миру, а як тільки який його скоре сина прости.
Затим кілька відави свої покаяні послухав до якого який милості, м. м. права.

З Чигириня, 27 грудня 1654 року.

Вашої милості, м. м. пава, добровільний брат і слуга Богдан Хмельницький,
гетьман з мур, Ілляшом Зносорівцям.

Ваша милість, м. м. пава, повідомив у своєму листі, написаному до мене, про
покабачення братства (з татарями) Добре, що ваша милість м. м., кілька разів,
бо тільки тоді, коли ми побачили ласку і щире ставлення до нас ваших милостей,
м. м. пава, це братерство, нараз же покабачено, але то, що в. мості, м. м. пава,
не однієї матері діти, ми всі залюбилися задоволені і повним довір'ям між
нами. А ми, бог свідомо, з цього боку прагнути до того, щоб все виправити було,
і просили вашу милість, м. м. пава, про все вас повідомляти. Сам господь бог бачить
і в судам, але ваша милість, м. м. пава, зволь виманити так, щоб добре було обох
сторонам, і борони божи, вимагати більше, крім цих пунктів, тоді казаво нам уже
вишгородити бути. А якщо, борони божи, вимагати більше цих пунктів, то буде гірше,
бо єдина ваша милість, м. м. пава, знає, на багато добрих людей записано. Якщо
тепереть про те, чому гетьман уклав перемір'я, бо може не укладив його, то було б
лише. Оже, ваша милість, м. м. пава, знайтеся і над нами, призначено до тебе,
мояк ласку і милості і з цього боку нічого не починають¹, але можна, щоб і з
вашої милості другої чиний був, як у вас, особливо... а по-друге, і не це треба
зачекати, що ствердиться не однієї годиною, чого божи борони, щоб і з боку вашої
милості мали повстати і виступити. Й зробив і те, що обіцяв, напевно виступити до
річки, що їм райлогодило. Я цілком покладався на вашу милість, чого милості
вашої пава, та не іншої слави, а тепер від вас до мене досім дождеть іної чини.
Дуже прошу, прошу м. м. пава, щоб не було нічого сутривального. Ми і тепер гетьман
прости, що не думаво про те, щоб замлати священний мир, тому і це братерство,
якому ми не довіряємо, не побачимо ласку з боку в. м., з великою сплатою розирає,
бо нам вже це братерство дуже надокучило. Хоча ми і написали їм кілька листів
з заступництвом, ніяк відваля нам на допомогу не прийшло. Борони божи, на
милість якого мається, ми мусимо б від вас слухати захищати саме життя. Прошу в. м.
м. м. пава, нам писати відповісти. Листа послано до в. м. е. чигиринського воєводи,
дуже прошу в. м. м. м. пава, щоб він був милосливий. Знайтеся, мій добродію,
постражда, щоб ти, від віскаси до роукру, могли перешквувати, бо коли і вас погубив,
що з цього буде, а це не заважає, що змушувати. А мені ваша милість знов
писати відповісти.

¹ Текст пошкоджений.

№ 159

1652, січня 8 (18). Чигирин. — Лист до київського воєводи
Адама Киселя з приводу листу Яна Камжера

Jaśnie Wielmożny...

Grzech i niestrawnych potraw przysłał mi król j. m. tak dalece, że z samej rasy głowa mi się zawróciła. Przetót zakazał przecz o fikserę zlotowej rady w. m. m. m. p., jakobym na wszystkich członkach nie swankował, bo zaprawdę żyć mi nie tuszą, przypominając antecesorów moich zasługi i za nie nagrody, jako w. m. m. pan, z tego przepisu dostateczniej wyrozumiesz.

Zaprawdę inaczejem sobie i Polakom życzył i obiecywał, ale kiedy widzę taką nadętość i częste przegródki, muszę takich szukać środków, któreby mię salwować mogły. Tatarów nie będę szukał w dzikich polach ani w kniejach, sami oni przyjdą do mnie, byłem tylko dół zwał, ale na wszystko złe Łachom. Już mam wszystko pogotowi, tylko oczekiwam, co dalej będzie i co się pokaze z terańniejszego sejmu. W. m. m. pana, przecz o przedk w tej mierze radę, a po tym zwykłą życzliwość moję okazuję na usługi w. m. m. p.

Dan w Czehrynie, [d. 8] stycznia r. 1652

Bobdan Chmielnicki¹.

Польський державний архів у Галиславі, Книга речей задержанно-решених статей, сигнатура 306, 79, № 130, арк. 436—438 зв. Київ.

Центральный архив древних актов у Нарвзі, ф. Потоцьких, шифр 306, арк. 570. Київ.

ЦДАІ УРСР у Києві, ф. Коляницькіх фотометричних документів про національну війну українського народу (1648—1654 рр.) та про повстання України з Радом, оп. 1, стр. 36, арк. 122—23, Фотометричний фонд.

Сублімаційні Грабовських, т. II, стр. 129.

¹ Дату і підпис надано із Гамб.

Переклад

Висновкової.

Гриць і вейбітків стрив прельав мені вкромь й. м., так що з самої жару у мене завручались голови. Тому значисно прошу у в. м., м. м. п., ринчи здоровій ради, щоб у мене не заврив члена, бо справді не віщують мені жить, пригадуючи мені заступи мої попередників і нагороду за них, як в. м., м. м. п., докладніше зрозумію з цього списку.

Насправді я нічого бажаю і обіцяю собі і подікам. Але, болячи таку галазіть і чисти погорди, мушу шукати також засобів, які б мене могли забезпечити. Тимор не буду вертати в дімні поля або в кісники тавла, асоп самої припадуть до мене, як до людини, як тільки дам знати. У мене вже все наготови, і я тільки очікую, що буде дані і який буде результат вкноичаємої сейму. Й. м., м. м. п. рада, прошу про спору раду в цій справі, а затим віддаю мою посудику прихильність до послуг в. м., м. м. п. Давид в Чигирин, 08 січня 1652 р.
[Богдан Хмельницький]

№ 160

1652, січня 9 (19), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно спору між пугивальським купцем Семеном Обрубівим та київським купцем Василем Мезинським

Божією милістю великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Руси самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и вои Войска Запорожского виеско до лица земли челом баям.

Против грамоты и расказанья вашего царского величества Семя Обрубову, подданному вашего царского величества, купцу пугивальскому, справедливости чинити с Василью Мезинцовым велели еси. Который-то Васья Мезинский, купец киевский, мимо ведомость и расказанье наше, снесшись с Васильем Адиферевком, сотником ревенским, у помеженного Семя Обрубова живота позабирал. Зачем мы, аки-тучи из милости и жалованья твоего царского величества, велели еси и листы наши дали, чтоб тот купец Васья Мезинской все живота о млада и до велика Семя Обрубину поверочла. Також изволь о том ведать, твое царское величество, что Семен Обрубин, подданный твоего царского величества, все свое шисет и ви в чем в убытке не будет, чи мы ви в чем ведаи и расказанью твоего царского величества есть и противным. Только о том вашего царского величества просим, чиб и Васья Мезинскому, хто-нибудь перед тем у него позабирал живот, чтоб твое царское величество велел отдать.

О нихм всех делах посланце твоего царского величества Перфери Зеркальничков изустно известит.

Отдадемся при том милістюмоу жалованью вашего царского величества с поволяными услугами вашими, яко наприлежние отдаем.

Дня в Чигириня, дня 9-го генваря лета божия 1652-го.
Вашего царского величества во всем повольные и радетельные слу-
ги Богдан Хмельницкой, гетман в Войска Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Земским Росії в Польшию, 1652, стр. 1,
арх. 71—72. Переклад з заголовком: «Список с листа з белоруского письма,
якого посла в государю царю и великому князю Алексию Михайловичю всея
Русии амурской гетману Богдану Хмельницкой в вышномом во 1652 году
феврала в 1 день с Перферию Зеркальничимом».
Осублявакы: Восходження, ч. III, стор. 160—161, № 77.

№ 161

*1652, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до путявельского воєво-
ди Семечу Прозоровському з проханням подати допомогу
послу Івану Іскрі*

Божію милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича всея Росії самодержа і иных многих государств государя і обладателя, его царского величества боярину і воеводи путявельскому князю Семечу Васильичу Прозоровскому, Богдану Хмельницкой, гетману Войска Запорожского, поклон свой низкий отдавик, доброго здорья і повоженя щасливого от господа бога желает.

Виславши посланца своего Івана Іскру ко его царскому величеству в иных справах, при посланцу его царского величества Перферию Зеркальнику шлюю просим вашей милости, абысте ваша милость оному корму не жаловали, там едучому і назад поворочаючыся, і иным оною не бияли. Ми приную і верную приказн вашей милости в поданых свидях засудуоват будем повинни, которому вашу повелюсть, яко написалих записавем.

З Чигириня, 9-го генваря 1652-го¹.

Вашей милости во всем жичиний і поволий, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского.

Просим о том, жеби о том послано ништо не відало².

Адреса: Божію милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержа і иных многих государств государю і обладателю, его царского величества боярину і воеводи путявельскому князю Семечу Васильичу Прозоровскому.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Земским Росії в Польшию, 1652, стр. 1,
ч. I, арх. 45—46. Оригінал.

Там же, арх. 63—66. Переклад з заголовком: «Список с листа з бело-
русского письма, что писал в Путьаль, в боярину и воеводе ко князю Семечу

¹ Д оригіналі помітано 1651.

² Речення «Просим... відати дописане зліва рускою Богданом Хмельницкимом».

Васильевичи Пропороскому Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорозького, а к Москве тез лист во Пугивал прислан во государство в шестиную во 1663 году генваря в 31 день.
Оубойковани: Восходилово, ч. III, стор. 163, № 78.

№ 162

1652, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до депутатів польського сейму в проханнях клопотатися перед королем про затвердження права Запорізького Війська і православної церкви

Jaśnieościeweni, jaśniewielmożni, wielmożni nasi wielce mocścpanowie i dobrodzieje.

Za podaniem szczęśliwie poprzysiężonego pokoju posy¹ swe z regestrami² Wojska j. k. mci p. n. miłościwego Zaporozkiego rejestrowanego, tudzież i supliki pokorne do j. k. mci p. n. m. i do w. m., n. m. pp. wysławszy, wielce a wielce prosimy, raczcie być miłościwie intercessorem do j. k. m., p. n. m., aby on raczył z miłościwej łaski swej królewskiej ojcowskiej przywileje wolności stwierdziwszy, wiarę świętą wschodnią, starożytną grecką spokojnie zachować i przy wolnościach wojskowych całe asekurować i to wszystko, co z dopuszczenia bożego za grzechy nasze stało się, miłościwie i ojcowsko przebaczyć, a nas za wiernych nieodmiennych sług i poddanych swoich mieć i w miłościwej łasce ojcowskiej piasłować i nie odrzucać raczył. Powtóre wielce a pokornie prosimy, a my w wiernym poddaństwie nieodmiennie zostając, karkki nasze przeciwko każdego nieprzyjaciela krzyża świętego i j. k. mci, p. n. m. i Rzeczypospolitej stawić i krew wylewać, a sławy Korony Polskiej, wiernie pomnażać odwagą zdrowia swego gotowiśmy. Tylko przez nie prosimy wielce a pokornie w m. n. m. pp.³ raczcie prośbom naszym ucho podesć łaskawe i miłościwe, favorem sincerum pokazać, a o naszych wiernych usługach i poddaństwie bynajmniej nie wątpić, gdyż bóg widzi szczera wierność poddaństwa naszego i pokoju & desiderium, a pod miłościwymi skrzydłami i k. mci, p. n. m. i w m. n. m. pp. i dobrodziejów quietem iucundam. W ostatku daliśmy instrukcją posłom naszym i mowę usną, którym w m. n. m. pp. i dobrodzieje wiarę dawszy, raczcie być łaskawi i miłościwi adiutores, promotores as ipsissimi fautores; którym powolność odług naszych wiernych oliarowawszy, łasce i przyjaźni miłościwej siebie smych w m. n. m. pp. i d. d. raz i drugi jako najpilniej oddajemy.

Z Czehryna, 29 die ianuarii 1652.

¹ До складу посольства входили: Гаврило Яценев — колишній землемірний полковник, Семен Непорочков (ні Непорочков) — чигиринський сотник, Михайло Тоборанко з Бугурава і Федір Ковальський — левар посольства (Архив ЮЗР, ч. 3 т. IV, стор. 766).

² Регестри Запорізького Війська за 1651 р. не збереглися.

³ У Граб. надано: сенаторів dobrodziejów.

Wm. n. m. pp. i d. d. we wszem powołni, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. młci Zaporoiskim.

ЦІЛІА УТЦР у Києві, ф. Копіяли гранци російської царя та універсала українського гетьмана, сф. 2, сфр. 25-к, арх. 1. Фотокопія з копії.
Оубліковано: Грабовської, т. II, сфр. 130, з заголовком: «До вейли шазнавольного б-сценіаційного ризає пошів козацьких утретіаєнєра».

Переклад

Скороуісній, високоуісній, великоуісній вшій велика милостівай панове і доброді, Згідно з наказом уладним вшом ми вислаємо своїх послів Б. к. м., П. к. м., милостивого, з рекетуами ризиторского Віисьма Запороського, а також з покірним проханням до Б. к. м., П. к. м., і до Б. м., в. м., сп. Душе і душе правосла, милості, буди даша, бути вшним неопреділене до Бога к. м., П. к. м., щоб він з милостівай своєї величестві Батьківської ласки затвердив вшній на вшій вшності і дозволив зашдети сшдну сарту стародавню грешку віру і вшні вшності вшності, а також милостіво Б. по-Батьківській пробачте все те, що з божого провадіння ставши за вшні гріхи, з нас зшлов мети за вірних і вшнімих слуг своїх і підданых і залюбити з милостівай Батьківської ласки те ми відкадати. Про це адруге дуже покірно прощю, з ми, дозволяючи постібно з вірному відданості, готює арми вшнімих і відданых вшні жити в боротьбі проти кожного ворога святого хреста і Б. к. м., П. к. м., і Речи Посполитої, повоюючиому славу Польської Корони. Через цяк послів ми дуже покірно просимо, щоб Б. м., П. м., сп. зшлом вшнімих ласкам і милостіво зшдо до вшних прощав і вшніми до нас праведно пошляючи, не сумніваючи ні гроши з вшних вірних послуг і відданості, бо ж бог бачить вшну вшність кожного відданого і божияго святого віру, а від милостівайи вшніми Б. к. м., П. к. м., і в. м., П. м., сп. і добродіи вшних відданых. В вшній даші ми інструємо вшніми ласкам і передати ушні; в. м. П. м., сп. і доброді, пошляючи їм, зшловте бути ласкам і милостівайи пошляючи, переданими і наступними. Відданні вшні вшні послуг, даші вшнімих відданых на ласку і вшній в. м., П. м., П. м., і д. д.

З Чигирин, 29 січня 1652.
Б. м., П. м., сп. і д. д. у вшному покірні Богдан Хмельницький, гетьман, з Б. к. м. вшним Запороїським.

№ 163

1652, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до польських сенаторів з проханням добитись затвердження сеймом прав Запороцького Віисьма та православної церкви

Іх з волі божєй в паїствє вш., н. м. pp. сенаторів кривє розіанє вшало і успокоїенє замєшзаня стало сія, а вш., н. м. pp. сенаторовє Іаєцзуполітєй рачзшїліє їо, со сія стало з допусзанєня божєго, милостівайє покрїє і нас, вірних шлєг, в милостівай ласкє і пощадїствє р-д скрзшдїями милостівайи милостівайє зашчєваш, їєдї муї їєтєх па сеїм до вш., н. м. pp. сенатеѳє пошлєв свєлєх з Воїсїка j. k. m. Запороцького з рєгєстрами воїсковєми і супїлїкамі вшлєвшїє, до рїг вш., н. м. pp. сенаторѳє супїлїкуєчє упадамї і просїмї, рачзєчє в. м. милостівайє pp. се-

natorowie w miłościwą łaskę w m. n. m. pp. senatorów, błagamy, nas wiernych poddanych i sług swoich wysłuchać miłościwie i zachować.

1. Mianowicie prosimy, raczcie w m. n. m. pp. senatorowie przy wszelakich wolnościach dawnych wojskowych nas sług swoich i poddanych wiernych zachować według przywilejów dawnych czasów, od królów i pamięci nadanych i od w m. n. m. pp. senatorów, teraz swym przywilejem stwierdzonych, jakobyśmy w niczym ni od kogo praeludium nad prawa nasze nie mieli.

2. Prosimy też w m. n. m. pp. senatorów, raczcie z miłościwej łaski swej na starostwo Czehryńskie nadany przywilej potwierdzić, jakożec w m. n. m. pp. senatorowie z miłościwej łaski swej to starostwo Czehryńskie konferować raczyli na bulawę Wojska Zaporoskiego, aby według dawnych praw i przywileju starożytnie nadanego było od w m. n. m. pp. senatorów konfirmowane, żeby w swoim obrębie ze wszystkimi okolicznościami swymi Czehryn przy bulawie Wojska j. k. m. [Zaporoskiego] wiecznymi czasy zostawał.

3. Także prawa nadane z dawnych czasów od przodków j. k. m. świętej pamięci królów polskich i w m. n. m. pp. senatorów na monastyr Terechymirzowski, który do ulomnych towarzystwa naszego wojskowego ufundowany [z] swymi okolicznościami, raczcie w m. n. m. pp. senatorowie konfirmować, prosimy.

4. Religia starożytna grecka w państwie j. k. m. i w m. n. m. pp. senatorów tak w Kocencie Polskiej, jako i W. Ks. Litewskim przy wolnościach swych starożytnych żeby zostawała w pokoju, także cerkwie, katedry, manasterze, szkoły, szpitale i inne miejsca święte przy funduszach i przywilejach dawnych, tudzież duchowni starsi i młodszy i wszystkie klerie uniatowe, żeby tak od uniatów, jako i od innych nie byli in libero exercitio nabożeństwa i używaniu dóbr swoich spokojnym infestowani i trudnieni, w m. n. m. pp. senatorowie gorąco prosimy.

5. Szlachta lubo rzymskiej lubo greckiej religii, która jakinikobądź sposobem podczas zamieszania w Wojsku j. k. m. Zaporoskim zostawała, aby to w m. n. m. pp. senatorowie raczyli wybaczyć i w amnistji puścić i cokolwiek któremu lubo kadukiem lubo innym pretekstem jakim uproszono lub wzięto z dóbr ich, aby to było annihilowano i oddano i konstytucją obwarowano, a oni przy honorze i dobrach swych żeby zostawali, jak i przed tym, prosimy w m. n. m. pp. senatorów.

6. Na ostattek prosimy w m. n. m. pp. senatorów, raczcie w m. n. m. i miłościwej łaski swej tak spokojnie zachować przy wolnościach naszych dawnych, abyśmy od ich m. n. m. pp. senatorów dzierżawców ni w czym nad prawa nasze starożytne wojskowe nie mieli żadnej trudności, piekagubania i przeszkody w używaniu dóbr i wolności wojskowych.

Powtórze tedy upadamy u nóg do jasnościwieconego senu w m. n. m. pp., prosimy, raczcie w m. n. m. pp. senatorowie to wszystko, co się stało, nam wiernym sługom i poddanym swoim wybaczyć, z miłościwej łaski swej desideria nasze spełnić, a my wiernymi usługami naszymi karką nadstawiać i krew wylewać, przeciwko każdemu nieprzyjacielowi

вм. н. м. панів сенаторів славлять сія, готовішми не устават, поки
рц бѣдзѣмь!

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. młci Zaporoiskim.

ЦДІА УРСР у Києві, Ф. Колодець грамот російських царів та універсали українських гетьманів, оп. 2, стр. 25-7, арх. 1-2. Фондознав. з запискою: «Історична копія».

Переклад

Тому що з вашою божією у державі в м. н. м. м. сенаторів, прийнялося кровопролиття і сумніття, а в м. н. м. м. сенаторів Реді Посполитої змалюли милостиво захитати ви, що ставали з божого провадження, і вас, вірних слуг, милостиво залюбити в милостивій ласці і в відданості від милостивими кроками, то ви утвор. подіставши ви собі до в. м. н. м. сенаторів, послані й к. м. Віслава Запорозького з айбановими розстрани і проваженням, прикладом до нїг в м. н. м. м. сенаторів, і грошом, змалюли в м. н. м. м. сенаторів, з милостивої ласки в м. н. м. м. сенаторів, вас віпровадили і свїдѣ слуг милостиво вилуляти.

1. А саме просямо, змалюли в м. н. м. м. сенаторів, зберіти нам, своїм слугам і вірнопідданам, згідно з давнім проваженням, усі айбанові айбаности, кудані нам давні платити коронкам і в. м. н. м. м. сенаторам, а тепер відвернути проважен, щоб ніщо не мїг змалюти на вашій праві.

2. Просямо також в м. н. м. м. сенаторів, змалюти з милостивої ласки затвердити проважен, кудані ви Чигиринські старости, вас в м. н. м. м. м. сенаторів, своєю милостивої ласкою передали булані Віслава Запорозького. Просямо в м. н. м. м. сенаторів, затвердити давні право і привілей, за якими Чигирин з округою з усіма своїми добрами на вічні часи належатице булані й к. м. Віслава Запорозького.

3. Також просямо, змалюли в м. н. м. м. сенаторів, затвердити право, з давніх часів кудані передали й к. м. св. гав'їтї польським королям та в м. н. м. м. сенаторів, на Теректимерзійській межостро з усіма його добрами, який був заснований для кудані кудані айбанового товариства.

4. Просямо гараче в м. н. м. м. сенаторів, щоб у державі й к. м. і в м. н. м. м. м. сенаторів, як в Керені Польській, так і у Великому князівстві Литовському, старовина гривака віра була недоторканою і вірнопідданам своїм давнім айбаностям, з тимчасово щоб проважен, кафедрам, конвентам, школам, опитальням та іншим самим вишам залишали давні фонди і привілей, а думованство, старост і митни, і весь цар винути, щоб як уникти, так і інші не завідати і не переверталися їм айбаності відвернути богородичині і вірнопіддані своїм майном.

5. Щоб в м. н. м. м. сенаторів, змалюли провабити і домінувати повнотворі вимоги або гривачі віра, які під час змалюли вишам чиним залишалися в й к. м. Віслава Запорозького. І вище щоб винути або незалежно від ласки вірнопіддані вірнопіддані або вишам вірнопіддані тільки майно, щоб не було погрожено, який нїг скаржено, а їх право затверджати конституційно, щоб вони залишалися з чинно і своїм майном, про що, як і ранше, грошом ви. н. м. м. сенаторів.

6. І в кінці просямо ви. н. м. м. сенаторів, змалюли, а в м. н. м. м. сенаторів державці, незалежно на те, що ви вишам давні айбанові право, не надрукували нам і не чинили провадження і вірнопіддані конституційні майном і айбановими айбаностям.

Отже, кудані прикладом до нїг айбанових сенаторів в м. н. м. м. м. м. сенаторів, щоб в м. н. м. м. м. сенаторів змалюли провабити нам, вірних слугам своїм і підданам, вас, що ставали, і з милостивої ласки своєї милостиво ішми вишам, а на гетьман, який житимемо, вірно слугам і вірнопідданам проти кожного ворога ви. н. м. м. м. сенаторів, кров проваляти.

Гетьман Хмельницький, гетьман, з й к. м. Віславом Запорозьким.

¹ Із змісту листа до сенаторів випливає, що він написаний спільно з листом до депутатів польського сейму — 29 січня в ст. дано док. № 102.

№ 164

1652, січня 28 (лютого 7). Чигирин. — Наказ чернігівському полковникові Степану Побойдаку про виведення козаків з Чернігівського у Київське воєводство і про «послушність» підданих панам

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его королевської милости Запорозьким.

Тобі Степану Побойдаку, бившому полковникови чернігівському, ознайомую, як реєстри Войска его кор. м. Запорозького уже спорожени і до книг князських отдадані, такжє послан на сейм до его кор. м. з утвержєвом войскою поприписногого пощли. А ти до тих час у Борзві у воєводстві Чернігівському і в інших містах мешкаєши і подобно не хочєши вкозаконат, зачим бит з другим своїм товариством панскими подданими, же се не випроважєши у Київськом воєводство. Розказуєши тебє, же бес зараз с того токжє уступил с товариством, коториє волюстей наших заживят хотєт, коториє зєс іначий, волю. ¹ Однакжє ознайомлю, же войско коронное там ідет на ставаньєши, в Чернігівщинину і в Новосєроднщинину, где абєс жадної не давал до зєвєди причини. А єсли би які бунтовники всцинали бунти, нехай о тим відають, же бес познєи горєи карани будут, Бо уже войско за тих свєволєных не будєт вадитисє. Подданиє зєс абєи панам своїм вшєлякжє отдавали повинност, іначєи не чинячи.

Дат с Чигиряна, дни 28 генваря року 1652.

Богдан Хмельницький, рука власная.

ЩЛАДА, ф. Посольский приказ, Записки Росії з Польшею, 1652, стр. 1 ч. II, арк. 232. Копія.

Там же, арк. 233—234. Переклад з заголовком: «Список с листа з бившогого писма, яков лист писан в Чернігов Богдану Хмельницькому, гетьману Войска Запорозького з ознайомленку к Степану Побойдаку, з и Роскєи ти лист прислан в замочєм во 165-м году марта в 2 день».

№ 165

1652, лютого (15) 25. Черкаси. — Лист до Яна Казимира про те, що згоблилися селяни і козаки польськими військом жєсе викликати народне повстання

Każdego momentu i zawsze gotowo Wojsko Zaporoskie, ale jeszcze gotowsze i, jakoby w sprawie stało, tatarskie. Stalem ja wiernych moich i umiejących, aż pod Budziak, gdzie wyrozumiewali i porzypatryli

¹ У копії, очевидно, пропуск.

ają, iż nie tylko wyrostkowie, ale i chłopcy na wojnę gotują się. Ale i ko-
zacy, czajki także sobie... żeby jak najprędzej według zwyczaju na
morze wypaść mogli, tyle jeszcze powątpiewają o lasce w. k. m. p. n. m.,
jeżeli ich ta obietnica dojdzie, albo nie? Wybrakowalem, com rozumiał,
do osmi tysięcy, innych na to miejsce popisawazy, a tu wojsko kwarciane
co innego rozumie, nie tylko chłopca, ale i rejestrowym po staremu
zaskwierza, przez co do bunów znowu okazją daje, bo to jest rzecz ciężka,
gdy się kto chce uspokoić, a nie dać i przeszkadzają. Swawolierstwo
sierzakom i karzę, jak mogę, ale nie wiem, jeżeli dalej zatrzymać będę
mogł, bo już skowronek nie jednego zegnal z pieca. Najlepiej by zaś
było, o co wszystko Ukraina p. boga prosi, abyś w. kr. m. p. n. m., wielką
bitwą piastował i tych pierzchliwych i jurnych jeźdźców w muszketu
i na wodzy trzymał, bo tego właśnie potrzeba, inaczej i nigdy nie uspo-
koją się Rusi, póki w jej dziedzie trwać i zostawać będą. A chociaż ja
czemni odstąpię, nie przypuszczę do siebie i swojej nie douszczę, oba-
wiam się, aby sobie innego hetmana nie obrała, a potem z Tatarami na-
stać nie chciała, i Rusi Rusi wojować, i jako unja z dytunią utarci
czyni; co by i w. kr. m. p. m. i Wojsku Zaporoskiemu nie na rękę było,
gdyby się jeden naród między sobą mieszać miał, a drugi w. kr. mci p.
m. prześladować. Na co się bardzo zaniósł, iż tego roku bez zamieszania
się będzie, a wszystko albo na zgubę Rusi albo na biedę polską ażeby
jemu wcześniej majestat w. kr. m. p. m. nie zabięty. Racz w. kr. m. p.
m. napisać do j. m. p. hetmana polnego¹, aby uniwersał do wojska
rozdał, żeby pod ten czas czemni folgować i nie grozić jej, bo znowu
pierzchać będą. Siła ich do mnie skwiercząc przychodzi, ale ja żadne-
mu nie faworyzuję, posłuszny być każę. Oddaję się z całym z wiernością
poddania miłościwej lasce w. kr. m. p. mego m.

Datum [z Caerka, 25 februarii 1652].

W. kr. mci pp. mm. wierny poddany, Bohdan Chmielnicki, hetman
Wojska Zaporoskiego.

Польский державный архив в Гродно, Киевский архив запорожского
слуха старца, описаны №№ 29, № 186, арх. №№ 193—195 на Киев, з запискою:
«Киев літу Хмельницького до Ілліа j. m. de data z Caerka 25 febru-
arii 1652».

ЦДДА УРСР у Києві, Ф. Команде феодалів документів про амальту
війни українського народу (1648—1654 рр.) та про повстання України
з Росією, оп. 1, стр. 43, арх. 1—2 Феодалів з копії.

Переклад

Кажути кваліфікація в записці гетьмана Запорізького Війська, але ще більш гетьман і ве-
що ба єврей і строго військо татарське. Я вказав воїм військ і серетом людей
аж ні Буляж, де вони прибувають до всього, докидаюсь, що не тільки підляти,
але й доходи потягати до військ. Та з військ також собі чинити тутити, щоб вкази-
лими, за вказкою, вказкою було війська у море. Вони ще стримувалися у ласці в. к.
в. н. м. і не зможуть, діжде до них та обіцянка чи ні? Я вказав за потреби за-
бувати близько військ тисячі чоловік, вказаний на їх місце військ, а тут вказаний
військ тисячі чоловік, не тільки військ, але й розстриман військ по-старому до-

¹ Мартин Каленівський.

свадьби, знову динчи ормид до бутія, бо вакош, вкди зтис зом вталомеретис, а вому не динчи і перешоджати. Я казвала приборку і караю, но мому, ам не мню, чи вкдди зному так робити, бо вкди жалюрок не одного згика з пич. Наб арши було б, про що всь Зурчиа просити бога, щоб в. вор. м., п. м. м., дичи вкди будиу і вди болонки і бички вкдди трюка у шодат і на бодат, бо саме це потрібн, вкди шкди не заснобись Русь і надого залючати у шй бд. А вкди в черв, сонку, не притку до себе і не дотку сводит, бокош, щоб вон не вкдди собі шного гетьмана, а зотис змочилася з татарми, що притис б до шдн Русь і Руски, так як зотис з дичиною вкди сутюки. І в. вор. м., п. м. м., і Вйкди Зурчорному не буде на руку, вкди оди народ між собою кочитати, а другий з вор. м., п. м., порешадитати. До того вкддись, що цього року не обидатиш бо вкддоту, а ще це або на шубу Русь, або на бду пелюки, вкди рашис не зомби жити вкди вкддоту в вор. м., п. м. м. Доводя в вор. м., п. м. м., кочитати до й. м. з. одного гетьмана, щоб рашиса змочилася до вйкди з кочис до того часу по дити і не порожувати, бо зному вкддитати. Багато їх протиди, до вкди стюки, ам в вкдди не протиди, а вкдди бути слухонки. Оже, віддася з вкдди оддидства свого на вкдди ласку в. вор. м., п. мого м.

Дано в Черкас, 25 лютого 1652.
В. п. м. п. м. м. вкдди віддиди, Богдан Хмельницький, гетьман Вйкди Запориного.

№ 166

1652, лютого 21 (березня 2), Чигирин. — Лист до Федора Хилкова в зв'язку з примиченням його путилльським воєводою

Божику милостно великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Роскі самодержца і инх многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воєводе князю Федору Ондриевичу Хилкову, Богдан Хмельницький, гетьман Вйкди его королевской милости Запороского, поклов свой низкий отпад і доброго здоровья от господя бога урешме житит.

Паметни ми будучи милости его царского величества за бичности в Путилди боярина князя Семена Васильевича Прозоровского, прятни нам вкди жичниного, который за нас до его царского величества во всем причинался, і ми на вкди услати его царского величества гот вкди били. І тепер ік по указу его царского величества, вкди милость господине окольничий і воєводе, князю Федоре Ондриевичу Хилкову, зотис в Путилди, тичисмис з того і жички, абис в добром здорово от царскому величеству служид і на нас ласкав бил. За тое, што нас, вкди милость писмом наведит рачи, вкди дякуем. А вкди перед тим вкди были повелениям его царского величества повинуватис во вкди і слухат, так і тепер просим, шотоби его царское величество нас от служби своей царской не отпадад, і от ласки не отдадди, і под кричку русь свою принити рачид, і если би невряжкди вкди на нашу ширі і на наступовали, абис нас его царское величество послыковат і боронит рачид, рачис вкди милость, причинит. Остаток усне посланиц вкди милости прямую і верную повелюет нашу ізвестит, которому во всем ширі рач і на нас бити ласкавим. Здрав буд і богом храним.

З Чигирива, 21-го дня февраля 1652.

Вашей милости во всем жидкий приятел і слуга, Боедан Хмельницкой, гетман з Войском Запорожским.

Адреса: Божиею милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русіи самодержца і иных многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воеводи, князю Федору Андріевичу Хилкову, приятелю нашему.

ЦДАДА. ф. Польський архів, Зомоки Росії з Польшею, 1652, оп. 1, ч. II, ар. 278 Оригінал.

Там же, ар. 281—292. Переклад, з додатком: «Список з бєлоруского письма, князем писан в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Андріевичу Хилкову Запорожского Войска гетману Боедану Хмельницкой в писаннем во 1652-м году».

Оуболявано: Восстание, т. III, стр. 185—196, № 88.

№ 167

1652, лютий—березень. — Лист до путивльського воеводи Федора Хилкова з дяком про дружбу і з повідомленням про підготовку Польщі до війни

Божиею милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русіи самодержца і иных многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воеводи, князю Федору Андріевичу Хилкову здравія от Христа бога і долгожизнія. Яко пріаве службу мою приую освѣдчалом его царскому величеству через боярина і воеводу князя Семена Васильевича Прозоровского, приятеля моего великого і друга, так і тепер в дружбе і приязни с тобою милостию хочу бат, господине окольничий княже Федоре Андріевичу Хилкову, і прошу да сня пошлещи скоро ко его царскому величеству, я же гмашую:

1. Як дяком за Дніпр переправилоси хорошею сто і шестдесят і більшею еще лутом, зближившия к границам правства его царского величества, што уже вѣдѣтих і то ся стало неможлимо, яко же рік¹.

2. Его царское величество за часу сѣя, я же хотѣл бити ю злому, да отвратит мене, бо дяком вѣрныи достой, яко иноверим, аще лѣстїю і мир творят с православными осударем.

3. Гетман Войска Запорожского і все Войско Запорожское, если не будут скоро от его царского величества увѣрены ласкою і помощью на верителней зашии, котория на нас выступают і зраду кинут, і если нас под урѣжкою ружю своєю его царское величество не прибьет і не правителей тихъ віра православное і христіане не боронит, тогда о собі значей гетман і войско старатися будут.

4. Ляхи на осудара праведного завне войну поднесут, дела хри-

¹ У копії: рік.

ствия, которые в Литву от критиков до осударства его царского величества уходят, о што дьяки велики гнивыи и для того войска за часу за Двiнск ку границы его царского величества провожают, што я совайчык и перый.

5. Што дьяки за Двiнск пошди и как на христин православныя и на нас враждуют, оповедают и сами посланцы вашеи милости, Марко Антонов с товарищи, што слышали и видяше.

Рач ваша милость чоловика вiрного часто посылат, але осторожи, ко ми, даби ему вiрнот о всем, и што нини извiстую, даби ваша милость сему вiрл и ко его царскому величеству послал скоро.

ЦІЛАДА, ф. Посольский приказ, Записки Рєдї в Польню, 1652, стр. 1 ч. II, дж. 220. Оригинал, без відносу Б. Хмєльницького.

Там же, стр. 223—225. Переклад, з заголовком: «Своиє листа з бiлоруского языка, якого писано гiнса в Путивль, к оидержиому и воеводе и велико Федору Ондриевичю Хилкою запорожской гетман Богдан Хмєльницкой в инантвом во 160 м году».

№ 168

1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до колишнього путивльського воеводи Семена Прозоровського про бажання жити в дружбї з новим воеводою Федором Хилкою

Божію милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества боярину и воеводе князю Семену Васильевичю Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевской милости Запорожского покляс свой нискої отъезд здравия и долголетствия от христа бога усердно жадает.

Что по указу его царского величества ваша милость отъезди в Путивль, а мы с вашею милостию в великой любви и дружбе быди о делах его царского величества частые ссылки имели, и дружба и приятство вашей милости к нам всегда благообриятны и к успешию быди, — сие и ныне воспоминаем и помним. И што к нам, не извiстїи любви, грамоту изволил милость прислать и о добром друге своє оповiдичем и воеводе о князе Федоре Ондриевиче Хилкою Стародубском, приславом до Путивля от его царского величества на место ваше милости, о котором изволяше нам извiстять, за сие много чюм бьем.

А как с вашею милостию в дружбе и приятстве быди мы, и с оцких долах добрых его царского величества ссылки имели мы, и с окоу княчим и воеводою князем Федором Ондриевичем Хилкою Стародубским, другом великим вашей милости, в дружбе и приятстве чюм быти и ссылки имети. А ваша милость изволь нашу верность и прену службу его царскому величеству возвестит, што всегда и томы есмь

его царскому величеству верно служить и радети и принети. При сем буди здоров и богом храним и к нам всякого добра желатель и дружбы непероминатель простиши.

Писан в Чигирине, 1-го дня месяца марта году 1652-го.

Вашей милости господину нашему во всем желательный друг, приятель и слуга Богдан Хмельницкой с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Записки Росії з Польши, 1652, стр. 1, к. II, лр. 232—234. Переклад, з заголовком: «Список з білоруського письма, що йшло в Путівка і Божину в поведі до князя Семена Васильовича Прозоровського Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького, а в Мяске прислано в означений во 160-м году марта в 25 день». Сфальшований: Восстание, т. III, стр. 263—262, № 91.

№ 169

1652, берегня 1 (111). Чигирин. — Лист до путівського осеводи Федора Алякова про те, що з ним підтримуватися такі ж дружні відносини, як і з попереднім осеводом Семеном Прозоровським

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества ополченцу и воюводу, князю Федору Овдреевичю Хилкову Стародубскому, Богдану Хмельницкю, гетьману Войска его королевской милости Запорожского, поклон гюи иксней отдает и здоровья доброго и пребывания шельского от зрета бога усердно желает.

По указу его царского величества посланным, будучи наша милость тымочив и воєводо, князю Федоре Овдреевичю Хилкову Стародубскому, до Путівки на место божины и воєводо князя Семена Васильовича Прозоровского, милого друга нашего и приятеля великого, что к вам и ваша милость такую дружбу и любовь хочешь имети и грамотою нас посещати, — за се велики благодарни есми. И как ссылки имели есми о всяких делах великих его царского величества з божином и воєводою, князем Семеном Васильовичем Прозоровским, так и с вашею милостию, господине ополченчии и воєводо, князю Федоре Овдреевичю Хилкову Стародубскому, ссылки имети о делах добрых его царского величества готовы есми. И его царскому величеству служати прямо и верно принети будем, о чем и посланным вашей милости нуство расскажем имети, если что они известит.

За посланую гару соболей добрых велики человек бьем, а вашей милости посылаем лук доброй, извольте за любовь принять и нас в дружбе и признани хранити и чистые ссылки к нам имети. При сем буди здоров и богом храним и желатель всякого добра и дружбы.

Писан в Чигирине, 1-го дня месяца марта 1652-го году.

Вашей милости господину нашему во всем желательный приятель
и слуга Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским.

ЦДЛАДА, ф. Посольский приказ, Замоскии Рубли з Палашии, 1622, стр. 1
ч. II, стр. 296—308. Переказ, з заголовком: «Список с листів з божороди
висьма, який лист писав в Туреччину з посланцями в мові до ханів Фе-
дору Одревеню Халкову Богдан Хмельницький, в м Москви тот лист пре-
слав в виступом во 160-м году марта в 25 день».
Суб'юбовано: Воссодавання, т. III, стор. 200—201, № 93.

№ 170

1652, березня (2) 12. Чигирин. — Лист до кївського воеводи
Адама Киселя відносно підготовки війни проти Туреччини

Lectis litteris s. r. m. dni mei clementissimi, ex his sufficienter
intelligi, quod s. r. m. circa declarationem gratiae suae regiae obsequio
nostro totius Exercitus Zaporoziensis opus habere dignetur. Nos igitur
quem ad modum et per litteras mutuo conferebamus et per secretarium
nostrum candidè mentem nostram aperueramus et nunc idem confirmamus,
quod pro dignitate mtis r. et integritate Rpcae non spe lucri vel
pretii, cuius ill-mo d-tio v. mentionem facit, sed solo respectu fidelis sub-
sectionis nostrae ad quodvis mandatum contra quemvis hostem, quocun-
que s. r. m. miserit, parati sumus nos accingere bello et sanguinem nos-
trum fundere. Illud tantum, quod ill-mo d. v. exprimit, ut subito tam stricto
tempore exercitus noster sit paratus, ut possibile hoc sit et ipse dubito
atque ex meo vili consilio suadeo expedire, ut prorogetur ulterius licet
terminus idemque is ex causis. Credo non ignorare ill-mem d. v., quod se-
remissimus piæ memoriae Vladislaus rex, quando hoc bellum aggressus
proposuerat, non tam ferventer instabat, ut exercitus praepararetur, sed
ei facile et lenite ordinalis prius et constitutus, quo et quibus sit illius
exercitus polonicus equester, Exercitus Zaporoziensis equester, pedester et
navalis iturus erat, ego quippe pro illo tempore omnium conscius fueram
et nunc scio optime. Alterum notum est ill-mo d. v., quod non minor pars
Exercitus Zaporoziensi stationes suas fixas habebat in his palatinatibus
ex quibus nunc vigore pactorum secedere debemus, tam ex bonis s. r. m.
quam etiam nobilibus, et hi exportatis illinc substantiis suis nondum alia
loca sibi inveniunt, tantum modo circa civitates sub dio vel sub vilibus
tuguriolis morantur, inde sequitur, quanta cum difficultate in tam stricto
tempore ei illineri accingere se deberent, et alii nec dum etiam ex bonis
nobilibus exportaverunt suas fortunas. Tertium, non parvus est eorum
numerus, qui sub tempus hoc turbulenti equos et arma amiserunt et
hi non tam celeriter praeparare se possunt, nisi longiori tempore, et
talibus enim diu deliberandum. Antequam praesentes litterae ad s. r. m.
adferentur, habui secretum consilium cum aliquibus colonellis et veteri-
nis exercitus nostri militibus tractabamusque eius belli necessitatem, qui non
aliud, sed idem sentiebant et sentiunt. Nihilominus scribo confessionem ad

omnes colonellos, ut quanto citius diei noctique non parcendo propter
hoc solum consilium ad me conveniant, in quo consilio quid conclusum
fuerit et quae vota militum erunt, non tardabo illas d. v. munitiare. Illud
tantum repeto, melius lenie, omnibus ad bellum necessariis praeparatis,
in illas oras iter capere, ut gloria immortalis nominis s. r. m., non vero
ignominia pareatur et nos obsequio nostro famiscite gratiam ulteriorem
s. r. m., quod faciat optulimus deus. Vellit igitur illius d. v. ex parte sua,
si rebus, quae authenticae et consilio in Epica et apud s. r. m. pellet, s. r. m.
persuadeo, me tam festinanter iter nobis imperet, assicurando in ec-
cepto fide et obsequio nostro non deerimus mandatis s. r. m., quin immo
illa sponta sinceritate exsequerur capitibus nostris, s. m. r. tuendo...

[Ceherini, 12 martii 1652]

Bogdanus Chmilniski, dux Exercitus Zaporoviani.

Відомою армія, Навістятеля ді Поліва, ч. 60. Переклад з польської
на латинську мову, з заголовком: «Epistola Bogdanus Chmilniski ad duces pala-
tinas et universos ex potentia in latine transumpta».

ЦДЛА, ДРСУ у Києві, ф. Коллежні грамоти російських царів та універ-
салів українських гетьманів, кв. 2, стр. 25-д, арк. 1-2. Фотокопія з перекладу.

Переклад

Прочитавши лист найкращої і найважливішої до мене величності, з якого
я в достатній мірі зрозумів, що найкраща величність у протії своїй керівничої
ліній знати мого перебув в імені величності Іоанна Зановічного. Як ж
і достатньо відомо перекладачів і через великого секретаря вже відомого якому
думу і непер підтверджую, що за величності керівничої величності і незворотності
Ген. Пасторича, а не в адмі на користь чи пасту — про що ваша найкраща досто-
вність знає, — на гітосе простувати до війни і вродити свою кров.

Ми [якщо] проти всякого ворога, куди б не послала нас найкраща величність,
якщо через нашу вірну покору будемо якимось владі, Я тільки мого сумні кождо
маємою тією, на чому керується ваша найкраща величність, з сими: щоб ваша
міцна відрада, в тій самій відраді нас, був гітосе. У свого сервісному порядку
знаємо перебувати цей термін на даний, і ось з яких причин. Думав, що ваша
величність достатньо знає, що ближче до нас найкращий народ. Піддалась,
якщо перебіла простувати до тій самій величності не керується тим гітосе на підтримку
війни, але керується тій і кождо уперевував і виступив, куди і який шляхом
нам або польське или військо, Запорозьке військо, или, или та мого; а ж
я вий ще про це знає і терм знає найкраще. Тій самій величності достатньо знає
і мого чимало частини Запорозького війська мала постійно мого перебувати
у тих місцях, з яких вийти, спираючись договором, ми повинні відступити тій
самі, як і владі мого керівничої величності. Імені [якщо] відради, забравши
чисто сими знає, що не можна для себе яких мого, а перебувати тій самій
мого, під наглядом некоем або у величності курсера, який владі, що мого
повинні піддаватися до цієї дороги в тій самій час і дуже величності підтримку.
Імені і мого досі не владі сими мого з кождо пасту. Поверт, а чимало кі-
вність тій, які в сій неспокійній час втрачати мого і зброю, мого не мого
відступити тій мого, якщо їм не буде дано більше часу, — бо в сій справі
треба дуже роздумувати. Імені мого послала цей лист найкращої величності, з
мого тій самій в дечому відомою і старому військом мого війська, ми обо-
в'язано справу цієї війни, і мого думав і думати не імені, а це ж сими. Одна
і владі з тій самій відради, щоб мого найкраще, не забравши тій самій
дого, які на мого, перебув до мене для цієї війни. Про те, що буде порадити на цій
війні і які будуть голоси війни, а не забравши спокійно якому найкращої

документів. Повторюю одне тільки: поїзд в ті сторони краще починати поспішно, від-
ступивши ще якомога до війни, щоб для імені його королівської величності був
забутий сніг, а не оселяла, і щоб ми за вину пошуку одержали більшу ласку від
вельної величності. Хай зробить це найближчий бог. Отже хай ваша вельможна
добробіль, яка великом і герцогу має велике значення в Речі Посполитій і у Бог
вельможескої величності, задієть просити його королівську величність, щоб він не
включив наказував вам поїзд; нехай також заповнить у тому, що ми, через свою
врівність і пошуку, не зникнумо викладами його королівської величності, а, живемо,
з найбільшою гостинністю виконаємо їх, зберігаючи своїми гетьманами його королівську
величність.

В Чигирині, 12 березня 1652.
Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького.

№ 171

1652, березня 20 (30). Чигирин. — Лист до путявського
воєводи Федора Хілкова з запитом про причини затримки
посла у Москву Івана Іскри

Божню милостию великого государя царя і великого князя Алексія
Михайловича, всея Росії самодержца і інших мнєгих государств государя
і обладателя, его царского величества околничему і воєводи князю Фе-
дору Овдирівичу Хилкову Стародубському, Богдан Хмельницький, гетьман
Війська его королівського милости Запорозького, поклон свой низкий од-
даєт і доброго здоров'я і повоженя щасливого в долгий вік от господа
бога усердно желает.

Віславши ми посланця нашого Івана Іскру, товарища воєвоєво-
го, в великих ділах ко его царскому величеству, скоро по святах рождества
христова і богоугодія і до того часу сего не маєт з дороги, чи жиє чи
не жиє, не відаєм. Просим вашей милости, рач нам ізвестити, ваша ми-
лость господняє нащ, коїх ради діл так долго банити і ко нам не по-
ворочает с певною відомостию от его царского величества, бо ми споді-
ваємся, скоро загавіши; сего і повторю просим і о відомості узнатиє
в том ласку вашей милости поводною нашою задичит і заслугою
повинни будєм. При сем буди здоров і богом храним, а ко нам дру-
любів і всякого добра желателен.

С Чигирина, 20-го марта року 1652.

Вашей милости господню своему всего доброго зичливий приятель
Богдан Хмельницький, гетьман з Війском Запорозьким.

Адреса: Божню милостию великого государя царя і великого князя
Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і мнєгих государств го-
сударя і обладателя, его царского величества околничему і воєводі
князю Федору Овдирівичу Хилкову Стародубському, другу нашому
отдаєт.

ЦДАДА, ф. Писемський приват. Зосини Росії з Польскою, №2
опр. 1, к. 1, арк. 296. Оригінал.

Там же, арк. 301–303. Переклад, з заголовком: «Переклад з безрукопис-
ного листа, що писав в Путява, в околничему і воєводи ко князю Федору Іскр»

гетму Хитму Богдан Хмельницький, гетман Воєська Запорозького, а не Пугачов писав, що лист до государю в Москві в численні во 100-м глау донос в 21 день».

Оубавлявано: Восходження, т. III, стор. 205, № 98.

№ 172

1652, квітня 12 (22). Чигирин. — Лист до путинського воєводи Федора Хилкова про повернення Івана Іскри і про перебування російських послів у Варшаві

Божією милістю великого государя цари и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества окольничему и воєводе, князю Федору Одревенчю Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницький, гетман с Воєском королевские милости Запорозьским, поклон свой виский отдавши, доброго здоровья и счастливого перебування от господа бога на многие лета прямо желаю. За милістюное жалованье его царскому величеству ниско челом баво, что милістюное своео царского величаванья Іваном Іскрою мени жаловал.

Нынє ведомо чиню вашей милости послков его царского величества здержали¹ в Варшаве до прошлого сейму, который будет за 7 недель. Даво нам знати, что там с наше стороны много есть на границе его царского величества и людем государским обиды чинят, о чем обьявие кам, и тех бездельников, которые без ведомости наше чинят, будем карать. При том долголетно здравствуй о господае и долго храним будь. С Чигирина, дня 12-го апреля 1652-го.

Вашей милости всего добра желательный приятель и служить рад, Богдан Хмельницький, гетман с Воєском Запорозьским.

ЦДАДА. Ф. Посольский приказ, Записки Росії з Польшею, 1602, стр. 1, ч. II, стр. 250—251. Переклад, з заголовком: «Список з белорукого письма, что писал в Путинль к окольничему и воєводе ко князю Федору Одревенчу Хилкову Богдан Хмельницький, гетман Воєська Запорозького, а то послас не Путинль пришло в численні во 100-м глау апреля в 30 день».

Оубавлявано: Восходження, т. III, стор. 213—214, № 106.

№ 173

1652, квітня 20 (30). Чигирин. — Проймий универсал Андрию Кузнецову і Костянтину Волкову

Богдан Хмельницький, гетман с Воєском его королевской милости Запорозьским и все Воєско Запорозьское до лица земли ниско челом баво.

Невольники вашего царского величества Оиофрей Кузнецов и Коста

¹ У перекладі задержаним.

Волков, бывши в неволе турецкой, божиею помощию вышли и к вашему царскому величеству к Москве влучи, просили у нас промоего листа, которым волю их исповня, вашего царского величества просим, чтоб ваше царское величество им милость свою царскую, яко казником дошлым оказавши, и нас, слуг своих, от милостивого своего царского жалования не отдала. При том вашему царскому величеству вторяюще вникно чело бьем и служить прямо и верно будем.

Писан в Чигирине, апреля 20-го дни 1652¹.
Вашему царскому величеству во всем повольные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Польский тракт, Греческие дела, 1652, стр. 24, арх. 1 Перекала.

№ 174

1652, травня 17 (27). Табір під Тарасівкою. — Лист до пультівського воєводи Федора Хилковича про концентрацію польських військ та з проханням подати допомогу російським військам

Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержця і многих государств государя і обладателя, его царского величества околничему і воєводі князю Федору Одрієвичу Хилкову Стародубському, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, доброго здоровья і щасливого повоження в долій як от господа бога живим і покоем наш отдам.

Писат ваша милость рачно ко нам і кутімца Максима Пашиного с товарищами прелет для проведиваня задержаних в Варшаве посла его царского величества до сейму пришлого, который сейм отложили на дальшій час аж до августа місяца дяки, і посла его царского величества ради діл какових держат і поки задержат, не віддам. Одни дяки, неприятелі ваші, хрестияном біду великую чинят і на два обоя войска збирают. Зачим і ми, рушилисьмо з войском, а просим, як ваша милость причинитс до его царского величества, жеби его царскі величество нас от милостивое ласки своей не откидал і руку помощи нам давал противко неприятелю нашим, а ми служит готовисмо его царскому величеству прямо і верно. При сем буди здрав і Богом храним, а ко нам друтлююб.

Дан с табору от Тарасівки, 17 дня місяца мая року 1652-го.

Вашей милости всего доброго личней приятель і рад слуги: Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Адреса: Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержця і многих го¹

¹ У перекладі дотисніє слова: А вникну казисмо.

дарств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воеводе князю Федору Андріевичу Хилкову Стародубскому, приятелю нашему великому отдат.

ЦДАДА, ф. Польський архів, Малоросійськ архів, стр. 44, ар. 2. Оригінал.

Так же, Замоски Росії з Польшою, 1652, стр. 1, ч. III, арк. 432—438. Переклад, з заголовком: «Список з белорусского письма, что послал в Польшу в окольничему и воеводе из князю Федору Андріевичу Хилкову Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, а не Польша тот лист прислал ко государю в Москве в численном во 160 и году июля в 3 день».

Оублюковано: Ів. Крашчівск, Неизбульковані листи Богдана Хмельницкого 1656—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 177—178.

Пам'ятки, вид. 2, з доповненнями, т. III, вида II, стор. 159—160, № 3. «Київська старина», 1898, июль, Документи, князюта в замѣтка, стр. 20—21.

Бессодержание, т. III, стр. 215—216, № 109.

№ 175

1652, травня 24 (червень 3). — Табір під Батогом. — Лист до пушкельського воеводи Федора Хилкова про перекошу над військами польського гетьмана Мартина Калиновського та з проханням подати військовому допомогу

Божию милостию великого, великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воеводе князю Федору Андріевичу Хилкову Стародубскому, Богдану Хмельницкому, гетману з Войском Запорожским, поклон свой шевий отдат і доброго здорovia значит.

Ім господа бог даровал нам обоем людский розпоромт 23-го дня месяца мая, где і Калиновского, гетмана коронного, і сына его, і товариство все вобито, тедеи дням отушнит текож волюс его царского величества, иную раду взиавши, однак їм не вірят треба. А наша милость, гач ричнитася до его царского величества, обеи вас ричовал, бо відомо, же на нас знову наступоват слочут. При том буди здоров і богом храним.

С табору своа Батогова, 24-го дня мѣсяца мая 1652-го.

Вашой милостию всего доброго знавцаи приятел і служиот рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Алуца: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воеводе князю Федору Андріевичу Хилкову Стародубскому, приятелю нашему, отдат.

ЦДАДА, ф. Польський архів, Замоски Росії з Польшою, 1652, стр. 1а, ч. III, арк. 564. Оригінал.

Так же, арк. 565—567. Переклад, з заголовком: «Список з белоруския

листа, що післав в Путивль в охолоджену в водопев до князя Федору Олександровичу Хмелькову Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозького да листи Івану Билосердській, а в Мискиє те листи прислали в азовитиє во 1704 году воєна в 18 даях.

Оублїкванє: Восходоженїє, т. III, стор. 216, 26 110.

№ 176

1652, травня 30 (через 9). Чигирин. — Наказ ковалинським і дешичлнським козакам давати Київському Пустинному Микільському монастирю феєдату, покотельцязу та очковє

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его королевской милости Запорожкам.

Ознаймуєм сим писанєм нашим атаманом і всему товариству вашему Войска его кор. м. Запорожского, ковалинским и дешичлнским, як господин отец ігумен і вся квітупа монастиря Николського Пустинного киевского показовали нам листи, права и привїлєс давниє, же хто козлек с козакєв на кгрунте монастирском оселєст маєст, повинен десятину дават на монастир зо всего збожа, также покотельцязину і очковєс. Прото ж, яко давниє значай бивалє, так і тепер аби было, розсудим, штоб десятину і покотельцязину ведєлє значило давного не зберєвляєс дават кождий козак, который заживєт кгрунту монастирскому, іначе не чинєчи, под лєсково наєшо і каранєм войсковим.

З Чигирина, мая 30 дия 1652¹.

Богдан Хмельницький, рука власна.

ЦДЛІА УРСР у Києві, ф. Колекція Археологічної комісії, стр. 178, арк. 1 Оригінал.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 181, арк. 94 зв. Колек. з заголовком: «Універсал гетьманський, аби козакє з пєч монастирських в Днєпочак і Ковалєво десятину давали, покотельцязу і очковєс монастирєс Свято-Микільському, року 1652 мая 30 дия».

Оублїкванє: Паньютинка, вид. 2, в доповненїєм, т. III, стор. 166—167, № 7.

№ 177

1652, червня 7 (17). Табір під Кам'янцем-Подільським. — Лист до командувача та місцевих мешканців Кам'янця з пропозицією здохити

Ich mość panom regimentarzom, wójtom, burmistrzom² i wszystkim mieszczanom Kamieńca miasta iyczylwive od nas, Wojska Zaporożskiego pozdrowienie.

¹ Місце або дата універсалу вказані помилково: Богдан Хмельницький цим універсалом під Богданом перебував у той час у полку в Кам'янці-Подільському. Проте вимово, що місце зазначене помилково, а дата вірна.

² Мєх: burmistrzom, гайсєм.

НОВАЯ АКАДЕМИЧЕСКАЯ СЪВѢЩАТЕЛЬНАЯ КОЛЛЕГІЯ 30 СЕНТЯБРЯ
(3 СЕНТЯБРЯ) 1852 г.

Cokolwiek się staje monarchom a potężnym kawalerom, czasów, a woli botej służyć waszą. Teraz z woli najwyższego, po rozgromieniu wojska, cokolwiek uszło, za nimi aż tu szlakiem pod Kamieniec przyszliliśmy. Widząc tedy uporczywość waszą, że nie w bogu, ale w forticy ufność swoją położyliście, a wiedziąc, proszę was, to wy sami, że na pychę waszą wielką i smutny bóg ruszył¹. Jeślibyście chcieli przy uporze zostawać, i my z wojskiem naszym pana boga prosząc, szukać byłdziemy sposobów i od was stąd nie odejdziemy, aż wojska bożia wypełni się. Gdy wy polony swej też zażył byłdzićcie chcieli, gdy bez rozlania krwi poddać się nam zechcecie, upewnięm, że z mniejszą to szkoda waszą będzie, bo my chcemy skłonność i powolność waszą, nie będziemy sobie życzyć krwi waszej rozlania i was do szczytu zniszczenia i zaraz niektórym wojskom naszym odstąpić rozkażemy. Co strony wojsk waszych, na które spodziewacie się sobie na odsiecz, lepsześmy teraz w polu stojący², niżeli wy w obłężeniu zostający od tak liczego wojska naszego. Prótno więc wasze są nadzieje, wszakże nim pomocy doczekacie się, upewnięm was, że wiele wojska waszego zginąć będzie musiało³, naszym zaś usilowaniem będzie mieć do was potnoc przybyć wam mający i mamy w bogu nadzieję, że przy tak wielkiej potędze za pomocą boską wszystkiego z wami dokazał byłdziemy mości. Życzymy więc wam nie być uporczywymi i zaufanymi w tej forticy, gdy nie masz na świecie nic tak mocnego i trudnego, roby za pomocą boską zrujnować się nie mogło. Mieście zatem politowanie nad wami samimi i nad forticą waszą. Nie żądamy my rozlania krwi, leż tylko chcemy tego, szębyście pokorę i powolność waszą na żądanie nasze pokazali. Na te nasze pisanie w dniu dzisiejszym żądamy od was rezolucji i odpowiedzi. Mieście baczną na wszystko dostateczną a w determinacji waszej rezoluwcie się. Przy tym przyjaźni waszej oddajemy się⁴.

Dat z obozu d. 7 iunii anno domini 1652.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Архів Червоноархівський у Кракові, Топографічний, т. 106, стор. 307-308. Копія, з заголовком: «Копія листа Хмельницького і Воjsка Запорозького до міста Камієнця об'їздення гімалогов».

Друкарство публічного бібліотека Української РСР, Вiддiл рукопис. № 13098—13716. Копія з архіву.

ЦДДА ЗРРР у Києві, ф. Колегіуму грамот російських царів та урядів царів українських гетьманів, об. 2, стор. 27, арк. 1—2. Фотомікроскоп з архіву.

Суб'єкційовано: Михайлівський, стор. 607—608, № 249, з датою 17 червня 1652 р.

Переклад

Як вость панам регіментарам, айбтні, бурмистрам та всім мішаним ¹⁶⁵² Камієнця прихлалем від нас, Запорозького Вієска, гроніталося.

Поє, що трапляється з монархами і могутніми ридарема, відкорно часні¹

¹ Між: брнату.

² Між: берід ми страж в полі тату стоїдє.

³ У Мід: князь речення айбтнїдї.

⁴ Це речення далося із Між.

божій волі. Тепер з волі найвищого, після розгрому війська, частина якого втекла, ви сліди за ним пройшли як сонні, в д. Кам'янка. Ми бачимо вашу верність, бо ви до бога, на слово фортеці, ніколи не думали похитатися. Не покладіть надії, — для наших, прокути вас, на сніг, що білі і чорні розвалили. Якщо ви утратите, ви з своїм військом, проламав розсуду бога, шукатимемо способи роботи вас, не віддамо нії кіт'ї землі, як вони сповітають бога зима. Коли ж заможте винести потеру і без кривоприлюдності здатися вам, то для вас не буде мінусу грошей, бо ми, побачивши вашу свідомість і повірність, не будемо гурманати вашої кроти і вас ділом задоволюємо. В історію же казавимо частині наших військ відступити. Що ж до наших військ, на допомогу яких ви покладатимете, то ми тут, кращо там велике військо, сильніші в силі, ніж ви в обличчя. Стяж, даємоми вамі надії, бо поки доміжимося до перемоги, багато людей з вашого війська мусити загинути, а ми докладаємо зусиль, щоб підступити обидвома, як ми до вас надійти. Якщо в бач надії, що при тійкій великій силі, з боєм повністю ви з вами неможете нічого досягти. Стяж, бачимо, як не утратитися і не покладатися на слово фортеці, бо нема на світі нікого такою мильно і твердою, що не можна було б боєм повністю зрубувати. Помарайте ж собі себе і свої фортеці. Ми не бачимо кривоприлюдності, тільки хочемо, щоб ви не вашу криву поклали повірність і повірність. На цю війну лист повністю від вас рішення і відомості необхідного дня. Притримайте ж це все до уяви і рішенням своїм руйнуйте себе. А ви віддаєтеся вашій правді.

Г. Коп. з забори, в. 7 жовтня року боюого 1652.

Богдан Хмельницький, гетьман, з військом Запорізьким.

№ 178

1652, червня 8 (18). Під Кам'янцем-Подільським. — Універсал про захист міста Києва від військових переходів і постоїв

Богдан Хмельницький, гетьман з Войськом Запорозьким.

Всім воєц¹ і кожному зособна, кому о том відати належить, мовити пачом полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству нашому Войска Запорозького, за воємком ідучим і назад повертаючим, до відомости довошим, іж сего виділи ми великом спустошені міста Києва, которое обитавши тимошани от войска польского повесили, теда² ми тому заобігачуем, аби місто наше сповішено і зручи божої при вірі нашой православной християнської вилле³ зоставали, аби немогамом місто Києва беремо под оборону нашу і той універсал наш для великом оборони оному даємо, сурово приказуємо, аби се жаден не важил з товариства нашого, до войска ідучи і назад повертаючи, на перевоз киевский і через місто Києв іти, і аби жадних становили, солдатів і воясов в оном не отравовали. А хоч і з листом нашим хто-хочіть туди покладви будет, теда⁴ не повинен он нічого визнавати, а інакш теда сего оному от нас в листі нашим долужено будет. А ежели би которий-хтохочіть своєвольниа легчи поважачи сей універсал наш, а винесли якіне неботребниє винищюючі, крижди чинити в місті МІА,

¹ АЛР: воєц; виправлено за КС.

² АЛР: в гетман; КС: теда.

³ АЛР: в шлюсти; КС: в щел.

⁴ АЛР: тогди; КС: теда.

ТАКОВОГО КОЖДОГО СВОБОЛНИКА ПОЛКОВНИКОВИ КИЄВСЬКОМУ, А В НЕВІТНОСТІ
ЄГО, НАКАЗАНУ ПОЗВОЛИМ ШИБЕННИЦЮ КАРАТИ, І РОСКАЗУЄМ, ЖЕБИ ТОГО
ЗАСТЕРЕГАЛ, АБИ НАЙМЕНШО КРАДЛИ МІЩАНЕ КИЄВСЬКІ НЕ ОІ КОГО НЕ ПОМО-
СИЛІ, ІНАЧЕ ВС ЧИНЯТИ.

Дня з табору з-под Каменця Подільського, дня 8 юнія року 1652.
Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна збірка бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
№ 16917—16917. Київ.
Специально: *Акты ЗР*, т. V, стор. 88, № 30.
И. Калюш, *Киевские и Богдан Хмельницкий и их взаимные отноше-
ния*, «Киевская старина», 1900, июль, стор. 74.

№ 179

1652, червень (14) 24. Під Могилевом. — Лист до коронного
камп'яра Андрия Лещинського відносно прихвату волости Олі-
ї і застереження, що коли король не погодиться на пере-
мир'я, Запорізьке Вісімко знайде собі іншого володаря

Sam bóg świadkiem, że terazniejaze wewnątrzne zamieszanie i zobo-
płnie krwi rozlanie stało się [z] sprawiedliwej przyczyny, za wielką
bowiem opresną tak od ich mości panów żołnierzy, jako i ich m. panów
urzędników in extrema necessitate defensionis uti musieliśmy. Rozumimy,
że to być musi w. m. panu dostatecznie. ¹ Jako sila товариства nasze-
go gardłem zapięczętowali niewinnie, pakt postanowionych nie znał być,
bo wszystko według swojej czynili woli. Teraz tedy nie śmiejąc posół
swich do majestatu j-o królewskiej mości, pana naszego miłościwego,
wyprawif, z ordy uwolniewszy j. m. pana Wojnę, do j. królewskiej mości
upraszając wysyłamy, aby królewska mość, pan nasz miłościwy, odśla-
ć od łaski swojej pańskiej nas nie raczył i to, cokolwiek już factum est,
łaskawie przebaczyć raczył, bo wiadomo być może całemu światu, że nie
nasza przyczyna, bo musieliśmy w ucisku sposobów chwycif się na samę
życia i majątków naszych, do czego abyś w. m. pan, pan nasz mi-
cziwy, się przyczynił wysoką swoją instancją, najniżej upraszamy. Bo jeżeli
w tym nie było łaski j-o królewskiej mości, pana naszego miłościwego,
i wszystkiej Rzeczypospolitej, nieomylnie z stron obudwu krwi chrześci-
jańskiej rozlanie, a ziemie j-o królewskiej mości zniszczenie byłoby mu-
sielo, a my postaradawszy wszelkiej naszej nadziei w łasce j-o królewskiej
mości, pana naszego miłościwego, innego sobie pana postromnego szukać
musielibyśmy i obecnej pojęł na obronę naszą użylibyśmy. Nic jednak nie
wątpimy, że j. królewska mość, pan nasz miłościwy, swoją zwykłą i'e-
mencją i miłosierdziem oświeblwym, a w. w. pan, nasz mi-
cziwy p.a. powagą i rozsądkiem swoim pomoderujecie siebie samyci i utrawif

¹ У тексті пропущено слово, можливо, *wiadomo*.

szlachty sprawiedliwie przyczyny, skłonić się raczyliś do tego, co by i was i Rzeczpospolitą spokojną uczynić mogło. Przy tym z ułożonymi służbami naszymi w łaskę w. pana siebie polecamy.

Datum spod Mohilowa, dnia 24 miesiąca junii roku pańskiego 1652. Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, z całym wojskiem.

Перажана рукописа бібліотека Української РСР, Влада рукописів, № 1309—1376, стор. 88—10. Копія з копії архіву Чарторайська у Кракові, Топо Нарутувича, т. 190, стор. 211—216, з заголовком: «Лист Хмельницького, hetmana запорожского до і. м. пана канцлера коронного».

Переклад

Сам бог судить, що помини внутрішні змовування і взаємні крокороликти стались з сирендасної причини. Бо ми, замисливши тежкого готу на з боку і. м. п. канцера, ти і пана м. пана урядована, змислили були оборонитися. Думали, що в м. пана добре відомо, як багато якого товариства немного змислу, тому що внутрішні причини угада, а ми робили по своїй волі. Тепер, як вислідилось послати свої послани до канцларту і. королівської милости, пана якого милостивого, ми змислили з орда і. м. пана Воюв, якого послалимо до і. королівської милости з прохання, щоб королівська милость, пана милостивий пан, не змислю віддалити нас від своїй ласки, і те, що вже сталося, ласково нам пробачити, бо немалу кривду відомо, що ми не вмовили, задлячим повелювання, змислили були віднести до інших зможі спори якого життя і війна, і гординю покірно в м. пана, пана якого м, старанитися до цього своїм досвідом внутрішним. Не вимо і з цього не буде ласки і. королівської милости, якого милостивого пана, і всієї Русі. Послано, щоб ласково з обох сторін буде прохана християнська кров, а зомія і. королівської милости буде зинена, і ми, утримуючи всяку надію на ласку і. королівської милости, якого милостивого пана, змислили будемо вквалити собі іншого стривалого часу і чужій омані, на іншад нас захищати. Однак ми зомієм не сумніватися, що і. королівська милость, пана наш милостивий, своїм зинично побажливістю і особливо милострдієм, і в в. ти, пана милостивий пан, оману повинити і розсудком укривити і, вимовивши нашу правоту, погодитися з нами, що дасть змигу і вам, і Фед. Потоцький жоту у омані. При цьому з незнання вишине послугами віддячимося на ласку в. пана.

Лист від Миколая, 24 червня с. божого 1652.

Богдан Хмельницький, гетьман Білеса Запорозького, з усім військом.

№ 180

1652, червня (14) 24. Під Мокшаном. — Лист до брацтва-гасидів поміж собою. Стимуляцію Лівкароніанського з задержанієм, що коли король не погодиться на перемир'я, Запорізьке Військо знайде собі іншого оманцера

Sam p. bóg widzi, że ərəażniejsze miłitibus zamieszanie i zaborótnie krwi roztanie nie z naszej stalo się przyczyną. Za cpręsją bowiem wielką od ich mciów pp. żołnierzów, jako pp. urzędników, delentione uti massieliszy; rozumiemy, że to jest w. m. m. p. wiadomo, jako siła towarzystwa naszego garlem zaprocęztowali niewinnie, punkta postarowione niadacz byli, wszystko według swojej czynili wolej. Teraz tedy nie śmiejąc posłów

своих выправі, з орды уволнілими j. m. p. Войно, до j. k. m., p. n. n., упрасając wysylamy, збы j. k. m., p. n. m., od laski swej pańskiej na, oddalici nie racyzi, i to, co factum est, wybaczyć racyzi, bo nie namu przyczyna. Do czego aby i w. m., p. n. miłościwy wysoką swojz instancjz przyczynnym być racyzi, unienie upraszamy. Bo jeżeliby w tym nie był, laski j. k. m., p. n. m., i wszytkiej Rzeczypospolitej, nieczynnie strze obodwóch krwiє chrcześcijańskiej rozlanie, a ziemie j. k. m. zniszczem, byczy musialo, a my postradawsz wyszytkiego, inszego szakacyby sode postroptnego miłiełubyszmy pana. Nic jednak nie wątpiemy, że j. k. n. miłościwy swz kłemenecjz i w. m. p. powagz swz pomoderucjorie sasz siebie. Przytym unieniemz uslugami naszymz w laskz w. m. p. piln szę oddajemy.

Dan spoz Mohylowa, die 24 iunij 1652.

W. m. n. m. pana uniozi szludz, Bohdan Chmielnicki, hetman i Wojskiem Zaporoskim.

Бібліотка Варшавського університету, № 385, стор. 93—94. Київ, з в голівкою: «Копія листа Хмельницького Богдана до X. Лавинського 24 іуня 1652».

Оубліковано: Ів. Краєвський, Науковий листок Богдана Хмельницького 1650—1652 ро., ЗНТШ, т. 140, стор. 176—177.

Переклад

Сам я, Бог бачить, що кращої воєної заворушення і власне кровопролиття ся лєся не з воєної війни. Зазнавши тяжкого гніту як з боку їх м. п. п. хелівца, так з боку пп. урядників, ми мусіли оборонитися. Ми думали, що в м. м. п. відно на бачені нашого товариства новиною задоволю, тому що нехтували пункти правди угод, а все робили по своїй волі. Отже, не вгамілюючиюся послати своїй послз ми змільнам з орди в. м. п. Войну і послыавмо його до в. к. м., p. n. m., з пром. нем. щоб в. к. м., p. n. m., не віддало нас від своєї ласки, і те, що сталося, ніде не пробачити, бо це не наша вина. Помірно просимо, щоб в. к. м., p. n. m. милостивою, своїм високим клопотаннем опрочинило до нас. Бо якщо і в цьому не буде ласки в. к. м., p. n. m., і всієї Речі Поспільної, неможливо буде власне пролити хрестиянської крові і зникнення землі в. к. м., p. n. m., з чим, устриваєши від, зупинити бачимо шукати собі иншосторожного нєня. Однак ми немісім не сумніваємося, що в. к. м. милостивою своїм ласкою і в. к. м., p. n. m., своєю повагою узнатимеся. При тому пошромо віддаємо з оуравнені нашими послугами на ласку в. м., m. p.

Лаской з-від. Мохилєва, днє 24 червня 1652.

В. м., n. m. наша, пошромо слуги в. Хмельницькой, гетьмана, з Білєськом Запорозким

№ 181

1652, червня 18 (28). Табір під Баром. — Універсал про
взяття під захист Іоана Шмеляського, старшини і ватаги
ніжницької, а також Іванового майна

Богдан Хмельницькой, гетьман з Войском Запорозким. До відомої
поддам всім, полковников, сотником і асудом і всему Вуйску Зап
розкого ринарству в месте Ніжнине будучим, іж Іоанна Шмеляськой
Александр лєнвоцота, бурмистра Дмитра, Филиппа писка, з, которі

язи во всем повидѣннсе, взявши їх в описку нашу войсковую, яко во всем нм добре залечених, хочемо на нас ніти, абыте так їх самих, жон і дити їх, яко теж доми і добитки во всем ціло заховаде і найнейшше хрещд чинит єним не вакалимсе, відкоче і о том певно, же за найменшою їм облегу учинешоу, карани войскового каждий свєдєник не уйдєт, яко ж і всіх мецян нижньских, і шляхту, которая тут з нами поса- тала, аби без жадног шкоди зоставал, сурово напомнимсе, чого усього в мєсте том прєложеним Войск наших Запорожских писме перестєратєти хотєт, свєдєникє карати, порядку вєдєльного пєдєловати і яко заиско- мєни залєвайтє, аби наймєйшє нас одтєд сєдєгє не пєдєдєлє, под єрєлом, напомнимсе. Дошло теж і до нас вєдєти, же тє, которєк за укє- зємь нашим з Шимєвєцєм повєздєлє билє в Україну, прєз жєлєрєв до спєтєшєлих добр свєіх вєрочєлєся, на їх здоровє отпєдєлєт, сурово напомнимсе і в том, аби жадног прєзєгабєниє не понєслє, ягди ж тє сє билє сталє за всего войск наших вєдєностє, але хто хочєт там мєдєвати спєцєлє, волю, хто зас не хочєт, спєрєдєши свєє без гєлєсов на Україну вєзборєнно, і по-дєсєтє вєзпомнимсе, аби нє в чєм волє нашєй не прєтєвєжєнєсє, все тєє в цєлє прикєзанє залєвано билє. А для лєнєсє вєрє при подєлєє рєчєкє і печєтє войсковую прєтєскути рєкєзє- лєсно.

С табору под Баром, 18 дня мєсєцє іюня 1652 году.

Богдан Хмєлєницький, рука вєлєна.

На мєрєтє: Унївєрсєл на волєностє пану Шинєвєцєму і лєнтвоїту нижньєкому і всєє старшинє і шляхтє.

1652, іюня 18 от Богдєна Хмєлєницького на обєрєванє урєдє мєсє- цє певних осєб.

Архєв Лєнїнградєлєного вєдєдєнєкє Інєтєтєтє ієтєрїє Акадємїє наук Сєвоєу РСР, Коллєкцїє дєлє Кєлєвєскєй кєлєнєї вєлєноє, № 11, Орєкєвал.

№ 182

1652, мєрєкє 28 (дєлєкє 8). Корєчєк. — Лїст до путєлєвєско- го вєсєлєдє Федєра Хїлєкєнє з прєкєлєнєкє прєпєсєтєтє в Мєскєву мєлєдєвєлєскоє поєслє Івєнє Мєлєрєлєвє

Божєєю мєлєностєю вєлєнєго гєсудєрє цєрє и вєлєнєго кнєзє Алєкєтєя Мєхєлєєвєчєкє, всєє Русїнє самодєрєжє и мєнєгєх гєсудєрєств гєсудєрє и облєвєдєтєлє, єтє цєрєнєскоє вєдєнєствє охлєвєнєчєму и вєсєнєдє, кнєзєю Федєрєу Одрєєвєчєкє Хїлєковє Стєрєдєбєнєскєму, Богдєнє Хмєлєвєнєцєкє, гєтємєнє Вєйскє Запорожєскоє, по отдєнєнє поєлєвєнє добрєго здрєвєлє єтє гєсудєдє бєгє жєлєдєт.

Чтє вєлєможнєє єтє мєлєностє гєсудєрє вєлєскєє поєслєдєт Ілєю грєчєнєкє своєго дєлє прєвєдєвєлєє о поєслє своєм, чтє поєслє своєго до єтє цєрєнєскоє вєдєнєствє єщє зїмєю поєслє, о чєм тєт Ілєя грєчєнєкє

и сам о себе справу даст, просим вашей милости, извольте ему во всем верить. Потом буди здрав и богом храним.

Из Корсуни, июня 28-го 1652-го году¹.

Вашей милости во всем желатель и приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольской приказ, Звонкии Речи з Польскою, 1652, стр. 12, ч. 1, арк. 29—30. Переклад з заголовком: «Список з беларускаго листа, какой писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Андреевичу Хилкову Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, а в Москве тот лист прислан в означенном во 160-м году июля в 15 числа». Опубликованно: Воссоудинник, т. III, стор. 219—220, № 114.

№ 183

1652, июля 13 (23). Суббота. — Лист до путивальского воеводи Федора Хилкова з проханням подати допомогу посланцеві в Москву

Божию милостю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русіи самодержца і иных многих государств господари і обладателя, его царского величества воеводе окольничему, князю Федору Андреевичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, здравия доброго од господи бога міти зичит.

Из сказанаго сего листу нашего для розни пианих потреб свои до земли его царского величества дает, про то ми за оныи причину свою вносим, просим, аби в. м. во всем оному ласкаве станитисе рачка і о що-колькь просити будет, аби в. м. чинити не зборовилсе. Уваную в том прики и учинност каждого часу всім добрим заділоват і заслуговат повинни будем, а тепер даще се в. м. з моими поволшима услугами пиано оддаю.

Дат в Субботова, дня 13-го июля року божого 1652-го.

Вашей милости всего добра зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Адреса: Божию милостю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русіи самодержца і иных многих государств господари і обладателя, его царского величества воеводе окольничему, князю Федору Андреевичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Посольской приказ, Гречий справы, 1652, стр. 30, арк. 6. Оригинал.

Там же, арк. 7—9. Переклад з заголовком: «Список с листа беларускаго писана, что писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Андреевичу Хилкову Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, а тот лист прислан ко государю из Путивля в означенном во 160-м году августа в 12 числа».

Опубликовано: Воссоудинник, т. III, стор. 224, № 117.

¹ У вышій дописній словка: А вкуну календарю.

№ 184

1652, липня 14 (24). Суботів. — Преймий лист Костянтину
Мамчалоу

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и иных многих государств государя и обладателя, его царского величества окольничему и воеводе, князю Федору Андреевичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, доброго здорovia и пребывания часливого от господа бога усердно желает.

Посол от государя мутьянского едет к его царскому величеству о делех неких, которой у нас просил грамоты проезжей, дабы мы к вашей милости о нем писали, он же сам о себе даст ответ, о чем едет; а мы приказы и милости братской отдаем. При сем буди здрав и бо-гом здравен.

Дан в Суботове, 14 дия месяца июля 1652-го.
Вашей милости всего добра желательный приятель и служить рад
Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Записки Роті з Могиліев, 1652, стр. 2, арх. 4—5. Переписка з загальною «Список з божьего покая, що внася в Путивль, к окольничему и воеводе ко князю Федору Андреевичу Хилкову Богдан Хмельницкой, а ис Путивля тот лист прислаи ко государю в князюм во 160-м году августа в 3 диям.

№ 185

1652, липня 19 (29). Чигирин. — Універсал про надання дощ
жимовах кіл у селі Валки Притуцькому Троїцькому Густин-
ському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман в Войском Запорожком.
Омадумем сим писаннем нашим полковником і всему товариству солу Притуцького, так же виделькой кондиції дюдям, як на монастир Густинский для живожения иноков з давних часов прощане Га мол. князя ваддан в мнші дві колі у Валках і то їм было стино неслущие. Прото ж розказуем, аби тие ж колі обі, каменное і ступное, на монастир ниди і тепер, в чом жадное ні от кого не маюи ніти перешводи.
В Чигирині, 19 дия июля року 1652.
Богдан Хмельницкий, гетман власна.

На змороти: Лист гетьманский — Хмельницкий — на мнші валков-ский. Прывозуєт дві колі, каменное і ступное, на монастир, 1652 року июля 19 дия.

ЦНА УРСР у Києві, ф. Приватний Трибуналь Гетьманській волості, оп. 1, стр. 6, арк. 1—1 зв. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 231 (Бібліотека Київського університету, № 99, т. 1), арк. 56в. Кофія.
Там же, т. № 57874 (Бібліотека Св. Лазарівського, № 51), арк. 149. Кофія

№ 186

1652, липня 31 (серпня 10). Чигирин. — Лист до путилівського воєводи Федора Хилкова з проханням вислати одержувачі з Москви відомості

Божню милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воєводи, князю Федору Андрійовичу Хилкову Стародубському, Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорозького, доброго здоров'я і щасливого повоження от господа бога міти жичим.

Відат ваша милость рачши вашу приязнь і услуги вірне ку его царскому величеству, как вірно і вірне служим і приям его царскому величеству і надіємся от его царского величества ласки і милости для того, ежели што відомости будет ваша м. міти от его царского величества з Москви, еросим, рачте нам повзвестит скоро. При том будз здоров і богом храним, а к нам дружоків і братодобів.

З Чигирива, 31-го дня місяця юлія 1652.

Вашей милости во всем искренний приятел і слуга, Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорозького.

Адреса: Божню милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воєводи, князю Федору Андрійовичу Хилкову Стародубському, приятелені нашему.

ЦДАДА, ф. Посольський архів, Завески Росії з Польшею, 1652, стр. 1а, ч. 1, арк. 168. Оригінал.

Там же, арк. 170—171. Переклад з заголовком: «Список с листа з донесення письма, что писал в Путильк з окольничему в докколе Федору Андрійовичу Хилкову Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорозького, а не Путильк тот лист прислан в означенном во 161-м году сентября в 6 дена».

№ 187

1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення вести переговори напалтському і артемію митрополитові Гапріилу, який їде в Москву у справах молдавського господаря

Божню милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея России самодержцу [п. т.] его царского

величеству, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское князю до лица земли челом бьем.

Как еси прже сего служили вашему царскому величеству прямо и верно и ныне повольность прямых служб наших объявляем в грамоте вашей вашему царскому величеству, аже преслащенный в бже его милость господина отца арзамецкого митрополит Гавриил, блажа надей митрополита¹ навалатские и артской, наместник константинопольского, александрийского и ерусалимского патриархата, а делех иновельчичаево его милости Василья воеводы и государя земель молдавския сдет до вашего царского величества, и мы за милостиво божию с его килостиво государем в пригласестве учина, тому ж его милости отцу митрополиту в наших делах устный разговор имети к вашему царскому величеству вручили есми. Просим, изволь ваше царское величество еси милостивое жалование свое царское нам показать и от милостивого жалования своего царского не отринуть, а мы во всяких делах и повелениях царских против зрагов и супостатов вашего царского величества, ретуише прямо и верно, вашему царскому величеству служить будем до века. При сем да долгоденствует, вечно царствует ваше царское величество, господи бога молим и прсно желаем².

На Чигирин, есентября 24-го дня лета 1652-го³.

Вашему царскому величеству первые верные поволаише слуги и видяиже, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского.

ЦШАПА, ф. Посольской приказ, Греческ список, 1653, стр. 5, арх. 37—40. Переказ, в заголовке: «Список з грамоты з бжурского писма, что писал во государю и великому князю Алексею Михайловичу всея России Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с наставлением и арзамецким митрополитом Гавриилом в конешном во 165-м году октября в 25 днѣ».

№ 188

1652, окрестка 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до птульського поводи Федора Хлюка про вступний приїзд польських послів та про шлюб сина гетьмана Тимофія з дочкою молдавського воеводи Василя Лруца

Божию милостиво великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Росіи самодержца і вногих государств государя і обладателя, его царского величества оволчише і воеводе, князю Федору Овдрийовичу Хилькову Стродубскому, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, здравия зичит, пригласений поклон одает.

¹ Повинно бути, як в листі № 191: блаженніший митрополит.

² У новій друківній словесі: А вноше килостиво.

³ У новій друківній словесі: А ниже сего написано.

⁴ Друківний Богдана Хмельницкого.

По два рази пришло писмо до нас, же ми тебе, господинови, не соваймучи ни о чом, тепер маємо відомост, же король польского ідут воли к нам, однок, еше не приши, не знаем с чим ідут. А ми уже за ласкою божею зловивоватилисьмо з Василем, воеводою земля Молдавска, і уже син мой з дочкою Василем, воеводи его мил., к нам зо всею утівою повернул. Притом просимо тебе, господина, аби с приши з нами зосред был, а ми готови его царскому величеству во всем служат. При том буди здрав і болюм здравим.

З Чигырина, дня 24 сентября року 1652-го.

В. м. всего добра зичивий приятел, служит рад Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росіи самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воеводе, князю Федору Андріевичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Попольский архив, Записки Росіи з Польши, 1652, стр. 16, ч. II, яр. 253—254. Оригинал.

Там же, яр. 255—256. Перевод з заголовком: «Список с листа з белорусского письма, что писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Андріевичу Хилкову гетману Богдану Хмельницкой, а к Москве прислал тот лист в означеннои 1652 году октября в 14 день».

Стародубское: Бессосудникова, ч. III, стр. 224, № 128.

№ 189

1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воеводи Федора Хилкова з проханням без зважків відпустити в Москву навіщати і артеського митрополита Гавриїла

Божією милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росіи самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества окольничему и воеводе, князю Федору Андріевичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, доброго здорования желает и поклон свой отдает.

По се время не писали есми и не навещали вашей милости днѣ замещанья великого. Нынѣ же его милость господни отец Гавриїл, блаженнейший митрополит наватичкий и артеский, наместник патриархов константинопольского, александрейского и еросалимского, едет до его царского величества в делах государя его милости земля молдавских и в наших делах, велми просим, изволь ваша милость сного сего отпустит к его царскому величеству, милость и любов показую

зачею любовою братською заробити повинні будем. И его царск.
25 величеству как были есмо верные слуги, и ныне прямо служути е
твом. При сем господина отца митрополита и нашу грамоту до его
царского величества послали есми. Здрав буди и Богом храним.

Ис Чигирина, 24 дни сентября 1652-го¹.

Вашей милости желательный приятель и служить рад, Богдан
Хмельницький, гетман Войска Запорозького.

ЦДАДА, ф. Посольської справи, Гроцької справи, №33, стр. 2, арх. 11—
12. Переказ, з заголовком: «Список с листа, який післав в Путивль к ошав-
ському в накази на князя Федору Олександрову Халемку Богдан Хмельниць-
кий, гетман Войска Запорозького в місяцем 11-м году октября в 14 день».

№ 190

*1652, вересня 27 (жовтня 7). Чигирин. — Універсал музикан-
та на Задніпр'ї, організований у цех, з наказом слухатись
дежистра Грицька Ілляшівна-Махуренка*

Богдан Хмельницький, гетман з Войском Запорозьким.

Ознаймуємо сим писанням нашим, кому о том відать належить
і той лист наш оказан будет, менованте всім музикан на Задніпрі бу-
дучим, і розкажемо, абисте яко перед тим з цеху том, которий-сте ука-
жили і дежистра слухачи, то єсть Грицька Ілляшівна, ни з чом спроти-
вни йому постановкою не були і не отлучались от оного, чего всім
подозновком на Задніпрі будучим розкажемо, аби габі-кодем на
спротивляючися вишневоланній дежистр ускаржал, справедливосте
мчали і всего перестерігали, а ми оним ток в вічносте отдаємо, де і
оногоре розкажемо, аби іначей не было.

Дан з Чигирина, дни 27 септевія року 1652².

Богдан Хмельницький, рука власная.

І прето в угадівши, як не барице поблажу, жебим я сам могд више-
дожу зресторогу межі вами учинить, теде я даю владу³ Грицькови
Ілляшівкові, цимблесту, абиась в межі вами видякой порядку спра-
вовал, а непослушного позволяю скарати, прето абисте оного во всем
послудни были, яко мні самому.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, ф.
№ 16537 (Збірка Оп. Лазаревського, № 41, т. IV), арх. 374. Київ.

¹ У переказі дописані слова: А шкату написано.

² У листі дописані слова: На подлинном подписи твоих.

³ У мій владу.

1652, жовтня 18 (28). Чигирин. — Лист до пугальського воеводи Федора Хилкова про переговори з польськими послами та про намір вярнути посля у Москву

Божією милостию великого государя царя і великого князя Алексіа Михайловича, всен Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества околничему і воеводи, князю Федору Онудріевичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорожского, здравствувати і благодумствовати многолітне.

Грамоту вашу прочет, утішися. Ведеце дякуем, што ваша милость не забавиє отпустити равне до его царского величества его милости отца Гавриила, митрополиту, в ділах государя волоцкого, приятеля нашего, — заслужим то в. м. Договор с послами лядскими, же они хотят ведеце пункти белозероцких мир с нами іміти, а ми пункта зборюєские держим, інак же хошем, — і о том комісія маєт бити. Потом з усим в. м. воевистим. От кримского царя еще послов не маєм і відности не даєм.

Што к нам велика милость его царского величества¹, радуємся, і найшаче служити прямо і вірно его царскому величеству будем. Скоро і ваших послов с прямою і вірною службою нашею вишлем к его царскому величеству, до лядя земли чолон бити будем, большое ішуча царском милости. К сотникам і козаком, которые обиди чинят от Литвы жидком его царского величества, налицем і пошдем, даби того не чинили і строго винных скараєм. Какова відомост булет от его царского величества, просим, рач нам в. м. ошавісыват. При сем здрав буда долготілим і к нам любовем друт і приятель.

З Чигирива, 18-го мѣсяца октября 1652.

Вашей милости во всем живчявай приятель і служит рад, Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорожского.

Адреса: Божією милостию великого государя царя і великого князя Алексіа Михайловича, всен Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества околничему і воеводи, князю Федору Онудріевичу Хилкову Стародубскому, приятелю нашему:

ЦДАДА, ф. Польський гравка, Завоєна Росії з Польцями, 162, стр. 1а, ч. II, арк. 314. Оригінал.

Там же, арк. 318—320. Переклад, з заголовком: «Список з белозерского письма, что писал в Путивль к околничему и воеводе, ко князю Федору Онудревичу Хилкову гетману Богдану Хмельницкому, а во Путивль к Москве 18 лист прислан в означенном 1652 году октября в 18 числа».

Оублїковане: Воссоединение, т. III, стор. 236, № 130.

¹ В оригіналі: милостива.

1652, листопада 12 (22). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відраження у Москву посла Саміла Бодяковича (Зарудного) в справі одержання допомоги проти Польщі

Божено милостиво великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси самодержцу [и. т.] царскому величеству. Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозького и все Войско Запорозькое низко челом бьем.

Смирнено вашему царскому величеству, благодарим, что ваше царское величество, яко царь православный, нас, слуг и подданных своих, всего Войска Запорозького, от милостивых благодати своей отдавати не изволевши и так чрез поклонов своих благодарение свое показувши, как чрез оных же в многоразно нас милостивым жалованьем своим призраче изволевши, что все ничем иным, только на всякое повеление вашего царского величества нашими готовыми услугами против всякого неприятеля вашего царского величества и веры вашей православные домогаючи, отслужовати должны будем. А за милостивое жалование вашему царскому величеству низко челом бьем.

А что ваше царское величество и ныне милость свою недавно чрез величюго святого Олдерия Ардабьева показати изволили, и за то вашему царскому величеству низко челом бьем. За которым посланцем вашего царского величества и мы тотчас посла нашего Самуила Богдановича, судью войскового, с товарищи с низким нашим челобтьем послаем, которой о чем ни будь изменен нашим и всего Войска Запорозького заочно просити будет, смиренно челом бьем, чтобы ваше царское величество ради церкви наших православных и веры вашей православные христианские, яко царь православный, того не возбранял и милостиво их в том, о чем изменен нашим и всего Войска Запорозького просити будут, выслушав с милостивою, в скором времени отпустити назад и даже изволил. Неприятелем же тем, которые так веру вашу, церквы божьи, как и нас, самых христиан, изничити и искоренити желают, не изволь ваше царское величество верить и помочи на православие давать, но и ваче, яко царь праведный и православный, православным людем всякими мерами пособити покорно просим. А ныне сами себе по всем Войском Запорозьким в милостивое жалование вашего царского величества приложиве кружам.

Дан из Чигирина, ноября 12-го дня лета божия 1652-го¹.

Вашему царскому величеству царю православному право верные слуги Бегдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорозьким, рукою своею.

¹ У перегадкі дописані слова: А князю вказано.

ЦШАЛА, Ф. Посольский приказ, Малороссийская сторона, 1622, стр. 12,
нр. 1—4. Переказ, з запискою, «Список з грамоты, какому послану на Го-
сударю царю и великому князю Алексею Михайловичю воеи Рускии Богдану
Хмельницкому, гетьману Войска Запорозького, с посланником своим с Самуи-
лом Богдановичем с товарищи в помянутом на 1617 году декабря в 16 день,
Ступлюковичю: Атам ЮЗР, ч. III, стор. 483, 26-254.
Восходження, т. III, стор. 229—240, 24-133.

№ 193

1653, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Універсал про надання Мгарському монастирю права на Тиньках

Богдан Хмельницький, рука власна.

Отнаймем сим писанем нашим, кому би о том відать належало, як видати ми величкіє недостатки іноків монастиря общежительного Мгарского, же братія слушного виживенія міти не могут, которые в есдневних молитвах своїх і Войска Запорозского не забывают, а уважати тои, пустилісмо їм млянок одити, от приседу лубецкого вожжий на Тиньках, с каменим двором, а третини ступамі; у котором мляні ніби жадно ні от кого, так з войскових людей, яко і з обывателєв розних міст і сел не повосиди перешкоди, индо жаднем і розказуєм, арозлари жеби зараз той мляні опустели, ежели в аренді, а їм о том фалката¹ слушная будет; чого нам полковник наш мигородский доглядати маєт.

Писан в Чигирині, 22 генвара року 1653.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР, № 7. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 5755. Збірник Ов. Лавровського, № 511, стор. 151. Копія.

Опубліковано: Акти ЗР, т. V, стор. 80, № 32.

¹ У копії ДПБ УРСР: дефактата.

1653, листів. Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про переповері з посольством Стефана Лікоці

Serenissime princeps Transylvaniae, demine nobis observandissime. Pergratum nobis est, quod serenissima celsitudo vestra pristinam erga nos servando amicitiam, tum legatos nostros zaporozienses benevole suscepit, tum quoque litteris suis favore plenius amicitabili nos visitare voluerit per dominum Stephanum Luci. In eadem ergo stantes amicitia, prout per legatos nostros eam declaravimus, sufficienter ita per litteras nostras, necnon per dominum Stephanum Luci, legatum serenissimae celsitudinis vestrae, eandem declaramus; pluraque locuti sumus cum eodem Stephano Luci, qui omnia cretenus relaturus est. Ut vero serenissima celsitudo vestra sit semper in amore stabilis erga nos, deus ter optimus maximus efficiat; sicut autem nullam dedimus occasionem unquam dirimendae charitatis, ita nec daturi sumus. Interim, ut diutissimos vivat in annos floreatque serenissima celsitudo vestra, unice precamur.

Datum Czayhyrini, anno dni 1653¹.

Serenissimae celsitudini vestrae studiosus ad omnia amicus et servus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wejskiem Zaporożskim.

Адреса: Serenissimo Georgio Racoeci, principi Transylvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti.

Українська державний архів, Орнітвал.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Коложків грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, сер. 13, арх. 1—2. Фотокопія з оригіналу. Сторубайоване: СЛІДІ, т. 1, стор. 258.

Переклад

Найсвітлей князю Трансильванії, наш величозначимий князю.

Нам дуже приємно, що ваша найсвітлейшій високості, звертаючись до нас стару дружбу, доброзичливо прийняла наших запорожських послів і згодом в самому листі, поволюючи прихильності, віддати нас через князя Стефана Лікоці. Отже, ми перебуваємо в тій самій дружбі, про яку ми заявляли раніше через наших послів, а тепер знаємо, як через ваш лист, так і через князя Стефана Лікоці, після вашої найсвітлейшій високості; ми багато розмовляли з тим же Стефаном Лікоці, який про все до нас уже Лай трічі найближчий, найвельможніший бог зробить так, щоб ваша найсвітлейшій високості завжди перебувала у постійній любові до нас; як ми не дали ніколи жодної ваги до розриву приязні, так і не дамо. Там часом ми молилися тільки, щоб князь найсвітлейшій високості жила і процвітала якнайдовше роки.

Дано в Чигирині, року господнього 1653.

Вашої найсвітлейшій високості готовий до всього друг і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорозьким.

Адреса: Найсвітлейшому Юрею Ракоці, князю Трансильванії, паневі частині Українського королівства і графові солєрї.

¹ На відстані іншої документи встановлено, що лист написаний приблизно в тому жому 1653 р.

1653, листок І (11). Чимирин. — Лист до пугицького воєводи Федора Хилкова з проханням відпустити Настасію Філімонівну

Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русії самодержца і велика государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воєводи, князю Федору Андрійовичу Хилкову Стародубському, Богдан Хмельницький, гетьман зо всім Войском Запорозьким, доброго здаряня од господа бога зичит.

Пришла до нас відомість, же Настя Філімонівна, Яковова жона, в городі его царского величества в Путивлу задержана ест, а царское величество милістю грамотою пожаловал до нас писавою, же всім тем, которые, охороняючись од меча людского, в землі его царского величества зостають, волю виводит знову вказал. Тепе і ми тепер за Настю Філімонівну вишменовану причину нашу до милости твоей носим, велике просчим, не рач твоя милость оное там задержуват, але рач оную добровольне випустит, о чом і послом его царского величества споднику Якову Никитичу Лихареву да подячому Івану Фомину сказовалисмо, аби твоей милости о том оповідали. А ежелиб твоє милост што на прозбу нашу не учинил і вишменованное возісти не удоволил, пачи ми о том і до его царского величества через грамоту нашу осповіт будем. При том милостивої ласці вашої милости оддаемсе.

Писав з Чигирива, дня 1-го февраля року 1653.

Вашей милости всего добра зичлине приятеле і слуги, Богдан Хмельницький, гетьман з Войском Запорозьким.

Адреса: Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русії самодержца і велика государств государя і обладателя, его царского величества окольничему і воєводи, князю Федору Андрійовичу Хилкову Стародубському.

ЦЛАДА, ф. Посольський архів, Збірки Росії з Польшею, 1653,

спр. 1, арк. 431. Оригінал.

Уам же, стр. 432—433. Переклад з автографом «Смолоск с листа з белоруского князя, якого лист післав в Путивль з окольничему і воєводи князю Федору Андрійовичу Хилкову Запорозького Войска гетьману Богдану Хмельницькому, а цей лист в Москві прислав в квітнісімісі на 161-ч року. Дата на копії помилкова — 1652 р.

1653, лютого 28 (березня 10). Чигирин. — Лист до путявльського воєводи Федора Халкова з проханням подати допомогу константинопольському патріарху Афанасію, який їде в Москву з важним дорученням

Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всен Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества боярину і воєводе путинскому, князю Федору Андрієвичу Халкову Стародубскому, Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозкого, зо всим Войском Запорозким, яко приятелю своему, здравия доброго од господа бога зичит.

Єжели коли, яко тепер причину мою зношу до тебе, приятелю моего, за святїшим патріархом константинопольским, который правє з пачехи бисурьявское вярванисє, едет до его царского величества в справех поьяжних. Аже і ми обачилисмо так за одного человека нікоторї річє заєчилисмо, аби его царскому величеству од нас слуги переложил секретно. Зачим і тебе, приятелю нашого, просим, аби без шкідливого омишляваня бы намней, не задержуючи, рачил святїшого патріарху Афанасію до его царского величества одправити, давши оному значаїній з милістивое даєши его царского величества корм.

А при том сами себе з нашими повояними усудами ласє в. м. зноно оддемє.

Дат з Чигирина, 28-го февраля року 1653-го.

Вашей милости зиславий всего добра приятелі і служит рад, Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозкого.

Адреса: Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всен Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества боярину і воєводе путинскому, князю Федору Андрієвичу Халкову Стародубскому.

ЦДАДА. ф. Посольский приказ, Грнцкі справи, 1653, стр. 27, арс. 1 Оригинал.

Там же, арс. 8—10. Переклад з заголовком: «Список с листа з безрусского письма, кляном лист писал в Путивль к скалеченному к воєводе и князю Федору Андрієвичу Халкову гетьману Войска Запорозкого, Богдан Хмельницький, и тот лист в Москве прислал в вышешнем по 161-м году марца в 18 день».

Опубликовано: Воссоединение, т. III, стор. 253, № 143.

1653. Березень. Чигирин. — Лист до Яна Казимира про те, що Запорозьке Військо запророло російського царя бути посередником у переговорах з Річчю Посполитою

Najjaśniejszy mielwy król, panie a panie nasz wielce miłościwy.

Za wielkie szczęście poczytaliśmy sobie, gdy tak znacząca nastąpiła była łaska przeciwko nas sług, a poddanych waszej królewskiej m., p. n. m., że wasza królewska mól., p. n. m., nie życząc dalszego między chrześcijaństwem, wiernymi poddanymi swymi, krwi rozlania, zauważywszy to, że ilekolwiek okazja była do tego domowego zamieszania, nie z naszej strony dawała się, raczyłeś był w łaskowej poważnej sprawie użyć tego mediatora hospodara j. mości wołoskiego¹, m. m. pana, której medycji my ze wszystkim Wojskiem w. k. mości Zaporoskim przez czas nie-mały przy miłościwej łasce w. k. m., p. n. m., czekając, aż doład szczęśliwego nie możemy oglądać skutku. Nie wątpiąc jednak o miłościwej łasce w. k. m., p. n. miłościwego, a ze zwykłym naszym upokarzając się poddaństwem, o miłościwą w. k. m., p. n. mrego, prosimy klemencję, gdyż bóg sam jest temu świadkiem, że jako przedtem i teraz z serca wiernymi poddanymi być w. k. m. życzymy, nie myląc o żadnej zdradzie przeciwko majestatowi w. k. m., oczekiwamy nie sroższego z obu stron krwi rozlania, ale raczej przy miłościwej łasce w. k. m. obliwego pokoju, którego jak szczerze życzymy, tak też aby jako najgrunтовіший mógł otrzymać efekt, uprosiliśmy z naszej strony cara jncl moskiewskiego, p. n. m., aby swoją w tym razie powagę włożywszy się i nasze petita, wierze, cerkwiom i wolnościom Wojsku waszej królewskiej mości Zaporoskiemu pertinencia, łaskawie i miłościwie przełożył raczył, a my ani z wojskiem się nie ruszymy i na majestat waszej królewskiej mości, ani na wojska w. k. mości koronne poywać się i żadnej dawać ansy nie będziemy, oczekując na miłościwą łaskę w. k. mci, p. n. m. Waszej łez królewskiej mości, p. n. m., uniżenie upraszamy, aby wojskom w. k. mości koronnym i W. Ks. Litewskiego nie raczył na nas, jako poddanych swoich, kazać następować, gdyż my się całe na łaskę waszej królewskiej mości, p. n. m., spuszczając, według pierwszej miłościwej łaskawej deklaracji szczerliwego oczekiwać będziemy w komisji skutku. Sami siebie przytym z naszymi uniżonymi usługami i z wiernością poddaństwa naszego miłościwej m. k. mci, p. n. m. polecamy się klemencji.

Z Czhytyru, die... m... anno 1653².

Waszej królewskiej mości pana naszego miłościwego uniżeni słudzy

¹ Яковъ Лупелъ.

² Листъ запорозького вiйска до царя в Березні 1653 р. На нь вказано згадка про посередство царя Олексія Михайловича (Посольствовое, т. III, стор. 260).

І вірні поддани, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem waszej królewskiej miłości Zaporoskim.

Пам'ятки, т. III, вид. III, стор. 31—34, № 7.
Пам'ятки, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 169—171, № 10.

Переклад

Найвишній милостивий пане король, пане наш великий милостивий.
Ми завжди за велику честь для себе, коли виставляв буди для нас, слуг і підданих вашої королівської м. к. н. м., така велика ласка, що вища королювала в н. к. м., не бажали далшого кровопролиття між християнами, своїми віроповідниками, і тимчасово, що одразу після виволокнення провадилося війна, бо ми давали привід до цього, змова було оброби посередником в такій важливій справі його милості, волостого господаря, м. к. пана. Ми з усім в. к. м. Віцеком Зaporозьким довго обітнумо цього посередничат з милостивою ласкою в. к. м. н. к. м., і дощ не мовимо його змовою. Однак, не сумніваючись у милостивій ласці в. к. м., н. к. м. милостивого, і співрочис. І злучивши зичим віроповіданством, ми просимо про поблажливість в. к. м., н. к. м. Сам бог свідком, що як раніше, так і тепер ми від усіхго отримували бажано бути віроповіданими в. к. м., не думали про дрязгу неприязні в. к. м., і чекано не милостивою кровопролиття з обох сторін, для злучення з милостивою ласкою в. к. м. тривалого миру, якого так шире бажимо. Щоб досягти істинного результату, ми з свого боку упростили в. м. мисловистого царя, н. к. м., щоб він, використавши свій повноваження, ласково і милостиво підтримав нашу прохання, що терпачиво віра, щиро і вірливо? вашої королівської милості Вісеса Залезького. А ми з вірною зні по відношенню до величності вашої королівської милості, які по відношенню до героїчного війська в. к. м. верожи дії по почтительно, жодного привиду до нерешуче не даватимемо, обітнумо на милостивою ласкою в. к. м., н. к. м. Просимо також повноваження, щоб вища королівська милості, н. к. м., не змова відказувати королям вісім в. к. м. і в. к. м. Литовського виступати на нас, бо ми, кірком поблажливо на ласку вашої королівської милості, н. к. м., згідно з героїчно милостивою декларациєю, чеканою жодного результату роботи військ. При цьому з своїми повноваженнями і віроповіданством віддаємо на милостивою ласкою в. к. м. н. к. м., н. к. м.

З Чакрона зня... місяць... року 1602.

Вашої королівської милості, пана нашого милостивого, найвишній слуги і віроповідани Богдан Хмельницький, hetman, з вашої королівської милості Вісеса Зaporозьким.

№ 198

1653, березня (19) 29. Субота. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну посольствами і про готовність подати йому допомогу

Serenissime princeps Transilvaniae, domine, domine nobis observandissime.

Quoniam indissolubile amicitiae vinculum serenissima celsitudo vestra erga nos praestat, gratissimum nobis est. Propensam serenissimam celsitudinis vestrae benevolentiam tum legati nostri, tum etiam a serenissima celsitudine vestra fideles missi¹ et litteris et oretenus sufficereat nobis exposuerunt et summpere nos delectaverunt. Unice postulamus.

¹ Послами Юрія Ракоці були Юрій Рац і Стефан Лак.

vellī sereniss. celsitudo vestra inporterum quoque eodem in nos benevolentiae studio ferri, ne inimici nostri solatium referant. Nos vero cum toto Exercitu Zaporoviensi omni occasione ad quoslibet hostes proligan- dos serenissimae celsitudini vestrae inservire paratos fore pollicemur. Plura legati sereniss. cel. vestrae de nostro studio relaturi sunt, quibus planam dedimus fidem nihilque eos detrimimus. Interim nosmet ipsos in sinum benevolentiae serenissimae celsitudinis vestrae reponentes, longis- simos ac felicissimos annos serentis. cel. vestrae a superis precamur.

Subditoviae, dat. die 29 martii a — o dni 1653.

Serenissimae cel. vestrae candidus amicus et ad servilia paratus Iubdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporuskim.

Adpее: Serenissimo Georgio Rakoci, dei gratia principi Transsilva- riae, partium regni Ungariae domino et Siculorum comiti, dno dno nobis celsandissimo.

Угеський державний архив, Оригинал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та уміре- ських українських гетьманів, оп. 2, стр. 14, арк. 1—2. Фотокopia з оригівалу. Оубубітована: Склад, т. 1, стор. 257.

Переклад

Найсвятій князю Трансильвані, князе, князі величозначній панє.

Нам дуже приємно, що ваша найсвятійша високість одлучила з нами вероюваний князь дубини. Проклятому добродичности вашій найсвятійшій високості в доступній чєрї викладає нам і писемство, і усно во вашій особі, так і розмови усної, поклали нашою найсвятійшою високості, і ємою відзнакою нас втішили. Маємо наполегливо тільки за те, щоб і вдалі ваша найсвятійша високість зноволу ставила до нас з тебєю як добродичности протавляється, щоб ваші вертеги не валили з нас. Маємо обіцяємо, що при усній вєрбї на заповіданнє будь-яких вертегів на з усїм Войськом Запорозьким будемо готові служити вашій найсвятійшій високості. Емьши про нашу протавляється повинні дєлати вашій найсвятійшій високості поклад, ваєм на дєлє пошту нєшу і ваєм вєрєми не здрєманє. Там часом, дєржавчєм нас слєхєт добродичности нєшу вашій найсвятійшій високості, блягємо від бога вєдєвєши і вєдєвєшиємою рекає для вашій найсвятійшій високості.

Дано в Суботинї, дєнє 29 березня року бєжєго 1653.

Найсвятійшій вашій високості шарєй дубєт і до покладу тотавїм Бєгдан Хмєльницький, гєтман, з Войськом Запорозьким.

Адрес: Найсвятійшому Юрєю Ракоцї, бєжєго князю князю Трансильвані, панєні частєм Угеського корєвєства і грабєнї солєвєрє, князю, князю величозначному панєм.

№ 199

1653, березня 29 (квітня 2). Члєнєм. — Лист до Олексєя Михайловича про полєтє польськємє вєйськє і мету посольства Кєндрата Бєрєля та Сєлєвєма Мурєшовського в Москву

Бєжєго князюство величозму госудєрєю шарєю та величозму князю Алексєю Михайловичю, всєа Русин самодєрєжє [и. т.] тємуу царськєму вєдєвєству Бєгдан Хмєльницький, гєтман Войськє Запорозькєго и всє Войськє Запорозькє до лєдєа зємєлє нєкєго чєлєм бєм.

Ожидаячи ны на милостивое жалование твоего царского величества, яко царя православного, во все вышесказанное время неприятелем всего православия дилом, никакой наименшой причины до войны не давали есмь и давать не мыслю, покаместа твоего царского величества не наступит и милостивый высокий совет, яко царя православного. Но понеже предечесный неприятель нынешнего времени, вместо кониской, взявшею в рубех пришедеши к нам, и 15000 войска, кильно на десять городов выгнали, людей немалых христиан, так мужеского как и женского полу, ведкиих и малых, вырубил, церкви восточные до основания искоренил, а внасле же и духовных до смерти мукою нестерпимую замучил, мы, видячи толькое гонение на веру нашу православную российскую и на церкви восточные с такимым насильствием, что уже и к нам приближаться почале, бога всемогущаго на помощь зовяши, пойти против тех иноверцов умаслади есмь, чтоб есмь хотя украинных домов боляких и самой столицы Киева, також части сие Малые Русии наши, могли оборонить и вперед им не поддавали и погугани.

А выше к вашему царскому величеству послов наших Кондрата Бурбиа да Сидуха Музыжловского послали, ниско до лица земли чюдом бьом, чтоб ваше царское величество не по одновжды обещанному милостивому жалованью своему государскому, яко царь православный, нам слугам своим совету и помощи дати изволил, и не попустил веры ваше православные и церкви восточных в поругание свое. Тако же вашему царскому величеству ведомо чиним, что недавного времени шли к нам послы от Христины, королевы ея милости Свейской, о каких делех, знати не можем, — которых послов дьяк, поймавши, королю отослал и к нам не пустил. Для того мы, хотячи подлинно проведати, поверил есмь сям же послом нашим, чтоб изыкой наш милоблитель вашему царскому величеству отдавши поклон, аще ваше царское величество поволит изволиши, с нашими листами так к королевы ея милости свейской, изыла з между себе отпустить к нам сюды с грамотою твоего царского величества, одного своего товарища. Аще же бы нынче была воля и повеление твоего царского величества, чтоб невадобе нам послыати там а Сяко послы наших, то и изволил бы ваше царское величество сызть всех милостиво отпустить к нам, понеже мы во всем на совет твоего царского величества, яко пряные [слути], полагаем готовы есмь.

Шире о всем словесно преж реченные послания наши твоему царскому величеству подлинно скажут, которым совершенно поверили, чтоб милостиво твое царское величество изволил выслушать и не медля отпусти их. При сем желаем и бога всемогущаго молим, чтоб твое царское величество на многие лета государствовал, а нас в милостивом своем жалованье храниши изволил, которому и третично низко челом бьем.

Дан с Чигирива, марта в 23 день лета 1653¹.

¹ У копії дописані слова: А внаку вказано.

Твоего царского величества во всем готовым и нежащим слуги в полки, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Маморейской архива, 1663, стов. 11/5922, ар. 33—37. Переклад з рукопису: «Список с листа, какому выдал [Богдан Хмельницкий] и государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Руси с посланцы своими с Кондратом Бурляем да с Салугином Мужиковым вышедшей 165-го году апреля в 23 день». Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Закарпатський університет, № 224/97, т. 1, стор. 245—248. Копія з перекладу Оубубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, Прибалтика, стор. 362—363. Воссоединение, т. III, стор. 256—257, № 147.

№ 200

1653, березня 23 (квітня 2). Числим. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням подати допомогу гетьманським послам Кіндрату Бурляю та Салугину Мужиковському

Божією милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества ближнему боярину Борису Ивановичу Морозову, Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско челом бьют.

Посылаючи ныне посланцов наших, Кондрата Дмитрова сына да Салугина Андрея Мужиковского, о нужных делах к его царскому величеству и к тебе, государю нашему, смиренно просим сия нашу посылку грамоту, и челом бьем ниско, чтоб ты государю наш причиною за нами, примиими слугами его царского величества, к пресветлому его царскому величеству царю православному быти изволил, о чем ибудь наша посылка ныне прибегати к тебе государю нашему будут, чтоб его царское величество, не отдаляючи нас от милостивого жалования своего государского, сим нашим посланцам милостивое услышание дань изволил и нашего убогаго не отрунул прощения. Таковое жалование так его царскому величеству, как и тебе государю нашему, на всякое время готовыми послугами нашими отслуговать должны будем, которой ты в ныне прилежно вручаючи, ниско челом бьем.

Дан с Четверга, марта в 23 день, лета 1653-го¹.
Вашей милости всего добра желательней приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Маморейської архива, стов. 11/5922, ар. 1—2. Переклад з рукопису: «Список с грамоты, что послал к боярину к Борису Ивановичу Морозову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с посланцы своими с Кондратом Бурляем да с Салугином Мужиковым в вышедши 165-м году». Опубликовано: Воссоединение, т. III, стор. 258, № 148.

¹ У копії датовані слова: А вквітні написано.

№ 201

1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Милославського з проханням подати допомогу послав Кіндрату Бураю та Сидурму Мужиловському

Божією милістю великого государя царя и великого князя Аляксандра Михайловича, всея Русии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества боярину ближньому Іллі Даниловичу Милославському, Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозького, и все Войско Запорозькое низко челом бьют.

Повеже посланников наших, Кондрата Дмитривна сына Бурая да Сидурму Мужиловского, с товарищи к его царскому величеству, шара православному, посылаем о нужных некоторых делах, его царскому величеству бачити челом, для того и выше через сию грамоту тебе господина нашего смиренно просим, чтоб сии за нас причиною к его царскому величеству быти изволил во всех тех делах, о чем ни будь предпрятные послы наши его царскому величеству и тебе быти челом будут. Таковое жалование, так его царскому величеству, как и тебе господину нашему прятными услугами нашими на всяко время отслужовати будем, которой ся и выше прилежно вручаем.

Дан с Чигирина, 23-го дня месяца марта лета 1653-го¹.

Твоей милости всего добра желательные слуги, Богдан Хмельницький, гетман с Войском Запорозьким.

ЦПАДА, ф. Малоросійський триах, спов. 115822, арк. 3—4. Переказ з заголовком: «Список з гетьмана, Кавказ писав Богдан Хмельницький, виман Войска Запорозького, с посланцами своими к боярину к Іллі Даниловичу Милославському в полном во 161-м году».

Опубліковано: Посольственик, т. III, стор. 259, № 149.

№ 202

1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Григорія Пушкіна з проханням подати допомогу послав Кіндрату Бураю та Сидурму Мужиловському

Божією милістю великого государя царя и великого князя Аляксандра Михайловича всея Русии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества ближньому боярину и оружничину, Григорію Гавриловичу Пушкіну, Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозького и все Войско Запорозькое низко челом бьют.

Пославшич выше посланцов наших Кондрата Дмитривна сына Сидурму Андреева Мужиловского в нужных делах к его царскому

¹ У копії дописані слова: В року написано.

дичеству и к тебе господину нашему смиренно просим, сию нашу посылка(м) грамоту и челом бьем низко, чтоб ты, господи наш, причиною за нами, правыми слугами его царского величества, к пресветлому его царскому величеству царю православному быти изводки. О чем ни будь наши посланцы ныне пребегати к тебе, господину нашему, будут, чтоб его царское величество, не отдавлячи нас от милостивого жалованья своего государского, сие нашим поклонником милостивое услышание дати изводки и нашего убогаго не отринув прошения. Таковое жалование, так его царскому величеству, как и тебе, господину нашему, на всяко время готовыми послугами нашими отслужовать должны будем, которой ся и ныне прилежно вручаючи низко челом бьем.

Дан с Чигирива, марта в 23 день лета 1653-го¹.

Вашей милости всего доброжелательные приятели и слуги, Богдан Амвлянский, гетман в Войском Запорожском.

ЦІЛАДА, ф. Малоросійський архів, стовп. 11/5822, арк. 5—6. Переказ, з записками: «Список с грамоты белгородской, в которую присладе Богдан Амвлянский, гетман Войска Запорожского, к бегуну и оружаннику Григорию Гавриловичу Пичигогу с посланцем своим».

Оублїкованно: Пососадианнї, т. III, стор. 258—260, № 150.

№ 203

1653, квітня 18 (28), Чигирин. — Лист до молдавського господаря Василя Лупула про надсилку йому допомоги

Jedniewielmożny młci gospodaru ziem moldawskich, mój wielece miłociwy panie i bracie.

Insuperata invasio hostium przeciwko wam, m. m. p., a co większa, indissolubile vinculum amicitiae pobudziło mię do tego, aby we wszystkim, co się stanie całosci zdrowia wam, m. m. pana, desidero satisfacere i tunc, lubo tak distractus contra varios hostes, jednak pro posse syna tojzego, wam, m. m. pana, z kilka tysiecy ludzi na posilek wyrzuciwij. Sam też mając in promptu Wojska swoje Zaporonkie i coszaisienskie, zaraz przeciwko moim ruszom się nieprzyjacielom, boga wszechmogącego na pomoc wziąwszy, który jeżeli secundabit vota nostra. A tam nie dosyć się na tym stanie, by mi i samemu przyszło z swemi i tatarskimi ciągnąć wojskami, nie omieszkam. A jeżeliby też pan bóg, który wszystkim władnie, tego piacu jeszcze do wojny jaki czas przedluzi, mości exercitu naułobu wam, m. m. pana brevi. Był ja był dawno percaustus o tym od wam, m. m. pana, zabięgliby ja za pomocą bogu temu, ale że tak skryte rady niewczesnie się odkryły, a w tym nie racz wam, m. m. pan, nadzieje traćci, ale całe o tym trzymać, że i ad extremam salutis integritatem, tak jak moja braterska wyciąga przeciwko wam, m. m. panu przy-

¹ У кінці документа слова: А вконецъ катиско.

жаїн, ставачі готівем. А jeżeli też jakkolwiek gubernator rerum wędru kierował, o wszystkim racz mi łaczez certiorem. А ја powtóże з тоя готовоїсц одривам сіг прачіуко в м., т. т. пану, моје заіям звыкї братерскї оддајач услугї в іаскї в м. т. м. пану.

З Сzechyга, д. 18 aprіліс 1653.

Архів м. Кракова, Збірка Писемц, № 395. Копія з заголовком: «Копія листа Стефанівського до Ієромодата чехольського».

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колодків грамот російських царів та українських гетьманів, см. 2, стр. 28, арк. 1—2. Фотокопія з копії.

Державний архів у Берліні, II, 9, 6а. Копія з заголовком: «Струпа des kaiserlichen Schatzkammers des Churprinzlichen von dem Wälschischen Negerschatz».

Анто Сzechyгаце (Сечуїга), 18 April 1653.

Субубіаховано: Н. Порка, т. I, стр. 256—257. Переклад німцямики могою.

Переклад

Ясноуважаної милостивої господарю земель молдавських, мій велики милостивий пане і брате.

Писанийи наддє ворєсїтї на в м., м. м. пана, а ще більше наша перомуна дружбе спомракоу мене заблюновити діасїє житї в м., м. м., і кога не діаскоу мнє сїєскоу рїшї ворєсїтї, але м. задоволюючї вше бажанїа, во зможї вїсїсноу ка доїмону вїсїтї милостї, м. м. п., свогї сїєа з вїлькїма тисячїма вїсїска. Сам м. трїсїчїоуе вїсїсїтї вїсїска свої заворїсїтї і чужїоуїтї, веруємоу зарадї на мїлї верїсїтї, беручи в зможї вєскоуїтїємоу бога, вїсїї доїмонує заїсїсноу вїсїсїоу бажанїа. А коли сїєоу відірвємоу будє не дєсїтї, то коли мїнї і сїєскоу прїєдїєтєсї їти з вїсїсїма сїєїм і вєтерєсїма, і вєдїсноу цє зробїло. А коли гєсїєтї бога, то вїсїм вїсїсїоу, цє трїсїчїоуєтє мїсїтї на сїєкоу мїсїтї, а вєсїбїєрїєм прїєсїноу нїє більше вїсїсїма на дєсїсноу в м., м. м. а. Лїбї в м., м. м. п., рїшїєм доїмонує мєнє, в з божею рїшїєтїє заїсїє бє цїєкоу. Але що робїтї, коли так вїсїсїкоу відірвєтєсї тїємї вїсїсїма! Одїєм в м., м. м. п., зможї не вїсїрїєтї надї і цїєкоу будє вїсїсї, цє і до остїєнїї вїсїсїма мїсїоу житїє в гєсїєтї, во мїсїоу вїсїсїєм вон братерскїа друбею, спїєтїє за в м., м. в. Як ван вєрїсїтєлїє спїєа вєруєтємї, будє лїсїка цєрїє вєє мєнє спїєсїсїа. А в цє рїз заїємоу мїсїоу гєсїєтїєтїє по відїєсїєнїю до вїсїї милостї, м. м. пана. А цїєм відїємоу вїсїєтїє братерскїа послугїє до лїсїєкї в м., м. м. п.

З Чехїєрїа, д. 18 квітня 1653.

№ 204

1653, червня 2 (12). Під Баром. — Наказ про заборону міщанам і козакам Прирїєнї заїєкоулюєтї землї і сієкожатї кїєвськїєго маїєстрату

Богдан Хмєлїнцїєвї, гєтманї з Вїєскоу Запорожїєкї.

Ознаймумє сїєм нашїєм писанїєм обїєвїєтєлєм прєорєсїєм і казїєкоу їм мєщанє кїєвськїє, якїє от давнїх часов до маїєстрату кїєвськїєго кїєрїєтїа і сієкожатї маїєт вєдїєнїє і оїєнїє прїєвїсїма дєржїтї, і тєпер мїє хочєм, абїє в оїєнїх жадїєсїє одїєнїї (першєко лїсїєкоу нашєко утєвїєнїє) в мїлї, вїєвїдї, прєнєгабїєнїа вїємнїєнїєго вїє од когїє аїєа не тєрїєдїє в оїєнїх сієкожатїєх, так на Оболонїю, якїє і їєвїє, гдє тїєлїєко сїєкоу кїєрїєтїа маїєт і оїєнїх от давнїх часов заїєкоулюєтїє, жадїєнїє сїєкоу мїсїє, так з кїєвськїє, якїє

і посадувати одиниці собі привласнити, крім аби се не кувиди, сим вислуги нашим суворе розказуєм. А ежели би который своєвольник, спротивляючись волі і сему наразному нашому писаню, з обивателів пререквав або з козаком, в надію козацтва від би якую відменитию кривду або переслуду в синх сімюватих поминених зазначеном київських чинів і синє пеналенке кувидсе собі привласнити, такихим ми теде кожного зему ж паву полковнички київському суворе без фолги карати розказуєм. Інакше не чинити.

Дат з под Бару, юні 2 року 1653.
Богдан Хмельницький, рука власна.

Львівський державний історичний музей. Оригінал.
Опубліковано: *Дати ЗР*, т. V, стор. 86–90, № 35.
11. Казанов. *Козаки та Богдан Хмельницький в их військовій організації*. «Київська старина», 1896, квітень, стор. 75.

№ 205

1653, червень 3 (13). Табір під Баром. — Універсал про зоборону вимагати будь-яку допомогу від київських міщан

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском Запорозьким.

Всім воєні і кожному особина, кому о том відат наджаєт, неговити старцани і черні Войска нашого Запорозького в такнем за війну у войско ідучим і назад з войска повертаючим, киянини і пішим, яко видельне кондиції людем, кому толко о том універсал наш указави буєт, до візности доносим, їм видечи ми теж, же місто наше столичное Київ през рознік припади, так през неприятелі, яко і мор, упалоє єст, где і месчає в оном застоючєм знесчєлі і зубожєлі, прото ми забєгаючи ємо, аби сини до горшого знесчєні не пришли, званий їх под оборону і прєчицію нашу, даємо теде наш універсал визначеноючим месчаном омиєским для виделько оборони, суворе кождому з Войска нашого Запорозького розказуєч, аби се жалєн не жалєл в місте Києє, так од нас послани, яко і в войско ідучим, месчаном там застоючим кривди жадкоє і перенатаєчє чинити і в синх жадних данєх, так поклоно, яко чєст, пивчєл, шлєкє і напєтєчє брати і нічого дарно винєшєлєти, аби є не вєжєлєл, кєчєбє і з листом нашим єздєл, теде і теє нічого брати не чєлєчєлє, опрєчє єчє в листє нашим допєльнє буєт. А ежели би копрє своєвольник мєнє волю нашу і срєчєній наш універсал визначєним обиватєлєм крєдди якє чинєлєл і єчє себе винєшєлєл, такогого жєдєного полковничєкєм вєказаному київському срєчєтє карат. до нас не стєлєжєчє, позволєним і оному розказуєм, аби теде постєрєгал, жеби їм крєдди жєдєлєлєнє в єдє кого се не дєлєлє. Чєго теж, бєжє, оборони, ежели би винєшєчєлєнє месчєчє київськє є Києва от неприятелєлє мєлєнє удєт, суворє розказуєм, аби їх нєгдє, так в дєрєвє, яко і гдє на місєцу не турбєчєлє, так же і єдє Войска нашого Запорозького коного і чєлєчє

wego perenağabania i kradni abii ne miam. Dat z tabory z pod Bar, 3 iunia 1653.

Boğdan Hmelnyckoi, ruka власna.

Київської державної історичної музеї. Фотокопія з оригіналу.

№ 206

1653, червня 13—20 (23—30). Під Медсибожем. — Заява королю Яну Казимиру про причини війни та про умови перемир'я

Punkta supliki do najjaśniejszego majestatu jego kr. mości, pana naszego miłościwego i do oświeconego senatu i wszytkiej Rptej.

Po paktach biłocerkiewskich gotowiliśmy byli żadną miarą postanowionego pokoju nie naruszać, jakoż tych, którzy z naszej strony do naruszenia onego najmniejszą dali okazją, surowo na gardle niem mało skazaliśmy, jako to Hładkiego, Mozyrę i innych. Tylko, że ich mść pan Wojnawicz, pan Machowski i inni, którzy na Zadnieprzu z ordynansu waszej królewskiej mści zostawali, mimo woli waszej kr. mści na ludzi pokojem ułęczonych napadli, niem mało pozabijali i krew niewinną wyleli, a insze wsi i miasteczka ogniem i mieczem znieśli. Do tego że nieboszczyk jego mść pan Kalinowski, jako mieliśmy pewne dokumenta, słupiwę wojska, jako już i obozem był stanął, miał insperate na nas napadć, a my zabiegając temu, ruszyć z częścią wojska musieliśmy się, nie jednak przeciwko jego kr. mści nie myśląc, ani w głąb nie idąc, nazad wrócić się. Co ponieważ z dopuszczenia bożego stało się, prosimy, aby to w. kr. mść nam wybaczyc raczył.

Po takórczym rozruchu za bytnością jego mści pana Zaćwilkowśkiego czekaliśmy na miłościw od waszej król. mści deklaracją i na komiąg, miasto której ich mść pan Czarnecki i Machowski napadli, miast nie mało znieśli i ludzi niewinnych pozabijali.

Czemu my zabiegając, także widząc upadek na hospodara¹ jego mści, ruszyliśmy się byli ku wołoskiej granicy, a obaczywszy, że się tam uspokoiło, żadnej nie czyniąc w państwie w. k. m. szkody, rejterowaliśmy się i czekamy na miłościw deklaracją od w. k. m. i Rptej.

Prosimy uniżenie, żeby na potym w dalsze czasy przy miłościwej łasce w. k. mści i Rptej według zborowskich paktów Wojsko Zaporskie łasce w. kr. mość zachować raczył, nie ujmując nic wierze i wolnościom. A jeżeliby się w. kr. mści panu naszemu miłociwemu zdala się być wiela liczba wojska według zborowskiego postanowienia, tedy dla namowy upraszamy, aby w. kr. mść ich m. pp. komisarzów ku Pawołoczcy albo ku Białej Cerkwi w malej asystencji, nie zbliżając się z wojskami, do nas wyprowadzić rozkazać raczył, z którymi dostatecznie postanowimy o wstytkim.

¹ Василь Лутыз.

Cerkwi nasze ruskie, monastiry według praw aby przy dobrach i fundacjach dawnych zostawaly, a smia tak w Koronie, jako i w Wiel. Ks. Lit. ichy zniszczona byla, użnienie waszej król. m. prosimy.

A my na wszelaką wiadomość od waszej kr. mści pod Białą Cerkwią oczekiwać będziemy, a prosimy, aby nie bawiąc posła naszego wasza i oł. mość, raz nam miłościwy, do nas przy miłościwej łasce pańskiej skądśkolwiek rozkażać raczył.

A jeżeliby nie było łaski waszej król. mści i Rptej wszystkich, tedy lubey wasza król. mć z wojskiem następować kazał na nas, my już i broń się nie będziemy i nie życzymy więcej krwi rozlewać, ale musimy wszelakimi sposobami przemysłać o zdrowiach naszych.

A jeżeliby w czym tym prostym piarzem naszym majestat w król. mści obrażili, pokornie prosimy, aby wasza król. m., jako ludzkom prostym wybaczyć raczył, pańską swoją pokrzył raczył kłosemiej¹.

Bohlan Chmielnicki, hejman z Wojskiem waszej kr. mści Zaporskim.

Білгородъ Польскаго у Варшаві Оупіскаго.
Оублываемо Паметкою, в II. вѣздѣ I. стр. 53—56, № 12.
Паметкою, вѣд. 2, а доповнению, в III. стр. 180—182, № 13.
Михайловскій, стр. 662—663, № 253.

Переказ

Світло пролетів до найвищої величності його королівської милості, паня нашого «ахчирова», і до освітленого сенату і роти Речи Посполитої.

Після Савоградського договору ми були готові на в чому не порушили української землі миру і тому суворо скарали на горло тям, які з нашого боку дали найбільш шкідливі до порушення цього миру, як, наприклад, Гладкий, Мисуря та інші. Але їх чинили пан Набобович, пан Макишевський та інші, які заволоділи з панкою вашої милості на Заліссях², вказали проти вас вашої кор. милості на людей, якихиміе вимир, чинило з них побивали, вчинили погану криву, а діти свої з негода вимирли вогнем і мечем. Крім того, найбільш його милості пан Калашникович, — про що ми мали товчі докази, — зібраним військом і вже розвинувшись зборам, хотів нас несподівано напасти на вас. Ма, заоблигаючи цьому, мусили вступити з частинкою війська, але не заволоділи нічим проти в. к. м-сти і не бачим собі довернути назад. За те, що ми стали з провідником його, просямо в. к. м-сть вибачити нас.

Після переможного завершення війч час перебування його м-сти паня Заболотницького ми чинили милостивої дипломатії від вашої кор. милості і коштаї, чинили, яких о. п. паня Чарноцький і Милославський, вказали на нас, вказали чинили мисл і побивали чинили людей.

Щоб вибачити цьому, в такому побаченні, що вчинено назад на в. к. господаря, ми вступили було до воєнного порядку, але, побачивши, що вам уже все заготовлено, вступили, не заволодівши нічим крім доказів в. к. м., і чинили милостивої дипломатії від в. к. м. і Речи Посполитої.

Покорно просямо, щоб назад, на здобуті, з милостивої ласки в. к. м-сти і Речи Посполитої в. к. милості залишити всіх Заболотний Військо при обриваючи пакта, в перебуванні на в чому вашої милості і величності. А щодо б. к. м. м-ст, паня пануючу милостивою, здалось бавдому великим число військ, за обриваючи миром, то просямо, щоб в м-ст і м-ст ласкою вказати підготувати до вас і в м. м. м-ст, крім того, для протримів, до Паметки або й до Речи Посполитої, з невинною скаргою, і щоб коня в Милославські з військом, а ми з вами все докладно обговоримо.

Дана зваго встановлена на папірці ден. № 207 та 208.

Підкріпте просимо вашу вер. м., щоб нашим руським церквам і монастирям, і шко-
лам і правкам, зберігалися дані милостиві і фундації, а унів. як у Київі, так і у Відні
книги київської Лаври, особливо, біблія старовина.

Має чекатишися всіх відомостей від вашої вер. м.-ті від Ілліо Церквою і про-
симо, щоб ваша вер. милість, при наш милостивій, згодом згадати підкріпити на-
шого посла, якого його не згадували.

А якщо ваша вер. милість і всі Рів Посланця не будуть до нас милостиві, то
ми, хоча б в. вер. м.-ті і назвали спокую відскаку наступати на нас, але ми будемо
заставлятися і не бажимо більше кровопролиття, але мусямо всяким способом від-
рати гро шок життя.

А якщо ми в тому сам процесом нашим обновили волюність в. вер. м.-ті, то
підкріпте просимо, щоб ваша вер. м. вибачив нам, як грешим людям, і згодом поверні
нас своїм милостивим милостивим.

Кордан Хмельницький, гетьман, з вашої вер. м.-ті Віславом Запорізьким.

№ 207

1653, червня 13 (23). Табір під Меджибожем. — Лист до
кормового польного гетьмана Станіслава Потоцького з про-
ханням підтримати вимоги Запорізького Вієвска

Жанієвмілможні мчі паніє бетманіє поіны коронны, наст вієк
мілосієвіу паніє добродієвіу.

За wysłaniem posłów¹ naszych do najniższego majestatu j. k. mci
p. n. miłosiwego in desideris nostris і do wielmożności w. mci pana
naszego młciwego to nasze dyrygujemy pisanie, upraszając, abyś w. v.
młciwy pan z zwykłej swej pańskiej klemencji raczył wnieść interesę
do najniższego majestatu j. k. mci. p. n. miłosiwego, aby to wysł-
słko, co z dopuszczenia boskiego stało się w państwie j. k. mci. prz-
baczywszy, do młciwej łaski swej pańskiej przyjął nas raczył і żeby jui
więcej krew chrześcijańska zębopólnie nie rozlewała się, totaliter maj-
statowi j. k. mci і wszystkim Rzptej, tudzież і wielmożności w. mci pa-
naszego młciwego, jako regimentarzowi wojskowemu, upokorzył się ch-
stny. W czym і powtore o miłosiwią interesją pana n. młciwego uprasza-
my, abyśmy przy łasce j. k. mci. p. n. młciwego, nie rozchodząc się po
różnych państwach, zostawać mogli і spólnie nasze na postronnych nie
przyjaciół obracać sily. Także prędko ekspedycją posłów naszych uprasza-
jąc, samych siebie młciwej łasce w. mci pana naszego młciwego, jako
najpilniej oddajemy, wielmożności w. mci pana powolni і najniżsi służ-
dan w taborze pod Międzybożem, 13 lunist 1653².

Bohdan Chmielnicki z Wojskiem j. k. mci Zaporoskim.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів
№ 12696—12716, стор. 77—78. Копія з кофії зрозумілого Червоноградського і Києво-
Тарасівського, к. 147, стор. 221—222, в збірці: «Фонд історії України від і до
пана Хмельницького до і мчі пана бетмана польного коронного».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та унів-
сальні українських гетьманів, ш. 2, стр. 29. Фотокопія.

¹ Посольство очолював полковник Алевій Жданович.

² Дата за старим стилем. Про це свідчить дек. № 206.

Переказ

Росказуваний милостивий пане польскій коронови германе, кий велика милостивий пане добродію.

Підприємши свій похід до найближчої величності й. к. м., паня рідного милостивого, з волями божими, ми і до милостивості, в. м.-т. паня нашого милостивого, виставляемо їй кий лист, просим, щоб в. в. м. й. і з початку свого панського милостивого милости роздуми милостивого перед найближчою величністю й. к. м.-т. в. в. милостивості, щоб кий, пробачивши кий ми те, кий з похваленою божого ставши в германі й. к. м.-т. згодна прийшли нас до милостивості своєї панської ласки, і щоб кий бачи кров християнська з двох сторін не розлилася, ми хочемо панство покортися величності й. к. м., панскій милости милостивому і нові Руді Польскій, а також милостивості в. м., паня милостивого милостивого, як підданому рятимоткам. Знов просимо паня нашого милостивого роздуми милостивого милостивого, щоб ми в листі й. к. м.-т. в. в. милостивості, згодна замістити, ми роздуми по ринку державки, і спільні кий силі повернути на похвалу божого. Також просимо при отриманні відправку катих роски, ми виконаємо відданости на ласку в. м., паня нашого милостивого, величності в. м., паня пошди і панскій слухи.

Листо в таблиці під Меджибожем, 13 червня 1653 р.

Володимир Хмельницький з й. к. м.-т. Пйотром Запорожаном.

№ 208

1653, червня (20) 30. Під Меджибожем. — Лист до коронового обозного Саввіла Калиновського з проханням допомоги власті першій¹

Jaśniewielmożny mość, panie obojny koronny, nam wielce mić, panie i dobrodżiu.

Za wysłaniem posłów naszych do najblizniejszego majestatu j. k. m., pana naszego ml-o to nasze dryżujemy pisanie, upraszając, abyś w m. nasz m. pan z życzliwej swojej pańskiej klemencji raczył wnieść¹ gorącą instancją do najblizniejszego majestatu j. k. mci, pana naszego ml-o, aby to, co z dopuszczenia bożego w państwie j. k. m. działo się, przebaczywszy, z miłościwej łaski swojej przyjął raczył, żeby już więcej krew chryścijańska zobopólnie nie rozlewała się, totaliter majestatowi j-o k. m. upokorzyć się chcemy. Gdyż lubośmy wojska nasze ruszyli byli, ale to względem hospodara je-o mości wołoskiego¹ czyniliśmy, dając auxilium (przeciwko) nieprzyjacielowi jego, który na niego następował. W czym i powtóre o miłościwą interesją wm. m. m. pana upraszamy, żebyśmy się po różnych nie rozchodząc państwach przy łasce je-o k. m. pana naszego ml-o zostawili, a sily na nieprzyjacieli obracali. Także i o rycdką ekspedycją posłów naszych upraszając, mlciwej łasce wm., naszego mowego pana, samych siebie jako najpilniej polecamy.

Dan pod Międzybożem, d. 30 iunii 1653.

¹ У мові: wnieć.
¹ Закопа Лівка.

Він, нашого мішого папа we wzajem powolni, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporożskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Бамаронська,
№ 1321, арк. 44—44за. Київ.

Переклад

Яновельницькій м. вати вірною обіщаній, вати велені милостивий папа і добродію.

Вігравання своїя після до найкращій величисті й. к. м., папа якого милостивого, ми послыємо вам свій власний лист, просиши, щоб в. м., з прихильного свого милостивого милостивого, знову поузичити гарне алостваня перед найкращою милостивістю й. к. м., папа якого милостивого, щоб, пробачивши те, що з прохання божого ділясь в державі й. к. м., до милостивій ласки своїй нас прийняти знова, щоб уже більш крім присторока з обох сторін не лягало, бо ми певністю хочемо покаятися величисті й. к. м. І хоч який мислати вступило було, але ми зробили це малі й. м. господаря волюського, відлучи йому дошовому прати волюса, який на волюс валаді. Знову просиши про милостиве алостваня в. м. м. папа, щоб ми, не ризикуючи по різних державях, залишились в ласці й. к. м., папа якого милостивого, а своїм силк повертали на волюс. Також просиши про швидко відлучку якого послы. Найважкощіше віддаємося на милостиву ласку в. м., милостивого папа.

Дано під Меджибожем, дня 30 червня 1653.

В. м., милостивого папа, у всьому пострілі Богдан Хмельницькій, гетьман Воjsка Запорожського.

№ 209

1653, липня 14 (24). Чигирин. — Наказ почепському сотеньковій про спору заборону кривдити російське населення

Богдан Хмельницькій, гетьман с Воjsком Запорожським.

Сотнику почеповській, дивное дело, что вы без ведомости нашей, на рубежи живучи, обиды всякие чините московским людям, а мы, как в думчій згоде хотим жити и служить его царскому величеству. Для того приказываем вам сурово, чтоб есте тое своей воли чинити перестали, и тех, которых в творяе детей боярских имеще, чтоб еси тотчас помышлал, и нимх и все животним их, которые еси был позабирал, чтоб еси тотчас поворачал без всякого переводу, чтоб нас боляши жалобы от порубежных не доходили. А булет того не учинишь и всте им не отдашь, и ты ведай о том добре, что и свое потеряешь, и головою спору приплатишь, янако не чиниши.

Писано в Чигирине, июля в 14 день 1653-го.

Богдан Хмельницькій, рука власная.

ЦЛАДА. ф. Польський архив, Завоємн Росії з Польщю, 1653, стр. 1, ч. III, арк. 486. Переклад, з заголовком: «Список с листа царя в слово».

Опубликовано: Воссоединение, ч. III, стор. 331, № 176.

№ 210

1653, июля 14 (24). Чигирин. — Лист до браньявого пововди
Григоря Долгорукого про те, що почепському сотнику дано
свободу кляти не кривити російське населення

Божие милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержида и многих государств государя и обладателя, его царского величества стольнику и воеводе брянскому князю Григорью Давидовичу Долгорукову, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Писал ты к нам, к Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, по указу его царского величества, что в иурбужных гордах казаки обиды великие людям его царского величества чинят. Чего мы не ведали и не волюм тебе им чинить, потому что мы его царского величества милости ищем, и служим прямо и верно его пресветлому государству хочем, и ныне служим, и тебе добра хочем, стольнику и воеводе брянскому, князю Григорью Давидовичу Долгорукову, во всем. А в сотнику почепскому писали есмя и крепко приказывали, чтоб он злах тех всех казаков казнил и больше обиды чинить людям его царского величества не попускал, а тех, которых задержали было у себя, велел есмя спустить. По сем здрав буди и бжеши храним.

Дан не Чигирина, июля 14-го дня лета 1653-го¹.

Твоей милостию всего добра желательный приятель Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА. Ф. Польский листок, Записки Росії з Польши, 1653, стр. 1, к. III, арх. 484—485. Переказ, з заголовком «Список з браньявого листа, який писав до Браньова в стольнику и воеводе князю Григорью Долгорукову не Чигирина гетман Богдан Хмельницкий, а до государя в Москве тел лист писався з браньявоком с Алексеем Урусовым и писаньям во 165-м году июля в 28 день».

Оублюковано: Воскожайном, т. III, стр. 301—302, № 177.

№ 211

1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Хмельнича з приводу союз'явнина України в Росію і з проханням подати допомогу проти польських військ

Божие милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всеа Русии самодержицу [п. т.] его царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское зиско до лица земли челом бьем.

¹ У переказі дані інші імена. А вкази написані.

Благонадежные бывше о милости премной, которую нам твое царское величество показати изволил с стольником Федором Оброк мичманом Лодыженским, посланом своим, обидовал нас с милостию, жалованья своего, что не оставленным будем не под крепкие руки твоего царского величества. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское иному неверному царю служить не хотим, только тебе, великому государю православному, бьем челом, чтоб твое царское величество не оставлял нас. Король польский со всею силою дитюю идет на нас, погубити хотя веру православную, церкви святые, народ православной христианский из Малые всея Руси. И мы, то вестно чинячи твоему великому государству, послали есмь к тебе, великому государю, посланца нашего Герасима Яковлева с товарищи, молящися прилежно пресветлому твоему лицу государскому, чтоб твое великое государство скорее и сильнее ратно нам руку помощи послати изволил. А мы миритись не будем с хитродем лежача-выми вестя от твоего великого государства. Только скору явити нам милость свою и посланца нашего, не задержав, отпустити изволи твое царское величество, бьем челом. И чтоб твое великое государство за многие лета здравствовал и царствовал, царя вечного усердно молим.

Писан в Чигирине, августа 9-го дни 1653-го¹.

Вашему царскому величеству прямые и верные слуги и подьяки, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійської архиво, стор. 165501, арс. 12—14. Переклад з запискою: «Список с листа, в коем писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с посланцем своим Герасимом Яковлевым с товарищи в вышешем по 165-м году августа в 29 день».
Державина публична бібліотека Української РСР, Північна українська бібліотека Київського університету, № 22457, т. I, стор. 293—295. Копія з копії: Спубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, Харьковского, стор. 371. Повторено: т. III, стор. 365, № 184.

№ 212

1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до лугинського воєводи Федора Хилкова з проханням пропустити посли, які йдуть в Москву

Божкою милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества околничему и поеводу, князю Федору Овдрийовичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, поклон своей отдаст и здравия доброго жинит.

¹ У копії датовані словом: А вину написаво.

И милнх справх пославиох наших пославочи до великого государя его царского величества з грамотами, просим, даби их не задержив, твою милость отпусти скорю до Москвы, там едучих і назад к нам говорювачицх, і дабы в них приятельскую указал, што ми заданит повинни будем. При сем здрав буди і богом храним.

З Чагирна, 9-го августа 1653-го.

Вашей милости во всем жемчужный приятел і слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Архив: Божиею милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русии самодержца і милого государя государя і обладателя, его царского величества ополченному і вождю, князю Федору Ондриевичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Малороссийский архив, стовп, №5021, арх. 52—53, Оригинал.

Там же, арх. 5. Переклад, з заголовком: «Перевод з белоруского языка, што писан в Путивль і околочину по князю Федору Ондриевичу Хилкову, гетману Богдану Хмельницкому в панованні по 1654-го року августа в 26 днень. Опубліковано: Богословские, т. III, стр. 363—364, № 102.

№ 213

1653, серпня 9 (19). Чварин. — *Лист до патріарха Ніхона з проханням клопотатися перед царем про похоронення України з Росією та про допомогу у війні проти Польщі*

Божиею милостию великому святителю, святейшему Никити(ну), патриарху царствующаго града Москвы [и] всея Великия России, господину и пастырю его великому святителству, Богдану Хмельницкой, гетману Войска Запорожского, и все Войско Запорожское князю и свиренно до лица земли челом бьем.

Будуще мы о ревности, яко же твое великое святительство ревнует к господу боже вседержителю, по вере православной, по царям божией и во всем народе восточнаго благочестия, просим твое великое святительство, да изволит быти о нас ходатай к его царскому величеству. Да подает нам от великого государства своего руку помощи и рать, аки отпустит в поночь на лязов, понеже мороть призоидет на нас со всего славяно-христьянской от земной потребности хотей. Мы же служим неверному царю не кодем, то точно православному государю его царскому величеству челом бьем, и да под крепкою его великого государства рукою и покрове[м] яребудем, господя бога молим. И твое великое святительство, ходатай о нас ко богу и к его царскому величеству, прочем о сем же; и сугубо великое твое святительство проси[е] молим: ꙗко не возвратити поспавцеи наши, Герсимом Яковичем, от его царского величества и от твоего великого святительства к нам тогда, но скоро.

с словом и помощью великого государя его царского величества не удержиши, к нам да возвратится и да обрзудет нас. Паки и паки твою великому святительству молимся и молитвам святым и благословенн себе вручаем.

В Чигирине, 9 дня августа 1653.

Вашему великому святительству во всем исполненье слуги и подожки Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Мазурин, сир. 1739, лок. 1—2. Копия.

Судьбинович: Пивитинок, вид. 2, з дополнениями, т. III, стр. 192—193.

Степан в Московском обществе истории и древностей российских, 194.

№ 8, разд. IV, Санкт, стр. 53—54.

Восхождение, т. III, стр. 364, № 183.

№ 214

1653, сентяя 12 (22). Субботе. — Лист до патриарха Никона з высловолением обязанности за сирчимя виршеюмо питання про возз'єднання України з Росією та з проханням послонатися про воєнну допомогу

Божиею милостию великому святителю, святейшему Никому, патриарху царствующаго града Москвы и всея Великия Россия, его величество святительству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское смиренню подожкою ног святительских челом бьем.

Благодаряемъ бышше от великия милости пресветлаго царскаго величества, к нам указанна, яко веру православиую церкви, родъ благодетства восточнаго и нас, примахъ слугъ своих, его царское величество ущедрити и пожаловати изволиа и под крепкую руку не отлучио прити намериа, богу милостиному и вечетней милости его царского величества о сем благодарим. Твое же великое святительство молим: да изволиши о нас к богу и к великому государю его царскому величеству усердней ходатай быти, да помощи руку подаст нам на врагов нашу скорейшую и прескорейшую ратню своею великому государскому, да в безпомощным нам, что зло сотворят, и вознесется рог их вечетный. О сем паки и паки молим и просим, да ускориет его царское величество и не оставит нас и ваше великое святительство да не изволиет нас отвергнати, но молитвами святыми и благословением великим да благоволит покрывати и во отческой милости чадолубию хранити, ей же и вручаемъ.

3 Субботова, 12 дня месяца августа 1653.

Твоему великому святительству прямае и верные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Мазурка, спр. 3739, арк. 2—4. Переписка.
Опубликовано: Памятники, изд. 2, в дополнении, т. III, стр. 182—184.
Часть в Московском области истории и древностей российских, 1989,
№ 8, разд. IV. Свод, стр. 54.
Богословские, т. III, стр. 362, № 106.

№ 215

1653, (серия 29) *версия 8. Бирки. — Лист до Яна Каш-
мара з пропозицією миру*

Найсчастней и непобедимый милостивый королю, пане наш много-
милостивый.

По многих высылках от нас посланных грамотах до вашей коро-
левской милости пана нашего милостивого с верным подданством на-
шим, посланных мало не через все лето ожидали есмя вашей королев-
ской милости пана нашего милостивого жалования, которой и по се-
речи не получили. Явно то, что несчастье ваше соделовает, во то видим
явно, что твоя королевская милость, разгневавшись много, гнев свой
панский на нас слуг и подданных и на участке земли своей разлиты
своими еси. Мы с нашего природного подданства покорения своего
своим прощением до престола вашей королевской милости пана на-
шего милостивого, моля смиренне, чтоб ваша королевская милость, пан
аш милостивый, уволостившись над нами, никакими слугами и
подданными своими, и яко пан милостивый прошлые дела, которые
кволением божиим чинилися, простити, до прежней милости своей пан-
ской принять изволила, поводержав гнев свой панской во изволение
этому, хотя чрез их милостивых панов комиссаров известити изволила,
на которой мы претавши, тшатины будем свора, томо одержим милос-
тивное прощение. А печаль чрез так много протити кроме христиан-
ской земле нашей знатными и радетьельными услугами нашими, хотя
намо наименшее поведание вашей королевской милости придет на
чужем рубеже, потешим и здравем вашим Речи Посполитой воздадим,
ица по сие времена ровные люди нас превратными совмолвали совеща-
ми, за которыми о милостивой вашей королевской милости отпачи были
чю жалования. Наме слышав, уволостився и желавши, чтоб быде
чюва христианская не родевалась, кую покоряем пред престолом
вашей королевской милости, смиренно молим, чтоб ваша королевская
милость не допустит войска приближати к нам. Без замолчания волю
эмо панскую чрез их милостивых панов комиссаров или чрез кого воля
ваша королевская милость нам известит изволила, и мы на том притати
чюва будем, на которую милостивую ласку и панского жалования
радостью на месте ожидаем, а ни о какой нашей неправде не мыслим
и поминати не будем, только и третично о милостивом жалованье
вашей королевской милости смиренне молим, егда же встаню панской

просим милости, которой естли еще потому челобитью нашему не одержавши и естли б ваша королевская милость на нас наступати изволят, тогда с великим жалованием нашим повелете есмь по чужим утлах рожидити. О милостивой однако вашей королевской милости, не усмеваясь о жалование, тем челобитьем нашим, если бы есмь в чем престо вашей королевской милости оскорбили, о прощении zelo просим. И по сем сами себе с выжайшим¹ услугами нашими в милостивое жалование вашей королевской милости яко нанужайшим¹ тручаемся.

Дан с Боржа, 8-го дня месяца сентября 1653¹.

Вашей королевской милости пану нашему милостивому выжайше слуги и верные в подданне, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском вашей королевской милости Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Посольская переписка, Записки Росии в Польщю, 1653, стр. 7, арх. ВГ—90. Переказ, з заголовком: «Перевод с польского языка».

№ 216

1653, (серпня 29) версия 8. Бірки. — Лист до коронного канцлера Стефана Кориціньского відносно перевар'я

Ясновельможній милостивий пане канцлеру великий коронний, наш многомилостивий пане и добродію.

Был есмь уж того помышлявья по одних несколько челобитки: наших до престолу его королевские милости, пана нашего милостивого, в скором времени узнаем милостивую панскую ласку, а ныне услыши есмь пана нашего милостивого разгневание на нас, слуг своих, войско своим к нам тигнути розказати изволят. Мы по должности подданства своего, отдаючи до его королевские милости лист наш, панского поблаштвующи милосердия, и имя милостивого пана унижено упрашиваеи, чтоб на нас милостивый пан, яко первый сенатор королевский, честное свое в том до престолу его королевские милости, пана нашего милостивого, ввель изволят прощение, чтоб уништовилася изд нами, в подданными своими, до милостивые ласки своей приняти и волю свою государскую, чю бы по нас требовати изволят и не приближалася бы к нам с войском. А мы купно на волю его королевские милости, пана нашего милостивого, полагаемься, и что прошлые дела верными прислугами нашими готовы есмь воздават, за наступившем ваменшого розказавья его королевские милости пана нашего милостивого, боге убо видят, истинно упокоремься его королевской милости, и ни о какой не мыслим нещирни. Хотя то за непригожими советами прошлых времен, тако со гвуть

¹ У переказі донесені слова: А низку написано.

бежит то чинилось, ныне ж осмотрись до его королевские милости, пана
зачего милостивого, яко до природного приткаемься, желаемы, чтоб те
дети на испривитней посторонних обше обратились. Только в вторично
зачего милостивого пана здело прохотю, чтоб наша милость, наша мило-
стивый пана, в том своем прохотю не изволял отговариватись, чтоб их
дядьство панове комисаря высланы были из войска, не приближаны
к нам. Когда же естли бы сталося неподобно, чтоб себе не учинили
случая, а господь бог всемогущий увидиловитесь без пролития крови,
смерти. На то время повольные услуги наши и сами себя в милостивую
дядку вашей милости моего милостивого пана прилежно зручемься.

В Борку¹, дня 8 сентября лета 1653-го².

Вашей милости нашему милостивому пану во всем желательные
и повольные слуги, Богдан Хмельницкой с Войсвом его королевской
милости Запорожским.

ПЛАДА, ф. Польский архив, Записки Речи в Польше, 1653, стр. 7
арк. 91—92. Переклад, з заголовком: «Грешная о польского листа, что писан
к канцлеру королевскому Богдан Хмельницкой, гетман с Войсвом Запорожским»

№ 217

1653, (сентября 29) вересня 8. Бірка. — Лист до королеви
польского гетьмана Станіслава Потоцького про готовність
зробити мир

Wytydaliśmy po tak wielu suplikach, do majestatu jego królewskiej
mości, pana naszego miłościwego, wnoszonych, miłościwej łaski pańskiej,
ale z wielkiem żalem nam przychodzi, gdy alyszeliśmy zapewne, iż miasto
pańskiej klemencji, jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego,
gniew pański na nas gotuje. Zaczynno my, jako wlewni poddani, szczerze
spokarzając się, duryżujemy suplikę naszą do majestatu jego królewskiej
mości, pana naszego miłościwego, upraszając wielce jego królewskiej
mości, oby jego królewska mość, pohamowawszy gniew swój przeciwko
nam sługom i poddanym swoim zawzięty, do dawnej łaski swojej przy-
jął nas, a wolę swoją pańską, szczeroby od nas potrzebował raczył, bez
prelegacji, nie zbliżając wojsk ku nam, przez ich mościów komisarzy
raczył opowiedzieć, a my przestoń na tym gotowi będziemy, gdyż i szczerze
jego królewskiej mości, panu naszemu miłościwemu, spokarzamy się,
odraczawszy wszystkie obdobyne postromych ludzi perzwazaję, za którymi
po te czasy uwiedzeni byliśmy, co było tylko z łaskom naszym a uciechą

¹ У перекладі Борку.

² У перекладі додано слово: А воиш королеви.

nieprzyjacielską. Wolimy zaraz, skoto jeno nastąpi miłościwa łaska jeg: królewskiej mości, pana naszego miłościwego, chroćci na prośbieniu: nieprzyjaciół Rzeczypospolitej sily i tego wetować uszczerbak, aniżeli z: bogodnie krew chrześcijańską wylewać, do czego abyś waszmość, nasz miłościwy pan, suam auctoritatem adhibere raczył i do jego królewsk: mości, pana naszego miłościwego, przyrzecmy był, aby bynajmniej i szczerym naszym poddaństwie nie wątpiąc, wolą swoję pańską przez sz: mościów pp. komisarzyw nam oznajmić raczył i nas pod pańską przyje: raczył protekcją, a wojskom aby jego królewsk: mość zbliżyć ku nam nie rozkazal, (gdęz by to, jeżeliby wojska zbliżyły się, nie bez rozlania kraw: być musiało). Uprasamy wszachmocności boska, azali poda łaskowe mi: nierdzie, że bez żadnych przeciwnych sposobów pokojem świątym obdarz: tylko i powtórze waszmości, naszego miłościwego pana, prosimi o mi: łościwą do jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, interesję a z tymi sami siebie z powolnymi usługami naszymi miłościwej oddaw: my łasce.

Z Borku, dnia 8 7bris 1653.

Бібліотека Заможських у Варшаві, № 1807, арх. 99. Копія, з заголовком «Корса Іако до ієзуїт у Бресті».

Судьбошлюбна Іа. Корсичинка, Неповідомі листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗМТШ, т. 142, стор. 179—180.

Переклад

Після подоби величності його королівської милости, панни нашого милостивого, рідку приїхав на сподівання на милостиву панську ласку, але великої жаль та гіршину, коли почув владено, що замість панського милостивого Б. К. М. П. К. М., тутим нем панській гнів. Тому ми, як віросповідаль, щиро покорохочена, виправляючи оше проказав до величності його королівської милости, пани великого милостивого, діже просимо його королівську милость, щоб біже королева милости, погумуванням оше гнів проти нас, своїх слуг і підданых, пробила нас до даної своєї ласки і, не кажа жерою до нас відказ, через їх милости пани комисаря велелі без затримки вислати свою панську волю, щоб ми знали, що зовсім винити нія нас. Ми тутим буже відповідаємо тей, бо щиро покорохочена його королівської милости, пани великого милостивого, відказуєши всі лінейміри амальваня сторонами долей, пани до що часу ми були обманути, що було тільки нам на шкодо і на радість ворогам. Паним тепер, як тільки настине милостива ласка його королівської милости, пани великого милостивого, погумуванням своїм силем на змирення ворога Тейв Пискоделей і тей від шадуваний втрами, анім силіаю проказати християнську кров. Щоб наша милость пан наш милостивий, своєю повелею зовсім до цього прогнати і заступити за ві перед його королівської милости, паним великим милостивим, а також щоб, не гунувачиско, у велику вірності відказати, зовсім винити з нас само панську нас через їх милости пани комисаря і заклика пробиати нас під свої панській милост, а щоб його королівська милость не наказував ніскаляні казняться до нас (бо найбільшо казняться, то не обділяти без відповідности). Просимо височити божавности тей милостивий — обслуговати нас святим способом, щоб не було нікаля в роках діш. Тільки знову просимо велику милость, великого милостивого пани, що кінтине клопотаний перед його королівської милости, паним великим милостивим пани а листим відданами з великими послугами на вашу милостиву ласку.

З Бресту, дня 8 вересня 1653.

1653. кінець вересня. — Лист до мовдaviaнського господаря Стефану Геротіа з пропозицією мирних відносин

Текстetés és nagyságos havasalföldi vajda, mi kedves jóakarónk.

Valamint hogy nosod azelőtt jóakarót mutatá, mely köztünk vi-
gázzó vala, most is megrutató, mikoron az mi követünk az nosod diti-
gias által continuálták utjelkét, az erdélyi királyhoz mervén, jóakarótját
mutatái hozzája, melyért igen köszönnjük nosodnak; mi is azt az jóka-
rát, melyet mutatott nosod, megörögzöljük; de az mely jóakarat volt
legelőbbszer, végig meg legyen köztünk, kik keresztény fejedelmek va-
gyunk, orientalis orthodoxa anyaszentegyházatól függők. Az mely havas-
alföldi rabok voltak nálunk, békével bocsádtottuk őket, a nem parancsol-
uk, hogy megbőrösítsák őket, sőt levelekkel bocsádtottuk vissza őket. Az
mely jóakarat volt köztünk az előtt (és most valamennyire megzavarítta-
k) tartassék meg alfirmaliter, mint az előtt és az mely jó szökése vala
nosodnak az előtt, követeket bocsátván, és minden jót kívánván, és
minden hírekről tudositván bennünket, most is kérjük nosodát, azon jót kí-
vessék hívelt. De hogy az mi linket élvezse nem valami hálaadásban,
hiszen jóakaróink ottalnak mellett lelkét az istennek ajánrálta, mely dolg-
ot meg nem fordíthatni; mert az isten akarja volt az. Nosod pedig
hiszt ne adjon az mi gonoszakaróinknak, részünkről is ne legyen nosod
ötöges és az mint azelőtt voltak, ennek utána is azon hit legyen
azek és ha miben fog parancsolni nosod, készek vagyunk szolgálni
nosodnak, nem is kell, má, az kis orthodoxus keresztények vagyunk,
agy az keresztény véronitásban gyönyörkedjünk, hogy gonosz akaróink
a ne állítsanak. Valost¹.

Budaen Chmelniczeky, hetman Wojška Zaporeskiego.

Універсальное прощальное слово. Переказ, з мовлення: «Смиренно
Будячи в мійській василити».

ЦІЛА УРСР у Киші, Ф. Кошовий гравит російських сьвіт та універ-
сальне українське єтимологія, с. 2, стр. 15. Фотографію.
Смольніковська Славка, т. 1, стор. 276—279.

Переказ

Елмывішій і милостивий мовдaviaнській господарю, дякуючі вам доброті.

Ваша милість, як і раньше, так і теперь, питерима єдині відносини, що між нами
существуют. Тем, що прощались через свої волеюсние послани вікши, ми до сегопред-
сказа нежте йшли, за що добротність ми дуже велику вишій милості, і за доброт-
ність, що велику милість прощали, ми віддячимо, як і далі віддячимось
всїм відносинам, як були вони спочатку між нами, як між християнськими людьми,
и відрають до єдиної єдиної християнської вери. Молитвувати повинити, що в нас
був, не відрається з божим і милостивим і не забави і відрається і з истиною.
1. діли відносини, що між нами були — і тепер мби треба зупинитися — треба
не бачити відрається, і як велику милість раніше прощали послани і через так бачити

¹ Цяка віра і дякуючі перекази.

нам всего найбавшого і про все правилих заступ, так і т-во простили про зважуватиш добрі звичі. Шо кая сян загинув не у бою, а вдала був змисл серед добрих і вдали, то цього ями не можна повернути, бо на то була воля господня і Нейка воль. Милость не дощери наших королем і у вас нехай не буде причина на дощери воль милости і на ранше, будемо верити одні одному, і на герман будемо зробити що що вашій милости буде подобно, і не дозволимо нам, православним християном тинитися з того, як промилуватися кров'ю християнська на радість ворогам нашим Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького

№ 219

1653, жовтня 28 (листопада 7). Шаргород. — Лист до російських послів Родіона Стрешнева та Мартен'яна Бредізіна про те, що підготовка до наступних воєнних дій перешкоджає їх прийняттю

Божією милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русии самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества ближнему стольнику Родіону Матвеевичу Стрешневу да дяку Мартен'яну Бредізіну, послом полномочным его царского величества, Богдан Хмельницький, гетман Війська Запорозького, со всем Войском Запорозьким здравия и долголетия от господа бога желает.

Уразумели мы з грамоты его царского величества, яко посланников наших, Гарасима Яковлева с товарищи его, что его царское величество нас, прямих слуг своих, милостию жалует и на знамение милостивое жалование свое, твою милость к нам прислал. И мы уже давно ведомость милостию от его царского величества ожидали, семя еш под Боржом со всем Войском Запорозьким Войсками, яко и с замком крымским со всею силою пошел был против нас, и аж от Бару, послышав о нас, что так с вашими Запорозькими Войсками, яко и с замком крымским, идем, поворотился назад, аж за Каменец-Подольский, и так шол Жванцом околался. А мы от войск королевских только за 12 миль стоим. Только же наше войско с их войсками что день имеют бою. Ди чего мы ваших милостей просим, чтоб есте милость ваша не кручинились и там до времени пристовного в Чигирине повороту нашего околался. А мы, кой час бог всемогущий даст, что доброго тут учинити и перелой восточных от новгород оборонити, не ошеслем к вашим милостем послещитися и о всем по повелению и указу его царского величества достаточной имети будем роговор. А тем временем вашим милостем велели семя, чтоб всякие были там довольности. Тако ж вашу милость своего посланника до его царского величества шлите, что мы как и сперва через наших послов, и ныне прямими слугами его был обещаемся и не мыслим никому, кроме его царского величества, рабати. А при том долголетнего здравия милостям вашим желаем.

Дан в Шаргороде, дня 28-го октября лета 1653-го.

Нашим милостям всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским¹.

Ради б еси милость вашу зде у себя как скорее выдет и изустно милостивое жалование его царского величества уточнить, но что тут в тех войсках чюмоземских меж иноверцами татарами о такихных делах отергательно починати надобно.

ЦШАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийский список, 1653, стр. 3, арх. 127—128. Переписка о жалованьи «Словеса с листа, ежем послан к спольнику к Родиону Стрельнику да к дяку к Марчалуку Вредилуку Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и в Москве тот лист прислан в означенном по 162 и году ноября в 20 день». Опубликованно: Альт КИЭР, т. X, стр. 66—70, № 33XVI. Восстановлено, т. III, стр. 486—487, № 209.

№ 220

*1653, листопада 8 (18). Від Баряж. — Лист до помісників
послія російського вряду Василя Бутурліна, Івана Лафер'єва
та Ларіона Популіна у зв'язку з рішенням прийняти Україну
до складу Росії*

Ежекоже милостиво великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и великих государей государя в обладателя, его царского величества послом полномочным, боярину и вкнестнику тверскому Василью Васильевичу Бутурлину, окольничему и вкнестнику муромскому Ивду Васильевичу Ольферьеву, думному дяку Ларьону Дмитриевичу Лоухину, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского со всем Войском Запорожским здравствовать при благоволении от господа бога желает и поклон свой отдаст.

Грамоту через Лаврентя Кавусть, посланника нашего, от его царского величества принесли, радостно прочитав, слушали мы же его царское величество, яко царь справедливый, не отпущаючи царской восточных, нас со всем Войском Запорожским под крепкую руку принимает и милостиво жалует, за которую милостивую ласку и великое жалование мыско его царскому величеству до лица земан челом бьем, и мы многолетно государьствова до бога всемогущего усердно волюм. Аже зде достаточного о всяких делах с нами роговору, милость вашу его царского величества к нам присладе, с того утешаемы по приснолу е ради бы есмы точное по указу его царского величества, с нашими милостями всему учинити досит и приснолу нашу его царскому величеству повидали и во всем на вечан времена грамотою ствердали. Только что уже теперь до войск королевских и до самого короля блиско пришли есмы и во всяк день наши войска с королевскими искот потребу, трудно нам самим зараз воротачна. Але скоро бог всемогущий, за счастьем

¹ У зв'язку з дописом слова: А від тих писеман.

государственным его царского величества, даст нам с королем расправивши, тот час к вашему милостю прибудем и о всем разговор будем иметь. А тепер, кды уже до короля так с нашими запорожскими, яко крымскими, гайдаками и всеми иными татарскими войски зближались есми, теде король околался под Жванцем за Каменном-Подольским и в таборе великий голод и нужда, много немцев умирают, яко истада имем знака. Даи того, гаче ваша милость до звороту нашего промолчать в Переяславль и писать к его царскому величеству, чтоб в те поры рать свою в нашу землю выправлять, потому что мы уже со всем его царскому величеству под крепкую руку поддаемс. При сем милостем вашим долголетно здравствовать желаем и поклон наш отдаем.

Дав с табору из-под Бару, ноября 8 дня 1653 года.

Милостем вашим всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским¹.

Мы ради бысмо зараз и тут с милостями вашими видетс и присугу нашу, где воля милостей ваших, вымогали, але же тут войска из татарские и сам хан крымской с нами вместе, которой тому соединению с православными нашему неприятелю ест, трудно зараз того чинити, потому, скоро бы татары тои увидели, тотчас бы нас тут же отступили и, змовняши с королем як неприятелю со всех сторон на нас бы воевали, але в том тихо треба поступовати, кдым бог всемогущий нам свидетель, что за прямая слуг его царскому величеству поддаемс и скоро тут с королем разделаемс, на знак прямая службы наша присугу выкупаем.

ЦТЛАДА, ф. Малороссийский архив, стов. 94/926, ч. II, арх. 68-71. Переклад.

Опубликовано: Листы ЮЗР, т. X, стр. 167-168 (в украинц).
Воссодавание, т. III, стр. 497-498, № 210.

№ 221

1653, грудня 7 (17). Табір під Гускатином. — Лист до косяв російського з'їзду Василя Бутурліна, Івана Алафер'єва та Ларіона Лопухіна про закінчення воєнних дій та скорий приїзд у Переяслав

Божією милістю великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества ближнему боярину и воеводу тверскому Василию Васильевичу Бутурлину, околничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичу Ольферьеву, думному даку Луариону Дмитреевичу Лопухину, Богдан Хмельницкий, гетман Вой

¹ У перекладі дописні слова: А на особом листу написано.

ска Запорожского, со всем Войском Запорожским здравия и долгоденствия от господа бога имети желает.

Как есмь того желал утвердио, дабы есмо посланное¹ совершенно даровые уделити вамне к его царскому величеству видели и его² дождался, так и ныне³, понеже господь бог желанию нашему и молитвами всего православна чинити доволно⁴ благоволяет, мы, удаша о приезде милостей ваших, утешилися есмь и со всем Войском Запорожским возвращенися вступити⁵. А чтоб есмь тому всему уныши доволно⁶, и о всех делах с милостивым вашим разговорился⁷, дружины служивыя его царского величества уменьшилс⁸, сам явлю до⁹ Переяславля идем, где же не печалыся¹⁰ извольте милость ваша на том месте ждать. А мы ни в кон вном, тоямо¹¹ по обоим всю нашу надежду на его царское величество покладеам¹². А то объявляем¹³, что король польский¹⁴ с татарами пошрлся, а мы с ним и в очи не видалися; имеют тот замысл: как с татарами, так и с нашими землями¹⁵ на его царское величество поевать. Да¹⁶ и нас татари о том просили, но мы им отговорили и вскоре назад возвращилися¹⁷. Для чего¹⁸ просим, чтоб есте милость ваша о том его царскому величеству известили, чтоб рать свою велел слати и вскоре ити¹⁹. А мы за достояние его царского величества и головы класти готовы есмь. А при том жалованью²⁰ милостей ваших приложно вручяемс.

Из табору²¹ из-под Гуситина, дня 7 декабря, 1653 году.

Милостивей ваших всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малороссийская архив, св. 12582, ар. 29—31, Переписка, в заголовке: «Перевод с листа белоруского письма, что писал к боярину с товарищи Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, а к го-

¹ У другому переказли: щоб благополучно.

² У другому переказли: сонго.

³ У другому переказли: сонго.

⁴ У другому переказли: исполнен.

⁵ У другому переказли: назад возвращенися.

⁶ У другому переказли: по все исполнили.

⁷ У другому переказли: разговору чинилися.

⁸ У другому переказли: били.

⁹ У другому переказли: н.

¹⁰ У другому переказли: где не случилися.

¹¹ У другому переказли: ни на кого иного, только.

¹² У другому переказли: полагали.

¹³ У другому переказли: а о том ведомо чиним.

¹⁴ Само польскийя у другому переказли відутки.

¹⁵ У другому переказли: имеют замысл с татарами и с нашими землями.

¹⁶ Само клан у другому переказли відутки.

¹⁷ У другому переказли: опоздали и вскоре назад возвращалися.

¹⁸ У другому переказли: того.

¹⁹ У другому переказли: послать и тот нас ити.

²⁰ У другому переказли: при бим лабо.

²¹ У другому переказли: дан из табору.

сударю к Москве тот лист прислан в означенном во 162 м году декабря в 27 день.

Там же, стр. 36—37. Переклад, в заголовном: «Перевод с листа гетьмана Богдана Хмельницкого, который лист прислал на Переяславля жителям старца Сергеева монастыря строителя старца Арсения Суздальца Переяславского вольно с черкасами с Евстахию Ромашковым да с Фетием Герасимовым в означенном во 122 м году декабря против 22 числа вписан».

Специально: Акты КЗП, т. X, стр. 190—191 (в приложении).
Восстановлено, в III, стр. 500, № 213.

№ 222

1653, грудня 20 (30). Корсунь. — Універсал про надбавку Межигірському монастирю села Чернин

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском Запорозьким.

Ознаймуєм тим писаном нашим кождому, кому о том відать важит, неованте паном полковником, асаудом, сотником, атаманом і всеї черни Войска нашого Запорозького і вшелякою клядиче людем, як ми, видечи самую слушность і угаждівши в тоє, же преведлєбний отец ігумен межигорський до всеко братиско єст зинсечен в іміньях монастирских межигорских през Радивила і иних неприятелєв церкви божьей, ми теде маючи респект на такоє зинсеченє мєста святаго, даєм село Чернин в нагороду того з подданним з уживанє вичкоє той святаї обители Межигорской, до всеми повяжтєлим, приваљностємим, з давних часоє до того села належачим, то єст з даню медовою, дованнє рыбнине, сенжатин, бераме і пуччєм монастирєв Межигорскому, приклакуєи сурово, аби в той маєтности помененої в сєлї Чернинї і належностєх помененому монастирєв так з старших, яко і мєвщих вшелякоє клядичє людеї перешкоди жадной ни в чєм не важидлєсе чинит, под строгим войсковим каранєм, за найменшою помененого отца ігумена і черницє монастиря Межигорского жалоюю. Подданним теж тамошним роскалує, аби се ни во вшелякої повинности знайдовали і послушним мїсцу святому Межигорскому били, іначєй не чєкаєи; а непослушних воле будєт превед(є)бному отцу ігуменови і черницєм, того монастиря належачим, карат, яко подданнє мїста святаго, ведлут проступкоє их. На се для певнише і лєпшеє віри, сєє лист даєм превед(є)бному отцу ігуменови і черницєм монастиря Межигорского, с печатью войсковою і поданєм руки нашеє власноеє.

Дат з Корсунї, року 1653, декабря 20 дня.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Іоан Виногоский, еверальний писар войсковий.

На зворотї: Універсал на Чернин Богдана Хмельницького, року 1653, декабря 20 дня.

Архів Львівського відділення Інституту історії Академії наук СРСР. Колекція актів Київської козачої палати, № 9. Оригінал.

ЦДАДА, ф. Ротшильдівський архів, Київське гониме, 1686, кн. 10, арк. 161—162 зв. Переяслав.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Виздач рунічної,
№ 15049, арк. 16. Згадка.
Сучасні видання: Актів ЗР, т. V, стор. 90, 20-25.
Історія України в докум. і малюв., т. III, стор. 249, № 194.

№ 223

1653, грудня 21 (31). Корсень. — Лист до російських послів
Василя Бутурліна, Івана Алафер'єва та Даріона Лопухіна
з запрошенням прийкати у Переяслав для переговорів

Божією милостию великого государя цари и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и многия государств государя і обладателя, его царского величества боярину божіюму и наместнику тверскому Василю Васильевичу Бутурлину, окольничему и известнику муромскому Ивану Васильевичу Офферину, да думному дяку Даріону Дмитревичу Лопухину, послан подмошоним его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, здравия и долголетия от бога всемогущего верне имети желаем.

Визв мы подлявную ведомость, что милость ваша в великих делах от его царского величества до нас идете, и уже две грамоты, а ныне третью до милостей ваших посылаем, умоваємо просим, чтоб милость ваша в Переяславе нас ожидала. Пошли было есмь уже і сами впряма до Переяслова, надяכיםя там ваших милостей застать, но для некоторых ваших войсковых дел сего ради велики милостей ваших просим: извольте, милость ваша, как скорее до Переяслова ехать и о всех делах, его царскому величеству и нам надежных, там в Переяславо переговоритися, для того и Ивана Федеренка до милостей ваших посылаем, чтоб до Переяслова препроводил. И как скоро ваша милость в Переяславо будете, тотчас, не медля, вам знати давайце, тогда и мы до ваших милостей поспешимся. А как скоро не Путяво рушитесь, тоже вскоре до нас канова ни есть гонца своего высылайте.

А если бы ваша милость до нас ити не хотела, тогда бы войска ваша в сумнении быти имели, развеже мы милость его царского величества некоторым и старшинам вашим объявили есмь. Нине же надобно в то получать, чтоб неприятель, как его царского величества, также в вас, хотещ не востанити, которой кобыни сила и нужно великою примера есть. И мы изказали перемирья с вами не чинили есмь, посланца — милостивом жалованье его царского величества, что нас под крыле свои и милостивое жалованье приняти изволила. Больше сего, когда бже комугоуши в добром здравие нас с вамию милостію снесет, обо всем пространнее словесно разговор меж себя имети будем. По сем милостивому жалованью и притеству ваших милостей прилагаю вручаемся.

Писан ис Корсуна, декабря в 21 день 1653-го году¹.
Милостям вашим во всем желательные приятели и слуги Богдан
Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

На звороті відмітка: Государю члена и бояром.

ЦЕДАДА, ф. Малеросійський привіз, стор. 71 5682, арк. 10—12. Пере-
клад з заголовком: «Список с листа боярского писма, что писал к бояр-
ну и Василью Васильевичу Бутурлину с товарища Богдана Хмельницкого,
гетмана с Войском Запорожским, а ко государю к Москве тот лист присла-
н в вышнемом во 162-м году гевдая в 2 день».

Там же, арк. 73—75. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа, что
писал к боярину и Василью Васильевичу Бутурлину с товарища Богдан
Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, а ко государю к Москве тот
лист прислали в вышнемом во 162-м году гевдая в 2 день»¹.

См. также: Акты ЮЗР, т. X, стор. 197—198 (в примеч.),
Воскресенским, т. III, стор. 503—504, № 216.

№ 224

*1653, грудня 24 (1654, січня 3). Чигирин. — Лист до росій-
ських послів Василя Бутурліна, Івана Ларіона та Ларіона
Лопухіна з проханням поспішити у Переяслав для перегово-
рів»*

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Руси самодержца и многих государств государя и обладателя его царского величества, ближнему боярину и наместнику тверскому Василью Васильевичу Бутурлину, окольничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичу Олферьеву, да думному дяку Лариону Дмитриевичу Лопухину, Логдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, доброго здоровья от господа бога желает.

Утешиваясь есмь великии, что дал нам звать посланник наш Иван Федоров, что милость ваша ис Путивля, по письму нашему, до Переяслава рушились. Но желаем себе того, чтоб милость вашу в добром здравье видели. Как есмь через посланца нашего милостей ваших

¹ У перекладі дописані слова: А винну дописано.

² Цей переклад значно відрізняється від згаданого нами тексту, і тому відомо його походження: «Визнач ми ведомость подлинную, что милость наша о великих делах от его царского величества к нам даде, где уже грамоты дае, а ныне требаю до милостей ваших посланем, унизково просим, чтоб милость ваша в Переяславлю ак отидали. Показан было уже и есмь грядно до Переяслава, выходящю там милостей ваших звать, но посланец, что милость ваша еде в Путивль, поворотила есмь ток временем до Чигиряна для некоторых дел наших войсковых. Тогда zelo милостей ваших просим, извольте милость ваша вскоре до Переяслава съехать и о всех делах его царскому величеству и нам выложити так в Переяславлю роговоритися и для того Ивана Федорова до милостей ваших посланем, чтоб в Переяславль прибрело. И как скоро ваша милость в Переяславлю будет, к нам без здержания, а ни час давати дайте, тогда мы до милостей ваших посланем. И как ис Путивля вы поедете, ток час к нам гонца своего выправляйте, а есмь бы милость ваша до нас

просим, и ныне велики просим: извольте милость ваша как скорее по Переделову поспешитесь, а мы в Чигирине, праздничные дни отъезда, день или два помешкая, и до Переделова к милостям вашим вскоре будем и вдушно искать разговоры с милостями вашими иметь будем. Но мы полагаемся на милостивое жалование царского величества, никому иному, только его царскому величеству прямо служить готовы есмы. Но и вторично милостей ваших просим, извольте яко скорее милость ваша поспешитесь, а мы услышав, что милость ваша послышана, с милостивым великим желанием от его царского величества до нас идете, с королем польским переговоры вышнего не чинили есмы. При сем милостям вашим как на скоре отдадимся.

Писан в Чигирине, дня 24 декабря 1653 году¹.

Милостям вашим во всем желательные приятели и слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малороссийской архив, оном. 125823, арх. 75—78. Переделов, в изголовье: «Список с листа белгородского письма, что писал к боярину и Епископу Висколицыну Бутурлину с товарищи Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, и по посудуши в Москве тот лист пролегал в вышнем в 1653 году говора в 4 дня».
Опубликовано: Акты ЮОР, т. X, стр. 203—204 (в приложении).
Воспроизведено: т. III, стр. 564—565, № 217.

№ 225

1653, грудня 28 (1654, січня 7). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням радості з приходу рятівних російських військ про визволення України з Росією та з повідомленням про переговори з російськими посланцями Родионом Стрешніним і Мартин'юном Бредівським

Божією милістю великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Руси самодержцу [и т.] нашему царскому величеству Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского со всем Войском Запорожским до лица землян високо челом бже.

Нинче кти не речеши и како б войско в сичевани быти вшло; мы бо милость его царского величества некоторым и начальным вашим расказали есмы. Нам же надобно о том познати, щоб повяривши, как от царского величества, так и вам, помы не кажи, которой конем седеи и вудом великою правдом еси, и ми вышного змержея с нами не делати, послышав с милостивым желаньем его царского величества, что нас под чужим еси и в милостивое жалование приюты вощиши. Попом, куди бы всемогущий и добрый государь нас с милостивым великим лист змержеши, о всем чрезвычайное вдушно разговор с собою имти будем. При сем милостивой любви и дружбе милости вашей преданно сидимся.

Писан в Чигирине, дня 24 декабря 1653.
Милостям вашим во всем желательные и слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским.

¹ У переписки дещинної слогою: А нинче казано.

Зело утешилися есмь, когда грамоту прочитали есмь от твоего царского величества присланную до нас, всего Войска Запорожского, через ближнего стольника Родиона Матвеевича Стрешнева и дьяка Мартемьяна Бредихина, которые верне твоему царскому величеству служаши, жалование милостивое нам отдали и по повелению твоего царского величества нам объявили, что твое пресветлое царское величество пожаловал нас, изволив принять под свою крепкую руку и высокую, и царского величества милостивое жалование. И мы тому обрадовалися вельми, и ради твоему пресветлому царскому величеству верне во всем служить и крест целовать, и по повелению твоего царского величества повиноватися готовы будем, понеже мы ни на кого, токмо на бога и на твое пресветлое царское величество надеемся.

А вельми твоему царскому величеству бьем челом: не изволь на нас, слуг своих, прогневитися, что есмь ближнего стольника Родиона Матвеевича Стрешнева и дьяка Мартемьяна Бредихина до сего времени держали, для того что есмь на войне были, и от войск чужеземских трудно было проехать, ныне возвратися, оных отправили есмо до твоего царского величества.

С теми же ближним стольником Родионом Матвеевичем Стрешневым и з дьяком Мартемьяном Бредихиным всякой разговор изустной имели есмь, которые о прямой службе нашей изустно твоему царскому величеству известят; изволь их милостиво о всем выслушать, зело просим. При том господа бога молим, чтоб твое царское величество долголетие царствовал и над неправителями высоту имел.

Писан в Чигирине, декабря в 28 день лета 1653¹.

Вашему царскому величеству во всем повольные и нижайшие слуги и подножие, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, рукою своею,

ЦЛАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийский справы, 1653, стр. 3 дн. 203—207. Переклад з заголовком: «Список с листа з белоруского языка, что писал во государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Руси Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с стольником с Родионом Стрешневым дл. з дьяком с Мартемьяном Бредихиным з именем во 162-году говора в 12 день».

Опубликовано: Акты ЮИР, т. X, стр. 93—96, № ДХХII. Воссоединение, т. III, стр. 510—511, № 221.

¹ У перекладі дотримані слова: А йому написано.

№ 226

1654, січня 7 (17). Переклад. — Універсал старшого Запорозького Білська про необхідність зорганізувати зброю для війни з ворогом

Раіовіе пулковники, сотники і всі атамані таі Воіска Запорозького, jako і городового, доброго здравіа вам зичу од бога. Слуніє вам wiadomo tym moim писанієм, ієбуїєcie остроїні були по ханках і прызпосібали собі повинності воіскове, jako wasz звичая знаєcie, проchy, одів і зувноіє doroczną, гдїє ja żadного миру з крїєм Ляхом не uczynієм. Zebуїєcie nierozуязчіі своіох, to jest Ляхów, білі, гдубу на was імієлі наступоваі, гдїє сар ініє wielкі мескієвскі, за хилєє своєє біяєє сіє, doropagaіє нам бїдїє. За tym wasz патнє бога оддає.

Писаного, г. III, відділ III, стр. 57—58, № 14.
Писаного, відд. 2, з доповненнями, г. III, стр. 186, № 16, з датою: «з Ревеляніа 171 1054». Переклад з української мови.

Переклад

Писави полковники, сотники і всі атамані та Воіска Запорозького, так і городового. Бажаю вам від бога доброго здоров'я. Застережи вас сам мій листок, щоб ви були обізнані про ханки і заготовляли собі всілякі спорядження як звичайно — шуби, сподоби і карні на рік, бо в ніє укладєє жодного миру з королєвським. Щоб оїєх нерозуязчіє-ляло бїєти, нїємо жинє відмієтїєє наступати на нас, бо в м. великій мескієвській сар буде допосагати нас, Слуніє за сїєє воє. Літєє дїєруєє нає гїєспєлє бїє.

¹ Дату за військ. списком поставив, очевидно, перекладач, бо в документі українською мовою дати подано тільки за стилем стилем.

1654, січня 8 (18). Переклад. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за возз'єднання України з Росією

Божією милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Русии самодержцу [и т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское внико до лица земли челом ~~слыш~~

Богу милостивому и вашему царскому величеству велико благодарим, получивше ныне, что от веку ждали есмо, промыслом божикм и милостию неизменною вашего царского величества: что ваше царское величество пожаловати, под крепкую и высокую руку свою государскую нас верных слуг своих принять изволил, 'ма Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское, за милость неизреченную, вашему царскому величеству паки и паки до лица земли низко челом бьем; а по словеси евангельскому веру вашему царскому величеству учинили есмо. И то дело совершила есмя перед ближним боярином вашего царского величества и наместником тверским Васильем Васильевичем Бутурлиным, стольничим и наместником муромским Иваном Васильевичем Ольферьевым, да думным дьяком Ларионом Дмитриевичем Лопухиным; и просим: изволь, ваше царское величество, нас верных слуг и подданных своих имети и от всех несправителей оборонити. А что есмя с ближним боярином вашего царского величества и с Товарищи его разговаривали о всяких делах, они про то иро все пространство вашему царскому величеству скажут. Потом, дабы ваше царское величество на великих престолах великого царства российского долгодетие царствовал и нас милостию и великими щедротами своими государскими прямыми и верных слуг и подданных своих жаловати и милдовати изволил, просим, паки и паки просим, и себе самих в милость грешную вашего царского величества усердно вручам.

Дан с Перевславая, дня 8 генваря, лета божияго 1654-го.

Вашему царскому величеству верные поддатные и нижайшие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийский справна, 1654, стр. 1, арк. 25—30. Переклад, з заголовка: «Список с листа белоруского чинама, який писав до государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Русии Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским с головою московския стрелцов с Артемием Матвеевичем в дьяконом во 162 и 163 генваря в 17 день».

Опубліковано: Акти ЮЗР, т. X, стор. 261—262 (в принітї).

Восстановление, т. III, стор. 516, № 225.

№ 228

1654, січня 15 (25). *Нагасішка*. — Універсал про зобов'язань
настаської шляхти від військової служби та постєб військ

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского вельчества
Запорозьким.

Ознаймуем тим вашим писанієм старшине і черни Войска нашего
Запорозького, у войско ідучим і з войска поворочючим, а особливо под-
данькови блонперозькому, як уволяндсько шляхту настаську з того,
аби у войско не шли і жеби їм ніхто жадной і найменшой кривди чи-
сти не важделє і в домах їм жадних становискоє, вочинств і пописов
не отравовалє, а жеби би хто-коликє легче собі узакозачи писаниє
вашє, в чим і найменшую кривду ачинити...¹ таквих без жадной ми-
лости до нас отсклати.

Датум в Настасї, дня 15 генварє 1654².

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II,
№ 1460, арк. 101. Київ.

№ 229

1654, січня 17 (27). *Перевслава*. — Універсал про заборону
вироблати і продавати оріаку в Києві, окрімє де ніхтобє
міщанам та військовій скарбниці

Богдан Хмельницький, гетман з Войском Запорозьким.

Допла нас скарга од міщан києвских, же там некоторые своевольни-
я горляки робит і иним шинкуют, через що ущербок скарбони нашому
військовому дієтє, зачєи сурово росказуєм кождому, аби се жадє од
того часу горлякою шинкувати не важка, а міщаном києвским перешко-
дно не бил. А если би од того часу которий-колиєи своевольник, не слу-
даючи сего писаниє нашєго, від горлякою шинкуват, тавоєго кождєго
підданьковї тамоєнєму києвському привадуєм, жеби ссрогю кара і
з євнє справедливостє чинил, того угадаючи, жеби в утрату нам наде-
жєного ущербок не бил, сєо і повтєре росказуєм, аби иньєи не билє
від дасєю нашєю.

Дат з Перевслава, 17 генварє 1654.

Богдан Хмельницький, рука власна.

¹ Прозвучило ватєє слово, мабути, важкоє або нїє.

² Місце написання універсалу або дата написє, бо Хмельницький 13—17 січня
1654 р. (за ст. стелею) перебував у Переяславі.

*На змороти: Его милости Хмельницкого универсал на повсягитвенн
вщиков козацких 1654, январ 17 дня.*

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II,
№ 2080, Оригінал.

Опубликовано: Подольские государственные ведомости, 1987, № 42—48.
Справочн. листи в другім замечательном документі: Универсал и под-
твердательная грамота Богдана Хмельницкого. Окремий відбиток.

№ 230

*1654, січня 17 (27). Корсунь. — Лист до боярина Василя
Бутурліна з проханням прискорити присилку російських
військ з Київ*

Божією милостию великого государя царя и великого князя Алек-
сея Михайловича, всея Великия и Малыя России самодержца и многия
государств государя и обладателя, его Царского величества Богдан
Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, со всем Войском его ца-
рского величества Запорожским, ближнему боярину его царского вели-
чества и наместнику тверскому Василью Васильевичу Бутурлину, окол-
ничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичу Олферьеву, да
думному дяку Лариону Дмитриевичу Лопухину здравия и долголе-
тства от господя бога желает.

Как мы словесный имели с милостями вашими разговор о том деле
и прилежно были чеством, чтоб рать его царского величества, которая на
рубеже стоит, а Киевъ успешила, так и ныне сие писанье послыма
сказавши владичю и третичю желючи, чтоб милость ваша по сло-
весном разговору тотчас гонца своего до тех боир его царского вели-
чества, которые с ратью на границе стоят, послати изволил, чтоб ми
днем и ночью с ратью к Киеву поспешились. Так и ныне сие писанье
ваше послыма прилежно вторичю и третичю желючи, чтоб милость
ваша по словесному разговору тотчас гонца своего до тех боир его
царского величества, которые на рубеже стоят, послати изволил, чтоб
к Киеву днем и ночью с ратью поспешились, что тем лучше все право-
славие и все Войско его царского величества Запорожское утешился,
как услухит, что рать его царского величества к Киеву будет. Мы ж
зде всем подьявником приказали есмы быти готовым и всему войску
нашему собраться.

По сем как прилежные милостей ваших вручаемся.

Дан с Корсуни, генваря 17-го дня 1654-го¹.

Милостям вашим желательный приятель и служити рад Богдан
Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского².

¹ У перекаді дописані слова: А вилку приносимо.

² У перекаді: Запорожским.

ЩАПА, Ф. Малоросійській грамоті, стор. 71/502, арк. 21—23. Переказ, з додатком: «Список с листа з бекмурою писма, який писав в боярину в Василью Васильевичу Бутурліну с товариша Богдан Хмельницький, гетьман в Войском Запорозьком, о ко господарю в Роскве тей лист прислав в кончаніем во 1627 м году геввара в 23 дню». Оублвдковане: Воспоминаніа, т. III, стор. 319, № 227.

№ 231

1651, січня 26 (лютого 5), Чигирин. — Лист до російських послів Василья Бутурліна, Івана Олфер'єва та Ларіона Лопухіна про переговори з кримським ханом

Божією милістю великого государя, царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Великія і Малыя Росіі самодержца і чювогах государств государя і обладателя, его царского величества Богдан Умдальницькій, гетьман Войска Запорозького, во всім Войском Запорозьком, ближньому боярину і наміснику тверскому Василью Васильичу Бутурліну, околничему і наміснику муромскому Івану Васильичу Олфереву да думному дякови Ларіону Дмитріевичу Лопухину здравія і догодивствя от госюода бога міти жадаєт.

Писали ви к нам, о чюм кримскій воеводи у вас были. Хан прискал до нас, ускаржаючи, што в полку бекмурош¹ татаръ злого побито, мди ся назад повернули с ханом і школу ім колами унчмак і он проск, шоби їх не шарпано, поки перейдут, так же Керембет-мурза і Осман-ака, с татарами нагайскими нимо Корсун ідуца, намим краем, аби не міли краеди, причиняса за ними, братерства не розбиваючи. І ви отписали ханом, жеби татаре мимоходом християн ваших не шарпалі і школи не чинили, а коли причюму дадут і краеди чинит¹ людем ваших будут, ми за християн своїх уймемося і от бога помочи іскати будем. Се вашии милостіи ізнвїающе, здравствовати і другоблюствити вам оакі жельдем.

З Чигирина, 26 геввара року 1654.

Нашим милостіем во всем жилищній приятель і слуга, Богдан Умдальницькій, гетьман з Войском его царского величества Запорозьком.

Доруче: Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Великія і Малыя Росіі самодержца і чювогах государств государя і обладателя, его царского величества ближньому боярину і наміснику тверскому Василью Васильичу Бутурліну, околничему і наміснику муромскому Івану Васильичу Олфереву да думному дякови Ларіону Дмитріевичу Лопухину, приятелем намиим, «дати

¹ В оригіналі: чинит.

ЦЛАДА, ф. Писемський архів, Малоросійські грамоти, стор. 45, арк. 1.
Оригінал.

Оублюковано: Архів ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 797–798, № 280.
Ів. Крайнович, Погодбильні листи Богдана Хмельницького 1650–
1657 рр., МПНП, т. 148, стор. 180–181.
Висоцький, т. III, стор. 521–522, № 230.

№ 232

1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відвідання в Москву посольства на чолі з Самійлом Будилевичем (Зарудним) і Павлом Тетерю, що має добиватися підтвердження прав і привілеїв для українського народу

Божією милостию великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Русии самодержцу [и. т.] вашему царскому величеству Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорозкого, и все Войско Запорозкое ниско до лица земли челом бием.

От мнѣтих лет многочестие мы, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорозкого, и все Войско Запорозкое, борющесе с дѣлами и вѣстивия их отражающе, помощи от бога искахом, и грамотами и посланиками вашими ко пресветлому лицу благочестиваго царя, твоего царского величества, челом били и молили, дабы нам православным христинном быти под крепкою и високою рукою бога всемогущаго и царя благочестиваго, твоего царского величества.

И ныне бог всеведущий и вседаровитый, неизреченным судьбами божественными, единокъ двое се сотвори, и дѣлом, вашим врагом, гордыню нын их смирил и совет благ в сердце царю тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Русии самодержцу, твоему царскому величеству, вложил, что твое царское величество, пореновал по бозе вседержителю и по вере православной восточной и возжелел о церквах божних и мест святых, и о народе российском, благочестно-христинском, умилосердился. И нас Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорозкого и все Войско Запорозкое и весь мир православный российский пожаловати, ущедрити, защитити и под крепкою и високою своєю царскую всеконечне прияти изволил милостию.

И егда ближний твоего царского величества боярин и наместник тверский, Василей Васильевич Бутурлин, окольничей и наместник муромский Иван Васильевич Олферьев да думной дѣлкъ Лармон Дашуревич Лопухин, по указу твоего царского величества, з грамотою к нам приехали, и милость цескшетую царскую нам возвестили, и знамена вышкывае и жалование великое твоего царского величества нам отдали, и разговор пространний о всяких дѣлах с нами учинили, и ввер-

чюю нас обрадовал. И в то время мы, Богдаи Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское и весь мир христианский в городах и в селах и в деревнях, начальные и черны, исперочной зроста бога нашего заповеди последующе, по добром венствию не нужени изволению и избравшо нашему востехо лукаво в сердце вкучше, тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Руси самодержцу, твоему царскому величеству, веру совершскую učinили есми. И всякохо извет имели есми о царех окрестных, которые вкляли нас к себе присвокоучити, им нерадивше о них, яко не верымы, вклучшю тебе единого благоочестиваго великого государя царя нашего, твое царское величество, избравше, возлюбил есми и кич сердцем и склюю и помышляем прилепиться к твоему царскому величеству. Сего ради дерзавем о нещветной милости твоего царского величества, да еже аща просить что учени у тебе великого государя вшего твоего царского величества, надеемся вклучити. Словеси бо царскому твоего царского величества всячески неравоаком, как нас тот же ближней твоего царского величества боярин с товарищи урешал и утешал, и на той вере нас непоколебимыи утвердил. Для того посланцов наших Самойла Богдановича, судью войскового и Павла Тетрию, млыованка переваловского, с товарищи и пресветлому лицу твоего царского величества с сего грамотою нашею отпускаем и просим, дабы им твое царское величество праведные свои очи показать и милостивое ужо зрякчюити вкволит и молений наших не презрид. И что они учнут говорить и молить у твоего царского величества, вкволь их твое царское величество вкслушати милостиво и нас, Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского, и все Войско Запорожское и весь мир христианский российский душовных и мирских людей, во всяком чину суших, и вклости от тебе великого государя вшего, твоего царского величества, инуших, ожаловати утвердить. И права, уставы, кривлены и всякия свободны и державны добр от душовных и мирских людей, во всяком чину и преимуществе суших, елико кто имине от веков, от князей, от павов благоочестивых и от королей польских, в государстве Рускеском вклучены, о них же мы кровь свою проливаем, от делов и зраделов тыи содержавши и ногубити и не получавше просим, еб, просим, и до лица земли уладяюще волюю просим твоего царского величества, вкволь твое царское величество утвердить и своим грамотами государскими укрепити навети. Таконо бо государское твоего царского величества слово нам тот же ближней твоего царского величества боярин с товарищи обещал: «И большая сих речей¹ одержати от великого государя, его царского величества, отад воспримети, больше тыи рече, свободаны, державны и добраны повелует его царске величество, паче королей польских, князят древних российских, только челом бейте и верно служите его царскому величеству. Вторичю убо и третичю до лица земли твоему царскому величеству при-

¹ Над словом «речь» в этом месте имеется пометка: «царь».

падиже, молимся, дабы нам вси сии, елико просим ныне и просити учим, шире получить от тебе великого государя нашего твоего царского величества. Дабы мы, Богдан Хмелинский, гетман Войска Запорожского, все Войско Запорожское и весь мир православный российский во всяком чину и обладательстве живущий, о нечестной милости и пожелаванью твоего царского величества обрадовались и обесчелались, и тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, усердно приклон и прямо и верно служили до кончины живота нашего и за твое царское величество на всякие враги и супостаты, крепко обличились и кровь свою проливали и тобою бегу небесному перовали и покорились, и царяи единому под солнцем благочестивому, твоему царскому величеству, повиновались и покоряли в роды и роды до века.

А твое царское величество под кровью крылу своею, как сраз гнездо свое покрывает и на гущах стел въздеже, даволь нас жарныи слезы и подданных своих, милостию своею до всех враг наших негнавших и обидящих и ратующих нас покрывати, соблюдати и крепкою рукою и ратью своею царскою защищати, и повсегда в милости своей премудрой, сохранити пакы просим, Ей, пакы и пакы твоего царского величества просим. Множайшая в градоде не суть писана: посланники наши все изречут тебе великому государю, твоему царскому величеству. А мы себе в глубокую милость и венчаренные щедроты твоего царского величества вверхше, навекы господя бога, царя пренебнаго, молим, дабы ваше царское величество на пресветлых престолех пресветлого царства Росийского многолетствовати и благополучно долгоденствовати и всех царей земных подручники имети, сотвори, от ныне и до века, усердно желаем.

Писано в Чигирине, месяца февраля 17 дня году 1654¹.

Вашему царскому величеству прямые подданые, нижайшие и верные слуги, Богдан Хмелинский, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА, ф. Посольской приказ, Малороссийскй справы, 1654, стр. 4 арк. 44—54. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белеруского языка, каково писка до государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всео Русии Богдану Хмелинскому, гетману Войска Запорожского с подданными своими Славянолюбо Богдашином с товарищи з нынешнем на 162 м году марта в 13 день».

Там же, стр. 7, арк. 2—4. Переклад.

Там же, стр. 44, арк. 2—3 лл. Переклад.

Там же, ф. Малороссийская епископийскй секрету, кн. 17/1744, арк. 1—5. Копия з перекалду.

Там же, ф. Серапи про Украину, стр. 3, арк. 1—1. Копия з перекалду.

Там же, арк. 30—32. Копия з перекалду.

Там же, стр. 4, арк. 1—5. Копия з перекалду.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. 1. № 58041 (Збірка Ол. Лазаревського, № 54). Копия з перекалду.

Там же, Збірка Київського університету, № 22497, т. 1. Копия з перекалду, з датом: 13 лютого 1654 р.

¹ У перекалді дописані слова: А якому кланисаю.

Переклад.

Отбілювання: Актв КСР, т. X, стор. 432—436, № 8 X.
Воскресинцев, т. III, стор. 547—552, № 236.

№ 433

1654, лютого 17 (27). — Прохання до Олексія Михайловича
про підтвердження прав і привілеїв українського народу

Боживо милостию, великий государю царю и великий князю Алек-
сандр Михайловичу, всея Великия и Малыя Русии самодержаче и многих
государств государю и обладателю, твоему царскому величеству, ны
Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, и все Войско За-
порозкое и весь мир християнской росийской до лица земли целом
быв.

Обрадовався великии с пожалова[н]ия великого и милости повсмет-
ные [твоего] царского величества, которую нам изволил твое царское
величество показать, много челом божь тебе государю нашему, твоему
царскому величеству, и служимы право и верно во всяких делах и по-
велениях царских твоему царскому величеству будем во веки. Тогдако
просим великии, яко и в грамоте просили есмы, изволь нам твое царское
милчество в том всем пожалованье и милость свою царскую указать,
с чем посланники наши от нас твоему царскому величеству будут че-
лом божь.

1) В начале изволил твое царское величество отпердати права
и милости наши войсковые, как из некое бывало в Войске Запороз-
ком, что своими правами суживалися, и волности свои имели в доб-
рах и в судах; чтоб ни воевода ни боярин ни стольник в суды войско-
вые не вступалися, но от старших своих чтоб товарищество суживы
быв: где три человека казаков, тогда два одного должим судити.

2) Войско Запорозкое в числе 60 000 чтоб всегда полво было.

3) Шахты, которые в Русии обретаются и веру, по ижепорочной
заповеди Христове тебе, великому государю нашему, твоему царскому
величеству, учинили, чтоб при своих шахтенных волностях пребыла-
м, и неж себе старших на уряды судовые обирали и добрами своими
и волностями владели, как при королех польских бывало; чтоб и ныне,
заяди таковое пожалованье твоего царского величества, клонилися под
область и под крепкую и высокую руку твоего царского величества со
всю миром християнским. Суды земские и градские через тех урядни-
ков, которых они сами себе добровольно обзубут, исправляемы быти
кажут, как и перед тем. Тако же шахаты, которые какому своему имо-
лю крепостныи, на маестностях, тогда и ныне якобы чтоб им те деньги
подачемы, или на маестностях додерживано.

4) В городех урядники чтоб из наших людей обираемы были на
то достойные, которые должим будут подданными твоего царского ве-

личества управлети и приход належачей, в правду, в казну твоего царского величества отдавати.

3. На будаву гетманскую, что надано со всеми принадлежностями старосту Чагинское, чтоб в шине для всякого ряду пребывало.

4. Сохрани боже, смерти на пана гетмана, — понеже всякой человек смерти, без чего немочно быть, — чтоб Войско Запорожское само меж себя гетмана обирали, а его царскому величеству извещали, чтоб то его царскому величеству не в кручину было, понеже то данной извещал войсковой.

5. Изменей казатских, чтоб никто не отбирал: которые земля имеют и что к ним належит, чтоб с теми изменни вольны были. Вдовы крзатские оставше и дети их, чтоб в такой же вольности жили, как предки, отцы их.

6. Писарю войсковому чтоб жалованья его царского величества было 1000 золотых для подписков, также и мельница для прожитку потому, что вольные расходы имеет.

7. На всякого полковника чтоб мельница б была для того, что расходы великие имеют; а будет милость вашего царского величества, будет в ваше царское величество и больше чем пожаловати извольши.

8. Также на судьи войсковые по 300 золотых да по мельнице, а на писаря судебного по 100 золотых.

9. Также всаудом войсковым и полковным, которые всегда на услугах войсковых бывають и хлеба пахать не могут, чтоб им иметь по мельнице, просим твоего царского величества.

10. На поделку снаряду войскового и на пушкарей и на всех слуг, что у снаряду просим твоего царского величества, изволь имети свое царское милостивое призренье, как о зимовье, тако ж и о станах, також на сбонного 400 золотых.

11. Права, наданные из веков от княжат и кордаей, как духовным и мирским людям, чтоб ни в чем не нарушены были.

12. Послы, которые от века из чужих земель прихоят до Войска Запорожского, чтоб пану гетману и Войску Запорожскому, которые б к добру были, вольно принят, чтоб то его царскому величеству во гнев не было; а чтобы имело противно его царского величества быти, должны мы его царскому величеству извещати.

13. А как по иных землях дань влудт отдаецца, вольны бы есмь и мы, чтоб цену давать ведомую от тех людей, которые твоему царскому величеству належат, а если бы инако быти не могло, тогда ни на одного воеводу не позволяють и о том договариватца; разве бы из тутошних людей обобра воеводу, человека достойного, имеют те все доходы в правду его царскому величеству отдавати.

14. А то для того имеют посланники наши договариватца, что вехаев бы воевода, права ломати имел и установи какие чинил, и то людям имело бы бити в великую досаду, понеже праву иному не могут вскоре навикнути и тяготы такие не могут понести, а тутошних людей всегда будут старшие, тогда против прав и установ тутошних будут исправляти.

17. Прже сего от королей польских викарива гонения на веру и на вольности наши не было, всегда мы всякий чин свою вольность имели, а мы им верно служили, а ныне за наступание на вольности наши, домыжнем есмь его царскому величеству под крепкую и высокую руку податца, для того усильно просити имеют посланци наши, чтоб привидя его царское величество нам на каратях исгание, с печатами выдана, один на вольности козачские, а другой на шляхетские пожаловал, чтоб непоколебимо то в вечные времена было. Когда то сдержим, мы сами рассмотрене меж собою имети будем: кто казак тот в вольности казачьей жити будет, а кто простой, тот станет должность обьявлюю его царскому величеству поддатель, попрежнему. Также и на люди всякие, которые его царскому величеству подданные учинились, на каких правах и вольностях жити имеют.

18. О митрополите в разговоре воспоминуть имеют, о чем посланцем нашим словесно приказано.

19. Также просити усильно имеют посланци наши его царского величества, чтоб его царское величество рать свою вскоре прямо в Смоленску посыле, не откладываячи внидало, чтоб исприятель не мог в собрание притти и с нами согласитца, потому что якобы ныне кружи, чтоб викарив им дестям не верши, будет учини б в чем дельсти го-сударю.

20. И то надобно припоминуть, чтобы вормовых людей zde на рубеже от ляхов, для всякого безстрашиа, с 3000 поставити или как его царское величество изволит.

21. Обычай тот бывал, что всегда Войску Запорожскому платились бить медом и вине его царскому величеству, чтоб на подолжанско поведи по 100 ефимков, на агулов полковом по 200 золотых польских, на агулов войсковых по 400 золотых, на сотников по 100 золотых, на рязовых казаков по 30 золотых.

22. Орда татарская естан бы помотела отстать, то надобно от Астарянина и от Казани на них наступити, также и доискам [казакам] бити топчаны, а вине, когда еще в дружбе есмь между собою, не зашептети их.

23. Когда воевода, который ест, устрочи на пограничье от Крыму, в котором два тетяки воевода по 400 человек там держит и всем их гонит, чтоб и ныне его царское величество как корманн, також и зельея к снараду изволил построят. Також и на тех, которые за порогами Ясса берегут, чтоб его царское величество милость свою изволил показати, понеже трудно его оловно без людей оставити¹.

ИЛАДА, ф. Малороссийскй архив, оп. 1, стр. 230, арк. 1—12, 18, 20, 23—25, 27, 28, 16, 17, 19. Передел, в зариальном: «Примечане по гонимым Богдана Хмельницкого о подтверждении пражских их прав и вольностей и в судах и в прочем, тогда ит и викари не подолжаном». Опубликованное: Лето XXIV, т. X, стр. 445—452, № XLV.

¹ У передела гоним всякого гунату поддаться викари Россия царского уразу че поррине петана.

1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілеї перекляських міщан

Божию милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Русии самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское до лица земли челом бьем.

Граждане з города нашего украинного Переклява, учинивши вперочной христа бога нашего заповеди веру тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству, явне челом бити твоему царскому величеству учиняют и молят твое царское величество, дабы их твое царское величество пожаловати изволил, и права их, привілея и свободы, которые имеют от древних князей и королей польских, подтвердити изволил, и грамотами своими царскими укрепил на век. О которых и мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское хадатайство и посещество наше приносил пред тебя великого государя нашего, твое царское величество, и молясь усердно пресветлому лицу твоего царского величества, дабы моление их твое царское величество не презрел, но милостию послушал и исполнил изволил. Они же от твоего царского величества такоево пожалованье и милость великую получивше, прямо служити и верне прити тебе государю нашему твоему царскому величеству будут по век. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское хадатайство и посещество наше в событие пришедшее увидевше, возрадуемся о сем и благодарственна твоему царскому величеству воделаем. А явне в премоугую благодать государскую твоего царского величества тех же граждан переклявских вручивше, и себя в премоугия шельрты твоего царского величества всею душою вместем на век.

С Чигирина, 17 дня февраля 1654.

Твоему царскому величеству правме и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА, ф. Писемський архів, Малоросійські справи, 1654, стр. 4, арк. 56—57, Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, що писав до государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Русии Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, с переклявскими мешаном в вышесном по 162-м году марта в 13 день».

Там же, стр. 7, арк. 4 зв. — 5, Переклад.

Там же, ф. Справне про Україну, стр. 4, арк. 5—7, Переклад.

Там же, стр. 3, арк. 4—5, Переклад.

Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 17/1744, арк. 5—6, Переклад.

¹ У перекладі донесні слова: А вижу канисаво.

Державна публікація Східноукраїнської Республіки, Видання гуманітарне, т. 1, № 58(61) «Зоря Св. Лазаревського, № 54, т. 1), Тернопіль.

Чернівецький державний історичний музей, Видання фонду, № АЛТ $\frac{14-1}{301}$.

Преклада.

Стилізовані: Акти КСР, т. X, стор. 435—438, № 4/Х.
Висоцькавська, т. III, стор. 546—547, № 235.

№ 235

1654, лютого 19 (березня 1). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити право чернівецьких міщан

Божьєю милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всеа Великия и Малыя Росіи самодержцу [и т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетьману Войска Запорожского, со всем Войском Запорожским до лица земли челом бьем.

Милости и жалованья ищуще от тебе, великого государя нашего, твоего царского величества, граждане города украинского Чернигова просим нас, Богдана Хмельницкого, гетьмана Войска Запорожского, в всего Войска Запорожского, о заступленіи до вашего царского величества, дабы им ваше царское величество, права привиліи и свободы от королей польских наданыя, изволили подтвердити и грамотами своимъ царскимъ укрепити навеки, о чем ныне тебе, великому государю вашему нашему царскому величеству челом бьем. И мы, Богдан Хмельницкой, гетьман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское бьем челом от них и молим: изволь их ваше царское величество в том во кои милостию пожаловать и моленья их не презрити, понеже и они во восторочной христовой заповеди веру тебе великому государю нашему, вашему царскому величеству, перед ближнимъ бояриномъ вашего царского величества с товарищи učinили совершено. При том тех же граждан черниговскихъ неиметельной милости государственной вашего царского величества кручинные, себя самих и пренежную благодать царскую вашего царского величества праждежно вручаем.

Писан в Чигирине, февраля 19 дня лета 1654.

Вашему царскому величеству во всем желательные слухи и подяки и подданные, Богдан Хмельницкой, гетьман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАУ, ф. Пошлядний привид, Малоросійські справи, 1655, стр. 13, арк. 1—3. Переказ, з перекладом: «Слово з безсмертного листа, що писав до великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всеа Великия и Малыя Росіи самодержцу гетьман Богдан Хмельницкой с чернівецькимі міщанами з турини Григорієм Алехавичем да с Мелью и Н. ин с товариша в численности во 140 м осіб, июня в 26 дню».

1654, лютого 20 (березня 2) і. Чигирин. — Лист до князя Трансильваній Юрія Ракоці про вірну в Молдавії та з лавою дружби

Serenissime princeps Transilvaniae, domine domine observandissime. Mirum in modum obstupescimus, quid causae sit, quod serenissima celsitudo vestra per legatos nostros et suos pluribus vicibus amicitiam suam nobis testata sit, postmodum contra amicum nostrum, illustrissimum Vallachiae palatinum, cum exercitu consurrexerit. Si quod subditi Vallachiae palatini, contra suum dominum rebellionem fecerint et alium palatinum subordinaverint, expulso priore, nihil damni et offensionis habuit inde serenissima celsitudo vestra. Filius meus, esto me inscio, defendebat patrem atque adversarium quaerere ubique tenebatur. Quod igitur factum est, fieri infectum nequit; revocavi litteris acerrimis filium meum, serenissima vero celsitudo vestra pristinae memor sit amicitiae et hostibus nostris ne praebeat auxilium, unice optamus, et ut antea nexus amicitiae strictissimae inter nos interesserat, ne futuris quoque temporibus, non solum nobis superviventibus, verum posteritate nostra remanente, crescat, nec indormiat, etiam atque etiam postulamus. Plura legati nostri sunt exposituri, quibus fidem habere velit, serenissimam celsitudinem vestram rogamus. Interim, ut optime ac felicissime serenissima celsitudo vestra regnet et nos amet, ex animo petimus.

Serenissimae celsitudinis vestrae ad officia paratus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Державний архів у Берліні, RG, № 6а, Копа¹
Оублїкований: Н. Перег, т. 1, стор. 240—241.

Переклад

Найсвітлейшій князю Трансильванії, пану, великопанованій пану.

Ми дуже здивовані з того, з якої причини ваша найсвітлейша високість, яка багато разів через наших і своїх послів свідчила нам про свою дружбу, потім поступила з найбільш кривим рішенням, найсвітлейшого воєводи Балухії. Якщо піддані воєводи Балухії повстали проти свого пана і, скинувши першого, піддалися іншому воєводи, то ваша найсвітлейша високість не мала від цього ніякої шкоди ani образи. Май сина, без його відома, закликає баталю і виступає всередині кордонів протеканців. Що сталося, того не можна передати, в відказав дуже суворою листом свого сина, з ваша найсвітлейша високість має пам'ятати нашу дружбу і не подасе дозволити такому ворогові. Ми бажаємо лише одного: щоб між нами, як і раніше, існував зв'язок найкращої дружби — і знову і знову незалежно на тому, щоб він (зв'язок) зростає і не астеро не тільки за цього життя, але і в майбутні часи. Більше вимагають від вас. Ми просимо, щоб ваша найсвітлейша високість зробила вірність їм. Така вислов від душі бажаємо, щоб ваша найсвітлейша високість найранше і найшвидше насувала і має *аквала*.

Назва найсвітлейшої високості до послань гетьман Богдан Хмельницький з військом Запорізьким.

¹ Дана подается за виданням Н. Перег.

1654, августа 24 (березня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з нагоди народження царевича Олексія Олексі-
бовича

Божие милостиво великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [п. 1.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетьман Войска твоего царского величества Запорожского, и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли твоему царскому величеству челом бьша.

Нешного мизокзешних времен, во грешному образованных нас паки разврате изволяли вышайш сотворитель нестерпимо, егда избывати нам изволя государскую свою благодарозную радость, великий государь ваш, твое царское величество, что милостиво божию, молитвами пречестные Богородицы и святых угодников божих и по великом благословении великого святителя, святейшего Никова, патриарха московского и всея Русии, и по молении всего освещенного собора, тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, твоему царскому величеству, великая государя царя и великая княгиня Марья Ильична родила похвальною и престолюбивою сына, великого государя царя и великого князя Алексея Алексеевича, от имени твоего царского величества званного твоему царскому величеству помощника, дабы умножилися Росийскому царству, умножатися и обладателю росийскому тебе великому государю твоему царскому величеству, за радость всему великому и пресветлому государству великих и пречестных престолов царства Росийского. И вы, Богдан Хмельницкой, гетьман Войска твоего царского величества Запорожского, свою нестерпимую радость подлинном и всудом, сотинном, атаманом и всему Войску твоего царского величества Запорожскому и всему миру христианскому ведомо учинити ведети есмы, и радостно исповеданию обрадовались и возвеселились и пречестной милости божей zelo благодарил, и вам великим государем царем и великим князем, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государыне царине и великой княгине Марье Ильичне, великому царскому величеству, с великим государем царевичем и великим князем Алексеем Алексеевичем, новорожденным и превозведенным сыном вашего царского величества, на великих престолах великого царства Росийского, царя пречестного небесного молим, да подаст ти долготу дней во век века, и да благословит и прославит и умножит, и да увидите сыны сынов своих и померят под ноше ваша царская от запада и моря и востока дажд до северу все иноплеменная языкы, и вси царя земствия поробуют великому царскому величеству отныне и до века. Молимся, паки и паки усердно молимся, и вам великим государем царем и великим князем великому госу-

царю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государине царице и великой княгине Марье Ильичне и великому государю царици и великому князю Алексею Алексеевичю, по обещанию и заклету великому, правдо и верне, от всех сил служити и правды и всякого добра хотети будем, дождем соднем свет. Стоянка вашего царского величества Федора Алексеевича Полтава к нам великим государем царем и великим князем, к вашему царскому величеству не задерживая, тотчас отпускаем, а себе самих в нечетную милость тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государине царице и великой княгине Марье Ильичне и великому государю царици и великому князю Алексею Алексеевичю вашему царскому величеству всячески приметаемса и про ваше царское величество бога молити день и ночь в церквах не перестаем.

С Чигирина, 24 дня месяца февраля лета 1654.

Вашему царскому величеству правды и верные и повелные во всем слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Магдебургский архив, стов. 14/2825, арх. 31—35. Переказ, в заголовком: «Список с листа в белорусском писме, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Руси, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, с стояльником с Федором Полтавым в повеленном по 1654 году марта в 19 день».

Акты ЮЗР, т. X, стр. 315—318, № 6VI.

№ 238

1654, 24 лютого (березня 6). Чигирин. — Лист на ім'я царевича Олексія Олексійовича з нагоди його народження

Божию милостию великому государевичю царици и великому князю Алексею Алексеевичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и т.д.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского и все Войско твоего царского величества Запорожское твоему царскому величеству челом бьем.

Аше бы возможно тебе великому государевичю царици и великому князю Алексею Алексеевичю твоему царскому величеству нашу радость, кже имамы с рождества твоего царского величества видети и отвещати к нам Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, твоего царского величества и ко всему войску твоего царского величества проглаголати, по истинну бы твое царское величество от насла рек: боже суд твой цареви даждь и правду твою сыну цареву; сив речь, даждь боже, область всю всего великого царства Росийского великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского и все Войско Запорожское, по правде и истинне служащее сыну цареву, мне вели-

тому государенно царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, дабы мне, воеводу царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетману Войска Запорожского и все Войско Запорожское и весь мир христианский русский, новопришедшие как новорожденные младенцы младенцу возрожденному служили, пришло и всего добра хотело. Но аще и нечто же о сех к нам глаголетши твое царское величество, обаче выи Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского и все Войско твоего царского величества Запорожское, как великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государини царичи и великой княгини Марии Ильичевне, по обещанию нашему верному, прямо служим и всего добра хощем благочестивым, родителями твоего царского величества, так и тебе великому государенно царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, твоему царскому величеству, прямо и верно во всяких делах служили, приехи и всякого добра хотети учини по твоему. А выи ждем и господа бога усердно молим, дабы твое царское величество возрастом, крепостно, мудростно и всякими видами добродетелей скоро преуспевал и нас прямых слуг и подданных своих жаловал, жаловал и в премоудрой милости своей царской жаловал и во век.

С. Чигирин, 24 февраля лета божия 1654¹.

Твоему царскому величеству прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкой, гетман нашей царской милости с Войском Запорожским.

ЦЛАДА, Ф. Манускриптовий архив, список. № 1025, арк. 36–36. Переписано, з заголовком: «Самим с листу, кимов писав до государю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, Богдан Хмельницкой, гетману Войска Запорожского и сполченном с Федором Полтавою, в киевском по 1654 году мѣся в 19 дѣля».

Службовий Акт КОР, т. X, стор. 319–320, № 6VII.

№ 239

1654, березня 21 (31), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити право і правами українського народу, скоріше відкрити державні межі, а також з повідомленням про підписаний універсал польського короля Яна Казимира і литовського гетьмана Яна Радзивілла до українського населення

Божією милістю, великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, всея Великий и Малый Росии самодержцу и т., твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетману Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли твоему царскому величеству челом бьем.

¹ У верховній донесенні словки: А мѣся кривося.

Примеже весть подлинную от ляхов о их лукавстве и несправки к тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, с универсала князя Радвила, гетмана польного Княжества Литовского, что они всю мечь благодарную твоему царскому величеству умаляют и безчестят и на твое царское величество враждуют бесконечне. В тот час мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, тот же универсал Радвилов з грамотою нашею войсковою отукаем к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, дабы твое царское величество лучше уразумел и известился о таком безчестии великом и дурном деле их, что они твоему царскому величеству безумне и враждебно, как врази лютые, наносят, поущающе и дострекающе не утвержденных в вере с Войска Запорожского изю всего народа росийского, ищуще отвратити их от веры, которую по непорочной заповеди христовой училиши тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству и польскому королю и Речи Посполитой служити подащают, что им бог да не поможет в сем деле лютном и лукавом и несправленным. А нас Богдана Хмельницкого, гетмана твоего царского величества Запорожского, и все Войско Запорожское и весь народ православный росийский да укрепит и утвердит неотступных в той же вере, которую твоему царскому величеству училиши есмь, и не буди нам что лукаво мыслити и ковати злобу каковую. Точно молим тебе, великого государя нашего, твое царское величество, изволь нам права, привилеи, свободы и все добра отческие и праотческие, з веков от князей благочестивых и от королей на данные, утвердити и сполнии грамотами государскими укрепити на веки. И послон наших и тех говнов наших скоро к нам с тем всем, не задержав, отпустить. Деды мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского¹, тое ненареченную государскую милость твоего царского величества всему Войску Запорожскому и всему миру христовому, росийскому объявили и обещали и утвердили и в вере, твоему царскому величеству училиши, испокон веков училиши. Аще бо их твое царское величество не обещалит и не пожалует тем всем, учуют что дурного мыслити, но прелести Радвиловой. Но мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, все Войско твоего царского величества Запорожское и весь мир христовый росийский утверждаем и укрепляем надеждою ненареченной милости государске твоего царского величества и никак усумневати не ведем. А что еще учуют тые врази наши неразумные и ковати будут, в тот час подлинно известим твоему царскому величеству. Ныне они рать совокуцают на три части: в Паускириве, в Половоним и в Литовской земле. И мы о сем слышачи, готовы быти всему войску велети есмь: а твое царское величество поведеи Донскому Войску на море не йти и готовы быти, да егда отступит нас татаре и ляхом походят помогати, ино бы им с Дону из Днепра замешать. Аще ли татаре с нами

¹ У переписки: Запорожскую.

греблут в дружбе добро, ино бы казакам донским в помощь нам
быти: но по милости своей неповедливой, все милостивый да исправит,
а мы из вышнего десницу и на крепкую руку твоего царского велич
ства надемся, и себе в обычные премноги щедроты твоего царского
величества обычно востанем.

С Чигириня, 21 марта року божиего 1654¹.

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству,
приме и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман
с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА. ф. Государский архив, Малороссийский список, 1654, стр. 37,
арк. 5—11. Переказ, з заголовком: «Листо с листа гетьмана Богдана Хмель
ницкого, що прислав до государю царю и великому князю Алексею Михай
ловичю зятю Рюрику, с послухом своим Филоном Горюхином, в означенн во
1654 м году апреля в 7 день».

Ступаковичи: Акти ЮЗР, т. X, стор. 547—550, № 1113.
Воскодавичев, т. III, стор. 557—558, № 243.

№ 240

1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до косяк Саміла
Босодюновича (Зарубного) і Павла Тетері з наказом добу
тися від російського уряду підтвердження прав Запорізького
Війська

Мой ласковый пане Самуїло, судья войсковый, и пане полковник
геревславский.

Хотя мы милостив вазин подлинной о всем дали наказ, однако
и сии вазин повеледем писавшим, чтоб есте милость ваша тие о добро
исследуете тщлиже и поставивольди, чтоб с лучшим всего христианства
члене всяким было на правное времена. Однако помните ваша мил
ость и сами, как Василей Васильевич Бутурдин словом его царского
величества нас утверждал, что его царское величество не токмо нам права
и ермиле, от века данные, подтвердити и при вольностях наших старо
дальних сохранить, но и ваче еще особые свои всякого чину людям
обязавати имеет милость. Делайте ж, тако ваша милость и о том всем
приказавнем тщитесь, чтоб все по наказу бымо, и привидя его цар
ского величества тотчас без всякого переводу чтоб чрез вашу милость
были преданы. Аще бы в чем какая нужда была людям жалотом, яко
и сами то усмотрити, могли бы есмь от черни в великом быти в небез
спражи и тотчас бы были смилетени, естли б их через вашу милость
милною своею его царского величества милостиво не потешил. И то
заметрите, чтоб жалотом какое безпривне постолюсти не делдось, бонти
ся надобно, чтоб не домислалась чего и не хотели выше по универсалах,

¹ У перекази донські слова: А под тем гетманом.

только от Радивила приклавных, вачать. Ведеете ваша милость, что человек простой пудым долон дастся обмануть, и когда еще к тому досада какая будет, и для того выразуменя один универсал и там посылал.

При сем и то не помянет припоминти, с какою приязнию послов своих цесарь турецкий до Ираслава, зоти бусурманин, до нас присылал и при милости своей не токмо наши вольности подтвердил, но и сугубым удовольи обещался, и на все статьи наши и права и веры и вольности позволяя и никакой даня от нас не требовал, токмо чтоб есмь на войну были готовыми. И мы, одяко ему не поддались есмь, но вояки есмь царю православному подданы, и разумеем что яко царь православный еще нас лучше пожалует.

И вторящею желаем, чтоб ваша милость, яко наилучче все исправил и сами на скорейшую и на лучшую проситеся отправку. И мы бо в скором времени рушимся против неприятеля. Для то и нашим милостям надобно поспешать со всем добрым, чтоб есмо и до войны людей тех лучше повабили, яко же и охотнее пойдут и ничего злата мыслити не имеют егда пожалованы значною его царского величества милостию будут. А что наибольшее, и король ныне универсал свой присылал ко всему востолству, чтоб до него приклонялись, обещавши всякие им вольности, каковых они требовати будут. Для того промышляти надобно, чтоб люди ни на сю, ни на ту сторону не уклонялись, и с привидиями надобно поспешать для того, что уже где война зачинается; под Немировом и под Кошевиною с нашими уже бились, а ныне Бушу обещал, однако отпор им волею дать. И писали есмь во все поляки и герсды, чтоб с нашей стороны люди не перемывались, обидоуживаючи теми, что нам вядже большеи его царское величество надал вольности, нежели король. О донцах также припоминте, чтоб на море не шли, потому что татаровя все к Осламу городку на ту сторону Днепра отпрывались совсем; естли б изменить имели, то в тот час что поехали с ними. А ныне одяко чинити довольно. А есть ли нам будут помогать, и тогда им ваченя не чинити, и для того самого дати им цюкы. Пространнее о всем изустно Филом Геркуша расскажет. А мы яко на иностраней и несчастливый милости вашей ожидати возврату будем. Господу богу милостей ваших поручаем.

Дан с Чигирива, 21 месяца марта лета 1654-го¹.

Милостивым вашим желательный всего добра приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Пономаревский архив, Малороссийский список, 1654, стр. 37, стр. 18—23. Переписка, с заголовком: «Сенсех с листа, что писал Богдан Хмельницкий к востолствам к Самойлу Богданову да к Пилуу Тетере»
См. также: Акты ЮЗР — X, стр. 353—356, № 111У.
Воспоминания, т. III, стр. 359—360, № 244.

¹ У перекажд донских слова: А вилку написано.

1654, березня 21 (31), Чигирин¹. — Наказ послами в Москву Филатову Горкуше добиватися від царя підтвердження прав українського народу та передачі відповіді про воєни діт

Наказ Филатову Горкуше до Москви.

Пришло перед его царское величество наперво, во обычаю их, яское челобитье до лица земли учинивши, и тако молить.

1. Божиею милостию, великий государь царь и великий князь Алексей Михайлович, всеа Великия и Малыя Росии самодержец, и многих государств государь и обладатель! Божия Хмельницкой, гетман Войска твоего царского величества Запорожского, со всем Войском Запорожским яско до лица земли твоему царскому величеству челом бьет. Что ни есть вестей от неверителей твоего царского величества провести могут, о всем через сия грамоту твоему царскому величеству обещает, которую, чтоб милостию принять изволил, устердно просит.

2. Буде посланцев своих заставят во Москве, чтобы говорили и зняли все старшины, чтоб договаривались о волюности казачином, шляхтичине, духовные и всякие чина, чтоб на все тотчас и приношиа звали, как о том пространее в листех, к ним писавих, и собрано есть.

3. А буде посланников на пути встретиа бы, то однако отнети яский грамоту его царскому величеству и сказати тое, что се zde чинит. А беречься того, чтоб буде об одну речь дважды спрашивать станут, слова и слово сказывать.

4. Сказати то, что подбегали под Немиров, мужская хватки, ушли, а вступоряд подбегали под Копеевку и в местечко без весте вшли; казачки, поправши, знамя отняли и их всех разорили, а тех дяков было 200 и больше, язык понямаи и от ран великих померли. А те ямки сказывали: король великим завстоюшислся, как посланциа о том, что мы поддалися под государя праведного. И так пани рада урадили: даром на большие польности и права, неждан царь московской. Божие царь московский не послешет язык волюностей дать, яки нам. Те и сказывали, что король послал крымскому царю и до месца и до немер на мти, однакоже пани гетман и вся старшина и черн надеются на бога и на государя.

5. Якую осадили дяки и волюи уж три дни; во наши з города велики бьют. А государь волоский Стефан вынениет дал дякии на паче, людей 200, и те люди vanno под Буцук.

6. Про Гаврила Федоровича не знаем, естли пошла до Волги или нет; и скоро будет ведомость, дадут до Путивля звать.

7. Буде учнут говорить: для чь, — гетман ко государю не ехал? Сказать, что нельзя, потому что вся Украина ни во что б пошла. Также

и то ведомо учинить, что буде еще ведомость придет, то и сам тетман рундтис. А до Буши на помощь велел идти полком Уманскому, Бряславскому, Венницкому. А отнук скорой ирскты.

ЦАДАА, ф. Посольский приказ, Малороссийски спрва, 1654, стр. 37,
арх. 23—26, Переписка.
Судьбоносные Акты ЮОР, т. X, стр. 509—502, № 11/VIII.

№ 242

*1654, квітня (15) 25. Чигирин. — Лист до Сефер-аги про во-
рощі дії польських військ та про встановлення союзу з Росією*

Jaśniewielmożny mości panie Szelerben aga, a mój wielce miści bracie.
Odstawszy nasz niski poklon, w łaskę waszmość mościwego pana
poklon zdrowia dobrego i szczęśliwego na lata niezamierzone, powodzenia
od p. bogu naszemu miłościwemu panu łyczemy. Nie z nieafektu pisaliśmy
to do p. jego mości, p. naszego miłościwego, względem wojska wszystkiego
naszego, co się stało; do czego nie innego nie było przyczyną, jedno
żeśmy przy trudnościach pod Kamieńcem, lubo to Polacy przyobiecali
byli nam wszystko według zborowskich punktów porzolić, żadnych na to
nie dali przywilejów, ani też my dotąd nie do nich szliśmy, pierwiej ucie-
sznego¹, i owszem miasto pokoju, jawną ich widzimy zdradę. Stąd
jednak jasną tak chana jego miści, pana naszego miłościwego, i ich miściów,
naszych miłościwych panów, obaczyli przeciwko sobie nieodmienną przy-
jaźń; za to uniżenie podziękowawszy, obiecujemy też to sobie na potomne
czasy. My sposobem wzajemnym naszego braterstwa rozrywać i przyjaźń
naruszać nigdy nie mieliśmy, tak jeszcze i tym naszym pisanem, bogiem
to świadczymy w tym, iż o żadnej nie myśleny nieprzyjaźni, chybały za
dawnym nieprzyjacielstwem, jaka nielaska waszmościów naszych mi-
wego państwa nastąpiła, bo nieprzyjaciele w tem zawsze zazdrosząć.
doki kopają, gdzie dobra rościć przyjaźń. Jako i teraz my według as-
kucakcej i umowy pod Kamieńcem coraz wyglądaliśmy przywilejów kró-
lewskich według zborowskich punktów, ale miasto zgody Polacy nastych
pogranicznych, po Krym ubezpieczonych, sam Potocki z wojskiem polskim
i z niemieckim i z pięcią tysięcy Węgrów, tudzież z Wołochami, nad
któremi Eligo... raz armat wielki Bal starszy, napadłszy, wiele miasteczek
popustoszyli, porabiali i już się pod sam Human wtargnęli żyli, za łaskę
jednak bożą z wielką hańbą uciekać musieli. Racz waszmość miści panie
wiedzieć o tym, że i Radziwill z wojskami ku Kijowowi i Lubeczu ciągnie,
jakż to jest pokój. Bóg widzi, że nigdy żadnej nie dajemy przyczyny,
a waszmość, nasi mości panowie, o wszystko nas winnymi czynicie; jakż
to nie mamy głów swoich bronić i nie mamy o przyjaźń panów postro-

¹ Текст розкозженим.

мь старатъ ся, а онъ з рѣчныхъ иньихъ земъ зацягаюъ людѣ. Соѣ то за
гнѣткою. І мѣ з Москвъ według рады чанаго його моѣци, ихъ моѣцивъ
гнѣныхъ милостиуныхъ¹ панѣвъ, завѣщалии прѣязнѣ і братерство. Попры-
сѣтѣне разъ зъ вѣзможѣ, мѣми моѣцими панами, најбардѣи не мо-
зѣмъ і онѣго на чѣсы вѣчѣне утѣвѣ, не мыѣленъ...² і оушемъ ве
всѣхъскѣмъ, jako подъ те всѣхъскѣе чѣсы, зносѣтѣ ся зъ собѣ бѣдѣиъи і такъ
сѣуѣтѣ, jakoby зъ неприятелискѣмъ всѣдемъ быѣо. Szerzej ушнѣ о всѣхъ-
скѣмъ оровѣтѣ посланѣиъ насъ Семѣнъ Савѣицъ, кѣлѣри абы jakъ најбардѣи
быѣ оубравѣиъи, вѣлѣе просѣиъи. Повсѣднѣ прѣхѣиъ услѣгу панъзъ і самѣ
сѣбѣ въ милостиу лѣнкѣ вѣзможѣ моѣциуего пана jako најлѣпшѣи оу-
сѣрѣтѣ.

Зъ Чыхѣруна 3, 25 апрѣлѣ 1654.

Вѣмъ моѣциуего пана елѣе зѣчѣлѣиъ братъ і слуга, Болданъ Чмѣл-
нѣскѣ, ѣтманъ зъ Воѣскѣмъ Загорѣскѣмъ.

Інститутъ исторіи Академіи наукъ Украѣнскої РСР, Бѣлѣвѣнка, Закарѣя
М. Галицѣвѣнѣ, № 4184, стр. 715—716. Фотокопія зъ копѣи.

Переклад

Земельнои милостиу панѣ Шефѣрѣнѣнѣ, мѣи великѣ милостиу братѣ.
Полѣкѣи нѣмъ великѣи гнѣдѣи на лѣску а, м, м, пана, бѣжѣно а, м, нѣу доброго
дѣрѣвѣи нѣдъ гнѣдѣи бѣгѣ зъ чѣслѣнихъ услѣгахъ на нѣслѣнихъ рокахъ. Не мѣри зѣтрѣиъи
мѣ пѣслимъ кѣ до б, м, н, п, м, про те, кѣ слѣдѣи зъ нѣмъ нѣслѣмъ нѣслѣмъ, нѣмъ
нѣсѣ не бѣло прѣчиноу великого мѣшѣнѣи — зѣмѣлѣ те, кѣ мѣ потрѣбѣи у вѣлѣкѣ
спѣшѣнѣи нѣдъ Кѣлѣриъи; лѣи нѣслѣмъ обѣщѣи, що нѣмъ бѣде дошѣно мѣи за
зѣрѣвѣнѣи спѣшѣнѣи, аѣи не дѣло нѣмъ нѣмъ нѣмъ прѣчиноу, і до шѣго чѣру
не дѣлѣи на нѣго вѣщѣно, а, кѣлѣри зѣмѣлѣ мѣру бѣжѣно іхъ вѣну зѣду. Прѣте
мѣ нѣмъ нѣслѣмъ нѣслѣнѣу прѣчиноу до нѣмъ нѣмъ аѣи б, м, н, м, пана, тѣи і іхъ м,
а пана, зъ шѣмъ нѣслѣмъ зѣмѣноу те обѣщѣи нѣдъ собѣ те слѣтѣ нѣмъ нѣслѣтѣ. Мѣи зъ сѣмѣ
бѣи нѣслѣмъ не мѣли нѣмѣру розвѣрѣти братерство і порѣшѣти прѣчиноу, тѣи і у шѣмъ
лѣтѣ зѣмѣнѣи бѣжѣи, що не дѣлѣно про нѣмѣу потрѣбѣи, зѣмѣ бѣи дѣлѣно нѣспрѣ-
зѣлѣнѣи нѣслѣмъ нѣдъ зѣмѣлѣи а, м, н, м, пана, бѣи нѣспрѣтѣи зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи
і зѣмѣлѣи нѣмъ тѣи, до рѣсти добрѣи прѣчиноу. Мѣи зъ тѣмѣ, аѣиъи зъ зѣмѣлѣнѣи нѣдъ
зѣмѣнѣи дѣлѣнѣи, чѣлѣи зѣрѣвѣнѣи прѣчиноу на нѣслѣи зѣрѣвѣнѣи спѣшѣнѣи,
аѣи зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи — сѣмъ Пѣчѣнѣи зъ зѣмѣлѣи нѣслѣнѣи і нѣслѣнѣи, зъ 5 пе-
сѣнѣи зѣрѣи те зъ нѣслѣнѣи, нѣдъ нѣмѣи Елѣнѣ... рѣзъ гнѣтѣи, великѣи Валѣи старѣиъи, —
до нѣслѣи зѣрѣвѣнѣи, зѣмѣлѣнѣи нѣслѣи, ажъ до Крѣнѣи нѣслѣи, бѣжѣно нѣслѣи
спѣшѣнѣи, бѣжѣно нѣслѣи зѣмѣлѣи і зѣмѣлѣи нѣслѣи зѣмѣлѣи, аѣи зъ бѣжѣи
дѣлѣи зъ зѣмѣлѣи гнѣнѣи мѣслѣи зѣмѣлѣи. Зѣмѣлѣ а, м, м, нѣмъ, зѣмѣлѣи те те, що Рѣдѣ-
вѣи зъ зѣмѣлѣи прѣчиноу на Кѣлѣи і Лѣбѣи, вѣдѣи мѣи цѣи мѣи? Теѣи бѣжѣи, що нѣи нѣ-
слѣи не дѣлѣи прѣчиноу до чѣру, а, м, м, нѣмъ, нѣмъ, зѣмѣлѣи аѣи зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи на нѣ-
мъ м, нѣи не мѣли прѣчиноу зѣмѣлѣи сѣмѣи зѣмѣлѣи, нѣслѣи гнѣнѣи спѣшѣнѣи дѣлѣи,
зѣмѣлѣи нѣмъ зъ зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи. Зѣмѣлѣи нѣи зѣрѣвѣнѣи і нѣи зъ рѣдѣи
зѣмѣлѣи а, м, н, м, н, м, нѣмъ зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи і зѣмѣлѣи зъ Москѣи, прѣчиноу зѣмѣлѣи
а, м, нѣмъ, зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи, нѣи нѣмъ, нѣмѣи, і нѣи дѣлѣно зѣрѣвѣнѣи
і нѣи нѣмъ нѣмъ зѣрѣвѣнѣи, у шѣи зѣмѣлѣи зѣмѣлѣи зъ зѣмѣи нѣслѣнѣи

¹ У копѣи: милостиуныхъ.

² Тѣмъ зѣрѣвѣнѣи.

³ У копѣи: Сѣбуруна.

i ten dyktando, щоб не було кривого перекладу. Додавайте усе про все розповідь книг податков, Союзів Слово, якого дуже предано казавши-деке відомості. При цьому вважайте відносимо з нашими послугами на милостиву ласку в. м. М. пана.

З Чигирин, 25 квітня 1654 р.

В. м. М. пана з вельми прихильний брат і слуга Богдан Хмельницький, гетьман з Віссасем Запорізьким.

№ 243

1654, квітня 16 (26). Чигирин. — Лист до кримського хана
Ісаям-Гірея про возз'єднання України з Росією та з вимогою,
щоб він залишився вірним Запорізькому Віссасу

Найшановніший милоцівиу цару кримськи, а наш вельми млівиу пане. При oddaniu zwyklych uniozonych uslug naszych z mилоцівиу ласку waszej carskiej mci, pana naszego mciwego, здравия доброго i szczęśliwego на lata niezamierzono panowania od p. boga w. car. mci, panu naszemu m., uprzejmie życzymy i poklon nasz niski oddajemy.

Ześmy pisali przez przeszlych posłańców naszych, wzmiankując względem ponowy przysięgi, to nie z mojej, ale wszystkiego wojska naszego stać się musiało woli, dla tej jakoby przyczyny, że na tych traktatach pod Kamieńcem żadnej skutecznej nie było nam podanej rzeczy, ani przywilejów, od króla na zborowskie punkta wydanych; jakoż i dotąd nie nie mamy, i owszem miasto pokoju wielki niepokój i wojnę; ledzień, iż powracając niektórzy z wojsk w. carskiej mci, wielkie i nieznosne naszym poczynili krzywdy, i dlatego wojsko jakoby powątpiło nasze. Lecz gdy zostaliśmy teraz upewnieni nieodmienną ласку w. carskiej mci i wieczną nieroterwaną przysięgą, jak wielce za to w. carskiej mci dziękujemy, tak też to po sobie obiecując, w. carską mość upewniamy, że na wielki wiecznie ni w czym naszej nie naruszimy przysięgi, a po nas potomkowie nasi. Którą przysięgę bogiem najwyższym oświadczywszy, i teraz naszym ponawiamy listem, wiecznie owej dotrzymywać życząc, chyba by, uchowając boci, jaka znaczna nielaska waszej carskiej mci, pan nasz mлівиу, jeżeliby nas kto opacznie udawał, winny dodawać nie raczył. Albowiem nieprzyjacielowie nasi tam nas omylnie udają, a tu sami pod nami widome i jawne kopają dół. My ubezpieczyliśmy się byli postawicym pokojem i czekaliśmy na przywileja królcwskie, a Potocki, miasto pokoju, z wojskiem polskim i z pięcią tysięcy Węgrów, także z Wołochami, nad któremi Gligerus Huema wielki starszy, napadłszy, wiele miasteczek pustosząc i ludzi zabijając, aż pod sam Humań wtargnęli byli. Ale za ласку боżą nie odnieśli potiechy i owszem z wielką szkłodą nazad umykać musieli. Jednakże jeszcze, jako mamy wiadomość, z większą gotują się potęgą, gdzie i Radziwiłł ku Lubeczui i Łojowui z wojskami się zbliża; zaczym, jeżeliby

i dalej te wojska zbliżały się, upraszamy uniżenie w. car. mci o posilek zwykły według wiecznej przysięgi. My to naszą wzajemną usługą zasługować powinni byćdziemi przeciwko każdemu nieprzyjacielowi. Co się tynie Moskwy, żelimy z nią zawarli przyjaciół, według rady waszej carskiej uci tośmy uczynili, a do tego widząc, że oni¹ na zdrowie wasze z różnych ziem ludzi zaciągają; czemuż i my tego uczynić nie mamy? Bo lepsza więcej mieć przyjaciół. Strony Smoleńska i innych miast królewskich, że tam posłańcy nasi wzmiawowali przed w. carską mcią, jakoby Moskwa opamiętać miała, taka natężasz tu u nas była wiadomość; ale teraz żadnej o tym nie masz ponowy. Skoro by co nowego było, jak o tym, tak o innych rzeczach nie omisszamy oznajmić waszą carską mcią, pana naszego mciwego. Strony Tatar zatrzymanych doliśmy uniwersal, jeżeliby gdziekolwiek się znajdowali, aby wolno wypuszczeni byli, gdzie z listem i Tatarzyn i z naszymi kozakami tych Tatar po miastach szukając posęchal. O wszystkim szerzej usłnie posłańcem nasz, Semie Sawicz opowie waszej carskiej mci. A my, i powzięte o mciwą łaską waszej carskiej mci upraszając, sami siebie i z naszymi powołnymi posługami jako najpiniej się mciwej łasce oddajemy.

Waszej carskiej mci, pana naszego mciwego, we wszystkim życzliwi służcy, Rehdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Po napisaniu listu do waszej carskiej mci, przyniesiono nam dwie wiadomości pewne a nieodmienne, co się na sejmie działo i na czym koniec sejmu słanał. Pierwsza wiadomość od pułkownika humanickiego. Gdy pod Humaniem był Lachów, tedy w tej bitwie dostał się do nas ksiądz kapelan p. Potockiego, hetmana polnego koronnego, który bardzo był ranny, jednak, kilku dni żyw bywszy, przed śmiercią swoją wszystko pod sumieniem opowiedział: żelimy tu iść nie myśleli, tylko król i waszka Rępa kazala nam, i ja sam na sejmie byłem, slyszalem to zapewne, że król zaś sam na wojnę nie pojedzie, ale w Warszawie zostawić będzie, i na miejscu swoim na wojnę w osobie królewskiej obrabi Rępa ksiąca Kacela królewicza, brata młodszego rodzonego królewskiego, który Karol królewic, skoro tylko trawa dobrze puści się, ma z wojskami polskimi, węgierskimi, mullańskimi, wołoskimi, niemieckimi i innymi ciągnąć prosto pod Humani, i teraz tam rozkazał Potockiemu hetmanowi miejsce dobre spotrzeć na obóz. Gdy tego księdza pytali: czemu tak głęboko chce Karol królewic w Ukrainę ciągnąć? on odpowiadał, że Tatarów na pomoc królewicza tu będzie oczekował, bo, mówić, obiecano kilkadziesiąt talarów tyńcy na pomoc przeciwko kozakom. Pytali się znowu tegoż księdza o to, kto ledrze nad tą obłą starszy? Tedy o starszyźnie nie powiedział: «To sami obuczycie, gdy przyjdą was wojska». Druga wiadomość od litewskich krajów, że przy jednym trupie znaleźli listy awizami pisane, które słowo w słowo z tą mową księdza tego zgadzalo się. Racx tedy w. carska mciś w to uważać, jakie to zamysły orych; którym my nie dowierzamy, ale zawczasu zabiegając wielkiej łaski w. carskiej mci, uniżenie upraszając:

¹ Монахъ же по толкованъхъ нами.

рацз нас отаг резолюваць і прэз послаўцоў нашых нам wszystkim радэ даць з іх мей пану агамі і бежамі, як маму постыповаць і одпіе наступяжым на нас даваць. Такіе і о посылек рацз нас упевніць, jeżeli бдзіце впряде, бо бóg відзі, że ми им прычыны не даjemy. О со і повітве в. цар-квей мей просимы, рацз нас прэз послаўцоў нашых о wszystkim упевніць, на кірых, зобравшы wszystkie пулкі, очекуіваць бдзіемы. Далей со сія ту у нас діяць бдзіце і якіе wiadomości бдга, тејте годзіны о wszystkim ознаймоваць не омieszкамы в. царскá мось, нашего мліцwego папа...

[Z Czehryna, 16 aprillis 1654].

ЦІЛІА УПРР у Києві, ф. Колеснін грамот російським царю та універсам українських гетьманів, ол. 2, стр. 29 а, арк. 1—2. Фотокопія з копії.

Складено: Памятники, вид. 2, т. III, стор. 193—196, № 20. Копія з зголомом: «Король Іоанн Чехенський до князя Ігуменського, 16 дала з Чехына, 16 апрілі 1654, універсум».

П. И. Буцковский, стор. 185—186 (російський переклад).

Склад, т. I, стор. 318—320 (український переклад, з датою 15 квітня).

Переклад

Наблиській милостивий кронський царю, а вам великий милостивий паню.

Видіючи завчасай оспіраї послуги на малостиву ласку вашої царської милости, великого милостивого папа, щиро бажано від господа бога вашої царської милости, великого милостивого панюв, доброго здоров'я і щасливого пошування на величній роки і щирою вам великій послуді.

Те, що ми через наших попередніх посла нагадували про відмовлення присяги, мусило статися не з мого воли, але з воли всього вашого військо. Саме з тієї причини, мусило статися не з мого воли, але з воли всього вашого військо. Саме з тієї причини, що-дано переміли, віддалих корисні на збіриванні пункти, і тому, що тепер ми нічого не можемо, а, навпаки, замість вогу настав великий неспокій і війна і, крім цього, частини військо вашої царської милости, повсталихся, заволодали нам великим і вестерном краєм, і наше військо почало сумуватися. Але тепер, коли ви своєю верховною грамотою переміли нас у розміній ласці вашої царської милости, велика дякуємо за те, що вашої царської милости, обміримо і задоволено вогу царську милости, що на імени чини є ми, аі вашої щедади не порушимо вашої присяги. А що присягу змовниши перед відмовиши богом, і тепер відмовилимо нашим листом, бажаччи вірно додержувати її, хіба, борони боже, буде якась значна злочасна вашої царської милости з несправедливого звинувачення наших впряді. На щого, бог божить, не бажали, а, навпаки, шкварно просимо, щоб наша царська милости, наша милостивий пан, не зломив крику, відбо з то зображував нас фальшиво. Бо вашої вороги нас вешіро зображувать, а самі коплять під нами вину, владану і вину. Ми забезпечились були укладення впряді і мчали на королівські привілії, а Петропавл, замість вогу, казавши на нас з щасливим війською і з п'ятих тисячових угодом, а також з волюван, на чий вказ був великий старшина Гаїгорук Гурмас, змислював багато місточок та шибє від людей, і вони алерлися під силу Умань. Але з боювої ласки ласки не мали угод, а, навпаки, з великими втратами мусили намад тіяти. Однак божи, як вказо зрести, іще з бдлівою силою гукетися дошого божи, а Радівилл відбавлятися здібавши ми до Глобечи і Лоска. Тому, щого дамі надбавлятися ці військо, укладно просимо вогу царську милости, щого з вірною присягою, подати вам значну допомогу. Ми же по повноі, будемо зробили вам великому послуду, допомогаччи проти кожного ворога. Що ж до Москви, з якою ми вступили в дружбу, то ми не зробили ніщо з порядку вашої царської милости. А з усього бачимо, що ласка щастясть людий зрости мавши на вогу замість, то чому б і ми не мали цього робити? Бо краще мати більше друзів. Щодо Смоленська та інших королівських міст, як тим згадували ваші посланці

город Київ, тяжкое іго работи короля польского за себе зложивши, под крикую і високою рукою благоместного государя, твоего царского величества, поддалися і в премногую милость государскую твоего царского величества себе отдади, про что богу милостивому великому благодариле і тебѣ, великому государю нашему, твоему царскому величеству, чюлом бую радующея велии о сем, что твое царское величество правми пожаловат рачил нас і мир хрестіанскій. І ничі отуаскуют посланцо своіх, граждан своіх києвских ко пресвітлому лицу твоего царского величества со молвеніем, даби іх твое царское величество пожаловат рачил милостиво і права і привілеї і волности іх древние, а виков ім от благоместных княжат і павов російских і от вюрлов [польских] наданне, утвердит і при всіх тіх судах і волностях права майдєбургского остави, как і сперва за короля польского мѣли. О што і ми Богдан Хмельницкій, гетман Войска Запорожского і все твоего царского величества Войско Запорожское тебе великого государя нашего, твое царское величество [увод]ієм і за них ходатайствуєм і просим, рач твое царское величество в том во всем іх пожаловат милостивыми щедротами своіми, штоби [своіе] города и граждан[и] і мир всех хрестіанскій с того утѣшася і к [тебѣ] великому государю нашему, к твоему царскому величеству, прибегал і подражал і вірне служил і привал і всякого добра хотѣл.

При сем даби многаіствовал і благополучно действовал, на всіх неприятел своіх, как на лвов, вавилонскіх і асидов, твое царское величество наступовал і поирал іх, господа бога молим.

З Чигирива, 25 апреля року божого 1654.

Тебѣ великому государю нашему, твоему царскому величеству, вірне служи і подданин, Богдан Хмельницкій, гетман, з Войском вашего царского величества Запорожским.

Адреса: Божією милостією великому государю царю і великому князю Алексію Михайловичу, всея Великія і Малія Росіі самодержцу, [п. т.] его царскому величеству.

ЦПАДА, ф. Посольський архів, Малоросійській грамота, стр. 49, арс. 1. Оригінал.

Там же, ф. Малоросійський архів, стор. 15/152, арс. 115–118. Переказ, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, що мела государю царю і великому князю Алексію Михайловичу всея Русии Богдан Хмельницкій, гетман Войска Запорожского в означенн 162-м году маю в 27 день».

Там же, арс. 129–132. Переказ.

Схована в публічній бібліотеці Української РСР, Відділ рукописів, № 14917–14919. Документи з історії Києва, № 15, Київ.

Там же, Збірка Київського університету, № 221/57, т. 1, Київ з війн.

Опубліковано: Бюллетень Київської Історичної, т. 1, стор. 74–75.

Львів КДЗР, т. X, стор. 667–610, № 13/IV.

Восходженням, т. III, стор. 573–574, № 252.

1654, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал Остафію Станіславку на збирання податків з іноземних купців

Бегдан Хмельницький, гетман з Войськом Запорозьким.

Ознайомивши сим нашим писанієм кому-каждою о том відати надлежит, меновите старшини і черни Войска нашего Запорозького, также купцы чужоземскіи і шляхляки кождїишї людем, кому толю сіе відзе дізнати охотаю будет, їм ми маючи великий росход на людей чужоземских, а зрядцов мало множи не тою росходѣ, прето уладивши тою, як здала перед тим бывало, дальсїмо¹ екскацію скарбовую од купцов чужоземских, то ест от греков, орманов і турков, Евстафїи Станіславки, которую повинен вибирати і отдавати до скарбу нашего войскового, од сорока собелей золотих шість, от сорока лисок собелин золотих два, од сорока кунци золотих два, од бунта лисци золотих два, од иших товаров московских од ста таларов битых — золотих по пята, иному от товаров турецких, як то: од едабев, коберачо, кизимов, завивок, шивов, мусулубесов, кизаданов і иших дробных і різних товаров — од ста таларов польскихих два битых, од кождей мислї раби по леву; так же хто би провадил з землі нашей золото, сребро, каміне дороге, перла, і із тих товаров од ста таларов — од золотих лев, ежели б теж зно з чужой землі, так з духовних особ, яко і свіцких людей в яких-лих потребах под протектвом поселским ехал і при собі купцов мід, теж, обвизавши оних под сумликом, дозирца наш і од тих, которые при охотѣ в своей купецкой ішли б справі, маєт екскацію надлежную брат, і гдѣ би наш який купец мід ивнем стоим з товарам чужоземского купца з нашей землі впроважувати, а досвідчив би сїя того дозирца наш, теж дозводем ему той увес товар забрати, з которого товару ему вдоволю, а до скарбу войскового повинюцу належит. Купца зас теми універсалами, шосто перед тим для сборови їх видівали, аби надлюмо зиро не ширтали, але веллут звичаю все, яко ишіе отдавали, аби і якіхшїиш ушебрив скарбови нашему войсковому не бил. А если би историе спротивдвали і оному видзеченому дозирци нашому або фактором о повинности занкой отдават не постолим, такихах приказуми повелюем, сотинном, атаманом карат і во всем дозирци нашому повинном бити, иначе не чинити под срамком караням войсковим.

Писан в Чигирині, днрца 28, року 1654.

Бегдан Хмельницький, рука власная.

Архів Львівського відділення Інституту історії Академії наук СРСР.
РФР. Колекція папіє Київської колегіальної палати, № 10. Київ.
ЦДАДА. Ф. Польський архів, Мадридський список, 1654, стр. 2,
арк. 1—2. Київ.
Там же, арк. 4—5. Київ.

¹ У копії ДІБ УРСР: дальшо в дісно.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів II, № 20653. Київ.

Там же, т. I, № 60353, Збірка Ол. Лизаревського, № 70, арк. 227—227а. Крім з копії, з дописком: «Повісте между нами универсална універсала Богдана Хмельницкого о подати не платити, для того что в беглость яхлеу в Москву прошлаго 1728 году сніг от нас презентован іх графским сентилством господам государственным великому канцлеру, Гаврилу Іоанновичу Стерману, который от іх сентилства нам не возвращен. Того ради о том универсал веление і нами умоуваняемца, писати, жеби, яко потребной канцлеру кувачеству в автономе года і чрез який десет літ, сніг был задержан у нас в цілости, был вислан і возвращен, а при том возвращеніи оного ж универсала веленіе до ето графского сентилства господа Сави Владиславича, просимо что о податях по листу же велено, і ми до ето ж господа графа Сави Владиславича от себе будем послати».

Оубілювано: Лист ЮЗР, т. III, стор. 507—508, № 344. Помічено датою 21 квітня 1664 р.

Н. П. Васильков, Збірка матеріалів до історії Слобожанщини України та українського права XVII—XVIII вв. «Український археографічний збірник», т. I, 1926, стор. 60—61.

№ 246

1654, травня 16 (26). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку в розпорядження російського командування 18 тисяч козаків на чолі з полковником Іваном Золотаренком

Божією милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великороссии и Малой России самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским до лица земан низко челом бьем.

По повелению вашего царского величества давно велели есмь Ивану Никифоровичу¹ с полком рушатися и до боку вашего царского величества итти, с которым идет, по воли вашего царского величества, осмидцать тысяч, и велели есмь езу наскоро поспешать со всем полком Нежинским. А велмии вашего царского величества управляеми, не изволь ваше царское величество на нас и на Тимофея Спасителява прегветися, что полку Переславского с Павлом Тетерю не посылает для того, что слышим о неприятех наших ляхах, которые на нас готовяца; тогда велели есмь к вам на сю сторону Днепра перейти полку Переславскому и иным всем полком вскоре и велели собиратица, поже весть нам учинялась, что те ляхи неприяти наши и вашего царского величества, перне на нас ударити хотят, и поимали было Окуян, ротмистра королевского, казаки полку Брянславского, тогда за развояи великими не довели и в Манькувке, городе нашем украинном, умер; и то сказывал, что ляхи волохов мултинов и венгров на нас затягнува

¹ Золотареву.

и где на Умани и на Белую Церковь ударити хотят, одиночно тогда мы ныне наготове и в остергаине пребываем. Сего ради просим вашего царского величества, изволь ваше царское величество с ратью Шереметьева до Киева вскоре присылать для супротивления неприятелем вашего царского величества людем. При том государя бога молити, дабы ваше царское величество долготелю царствовал и над неприятельми победу одержал.

Дан из Чигирива, мая в 16 день лета 1654.

Вашему царю му величеству во всем желательные слуги и верные подданные. Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малороссийский приказ, столб. 15/2026, арх. 123—126.
Переписка, в заключение «Список с листа с Белгородского писма, что писал во государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, великому Русью Богдану Хмельницкому, в заключение во 162-м году мая в 31 день.
Там же, арх. 127—140. Переписка.
Смугляков: Акты ЮЗР, т. X, стр. 675—678, № 1511.

№ 247

1654, травня 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку німцького полковника Івана Золоторенки, а також з проханням, щоб російські війська вийшли під захист литовської міста

Божею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великие и Малые Рокни, самодержцу Д. Т. т. вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всея Войском твоего царского величества Запорожским до лица земан иско челом бым.

По указу твоего царского величества с Тимофеем Спасительным с ратьми людем Ивана Некифровича, полковника нежвинского, поехали до боку твоего царского величества, которые люди чтоб за счастьем твоего царского величества государствованьем всех врагов под моти твоему царскому величеству покарал, усердно волюем и бога конгушдаю молвим, Тому же полковнику нежвинскому приказали есмь, чтоб во всем, по повелению твоего царского величества, всправался и никакже людем не чинил обиды, влучи с полком твоего царского величества Запорожским. Также усердно твоего царского величества молю: аще бог всемогущий за счастьем твоего царского величества государствованьем, доводит литовские городы под крепкую твоего царского величества руку отбравити, дабы ратьми твоего царского величества люди никакже им не чинили обиды; о чем мы и словесно полковнику нежвинскому сказывали. И естля какие городы добровольно под твою руку твоего царского величества поддавались и милости тво-

его величества желали, и тебе б великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, и многих государств государю и обладателю, велеть их жаловать и никаким не чинити обиды и тех милостью своею государскою жаловать. Також и о том покорию твоего царского величества молни, чтоб твое царское величество, по своему государскому обещанию, против споривших твоего царского величества и всего православия рать свою былую нам на помощь прислать велика, а дехи бо уж давно собираются и с великою силою на вас ударити мыслят. О чем всем пространне слышано посланниа твоего царского величества известит. А мы и вступило вискый наш отдавши поклон, бога всемогущаго молим усердно, дабы даяши на крати твоему царскому величеству победу, и многа лета на пресветлом государствии даровати изволиа.

Дан с Чигирива, мая в 17 день лета 1654-го.

Твоему царскому величеству во всем желательные слуги и нижайшие подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малероссийский архив, список, №5800, арх. 9—12. Переклад, в заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, с выказаных тутолоан с Иваном Золотаревым в январине во 165-м году сентября в 20 день».

Спуьбковано: Акти ЮЗР, т. XIV, стр. 166—168.

№ 248

1654, травня 21 (31). Чигирин. — Наказ кийському полковнику про нованна мистичка Вигурівцяна ігумену Кийського Михайлівського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Пане полковнику киевский! А їж подалисмо Вігурівцяну зо всім пожитками і принадлежностями, до свое вележачими, его м. отцу Василевичю, архимандриті слухому, ігуменуи монастиря Михайловского, за монастир Михайловский, прето ждаєм вас і напомним, жеби его м. отцу архимандриті в той Вігурівцяні перешлод не було, але аби впаде вшелюкне ожитки доходили і жадеи жеби итруит тамошних і сеножат не займвал, а кгда которий би перешлоду чиня, такового в. м. срочно карай. При том в. м. господу богу поручаєм.

Дат з Чигирива, дня 21 мая 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, спр. 15, арх. 168. Оригінал.

1654, травня 22 (червня 1), Чигирин. — Універсал про захист маєтностей Євксентія Жеребила

Богдан Хмельницький, гетман Войска єго царського величства Запорозький.

Всім вовец і кождоу зособна, кому би о том відати належало, повините павом полковником, сотником, асаудом, атаманом і всему товариству єдиным і щирим, Войска Запорозького до відомости дозвекти сим нашим універсалом, їм ми повелажим звичаєм протавком вам з не мній услуги протавко церкви божой монастира Печерского, яка Євксентія Жеребила (которий маюм частокрови свої так в хуторі, чю теж і в мляну, од товариства вашого досучани, перед вами ся удержав), даємо оному тот наш оборонн універсал і владзою нашою гетьманскою приказуем, абисте так там зостаюче, яко теж і перезджаюче, жалюм оному досучку не чините, вольгого, побасов не одправовани, і жалюм турбацій не заводите, з якогоди би ся которий такоюи сміла відати намо том вразном заваданні наше чинити, такового кождоу аз даюм відомости полковникови нашою князюскому под нестоловочне каране поддам, што і повторю вам всім приказуем.

Дан в Чигирині, року 1654 місяця мая 22 дня.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Бібліотека Кривогозук у Варшаві, № 4022, стор. 122. Оригінал (згорілий).

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Студії над діяльністю Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 142, стор. 72—73.

1654, травня 22 (червня 1), Чигирин. — Універсал про «пошаристство» і підданство відомц Визиринцям ігумена Київського Михайлівського монастира

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго царського величства Запорозьким.

Снаймуєм сим нашим писавєм, кому би о том відат належало, повините паву полковникови князюскому, також кождоу і місчаню, яко гетьма Визирювоччинем обивателем, їм ми тою місчаню Визирювоччину з ставами, сіножатини, озерами, полями і щирими всіми акцидентами, которых перед воїною дедичині павове і їх намістники державали, з арентами виділякани, так повиним, яко медопами і горілицаними, конфервалам на монастир святого архистратига Михайла Золотоверхого. Ячым ми ти хочем і владзою нашою приказуем, абисте всі, который єдо до повинностей міських належите і не єстете вольгами, виділякани

послушество і подданство его милости отцу Феодосию Васильевичу, архимандриту служилому, а ігуменуви монастыря тамошнего Михайловского, также наместников его, там зосланному, отдавали; козаки жеби в жадній найвишшак провоста не втручали, ани жадними шинками не бовили, под строгим войсковым каранем, показавшину аби всі звычайне, як і всюди так козаки, яко і месчане, кром жадного стротнявие, отдавали, не чиничи іначей. А которіи би яку-вольше чинили кривду і перешкоду, так козаки, яко і месчане, ежели би непослушники били, таковой кождий сурогого войскового не уйдет карава.

Дат з Чигирина, дни 22 мая року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На зсорогі: Універсал Богдана Хмельницкого на Вигурощину.
Четвертий універсал Хмельницкого.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукотис Царсько-археологічного музею Київської духовної академії, № 594. Оригінал.

ЦГАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повіття, кн. 10, арк. 71. Копія. Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 15/1732, арк. 12. Зміст.

№ 251

1654, травня 22 (черевка 1), Чигирин. — Наказ черкаському полковнику відмежувати пасіку Печерського монастиря та повернути останньому його землі

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозьким.

Пане полковник черкаській! Якосно не раз писали до вашей милости, так і тепер жадем через сее писавше наше, абысте пасеку туку, вележачую до монастыря Печерского, от інших кгрунтов чужих отравинили, потрафляючи в тоє, аби тая пасека так тепер зоставала в околничностях своїх, яко за давних веков кгрунту ей принадлежали і жеби ні в чом добрам монастирским не было ущербу от людей тих, которіе свої там мають кгрунти, в хто би що монастирського посел, таковой зараз зжени ваша милость, не чиничи іначей.

Дат з Чигирина, 22-го мая року 1654-го.

Для того і сам его милост отец архимандрит печерский для того розграницена там едет.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукотис Царсько-археологічного музею Київської духовної академії, № 62, стор. 319—319а. Копія, з заголовком: «Копія універсалу воєводиша пана Хмельницкого, гетьмана Войска Запорозького».

1654, июня 25 (черка 4). Чагарин. — Лист до Олексія
Махильовича з проханням підтвердити привілей киявського
митрополита Сильвестра Косова

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю
Давыду Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу
(в.т.) твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска
твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского
величества Запорожское до лица земли челоу бьем.

По божией милости, пресвященный государин отец Сильвестр Ко-
сов, архиепископ и митрополит киевский, галицкий и всея Малыя Росии,
старша святейшого престолу константинопольского, пастыр наш, з
душевною российским и со всем миром христинским православным
многия беды и власти от сопотивных отступников лжцарь, от многих
лет в гонениях претерпех и тяжелых пребываши, и за веру православную
и царем снятыя много пострадавши и всех добр лишившись, ныне под
высокою и крепкою рукою твоего царского величества оставшим, уте-
шился и обрадовал, и бога милостиваго по приногу благодаря про-
то про все, что твое царское величество смиловался, наряду российсего
православного, и верам восточным, и церкви божьих, и мест святых
киевских, и к сущестатом нашим за нас, Богдана Хмельницкого, гетмана
Войска Запорожского и за все Войско твоего царского величества За-
порожское и за весь мир христинский российской црквию еполичился.
Тем же пресвященный пастыр наш за превинения лета и благополуч-
ное государство на престольнах престолох великого царства россий-
ского о тебе великом государе мнзним и о пресельной волате твоего
царского величества в Чигирине господа бога молим. А ныне тебе ве-
ликому государю нашему, твоему царскому величеству, молятся и про-
сит, дабы твое царское величество изволил помиловать его и все душо-
вство российское, и пожаловати правами, привилегиями, свободами и
теми всеми добрами, которые из веку так от восточьского престола
справедливых патрархарю константинопольским, папо и от блаженного князя
Владимера и от всех князей и панов благочестивых российских и от ко-
ролей польских надване имеют, дабы им при тех всех правах, привиле-
гиях, свободах и всех добрах, по чину и обычаю первому, под крепкою
и высокою рукою твоего царского величества во веки пребывати. И мы
Богдан Хмельницкий, гетман войска твоего царского величества Запо-
рожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское молим,
тебе великого государя изволю, и бьем челоу за пресвященнаго пасты-
ря нашего и о всем святоцном соборе и о всем духовенстве: изволю,
твое царское величество, права их и привилегия, свободы и все добра,
которые из веку митрополита киевския и всякия епископство и духовен-
ство православное российское от предков своих имеют грамотами своими

государскими утвердити на веки: и о чем ни есть посланники их тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, учнут быти человеком, изволь их твое царское величество и том всем милостиво пожаловать. А что прогневался был твое царское величество на пресвященного пастыря нашего, как бы он разорял дело божие и совокупление православия святого не прибавиваю, и сему не верит; коликко бо зло пострадал за веру и православие святое. И ныне паче радуется о смиренн и о мире всего мира всегда молится и о твоем царском величестве. И что город на монастырских местах учиня ставится, и он к нам обещал, и скоро от нас известна, никак возбраня гордоловному делу, паче ж благослова. Вем бо, яко твое царское величество и замену тех мест монастырских, лучшим пожалуешь пресвященного пастыря нашего. И что не ускорила прийти и посланников своих к тебе великому государю нашему отпустила, се во зло да не возменит ему твое царское величество, ибо ожидал посланников наших, дожде от твоего царского величества возвратится со всем добрым и великим жалованьем, которым нас твое царское величество изволь милостиво пожаловать. Тем же убо и пави просим: изволь твое царское величество пресвященного пастыря нашего и весь собор священный пожаловать, и моления и прошения их не презрети, и прочим клецкам не верити. А пресвященный пастырь наш про то про все великое жалованье твоего царского величества, при жертве бескровной, о тебе великом государе и царе нашем и великой государыне царице нашей, и о великом государиче и цариче нашем, и о великих государынях и царевнах наших, и о всей пресветлой полоте твоего царского величества, и о всем великом Российском царстве, юже державну и победительну ему быти до окончания века, день и ночь, со всем причтом церковным, до ювочки живота своего, и по нем наследницы его митрополити, епископи и весь собор священный молится не престанут. При сем долгодествия и победы на враги твоему царскому величеству ждем и себе самих и неизреченную милость государскую твоего царского величества выедем.

С Чигирина, 25 дня мая лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, правые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийский список, 1654, стр. 17, стр. 25—30. Переолад, з заглавием: «Список с листа, что писал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, зятю Великому и Милостивому самодержцу, Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, о великом митрополите Селинастре и о всем духовному чину, о признавая, о мажностях их, и о иных потребках».

Опубликовано: Акти ЮЗР, т. X, стор. 714—718, № 16/III.

1654, травня 25 (черма 4). Чашири. — Лист до Олексія Михайловича відносно ігумена Київського Михайлівського монастиря Феодосія Василевича і з проханням підтвердити монастирські привілеї

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское до явля земли чешю бием.

Пречестный в бже господии отец Феодосий Василевич, архимандрит¹ слуцкой, игумен монастыре святого архистратига Михаила Запорожского, ис Каева, со всею братиюю посылает посланцев своих с грамотами молятельными к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, ищущи милости от твоего царского величества, дабы им права, привилея, свободы и все добра, которые тому месту святому из вося от благочестивых князей и даян российских и от королей польских выданы суть, по прежнему обычаю ваше земля, твое царское величество изволил утвердити и укрепити на нем. И мы, Богдан Хмельницкой, гетман войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское о пречестном архимандрите слуцком и игумене михайловском и о всей братии того монастыря святого, к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, ходатайствуем и молимся пресветлому лицу царскому: иже твое царское величество в тех всех мольбах их не прозрити, но угодити и пожаловати милостию, о чем те посланнани михайловские учнут твоему царскому величеству челом бить, той бо архимандрит zelo потребен ест церкви святой, искусен муж и премудр, и на всяко дело веро вашей благочестивой благопотребен, и тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, верен и всякого добра прино желает и привез, и жалование твоего царского величества подтверждением прав, привилея, свобод и добро, тому монастырю из вося выданных, всему миру христинскому российскому явит и прославит и многих поострит в прияну верность и службу твоему царскому величеству, муж бо ест славеши zelo и проповедник слова божка. Тем же и мы ходатайствуем к тебе великому государю нашему о нем и молим твое царское величество, да во всем том, о чем посланники его уста и грамотами у тебя великого государя нашего молили учнут, да пожалуешь милостию. И он архимандрит о арханг, злокозневств, одолевши на врагов и благополучном царствии твоего царского величества российском господа бога со всеми братьями и по них наследники их по-

¹ У переказі тут і далі: архимандрит.

дати не престанут во веки. Посем в пренною и неизчетную милость твоего царского величества себя вручем.

Ис Чигирина, мая 25 дня лета 1654.

Твоему царскому величеству верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦІЛАДА, ф. Посольський прохал, Малоросійські справи, 1654, стр. 17, арк. 51–54. Переклад з заголовком: «Список з белгородского листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, цесю Великим и Малым Росии самодержцу, Богдану Хмельницкой, гетману Войска Запорожского, Малыйросийского монастыря о взысканіи Феодосіи и выкупаніи ю 162 году июля в 28 день».

Опубликовано: Акты ЮЗР, т. X, стр. 727–728, № 16/VІ.

№ 254

1654, травня 25 (червня 4), Чигирин. — Наказ київському полковнику карати свавільників, які вилловлюють рабу в урочищах Видубецького монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

Пане полковнику київский! Довшла нас скарга од велебного в бозі господина отца Клементия Старушича, ігумена монастиря Видубецького, на атамана левинького і ходосовського і всіх обывателей тамошних, же там в Калиновщині, Калном Луц, Гвилячизні і в озері Глушц, от давних часов до монастиря Видубецького належачих, свовольством азбувени, никого се не обвалючи, великие шкоди чинят і оные чинячи, церкви божой квалу частим довлемм рыб в нивч оборчают. Пильно теди [вашо] милоїсти жадам і сурово напоминася, абисте того пильне постерігали, і ничим не уводячися, свовольников тих сурово без фолгги карали, яко би найменша кривда і перешкода так в маиствостях яко і в озерах до монастиря Видубецького належачих не діялася, иначє не чинячи, так яко би до нас болш о том скарга не дошла. Бо відай певне, ежели бис таковым свовольником фолгговал, ган з ними посолу караня вашего не уйдєш.

В Чигирині, мая 25 року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист Богдана Хмельницкого, гетмана, о Калном Луц, Гвилячизні, Калиновщині і озері Глушц 1654 р., мая 25.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Кляксія асів Київської казенної палати, № 11. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів.

Справка Кабинета Министров за 1541—1752 г., 62, арх. 2.
Копия.

Там же, № 6479, Копия.

Там же, № 6626, Копия.

Судебники: Аким КСР, т. V, стр. 191, № 36.

№ 255

1654, третья 26 (черка 8). Чигирин. — Лист до патриарха
Никона с прошениями хлопотаться перед царем про утвер-
ждения пристрастия Киевской митрополии

Божиею милостию великому господину, святейшему Никону патри-
арху московскому і всея Русіи, архидіаконому пастырю нашему милостию,
Богдан Хмельницкой, гетьман Войска его царского величества За-
порожского і все Войско его царского величества Запорожское твоему
великому святительству смиренно до лица земли челом бѣм.

Пресвященныи пастырь наш господи отец Сльмьстр Косов, архи-
епископ митрополит кievский, галицкой і всея Малая Россіи, ексарха
востаного трону константинопольского, со всім собором свещенным і
вси прочим церковнымъ учинетъ члѣмъбѣти великому государю наше-
му его царскому величеству, тебѣ великому святителю нашему, твоему
архидіаконому святительству молемъ через грамоты і посланныи свои,
дабы его царское величество за ходатайствомъ твоимъ, великого святи-
тельства, рачилъ пресвященнаго пастыря нашего правами, привольемъ,
свободными і всіми тими добротами, которые зъ насъ митрополіи Киевская
і всею епископство православное российское і весь соборъ свещенный
і все чинъ дуловный, такъ отъ патриарховъ свейшихъ константинопольскихъ
како і отъ самого князя Владимира божественной памяти і отъ мѣхъ князей
і благочестивыхъ пановъ российскихъ і отъ королей польскихъ наданыи маютъ,
всестѣмъ пожаловати, і своими грамотами государевыми тѣи всі права,
привольіи, свободны і добра їхъ утвердити, по чину і обычаю древнему, на
како і мы Богданъ Хмельницкой, гетьманъ Войска его царского величества
Запорожского, і все Войско его царского величества Запорожское при-
членимъ і молемъ тебѣ великому святителю нашему о томъ обо всемъ.
А что такое великое святительство сподобился былъ на пресвященнаго
пастыря нашего, яко бы онъ православнаго святого российского государя
благодаряванное почитати і великому государю нашему его царскому
величеству спротивлялся; сему же вѣрять вѣснечскіи і прочіимъ по сихъ кле-
мътамъ. Колько бо пострадалъ онъ во вірѣ православной отъ многихъ лѣтъ
како инакѣ радуется о сихъ і бога благодаритъ. А что намъ вѣнства
о періодъ, который учинилъ на монастырскихъ мѣстахъ садити; і о семъ не
спрашивали, но скоро отъ насъ вѣнствалъ, не бранилъ, а намъ же тому доброту
дшу поблагодарилъ, надежду имѣи і віру непоколебимую, что его царское
величество і замѣни тѣхъ мѣстъ монастырскихъ лучшими его пожалуетъ. Уско-
рѣи бы былъ і вѣрже прійти къ его царскому величеству і къ твоему ве-

лякому святительству, і чолом бити о том обо всем, ни не мога что от ликов величскі обмажки і внищені зело і наших послов войсковых ожидала, хотя увидати неісчеденную милость государскую і великое жалованье от его царского величества нам учиненное, і обо всем том обрадоватися і богу благодарственная воздати: еже і сотвори нині, до Чигиринка к нам прибиши¹. Тем же і лажі молим твое великое святительство, рач бити хдатай прям і усердній ко его царскому величеству о том всем, о што посланики иресоавищенного пастиря нашего его царскому величеству учнут челом бити і тебе великого зверхнійшого пастиря молити. А ми Богдан Хмельницкій, гетман Войска его царского величества Запорожского, і все Войско Запорожское, его царского величества тую прямую і премоную благодать і милость твоего великого святительства, ко пресоавищенному пастирю нашему учиненую, всім добрим воздѣловать должанин остаемся, а себе великому благословенію і молитвам святійшим твоего великого святительства прилежно і всячески вручем.

3 Чигирин, 26 мая року 1654.

Тебѣ великому господиу нашему, твоему великому святительству, во всем всполненіе слути, Богдан Хмельницкій, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колекція документів Київської архієпископії комісії, оп. 2, стр. 38, лр. 1. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II.

№ 2303. Київ, з датою 27 травня 1657 р.

Опубліковано: Акти ЗР, т. V, стор. 98–99, № 48. Помилково датовано 27 березня 1657 р.

Евгеній. Описаніе Києво-Софійского собора. Помилково датовано 27 березня 1657 р.

№ 256

1654, травня 27 (червня 6), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ченців Київського Боголюбського Братського монастиря

Божією милостию, великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малія Росіи самодержцу (я. т.), твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкій, гетман Войска твоего царского величества Запорожскій, и все Войско твоего царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем.

Перед вами бывший гетман Войска Запорожского, Петр Конашич Сагайдачній в память свою, за спасение душ, во славу же христу бо

¹ До цього місця документ не зберігся і тому друкується за «Актами ЗР», т. V, стор. 98–99. Дальший текст ведеться за оригіналом.

у вашему воднога церков в Книге Богоуказана, идеже ныне училище истаириа Братского, от которая мнозиа изыдоша в деомудрии и любомудрии лето расли церкви божи, и тебе великому государю вашему твоему царскому величеству, к службе угодны. И вы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожской, и все Войско твоего царского величества Запорожское за теми братскими вымынками училища княжеского бьем челом до твоего царского величества, и молится тебе великому государю вашему, да в чем те братские училища княжеского законники учнут челом бити твоему пресвятому лицу царскому, изволь их твое царское лице в том во всем милостиве помядовать; понеже весть угодно оставити то место святое, которое предан наши, наипаче же Петр Конашевич Сагайдачный, славы памяти гетман Войска Запорожского, сооружи, да память вечная будет от тех училищ братских княжеских, и тебе великому государю вашему, твоему царскому величеству, и слава бессмертная, при славе божественной. О чем мы ничтоже сумняшеся, тех же законников братских в себе самих в премногую благость царскую твоего царского величества речуемся.

С Чигиряка, несяца мая 27 дня, лета 1654.

Тебе великому государю вашему, твоему царскому величеству, правые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийскй травя, 1654, стр. 17, арх. 61—63. Перепись, в заголовке: «Список с листе, что писал во государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, царю Великому в Ямле Успену самодержаку, гетману Богдану Хмельницкому о княжеском Братском училище в вымыслом 162 и году, июля в 28 день».

Опубликовано: Актв ЮЗР, т. X, стр. 732—733, № 16/VII.

№ 257

1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ізгнаниа Київського Пустинного Михайлівського монастиря Інокентія Гизела і з проханням відтворити монастирські привілії

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и. п.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожской и все Войско твоего царского величества Запорожское во лица земли челом бьем.

Пречестный и бже господа отец Инокентий Кривош, игумен монастыря Пустинного княжеского коже во святых отцах нашего чюдотворца Николы о благодати неокрещенной от бога милостивого и от тебе вели-

кого государя нашего, от твоего царского величества на нас изливши, обрадовали со всею братиею своею, что от короля польского и от князя и от Литвы многие беды понесши, под покровом и милостию высокою благочестиваго государя, твоего царского величества, уцелилися в мире. Сего ради богу благодарные всодавши, и тебе великому государю, твоему царскому величеству, челом бьем и молитва пресветлому лицу твоему царскому, через грамоты и посланники свои, о подтверждении прав, привилеев, свобод и всех добр, которые из некоего тому святому монастырю от благочестивых князей и панов российских наданы и от королей польских утверждены имеют; и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожская, и все Войско твоего царского величества Запорожское о том же игумене николаем с братиею его бьем челом, и просим тебя великого государя нашего, изволь ми твое царское величество неизреченную милость свою показать и те права, привилеев, свободы и добра их монастырские, от благочестивых и христианских князей и панов российских наданы тому месту святому, своими царскими грамотами, по чину и обычаю преждему, утвердены на веки. И о чем те посланники николаем тебе великому государю нашему учини челом бить, изволя, твое царское величество, в том всем пожаловати милостиве, повележи и пречестный господи отец Инокентий Кизель, игумен николаевский, бывший учителем монастыря Братского училищ киевских послужил много церкви божией учением, и за веру много пострадал, и много имения монастырского хата и Литва розграбил. обаче он з братиею при вере православной претерпел до конца и надеется на бога милостивого и на тебя великого государя нашего уповает, что твое царское величество навлашши милостиве услышати моление их и пожаловати щедроты. А пречестный господи отец Инокентий Кизель с братиею того монастыря и по нем наступающим игумены за твое царское величество и за всю полату твою царскую, и о всем пребывании и уможениях великого царства Российского, и о всякой победе на врагов и супостатов твоего царского величества во имя господи бога, при жертве бескровной молитвы не престанут. Посем самих себя в ту ж неизреченную милость государскую твоего царского величества отдаем.

Из Чигиринка мая 27 дия лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему величеству, прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольская приказ, Малороссийская справа, 1654, стр. 12, арх. 67—71. Гирельд, в заголовке: «Список з белоруского листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Роския самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, Николаевскому Пустынного места о игумене Инокенте, что ныне прислал его ко государю вятрополит киевский от себя и челобиточная»
Опубликовано: Актн ЮЗР, т. X, стор. 736—737, № 16/VIII.

1654, черевя 4 (14). Чисарик. — Лист до Олексиа Михайловича військово арямандрита Печерської лаври Іосифа Трызна і з проханням затвердити приїезд монастиря

Божиєю милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и с.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всея Войском вашего царского величества Запорожским, до лица земли яко член бьем.

Одержавши мы милостивое и неизреченное жалование твоего царского величества тужде подтверженные права и вольностей наших через жолов наших Самойла Богданова, судамь да Павла Тетуро, поименовних преславского, нам присланных, о той мы милостивой ласке твоего царского величества так душевным людем, яко и вискрем, во всяком чину будучим, известия есми. Ис которого милостивого жалования твоего царского величества всея единодушно Малыя Росии обрадовалась, что твое царское величество неистинную милость свою государскую так ныне, яко и впредь сего, обещати изволишь. Тож тогда неспешные твоего царского величества милости и прелюбимыи в бже отец Іосиф Трызна, архимандрит¹ святыя чюдотворной Лавры Печерския Киевския цркви Успенкии пресвятыя богородицы со всею собором належащими будучи посмалет братию свою до пресветлого твоего царского величества с искним челобитьем, молячи усердно, чтобы твое царское величество, яко царь православный, все права и привилеи их прещикне, от благочестивых росийских, также от короле польских, из той чюдной монастиря Печерския надле, своими государскими водами подтвердити грамотами, да которым во прелюбим отцом Іосифом Трызною, архимандритом печерским, и со яко² того чюдного монастиря Печерского братию, и мы наши помырше якоим до твоего царского величества молыли, усердно твоего царского величества просиши, дабы твое царское величество милостивое жалование свое царское, все прещикне права и привилеи, от старомитных благочестивых, ближнихи памяти, князей и дворя росийских, также и от короле польских, из той чюдотворной монастиря Печерския Киевския надле, подтвердити изволил, и о всем, о чем быдуть братья молыли изменем прелюбимого отца архимандрита печерского и всего собора твоему царскому величеству челом бгати учуи, дабы твое царское величество, яко царь православный, милость свою государскую оказати им изволил, второе твоего царского величества молли. Но я ныне тем любо великие гонимии от иностранцев Малыя Росии новоскля, во сдѣлко и правах и привилеях, тому монастирю чюдотворному Пе-

¹ У печерскій туу і єрцк. архимандрит.

² У печерскій: всея.

черскому из века давны, короли польские никакие не чинили кривды и о всем всегда давны права и приидиши новими своими подержали грамотами. Надеенси, тогда и мы на несчастную твою государскую милость, что и твое царское величество, яко царь православный, по обещанию своему государскому, милостивую свою государскую ласку к тону чюдотворному монастырю показати изволиши. А что прежде пречестный о христе отец архимандрит Печерский со всем собором о тех делах посылал посланников своих до твоего царского величества, то изволит твое пресветлое царское величество прзрети и на них [не] разгневатися, чте ведючи о том, что тех времен от нас мирских людей, подданных твоего царского величества, различного чину, много чюдобиты твоему царскому величеству было, и для того они до сего времени заждаися. А ныне, по указу твоего царского величества, и как мы им известили о неизречивой твоей царского величества милости, тогда с нижайшими чюдобитым посылают своих посланников к твоему царскому величеству. Желаем при том и бога всемогущего усердно молим, дабы твое царское величество многа лета государство и всяких врагов под ноги свои государские покаряд, а нас слуг и верных подданных своих в милостином своем соблюдати изволя иждовны.

Дан с Чигирина, дня 4 июля лета 1654.

Вашему царскому величеству во все желательные и нижайшие слуги и прямые подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА. Ф. Посольский приказ, Малороссийск. архив, 1654, стр. 17, арх. 38—41. Переписка, в изложении: «Сложив с листа, что писала до государя и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий о известном почерском архимандриту Иосифу в извещении во 162 и году июля в 28 день».

Опубликовано: Актн ЮЗР, т. X, стр. 721—724, № 16V.

№ 259

1654, черевя 11 (21). Мезиріччя. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за обіцянку прислати російські полки на Україну та з повідомленням про воєнні дії

Божією милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.] государю и обладателю, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское твоему царскому величеству до лица земли челом бьем.

Что великий государь наш, твое царское величество, веровал вестим подлинным дьяка Томла Перфирьева о хавском приходе на Украину

и по указу государскому твоего царского величества ведено боярину твоему царского величества и воеводам Василью Борисовичу Шереметеву, с товарищи стоять по черте от приходу крымского хана, а в Киев, по указу твоего царского величества, ведомо этии со многими ратными людьми бояром и воеводам, ближнему твоего царского величества боярину и наместнику казавскому, князю Алексею Ивановичу Трубицкому с товарищи — и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско Запорожское твоему царскому величеству, гро то про все заступление рода христианского российского, велико благодарим и бога милосердного молим, да подаст тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, на вся сопротивные. А с пришедшим в Киев бояря и воеводами с ратными людьми съмыслись во всем и о всяких делах великих советовать и съмыслись, по указу государскому твоего царского величества, будем, веро чаше, что божиим и твоего царского величества делом промидиши милосердией помощь подаст. А что твое царское величество, прося у бога милости, иди изволил на недруга своего, короля польского, сам с ратью пренногою, с подданными царевичами грузинскими, с сибирскими, и с бояря, и воеводами и со многими твоего царского величества ратными людьми, о сем пакы и пакы радуешься, и с Войском твоего царского величества Запорожским рухнулись еси на того ж недруга твоего царского величества, короля польского, а на Раславе совокупил ратных людей, и божиим и твоего царского величества делом промидиша. И о том тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, ведомо чиним, что хан крымской еси в Крыму с салтанами и старейшинами и нам недруг, а нагабши на сю сторону Днепра перешли с околками, перекопами и белогородцами, итих людей поглотит и на наши города побережные набегает и во полки людей таят, но бог им не поможет, и велии еси козаком запорожским их бити. И до атамана кошевого на Запорожье отпустил еси грамоту, збы он вымал из Крыму татар и подлинно нам сбо всем извести; а что у нас учнет делатись, мы тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, подлинно известим. То ведомо, что иудые люди не полюбят; оне до венгров послали о помощи. А ины год Качаком стоят одни люди, другие на поле Глявинском, третьи под Дубном, гетман корувный Потоский, гетман польный Ковчешский. С теми подлинными вестиями подьячего Григория Старкова к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, не задержал точас отпустил еси. При сем великих побед и пренных вещей и славы бессмертные от бессмертного царя христа бога нашего твоему царскому величеству желаем, а тебе в пренную милость государскую твоего царского величества себе вручим.

3 Межрича, ивни 11 для лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, ирные салти и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским, рукою [своею].

ЦДАДА. Ф. Польський архів, Малоросійські справи, 1654, стр. 12
арх. 47—51. Переказ, з заголовком: «Список с листа з беларускаго писма
что писал во государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, вою
Росии, Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, с гетьманом с Гир-
гарем Старшином, в означенном по 162-м году июня в 20 день».
Оуболякович: Д. Вавжиц-Каменицкий, Источники, т. 1, стор. 84—86.
Литы КХХР, т. X, стор. 662—670, № 147V.

№ 260

*1654, червня 20 (30). Табір під Богуславом. — Лист до Олек-
сія Михайловича про відправку посла та з повідомленням
про воєнні дії*

Божією милостию великому государю царю и великому князю
Алексею Михайловичу всеа Великая и Мадья Росии самодержцу [в. т.]
твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего
царского величества Запорожский и все Войско твоего царского вели-
чества Запорожское тебе великому государю нашему до лица твоего
челом бьем.

Быше мы пожалованы великим жалованием от тебе великого
государя нашего прав, приидиши, свобод и добр всяких утверждением
богу милостивому и твоему царскому величеству по премному благодар-
ным день и ночь и молиши о победе на вся враги о тебе великом госу-
даре нашем, но и паче же духовные наши и в первых пастырь наш пре-
свищеный господин отец Сидливерт Косов, митрополит киевский,
галицкий и всея Мадья Росии, ексарха константинопольский молит
от господа бога со всем причетом церковным о тебе великом государе на-
шем, но и о твое царское величество молит через грамоту свою и через
послаща своего честного господина отца Инокентия Кизгеля, игумена
монастыря Никола Пустынного монастыря, которого отпускали с моле-
нием к твоему царскому величеству, ищуще милости и подтверждения
духовных прав, правдедей, свобод, которые из веков духовенство росий-
ское, большие и меньшие, обыкновенно имели, с которыми человек
отцем Инокентием Кизгелем и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска
твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского
величества Запорожское, отпускаем нашего посланника Михаила Ма-
харинского, сотника тимоновского, который на войне от ляхов взятый,
больши году и шевеле у короля польского в полону был, и счастьем
твоего царского величества за божією помощию вышел, который обо
всем тебе, великому государю нашему, словесно возвестит, сего ради
и не пишем повести его; он бо сам подлинно скажет про то все, што
ся у короля и у Речи Посполитые и в войсках их чиница, и о чем
твоего царского величества молити будет, изволь его пожаловати ми-
лостию. А что мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского

вельчества Запорожскій с Войском твоего царского вельчества Запорожским с пресвященным Селивестром Косоубым, митрополитом киевским пастырем нашим, божь челою, в грамотах наших прошлых, изволя твое царское вельчество всеми теми пожаловали его, в чем он через посланца своего господина отца Инокентия Князюла, вумова нивольского твое царское вельчество молити, ибо и он пресвященный пастырь наш Селивестр Косов много пострадал от лихов и ныне страдает и поношения и уничижения и поругания тяжких, не токмо усты, но и письменно бесчестным его и иных преимуцких дуагоных епископов, архимандритов и все дуоуевство православное бесчестити всю церковь православную и все благочестие и не токмо се, но и на вышнее в пресвятое имя царское твоего царского вельчества, лия токмо коудается в люту словеса обезчестная, отрыгающе имени великого царского и уст евоусти иждоустоны сукне, во с тех всех посланники те подлинно скажут, в ми известуем, што орды татарские из Овчих Водех с войском крымским стоят, како обратятся, не земы, точно готовы суть и во сию мьдочет от козакков полтавских. Мы з боярами и воеводами и ратными людьми твоего царского вельчества в Киеве 22 июня соудили и в Фастове с войскави поиди и обо всем радиети будим и что узнаети делати твоему царскому вельчеству известим зотчас. При том изволя твое царское вельчество тех посланников Михайла и Инокентия не задержива, к вам скоро отпустити. По сим в пренюгныя мьдочеты государския твоего царского вельчества себа вручати.

С табору ис-под Бугусалава, 20 дня июня лета 1654.

Тебе великому государю пишему твоему царскому вельчеству верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман Войска нашего царского вельчества Запорожского.

ЩАДА, ф. Писемский архив, Милосердский список, 1654, стр. 12, стр. 18—24. Переписка з затюгованим «Слово с листа, что писано по государя царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя Росии самодержцу Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского с посыланным евоусти с отцомъ с Михайлом Милосердом в заключение по 1654 году июля в 26 день».

Субботинские: Лето ЮСР, т. X, стр. 711—714, № 1613, з поминковом дьню 20 июня 1654 г.

№ 261

1654, червня 22 (липень 2). З табору під Бучацлавом. — Лист до Олексія Михайловича з рекомендаціями Костиніою Польськимову, прихильником воз'єднання Білорусей з Росією

Божією милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу (и. т.) твоему царскому вельчеству, Богдан Хмельницкий гетман Войска твоего

царского величества Запорожский, и все Войско твоео царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем⁴.

Пришло к нам и войско шляхтич Константин Юрьевич Поковской из Литвы, ис совету Могилевского, наше веры православные, за которую и он много пострадал от супостат наших; который Поковский от города Могилева и от иных городов литовских и от многих шляхетских особ из Литвы нам оведдал, что готовы суть поддаться тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, и прямо и верне служить и всякого добра хотеть, точно дабы им милость получить у тебя великого государя нашего; во время рати и со здравьем и з жиноты своими цело сохраненным быти и под высокою и крепкою рукою твоего царского величества в службе пребыти. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман твоего царского величества запорожский, и все Войско твоео царского величества Запо[рожское], того шляхтича Константина Юрьевича Поковского, к тебе великому государю нашему тотчас отускаем, дабы он обо всем твоему царскому величеству подлинно известил. Тот же Поковский быти челом учнет тебе великому государю нашему, да пошлует его твое царское величество правдами и добрыми теми, которые он держал прежде при королях польских и предки его держал, чтоб он[ия] привилгии и свободы свои грамотами царскими от твоего царского величества подтверждение одержал. И мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского со всем Войском твоего царского величества Запорожским бьем челом и просим: изволь твое царское величество в том всем пожаловать его, о чем твое пресветлое лицо государское молити [будем], дабы великую милость государскую и при[очая] шляхта литовская видев, поддавались... и верне правды и всякого добра тебе великому] государю нашему, твоему царскому величеству, хотев. При [том] в неизреченную милость государскую твоего царского величества] того ж Поковского и себя самих вручаем.

Из табору с-под Богуслава, июня 22 днє лета божию 1654.

Тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству, верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским.

ЦДАДА. Ф. Малоросійський архів, спов. 17/5828, арк. 3—4. Переклад з заголовка: «Список с листа, что писал к великому государю царю в великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя Русии самодержцу гетмане Богдане Хмельницкий с шляхтичем с Константином Поковским в иезекием во 162-м году июня в 22 донь».

Отубольовано: Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 383—384, № 45/1.

⁴ Цей абзац у перекладі відсутній. Друкується за «Актами ЮЗР», т. VIII, стор. 383.

1654, червень 28 (липень 8). *Tabis nōd Blasio Cervino. — Лист до шведської королеви Христини з приводу отагове-дення до Швеції через Ірландію Даніала*

Serenissima regina Succorum, d-na d-na nobis observandissima.
Magno nobis est solatio munus, qui delatus est ad nos ex terra serenissimae celsitudinis vestrae, per patrem Danielem, religiosum divi Basili, promotione illius dni Hieronimi Rodziejowski, subcellarii regni Poloniae. Aliquoties enim nitbamur litterarum volatu conferri in nostris negotiis cum serenissima celsitudine vestra et per nostros lites et per alienas terrarum partes, non tamen lata permiserunt divina, nostro hoc misertissimo adversitatis. Verum tamen modo felicissima occasio fuit divina oblata, per quam possumus in omnibus cum serenissima celsitudine vestra rem consilio, et quia iis omnibus, quaecumque audivimus a patre Daniele, credidimus, nostra quoque responsa remittimus per eundem patrem Danielem ad serenissimam celsitudinem vestram, quibus omnibus ut credere velit et plenam adhibeat fidem, serenissimam celsitudinem vestram amice affectum eosque tantis tum patrem Danielem, tum ipsam in nostrum, nulla interposita mora ad nos remittere velit, postulamus. Interim ut divitissimos ac felicissimos supervival amos serenissimae celsitudinis vestrae, abissimum deprecamur.

Ex castris sub Bialocercovia, 28 d. Iunii veteri stylo, a. d. 1654.

Serenissimae cel. vestrae in omnibus amicus faventissimus, Bohdan Chmielnicky ze ws-tkim Wojkiem Zaproskim.

Na zoporni adpaca: Serenissimae, dei gratia Succorum, Gottorum, Vandalorumque etc. reginae, dominae dominae nobis observandissimae.

Polirica: Exhibitum s. r. m-i Stockholmiae in audentia ad 30 octob. 1654.

Шведської державної архів. Оригінал.
ЦДА УРСР у Києві, ф. Колегія справ російських царів та універсальні українських гетьманів, оп. 2, стр. 37, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Складено: Архів ЮОР, ч. III, т. VI, стор. 65—66, № 14.

Переклад

Висока королева шведів, пані, наша величезноповагана.
Великим радістю є для нас отримати, посланий до нас з вашої величезної височини, через отця Даніала, члена св. Басилія, тим справним заступником пана Героніма Родзійовського, підканцлера королівства Польщі. Ажні ми багато разів за допомогою цього канцлера порозумілися з вашою величезною височиною в наших справах і навіщо інші владодійки, і через чужі землі, але божа воля цього не дозволила, і ми чинилимо не вашої величезної долі. Тепер же з'явилася найщасливіша нагода, завдяки якій ми маємо в улюблену величезність послати з вашою величезною височиною. Отже, ми попросили в вас те, щоб пошлюли від отця Даніала, через того ж отця Даніала

Мартин Іван (Чит) Тейфорт.

відважно нашу відважність вашої найближчої високості. Щиро прагнемо, щоб ваша найближча високість зробила вірність і покірність депіртах вельми щиро, крім того також віддати без зупинки цих воєн — як отця Давида, так і нашого Івана. Там часом боляче стуживаємо, щоб наша найближча високість промчала вельми щиро найближчий день.

3 табору від Білого Церкова, 28 днів червня за старим стилем, року 1654.

Найближчий вашої високості у вельми найближчій часті, Богдан Хмельницький з усім військом Запорозьким.

Адреса: Найближчий вельми високому королеві шведів, голці, владдан і ін. вашої вельми високої милості.

Помітка: Вручено найближчий в. вельмощі у Стучинській, за відпискою 30 жовтня 1654.

№ 263

1654, червня 28 (липень 8), Табір під Білою Церковою. —
Лист до колишнього коронного підканцлера Ієроніма Ра-
дзівського з приводу оставомовлення з немцями і швед-
ською королевою

Jaśnieiwielmożny mci panie podkanclerzy koronny, mnie wielce mciwu panie i przyjacielu wielki.

Z wielką ochotą, nie inaczej, tylo jako z nieba, oczekiwaliśmy wi-
dości od najjaśniejszej królowej szwedzkiej i od wm., mwego pana, ale-
śmy się doczekać nie mogli. Posylaliśmy do najjaśniejszej królowej szwe-
dzkiej przez Moskiewską ziemię posłów swych, ale nie mogli tamteży
prześć; posylała i najjaśniejsza królowa i wm., m. pan, do nas przez
Polskę, ale i ci posłańcy nie przeszli. Nieszczęście to nasze, cóż czynić,
panu bogu to polecieć. A w. mci mwemu panu, widzę, że taż fortuna, któ-
rej i my zokzywamy, bo nas rebelizantami nazywają i od królestwa od-
szędził, z ziemie ojczyste nas chcąc wygładzić, i w. mci, mwego pana, to
szczęście za zasługi wysokie spotkało, żeś wm., mciwu pan, ode wszystkie-
go exul do cudzej ziemie factus i lepiej cudzoziemcy w. mci, mwego
pana, przyjełi, niżeli swoje w ojczyźnie uszanowali za wierne usługi. Co-
kolwiek tedy wm. m. pan przez pisanie swe nam odpowiedział i cokolwiek
ociec Daniel nam ustnie referował, tak od wm., m. pana, jako i od same-
jczy mości królowej szwedzkiej, wszystkiemu temu uwierzysz, swoje no
to responsa daliśmy ojcu Danielowi i Janiemu, posłańcowi naszemu
którym wm., m. pan, i najjaśniejsza królowa raczcie wierzyć i to, co w
zamyslach macie, festinate uczynić, nic nie mieszkając z wojskami swymi
stamtąd nastąpić, a my już gotowi. A my to szczyrze czynimy i wm.,
mwemu panu, przyjamy we wszystkim i z Polakami godzić się po wleki
nie będziemy. To sumnieniem naszym potwierdzamy, cośmy z ojcem Da-
nielem mówili i do wm., mwego pana, pisali. Przy tem lasce i przyjaźn
w. mci, mego mwego pana, jako najpilniej z powołnościami naszymi od-
dajemy się.

Z obozu od Białej Cerkwie, 28 d. junia po starcom, 1654.

Вмѣст, мѣсту мѣстоу пану, во всемъ члѣ зычавиу прызяциел і шу-
га, Богданъ Хмѣльницькй, бѣтманъ до всеыткымъ Войскамъ Запороскимъ.

На асопори адысца: Ясиньвельмѣднѣму мѣсту мѣстоу пану і прызя-
циелову, jeho мѣци пану Нѣронимову Радзѣйовськѣму, поѣканцлернѣму
Королевнѣму, гѣлно одачу.

Шведской державной арміи. Оригинал.

ЦДДА УРСР у Києві, Ф. Коллеція грамот російських царів та українських українських гетьманів, № 2, стор. 36, дж. 1—2. Фотоманускрипт з копією.
Смугловидання: Архів КДІР, ч. III, к. VI, стор. 67—68, № 14.

Переклад

Королевської милостивої ласи, королеви канцлерю, члѣи велика милостиво-
сть ласи і великой притягалю.

І великою сподоблю, на вѣрѣи на полях і мѣстах, оточували же війновости від
королевської милостивої королеви і від в. м., м. пана, але доможали не могли. Почу-
ли ви до королевської милостивої королеви своѣхъ послѣхъ черезъ Московскую землю,
але вони не могли туди дійти, несподобили вѣ королевської милостивої і в. м., м. пана, до вас
сподобили черезъ Польщу, але вѣ ти сподобили таюмо до вас не добили. Це велика милостиво,
"а що ж робити, государю богу не долучило. А у в. м., м. пана, бачу, та ж доля,
що і ви знаєте, бо васъ бѣтмановскими милостивою і від королевства милостивою, і в
вашій відній пошту великою: в в. м., м. пана, таке не вѣсти до чѣи милостивої сподобили,
і в в. м., м. пана, ставъ милостивою у чужій землі і краєхъ милостивою в. м., милостивою
оца, прийшли, яка своѣи на бѣтмановскими милостивою за вірну службу. Показали
велику твою, що в в. м., м. пана, у ласки своѣи члѣи милостивою, тому, що сподобили
мѣсту мѣстоу пану, як від в. м., м. пана, так і від своѣи П мѣци милостивої королеви на
своѣ відповідѣ дали отому Давидову і послѣдню милостивою Яну, члѣи в. м., м. пана,
і милостивою королеви ласкою притяги, і те, що в милостивою мѣсту, сподобили і не
сподобили у милостивою своѣи милостивою милостивою, а ви васъ готую. А ви все не притя-
"бачу, і в в. м., м. пана, у велику сподобили, а з польскимъ милостивою не бу-
димо. Те, про що ви з отому Давидомъ готуючи в до в. м., м. пана, бачили, милостивою
сподобили своѣи сподобили. Ласки на ласку в притяги в. м., м. пана, милостивою
старшимъ милостивою милостивою милостивою.

З вірною від Яна Шервѣ, 28 дня червѣ по старому, 1654.

В в. м. милостивою пошту ласкою, у велику милостивою притяги і слугу Богданъ
Хмѣльницькй, гѣтманъ, у мѣсту Нѣронимъ Запороскимъ.

Ласки: Королевської милостивою милостивою ласки в притяги, безъ милостивою
тако вѣрною милостивою милостивою милостивою милостивою милостивою милостивою.

№ 264

1654, липня 1 (11). Київ. — Лист до Олексія Михайловича
про можливі обсяги дій проти польських військ

Божією милостивою великому государю царю і великому князю
Алѣксѣю Михайловичу всея Великия і Малыя Росіи самодержцю [в. т.],
твоему царскому величеству, Богданъ Хмѣльницькй, гѣтманъ з Войскою
твоего царского величества Запороскый и все Войско твоего царского
величества Запороское тебе, великому государю нашему, до дня
между члѣомъ бачу.

По указу твоего царского величества, в 29 день июня случася

в Киеве на святых апостолах Петра и Павла, имели есмь разговор с стольником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным и с разными людьми твоего царского величества посланными, как бы нам, Войску Запорожскому, и ратным людям твоего царского величества дела обергати и землю нашу или на ляхов итти в Подольскую землю и о том вести и указу чьем от тебя великого государя нашего от твоего царского величества. А что нам učinилося ведомо, что ляхи хощут молити тебя великого государя нашего о миру, сему бы не верить, пределяют они, и твое царское величество на предельи ведут, что и лав христинской уставишется великого имени твоего царского величества и орды татарские к нам присылают вести, ази бы в братстве с нами пребывать им вовек, но мы им не верим и храним себя от них, и тебе бы великому государю нашему твоему царскому величеству с ратными своими точас итти на Литву и скоро пленити землю их, с милостью к покоряющимся не вся бо кровопролития ищут, а предельям всяким литвским и литовским не верить ввсегда, и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское чьем на указ твой царский камо от Фастова итти нам. Прочая бо страна вся Подольская и Волынская пуста от ратей частных и ляхов близ нас нет, абегаи в Подолу и чтобы с разными людьми Войска Запорожского и с стольником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным от тебя великого государя нашего отпущенным в глад не пришли, указу и грамоты вскоре просим, от тебя великого государя нашего просим; в предельную милость государскую твоего царского величества себя вручаем.

Дан с Киева, июля в 1 день лета 1654.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, стовп. 1636, ч. I, ар. 6—7. Переклад в записке: «Список з божурского вѣдана, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росы самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с посланым своимъ с воеводою севскимъ с Кириллом Якименкомъ с товарищамъ в на вѣданахъ на 1654 году июля в 22 день».

Державна публична библиотека Української РСР, Відділ рукописів. П. № 15502—15561, ар. 1. Київ з перекладу.

№ 265

1654, липня 1 (11), Київ. — Наказ Кирилу Якименку, послу до Олексія Михайловича

Наказ Кирилу, посланцу до его царского величества.

1-я. Отдаши поклон от нас Богдана Хмельницкого, гетмана и от всего войска, его царскому величеству, известити, что уже за помощью божию, рушилися есмь с войсками и стоим под Фастовым, только про-

вам указу, где его царское величество вам итти велит к Полице ли кди где воля его царского величества будет в то объявити, что уже случился есмь з боярином его царского величества Андреем Васильевичем Бутурлиным и ожидаю указу его царского величества, а что его царское величество послал было к вам князя Алексея Никитича Трубецкого, той с ратьми его царского величества пошел к Можюну и не шелся с вами.

2-я. Известити его царскому величеству, что татаром верати не вдобно, понеж подлинною нием ведомость, что стоит вготове, только не знаем, где итти мыслит, и Васкыля, воеводу государя волоцкого проклого, зан послал до цесаря турского.

3-я. Известити его царскому величеству, что Стефан, воевода, хотя и злетел слати посыл до его царского величества, только не влет. Звяти, что не есть желательный его царскому величеству, что и теперь имено учинено, что с его земле вышел лян знаменс лянцки, под Рязанским несколько на десять людей побил, а иных живых поймал и слать назад в Волоцкую землю доворотила.

А после того, как наскорейшй его царского величества просить стучк.

ЦДАДА, ф. Сибирский тракт, стол. 1606, ч. 1, дк. 10—12. Переомад, в заголовке: «Список з белорусского языка, что объявил запорожского гетмана посланца маргородской цюмля Курюло Язюно с товарищи а писанном от 1654 году июля а 22 дня».

Державна публична библиотека Української РСР. Видат українців. II. № 1563—1564. Київ.

№ 266

1654, липня 4 (14). Київ. — Лист до Олексія Михайловича з рекомендаціями Ієроніму Клементію Старшому та з проханням повернути відібрані у Вишубецького Михайлівського монастиря землі

Божею милостию, ведомому государю, царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и. т. д.] явнему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетман с Бойском вачего царского величества Запорожским, ниско до лица земли челом бем.

Надеяюся на неизреченую глубину щедротных добродетелей вашего царского величества смею, молюсь вамъ приносить до пресветлого вашего царского величества о прещесном у бога отце Клементію Старшине, ученику, и о всех его сже с христе братии монастыря святого аратрартиа Михаила Вишубецкого княжеского; а тот монастырь от древних лет благочестивым и христиняним князем Всеволодом Ярославичем создан будучи, так от его самого, яко и от христолюбивых кня-

следников его домовыми стенами огражден и укреплен был. А когда в унгоу грешно и неверно достался был, со всего имени своего за остави и прав себе; от православных князей нападши, от унгоитов обижен и излулен учинился; а при блаженной памяти просвещенном Петре Могиле¹, митрополите киевском, изнову строится почва, ныне же, не имючи чем бы зачатое дело, особливо церква святата архистратига Михаила чудотворна, совершиться могло, и видя то, что ваше царское величество, яко царь православный приемши под высокую и крепкую руку свою государскую все православные, милость свою неисчетную всему духовенству нашему обещати изволил, тое ж милости реченный честный у бога отец Клементий, игумен выдубицкий, со всею еже о христе братиею, надежи будучи, едет до пресветлаго вашего царского величества с челобитьем своим, моля усердно, дабы пресветлое ваше царское величество грамотою своею государственною той обители права на некоторые селыши утвердити и царскою своею печатью укрепити и ныне, той же обители наладна служачие, земли милостиво привратити изволил. Тем же и мы, яко правые слуги вашего царского величества, греша, чтоб ваше царское величество милость свою к той старой древней обители Выдубицкой, в долгом запустении бывшей, показав, того честного у бога отца Клементия, игумена и всю еже о христе братию монастыря тамошнего в том всем, о чем вашему царскому величеству челом бити будет, пожаловати изволил. При том господя бога молим, чтоб ваше царское величество долгодетие царствовал и над неурядными всегда победу одерживал.

Писан в Киеве, июля 4 дня.

Вашего царского величества во всем желательные и унизкие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийскі справи, 1654, стр. Ц, стр. 77—79. Переказ, в заголовку: «Список з листа, что писан во государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, Михайловского монастыря о игумене Клементе с братиею в извещении во 1654 году июля в 28 день».
Опубликовано: Актн ЮЗР, т. X, стор. 739—740, № 161X.

№ 267

1654, липня 4 (14). Київ. — Лист до князя Олексія Трубачького про розташування російських та українських військ

Божиею милостию, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росиия самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества, ближний

¹ У переказі: Могиле.

боярину и наместнику казавскому князю Алексею Никитичу Трубечному с товарищи, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским здравия и долголетствия от господя бога желает.

Писал ты к нам, ведомо чина [в первой] грамоте своей, что по указу его царского величества, выехали еси с нами сбиться под Киевом в промышл под веригителюм, королю польского людям, чинити, складко бо милостивый помояши подлет, а ныне ведомо чинити, что уже к Молдаву рудилися ести. И нам, так далеко от вас будучи, трудно там сходится с вами; только того конечно надобно, чтоб есте ваша милость послали вскоре по указу до его царского величества, как с нами вам сойтися укажет, понеже и мы зде сошлись с боярином его царского величества Андреем Васильевичем Бутурлиным, и стоим с Войсками его царского величества Запорожскими под Фастовом. Да послали есмы по указу до его царского величества, где и нам Богдану Хмельницкому, пемизу с войсками себя велии сходити, к Луцку ли или где под Леблем велит ити, и тут ожидать будем указу его царского величества. А ваша милость також вскоре ведомо учините, где обретается с разми, и каков его царского величества указ будет, и где ныне его царское величество счастливо обретется, о самой скорой ведомости желает. При том здравствовать о господе усердно желаем.

Дан из Киева, июля 4 дни лета 1654 року.

Вам приятелем велели, во всем желательный Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

Помітка: По сказаню Константина Полянского. Включи собі с листа список для того, что в наказе Павлу Ржевскому, его гетманов лист про Луцк написав.

ЦДАДА, ф. Малороссийский приказ, столб. 16507, кн. 85—86. Переклад з чорногородського списку с листа, що писав в боярину по князю Алексею Микитичу Трубечному, с товарищи Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, в вышном до 162-м г.г.

Спубліковано: Акти ЮЗР, т. XIV, стор. 42—43.

№ 268

1654, липня 8 (18). З табору під Білою Церквою. — Лист до Олексія Михайловича з проханням пропустити в Швецію купця Данила, посланця колишнього коронного канцлера Ієроніма Рабейовського

Божією милістю великому государю царю і великому князю Олексію Михайловичю, всен Великия і Малія Русїи самодержцю [и т.] князю царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском

и. Дирекція Богдан Хмельницького.

вашего царского величества Запорожским, до лица земли нічого чолом
бем.

Служачи ми щодня, яко вірним подданим, твоему царському ве-
личеству, тепер яко-кодець маєм вісти, твоему царському величеству
переслали, особливе, же вість втішная пришла з землі Шведское
через велебного отца Даниїла, істречина, од Гнронима Радзевського,
бывшого подканцлерого землі Польское, который то Гнроним Радзев-
ский, перед літ выкал за наступством на себе Яна Казимира, короля
польского, і сенаторов его, оставивши жону, діти і всі маєтности, до
землі Шведское уходитьи мусид, где і тепер зостає і великую маєт там
од королевое тамошнее шведское ласку; а довідавшиє о том, што сво
се поддали под кривую і високою твоего царского величества руку,
прислал к нам того отца Даниїла так од королевое самое шведское, яко
і од себе, Гнронима Радзевского, з своєю приязню, і хочичи з нами
в совіте жити, да і тепер противко неприятелиє ляхов з войсками коро-
левое шведское вам на помощь ітии маєт, з многими ратями, осемдесяти
тысячию людей, через Пруси і Лифлянди. Зачин ми, Богдан Хмельниц-
кий, четмай з Войском вашего царского величества Запорожским, о том
образовавшиє, того отца Даниїла до твоего царского величества писа-
лем, і просим усердно, даби твое царское величество милостиво его
ислушал і, што сказовати будет, тому всему вірити рачил, вгдаж
і прежде сего Гнроним Радзевский, есєє как польским был подканц-
лерим, вам был живчавим приятелем, да і о тоє твоего царского вели-
чества молим, жеби твое царское величество того отца Даниїла, не
задержуючи, яко найспудней одпустити вельє, штоб рати шведский, яко
найспудней поспешалиє, бо если нам ляхов замешают, мусєт королев-
ский войска ішши вам поити. Што вам ліпшеє будет, коли тут меншеє
будет неприятелиє, вгдаж оевную маєм відомост, же і тепер недавно
король польский так до хана крымского, яко до турков своего послаз
посла, передуючи, штоб на нас воевали; якож ми ни татаром, ни
турком не вірим, бо ониє всі так твоему царскому величеству, яко і вєєє
православню, никакова добра не мислет. Да і теби б великому государю
нашему, і нам всім тих посторонних земл, который помочи дат на
инверцов хотиє нам, їх од себе не одкидат, поневаж і король польский з та-
тарами, турками, венграмми і ініими в совіте жити хочєт і тих всіх на
православниє воеват затигаєт, хочєчи іскоренити; але ачєє єму і тим всім
невірним поганом бог не поможет, і за щастєм твоего царского вели-
чества даст над ними побєду. І повторе твоего царского величества
молим, штоб того отца Даниїла твое царское величество велїє одпусти
не задержуючи, бо он знову назад через государство твоего царского
величества вернутись маєт, за недїля чотыри.

Бога всемогущого при том усердно молим, даби твоему царскому
величеству даровал много літа і над всякими врагами побєду.

А в посланиєх до королевое шведское послаєм Івана Макарова
з тим же отцом Даниїлом.

Дат з табору з под Білоє Церкви, дни 8 іюля 1654.

Тебѣ, великому государю нашему, твоему царскому величеству, вірній службѣ і подданній, Богдан Хмельницькій, гетьман з Войском великого царского величества Запорозьким.

ЦДДА, ф. Писемської архів, Малоросійські справи, 1654, стр. 32, арх. 1. Оригінал.

Державна збірка бібліотеки Української РСР, Відділ рукописів, II, № 27186. Київ.

Оублюковано: Архив ЮЗР, ч. III, в. IV, стор. 814—816, № 203.

№ 269

1654, липня 9 (19). *Табір під Фастовом. — Універсал про підтвердження прав Колодецького монастиря на земельні володіння*

Богдан Хмельницькій, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким.

Слываючи сим нашим писемом, кому би о том відом належало, так тиархисту Войска его царского величества Запорозького, яко і відомиме козацькій людеви, як осовідал нам пречестній отець, Граготорій Василеґевич, претособа козелецькій, же там в його фундуційномє монастирї святок живоначалное і неразделное Тройшє нїзависє акде з кгругатах, ставих і севоматєх і інших принадлежностях значую чинєт перешкоду, заложив тоє, якоби не належє собі тїм кгругатам по панєй Завачькоєй, братєв того монастиря привласнати. Прото ж, либо би то і так было, мѣх лєвом і владєвою нашею розсказує, аби од сего часу жадєв в тих кгругатах, которїм-колекєв поменєній братєв монастиря Святогорькоцького обьяви, так з козаков, яко і з рожное козацькїм людеви, не належє чинити перешкоди і в тїм кгругатах аби ніхто не втручалє до дальше дєлєви, ним там якоє будет розправичєно, чого атаман тиархистий козелецькій зостерегати мєст і своєвольних і чиничєх вивєду тому мєсту святочи, сурово карати, жеби в том скарєтє большєй нас не дождєтєся.

Писан в таборє під Фастовом, дєн 9 июля, року 1654.

Мєнєнєтє козаки острожски і вуйт, аби жадєноє не чинєт перешкоди в тїх кгругатах, чого і атаман острожский аби зостерегати.

Богдан Хмельницькій, рука власна.

На зягортї. Лист оборонний от пана гетьмана Богдана Хмельницького на кгругата монастиря Колодецького, даний в року 1654.

ЦНА УРСР у Києві, ф. Колекція грамоти російських царєв та унїверсалєв українськой гетьманєв, ст. 4, стр. 61, арх. 1—1 м. Оригінал.

1654, липня 13 (23). Київ. — Універсал про заборону кривди-
ти місцям і шляхту містечка Насташка

Богдан Хмельницький, гетман с Войском єго царского¹ величества
Запорозьким.

Писаюм полковником, всавулом, сотником, атаманом і всім товари-
ству Войска нашого Запорозького, старшини і черни в згадані за яко-
сьом ідучим, яко і з войска поворотаємим, коншині і пішим і на яко-
волькєх услужє нашой будучим, вшелякой кондиції людем і каждому,
кому би сїє писанїє наше показано было, донесши² до відомости, су-
рово напамінаєм, аби ся жаден с товариства нашого козакєв і вшеля-
кой кондиції людей, так мимоходом, яко і самим найдом в місті На-
сташці, мешаном і шляхті, там застаючей найменшой кривди і прева-
гибавь чинити не важко і нічого на них не вмислял. Хочай би теж
то і з листом нашим на якої-колькєх услужє нашєй мїл єє давати, теде
і той на поменних нічого витягати і вимщадити не маєт, одно того
впановати, щоби оному в листі нашому було доволєнно. А ежели би
котрай [с] своєволникєв легше собі поважачучи сїє писанїє наше, ва-
жидася помененим обивателем наставским, также і шляхті, там застаю-
чим, якую найменшую кривду і шарпанину чинити, так ідучим в само-
мєсте, теде ми каждого такового, яко свяволникєв і спротивникєв, в силі
вашой тому ж намєстникєви атаманови і всім обивателем тамошних
рокоауєм, без фольги вшелякой бити і громити і до нас зв'язати одка-
лати, гдє і од нас каждой таковий без одлуту сурово каран будєт,
іначєй не чинити.

Датум в Києві, июля 13 дня року 1654.

Богдан Хмельницький, рука власная.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II.
№ 1468. Збірка «Копії документів XVIII віку», арх. 100—100а. Київ.

№ 271

1654, липня 19 (29). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія
Михайловича з подякою за золото для війська та з пояснен-
ням причин, чому не складено реєстр

Божією милостию великому государю царю и великому князю
Алексєю Михайловичю всеа Великая и Малая Росии самодержцу [п. т.]
твоему царскому величеству, Богдан Хмельницький, гетман Войска твоєго
царского величества Запорожский и все Войско твоего царского вели-
чества Запорожское, тебе великому государю нашему, твоему царскому
величеству до лица земляи челом бьем.

¹ У копії: царского.

² У копії: доноси.

Премногую и неизчетную милость государскую твоего царского величества увидевши, что твое царское величество не только под высокую и крепкую руку нас, Войско Запорожское, и весь мир православной российской Малой России изволил принять, но не превеликого предстала государского рудника и против неприятелей наших с паренчи и бояри и со многими разными людьми крепко оборончался по бере православной и по церквах боляих и по всех христианех благочестных поборая, и не только се, но еще и премногими и неизчетными щедротами своими государскими нас жаловати изволил, отпусти к нам, Богдану Умеляничюму, гетману Войска твоего царского величества Запорожскому и ко всему Войску твоего царского величества Запорожскому з злотыми дворниина своего Петра Даниловича Протасьева да подьячего Павла Амарева, про что криво¹ мах, не заслуживаю ничто же, рещи можем, только милости неварачеивой божей велико благодарим и тебе великому государю нашему твоему царскому величеству паки и паки до ляд земли челом бьем. Обаче сего, повелени твоего царского величества исполнити нам ныне немощю, дабы изчислоти Войско твоего царского величества Запорожское и списки всех ратных людей к тебе великому государю нашему отпустить сего ради, что войско взаимные части раздирено и ныне казали на Запорожье, ныне на Кадлаку, ныне с нами в победу, ныне паки оберегают землю нашу и твоему царскому величеству приют от татар полку Уманский, от вологов полк Брацловский, от дяков мы и полки Винницкий, Паволотцкий винз, которым весть можно собраным быть и ныне сочтасялись, но лаче сождем милости божие и победы на врагах — ныне бог да водает тебе великому государю нашему твоему царскому величеству и поворот не только литовски и литовки людей, но и прочие земли царя и князи пид все твои царские да посылания и поработает твоему царскому величеству во веки за судастьем милкого государевича царевича и великого князи Алексею Алексеевича и твоего царского величества и божиим заступлением. И поуже тех милых великого жалования государского раздат Войску Запорожскому велью, на дворниина Петра Даниловича Протасьева да на подьячего Павла Амарева в том прогневанств не изволил твое царское величество. Они бо не суть виновны всему и ныне от татар изжда б оберегать Чигирин и Крылов, города побережяние твоего царского величества, на которые татарове ударити хотит, тем же полк Чигиринский обратил есмь воевать. И аще ныне списки учинил есмь козаков, которых больш ста тысяч и ныне вошло на рать, а жалования царского к тебе великому государю нашему только на шездесет тысяч козаком ответ; и аще бы список был значача и подла жаловальный продукт, ныне бы козаки рожкош подьяки и на службу твою государскую не пойдут и ныне зратят. Прочая же гонен наш Матви Положий, которого к тебе великому государю нашему к твоему царскому величеству отущаеш, словесно изречет, которого твое царское величество у себя не держав, изволь к нам с указом своим государским скоро отпустить.

¹ Там у нош.

По сем в нечестную милость государскую твоего царского величества себя вручем.

Из табору не под Фастова, месяца июля 19 дня лета 1654.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству во всем верные слуги и подданные.

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сабірський приказ, стор. 1636, ч. 1, арк. 48–53. Переклад з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, що писав і великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, з сего Ісакіан и Матвею Рудки самодержити, Богдан Хмельницкий гетману Войска Запорожского с посланци своими з белорусскими названым полковником с Матвеем Положким с товарищи в выписане во 162-м году августа в 6 день».

№ 27

1654, липня 27 (серпня 6). Випір під Фастовом. — Універсал переславському протопопу Григорію на місцький ґрунт з березняком за селами Попівці і Руда

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Пану полковникови переславскому, сотником, атаманам і всім козаком в полку том будучим, также пану войтови, бурмистром і всему послуству, так в самом Переславлю, яко і во всей волости до Переславлю вележачой мешкающому, і каждому кому би тилко сее наше писанье показано било, довосим до відомости, іж ми вироумішиши, же за кохцессом всего майстрату переславского пречестный в бозі господи отци Григорий, протопопа переславский, одержавши ґрунтик мійскій волной з березнячком стоячий за Попівцями, за Рудою, которой, обиявши для пожитку своего, і скопал. А іж там нікоторие з Попівцев, яко нас дошло відати, отцу Протопопі того ґрунтунку зайбрат і до сегого се втручати важат, сурове напомнимася, аби за указанем сего листу нашего жадною живою мірою жаден так з людей переславский, яко із попівцевих найменшого справи не мід, так якоби на всем спокойе пречестный в бозі господи отци Григорий, протопопа переславский, сегого ґрунту, зоставши при сем писаню нашим зазнавал, ни од кого найменшого перешкоди не повосячи. А ежели би которие з сеговолнннков, летце себе похважачою сее писанье наше, важиллесе якую найменшю прешкоду чинит в оном ґрунту ку отцу протопопу, теде ми кождого такового, яко спротивника волі нашой, і до нас не одсладоочи, тому ж пану полковникови переславскому срогго розказуем карати, шафці не чиниом.

Лат в таборе под Фастовом, июля дни 27, рок 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, стр. 40, арк. 1. Копія

1654. липня 29 (серпня 8). Табір під Фастовом. — Лист до
Олександра Михайловича відносно переселення польських військ

Божие милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великая и Малая Росия самодержцу [и т. д.] твою царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска этого царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем.

Ищите нам всякого добра тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, яко верные подданные, отпустили казаком для проведывания дяхов из полку Брацлавского для языка и для вестей подлинных, которые бы тебе великому государю нашему твоему царскому величеству известили осыяк, и те казаки обиданы из дяхового войска жолнера Лукаша Збуйковского, которой на три кони служил с воеводою севдонмирским Владиславом, маршрабом Митковским, а тот килмер от Камецца за осем миль, от Гуситона за две мили воймак, который сказывал нам, что король польский рать собирает под Зборотын и не все собрался еще, только знамен девять, а кони яду; ксеуды дяхои с кистельные казны¹ обиданы рать являти, посылитое русские на собие приговорили и те под Глинчюю зборотына; Мазовскому войсковику ведомо поза Днестром с полком нгги и на Брацлавский язык отуды ударить, татарский посол на собие был и на мир с людьми, прислал татарове дяхом помогать, с Венгер, с Мутьян, с Волоцк войсчи чюак, а волоской господарь ведомо чинит дяхом, что у нас дялещи; в дялещом войску гетман великий корунный Потоцкий, воевода княвский, гетман польский корунный Станислав Лисоворский, воевода русский. А потом из другую сторону послали осми Гетман Янкоша Хмельницкого, полковника княвского, до Мазыра для вестей вестей. Где за божиею помощию и счастьем твоего царского величества Пашу, полковника Радзивилова, с женщинами и со всем людом при нем будучим збиди, а жеву Пашиню тут взяли и дяхов чотырех человек. Потом княвчине прихвдди Собестин Мазовский, обозной кирунчий войска польского, в яито тучецах на полях Брацлавский с конями рейтары и з драгуны, которой когда прииде едмолучно, заикак было востер, а потом консправся Михайло Земский, полковник брацлавский, Мазовского был и аж до самого Шаргорода гнал и ода Мазовский утека; там же и Владислава Стеткевича, которой за товарища на три кони под кирунною Мазовского служил, а подезде поивали и тех дяхов всех кисти до кисти царского величества отсылаем и в сей вадий грамоте о всех вестях записати не можем. Прочая весте подлинно сами скажут те жолнеры, которых мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска этого цар-

¹ У тексті: кази.

ского величества Запорожский из Войска Запорожского к тебе великому государю нашему отушаем, с ними Марка Лезонова, Григорья Гуляничкого, подьячего, и Ивана Дичевка, козаков, а мы с Войском Запорожским и с ратью твоего царского величества да с Андреем Васильевичем Бузуриным под Фастовым укажу от тебе, великого государя нашего, ожидаем, и каковы вести еще будут вчиняться, тотчас тебе великому государю нашему известим. Прочая посланники наши словесно вверку твоему царскому величеству; их же, не задержав, изволь твое царское величество к нам отпустить, а с ними укаж свой царской нам подати. При сем здравия долгоденствия и победы на вразах от христа усердно желаем и у господа бога молим твоему царскому величеству, и о чем учнут посланники наши нашему царскому величеству челом бить, изволь их милостиво пожаловать.

Из табору с-под Фастова, июля 29-го дня 1654-го года.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству верные слуги и подьяные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским,

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, стол. 1636, ч. 1, арх. 88—93, Копия, с заголовком: «Список с листа з'белгородского письма, что писал в великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю отцу Богдану а Малану Рогини самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с посланцем с Марком Лезоновым с товарищами в выеханном до 162-м году августа в 20 дню».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, арх. 11—12. Копія з переказу.

№ 274

1654, серпня 4 (14). Табір під Фастовом. — Універсал про дозвіл київській капітулі ситити мед

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим писавем нашим каждому, кому о том відати належить, іж що єсми позволили капітуле Киевской кануни ситити, теда і тепер того не одменяєм; одно помененне свещенники меду не по дески албо по петнадцати кадей ситити, але ведлуг давнього звичаю, по кадей дві ситити мают, а же большеї; з которих канунов воск на фалу божую їти маст, інакчей не чивечи.

Дан з табору з-под Фастова, дня 4 августа 1654.

На зяороти: Що попом канон ситити, давний в року 1654 августа 4 дня од Богдана Хмельницкого.

И. Каминин, Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях, 4 Киевская старина, 1888, июль, стр. 76.
Акты ЗР, т. V, стол. 92, № 38.

№ 275

1654, серія 16 (26). Київ. — Лист до німецького полковника Івана Золотарька з вимогами надіслати відомості про воєнні дії

Мой ласкавий пане полковнику німецький.

Давно дело, что от такова давнього времени, как еси стал с войском под Гомлем, oprыч одного пересылана листов ни с которыми вежливостями не отозвался еси, ни о его царском величестве, а ни также о самом себе ни малые ведомости ни присылалши. Сего ради прилежно вас напоминем, чтоб есте точчас, как скоро сие писаное вашей милости дойдет до вас, о всем выписис, где его царское величество пребывает, також и о своем пребывании, где ныне обретаеши, также и Гомель еще ли держите, или взят, или сдался, и иные ведомости, которые б во которых ни есть краев до вас дошли, о всем подлинно до нас днем в урочю знати давай. Мы же, взяв бога на помощь учиним изнову в неостовнои прикзи с татари по смерти ханской, ис-под Фастова вместе с ордою далє в Польшу до Ляхов рушавенск, з вашей милости и втеридю желлем, чтоб есте до нас о всем как наскоро знати давали, якоже не чина. Посем госудору богу вашу милость поручаем.

Дан в Киеве, августа 16 дня лета 1654.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорозьким.

ЦВДАДА. Ф. Польський приват. Засновк Рєсї з Польщи. 1654, стр. 9, вер. 69—70. Переклад з польового «Список з белоруского вичада, що писав гетьман Богдан Хмельницкий з нежинскому полковнику Івану Золотарьку, а Золотарьком цей лист прислав на государю с посланком с польскимъ отомком с Іваном Маньковичем с товаришем, в численом 103-м ряду стовбєв в 3 день».

Опубліковано: Арх. ЮЗР, т. XIV, стр. 149—150.

№ 276

1654, серія 19 (29). Київ. — Лист до Олексія Мазепинича відносно греків Івана Тарбазя та Юрія, які звернулися з польського полковника з відомостями про воєнні дії Угорщини, Муклячї і Польщі

Божию милостию, великому государю царю и великому князю Дмитрию Михайловичу, вєса Великие и Малои Росии самодержцу [є т.] великому царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вшего царского величества Запорозьким до лица зєчїи вєско человек боем.

Иван Тафлары и Юръ, греки, еще под Берестечком с Войска Запорожского от дьяков и немцов были взяты, которые в Варшаве в земелье аж до тех времен сидели, и о всех думал и замыслах короля польского и всей Речи Посполитой добре ведают. Иные, за помощью божию, из немцов через Венгерскую и Мутыанскую землю вышли, и там проведая и выслушавши, какже замысел у венгерского короля и у владетеля мутыанского, о чем и нам известен. Сего ради мы, будучи прямые и верные во всем слуги и подданные вашему царскому величеству, не задержав, вскоре ях к тебе великому государю царю нашему, вашему царскому величеству, отписуем, да и они в все, что слышали и увидели у короля польского и у короля венгерского, также и владетеля мутыанского, прямо вашему царскому величеству словесно известили, которым изволь ваше царское величество, во всем что они скажут поверить и милостивое жалование своего царского величества им показать. При том услуги наши верные подданные как наприлежнее вашему царскому величеству отдаем.

Дан в Киеве, августа 19 дня лета 1654.

Твоему царскому величеству прямые слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА. ф. Посольский приказ, Малеросійські справи, 1654, стр. 21, арх. 3—6. Переказ, з заголовком: «Листъ с листа з бозоружского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росыи самодержцу, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского з трюханом с Малком Петровым в ныншнем во 1654м году, сентября в 6 день».

Опубликовано: Актн ЮЗР, т. X, стор. 771—774, № 17/11.

№ 277

1654, серпня 25 (вересня 4). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича з приводу перемоги російської армії і про позицію Молдавії, Валахії та Джорджії

Божию милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росыи самодержцу [и т.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до яща земли ниско челом бьем.

Скоро нас дошла счастливая ведомость от твоего царского величества через посланника нашего, сотника полку мнргородного, Кириля Язымова, что Бог всемогущий, за молитвами пресвятые богородицы, а твоего царского величества, государя нашего, и сына твоего царского величества, благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, город Мстислав бояре и воеводы твоего царского величества, ближней боярин и наместник казанской, князь Алексей Ни-

клич Трубищей с товарищи, с ратными людьми взятые взяли, также и иные города взяли, а иные твоему царскому величеству чиню злобы. И мы тогда обрадовались усердно и богу всемогущему благодарили. Да и теперь скоро вам еще сданаюму принесла шесть дворени твоего царского величества Иван Иванович Ржевской да вдовичей Григорей Богданов, что не только Мстисла и иные города, но и Орша и Копыи поддалися и иные многие города, да и Януш Радивил, литовский гетман, с войском не отнес потехе, и тогда мы еще лучше обрадовывались, богу всемогущему и пресвятыи богородицы и всех святых угоднии молити, дабы и впередишних времена на земли правое, на веру православную бороудити и на твое царское величество, твоему царскому величеству даровать изволили победу не только на сех ивоверше, но на всех ивоиленных язы, дабы и тех всех бог милосердый под ноги твоему царскому величеству покорити изволил. А что ныне узнал твоего царского величества пришло к вам через дворени твоего царского величества Ивана Ивановича Ржевского да поддичего Григория Богданова, чтоб вам, оставивши сколько прижете людей для обороняны от татар крымских, вместе с стольником твоего царского величества Андреем Васильевичем Бутураниным, итии просто к Луку и там с бояры твоего царского величества сидитца и мы на повеление твоего царского величества то учинили, и испод Фастова уже гоним, да и давно б мы пошлаи были против неприятелей, только узнаю от твоего царского величества ждали, а до того ожидали есми посланков ваших, которых послали мы до нагальских урв, чтоб вы с нами вместе против наших неприятелей шли, якож чина, что и побуду, только же вы не к Луку итии надобно, но туда право, где гетманы польские с войсками стоят, и там над ними, призвав бога на помощь, промолвите будем, сколько милосердый бог помощи подает, а скоро господь бог поможет любю их победити, или облаче, то мы в тот час зюх своих людей к Луку тысяч с десять выправим лежи, чтоб с ратни воието царского величества сдвигались, а вые нам право под Лук итии неиде чиню, чтоб пошлаи себя неприятелей не оставяли, а если б мы налади себя неприятелей лавок оставили, тогда б много убытку нашим людям было и ваших бы оставочены назади перемали и посекли, а если б язык глубоко пошлаи в польщу, то я мы к Луку войдем. А что твое царское величество писати к вам изволил, чтоб мы всякие вести к твоему царскому величеству пересылали и мы твоему царскому величеству известно чиним, что темер Демко Михайлович, есудя наш войсковой, который в послед моды до Стефана, повелом молдавского, назад привезал с посланником волоским, на имя Странсколом Лутудем, я уже Стефан воевода на вичюю призью с вами присяга, и крест чинил при нашем посланнике Демке язуле, да и до твоего царского величества Стефан воевода своих великих потух шлет бою, чтобы они веру твоему царскому величеству так учинили, как и мы Богдан Хмельницкой со всем Войском запорожским. А ныне вонеред тех бояр Стефан воевода посылает к тебе великому государю нашему гоня своего, на

имя Микхфора, с грамотою. Да и о том твоему царскому величеству ведомо чини, что и господарь муштинский и король венгерский хотят заставить под крепкою твоего царского величества рукою, до которых мы вскоре своих посланцов пошлем, ино потом, лучше твоему царскому величеству известим, только так волоцкий господарь, яко и муштинский и венгерский, чинить хотят, чтоб о том ни турки, ни татарове ни иные неприятели не знали, а естбы б, сохрани боже, турки доведалься, тогда бы им волоцкому и муштинскому господарем не добро было, но турки и татарове покотеди б их вырубити. А о иных делах посланцами твоему царскому величеству скажут. А мы на тот час ждаем и бога всемоущего усердно молим, дабы твое царское величество много лета государствовал, а нас подданных своих в премногой своей сохранил милости.

Дан ис табору ис под Фастова, 25 августа году 1654.

Твоего царского величества во всем желательные подданные и слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА. ф. Малороссийский приказ, столб. №6827, арх. 73—78. Переписка, в заголовке: «Своею с листа, что посла ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий, с Иваном Рижским да с окольником с Григорием Богдановым в вышнемом во 165-м году, сентября в 9 день». Державна публична бібліотека Української РСР, відділ рукописів. Збірка Київського університету. № 224/97, т. I, стор. 386—390. Копія з копії Опубліковано: Акти ЮЗР, т. XIV, стор. 45—46.

№ 278

1654, серпня 26 (вересня 5). Табір під Фастовом. — Лист до луганського воєводи Олексія Зюзіна з пропозицією карати свавільників, які переходять на російську територію

Божією милістю, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росии самодержца, и инсигт государств государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, боярину и воєводе Алексею Никитичю Зюзину здравия желает.

По крестному целованью мам Богдан Хмельницкий, гетман его царскому величеству, до сих времен всякия целости оберегал, и того сберечь будем, чтоб то без нарушенья вечно пребывало; однако же таких много есть свавольников и убийцов, что зде злое зделал, что или кого убия, в землю его царского величества бежат, как и ныне в Гадячом и в Вепрыку и в иных городех некоторые мятежники, учия смиятание и многое зло зделал, в землю его царского величества ходят начали. И для того прилежню тебя, господина моего, просим, извограмоты свои во все порубежные городы и в деревни к воєводам и к прикащикам послати, чтоб тех мятежников и убийцов, которые б к вам

без листов ваших шли, имаю, вешали и стонали и а веплюк имали, а вмени их на его царское величество отбрани. Также много тех своевольников на Тор без ведома нашего идут и там собираются, тогда в суды и звать послати и тех своевольников разорати, понеже тамо вдалече от вашей милости. И для того надобно то рассматривати, чтоб тое своевольство было усмирено, и его царскому величеству прямо и верно служили, о чем и вторично тебе, господина моего, просим, чтоб есте тех своевольников пропускать не велели и с Тору зводили. А до меня изволь с тем же посланником моим, приятелем мой, вкере отписать и о здравии своем известить. Посем здравствуй о госюде.

Писан в таборе под Фастовым, августа 26 дня лета 1664.

Тебе, другу моему, во всем желательный приятель, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Писемный архив, Малороссийскі архив, 1664, стр. 28, арх. 2—4. Переказ, з заголовком: «Список з Блудського письма, що писав в Путивль к боярину в косяке Никите Амвросію Золоту Богдан Хмельницкой, гетьмане Бойска Запорожского, а от Путивля тот лист пришло в вышном по 16-м году сентября в 16. днѣ». Сурбійсько: Арх. ЮР, к. XIV, стор. 25—28.

№ 279

1664, вересня 15 (25). Табір під Кришціями. — Лист до
Олексія Михайловича про воєни бії

Божією милости великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всеа Великие и Малая Росии самодержцу [и т. д.], государю и обладателю, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земан инско чюлом бием.

Прежде того посылали есмь до тебе, великого государя известно, к твоему царскому величеству, что по смерти Ислам-Гирея, дана крымского, прислали до нас все орада Камыль-бет муруз, лютый смяова с вами в братстве по прежнему быть и противу делов вам помощь давать, и мы противу договору с вами послали есмь к вам Михайла Божиченка до Крыму, которого и до сего времени нет, потом послали есмь посланцев ваших до мура вагайских, поблиску Чагирина конюших, чтоб до обещания своему к вам на помощь пошли и те муруз посланцев ваших задержали, и в том времени дворянина твоего царского величества Иван Иванович Раженской с грамотою под Фастов пришло, чтоб есмь с Войском твоего царского величества Запорожским далее в Польшу шли. И мы по указу твоего царского величества вместе с стальнойником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным тотчас далее и пошли. Тогда нас те посланцы наши от мура вагайских уже в дороге дождали и из с чем к нам пришло, а татарове те, которые было к вам

пошли, назад повернулись, отказываячи на все Войско твоего царского величества Запорожское. Того ж времени дано нам знать, что Яскульский и Дитиницкий от короля польского до Магмет Гирей, хана нового крымского с казною пошли, предлагаячи, чтоб им против нас помочи дал, яко же слышим, что иные старшины татарове и арнобелзля им на нас быти помощию, а Магмет-Гирей, хан нынешней, почтензуд перед своим цесарем турским, чтоб нас делью как зедней и обидежа, могли на украинные горды ударити, о чем, остерегаючи, и господа, волоский пишет до нас о том, чтоб есьма надежны не были, понеже и паша сиднейский через Дунай переправы готовити велел. Мы доволно чина указу, твоего царского величества, вышедши из Украины, а будучи недалеко Дубна, вскоре посылаем до твоего царского величества о той ведомости знать даючи, и далее от твоего царского величества указу скорого ожидати будем. А если б те неприятели имели наступати, а нам другая ведомость о том дойдет, тогда имеем вказ обратитися и городов наших оборонити. Сохрани убо боже от того неприятеля, какова и пустошь в Украине, тогда много бы неприятелей наших ис того утешилося, которые неприятели, когда на нас наступати будут, тогда милости твоего царского величества просим, до льви земли упадаючи, не изволь нас во отчаяние подати, но большую ратью своею помоществовать, понеже что был нам указ твоего царского величества з ближним боярвом со князем Алексеем Никитичем Трубевым под Луциком сходитися, тогда до сего времени от него никакие ведомости не имели есьма и не имеем, а к тому и ляхи те, что под Зборовом стояли, вглубь уступили назад для того, послыша, что есьма з войском из Украины выступили, тогда нас от Украины далее отвести хотят, а орда крымская и тагайская на города наши Чигирин, Корсунь и иные прямо ити имеют, о чем нам извольники, которые з их велье лет до девяти и десяти были, выходы подлинно сказывают. Однако имеем чин надежду на бога надеясь, чают те неприятели веры православные по замышлом своим за счастье тебе великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и царевича нашего и великого князя Алексея Алексеевича потехи не воспримут, что все, яко верные подданные, твоему царскому величеству истинно известуем и милости просим, изволь твое царское величество нам вскоре через посланца нашего Якова Соменча, сеголика поку Переглавского, об всем известить, а если б ляхи где недалеко от нас имели быти, тогда будем промышлять о всякие от их подлинне вести и тот час известим твоему царскому величеству. А мы при сем, яко верные подданные, господа бога всемогущего молим, дабы твоему царскому величеству все неприятели под ноги покорилися и твоему царскому величеству работали.

Писан в таборе под Крыловцами, сентября в 15 день лета 1654.

Вашему царскому величеству во всем нижайше слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА, ф. Сибирский приказ, опись 1636, ч. 1, лл. 121—127. Перевод, с заголовком: «Список с листа з белоруского гвядла, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя Росии, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского в заключение во ЮМ году октября в 13-я дня, с посланцом своим с Максимом Саломею».

№ 280

1654, вересня 28 (жовтня 8). Табір під Кришівцями. — Лист до Олексія Мизайловича про воєнні дії

* Божією милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя Росии [и т.] самодержцу, государю и обладателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всея Войском вашего царского величества Запорожским до лица земля вискю челом бьши.

Мы яко верные подданные, доводило чиня по указу твоего царского величества, вместе с стольником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным, посоветовал, посладали мы извоном из обоа князя Довгюка, воеводы краковского, полковников своих, где милостию божією и пречистые богородицы помозицею и твоего царского величества и силе твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастыи, ижею Острогом и Межиречем обоа два 18го сентября изволя Андеря Суздальского, старосту литовского, ильшанька князя Дамниака, воеводу краковского со всем полком разбѣд в том же бою, Менищого старосту, Остружского, Цезельского ретинстра и иных ротмистров и меньших людей немало побило, а в княих живьем взяли: Миколая Мироща, судью того полку, также Острог город и Межиреч взяли, знамена, бубны и все войское ружье взяли, только христианом там будучим испрады же чиниши, который Мироща, судья, в разбросѣ вперед зяма сказывал, что еще король сам в Баршаве и до сего времени, но послал до хана крымского нового Ясыковского стражника с казною, чтобы помочи на нас дал, тогда конечно надеются на помощь к себе орды крымские, белгородские, гайдакские и иных, яко ж и мы о том достаточно ведем, имеют в скором часе татаровя с войском людем под Животов, город украинный твоего царского величества, через дзвн твою войское спустошывый, складятся и города оубавные спустошять, а войско корунное литовское з гетманями, ворушич и польскими, под Збировом стоят, ожидают орды, а во возвращашии Бездубьского под Животов, складятся все с ордою впоют. Тот же Мироща, судья полку доминикова воевода краковского, нам сказывал, что орды против ратных людей твоего царского величества на помощь Радзивилу в Литву слати имеют с частью войска польского в 10 000 полковниками Черевцкого и Себестьяна Малозского, а сам с посольскими

ушением ити имеет против твоему царскому величеству, и то сказывал, что дяди они из немцев, шведов и князь земель околных себе будучи чюток помочи, только татар, венгров, волох и мутьян. А для лучшей веры посылаем до твоего царского величества того Миколая Мирюша, чтобы пространно обо всем сам изустно твоему царскому величеству рассказал, а как мы в первой нашей грамоте до твоего царского величества писали, что мы спод Фастова Михаила Бекачевка, полковника ваволоцкого, до Крыму послали, тогда орда крымская и катаянская, неправду учинивши, того нашего посланца задержали и многое время не пускают. Также и до бек Белгородского послали есмь сотника полку Брацлавского и оттоль того сотника ни с чем до нас отправили, которой сотник, повернувшись, нам сказал, что хан новый, не излучи до Крыму на полку белгородских и будящих стати имеет. И там войском всем крымским, катаяским, очаковским и иным сходитися приказал. Также и Сивуришский сивирейский на сю сторону Дунаю переправливается и, соединившись с завом, на города наши украинные ити имеет, яко ж уже и ныне татарове, попадючи в полки Чигиринский, Корсунский, Уманский, Брацлавский¹, в тех полках по городам пограничным много шлод учинили. Постерегаючи тогда мы того, чтобы твоего царского величества города украинные целы пребывали и неприятель не попустиши, намы с Войском твоего царского величества Запорожским к городам украинным повращаем, и тем неприятелем, якоко бог милосердый помочи подаст, отпор давати будем и о чем твоему царскому величеству до лица земля удаючи, милостиво просим, не изволь на нас о том претиватися, но большою ратью своею пособствовать, когда ж мы через лет семь и перед тем Украины наши по все войны от неприятелей вступавших боронились есмь, а ныне когда бы чего боже сохрани, через тех неприятелей татар какое спустошение в городах украинных статис имело, тогда многие неприятели посторонние с того тешились. И для того турки и татарова нам дурно мыслят, что мы верными и желательными подданными твоего царского величества пребываем. А либо то великие смятения в Украине через неприятелей дяхов деются, однако мы, посветовав с стольником твоего царского величества и воеводою севским Андреем Васильевичем Бузуриным, послали есмья загов. часть войска для взятия всяких подлинных вестей под войска дяди. какие оттоль вести будут, тотчас и твоему царскому величеству известим. Ныне милостиво божию и тебе великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росия самодержца, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, по розгроме Радивилово отущен до нас от Радивила Антон Жданович, полковник Киевский, который немало там был задержан. Тогда до нас 23 сентября вместе ис посланцом Радивиловым з Григорьем Куининским, подначия стародубским пришел, а понеже тот посланец Радивилово нам ничего

¹ У слові ЦДАДА: Чигиринские, Корсунские, Уманские.

доброе не сказывал и с прелесыми прихода, тогда мы его ни с чем отпустил, а Овена Ждановича, полковника княжеского, тот час до твоего царского величества послаем, который с всех летцких замислах в их неправдах словесно веюность, а иные вести словесно до твоего царского величества тому полковнику нашему известить велели, которого о всем милостиво выслуша, не задержив, и нам изволь отпустить. При том, яко первые подданные, господа бога молим, дабы твое царское величество долготелетие царствовал и над неприятельми победу чержал.

Послан в таборе под Скарлатовками, сентября 28-го лета 1654-го.

Твоему царскому величеству внажайшие слуги и верные подданные Юрья Хмельницкой, гетман с Войском нашего царского величества Залескожским¹.

И то тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству известно чиним, что мы загод наш под Луцк послали для ведомости о дашком боюине князе Алексее Никитиче Трубечком, с которым было нам повеление от твоего царского величества под Луцком сподетс, тогда наш подезд за Луцком был и никаковы ни малой ведомости о князе Алексее Никитиче Трубечком не имели, яко же и до сих времен от него и нам не имеем ведомости, и не знаем, где оборочетца. Когда мы с войском до городов твоего царского величества украинных возвратис, в порубежных горюлах поставим, а сами против каза крымских и турского милостиво божили и пресветлой богородицы помощию и тебе великому государю, нашему царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великая и Малая Росия самодержца, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, будем промышлять, судья милосердый бог помощи подаст, чтоб украинные города твоего царского величества в тишости были, а неприятели веры православные потехи не построняи, а что неприятели наши великия скажане на нас выступити имеют, ружьями промышля, тогда и мы тебе великого государя нашего твоего царского величества молим, изволь твое царское величество нам позволить челны морские готовить, которого указу от твоего царского величества охотливы будем. А ныне вновь послали еским в поля белгородскими и крымскими, чтоб казака татарского поймали и до нас прислали, тогда того татарина, рассудю обо всем, какове только умалюшюи, неприятелей наших татар буду, тогда твоему царскому величеству известим, а что Ярема, казака полку Уманьского и давню Войску Запорожскому заслуженного, прошлого году лиши сынов двух — одного убил, а другого в полон взял, который и до сего времени в неволи есть, тот Мерош за себя обещаете того казака освободит на обмен. Тогда известно тебе великого государя нашего твоего царского величества молел, изволь того Мероша, судья слышаво извад возвратити вместе с Оленим, полковником княжеским, чтоб тот казак полку Уманьского за того судья Мероша мог быти уволен.

¹ У перекалди доселни слова: Да в том листу особе именю.

ЦДАДА, ф. Сабієвської приказ, стовп. 1636, ч. 1, арк. 157—166. По редакції з заголовком: «Список с листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой, гетману Войска Запорожского с воеводою своим князем Ситником Ждановичем в октябрем во 163-м году ноября в 6 дн».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II, № 15557—15561. Копія з перекладу.

№ 281

1654, вересня 28 (жовтня 8). Табір під Криліоцями. — Наказ послові до російського уряду Антону Ждановичу про передачу відомостей відносно татар і турків та прохання не приймати свавільників, які тікають з України

Наказ пану Антону Ждановичю, полковнику києвському, що має говорити бояром и думным людем и о том просити¹ именем всего Войска Запорожского.

Перви. Объявить² то, что послали полковника паволоцкого до Криму тогда, и до сего времени³ задержали и не отпускают⁴.

Вторугорды. Посылали сотника полку Бряславского до бея белгородского тогда, и оттуль до нас ни с чем отравили, который сотник подлинно то поведает⁵, что новои хан крымский, не идучи до Криму, на полях Белгородских и Буцачских⁶ стал и там татаром крымским, ягайским, белгородским и иным всем сходится велед. Также и Синюш⁷, паша силестрейской, через Дунай перевозится на сю сторону, а сидючи⁸ с ханом крымским, просто на Украину итти имеют, как уже⁹ под города пограничные татароя, подбегачюи, людем обмычнат, сего ради¹⁰ остерегаючи мы¹¹, чтоб Украины вцеле пребывали и те неприятели не попустиши, казад с войском к Украине возвращаемся, и вместе с Андреем Васильевичем Бутурлиным на пограничье будем, а иные волки, где не бесстрашно будет, там росправим для данья отпору тому неприятелю. А если те неприятели великими силами на нас наступати будут, тогда молити его царского величества, чтоб на больших ратьвах своими пособствовала, повеже что есмь от тех же неприятелей через семь лет Украину боронили, а ныне, сохрани бже, казюго от них испустощения, тогда ж те ж бы неприятели не того теша

¹ У другого тексту: бити чолом.

² У другого тексту: ведомо учинити.

³ У другого тексту: до сих времен.

⁴ У другого тексту: не отпускаю.

⁵ У другого тексту: скажывает.

⁶ У другого тексту: буцачья.

⁷ У другого тексту: прикляд. Тот и Синюш.

⁸ У другого тексту: сидимыя.

⁹ У другого тексту: яко уж.

¹⁰ У другого тексту: про то.

¹¹ У другого тексту: ны то.

лись, виев, докды что будет, писали езьмо до Шереметева, чтоб он, близо нас будучи, пособствовал.

Также¹ то подлинно, что турки и татары, как² на его царское величество отщепенают, также³ и на нас и войска готовят, а собрався всяк силами, на Украину ударити имеют, как бо слышим⁴, цесарь турецкий не бриваеми мирится, то уже нигде нигды, только на нас все силы свои обратит. Тогда пан Литов у его царского величества и у всех бояр договариваться имеет⁵, чтоб сами думали и в то получали, как бы Украина цела пребывала, сорани убо боже, упадку на Украину⁶, тогда бы дорога прима неприятелю всюдн была.

А езьме⁷ многих умыслов те неприятели на нас вышкынают⁸ до ищения нас, тогда просити имеют пан Литов его царского величества, чтоб нам, Войску Запорожскому, водам морские делати повелея⁹.

А что некоторые казаки, не будучи заслуженными, но как воякам и окопальным, побунтовали и много споровали, в слободах его царского величества за рубеж¹⁰ уходят, тогда молити его царского величества, чтоб грамоты свои разослал к бояром на границах, будучи, чтоб таковых своевольников не принимали и назад выганяли, те бо¹¹ своевольники много людей бунтуют.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, столб. № 6, ч. 1, арх. № 7—109. Переписка, в которой: «Список з бандурного писма, виемо подан бояром в столичный московский посылкам Селен Жданович в мезячником в 1654 году маюра в 7 день».

Там же, ч. 11, арх. № 209—211. Переписка.

№ 282

1654, жовтня 11 (21). Біла Церква. — Універсал про відтворення прав Миколаївського монастиря на земля Алаші, Юбутик, Прові, Високе, Кривостав і Максимів.

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского вел. Заворожскаго.

Онаижему тим писаньем нашим кождому, кому о том відат надейт, старшині і черні Войска его царского вел. Запорожского, мезовити

- ¹ У другому тексті слово «также» відсутнє.
- ² У другому тексті: так, на.
- ³ У другому тексті: сподобавити, вий.
- ⁴ У другому тексті: вимовити, як слышим.
- ⁵ У другому тексті: договариваться тогда пан Литов имеет у его царского величества.
- ⁶ У другому тексті: Украину.
- ⁷ У другому тексті: в што.
- ⁸ У другому тексті: ушкынають.
- ⁹ У другому тексті: А что.
- ¹⁰ У другому тексті: по відданю.
- ¹¹ У другому тексті: на границю.
- ¹² У другому тексті: вимовити те.

Наказ візницькому полковникові від 11 (21) жовтня 1654 р.

дану полковнику ніжинському, од его теж наказуому, і кождому, кому було сего наше указание будет писане. Неподобно теж издавалисмо іномим монастиря Магасакского универсалн наши, аби теє села, которые здане казанне мають, при них оставали, теде і тепер теє всі универсалн наши сям листом нашим потверждаем і моти хочем, аби теє села всі до монастиря належали, менисте Холм, Едунин, Прадич, Бисочин, Крестовск, Магасак, з манастиря в тих селах будущим і щимми всіми должностями і принадлежностями. Сурово теж розказуем всім селяном, в тих селах будущим, аби видельное подданство і послушество іномим монастиря Магасакского отдавали і ні в чом воли его царского величества і нашей стречкини не били. Также наречем, аби ні од кого селенине іномим в махностях своїх і всіх доходах переказали не поносили. А которые би спосовились в помятыя втручание і переказу монастирени чинили, таковыє же том сніх од бога і на сям од нас строгаго каране не убудут, ного приказуем потеретат всего наву полковникова казанному ніжинскому.

Дат з Білоє Церкви, дня 11 октября 1654.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Помітка: Сего универсалу копія в єврейській канцелярії оставлена, номер 13, 1723 року.

ЦДЛІА УРСР у Києві, ф. Монастирської Спаської монастир, стр. 3, арх. 1. Оригінал.

Там же, стр. 26, арх. 6. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 154. Копія.

Там же, збірка Св. Духівського, № 51, арх. 123. Копія.

Там же, № 69, арх. 151 за. Копія, з саркофажика.

Судіюваню А.І. Лазаревичю, Акти по історичній ревізії в Магасакському Чинені в історическом обществі Историко-этнограф. ин. 4, кн. 14, стр. 96, № 13.

Генеральное складовое о махностях Черкагского полка, стр. 507—508.

№ 283

1654, жовтня 11 (21). Біля Церкви. — Наказ ніжинському полковнику подданствіні не чинити маршської Магасакської монастирні у володінні селажі

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества ~~чорногородня~~.

Пане полковнику казанній ніжинській. Давуєсье тому іномуду, як зоває монастиря Магасакского два универсали наши одержали, аби теє села, которые зданя тому монастирени од веродній і иних казанній, при них оставали і до фондованій церквы, которую звадеи, помочись і послужили били. А до того, тепер они часи недалекі і у его царского величества будучи, потвержене привелесем на те села одержати, чому ми стречкини бити не маєм. За чим розказуем вам строга,

абисте до себе в пожиток тих селец, которые перед тим в наданю мають, не припорочали і волі єго царского вел. і вашос спречинни не били, але аби цале всодут універсалу нашого і принаєм єго царского вел. потверженя при манастиру Мавсаковском будучи, во всем иноком та моцим послушними били, так яко би вшеякые пожитки з тих сел до манастира цале доходили і седане в універсалах наших подложные послушними били, до чого і пан Іван Ничипорович, полковник нижнєскій втручати не міл. А куди ж ми і перед тим на море ходечи і криве здобуваючи, не однимали, але на манастирі надавали, не так як те пер, о чом і до пана полковника самого тот ваш лист кописю пошли в. м., аби в тих селах перешкодою не буд манастирени, а сам буд помочним, аби сельяне всі послушними иноком тамошним били. При том господу богу поручем.

Дат в Білій Церкві, дня 11 октябрія 1654.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Помітка: Ог єго милости пана гетьмана на тих, што манастир шарпали под час воєни.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колякін граню російських царів та універсалів українських гетьманів, сп. 1, стр. 84, арк. 1. Оригінал.

Там же, ф. Максимовської Славської монети, стр. 75, арк. 6 зв. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 90, т. 1, арк. 76—76 зв. Копія.

Там же, № 154. Копія.

Там же, Збірка Св. Лазаревського, № 43, арк. 16 зв. Копія, з скороченнями.

Опубліковано: Ал. Лазаревский, Акты по истории земледелия в Малороссии. Чтение в историческом обществе Нестора-истовника, кн. 4, відділ III, стор. 100, № 14.

Генеральное следствие о мажорствах Черниговского полка, стор. 598—599.

№ 284

1654, жовтня 12 (22). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про перемогу під Луцьком та про свідчення полемичі

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и обладателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

По послании Автона Ждановича до твоего царского величества посетовавъ с стольником твоего царского величества и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным съмысло послалди есьма загоиъ наш к войскам польским, где милостию божиею и пресвятыи богородици помощию, и твоим великого государя нашего царя и великого

милн Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росии самодержца, в сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича шашлем, под Луцком полк люцкой збави и своего полковника Степанислава Курурского на том бою убил, и едва кто с того бою ушел, а которые были пойманы в пленех, одних порубили, а других к нам привели, которые в расстрелх перед нами сказывали, что еди крмыскай пришег с дьяками на братерство, и, сходясьхся теми временем, вымет на города твоего царского величества украинные ударты, и мы, смотрячи на то, чтобы города твоего царского величества в целости были, назад с Войском твоего царского величества Запорожским поворотом, все полки на границы для оберегания от неприятель на рубеж постановили есмь, а столяника твоего царского величества Адаера Васильевича Бутурлана у Белой Церкви. А если на нас наступати идут, как ведомость подданную вымет, что все орда крымская, нагайская и иные, с дьяками сходясьхся, на Украину ударты вымет, взялиши бога на помощь и пресвятую богородицу, отпор давати будем, что уже все войска татарские на нас готово, а твое царское величество милостиво просим, когда те неприятели на нас наступовати будут, изволь большими ратми своими пособствовать. А что нам была злая твоего царского величества з боярином боярином князем Алексеем Никитичем Трубецким под Луцк сходится, тогда злого наши аж на Луцк ходили, а инакаковы о нем ведомости, где ся оборочает, взять не могли и ни от кого не слыжали. Нынче прислали до нас бей омановский вымет, всей орды крымские, нагайские и иных, что бы есмь от твоего царского величества отлучившись, с ним попржемуе были в братерстве, однако мы идуци у тебя великого государя нашего твоего царского величества великого добра предстанем ти не верим и о том шаштася будем, чтоб они радости не восприяли. Также ведомо чиним поему царскому величеству, что Стефан, воевода государь волоцкий, из земли своей ижеку со всею казною в горы венгерские вымет; сам только с войском на владетьстве своем пребывает; а тех послов наших, которых в Крым послали есмь, и до сего времени нет, которых надержали. Иные повести, которые поговариваи в земле, Польской, поручик Курскый, нам сказывал — в сей вышей грамоте не пишем, во что до твоего царского величества послаем, который словесно все поему царскому величеству исповесть о замыслах неприятельских. А выно вашего грамотоу послаем до твоего царского величества посылце нашего Янка Клишу с товарищи, изволь твое царское величество, сего о всем милостиво выслушати, вскоре к нам отступить. Милостиво просим по сему беспреставно господу богу молим, дабы твое царское величество долгодетне царствовал и над неприятели победу испривал.

Писан в Белой Церкви, октября в 12 день лета 1654-го.

Твоему царскому величеству во всем верные подданные и княжские слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський гренах, стор. 1636, ч. II, арк. 249—254. Переклад, з заголовком: «Список з беларуського листа, що писав х великому государю і великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой, гетьману Войска Запорожского с посылками с Яковом Кляшечю с товарищи в означенном до 165-м году ноября в 19 день».

№ 285

1654, жовтня 14 (24). Рокитня. — Універсал про звільнення шляхти села Насташка від військових постоїв

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим нашим писаньєм старшині і черни Войска нашего Запорожского і виделяює кондициє людем, кому толко сказано будет, іж ни маючи особливий респект на шляхту, обивателей настьских, адвана нам злучивих, удовляєм і міте хочем, аби віхто, як перед тим, так і тепер, з Войска нашего Запорожского становиск, ночлігон і попасєє в домах їх не одправовад і ві в чому кривди найменшоє чинити не ваяжася, а сжеди би хто-козвєк упоривим будучи і писанє наше летце поважачи, в чому кривду або зневагу чинити мід, таковий за найменшою скаргою от нас суворо каран [будет]¹.

Дат з Рокитной, 14 октяврия 1654.

Богдан Хмельницкой, рука власна.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Колекція документів Київської археографічної комісії, т. 2, стр. 35, арк. 1. Оригінал.

№ 286

1654, жовтня 24 (листопада 3). Корсунь. — Лист до Олексія Михайловича про вимолу кримського хана розірвати дружбу відносно України з Росією та про необхідність укріпити південний кордон України

Божією милостию великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и. т.], государю и обладателю, Богдан Хмельницкой, гетьману со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли челом бьєм.

Как есьмя в первых грамотах наших тебе, великому государю твоему царскому величеству ведомо чинили о замыслах непринятельских, так

¹ Текст гошмаджоний.

и ныне ведомости немочи подлинныи, даем знать, что послы наши, которые в Крым задержаны были до сих времен и по приходу в Крым Мухмет-Гирей, нового хана, ныне от него к нам отпущены и своего посла имжеи Толтамыш-агу хан крымский прислал с тем, чтобы есмь от твоего царского величества отлучившись, с ним на брашно присеган и вилле по прежнему пребывали, а когда того не učinим и от твоего царского величества не отлучимся, тогда сам с ордами крымскими, черкскими, кагайскими, также венграми, мутьянами, половцами и с другими, сплеще на нас наступать обещался. Что мы выразумем добре, что они войска готовые имеют и на нас наступати воени силами могут, возвратиться назад в Украину, все полки задеприсмо, для оберегания от неприятеля на побережье поставили есмь и сами не подалеку пребываем, и в то получить будем, дабы той неприятель веры православные, милостию божию и пресвятей богородицы помощию, и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, потехи не восприял. О чем и твое царское величество возведи, не изволь нас, когда те неприятели наступати инут, воимуть, также до боярина и воеводина белозерского Василея Борисовича Шереметева и иных воевод порубежных писати изволь грамоты свои, чтоб за даемем от нас знать пособствовали, понеже татарове с казанами, венграми, мутьянами и иными землями, собрався, Украину твоего царского величества воевати имеют. Также имеем подлинную ведомость от холопанника, который от татар ушел, что татарове на Печерной Брод через Буг перешли. Также подмезд наш ис полку Брестлавского по обоим лицей коды, там же вдалеку обоим товарищам же под моргани подчасного корунного, некоторого Лемского и иных поймали, которой в распросех перед нами скажывал, что Станислав Потоцкий, гетман корунный, сам в Подгайцах, а Станислав Лявчорковский, гетман польный, с тем войском, что под Зборовом было, до Терного Пала врешел и в скором времени имеет на полк Брестлавский ударити и с татарами там складитися, понеже лики никакого иного, только на татар войскаду повлаждают и на нас выдвигутся. Также ныне лези и до исцаря турецкого послаи своих послами, ушедши его и обещался поддаться, только бы он повелелы пласе славнейскому, хану крымскому и иным чич татаром на нас воевати. Пространнее обо всем тот товарищ Глиевский, что те неприятели мыслят, словесно исповесть, которого до твоего царского величества послатьем. Ныне от Силуи-паши славнейшего речизволил к нам с прелестью послаи, тогда мы вину вперед не дан и так от Силуи-паши славнейшего, яко и от хана крымского послаицеи, не задержав, ни с чем отпустили есмь, если они нам вперед вину дадут, тогда, ежели бога на помочь, тому неприятелю во спор давати будем и твоему царскому величеству известити. Также послали есмь посланица

наших и на Дон о неприязни татарской, дая знать, чтоб и они стружи готовили и на Крым шли, о чем и твое царское величество грамоту свою пошли к донским козакам, чтоб на Крым шли; также и нам, Войску Запорожскому, твое царское величество челны делати поволь, понеже ляхи неприятели разных-способов на нас ищут, тогда и нам промышляти надобно, дабы они потехи не восприяли. Также известуем твоему царскому величеству, что ни в Польше, ни в Литве в зборе войск польских нет, ныне прямо войскам своим твое царское величество вели итти, не даючи им нигде собиратися. Посылаем с тою нашею грамотою до твоего царского величества посланников наших Богдана Кондратенка с товарищи, которых о всем милостиво выслушав, без задержанья к нам изволь отпускать, а мы, скорого указу от твоего царского величества ожидать будем. При том господя бога непрестанно молим, дабы твое царское величество долготелее царствовал и над неприятельми победы одерживал.

Писан в Корсуни, дня 24-го октября лета 1654-го.

Твоему царскому величеству во всем верные и вожайшие подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Сибирский тракт, стов. 1636, ч. II, арк. 285—290. Переказ, з заголовком: «Список з белорусского листу, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой с посланцем з Богданом Кондратенком с товарищи в воеводство во 163-м году декабря в 3 день».

№ 287

1654, жовтня 24 (листопада 3), Корсуни. — Наказ послан до російського уряду Богдану Кондратенку з товаришами розповісти про загрозу наступу татарських і польських військ на Україну

Наказ послан нашим до его царского величества.

Пераве. Пришедши с листом, говорити то:

Божиею милостию великий государю царю и великий князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу и многия государств государю и обладателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли, яко верные подданные, челом бьют и лист отдают.

А когда будет его царское величество спрашивать о здоровье наша гетмана и всего войска, отвечать:

Божиею милостию и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росии само-

дружи и сына твоего царского благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, всех отъехали есмь здорово.

А если будут спрашивать, дабо пред царем его милостью или в приказе о какие ведомости говорить, листы божь, агов татарские, которые прислали до нас гетмана, а листы те чрез нас прислают, что именно наша царская милость ис тех листов татарских обо всем выразилась в вопросах великую татарскую, что до нас кня и все бож и аги ашут, когда от твоего царского величества не отлучимся, имеют всеми силами, связав с венграм, мутянами и княми на нас наступить, а татаряи приготови себе запасов на 2 месяца, на Пещавой Брод через Буг переиди.

А что послал его милость пан гетман посланниц своих до господара мутьянского еще 1-го дня сентября, тогда до сего времени нет и про них не слышать, также и до венгерского послал есмь и до сего времени про них не слышать, тогда есмь вскоре уже ныне послал лист до господара волоского, чтоб нам дал знать о тех послых князя, если задержат, понеже как ведомость имеет, что и господар волоский из Яс со всем вывоидася и в Сочаве запертися имеет.

О чеднах довлдывать его царского величества: укажет ли на лице чедны готовить, понеже исказно и в листу о том до его царского величества, и турки подожно на войну готовят, листы татарские посылаю, которые отдайте до рук Василию Васильевичу и просити, чтоб царскому величеству подлес.

По взятю в князех Галицкого передался до нас добровольно Радул Ластовский, который прежде на Украине живал, он же и казака старшего Белебневского там в неволе будущего от ляхов вывел, который сговорливо пространное словесно, что те неприятели мыслят, о всем человек. Той же Ластовский сказывал, что ляхи на прошлые загоны, одолчило связав, с татараи на Украину ударити имеют, понеже как слышал, что ляхи ни о чем не пекуцца, только чтоб Украину завоевать, а ляхи то сказывают, что когда придем в Украину и если казаки передаватися станут, тогда имеют с теми и внах поваяти.

Бити человек имеют послы наши его царскому величеству усердно, чтоб нам войска своего с пятнадцать или с 20 тысяч на помощь прислать.

И о том его царскому величеству послы наши известили имеют, чтоб полону ратные люди его царского величества в городах наших черских и пограничных не ймалы, не так как соганы, сохране убо божь, когда ляхи наступати будут и предавати инут, чтоб увидя такие туготы, черь не заблюдался, понеже для того есмь под высокую и крепкую руку его царского величества поддался, чтоб черь безстрашно ербывала.

ЩАДА, ф. Сибирской приказ, створ. 1636, ч. II, стр. 295-296. Переписка о заключении «Сюльки» в Бюварском князю, что послал в Пещавоим приказе заперского посланца Богдан Коздранско с товарищи в мн ищамь во 163-м году декабря в 4 день.

1654, жовтня 29 (листопада 8). Корсунь. — Лист до кримського хана Махмет-Гірея про те, що Запорозьке Візство бажає мати добрі відносини з ним, але не підступитись від Росії

Za powrotem posłów naszych, przy których przyszedł Tochtomis aga, wyrozumieliśmy tak z listu w. ch. mości, jako i z ust poselstwa, że chęta braterstwa dotrzymać, tak jako nieboszczyk sławnej pamięci Islan Gierzej chan, czemu my ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim wietecze radzi. Tylko to nam w podziwieniu, że w. chańska mość piszesz, abyśmy cara moskiewskiego odstąpili — to rzecz niepodobna, bo rozumiemy, że j. w. ch. miś cesarzowi tureckiemu nie złego nie myślisz. A co zaś w. ch. mość w liście swoim dekladasz, gdyśmy nie mieli cara odstąpić moskiewskiego, tak Węgrów, Multan i Wołoch na nas obrócić umyśliłeś, i sam, zniósłszy się z Lachami, kraje nasze pustoszyć chcesz. — co my usłyszawszy, nazad powrócił i ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim na granicach naszych przyjaźniejszego pisma od waszej chańskiej mości oczekujemy, nie dając najmniejszej przyczyny do rozerwania przyjaźni, pomniąc to dobrze, że każdego pan bóg za złamanie przysięgi srogo karze, jako niegdyś króla Władysława za krzywoprzysięstwo srogo ukarał, który poprzysiągłszy przyjaźń wieczną cesarzowi imci tureckiemu, porwawszy się z wojskiem swym, pod Warną marnie zginął. Co my uważwszy, uchodząc gniewu bożego, żadną miarą łamać przysięgi nie możemy i nie chcemy, i żadnej okazji do naruszenia przyjaźni nie szukając, przy sprawiedliwej przyczynie boga błagać będziemy i każdemu nieprzyjacielowi naszemu, stojąc na granicach waszych, dając odpór, umierać gotowiśmy. A bóg wszechmogący każdego sprawiedliwego bronić będzie, a niesprawiedliwemu nagrodzi pomstą. A co w. ch. mość odpowiadasz nam Węgrami, Multanami, także Wołoszą i wielką potęgą wojsk krymskich, mniejsza to, my w bogu, nie w wielkościach wojsk cara moskiewskiego, ani w potędze Wojska Zaporoskiego nadzieję kładziemy, tylko w bogu jednym, który w momencie wielkości wojsk woli jego święte sprzeciwiających się poraża.

Rozumieliśmy inaczej o. w. ch. mci, wyrozumiawszy tak z listów, jako i z ustnej powieści posła buszy imci sylistryjskiego, deklarując nam wpróż łaskę cesarza imci tureckiego i życzliwość przeciwko nam nieodżałowaną w. ch. mci, aliści inaczej się dzieje, a wszystko z dopuszczenia zobopólnych naszych nieprzyjaciół. Sam tedy rozsądz w. ch. miś z ichnisiż poznami agami, bejami i wszystkimi murzami, iż słuszniejsza i polityczniejsza by rzecz była, nie uwodząc się obietnicami zobopólnych nieprzyjaciół naszych, i z nami żyć w braterstwie, jakośmy żyli przez te siedm lat, w kupie chleb i sól jedząc, i zawarłszy jeszcze przyjaźń z nieboszczykiem sławnej pamięci Tokaj-bejem. Słuszna, by i teraz w. ch. miś kogo godnego do nas wysłał na potwierdzenie wiecznej między nami przyjaźni, czego ohotnie, na granicach stojąc naszych, oczekiwamy, życząc

aby nie tylko my, ale i po nas potomkowie nasi, na czasy potężne z łęgi się cieszyć mogli. Wiedzą że w. ch. miś, że Polacy nie tylko Niemców, ale i innych wiele cudzoziemców na nas pobzdali, a my tylko cząść wojska naszego poistwa i tych, którzy nam dobrze życzą, mając, po wiek przysięgi łmacić nie chemy. Tylko chciej w. ch. miś z nami zostawać w braterstwie i do nas posłańca swego jako najprzedzej racz posłać. Szereżyć cownie i sznieo do wszystkim Tochtomis aga, posel w. ch. mci. Zalecamy się przy tym całej życzliwej przyjaźni w. ch. mci.

Dnia w Morsztynie, 29 S-bris, 1654.

Waszej chwałkaj mości we wszyim życzliwy szлды, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Памятник, т. III, відділ III, стор. 116—120, № 27.

Памятник, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 217—220, № 32.
Маловольский, стор. 736 (зміст).

Переклад

Після повернення чинши послів, з якими прибув Тохтомис-ага, ми як з листів віддіє чиншової милости, так і з усних розповідей посольства довідалися, що бажали зібратися з вами братерство, як і зобов'язали святої пам'яті Ісидора-Гурія заці, чому ми з вами Євдокимом Запорозьким дуже раді. Тільки ми думали, що в чиншової милости писали, щоб не відступилися від могомисляного царя. Але неможливо, бо ми знаємо, що і ви не хотіли милости не бажали нікому для турчаньому султанові. Цяка чиншової милости в листі (скази) повелили, що коли ми не відступилися від могомисляного царя, то ти поспішай на нас уступити, муштути і волюти і сам, і хановишис з польняки, скочити/виступити наші край. Почувши це, ми поспішили назад і з вами Євдокимом Запорозьким чиншило на кордон біля протеставського листа від васної чиншової милости. Не даючи найближшого привалу до розривання привалу, ми добре пам'ятаємо, що гурія-ага був гурія-ага на диньковий привал. Так, чиншило гурія-ага не ми чиншової милости привали. Ми не хотіли чиншової милости привалу до могомисляного царя, і на нашу божу правду, в тому ми молотилися богу і, сториці на кордоні наших, гонимі виступи, даючи милости нікому виступи виступи. Виступити був чиншової милости привали, а несправедливою погани туркоти. А ми знали чиншової милости привали наші уступити, муштути, а чиншило волюти і волюти милости привали в'їхати, то це не ми не хотіли, бо ми показували ради не на чиншової милости могомисляного царя, ми не хотіли Євдокимом Запорозьким, і на єдиности богу, який хотіли привали чиншило могомисляного царя чиншило цар божої святої воли.

Ми не так думали про нашу чиншової милости, диньковий ми з листів, так і з усних розповідей віддіє божої милости єдиности царя і величю добротливості до нас вашої чиншової милости. Однак інакше диньки і все через чиншової милости чиншової милости. Тому диньки сам, який чиншової милости, також і ти чиншової милости чиншило, бачили в устні муштути, що було в єдиности і виступили не диньки себе обманити обманити чиншової милости привали, в листі з вами і братерство, як ми знали це і ви розумі, даючи їм-ага і сам, чиншової милости з могомисляного святої пам'яті Ісидора-Гурія бачили. Судило було б, коли б і ви не знали чиншової милости привали до нас привали гурія-ага для інакше чиншової милости привали привали, що ми, сториці на кордоні наших, сториці чиншової милости, бачили, щоб не хотіли ми, але в єдиности чиншової милости привали привали привали привали привали привали. Зали, який чиншової милости, що привали не тільки чиншило, але і багато інакше чиншової милости привали привали, а ми — один

чистава війська нашої держави і по відношенню до них, що бажають добра, ніколи не хочемо лишити присягу. Зовсім тільки, якщо ханська милість, жити з нами в братерстві і прислати до нас свого посланця похвалюючим. Додатково про вел розповідь Тохтамыш-ага, поєди вважати князької милості. Віддаємося цілком добровільно вранні в хан, м-ті.

Дано в Києві, 29 жовтня 1654.

Високої князької милості у всякому прихильній слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 289

1654, листопада 10 (20). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням з приводу здобуття Смоленська російськими військами, а також з відомостями про становище в Молдавії, Криму, Туреччині і Польщі

Божню милостию, великому государю царю і великому князю Олексію Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и. т.], государю и обладателю, Богдану Хмельницький, гетьман со всем Войском твоего царского величества Запорозьским до лица земли низко челом бьем.

За неизчетную милость твоего царского величества, что нас твое царское величество милостиво жалуеть, по милости своей государской, верных полавных не оставляешь, низко до лица земли челом бьем. А что преж в грамоте нашей писали есьма до тебя, великого государя нашего, твоему царскому величеству, что тот час как посылали есьма ножиного Демка, всауда войскового до Стефана, господари волоцкого, тогда при том же Демке всауде крест нам целовал, обещаюся быти под крепкою рукою твоего царского величества и с нами в приязни вечно жить, и слов своих, бояр великих, до твоего царского величества по Микшфоре, говще своем, слати имел, до которого потом многожды посылали есьма посланцов наших, вшучи в грамотах наших, чтоб, по прияге своей, послов великих до твоего царского величества слал, а с нами, в приязни, на которую жити присягал; тогда уже от осми недель и больши как от него и малые не имеем ведомости, и ни о чем до нас уже не пишеть. Также послали есьма посланцов наших до владетелей венгерского и мутьянского з грамоты нашими, чтобы под крепкую руку твоего царского величества приклонилися, а с нами в приязне жили и Стефан, господарь волоцкий, посланцов наших как тех, которые уже были от владетеля мутьянского до нас возвратилися, как и тех, чтоб от нас до короля венгерского пошан было, в Ясех задержал, чтоб больши двух недель, до которого послали есьма листы два, чтоб не держал больши, послов наших отпустил, которые как возвратица, тогчас о всем твоему царскому величеству известим. Нине сызново ведомость подлинную имеем, что Стефан, господарь волоцкий, вместо всполюху от татар в горы вьехал, а он, имеючи там послов от

лязов, татар и во иных землях для советов тайных меж горы съезжал. Там же постановили и усоветовали, чтоб весной ордами крымскими, кагайскими, черкесскими, очаковскими, белогородскими, венграми, волочанами и дилаками, связавшись со всех сторон на города наши твоего царского величества украинные, ударити; однако мы имеем на бога надежду, а либо те неприятель готити не восприимут, для всякия подлинности и безстрашия, все полки задверские на погранично поставили от неприятелей, сами в Корсуни пребываем, и днесь наши до пограничья распасали, чтоб готовы были, а откуда те неприятели наступати амут, то и мы, прося у бога помочи, туда пойдем со всем Войском твоего царского величества Запорожским. Сего ради и твое царское величество, до лица земли кско уподвечи, милостию просимо, не изволь нас и забвении учинить, во грамоты свои государские до боярина и наместника белгородского, Василья Борисовича Шереметева и иных всех воевод, на погранично будущих, писати, чтоб нам помочи дали, понеже выше все силы неприятели на нас обрати, наступати амут со всех сторон. А что писал до нас твое царское величество в грамоте своей через дворянина Дениса Петровича Тургенева да подьячего Якова Портожанина, что милостию божию и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великая и Малая Россия самодержца, и сына твоего царского величества, благоверного царя и великого князя Алексея Алексеевича, счастьем, города Смоленска воевода, Феданн Казимир Обухович, и шляхта и полковники и служилые и всякие жилецкие люди, видя твоего царского величества храбрство и премудрые многообразные промыслы, тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, добиши челом, и вскоин вечную твоего царского величества отчину, город Смоленск дали, за что богу небесному хвалу воздал, со всем Войском твоего царского величества Запорожским обрадовались, и во все города послали есмь, чтоб молодежь служили и за твое царское величество господя бога молили, дабы все неприятели веры православные христианские под твою царского величества крепкую руку поддавались и твоего царского величества боялись. А что твое царское величество, объявляюще то, что тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, подаровал бог наш непременем, кордем польским, победою, до многого хана крымского, к калге султану, Нурадиму султану, з грамотами своими в томех татарского князя переводчика Кутлумаиета Устакасинова послал — тогда скоро он до нас пришел, во повеленю твоего царского величества вскоре прислал ему проводника аж до Крыма, не задерживая, отпустил есмь. Также и свои грамоты, чтоб с нами в принятие земли и города не здерживали, до Магмет-Гирея, хана моего, до салтан калги, Нурали султана, Сефарезлы али и иным беям и агам писали, а что отсюда учинити, точас твоему царскому величеству известим. Также известно чиним твоему царскому величеству, что орды вышли и изд города наши украинские подпадают, также и Сягуц, назва сивастрийский, через Дунай до нас перекоя. А Станислав Любодоруский, гер-

ман, до Бару с войском, что под Зборовом было, пришел и с сражи в Украине сниматься имеет; однако имеем на бога надежду, али бо тех неприятей замысли Бог явлено превратит и потеси не восхренити. А дворянина твоего царского величества, Дениса Петровича Тургенца да подьячего Якова Портманова во всем выслушав, без задержания отпускаем, которые против договору словесного с нами, словесно твоему царскому величеству известит. При том верные подданные господа бога молим, дабы твое царское величество долголетие царствовал и над неприятельми победу одержал.

Писави в Чигирине, ноября 10 дня лета 1654.

Твоему царскому величеству верные подданные и чужайшие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийски справки. 1654, стр. 28, арк. 20—28. Перевод, с заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всеа Великия и Малыя Росии самодержицу, Богдану Хмельницкий, гетману Войска Запорожского с Денисом Тургенцовым да с подьячим с Яковом Колыван, в извещаном во 1653 м году, декабря в 8 днѣх».

См. также: Актн ЮЗР, т. XIV, стор. 112—116.

№ 290

1654, листопада 21 (срудня 1). Корсув. — Лист до Олексія Михайловича про наступ польських і татарських військ на Україну

Божією милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всеа Великия и Малыя Росии самодержицу [л. т.], государю и обладателю, Богдану Хмельницкой, гетману со всем Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли ниско челом бьем.

Писави есмо перве к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, даючи знати о всяких разных замыслах неприятельских, что ляхи с розными землями ссылалися и на нас готовились. Теперь, яко видим, великою силою на нас наступают, хотя то литское войско не вельми сильно, но с ними венгры, волохи, татаровя белгородские, очковские, добружские, нагайские все, сшедшися, в Шаргород и в иные города твоего царского величества украинные вошли, где Ислам хан с ордами крымскими и иными всеми, только рези ставит, наступати имеют. Затем до лица земли упадаючи ниско, тебя великого государя нашего, твое царское величество, милостию просим, не изволь нас оставити, но как скорее войсками своими пособствовать для даяния отпору тем неприятелем, дабы они потеси не восприяли, но с стыдом отошли. Хотя б есьми писали и до Ивана Микифоровича, полковника нежинского, чтоб с войском к нам шел на помощь, однако от твоего царского величества повеления не имеем, а мы против указу

твоего царского величества войска наши на зиму распустили и теперь не можем вскоре собрать. Писали есмь до боярина и коведца до Василия Борисовича Шереметева, чтобы с войском твоего царского величества к нам шол для даяня отбору тем неинтерьера, от которого ожидаем. А ныне с твою ведомостью посланцев наших вскоре до твоего царского величества посылаем, ведомство прислав, дабы твое царское величество нас верных подданных не оставил, но войско свое нам на очень прислал, чтобы церкви божия, вера православная христианская в города все твоего царского величества украинные вице пребыкала, что или прелестными дьявами и разными способами поведи приводить разные земли на нас. Тако же тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству ведомо чиним, что втяжка не поску Уманского казана татар дву человек, одного итагского язуса Клеветь-мурза, а другого очковского, которые сказывают, что хан крымский со всем ордан готов, и только реки станут, воступити имеет, а татаром ач-юльским, белгородским, итагским и иным, сиденши с венграми, поляками и дьявами, в украинные города твоего царского величества ити имеет. Простраше обо всем посланцы наши твоему царскому величеству известят, которых твое царское величество извест, милостию высудуеши, вскоре к нам отпустити. При том верные подданные господа бога наши дабы твое царское величество долгодетне царствовал и над воступил победу одержал.

Писан в Корсуне, дия 21-го ноября 1654 году.

Твоему царскому величеству право желательный слухи и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, список, № 66, ч. II, арх. 319—321. Перепись, в заголовке: «Список в белгородско писан, что писал во государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, мого Великого и Милостивого государю Воюва Запорожского гетману Богдану Хмельницкому с подданными своими с Родионом Одринским с товарищи и чиновом во 1654 году, декабря в 31 дню».

№ 291

1654, листопада 22 (грудня 2), Корсунь. — Універсал про зупинення на Ніжинській полкостраї останнього домі нїжинських польовиком містечка Мрич з прилежними до останнього селами

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

Означену ти писавем нашим клондому, кому о том відат належит і сех влад писавем кому-хочешо сказано будет, як пожелавши вам честній гехлодин отец Зосима з братнею спожо, ігумен мона[стера] Ніжин-

свого лист от пана полковника ніжинського [на містечко] Мрин [і села до, него належаче дзвизь, зачим і [ми, владечи] самую слушності, міти хочем, аби [тою містечко] Мрин з селами] при монастиру Ніжинському [достало і владечи] поквитися владе отця [гумена з братиєю дохлади, до чого жден з стар]ших і менших з Войска [нашого] Запорозького аби се] не втручал, приказуєм.

Дав з Корсуня, дня 22 новбрия року 1654.

Богдан Хмельницький, рука власна.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Ніжинський монастир, стр. 3, арк. 1. Оригінал

(дуже пошкоджений).

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 238.

Збірка Київського університету, № 96, з. 1, арк. 60. Копія, з помилковим датом 4 листопада.

Там же, арк. 142. Копія.

Там же, Збірка Оп. Лаврського, № 15, арк. 138. Згадка.

№ 292

1654, грудня 6 (16). Корсунь. — Лист до окольничего Федора Бутурліна та полковника Рафаїла Корсака в зв'язку з наступними спільними діями проти польських військ

Божию милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многия государств государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман з Войском его царского величества Запорозьским, окольничю Федору Васильевичу Бутурлину да полковнику Рафаїлу Корсаку, другом и приятелем нашим, любительное поздравление.

Писал к нам царского величества боярнин и воевода Василей Борисович Шереметев, что вы к нам со многими ратными людьми с конями и с пешими идете на дяхов, недругов наших, помогати и мы ожидаем на приход ваш, а выправили есмо напротивко неприятелям нашим дяхом асауду нашего войскового нового с полками пограничними, где за даскою божию любо поблизу от Браслоя стоят, аде еще потугу не отнесли, хочеш и с полки карат з нашими потребо меди¹. Проси зашей милости, радче в дороге з войсками поспешат к нам, где ж и мы войско наше вже в поготове маем, а скоро милостей ваших бог з войском привезь, тотчас прося у бога помощи, собица над неприятяи промышляти будем. В языках двух дяхов з войска того, сшо под Браслов зближаецца, приведено, которые скзывали, же арда была вся на юс дяхом помагати пошла, аде же крыга великия на Днепре была, тогда не могли перепрововати и о того часу еще орды при дяхах не маи, а скоро реч отбещаетца, на городы наши простоят, дяхом помощи дяючи. При том признани милостей ваших отдаюся.

¹ Так у тексті.

С Корсуня, шестого декабря 1654.

Милостей ваших всего добра зычливый приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦПАДА. ф. Репродный архив, Секондой етд, стов. 156, лр. 276—279.
Переклад.

№ 293

1654, грудня 6 (16). Корсуня. — Лист до Василя Шереметева в зв'язку з наступними свіданнями війни проти польських військ

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества, Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его царского величества Запорожского, Янушу и воеводе Василию Борисовичю Шереметеву другу и приятелю нашему, любительное подравление.

Посланики наши, которых недавно милость твоя отправил и прииди до нас в 6-й день декабря, которые нам споведали ебо всем, же милость твою ратных людей его царского величества равни мужик к нам на помощь отступити, околывачио Фелора Васильевича Буторинна да з дружинами полковника Арафайла Корсака, за что милости твоей вельде дякуем и пишмо просим, жебы тые люди ратные его царского величества, не баяв, поспешали, жебы есыни тым неприятелем дяком отпер дал, пока силы не казали татарова. И тоо известием твоей милости, же наши в 11 день декабря с теми дяки бранилися недалеко от Браслава полдездом, где бы же туман перешидил, кды бажно верожили б были, але туман перешидок, и так уступачио много коней повадали и вищих речей войсковых. Имом надежду того неприятеля ница, дяки, не утешца, гды ж знову мнем многих тысячей казакон наших, дали есыни и казали есыни, жебы с ними бранилися, покули вы достигни зо всею потугею. И нищие ведомости какие будут, дам твоей милости звать. Скоро и ты, приятель и друг наш, приказал людям ратным к нам поспешать, скоро иельные и по дести, что просим, бо казак, побыване от них, споведают, же немного тых дяков легде до сто восьмы тысячой кажут и токо не худых без числа много, а татаре еще не оршак, добре тевер грамоты тых дяков. При том здравствуй милость твою, о госпюде.

Дан в Корсуня, в 6 декабря року 1654.

Милости твоей всего добра зычливый, Богдан Хмельницкий из Войска царского величества [Запорожским].

ЦПАДА. ф. Репродный архив, Секондой етд, стов. 156, лр. 276—279.
Переклад.

1654, грудня 7 (17). Корсунь. — Лист до ієромонаха Федора Бутурліна про необхідність прискорити похід російських військ

Божею милостию великого государя цари і великого князя Алексея Михайловича всея Великия і Малыя Росїи самодержица і многих государств государя і обладателя, его царьского величества, Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царьского величества Запорозьким, оканіччю Федору Васильевичу Бутурліну з товарищи, доброго здоровья от господа бога зичим.

Яко ми первей до милостей ваших дня 6-го декабра в грамотах наших послали, просечи, абисте с тим войском его царьского величества вскоре поспешались, теде і тепер пише просим, рачте ваша милость якнайпрудче поспешатсе; кдиж ляхи, неприятеле наши, зо всею потугою¹ под Браславле пришовши з войском нашим, которого там чисте з наказним однім гетманом застант, волейною² потребу мїли, в той же потребе «сауда нашего войскового, гетмана од нас над тим войском наказного, забиди, і інших старших постреляди, где еще за даскою божею потїзи не относят, але ревни, ібо кгда ж орди мало, только шо за грехи лядве сот зо две або з три. Правда гетмани польские абада, короний і польний, с теми войска все квартиное і пяхсти тысячей сколка, а орди на тых чухех сподєвають, которые стоїт колкандит тысяч под Сорочино, очекавачи, нїме Днестре ставет. Той бой был под Браславлем 4-го декабра з войском нашим і в том бою много потїзнич и і інших ляхов побїли, а в янцех воймади невагого себе Стївно-зача, товарища с-под короги Андрия Потоцкого, старости веняцкого, которой в роспросе перєд нами сказивал, же замислили гетмане лятские обох таке доставши Браславле і все Забужє опановавши, полк всеї полка Бога постановити мают, а кди рік³ станут, теде ляхи і татароу, зившиє с собою, мают даде в Україну їти і вустоити. О кордо тоже сказивал: з войскам позовл к Родивилони і проста к Смоленску їти мают, а затїга войска в Полши бора великия і конечно знову войну всчати мают, а інуди — інуди, толко на Україну всі потуги обернути і зносити імают. За чим угладачи ток, аби тие неприятел в городех его царского величества шкоди болшше не назначили і не роспростїралис, знову посланца нашего напротивко милостей ваших пославам, жеби єсте, а том о всем даючи знат, да боярина і воеводу Васіля Борисовича Шереметєва послали, а сами без жадїне забави с тим войском поспешайтєся і даї нас знать перед себе давайте. При том тебї рачим, аби єсми милость ваше в добром здорově оглядали.

С Корсуни, дня 7 декабри 1654-го.

¹ У копїї ЦДАДА: поругою.

² Очевидно, повинно бути «вольною».

³ У копїї ЦДАДА: роки.

Милости вашей всего добра зичливый привет, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Хоть бы давно поспеннися боярин і воєвода Василь Берисович Шереметьев, герцоде б учинил, за тоє бы царское величество его помадевал. Ми для того забегам вперед неприятели, аби они передисты людей не уведили, а до нас царское величество писал, же миں поскладыват боярину і воєводе Василью Берисовичю Шереметеву, которого послы до сих часу не видом, а чом будет знат царское величество, грешен теби, поспешайсе для ради православные ивери і для ради праведного государя служби.

ЦДАДА, ф. Репродный архив, Секция 610, стов. 158, стр. 280–281.
Копия.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, П.
№ 15064–15070. Київ.

№ 295

1654, грудня 8 (18). Корсунь. — Лист до Василя Шереметьєва про бій з польськими військами під Брацлавом і необхідність прихоронити похід російських військ

Божько милости великого государя цари і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малыя Росіи самодержада і многих государств государя і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским, боярину і воєводе Василью Берисовичю Шереметеву, любительное пошривание.

Како грамот наших до милости твоей, ознаваючи о шедящих думках неприятели, і тепер ознавуйем: зди теперешнего часу, то єсть дни 4-го декабря гетмани дякиме обояр, коронной і польной, зо всюю полкую з войском нашим в Брацлавлю волеичною потребу ми́м, там же есудя войскового; намисниа нашего, забилы, которого есмо были на месте выдем з войском поспали. Одна войска выде за лиском божью выдем жо: тало і тім неприятели, дяком, отер далю, много ролыстров, зоручнилов і шедящих людей побилы, а в выдем неакого Себестьяновича, товарища і тыа корогни Андрия Потоцкого, старости вынвцаго, гойцады, который перед нами в роспросех сказывал, тут под Брацлавлю з гетманями коронными і польными дякими все войско князидком і полкуа тисочной сшадко, орды людие єсть сот да три, адыбо чотыри¹, а болын в тых часех сподяваются орды тисочей сшолонцацт стонт над Нестром в Сороче, а скоро Днестр і вышиє ріки станут, тды з лядами сшидгыся мает. А тыаке гетманево дякихе доставыши Брацлавлю і все

¹ У ориг.: сотен.

Забудже оповідаючи, полки всі над Бугом поставовити мають, німе реки стануть, а скоро ріки стануть, зараз, злучившись з ардою, в українніе городи єго царского величества наступовати і пустошити мають. О королю польском тот же Себестиянович сказывал, же пошол з войсками ишхими на помоч Радивилови, ишхившись з Радивилом, к Смоленску мають волю іти. В Польше войска великого затегають і на українніе городи єго царского величества всіми потугами поступовати і зножити умишляю. Угледаючи теде ми а тоє, аби городи єго царского величества више застоячи, больше не были пустошени і тот неприятел не роспротирался, чаете войско нашего з Брацлавне постановилим на тамтой стороні Богу для оборони от неприятеля, і сами зарю рушимся, а до милости твоей пошлем, просечи, аби естли би сам з войском єго царского величества ина, алибо вислоим от себе поспешатє розказал, жеби тим неприятелем отор дали і городи ні в чом не шкодовали. А шо милость твоя і нам више, же теде з войском єго царского величества сам без указу єго царского величества іти не можеш, то нам в подивенно застотє: єго царского величества в грамоте своей да нас пишет, же кди неприятеля з великими потугами на нас доступовати імут, теде казали єсмо вам, боярину і воюде Василю Борисовичю Шереметеву, войсками ишхами вам пошлєкат против кождо неприятеле, а да того кди би милость твоя тіх, шо добре учинил, не уражал би се о тоє єго царское величество, аде і о всем милостиво пожаловал, кди ж то все земля єго царского величества. При том ласї милостивое отдаємся,

С Корсуки, дня осмага декабря 1654.

Милости твоей всем ачлиний приятел Богдан Хмельницькой, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Послал єсмо наперед себе к Брацлавно полков колко, а сами на приход милостей ваших очкиваем і войску купитись казали єсмо, кди ж частіє відомости да нас доходит, же ляхов шо раз больш прибавдывотє. Тепер би власце час на них ударит. Рач теде все перевозите на перевозах через Днепр Канєви і Рижидєви і Терехтемпровє.

ЦДАДА, ф. Розрядніє приказ, Сєвєський єтіл, єтєп. 158, ар. 272—274.
Копія.

№ 296

1654, грудня 11 (21). Корсуки. — Лист до Василя Шереметєва про бої з польськими військами від Брацлаво і про похід російських військ

Божиєю милостиво великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малія Росїи самодержца і многия государьє государя і обладателя, єго царского величества, Богдан Хмельницькой, гетманя з Войском єго царского величества Запорожским, боярину і воюде Василю Борисовичю Шереметеву, любительное поздравление.

Писал ти до нас через посланика своєю Зосима с товарищи его, что окольничев Федора Васильевича Бутурлина с Корсовом и иными товарищи противно неприятелей его царского величества з ратью к нам на помощь послати рачна, що нам з такою прикладом і милости твоей даючим. За чим зараз протаво тим ратью придем его царского величества, от милости твоей посланым, прощадником наших Трофима Гуденшиого, Івана Гулевникого посланым, аби друтку послещалисе і околесного Федора Васильевича Бутурлина вросто провозимо, кгда ж яко есмо в перших наших грамотах до милости твоей писали о ляхах, неприятелях, теде і тепер твои омыслимо, як даяти под Бранском гетману] обрлада з войском нашим броте от велики третей болши, там же, з войні і всауда нашего, на місці нашим будущего, збито, Тимониска, городок, ляхом здадасе, теде треба того постергат і старани прикладати, аби і иныи городи, видючи великие перелести, не здадасе, а до того не выдечи от нас посланку. Бо его царского величества в грамоте своей до нас прсет рачна, же милость твою нам противно неприятелем посылалат і с ратью его царского величества сим пойдеш, на що і ми бы выдежили. А що милость твою писали до нас, жаби без указу его царского величества іти нам на помощь не можеш, омыслиаком на приезд даяа крымскова. Теперо хан крымской не пойдеш, бо і тут только мурд, алько не в мнозе дяхом на помощь прииди, а татаре, пока ріки не станут, не теидут. А до того кгда би есмо тут що добро учинили і тим неприятелем отпор дали і теде зоболеше і городок его царского величества абреташи би милость твою. Кди ж выедати, выедати і татаре тепер з обет старым на поуту угледаком, по чему бог упоможет і поможе ляхом не даат. А есть ли і ляхи тепер, чего боже не дай, Забуше олакуот, теде много шкודה его царского величества будет. Тепер хан крымскова з ляхами нѣт, аж либо Днепр і иныи ріки станут, а естля ти боярин і ковода Василей Борисович Шереметев не друтку з войском нам на помощь приидеш, теде окольничему Федору Васильевичу Бутурлину с товарищи омыслишете кажи, а ми на приезд Федора Васильевича і иныих старани і мещани людей колали есмо в городех видоляной корми наготовят. Даяеб до всем милость твою рач з нами знасите і обо всем писат, а чи, що се в нас діети будет, такоже обо всем милости твоей омыслю будем. При тем ласце отдаемса.

Писано в Корсуве, дия 11 декабря 1654 г.

Тебе приятелю нашему всего добра зичишии, Богдан Хмельницкий, текши з Войском его царского величества.

А кгда би милость твою мѣл рушитца сам з войском, даяай вперед себе нам знат.

Просим тебе господина милостиво боярина і ковода Василей Борисовича Шереметева з войском его царского величества і сам на помощь ти, бо нам видомость, же хан в городи его царского величества украинки не пойдеш, алы всі поуту на Украйну его царского величества оберудим, а кгда милость твою рушити маесте, теде вперед себе через послаником своих нам о себе знат даяай.

А околничему Федору Васильеву Бутурлину с товарищи указал есмо перевозити на Ржецене, Кансве і Терехтенірове.

ЦДАДА, ф. Розрядній гривка, Севський стіл, стол. 158, арк. 265—277
Київ.

№ 297

1654¹. Підтвердження універсалу ніжниського полковника Івана Золотаренка від 1 (11) грудня 1653 р. про дозвіл Ніжниському монастирю побудувати млин на р. Сеймі у Нових Млинах

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким.

Лист указаний от пана полковника ніжниського на млинок ново-млинський², которого ствержаєм, аби вічне зоставал при монастиру Ніжниськом без всякой перешкоди, старших і менших Войска нагдето Запорозького.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

А. Лазаревский, Общеземе Румянцевской описи Малоросси, тит. II, стов. 331—332.

¹ Дявки, які дозволяли б точніше визначити дату написання документа, нечис.
² Назовимо типет універсалу полковник: «Іван Ночетворець, голковник Войска Запорозького ніжниський і всего Сівера».

Чисто відомо сьм писаним мовою, кому того 'підать назикжетитет, як власний укос, віршич от его великости пана гетьмана, пана і добродіа цього, позволено млі млин побудовувати в Нових Млинах, на Сеймі, в котором мліні колосе дає, а млініте великим господном отцом законником монастира Ніжниського, з которого те млініте виживене мають мліти виштерновати законника без жодной перешкоди, гди і не слик наше дальснє, з подписом руки і притисненєм печата.

Дан в Ніжині, року 1653, місяця груднявін і днє.

Іван Ночетворець, голковник Войска Запорозького ніжниський і всего Сівера.

№ 298

1655, січня 13 (23). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про початок спільного походу з російськими військами під командуванням Василя Шереметєва

Божією милостию великому государю царю и великому князю Олексію Михайловичю, всея Великия и Малыя Роскы самодержцу [т. е.], великому царскому величеству Богдан Хмельницкой, гетьман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли визно челом бьем.

За величїную милость, которую вам твое царское величество всегда творити изволяешь и о всем ведомо мнѣша, визно твоему пресветлому царскому величеству до лица земли челом бьем. А что и ныне через Артемѣя Сергѣевича Матвѣева да подьячего Федора Порохнова твое царское величество нам известити изволяи, что милостию божією и молитвами пресвятые богородица и твоим государским и сина твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Олексія Алексѣевича счастьем, божьим и воеводы твоего царского величества с ратными людьми город Витебск и Сураж взяли, и нын, услышав о том, бродившия и бѣга всемоущаго и прескватуго его боготатера и всех скытых медим усердно, чтоб не чютко сян праги, но и иным немольненым вышка под ноги твоему царскому величеству покорил. А ныне твоему царскому величеству государю нашему ведомо чинил, что з боярином с Васильем Борисовичем Шереметевым во указу твоего царского величества нын, съездились днѣ 13 генваря, против неприятеля пошла есмь, которые уже с татарями сошлись и много городов роздарили, а особливо тех, не которых люди прежде времени до Умани не вышло, а нын съездились, иных мечю предал. А татар, как нам их же татарское князя скажыают, еще с дѣтиом немного, над которыми бога всемоущаго на помощь призвал, с Васильем Борисовичем Шереметевым, промышлѣн будет и скоро бой будет, тот час твоему царскому величеству известим. А тебѣ великого государя нашего царя и великого князя Олексія Михайловича, всея Великия и Малыя Роскы самодержца и мно-

них государств государя и обладателя, твоего царского величества, усердно молим, чтоб твое царское величество и впердь будуче времени нас от неприятелей наших боронити изволил и церкви православных не подаючи в разорение, еще большие свои государские нам на помощь прислати изволил войска.

А что по указу твоего царского величества нам Артемон Сергеевич Матвеев сказывал, мы того всего выслушала, да и он про иные вести, которые у нас обертаюца, словесно твоему царскому величеству скажет и потом каковы у нас вести будут, вскоре твоему царскому величеству будем извещати и ныне сами себя с наилучшими услугами вашими милостивому желаванью твоего царского величества как прилежние вручаем.

Дан з Белой Церкви, месяца генваря... дня, лета 1654¹.
Вашего царского величества, наилучшие слуги и верные подданные,
Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА. ф. Сибирский приказ, столб. 1471, арх. 22—26. Переклад з автографом: «Список с белорусского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с Артемоном Матвеевым да с подьячим Федором Порошиным в выезжаном во 1654-м году, генваря в 31 день. Державна публична библиотека Української РСР, Відділ рукописів, II. № 15553—15561. Копія з перекладу, з скороченнями.

№ 299

1655, якого 22 (березня 4). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про бій з польсько-татарськими військами під Мамяківкою і про наступ татар на Торговицю та Умань

Божією милостию государю царю і великому князю Алексію Михайловичу, всея Великия и Малыя Росіи самодержцу [п. т.] государю і обладателю, Богдан Хмельницкий, гетман зо всім Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли низко чолом бем.

Якося перше через Макара Москаленка, полковника білоруського, до тебе великого государя вшого, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия и Малыя Росіи самодержца, в грамоті нашой писали, двочи знаѣ о неприятелех твоего царского величества, двох і татарях, теби аж до сего часу старани нашего прикладались, жебисмо о замислах неприятельских, взияши певную відомост, твоему царскому величеству преслали. Где по отправленю до твоего царского

¹ У перекладі помилково зазначено 1654 р. Оригінал лист відправлено через Матвеева, який вийшов 13 (23) січня 1655 р., а день зустрічі військ Шереметьєва з козацькими силами, прийнято цю дату.

визначення полковника Благородського, на те всі часи з войском нашим билася найперше в Мясоеді з Михайлом Зеленим, полковником браславським, діли і татарі бой віди, і через двій три бачене, в котром бою барзо много татар, яко і диков набито, і нічого неприятелі не учинили, назад оступили зо стадом і нєслано. Одтол полковник браславскій князь татарского нам прислал, который перед нами сказова, же Станислав Лизинкорскій, гетман польній, во оступиши од Мажуки від бой тую орду, которая з нами бой віди, як на Кайнар одрешадат, потом війновани хазар солтан. Нугудан солтан, Мужик солтан, Карач, Муртаза бей і инше бєше і аквєне з свїакою ордюю вїаряди били на город Торговищу, в полку Уманском будучий, і там їх били і князь татарского одтол нам приведено, который татарин о захислах неприятельских нам досказало повїдти не умїл, только тоє сказова, же тає орда ляхом на помоч їдет. Од Торговищи тає орда оступивши, на Умань ударила била і там, милости божию і пречистие богородици помочию і троїм великого государя нашого царя і великого князя Алексїя Михайловича, всея Великия и Малыя Росїї самодержца, і сына твоего царского величества, благовірного царевича і великого князя Алексїя Алексїевича вїацєм, чим неприятелем оцур дали і князь татарского з Уманї до нас приведено, который перед нами сказова, же тає свїако приїхав орда, оступивши од Уманї, з ляхами зыкласе і иню ляхом назад к нам верочали. Тєди діли сповїдали, же на вое же побєдою, для того, же войско наше барзо нужно і ратно і гєлоти не їдем. Тот же татарин нам сказова, же і сам хан на діто ляхом на помоч їти маєт. Теперешними часи послалася до полковника уманского, аби о відомості і язык певній посураласе, который в Усті Бершадї за Богом Филищенского, товарища з под корони Сутоцького, полку вєводи хравовского, поймавши, до нас привировад. Тєди той полк в розпорох перед нами сказова, же Станислав Потоцкїй, гетман коронній, Станислав Лизинкорскій, гетман польній, князь Дмитєр Вишневскїй, Балабан, Шемберг, Червєцкїй, Корнїцкїй і инше старшина, востановивши Себєстїяна Маховского гетманом вказаним над войском мларцини, котрое на ставновских за Богом по городех положено, на себї зо Варшави поїшли для того, аби послыхити рушек в край вїиди рыцкє. А тєи татарин, котринє з каждого салтаном і инцими салтанами, бєше і язгами вїєдїл, діли мїст двадцїт і котриє за Богом в полку браславском дали для того, аби тає орда до тєри на тєх ставновских стояла, котора до святого Юрия стоїти маєт. Тот же князь нам сказова, же волоки, мультає, вєвєтри і турки ляхом помочи бєти маєт і на нас на діто наступовати готуютє, в таки замисли їх, ежели би полку Україну звести мєсли, чого їм авари бог вємогутїи не до[о]їмжєт, то і на города твоего царского величества московскїи їти обєзучєтє. А для дішого вєрзувєнїи замислов вєнергетельских послєдєн до твоего царского величества і твоего полка Филищенского, который царєр або всем устєи твоему царскому вел. оповїст. За чим вєдїєє і по чїєиє твоего царского вел., яко вірїєи і зачїєнїє подалїєи, до дієи

земли унадаючи, просим рач твоє царское вел. бошими ратми своєю нас послыковать вскорі, як тепер пут добрий, бо кгда до часу ратник люди твоего царского вел. нам на помоч не прибудут, на потом за лихою дорогою не прудко посещаете і, уховай боже, до остатку неприятеле городи твоего царского величества попустишиа би. І о тоє теж тебе великого государя нашего, твоего царского величества, милостию просим, кгда би якіє люди з ненависти, гніву і недобой нас перед твоім царским величеством улават міли, не рач твоє царское вел. такоїа слухат, і їм вірит, бо як¹ через діт сін милостию божиєю і иреситое бо-геродици помочио старая нашего прикладалася, теди і тепер за щастем твоім великого государя нашего, твоего царского вел. протвию кождою неприятеля стават і колико милостивий бог помочи подаст промишляти будем. А з тоєю грамотою нашою посилаем до твоего царского вел. Яска, сотника богуславского, да Тимофія, сотника полку Уманского с товарищи, которые ширей устие обо всем оповідят. Рач твоє царское вел., оних милостию выслушавши, незабавне до нас опустит. При том вірне подданне господа бога молим, даби твоє царское вел. долготіне царство іх пресвітлих осударских престозах царствоват і над неприятелми звїязтєво сдерживат.

Писан в Богуславлю, дня 22 февраля, року 1655.

Твоєму царскому величеству вірне подданне і найишжше слуги Богдан Хмельницький, гетман з Войском вашого царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, оп. 3, 1655, стр. 57, арк. 1, Оригінал.

Там же, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, арк. 358—367. Переклад з заголовком: «Список з болгарского листа, что писал к великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетману Богдану Хмельницький с посланцами своими, с Яковом сотником богуславским, да с Тимофеем, сотником уманским с товарищи, в заключении в 165-м году, марта в 23 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 15657—15661, стор. 83—84. Переклад.
Отубовляванс: Акти ЮЗР, т. XIV, стор. 503—506.

№ 300

1655, лютого 26 (березня 8). Богуслав. — Лист до патріарха Никона з проханням сприяти прискоренню походу російських військ та повідомленням про воєнні дії

Божиєю милостию великому государю святейшему Никону, патр^{арху} арху московскому, и всеа Великия и Малыя Росии, Богдан Хмель^{ницкий} цій. гетман Войска его царского величества Запорожского со все^м

¹ Слово «як» написанно двоїчі.

Войском Запорожским, тебе великому господину нашему до лица земли чван бьем.

Как же в прежних грамотах наших чрез Махара Москвитяка, полковника белогородского, и чрез посланников наших твою святительскую милость молихом, дабы ваша святительская милость уважилась над верою православною и царями божиими, яко в прежде о нас ходатайствовали и его царское величество просити изволил, чтоб нам воинством своим помог и ныне чрез сих посланников наших Яска, сотника богуславского, да Тимофея, сотника умлянского, уважение тебе господина нашего просим, изволь милостью твоею святительскую просити его царское величество, дабы нам ратно и воинством своим помощи не замедлил, дождае пути стройбы и ратные олози прежде, даже не разделив воды, прийти к нам лучше; егда же убо воды разлишю, путь разлетит ради вод имат быти труднейшей. Ведомо чиним тебе, великому господину нашему, яко по отлучении Махара Москвитяка, полковника белогородского, изволено калга салтан, ирадан салтан, Мушка салтан, Карач-бей, Муртаза-бей со всеми беги и атаки пришли летом на помощь и скоро летом наговорили, дабы яко шла к нас в воеводи города украинные. А люди отговаривались тем, яко воевы не имеют и лошади худы, занеже под Охматовым во многих днх с нами свальной бой вышом, всю пелоту свою погубиша и самих было ранено много. Сего ради не возвращающиеся с теми салтанами к нам, указали им за Богом 24 города для становца и сами там же за Богом по иным градом станы свои имеют и до святого Георгия стоять будут, а по святому Георгии с венчрами, выдланками, колодами и чинарами, скопавшись, всею силою ударят на Украину хотят. Молим же и десятикратною молим тебе, великого господина нашего, дабы выдаты ко его царскому величеству о нас был еси и просил его царское величество, дабы нам воинством своим помощи изволил, аще ли же не чини людие занести ради нас дествю тебе, великому господину нашему, и его царскому величеству восхотят обогатити, не герь наша святительская милость, занеже мы чрез седьм лет возвожис с неприятелем, яким, доборазом усердно по вере христовской и ныне же, подданныица ица васску и клянуку его царского величества руку, до смерти за его царское величество против недруг его царского величества стоити будем. О иных же всех вещех твоему святительству возвестит посланники наши. При сем тебе святейшему господину и пастырю нашему чиню в ногам ваша святительская милости, яко оица припадем и зрели о престолавни благословенна пастырского.

Дан в Бруславо, 26 февраля 1655-го.

Тебе великому святителю нашему правне подданныи слуги, Богдан Кмилыцкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, столб. 1296, ар. 266—271. Переизд. Там же, ф. Письмовый приказ, Малороссийский список, 1655, стр. 4, ар. 4—6. Переизд. (без иниц.).

№ 301

1655, березня (не пізніше 11). Богуслав. — Лист до Олек-
сія Михайловича про польські і татарські воєнні плани

Божією милостию, великому государю царю и великому князю
Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и т. д.],
государю и обладателю, нашему царскому величеству, Богдан Амга-
ницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорож-
ским ниско до лица земли челом бьем.

Имеючи мы ведомость от языков татарских и лятских о неприят-
елех, что они вместе за рекою Бугом в разных местах, в полку Брислав-
ском стоят, сего ради, частые подьязды для языков посылаем; и ныне
недавно наш подьязд помощию божією и твоими великого государя царя
нашего и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя
Росии самодержца, и сына твоего царского величества, благоверного
царевича и великого князя Алексея Алексеевича, счастьем, чинива в
Жорнищах Яна Песочинского, подкоморья новгородского, ротмистра
королевского, человека знатного, которой о всех замыслах лятских и та-
тарских добре знает. И тот Ян Песочинский нам в росправе сказывал,
что ляхи и татарова, до весны ту войну отложки, а Станислав Пото-
цкий, гетман корунный, до Львова на конницею платить заслугу де-
нежну пошел¹, а тут Лявцковский, гетман поляный, с войском остался.
А когда тех татар, которые с нами былися под Охматовым, провожал,
встретился с калгою салтаном и с иурадимом салтаном, которые после
бою ново с ордою пришли к нам на помощь, и вскоре учиня меж собою
думу, Ливцковский посланцов своих и калга салтан мурзу своего до
короля польского выслал, что король по воскресения христове, по праз-
нике нашем по дву неделях, с восполнитым рушеньем шол впрямь соиза
на Украину, и надеются снм от венгер, волохов и от пашы сиднтрей-
ского и от иных краев, и единолично всю Украину сего лета мыслят
новевать, чего токмо боже им не допоможи. Слыша тогда мы о таких
замыслах неприятельских, о том и твоему царскому величеству извест-
но чиним, и не могучи о всем достаточно в грамоте выписать, того Яна
Песочинского, подкоморего новгородского, а с ним после его поиманого
татарина, к тебе великому государю нашему, твоему царскому величе-
ству, посылаем, которые о всех замыслах лятских и татарских твоему
царскому величеству известят словесно. А мы, будучи верными подд-

¹ Слова «платить заслугу денежну» написаны на пош.

ыми твоего царского величества, zelo молам, да нас твое царское величество не оставишь и да не подаши нас врагом нашим в работу, но милостиво да заступиши нас твое царское величество, и большими ратни да поможеш, занеже мы богу и тебе великому государю нашему христианскому цесарскому учини и в подданство подданых, он на кого не надеется, только на бога и на твое царское величество заступление. При том известно чиним твоему царскому величеству, что Федосей Васильевич, армяринт слуцкий, не ведшем для какой вины из Киева до Литвы збеж, сего ради велел есмь прилежно о том проводитьная умышлять, что его туда отпустил и чьим советом он так учинил. Татарове естан бы имели до твоего царского величества после своих прислать, отговаривались, что с нами не воевались, не вери им твое царское величество — изменнича суть. Умудил есмь их недавно, тогда есмь бой несколько дней под Охматовым с ними воевал и с долами, и в войско без числа жон и детей побрал и места и церкви божию пожег.

Прочая ж о всяких делах те посланники наши Осип Томленко, сотник каневский, Клишко Дубовик словесно твоему царскому величеству известил, которых посланников с тем Яном Песочинским и с татароном тебе великому государю наперед посылал, изволю твое царское величество милостиво внять у них выслушать, что им есть они о нас слышать мушт. Вельмы молим твоего царского величества, изволь того Яна Песочинского с теми ж посланники нашими и нам велеть прислать, понеже его на рожен удержати будем за тех казакон, что ныне на службе твоего царского величества; неслыхаю из в войско лезом попада и в чине там сидят. При том бога всемогущего устрою молим, дабы ты государь наш долготелств на своих престолех царствовал.

Дан в Богуславе, 23 марта лета 1655.

Вашего царского величества во всем верные и некайшние слуги и видные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорозским.

На окроному армянской печати: Прислан с Осипом Томленком.

ЦДАДА, ф. Сабірський привал, стор. 1036, ч. II, ар. 328—363. Переклад з української мови зроблено за підписом і бланкетом польським, що подає к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, воеводе Великого и Малого Кавкази генералю Войска Запорозского гетьману Богдану Хмельницкому с посланником своим и сотником каневским с Осипом Томленком с товарищи в количестве во 163-м году армян в 21 дола.

Там же, ф. Писемський привал, Малоросійський архів, 1655, стр. 5, ар. 62—64. Переклад з білоруської мови.

Державне публічне бібліотека Української РСР, Відділ друкованих, II, № 15557—15561, ар. 86—87. Копія із окроменого.

Опубліковано: Листь КДЗР, т. XIV, стор. 557—560 [окроменю].

1655, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до воеводи Василя Шереметова про бій з польськими і татарськими військами та про перехід великої кількості козаків на Запоріжжя і Дон

Божією милістю, великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великія і Малыя Росії самодержца, і многих государств государя і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким, боярину і воеводи і наместникови белоозерскому Василю Борисовичу Шереметову, брату і другу нашему, доброго здоровья от господа бога міти зичем.

Не хочем ми тебе, приятеля нашего, безмірно оставляти, ознаемум, же ляхов недалеко под Киев згоном, коротог кидки подбегали было, з которых козакі наши ляхов сем человек поймали і много отгромили. Дал нам знати і полковник уманский, же татаре, всиру много у Брацлавщині набравши, назад потекали; а з солтанами зледво треть часть при ляхох їх zostało, которых барзо мало повідають. І лист тот, од полковника уманского до нас присланий, до вашей милости посылем. А гетмани лядские обадва давно до Польщи пошли. Ми теж для того до Чигирина зехали, что много козакон на Запороже і на Дону іти хотіли, которых ми задержали і по городіх імать розказали і на горле карати, ежели би іти вклялися без волі наших. А що ваша м. писал до нас сторию того коня курчина Федосиева Мамантова сына, теде ми о том не відаем, із отца нашего міліємо своего листа. І казалисмо оент учинити, жеби м. того тот коня знайдется, сразу вернено і до вашей м. отослано. Ваша м. ні в чом не тревожися, бо ми в рихлом часі а полком Чигиринским до войска рушим, а з вашою милістю нарадивисем, лихоти его царского величества московской до Чигирина, для безопасности до три корут[ви пошле]м. Притом приизи вашей м. бртерской отдаю[си].

Дат з Чигирина, м[арта] 21 дня 165[5].

Тобі всего добра зичливий і друг приятель Богдан Хмельницький, гетман з Войском [его царского величества] Зап[орожским].

На звороті адреса: Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великія і Малыя Росії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества, боярину і воеводи і наместникови белоозерскому Василю Борисовичу Шереметову і другу нашему.

ЦДАДА, ф. Польський прихід, Малоросійські справи, оп. 3, 165, стр. 58, арк. 2. Оригінал.

Там же, стр. 6, арк. 1—4. Переказ, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к боярину Василю Борисовичу Шереметову гетман Богдан Хмельницький». У переказі дописок: «Тамже и то вашей милости, брату и другу нашему, объявлено, что были у нас послы его царского величества до нас, и сказывали нам, что большая советно с тем коню

и на сей стороне Волги много их выдалаку конюгов, а мура казачьих, которые лежи на поном ити конюга, даждать ономех казачком под Терком. Те же подалаки как сказываю, что казачьих на Крым поном б мочю, поном укажу от его царского величества подалаки, а от нас мочю Добро бы, чтобы казачьих поном, а дономех казачком суданом морем на Крым поном: тогда б татары своих городов оборонали, а не и дачом на поном мочю. И те нас поном и подалаки, что до того времени Махара Маскаленка, полковника белогорского, от его царского величества и укажу конюгов не выном, а как вскоре и как конюга от его царского величества будут, и вшей милости выдате укажу, не сомнелом. Промолвил пономех человек краснособорного, который купал во мочах, выдате оном его в мочах держати, конюга и конюга отом, а конюга того лето конюга конюга поном конюга, который с грамотом от конюга конюга конюга.

Оубавляемо: Лета ЮСР, г. XIV, стно. 363—366.

№ 303

1655, березня 27 (квітня 6). Чигирин. — Лист до кайового
новоди Федора Волковського про перегрнаних польських
і татарських військ

Божиею милостию великого государя цари и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества, Богдоя Хмельницкой, гетман Войска его царского величества Запорожского, боярину и воеводе и наместнику галицкому, князю Федору Федоровичу Волковскому, да дьяку Андрею Немирову, любительное похваление о гониме радостикс.

Писал ты ко мне, приятель мой, ведомо чинх о том, что боярин и новоди и адмиралчик ростовской, князь Федор Семенович Куракин, до великого государя цари и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества, для многих причин отъезжает, а твою милость, приятель мой, еще в Киевс пребываешь, о нем и утешаешь. И как перед тем боярину и воеводе и наместнику ростовскому, князю Федору Семеновичу Куракину, обо всем обещалась еси, так и ныне твоей милости о всяких делах, какие будут у нас, ведомо чинить не престанем. И то весно учиним, что ныне, марта в 24 день, пришел до нас от цесаря турецкого посол великий, Шаган-ага, с предостынами своими пашаевскими, выговаривая, что татары без ведомости их дахом на пономех прислодили и нас пономех, но нас предостыны их не верим знамем. Известно же чиним, что и посланцы с Дону, будучи у нас, сказываю нам, что кадымаки касайских несколько мура с женами и с детьми и со Хези улусами, которые около Терка мочвали, сими временим взяли, и стрелом казачки дономех несколько десятков готовых имеют на Крым ити бо укажу его царского величества. Разумеем, что милости твоей ведомо есть, что Махара Маскаленко, полковник белогорский, от его

царского величества назад до нас возвратились, через которого некрещеную милость свою его царское величество объявляет и нам на помощь многую рать посылает, конных и пеших, с которую ратью от Боку своего ближнего боярина и дворецкого и наместника тверского Василья Васильевича Бутурлина отпустил и большими ратми еще пособствовать нам его царское величество обещается.

Что до нас пишет твоя милость, до нас ведомо чинишь, что ныне измена многих людей духовных и мирских показуется, тогда мы о том писали до полковника киевского, чтоб сторожу везде крепкую имел, чтобы ни попа, ни черни и никакова купца нигде не пропускали, и петриковцов, если б пришли, назад пущать не велели есмь, то бо, что прежде сего купцы езжали без ведомости вашей было. И твоя милость, будучи там в Киеве, остерегай, чтоб никакого купца киевский в Литву не ехал. О том послае турецком, который у нас есть, не мешая др его царского величества пошлем и о всем известим. Ведомости еще какие будем иметь, твоей милости извесно чинить будем: и твоя милость к нам обо всем, что там у вас соделавши будет, давайте знать. Приим здравствуй твоя милость, о господе.

Дан в Чигирине, 27 дня марта 1655.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Сабирский приказ, столб, 1654, арх. 1—4. Переклад з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал гетман Богдан Хмельницкий в Киев к боярину и поезде во князю Федору Федоровичу Шанявскому, да во дяку к Андрею Немержи, а боярине тот лист придал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, рца Великия и Малыя Росии самодержцу в июненем во 163-м году, апреля в 24 делья».

Там же, ф. Посольский приказ, Малороссийскй справн. 1656, стр. 1 арх. 67—68. Переклад.

Опубликовано: Актн ЮЗР, т. XIV, стор. 559—562.

№ 304

1655, квітня 2 (12). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за відправку російських військ на Україну, повідомленням про турецьке і татарське посольства та з проханням відпустити Ісупена Данила

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [и т.] государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска вашего царского величества Запорожского и со всем Войском вашего царского величества Запорожским, ниско до лий земли челом бьет.

Вельми обрадовалися есмь и все Войско вашего царского вели-

ства Запорожское, когда возвратился Мазар Москвитин, пашинин
белогоравский, а грамотою нашего царского величества, в которой
грамоте ваше царское величество велело и неистовую милость своего
царского величества, оказавши вскоре ближнего боярина и дворецкого
и кнестязя турского Василья Васильевича Бутурлина со многими
ратями от боку своего царского величества на послок к вам послать
и большую еще рать ваше царское величество обещали, а к тому что
в сам ваше царское величество против тем прагом и побортномы веры
православные христианские и разврателим царей божии своего цар-
скою особою з большими ратей прежних ратям рушился, за то вашему
царскому величеству, что нас примих и верных подданных своих не по-
хажеди, zelo благодарим и до лица земли вкисо челою бьем и молим
ваше царское величество, дабы нас верных подданных своих ваше цар-
ское величество всегда не истового жалования своего не истускал.
Служим мы тогда верне великому царскому величеству, ведомости ка-
кие у нас ныне есте, ведомо царскому величеству через посланника
вашего Василья Климченка поведаем, что явился к нам посол тур-
ский, Шаган-ага, от Сикуш пашин сканстрейского и от везирь Азема,
имени чешарь турского, с прелестными листами, прельщали нас и из-
ведочи, чтоб есмь царю турскому поддавались, чего не дай боже,
поведе мы единова, отдав крестное целование вашему царскому вели-
честву единому православному царю всеобщечеловечному и наследнику ва-
шего царского величества, нече работати присягли есмь и за ваше
царское величество и за веру православную всякого времени есмь го-
товы умерати, а неприятели все постороние на изменных ушислах и
листьх своих никогда не утешиса.

Сказано сими ж времени Карачь-бей перекопский канский и всех
царданов и беес низшимы листы приятные прислал, прельщали нас,
чтобы есмь тем же обычайи учинили и от вашего царского величества
оступали, а они нам обещают помочи на ляхов. Мы однако прелестны
мы не верим и помочи от них не желаем, имещи ваше царское вели-
чество го боже заступника, и листы прелестные, как от Сикуш паша, так
и от Карачь-бей, до нас посланные, вашему царскому величеству через
того посланника нашего послаем, и с которых листов о всей измене
их неприятелей ваше царское величество выразумещи, какие замечли
имели, повеже и до се время еще татарове с ляхами за рекою Бегом
в местах на ставовицках стоят и ничего доброго не мыслят, только ожи-
дают короля польского с повсолитым рушением и силы великие из ро-
вней земель надеются. И уже, как видно, все земля постороние на нас
не обратила и силу всю готовит и вашему царскому величеству и нам,
Божьку твоего царского величества Запорожскому, ничего доброго не
желает, только боже им не допоможи. Посла того, о котором ваше
царское величество ишьедоме, до дальние ведомости вашего царского
величества задержали есмо, докуда тот посланец наш от вашего цар-
ского величества с ведомостями возвратится. Молим и паки молим ваше
царское величество, дабы вскоре сего нашего посланника твоего цар-

ского величества с милостью отпустил, чтобы мы с ведомостью вашего царского величества того посла турецкого скоро назад отправили, получючи в то, чтоб турки с татарини больше на нас помощи не довали.

Ведомо нам есть то, что Давидко колугеръ, посланец от королевы швейской у вашего царского величества задержан, а уже о том из Швеции нам ведомо учинено. Великии повороти молим, изволь ваше царское величество к нам того Давидка колугеря отпустить, пожеже мы уже от лет четырех с королевскою швейскою о приязни договоры чиним, чтоб на тех неприятелей дяхов нам помогала, а ныне, поддавшись под высоту в крепкую вашего царского величества руку, желаем не только, чтобы из Швеции, но и из иных краев на тех неприятелей вашего царского величества всеяно, и тем неприятелем помешка чинена, пожеже и дяхи, излучи разных обочаев, чтоб как Украину изловати могли, от цесаря христиньского, от немцев, венгер, волохов, турков, татар помощи желают, и нам трудно тех, которые к ним идаява с приязнью прискачуются от себе стонати, но и во всем таки искать. Мы желаем, чтоб уже неприятеля дяхи сего лета все пропали, чтоб больши кроти христиньской не провади и перкавей божних не разорили, и вторично молим вашего царского величества о том Давидка колугерю, изволь к нам его отпустить, а мы, что он нам скажет, вашему царскому величеству обо всем известим. Прочая же дела словесно посланник ваш вашему царскому величеству известит. При том бога усердно молим, дабы ваше царское величество долготелетие на престолах царствия своего царствовал.

Дан в Чигирине, апреля во 2 день, лета 1655.

Вашему царскому величеству нижайшие подножия слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, стовп. 1636, ч. II, арх. 406—413. Переказ, з заголовком: «Словес с листа в бобрурского письма, что писал в великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, вели Велюкия и Малыя Росии самодержцу, Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцем своим с чигиринским сотником с Васильем Камитовичем в вощинию во 165-и году апреля в 24 день».

Державина публична библиотека Украйинської П.Р. Відділ рукописів, № 15557—15561, арх. 91—94. Копія з порекладу.

№ 305

1655, квітня 6 (16). Чигирин. — Універсал про дозвіл священикам Київської капітули ситити мідь

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуем тим писавем нашим, як що надали єсмо універсал священикам капітули Київської на сичені клінунов: теди волудь нашого універсалу од нас, священици мають по дві кади меду ситити, і то

в бровари місцям ратушом, а сжеди би которой свесченк мѣ гдє
идє каюси ситити, і болш віж дѣи кади, тежд од того надѣя вєвно от-
вѣдѣт.

Дѣт в Чигиринє, апрѣлѣ днѣ 6 року 1655.

Богдан Хмельницкій, рука власна.

*На зжороті: Попум на свєчєх мєду універсал Богдана Хмельни-
цкаго, року 1655, апрѣлѣ 6-го.*

ЦДЛА УРСР у Києві, ф. Колодця Київської археографічної комісії,
кв. 2, стр. 36, арк. 1, Оригінал.
Опубліковано: *Акты ЗР*, т. V, стр. 90–91, № 3213.
Н. Колосов, *Киевские и Богдан Хмельницкий в их взаимных отноше-
ния*, «Київская старина», 1886, июль, стр. 75–77.

№ 106

*1655, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал про зжорі-
лення до Мгарського монастиря земель, наданих йому Раї-
вою Вишневецкою*

Богдан Хмельницкій, гетман з Войском его царского величества
Запорозским.

Ознаменуем сим писемем нашим вѣдому, кому о том вѣдѣть наде-
жит, шкєльнєкєх змѣдницїх жєзем, їм що славєкєх памєтї Раїна княжна
Вишневецкая з любовности своєкєх, полєх, сївожатї і иншех згрунта до
аживанїя монастирєвнї Мгарскому надѣлѣ і привилєкєм своїм подтвєр-
дѣлѣ, шкєрї єсть обо всем о том правдивєлю выражено; арєто мїтї хочєм
і розказуєм, аби тїє пєсї згрунта подлѣт привилєкєлю цєлє прїє монастиру
Мгарскому зоставали і жадєт до нїєд аби се не згрукєлє, а которєє бо
а тїє згрунта згрукєлєлєх і перєрєшєлєлю чєловєкєм, тєлєкєлєх плєку посполитє-
мєнєм тєлєкєшєму вєрѣтє розказуєм. Такє жєсє, которєє на згрунтах мо-
настирєвнїх сєдѣтї і инєх ужєвєлєт, розказуєм аби шкєльнєку повинностє
монастирєвнї отдѣлєлєм.

Дѣт в Чигиринѣ, днѣ 28 апрѣлѣ 1655¹.

Богдан Хмельницкій, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук
СРСР, Колодця мєнєшє Київської археографічної комісії, № 12, Копія.
Державна зрубїна бїбліотєка Української РСР, Відділ рукописєв,
Збіркє ІІ, Ленінградськє, № 54, стр. 155, Копія, з дєлєтє 21 квітня 1955 р.
ЦДЛА УРСР у Києві, Особєвєнє фондє Олє. Грушевськєго, стр. 408,
арк. 8–9, Копія з копїї.

Опубліковано: *Акты ЮЗР*, т. V, стр. 91, № 36, з дєлєтє 28 квітня
1655 р.

Гєнєралєлює слєдєчє прїє мєстностї Лубєкєськєго полєку, «Українськєлє
архїв», т. IV, стр. 70, № 82, з дєлєтє 18 квітня 1655 р.

¹ У копїї дєлєписєна слєвоє: В подѣлєкєм мєнєшєкєх тєлєкєх.

1655, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал про надання Батуринському монастирю села Хмилів

Варіант перший

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім воецї і кождому зособна, кому о том відат належит, вшеякое кождїмї людем, ознаймуем сим універсалом нашим всей старшинї і черни Войска его царского величества Запорозького, а особливе павом полковником, сотником, атаманом, їж ми видечи убогий монастир Батуринский, а для вшеякое помочи здано зо всім пожитком придаласю село Хмилів. Пильно приказуем всім селяном в Хмилувце мешкаючим, аби велебному в бозе господину отцу ігуменови батуринському і от его зосланому были послушними і во всем слухали без всякого противенства. Зачим приказуем старшинї і черни, аби до поменених селян хмилевских жаден ані до пожитков тих не втручались, под срогостю войсковою.

Дат з Чигирина, дня 22 априля 1655.

На звороті: Універсал отцем монастиря Батуринского на село Хмилів от Богдана Хмельницького, гетьмана Войска Запорозького 1655, априля 20.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Батуринський Круницький Михайлівський монастир, оп. 1, спр. 4, арк. 1—2. Оригінал.

Там же, Особистий фонд Ол. Грузького, спр. 362, арк. 7—7 з.

Копія з копії.

Оублюковано: Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. V, выд. 3, стр. 54.

Варіант другий

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім воецї і кождому зособна, кому о том відат належит, вшеякое кождїмї людем ознаймуем сим універсалом нашим, їж ми видечи убогий монастир Батуринский, а для вшеякое ему даной помочи зо всім вечно придаласю село Хмилів. Пильно приказуючи всім селяном в Хмилувце мешкаючим, аби велебному в бозе господину отцу Ісхмїи, ігуменови батуринському, і од его зосланому были послушними і во всем слухали без противенства жадного, за чим приказуем, аби до поменених селян хмилевских жаден не втручались.

Дат з Чигирина, дня 28 априля 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

З правого боку дописано: Варую і прошу і приказую, што ми з вашою вдалом і зо мнє заступником паном гетьманом Войска Запорозького не отримат і месце потвержат, алачей не чинити.

Приказую сурове над отє вас посланим, так і там жинучим кошаком, аби жалей вразде не било ошче ласкати, яко і велькому отку зуменим под карністю войсковою і зарукою тисячи злотих, і подлоді владу не дават¹.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Історичний Крутицький Монастирський монастир, кв. 1, сер. 8, кв. 1, Орєвнал.

Там же, Особистий фонд Ом. Гуцульського, сер. 202, арх. 6 кв. — 7. Копє в копє.

Специаліст: В. А. Машотко, Очерк соціальної історії України в XVII—XVIII вв., т. 1, к. 1, стр. 78.

№ 309

1655, травня 15 (25). Чигирин. — *Новий жителам сіл Березина, Велєні і Полови отримати греблю Густинського монастиря*

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царського величества Запорозьким.

Селяном березнянським, валковським, голівотським приказую сам живи присланим, аби ти, як перед тинє греблю монастирську гатили, так і тепер послужившии була, котора владжує до монастиря Густинського, а ежели бисте спротивилии бити мідє пасмо владу і греблю вкравалии не хотїли, тєди приказую полковником ардулому, аби вас сурово карал, а в небытности навазому, і вину жеби на вас брад. Дат з Чигирина, 15 мая 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Універсал пана гетьмана Богдана Хмельницького і для згиченя греблі, мая 15, 1655.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Густинський Свєтотрійський чоловічий монастир, сер. 2, арх. 1—1 кв. Орєвнал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Гуманітарний факультет Київського університету, № 221 (26 95), т. II, арх. 03. Київ.

Специаліст: Палеографічний відділ, кв. 1, к., 1655, табл. 20 30—фансольє + стр. 14.

Гуцулак М., Нарис з історії сїли на Лівобережжї України в XVII—XVIII вв., Збірка історико-філологічного відділу АН, т. 28, 1951, стр. 131—132 С. окремих відбиток.

¹ Довшик зробив помилку вимовляючи, відміняючи від поверну стрілою.

№ 309

1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю кола у Валківському мліні

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Ознаймуем тим нашим писанем кождому, кому би тляко того потреба било відати, іж що в мліні валківском, негдєс з побожность своєї блаженноє памяти князь Вишневецкой надад пару кол отцом монастира Густинского, в котром мліні третєє придубованое коло на аренду ідет теперешними часи і перешкодою отцом того монастира зостає. Теди і ми, стосуючися до того наданя, і тоє третєє коло од аренди оддалєм і з побожности нашоє на вижалєне отцом того ж монастира феруем, взуруючи, жеби болш арендар до кола справи не мїл, і в том мліні за оказаніем того листу нашого найменшоє кравди і перешкоди чинити не важилєс, под виною двох сот талерей на войско, чєс і пан полковник вадєжний, а в небытности его наказний, постерігати маєт, якоби болш в том мліні ни од кого найменшоє перешкоди отцєв монастира Густинского не поносилє, не чинивши іначєй. А що снє одверуєли коло од арендара, теди в нагороду того кола при експіраваню аренди тому арендарови, що держит аренду, дефалкати обєцуем.

Дат з Чигирина, мая 15 року 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: От его милости пана гетьмана, жеби арендар сержан не мїл у мліні валківском 1655 року, мая 15 дня.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Густинський Свято-Троїцький чоловічий монастир, оп. 1, стр. 8, арс. 4—1 зв. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рівненський Національний університет, № 231/89, т. 1, арс. 68. Копія.

№ 310

1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про довілі Густинському монастирю брати жірку в Шкурятинському мліні

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Ознаймуем тим писанем нашим кождому, кому о том відат вадєжит, а особливо пану полковникови придуцкому, іж позволисмо господним отцом монастира Густинского з мліна Шкурятинского, на грєбї насирєкой сточного, мірочку, которую арендарї нам вадєжачую обярукот, брат. Теди мїти хочєм, аби їх цєлє доходила і так пан полковник

аратушки, яко і арендари тамошніе, перешкодою не були, а ми арендари при експірації аренди за тое дефалькату обещуем.

Дат в Чигирині, дня 15 мая, 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На заороті: На млин Шукартини от его милости шана гетьмана, што поволял арендарскую вірочку брати нам.

ЦДДА УСРР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів на українські українські гетьманів, оп. 1, спр. 66, арк. 1—1 зв. Оригінал.

№ 311

1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Густинського монастиря на володіння

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому особна, кому би о том відат належало, шведком складніи людям, тепер і на потон будучим, доносим до відомости, іж сутинковали до нас вся братия общежительного монастиря Густинского, же в кгрутах, которие сие от святоє панити княжат Вишневецких мають, ведуть правдоєвоє надання, од нікотерих людей жидинює терпат утисненіє. Прото ми хотачи, аби місту святому не было укривлені і тос, що святоблине надаю, жеби при місту святом¹ доставало, сям князем виразили універсалом сурово закауєм, аби жиден в кгрутах монастирських найменшоє не важилосе чинити кривоє, так в полях, сенокатах, ставах, яко і інших тому місту святому службних приваляжностях, а єсли би якіє-колиєк люди, дити собі покаяном сїи виш універсалу і виразку волю доєждую, найменшоє чинили кривоє в кгрутах помненного монастиря Густинского і в оное невладежи вдираєсе, талкового кождого полковникаєи нашему приуцуюмо, а в неботности его, виказуюмо за найменшоє скаргоє карат розкауєм. А єсли би не карає, теде так сам полковник, яко і кождий чинчий кривоє, суровоє од нас самих не уйдєт карани.

Писав в Чигирині, дня 15 мая року 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На заороті: Господином отцем монастиря общежительного Густинского до приуцаян, жеби кривоє не чинили в кгрутах їх от его милости пана гетьмана, 1655, 15 мая.

Імшим почерком: Оборона мовчанств і всіх его доєбр гетьманом Хмельницького і Безпалого і гетьманом Хмельницький і князю Трубецкого.

ЦДДА УСРР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів на українські українські гетьманів, оп. 1, спр. 65, арк. 1—1 зв. Оригінал.

¹ В оригіналі слово «святоє» написане дном.

*1655, травня 16 (26). Чигирин. — Універсал про надання
Густинському монастирю села Полови*

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества
Запорозьким.

Ознаймуем тим писанем нашим всім рабцє і кождому особна, кому
би тилоко сєє наше показано было, а особлине паву полковникаши при
лучкому, з в небытности его наказаному, як ми з побожности нашей
село Половое, стоячє на крутигах монастира Густинского, Фероналєиско
отцєм в монастиру Густинском будучим на вижилєнем, в которий сєлі
обывателі зостающе во всім аби были послушними монастирєям і виа
лякую повинност без спори жалное отдавали, тим писанем сьрогє на
поминаем. До которого села пан полковник прилучкий ані такакий
его і жалєн з старшини найменьше справи аби не мєл і до жалєних по
винностей обывателєй тамошних потягати не ваячили под суровим ка
ранем войсковим, так яко би отцєм монастира Густинского, за налан
єм нашим держачи в посєси і село Половою, ни од кого найменьше
крьнда і перешкоди не поносили, і овшєм оного спокійне ажывали.
А єжели би хто-коллеж был спречним волєі нашой і в том сєлі ваячил
отцєм монастира Густинского якую найменьшую крьнду і перешкоду
чювать, то ми кождого такового за найменьшю скаргою сьрогє без
опусту будем карати, не чинячи івачєй.

Дат з Чегирани, мая 16, року 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На заворот: От его милости пана гетьмана даний на село Половую,
мая 16, 1655.

ЦДЛ АРСР у Києві, ф. Густинський Свято-Троїцький чоловічий мо
настир, спр. 9 Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Збірка Ол. Лазарє
вського, № 54, стор. 157. Київ.
Опубліковано: А. Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. III,
стор. 177—178.
А. В. Мельник, Очерки социальной истории Украины в XVII—XVIII вв.,
т. 1, к. 1, стор. 77—78.

*1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до Олексія Михайло
вича про підготовку співної з Василєм Бугурліним постолю
проти польських військ та про відправку українських послє
в Швецію*

Божиєю милостию великому государю царю и великому князю
Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и т.],
государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмель-

видах, гетман со всем Войском Запорожским твоего царского величества до лица земли чуждым быем.

Будучи мы верными и желательными подданными твоего царского величества против неприятелей изволею твою, азов бога на помощь, аз Чагирман мая 18 дня ружьихся и войско наше под Белою Церквою собирать будем. Там же з борнином твоего царского величества и дюрехици и наместником тверским, Василем Васильевичем Бутурдиным, медведови, милостию божиею и пресвятые богородицы помощию и твоим великому государю нашему царю и великому князю Алексею Михайловичу, аца Великого и Малого России самодержца и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича, счастьем, против неприятелей промочилати будем и где их обою будет, прямо туды пойдем. И о том тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, ведомо чиним, что мы от лет четырех с Христианом, королевичем швейцкою, ссмыслили для того, чтоб неприятелем нашим, ляхом, знавды ни в чем ни верили и на нас помощи не давали, что и ныне за нас от короля швейцкого и от Радзевского Давид чернец приехал, и маторам и нам пишуи, что некоторого зерою неприятелем твоего царского величества и нашим, ляхом, помочи дати не имеют, но и во всем на них козвати обещаются, сего ради и мы для всякия приязни с посланцом швейцким Давидом чернем посылаем наших посланцов Кондрата Бураки, сотника медведовского, с товарищи с тем, чтоб неприятелем твоего царского величества, ляхом, ни в чем не верили и помощи не посылали, но и с той там стороны на них же козвали. А если б о том твое царское величество, что там посланцы наши посылаем, ни проговаривали, тогда на милостию желанием твоего царского величества покладдем. Однако разумем, что и твоему царскому величеству то за правотное дело покажетца, понеже мы будучи желательными подданными твоего царского величества то усмотриваем, чтоб больше неприятелей было, нежели неприятелей, к тому же, когда там наши посланцы будут, то никаких посланцов шведы ляхом не дадут и ни в чем верить не будут, и о всем на них же козвати издут, понеже как ведомость речем, что ляхи королю швейцкому шведского и вник, чтоб только им помочи дали шведы, уступают земли, и если будет воля твоего царского величества и указ наших посланцов отпустить, тогда милостию просим, изволь их, не задержав, отпустить. О иных всяких делах те ж посланцы наши вместе с Давидом чернем словесно твоему царскому величеству известят. Далее какие ни есть о неприятелях вести имеют будем, того ж часа твоему царскому величеству известим. При том, ако немцы подданные, господа бога мысля, дабы твое царское величество доподлинно царствовал и над неприятелями победами охранявал.

Писан в Чагирмане, мая 18 дня, лета божия 1655.

Твоему царскому величеству во всем желательные подданные и воинские слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском ашшего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сабірський архів, стовп. 1636, ч. II, арк. 492—497. Переказ, з заголовком: «Список з беларуского письма, що писав до государя царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержаву, Войска Запорозького гетьман Богдан Хмельницький с покладшии своим с Кондратом Турбиним с товарищи и вказанием во 165-м году, июня в 14 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, II, № 15557—15560, арк. 105—107. Копія з переказу.

№ 314

1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна про відправку послів Запорізького Війська у Швецію

Божию милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержавя и многих государств государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетман Войска его царского величества Запорозького, думному дяку его царского величества, Ларioniу Дмитреевичю Лопухину, доброго здоровья от господа бога в долгие веки имети желаем.

Посылаем посланников наших до его царского величества, с которыми писали есмь до короля швейского, повеже мы от четырех лет, как почли ссылатся с Христиною, королевою швейскою и то для того, чтоб ляхом не давали помочи и прелести их слыше не слушала. Нине как изводит его царское величество нашим послом итти или нет, на волю его царскому величеству подаваем. Однако же нам кажется лучше бы со всех сторон приятелей имети, нежели неприятелей, повеже ахчи рынами лестны предцают и слышат то, что король польский и туды швейские изрекса, для чего надобно против даннаго постановленья с шведами постановить, что б не посылковали. Прошу влише милости будь ходатаем, естли пустит наших посланцов до Свен, чтоб не задержаны были, повеже мы верне служачи его царскому величеству, остерегаем того, что б ахчи не прелестны шведов, как татар. Нри том здравствуй милость твоя, о господе.

Дан ис Чигирина, мая 18 дня, лета 1655.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницький, гетман с Войском его царского величества Запорозьким.

ЦДАДА, ф. Сабірський архів, стовп. 1636, ч. II, арк. 525—526. Переказ, з заголовком: «Список з беларуского письма, що писав к думному дяку к Ларioniу Лопухину Богдан Хмельницькой, гетьману Войска Запорозького».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 15557—15561, арк. 110—111. Копія з переказу.

№ 315

1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Милославського про відправку послає у Швецію

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и киевскому воеводе, Илье Давыдовичю Милославскому, от господа бога здравия доброго желаем.

Посылаем посланников наших до его царского величества и до короля шведского, Кондрата Бураки в Данилом чернем, с товарищи, хотя чтоб и король шведский мирно жазучи с нами и от той там стороны на яков, врагов наших, воевал, что убо и дело есть нам тех людей в приходе призывать, нежели врагов от всех сторон оберегати. А ведав с том подлинно, что от четырех лет от Христины, королевы шведские, которая нам грамотами своими обиадежнала, что с полки не мерно янут, для того мы ныне прежде времени посланников наших посылаем до короля шведского, опасуючися, чтоб яки их не делал до нас треплять и на нас волею воевати. Сего ради просим милости твоей, если бы то нечистое дело наше показалося за пристойное дело его царскому величеству, являла быти складати, чтоб те посланники наши не были задерживан и в дороге предъявлятой скорой поспех чинили до короля шведского и в том, яко будет воля его царского величества, на тем мы яко правые и верные слуги, преставити будем. При сем здравую милость твою, о господа.

Дан из Чигирина, мая 18-го дня, лета 1655.

Милости твоей всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкой, гетман, Грехом своим.

ЦШДА. Ф. Соборный приказ, столб. 1636, ч. II, ар. 519—520. Переклад, в заголовке: «Листок к боярскому писанию, что послан к боярину и Илье Давыдовичю Милославскому Богдан Хмельницкой, гетману Войска Запорожского».

Державна публична бібліотека Української РСР, II, № 15527—15561, ар. 105—111. Копія в перекладі.

№ 316

1655, травня 28 (червень 7). Корсунь. — Лист до міжнеческого полковника Івана Золоторенки з наказом вирушити проти головних сил ворога

Мой ласкавий пане полковник міжнеческий.
Благодарно нам то есть, когда мы услышали, что по милости бо-
жия, а особым промыслом вашей милости, бог всемогущий тем ветри-

ятеlem дал страх. Дай боже, чтоб их еще лутче бог победил, только добро в том и потребно промышляти особливо, когда ведомый послед от его царского величества придет, тогда уедава силу добрую, не замешка куринками, так как прошлого году, просто потребно идти там, где голова, или если б где особливо какие полки неприятельские ставл. Повеже и прошлого лета много бы доброго исправилось, когда б около тех курников не замешкались, а то мало, что доброго исправилось, только людей как¹ из войск его царского величества московских, так и из ваших потеряли. О чем потребно, чтоб и ваша милость думал тому боюину, которой там над ратями первым от его царского величества будет, чтоб без задерживанья просто с вашею милостью на неприятеля шли, чтоб уже сие лето даром не изволоклось. А около Быхова остань ваша милость, пересмотри пехоту, и вольте около ворот окопаты, а самь ваша милость там и людей не терять и не мешкать, бога на помощь призвав, промышлай ваша милость над головою, а с кистом бы уж удебей. Коли б господь бог помог тех же спосоводников, которые тут с нами не хотя чела поставити и войнностей боронити, для шарпанья там, преклонюются: до полку вашей милости ведомо чиним, что, на помощь всемогущаго бога призвав, пошла есми против тех неприятелей. Дай боже счастье, Паца чтьсь ваша милость задержал при себе, добро то ваша милость учинил; только смотри добро, чтоб не выпорхнул. Если же какие на есть, впрядь ведомости будут, не мешкай ваша милость ведомости во всем. При том господу богу вашу милость поручаем.

С Корсуни, 28 мая, лета 1655.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийські справи, 1655, стр. 3 арк. 149—151. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского писам, что писал гетьман Богдан Хмельницкий к великому польскому».

Там же, Записки Росії з Польшею, 1655, стр. 2, арк. 43—44. Переклад з тем же заголовком.

Оубіліжовано: Акти ЮЗР, т. XIV, стор. 697—699.

№ 317

1655, травня 31 (червня 10). Корсуни. — Універсал про закріплення села Ольшанки за Мгарським монастирем

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим писанем нашим, із село Ольшанка, до монастира Мгарского, яко есть валежню, которого ми не отдаляючи от того міста святаго, так атаманови яко і всім обивателям в том селі будучим роска-

¹ У перекладі: так.

зусм, жеби отку ігуменом монастира Мгарського во всем послушеством отдавали і в належачей повинности знайдовалася, до того тем розколу-чи, і строго заповідаем так в иномом, яко і в нощном вдику, кото-ри до того ж монастира здана належать, ніхто кайменоме крадиш і перешкоди чинити або не вожделє, под строгостю воевоков, не чи-вечи иначе.

Дат в Корсуни, мая 31 дня, року 1655¹.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Архів Львівського відділення Інституту історії Академії наук
СРСР, Колекція першодрукованих актів, № 43, Київ,
Державна наукова бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
Збірка (Ін. Лавренківський, № 44, т. 5, арк. 33, Київ, з датою 11 травня
1655 р.

Там же, № 43, т. 5, арк. 523–524, Київ, із скороченням.

Судобівський: Летоїс. т. V, стор. 33, № 40.

Генеральне складення про константи Лубенського пошу. «Український
архів», т. IV, стор. 72, № 84.

№ 318

1655, червень 2 (17). Безсуден. — Універсал про затверджен-
ня Феодосія Софоновича ігуменом Миколаївського Золото-
верого монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества
Запорозьким.

Ознаймуєм сим писанем нашим, як отже капітула монастиря свя-
того архистратига Миколая Золотоверхого покладала перед
нами приймати собі, з старшинами од королеї польских капітули того
монастиря надані, в котрих вельма елекція ім в образю собі, волюту
свого угодобли, ігумена надаяк і давниим часи стверженю ест,
котрих і до сего часу у них без вельмако перешкоди от стану так ду-
ховного, яко і світского тралял; а положивши так приймає собі, про-
сила нас о том, повсаяк тепер у себе ігумена не маюч, аби ім волюту
тот приймаєє їх для обраю ім ігумена вельма елекція помозена быш.
Котрих ми приймаєє права капітули монастиря святого архистратига
Миколая Золотоверхого княжского добре верозумивши, ім наданих
привилеев і вольностей нарушити не хотечи, волюту елекція для обраю
ігумена до їх монастиря, з владн нашєй, без жалюко перешкоди, ім
помозувати, аби без ігумена монастир їх не вожвал. За котрих
повелєнем надані капітула вси монастиря иконописного Миколаїв-
ского згодже обрали собі вельмаго отца Феодосія Софоновича, вмі-
стак ая тот час монастиря Братського княжского, до своего монастиря
за ігумена і нам тую елекцію на писні, з подписами рух не тільки во-

¹ У вийд датовано: В вольном видєнь таво.

місника і всеє капитули, аде і свідких людей поддан. Которого то велебного отца Феодосия от розних людей ми слышачи і сами оного добре знаючи, владут побожного его жити і добрих поступков на такий уряд бити годного, до елекції капитули прихлянучисе, аби того монастира святого архистратига Михайла Золотоверхого киевского ігуменом заставля і капитулою того монастира рядна, позводилисмо ему і тем ігуменство подтвердили, і аби всі маєтности і доходи монастирские в своем завидованю мід, ними владут звичаю старожитного державовал. О сего і до его милости отца митрополити, яко до пастиря, нашу причку вносилисмо, аби вишпомененого велебного отца Феодосия Софоновича на тоє ігуменство зеволал благословити, що его милост золотю учинил. Аби теде велебний отец Софонович, ігумен монастира святого архистратига Михайла Золотоверхого киевского, ігуменства того спокійне заживал і жадное ни од кого перешкоди в справованю того монастира своего не мід, хочемо. На што сей лист наш для шельяким ваги, при печаті войсковой с подлисом руки нашею даем.

Дат з Богуслава, дня 2 іюня, 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Іоан Витовський, сперадний писар всего Войска Запорозкого.

На звороті: Второй універсал Хмельницького на ізбрание ігумена 1655, іюля 2.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР. Колекція актів Київської казенної палати. № 14. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II, № 2002. Київ.
Опубліковано: Акти ЗР. т. V, стор. 93, № 41.

№ 319

1655, червня 15(25). Київ. — Універсал про надання Павлу Хмельницькому у користування сіл Бугайка, Берково, Масани і Борщівка

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозским.

Всім вобщє і кождому зособна, ксму о том відати належит тепер і напотом, а менованте паном пувковником, асаудом, сотником, атаманом і всей старшині і черни Войск его царского величества Запорозских, і кому тождо сеє наше показано будет писане, до відомости домох, іж на потребу войсковую валисмо осм тысячей злотних полских у пана Павла Яновича Хмельницького, за которю суму пустилисмо ему в спокійное уживанє маєтности пана Грузевича, то єсть чотирм селд, Бугайовку, Берково, а за Приплетю рекою дві села, то єсть¹ Масани і Борщів-

¹ В інших копіях его єсть відсутне.

ку з млинами, стовами, подвима, сеножатми і з даною медовою, і з деревом бортином і зо всіми крутилами і пожитками до тих сел чотирох кадежачими і з подданними на крутах тамошних седланими, і з двором у Києві сточним, як військоких пан Грузинів держала і уживал і всі пожитки маложки отбирал. Їхороним їзди, аби жаден з старшини і черни Бойск Запорозьки і владявки предлажени до тих маестностей їзче не втручалеся, і нігди в уживаню самому пану Павлу Яковичу Умдланському, жоні і дітем его тих маестностей перешоки чинит не ваджалеся, ани до пожитков жадних і приходо с тих маестностей не втручалеся, так ако би військовоїй он сам з жовою і дітем своїом тих маестностей і двора уживал і владячки приходе і пожитки отбирал, люб сам, люб намісни его, которому тоє поручит, сче значей аби не было. А для літшоє миру, при печата військової руку нашу поддасяємо.

Дан в Києві, 15 юни, року божого 1655¹.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція рукописів Київської національної галереї, № 13, Київ.
Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, сир. 1149, арх. 175, № 101, Київ.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рубрика Київського університету, № 21159, т. I, стор. 67, Київ.
Там же, Збірка Св. Лаврентія, № 41, арх. 196, Збірка.

№ 324

1655, червень 15(25). Київ. — Універсал про передачу Федосієвського млина під Трыпудом Михайлівському Золотоверхньому монастирю

Богдан Хмельницький, гетьман з Бойском его царского вельчества запорожским.

Ознайомим тим писанем нашим кождою, кому о том відат надежит, владячое кондиції людем, їм ми відечи тоє, же монастир святого архистратига Михаїла Золотоверхого зубожалий і капитула нежизнєва владє маєт, для здєлываюго тєди важнєшея вєдєшєву в боїє господарю отц Федосією Софроничу, ігуменюю і воєй капитуле поменшого монастира Михайлівського, до часу слышного, млин Федосієвскій под Трыпудом на рєш Красним пустылєско, мїти дотичи, аби ови спокоены его ужогади, до которого млина приважуєм, аби се жаден не втручал, вичей не чинєчи.

Дат с Києва, дни 15 юни 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

¹ У жєбї дотичєні словє: В вєдєшєном тєлє.

На звороті: От Богдана Хмельницького універсал на млин Федаківський под Триполими.

Третій універсал Хмельницького, 1655, юнія 15.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Чернівецько-західноєвропейського музею при Київській духовній академії, № 534, папка 1, Оригінал.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР, Колекція листів Київської кляшторної палати, № 16. Копія. Опубліковано: Акти 39, т. V, стор. 94–96, № 42.

№ 321

1655, червня 18(28). Хотін. — Лист до Олексія Михайловича про зустріч сеньєрана з Василем Бутурліним у Києві та про бої з татарами на Брацлавщині

Божією милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу (и, т.), государю и обладателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли челом бьем.

Видим великое милосердие тебе великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, к нам подданным своим, что твое царское величество за православную веру христианскую и церкви божие, вкупи сведшихся, сам со многими ратни своими против неприятелей кововерцев пошол и нам на помощь з ближним боярином и дворецким и наместником тверским и воеводою Васильем Васильевичем Бутурлиным, с товарищи многие конные и пешие рати свои прислати изволил, за которую мы неисчетную милость вашему царскому величеству до лица земли уподочи, инско челом бьем, и милостиво просим, чтоб ваше царское величество и далее нас не пометал и в милостивом жадованье своем сохранил. Ныне дня 12-го, меснца юнія з ближним боярином и дворецким и наместником тверским и воеводою Васильем Васильевичем Бутурлиным с товарищи в Киеве сведшихся, всякий розговор о делех вашего царского величества объявлял и совершенно с нами о всем усовествовал, которым путем и городами пойти имеем, а ис Киева пошедши и войска собрав, вместе с ближним боярином и дворецким и наместником тверским и воеводою, с Васильем Васильевичем Бутурлиным, с товарищи против неприятелей ляхов и татар, ходико бог милосердый помочи подаст, промышлять будем, и там со всеми войсками вашего царского величества пойдем, где гетманов ляхских послышим. Во время бытия нашего в Киеве приехал Михайло Зеленский, полковник бриславский, и язык татарского привел и то нам сказывал, что татар под города украинные долку Бриславского загон подбегал улусу мура нагайских, и милостиво

божие и пресвятые богородицы помощию и вашим великому государю
вашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия
и Малыя Росии самодержца, и сына вашего царского величества бла-
говещного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем,
казаки полку Брестлавского тот весь сбор татарской победы и наши
люди татарских людей поимали в тех местах татарских для всяких
вдлинных местех до твоего царского величества посланем и о иных
вдлинных местех ближней боярин и дворецкой и наместник тверской
и воевода, Василий Васильевич Бутурлин, тебе великому государю на-
шему твоему царскому величеству в грамоте своей пространно обо всем
кажет. И о том тебе великому государю нашему, твоему царскому
величеству, известно чиним, что Костантин, господин мутьлинский, а Сте-
фаном, господарем волоским, войну вечади и вокоцта, иные всякие
места о неприятелех известю, твоему царскому величеству известят буди,
а ныне с тою намено грамотою посланем к тебе великому государю
нашему, царскому величеству, посланников наших Василия Курьова,
судью полку Брестлавского, да Максима Мартинюка, судью полку
Уманского, которыми твое царское величество милостиво выслушал, а
воль до нас и о всем с ними нам ведомо учинить, попроси просим.
В прошлом году 1654, месяца сентября, 18 дня на службе твоего цар-
ского величества под Острогом на бою поимали люди товарищи полку
Керсуского, Маневского, человека рыцарского, которой ныне в неволе
живет за Лукюша Дубовского, которого есмь в измык до твоего цар-
ского величества отослал, в Каменице у жаны его сидит и ижеко тер-
пит, а жена Лукюша Дубовского ни за кого иного, кроме мужа своего,
высвободит не хочет. Тогда милостиво тебе великого государя
нашего твоего царского величества, до лица земли удаляючи, просим, изволь
твое царское величество того гонца Лукюша Дубовского, егда ест
яко, посланником нашим повелеть отдать, чтоб тот казан из неволи был
свободен на услугу твоего царского величества и для того нарочно
с посланники нашими и брат того казака Маневского похода, кто ни
обретя милость неисчетную твоего царского величества. По сем грамоте
выданные вручюмся прележно нешестой милости твоего царского
величества.

Писан в Гетова, лета 1655 июня 18 дня.

Твоему царскому величеству желательные подданые и верные
слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского вели-
чества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирской ярмар, список 1656, ч. II, ар. 531—537. Пере-
клад в переводе: «Список в белгородские листы, что посла в великому го-
сударю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя
Росии самодержца, гетмане Богдану Хмельницкой с товарищи в конюшни во
165 и году, июля в 2 дн».

Державно-книгоучебная библиотека Украинской РСР, ф. № 15557—4561,
ар. 113—114. Копия в переводе.

1655, червня 18(28). Хотів. — Універсал про дозвіл капитули
Київського Братського монастиря ситити мед на свята.

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества
Запорозьким.

Ознаймуємо тим листом нашим всім вобец, кому о том відат нале-
жит, їж позволимо великому господарю отцу Ігумену і всей ка-
питулі монастиря Братського Київського канунов двох свечен, так і іншим
священникам київських церков, то єст кануи крещченский і поддвиге-
нский, которіє кануни не болей, толко там, яко і київські священники
сити, мають бит свечені. На што для болшого віри і памєти тот наш лист
менованим отцом братским при подавше руки нашеє с печатю войсковою
даємо.

Діялося в Хотове, дня 18 іюня 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: На свечені канунов Богдана Хмельницького, 1655.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Ру-
кописи Червоно-археологічного музею при Київській духовній академії,
№ 294, папка 3, Оригінал.

1655, червня 26 (липень 6). Під Баром. — Універсал Якиму
Самковичу на користування панськими землями в Воронькові
і Рогозіві

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества
Запорозьким.

Ознаймуєм сим нашим писанієм, кому би о том відати належало.
їж отдал до скарбу нашого войскового Яким Самкович¹, говарих виц,
сумно певую за всі грунта панскі, так вороньковскі, яко і рогозів-
скі, за которі ми сами сумну отобравши, оные в посессію і в вічок
уживанє помененому Якимові подасм, хочячи міти, аби зараз обивши,
яко своїми власними диспонавал і ку своєму найбільшому пожитку
оборочал, в которих то грунтах аби жаден з старшином, так же і які-
колекс кондиції людей, найменше не важкаси чинити перешкоди во
меновану пану Якимові і в грунтах аби се не втручал², міти хочем³,
в чем і сурово под карністю войсковою приказуєм, а для ліпшої по-

¹ В інших копіях слово «Самкович» відсутнє.

² В інших копіях: не відраба.

³ В інших копіях: важко.

ВІСЬ МІЙ НАШ ЛІСТ ПРІ ПЕЧАТІ ВОЙСЬКОВОЇ ВЛАСНОЮ РУКОЮ НАШЕЮ ПОД-
ПИСУЄМ.

[Дан від Баром, 26 жовт., 1655.]

ЦЛІА УПЦР у Києві, Ф. Генеральної канц. Лівобережної України, Пере-
славської площ. Бароцького листки, № 195, № 1, арс. 1. Копія з друківки
кабінету. «В сїм універсалі мовляє доповідати поспішати до... листи при-
даний і поспіши миста на те три дещи, оставлено є в сїм кабіні.
Там же, № 2, арс. 2. Копія.
Там же, № 3, арс. 3. Копія.
Складено: А. Лазаревскій, На особній зримости Бертоа (з со-
рочинкою).

№ 324

1655, липня 15 (25). Табір від Баром. — Лист до власнею
осоводи Костянтина Шербана про відправку посла

Ime dne princeps Volachiae, dne et frater nobis benevole.

Ngodat ez ideig is leveleink és embeteink által örömeit látogattuk
vóna, de hadainkkal való igyünk és ellenségekünköl való oltalmazásunk
nem engedte, melyet Ngodat is jól tudhat. Az télen is bizonyi ártatlan
keresetű vért oltattak ki, mely nem az mi vétőnkért, hanem az ő gono-
sóságokért lett; melyben noha mind előbb mentek, mindazáltal örömeit
vissza nem tértek; kit mi nem kívántunk, s ezután sem kívántuk, csak
mi: reánk ne jünne az ellenség. Ngod országában való levajoknak feltá-
madásokat értettük, melyen igen sajnákosztunk; de már isten Ngodat
hatalma als vettelve őket, szűdbi örömlünk rajta, s kívánjuk istentől, erve-
nye lékaságosan uralkodni országában. Mostan III az szűleken lévén
vénász ő így záporosi hadával es első rendü hűveivel, az mid hogy az
oldalsai vajda o ngáboza, úgy Ngod látogatására is küldötték Pálavnik
Mátyas kapitánt, szóval hűvelben tiszvén, és kérvén Ngodat, adjon hűlt
szóvának, és nem késeltetvén Ngod, emberével, ha lehetőséges, küldje
hozzánk nagyobb hűtelnek oklért, jó szívvel várjuk. Tartsa isten Ngodat
jó egészségben.

Datum in castris ad Hár positis, 15 Iulii, 1655.

Imeas Dnis Vraze frater et servus, Bogdan Hmelniczkí, hetman, cum
bello Zaporoviensi suae caesareae mltis.

Alpeca: Imo dno principi Constantino Sorban, vajvode Valachiae
Transalpiniae etc., dno et fratri benevole.

Універсаль державної архів. Перевага.
ЦЛІА УПЦР у Києві, Ф. Канцелярії генерала російських військ та універ-
саль державних архівів, № 2, стр. 35. Фотоміксія.
Складено: Сімань, т. 1, стр. 443—444.

¹ Дана містимена на публікацію О. Лазаревського «Вісї особній зримости Бер-
тоа». Голубинська старина, 1899, квітень, випуск 1, стр. 105.

Переказ

Найсвятіший пане кнзя Валалі, пане і добродію наш милостивий.

До вашої милости був є ми раді вислати посла і листи жалостиві, але і ваша милость добре знає, що не могли ми це зробити, бо хотували зайшло і від верстої відлучається. У що часу так багато немощої криві було пролито, але не знали то вина, а їм людцїмство; вони на нас кивали, але поверталися з радостю назад вже не приймали, ми цього не бажали і вперед не бажали; криві, тілаи борги на нас нехай не нападуть. Ми отримали листу, що на пожегу нашу напали литові, і ми дуже жалували, але боє дошли до вашої милости і з покарств, чому ми сіа царств сїмца ради і бажали, щоб господарь помилує вашої милости марно господарювати у вашій країні. Тут тепер на вердоная ми стоїмо з Півськом Запорізьким і вичина слугами його царської величости, як до молдавського воєводи, так і до вашої милости вислали ми капитана Матіаса Поповича з більш штегованих сполученими листцями, вислушайте і доміртесь йому і в знак долїгї, якщо можливо, покажіть деякі посланця, якого ми чекаємо з ветеранієм. Хай господарь оберже васу милості у доброму здоров'ї.

Дано в таборі вилу Бару, 15 липня 1656 року.

Брат і слуга вашої милости, Богдан Хмельницький, гетьман, з Півськом його царської величости Запорізьким.

Адреса: Найсвятішому пану кнзя Костянтину Шорбану, воєводи Замельнейми Валалі і т. д., Ласковому пану і братові.

№ 325

1655, близько серпня 24 (вересня 3). Під Кам'янцем-Подільським. — Лист до шведського короля Карла Густава про похід в напрямку Львова та про майбутні переговори.

Serenissime, potentissime atque invictissime rex, domine, dne nobis clementissime.

Postquam per diversa iactatum pericula illustrem ac magnificum dnum Alexandrum Iulium Torquatium, sacrae regiae maiestatis vestrae fidelem, ad nostra deus exposuisset castra Camenecis atque ille ideam gratiosam mentem s. regiae mtis vrae, ordinum Coronae etque exercitupro tempore aperuisset, gavisi sumus publice apparatu de illius ad nos mirabili adventu, sed longe magis de sacrae regiae mtis vrae clementia, quae nobis iuxta antiqua postulata nostra fidem, protectionem et amicitiam pollicetur. Tam iucundam, sicut non minus utilitati et honestati coniunctam relationem quemadmodum plaudenti suscepimus animo, ita unanimiter cum universo etiam Exercitu nostro Zaporoviensi nostras inclinando mentes, illi et omnibus, quaecumque nomine sacrae regiae mtis vrae nobis dicta et proposita sunt, consensimus. Atque mox relictis expugnatioibus urbium nec non ipsa obsidione camenecensi abhinc in propediem solvenda sine mora Leopolim tendimus, ibidem ulteriorem sacrae regiae mtis vrae intentionem postulaturi. Praeterea ante adventum praefati illustris ac magnifici dni Alexandri Iulii Torquati misimus eundem, quem prius admodum, reverendum patrem Danieleum cum plenipotenti nostro Ioanne

Tafrah, sed et nunc, postquam mentem aliqua vrae sacrae regiae mitis
viae aequi datum est, (quia propter pericula aliter non licet), praedicto
illustri ac magnifico dno Alexandro Julio Torquato multa cretenus propo-
sanda petimus. Ceterum sacram regiam maiestatem v-ram cum omnibus
successibus illi, qui terrarum imperia moderat, commendamus atque illi-
us felicissimis auspiciis nostra offerimus, preterea a sacra regia mte ve-
stra, ut sua clementia et nostra observata et non ipsos locos fortisque,
s'pote qui sacrae regiae maiestati vrae sumus favorissimii servi.

Bublas Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego car. msci Zaporo-
skim¹.

*Haec aequiori adpsect: Serenissimo ac potentissimo Carolo Gustavo,
dei gratia Suecorum, Gofforum Vandalorumque regi, magno principi Cur-
loniae, duci Esthoniae, Careliae, Bremae, Verdae, Stetini, Pomeraniae,
Cassubiae et Vandaliae, principi Rugiae, domino Ingriae et Visserariae
rec non comili palatino Rheni, Bavariae, Iuliaci et Montium duci etc.,
serenissimae regiae maiestati d-no d-no nobis observandissimo pateant.*

*Над адресом номіна: Praesent. Casimira ad Cracoviam d. 2
octobr. 1655.*

Шведський державний архів, Спрингін.

ЦДЛД УРСР у Києві, Ф. Колонія гранат російських царів та універ-
салів українських гетьманів, оп. 2, спр. 30, ар. 1-2. Фотоміра з ори-
гіналу.

Удостоверено: Архів ЮУР, ч. III, к. VI, стор. 77-78, № 28.

Переклад

Найсвятій, наймогутній і найвсесвітній панє, наш найкращий-
ший панє.

Куди бив, після ривка побіжних, доставив до нашого табору у Кам'яні стіни
і мильонного пана Олександря Кюля Торватя, дощору особу вашої світлої коро-
льської величності, він тут же віддав людяну думку вашої св. корольської велич-
ності, впадливий корені і вислів. Не втративши дубочним прототипом до його лю-
дей, він перебув до вас, але давши бідним людині вашої світлої корольської величності,
ма, міцно в поклонах давши прохання, обійм нам долів, ахти і дружбу.
Там прийшов, а також верстві і почини похвалити не прийшли і відзначення,
ти, ривки з усім паном Запорозьким Бібілом, єдинствено і протипом отримав
вч ми те, що нам було сказано і запроваджено від вашої світлої корольської
величності. Нещабром, залюбки залюбили ми і нашу обіцу Кам'яни, ми по-
привели до Львова, щоб зійшлися Бог без прохання, там ми будемо вкрати
дальше життя, з боку вашої світлої корольської величності. Крім того, пера
будуть вишляджені світлого і мильонного пана Олександря Кюля Торватя ми,
піддали того ж, що і раніше, мильонного пана Давида з паном паном паном Іваном
Івановим і тепер, після того як ми ділимо ділимо про путь вашої світлої король-
ської величності, ми просили вишляджені світлого і мильонного пана Олександря
Кюля Торватя передати багато уся (бо людині чери побіжних ми людин). Там че-
кли доручимо нашу свату корольську величності в усім усього току, наш веру
жодним, і, передружимо до Бога велика милосердя знову, болячи нашу свату

¹ У певні дати відсутня. У листі є згадка про ім'я Богдана Хмельницького
з'являється з-під Кам'яни на Львів, це сталося 24 серпня ст. ст. (див. див. № 307).
Очев. лист написаний на дніще 24 серпня ст. ст.

королевську величність своєю ласкою і захистом сприяти нашим послугам і нам самим, найблагороднішим слугам вашої святої королевської величності.

Богдан Хмельницький, гетьман з військом його царської милости Запорізьким.

На зяготи обрече: Невисхідному і військоутійшому Карлу Густаву, божою милости королю шведськ, готля і валланд, великому князю Курляндій, герцогу Естоній, Карелій, Френк, Вердан, Штеттіню, Помраній, Калугбі і Вандалій, князю Русті, володарю Угрі і Вісманій, а також графові — палатиню Рейну, Баварій, Юлію і герцогу Пф і т. д., найкращій королевській величності, панові, високому величностинному панові всьляк буде пред'явлено.

Над адресою писемка: Вручено Катинюр біля Краєва, дня 2 жовтня 1655.

№ 326

1655, не пізніше серпня 24 (вересня 3)¹. Під Кам'яцем-Подільським. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про посольство Стефана Люца

Serenissime princeps Transilvaniae, domine nobis observandissime. Pergratum nobis est, quod serenissima celsitudo vestra pristinam erga nos servando amicitiam, tum legatos nostros zaproviensium benevole susceperit, tum quoque litteris suis, favore plenis amicabili, nos visitare voluerit per dominum Stephanum Luci. In eadem ergo stantes amicitia, prout per legatos nostros eam declaravimus, sufficienter ita per litteras nostras nec non per dominum Stephanum Luci, legatum serenissimae celsitudinis vestrae, eandem declaramus, pluraque locuti sumus cum eodem domino Stephano Luci, qui omnia cretemus relaturus est. Ut vero serenissima celsitudo vestra sit semper in amore stabilis erga nos, deus ter optimus maximus efficiat; sicut autem nullam dedimus occasionem unquam dirimendae charitatis, ita nec daturi sumus. Interim, ut diutissimos vivat in annos, floreatque serenissima celsitudo vestra, unice precamur.

Datum Czyhirlini, anno domini 1655.

Serenissimae celsitudini vestrae studiosus ad omnia et servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoci, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti.

Угорський державний архів, Сегедін.

Оубліковано: Мемюменти Гузи, т. 23, стр. 235—236, № 139.

Переклад

Найвисшій князю Трансильванії, пану величностинній пані.

Нам дуже приємно, що ваша найкраща високість, зберігаючи стару дружбу з нас, добродітельно прийняла наших запорізьких послів і змовила в своєму листі, по-

¹ Посольство Стефана Люца перебувало у Хмельницького під Кам'янцем 24 серпня гетьман рушив з-під Кам'янця на Львів. Отже, лист написаний не пізніше 24 серпня ст. ст.

мому призначенні, відіслані нас через пана Стефана Леді. Отже, ми перебували в тій своїй дружині, про яку ми закликали раніше через князя послів, а тепер знайдено як через пана Леді, так і через пана Стефана Леді, після чогої військової мислості Ми багато розмовляли з тим же паном Стефаном Леді, який про все допусте усно. Увій трохи побачили, найбільшій бож зробити ти, щоб князь май велико високість зможде перебувати у постійній любові до нас; як ми не дали князю жодної нагоди до розриву кровні, так і не дамо. Тим часом ми мислили тільки, щоб князь найвища високість жила і проживала князьової роки.

Діло в Чигирині, року господарного 1655.

Високої милостию високости гетьмані до якого слуга, Богдан Хмельницький, отримав Пана Запорожця.

Адреса: Найвисокому Кюрю Ракочі, князеві Трансильванії, панові члени Угорського королівства і графові скарбу.

№ 327

1655, серпень 26 (переклад 5). Табір під Скалою. — Лист до Олексія Михайловича з приводу здобуття Вильно та з подякою за прохання про військ на Аляні

Божією милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [и. т.] государю и обладателю, нашему царскому величеству, Богдану Хмельницкому, гетьману с Войском вашего царского величества Запорожским, до лица земли низко челом бьем.

С милостивые грамоты твоего царского величества с стольником, со князем Никитиоу Григорьевичем Гогариным, до нас чество принесены, со всем Войском пресветлого твоего царского величества Запорожским, яко вранее твоего царского величества слуге и подданному благодаривался есмы, слышца о добром здравии и счастливом твоего царского величества государстван, а вышаче с того утешанис есмы, что нам пресветлое твое царское величество государь наш в своей государской грамоте известити изволил, что милостию божією и прегривные бегородицы помозию и заступлением и молитвами всех святых, а за члени великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя Росии самодержца и князига государстваниса и обладателя, и сына твоего царского величества, государя нашего благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича, сысцем, бояря и воеводам вашего царского величества, бояжий боярин и воевода князь Яков Кузнецович Черявской, с товарищи, со многими твоего царского величества ратни и с Иваном Зодотеренком, вильковичком великимским, по указу твоего царского величества, съехались з гетманами литовскими под Вильно, с Радзивилом и з Гомсееским, их військо погромали и город Вильно со всем взяли. И мы за то от прямого сердца богу всемогущему и пресвятой его матери и всем святым благодаря, молим непрестанно, дабы не только тех врат на веру православную терзан восточная и на тебе великого государя нашего воста-

Ючка, но и вся иноплемennая зыбка под ноги твоему царскому величеству покорити изволят. А ныне тебе, великому государю нашему, извещаем, что мы, сведшися з ближним боярином и дворским и наместником тверским и воеводою, Василием Васильевичем Бутурлиным, и со всеми ратни нашего царского величества под самой аж городом Каменско-Подольским, пришедши и город осади, над ним промышлять хотели, только государю, чтоб на престолах людей ратных не потерять, а особливо послыша, что гетманы козубные войска собирают подо Львовом и Глинными, там к ним, как к голове, ис под Каменца со всеми нашего царского величества ратни прямо под Львов и Глинны дни 24-го августа пошли есмь. И помощю божию и твоим великому государю нашему царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя Росии самодержавца и многих государств государю и обладателю, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, там к ним пришедши, над гетманами и войсками их промышлять учнем, сколько милосердый бог помощи подаст, и что впредь содеватися будет всегда вашему царскому величеству извещати будем. А ныне тебе великому государю нашему извещаем, что к нам вестя подлинныя из Запорожья и от Стефана, воеводы и господари волоского пришли, что хан крымский со всеми ордами черкасскими, крымскими, тагайскими, белгородскими, очакскими, будятскими, добрутскими и иными всеми пошел на войну и одним ордам на наши города итти велел и землю пустошит, а с иными сам к дяком на помощь идет. Уже немало татар, переправя их в Очакове и в Таване и под наши украинные города подпадают почели, а селестрийской паша хана крымского отводил о том, чтоб на нас войны не подымал и хан крымской ему отказал, что не только дяком на помощь сами пойдут, но и города казачкие пустошит и иными ордам велю, да и к государю волоскому писал хан, чтоб и он с своими войсками и с ним вместе дяком на помощь шел, и государь волоский то нам известна, что хотя, маня, хан крымской с собою к дяком на помощь затягает, однако ж я с прямою своею службою своих послон вскоре слать. Мы ж хотя о том подлинно знаем, что хан крымской все силы свои на нас обратил, однако, взяв бога на помощь, над дяками промышлять будем, и что где содеватися будет, тебе великому государю нашему о всем извещать будем. А ныне стольника твоего царского величества, князя Никиту Григорьевича Гагарина, к тебе великому государю нашему вскоре отпустили. Ныне изново, живучи с нами в привизи, государь волоский, пишет к нам, объявляя, что хан крымской с войсками уже к Очакову приближается, а прежде себя посылает под войска наши подъезд великий, от которого в великой осторожности быти имеем. При том с повольными услугами нашими, яко накрепкое до престола твоего царского величества упадаючи, просим, дабы нас твое царское величество из нещидныя милости не выпускал.

Писан в таборе под Скалою, дни 26 августа, лета 1655.

Твоему царскому величеству всем желательное пожелание и наилучшие слуги и подможники, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Габриельский протокол, стор. 1636, к. 11, ар. 560—565. Переклад, з заповістю: «Список з безжурного листа, що писав з великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, великого Московского и Малой и Белой России самодержцу, гетману Богдану Хмельницкому с столичным советником Давидом Гизаровичем и вышедшим во 164-м году сентября в 23 день». Державна друкарня бібліотеки Української РСР, Відділ рукописів, лл. № 15557—15561, дек. 115—118. Копія з перекладу.

№ 328

1655. (вересня 23) *листа 3. Табір під Львовом. — Лист до магістрату Львова про розпорядження коронного війська під Городком та з вишковою злати місто.*

Ode mnie, Bohdana Chmielnickiego, hetmana Wojsk jego carskiej mości Zaporozkich, wam, majestratowi miastu Lwowa i wszelkiej konducyj ludziami, na ten czas tam zostającymi, życząc zdrowia dalszego, to casze posylamy pisanie.

Samemu bogu to jest jawno, że my rozlamia krwi chrześcijańskiej nigdy nie życzyliśmy i po te fransakcje wszystkie; jeżeliśmy wojska nasze tu ruszali, czyniliśmy to wszystko za danieć przyczyny z strony wojsk koronnych. Jakoż i roków przeszłych za Wisniewieckim idąc, tu przyciągnwszy, wam nastaj pokazaliśmy łaskę; a teraz, gdy nam pan najwyższy zdarzył wojsko koronne rozgromić do szczytu pod Gródkiem, czyniąc dość chrześcijańskiej powinności, (lubo waszego upokorzenia się nie widzimy,) żądamy, jeżeli sobie przy zdrowiu zostawać życzyte, już żadnej niskań nie mając otuchy i posilków sobie, nie idąc ni za cryją radę, abyście nam zaraz nieodwołczną dali rezolucję, nie wątpiąc namniej, że za upokorzeniem się naszej osobliwej umzieć łaski. A jeżeli inaczej, nie upokorzącemu się według sprzeciwieństwa nieomylnie się nagrodzi. A wy tymczasem dajcie respans.

Wm życzyliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, ręką swą.

На зовети одперца: Паном маїстратови міста Львова з вселакїї кондуцїї людзїом, на тен час там бїдїацїм одадї.

ЦДАДА УРСР у Львові, ф. Колекція листів короля, міністрів і місц. державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, стр. 1, арк. 1, 2. Оригінал.

Там же. ф. Рідні м. Львова, оп. 3, т. 65, стр. Книга рідні м. Львова за 1655 р. Копія з датою 3 жовтня 1655 р.

Сторубльовано: Зубрицький, стор. 349.

Довідником з Актам историческим, стор. 190—194.

Жереча, т. VI, стор. 125.

Переклад

Від мене, Богдана Хмельницького, гетьмана Висоцької волости військ Запорізьких, вам, магістрату міста Львова і людям всіх станів, які в цей час там перебувають, бажаннями доброго здоров'я, послаємо цей наш лист.

Самому безсумнісно, що ми ніколи не хотіли пролити християнської крові і до усяк часів покій. Дяко нашій військовій праці, то зробили не тому, що був давній ненависті з боку коронних військ. Адже і в минулі роки ми йшли за Вишневицями і, перебувши скди, вступили до вас ласку. А тепер, коли гостода всемірно дозволила нам повністю розгорнути кордонні війська під Городком, ми з християнською обожкою (якож вашої пошери не бачимо) вимагаємо, щоб ви, ваша благодать лишилися здоровими, уже не маючи надії і підтримки і не служачи новій пораді, і навіть дали нам відмовити, ні трохи не сумніваючись, що після підкорення хмельничиною особливої ласки. А якщо зробите інакше, то несправді, за те, що ми чинимо остр. Боуменно дістане то заслуги. А ви тим часом дайте відмовити. Високошанованій добродушній правитель Богдан Хмельницький, власною рукою.

* Абож. Пакам членам магістрату міста Львова, згодом усіх станів, які тим у цей час перебувають, передати.

№ 329

1655, (вересня 24) жовтня 4. Табір під Львовом. — Лист до магістрату Львова з вимогою дати місто

Moі ласкаві pp. мајестратови міста Лwова.

З лiсту вашого¹ зрозумілишми, że wy, czyli сподіваючись сія жакобы якого з стpоны ратунку, який вам нігды не бдзіє, до упокорzenia сія нам не хочете склоніт і не мшліте, wiedząc dobrze, że my, nie żычząc крвіе rozlania і przed czasy osobliwą вам naszą znaczną pokazali ласк. Jeżeli tedy dalej przy swoim uprze zostawać бдзітеcie chціє, албоі politowania naszego над собою узнає себе жычціє, лудзі якіх јутро рано wysyłacie без одwлoкi. Próźna wasza о posilku nadzieja, бо за ласкą боżą, јуж наше wojska по знієшенію koronnego, wгłęb daleko і my tu zabawіć myślimy, gdy сія upokorzyć nie zechće. Wszak wiecie, że nie zakryta вам наша była klemencja, gдyсіє о one przeszlych lat oraz nas prosili, і teraz oneј uznacie, na którą jeżeli сія spuscіć zechće. А my od was јутро рано czekamy deklaracјeј.

Datum z obozu, d. 4 7-bris² 1655.

Wm. wszego dobra жычлыві, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska јego carskiej m. Zapor.

На запоріи одпеча: Моім ласкавым pp. мајестратовым міста Лwова oddać.

¹ Мова йде про лист магістрату Львова від 4 жовтня 1655 р. (Журнал. т. VI, стор. 126).

² Дата 4 вересня помилкова. Повинно бути: 4 жовтня.

ЦДДА УРСР у Львові. Ф. Коломійці листів верейки, магістрату міста, державних, державних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, стр. 2, арк. 1—2. Оригінал.
Опубліковано: Зубрицький, стор. 349—350.
Доповнення к. Актів історических, стор. 194.
Журнал, т. VI, стор. 126.

Переклад

Мои ласкаві панове члени магістрату міста Львова.
З вашого листа ми дізналися, що ви, зобов'язавшись якогось ритуалу зі сторони якого вам ніколи не буде, не хочете і не думайте підкоритися нам, хоч добре знаєте що ми, і раніше не бажаючи провину країні, знаємо до вас особливо велику ласку. Незадоволення вранці послало до нас людей з відповістю: чи ви далі стоїте на своєму, чи хочете, щоб ми вас помиривали. Даремно ви сподіюєтесь на підміну, бо, з ласки боżej, наша війська після знищення коронного війська зробила вже далеко в глибокій країні, і ми тут задоволюємо, якщо ви не захочете нам підкоритися. Адже ви знаєте, що ми не відмовили вам у листі, коли ви просили її у нас у минулі роки, і тепер знаєте її, якщо захочете податися на неї. А ми чекаємо вранці вранці вашої відповіді.

Дано в таборі, 4 вересня 1655.

Вимостям усього доброго бажавої Богдан Хмельницький, гетьман його царської милости Північка Запорізького.

На жероті адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 330

1655, (вересня 25) жовтня 5. Табір під Львовом. — Лист магістрату Львова про відмову послати озброєників в обмін на послів та з повторним закликом здати місто

Мои ласкаві панове мајестратові міста Лвова.
Явниє видзімь ледкомисльнoсь вaшaз з значним упорем змієшaнa, якь вы, над функцію поваги нашої, видіає прaчівіко собіє значнaз отвідчoзaнa прeз лїст нaш лaскь, лeкce собіє oнa пoвaжaє і нe гaрнє сї з своїм упoкoрoзeнїєм до oнeй, єщeцe oд нaшeя кaкїхсї пoтрeбeвaєтe oбїдeс зa свoїх лyдї, ктoрїх члeцїє вьпрaвoвaч. Вшaк пaмїтнo тo вaм бїт мoжe, зe і прeд тeмї лaтї, гoдїсїє oсoблївeй клeмeнцїєй знaлї нaшeя, зa єднїєм прїзрeчeнїєм слoвa нaшeгo, нe сїлo oбїдe, oтрїзвaлїсї oнe. Жeлeдї тeдї члeцїє пoлїкoвaнїє aнd сeбa і нe їзчeцїє прїз oтoчїєнїє і нїємїє нїєвїнїємїє лyдїєм згyбї (тaк якo і нїєкїлoгo зa oпoрeм мїєстa рeчaєтe oд бoгa жyд oднїєсї, з їнїє прeз пoкoрє і їнeз здрeвe зeстaє), жyд нїє пoлїдaєтe нї з кїм нaдїєтe, нaм дaєтe дeклaрaцїє бeз зaбaвї прeз свoїх, пoрyцїєшїє тeн oпoр і нe чeкaєтe oбїдeс. Upeвнїємїє, гoдї вaшaз oбaчїмїє пoкoрє, прїз чaлoєтї здрoвїє зaчлoвaнїє бїдїєчїє. А жeлeдї їнeцїє, явнo бoгy, нe нaшa вїнa, бo жyд нaд функцію пoвaгї нaшeя зрїємїє зe вaс yпoмїнaєм. Aтoлї їзчeцє вaм дaлшeгo здрoвїє, нa oстaтнїє чeкaємїє дeклaрaцїє.

Z obozu, d. 5 8-bris 1655.

Wm. m. we wszem zyczliwy, Bohdan Chmielnicki, h. z. W. j. c. m. Z.

Na zepori: Molm laskawym pp. majestrafowym miasta Lwowa cddac.

ЦІЛІА УРСР у Львові, ф. Коломаці листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі on 1.

стр. 4, арк. 1—2. Оригінал.

Субботинський, Зубрицький, стор. 351—352.

Доповнення к Актам историческим, стор. 195.

Жермак, т. VI, стор. 127—128.

Переклад

Мой ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Ми бачимо вашу вашу легковажність, похвалю з незвичною енергією, відшукаю вашу велику ласку до себе, знаєдному листом, ви зобов'язані поважати її, а ви легковажте її і не горітеся до неї з спокою повірністю, та ще й викликаєте від нас задоволення за своїх людей, яких хочете до нас нарадити. Далеко ви пам'ятаєте, що і кілька років тому, коли на поперекі особливий нашій ласки, ми одержали її тільки за вашою обіцяною, без ніякого заложника. Якщо хочете мати помилування і не бажаєте, щоб через тих, які чинитимуть опір, і невинних людей згубили (так як і доки через опір міста завлада вже від бога помісти, в іній, попері, і тебір зазначаються кляквою), яке не покладати на нікого наші, дайте нам тільки відкопати через своїх людей, обличчями той опір і не чекати заложників. Запевняємо вас, що як тільки ми побачимо вашу повору, будете жіні і здереві. А якщо зробите лашко, то і богові всю, що не не алма зна, бо ми вже і так понад обов'язок вашої зваги чинимо, що вас знайдемо до порядку. Затим, бажаємо вам доброго здоров'я, чекимо остаточно відкопати.

З табору, дня 5 жовтня 1655.

Вашимостям у всімолу прихильній Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської милості військом Запорізьким.

Адреса: *Мойм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.*

№ 331

1655, (вересня 26) жовтня 6. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова відносно прибуття послів від міста

Мой ласкаві pp. мајестратові міста Lwowa.

Wdzięcujemy to od was przyjmujemy, że wy przyrzeczonemu listownie słowu naszemu u upewnieniu łaski naszej daliśmy miejsce u siebie i tych ludzi¹ do nas z pierwszym upokorzeniem się przysłali. Za lubo to in eo passu ołiarujemy wмісіom naszą oświadczyć benewolencją. A żeśmy naszą deklaracją wмісіom do jutra odłożyli, potrzeba, abyście wmi dla eneј znowu jako najraniej swoicіcie jakich ludzi wyprawili, a my tymczasem teјze nocу ze wszystką starszyzną wojsk naszych pomыślmy, aby z naj-

¹ Послани від міста Львова були: Самійло Кушеник, Кристоф Захован і Павло Давриженець.

lepszym waszym było, i naszą upewniamy wnieściw laską, o której i ustnie waszżi opowiedzą, którzy tu z nami ustnie mówili. A my wam teraz nasze ofiarujemy chęci.

Z obozu, d. 6 8-bris 1655.

Wmśm życzliwy we wszem, Bohdan Chmielnicki, het. z W. j. car. m. Zap.

Na zocpori adpeca: Moim laskawym panom majestratowin miasta Lwowa oddać.

ЦІЛА УРСР у Львові, ф. Колянік листів короля, магістрате міст державних, державних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, стр. 6, арк. 1, 2. Оригінал.

Оубублююванє: Зубринський, стор. 356.

Доповнення к Актам историческим, стор. 198.

Жерела, т. VI, стор. 131–132.

Переклад

Moї ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Прихильно приймемо від вас те, що, крім довіри до нас цих людей з першою покорністю. Сомє за це ми в цьому випадку готові вкрити до вашности вашу доброзичливість. І відповіди вашности ми віддадемо до завтра. Треба, щоб вашности знову відрадов за такою необхідністю своїх людей, а на той часом з усією стараністю наша мілка подумемо цієї ж мови, що для вас буде найкраще. Запевнено відповісти у вашій ласці, про яку і розкажуть усю вашу ласку, що тут розмовляли з нами. А тепер ми вам віддаємо про нашу прихильність.

З забору, дні 6 жовтня 1655.

Вашности у волюю прихильності Богдан Хмельницький, гетьман, з його армией члениці військом Запорозьким.

Adpeca: Moim ласкавім панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 332

1655, (переклад 28) жовтня 8. Табір від Львовом. — Лист магістратові Львова з висловленням задоволення пощизєю послє

Moї ласкаві панове магістратови міста Lwowa.

Яeszcze милєй dzisiaj waszą przyjąłiśmy pokorę, ponieważ do naszej stosując się wolei, swoich wystaliście ludzi, za czym usną daliśmy, co należy do początku, deklaracją, a na dalszą jeszcze jutrzejszego dnia, tylko rano, znowu wam. wysyłajcie, wyrozumiewszy rzecz z swoichcie. А my wnieściw upewniamy, że się nie zawiedzicie na naszej lасce, którą teraz przy chęci naszej wmm ofiarujemy.

Z obozu, d. 6 8-bris 1655.

Wimm. we wszem życзлiwy, Bohdan Chmielnicki, hetman W. j. c. m. Z.

Na zocpori: Moim ласкавім pp. маієстратовим міста Lwowa oddać.

ЦДА УРСР у Львові, ф. Колекція листів короля, магистратів міст державних, цехових і громадських дієвців України і Польщі, он. 1, спр. 3, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 309—300.

Доповнення в Атам историческим, стор. 200.

Жерела, т. VI, стор. 130.

Переклад

Мой ласкаві панове члени магистрату міста Львова.

Спасибі ми ще привітальніє привітання вому змовору, тому що, мілію з нашою волюю, ви вислали до нас своїх людей. Ми дали їм, як годиться на початок, усяк ладку, а надаль, вагаючись, знову застрої вранці вислалиє людей, про все змовіючись з своїми. А ми заважно вагаючись, що не розвартуєтесь у нашій ласці, яку і тепер викликаємо до вагаючись разом з нашою привітальністю.

3 таворі, дні 6 жовтня 1655.

Вашимством у всімуду привітальній Богдан Хмельницькій, гетьману богу царюми милости з Віисльмом Загорішким.

Адреса: Моім ласкавим панам членам магистрату міста Львова передати.

№ 333

1655, (вересня 29) жовтня 9. Табір під Львовом. — Лист магистратові Львова з закликом продовжувати переговори

Moi laskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Dziwujemy się wielce temu, że wni, zacząwszy traktować z nami o przyjaźni, znowuście zaniechali i już do nas nie wysyłacie. Jeżeli sobie tedy życzyacie przyjaźni naszej, posyłajcież do nas ludzi znaczących, my opym wszelaką laską i przyjaźni naszą oprowiemy i znowu, jak pierw, ziórowych wcale odeszlemy, gdyż my, rzekszay słowo, statecznie przy nim stoimy. A naprzód zaraz wysyłajcie, dając nam znać, kiedy zechcecie, czy czisła, czyli jutro z nami traktować, żebyśmy wiedzieli. Przytem p. bogu wni polecamy.

Dat w taborze, 9 8-bris a-o 1655.

Wmciom we wszem życzyłwuy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman z W. j. c. m. Zap.

На змоворі адреса: Моім ласкавим pp. магистратовим міста Львова oddać.

ЦДА УРСР у Львові, ф. Колекція листів короля, магистратів міст державних, цехових і громадських дієвців України і Польщі, он. 1, спр. 7, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 362.

Доповнення в Атам историческим, стор. 200.

Жерела, т. VI, стор. 137.

Переклад

Мой ласкаві панове члени магистрату міста Львова.

Ми дуже здивуємося тому, що вашістю, поважаючи з нами переговори про припинення війни та замирення, і вже виступивши на знакості до нас. Якщо бачите нашу провину, просимо ж до нас своїх людей, ми готові до них даску і прощень і вишу, як і раніше, відіслали і живими і здоровими, бо ми, давши слово, завжди його додержимо. А касмітеред тараз же вислаіте людей, дякую вам згоді, коли захочете встати з нами переговори, чи сьогодні, чи завтра. При цьому доручимо вашістю пошуку бору.

Дано в таборі, 9 жовтня 1655 року.

Вашістю з велику притяжливий Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської милости Віиським Запоріжжям.

Адреса: Моім ласкавим панам членам магистрату міста Львова передати.

№ 334

1655, (вересня 29) жовтня 9. Табір під Львовом. — Лист магистратові Львова з запрошенням, що угоду буде виконано

Мой ласкаві pp. magistratowi miasta Lwowa.

Pisanie jakież takież od wciwów doszło nas, z którego o żądaniu wst. dostatecznie wyrozumielichmy, a cokolwiek już obiecalichmy i kogo wzięniemy na sumnienie nasze, słowa dotrzymamy i zdrowo zachowamy, i wst. bynajmniej nie wątpicie, ale i owszem całe, соśmy przyobісали, o tym fruzującіе, a jutro, bez odwіеki, jako najtrajні ze wszystkim do nas swoich posłańców wuzylajcie, ktorым pokazawszу naszą łaskę, jako prіwіj і przyjaźń wszelaką, nie bawіąc zdrowo do wciwów odpісajemy. Przytem p bogu wciwów polecamy.

Dat w taborze, 9 8-brіs 1655.

Wm. wszystkiego życzliwу przyjaźiel, Bohdan Chmielnicki, hetman z W. J. c. m. Zap.

На запорі адресу: Моім ласкавим pp. магистратовым міста Львова належы.

ЦДНА УРСР у Львові, ф. Колегіалі міста вкороі, магистраті міст, державних, державних і громадських діюч Україн і Польад, са .1, стр. 5, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Оублїцївано: Зубрицький, стор. 361.

Писарьовича в Листы историческим, стор. 201.

Жерела, т. VI, стор. 136—137.

Переклад

Мой ласкаві панове члени магистрату міста Львова.

Дїсно до нас лист від вашістю, з якого ми докладав дїналими про вимогу вашістю, а коли ми вже що обіщали і кого взяли на своє сумління, то слова свого додержимо і задоволюмо його задоволення. Не сумнівайтеся, колишність, доброту, милість, покладайте надію на те, що ми вам пообіщали. А завтра негайно, виклабравши з усім вислаіте до нас своїх посланців, яких ми негайно до вашістю здоровими відпу-

стано, визволяти, як і раніше, ласку і милу протима. При цьому доручаємо вашою
господу богу.

Дано в таборі, 9 жовтня 1655.

Вашимством у всякому прихильній протель Богдан Хмельницький, гетьман, з Бога
царської милости Військом Запорізьким.

Адреса: Моім ласкавим панам членам магістрату міста Львова належить.

№ 335

1655, (вересня 30) жовтня 10. Табір під Львовом. — Лист
магістрату міста Львова з проханням надіслати посла для одержанні
остаточної відповіді

Моі ласкаві pp. магістратові міста Львова.

Для трактатів і подання речей певних миєлими были кілька осіб
од в.м. wysłanych zatrzymać do jutra, ale żeśmy się obowiązali sumnieniem
naszym, i żebyście w.м. репутацией о слові naszym nie mieli, zdrowo
nazad onych osób wszystkich odpusciliśmy. Jutro, da p. bóg, wszelkiego
stanu ludzy do нас dla трактатів w.м. wysyłacie, певну już i
nieodmienną rezolucją onym damy i wszystko, co nam potrzeba, deklarować
będziemy. Przytem p. bogu w.м. polecając, przyjaźń naszą deklarujemy.

Дат в таборзе, 10 8-bris 1655.

W.м. we wszem życzliwy przyjaciel Bohdan Chmielnicki, het. z W.
j. c. m. Zap.

Адреса: Моім ласкавим pp. маієстратовім міста Львова належі.

ЦДДА УРСР у Львові, ф. Колекція листів короля, магістратів міст
державних, церковних і громадських дієчів України і Польщі, он. 1,
спр. 8 арк. 1—2 зв. Оригінал.

Сублітованого: Зубрицький, стор. 364.

Доповнення к Актам австрійським, стор. 202—203.

Жерела, т. VI, стор. 138—139.

Переклад

Моі ласкаві панове члена магістрату міста Львова.

Для переговорів і повідомлення про деякі справи ми мали затримати до завтра
кількох осіб, посланих до нас вашимством, але тому, що ми зобов'язалися певним
сумлінням не затримувати нікого і щоб ви, вашимством, не сумнівалися у певному сенсі
на відступленні усіх цих осіб назад здоровим. Завтра, дасть господь бог, повідомимо
вашимством, до всіх людей усього стану для переговорів, ми дамо їм все, чого їм
випаде рішення і заявимо про все, що нам потрібно. При цьому, поручаючи вашою
господу богу, визнаємо нашу приязнь.

Дано в таборі, 10 жовтня 1655.

Вашимством у всякому прихильній протель Богдан Хмельницький, гетьман, з
ц. м. Військом Запорізьким.

Адреса: Моім ласкавим панам членам магістрату міста Львова належить.

1655, жовтня (3) 13. Табір під Львовом. — Звернення до жителів Львова про умови перемир'я з Запорізьким Військом

Декларacja od j. m. p. Bohdana Chmielnickiego, hetmana Wojsk Zaporoskich magistratowi i wszystkim stanom we Lwowie znajdującym się podana.

Po że wszystkie czasy nie życzyliśmy krwi rozlania chrześcijańskiej niewinnej i najmniejszej przyczyny do tego nie dawaliśmy. Ale że surowo wojska koronne i różne stany Rzeczypospolitej na Ukrainę następowały, usiłowaliśmy zdrowia naszego bronić, i przeszłej zimy, zaciągwszy sobie z pobocznych państwa posiłków, na nas następowały i teraz aż tu nas za sobą wojska koronne zaprowadzili. Jednak my, nie życząc rozlania krwi, kaźderu u nas miłosierdzia proszącemu łaskę naszą pokazać powinniśmy, tylko żeby według tej deklaracji naszej wszystkie stany we Lwowie znajdujące się wszystko uczynili. Naprzód przysięgę wykonać na tym tak zyczerstwo, jako i mieszczanie i wszystkie obywatele i starsi miasta Lwowa mają, żeby, gdy odstąpią Wojska Zaporoskie i wojska jego carskiej mci, nie gromiono czat różnych, które się rozeszli, i w niewolę aby nie brano. A my też asekurujemy wszelkim bezpieczeństwem mieszczan i wszystkich obywatelów lwowskich zachować i po wszystkim wojsku zakażemy, żeby po wsiach i folwarkach nic a nic nie palono. A że nie chcemy miasa tego dobywać i krwi niewinnej rozlewać, tedy na to wojsko, przy nas będąc, honorarium czterysto sto tysięcy złotych dać mają. Na sług naszych wojskowych sukna łanendyszu postawów sto, a szczyptchu postawów dwieście, kozuchów tysiąc aby dano, butów dwa tysiące. A z osobna na pułkowników i na różnych starszych wojskowych karmazynu postawów pięćdziesiąt, półgranacia postawów dwadzieścia, półszkarfarcia postawów dziesięć, zaksamitu sztuczek pięć, ałtasu sztuczek dziesięć, ałamaszku sztuczek dziesięć, ołowiu na piechotę czternaście tysięcy pięćdziesiąt. Więźniów tak naszych kozackich, jako i moskiewskich żeby wydano. Zydów, iż są nieprzyjaciele Chrystusowi i wszystkim chrześcijanom, żeby ze wszystkich majątnościami i z dziećmi i z żonami wydani byli. A jeżeliby mieli rycerstwo szlachta i obywatele lwowscy po odstąpieniu wojska kozacków i ludzi jego carskiej mci gromić i w niewolę brać, tedy my dowiedziawszy się, część Wojsk Zaporoskich, a część jego carskiej mci dostawimy wam na przeskodę. Do tych punktów tak stan duchowny, jako stan szlachecki i wszyscy obywatele lwowscy mają się przykladać.

ЦЛІА УРСР у Львові, ф. Рода міста Львова, спр. Книга разу м. Львова за 1655 р., стор. 756—757. Книга Службових: Забутоків, стор. 365—366. Інформація в Актіях исторических, стор. 203—204. Жерела, т. VI, стор. 140—141.

Переклад

Декларація його милості князя Богдана Хмельницького, гетьмана військ Запорізьких, поdana магистратові і всім станам м. Львова.

Протитом цьогошого часу ми не бажали пролити кровинці християнської крові і не дávalи до цьогого найменшого приводу. Але через те, що коронови військи і різні стани Речі Посполитої жорстоко напали на Україну, ми змушені були захищати своє життя. Так і вимушені були, впавши собі допомогу з сусідніх держав, коронови війська наступили на нас і тепер аж сподіємося за собою. Однак ми не бажали пролити крові, особливо пожалівши нашу славу козацьку, що простоя у нас мискосердя, тільки щоб усі стани у Львові зробили все, згідно з цією нашою декларацією. Насамперед як лицарство, так і міщани, а також і всі громадяни і стани міста Львова повинні дати присягу, що вони, коли наступлять війська Запорізькі і війська його царської милості, не применять наших чот, які робляться, і не братимуть їх у неволю. А ми також зобов'язуємося забезпечити ціловитну безпеку міщанам і всім львівським громадянам і всім у війську державно, щоб нічого не палили по селах і філіарках. А тому що ми не хочемо добувати цього міста і проливати повинної крові, то на присутні тут війська московські міста повинні дати тисяч чотирьох тисяч золотих. На війська військовий слуг повинні дати сто сувоїх сувоїх фелдшину та двісті сувоїх шестуру, а також тисячу конуків, дві тисячі воїв. А хоругви на полковників і на різних військових старшин в'яздесят сувоїх кирязну, двісті сувоїх піхурату, двісті сувоїх піхурату, п'ять штук османту, двісті штук зброї, двісті штук залізняка, в'яздесят центнерів свинцю для міотів. Щоб було зроблено як наші, так і московські в'яздесят. Щоб видано нам окремі, які є верогами християнами і всім християн, з усіма маючими, дітьми і дружинами. А до того щоб лицарство, шляхта і львівські громадяни після відходу військ, не гривали і не брали у неволю козаків і людей його царської милості, ми вказуючи вам частину військ Запорізьких і частину військ його царської милості. Цяк тутати мають адержуватися як духовній, так шляхетській стані і всі львівські громадяни.

№ 337

1655, жовтня (3) 13. Табір під Львовом. — Лист магистратові Львова про передачу через послів умов перемир'я

Moі laskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Posłańców wmcіów od dnia wczorajszego do dzisiejszego dla deklaracji naszej і пунктів podania zatrzymaliśmy, а teraz już totaliter pe-stanowiwszy wołą naszą, posłańcom wmcіów opowiedzieliśmy і kondycję і punkta farmaria на piśmie onym do wmcіów podawszy, zdrowo назад odpuszczamy. Na którą deklaracją і punkta, на piśmie podane, прядiego od waszmościów oczekujemy resposnu. Przytem p. bogu wmcіów polecamy.

Dat w taborze, 13 8-bris a. 1655.

Wmcіom cale życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, het. z W. j. c. m. Zap.

Na seopori adpeca: Moim laskawym pp. magistratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДДА УРСР у Львові, ф. Колозії листів короля, магістратів міст державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, стр. 5, арк. 1—2. Оригінал.

Оубліковано: Зубрицький, стор. 365.

Додолучено: К Латам історичним, стор. 203.

Жернал, т. VI, стор. 139—140.

Переклад

Мой ласкаві панове члони магістрату міста Львова.

Ми затримали подання вамостей від зворотного до сьогоднішнього дня для прийняття декларацій і пунктів угоди. А тепер, уже повністю постановивши нашу думку, ми повідомляємо васостей і, поділивши в цілому листи умови і прийнятні пункти угоди, відступили їх назад здорованим. А на що декларацію і пункти, передані по письму, одкинуто шкорою відповілі від вамостей. При цьому відкинуто вамостей господу бату.

Діло в таборі, 13 жовтня 1655 р.

Вамостем у всьому прихильний приятель Богдан Хмільницький, гетьман, з к. к. м. Віславом Запорозьким.

На зверсті адреси: Моім ласкавим панам члони магістрату міста Львова передати.

№ 338

1655, жовтня (4) 14. Табір під Львовом. — Лист магістрату Львова з проханням дати відповідь на остаточні умови перемовин

Мои ласкаві рр. магистратові і обывале міста Львова.

Вyslани од вмиців р. mieszczanie декларация наша і кондыце, на ктóryчнейшы сїє засадзили, ullimarie otrzymali, ктóre од нас вмиціом referować бѣдѣ, з ктórѣ декларация наша і кондыциями поданени р. панѣм mieszczan до вмиціѣм обрѣвильшисѣ. Jutro, да р. бѣг, знову з responsem на те пункта і кондыце р. mieszczan wysylajcie і знего јeszcze вим. бѣдїеце и нас прѣсїдѣ, шы гѣтѣви на проשבѣ вмиціѣм учинїт. Przymy р. бѣгѣ вмиціѣм polecamy.

Дат в таборзе, 14 8-bris 1655.

Вмиціом вѣ вшзѣм зычальиву прызѣцил, Bohdan Chmielnicki h. z W. Zapor.

На зворѣтї адреси: Моим ласкавым паном магистратовым и обывалом міста Львова належи.

ЦДДА УРСР у Львові, ф. Колозії листів короля, магістратів міст державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, стр. 10, арк. 1—2. Оригінал.

Оубліковано: Зубрицький, стор. 368.

Додолучено: К Латам історичним, стор. 205.

Жернал, т. VI, стор. 142.

Переклад

Моя декларация панове магистри і громадяни міста Львова.

Виславши від васностей панове міщани остаточно одержали нашу декларацию і умови, на яких ми орудуємося і про які вони доповідатимуть вашностям, із цим же декларацию і поданими умовами ми відзвратили в. кн. ініе міщани до васностей. Запра, дасть господи бог, знову досколыте панів міщан з віднощадом на не кувити в умови і чего вы проситимете у нас, васностей, вы готой вымолати прогласи васностей. При цьому доручаемо васностям господу богу.

Дано в таборі, 14 жовтня 1655.

У всьому призначеній важливостом приятель Богдан Хмельницький, гетьман, з Ейшаком Запорізьким.

На заороні одрета: Мойн декларациям панам магистран і громадянам міста Львова належить.

№ 339

1655, жовтня (5) 15. Табір під Львовом. — Лист магистратові Львова з проханням надіслати представників духовенства, шляхти і міщан з новими умовами перемір'я

Wyrozumielichmy dobrze z relaczej wysłanych panów mieszczan o' wśc., że przy dawnym swoim uporze stoicie i jedno wszystko proponujecie, wymawiając się dolegliwościami swymi, a my tak długo czekając i respektując na wów wojsku zbliżyć się nie każemy, żeby się nie rozjątrzyły wojska, zaczym do traktatów trudnaby prędko przyjść, a wśc to lekceważycie. Wysylajcie tedy wsm. jutro zmiędzy siebie, więc i z duchownego, szlacheckiego i miejskiego i innych ludzi stanu, nie z temi, ale z inszemi kondycjami, na które żeby ukojone były wszystkie rzeczy. A my odprawimy panów wysłanych, jutro oczekujemy pewniejszego resposu od wśc'ów. Przytym p. bogu wtow polecamy.

Dan w taборze, d. 15 octobris 1655.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Рада міста Львова, оп. 3, т. 65. Книга рада м. Львова за 1655 р., стор. 761—762. Копія.
Опубліковано: Жерол, т. VI, стор. 144.

Переклад

Me добре зрозуміли із звіту панів послан, відправлених вашностями, що ви, як і раніше, стоїте на своєму і те саме пропонуєте, дославшись на свої остатки. А ми, так довго чекаючи і шануючи вас, не наказуємо війську наблизитися, щоб воно не розлютилося, бо тоді важко було б знайти знову почати переговори, а вашності ставлять до цього легковажно. Тоді послалите, вашності, запра силіз людей з духовного, шляхецького, міського та інших станів не з теми, але з інших умовам, щоб ми могли з ними погодити всі справи. А ми, відправивши посланих до вас панів, очікуємо точнішої відповіди від васностей. При цьому віддаємо вашностям господу богу.

Дано в таборі, дня 15 жовтня 1655.

Barren County, Pa. 1850
 No. 1

Wm. Conner, Clerk of the Court, to the Hon. Judges of the Court of Common Pleas, Barren County, Pa. I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. in relation to the application of John Smith, for a writ of Habeas Corpus, and in answer to inform you that the same has been granted, and that the writ is now in the hands of the Sheriff, who is directed to deliver it to the party named therein, and to return the same to the Court at the next term. I am, Sir, very respectfully,
 Yours,
 Wm. Conner, Clerk of the Court.

L. S. D.

Wm. Conner, Clerk of the Court

1850
 No. 1

Re: 1850

17 25

1655, жовтня (10) 20¹. Табір під Львовом.—Лист до львів'ян про те, що шведський король оволодів Краковом, і про союз Запорізького Війська з Росією та Швецією

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Wam Lwówianom, w lasce boga najwyższego imnie was objawisz, w wielkim jest podziwieniu, lubo na króla Kazimierza się oglądacie, ale o tym nie, że znasz sobie drogę król jego m. szwedzki, że już Kraków opanował, a ze mną braterstwo wziął; z którym wzięwszy pewne kontrakty, na czym król jegomość szwedzki ma dysponować, o tym mi się rzeczach porachowali, aby był wilk syty i koza cała. Względem jednak chrześcijaństwa naszego, życzę tego, jako tak rozumiem, że temi czasami o tym wszystkim wiadomość, że król szwedzki i car jego m. moskiewski, przez kilka lat wzięwszy z nami kozakami pewną ligę, wszyscy teraz na Polskę nastąpiłi. Jednak my z temi trzema narodami już się podzieliłi: król jego mść szwedzki, co mu pan bóg podał do dyspozycjei jego, niech trzyma, a co nam pan bóg pomógł Ukrainy swej ruskiej zająć, przy tem stoję. U jego miści pana Grodzickiego życzę tego, aby jego mść pan Grodzicki, niczego się nie warując, chciał ze mną, jako z dawnyim przyjacielem oczywiście się obaczyć, gdzie o większych rzeczach, oczywiście z jego miścią obaczywszy, pewniejszą relacją z sobą uczynimy. Z tego azali będzie pan bóg pochwałon, a ludzie ubodzy aby się weseliłi. Przytem daj panie boże wniściom dobrą noc.

Daj z taboru.

Wm. wszego dobra życzliwy, ręką swą.

Na звороти адреса: Моим ласкавым паном магистратовым і всім обывателом мiаста Львова належы.

ЦДА УРСР у Львові, ф. Колекція листів короля, магистратів мiст державних, церковних і громадських дієчів України і Польщі, оп. 1, сир. II, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 372—373.

Доповнення к Латуш вiсторическим, стор. 208.

Жерела, т. VI, стор. 146—147.

Переклад

Bohdan Chmielnickий, гетьман Війська Запорізького.

Вам, львів'янам, дуже дякуюся, що коли я з ласки найвишого бога пригрозю вас, ви на короля Казиміра оглядаєтесь. Але це не має значення, бо вибухли собі лист до нас його величність шведський король, який має оволодіти Краковом, а з мною укладе братерство, уклавши з ним договори, на чому має розпорядитися його величність шведський король, ми домовилися про ці справи так, щоб і воно було отримано і для нас. Однак щодо нашого християнства, то я так думаю, що в цей час ви уже сміли зійти про те, що шведський король і його величність московський цар кілька

¹ Датовано за док. № 341.

рній тому укладі з вами, любими, сина, і усі тепер наступить на Панау. Оскільки вже поділяюся з цим правом народом: його майже шведський король мав право те, що йому дав Господь Бог в його розпорядженні, а що вам Господь Бог дав виконати України своєю руську, при цьому в сиво. Від його милості пана Гроджаного цього бажано, що його милість, пану Гроджанові, не проймає, зотіти зі мною, як з дивним повитомом, зустрінувся, щоб ми разом якомога могли посприяти цю важливу справу. З чого Господь Бог хай буде просявляний, а щобі люди щоб радим. При цьому дай, Господи Боже, вагомими доброї нощі.

Дано в таборі.

Усього блага вагомостем бажаною, відсюдо рукою.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магистрату і усім громадянам міста Львова відомити.

№ 341

1655, жовтня (12) 22. Табір під Львовом. — Лист магистрату міста Львова про вирядження уповноважених для одержання викупу від міста

Moї laskawı pp. magistratowi miasta Lwowa.

Według onegdajszego rzeczzonego słowa naszego, jakośmy postanowili z wmciami, dzisiaj posyłamy kilka osób naszych¹ dla odebrania tego honorarium postanowionego, którzy jako najrychlej aby odprawione były. A skoro nasi tam wysłani do wmcioń przyjdą, wni zmiejdzą siebie kilkaticie osób do nas wysylajcie, bo tego jest rzecz potrzebna. Przytem p. bogu wmcioń polecamy.

Dano w taborze, 22 8-bris 1655.

Wmcioń we wszem cale życzliwı, Bobdan Chmielnicki, het. W. Zap.

На асорні адреса: Моїм ласкавим pp. магистратовим міста Львова oddać.

ЦІЛІА УРСР у Львові, ф. Колодіє Лютеві королів, магистратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, стр. 12, арк. 1—2zv. Оригінал.

Переклад

Moї ласкаві панове члени магистрату міста Львова.

Згідно з словом, даним нами попередче, і постановою вагомості, сьогодні посилаю кілька наших осіб для одержання призначеного нам викупу, і щоб вони якомога швидко були відправлені. А як тільки послані туди наші люди прийдуть до вагомості, вагомості ж вислайте до нас своїх відповідних осіб, бо цього вимагає справа. Цю справу віддаємо вагомості Господу Богу.

Дано в таборі, 22 жовтня 1655.

Вагомостем у всьому цілком прихильний, Богдан Хмельницький, гетьман Білська Запорізького.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магистрату міста Львова віддати.

¹ Делегатами від Запорізького Білська були полковник — переказувальць Панау Тетер і мерторський Григорій Лисовський, кілька озарять та отомові.

1655, (жовтня 29) листювада 8. Тобір під Львовом. — Лист до гвардіана кляштора бернардинів у Сокалі про звільнення з полону ценціо

Wielebny w bogu miści ojcie gwardianie konwentu sokalskiego.

Posłańcy od w. wciów do nas zdrowo przyjachawszy, list nam oddali, z którego wyrozumieiliśmy o wszystkim, iż żądacie, żebyśmy waszych wypuścili. Tedy my zaraz na summienie wasze dulając wam, zaraz waszych wypuszczamy i zdrowo kazaliśmy onych odprowadzić aż do Sokala, tylko i w. w. zaraz naszych wszystkich kozaków, którzy tam są, żebyście wypuścili i żadnych mimo idących z chat kozaków nie gromili zni szarpali, gdyż i my was w całości chcąc zachować, żadnych wojsk naszych tam nie posyłałiśmy i pustoszyć nie kazali. A jeżeliby się co pokazało na waszych, żebyście mieli wypadając chaty gromić i kozaków łapać, tedy na potom nie miejcie żalu. Dla obrony, żeby miasta nie palono, uniwersał obrony posłałiśmy. Przy tem przyjaźni w. w. pilno polecamy się.

Dat w łaborze pod Lwowem, 8 9 bris, 1655.

Wieleb. waszej życzliwy przyjaciel i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, h. W. Zap.

На зворотні адреса: Wielebnemu w bogu jmści ojcu gwardianowi konwentu sokalskiego oddać.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Осолошань, № 2480, арк. 13—14. Оригінал.
Складено: Ф. Голібук, Хмельницький і сокальські бернардини, ЗНТШ, т. 71, стор. 162.

Переклад

Преподобний боґої м. отче гвардіане сокальського конвенту.

Посланці від в. м. до нас здоровими прибули і листи нам віддали, з якого ми дізналися про те, що ви бажаєте, щоб ми ваших людей випустили. Так ми зараз, довірившись вашому сумлінню, ваших людей випуścимо і покажемо відвѣсть і здоровими аж до Сокала, тільки щоб і ви зараз же всіх наших козаків, які у нас є, випуścили, і не трясали та кривдили тих, що повертаються з chat, бо і ми, боґоїмо, щоб ви залишилися живими, не поскаржили туди наших військ і не надукували на нас ненадти. А якщо винесеться рішення, що ви чати троньмаєте, козаків перескарюєте і хантїмете, тоді на нас не ображайтесь. При цьому щиро віддаємося приязні в. в.

Дано в таборі під Львовом, 8 листопада 1655 р.

Преподобно вашому приязний приятель і сłuжити рад, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Преподобному в боґу й. м. отцю гвардіану сокальського конвенту передати.

1655, (жовтня 29) листопада 8, Табір під Львовом. — Лист до шведського короля Карла Густава з приводу його перемоги у Польщі та з пропозицією продовжувати переговори

Serenissime, potentissime ac invictissime rex Suecorum, domine, domine nobis clementissime.

Summam percepimus laetitiam, dum tum ex litteris, tum etiam ex praesenti relatione internantii sacrae regiae maiestatis vestrae cognovimus, quod deus omnipotens tantum contra communem hostem nostrum iurgatus est sacrae r. maiestati v-rae successum, ut etiam eo profligato tum sedem regni Poloniae, quam alias multas civitates potestati sacrae regiae m. v-rae subdidit. Ubi et nos, ducti consilio illi-emi ac magnifici domini Hieronimi Radziejowski, in auxilium contra eundem hostem sacrae r. m. v-rae cum exercitu nostro accessimus, hic quoque divino numine obtema in hoste victoria et accepta magna parte regni, parum retro a Leopoli in Ukrainam cum copulis recedere concessimus, videntes deficientem militibus et equis victam. Nunc vero humillime s. r. m. vram impetramus, ut sacra regia maiestas vra nos in solida sua regia conservare velit clementia et internuntio suo (cui nos confidenter cretenus nonnulla sacrae regiae maiestati v-rae commisimus referre), indubiam praestare dignetur fidem. Modo autem ablegatum ulteriorem a sacra regia maiestate v-ra libenter expectantes, nosmet ipsos nec non obsequia nostra clementiae s. reg. maiestatis v-rae commendamus.

Dabantur in castris sub Leopoli, d. 8 9-bris 1655.

Sacrae regiae maiestatis v-rae faventissimus servus, Behdan Czmielicki, dux Cobor. Zaporoviensium mp.

На запоріччя відпека: Serenissimo, potentissimo ac invictissimo Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Gottorum Vandalorumque regi, magno principi Finlandiae, duci Esthoniae, Careliae, Bremae, Verfae, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Wandaliae, principi Rugiae, dno Ingriae et Wismniae necnon comiti Palatinatus Rheni, Bavariae, Iuliaci, Cluniae etc. Mentium duci etc, dno, dno nobis clementissimo.

Шведський державний архів, Стратігал.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Коллеція грант російських царів та універсали українських гетьманів, кв. 2, стр. 60, арк. 1—2. Фотокопія з оригівалу.
Опубліковано: Архів ЮЗР, ч. III, т. VI, стр. 92—93, № 31.

Переклад

Найсвітлей, наймогутнійшій і найпереможнійшій королю шведів, нині, нині очинишаний пане.

Ми пройшлися найвищою радістю, коли довідалися як з листів, так і з теперішнього повідомлення посланця вашої світлої королівської величності, що неможливо баг для вашої світлої королівської величності такої успіх у боротьбі проти нашого шкідливого ворога. Але після перемоги над ним віддав владі вашої світлої королівської величності стільки польського королівства і багату іншу міст. Ми жем, мучи за

порадою найсвітлішого і величезного пана Ієроніма Радзівіловського, перебути з нашим військом на відстою проти цього ж ворога вашої святої королівської величності. Після того, як ми з божою волею одержали перемогу над ворогом і завоювали велику частину королівства, ми вирішили відійти з військами трохи назад від Львова, на Україну, через постапу важкою для війська і коної. Тепер же найсвітліше просимо вашу святу королівську величність, щоб ваша свята королівська величність заслава зберігати до нас свою значиму королівську ласку і удостоїла безсумнівною довірою свого посланця (якому доручили донести вашій святої королівській величності предані справи усю). Тепер же, рано оміжкою іншого посла від вашої святої королівської величності, доручаємо нас синях і нашій послугі ласці вашої святої королівської величності.

Дано в таборі під Львовом, дня 8 листопада 1655.

Вашої святої королівської величності найвидавничої слуги, Богдан Хмельницький, гетьман Війска Запорізького, власною рукою.

На звороті адреса: Найсвітлішому, наймогутнішому і найвпереможнішому Князю Густаву, божою милістю королю шведів, готів і кондальів, великому князю Фінляндії, герцогу Естонії, Карелії, Ерені, Верди, Штеттину, Померанії, Кашубії і Векланії, князю Рурії, володареві Угтри і Вісмарії, а також графу-палатинові Рейну, Бранії, Полюку, Кілінії і ін., герцогу Гір і ін., власної, нашою величезною милістю пана.

№ 344

1655, листопада 26 (грудня 6). Павлоч. — Універсал про заборону козакам вимагати від киянських міщан підводу і данину

Богдан Хмельницький, гетьман з войском єго царского величества. Паном полковником, асаулдом, сотником, атаманом і всему товариству Войска єго царского величества Запорозького, старшини і чери, в тягнено за войском ідучим, яко і з войска назад поворочаючи, кожим і пішим, і на якої-колекк услужу нашої будучим, вшыляжко кидиши людем, і кождому, кому би тилко сее наше писанє показано било, доносим до відности, їж не подвокрот од маєстрату киевского доиди нас скарға, же так од посланцов наших, яко і од інших ровних наездов, велике пренагабаве і докуки ноносят, чоґо ми болш не зотчы слухат, оный маєстрат киевский і всїх месчан тамошних при ласци нашої захавашин, од вшыляжких непотребних датков і давания подвод увольник, сурово напаминяючи, аби се жаден з козаков товариства нашого і вшыляжко кондальшї людеѣ, за оказанием сего листу нашого, на поменених ани подвод, ани чобот і павчох і інших вимислов питягати не важи, і хочай би хто і з листом нашим на якої-колекк послужу нашої войскових мїлї сє знайдоват, теѣдї і той ни чоґо вимисляти і подвод жадици вятягати у поменених не мают, одно того пильноват, счо би му в листе нашоу било доложено і где инде, вихавашин є Киспа, на своїх конї, подвод упоминатє, кґди того потреба била. Которие би, без писаня нашого, з пїрвачами нахавашин, вимисли якие починат мїли і тому сурово-писаню нашоу были спротивними, теѣдї ми кождого такового, яко своєвольника, тому ж маєстратови киевскому, і до нас не отсылалоч, гроѣ

судят позводем, чего особливие пан полковник наш князский постередати мост, якобы онии ни од кого найменша кривда не дядлася, иначе же чинити.

Дат в Павлочи, новембра 26 року 1655.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Музей українського мистецтва у Львові, Оригінал.

Оубоховано: Листы 3Р, г. V, стр. 96, № 44.

П. Кавкази, Кавкази и Богдан Хмельницкий в их военных отношениях, «Кавказская старина», 1885, октябрь, стр. 77—78.

№ 345

1655, кінець листопада — початок грудня. — Лист до суратана
Мухамеда про дружбу

Hatalmas és nagyságotlatott főnök császár, kitől minden országok főinek, nekünk jól fővőbb urunk és nagyobb urunk, az mi urunkhoz nagy alázatossággal és éhízátunknak fő(d)hez lehajításával és fődhez megkerítésével az hatalmasságod böcsületes gradicsa előtt, mint igaz rabjai az kegyelmes istentől kérjük. Kérésünk pedig ez, hogy azt az állapattal való ötét sokáig fő esztendőkre terjessze (oltamazza)es minden ellenség ellen legyen győzedelmes és mindén ellenségét hozza felek állásával es minden hadaink az nagyságod kezéhez jűhessen az mennyi legyen ilyen részen, minden lelki szeretetből való szolgálatunkat annak fejlette nagyobb imádozásokat is tesszünk. Annakokéért az fő főnyer portától hozánk jött követ, Sahin aga ur az paroncsolat szerint, ez volt molatása mikoron ide jött ehhez az szolgálhoz, minket lakóhelyeinkben nem találván, mi mindenikünk azt mondók, hogy lengyel had jűne reánk és felkelvén, eleikben menendők voltunk és az lengyelek földén találkoztunk és az tatár had egy felől jűvén Krimből, az utak mind betétének; Sahin aga, ilyen formán lévén velünk meggyezni nem jűhetett. Másfelől az robajok reánk jűvén, azért mind azokért ő kegyelme Sachan aga az mi hatalmas és tiszteltett császáruinkhoz nem mehetett, hogy az követséget meggyje; mivel mi köztöttünk az utat betételtvén volt. Az lengyel hadat midén az tatárság elbontotta, sok értéket vetének az lengyelek váraitól, azután visszafordulván az tatár khán, közel Ilovobahoz ott főtünk szemben és majd veteközésben jűvén velünk es sok esküvésnek állat. Ezen ful főttünkig mind együtt vagyunk (egyét tartjuk) és vegetleg mind alyfjak legyünk; jól főljünk és állando hitűel csináljuk. Ezeket az esküvéséket Sachin aga előtt is csináltattanak, azért ezenül atyafiak legyünk, mint ennek előtte is és jól főljünk. Azonban hatalmas császáruink levelet is Sachin aga böcsülettel beadván, megfölmácsottattuk, azután mindnyájan egy szívvel lélekkel megértvén, közönségesen imádoztunk (az istennek) hogy sok napokig megtartsa. Az császár nagy kegyelmességének igen jól főltünk es az mi hatalmas urunknak tiszteltett kolcsjához ujalag minden

akarattunkból szolgáló lőtünk. Annakéért az mi császáruk urunkat kérjük és minden bocsálatos hadaink hogy ez levelünk menvén, az mint az ő nagysága császári akarolja leszen, parancsoljon ilyen formán, hogy az mely kölest és szólótt velünk, semmiképen meg ne rongsa hanem velek megtejesítetvén, barátságunk legyen állandó, semmi részt meg nem vértődjé, hogy immáron parancsolat legyen az mi császáruktól, mindnyájan jól hitűk; mivel mi itt hadul szolgáló lévén, első az kegyelmes istennek, az második az Krisztusnak, harmadik az boldog anyának az mi vallásunk szerint megeskettük és köteleztettük magunkat arra, hogy fölünk sem az tengeren és szárazon vagy az Dunán az hatalmas császáruk országára egy sarka sem menjen ki, hogy egy szemnyi való kárt ne legyenek. Azonkívül az doniai közalokhoz is csak azért irtunk levelet, hogy semmit se mozdítsanak avégre, hogy az mi urunknak kárt legyenek, csak egy sarkát ne bocsátsanak; az után ha mi parancsolatunkat nem fogadják, rosszat látnak és ellenségünkévé csináljuk. Az moldovaiak és havasalföldiek és magyarok részéről nekünk ezek azt mondták, hogy semmi kárt nekünk ne legyenek és mi jó szívet fogadtuk. Esmét mi hozzá íszteltelett urunkhoz teszünk bizonytságot, nekünk bizonytságot négy, hogy mi jól s csendességben fölünk, fölünk semmi károk nem leszen; de ha ők csendességben nem leszenek, és ha reánk valami kárt hoznak, leg is először nagyságod hatalmasságának adjuk értécre; az után az isten előtt is bizonytságot teszünk, hogy nem mi fölünk annak kezdeti; de ha ők valamit cselekesznek, nekik gerjesztnek.

Annakutána mi magunk minden hadával az mi földünkbe jöttünk és magunk hadunkat hazájokban bocsátottuk, Sahin agát akkor nem exedjálhattuk, az mint feljebb is ír(j)uk, és hogy fölünk is követet nem küldhettük (ez az oka); mivel tanácsosik velünk nem lévén mi magunktól (csak) nem lehetett. Azért minden főrendeknek megírtuk, hogy az nagyságod tiszteletes lábait megcsókolják. Annak felette mi most mindnyájan itt nem lehetvén, hogy követet bocsáthassuk, azért ne nehezeltetek, nálunk semmi hamisság nincsen; hitünk szerint igaz szolgáló vagyunk Ebbel véünk legyen megbocsátatva, ennek az szolgálóának valamiket irt, megfogadója leszen. Hasszám aga ő kegyelme nagyságodnak igaz és érdemes adója lévén, nagyságod ha mi jutalmát adja, érdemes ember, mert ő vele az hatalmas császár részéről ha mi igazságunk volt, megbeszéllették és az mit fog mondani elhígyjétek; hadainknak fő-fő rendei mind egy helyben gyűlvén és akkor ha tanács leszen, hasznos leszen Hatalmas és tiszteltettek császáruk eten szolgálója ne legyik feledekenységben, hanem mi is hívei legyünk. Az kegyelmes isten urunknak adjon egészséget. 1655 őszelet irtatott levél octobris die 24¹.

Az hatalmas császárukunk igaz híve, Bogdan Chmielnicki, az sárگا nád hadának betmanja.

Угорський державний архів, Переяслав.
Оублюковано: Меморіала Гугр., т. 23, стор. 254—257.

¹ Дата помилкова. За змісту видно, що лист написаний після повернення Богдана Хмельницького із полону під Ляляе, тобто не раніше кінця листопада 1655 р.

Переклад

Найнесучий і найнесійший туркманів сунтане, якого боїться всі держави, ниш даскай і віскай господарю, з великою повагою ставляючись до землі переш соймаи зримои теймі і молвою за тебе милостивого господа бога як вірні раба твої, щоб зберіг бог життя твоє на долі роки в доброму здоров'ї і допоміг одарити перемою над усіма ворогами теймію і склотив голову їх до вір твоя, і усі ніші айбана, сідкай нас с, служачи твоєї милості будучи, про це ми від серця твого, з любов'ю бою молвою.

За наказом святишої Порти гравіза до нас посла Шагір-ата і тут залишився через те, що не знайшов нас на місці, ми усі пошкодили, ми польські війська вступили проти нас, тому і ми вийшли йому зустрічі. Зустрілися з ним на великій землі, а з Криму прийшли татари і шокки усі закрили. Ось чому і Шагір-ата не міг з нами зустрітися. З другого боку на нас напали ногайці, і саме через це його військ Шагір-ата не міг з нами зустрітися до нішого війською і сплясно сунтане, щоб про це події розповісти, бо війська ми могли брало змерти. Татари найбільше від нас і багато сквару заповнює у польських землях; коли татарський хан повертався, ми зустрілися з ним недалеко від Львова, багато сперталася, але замічави клетина. Того до самої смерті братани постаченням, будемо мирно жити і у війноті поклялися напав. Такі клетива ми приймали і перед Шагір-атого і тепер званих братани будемо як і раніше, і мирно будемо жити.

Шагір-ата передав нам лист від нішого воювального сунтана, ми цього листа прочитали і від серця твого милостиво господарю бою, щоб зберігав чиста зашто військо господарю на долі роки. Ми дуже раді були великою милості сунтана і йому будемо вірно служити нашому могутньому господарю. У цьому листі ми з усім військом просимо нашого великого господаря сунтана, якого і милостивий сунтане цього бажав, істай кахкал, щоб не порушувало змова, що з нами склони, і зберігав добрі відносини і між їх не порушувало. Усі ми віримо, що сунтане миш дить такої кахкал. Ми і військо наше — слуги милостивого бога, хресту і божий матері поклялися вірно шанувати, що від нас зі по землі, зі по Дунаї, зі по перю зі сідка чакла не відка на землі нашого могутнього сунтана і нікого війська не буде значно. Також до досколых воляючі на писали листа, щоб вони ніколи ніколи не зробили нашому господарю, щоб зі сідка чайво не покляли. Якщо вони не послушать наших наказів, то певно буде їм, ми станемо їх ворогами.

Молдавани, хочеш та утреті зберігати ніколи ніколи не робити, і ми від серця цілком радімо. Знову обіцяємо нашому великому господарю, істай кахкал миш дить, що ми будемо мирно жити і від нас нікого листа не буде, але якщо вони не заспокояться і нам яких лиха зробити, ми будемо скривитися твоєї світлої милості, перш перед богом поклянемся, що не ми почали, і якщо вони почнуть, який самі на себе наклеють гнів сунтана.

Після цього ми з усім військом повернулися на свою землю і військо розпустили по домах. Шагір-ату твої ми не могли відправити в дорогу і від себе послали не послано, бо радничий кахкал не було між з нами.

Усіх наших старших написали, щоб у ноги кланялися твоїй милості. Не тільки, що ми не могли усі зібратися, щоб вислати посла, нішого злого миру з нікого бою ніколи, ми тебе вірні слуги і цілком промову зробив, а писали, що там писав, ма, як вірні слуги, виконемо. Його милість Гасан-ата є вірний слуга твоєї милості, і він заслуговує твоїх нагород. З ним ми мали нараду, вислали його і довіряє йому. Коли зберуться інші старші і склотиво нараду, тоді викладемо посла.

Висланий і великоможний сунтане, не забувай час, слуги своєї і приклянься.

Хай милостивий бог зберігав здоров'я нашому господарю.

Цей лист написаний 1600 р. жовтня 28.

Вірний слуга великого сунтана, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

1656

1716

№ 346

1656, січня (1) 11. Чигирин. — Лист до Ієроніма Рабдейовського, колишнього коронного підканцлера, з пропозицією зустрітися для переговорів

Jaśniewielmożny mści panie podkanclerzy koronny, mój mści panie i przyjacielu.

Wielec to nam i wszystkimu Wojsku naszemu Zaporoskiemu uciechno, że wm. nasz mści pan z obu stron milego i statecznego pokoju życysz, czego i my także życzymy, daj boże, aby i dalsze czasy p. bóg wm. naszego miłościwego pana szczęśliwymi progresami pomnażał. A że wm. mści pan oznajmujesz nam o przyjeździe swoim do nas, że latygi wojenne teraz tej drogi i przyjazdu do nas dla wszelakiej umowy i potrzeb obopólnych zabronili, uważamy my to, bo i my sami po tych transakcjach wojennych pokój stateczny z chanem jego mścią krymskim i ze wszystkimi ordami uczyniwszy, dla odpocznienia z wojskami ku Ukrainie poszliczym i teraz w Czełhrynie zostajemy, bo trudnośmy mieli dotychczas z wojskiem tak daleko zostawać, dla samej zimy, jako i innych laty i trudności. Oczekiwamy tedy my na szczęśliwy przyjazd wm. m. pana, tylko i drugi raz, jeżeliby można, racz nam wm. m. p. oznajmić, jak prędko do nas jachać raczysz i gdziebyś wm. m. pan, na którym miejscu i w jaki dzień życzył z nami widzieć się i o wszystkim rozmówić i postanowić, cokolwiek potrzebnego. A że w. m. m. p. życysz sobie, żeby tam gdzie na Wołyniu o tym traktować, tedy to trudna bardzo tak daleko wojska pod ten czas zimy zatłukać, bo o żywność wszelaką trudno, gdyż wojska nasze i cudzoziemskie, tatarskie tu żywność wszelaką wypaśli; gdy leży już wm. m. pan zechcesz przyjeżdżać, ku Ukrainie wm. m. p. przyjeżdżaj. Tu z sobą widziawszy się, o wszystkim statecznie postanowimy, żeby na połomne czasy dobrze było i aby imię wm. m. p. i nasze u postronnych monarch i panów słygnęło i dobrze miano było; i o to się pilno staramy, aby z postronnymi monarchami i panami pokój mieliśmy, i mamy na-

даючи в бегу, że добре wszystko będzie za pomocą jego. O innych rzeczach potrzebnych, nie bawiąc w m. m. p. pisaniem, usłną mówę p. Sebestyanowiczowi, który nam listy od p. Zajęca oddał, zcielichmy, bo pan Zajęc dla niesposobności zdrowia i choroby, którą był od boga nawidzimy, nie mógł u nas być, przesłał te listy przez Sebestyanowicza, szwagra swego; cokolwiek tedy będzie miał od nas złeconego ten Sebestyanowicz, rozumiemy, że to wszystko opowie p. Zajęcowi, a pan Zajęc w m. m. panu. A my na ten czas lasce i przyjaźni w m. m. pana pilno polecamy się. Dat z Czehyrna, 11 ianuarii o-o 1656.

W m. m. m. pana cale życzyliw przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman wiel. Wojsk Zaporoskich.

Advers: Jaśniwielmożnemu a mnie wielce miściwemu panu i przyjacielowi je, miści panu Hieronimowi Radziejowskiemu, podkanclerzemu kręetnemu do rąk je, miści oddać.

Библиотека Краковская в Варшаве, рук. 4023, № 13, Описаво.
Сфубліковано: Помістками, т. III, видаю III, стор. 128—133, № 30.
Пам'ятки, вид. 2. в дорозованенку, т. III, стор. 291—295, № 37.

Переказ

Ясновельможний милостивий пане хороний підканцлер, милостивий пані і примо.

Дуже радіємо з усім яшном Військом Запоріським, що ваша милість вам милостий пані бажав дає, щоб сторін бажаного і прийшло вам, щоб і ми бажали. Дай боже, щоб і віддай господи бог якоже милостий устак в м. м. бажаво милостивого ява. П. м. пан відомома нас, що вононі кломоти не дозволяють тоби твар прийдати до нас для перетвореня про утуду і свідалі справ. Ми не розуміємо, бо і самі отаво вононі діл, укалішо стівані мир з його милости армієюми лавні і з усіма ордами, відправились для відпочинку з військом на Україну, і тепер вельможні в Чигирин, бо важко нам було до цього часу з військом далеко зупинити на землімо через інші труднощі і турботи. Отже, чекано на відданій прїїд в м. м. пані цього разу, якщо можна буде, зисдемо нас, в м. м. п. обиданого, в споро вкочити до нас приїзти і вказ, на який місяць, в який день в м. м. бажави бачитися з нами, поговорити про все і вкочити певні рішєня. А щодо того, що в м. м. п. бажави десь на Волни про все перетворити, то вкази вернути вказку в ліну длаку перугу і мучити військом, бо тут погане з харчави, інші війська з чужими, татарськи, відбавили тут усі харчі. Яшмо в м. м. в. сичени приїзди, дивидидид, в м. м. в. на Україну. Тут вельможні, ми веріємо все остережи, щоб було добре на майбутні часи і щоб іти в м. м. п. і шити було в пошні і вказавши з старини жовирні і кайи, бо ми дуже підкуємося про те, щоб жита в м. м. з старини мориан і панями. І маємо надію в бою, що все буде добре з його милости. Що ж до інших важликих справ, не згадуємо в м. м. п. листам, ми доручили усю рішєність про все пану Сеbestyanowiczowi, який нам передав листи від pana Zajęca. Бо пан Zajęc через хворобу, яку послал йому бог, не міг у нас бути, а йому передав листи через Sebestyanowicza, свого шурма, який, як ми розуміємо, вашо буде мата доручити від нас, то кочіть про це пану Zajęcowi, і пан Zajęc в м. м. паном. А там чого не вкази і прїїзель в м. м. п. пан, шитро віддасмося.

Дано в Чигирині, 11 січня 1656 року.
В. м. м. пану, у всімю прихильній прїїтель і слуга, Богдан Хмельницький,
підмаю вел. Війска Запоріського.

Advers: Ясновельможному і вононі вельможному паномі і прїїтвомі, його милости пану Hieronimowi Radziejowskiemu, хоронему підканцлеру, перекази до рук його милости.

1656, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням дати наказ рильському шафару і буднику Степану Григор'єву про повернення конотопським купцям насильно взятих у них грошей і товарів

Божією милостию великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичу, вса Великия і Малыя і Бѣлыя Росія самодержцу [п. т.] і государю і обладателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли внико челом бьем.

Бьют челом тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству Тимош Иванов и Самойло Яковлев с товарищи, человека семь, мешаве конотопские, подданные твоего царского величества, из шафара и будника твоего царского величества старшого уезду Рильского, что когда они по извычаю своему купецкому с розными товари купецкими ездилн по розным городом твоего царского величества для продалання их, яко люди убогие, а продалиши все свои товары, назад уже до домов своих поворотились, тогда в дороге под Рильском помянуемый Стефан Григор'єв, шафар и будник твоего царского величества, взяв тех купцов на ноч, ночью способом разбил, имянно денег пятсот рублей взял и иныя все их животы от мала до велика побрал, самих вязал и мало к смерти не прировадил. В которой справе, когда те купцы, коли у воеводы твоего царского величества рильского управы просили, тогда справедливости жадные чинити не хотел; зачем, видячи мы то, что те купцы всякою мерою справедливости позыскати не могут, бьем челом тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, милостию просячи, чтобы за поведением твоего царского величества те купцы при своих всех убытках целы пребывали, и тот шафар те деньги и все животы их тем купцом от мала до велика поворотал, что тот шафар и будник твоего царского величества Стефан Григор'єв для того до Москвы ехал, что на него тут в Рильску справедливости не увидино. Те все купцы, человека сем, все не едучи для убожества своего, трех от себе до твоего царского величества выправили и те пространце о своих нуждах твоему царскому величеству оповедат, у которых твое царское величество милостию выслушав, изволь, не задержав, отпустить, униженно просим. При том ванжайшие услуги наши отдаде, яко прилежно маестату твоего царского величества.

Писан в Чигирине, дня 1-го геняря году 1656¹.

Твоему царскому величеству желательные подданние и ванжайшие услуги Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Рязрядной приказ, Приказной стіл, стовп. 209, арк. 20–23. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал во року

¹ У перекладі дописані слова: А под тем притиснє.

Автогетман Богдан Хмельницький в написанні по 164-м році, февраль, в 5 день.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 15556—15556. Копія з перекладу.

№ 348

1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про дозвіл Київському Братському монастирю ситити мед

Богдан Хмельницький, гетьман з Воїском его царского величества Запорозьким.

Отнаймуем сим писанем нашим всім вобец і кождому зособна, кому о том відат належат і сей наш універ[сал] показави бувет, вше-лякоє кондиції людем, їм видчеши ми монастир Братський Київський через тие заверуки воєнние зрустували і зубожали, на которой слави паміти Сагайдачний накладал, а зоточи то міт, аби і тепер якийсь поратунск могл быт, позволимьмо братіи для пожитку якогоякоє мед ситити, в чом так арендарі замощим, яко і жаден аби перешкодою не були і того не зберовка, сурово росказуем.

Дата з Чигирина, дня 9 генваря 1656 р.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: На ситинє меду універсал до его милости пана гетьмана Богдана Хмельницького, 1656.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 594. Оригінал.

№ 349

1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про надання сіл Ксавері, Мухойди, Плесецьке, Чорногородка, Сарновичі, Обиходи і Базар Київському Братському монастирю

Богдан Хмельницький, гетьман з Воїском его царского величества Запорозьким.

Всім вобец і кождому зособна, кому би о том відати належало, мезвите паном полковником, асулом, атаманом і всімуну товариству Воїск его царского величества Запорозьких, также вшелякоє кондиції людем, кому би только сеє назве писанє показано було, доносим до відомости, їм видчеши ми монастир Братський Київський при недостатку, потребуєчи от нас, поратунку, в котором шоденне за нас і все Воїско Запорозькоє отдається і хвала Божія, пустимьмо на живєнне і на во-

¹ У копії: отдаєт все.

ратунок церкви божої братії монастиря именованого Братского Киевского Ксаверов, що вкєнд Єлец держал, і на Поліско маютью. Мухомєд, также і села под Фастовом єзуїтские, которіє перед тим єзуїти держали, то єсть Плисецкое, Черногородку, Саровичи, Обход. і Базар зо всіма позитками, ставами, млинами, сєножатми і інічим єнералітер доходами і принадлежностями, так як і перед тим подданіє повинности звикли били отбувати, хочєчи мїти, аби і тепєр не іначєй вєлєбному а богу отцу Лазарєви Барановичєви, ректору монастиря Братского Киевского і всеї братії того ж монастиря, алобо кого там зощєт з слуг монастирских, кром жалюого спротивленія се і всїх, оєроч козакєв, которіє звикє до вєйска колїть звикли, туєу ж повинність і послушєнствє отдавали. А єжели би хто, поважачи легчє сеї наш універсал, послушним бєть не хотїа і подданства не отдавал, такоєв ми от отца ректора і братії помененного монастиря зосланим сурєво карать позволамє, а ініших і бунти виняючих і полковниковї нашєму кєвєскому, би і на горло карал расказуєм, не чинєчи іначєй.

Дан з Чигирина, дня 9 генваря, 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірнє Київського університету, № 231 (91), т. I, арк. 74—74 зв. Коєля.

Архив Ленинградского отделения Института истории Академии наук Советов РСР, Коллекция актов Киевской казенной палаты, № 19. Копія, з датою 9 (19) січня 1657 р.

Опубліковано: Акти ЗР, т. V, стор. 96—97, № 45.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. II, стор. 448—449, № 23.

№ 350

1656, січня 9 (19), Чигирин. — Універсал про заборону чинити брєдь-які утиски і кривди нїжнєским міщанам

Богдан Хмельницький, гєтман з Войском єго царского велїчества Запорожским.

Всіи вєсєч і кождому зєсобна, кому о том вїдати буєдєт належал, мєновитє панєм полковником, аєаулуєм, сотником, атаманєм і вєсєму товариству, старшинї і черєв, козакєм Войска єго царского велїчества Запорожского, так теж вєсєджим і на якєй-колекєв услужє нашєй войсковєй буєдучим і од нас висланим, до вїдомости доносим, їж ми, вїзвєши мїсто Нїжнїє под оборону і протєкцію нашу, сурєво напомиєнєи, аєи жалєд так з вислєков в якєй-колекєв потрєбї там од нас зосланиї, чо теж і мимєєжджих кривди і утїєжєня панєм мєщанєм нїжнєским не чєнили і вимєшєлєв жадних не вимєшєляли, коєуєков, чоєут, шлєкуєв і рукаєвиє не брали, самї теж жєби по краєх шєрпатї не каєзали, і жалє-

¹ У копїї: смє.

ноє речи найменше в соніх не витігали, але так якби за оказаннем сего универсалу нашого і ведлуг давних прав і привилеок од кородей іт м. їм наданих, спокойне од шведьких вимислов і тяжаров заставали; то теж вражаємо, доко аби з міста ніхто брати з висланих і янко-колек людей не вилізши. А если би хто-колек, повлажючи собі дегте тот наш универсал, поменним паном мешаном ніжнєским від кринду нуюю чинити, що-колек вимисляти і шарпати, то кожний таковий од нас за найвишою скаргою срокто без одлугу на горле караний будет, не чиничи іначей.

Дат з Чигирна, дня 9 генваря, року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Оборонний универсал паном мешаном ніжнєским паном Богданом Хмельницького.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР. Колекція Лихачова М. П., стр. 0326, арх. 12. Оригінал.

№ 351

1656, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Лист до кримського саятана-каліи про перекар'я і повернення полонених

Jaśniewiełmożny mci panie sołtan galga, nasz wielce mci panie i przyjacielu.

Zdrowia dobrego i pomyślnych pociech życzymy waszej sołtanińskiej mci. Wiadomo to jest samemu wni. m. p., jak my nie tylko teraz, ale i przedtym przyiędзі naszej cale dotrzyмуwaliśmy, jako і teraz poprzyięglaszу змови на братерство, теј приięglaszу нашей cale dotrzyмуwamy і по таз наслєдуючы вєчєрєне dotrzyмуwacь бєдє. І зараз поручєношы Улрагє¹, на Запороже, на Кодакі і wszęgdzє rozpisaliśmy униwersaly nasze, aby wiedząc о poprzyięglіonym braterstwie, nasi najmniejszej przyczyny nie dawali і submityjemy się z tym, że z naszej strony przyczyna nie będzіє дана. Tylko [z] strony swojej wmc моі mci panowie raczcie pilnie przestrzegacь, aby najmniejsza przyczyna до розєwania braterstwa nie была дана, особлиwie Nahaјców, którzy zawsze zwyкли przyczyny dawacь, raczcie wni. mm. pp. w powścigłowości miec. І то теј wni. naszemu mcmu paru oznajmujemy, że і teraz, gdy chan jmc nazad z wojskami powracał, Tatarowie upadłszy w pułk Braclawski, miasta porabowali, ludzi w niewoлю zabrali і сіла sekodь uczynili. Co samemu wni. mm. panu на rozządєk dajemy, jeśli то rzecz słuszna. Tych zaś Tatarów wszystkich, co tu на Ukraїnie w pojmaniu byli, w купє спроводzacь karaliśmy, а зараз, nic nie бwіjacь, wszyscy uwolnєни бєдє. Zaczym і wmc mm. panowie kozaków wszystkich, którzy tam zimą, jako і przez tę wojnę, w niewoлю zabrani są, raczcie z strony swojej на волю пуścicь і зараз uwolnicь wzajem і зараз

¹ В оригіналі, мабуть, було повчєношы на Україну.

Nahajcom czynić, żeby kozaków nie brali; bo oni to zwykli czynić. Posy-
lamy tedy do chana imci i wciów mm. panów posłańców naszych przy
posłańcach wm. mm. panów. Ciż posłańcy nasi o wszystkim szczerzej wm.
mm. panam opowiedzą, których łaskawie wysłuchawszy, raczcie być przy-
czynnym do chana imci, aby ich, nic nie bawiąc, do nas odprawował.
Przytym powołne służby nasze oddajemy.

[Z Czerehyta, 22 ianuaril 1656]¹.

Zyczliwy sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporozkich.

*Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, Ф. Османський,
№ 227, арк. 11, Київ; з загальної копії «Копія листа од Хмельницького до сотня
галги, з Черехута, 22 іануарі 1656 писаного».*

Переклад

Ясновельможний милостивий пане салтан-каган, наш великий милостивий пане
і грановано.

Бажаємо вашій салтанській милості доброго здоров'я і успіхів. Вашій милості
милостивому пану відомо, що ми не тільки тепер, але й раніше цілком додержува-
лися вашій присязі, і тепер знову, данши присягу братерства, цілком додержуємося
тій присязі і наші накази додержуватимуться її навіки. І тепер, повернувшись на
Україну — на Запоріжжя, на Кодак, ми скрізь розіслали універсали, щоб коші люди,
знаючи про те, що ми дали присягу братерства, не давали найменшого привиду для
порушення її, і заповідамо, що з нашого боку привід не буде даний. Тільки повинні
вої милості панове, зі свого боку звольте тільки перестерігти, щоб не був даний
ніякешний привід до розриву братерства. Особливо попередьте козацтво, які завжди
завжди давати привід, і звольте, а м. м. п., примати їх у узді. Також в. м. п. пану
заповідамо, що і тепер, коли хан й. м. повертався назад з військами, татари, записані
на Брандербургський полк, пограбували міста, забрали в неволю людей і зорядили ба-
гато шлюди. Розсудьте самі, в. м. пан, чи це справедливо. А які тих татар, що були
тут, на Україні, в полоні, ми наказали зібрати в один гурт і зараз, негайно вони всі
будуть звільнені. Після чого і ви, в. м. м. панове, зі свого боку звольте взаємо
випустити на волю, зараз же звільнити всіх козаків, які тим козку і протисті свої
підки були взяті в неволю, і зборонити негайно брати козаків, бо вони знову не
чинять. Пославши до хана й. м. та в. м. м. панів разом з послами в. м. м. п.
наших посланців. Ці ж ваші посланці докладніше розкажуть про все в. м. м. п.
панові. Вислухавши їх ласкаво, звольте просити хана й. м., щоб він негайно відправив
їх до нас. При цьому віддаємо вашій покірній присязі.

[З Чигириня, 22 січня 1656].

Звичайний слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війска Запорізького.

№ 352

1656, січня 29 (жовтого 8). Чигирин. — Універсал про призна-
чення Івана Нечая полковником у Білу Русь

Богдан Хмельницький, гетьман з Війска его царського величества
Запорізького.

Ознаймуєм тим писаням нашим кожлому, кому би тільки того по-
треба було вєдати, паном полковником, сотником, осавулом, атаманом

¹ Дата додана з заголовка копії.

і всему товариству Войска его царского величества Запорозкого, старшине, черни, а особливе сотником і козаком на Білоу Русі знайдучи-се, і ратни також его царского величества шведского кондиці людем, як видячи ми пана Івана Нечая нам і всему Войску нашему его царского величества Запорозкому змечиного і з дияка ринських взятого, от боку нашого жилим на поселовиштво в Білоу Русі, до Могилеві, Чаускі, Ново-Білово і Гомлі, і інших мест і местечек і сіл, там се знайдучи, аби там zostали на пограничу, постерегаи, якобы той полк видле был злований для дальшого послуги его цар. величества, также нам і всему Войску его цар. величества Запорозкому напротико роних неприятелей, который без перешкоди шведские тим полком мает спривати і от неприятелей пилно се стережи, якобы с похвалою Войска его царского величества Запорозкого найленей могли бити. Тому пану Іванови Нечаяви, полковникови нашему белорускому, позволимсє кождо-го з козаків, там zostаючих, добром милувати, а злом карати, а хто би, за сказанем того универсалу нашего, был спречней і в том полков-ниче важилсє чинит якую найменьшу кривду і перешкоду перече-ному пану Нечаяви, то ми кождого такового, за взятєм ведомости строгаго без фойги на горле карати будем, не чинечи іначей.

Дат з Чигирина, януарія дня 29, року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

ЦПАДА, ф. Польський правак, Малоросійські справи, стр. 67, арк. 1.

Копія

Опубліковано: И. М. Комаров, Документи эпохи Богдана Хмельницкого 1656 в 1657 гг. «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России», вып. I, стр. 28—29. З помилковою датою 26 січня.

№ 353

1656, січня 31 (лютого 10). Чигирин. — Лист до кримського хана Махмет-Гірей про польське посольство у Крим та про повернення полонених

Najjaśniejszy męciwu caru krymski, nasz wielce mi ci pamie.

Dobrego zdrowia i szczęśliwego panowania waszej carskiej mci życzytu i poklon oddajemy. Wyrozumielismy z pisania waszej carskiej mci, tak też z Techtamy[sz] agi, posłańca waszej carskiej mci, o czym posłowie pōsly do waszej carskiej mci przyehodzili, abyś wasza carska mē ratunku przeciwko Szwedom dał, o tym i do nas posłów swych przysylaj, prosząc o ratunek. My odpisali do nich, że trudno mamy posłów dawac. gdyż sąci poprzyjętomych i słusznych jeszcze z nami nie postanowili; do tego to widzimy, że siła panów polskich po różnych miejscach rozjechało się i różność między nimi wielka. Jeszcze na lepszą wiadomość oczekiwamy i posłów bez rady wojskowej dać nie obiecujemy, o które rzeczy ustnie

Techtamisz adze mowić zleciłimy, żeby przed carską mcią o wszystkim opowiedział. Tylko prosimy waszej carskiej mci, jeżeliby z całym Polacy do waszej carskiej mci przysłać mieli, racz nas uwiadomiać we wszystkim. Strony...¹ lubo to jeszcze przed przysięgą cokolwiek wzięli, jednak dosyć czyniąc poprzyścione braterstwa, z strony naszej wszędzie rozestaliśmy, aby zwiedzone do kupy i, cokolwiek będzie, wszystko wrócić obiecujemy. Także i więzienie wszystkie z strony naszej, które tylko przez wojnę zebrane, według mowy naszej wypuscimy. Gdzie i wasza carska mć tych wszystkich kozaków naszych, które tylko przez terażniejszą wojnę w niewolę popadło, racz rozkazać uwolnić. Prosimy waszej carskiej mci, abyś nas wasza carska mć we wszystkim uwiadomiała, a my wzajem przez częstych posłańców naszych, co się kolwiek u nas dzieć będzie, waszej carskiej mci oznajmować nie omisszamy. Co wszystko, jako widzimy, wiosna pokaże. Jeżeliby też mieli jacy nieprzyjaciele co przeciwnego waszej carskiej mci o nas mówić i opacznie udawać, wasza carska mć nie wierz i my ni w czym wierzyć nie będziemy. Lecz tak w miłości z sobą żyjmy, żeby postromni nieprzyjaciele z braterstwa naszego smętili się. Ze szczeroci pisanja naszego o wszystkim z Tochtamisz agg mówiliśmy, kłódy w, carskiej mci ustnie opowie. Przy tym zalecamy powolne służby nasze jako najpilniej łasce waszej carskiej mci, naszego mcego pana.

[Z Czehryna, 31 ianuaru 1656]².

Waszej carskiej mci we wszystkim życzliwi przyjaciele i służby, Bohdan Chmielnicki, h. z.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Остапівцян, № 227, арк. 10—30 зв. Київ, з заголовком: «Копія листа од легата до бана кримського, з Czehryna 31 ianuaru 1656».

Переклад

Найкращий милостивий кримський царю, наш великий милостивий пане.

Бажаємо вашій царській милості доброго здоров'я і щасливого правління і відданю вашій милості. З листа вашої царської милості, з тижня з роковини Тохтамыш, пославши вашої царської милості, ми зрозуміли, для чого приходила до вашої царської милості польські послы. Вони хотіли, щоб ваша царська милість дала їм допомогу проти татарів. Вони й до нас приклякали своїх послів, просячи порятунку. Ми відповіли їм, що важко дати допомогу, бо вони ще не уклали з вами ніякого спокійної угоди, крім того, бачимо, що багато польських панів роз'їхалося по різних місцях і велика між ними ворожнеча настала. Чекано ще кращої візності і не обіцямо без відпущеної ради дати допомогу, про що ми доручили Тохтамышу узяти розмовити вашій царській милості. Також просимо вашу царську милість, якщо послы з чим приклякали людей до вашої царської милості, зовсім нас про не повідомляти. Що ж до вашої милості, то навіть те, що заступило нас перед престою, згідно з підтвердженням правого братерства, ми з свого боку розкладали по всіх усядах посланців з наказом, щоб було зведено до купи, і все, щоб не було обіцяно повернути. Обіцяємо також з свого боку усіх в'язнів, які були захоплені кримським військом, згідно з вашою допомогою, відпустити. То і ваша царська милість згодилася дати наказ про звільнення усіх тих наших в'язнів, які потрапили в полон

¹ У копії, мабуть, перетруєно слово «обуветы».

² Дата доповнена в заголовку копії.

цього протестом своєї волі. Просимо вашої царської милости, щоб ваша царська милость пошлюдила нас про все, а ми повинні, якщо у нас що-небудь діятиметься, неодмінно пошлюдивши вашу царську милость через наших членів посольств. А ми, як бачимо, поклаже веси. Якщо також який вероги говоримуть про нас позово вашої царської милости і зневаго нас зображуватимуть, не ми їх, ваша царська милость, і ми нікому не зрадитимемо. А якщо жовнио з любові, щоб сторонами вероги намушувало наше братерство. Завжди ми на цярстві якого повсюди, ми повертамо про все з Тугаиного-ного, який усю ретельність вашої царської милости. При цьому найвідомішче віддано наш стараний послуги на ласку вашої царської милости, якого милостивого бога.

[І Чигирин, 31 січня 1666].

Вашої царської милости добронічний приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман запорізький.

№ 354

1656, лютого 9 (19), Чигирин. — Лист до князя Трансильванії
Юрія Ракоці про відправлення посольств

Serenissime princeps Transylvaniae, amice nobis observandissime.
Quodcumque exhibitor litterarum praesentium, nobilis Stephanus Luths, nuntius a celsitudine vestra missus, in mandatis perferenda nobis default, ea omnia peroptime consideravimus et bene perpendimus, verisque eius indubiam adhibuimus fidem. Amicitiam christianam, more christianorum verorum servare et celsitudinem vestram debito honore prosequi atque observare sumus parati. Modo summis detenti sumus occupationibus, non expeditimus legatos nostros, tamen quamprimum fuerimus liberiores, festinabimus expedire illos ad vestram celsitudinem et de omnibus, quae videbimus necessaria statuenda, per illos commitemus. Reliquum est, ut celsitudine vestra diu felicissime valeat, optamus.

Datum Czehirini, februarii die 9 1656.

Celsitudini vestrae amicus benevolus, ad obsequia paratus servus,
Bodan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Adreca: Serenissimo Georgio Rakoczy, principi Transylvaniae, partem regni Hungariae domino et Siculorum comiti, domino et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів, Ортогана.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колегіум грамот російських царів та українських українських гетьманів, оп. 2, стр. 17, арк. 1—2. Фотоміксія з оригіналу.
Слубоваксько: Мемуари Гунг., т. 28, стор. 313, № 182.

Переклад

Найсвітлей князю Трансильванії, наш величозначний друже.

Те, що переддані теперішнього листа, шалетний Стефан Лех, посол від вашої милости, передає нам за дозвученням. — все це ми докладно розглянули, добре помітали і ділаємо безумному шуру його слова. Ми тутешні зберіаємо християнську дружбу значущі скрапайші християни і з поважкою часто зустрічаємо і шануємо вашу високість. Тепер ми, зайняті важливими справами, не вигадали відати посла, але як тільки будемо вільні, поспішимо відати їх до вашої високости і переслати

черо ми то, що будемо вважати необхідним для зваріння всіх справ, награвіції
бажано, щоб вище писався жила у здоров'ї його і надісланню.

Дано в Чигирині, дня 9 лютого 1656.

Правильний друг вашої милости, готовий до послуг слуга, Богдан Хмельницький,
гетьман Війска Запорозького.

Адреса: Найквітшому Юрію Ракці, козаків Трансильванії, півної частини Угор-
ського королівства і графові секлеріс, півної і південної великопольської дружині

№ 355

1656, лютого 10 (20). Чигирин. — Універсал про надання
Густинському монастирю ступного кола у Валківському млині

Богдан Хмельницький, гетьман з Війском его царского величества
Запорозьким.

Ознаймуем тим нашим писанем всім лобец і кождому зособи, так
старшині і черни Війска Запорозького, яко і посполитим шведькоє
кондиції людем, кому тудко показаво будет, іж ми видечи зубожноє
немалое монастиря Густинского, теди на виживене братні пустились
коло ступное у Валках, до їх же млина належаче, до чого сотник,
атаман і арешдари тамошние втручате не повинни і жадное переходи
і кринди їм аби не чинено, сурово приказуем, так яко би найспокойней
помениче братия монастиря Густинского того кола ступного заживали;
а хто би миме волю нашу і сей виразний універсал братні поменичей
в том колі ступном, так с козаков, яко і арешдаров тамошних, кринду
найменьшю чинил албо їм того, що ми надали, зборонял, таковий кожд
ий за найменшою скаргою срого без одпущу караній будет, іначей
не чинечи.

Дат в Чигирині, 10 февраля 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Універсал на коло ступное в Валках отном Густинским
от его милости пана гетьмана 10 февраля 1656 году.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Густинський монастир, оп. 1, спр. 10, арк. 1
оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
I, № 57679, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 159. Київ.

№ 356

1656, березня 2 (12). Чигирин. — Універсал про дозвіл Київ-
ському Пустинному Микільському монастирю побудувати
млин у селі Савин

Богдан Хмельницький, гетьман з Війском его цар. вел. Запорозьким.
Ознаймуем тим писанем нашим кождому, кому того потреба будет
відати, мововите паву полковникови, сотником, атаманом і всей черни,

мошком Войска его царского вел. Запорожского, до полку Каневского
названием, і авелякю кондиціі людем, кому только сее наше писане
сказано будет, як позволимисю на пробу в бога велебного отца Іоан-
нестія Крисла, ігумена монастира святого отца Никоді Пустынного
і всей братіі, чернцов того ж монастира, млин¹ для поратунку мона-
старского на рещі Росі в державі того ж менаваного монастира в селі
Совані поставити, с чого аби могли вижовкне собі мліи. Сурово прето
аркадуемо, аби оним в будованю того млина² жадно перешкоди і пе-
ревагабана чинити ніхто не важился і не вкобонял, также і до покая-
нн аби не втручался под строгим войсковим каранем, шо не иначе
аби неслуг воли Нашеє было.

Лист в Чигирин, дня 2 марта 1656.

Богдан Хмельницкий, гукца цілсена.

На мороті: На фундоване улино свянских, лист од пана Ердяка
Хмельницкого монастирени Свято-Николскому Пустынно-Кнвскому дав.

Державній історичній музеї у Львові. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Ру-
кописи Київської духовної академії, № 219 (Р 62), ар. 16—17. Київ.

№ 357

1656, березня 7 (17). Чигирин. — Лист до Яна Казимира
відносно надання йому військової допомоги

See-me ac potent-me rex etc.

Litterae m-tis v-rae, requirentes aliquot milia hominum, non moram
habuerunt, nisi obtulisset et verna constitutio ad transeundum incommoda
et mos consilii castrensis. Insinuavi proximis legionariis, ut sensa sua
dent. Eo ipso hostis culpandus est, quia ferro suo non erat evagaturus
iuxta promissa nisi ad Isulam, sed quia transgressus limites, omnio debet
retrehere pedem satisfactorus suae conventioni. Tantisper patientia ha-
benda, donec legionarii mei universalibus aviserentur capiendi consilii causa.
Erumpet tandem in alta sita profunditate bellicorum motuum fidelitas
et obsequium nostrum, modo superis parva mora committatur, quibus nos
patrum labentem et sanitatem m-tis v-rae commendamus.

Datum Cebenini, die 7 martii a. d. 1656 st. vet.

M-tis v-rae d-ni mei clem-ti humillimus servus Th. Ch.

Гемберскій, Реснікі, 1647—1656. Scriptores rerum polonicarum, т. XVI, стр. 342.
Паризька.

¹ Слово «млин» вперше згадане іншим чином як «млинца».

² «Того млина» вперше згадане як «тот млинца».

Переказ

Набавишій наймогутній королю і т. д.
Лист вашої величності, що вимагав декількох тисяч долер, не має би затримки
якби не перешкодила велика сора, винятіна для переказу, і значної табірної втрати.
Я переказав найбільших старшин, щоб вони дали згоду. Треба об'являти королю
бо він, згідно з об'язком, повинен був із зброєю дійти лише до Півня, а коли ка-
рперейов мекі, то повинен був відступити, згідно з своєю умовою. Треба мали тер-
піння до того часу, коли всі старшини будуть повідомлені універсалами про участь
у війні. Тоді в глибокі воєнні події ввійдуться, парешті, наша вірність і пошра
вельд лише доповнить малу затримку бо, йому доручаю себе, заповідати бать-
ківщину і запорож'я вашої величності.

Дано в Чигирині, дня 7 березня року божого 1656 ст. ст.

Вашої величності, його милостивого пана найменшої слуга, Богдан Хмель-
ницький.

№ 358

1656, березня 9 (19). Чигирин. — *Пройзний універсал Яну
Пасочинському*

Богдан Хмельницький, гетман з Войском Запорозьким.

Паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товари-
ству Войск наших Запорозьких, старшині і черни, также атаманом
городовим, войтам, бурмистром і вшеякой кондиції людям і кожодому,
кому би тилко сее наше писанье покажемо било, доносим до відомости,
іж бивши у нас Ян Пасочинский, который от нас, здавши отправу, влад
говорочает, пильно теди вашцей жадаем, абисте оному во всем віру
давши, всюди добровольне, так там ілучого, еко знов з чим-коляк вказ
до нас поворочаючого, проущали, не валаючи оному найменшого труд-
ности, котори кеди будет чого у вашцей жадеши, также оному же-
сте не збороняли, не чинячи іначей для ласки вашої.

Дан з Чегерина, марца 9 дня року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Бібліотека Красінських у Варшаві, рук. 4032, арк. 85. Копія.

Оубліковано: В. Крижівний, Студії над державною Богдана Хмель-
ницького, ЗІНТН, т. 147, стор. 74.

№ 359

1656, березня 16 (26). Чигирин. — *Лист до князя Трансиль-
ванії Юрія Ракоці з проханням пропустити шведського посла
теумена Данила*

Serenissime principis Transilvaniae, d-ne et amico nobis observan-
dissime.

Nuntius srmi Sueciae regis, reverendus pater Daniel, legationis suae
absoluto officio, regreditur Sueciam, vel tibi proluc inventurus erit te

quam maiestatem. Cui propter ardua viatici pericula, quoniam regionibus ditiosis suae serenitatis permeandi sese obtulit occasio, intime petimus, quatenus ubique clementia suae serenitatis et benevolentia comaeus liberae permeationis et tractuam sufficientem habere possit copiam. Spondemus hanc suae serenitatis beneficentiam et ulteriores regis Sueciae lactatatum amicitiam et nostram fraternitatem. Nostra interim obsequia gratissime suae serenitatis diligentissime commendamus.

Datum Caesarynny, die 16 martii 1656.

Serenitatis vestrae, domini et fratris observandissimi amico obsequio paratus, Bohdan Chmelnicki, dux gener. Exercit. Zapor.

Adressa: Serenissimo Georgio Rakoczy, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae domino et Sculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
ЦДДА УРСР у Києві. Ф. Колекція грамот російських царів та українських гетьманів, оп. 2, стр. 18, арк. 1—2. Фотокопія з архіву.
Сербія/Београд: Мусковича Гусє, т. 25, стор. 330, № 104.

Переклад

Найсвітлейшій князю Трансильванії, наш велимишесний пані і дружи.
Після найсвітлейшого короля Шведії, шведської армії, Давид, вислалиши свій милосердний обов'язок, повернутися до Шведії або туди, де знайде на той час королівську величність. Оскільки йому трапилося пройти через володіння вашої світлості, ми, маючи на увазі небезпеку його подорожі, царю просимо, щоб ми, з любові і доброзичливості вашої світлості, маючи великий переконання і достатню харчування. Урочисто обіцяємо, що з вашою величностіми вашої світлості буде змагатися дальша пригода короля Шведії і вашої братерства. Тим часом найрештліве дякуємо своїй милості вашої світлості.

Дано в Чигирині, дня 16 березня 1656.

Вашої світлості, велимишесного пана і брата, друз, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Шведії Запорозької.

Adressa: Найсвітлейшому Юрієві Ракочі, князю Трансильванії, князю частини Угорського королівства і графові солтерії, князю велимишесному пані і дружи.

1656, березня 21 (31). Чигирин. — Універсал про надання Межигородському монастирю місцевих Вишгород з селами Петрівці і Моцани

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім воєц і кождому з особа, кому о том відат належить, мовинте старшини і черни Войск Запорозьких і вшеяжко кождій людем, кому только сеє наше показано будет писаве, доносим до відомости, їж ми, видечи великий недостаток і зубожіе обшжителного монастиря Межигородского і самого отця Варлаама Лебедевича, гугмена тамошнього, і всей

оратії его, в том монастирі мешкаючи, чрез войну литовскую от лихих смущенных, же впрочемъ живности не маюч і приспособити не могут; тебѣ на важнѣе господину отцу Варнаві Лебедевичу, ігумену поменоваго монастиря общежительнаго Межагорского, за всею братію, пустынею Вишгород за селами, на імя Петровци і Мещани, за всіма пожитками і приходами до Вишгорода і тих поменених сел насажачима, ведлуг давнихъ правителейъ служачихъ ім, жеби оттолъ помененихъ братіи общежительнай слушное важнѣе мѣри, Пачно тебѣ і сурово напомнима, жеби жаден з старшини і черни Войска Запорозского крадли наблѣвочок і перебралъ во всѣхъ пожиткахъ тамошнихъ помененихъ братіи межагорской чинит не важкасе; обыватели же тебѣ тамошне вишгородская і селане вшлякво послуженство і повяности господину отцу Варнаві Лебедевичу, ігумену вышмененаго монастиря отдавать маюч; а хто би спречнимъ былъ албо в пожиткахъ і приходахъ тамошнихъ перебралъ, таковой кождий за відомости взятымъ срочно будетъ каран, иначе не чинитъ.

Дан з Чигирна, 21 дня марта 1656 року.

Богдан Хмельницкой, рука власна.

ЦДЛА УРСР у Києві, ф. Києво-Межагорський монастир, оп. 2, спр. 89а, арк. 4—4 за. Київ.

Там же, оп. 1, спр. 7, арк. 5 за. Київ.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київська повістка, кн. 10, арк. 143 за. — 144. Київ.

Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 5/1732, арк. 252 за.

Зміст.

Опубліковано: Акти ЗР, т. V, стор. 97, № 46.

№ 361

1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про причини перерви у переговорах

Serenissime rex Sueciae, amice nobis observandissime.

Binae nobis a sua regia m-te per nuntium destinatum, gestorum Samuelem Groncki, delatae litterae, quae nihil aliud, quam infimae symbolum erga nos benevolentiae esse didicimus easque obvis amplexi maribus grato faventique suscepturus animo, pollicentes hanc in foliis pollulantem amicitiam astris faventibus in uberlimo mutui affectus egerminate fructus. Et quoniam trita haec vulgatae amicitiae colendae methodus oblata: obvio remunerare amore et recti in officio debito progressus et vitandae ingratitude gratia, idecirco et nos aequali studentes regratificationi caventesque, ne sterilis a nobis forte benignus suae regiae m'is discedere videatur affectus, reciproco semper in animum induximus certare obsequentissimoque amore, quem et ad praesens suae regiae m'i reponentes pollicemur religiose perseveranterque indefesse prosecuturos culturosque processu. Legatos componen-

darum paciscendarumque inter nos certarum rerum gratia, quod non certificavimus haecenus, ignorantia partim regiae praesentiae, partim temporis inopitudine aliarumque opponentium sese difficultatum causa factum, quibus etiam de causis nec locum denotare potuimus, cum etiam his superioribus exceptis impedimentis, victualium quoque penuria, crebrioribus hostium invasionibus comparata, non minorem faciat rebus prae se conceptis inopportunitatem. At quam primum optata nobis influxerit aetas, precepta de loco profunde suae regiae residentiae nolitia, et legatos expediendo muneri ordinatos firmandisque rerum combinatione animis suscipiemus et locum omnibus numeris absolutum aptissimumque designabimus, dummodo numina nostris sua acclinatione velint annuere propitiis nosque in hoc tempus salvos incolumusque dignatus sit conservare. Prosperam interim suae regiae maiestati cordialiter apprecantes salutem a deo optimo maxime nostra intimo commendamus obsequia gratiae.

Dabam Czebyryni, die 22 martis 1656.

V-rae regiae maiestatis amicus optatissimus obsequisque paratus, Bohdan Chmielnicky, dux generalis Exercituum Zaporovienium.

Адреса: Serenissimo Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Goltorum Vandalorumque regi, magno duci Finlandiae, duci Estoniae, Careliae, Erehae, Verdae, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Vandaliae, principi Rugiae, dno Ingriae et Wiszmariae, necnon comiti palatino Rheni, Bavariae, Iuliaci Cliviae et Montium duci etc., amico nobis observandissimo.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Коллежні грамоти російських царів та імператорів українських гетьманів, сп. 2, стр. 42, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу. Спубліковано: Архів ЮСР, ч. III, т. VI, стор. 114—115, № 48.

Переклад

Найшановний королю Швеції, наш велимишановний друже.

Вашої королівської величності через повноваженого посла, благородного Самуїла Гронського, нам було передано два листи. Ми дізналися, що воєна є не тільки, як сподівалися, швидко закінчилася, і прийняли їх з радістю і привітливо, з розумними обмірками. Вони [листи] обіцяють, що це дружба, яка виникла лише при сприятливих обставинах дасть велику радість і радість взаємної любові. Оскільки значущий і дошлюбний свавільний підкуплення або дружбу полягає в тому, щоб їм заступити з любов'ю і для справжнього успіху в подальшій справі і щоб уникнути невідомості, — тому ми прагнемо віддавати в рідній вірі і діємо про те, щоб захистити прихильність до нас вашої королівської величності випадково не здалася безнадійно і не залишила нас. Ми вважали, що завжди будемо згадуватися взаємно у відповідній любові і тиєр' відповідності вашої королівської величності, обидвома суміжно і стійко їти за воєю і делівативі П. Те, що ми до цього часу не вийняли послы для складання і угодження між нами делівативі справ, сталося частково тому, що не було цілою мігальперерубкою короля, частково через методу і інші перешкоди і тріждній і два жє пречан ми не змогли визначити місце для переговорів. Якщо вилучити кертіть вгадані вище перешкоди, то і нестача харчі, спрощення дуже частини загряди ворогів, ставована б чималу нехруїть для задуманих справ. Але як тільки листи бажали їти, ми, одержавши звістку про місце вашої королівської резиденції, вийшлимо послы з дорученням звітати дружбу і домовитися про справу, з тимок визначимо місце, найвгодніше з усіх послыдів, — якщо тільки бог зволить прихильно

доставити до наших країв і зберегти нас в той час війни і згорювання. Тим часом, щиро благаямо від найкращого бога зароків для вашої королівської величності, від Князі доручаємо вашій Ласці ваши послуги.

Даний у Чагарові, 22 березня 1656.

Вашої королівської величності найдобродушливіший друг, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорозьких.

Адреса: Найкращішому Карлу Густаву, бласк-князю шведів шведів, турін і австрій, великому герцогу Фалькенді, герцогу Естони, Каролі, Бремю, Берду, Штеттіню, Поммеранію, Кашубі і Вандалію, князю Рурі, панові Угері і Бісмарку, а також маршграфу Рейну, Баварі, Кюлі і герцогу Гір і ін. великому величностіму другу.

№ 362

1656, березня 22 (квітня 1). Чагарин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про дружбу

Serenissime princeps Transylvanae Domine et Amice Nobis observandissime.

Soba mi, miolta az barátságos ismeretség kőztünk szerzeteltt nem kőfelbődtűnk az nagyságod hozzánk való állhatatos barátságában, és látjuk annak bizonyosságát, és elhitettűk is magunkkal, hogy az melyet egyszer nekűnk offerált, ennek utána is meg akarja tartani az mi hozzá való jó affectusunkért. Az mi követűnket nagyságoddal való bizonyos beszélgetűnk végett, hogy eddig nagyságodhoz nem kőldőttűk, óka ez, hogy követűnket kőt Zapororovianban és egyéb helyekre kőldettűnk, várjuk, minden dolgainkat azoknak megjövetelűkre halasztottunk, kik mibelt haza jőnek meghallgatván reájok bírott követűségnek relatióit, mindjárt re...rol való hasznos beszélgetűre elkőldűjük követűnket, kik által minem barátságunkra és javunkra szükségés nézendő dolgokat megizentűnk, ez melletti jó akaratunkat fenntartván nagyságodhoz. Továbbá az mindenbűlő islen hosszú esztendőőkig való egészűséggel, hogy látogassa nagyságodat szűből kővűnk, es az mi jó akaratunkat egészen nagyságod letűgimében ajánljuk.

Adattott Czecherinben, 22. martii 1656.

Угорський державний архів. Копія з перекладу з англійським: «Bohdan Chmelnytskyi listy do kráľovstva».

ЦДА УРСР у Києві, ф. Козмакінієв трамунт російських царів та запорозьких українських гетьманів, оп. 2, стр. 19, арк. 1—2. Фотоміксія.

Сублімовано: Мемуары Гуга, т. 23, стор. 367.

Переклад

Світліший князю Трансильванії, величностімий нашому другу і друзю.

У той час, як мих єдині сподіванні наші знання, від нікого не мали сумніву в постійності дружби вашої величності і бачили додержати того і вперевали в тому, що

¹ Текст невідомий.

хто нам дружбу свою обіцяв, той буде її підтримувати, щоб зацвітіння з нами в щиря і приязньних зносинах. Посла ми не послали до вашої милості тому, що чекали, щоб повернутися назад поклади, яких ми послали до Запоріжжя і в інші місця, а тому всі наші справи до їх повернення відкладає, і не вони повернуться і ми вислухаємо їх про виконання ними доручення, зараз же виклаємо посла для важливого наряд про... Вони зберуть вашу милість у вашій дружбі і приязньності. І наперед від царяго серця бажаємо вашої милості за повоєю божею донка разів двох і з доповненою вашу милість у вашій дружбі.

Дано в Чигирині, 22 березня 1656.

№ 363

1655, березня 31 (квітня 10). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав на володіння любецького сотника Сави Унуки, Артема Красковского та інших шляхтичів, які служать у Запорізькому Війську

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім вобец і кождому з особна, кому о том відати надлежить, атаман і ватопом, а меновите панам полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войск его царского величества Запорозьких і вшелякой кондиції людем, кому только сее наше показано будет писаве, доносим до відомости, іж ми видячи приязньних і зичливых щире Войску Запорозькому всю шляхту повіту Любецкого, а меновите людез значных, Саву Унуку, сотника любецкого, і Артема Красковского із всею шляхтою тамошнею, которіе од початку воїни щире служачи у Войску Запорозьком, в кождих потребах добре ставають і за віру православную боїтса, которих ми заховуючи при добрах власних отчистих, яко в привилеї од королеї здавна наданом мають, сурове приказуєм, жеби жаден так з старшину, яко і посполитих людеї в добрах їх отчистих найменшею кривди, меновите полях, сеножатех, озерх, рудях і бортех і інших пожитках чинит не важься, так якоби найсполовей добр своїх заживали, чога і сам пан полковник черніговской постергати маєт, жеби ни от кого кривди не мілі; а хто б кривду найменьшу у добрах їх власних оним над волю вашу чинити міг, таковой кождий за найменшою скаргою срого без отпущу караний од нас бідєт, іначей не чинячи.

Дан в Чигирині, 31 марта 1656 року.

Богдан Хмельницький, рука власна.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Генеральний опис Лівобережної України, Чернігівський полк, Любецька сотня, спр. 7, арк. 66б. Копія.

Там же, спр. 6, арк. 722. Копія.

Державна публічна бібліотека Савету РСР ім. В. І. Леніна, Вишій рукописів, ф. 363аа Марьячева, спр. 1147, арк. 28. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів.
Копія з копії.

Том № 1, № 54775—54850, Збірка Св. Лозаренського, № 36, т. 2,
арк. 165. Копія з копії Чернівецької державної бібліотеки, без зазначення про-
вина Св. Уроку.

Оублѣтовано: Черновицкое губернское ведомости, 1802, № 22, 1 окре-
мий відбиток.

Чернові в историческом обществѣ Нестора-летописца, кн. IV, відділ III,
стор. 101—102.

Генеральное свѣдѣніе о мѣстности Черновицкаго полка, стор.
475—476.

№ 364

1656, кнѣжа 4 (14). Чигирин. — Лист до трансильванського
кнѣжа Юрія Ракоці про дружбу

Serenissime princeps Transylvaniae, domine amice nobis observandis-
sime.

Az barátságot mi régtől fogva constanter megszoktuk tartani, és az
kivel egyszer barátságot vetünk, azt örömet nem engedjük, hogy sok na-
poknak folyási miatt feledékenységbe menjen. Így azért az császárral
ő letségével megesküvén az barátságára, az krími hámmal is ő nagyságá-
val magunknak jelenlétünkben, ott lévén az ő követjük is, megerősítvén
esküvésekkel az atyafi barátságot, nem is gondolunk olyat, hogy az közt-
ünk szerzelettel jó akaratot lenn nem tartanák, magunkat is gonosz
példa-adástól megoltalmazzuk: kívánván azt, hogy ez az contractus köztünk
és maradékunk közt örökké egy szívet és akaratral szerzessek, hogyha
kik, mi okot nekik reá nem szolgáltatván, az mi szabadságunk romlására
lellámadna, mivel mi senkivel is nem eszelekedtünk oly illélen dolgot, mi
is űbék semmi oly támadást nem remélünk. Hogy eddig követünket nem
küldettük nagyságodhoz, nagyságod kegyelmesen megbocsásson, mivel
különb különbéle helyekre küldött emberinket várjuk, kik ha megérkez-
nek, minden velünk confederált farútságos tartományoknak választ levén,
emberinket bocsátjuk köztünk szerzett barátságunk fundamentomos erősít-
ésére, akkor nagyságodhoz is egy általjában követünk megyen. Es igo kö-
vetünknek a nagyságodhoz való menetelekig velünk való barátságát, hogy
constanter megtartja, nincs semmi kétségünk benne, megtartóztatván ma-
gál nagyságod másokkal felőlünk való beszélgetéstől. Mely barátságot,
legy az elmúlt esztendőben az tatár hámmak ő nagyságának segítségét
nem adván megbizonyított, igen közönmőn nagyságodnak, kötelezetten én
is nagyságodnak magamat arra, hogy az nagyságod jó akaratját soká-
ra meghálálhassam. Ezekután szolgálaturunkal nagyságod kegyelmesség-
ében ajánljuk szorgalmatosan, jó egészséget és hosszú életet az ír isten-
től szűből és barátságoson kívánunk nagyságodnak. Creherinben 4. apr.
anno 1656.

Nagyságodnak minden jól kíván barátja Bohdan Chmielnicki záporol hetman.

Угорський державний архів. Переклад.
Оубоїковано: Мемориала гун., т. 23, стор. 354—355.

Переклад

Найсвітлей князю Трансильванії, наш величезний пане і приятелю.

Ми з радістю відзначимо, що дружба, яку ми вже раз встановили і яку ми з давніх часів зможемо підтримувати, внаслідок звичайного часу не могла бути забутою. Прислухавши нас до дружби вашій князю високостві і зміцнивши братню дружбу правдиво в присутності його високостві кресьського князя і його посла, ми і казали думкою підтримувати встановлені між нами добрі відносини. Ми самі обіцяємося, щоб не дали поганого прикладу дружбі: бажалимо, щоб той довір'я сердечно і з повною зберіть навічно між нами і нашими нащадками, бо, не маючи на це жодних підстав, ніхто не зможе змалоти нашу волю до дружби, тим більше, що ми ні з ким не втрапили не вчинили і тому і від нас подібних вчинків не сподіваність. Малостві певною пробачена вашої високостві, що ми до цього часу не змогли вислати послів до вашої високостві, бо в різних країх чекаємо повернення князя осадок, з якими, коли вони повернуться, буде дана відповідь державам, з якими ми перебуваємо в дружньому союзі, та вислано їх для фундаментального поселення встановлена нами дружній зв'язків, і тоді до вашої величності поїде російській посол. Ми не сумніваємося в тому, що до виведення до вашої високостві нашого посла для відвідування встановленої нами дружби ваша високостві утримуватися від переговорів з іншими країнами про нас. Досвід минулих років підтвердив, що на дружбу з його високостві татарським князем не можна довірятися, тому ж дуже вдячний вашої високостві і люблять вашу високостві і тому, що добру волю вашої високостві велько відчуву. З тим залишаюся до послів вашої високостві, сердечно і приятельсько бажалимо вам від бога доброго здоров'я і довгих років життя.

Вашої високостві велько доброго бажалимо друг, Богдан Хмельницький, заперітий гетьман.

№ 365

1656, квітень 4 (14). Чигирин. — Лист до молдавського воєводи Стефана про дружбу з Росією та про мирні відносини з Молдавією

Illre principis terrarum Moldaviae, dne ac frater nobis peramande

Neque ulla unquam occasio in declarandis nostris erga dominationem vestram officiis nos hucusque otiosos reperit. Dum nos totaliter inue incumbimus, ut semel susceptam nobiscum amicitiam constanter dominatiori vestrae retineamus, saepissimis renovando illam officiorum nostrorum correspondentiis. Qua de causa et praesenti data occasione, fraterram nostrum declarando candorem, animitus a supremo precamur felicissimos in multos annorum miriades dominationi vestrae successus. Litterae principis Transilvaniae, postquam ad nos per nuntios dominatioris vestrae pervenerint, absque ulla mora responso illis dato, nihil aliud quam hoc enodavimus, quod nos nexum firmum amicitiae et ligam cum imperatore

Meschorum et hano Tartarorum recenter inuendo, ad violandum iuramento obligatum illum nexum ansam dari non simus; imo quicunque hostium nulla data causa nos persequi conaretur, unanimiter resistere illi statuimus. Nos tamen ullam ad exequendum malum nemini hucusque porrigimus occasionem, nisi de veteri cum Polonis contentione nobis modo tractandae sunt conditiones. Legatos nostros, quamvis haberemus animum mittendi ad principem Transilvaniae, modo non possumus, quando quidem legati nostri in varias partes missi hucusque non redierunt, ex quorum relatione debuimus de rebus nostris salis intelligere consiliumque capere, et in varias partes, ob firmandum amicitiae nexum, homines nostros exire. Hoc tamen arbitramur; nihil inde principem Transilvaniae contra nos fore commouendum ac de stabili affectu nostro suspiciendum. In reliquo nos gratiae dominationis vestrae deliquerit commendamus.

Datum Czeherini, die 4 aprilis 1656 calendarii veteris.

Legatos nostros ad principem Transilvaniae missuri sumus, postquam ex Moschovia et Krym revertentur homines nostri.

Illius aelstudinis vestrae observand. frater et servire paratus, Bohdan Chmielnickius, dux Exercitus Zaporoviensis.

Угорської державної архів. Кені.
ЦПА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та українських укрїнських гетьманів, оп. 2, спр. 50, дкв. 1-2. Фоліонки.
Оублюковано: Мемориала Гугт., т. 25, стор. 355-356, № 206.

Переклад

Найсвітлішій князю земель Молдавії, наш великодушний царю і брате.

Нинішню нагоди у шквельній нагоди послуг вашій високості не астанд нас бездіяльним. Ми швидко помігалися дезорганізувати повністю ряд встановленої армії вашої високості до нас, помігалими її величавістю повідомленнями про ваші іскроти. Ось чому і при теперішній нагоді ми дозволили князю братню парість і гарно просили від бога найшляхетніших усього на багату тисячу років для вашої високості. Ми тільки через послів вашої високості прийшли до вас, щоб князь Трансильванії, ми дали негайно на нього відповідь; посилали, що тільки що вступили в війну дружбу і союз з високосним царем і татарським князем; у вас немає часу дати грішні до вступлення цього зв'язку, скарбінного предмету; пам'ятаю, якщо хто небув у моргані безвременно спробувати переконувати нас, ми вирішили дати йому одностайно відповісти. Ми ж і дотепер нікому не давали промову для задоволення зла, треба тільки розглянути умови вашої старої суперечки з поляками. Хоча у нас і є війна з поляками, ми тільки Трансильванії не повинні в різні сторони, але не повернулася; і її повідомлення ми повинні були дізнатися про стан ваших справ, прийняти рішення та вивести князя здалі з різні сторони для задоволення дружби з вами. Отже, ми думали, що князь Трансильванії не повинен і віді присланих вступати проти нас і сподіватися на віддані князі тривали прохоту. В усьому вамому вельможу дозвучимо себе якнайвищої високості. Дано в Чигирині, дня 4 квітня 1656 по старим календарем.

Ми швидко своїм послом до князя Трансильванії, ми тільки посланцями князі люди з Москви і Криму.

Вашої найсвітлішої високості вірний брат, готовий служити, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького.

1656, квітня 10 (20). Чигирин. — *Лист до князя Трансильванії
Юржа Ракоці про виродження посла Івана Бреховецького*

Serenissimo princeps Transilvaniae, dne et amice nobis observandissime.

Quod missio nostrorum ad suam srmam celsitudinem legatorum adhuc usque temporis interstitium sit protracta, certis factum ex rationibus, capiendaeque e confinibus regionibus molitiae causa; quae quamprimum nobis regressu a legatorum oblata est, in instanti designavimus loanem Ruchowiecky, commilitonem exercitus nostri, continuandae paciae inter nos amicitiae causa mittendum, prout quidem facto ipso mittimus, tam de nostro erga vestram srmam celsitudinem immutabili amico affectu contestaturum, quam de omnibus necessariis iuxta litterarum promissumque iam conductum tractaturum. Quod quoniam etiam srmam vestrae celsitudinis inoptatis fuisse, antecedentibus aliquot infelleximus sygraphis inchoatam fundamentisque quodam modo inter nos sublevatam amicitiam serio perficere processu, arbitramur in omnibus apud srmam vestram celsitudinem ordinato a nobis legato dari fidem eumque nulla interposita mora optatoque commissis a nobis imposito fine, a srmam vestra celsitudine ad nos expediendum, prout quidem et omnino petimus, ut incunctanter ad nos regrediat. Omnia is idem noster legatus liquidius coram aperiet, nostraque intimi affectus commendabit obsequia, quae et protunc srmam vestrae celsitudini cum omni contestamur promptitudine.

Dabantur Czehryni, 10ma die aprilis a-o 1656.

Srmae vestrae celsitudinis amicus intimus obsequisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux generalis Cöher, Zaporovienium.

Адреса: Serenissimo domino Georgio Rakocy, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Колегіалі грамот російських царів та універсальні українських гетьманів, сп. 2, стр. 304, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу. Оублюковано: Момушани Гук., т. 23, стор. 361—362, № 210.

Переказ

Найсвітліший князь Трансильванії, пане і наш великопановний друже.

Те, що зверхнявляв князь послан до вашої найсвітлішої високості затримало аж до цього часу, сталося з певних причин, а зявом і через те, що здобувалася відомість з сусідніх країн. Коли послан повернувся і ми одержали відомості, ми одразу ж призначили Івана Бреховецького, воїна великого війська, послан для продовження установленні між нами дружби. Ми послалимо його, щоб він засвідчив йому певніне дружби і пошуття до вашої найсвітлішої високості, а також він переговорив про всі необхідні справи на основі посланої і вже казначеї угоди. Скаільки ми з деяких попередніх послан дізналися про бажання вашої найсвітлішої високості, щоб розлучила між нами і відірвала деякими основами дружби зробила певний поступ, — ми думали, що ваша найсвітліша високості з усіх справ одержитиме вирядженю від нас послан

i nie ma, bez zastrzeżeń i bezwarunkowo dla nas zaklinaciami sprawi, będzie wszelkiej do nas
kajdaci najbardziej waleczności. Temu mi zaklinacielno prosimo, щоб він без застрєжень
повернувся до нас. Щей же наш послє особисто рєчьовити про ці справи докладнє
і передати послати, найбільшого поштити, від нас і тепер в усім готовністю засла-
чучи вийти вийснєнїи високости.

Дано в Чигиринї, 10 квітня, року 1656.

Вашої найвєсєлїшої вєльможности ширшї друт, готовий до послєдї, Богдан Хмєль-
ницький, гєтман Вїйска Запорїзького.

Адреса: Найвєсєлїшому панові Юрїю Рєчєнї, князю Трансїванїї, пановї частин
Укрєзького корєвїцтва і графовї сєкєрєтє, пановї і вєсєлїшому вєсєлїшому друтовї

№ 367

1656, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кримського стар-
шого Парши-аги про дружбу та обмін полоненими

Mnie wielce miłościwy panie Pyrysz aga, nasz wielce miłościwy pa-
nie i bracie.

Zdrowia dobrego z pomysłym we wszystkich zamysłach powożeniem
na długo fortunne lata w m. memu miłościwemu panu od pana boga za-
żywać życzymy. Jakośmy z w m., naszym m. panem umówili byli hana
jego mci krymskiego posłami naszymi obesać, tak teraz, skorosmy przez
naszych posłanników z krajów różnych zasięgli wiadomości, umysłnych
z nią zaraz do chana jego mci wyprawiamy, którzy i słabszej przyjaźni
naszej dożyguywanie oprowiedzą i o ugratunowanie jej starać się z naszego
złecenia mają, żeby nigdy przysięga uczyniona naruszona nie była. W m.,
naszego m. pana, pilno prosimy, abyś z osobliwej ku nam swojej chęci
t hana jego mci o prędką ich i pożądaną raczył nastawać i prosić od-
prawę. Janyr, jakośmy obiecali, wszystkim zostawionym od w m., m. m.
pana, Tatarom wrócony teraz i ostatek, jeśliby się jeszcze kędykolwiek
oderwało, wodą przesłać jako najprędzej obiecujemy. O to tylko wzajem
prosimy, aby i naszym, z jakiegokolwiekby pałku kto swego pokrewnego
poznał, oddać nie broniono i szukać nie zakazywano. Chęci nasze zatym
łascie i przyjaźni w m. mci pana jako najpilniej zalecamy.

Z Czyhyryna, d. 10 aprilis a-o 1656.

W m., m. mcego pana życzyłwiy wszęgo dobra brat i sluga, Bohdan
Chmielnicki, het. Wojsk Zapor.

Адреса: Нам вєсєлїшому мєсєлїшому панові і братові, його мєсєлїшому панові Pyrysz
аде oddać належї.

Лєтєв Чигиринський у Кривий, рук. 402, стор. 156. Оригінал.

ЦЛІЛА УРСІД у Кїєвї, Ф. Колодєцького рукописної збирки та універ-
сєтєвї української лєтєвнї, тєм. 2, стр. 30, зрє. 1—2. Фотокопїє з оригівалу.

Переклад

Мїй вєсєлїшому мєсєлїшому панові Парши-агє, наш вєсєлїшому мєсєлїшому панові і братові,
В м., мєсєлїшому панові, від бєга бєжєдєного доброго здоров'я і усьєсєлїшого
мїщєвнєв нєстє задуєнїє на довгї, фєлєцнїє роєк. Мє з в м., вєсєлїш м. вєсєлїш-

люди, що вийшли до Я. м. крамського хана посла. Тепер, злобувши через нашу послання відомості з різних країн, ми для передачі їх зараз видаєможмо вярочим до хана Я. м. Вони розкажуть про те, як ми додержуємося нашої постійної дружби, і ми додумаєм їм її зміцнити, щоб дана нами простага нікому не була в-рушана. Ім-раного м. хана, просимо вкази, щоб з особливи до нас прихильності змоден насто-вати і проста хана Я. м. про негайну їх відправку. Всього всир що зазначено від ім., и. м. хана, як ми обіцяли, зараз же повернемо татарам і якщо ще де-небудь виявиться залиши, обіцямо якнайшвидше його переслати водою. Тільки вказимо просимо, щоб і казали, хто в якому-небудь полюю пізнає свого родича, не забронте його забрати та шукати. А втім відомо якнайшвидше наші послати до ляска і ара-кно ім., м. хана.

З Чигириня, д. 10 квітня 1656 р.

Пис., и. м. хана доброзичливей брат і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війска Запорозького.

Адреса: Нам велика милостивому пану і брату Я. м. пану Переяславі належить віддати.

№ 369

1656, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал про охорону зе-мель Гадяцького монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким.

Ознаймуєм тим нашим писанем всім вобще і кождому зособна, ко-му тудко показано будет, тепер і напотом, меновите старшині і черни Войск Запорозьких і вишлякое кондичії людем, їм ми, охороняюче крґунта і поля, наданне на монастир Гадяцький, сурово теди вказываєм і приказуєм, жеби жаден с козаків і посупьства до тих крґунтов і пдль монастирських не втручалсе і перешкоди отцюм гадяцьким не чинил, так яко би найспокойней они тих крґунтов заживали, а хто би колек перешкоду їм чинил, таковий кождий за найменшою скаргою срокою караний будет, іначей не чинечи.

Дан в Чигирині, 18 априля року 1656.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

Державна публічна бібліотека Української РСР, І, № 1708, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 161. Копія.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, № 2510. Копія, з датою 18 квітня 1656 р.

№ 369

1656, квітня 20 (30). Чигирин. — Лист до Олексія Михайло-вича відносно ценців Скитського монастиря, які ідуть у Москву

Божиєю милостию великому государю царю і великому князю Алек-сїю Михайловичу, всеа Великия і Мадия Росїи самодержави [и. т.], і государю, і обладателю, вашему царскому величеству, Богдану

Хмельницький, гетман зо всім Войском вашего царского величества Запорозьким до лица земли низко чолом бшем.

Угледяши тепер час приспокойній і просвіжній дороги од всюд волній і безпечній, стари общежительнаго монастыря православнаго Святскаго Воздвиженія честнаго і животворящаго креста господня едут з грамотою...¹, од вашего царского величества здана надано, до тебе великаго государа, царя нашего і великаго князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малія і Білыя Россіи самодержца і многих государств і земель восточных і западных і северных отчича і діядча, і каландника, і государя, і обладателя, твоего царского величества, по указу давному вашего царского величества по милостино святуу, которых старцов святских, Григорія і Іоана, ми, прямие і вірные слуги вашего царского величества, любезні приихом, восхорі со всякою честію до пресвітлаго вашего царского величества послати одпустником, обмысливше просуд безпечній, универсал ваш для всякой чести і пощанованя дороже старцом тім святским дависмо; за которыми старцами святскими і ми, увадая до вои вашего царского величества, низко чолом бшем і молни вашего царского величества, жебше ваше царское величество гна старцов святских оглядати пресвітлае лице вашего царского величества подобил і неисчетную милостивую ласку од пресвітлой полати вашего царского величества тім старцом святским показат рачил. Паки молим, да подаст бог всемоуший в многие времена вашему царскому величеству на престоліх вашего царского величества долготіице царствовать.

Дан з Чигиряна, дня 20 априля 1656.

Вашоу царского величества прямие і вірніе слуги і подданыя, Боедан Хмельницький, гетман Войска вашего царского величества Запорозькаго.

Повітка: Виписать о корму.

ЦДАДА. ф. Посольский приказ, Малороссийскі справк, од 3. 1656, стр. 68, арс. 1. Оринал.
Оубовляеко: Архив ЮЗР, ч. 1, т. X, стр. 402—403, № 226.

№ 370

1656, травня 1 (11). Босуслав. — Универсал про закріплення за Крупицьким Батуринським монастырем манастир в Липовому

Боедан Хмельницький, гетман з Войском зого царского величества Запорозьким.

Ознаймуем сим писанєм нашим, кому-колик показано будет, тепер і напотом, товариству вашему, старшій і черни, меновите полковники прилучаюму, сотником, атаманом і всякой командіи людем, арен

¹ Текст пошкоджений.

дарем, іж ми стосуєчися до остатной волі Тимоша Василевича, мелника липовского, который мелник, з волі своєї, бивши при болезни, отдался з душею і з тілом і з убожеством своїм богу і монастирю Батуринському, млянок вешняк на річці Ромні под Лисевим і зо всім агрунтком своїм над селом Липовим к тому ж млину на всяких потреб, сад, сіножат, понад тою ж рікою Румно в Кути і на розних містах, што он уживал. І ми тот же млин із середи вивозлем, аби волний бид до всіми колами і ступіями, з ішими пожитки, і ліс того ж мелника, поле, сіножата, сад, огород, острів проти коренешкої сіножати, вічними часи привороцям і ствержанем і даєм, аби жален от старшини і черни і посполства і арендар до тих пожитков і до млина і ліса садов нішто не втручалсе і на свой пожиток не оборочал, а хто от того што втаїл крадчим делом, приказуем сотнику заручюю вишу в него взят на войско, а тоє превринути к монастирю. Под[ковникові], сот[инком], атаманом сурово приказуем, аби своєвол не допушал чинит і греблю туоу аби всі направиовали, як козак, так і мешанин, под меляскою нашею і заручкою 1000 коп до скарбу войскового, іначе не чинечи.

Дат в Богославлі, 1 мая року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Лист Богдана Хмельницького, гетьмана Войска Запорозького на млин липовский в Коренешком і на острів, мая 8 дня 1656.

Богдана Хмельницького на млин і острів в Коренешком.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Крутицький Батуринський монастир, оп. 1, стр. 6, арк. 1—1 зв. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів.
Збірка Оп. Лазаревського, № 41/3, арк. 80. Копія.

№ 371

1656, травня 3 (13). Чигирин. — Універсал Омелян Силчю про надання йому млина на р. Белоусівка

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском єго царського величества Запорозьким.

Ознаймуємо тим писанем нашим, кому о том відати належит, а не новите пану полковникови чернігівському і всей старшині і обивателям того ж полку також, а особливе мешчаном чернігівским, то єст бурмистрови і всему посполству в месте Чернігівском знайдуючомуся і кому одно то писане наше показано будет, іж єсмо подали в мою, державу і спокійное уживанне млин старий на Белоусовце ріце стовчній Омелян Силчю, товаришеви пласку Чернігівского, позволивши, аби он того млина зо всіми з него приходами приходячими спокійное без жалноє перешкоди і перенагабани от мешчан чернігівских і кого-молвек зживави

і до слухних...¹ держал. А если би кто-кодек спротивная чинил тому писаво нашему в державо того млина, оному найменшю перешкоду так з мешан яко і инше кондиції людем чинити важился, такового жадного без отпущу карати будем.

Дат в Чигирине, мєсєца мая дня третєго року 1656-го.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На зєороти: Лист на млин Онокію Силчю, на млин от Хмельницького на...² належаче.

Чернігівський державний історичний музей, Відділ фондів, № А/1
14 - 1 - 5 - Оригінал.
501

№ 372

1656, травня 11 (21). Корсуня. — Універсал про підтвердження прав Круницького Батуринського монастиря на володіння землями

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорожкам.

Вєдомо чиним сим писавом нашим, кому би о том відат належит, темер і вапотом, старшим і черни Войска Запорожського, а особливе павом полковником, сотником, асаулом, атаманом, войтум с посольством і всякою кондиції людем, так і по нас наступаючим павом лєтєвєсором нашим, прєкладад нам мест[ний] отец ігумен монастиря святого Николаи Круницького Батуринського привилєй, давний от павє канцєлєра коронного на монастир старожитний надана от аваний час павєд Сєбємом рєкою. Прєсто і ми владкою нашою вєдєли все тоє, вєдєду прєвилєй павє канцєлєра наданого, вичего в том не нарушати і не отпимат. Сим універсалом нашим повєрїлим і ствержєм, аби в том надаво жадний от старшини і черни і от посольства жадной хрияди і перешкоди не важилєсе чинити, ази в тоє се втручати; всего того спокєм повинаки уживат. Приказуєм павєм полковнику, сотником сурово, аби там спокєвал і бунтов чинити не допущал, иначєй не чинити под єрогєстю войсковою.

Дат в Корсуно, 11 мая, року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На зєороти: Дан 11 мая, року 1656. Універсал гетьмана Богдана Хмельницького, потвержуючи прєвилєй канцєлєра Осєльїнського.

ЦДДА УСРР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, стр. 67, арк. 1. Оригінал.

¹ Текст помилковий.

² Одно слово не прочитано.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів
I, № 61806. Київ.
Збірка Ол. Лазаревського, № 50, арк. 74. Київ, з датою 11 березня
1656 р.
Там же, № 91, т. 1, арк. 79. Київ з копією, з датою 11 травня 1656 р.
Опубліковано: А. Лазаревский, *Литви по истории монгольского земледелия в Малороссии*, Чтения в историческом обществе Нестора летописца.
кн. V, выд. III, стр. 54—55 (з датою 11 березня 1656 р.).
Генеральное следствие о магистрства Невинского вояка, стр. 375
(з датою: травня 1656 р.).

№ 373

1656, травня 13 (23). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії
Юрія Ракоці з подякою за прихильну зустріч шведського
посла

Serenissime Transilvaniae princeps, dne et amice nobis observandissime.

Manibus legati illius Moldaviae pallatini, litterae suae serenitatis intimo refertae affectu oblatae sunt nobis, quas uti benevoli erga nos animi testimonium indiciumque reciprocae caritatis amplexi sinu grato faventique suscepimus pectore, pollicentes aequa perceptam gratiam fraternique amoris contestationem remetrii mensura. Contentis suae serenitatis litterariis, accepto a nobis verbali responso, idem sufficienter legatus replicabil, quem talem nostram ad satietatem speramus suae serenitati commendaturum amicitiam, tametsi nec protunc de ea dubitare suam serenitatem speramus, cum specialiter eandem testificari legato ante a nobis misso commiserimus, quem, prout confidimus, quam citissime a sua serenitate ad nos ablegari cum optato rerum utilitati bonoque communi spectantium fore ita et petimus obnixae. Serenissimi Sueciae regis nuntius, regrediens a nobis, quod humaniter sit a sua serenitate tractatus, et nos libemus summas gratias et armis Sueciae rex in remunerando oblatae in eius personae amicitiae legato non dormitabil, quin aequa rependat lance. Qui tamen si iterum ad nos sit cum alteris negotiis remeaturus, nec poterit ob imminente salutis suae ab adversariis discrimina ditioribus suae serenitatis permeare, traducum industria et sedulitate alio lubet digneturque deduci ad nos obsecramus itinere. Nostra interim obsequia intimae commendamus suae serenitatis gratiae benevolentiaeque, faustissima quaeque et ad praesens a deo maximo cum prosperissima apprecantes salute.

Datatae Czehyrin, die 13 maii anno 1656.

Serenitatis suae amicus intimus obsequisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux generalis Exercituum Zaporoviensium.

Адреса: Серенісшмо д. Георгію Ракоці, Трансильванії принці, пар-

Універсальний Титул від 18 (28) лютого 1656 р.

tum regni Hungariae domino et Siculorum comiti, dno et amico nobis ob-
servandissimo.

Угорський державний архів. Оутінвал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універ-
сали українських гетьманів, оп. 2, стр. 21, арк. 1 - 2. Фотопечат з оригіналу.
Судьбіловське. Меморіала гук., т. 23, стор. 368-369, № 215.

Переклад

Найсвітлей князю Трансильвані, наш велимишановний пане і друже: Руками посла найсвітлішого вояводи Молдавіи вручено нам від вашої світлості лист, повний найближчої приязності; ми прийняли його з великим серцем і гарячим потугами на свідство доброзичливості до нас і доказ власної любові; ми обидвом рівною мірою віддалили за одержану ласку і свідчення братньої любові. Одержавши від вас словеску відповідь на лист вашої світлості, цей же посол в достатній мірі знову побачив, і ми сподіваємося, що одначасно він повинен: передати вашій світлості нашу приязнь. Ми сподіваємося, що ваша світлість і раніше не чала з цієї [братньої] сумніву, після того як ми доручили послові, викардованому від нас, згідно з чим П. Вармо, що він якнайскорше буде відправлений до вас від вашої світлості з бажанням вислідом, що стосується спільної користі і добра; ми наполегливо просимо цього. За те, що ваша світлість прийняла привітально посла найсвітлішого короля Швейц. і ми дякуємо, і найсвітлей король Швейц. не забуде нагородити за приязнь, проантовану йому в особі посла, і віддячить рівною мірою. Однак, оскільки він [посол] буде повертатися до вас з великою справою і через небезпечку для свого життя з бо-
готинників не зможе перейти кордон у володіннях вашої світлості, ми благаємо, якщо [ваша світлість] наважиться і згодиться, щоб він був перепроведений до нас нашим шляхом, за допомогою сервісів і ретельних промовлявців. Тем часом передже наш досудок шарі ласки і доброзичливості вашої світлості і благаємо від всепоного бога на теперішній час найбільших успіхів з найкращим здоров'ям.

Дано в Чигирині, дня 13 травня 1656 року.

Вашої світлості шаріи друг, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман
Ніклас Запорізький.

Адреса: Найсвітлішому панові Юрію Равці, князю Трансильвані, панові часті
Угорського королівства і графові скарлярів, панові велимишановному панові і дитлові

№ 374

1656/травня 18 (28). Чигирин. — Універсал Павлу Тетері
про звільнення його жінки під Перекладом від сплати арен-
дарських мірок

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его цар. вел. Запорозьким.
Ознаймуємо сим писемем нашим кождому, кому о том відати на-
лежить, як меновите вуйтови, бурянистром, мешавом і всему послуству
в мєсте Перекладу знайдучимися, которіи тепер аренду перекла-
дскую тримають, также і іншим на потом будучим арендаром перекла-
дским, як ми млын пана Павла Тетері власний, на гребли под мїстом
Перекладом на Поповцах будучого, стончий, од видєльких податков
і браня мїрок арендарських сводимем, хотячи і строкога напоминачим,
еби так теперешние арендари то ест мешане перекладские, яко і инши

ка потом будуче арендари жадное і найменше податки і вибирати мерок от того млина брати і витягати не ваджляся под срогким караем нашим.

Дан в Чигирині, дня 18 мая року 1656.
Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Універсал от Богдана Хмельницького, гетьмана, панау Тетери, а тепер в Лівком монастирєви Межигорскому, служачей, а то олодность от арендарских мірок з млина, который на Поповцах под Переяславлем.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР, Колекція актів Київської козацької слободи, № 18. Оригінал.

№ 375

1656, червня 5 (15). Чигирин. — Універсал про заборону робити шкоду в лісах і сінокосах Максимівського монастиря

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорожским.

Паном полковником, асаудом, сотником, атаманом і всей старшини і чернї Войска его царского величества Запорожского сурово приказуем, *зби жалди з войск наших найменшео крилда і черешкови в лісах і сінокосах, перед тим задана до монастиря Максимовского належачи, чинити не ваджляся і жадное черешкови в державо оних велебным отцом, а тим же монастирї зоставчим, не ділаа, так іж би за показанєм того універсалу нашого оными владіям і жадного ни од кого переизгана не писосала, под веласкою нашою і срогкам войсковим караем, іначе не чинити.*

Дан з Чигирина, дня 5 місяця іюня 1656.
Богдан Хмельницький, рука власна.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Колекція документів Київської архієпископії
історії, оп. 2, спр. 37, арк. 1. Оригінал.
Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів.
Збірка Київського університету, № 154. Копія.

№ 376

*1656, червня 7 (17). — Лист до Яна Казимира з висловленнями задоволення з присуду жирох пропозицій російського уряду
Полтаві*

Najjaśniejszy miłoścywu królu.
Zaprawdę, jest za co bogu wszechmogącemu dziękować, że forjissima do zachowania między chrześcijany dotąd rozlewającej się krwi podaje

indicia, kiedy cara jmc moskiewskiego serce ad incundum z w. k. mcij foedus sklonic raczył, co i my od tego wszechmogęcego pana hilari przyjawszy mente, mamy nadzieję i mocne w miłosierdzie jego dufamy, że tandem użaliwszy się krwi chrześcijańskiej, požądany nas obdarzy pokojem. Usługi przytem powolne nasze w łaskę w. k. mci pana n. mil. pilno polecamy.

Dani...¹

W. k. mci pana n. mil... Bohdan Chmielnicki.

Грибовский, т. II, стр. 132

Переклад

Найвiсшій, милостивий королю.

Справді, є за що дякувати всемогутньому богові, який, квітанням царського задоволення для того, щоб між християнами не лишилося більше крові, змилувався його милістю, немисльованого дара, до порозуміння з вашою королівською милістю. І ми, разо проінявши це від всемогутнього pana, окладямо радію і твердо віримо в його милосердя, що зрешті, змилувавшись над християнською кров'ю, подарує нам ближчий мир. При цьому покірно віддаємо наші послуги на ласку вашої королівської милості, нашого милостивого pana.

Даниї...

Вашої королівської милості, нашого милостивого pana... Богдан Хмельницький.

№ 377

1656, червня 7 (17). Табл. — Лист до Олексія Михайловича про відправку російського євца до Яна Казимира, дипломатичні заходи польського уряду проти Росії та України і про виступ Григорія Цибяковича

Божию милостию великому государю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Россіи самодержау (ъ т. ј), государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдану Хмельницкый, гетман Войска вашего царского величества Запорожского со всем Войском вашего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьет.

Возвратися посланники наши з грамотою от тебя, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Россіи самодержца и многих государств государя и обладателя, вашего царского величества, премногую и немечетную милость нам показавую вашего царского величества оказали. Писал ваше царское величество до нас, что брат вашего царского величества, цесарь римский, писал к тебе великому государю вашему царскому величеству, чтоб с Яном Казимером, королем польским, тебе великому государю

¹ Лист написаний 7(17) червня (дав. док. № 377).

вашему царскому величеству померитца и в совете жить. И ты, великий государь ваше царское величество, гонца своего до Яна Казимира, короля польского, извещавши о съезде, послал, и скоро пришел в грамотою вашему царскому величеству, мы, припад проводников, без задержания отпустили к Яну Казимиру, королю. Просим вашего царского величества, чтоб и нам известно было, где и на котором месте тот съезд исправлятися будет, повсиче выше многие христиане православные приидут из разных сторон для великих обид, которые от яхков, неприятелей вашего царского величества и иных восприемаю, и о том говорят, что как перед тем, так и ныне ляхи, неприятеля вашего царского величества и наши, промышляют (и) на нас и на веру православную и на церковь восточную, своим же, последствием немощным проклятым хотением езуитов и многих князев своих по всем землям веры римские до королей и князят выслали, ниучи на нас у тех помощи, а обещаючи нас и веру православную и церковь восточные искоренити, чего им за счастьем вашего царского величества бог да не поможет. Также и иных неприятелей посторонних на нас побуждают, и некое послали до Ракоцы, князя семиградского, прося так денег и людей ратных, чтоб им против шведов помог, а его, Ракоцу, князя, по смерти Яна Казимира обещають на королевство взяти, или города в заклад дать. Другое, до салтана турецкого послали, обещаючи на всякой год поларки давать, только б он помощи из иных земель на нас дал. И изнову послов дву, одного до цесаря римского, а другого к папе римскому послали, чтоб их послыкалие войсками, а папа римский к Яну Казимиру и к ляхом раде писал, чтоб, как могут, с тобою великим государем вашим царским величеством мирались, а потом, шведа выгнав, всеми силами тотят о нас и о вере нашей православной промышлят. А ныне вновь послали некоторого Ромашковича, армянина, до лана крымского, чтоб с войском к ляхом шол на помощь против шведа, а потом, обратив на Украину, вашего царского величества итти с войскою хотят. И тебе великому государю вашему царскому величеству единому православные веры и восточные церкви поборонку, выди их, неприятелей иных, таковыи хитрости...¹ не подавать нас на поругание иноверным, но при милостивом жалованье своем государском и вольностях непременно хранить. И то тебе великому государю вашему царскому величеству дошедше, что великая бунта случилася было от донских, а полковничим у тех был Гринка Небадин, которой многих бражников и своевольников собрал было, хотя на нас рать полнить. И, чего сохрани боже, все неприятели наши тешились, и мы велели тех своевольников разгромить, а то для того, что указу от вашего царского величества не имел ничего. И он был не повинен войска собирать, которых мы задержали до указу вашего царского величества но, сохрани боже, ежели б больше тех своевольников собралось, то бы огонь великий загорелся, что она так гово-

¹ У текста очевидной пропуск; возможно, пропущено слово «через» тобой.

рля, что ныне вы тешились, а мы на лето вас воевати будем, пространнее о всем вашему царскому величеству посланники наши, Иван Скоробогагой и Остафий Федювич с товарищи, изустно скажут, которых я грамоткою посылаем.

Дан в Гадиче, июня 7 дня, 1656-го.

Вашему царскому величеству нижайшие слуги и верные подданные Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, столб. 1636, ч. II, арх. 589—592. Переписка, в заголовке: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, вса Великий и Малый и Белый России самодержаву, Войска Запорожского гетману Богдану Хмельницкий с посланни сповою с Иваном Скоробогагом с товарищи в нынешнем во 164-м году, июня в 30 день».

№ 378

1656, червня 7 (17). Гадяч. — Наказ послая від Запорізького Війська до Олексія Михайловича Іванчу Скоробогогаю та Остафію Федьковичу

Наказ посланником нашим до его царского величества.

Пеклон от нас, Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его царского величества Запорожского, его царскому величеству отдать, также и от всего Войска Запорожского.

Титулу всю по обычаю до его царского величества говорить.

1-я. О съезде ляхом бити челом его царскому величеству, чтоб его царское величество объявил нам, где и на коем месте и как скоро исправлятися будем. А то для того, что ляхи розных земель наговаривают хуже хана крымского, бес которого не хотят и съезду чинить, докуды хан повелит, о чем лист для уверенья его царскому величеству Христофа Тышкевича, бывшего воеводы черниговского посылаем.

2-я. Дума какова была меж паня рады ляхцкие при Яне Казимере короле, тайная и что меж себя постановили и как папа римской тиара до короля Казимера, чтоб как ин есть мирялися, а потом все то ни во что быты может и как розных посторонних панов на нас затягают, о том о всем посылаем ведомость чрез достойного православного человека принесеную и на письме поданую, что они мыслят ныне и потом как извезовать, но только б в силу собралися.

3-я. Послали ляхи и до Ракоша, князя семиградского, чтоб им деньгами и людьми помогал против шведов, а ляхи, коль скоро умрет король, имели ево на королевство взять, а ныне докуды до того неждат

часть земли имели ему уступить, о чем ведомости подлинные свидетельствуют.

4-я. Послали посла к солтану турецкому, чтоб татаром велел к ляхом на помощь ити и, обещавши великие подарки, чтоб как ни есть у салтана турецкого привести, чтоб на нас помочи дал. А хвалился с тем, что шведы свесли, а потом хотя бы мало с шведом управясь, имеют обратиться на ваше царское величество, и ныне, поже и с шведами хотят померитат.

5-я. Романовича, арменина, ляховством учил, до хана крымского с великими подарками послали, чтоб им помочи додал; татарам сказывают, что естли вам помочи не дадите, то де царское величество с казками вас и [в] Крыму извоюет, а ныне де сколь скоро нам помочи дадите, тогда де против всех неприятелей помочи вам етому дадим.

6-я. Бити челом о том его царскому величеству, чтоб о том не прознался, чтоб своевольников тех, донских казачков, которые, шведши тут, на охотника, а никто доброй ни пошел, только своевольник. И много их собралось было, а старшина у них был Гришка Неблядин, который сказался, что будто его царского величества а том повеление было и его царское величество велел нас воеват. И мы, не видя указу его царского величества, только своевольников без ведомости его царского величества собрал, для чего велели еси тех своевольников свозить, а еси б где те своевольники наши обманывали и про нас недобро говорили, чтоб его царское величество не ведал, поже мы, будучи де под царского величества крепкою рукою, прилежно остерегати волюности будем и остерегати пыльные; они хотели такую свою волю вчать, кака была в Чкуеве, а указу на то его царского величества не было, и там казнить и то под великое разсуждение его царскому величеству водем.

7-я. Ляхи, как извыкли хитростями ходить, так и ныне в тех своих хитростях не преставают, против которых указ его царского величества ждем, ели указжет с войском ити. Как тот съезд будет, чтоб нам его царское величество верным слугам своим известил, чтоб еси и мы сами своих послали, до боку его царского величества.

8-я. Про хана крымского ели бы спросили, ляхом на помощь имеет ити или идет, то сказати: еще не рушился и многого не посылал, но скоро поедет или сам рушится, вскоре знать дадим.

9-я. Бить челом его царскому величеству, чтоб о том всем как скорее через тех же наших посланцов объявля и указ свой царского величества дал.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, стол. №36, ч. II, арх. 505-507. Переписка з дьявольном: «Список з белорусского и с польския еписко, что послан в польский царств гетмана Богдана Хмельницкого посланца Ивана Сибиробитого с товарищи в вышесказанном во 164-м году, июля в 1 дню».

№ 379

1656, червня 11 (21). Хорол. — Універсал про закріплення за Київським Пустинним Микільським монастирем села Павлович (Копівщина)

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его цар, вел. Запорозьком. Ознаймує тим писанієм нашим кождому, кому о том відат належит, а мововите паном пулковником, ісаулсм, сотником, атаманом і всім товариству Войска его цар, вел. Запорозького, старшині і черас, і иним всякого стану і кондиції людем, кому одно сіє ісанє наше показано будет, іж якоємо з привелєсь стародавних перед нами покладєних, монастиреви Святомиколескому киевському Пустинному за село перед тим називаєомє Копівщина, а тепєр Павловиче, в полку Кієвськом знайдуючєсь, служачих, арозуміли, же поменєомє село на прєрєчєніи монастир прєз побожних ктиторєв за отпушеніє грїхов єст фундованє. Тєди і ми нічого не спротивляючєсь померєним привелєєм, ані тєж тєжко душам побожних ктиторєв чинєчи, хочєм мїти і тим писанєи нашим приказуєм, аби тєж ж знищєнованє село при монастиру Святомиколєском Пустинном кієвськом знайдєвалєс, яко перед тим на хвалу бєгу ордєнованє билє, так і тепєр аби од тєбї ж хвали божєє озєрєвно не билє, розуміючи, іж жадєн з побожности христіанськєє, яко в слухєші справі, тому протинитиє не будєт, алє тє, що божїє єст, цєркви і бєгу привєрнути єлєчєт, іначєй тєди не учинит дєлє ласки нашєє.

Дєлє в Хоролї, дєн 11 юнєя року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Внизу напис: Універсал на село Павловичі в полку Кієвськом.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописно-історико-археологічного музею Київської духовної академії, № 253, арк. 16—16а. Київ.

№ 380

1656, червня 12 (22). Миргород. — Лист до Олексія Михайловича про бажання остановити кордон між Україною та Польщею, про готовність битися з шведами, про малагаккє поляків з підступною метою затягнути переговори

Божією милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бєлєя Росин самодержцу [п. т.] государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницький, гетман с Войском вашего царского величества Запорозьким до лица земли челом бьєм.

Явная неперемная и премоная милость вашего царского величества против нам, вашего царского величества верным подданным и сл

гам, что вашего царского величества к нам грамоту своего царского величества с милостивым словом прислать изволил с стольником с Васильем Петровичем Кожухиным, за что мы, яко верные подданные вашему царскому величеству, до ныне жили тихо и удачно, чedom быи.

А что ваше царское величество пишет к нам, что Фердинандус Третий, цесарь римский, хочет посредствовать меж тобою, великим государем, нашим царским величеством, и Яном Казимиром, королем польским, и в розорване вечного dokonчания желает он же, цесарь римский, згоду учинить, и о том же деле Ян Казимир, король, к тебе, великому государю, к вашему царскому величеству, присылал посланчика своего Петра Галинского с великим прошением, и твое царское величество во своему государскому милосердию праву и по прошению братья вашего царского величества Фердинандуса Третьего, цесаря римского, на згоду изволил, и посылати ваше царское величество изволил на съезд с польскими посланци от себя, великого государя, вашего царского величества, Великого княжества Литовского и стовой город Вилену сына, царского величества, великих и полномочных послов, боярина и наместника астраханского князя Никиту Ивановича Одоевского, боярина и наместника псковского, князя Федора Никитича Одоевского, окольничего и наместника реванского князя Ивана Ивановича Лобилова-Ростовского да дьяков Гарасима Дохтурова да Ефима Юрьева, и чтоб мы, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, до верному нашему подданству вашему царскому величеству объявили, неси какими б городами и местами черкасскими и полским рубез учинить. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским нашей сваше данной премудрости не супротивляемся, токмо по ревности веры православные, для гонения неприятелей христов, истинно объявляем и под благоразумный расудок вашего царского величества подадем, что есмь, почав зу войну, ни за что иное, токмо за самую истинную православную восточную церкву веру и за всех православных христиан и за вольность уже то летовой год с неприятельми веры православные воюем, в которой войне много православных христиан один мечом побивены, другие в неволю поганскую поиди, третие голодом и иною разною смертию домерли, чего всего причиною немилосердие и прегордые люди; а мы с Войском вашего царского величества Запорожским в том причиною не были, но веры и царей божних боронили.

А ныне по твоему царского величества указу, хоти бы есмь где поблизу объявили между меж твоими, царского величества, и Яна Казимира, короля польского городами, не можем о том знати. Только, ваше царское величество и яко едины под сошедем сезанций православный государя, изволь премудре усмотреть, что православные епископы ливонские, примаскиви, лудий и перед тем пол православным будуче земскими, родоимскими и несъ народ православный, в тех епископских обрешкующийся, великое гонение по вся времена терпели и ныне терпят, черкви божии на костелы обращены были. А как бы ваше царское ве-

личество то православие и людей, в нем будучи, от своего царского величества милости отдала, то бы князьова православного человека в тех краях не было, и все бы те церкви, которые чрез князят российских и православных христиан на хвалу бгу сооруженны были, в кресты обратились. А что ныне чрез столичные вашего царского величества указ пришел, пусть так, как за неконченных предков вашего царского величества святые памяти блаженных князят российских было, и ныне будет, чтоб рубль княжества Российского по Вислу реку был, а до венгерские границы.

Да что ваше царское величество извещает нам, верным подданным и слугам своим, о послания до короля Густава швейского своей царского величества грамоты, что он, король швейский, так же его графы и губернаторы вашу, царского величества, слыше от бога данную не по достоинству и грамотах своих описуют, и что по городам польских и литовских нововзятых залого свои положил, и чтоб тех графов и губернаторов герлом корал, а из городов нововзятых залого уступити велел, и мы, вашего царского величества яко верные подданные и слуги, просим, чтоб ваше царское величество, как вашего царского величества посланники от швейского короля к вашему царскому величеству возвратятся, нам, верным подданным своим, о всем подлинно известил. А будет он, король швейский, вашему царскому величеству супротивится, и мы с Войском вашего царского величества Запорожским за достоинство вашего царского величества кровь свою проливать готовы.

А как на съезде с вашим и, царского величества, великими и полномочными послы польские послы воли вашего царского величества не узнают, изволь нам, ваше царское величество, о том известить и указ свой государский учинить. Однако до лица земли пред тобою, великим государем, вашим царским величеством, все единолично со всем православным народом христианским упадем, чтоб ваше царское величество ляхом ни в чем ни верил, понеже они съезд хотят продлить, а с королем швейским помирица, а помирись, о нас промышлять; и ныне подлинные вести имели, что послали до султана турецкого с тем, чтоб им рать турецкую и хана крымского на помощь послал, то ему, султану турецкому, объявляючи, что коли нам, ляхом, помочи не дашь, то ведай подлинно, что как нас, ляхов, извоюют, то вскоре на тебя и на хана крымского царское величество с Войском Запорожским воевать будет. Другое, послали до князя седмиградского ксенда Пражковского, референдаря кируиноу, с тем, чтоб Ракоцы им рати и денег дал, а коли де ты нам рать и денег дашь, и мы де тебя за короля позим, понеже у нашего короля чад нету, ты обобранным о то всей Речи Посполитой королем польским явнись. Да и до папы и несаря римского посла с тем, как нам помочи не дадите, то и мы в полье никогда не будем. Имни тех послов, которых послали до них, не знаем. До хана крымского послали некоторого Ромашкевича, армянина, которого шайхтем учинили, — что де мы без тебя, хане крымский, мириться не будем, и возбужаючи хана до того, чтоб все ордя на помощь послал.

О которых о всех и иных дитростях людских послали мы к вашему царскому величеству через посланников наших дивт Христофа Тихоневича, воеводу бывшего черниговского, рукою ево писавый. Иazole же, твое царское величество, яко православный государь и царь, их дитрости выразишь, какая вправда лютая перед богом и перед тобою, великим государем, вашим царским величеством доказывается.

И ныне, дни 9 июня, пришла весть, что Явцкороуцкий, гетман польный коронный, привола до Каменца з 2000 людей и хочет на твои; царского величества, украинные города удержит; и мы злебли за счастьем твоего царского величества даям полком битти, и как он приближится с людьми людьми, и мы будем о нем промышляти.

И то нам ваше царское величество извещает, что указ твоего царского величества есть, чтоб с нами против неприятелей нашего царского величества... сидничей и воевода князь Григорей Григоревич Ромодановский; и мы тому ради, и Войско вашего царского величества Запорожское готово однолично за веру христьянскую и за достоинство вашего царского величества кровь свою проливать и головы покладать. И вторично вашего царского величества просим, чтоб ваше царское величество тем прехитрым лицом не верил. А в достала пространнее посланьные вашего царского величества известит, так же наши, которых изволяете царское величество вскоре отпустить. А ныне при первом подданстве написан в Миргороде, июня 12 дня лета 1656.

Вашему царскому величеству по всем вернейшие и полюбившие неажайшие слуги и подданные, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА, ф. 170 — «Листи, пошкратованіи равномі писанні, от. р. VI, стр. 2. Переказ, в заголовку: «Служок с белгороду вистама, що писав к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всея Великия и Малыя и Белыя Русии самодержцу, гетману Богдану Хмельницкому с Виславам Калыном в записку ию 1656 году июля в 26 днѣ».

Оублювано: И. А. Голубов, Две невідомі грамоти із перенесення царя Алексея Михайловича с гетьманом Богданом Хмельницьким в 1656 г. [Славянський архів, Сбірник статей і матеріалів, М., 1958, стор. 33—37]

381

1656 червень 17 (27). Листопись. — Универсал про закріплення за Крутицьким Ватрарським монастирем сіл Славне, Поле, Божок, Любятів, Заволотів і Озарнів

Богдан Хмельницкой, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуем сим универсалом нашим старшин і черни Войска его цар. вел. Запорож(кого), а особливо паном полковником, сотником, атаманом і всякою кондиціи людям, як дошло нам відат своєволю і непослушество от товариства нашего і крижди великие чинимые вел[ебним]

отцом в Спаском Поле і в тих веругах, належани іхданиа к тому монастирку святого Спаса. Кгдаж показовал нам вед[ебний] о[тец] писмолист, на тоє, от пана Писочинского наданий на тие веруга, здана належачие і надание к тому святому Мисцу, прето і ми владлюю старшнства нашего повторє тоє ствержаем і покрїялем, дзючи в мон і под владду вед[ебним] отпала батуринским тот монастирок для хвалє бжеє і для отущени грїхов наших, яко і всего Вуйска Запорозкого, Спаское Поле, Божож, Любитов, Зabolотов, Озаричи з отчиною, снужатив, полями і зо всіма рижитки, належачими к тому; всего того злана належком спокоем аби отцєне заживали, кривди жадное ни от кого не поносичи, як от старшнни і черни і от посподства; сєлєне всі аби всекое послушенство отдавали без всіх непослушенств і турбциї. Приказум сурово паном польсьонником, сотником, аби там жадних кривд і своєвоє не чинити, всего того повинни глїдїти, своєвоєних карат без жадного фольгованя, хто би кривду в тому мог чинити церкви бжеєє і отцем, там знайдучоємся, войськовим наїздом, подавоє брат і стацїє, всего того зборєннем под строгостю войськовою і под недєскою нашою, иначєє не чиничи.

Дат в Липовцу, 17 іюня 1656.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

На зяорот: Лист на Спаское Поле і на Спаса церков Богдана Хмельницького, гетьмана Войска Запорозкого.

Дан року 1656 м[есяц]а іюня 17.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Круницький Батуринський монастир, оп. 1, опр. 7, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Там же, Особистий фонд Ол. Грушевського, стр. 302, арк. 7 зв. — 8

Копія

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 61900, Збірка Ол. Лазаревського, № 93, арк. 90. Копія

Там же, № 51, арк. 163. Копія

Там же, № 306, арк. 421. Копія

Там же, № 49, арк. 135—135 зв. Скоєрочена копія

Там же, Збірка рукописів Київського університету, № 99, т. I, арк. 87—87 зв. Копія

Опубліковано: А. Лазаревский, Акты по истории монастырских земель в Малороссии, Читана в историческом обществе Нестора-летописца, кн. V, стр. 55—56.

Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, стр. 226—227

Историко-статистическое описание Черниговской старшины, кн. 3, стр. 302—303 (скоєрочено).

№ 382

1656, червня 26 (липень 6). Чигирин. — Універсал про закріплення за Олефіром Радченком села Поставиці

Богдан Хмельницький, гетьман с Войськом єго царского вєнєчєствя Запорозким.

Пану полковникові черниговскому, асаулові, сотником, атаманом і всему товариству, в полку Черниговском знайдучоємся, послєдєтєм і

всякого стану людем і кождому, кому би только сеє наше писаніє показано було, доносим до відомости, як ми взглядом прислугу пана Олєфіра Радченка, которые з початку звикли отпраовати в Войску нашом Запорожском, при ласці нашой заховуєм, от него не отдаючи селенца Поставини єго власное, зо всім грунтами і принадлежностями, до того селенца принадлежцями, которые трутца некоторые обивачи приехали, яко нам дано звать, неслухаше і беззастережно задимають і оные пушкати і собі прикладвають і оные от того, кому власне принадлежат зророженим правом, отирають; для того умислие даем оному туо нашу оборону, варуючи і суворо приказуючи, жеби жден от тих час, за указом того писанія нашего, тих грунтов і принадлежностей, пану Аєлфарові служачим, хто би що тилок отняв¹, уступив і болше до них справи найменшой не мідн і трудности далей в том оному задавать найменшой не важидися, под сурогим каранієм войсковим, так жеби оних грунтов предречених пан Радченко, застаючи товаришом нашим, сподойно заживал, не² от кого не поносчи жадной найменшой крикди, бо хто би кождек был спротивним волі і тому виразному писанію наєму, то ми вядлого такового, зо вкитим відомости, суро, без отпугу, будемо карати, не чачачи шачей.

Дан в Чигиринѣ, зюма 26 дня року 1656.

Богдан Хмельницкой, рука власна.

А. Лазаревский. Акты по истории монастырского землевладения в Молдавии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, стр. 102—103.

Генеральное следствие о маестности Черниговского поля, стр. 307—328.

№ 383

1656, червня 26 (липень 6). Чигирин. — Універсал про закріплення до Юрія Бакуринського сіл Велика Вісь, Ослєд, Річки та ін.

Богдан Хмельницкой, гетман з Войском єго царского величества Запорожском.

Пану полковникові черниговскому, асаулові, сотникам і атаманам і всякого стану людем, кому би только сіє наше писаніє показано було, доносим до відомости, як Юрій Бакуринский чрез суплугу донєс нам, же под час воєни з ляхами, по убитю ляхами ж отца єго, брати роєне єго, Ян і Павел Бакуринские, забраним отца свого Николая Бакуранского все імініє і права служачие на маестности і грунта, дежачие в полку Черяіговском, зо всім пошли за границу, на прежнее добра,

¹ Ген. след.: обман.

² Ген. след.: ні.

а его меньшого, Юрія, оставали за то, что он не похотія з нами ти за гравину, да пришол к нам у Чигирин і привел службу его царского величества в Войску Запорожском, при нас, гетману, і уже несколько год вірне служит, стал просити нас, побисмо ему ствердлан універсалом, «го отцем Николаем куцаенне в полку Черниговском грунта і села, о які кушл его, Бакуринского, будучи ми, гетман, свидоми, шо в розной шхлхти панов Биктов і Перещоких покушл в полку Черниговском села ч тому же видя его, Юрія Бакуринского, вірне і радителне служб его царскому величеству в Войску Запорожском, приказуем ему, Юрию Бакуринскому, сей наш універсал написати, ствержаючи по кушл отца его села Великая Віс, Освикн, Ріпка, Гусинка, Бузинки і Слободка, вноу дачатая, садит отцем его Николаем на дуброві Свинюпоское, остров Гривбовский, з займою на млині згожою, млин верх віра, презымаемая Пилипча, млин на ріці Глинкиці, яко оные села міют в собі ограничені з селами, дубровами, борями, ему, Юрию Бакуринскому і жєні его в спокійное владініє всі вищеперописанне села, млини, ліси, бори і прочіі угодіи сим нашим універсалом ствержаем і грозно приказуем, іж би як полковник черніговский, старшина полкован, сотники, атамани, віхт-друтній ему Бакуринскому не важился чинити жадное перешкоди, войти зась і посидитне всіх тих вищеперописанних сел, аби ему, Бакуринскому, всякое подданническое послушенство отдавали, міти хочем і грозно приказуем.

Дан в Чигирині, іюня 26 дня, року божего 1656¹.

Богдан Хмельницкой, рукою власною.

ЦПА УРСР у Києві, ф. Генеральній опис Лівобережної України Чернігівський полк, ш. 9, ар. 108, Копія.

Державна дубовка бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. П. № 17981—18009. Копія з копії.

Там же, б/н. Копія з копії.

Сторубльово: А. Дзларевский, Оборонне Румунської сеньки Малороскн, в. 1, стор. 62—63 (спорожено).

Макотн, Очерки, т. 1, в. 1, стор. 60—61, 68.

№ 384

1656, червня 29 (липня 9), Чигирин. — Універсал про надання Лубенському Мгарському монастирю сіл Луки і Хитці

Богдан Хмельницкой, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим нашим писаньєм всей громаді, в Луках і Хитцех достачоч, іж ми віддаючи убоство братії мгарської, же поратунку их откуль² не мають, теде тие два селця, Луки і Хитці, подали єсамо отцем

¹ У копії дописано: В подданном водноє, такоу.

² Д. від кого.

мгарськом. Прето приказуем суворо нам всей громаді в тих селлах, абы до роботини помененим отцем мгарськом билсте во всем помоченим і абы ні в чом ім спреченими не були, і от роботини ашелкой не замочкылись¹, бо то есть бѣла наша, жеба тоє мѣсто святое помочь мило от вас, чого і сам пан полковник мгарьскый либно пострегати мает, щоб ви ні² в чом спротивними не були³; а хто ж бы⁴ спротивним і непослушним был, такового яко непослушника, кожного самому ж пану полковникови строго карати дозволем. Що⁵ инакше самому ж пану полковникови даскою вашою і суровим⁶ караньем войсковым.

Дан в Чигиринѣ, 29 дня Іюня, року 1656.

Богдан Хмельницкой, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
Збірка Оп. Лаваревського, № 41, т. 5, арк. 34. Київ.

Указ № 41, т. 13, арк. 154. Львів.

ЦДА УРСР у Києві, Особистий фонд О. Грушевського, опр. 408,
арк. 12–13. Київ в копію.

Оуболюванє: Акты ЗР, т. V, стор. 97, № 47.

Генеральне складство при вѣстности Лубенського полку, «Український архів», т. IV, стор. 72, № 840.

№ 385

1656, липня 6 (16). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці про
трансляційне послівство до російського уряду та про по-
вернення українських послів з Третьогоддінні

Найjaśniejšы милостиwy князю siedmigródzki, nam wielce мѣци паніє
і przyjacielu.

Листы од w. kсеjєй мѣци, nam należące, пан Giorgy Racx oddał nam,
z Mórých wyrozumielіsmy іo, że w. ks. мѣц chęąc sincerum z nami і naj-
jaśniejšym сatem j. мѣциą moskiewskім, рачем naszymi милостиwym,
ингледсі пехним amicііае, гасхуєт w. ks. мѣц cum defecііone benevoli
pedoris posła swego, p. Racx Giorgiego, do najjaśniejšego cara j. мѣци
ordynować, kтѣremu lanquam bonum patis suspicanti, безпеченіwво по-
дѣтне cum visііою з пряданієм przewodnikѣw aż do samej granicy pań-
stwa najjaśniejšego cara j. мѣци obmyšlіlіsmy, oddawszy onemu і list

¹ Д., Г.: поддаскено отцем мгарськом, жеба до роботини билсте ім помоченим, приказуем прето суворо всей громаді в тих же селлах, абы ні в чом помоченим отцем мгарськом спреченими не були і до роботини ашелкой не замочкылись.

² Г.: щоб ні.

³ Д., Г.: не билсте.

⁴ Д., Г.: а хто ні.

⁵ Д.: с чого.

⁶ Г.: буде.

Г.: ероченим.

nasz do tego najjaśniejszego cara j. mści, iuxta vota w. ks. mści, aby honorifice był przyjęty i sine mora odprawiony. Drugi list także od w. ks. mści nam należący wielceby j. m. ociec Daniel oddał nam i ten plenitudo boni oliereus w. ks. m. przeciw nam i wszystkiemu Wojsku Zaporoskiemu prae se fert, quam i usna j. m. ojca Daniela relacia Josē sufficienter ratificavit. I my similiter poglądając na takowe życzliwe w. ks. mści studium, pari certare affectu nie zaniechamy, dziękując przy tym, że w. ks. mść jego mści ojcu Danielowi i innym poslom naszym serenan nie bez pomyślniej odprawy praestare raczył humanitatis mentem. Co wszystko i my vicissim w. ks. mści in eiusmodi occasionibus benevolentiae nostrae promptitudine retaliare винni zostajemy. A wraz przyjaźni się zwykłej w. ks. mści z powolnością naszą oddajemy.

Dan w Cztyrhirnie, d. 6 iulii 1656.

Waszej kseej mści wszego dobra życzylwy przyjaciel i sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Adress: Serenissimo Georgio Rakoczy, dei gratia principi Transilvaniae, parium regni Hungariae domino et Siculorum comiti, amico nostro observat.

Утерської державної архів. Оригінал.
ЦДА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та українських українських гетьманів, сп. 2, стр. 22, арк. 1—2. Фотопечат з оригіналу.
Опубліковано: Мемориала Гун., т. 23, стор. 402—403 (уторською мовою).

Переказ

Найяснішій милостивій князю самгородській, нам велика милостивий дяє і привітало.

Листи від вашої княжкої милости, нам приналежні, дан Дюдоржій Рад відда нам; з них ми дізналися, що в. кн. м. бажав з'явитися ширим визлом приязні з вами та з найяснішим царем й. м. московським, нашим милостивим князем, та що з. кн. м. князькович приїждів до вас, згодом відардти до найяснішого царя й. м. сиво-вогва, в. Радя Дюдоржій. Ми йому, як добродю визначної чести, відгортали бо певну подорож і подорожні конти та додали провідників аж до самого мороду; де живи найяснішого царя й. м. Віддали йому і лист наш до того ж найяснішого царя й. м., міжно з бажанням в княжкої м., щоб був прийнятий і почитаний і одгортаючи без згодження. Другий лист, також від в. кн. м., нам приналежний, відгортаючи й. м. отця Давидя передав нам і ми [листу] князює йому приязльність в. кн. м. до вас і велико Запороского війська; також усім повідомленням й. м. отця Давидя, достеменно це відгортаємо. І ми так само, болячи такої приязливості приязні в. кн. м. відгортаємо також ж почитуємо. При тому докучмо, що в. кн. м. отця Давидя і в. кн. м. князює послан згодом показати дословно приязльність і з усім милостивим. За все те ми проважити будемо вкрайню відгортати в. кн. м. товариство князі добре змишності в таких же нагодах. А вам передаємо себе з нами; поаірності приязні в. кн. милости.

Дано в Чигирині, д. 6 люта 1656.

Вашої княжкої милости великого добра бажаний приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман військ Запороских.

Adress: Найяснішому Юрійю Равоці, болюко милости князює Трансильваній, ашній частин австрійства Утерраши і графній скарляр, князює найяснішому приятелю.

1656, липня 8 (18), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням повернути козакові Тимофію Стовському жінку і дітей, захоплені князем Трубецьким

Божією милістю великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великих и Малых и Белых Росіи самодержцу (п. т.), государю и обладателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли нязко челом бьем.

Идет к тебе великому государю, к твоему царскому величеству, козак полку Нежинского сотня Почепские, на имя Тимофей Степанов Стровский, и хочет тебе великому государю, твоему царскому величеству, челом бити о жене и о детех и о сестре жены своей, которые года тому за два как князь Трубецкий в волон в городе Мстиславле взяты, а в то время он, Тимофей, не был дома, а был на службе твоего царского величества в полку. А ныне его жена и дети и сестра жены его обратуются в Беловском уезде у князя Семени Горчакова. И тот князь Семен Горчаков ему, Тимофею, жевы и детей и сестры жены его отдать не хочет. И ныне мы тебе великому государю, твоему царскому величеству, молимся и за того Тимофея просим, чтоб твое царское величество своей государской указ к князю Семеву Горчакову послал, чтоб он, князь Горчаков, ему, Тимофею, жеву и дети и сестру жевы его по обычаю христинскому поворотил и отдал, а мы за званую твоего царского величества в той мере милость и милосердие по неки за тебѣ, великого государя, твоего царского величества молити и за достоинство твоего царского величества голова наши покладати готовы. А ныне тебе, великому государю, твоему царскому величеству, многих и счастливых лет от господѣ бога желаем, инско твоему царскому величеству челом бьем.

Лан в Чигирине, дня 8-го июля, лета 1656-го.

Вашему царскому величеству во всем правды и верны слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Польський архів, Малоросійські справи, 1651—1670, стр. 3, арк. 2 зв.—3. Переклад, з заголовком: «Список з белгородского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великих и Малых и Белых Росіи самодержцу, гетману Богдану Хмельницкой в вышнемем во 164 м году августа в 22 день з запорожским войском с Тимошею Степановым».

Спулітовано: Акти ЮЗР, т. III, стор. 541—542, № 355/1.

1656, липня 12 (22). Чигирин. — Наказ Ярмолі повернути
Охримові Троцю та Байбузю сіможат

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego carskiego wielicestwa
Zaporoskim.

Jarmola, Uskarżali się nam Ochrym Troc i Bajbuzycha, że ty *siemo-
żę* jego własną, z przodków mającą, w siele Bajbuzach, nazywając się
Dreń Luką¹, odjawszy bez żadnej dania przyczyny, sobie przywłaszczy-
łeś i puszczać nie chcesz, jakoby na nas przywłaszczając. Zaczyni
zujem tobie zrogo, abys ty lęk pomienionemu Ochrymowi zaraz bez żad-
nego sprzeciwienia się powrócił, a jego nie turbował nigdy. My cudzego
nie potrzebujem.

Dan z Czehyryna, dnia dwudziestego lulii roku tysiąc sześćset pię-
dziesiąt szóstego.

Jeżelibyś nieposłusznym był, tedy przed nami zaraz stawaj koniecz-
nie.

Bohdan Chmielnicki, ręką własną.

ЦІЛА УРСР у Києві, ф. Житомирської градської суд, оп. 1, сир. 6
арк. 629—630 зв. Переклад.

Опубликовано: В. Шербина, Грамота Богдана Хмельницкого оспорож-
но частного землевладения, «Киевская старина», 1894, октябрь, стр. 150—151
(російською мовою).

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської величності Військом Запорізьким
Ярмолі Скаржилися вам Охрим Троць і Байбузича, що ти владу сіможат,
успадковану ними від предків у селі Байбузах, що належить Дрені Луці, відбра-
ли без будь-якої причини, собі привласнили і не хочеш віддати, немов ти її для
нас привласнив. Тому суворо наказуємо тобі, щоб ти що до дуку згаданому Охримові
позитиво, не чинячи ніякого опору, повернув, а його ніколи не турбував. Нам нічого
чужого не потрібно.

Даний з Чигирина, дня 12 липня 1656 року.

Якщо ти не послухався, то обов'язково мусиш негайно до нас прийти.
Богдан Хмельницький, рукою власною.

1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до воєводи Андрія
Бутурліна про заходи польського уряду проти Росії та
України

Божиною милостию великого государя, царя и великого князя Алез-
сандра Михайловича, всея Великия и Малыя и Бельгия Росии самодержада
и многих государств государя и обладателя, его царского величества

¹ Так у копії.

Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским, великого государя нашего, его царского величества, соволаичему и воеводам Андрею Васильевичу Бутурлику с товарищи, другу и приятелю нашему, любительное поздравление и о господе радоваться.

Пишешь, милость твою, к нам, даючи знать, что на месте боярина и воеводы князя Федора Федоровича Волконского его царского величества тебя с товарищи в Киев прислал, о чем когда еще и в первом листу своем твою милость нам объявляя, взяли есмя ведомость, о чем весьма тебязем и желаем, чтоб господь бог милость твою на службе его царского величества долготелее хранить изволил и добром здравом, где ни будиши, и с нами о всяких делах его царского величества изволи есмязьтася. А что милость твою, к нам пишешь про нести, объявляю нашей милости приятелю нашему, что анемедишнего¹ дня ериведево к нам князя, пойманого под Каменцем-Подольским, которой нам сказывал, что орды 40000 мимо Каменец ляхом на помощь пошло, о чем поразумели есмя, когда иные ляхом посягнутся и шведа выгонят, то все силы свои купе с орлою на нас обратят. Также прислал к нам и Ракош, король венгерский, боярина своего Себет Ференца, дая знать, что ляхи приславали к нему, проси помощи войсками и денег взаими, обещаючи его самого или сына его за короля себе иметь, который и нас через посла своего просит, чтоб есмя с ним и приятелье ждем. И мы, види долю непристойное к тому наприсно и все земля на себя гвеноуть, всяки приятель себе, немеди неприятелей, себе иметь, чтоб уже христианство могло виделе пребывать, и приятелье жить позволили, и того посла с приятельством отпустили, проси о том короля венгерского, чтоб ляхом никакие помощи не давал и ни в чем не верил. Также имеем ведомость, что 10-го дня месяца августа в Вальне съезд имеет бити, на котором съезде не ведомо, что будет. Ведомо же каковы суть ляхи; они весьма превратны; докдм шведа изгонят, то они съезд проволочкавать время будут, а потом, когда счастье поведетца, по старому свой замысла совершать нмут. Пристойное бы дело, чтоб его царское величество ни в чем не верил. Также, как слышим, ратные люди его царского величества уже все шведами залор учинили, бог весть что вперед будет содеваться. Также вперед со всех сторон, каквие ни есть ведомости иметь будем, и милости твоей того же часа немедленно объявлять будем.

А о сенькосе и ловленая рыб, что полковник наказной не догущает, идим мимо до полковника наказного, чтоб не возбранял, где и сам Павел Янович Хмельницкий, полковник Киевский, чтоб с милостью твоею виделся и сеножати и на рыбы ловлея место чтоб указал. При том отдаемса, яко наприлежнее приятельство милости твоей.

Писан в Чигирине, 13 дня июля лета 1656.

Милости твоей, другу нашему, желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

¹ Так у текста.

ЦДАДА, ф. Сибірський аркаш, стор. 1564, арс. 5—8. Переклад з рукопису: «Листів з листа белоруского писемца, що писав з скарбачкою в новгород к Олдарю Васильевичу Бутурлину з товарицями гетьман Богдан Хмельницькой, а в великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя и Белья России самодержцу, стольником в посольств Олдарей Васильевичем прислав тот лист Богдану Хмельницкому с казном с Тимофеем Степановским в посыланом по 164-м году, августа в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15657—15661, арс. 1—3. Копія з копії.

№ 389

1656, липня 13 (23). Чисирин. — Лист до Богуслава Радзівіла про дружбу

Jaśnieowiecony mściwie książę Radziwił, nasz wielce mści panie i przyjacielu.

Jakośmy w przeszłych pisanich naszych odezwali się z tym, że jako najczęstszą z w. ks. mcią życzymy sobie mieć konferencją, tak i teraz umyślnie przez list terazniejszy nostraim w, książęcej mści exponimus pensionem, prosząc, abyś w. ks. mość według przyobiecanego słowa raczył z nami konferować i w czym tylko occasio czasu poda, życziwie respondere, a my życziwości naszej nie odmówimy, ale powinnością naszą szczytze curabimus, o czym szczytzej oddawca listu tego w. ks. mci oretemus opowie. A teraz lasce i przyjaźni się w. ks. mści z usługami naszymi oddajemy.

Dan w Czyhirynie, d. 13 iulii 1656 iuxta vet.

Waszej ksej mści wszego dobra życziwiy przyjaciel i sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zapor.

Adpesca: Jaśnieowieconemu kseiu j. mści Bogusławowi Radziwiłowi, komiuszemu Wielkiego Księstwa Lit., nam wielce mciwemu panu i przyjacielowi oddać.

Центральний архів давніх актів у Варшаві. ф. Радзівілів, вид. IV. № 2014. Оригінал.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. Комісія грант російським царю та унїверсально українським гетьманів, оп. 2, спр. 31, арс. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

ЦДАДА, ф. Сибірський аркаш, стор. 1564, арс. 5—8. Копія.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15657—15661, стор. 1—3. Копія з копії.

Переклад

Найсвітлішій милостивий князю Радзівілу, наш великий м. пані і приятелю.
Як в минулих листах ми зовняли про те, що бажали собі мати з в. князем великою милостию замісь, так і тепер хочемо теперішнім листом нашим видати

що йому припадуть вашій княжій милості та прохання, щоб я, як м., відносно з офіційним словом, воляю з вами висестися та прихильно відповісти [на ваш], в чому віддалю час побудь вступу; я не не відносно в вашій доброзичливості та щиро виражаю вамшу зявочність. Про не подання цього листа зрештою я, як м. докладніше. А відт віддаю себе з найкращим поштанним ласці та прощанню в. як м.

Дано в Чигирині, дня 13 липня 1656, за старим [календарем].

Вашій княжій милості писано добра бажаночей зрештою і слуга Богдан Хмельницький, сотенний Білосаз Запорізького.

Адреса: Найсвітлейшому князю І. м. Богуславу Радзівілу, воєводу Великого Литовського князівства, или воєводи милостивому пошу і привітанні відати.

№ 390

1656. липня 13 (23). Чигирин — Лист до шведського короля
Карла Густава про дружбу

Serenissime rex Sueciae, dne et amice nobis observandissime.

Ex naturae ipsius magisterio et innato nostro erga unumquemque praecipuo didicimus neminem laedere, sed reciproco cum bene nobis latentius contendere studio. Haec cum bonum satisque perspicuum suae regiae mti erga nos habeamus animam, his laet; cum defectione rectoris nostri ad suam regiam mtem expediveramus litteras, quae quoniam hucusque aliquo fato contra desiderium iam nostrum, quam suae regiae nti manus suae regiae mti non tetigerunt, uno eodem fato, frequentiores occasiones ad conferendum abstrinque amputatae fuere; ideo non nostrae alicui compassu inimicae negligentiae, sed invido eiusdem fati odio adscribendum est. Modo itaque confirmando nostram cum sua regie mte amicitiam significamus et liquido declaramus, quod neque alicui suppetias, ad quaslicet sic crebro provocamur, dabimus, neque cum exercitu nostro offensive aliquem aggrediemur, sed fidem, libertatem et limites nostros deo favente pro posse nostro tuebimur. Et licet si sinistra aliqua de nobis velaret fama, quasi arma erga suam regiam mtem arripitri essemus, huc tanquam frivolae s. r. mias minus fidem tribuam, quia nos, prout facies praeteritit temporis de nobis docet, nunquam sine ama classicum canimus, prout fustus orelemus litterarum praesentiam relator suae regiae sati de nostra benevolentia exponet. Interim diuturnam a deo maximo optimo suae regiae mti apprecaram felicitatem.

Datum Cayhirini, d. 13 iulii 1656 iuxta vet. calend.

Maiestatis vrae regiae, dni et amici observandissimi, amicus ad obsequia paratus, Bohdan Chmielnicki, campiductor generalis, Cohortium Zaporoziensium.

На зявочоті адреса: Serenissime Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Gotthorum, Vandalorumque regi, magna duci Finlandiae, duci Estoniae, Careliae, Brethmae, Verdac, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Vandaliae,

²³ Вступивши Богдан Хмельницький.

principi Rugiae, dno Ingriae et Wiszmariae, necnon comiti palatino Rheni Bavariae, Iuliaci, Cliviae et Montium duci etc., amico nobis observantissimo.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Кільчак грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 43, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу. Описувачами: Арало ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 124—125, № 54.

Переклад

Найвельможнішо королю Швеції, наш великолюбовний пані і друже

З наказу самої природи і з нашої вродженої приязності до кожного чи земля відому не робить кривди, а, навпаки, змагається у доброзичливості з тими, хто ставлять до нас приязньо. Отже ми, відчувавши добре і достатньо мірою все ставлення до нас вашої королівської величності, вже думав, з душевною паслядком, відіслати листи до вашої королівській величності. Але якбиш чиним, як проти такого бажання, так і проти бажання вашої королівської величності, вони і досі не торкнулися рук вашої королівської величності. Також же чиним частіше нагоди до бєд і були відірвані з обох сторін; не треба приписати не який ворожий зверхняність з одного боку, і занепокоїт недовічі тієї ж долі. Тепер, отже, для підтвердження нашої приязні до вашої королівської величності ми поїдемосямо і само закликаємо, що не дамо нікому допомогти — хоч би до чого нас часто закликали — ні відмічати на кого в наступ, але при бєжій допомозі захистити, як можемо, віру, само і ваші кордони. Хоч би й поєзирювалися який несприятелю чутка, збєж ми відкинемо зброю проти вашої королівської величності, то нехай ваша королівська величність дасть якогосьбєне пори шїй безпечний чутка, бо ми (як обєднати про нас зновий поїде) ніколи без причини не зручимо сигналу¹. Подивьць цього листа усю і бєльш докладно викладає вашої королівської величності нашу доброзичливість. Тим чєльш благаємо у всезнающего найвельшого бєга вашого шєсти вашої королівської величності.

Дано в Чигирині, дня 13 липня 1656 за старим калєндєром.

Вашої королівської величності, великолюбовного пана і друга готовань до бєхоту друг Богдан Хмельницький, гетьман Вїлєск Запорїзьких.

На зєротї адреси: Найвельможному Карлу Густаву, бєжєю коєдєсто королю шведї, готї і викладає, великому герцоготї Фїнляндї, герцоготї Естонї, Каролїї, Бремї, Вїлєд, Штєтїну, Помєранї, Кєнїгїбї, Вандаїї, князєю Рупїї, пановї Унгрї і Сїкарї, а також марзєграфовї Рейну, Баварїї, Кєнїшї і герцогтї Гїр і їк., пановї великолюбовному пановї і друготї.

№ 391

1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до польського підканцлера Ієронїма Радзєвєського про дружбу

Jaśniewielmożny mości panie podkanclerzy koronny, nasz wielki mości panie i przyjacielu.

Zczyśliśmy sobie jako najczętsze tak z królem jmćią, jako i z w. m. m. panem mieć konferencje, jakoż documentum duplex nas wyświadcza

¹ Тобто не закликаємо до зброї.

zeleny chcieli znieść się z w. m. m. panem, gdyśmy dwakroć listy do jego k. jności i w. m. m. pana wysyłałi, ale imiada serz nie chcieli w tych przeciw listach lavere, co nie nam imputandum, lecz fatuali casus. Teraz trzeci raz wysyłaemy, Móre, daj boże aby już dotknęły się rąk w. m. m. pana, i gdzie nie inszaj znajdziem w. m. m. pan naturę, tylko że adiutrica arma tym, którzy nas o to żądają, nie damy, ale wiary i wolności swojej bronie gotowismy. Przeto jesteśmy co przeciwnego o nas tak króła jmsci, jako i w. m. m. m. p. dochodziło, nie raczcie w. m. m. m. pp. wiary dodawać, gdyż my ni z kim offensive nie idziemy, jako i praemissa o nas wyświadczą tempora. W ostatku fusius z oddawce listu w. m. m. m. pan wyrozumieć raczysz. A teraz przyjainsi się w. m. m. m. p. z powolnością naszą oddajemy.

Dan w Czychirinie, d. 13 lullii iusta vet. 1656.

W. m. m. m. pana waszego dobra życziwy przyjaciel i służby rad, Bohdan Chmielnicki, het. Wej. Zapor.

На звороти адреса: Ясновельможному нашему вельми милому пану і приятелюві, јности пана Неронімові Радзівіовському, подканцлерзему коронному, козышкскому староце, одада.

Шведский державный архив, Спринг.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. Коллежия грамоти російского царя та универсальи украинского гетьмана, оп. 2, стр. 44, кн. 1—2. Формоны з оригіналу. Оубовіовано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 126, № 55.

Журнал, т. XII, стор. 392—393, литовский переклад з датум 15 лютого 1656 р. (ст. ст.).

Переклад

Ясновельможний милостивий пане коронній підканцлер, наш великий милостивий пан і приятель.

Ми хотіли б невчасніше мати з'явки як з його милости коронки, так і з вашою милости, вельми милостивим паном. Те, що ми прагнули з'явитися з в. м. м. п., передаються двома документами, ми дівні вислали листи до його коронованій милости, з в. м. м. п., але лише дали не справили переклад цих листів, так що не треба припускати нам того, що вони не дібали, але фатальною випадком. Третє листи вислали листи, які, дай боже, щоб уже дійшли до рук в. м. м. м. пана. Пана не бачив листи з в. м. м. п. пан, тільки те, що ми не дамо підарювати вам, ми вислали цього від нас, але хотіли завадити свою віру і милости. Тому, якщо доведеться щось писати про нас, як до короля його милости, так і до в. м. м. м. пана, то писати з в. м. м. п., не вярте, бо ми ні на кого не наступимо, що повинно відбуватись час. Про пункт з в. м. м. п., писати доводило дізнатися від поданих листів. Дізнав з вашою приязністю відомості прокни і в. м. м. м. п.

Дано в Чигирині, дня 13 лютого, за ст. ст. 1656 р.

В. м. м. м. пана, добровольний приятель і служби ради, Богдан Хмельницький, гетьман війська Запорізького.

На звороти адреса: Ясновельможному нашему вельми милостивому пану і приятелю, його милости пану Неронімові Радзівіовському, коронному підканцлеру, лонжискому староце ввердати.

1656, липня 18 (28). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії
Юрія Ракоці про дружбу

Sersmæ Transilvaniae princeps, dne et amice nobis observandissimæ.

Non alia debuit a nobis gen dno Francisco Szebesi de Bolgarfalva præstari humanitas, quam quæ boni nuntii delatorem intinaeque sinceritatis suæ sersmæ celdinis contestatorem concernebat. Quæ propter quantumcumque in nobis virium fuit et ingenii, totum id in eo excipiendo curavimus demonstrandum, ut et ipsi, et universo Rossiano orbi de immobili nostro erga suam sersmam celdnem, tanto planius et plenus innotescere possit affectu, mutuaque inter nos comparanda, tamque in vix existente necessitudine, quam brevi in optimos amicitiae fructus excreverè non dubitamus, cum primum specialibus nostris in hoc opus perficiendum, consummandumque legatis, sufficientique et omnimoda potestate in id munitis suam sersmam celdnem reddiderimus certiorem. Prout quidem non multa interposita mora cordi nobis est eosdem ablegandi, ne forte præ se sumptum propositum fortuitæ ulteriores præeripiant difficultates, non sine præcipuo utriusque boni incommodo detrimentoque. Ast optinamur deum optimum maximum christianæ auxiliaturum intentioni, eamque ad felicem deducturum effectum, quoniam ipsi quoque in indissolubili proximorum beneplacitum esse, notum habemus charitate. Quæ priusquam e nucleo in dulcem prorumpet fructum, interim optimam a superis valetudinem cum faustissimo in omnibus progressibus successu suæ sersmæ intime præcordialiterque precamur celdini, et in præsens nostram cum obsequiis promptitudinem immutabili suæ serenitatis commendantes benevolentiae.

Dabantur Czychyryni, die 18 iulii anno reparatae salutis 1656.

Sersmæ vrae celdinis amicus intimus obsequisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohortium Zaporoviensium.

Adressa: Sersmo dno Georgio Rakocy, principi Transilvaniae partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДА УРСР у Києві, ф. Колегія грамот російських царів та універсала українських гетьманів, оп. 2, спр. 23, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Оубліковано: Сілля, т. II, стор. 106—107.

Переклад

Найвчашній князю Трансильванії, наш величизновий пане і друже

Нам треба було винести шаленому панові Францу Сабезі з Болгарфалви не іншу прихильність, ніж ту, що належала незвичайно доброго повідомлення і складної глибокої щирості вашої найважнішої високостві. Тому, прийдомою його, ми старалися вивести всі сили і здібності, скільки їх у нас було, щоб і йому самому, і всьому руському світові стало ясно й повністю відоме наше незворушне почуття до вашої

найвищої високості, [якоб стала відомою] підготовка між нами власне як землі, як уже вказувати в зародку і спору — в цілому ми не можемо сумніву — простоту в підготовці владі грошової, як тільки подібно до владі найвищої високості за допомогою наших воєн, особливо призначених для виконання і здійснення цієї справи і достатньою мірою забезпечених всякого роду повноваженнями до цього. Тому ми бажимо відправити їх, як дуже зрозуміло, щоб зрозуміти з іншого боку вказаною не переказами пробного нуміру, задляючи особливу уважку і владу для добра обох сторін. Дяк ми переконані, що найвищої владой бог дозволяє християнському народові і графам його до шлюбного кінця, бо знаємо, що йому подобається вершити любов між ближніми. А тому воля розширитися із вера в союзнай віді, як тільки часом з глибоко серця прасвою у бога для вашої високості таверного зародка з найкращим і усім повноваженням успіхом, в тибор передамо йому готовність з послугами незміній доброзичливості вашої високості.

Дано в Чагирині, дня 18 липня року здобутого стиасня 1656.

Вашої найвищої високості царей і до послуг готовий друг, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найвищої владі Юрія Ракоці, князем Трансильванії, князою частин Угорського королівства і графою селєкцій, князю великопаншванському князю і дружи.

№ 393

1656, липня 18 (28), Чагирин. — Задача князеві Трансильванії Юрію Ракоці про те, що Запорізьке Військо перебуватиме з ним та його союзниками — воєводи Молдавії і Валакії — у дружбі

Nos, Bohdan Chmielnicki, supremus campiductor et militum tribunus t. et i. tam nostris quam universorum Kazacorum Zaproviensium in personis notum facimus omnibus, quod cum nos celsissimi principis domini Georgii Rakoci, dei gratia principis in Transsilvania, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis suaeque ditonis Hungarorum indubia sinceram in nos amicitiam experti simus argumenta, proinde eosdem sub fide nostra christiana assecuramus super eo, quod nos eidem celsissimo domino principi Georgio Rakoci eiusque successoribus et imperio suo subditis populis, quin etiam benevolis suis vicinis confederatis, specifice scilicet incolis et vavodis utriusque Valachiae, Moldaviae scilicet et Transalpiniae, (donec et ipsi initum cum praefato nostro celsissimo domino principe amicae confederationis ius illibate observabunt), nulla unquam occasione ad nulliusque mandatum postulativum hostes nunquam erimus, contra eos nec pro stipendiis nec alio quocumque sub praetextu directe vel indirecte arma capiemus, aut suppetias dabimus, nec militum auctorare vel conscribere permittemus, nec etiam hostibus in eos tendentibus, (si qui tales reperirentur), transitum per ditiones nostras haud concedemus, atque in eorum damnum correspondentias, tractatus vel collisiones nequaquam instituemus, quin ubi talia ad scilicet nostrum deberent, tempestive ipsis nota reddemus et sinceram in omnibus benevolentiam et amicitiam pactorumque fidem cum sua celsitudine, eiusque succes-

scribis et imperio suo subditis ac confederatis sancte observabimus ac etiam per subditos nostros observari faciemus. In quorum omnium robur et firmitatem praesentes obligatorias nostras fide nostra christiana mediate dedimus supremi campiductoris et primorum nostrorum principalium chirographis et sigillis signatas et obsignatas.

Datum etc.

Угерський державний архів, Кошиці.

Оубліковано: Monumenta Hung., т. 23, стор. 416—417, № 245.

Dokumente privítece la istoria românilor, т. V, ч. 1, стор. 2, № 2, стор. 72—73, № 85.

Переклад

Ми, Богдан Хмельницький, найвищий гетьман, і полковники, як від цього знає, так і від усіх запорозьких козацьк, подіємо всім до відома, що ми, перетримавши без сумніву доклади царей привізані до нас найвищого князя, паня Юрія Равоць, велістю Божією князя Трансильванії, воєводару частин Угерського королівства і графу скарбра та його угерських володінь, — задоволено їх нашої християнської вірови тому, що ми ні при якій нагоді не будемо ворогами цілому ж найвищому князю, князю Юрію Равоць, його спадкоємцям і народам, підданним його влади, а також його доброзичливим сусідам-сосніжкам, особливо ж нещасливця і вдовца обсяк Баллій, а саме — Меладані і Залвайської [Баллій] (поки в новий без порушення шлюбватимуть почати із згаданим найвищим князем граво привязного союзу). Ні на чий доручення ми високу ми не відіємо зброї і не дамо допомоги проти них — ні радя влати, ані з будь-якого вишого правдоу, безпосередньо чи посередно. Ми не допустимо набирати або запустувати війни і не дамо зброгам, що дауть на них (якщо така зможеться б), передати через наших володінь. Ми ніколи не складемо на їх шовду договору, трактату чи угоди; навіть, якщо такі [договори] дійдуть до нашого відома, ми своєчасно вімо і не знема і свято шануватимемо в усіх справах шовду доброзичливість, привязь і довір'я угод з їх високістю і з його спадкоємцям та підданним і союзникам їх держави, ми відкажемо також нічим від даним шанувати їх. Для силн і тривалості всього цього ми дали ці наші зобов'язання під присягою нашої християнської віри, з підписаним найвищого гетьмана і наших перших старшин і скріпленій привязаним початом.

Дано і ін.

№ 394

1656, липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно посилки у Вільну для переговорів при мир сотника Родана Гапончика з товаришами

Божією милостию великому государю царю і великому князю Млєтєю Михайловичю, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержаду [и. т.], государю и обладателю, твоему царскому величеству, Богдану Хмельницкой, гетман з Войским твоего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьем.

По указу твоя великого государя нашего царского величества з нам з вашим царского величества с стольником с Васильем Петровичем Кляким в грамоте вашего царского величества, присланной на съезд в:

яко царского величества, Великого княжества Литовского в стальной город Вильно, к вашим царского величества великим и полномочным послом из Войска вашего царского величества Запорожского посланников наших, а иезичю Германа Гапоненка¹ с товарищи на съезд с польскими послы посылаем. И тако как в прежних грамотах, так в ныне тебе, великого государя, вашего царского величества покорно просим, чтоб ты, великий государя, ваше царское величество, по своему милосердному государскому праву подобен и по благочестной вере христианской о православии, церквах безвних и о всем православном народе российском, который некоторого иного над тебе великого государя вашего царского величества, единого под солнцем сияющего православного царя не имеют, иного ж в руки неспирительские не выдавал, но под своєю високою и крепкою рукою держал. Понже видячи иноверы и православный народ за милостиво божию и счастье]м] вашего царского величества соединен]ме] и совокуплены и с того не тешатся, но всеми и разными способами пр[отивятся], чтоб нас от твоей ц[арской] милости] и милости отдалити?² [тако]ые их хитрости тебе, великому] государю нашему царскому величеств[у]... яко верные и желательные подданные, иезичем, и желаем того усердно: православный народ христианский: бы возмачен и со... государи под твоєю цар[ского]... високою и крепкою рукою обертаючися, тебе великого государя, нашему царскому величеству, кланялися, то тогда все под премудрой, слыше от бога давый, вашего царского величества разумок поддачни, просим тебе великого государя вашего, вашего царского величества, чтоб ваше царское величество своим царского величества великим и полномочным послом приказал, чтоб тем вашим послом на том съезде любов свою показали и как ся тот съезд с Яном, королем польским, скончается, нам милостиво изволь ваше царское величество известить. Но дяхи всякие неправды будут смекивати, чтоб только тот съезд продлить и на время помиряться для того, что никаких сил не имеют. А тех посланников наших для того вашего царского величества Великого княжества Литовского в стальной город не посылаем, но до вашего царского величества просто посылаем, чтоб указ от вашего царского величества изкли, как ся имеют справлятися на съезде. А о вестях и о том о всем пространно посланникам нашим вашему царскому величеству оповедат. А ныне многих лет и счастливых вашему царскому величеству и победы над всеми неприятельны тебе великому государю нашему, вашему царскому величеству, от господа [бога], яко верные подданные ждем.

Дан в Чигирине, дн 26 июля [года] 1656-го.

Вашему царскому величеству я [о всем] пр[имые] и верные подданные и инж[айные] слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

¹ У переделки гонимая — справник Імѣ Гапоненъ Рокк.

² Тут і далі текст поновданий.

ЦДАДА, ф. Сибирский трикол, столб. 1636, ч. II, арх. 637-638, 641, 642, 638, 642, 648. Переклад з заголовком «Листок с листа з безсмертного писма, что писал и кованому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя и Белаяя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с посланцы своими с сотником с Ромоном Галоненком с товарищи и взыненим во 165-м году сентября в 1 день». Документ дуже пошкоджений. Сервію друкувати заборонено.

№ 395

1656. (Листопа 26) серпня 5. Чигирин. — Наказ послыи Запорозького Війська Роману Галоненку про те, як вести переговори у Влодзі

Наказ паном, паном посланником до его царского величества от нас, Богдана Хмельницкого, гетмана и от всего Войска Запорозького выправленным.

Отдати поклон от нас, Богдана Хмельницкого, гетмана и всего Войска Запорозького, его царскому величеству и о черности и подданстве вашем и всего Войска Запорозького его царскому величеству, подданными были и ныне в той же неотменной вере пребывати будем.

Листы его царскому величеству от нас отдати также и тем их милостям паном сенатором его царского величества, до которых листы писаны от нас есть, поодавати и просити, чтоб причипными были до его царского величества, чтоб нас по своей жалованной милости не отпущал.

Что мы, поддався его царскому величеству, единому православному царю, которой доброе старанье и привлекло о содержании и хва[л]и[т] божию церквей и вс... им имеет... или непотребны, на высокому до разуму его царского величества належати будет и какой указ в той мере его царского величества послом нашим будет, на том пристати имеет.

Разсмотреннем тое комисии, которая по указу его царского величества Великого княжества Литовского в стольном городе Вильне меж его царского величества и Яном Казимиром, королем польским, отправоватися будет, просить его царского величества, чтоб то великии и полномочным послом доложено было. Когда будут за счастьем его царского величества до згоды приходити и если б межа не была назначена против стародавних княжат росийских, тогда, чтоб епископи, архимандритства и игуменства, церкви, также все села и местности, которые из давних времен от православных княжат панов и иных людей благочестивых ваданне, а через узинатов, панов, коендзов и иных людей отныте были, а хотя б и чрез несколько десят лет, сидно отнять, держали, чтоб прерашены были, не откладывая от сойму на сойм, как пред тем бывало, но что б вскоре пушены были, о чем просить их милостей панов

великих и полномочных послов, чтоб на добре о том уговаривались вместе с нашими.

Умек, которая богу всемогущему грубна есть, что б вольде вкере свесна была, некоторыми грамотами и свободами от кротей даними не зашищаючися, шо что б права, монастыри с маестностями православных пушены были, тому веру¹, чтоб ксенды или какие-нибудь иные хитрые особы через грамоты или также через права и какие-нибудь иные хитрые способы того подаяния не зборивали и не продолжали, и что б православным набоженства асского волю было воздержати и с тавною господнею что б во всех местах, где ся православие обрешет, православным пресвитером при множестве ходит и мертвых носить с действом до гробу при множестве, против стародавного извачью греческаго волю было, но жиды неверные ныне и перед т[ем] [больш]е воности, нежели правосл[авные] имели и моли бы свои [отпра]вляли, а правосл[авные] не имели никакие воности. Снизденными мирские, которые по местом и по седам королевским и княжеским и павским обрядуются, чтоб всякие податки и повинности, подноды, себираны не были, а чтоб при таких воляностях и свободах пребывали, как и перед тем, чтоб до суда епископского, а не до мирского належали.

А что перед тем удумали было панове рады, чтоб никакого начальства, годности и уряду земского и градского шляхте православной не давано, также и по местах русских особо православных до мнстрату, войтовства и бурмистровства не приуцено; а то для того, чтоб шляхта православная для начальства и урядов веру сию метали, и веру ринскую принявши, до урядов се порывали, чем самых православных людей умещалось, тогда б всякому шляхтичу православному начальство и уряды земские ныне даваны были, а по местом православные челове до майстрату приуцены были; а где шляхта под какие-нибудь особны православными духовными и мирскими, какова им есть чину, поупредали неправдою, чтоб то все ни во что поставлено. Если бы так же на воли его царского величества Ян Казимир, король польский, помирится не хотел, тогда просить его царского величества, чтоб его царское величество вскоре нам о том давал знать, а мы с войском готовы, что б король и паны рады польские, присигли на том, как они против Войска Запорожского никакою войною вти и иных стор[он]ных народов на войско побуждати и никакими мерами Войску Запорожскому шк[од]ли не име[ют].

Также его царскому величеству объявил, [что казав]ли доселе посылк было под Азов, где [як] розгромлено, по котором розгrome ударил [ата]кован на Тор и немало людей порубили и шк[од]ли[и] умчавли, о чем разумеем, что Васильев П[ет]рович Кикин достаточно его царскому велич[еству] объявил. Прислал ныне Ян Казимир, кор[оль] польск[ий], Ливонския Балабана, е[пископа] славяно лужицкого, складаючи с[е]зде, то мы никакою с[е]здею слагати [не хотим], такмо все на бога и на его

¹ Так у текст.

царское величество возлагаем и надеемся по милости всевышнего бога и милости его царского величества, что ни в чем никакие школы иметь не будем.

Также объявить, что татаровя, пошедши дяхом на помочь, шие, как ведомость всем, съез около Люблина, и не можем знати, где они пойдут и поворотят, либо за Вислу, или где инде.

А о Варшаве объявить его царскому величеству, что шедши по уговору статью тое подали, которую статью на письме посылаем, но и нам бес печатей достались, а ежели бы еще какие на потом вести были, объявим его царскому величеству.

ЦИТАДА, ф. Сибирский ящик, стол. 1636, ч. II, ян. 664, 667, 668, 669, 662, 679. Переклад, дуже похиблений.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, т. № 15557—15561, стор. 141—144. Копія з перекладу.

№ 396

1656, не пізніше липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова про хитроці польського уряду

Божією милістю великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и иным многим государством и землям восточным и западным и северным отчича и дедича и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и воеводе дворовому, Борису Ивановичю Морозову, доброго от господа бога во многие лета желаем здоровья.

Велии утешаемся и премногую и немилетную его царского величества к нам, верным подданным и слугам его царского величества, милость познаваем, что его царское величество милостивый государской своей указ нам со всем своего царского величества Войском Запорожским прислалти и о всех делах православной вере и государством его царского величества полезных, милостивно известити изволил, за что мы его царскому величеству со всем Войском его царского величества Запорожским низко, до лица земли упадаючи, чедом бьем. Ныне тебе господия и ближнего боярина велики просим, чтоб ты, господин, его царскому величеству о хитростях людских известия, которые что ныне делают, еще иные о нас и о государствах его царского величества премошляют, как о том пространно изустно стоюник Васнаей Петрович Киня тебе, господину, о том известит, и что мы тому ж етояднику до его царского величества изустно говорить вручили. И тебе б господину, в тех делех заставником и помощию нам у его царского величества быти и старатися, чтоб его царское величество дяхом ни в чем не верил, бо они дяхи ныне

на время помирится хотят, а потом все земли на православную веру и на государство его царского величества побужати будут, а иже до многини землями не задирать, но только ляхов воевать, но и чем до князя семиградского и до господарев волоцкого и мултнського послали, чтоб ляхом помощи не давали и ни в чем не помогали. А мы всегда единолично на всех неприятелей веры православные и его царского величества наступовати за помощью Божию и за укалом его царского величества сходило нам бог всемогущий поможет. При том милосткой призыви твоей милости отдаемся.

Дан в 1656 году.

Также тебе, господину, ведомо чиним, что из Венгр весте пришла новин, что ляхи ролных земель собирают на нас, а с королем шведским помирится хотят, а тем временем съездом продолжить хотят.

Вашей милости всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Роговский архив, Служба ризницк стовп, стовп. 70, арх. 7—9. Переказ, в записке «Служба в беглерского письма, что писало в боярину, в Борису Ивановичу Морозову, Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкой с стельником с Павелем Кивкием в выхождении во 164-м году июня в 26 день».

— *Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 15532. Копія з архіву, в скороченні.*

— Там же, Збірка Київського університету, № 224971, стор. 395—396. Копія з переказу.

Онуфійовичев І. Канани, Новые исторические материалы о Богдане Хмельницком, «Киевская старина», 1898, июль. Документы, известия и заметки, стор. 21—23.

№ 397

1656, липня 26 (серпень 5). Чисирим. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням спрякти українським послам, що йдуть у Вілну

Божие милостно великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и моих государств и земель восточных и западных и северных отчина и дедича и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и воеводе его царского величества дворовому, Борису Ивановичу Морозову, доброго здоровья и счастливой в долгий век пребывания от господа бога иметь желает.

Неповоднократно великое жалование и милость от тебе, господина нашего, узнаем¹, как о нас, так и о всем Войске его царского вели-

¹ Закрыто: разумно.

ства Запорожском, что ваша милость¹ до его царского величества к потребам наших заступались, особю и ныне, возвратясь от его царского величества, посланники наши то нам ведомо učinили, что во всем до его царского величества в потребах наших заступником пребываешь, за которую милость к нам показаную тебе господину нашему услугами иными воздавать дальней винны чинимся², только просим тебе, господина нашего, не отдаляючи от нас милости своей, и впредь о нас до его царского величества изволь быть заступником. По указу великого государя нашего его царского величества посылаем посланников наших на съезд в город его царского величества Видлику назначеную. Для чего желаем и милость твою униженно просим о тех посланниках наших, [иссланных] от нас, потребовати имут³, изволь быть заступ[ником] до его царского величества, чтоб до нас со вся[ким] указом скорей и незамедленной имели отпус[ск] — имаяно до полномочных его царского величества послов, которые на съезд посланы [будут]. Изволь заступлением [своим] внести посланников наших при жалоб[ам] сохраняем⁴. Вести какие у краях наших [будут], те ж посланники наши милости твоей известят. При том милостивому жалованью милости твоей отдаем ся прилежно.

Дан с Чигирина, дня 26 июля 1656-го.

Милости твоей господина нашего всего добра желательнейший приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибирский приказ, столб. 1636, ч. II, арк. 635, 665—666. Переказ, з заголовком: «Список з белорусского письма, что писал к боярину в Браслау Иванунович Мирскому Войска Запорожского гетману Богдану Хмельницкому с посланцы своими с сотником с Романом Агафонским в июльском во 1656-м году сентября в 1 день».

Переведена публична библиотека Української РСР. Відбит рукопис. I. № 15657—15661. Копія з переказу.

№ 398

1656, липня 29 (серпня 8). — Інструкція послам до Юрія Ракоці Івану Ковалевському та Івану Гурші

Generosorum Ioannis Kowalowski, asauli generalis exercitum, et Ioannis Hrusza, a nobis Bohdano Chmielnicki, generali duce cum Exercitu imperatoriae mltis Zaporoviensi, ad serenissimum Transilvaniae principem legatorum, legationis summa et compendium.

¹ Закреслено: во всем.

² Закреслено: винны пребывает.

³ Так у тексті.

⁴ Так у тексті.

1. Quoniam sensus Transilvaniae princeps miseretur, prout et antea cocebatur, profusi sanguinis christiani commiseratione, ideoque ex animo complanationi inter nos et Polonos studebat: iam hoc universo innotuit orbi propalatumque ore omnium est, nullas a nobis Polonis ansas et occasiones dadas fuisse ad dissensiones faciendas sanguinemque profundendum, sed eodem modo, prout et antehac Poloniae regibus eorumque fidelitati addicti eramus iuramentumque conservabamus inferrime: huic itidem conservare semper prompti paratique eramus. Igitur quoniam Poloni vetustissimis libertatibus nostris vim inferre ausi sunt et aliquoties sanguinem christianum innocuum in oris ukrainensibus profuderunt, ecclesias ritus nostri ademerunt unitisque eas nullis in locis contulerunt, ad extremam fidem etiam nostram eradicare in animo habuerunt et optarunt, hacpropter existentes innocui ab omnique culpa vacui, deo in auxilium implorato, sacrosanctam proteximis fidem nostrasque avitas immunitates. Ideoque quidquid factum, numini supremo universoque patet orbi, id non nostra culpa causaque actum fuisse. Ratione vero eius, quod sensus princeps exoptet fieri concordiam, non resusciamus, nil modo non sine emolumento imperatoriae mltis et absque partium sveticarum detrimento. Quod contingit imperatoriam mihi, cum hac inituri sunt et facturi compositionem Poloni Vilnae die 10 augusti, cuius effectum combinationis nos quoque attente spectamus, ut autem absque regis svetici detrimento. Ipsemet sensus svectiae rex attestaretur, prout et nunc experitur, nullas a nobis habere expeririue offensiones, nec quicquam sinistrum eidem a nobis optari, cum etiam nobis quoque adversum nihil fuerit praestitum. Ast Polonorum postquam oculis nostris conspeximus versutias, quod diversas conducant nationes in nostram perniciem, nos quoque tutelae patrociniouque imperatoriae mltis addicere deoverque omnino debuimus.

2. Infalibilis haec est veritas, cuiuslibet belli non alium esse terminum, scopum atque finem, quam concordiam et pacem: quae si deberet inter nos et Polonos perici, ut sensus princeps officio dignitateque mediatoris potitur. Ast cum percurrit mente Zaporoviensis Exercitus imusque dnus campiductor simul, aliquoties a Polonis iuramento etiam firmatam pacem labefactam fuisse ruinatamque, atque nunquam sincere cum illo campiductore Exercituque Zaporoviensi conversatos fuisse; imo vero diversas ab eis in nostram extirpationem rationes concitari, civitatesque ukrainenses funditus aliquoties extirpari delerique; quo igitur modo cum tam perversis pax consummari potest hominibus? Et quomodo imus dnus campiductor in votis semper habuit et nunc optat mediatorem pro suis partibus sensuum principem habere, sed cum ipsi non favent concordiae unionique; res igitur ardua esse videtur. Tamen si modo absque ulla hypocrisis appetant complanationem, seruum principem de arbitrio interpositioneque ex parte nostra absque dubio sumus compellatur.

3. Quemadmodum primo adhuc inchoati belli anno sinceram nostram sensu principi contestati simus amicitiam, illamque omnibus hisce temporibus detinuerimus involutam, non secus et nunc eandem in primo reti-

nere statu fundamentoque parati sumus. Solummodo grandis est serenissimus princeps, ut sua sermsa celo modo existens huiuscemodi propensae nostrae amicitiae, in praesentia memoratorum legatorum nostrorum in stabilioem amicitiae conservationem iuxta singularem normam a nobis legatis nostris conceditama, litterisque et scriplo expressam dignetur exequi iuramentum. Nos vero iuramento veraque conscientia obstricti sumus legatis grossis sersmi principis apud nos ad praesens hospitantibus, quod quamprimum sermsis princeps in conspectu a nobis delegatarum personarum praestiterit iuramentum, nos quoque (dum modo serms princeps suos rursus mittat legatos) in instanti hisce praesentibus ad nos destinatis, forma et modo a serms principe oblato simile exequi non abnuemus nec recusabimus iuramentum. Nunc vero occupationum negotiorumque ab imperatoria mte nobis iniuictorum causa, non patuit nobis commoditas in tam arduis vicibus tribunorum totiusque praefecturae Exercitus Zaporoviensis colligendae convocandaeque, nec etiam praestandi, non differendique iuramenti.

4. Bene nobis hoc notum compertumque sane est, quod tam fides nostra quam et haec, quae ditioibus sersmi principis eiusque continetur dominio, sit Polonis odio atque abominationi, ac proinde si Poloni hominibus nostram confitentibus religionem, vel his, qui eandem, quam et sermsus princeps veneratur, pressuram aliquam angustiamque facere habuerint in animo, nos ergo iunctim unanimiterque cum serms principe huiuscemodi tueri defendereque homines, pro fideque mutua resistere tenemur.

Український державний архів. Оригінал.
Опубліковано: Салад, т. II, стор. 107—109.

Переклад

Викладає зміст посольства вельможних послів Івана Ковалевського, генерального осавула військ, та Івана Гружи від нас, Богдана Хмельницького, гетьмана, з Вишкван Зaporожань його царської милості, до найяснішого князя Трансильванії.

1. Осавула найясніший князь Трансильванії, як і раніше, жалує, що хочеш християнська кров, та від душі прагне примирення між нами і п'янами, але стало відомо услугою свитого і проголошеного устами всіх, що ми не дали ніяких причин і вигод полькам для вигони і прогнання кроти; але так само, як ми були віддані і перед твоїм королем Польши і віри їм, неперозумно зберіглое привесту, так ми і закладає був скарби і готує зберігати П. Оже, тому що полки насильділися наступати скіром проти наших стародавних вільностей і не раз проливали в межах України кров християнську кров, відібрав церковні вільності обряди, віддали їх уніаїни у багачо мідля, навіть задумали і хотіли цілком викоритати нашу віру, — ми, будучи виними і ждані від усього закладу, заступили бже на номо, повистали світу віру і наші давні вільності. І кому, коли що-небудь сталося, то бже і вельмому свитого твою, що не задовілося не з наших вини і причини. Що ж стосується бажання найяснішого князя встановити згоду, то ми не заперечуємо, тільки щоб вона була не без користі для церковної вільності і без шкоди для незалежної сторони. Що ж до літньої величності, то з якою величчю розпочати переговори і області учини у Більні для 10 сервія. Ми також сподіємося з увагою, які будуть результати цієї комбінації, але щоб вона була без шкоди для вільностей короля. Сам найясніший король [Швейц] може засвідчити, що і тепер не знаєш і не маєш та дозволив від нас ніяких образ і що ми не бажимо йому нічого злого, бо проти нас також не було ніяких ворожін

загріб. І ніби щого як ви побачили нашими очима катрою ніччю, по з'їзду, ріні парості на нашу загріб, ми повинні були цілком спредати собі та присвятити августів і онці царської величності.

2. Безсмертний є правда, він запереченом, метою та кінем буд-воної війни "чиново бути не що інше, як жиди і маї; якщо треба астановити його між нами і селами, дай найкращий князь прийме обов'язок і гідність постраждати. Але Запорозький Ілліяш, разом з нами найкращий під гетьман повернувся душно до того, скільки різні відомки звички і зручності вод, навіть змарнованої прохоти; якщо вони не доводилося щиро з найкращим гетьманом і Шейхом Запорозьким; колишні, вони підбурюють різні народи на нашу викорини і не раз зрубували і кидали загрібачі" чекли, — вони же способом можна скласти вод і тільки брешнями ілліями? І кон найкращий пан гетьман завжди бажав і тепер бачим хоти розсудити із своєї сторони найкращого князя, — але, коли вони сім'ї не спротиви моті спонсон, то справі здється важливо. Однак, якщо вони без усього лінощівства добиваються примирення, ми без сумніву з великого бажу загеросно найкращого князя для дощедивства і втручання.

3. Як у першій рік, коли почалися ці війни, ми засмічили нашу щирі дружбу найкращому князю, ми додержимо її пошукуючи на не її часі і тепер хотіли додержати на пошуків князю, тільки треба просити найкращого князя, щоб із найкращою вестелью, пам'яткою нашу прихильну прохоти, у присутності владних наших посли, для тривалого збереження прохоти, зважили вислати прохоти за особливою формою, яку ми додержимо (продати) князю послан та висловити посланно в листі. Ми ж любив'язались просити і вразі сумнівом перед вельможними послани найкращого князя, які тепер у нас перебувають, що як тільки найкращий князь у присутності владних наших осіб складе прохоти, ми також (яким тільки найкращий князь відомо після своїх посли) негайно в присутності вельможних до нас осіб не доперемо і не відмаємося скласти прохоти за формою і способом, прохотавшим найкращим князем. Тепер з причини звички і спуда, покладити на нас царською велінство, ми не можемо змоти з такою короткої час споконти і збрати пошуків і до старшину Запорозького Ілліяша і також скласти, не змолваком, прохоти.

4. Нам дуже добре знаме і відомо, що як наша війна, так і віра, що зберігається у вельможних найкращого князя при його владі, є невизначено і скандно для поляків; якщо ж послани матимуть намір зробити який-небудь утиск і обмеження для наших, що вимагає нашу щирі або ту, яку вимагає і найкращий князь, то ми разом з найкращим князем одночасно будемо сійкати і змагатися [з]и людей, а також відстоювати обидві віри.

№ 399

1656, серпня 6 (16). Чигирин. — Лист до команданта
м. Случка Яна Гросса відносно сотника Мурашка

Panie komendantie słucki, nasz wielce miłoścywi panie i przyjacielu.
Gwolił przyjaźni naszej i dobrego zachowania z księciem j. m., wyda-
liśmy byli na Słuck uniwersały obronne od wojsk naszych. A że niejakiś
Muraszka, setnik, inkursje i różne najazdy z ludzką angorią czyni, jakośmy
temu Muraszce żadnego na to rozkazania nie dawali, tak o tym człowieku,
jeśli jest setnikiem, i co za człowiek, i jeśli się znajduje w wojsku, nie
wiemy. Jednakże pisaliśmy do p. Nieczaję, pułkownika naszego, aby
takich niewolników, którzy się sprzeciwiają uniwersałom naszym, karał.
O księciu j. m. — przy której stronie, czy przy królu j. m. szwedzkiem,
czy też polskiem zostanie — razc nam w. m. oznajmić.

Тым загогом, które на przeszkodzie miastu zostają, pisaliśmy, aby ustąpił.

Arendarz leśniński, Zydowin, ten przed nami nie był, ani o wyswobodzeniu syna jego nas prosił, przetoż i uniwersała na odzyskanie syna jego nie wydawaliliśmy; ale gdy przybędzie, uczynimy to wszystko. A teraz się przyjaźni w. m. oddajemy.

Dan w Czuhirynie, d. 6 aug. 1656 roku.

W. m. wszego dobra życzyłwy, przytem i służycь rad, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Нам wielce miłosцивemu пану i przyjacielowi Janowi Grosowi, majorowi J. k. m., komendantowi sluckiemu, oddać należy.

Центральні архів у Варшаві, Несвижський архів, відділ V, № 204.
Оригінал.

Опубліковано: Археографічний збірник, т. VII, стор. 106, № 78.

Переклад

Пане слухавий команданте, відь волями милостивий пане i зречило.

З уваги на нашу приязнь i добре ставлення до його милості князь ми видали були на Слуцк оборони універсали від наших військ. А що колись там Мурашка, сотник, випадок на людей i звадив їх князди, то ми не давали цьому Мурашці ніякого наказу про те, чи про що людині, чи є сотником i що він за людини i чи знаходиться у війську, чи злочин. Одначе ми писали до в. Новаго, якого полковника, щоб кавав таких свавільних, які не скоряться нашим універсалам.

Про князя, його милість — на чому бодь замислитесь: чи при його милості шведському королі, чи при польському — звадь нас, ваша милість, повідомити.

Ми писали тим заставам, що стоять на верховні місту, щоб уступили.

Лесинський орденці, єврей, не прибавив до нас i не просив нас про звільнення свого сина. Ми не видали йому на повернення його сина універсалу. Але коли він прибуде, зробимо це. А тепер віддаємося приязні вашої милості.

Дано в Чигирині, дня 6 серпня 1656 року.

Вашої милості божаючи добра i служити радні, Богдан Хмельницький, гетман Військ Зaporoskich.

Адреса: Нам волями милостивому пану i третельні Янєві Гроссу, майєрові його королівської милості, командантові слуцкому віддати.

№ 400

1656, серпня 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання Київському Михайлівському жіночому монастирю містечка Ходосівка i села Креничі

Богдан Хмельницький, гетман Війска їх ¹ царского вєднчества Запорожской.

Пану полковнику киевскому i всей старшине Війска Запорожского соннаймуємо i приказуєм, аби кажен на уряде будучи в Києве, ведал.

¹ Так у копіях.

іж ми монастирєв павенскому Михайловскому местечко Хедосовку і селце Креннич подаєм для подпора тому меску святому, аби оне законници могиа монастирє Золотоверхого Михайла где хлеба достати, і варуєм сим нашим універсалом, аби кажен з киевских каждого чину людєй жодной крияди тем законницям, в тих двух селах їх подданним, яко і самим законницям, жадєє крияди не чиниа, под зарукою до шкартуан войсковой татарей сто, і под срогом войсковим караниєм, хто би мєдї противѣвся нашіму розказаню. І даємо сей наш універсал для оборони оным законницям, под печатю нашею войсковою і с подписом руки нашею.

Дат в Чигиринє, року 1656 мѣсѣцѣ августа 18 дня.

Богдан Хмельницкий, гетьман, рука власна.

Архів Львівського відділення Інституту історії Академії наук СРСР, Колекція листів Київської колегії папста, № 6. Київ.

ЦДАДА, ф. Розвідний орєвал, Київське повєтє, 1696, кн. 10, ар. 177.

Київ.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописно-археологічний музей Київської державної академії, № 215. Київ.

Там же, № 216, ар. 7 м. — 8. Київ.

Там же, Генеральний опис Лівобережної України, Київський полк, ар. 22.

Київ.

Там же, II, № 15548, ар. 18. Львів.

Там же, Збірка Оп. Лаврєвського, I, № 54287, № 15, ар. 196. Львів.

Стубайсько: Акты ЗР, т. V, стр. 88, № 31.

№ 401

1656, серпня 20 (30). Чигирин. — Лист до польського підкацлера Андрия Трубецкого з висловленням задоволення початком переговорів між російським царем та польським королем

Jadniewielmożny mści księżę biskupie przemyski, nam wielce mści panie i przyjacielu.

Widzimy łaskę jego k. mści, p. n. mił, którą tak jego k. mści, p. n. mił, w liście swoim nam i wszystkiemu Wojsku Zaporoskiemu oświadczać raczy, jako i wm., m. m. pan, w pisaniu swoim o niejże namieniasz. My tedy wzajem ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim zyczymy, aby jego k. mści za to nad nieprzyjaciolami swemi z harbą ich otrzymał zwycięstwo, z którego i teraz cieszymy się, aby się za szczęśliwego panowania i k. mści pokój między chrześcijanami ugruntowany był. Za przyjaźń też i ściek wm. m. p., którą nam w odzywaniu się z dobrym afektem pokazywać raczy wm. m. pan, za to my wm., m. m. panie, wielce dziękujemy i reciprocę z przyjaznymi do usług sławić się nie zaniedbamy. Wiedomościom wiktorej jego k. mści przeciwnym, gdy będą skąd zachodzić, wiary dodawać nie będziemy. Komisja między królem jego m. a carem jego m. moskiewskim, na którą i my swoich wyprawili posłów, iż się

зачепа, з tego się i my cieszymy i życzymy, aby прѣдкі i добры оней skutek urósł, аżeбы już między chrześcijany zakwitał pokój, którego i my serdecznie i szczerze życzymy, o czym szczerze ustnie пан Szczuka, poseł jego k. mści referować wm., m. m. p., będzie. Lascie przy tym i przyjańni wm., m. m. p., z powołnością naszą oddajemy się.

Dan w Czibirinie, d. 20 aug. vet. 1656.

Wim. m. m. pana wszego добра życливы przyjańciel i słуга, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zap.

Апопеа: Jaśniewtelmożnemu a nam wielce мściwemu пану i przyjacielowi, jego мści księdзу Andrzejowi Trzebieckiemu, biskupowi przemyskiemu, podkanclerzewi koronnemu oddać należy.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, об. 1, стр. 66, арк. 1. Оригінал.

Переклад

Ясновельможний милостивий отче перемишльський єпископе, нам велика милостивий пане і приятелю.

Бачимо ласку його королівської милості, паня к. м., про яку як його кер. м. в. н. м., нам і велиму Вієску Запоріському заняте згодя, так і в. м. м. м. пан, у слову листі згадуєш. Ми також з усім Вієськом Запоріським взаємно бажимо, щоб й кер. м. за те здобув перемогу над своїми ворогами, на їх гаянбу. А ми тепер радимо, сподіваємося, що за шадливого папування й кер. м. буде здійснено мир між християнами. За службу, прихильність і добрі послуги, які в. м. м. пан зробить до нас навкляти, ми в. м. м. м. пану, дякуємо і взаємно не занадбаємо прохати ставитись до послуг. Відомостям, які прийдуть до нас згідки-небудь і суперечити звісті про перемогу й кер. м., ми не будемо вірити. Ми раді, що коніси між королем й м. та царем й м. московським, до яку і ми ввійшли своїм тодіш. миє помажем, і бажимо, щоб був шадливий і добрий результат й, щоб вже між християнами зацїна мир. Ми щиро і сердечно бажимо миру, про що усю відомість пан Щька, посол й кер. милості. А втім віддаємося пражки в. м. м. м. паня з нашою покориністю.

Дано в Чигирині, д. 20 сєрпня старого [календаря] 1656.

Ми м. м. паня доброзичливий приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Апопеа: Ясновельможному, нам велика милостивому пану і приятелю, й м. отцю Лаврентію Трєбєцькому, перемишльському єпископу, коронному підканцєлеру жалєжнє віддати.

402

1656, вересня 2 (12). Чигирин. — Універсал про подання Лаврентію Бороані сіл Горськ, Клауси, Жовидь та ін.

Богдан Хмельницький, гетьман з Військом его царского величества Запорожським.

Паном волковником, асаудом, сотником, атланом і всьму товариству Війська его царского величества Запорожського, старшині і черці, також залогам, вислѣдком і вислѣдякого стану і кондиції людєм і каждому, кому только сєє наше писанє показано будєт, доносим до відомости,

їж ми, маючи вигляд на пана Лаврентія Борозну, подaliśmy єму в посею села Горск, Кляси, Куршовичи, Жоледи, остров Таратовский и Задворский, селіще Медведово, пустош Бутовское, деревня Ярдово, селіще Замчи, Базилевское, так же во Мизгальской волости селіще Тростинское і селіще Рощининское, селіще Роевское над річкою Білогородку, село Кгарзіво з млином, деревню Хоромное, пустош Борозина, так же і пляц з будовами в місті Стародубском, на улиці Могилевской стоячий, по негди зойшлою з того світа Давиде Молодеским, маітност єго власкою в повіті Стародубском будуючу. Падно теда нагоминимє і росказуєм, аби жаден з Войск наших Запорожских і шведькоє кошиціи люде так ваїздом, мимободом і подїздом оному в маітностях єго найменшой кривди і перезагабани чинити не важилося, щоби за увазом сего писани нашого предечений пан Лаврентій Борозна сподієне теї маітности заживал, ни од него найменшого не пописани кривди і пражкрести. Бо ежели би хто был спротивани сему писаню ваішему і важилося, що так у ваіщрочених селях і маітностях кривду якую єму самому і людем чинити, то ни кожного талогого за скажею найменшого срокто безопустивте будемо карати, іначєй не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 2 септеаря, року 1656.

Богдан Хмельницькой, рука власная.

Чернівецькай державнај историчнај музеј, Відділ фонду, № АЛ 14—148
501

Списавал

ЦПАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийскіє справи, 1651, стр. 3, арк. 2—2 за. Київ.

ЦДА УРСР у Києві, Особистий фонд Шелухина, О. П., стр. 77. Київ.

Оубльковские: Акты ЮЗР, т. III, стр. 544—545, № 302.

Ак. Лавровскій, Обозрєніє Рукинскихъ отписъ Малоросіи, в. III, стр. 746—747.

Генеральнеє свідєство про маітності Стародубского пому, «Українська армія», т. I, стр. 261.

№ 403

1656, вересня 2 (12). Чигирин. — *Універсал Мартину і Федору Воронам на володіння селами у Стародубському повіті*

Богдан Хмельницькой, [етман] з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тем нашим писанем паном полковником, асаудом, сотником і всему товариству Войска єго царского величества Запорожского, старшині і черні, также залогам, всияком і шведького станы лонциїи людем і кождому, кому только сіє писанє наше скажею будет, їж ми, маючи вигляд на паном Мартиня і Федора Ворона, вліхту, ввазили в протекцію ваішу і ваключеним ужо до прїбви їх, подaliśmy оним в посею села по отцу і стрію Тимофею, Бенедикти Ворона,

в повіті Стародубском дежавши, то єсть село Савостянковичи з селищами Букми, дворницем Вадконичами, Туроничами, деревню Бурновичи з селищем і з гумнищем і зо всіма до них здавна належитостми і пожитками, так же двор, куцелений в місті Стародубі по Тимофею Вороні. Пильно теде приказуєм, аби жаден з Войск наших Запорозьких і вшляких кондіцій людем як в обичю, так і в держаню тих маєтностей оним жадной кривди і перешкоди чинити не ваджся, так за указом сего писанія нашого, аби прерочніі панове Ворони спокоевнє тих маєтностей заживали, ні от кого не вносячи кривди і прикростей. А если би хто был спретним, кожного такогого, би і за найменшою скаргою, срого безотустне карати будемо, іначє не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 2 септембра, року 1656¹.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

ЦДАДА, ф. Польський приказ, Малоросійські справи, 1651—1670, стр. 3, арк. 4. Копія.
Опубліковано: Акти ЮЗР, т. III, стор. 545—546, № 358.

№ 404

1656, вересня 3 (13). Чигирин. — Універсал про заборону робити побори та брати підводи в селах Клюсов, Горськ, Хоромне і Куршівоничі

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім вовец і кождому зособна, кому о том відати надежить, менювнє паном полковником, асвудом, сотником, атаманом і всєй старшині і черни Войска его царского величества Запорозького, также вислудю на якєй-кодек услужє нашє будучим, і вшлякє кондіцій людем, кому толко сєє наше писанє показано будет, доносим до відомості і напоминанючє, сурово приказуєм, аби в сєлі Клюсов, Горську і Хоромноє, і в Куршівоничах жадноє кривди, шарпаньини і перенагабляни вилдо, так з старшині і черни Войска Запорозького мимосздом і поездедом чинити не ваджляся, ани теж найменших евлзакцій, поборов і подвод брати не домищляся; любє би хто і з листом нашим мід где мимосздом на тєє сєла схат, і тот нічого винищлати і оним тамоцим обоватєдем утєжєня внякого чинити не маєт, толко того пилноват, що єму в листє нашом доложено будет. А если би хто-кодек был спретливим сєму писаню нашєму і ваджся в оних поменєних сєлах кривду і утєжєє людем чинити, то кождий такоий срого без одлусту од нас за скаргою найменшою каравий будет, іначє не чинячи.

Дан в Чигиринє, дня 3 септември, року 1656.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

¹ У копії помилково: 1657.

На мергелі: Лист охоронний на Герск, Кляс, Семюву, Хорюмов, Куршоювичи.

Український державний історичний музей, Відділ фотій, № АЛ 14-1/29
001
СШАДА, ф. Польський архів, Малоросійські справи, 1651, стр. 3,
арк. 3. Копія, з датою 5 вересня 1656 р.

№ 403

1656, вересня 4 (14). Чигирин. — Універсал Михайлові та Іллі Рубцям на володіння селами і хуторами у Стародубському повіті

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царського величества Запорозьким.

Планом полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его царського величества Запорозького, старшині і черці, так же залогам і висилком і шешелькому стану і кондиції людем і кожоду, кому тільки сие писанє наше показано будет, довоєм до відомости, як ми, маючи вигляд на плани Рубцов Михайла і Іллію і на прислугу їх у Войску нашим Запорозьким, подальніємо їм в посесію села Куршоюва, Раженичи, із млином, село Бобки, Червоноів, Брацлов з отчинами до тих сел здавна належачими, то єсть Ляхов Кляс, Головську і Стровську і Ковбасовську з селіцями Подховом і Стобан зо всіми до них принадлежностями, маєтности їх власні в повіті Стародубському будучі. Пильно теда навамоняем і росказуем, аби жаден з Войск наших Запорозьких і шешелькое кондиції люде так наїздом, мимоїздом і подїздом в оних маєностях їх найменшого кривди і перенаганяня чинити не важдєся, так яко сами¹ за указом сего писанє нашого преречити нанове Михайло і Ілля Рубцове сповобне тої маєности зажавали, ни од кого найменшої не повосєки кривди і прискроти. Бо якщо би хто был протиний сему писаню нашему і важдєся що там у нашречових сєлах і маєностях кривду якую їм і людем чинити, то ми кождого такового за скаргю найменшою срого, без отнїту, будем карати, иначе не чинячи.

Дан з Чигирива, 4 септевіря, року 1656.

Богдан Хмельницький, рукою власною.

СШАДА, ф. Польський архів, Малоросійські справи, 1651-1670,
стр. 3, арк. 2-3. Копія.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка

Од. Лазаревського, № 311, арк. 145-148.

Оублїкованої Лету ЮЗР, т. III, стор. 545-546, № 309.

Лх. Лазаревский, Описание Ружавицкой пачки, т. III, стр. 602-603.

¹ Так у копії.

1656, вересня 7 (17). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці з подякою за пересилку листа шведського короля Карла Густаво та з повідомленням про повернення трансільванських послів з Москви

Serenissime princeps Transilvaniae, dne at amice nobis observandissime.

Magnum inde celsitudinis suae erga nos immutabilis benevolentiae cognoscimus documentum, dum et quando, partim adventum ad suam celsitud. legatorum serenissimi regis Sueciae nobis denuntiari, partim litteras eiusdem maiestatis suae ad nos ordinatas sine mora per celerem cursorem remittere sua celsitudo dignata sit. Quibus attente perlectis, eisdem ad praesens respondemus, petentes et obnixae requirentes, quatenus celsitudo sua easdem responsorias litteras nostras, vel manibus legatorum¹ sermae maiestatis ad suam cels. missorum (ni sunt expediti) demandandas, vel si iidem legati a sua cel. sunt remissi, ad ipsum serenissimum Sueciae regem ordinandas pro suo erga nos affectu studeat. Legali suae celsit. a serenissimo imperatore Moschorum reduces, ab eodem benevele suscepti et expediti, sine ullo salutis discommodo feliciter ad suam cels. perveniunt. Nos quoque speramus et rogamus nostros legatos² a sua cels. cum desiderabili amicitiae fructu absque mora dimittendos et rumpres integritati nostrum proficuos nobis imposterum, si qui forent, denuntiandos. Interim nos cum obsequiis nostris benevolentiae celsitud. suae commendamus.

Dat. Czychirinae, mense septem. d. 7. 1656.

Serenissimae celsitudinis vestrae benevolus amicus et obsequi promptus, Bohdan Chmielnicki, general. Cohort. Zapor.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Ungariae dno et Siculorum comiti, dno et amico nobis observand.

Угорський державний архів, Овеніна.

ЦДАДА УРСР у Києві, ф. Копіївля грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, стр. 24, арк. 1—2. Фотокопія з оригівалу. Оублюковано: Сявдд, т. II, стор. 113—114.

Переклад

Найвшанованішого князя Трансильванії, наш великодушний пане і друже.

Ми величезно вдячні до вас за невмирущу доброзичливість вашої високості до нас з того, що згодили повідомити нас про перебуття до вашої високості послів найвшанованішого короля Швеції і негайно, через шведського посланця, відслати вітальний

¹ Послани Густаво були Генріх Целестян Стеррих та Готард Велінгтон.

² Українськими послами до Юрія Ракоці були Іван Корольовський та Іван Груша.

ро нас лист його величності. Прочитавши його уважно, відповілимо на нього тею ж і герцогом та швидко допитаємося, щоб Паша виставляв постаралася, якщо зі своєю діяльністю до нас, передати йому листову відповідь або в руки послів його величності, який вона є, або, якщо ті послів від вашої величності непадемо, вислати до самого найближчого короля Швеції. Посли вашої величності, що поверталися від вищого московського царя, були прийняті ким же (Іоанном Швеції) проказано і відправлено без нової гроши для грошів, вони цілком прибуваю до вашої величності. Як же сподіваємося й грошом, щоб ваші послів були негайно віддані вашою величності з безліччю людям правди, а всім, корони для блага кожного з нас, — якщо такі будуть, — щоб були нам надіслані військом. А тепер передамо тебе з своїми послужками добровільності вашої величності.

Дано в Чигирині, в місцях вересні, 7 дн. 1656.

Вашої величності величності добровільний приятель і готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького.

Адреса: Найпошану Курієві Радні, майстро божю кончєні Трансильвані, ланної частини королівства Угорщини і графстві селєдн, нашому польськомовному панові і друтов.

№ 407

1656, вересня 20 (30). Чигирин. — Універсал про довіря побудувати монастир на Гребні і про надання йому земель

Богдан Хмельницький, гетьман Війська его царського величства Запорозького.

Ознаймуєм сим нашим писанієм кождому, кому тільки покажано буде, їх милостем паном полковником, сотником і всієї старшини Війська нашого Запорозького, а особливо Бакліє і Меліуку і іншим там поблизу ся знайдуочим, як ми, князів відомість от честного господана отця Герасима Івашковського о способном містцу на Гребні, з одной стороны Бакліє, а з другої Імдієва¹ до фундаванія монастира безченок, з ладди і побожности вашої христіанської і на прозбу честного отця Герасима Івашковського, ігумена того містца, позволишимо задля розширення і хвали божой на том містцу монастир божий будувати і братію совокупити, жеби могли за нас і за Війско наше Запорозькое безкровне офіри всенюгушєму богу в троици хвалиному офирвати і за гріш наших бога милостивим чинити. Придем жеж до того містца футори Бакліє і орловські з належностями їх, Старосіди божійські з Будячином, Смулчици з Будячином Орловські, задля помочи, так же і грунта задля уживанія братієм там ся знайдуочим² у баклієских хуторах, почавши лісом от Будци пєса Грошово до греблі Медяницької, а по другой стороні греблі поля і ліса і к Старосіди і Орловські хутори з грунтами своїми і належними доходами, як ся в себї мають, так же і ліса задля оборони монастирської, заруби оним позначеним на Рудені³ і в бору, в Черкаской державі, от Бакліє ліса почавши, от

¹ Епарх. едд.: не Мелієва.

² Епарх. едд.: знаменем.

³ Епарх. едд.: на Радні.

Гайдуковой пасією, просто через Ірдинь і в бур¹ от Мглієва, по Юхнув потік, просто через Ірдинь² і в бур, а то все задля потреби монастирської, царуючи³ того значче сим нашим писаним тепер і на потімний час, аби в наданю вашом ніхто з войска нашого не важилася⁴ тому місту свитому найменшой кравди чинити, под неласкою божею.

Писан в Чигирині, року 1656 місяця септєбря 20 дня,
Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописно-археологічного музею Київської духовної академії. Катег. ЦДА УРСР у Києві, Ф. Висоградський Успенський монастир, оп. 1, стр. 1, арк. 1, Копа.

Оубоковане: Исторические и крепостные документы Вигодградского Успенского монастыря, «Киевские епархиальные ведомости», 1861, Прибавления, стр. 565—566.

Л. Пожельков, Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стр. 648 (з скороченнями).

№ 408

*1656, кінець вересня — початок жовтня. — Лист до Олексія
Михайловича про вірність йому*

Божією милістю великому государю, царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бєлыя Росиї самодержцу [п. т.], государю и обладателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницький, гетман с Войскам твоего царского величества Запорожским, писко, до лица землет¹ упадаючи, челом бьєм.

Писал твое царское величество к вам в своей царского величества грамоте о Иване Котле и о Филіев, будто оны, а именно Иван Котле-перед Самуилом Тихоновецким в Шклове говорил непристойные речи, будто мы со всем твоего царского величества Войском Запорожским имели с королем польским помиритися и от твоего царского величества высюке и крепкие руки отступити. И мы, со всем Войском твоего царского величества Запорожским и со всем православным народом российским, веру учиня оданова, тебе, великому государю, твоему царскому величеству, единому православному на земля царю, верне служити и никогда от тебя, великого государю твоего царского величества крепкие руки отступати не мыслим и не хочем, но покорне твоего царского величества просим, не изволь, твое царское величество, напрасным словам и ложному наносю верити, понеже есть таких много, которые такими только напрасными словами и вестками неподлинными

¹ Епарх. вед.: бор.

² В Епарх. вед. слово «Ірдинь» відсутнє.

³ Епарх. вед.: даруючи.

⁴ Епарх. вед.: отважился.

котит тебе, великому государю, твоему царскому величеству, прислужився. А того Ивана, за сего неправду, послал было полковник Нечай к вам, которой подлинно был бы от нас жестоко за то казнен, во в дороге, в Гомле, как имели есмь ведомость, по исповеди и по причастии божественных тайн, умер; Филипа также выдани есмь к себе принести, который также достойною за ту неправду поспримерит казнь. Только и вторично, ниско чедом бячи, твоего царского величества просим, не верь твое царское величество неправедным и маловерным словам о нас, понеже мы со всем православным...¹

ЦІАДА, ф. Малоросійської прахви, стор. 205801, арк. 110–112. Переклад з заголовком: «Список з белоруского листа, що писав к великому государю, царю і великому князю Алєксєю Михайловичю, вєстє Великим и Малым и Белым Росїям синодальному, гетьману Богдану Хмельницькому, а тепє лист прислав ко [государю] столицю и воеводу князю Ивану Хованскому воеводу Старого Вызова рейбарского стрелю с подручником с Михаилом Максимовым в январском по 165-м году, октября в 20 Дняхъ».

Сфальсифіковано: Документи князя Богдана Хмельницького 1636 и 1657 гг. Составил И. М. Кавказин. Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, к. I, стр. 71–72.

№ 409

1656, жовтня 7 (17). Чигирин. — Лист до литовського великого гетьмана Павла Сапєги про забезпечення війська харчами і про зарплату комісiю

Jaśniewielmożny, miłoścywy panie wojewodo wileński, nasz wielce miłoścywy panie i przyciaciele.

Zawsze my in woļu mielieli in, i teraz mamy, aby krew chrciejańska zweenieli się nie wykwalniali reformi, ale żeby desiderabilia pro takowych burzliwych namieszaniach i niepotrzebnych między chrciejany antypoljach zakwitniali pokój. Jakoż z tego nas anteriora modestnie wywiedczają tempora, i teraz wojskiem naszym skromnie się zachować w fańtej stronie zykwalnialiśmy. Stacie jednak i chleb aby nie był wybrany bez ludzkiego jećnak ukrzydzenia, tego trudno mamy pōty zabronić, pōki co na komisiję decisiū nie stanie, na ktōrej i od nas wyprawieni zostają poslowie. Mamy tego ufność w miłosierdziu bożym, że ta komisija wszystkie do niepokoju odciawszy sposoby i nasz względem ohecija się z tym krajem sufficienter docełali. Prayjażni zatum i lasce się wam, m. m. pana z uslugami naszymi oddajemy.

¹ На цьому текст обривається. Цей лист, що перебув у Москві 20 жовтня, був відправлено на границю царя від 16 серпня 1656 р. Тому можна припустити, що він написаний в січні вересня — на початку жовтня 1656 р.

Dan w Czyhrynie, die 7 8-bris 1656.
Wm. miłościwego pana wszego dobra życzliwy przyjaciel i sługa,
Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zap.

Adpeca: Jasniewielmożnemu, a nam wielce miłościwemu panu i przy-
jacielowi, jego mości panu Pawłowi Sapieżie, wojewodzie wileńskiemu,
hetmanowi wielkiemu W. Ks. L., roslawskiemu, zdzirowskemu, boniań-
skiemu staroście.

Бібліотека Рачинських у Львові. Оригінал.
ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універ-
салів українських гетьманів, оп. 2, стр. 32, зрн. 1—2. Фотокопія з оригіналу
Державної публічної бібліотеки Української РСР. Відділ рукописів,
№ 1470. Збірка документів В. А. Спероженька, арх. №2. Київ.
Складання: Н. В. Слю [Стороженька]. Для письма Б. Хмельницького
К. П. Сапєге, воєводи вільнєського, гетьману литовському, «Княжеская старина»,
1980, январь, стр. 197—198 (в російському перекладі).

Переклад

Ясновельможній, милостивій пане вільнєській воєводи, наш величє князьствѣ
пане і приятелю.

Ми завжди прагнули і тепер прагнемо до того, щоб християнська зрада своїми ж
руками не проливалася і щоб після таких бурливих заворушень та шкідливої ворож-
тви між християнами залиш божий мир. Це підтверджує і щеде марше послыдний
у могоу часє, і тепер клядали ми наших вільнєським по тій стороні вєсти собі марше.
Але щоб ставш і кляби не брали, хоч і без людської клянди, ще вважє нам зобро-
вити дотє, поки не буде рішення комісії, на яку і від нас вивчєшено послє. Под-
даємо надїю на божє милострада, що де комісія зрештє прочим, ще виконєши
вєснєшї, і достатньо повчить нас, як поводитися з цєю країною. А тїм віднаєши
на лєску ім. пана в вояцкє послужити.

Дано в Чигирині, 7 жовтєня 1656 р.

Вм. милостивого пана доброземний приятель і слуга, Богдан Хмельницкий,
гетьман Вїська Запорїського.

Adpeca: Ясновельможному, а нам величє милостивому пану і приятелю Б. м.
пану Павлу Сапєге, вїлнєському воєводи, великому гетьману Великого Литовського
князьства, роslawському, здzirowsкому, боньчєрскому старості.

№ 410

*1656, жовтєня 8 (18). Чигирин. — Універсал про підтверджен-
ня універсалу київського полковника Павла Хмельницького
відносно набавня землі городоному отаману Петру Бутри-
мовичу*

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества
Запороскым.

Ознаймуєм тим писанєм нашим всим і кождому, кому о тому відат
належит, як прийшовши перед нас гетьмана, Петро Бутримович, отаман
городовий києвский, показал лист от пана Яновича Хмельницького, пол-
ковника києвского, на пляц пустий жишовский в мєсте Кєльє данїй,
і просил абисмо тот лист єво ствердван. Прето ми, видячи рїч слушною,

тот лист ствержам і зможем і при том плану през пана полковника князького давший в певних своїх границях до полку Князького належачий, позволюем всякую користь одбирати і налитися для продажи в том держати, яко і вси козаки таким се промислом багат, і для болей ваги і вестности рукою нашею подписавши, печат військовою притиснути розказавсмо.

Діялось в Чигирині, року 1656, м[ісяця] октябрі 8 дня.
Богдан Хмельницький, гетман Войска Запорозького, рукою [власною].

ЦДАДА, ф. Польський армій, Малоросійські справи, 304—1656.
спр. 2, зм. 2—2 зм. Коля.
ЦДА УРСР у Києві, ф. Генеральна військова канцелярія, он. 1, спр. 1,
згк. 1. Коля.

№ 411

1656, жовтня 9 (19). Чигирин. — Універсал князькому полковникові Павлу Хмельницькому про наведення порядку серед князьких шевців

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Ознаймуем ти писанєм нашим кождому, кому би тлько того потреба было відати, іж ащчальнє пазу Павлови Яковичови Хмельницькому, полковникови князькому, жеби нежи людьми ремесла шевського передок люб сам, люб чрез висланих своїх учинили, до нас о всей той справі знати дал, а іначей жеби не было, ніти хочем.

Дія з Чигирина, октяврині дні девятого, року 1656¹.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна збірка бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
спр. 6/м, зм. 19 зм. Коля.

№ 412

1656, жовтня 10 (20). Чигирин. — Універсал про залашення міщанам Козацьця війських прибутків

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Ознаймуем сим нашим писанєм всім воєц і кождому зособна, кому о том відати належить, так старшині і черві Войска Запорозького,

¹ У копії дописані слова: На відтинком тям.

яко і мешчаном, посплству і инешляккє кондиції людем, кому толькє охлзано будет, як ми, маючи вгляд і респект на утрепленних людеи і всю громаду козельскую, а на ульженє тяжаров їх і для розних рсходов і на побудованє ратуша в місті Козельцу, зоставуєм при мешах самих і при ратушу їх воаное, помірное, детель, поскоубуйно і поведершину от меду і горілки. Суврово теде приказуєм, жеби жадєи так з козакєв, старшини і черни, яко арендарєв і висидков в мешованих пожитках не переможал і до того не втручалєи, щосьє їм з ласки нашоє в уживанє пустця. А хто би мимо волю і сей виразний наш універсал в тих доходах мешчанам і ратушиним міста Козельца перешкожал і до них втручалєи, таковий кождий за мешною скаргою мешчан козельских сроког караний будет, инешє не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 10 октября року 1656.

Богдан Хмельницький, рука власная.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651—1670,
стр. 3, арк. 5. Київ.
Опубліковано: *Акты ЮЗР*, т. III, стор. 548—549, № 363.

№ 413

1656, жовтня 18 (28). Чигирин. — Універсал про звільнення карпильовців і плосколівців від усіх повинностей, крім повинностей на користь Кирилівського монастиря

Богдан Хмельницький, гетман Войск его царского пресвітлого величества Запорозких.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому о том ведати належит, а мешовите старшини і черни Войск его цар. пресв. велич. Запорозких і ини всякого стану і кондиції людем, як супликовали до нас карпильовци і плосколєици, до монастиря Кирилєвского здавна належачєи, же дєбо они до мірских тяжаров не належат, але тєлько самому монастирєвєи повинност звєздуку отдават повинни, а предде несудушне майстрат києвские, яко і иниє люде, до становникєв, подвод і инних тяжаров потягажи. Прето ондно напомнимєи і суврово росказуєм, аби майстрат і иниє всякєи предзєжонєи києвские од карпильовцєв і плосколєицєв жадєи повинности не витягали ани подводами і становникєами не правовали, але аби тєлько повинност монастирєскую полнивал под сроками каранєв.

Дан в Чигирині, дня 18 октября 1656.

Богдан Хмельницький, рука власная.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повітє, кн. 10, арк. 124. Київ.
Державна публична бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Ленїна, Відділ рукописів, ф. Збірка Маркєвичєв, стр. 1148, арк. 125, № 77. Київ.
Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. I, № 57888 (Збірка Ол. Лєзарєвского, № 49, арк. 233). Жєдзєд.

1656, листопада 6 (16). Чигирин. — Лист до дружного дяка Ларіона Лопушана з подякою за прихильне ставлення та прохання і в майбутньому клопотатися в справі Запорозького Війська

Божею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великие и Малая и Белая Росии самодержца и иных многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедища и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского, дуиному дяку Ларіону Дмитривичю Лопушану, доброго здоровья от господа бога на многие лета желает.

Пришла к вам грамота от вашей милости приятеля вашего руками стольника его царского величества Василья Петровича Кижина приславая, которую прочетши, весьма обрадовались есмы, что ваша милость, приятель наш, будучи при боку великого государя царя нашего, его царского величества, ближине всякие дела наши до великого государя царя нашего, его царского величества, приносил и наши посланником ласково ставилася, чем как есмы утешились также много вашей милости, приятелю нашему, со всем Войском его царского величества Запорожским челом бьем и во всяких желавных вашей милости воздавать чинимся. Также просим вашей милости, чтоб еси ваша милость и в дальще¹ время до великого государя царя нашего, его царского величества, когда прилучится, заступником и любовным изволил быти и нам о здоровье своем и о всяких вестях объявлял, а какие у нас вести обертаются и есть, словесно тот же стольник его царского величества Василей Петрович Кижин вашей милости о всем исповесть, которому извольте милость, приятель наш, во всем, что он сказывать будет, поверить. Притом желованыя вашей милости, приятелю нашему, приложимо вручимся и желаем долгодетного от господа бога вашей милости здровья.

Лист из Чигирина, ноября в 6 день, лета 1656-го.

Вашей милости всего добра во всем желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦПАДА, ф. Посольский приказ, Малороссийські справи, 1656, стр. 15, арк. 1—2. Переклад, з записочкою: «Список з бездручного гизила, що писав в дружному дяку в Ларіону Лопушану гетману Богдану Хмельницькому з спільником з Василем Кижиним в листопаді до 165-м року, декабря в 3 день».

¹ У тексті: в дальше.

1656, листопада 9 (19). Чигирин. — Лист до воеводи Андрія Бутурліна про взаємовідносини Швеції з Семигородом, про татар та про інші справи

Божією милістю великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и владя многих государств и земель восточных и западных и северных отчина и дедича и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетман с Войском его царского величества Запорожским околицьному и наместнику влодомжскому и воеводе, Андрею Васильевичу Бутурліну, с товарищи, другу и приятелью нашему, любительное поздравление и от господя бога доброго здоровья желаю.

Есть то наше обычное дело, чтоб есмь вашей милости всегда о всем ведомости давати, какие бы у нас вести были. А поже вы никаких вестей у нас нет, как о короле польском также и о короле швейском, что с ними дется и имеют ли они бои меж себя шведы с ляхами или нет, только добре нам то ведомо, что король швейский со князем венгерским присягася о съезде. Также никакие ведомости не имеют, совершлось ли, или нет, поже и великий государь наш, его царское величество, ни о чем нам не объявляет, только чрез стольника своего царского величества Василия Петровича Кикина пишет о том что несколько-надесять городов в Мфлянтех взято, а сам его царское величество под Ригово стоит с войски своими. А о татарех — мы доверим им, чтоб они какова ала не мыслили, а что горе зному, для того всему войску велели есмь поготову со всем быти и борозень и оружье готовить. Также коль скоро с съезду посланцы наши поворотят, дадим вашей милости звать о всем, и вашей милости просим, естли бы какую ведомость вперед о том имел, изволь нам объявить. Притом жалованью вашей милости преложиво вручаемся.

Дан из Чигирина, ноября 9 дня лета 1656-го.

Вашей милости всего добра и во всем желательный приятель.
Богдан Хмельницький, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦЛАДА. ф. Посольский архив, Малороссийский список, 1656, стр. 17, зр. 12—13. Переделка, с добавлением: «Список з белоруских листов, что прислал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, из Киева околицей и воевода Андрей Васильевич Бутурлин с товарищи солдацкого строя с перучником с Сергеем Гринским в высшемем во 165-м году, ноября в 12 день».

Опубликовано: Акты ЮОР, т. III, стр. 548—549, № 363.

1656, листопада 14 (24). Чаширин. — Лист до шведського короля Карла Густава про викладення договору з трансильванським князем та з лавою дружби

Serenissime rex Suecorum, dne et amice nobis observandissime.

Per tantum temporis spatium ab ipsa rōdi patris Danielis a nobis expeditione hacusque nullas a serenissima mte vestra obtinimus litteras, modo itaque quoniam mediante desuper ordinatione cum ssmo principe Transilvaniae foedus inivimus, quo stante facile nobis cum mte vestra conferentiam ominati sumus. Iōeo et praesentes ad mtem vestram cum immutabili amicitia per eiusdem ssmi principis ditiones ordinamus litteras, obsecro suam mtem orando, ut velit sua mlas tam felicem suum in debellandis hostibus successum, quam et nostram commensur cetera omnia concertantia integritatem demonstrare. Siquidem et nos tempore belli cum hoste illo perfido peracti et ad praesens cum eisdem Polonis durantis nullas hostibus eisdem dedimus et damus suppeditas, non aliam ob causam nisi amicitiam cum sua mte habentes, quam et per legatum nostrum suae mti exponeremus, si iniuria periculosi transitus permitteret, quapropter iterato mtem vestram rogamus, velit nos omni de re obstinate. Agnitam suae mti gratiam obsequiis sinceris recompensaturos nos pollicemur, cui nos ora omnia prospera desuper evenienda expetimus.

Datum Czahirini, d. 14 9-bris 1656.

Serenissimae maiestatis vestrae omnia felicia expetens amicus et servus, Bobdan Chmielnicki, dux Cohor. Zaporow.

Адреса: Serenissimo Carolo Gustavo... ssmae regiae mti, d. d. nobis observ.

Помітка: Praes. Marienburg, d. 7 februarii a. 1657.

Шведський державний архів, Оригінал.

ЦДДА УРСР у Києві, Ф. Колекція грамот російських царів та українських українських гетьманів, оп. 2, спр. 46, арк. 1—2. Фенологія з оригіналу.
Опубліковано: Архів ЮОР, ч. III, в. VI, стор. 178—179, № 20.

Переказ

Найкращій королю шведів, наш величезношановний пані і дружок.

На протязі такого довгого часу, з самого народження від нас шведського сина Даниїла як дитини, ми не одержали відданого листа від вашої найкращої величності. Тільки завдяки тому, що з вашої волі ми зайшли в спільноту з трансильванським князем, стало нам дружбаю налагодити зносини з вашим володінням. Тому й теперішнього листа до вашої величності з великою радістю вислалимо через володіння цього ж найкращого князя, якогосьдоговодинного князя володіння, щоб ваша величність зможете спокійніше про свій такий великий успіх у вільній боротьбі, як і про всі інші, що стосуються вашої величності. Разом і ми від час минулої війни з тим вільним ворогом, війна, що досі продовжується з такою самою полткою, не давали і не даємо ніякого ніякої допомоги, то ми це робимо не з іншої причини, як тільки поважаючи вас з вашим володінням. Це ми викладаємо вашій величності і через цього посла, якщо дозволяє трудність небезпечного переходу; тому просимо

вашу величність ще раз повідомити вас про нею справу. Ми обидвома відкинули величчю пречайність вашої величності кращими послугами і благом, щоб для нас з неба зійшло ваше благо.

Дано в Чигирині, дня 14 листопада, 1656, старого календаря.

Найкращішої вашої величності приятель, бажаний і великого шкоти, і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман України Закарпатський.

Адреса: Найкращішому Карлу Густаву, майстеру Божого короля шведів, канцеляр-лів... величчювашої величності панові, великого нашого шановного.

Помітка: Пред'явлено в Маркнбурзі, дня 7 лютого року 1657.

№ 417

1656, листопада 16 (26). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу

Serenissime Sueciae rex, domine et amice nobis observandissime.

Non aliis aptius coalescere potest amicitia in solidasque concrecere compages medius, quam si ab utrinque indubitata terminetur fidelitate nec non immobili perseverantia. Multa equidem serenissimae Christianae proxime antelapsis benevolentiae argumenta pensissimus annis multilaris litteris reperita, quae tamen, nisi suae serenissimae maiestatis prosequerentur studio, facile resolvi oblitterarique possent silentio temporis diutiori sopita. Nunc vero cum saepius revivificantes percipimus s-rymae suae maiestatis litteras pristinosque arrhabones in perfectum vinculi opus erigentes, non solum debitae obligatos nos profitemur reciprocationi, verum etiam ad reponendas uberes inevitabilis testis conscientia stimulat gratias. Igitur pro munere officioque nostro hasce litterarias serenissimae suae maiestatis benevolentiae contestationes intimo amplexi pectore, nostram iisdem opponimus humillimam propensionem, eam ipsam quibuslibet suae s-rymae maiestati voventes obsequiis sperantesque secundos semper a s-ryma sua mte sortituros affectus. Quod multa dierum praeterierit series nec a nobis quidquam de progressu et intentione fuerit apertum, non venturam ideo in admirationem s-rymam suam m-tem arbitramur, cum id penuria liberi passus factum fuisse, a delatore praesentium percipiet. Hoc tamen praesentibus denuntiamus: nos prouti quidem ab initio contra Polonos pro aucta fide libertateque arma sumpsisse nec nun quidem in proposito desistere velle contra quosvis, qui nostris iniquitate violenter cupierint cervicibus, deum ipsum maximum sperantes ab eorum vi et insultibus vindicaturum. Suae vero s-rymae maiestati prouti polliciti sumus non fucatum affectum amoreque, eundem etiam constanti desti- nere visum est perseverantia, quae vel inde non minus patebit, cum nulli hostium licet multis eorum precibus intercedentibus fuerimus auxilio suffragioque, hac solum inmitentes consideratione, gratum id suae s-rymae maiestati fore indubitatoque fidem pensari nobis favore. De successibus auxiliante deo bene suae s-rymae maiestati prosperatis et intime gratulamur et ultiores eundem fieri exoptamus felicitate. Hoc nobis cordi esse praet

reliquis sciat sua s-rima m-tas optatis, non alio iungendus vincendosque
ozu suae s-rimae m-ti, quam quo ill-mis Moldaviae utriusque pallatinis
nec non ill-imo Transilvaniae principi extitimus obligati: quod nostrum
votum ipso libenter expleremus facto praecipuos nostros in hoc munus
ordinantes legatos, si modo liberi quam celerissime permeatus aperiat
aditus, cum ad haec usque tempora illius laborantes arduitate (una speci-
ali excepta per ill-mum Transilvaniae principem ad nos transmissa
epistola) nullas praeterea possimus expedire. Nostra interim humilima
commendantes obsequia, daturam prosperamque a summo omnino boni
datore, deo, suae s-rimae maiestati precamur inlime valeat. *finem.*
Dabantur Cazybryni, die 16 novembris vet. styl. a. 1656.

S-rimae m-tis v-rae amicus intimus obsequisque addictissimus,
Rohán Chmielnicki, dux Cebor. Zapor.

Alpeac: Serenissimo Carolo Gustavo, dei gr. Suecorum, Gott, Vande-
que regi.,., domino et amico nobis observandissimo.

Шведський державний архів. Оригінал

ЦДАД РРСР у Києві. Ф. Коловіца грамот російських царів та імператорів українцям германців, оп. 2, стр. 47, арк. 1—3. Фотокopia в оригіналі.
Спубліковано: Архів КОР, ч. III, в. VI, стор. 180—181, № 71.

Переклад

Найкращий вершник Шведії, наш деланшанський паво і друге.

Для того, щоб кращим могла здійснюватися і вертучиться у тринді зв'язки,
вчим завою країного, ніж той, щоб з обох сторін вчинила її безумовна вірність
і порушена стабільність. Хоч в останні роки з боку найкращої Християн не має в ро-
ви: її листя багато прикладів прихильності, але не би вона найкраща вірності
не ринувала її добувало далі, прихильності могла легко одлучити і ціле в забутті,
стурта дуже довгий мовчанням. Однак тепер, коли ми частіше одлучуємо від вашої най-
кращої величності листя, що віднести волоні заперти до справи нашого зв'язку, —
ми не тільки почували себе зобов'язаними викласти вам нашу прихильність, але совість,
вмичуву силос, спонукає нас гарче подякувати. Ось ми тепер, проїхати до глибини
сторч іам листям зазначеном про прихильності вашої найкращої величності,
спонукає себе за обов'язком завити вам нашу найкращу прихильність, проважуючи
її всяким поскутам найкращої величності, і викладаємо надію, що достанемо від вашої
найкращої величності прихильне ставлення. Те, що мавало багато дія, а від нас
нічого не дімо йти про від сторін і вміри, не звичку — ми думали — нашу
найкращу величність, коли вона доміждється від подари цього [листя], що не стільки
через неможливість безлічного проходу. Проте сподіваємося цим [листя], що ви від
плату ми віднаме зборю проти мовчання на захист наш і вірності, що і тепер не
переставо бореться проти мовчання, що куди би існує нам на існу, і сподіваємося,
що сам вчинений бог помститься за несправедливість і позбавлення над нами. Ми обидва
рефлексій величності невкрашеною прихильності і любові і вірності, що потрапили
її з неможливою стабільністю. Це викладається в тому, що ми не зможемо нікому і не
сподіваємося нікому з вербів, незважаючи на багато промов, з їх божи, викладає
тільки з того переміщення, що це буде гарнимою вашої найкращої величності, і з тим,
що добувало за не безумовну прихильність. З усіма, здобутими з божию допомо-
гою, від другої нікому нашу найкращу величність і благами, щоб даліш діє були
так само щасливим. Благослово намірені, щоб наша найкраща величність зміла,
що ми віднаме і пов'язали з вашою найкращою величністю не лише за цим, ніж
так, вчим ми люблячи обов'язку найкращою величності Роддані і найкращою
кращою Трансильванії. Цю нашу обіцянку радо виконаємо, послання для цього

завдання яких особливих послів, як тільки відкритися вільній провід. Адже дог.
заміючи трудності в цьому, не могли ми нікого переслати (за винятком одного
спеціального листа, надісланого до нас найкращим князем Трансильванії). Тим,
переданою наш найкращий послуга, шкоро просямо у бога незвичайного, водителя волею
добра, довготривалого і доброго здоров'я для вашої найкращої величності.

Дано в Чигирині, дня 16 листопада старого стилю, р. 1656.

Вашої найкращої величності царий друг і велими готуєній до послуг, Богдан
Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найкращійшому Карлу Густаву, милістю божжою королю шведів, готів і ав-
стрійців, відомому великопантанському панові і приятелю.

№ 418

1656, листопада 17 (27). Чигирин. — Лист комендантові
м. Слуцька Яну Гроссу про взяття міста під захист Війська
Запорізького

Mnie wielce miłościwy panie komendancie słucki, mci panie i przy-
jacielu.

Rozumiem, że już teraz wolniejsze czasy niż przed tym będą, bo
każdy rycerz już z pola schodzi teraz; przeto listy te do księcia i j. m.
rasc w. m. przesłać, tylko żeby w ręce nie wpadli nieprzyjazne. Miasto
Słuck na afekcją księcia j. m. bierzemy pod protekcją. Zaczyn jeśliby
tam kto następował, tedy obiecujemy miastu na pomoc ze dwa pułki
ruszyć. Strony Żyda Lejby nie pisze, w. m., jak wiele czego wzięto, na
którym miejscu, i kto? Rasc w. m. wypisać do nas dowodnie, żeby się to
odzyskać mogło. Przytem przyjaźni się w. m. m. pana oddajemy.

Dath. w. Czehirinie, d. 17 IX-bris (vet), 1656.

Wszego dobra życzyłwy przyjaciel i służcz rad, Bohdan Chmielnicki,
hetman Wojsk Zaporoskich.

Aдреса: Memu miłościwemu panu i przyjacielowi Janowi Grossowi,
majorowi, jego k. m. komendantowi słuckiemu oddać.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Несвижський архів, ві-
діл V, № 2014, Отвітал.

Субліковано: Археографический сборник, т. VII, стор. 107, № 79.

Переклад

Мій велими милостивий пане слуцький коменданте, мій пане і приятелю.

Розумію, що вже тепер буде спокійніше, ніж раніш, бо кожний речар уже
спадить з поля; тому ці листи до князя його милості хай ваша милість згодить
переслати, тільки щоб вони не потрапили до рук ворога. Взявши у князя листи
його милості, беремо місто Слуцьк під захист. Отже, на якого хто наступав,
обіцяємо дати на допомогу місту воїнів два. Щодо ескра Леїби, то к. м. не пише,
як багато у нього добра взято, в якій місці і хто? Зволь, а. м., написати до вас
точно, щоб все можна було повернути. При цьому віддаємо прикази в. м. милостивого
пана.

¹ Богуслав Радзівіл.

Дано в Чигирині, дня 17 вересня (старого) 1656.
Добровольцями прийять і служити рад, Богдан Хмельницький, гетьман Військ
Запорозьких.

Адреси: Милостиному панові і приятелю Яноні Гроску, майорю, його
ж, и слуцкому комендантові віддану.

№ 419

1656, листопада 18 (28) Чигирин. — Універсал про надання
привілеїв шевському цеху в Козелці¹

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества
Запорозьким.

Отнаймусь сим писаньем нашим, кому о том відати належить, іж
же декрет через Івана Якимовича і Богдана Молчану, од пана полков-
ника київського до Козелца засланим, межі шевцистром і його братию
цеху шевського козелського, з одної, а межі шевцями, з другої стороми,
реку теперешнього 1656 місяця шовбра осмого дня ферований, що слуш-
ний теперешнім писаньем утверждаєм і апробуєм і во всіх того декрету
пунктах конфірмуєм, тоє варуючи, аби прикладом інших міст нікто
госптиню роботи навозное шевское без відомости шевских старшин (опроч
армарку) козелских продавати в Козелцу не вложился под утратю то-
вару, также люде того ж ремесла, по селех до Козелца належачих
мешаючине, повинность шевови козелскому давати повинни будут, іна-
чей не чинчи, под печатною вашею.

Дан в Чигирині, дня 18 новembra 1656².

Богдан Хмельницький, рука власная.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
сф. ф.п. кн. 17—18, Київ.

№ 420

1656, грудня 4 (14). Чигирин. — Лист до Олексія Михайло-
вича з проханням відпустити козаків молдавського господаря

Божиею милостию великому государю царю і великому князю Алек-
сію Михайловичю, всея Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи [и т.] государю
і обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницький,
гетьман з Войском вашего царского величества Запорозьким князь челом
бем.

Едет к тебе, великому государю, к вашему царскому величеству по-
сланец воеводи земля Молдавских на имя Іванашко Радепово, через

¹ Подробку цього універсалу див. у Далатяка

² У копії давній мовою. На подальшому чино.

которого і ми к тебе великому государю к нашему царскому величеству тепер пишем, просячи і молячи тебе великого государя, вашего царского величества, рач ваше царское величество послон воеводи молдавского, то ест отца метрополиту з товариши по своему государскому милосердию обычая і праву отпустит, бо частократ воевода молдавской пишет к вам, тоє нам на очи выкадаючи, що тіх послон єго ми на сумленє свое узали і оног увєривли, а тепер тіє послє през так долгий час од вашего царского величества назад к воеводе молдавскому не поворочают. І повторє тебе великого государя, нашего царского величества, покорне просим і молим, рач ваше царское величество тіх воеводи молдавского послон отпустит, що видя таковых вашего царского вел. нрав милосердин, всі окрестне тебе великому государю, вашему царскому вел. приятими будут, і твою царского вел. высокую милост вихвалити не захвают, бо для того, що дві особи задержани будут, целое землі не osiąгнут. При том долготівного і шастливого тебе великому государю вашему царскому величеству од господє бога, яко вірне вашего царского вел. слуги, живчимо панована.

Дан в Чигирині, дня 4 декабра, 1656.

Вашему царскому величеству во всем вірнє і зичливне слуги і подданє, Богдан Хмельняцкий, гетман з Войском вашего царского величества Запорозким.

ЦДАДА, ф. Посольский приказ, Зверсия Росії з Молдавїєю і Валахїєю, 1657, стр. 1, лнк. 4. Оригинал.

№ 421

1656, грудня 9 (19), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про інтриги польського уряду проти Росії та про зв'язку козацьких військ в Білорусії

Божїєю милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росии [и. т.], государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельняцкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорозкыйи до лица земли челом бѣем.

Извольєшь ты, великий государь, ваше царское величество в своей царского величества грамоте, с вашим царского величества дїашим Иваном Фоминым к вам приславий, милостивно нам изрешати, что милостию божїєю и пресвятые божородицы помощию и заступлением великих чюдотворцов Петра и Алексея, Иионы и Филиппа и всех святых и вашим государьным царевым и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росии самодержца, и сына вашего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росии, вашего

царского величества, счастливи, великие и полномочные послы ближней боярши и наместника астраханской князь Никита Иванович Одоевской с товарищи на съезде с комиссары Яна Казимера, короля договор učinila о обране тебе великого государя вашего царского величества на Корну Польскую и Великое княжество Литовское, а для докончания того дела послати вам великому государю вашему царскому величеству послы на сойм. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, яко верные вашего царского величества слуги усердно тешимся с того договору на обране: тебе великого государя вашего царского величества на Корну Польскую и Великое княжество Литовское учиненого и записки укрепленного. Только же мы, яко верные вашего царского величества слуги, о неправдах и изворствах людских ведомо чиним, что они того договору с вашими царского величества великими и полномочными послы на съезде учиненного инокли не додержат, потому что они и наперед сего с обвиненных за бесчестье вашего царского величества людей и справляя совершенного чинить не хотела, во от сойму до сойму, чрез несколько на десят лет, все отыюлками, а никакони исправленья не чинили, хотя то христианским целованием и конституциею остержежно было таковых преступных карать. И столь явная неправда людская перед богом и перед тобою великим государем, вашим царским величеством показуется, что они на веру нашу православную даво возмут и оной никогда желательными бати не могут. А ныне они тот договор для того учинили, чтоб себе мало отдохнув и наговорися с султаном турским, с татарами и с иными посторонними, на ваше царское величество изново воевали. Понеже клии они, дзны, правдиве ваше царское величество на Корну Польскую и Вельное княжество Литовское обварют, а для чего ж воеводу польского и каштеляна войничкого послали в посольстве до цесаря римского, затягавчи брата родного его цесаря римского Леопольда на королевство, которые послы дая 12 октября в Везде, в столице цесарской, стали, а то делалось во время конца комисии вилевские. Так же послали и Празимовского перед тем до Равноца с вознуо, с сифетрием и с вьдоком, затягавчи же его Равноца на королевство; а то все людем есть яным неправды людской, что они того договору не додержат и кто ведает, если еще на сойме тот договор от всех чиню принят будет. Для которые вышереченные неправды людской мы людем никакими мериами верити не можем, понеже знаем подлинно, что они православному народу нашему не суть добротными. И ныне Субей-Тамыга, которой с татарами на помощь людем ходил, когда возвращался назад, более людем православных в полон и в неволю поганскую побрал, понеже дзны не ижеди чем татаром платить только христиан и всех людем восточные веры наших в платже повольли татаром брать, для которых приняти людем от нас поверсю быть не может, но о всех замислах китрых, что судана турского и хана крымского и иных на ваше царское величество побужают, тебе великому государю, вашему царскому величеству, объявляем. А что ваше царское величество объявляти

извояешь про город Юрьев Ливонской, что тебе, великому государю вашему царскому величеству добил челом, и мы с того тешимся, ждаючи, чтоб не только неурительские горды, но и все окрестные киродли и дивы тебе великому государю, нашему царскому величеству, кланялись. Да в другой же вашето царского величества грамоте с тех же вашего царского величества дьяком с Мнаном Феофаным приславои написано про казаков полку Чауского, что они в прошлом году долзи в Шалонском уезде, в Калышском и иных шляхту и розных людей мучили; и ны дан того дела послали есмь Онтон Жадавонича, сузко войскового, в Белорусской край, которых преступных одних ствяти, а других вешать велели, и о том всем Онтон же смек к вашему царскому величеству послал с Микитом Селверстовым да с Петром, казаком, которой казак поворочен назад из Смоленска. А что о Быхове проезжали до нас посланцы из Быхова, подлаючись под вашето царского величества высокою и крепкою руку, а ныне как бызвалие услышали о договоре виленском, не похотели под вашето царского величества руку подлатися, но так, сказывают, на что ж нам иного государя искать, волим старого держатися. Для тех же их неправд заказали есмь под горлом подвозити живности. И оттуду исно видати хитрость дяцкую, понеже, естля несколько шляхтичей, в Быхове будучи, хитро поступают, а что ж те высочайше особы дяцкие о тебе великому государю и о всех православных промышляют. И вторично тогда тебя великого государя единого православного подсолнечного царя молим, не подавай ваше царское величество православного народу на аоругание, о котором дизи промышляют опасно. А что про Нечая послаи есмь до него, чтоб в Могилеве двора ствяти престал, а тот его дил до майстрату могилевского чия есмь, где ишеет, не указывая и не прося майстрату, чтоб в оной дом поставити и то естля не будет помешкою, а в том никакие кривды не видим. Так же известно чиним вашему царскому величеству, что король швейской с Ракошю, з гданчаны и с князем бранденбургским и с князем сакским и иными евангеляками помирился, а имеем от воеводи молдавского ведомость, что дивок под Торунем збил, о чем и о иных простране вашего царского величества дияк исповесть.

Дан в Чигирине, дня 9 декабря, лета 1656.

Вашему царскому величеству во всем поподные и жездезьные подданные и слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА, ф. Малороссийский приказ, стовп. 33/5814, арх. 31—41. Переказ, з заголовком: [«Список с листи з белоруского письма, что послал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всея Великия и Малыя и Белая Россия самодержцу, гетману Богдану Хмельницкому з дяком с Иваном Феофаном в вышесказанном во 110-м году, декабря в 24 дня»].

Державна збирална бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. 1, стор. 399—406. Копія з вержладу.

1656, грудня 31 (1657, січня 10). Чигирин. — Універсал про
випливу на допомогу Юр'ю Ракоці козацького війська

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества
Запорозьким.

Всім воєц і кождому з особин, кому о том ведати належат, вшеде-
кого стану і кожній людем, кому тулю ссе наше показано будет пи-
сане, до ведомости доносим, як ми, послаючи Войска наши Запо-
розькие, жеби се злучили з войсками князя его милости семіградского
і там шля, где оним указано, теда упринем ласкою нашою, же хто-
кодеви гонимутсе масть до Войска Запорозького, оби найменше кривди
не мийм ві од кого і назначошии висланий наместник наш¹ того постре-
регати масть, жеби никому утязенья не було, хто при ласке нашой
і Войску Запорозьком зостават будет; спротивних теж і Войску Запо-
розькому визачливых і неприхлидних розказалисмо громить, счо іначей
не масть бити над розказанье наше.

Дан в Чигирині, тридцять першого декабря тисяча шестсот пятдесят
шестого.

Богдан Хмельницький, рука власная.

Актн, складеніице Палеєкою коміссією для ретура дравних актів,
т. 34, стор. 56, № 82.

¹ Актн Жданович, київської полковник.

1657, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича
про воєнні готування татарських і польських військ

Божією милостию, великому государю царю и великому князю
Алексію Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи само-
держцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гет-
ман с Войском вашего царского величества Запорожским низко до
лица земли челом бѣем.

Присягнув мы со всем войском и православным народом тебе
великому государю царю и великому князю Алексію Михайловичю,
всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержцу, и нѣм многия
государствам и землям восточным и западным и северным отчичю и на-
следнику и государю и обладателю, вашему царскому величеству, на
вѣчную службу не тоьмо нѣмь, но и в предбудущие вѣчные лета оуд
вашею царского величества високою крепкою рукою быти, и вшы
царского величества противо нам верним слугам своим премногую не-
людь и жалованье выславляти будем и за достоинство вашего царского
величества со всем Войском вашего царского величества [Запорожским]
все умирать готовы, и нѣмь за милостивое слово и великое вашего цар-
ского величества противо нам жалованье, через вашего царского вели-
чества полковника и голову стрелецкого Аврама Никитича Лопушко
присявлю, покорно и низко челом вам великому государю, вашему
царскому величеству, бѣем, и за свыше данную вашего царского вели-
чества честь головы наши покладати готовыми будучи. Извѣщаем при-
том вам великому государю, вашему царскому величеству, что султан
турской всем ордам крымским, нагайским, белгородским и нѣмь
указал быти на войну готовыми; також и посланцы наши, из Крыму пово-
ротятся, сказывают, что уж третей от хана ко всем ордам указ вышел,
чтоб готовы были, толко не можем ведать, где войною пойдут, сказы-
вают некоторые, что похваляютьца на здѣшние украинные, и на нѣмь
вашего царского величества порубежные волости ударить, о чем еше

174

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 17th inst. in relation to the above mentioned matter. I have the honor to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration. I am, Sir, very respectfully,
 Your obedient servant,
 J. B. [Signature]

Wm. A. Lee
 1797

The original
 is in the
 hands of
 the
 Secretary

подлинныя ведомости не знаем; только ж изволь, ваше царское величество, своего царского величества ратным и иным всем порубежных городов живучим людем указать острегателным быть, понеже тот народ не там ударяет, где голос пускает. Лишь прежнее своя хитрости и неправды оставить не хочет, понеже и ныне уже по съезде на Калку¹ город над Двестром будучий, вышедши из Каменца, выскази, и по иных местах около Бару не мало христиан побьди, и ныне вновь в Пенском приходе монастыри поपालи и православного архимарита лежачего отца Иосифа мадо не убили, естли бы не ушел, также черниов его всех побил на смерть, толко за помощью божиею он сам ушел; и иным многим христианом обиды чинят и нашей православныя веры вертуютца; что и до салтана турецкого, вместо чернца, ксеодца, наредя по чернецу, выслади, обещаючи ему дань давать, чтоб он их ратовал. И мы, видячи таковыя их неправды, что уже почали в украинные ваше-го царского величества города ратных людем собирать, недели есмь против их несколько полком рушитца. О короле Казимире сказывают подлинно, что с обема гетманами во Гданску есть. А о иных всех вестях и вестех вам великому государю, вашему царскому величеству, вашего царского величества полковник и голова стрелецкой Абрам Никитин Лопухин изустие исповест. При том многолетной и счастливой пребыванья и над врагами победы вам великому государю, вашему царскому величеству, яко верные слуги, желаем.

Дан в Чигирине, дня 9 генваря, 1656.

Вашему царскому величеству наиближше слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском вашего царского величества Залворожским.

ЩАДА, ф. Малоросійський гринак, стовп. 23/5834, арк. 43—44. Переклад з заголовка: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, аста Великая и Малая и Белая Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с полковником и головою стрелецким с Овраном Лопухиным, в означенном во 165-м году, генваря в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. 1, стор. 401—402. Копія з перекладу. Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 394—396, № 46/III.

№ 424

1657, січня 17 (27). Чигирин. — Лист до віленського воєводи і литовського великого гетьмана Павла Сапєги про значимість халкєтських військ над православними в Білїй Грєсі

“Jaśniewielmożny mościwy panie wojewodo wileński, nam wielce mici panie i przyjacielu.

Pokój pożądaný jako nas ma sobię faventes, nikim innym jako bogiem, któremu nie są tajne abscondita ludzkie, świadczymy i wszystkiemi

¹ У перекладі помилково: на Лозь город.

silami radzilibyśmy bono publico przysłużyć się, by całe pozorne były nasze życzliwości; ale jako widzimy, że mniej są przyjemne i potrzebne chęci nasze, bo i listy w.m. m. m. pana, cości in certice smacznego i przyjaznego prae se ferunt, ex medulla jednak inakazy zalazuje nas afekt. Tu o kombinacji w. pan namieniasz, a pp. żołnierze jeszcze się nie nasyćiwszy bez chreścieljańskich, gdzie mogące prawoslawnym sumką wysubią, nawet i od zdzierstwa cerkiewnych dóbr, ageba od prosladowania i satyrich postlerzów rozpasanych nie chcecie rąk szamować. Zaprawdę jeżeli takim dissolutum Reipublicae corpus środkami chcecie w.m. m. m. państwo in membra componere, nie łuszmy, gdyż takowe rzeczy ad irritandum magis, niżeli ad concrescendum proficiunt. Praesertim hanc, nie bez osobliwego naszego żalu, maestam utrapionej cerkwie faciem wielu naszych zalóg powieści, które niegdy przed placzem i gęstością bez nie mogące dostatecznie wypowiedzieć żalu, to tylko pro omni sufficientia donoszą, że lubo donyć wolienicy chłopkom czynionej znoszą, wszystko to jednak aequanimiter tolerują, ale kiedy do cerkwie samej ten pożar przychodzi i ich własnego zdrowia, muszą się, jako słyszamy, od takowej schraniać impetycji; i sami verba dei ministri prawie się napomnieniem swego sprawują nauczyciela: si vos persecuti in una civitate fuerint, in alteram fugite. Zaprawdę mało uniósł zdobywca, z samym ostakiem zdrowia umińawszy, niejakiś ojciec Tukałski, religij naszej, o którego zbytecznym utrapieniu i obnażeniu tylko uszy nasze zaprzątnione i wypowiedzeniu, jednak końca dosięć nie możemy. Pewniśmy tedy, że i tych wiołatorów domów bojących pohamować raczysz w.m. m. m. pan i ukrzywdzonego, kazawszy przywrócić pobrane przez inkwizycyj uczylenie rzeczy, jako i nas wszystkich w żalu pospolitym utulić i ukontentować zechcesz. My co na stronę naszą należy, wszystkim zalogom naszym spokojnie mieszkać kazaliśmy i strzec się do rozterków dawać anę. Nasze zatem usługi pilnie zalecamy łascie w.m. m. m. pana.

Dał w Cazyhrynie; lamuaru 17 d. 1657.

W.m. n. m. pana całe życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Woł. Zapor.

Бібліотека Рівненської у Повіт. Офіс.
 1121А. УРСР у Києві, Ф. Колекція грамот російських царів та українських українських гетьманів, оп. 2, стр. 33, арк. 1-2. Фотокопія з оригіналу.

Переклад

Ясновельможній милостивій пані віленській вельможі, пані великодержавній пані і правителю.

Що бажаний мир має серед нас прихильників, ніким іншим не зважимо, не бачим, нікому нідемі людям таємно, і не рад б історії світові послужити загальному добру, щоб ця ніяк припадальність була цілком очевидною. Але, як бачимо, пані великодержавній і вистраби нашій добрі наміри, бо хоч і листи вашої милості наша згода чиниться шість свинце і премоле, але з середино віддані нам іншим коштуєм. Тут віддані, в нас, про комбинації, в даному жондон, ще не висвітлюючи християнськими словами, де можуть гурбувати православних, не бажаччи вигнати розгублених ррр

навіть від здирства церковних добр та від нероздкування і самих кастерів Сиріака, якщо такава засобами хочете, а. м. кохання, і єдиний повинаювати тільки Речі Посто-литі, думки, такі речі дозволяють більше народному роздратуванню, ніж загально-подкоптованого тіла Лаврентія, на пречисленій жваві, багато інших маючи розповідь про сумне становище замученої цариці: вони ніколи не можуть достатньо розповісти жваво через ілюзі і ризи силими. Єдине тільки дозволять, що хоч сильні досить віддають вранд, однак вони їх терпляче переживають, але жваві їм завжди загрожую своїм життям, їх власному життю, мислеть, що ми члени, зовнішні від такої жовкоти і самі ж слуги слова божого правдиво чинять, ніколи з наказом свого учителя. «Якщо вас передо-думатимуть в одному місці, тікайте в друге» Сиріака, мало паміє помітним, тільки легше життям, отець жваві релігії Талкавської, ми тільки й чужим дозволяємо при-бісно нестерпу мукі і роздратуванню, однак не більше цілком жваві. Ми тільки, що в м. і ми дозволяємо регулювати цілу перуначку божих доводів та зможете заспокоїти і задоволю-вати повнаждженого, як і вас усіх, у сильній скорботі, вишнаним слухом і навмисне повернути забрані речі. Щодо вас, то ми показали всім нашим доганим жваві у сво-їх і не давати правду до суверенів. Про цьому повіримо відданню наші послуги дещо ми в м. жваві.

Дано в Чигирині, дня 17 січня 1657 р.

Вн. в. м. жваві у велику прихильний приятель і слуга, Богдан Хмельницький,
гетьман військ Запорізьких.

№ 425

*1657, січня 17 (27). Чигирин. — Лист до брацлавського під-
коморія Степана Четвертинського про забезпечення медотор-
кантності його маєтностей*

Jaśnieoświęcone książy, miłoścywu panie podkomorzy braclawski, mój
mc. panie i przyjacielu.

Acz z ust własnych chwala nieprzyjemna, jednak wprawdzie i po-
chwalic się godzi, że nam ni o czym barziej w głowie nie kołace, jako
zebyśmy zadawnione na cerkwi wostocznej synach jarzma podkruszywszy
i samą matkę swoją miłym ucieszyli swobody dostojęństwem. Dostę się
już najechała, tak wiele lat przysiodłaną bywszy od persekutorów, dosię
napłakała tak wiele ukalutana niewczasów. Czas by już od lez osuszyc
jęj oczy z ruin cerkwi bożych zamoczone. Względem tego tedy, żeś i w.
ks. mć. wiernie z zasną familją, jako nieodrodny syn, pomagał tej matce
bólu i frasunków, mamy osobiwe na majątności w. ks. mci bacznie, jako-
by przynajmniej od swoich despektacjey wolności uczynili, widząc
dosię przez innych ręce złupione i zniszczone. A dla tegoż insze utwier
saly, nad pierwsze surowsze, wydacieśmy kazali, garłem takowych, którzy
by się wazyli nad powdżrzoną własną wolę naszą targnąć violenta manu
i domyslić jakich w chudobach w. ks. mci ekzakcji, obiecując karać. Ale i
prócz tego nie będą tak swawolni i domyslni, gdyżjesmy zosobna upo-
mnieli p. pułkownika kijowskiego¹, aby poblížszych z pułku swego kosa-
ków, na załogach będących, już dalej od tych pohamował wiołencji. Nasze
zajtm usługi pilne zalecamy lasce w. ks. mci, naszego miłościwego pana

¹ Антін Жданович.

Z Czzyhyryna, 17 ian. d. 1657.
Waszej książęcej mości cale życzliwy przyjaciel i sluga, Bohdan
Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Aczko Чырпярэцкіх у Кракові, рук. 246, стр. 24. Копія з запіс-
кам: «Копія листа од п. Chmielnickiego do króla jnocy p. polskiego
królowskiego».

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Коломак гранат російських царів та універ-
сальні українських гетьманів, оп. 2, спр. 34, арк. 1. Фотокопія.
Оригіналано: Z dziejów Ukrainy, стр. 561—562.

Переклад

Сенсокайтний квітку, милостивий пане Брандєвський підкоморні, мій милостивий
пані і приятелю.

Хоча повала з власних уст неприємно, однак страді підлягає провалити,
що ми немо билим не турбує, бо ми розірвали дані каїдан на ознак сїдїної шераи
і востанок саму свою мїтїр мїлом достїнїстїм свобода. Досїдї, уак каїдалїсь,
стїмїа лїт осїдїлїа ронїєлїєм, досїдї ронїєлїєм, пїємїєм так бїгїтїа єрїє. Чак
би мїє вїєлїєтїє вїд сїєн П оїє, мїємї єрїє рїєлїєтїє бїємї єрїє. З уїєтїє на
те, що і вїєлїє мїєлїєтїє рїєлїєтїє з мїєлїє рїєлїє, як досїдїєтїє ємї рїєлїє
мїєлїєтїє мїєлїєтїє вїд бїєлїє і вїєлїєтїє, мїєлїєтїє єрїєлїєтїє уїєтїє на мїєлїєтїє ємїє
ємїєлїєтїє мїєлїєтїє, щоб ємїє рїєлїєтїє не рїєлїєтїє іє, бїєлїє, що ємїє досїдїєтїє рїє-
лїєтїє і мїєлїєтїє рїєлїєтїє єрїє. А тому ми мїєлїєтїє вїєлїєтїє ємїє уїєрїєлїєтїє, ємїєлїєтїє
вїд рїєлїє, єрїєлїєтїє єрїєтїє на єрїєлїє тїє, мїє, єрїєлїєтїє ємїє те, що ми вїєлїєтїє
єрїє єрїє, рїєлїєтїє єрїєтїє єрїєлїєтїє єрїє і вїєлїєтїє єрїєтїє з мїєлїє
ємїєлїєтїє мїєлїєтїє. Дїє і бїє ємїє уїєрїєлїєтїє ємїє ємїє не бїєлїєтїє єрїє єрїєлїєтїє
і вїєлїєтїє, бо ж мїє, єрїєлїєтїє, єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє,
щоб мїє з єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє, мїє рїєлїєтїєтїє єрїєлїєтїє, єрїєлїєтїє вїд єрїє єрїєлїєтїє.
Єрїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє, єрїєлїєтїє
єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє.

З Чырпєра, 17 сїєн 1652.

Вїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє і єрїєлїєтїє, єрїєлїєтїє
єрїєлїєтїє, єрїєлїєтїє єрїєлїєтїє.

№ 426

1657, січня 18 (28). Чычурин. — Лист до шведського короля
Карла Густаво про згодуність і долї підтримувати дружин
з'єрїєтїє

Serenissime Sueciae rex, d-ne et amice nobis observandissime.

Non alitis de rebus maior nobis inest sollicitudo, quam ut cum omni-
bus confinibus nostris contractam quam diligentissime colamus amicitiam,
quae nobis si semel contigerit, tenaciter mordicusque amplectimur, sin
autem spe alienius adhuc futurae, praecordialiter intimeque praestolamur.
Cum srm-ma vestra regia in-te nullae iam contrahendae nobiscum inter-
cessionis quidem certitudines, sed quoniam observae undique viae prae-
sent congressus liberi facultatem legatis, nos quoque spem quidem deglu-
timus, de reliquo mutuo fructu indubitanter praestolamur; non haesitet
tamen brevis morae occasione ducta sua srm-ma regia m-tas de indubi-
tato nostro animo, quin sentiat cum validissimis etiam allicitamentis nos

minime quidem moneri nosque, quod multis polliciti sumus literis, ipso, dum tempus et occasio praeberit commoditatem, expleturos effectu Generosum Thomam Garson, suae srm-mae regiae m-tis aulicum, gratanter accepimus in eodemque expediendi nulla usi deliberatione longiori sumus, ne deinde muneris sibi inuncti aliquod capiat detrimentum. Caeteri quam primum ex legatis suae sr-mae regiae m-tis ad nos appulsi fuerint, qua solum securior apertus fuerit transitus eisque ulteriori redditui conveniant, cum omni sufficientia quantotius expediantur a nobis et ablegantur. Nullam omnino in nobis, de qua conquiri possit, experiet sua srm-ua regia m-tas mobilitatem, quoniam nos quoque ipsi fluxa exosos habemus fidei homines, sed hanc, quae cordi esse solet viris honeste amantibus, agnoscat sinceritatem. Prosperam interim salutem cum facillimo in omnibus successu apprecantes, nostra diligenter suae sr-mae regiae m-stati devovemus obsequia.

Dabantur Czayhyrni, d. 18 ianuarii anno 1657.

Serenissime maiestatis vestrae regiae amicus intimus obsequisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor, Zaporovianae.

ЦАДАА, ф. Посольский приказ, Малороссийскій справ, 1657, стр. 2, арк. 1. Оригинал.

ЦДАДА УРСР у Києві, Особистий фонд Кампанія І. М., он. 1, стр. 23 Кофія.

Сублімаційно: Д. А. Батюш-Камевский, Источники, ч. 1, стр. 89.

Ного ж, История Малой России, т. II, стор. 535—536

Н. Маршалов, История Малороссии, т. III, стор. 118—119, № 30.

Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 375—376, додаток, № 2.

Переклад

Найкращій королю Швеції, наш великопановний пане і друже.

Немає в нас більшої турботи і іншої справи, як тільки розв'язати тіку від нас дружбу з усіма нашими сусідами, якщо вони у вас раз вийдуть, відтримують її вперто і відход, а якщо ж маємо надію на майбутнє, тоді серцем її підтримуємо. Дійсно було вже багато справ, про які треба вам доповідати з надією на великого королівського величність, але оскільки оторожені злядалися швидко давати волю можливість великої зустрічі, ми теж маємо надію і безсумнівно чекаємо давши великої користі. Хай же ваша найкраща королівська величність з причини доброї згоди не сумнівається в нашій конкорданції прихильності та навіть не думає, що нас як-небудь переконують навіть найбільш обидливі. Те, що ми обидли в багатьох листах, викликаємо повністю, як тільки час і нагода дадуть змогу. Шляхотного Тома Гарсона, придворного вашої найкращої королівської величності, ми прийняли прихильно і вирядили його без довгого роздумування, щоб він не залиш від час виконання обов'язків вашої королеви. Інших послів вашої найкращої королівської величності, як тільки прибудуть до нас, де тільки буде відкритий безсумнісний і нульовий прохід для їх посприкання, відішлемо і вирядимо з усім призначенням. Нагад вам найкраща королівська величність не залиш від нас ніякої неспівності, на яку зогла б жалітися, тому що ми самі теж маємо людей, які невинуваті слобу віру, а хай ваша величність візнає ту важність, що значення пристойно мужам, які чесно люблять. Так часом, бажаючи доброго здоров'я з набагарами успіхом у всіх справах, просимо вас звертатися до вашої найкращої королівської величності ваші послуги.

Дано в Чигирині, дня 18 січня 1657 року.

Вашої найкращої королівської величності найкращий друг і до послуг готовий Боґдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького.

1657, січня 26 (жовтого 5). Численик. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про союз з Швецією

Serenissime Transilvaniae princeps, & me et amice nobis observandissime.

Non sine singulari favore litteras tuas ser-mae celsitudinis manibus generosi Gottardi Welling porrectas ad fraternumque cum ser-mo Sveciae rege vinculum iungendum invitantes percepinus, quibus ut amico possim respondere affectu, sincere omnique amoto velamento cum praenominato coetulumus legato in rebus ei a sua regia m-te concreditis. Arbitrari boni nuntii futurum hospitem, quam primum incolumi vita in suas regressus fuerit cras. Siquidem non dissimili, quo tuas ser-mae celsitudini, nos obstringimus pacto et familiaritate ser-mo Sveciae regi, de quo et singulares nostras certificationes eidem in testimonium insubitatum obtulimus deferri, ne quam de nobis, si id non esset factum, caperet haesitationem. Reliqua tamen quoniam specificae per eundem non sunt nobis a ser-mo Sveciae rege propalata, non nisi per seorsivos nostros brevi mittendos legatos deferienda decernendaque visum nobis est, quod et in hoc idem distulimus spatium. Nostra interea commendantes intima obsequia bene valere in omnibus suam ser-mam celsitudinem prosperari a deo cupimus.

Dabantur Czaybuzyni, die 26 Januarii anno 1657.

Ser-mae celsitudinis vestrae amicus intimus ad obsequiaque paratus, Bohdan Chmielnicky.

Шведський державний архів. Копія.
ЦДАД УРСР у Києві, ф. «Відомості про російських царів та універсали українських гетьманів», оп. 2, спр. 46, арк. 1. Фонкопія.
Сувбальський: Д. Н. Восток-Ковалевский, Источники, ч. 1, стор. 83.
Архів ЮСР, ч. III, т. VI, стор. 193, № 81.

Переклад

Найвшанованіший князю Трансильванії, наш миланіозний пане і друже.
Не без особливої прихильності одержали ми листи твоєї найвшанованішої високості, дорученого рукою шанкетного Готтєда Веллінга, де нас запрошують увійти в братній союз з найвшанованішим королем Швеції. Щоб ми могли на це відповісти прийнятним почуттям, широким і без утратної облоги, ми поспішали доручити це важливе посольство у справках довіренця йому його корольовської високості. Важливо, що він буде згодом доброї згоди, як тільки повернеться живий і здоровий до своєї країни. Адак ми до жукно себе тільки сподіює, як з вишою найвшанованішою високостю, наживим і правим з найвшанованішим королем Швеції, ми доручили довести королю Швеції окремі твої завітання як безумовне співзвуччє, щоб він не мав сумніву щодо нас, щодо цього не стався б. Однією через те, що найвшанованіший король Швеції не відкидає наш листого спеціально через свого посла, що тебе відправлено на тієїшаний час і віддаючи по-встрим доручити розвинути і виконати це справним велієм послом, який скоро

целом. Тем часом, перебуваючи вані найвищої послуги, божамо від бога, щоб вона найвищою високістю жила в доброму здоров'ї і в усіх справах мала успіх.

Дано в Чигирині, дня 20 січня 1657 року.

Власні дійсничі власності найближчий прихильник, готовий до послуг, Богдан Хмельницький.

№ 428

1657, березня 3 (15), Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Василя Ласки на млин на річці Острі під Козельцем

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго царського величества Запорозьким.

Ознаймуєм сим нашим писанієм кождому, кому о том відати належит: показовад нам право Василій Ласка на млин на річці Острі под містом Козельцем стоячий, куплений за золотих чотирьста мовети литовської през небожчика Прокопа Гаричку, сотника бившого козельського, отця жени своєї, от Сави Милютенка куплений, по смерті того же небожчика Прокопа правом дізнаним собі, жоне своєї Прасколу не служачоє, просячи у нас на тоє право потверженія. Ми тепди видячи слушност того права, оное по вітх пунктах і кондиціях змощним і ствержаєм і тим універсалом нашим вразним варуєм, аби преречений Василій Ласка з женою своєю той млин спокійне держал і онім користовал, не повосячи ні од кого найменшой кривди і перенабажжя, інакчей не чинячи.

Дано в Чигирині, дня 3 марта 1657 року.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Ленна, Водді румоцька, ф. Збірка Марквича, спр. 1148, арк. 250. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Ол. Грушевського, спр. 106, арк. 47—48. Копія з коні.

№ 429

1657, березня 5 (15), Чигирин. — Універсал про надання Лубському Мгарському монастирю сіножатей лубенських бернардинів

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго царського величества Запорозьким.

Ознаймуєм сим писанієм нашим, кому о том відати належит, іж за отпущене гріхом наших даєм моц сим писанієм нашим до уживанія сіножатей тих, которіє перед тим бернардини лубенские держали, отцу ігуменові і всей братні в монастирі Мгарском знайдуючоїс, посполу

даючи в моц і послухенство тих акцій, которые на тих севожатех
всаджали; прето приказуем, аби тие люди оими послушними были,
под великою властою.

Дан в Чигирині, дня 5 марта 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

ІІІІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універ-
салів українських гетьманів, он. 2, стр. 66, ар. 1. Фотокопія з оригіналу.
Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, 1,
№ 157678. Збірник Ол. Лазаревського, № 51, стр. 153. Київ, з датою 15 бе-
резня 1653 р.

Архів Лівобережного відділення Інституту історії Академії наук Сходу
РСР, Колекція актів Київської класичної академії, № 8. Київ.

Службівською Актою ЗР, т. V, стор. 86, № 33, з датою 5 березня 1653 р.
Лазаревський А., Архивные описки для истории Полтавской епархии,
вып. 1, стр. 67.

Астаф. М. Г. Дубенский Мгарский само-просвиренский монастырь,
«Труды Полтавской ученой архивной комиссии», к. 13, стр. 54–55. З ори-
гіналу, з датою 5 березня 1657 р.

№ 430

*1657, березня 8 (18). Чигирин. — Лист до пугилівського
вояводи Микити Золіди з проханням жити закоди проти
кам'янських жителів, які чинять кривди пражардському на-
селенню*

Божією милостию великого государя, царя і великого князя Алек-
сія Михайловича, всея Великия і Малыя і Білыя Росіи самодержца
і многия государствами і землями восточным і западным і сіверным от-
чича і діарча і наслідника і государя і обладателя, его царского вели-
чества, Богдан Хмельницький, гетьман з Божією его царского величества
Залозерским, боярину і воеводе пугилівському, Никите Алексієвичу Зуви-
ку, другу і приятелю нашему, доброго од господа бога жичан здо-
рова.

Ускаржалісь перед нами сотня, атаман, вуйт і всі мешцане і обива-
телі чепрецькіє, що їх мешцан жилиші кам'янськіє, а меновите Яков Ігна-
тович і Петро Удільков, на дороге добровольніи і в слухи его царского
величества биють, на чловчак рани задають, обдирають, коні беруть, сохиру,
одежу і, як хотят, збітати людям чинит, коні заграбени, во десети
злотних, по дводцати видирають, сохири і кошути у тих же людей ка-
м'янських провадають. Прето иншим до тебе, друга нашего, що бисте з тих
кам'янських людей справедливост во всіх тих кривдах, которые, на рекстре
тебѣ, другу моему, вепричине подадут і покажут, учинили; бо що ж
з того будет, коли такіє задори дітисня будут і коли козаків і людей
наших обиди од кам'янських жылцов потякати мають. І повторе вас вилко
жадаем, рачте справедливост учинити. При том господу богу тебе, друга
і приятеля нашего, поручаем.

Дан в Чигирині, дня 8 марта 1657.
Тобі, другу моему всего добра жидчивый приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорозкого.

Адреса: Божією милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великая і Малая і Білая Росіі самодержца і многих государств і земель восточных і западных і северных отчина і дядячя і наследника і государя і обладателя, бирину і повелодя оутивласкому, Николае Алексіевичу Зузину да дружителе.

ЦДАДА. ф. Розрядний проказ, Соснянскій стіл, стор. 152, арк. 112—113. Оригінал.

Там же, арк. 109—110. Переказ.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II, № 1564—1570. Копія.

№ 431

1657, березня 9 (19). Чигирин. — Лист магистратові Львова про прихильне ставлення Запорізького Війська до Лавоів'ян

Szlachetny, nam wiele łaskawy panie magistracie lwowski.

Nie rzekamy się my raz obiecaney wmm. przyjaźni і оwszem tym bardziej о niej upewniamy, że częstsze о dobrej chęci ku sobie wmm. bierzemy wiadomości. Jakaż zaprawdę nie inaczej się życziłwa, ile w razach niebezpiecznych і odstradanych prawie оświadczona ma płacić conferentii przychylność і od przytomnego upadku zasłona, jeno jak najwolniejszą wdzięcznością od tych, którzy biorą dobrodziejstwo. Na ten czas hoc unum pro toto przypominamy, абыście wmm. uprzejmości naszej chcieli być pamiętnemi, nie uwodzząc się żadnemі szczęścia aplauzami і обrotami, о które о fortuny jako u mieścica о odmianę nie trudno, то zwłaszcza mając przed oczami, że my zawsze miastu wmm. prowidujemy całości і zabiegamy, jakobyście żadnych nie cierpieli, tak od czat, jako od wszystkich wojsk naszych, infestacji. W czym і teraz świeżо wyprawioneго upomnieliśmy pana Antona¹, абы так wojsko moderował, jakoby і najmniejszej się wmm. przywdy nie tylko od wojska² Zaporozčan, ale też od wojska księcia Rakocego, z którym się umysły і potęga zjednoczyła, nie dostало. Dla tegoż w naszej radziłbimy często przeziierać się chęci ku sobie, а mieć wzgląd і osobliwy respekt na bychowską fortunę³. Sed quae comparatio prostego і grubego narodu z ludźmi polerowanemi genique illustrioris. Inaczej my wmm. trzymamy, nie nie wątpiąc, że w jednej mierze życziwości ku nami zechcecie zostawać, w czym p. Theo

¹ Антін Жданович.

² У копії: воєска од.

³ Мова йде про злочин у Березні 1657 р. Старого Бунда Запорізького Війська

дочеру¹, слугів егзакторови нашему злецились, абы о naszym nieugaslym opowiedziala defekcie. Biedziej zalytm zyczac laski i opatrnoSci wnim, od onogo i zdrowia dlugolecynego kazdemu zyczem.

[Z] Czrybryna, die 9 martil 1657.
Wnim, waszego dobra zycilivy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Adpera: Szlachetnym panom radnym magistratu lwowskiego, nam wiece laskawym przyjacielom oddac nalezy.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Османовичів,
№ 2340, арк. 228—229 Коляк.
Опубликовано: Д. Кубала, стор. 400.

Переклад

Шляхетний, нам велика ласкавий пане львівський магистране.

Ми не зриваємося раз обидної вашности прями і, вичкаю, тим більше од у ній затриманні, що одержуємо все частіше відности про добре ставлення вашности до нас. Бо ж не бажано платитися тому, хто впроваджує добровільно і дійсно переверну в небезпечних і стражданих прихильність і захист від вимоги могодів, як тільки найпокірнішою відністю твою, що значить доброзичливість. Сьогодні про це нагадуємо, щоб відности платили про нашу любовність і не обмежували себе ніяким успіхом чи повертанням щастя, од у фортун, як у міжок, дуже відомості, особливо бачачи, що ми завжди забезпечуємо цілість міста вашности і змагаємо на загрозен йому як мат, так і усім вашим військ. Ми також дали наказ нашим відражальному панові Антонові стримувати військ, щоб не чинили військ нагорода, але військ каяки Ракочи, з яких ухвалали нашу відчину, не задало відности відомості вкрадак. Тому і радим бр частіше нагадувати про нашу прихильність до вас, і особливо прямиати не до вжити, вразюючи дією Белого. Але як поринати прями і глибок жарод з олюдям ослонюванн і сніжкою робити. Ми іншої думки про відности, не сумніваючись в тому, що на згодити, як радимо, вичкаються прихильним до вас. А в Тюдосію, вашому суні і зборичні податки, ми добуємо розности про нашу величезну прихильність. Залив бажано відности божой ласки і описі і кожному здоров'я на довгі роки.

З Чириври, дия 9 березня 1657.
Вашности доброзичливай прямию, Богдан Хмильницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Шляхетним паном радникам львівського магистрату, каяки вельми ласкавим прямиюм віддати.

№ 432

1657, березня 9 (19). Чириври. — Універсал Запорізького
Війська про ставлення до львівських міщан як до своїх людей

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jeho carstwa weličezkeho Zaporoskim.

Oznajmujem tym pisanіem naszym kaszdomu, komu o tym widaty nalrzyt, a mianowicie panu Antonowi, nakaznemu naszemu i pry nim

¹ Тодосій Товмач, грек, львівський міщанин, перевів на службу до Запорізького Війська.

будучим пулковником, ассавулом, сетником, алтаманом у залюбом, по містах будучим, старшани у черни Војска нашазего Запорозького у wszimu нашуму тоwarzystwu, як якосны преще пещазеге поставоулетне року прещебо місто Львов, до wszimu обывательами взиети в свою обору, обещуячы їм, піки бы шкетне сія і według слова ку нам прещебо сія зашловали, од wszelакіх так словоу, jako у обчех воушка наездов заступати, так у тепер суровие приказынем, абы сія заден так з пивстех, jako їздных не възыл набіхати, лубо проездом, jakim-кобіех способом, ани в домах штарп, але оwszem, абы сія з людьми міста Львова як з власнету нашими обходили, до wszelакібо handlu у купецтва czynягычы прещежковы; значеы гдыбы кто мїл з ними посту-поват, над выразноє наше зозкозене у тоє было до нас доиезесто, суровє такоуех касды без фолги і одпуста караны будет według залуги і вчыску своєє, бы тезь і на хорла.

Дан в Счербинє, дня 9 марта року 1657.

Бодхан Чмиєльнікї, рїкї власнїя!

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Особливих,
№ 2346, стор. 379—380. Київ.
Опубліковано: Л. Кобалє, стор. 429.

№ 433

*1657, березня 11 (21). Чигирин. — Лист до путивльського
воеводи Микиту Зювіна про необхідність врегулювати непо-
розуміння між веприцькими і путивльськими жителями*

Божиє милостиво великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малія і Білія Росії самодержца і мюних государств і земель восточних і западных і сіверних отчича і ділчца

¹ Текст універсалу українською мовою зберігся тільки в польській транскрипції. Подаємо його в українській транскрипції:

Бодхан Хмельницький, гетьман і Воевода єго царского величества Запорозького. Отшайнуєм тим писемом нашим кождому, кому о том відати вказати, а воните вину Лютюві, какому панцому, і при нем будучим польовником, ассавулом, сетником, алтаманом і залюбом, по містах будучим, всім старшани і черни Војска нашазего Запорозького і всему нашуму тоwarzystwu, як якосни преще нерокоє постановене року прошлого місто Львов зо всіми обывательами вкази в свою оборону, обидуючи їм, піки бы вірне ся і według слова ку нам прещебо сія зашловали, од wszelакіх так словоу, jako у обчех воіск наездов заступати, так у тепер суровие приказынем, абы сія заден так з пивсти, jako і їздных не възилси набіхати, лубо проездом, jakim-кобіех способом, ани в домах штарп, але оwszem, абы сія з людьми міста Львова як з власнету нашими обходили, до wszelакібо handlu у купецтва не czynягычы прещежковы. Іначе гдыбы кто мїл з ними посту-поват над выразноє наше розказаніє і тоє было до нас доиезесто, суровє такоуех кождї без фолги і одпуста караний будет według залуги і учыску своєго, бы тезь і на хорла.

Дан в Чигиринї, дня 9 марта, року 1657.

Бодхан Хмельницький, рускоє власноє.

і наслідника і государя і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким, борюну і воєводе пугнльському Никите Алексіянчу Зюнову, доброго здоровья от господа бога живити.

За навезене листовное ведше вашей милости, приятелиа нашому, подковавши, живчим взаєм, аби бог всемогущий вашу милость долготлівого уживля здоровья, і о том тебі, приятелиа нашему, ознаймуемо, же многие козаки і мешчане нам з Веприка і многих городов ускаржаются, же там, в Пидциан ваши люди їх грабят і на смерть забивают, — где уже тевер з улавною маєтности мое Пашувец козака на смерть забил і многих позабарали. За чим з тим живчим листом і реєстр всіа шкоч списавши, едет там од нас Мартин Янкоский до вашей милости, приятелиа нашего, для подсквляя справедливости. Едег услыше вашу милость просим, рач, веддут показанное реєстру, с кождого слушную чинити справедливость і обвиненм розказать на гоже¹. Также і вперед строгий заказ учини ваша милость, жеби больш людям обід жалова не чинили. При том отдаемсе явне крикше.

Дан з Чигирина, дня 13 марта² року 1657.

Вашей милости всего добра живчливый приятель, Богдан Хмельницький, гетьман Войска его царского величества Запорозького.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, II, № 10564—10570. Книга з оригіналу, що зберігається в ЦДАДА, ф. Розрядний привок, Сєвський сїд, список 152, арс. 111 (оригінал розшукати не вдалось).

ЦДАДА, ф. Розрядний привок, Сєвський сїд, список 152, арс. 107—108. Переклад з заголовком: «Список з белоруского письма, їоно прийрал из Пугнльска³ — дело, — вправду вкратце безо всякого пом., в пожитку розтраву уживат тут час безо всякого переладу».

№ 434

1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про похід Ракоці на Польщу і посилку Запорозького Війська для співаных проти неї обі

Божиною милостио великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержику [п. т.], государю і обладателю, вашему царскому величеству, Богдану Хмельницький, гетьман с Войском вашего царского величества Запорозьким ниско до лица земли челом баше.

¹ Так у копії.

² В оригіналі, що лист написаний 11 березня (див. переклад ЦДАДА, ф. Розрядний привок, Сєвський сїд, список 152, арс. 107—108).

³ Тут і далі текст оновджений.

Весь российский православный народ утешается, когда вы, великий государь, ваше царское величество, до нас святого царского величества милостивое слово прислати изволил, за что мы, яко верные вашего царского величества слуги и подданные, долготерпели на преснетлом вашего царского величества престоде государствованья и над всеми царского величества прагами победы усердно желаем, А что есмь видя неправды литяцкие, что они розными обманом о нас промышляют и многие обиды и убивства христианном многожды, аишадоучи не Каменца из иных мест, починиди, поставили было есмь для обретанья ваших царского величества украинских городов ратных на пограничю несколько тысяч людей, А потом, как есмь доведались подлинно, что лихи разные земля на вас, великого государя, на ваше царское величество и на нас возбужают и что послали наперед Мислевешского, а потом Ромашковича до хана крымского, все затегают на нас, и мы, видя таковыя их с ханом крымским ссылки и разумя, что любо на ваши царского величества государства или також на ваши ж тутюшние царского величества города затегают, ратным людям пойти велели есмь там, где б неприятелей беры наши дьявол имели найти, А в тож время и Ракоцы на них для обид своих рушился, А мы не на посилком Ракоцу то войско послали, чтоб есмь его на Королевство Польское имели становить, токмо чм послали для того, чтоб есмь неприятелей ваших, где ни реть объявятся, за счастьем вашего царского величества и помощию божию громилы, И о том в грамоте вашего царского величества писано, что с стороны польские договоры в вашем царском величестве Великого княжества Литовского в стольном городе Вильне с вашими царского величества великими и полномочными послами и с польскими комиссариами о обранье вас, великого государя, вашего царского величества, на Коруну Польскую и Великое княжество Литовское учиненному доводило не стало, и грамоты от короля польского о сложении союзу до вашего царского величества не прислано и союзу не сложены, И мы вам, великому государю, вашему царскому величеству, и в прошлых грамотах, о тех хитростях литяцких объявляли, что они с вами великим государем, с вашим царским величеством, поступают хитро и не по правде и что они того договору в совершение никогда не привезут, о чем вашему царскому величеству ныне уж самым делом явно есть, что не только договору исполнить не хотят, но еще и посла своего король польской, Станислава Казимера Лисвского секретари, до нас прислал с тем, чтоб нас от вашей царского величества высювке и крепкие руки отлучить и чтоб мы с дьяками учинились попрежнему в совете и в соединенье, Чего на века не только не учиним, но и помыслили не хочем, чтоб есмь от вас великого государя, вашего царского величества, единого православного царя, отступати имели, И тот же посол говорит, что те статья, на комиссия Виленской учиненные, никогда не придут в совершение, и говорит, что де та комиссия нужды ради великие была, чтоб де царское величество не наступала с ратными людьми; а того де они [не] мысляли, чтоб ваше царское величество на Коруну Польскую и Великое княжество

Литовское имели собирать или короновать. Также от цесаря римского иршил воевод архидиаскуп марциявполитавский о том, чтоб есмь под кородем польским были, обещаючи нам сверх прежних вольностей и прав, какие только себе выдумаем, и чтоб уж на Украине шляхта не бывала. И мы для таких злитостей и неправд литских вышеизменованых, что они все на поругание веры православные и на бесчестье нас, великого государя, вашего царского величества чинят, а не дад им исправиться, чтоб на лето кого много на нас не назвали, пустили есмь противу их часть Войска Запорожского. А скоро нам статьи от ихов доставили, вскоре до ольвицкого и воеводы Опртея Васильевича Бутурлина, яко верные слуги и подданные послали есмь и их объявили есмь, потому что уразумели есмь подлинно, что то суть лишние и спорные статьи, а те которые от вашего царского величества стольником Васильем Петровичем Кикиным прислана, правдивые суть, как есмь выразумели и вычли, и то все чинивши с стороны польские на соору, чтоб нас со всем Войском Запорожским и со всем народом православными от нас великого государя вашего царского величества высокою и крепки руки отлучить. И мы со всем Войском вашего царского величества Запорожским и со всем российским православным народом нас великого государя, вашего царского величества, просим и молам, чтоб ваше царское величество такими литскими и иными [всем], которые бы нас перед вами великим государем, вашим царским величеством, зле обидгли, не верил, но при милости государской, правах и вольностях наших вперед ссарашил; пожеже весь свет и все повороты утешался и радовался б е того, когда б, не дай того боже, от нас великого государя, вашего царского величества, какая противу Войска Запорожского показалась неволя, о чем звестие людские люди и ваме описно приидеши, чтоб от вашего царского величества отлучил жалованья и милости, чего им боже не доломож. И то также вашему царскому величеству объявляем, что Быховлеви, видя великую нужду от войска вашего царского величества из полку Чауского, что запасного хлеба не имела, на имя вашего царского величества присягу усвоили и поддали, и уж козани там есть и вече при Войску вашего царского величества Запорожском быть имеют. До короля швейского нагнем с что неправдах, чтоб с вашим царским величеством не воевал. Также жалобу чиним вашему царскому величеству, что путничьими и казенными многы обиды людям погарничим чинят. Указе тогда ваше царское величество исправляете чинить, смирено молим. О иных делах словеса верный вашего царского величества слуга Василей Петрович Кикин вашему царскому величеству известит. При том долготелного государствованья с победою над врагами вашему царскому величеству усердно ждаем.

Дан в Чигирине, марта 13-го числа 1657-го.

Вашему царскому величеству верные и во всем поволяем слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦПАДА. ф. Посольский приказ, Малороссийский архив, 1657, стр. 4, арх. 3—12. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского писма, што писав з великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержцу, гетману Богдану Хмельницкой с союзником с Василем Кувшином и поименом по 1657 году марта в 25 день».

Опубликовано: Актв ЮЗР, т. III, стор. 597—599, № 377

№ 435

1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про дочку молдавського воеводи Василя Лупула — княгиню Радзивіллоу

Божию милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержцу [п. т.], государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским висло до лица земли челом бьем.

Милосердный вашего царского величества прав всему свету явль есть; все бо, кто ни есть под милосердие вашего царского величества ноги подпадает, милости желаючи, никогда тощ, только с доводию щедростью вашего царского величества отходит; ты и мы, верные и желательные вашего царского величества слуги и подданные, не посидю кратно узнали есмя, что за кого ни есть только частушный и челобитный лист до вашего царского величества писали есмя, всегда не затворные милосердия вашего царского величества двери обрели есмя. Раздумеем, что и перед теперешню грамотою нашею челобитною теж не затворные и у вашего царского величества обрящем двера. Кто ж бо по бое в государствах вашего царского величества сырым и влопом заступником высочайшим быти может? Токмо вы, един великий православный под солнечию государь и царь, ваше царское величество. Для чего и тое разореную вдову княгиню Радзивіллоу, памяти службы отц ее Василя, воеводи бышшего земли Молдавской, ваше царское величество под милостивые свои государские изволь принять крзал; а маестности ея, название Орле, Заблудов, Любеч, Кемдани, Вылобы, Волков, Витвулка и Белицу, ише надленно через пана Завишу, чаршакля литовского, у вашего царского величества упрошеную, также и моравишны, Быстрицу, Семи, Видлину, Казимир, Ретово грамотами своими государскими привратити. А особливо молим и просим вас великого государя, ваше царское величество, изволь до своих царского величества воевод виленских свой царского величества указ послати, чтоб те ише упомяваные маестности разореной вдове отглад во владение. Милосердый бог долголетним и счастливым твою щедроту воездати вашему царскому величеству государствованем и над врагами победити.

которое мы вашему царскому величеству над всякими неприятелями усердно желаем.

Дан в Чигирине, дня 13 марта 1657 го¹.

Вашему царскому величеству, всего добра желательные и верные и во всем повольные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольской приказ, Малороссийской страны, 1057, стр. 4, дд. 20–22. Переказ, з заповнювачем: «Слово з беглерского писма, что посла к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя и Бѣлыя Росіи самодержцу гетману Богдану Хмельницкому в писанном во 156-м году марта в 25 день с стольником с Васильем Кизилем».

Отубайкино: Актн ЮОР, т. III, стор. 599–600, № 378.

№ 436

1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до дукного дяка
Ларіона Лопухіна про вірність союзу з Росією

Божією милістю великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великія і Малыя і Бѣлыя Росіі самодержца і многим государствам і землям восточним і западним і сіверним оточя і дідця і наслідника і господаря і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским, думному дяку его царского величества Ларіону Дмитровичу Лопухину, приятелю нашему, доброго здравия от господа бога желаем.

А за поданем скавані через столицы его царского величества, Василія Петровича Кизиля, доброе здравие милости твоей, приятеля нашего, тим писавем нашим навадати не занекались, зостаючи онова того, же і милость ваша, приятел над, нас припоминти і писавем своїм навадати взаем не занекаши і во всіх потребах наших золотайствовати до его царского величества вращи і охоти своей збороняти не будеш, с чим як не повондаем, так по общанию вашему раз учинивши віру по непорочной заповеди христовой, по вік приими слугами его царскому величеству зостасм і вам, приятелем нашим, не отминами приятелем. При том жаждывост вашу милость вашей дубин приложимо вручим.

Дан в Чигирине, марца дня 13 року 1657.

Милости твоей во всем цале жаждывий приятел, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Адреса: Божією милістю великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великія і Малыя і Бѣлыя Росіі само-

¹ У переказі деясиці слова: А візку приписано.

держки і многих государств і земля восточных і западных і северных отчича і діядича і наследника і государя і обладателя, его царского величества, думному дяку Лариону Дмитревичу Лоуизину, приятелю нашему, да вручитьса.

ЦДАДА, ф. Погольської арки, Малоросійські справи, 1657, стр. 73, арк. 1—2, Оригінал.

ЦДАДА УРСР у Києві, Особистий фонд Кавказів І М, об. 1, стр. 25, арк. 1—3, Копія.

Оубублювано: Ін. Куш'манов, *Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, 1650—1651 рр.*, ЗИТШ, т. 140, сінр. 181—182.

№ 437

1657, березня 14 (24), Чигирин. — Лист до stolьника Василя Кікіма про вихід Антона Ждановича

Божією милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и иных многих государств и земель восточных и западных и северных слчича и дядича и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдана Хмельницкаго, гетман Войска его царского величества Запорожского, stolьника его царского величества Василя Петровича Кікіму доброго здоровья от господа бога волюем.

По отъезде вашей милости прислано нам лист от Антона Ждановича, которого всяка с чатью войск испелали противу неприятель, который лист писавый в таборе под Преворском 24 дня феврала. А в том листу объявляет нам, что помощию божією и счастьем великого государя царя нашего, его царского величества, все добро содевается; про дяков мало где слышать собираем великим, все розно порозбегалось только нечто там земного в собрание с Черенцом за Краховом и те не смеют поля дать. И те войска из под Преворска рушныя, аж под Кравом пошла, и где б ни будь посылаши какое собрание дяков, пойдут за ними, чтоб не распростирался те неприятель. Что далю за ведомость иметь будем, не замешдем, его царскому величеству приидать зля ведомости. При том желаем вашей милости доброго от господа бога здоровья.

Дан из Чигирина, марта в 14 день¹.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкой, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦДАДА, ф. Погольської арки, Малоросійські справи, 1657, стр. 4, арк. 24—25. Переклад з заголовком «Слшок з белоруского письма, что прише стольник Василий Кікіма в чигириню во 115-и году марта в 25 день». Оубублювано: *Листи ЗИШ*, т. III, стр. 566—567, № 375.

¹ У переказі дослівні слова: А вичку прише.

№ 438

1657, березня 15 (25). Чигирин. — Універсал про дозвіл киян-секим місцями вести торгівлю з Старим Бикомом

Богдан Хмельницький¹, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім побец і кождому зособна, кимю о том відати належить, меновите навом пушкостником, асавулом, сотником, атаманом і всім старшині і черня Войска Запорозького і шешелького стану свідчого в містах, местечках предложеним людем доносим до відомости тим нашим писавем, і кому только поклязано будет, іж з волі божоє упаметавишсе шляхтя, мечавсе і вси обинатели Старого Бикова, щадє і вірне поддалисе под владзу і протекцію нашу і присегу виконали нам, же нікгда кож нікому іншому тої фортеци не подадут, але во нік при Войску Запорозьком овою заховати мають. Видечи ми кож їх щирую вірност, позволасиємо купом і метевом киевским, (повеаж порт сотворилсе), вгору люб самим іти, люб своїх факторов посилат до Бикова і где-жальєх задолги наши застають, з шешелькими лектумінами і купецькими речами сушим сутем і водою, як хто может. Пилно теди жаддем і приказуєм, жеби без шешелького задержаня і гамованя всюди пропусчано так самих, яко і факторов їх, мит жадних торгових і подачок аби у них не витягано, ведлуд давних привелеєв от королей наданних, а хто б спротивний бвд волі нашой і дороги тесе їм зборонял і мито витягал, таковой кождий за найменшою скаргвою срокою от нас караний будет, іначє не чинєши Дан в Чигирині, 15 марта 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті дописка: Універсал его милости пана гетьмана позволил порту волного до Литви 1657 марта 15.

Бібліотека Писемських у Варшаві, Відділ кореспонденції. Ориґінал Оублюковано: Ів. Крип'яковим, Студії над державно: Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 147, стор. 74—75.

Ів. Крип'яковим, «Вольний порт» у Старім Бикові, 1657, Наукова збірка ВУАН за 1929 р., т. XXXII, стор. 92.

№ 439

1657, березень. Чигирин. — Лист до яничарського намісника про вирождження посла Лавріна Капусти в Оттоманську Порту

Illustris ac benevole amice.
Antehac etiam ad Portam Otthomanicam legalum nostrum mittere vel ablegare decreveramus, ut nostram antiquam inimicitiam ac sinceram

¹ В ориґіналі: Хмельницький.

fidelitatem ac servitia erga eandem Portam declararemus. Verum quin la hinc partibus hostes nullos habuimus, contra quos belligrandum nobis fuerat, ideo hominum nostrum ablegare non potuimus. Quomobrem illrni domini velim de nostra fidelitate ac constantia, quemadmodum haecenus, dehinc etiam certus sis. Sunt praeterea...¹, quod cum ser. chano crimensi novum foedus novamque et constantem amicitiam iniverimus, in qua iuxta vel secundum illud foedus perpetue manebimus. His ita constitutis legatum nostrum certae militiae commendantem Laurium Kapuszia dicium, ad Portam Othomanicam ad invictissimum ser. potentissimum ex-cerlem, Turcarum imperatorem, dominum nostrum supremum, expediimus, ut ille nostram eidem subiectionem et constantem fidelitatem nostro nomine contestaretur. Ideo vram etiam illustritatem obsecro rogamus, suae maiestati turcaicae nostram erga eandem subiectionem, fidelitatem sapienter eidem exponat. Nos sua maiestas ipse oboedientes et fideles servitores esse sciat. Postquam autem praedictus noster legatus nostram erga Portam Othomanicam fidelitatem, subiectionem exposuerit, rogamus, v. Ill. allaboret, ut salvus et incolumis cum optato et clementissimo responso ad nos reverti possit ultra moram. Quia nos ser. invictissimo potentissimo Turcarum imperatori, d-no nostro supremo, quoad vivemus, nostram fidelitatem, subiectionem et servitia praestabimus cum omni sinceritate ac constantia. His prospere valere desiderantes eidem nostram fidelitatem, subiectionem ac servitia ac nos ipsos lotos offerimus.

Datum ex sede nostra Czebirin, mense martio anno d. 1657.

Vrae Ill. d. universus Exercitus Zaporoviensis eorumque magnates ac campiductor, Bugdanus Chimilitzki, servitia benevole offerunt.

Шведської державній армії, Корні, з адресовкою: «Vra Illerum porta, quae Bugdanus Chimilitzki ad Imperatorum vicarium actum, commendatum et ad Portam Othomanicam legatum vocat. hinc et subiectionis suae erga Turcas testem».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колонія гродоківських козаків на українській українських речовинах, оп. 2, спр. 40, арк. 1—3. Форманенко.
Судобуванню: Архів КООР, ч. III, т. VI, стор. 216—217, № 80.

Переклад

Світлий і доброзичливий друже.

Перед днями ми вершили зарядку до Оттоманської Порти нашого послання, щоб доставити йому стару прохання і нашу вірність. І послання наше шло і в Перс. Через те що ми мали тут багатьох ворогів, проти яких мусили вести війну, ми не могли послати йому людини. Ось йому і хотів би, щоб ви, найсвітліший пане, як дитини, так і дядь, теж були вдовою в нашій вірності і стійкості. Є хвіст мого, що ми увійшли із найсвітлішим князем ханом у новий союз і йому стали друзями, у свій перебуваннями віно, за цим союзом. І коли ми це постановили, ми вершили нашого послання, старшого нашого військовика, на ім'я Гіларіо Капуца, до Оттоманської Порти, до великого історичного казначейства, найбагатшого, найважливішого намісника турків, нашого найближчого друга, щоб той послання йому від кожного брата нашу пошору і стійку вірність. Тому всіма силами просимо теж йому світлість, щоб

¹ У тексті очевидний пропуск.

вудро виклада його турецької величності та відданість і вірність у відношенні до нього. Хай знає його величність, що ми самі послужні і вірні слуги. А коли хто не хоче винегаданий посол викладає нашу вірність і покору Оттоманській Порі, просимо, кай наша свідість добре позбудеться, щоб він міг готувано повернутися до нас кідни і здирений з бажанню і найближчим відношенням. Та те ми віддаємо найближньому великому патерверджому, наймогутнішому імператорові турки, нашою царському паном, нашу вірність, покору і послуги, пока будемо жити, з усної щоденно та постійністю. Бажанню доброго здоров'я, передаємо йому нашу вірність, покору і послуги та повністю як самих.

Дано з нашої столиці Чигирин, в місяці березні р. б. 1657.

Вашій свідості паном все Високо Запорозьке і його старанню і гетьман Богдан Хмельницький віддають добровільні послуги.

№ 440

1657, квітня 16 (26). Чигирин. — Універсал війську про заборону роботи шкоди в маєностях Богуслава Радівілла

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім воєц і кождому зособна, кому о том відать належить, а мєрєвите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всєму товариству Войска его царского величества Запорозького, конним і пішим, так до войска ідучим, яко і з войском назад поворочаючим, довоисим до відомости, сурово приказуючи, аби жаден з козакєв чатами, мнємієм, подїздом, і іншими виселєккими способами, в мїстах князя єго мєлєсть Богєслава Радєвїлла, Сєлец, Венєров, Старє Сєло названєх, і в сєлах до тїх мїст вєлєжєчих людем мєшєкєним наймєншеє кривдї і шкоди, здрїств і лєвєств чїнити не вєжєлиєс. А кто бї сєму писанїю нашоєу спротивним будучи, якоєу кривдє людем тамошним чїнєлє над сєє писанїє наше, такоєго кождєго, яко волї нашої спротивного, сурово каратє будєм.

Дан в Чигиринї, 16 апрїля 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Археграфический сборник, т. VII, стр. 109, № 81.

№ 441

1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал війську про вільний пропуск послає Фердинанда III

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego carskiego wielczestwa Zaporozkim.

Oznajmujemy tym pisaniem naszym každyemu, komu o tym wiedziec nalezy, a mlanowicie panom pulkownikom, asaulom, sotnikom, atamanom i wszytkiemu towarzystwu Wojska jego carskiego wielczestwa Zaporo

skiego, także atamanem miejskim, wójtem, burmistrzem i komu jedno te piśmienie pisane pokazano będzie, iż będąc u nas najjaśniejszego cesarza jego mić rzymskiego wielki posły, imartiano/peditański i jego mić pan Krzysztoph Marianowicz, prokurator bosnienski i tureckiego języka tłumacz tegoż najjaśniejszego cesarza jego m., a wzięwszy od nas odprawę, nazzad do cesarza k. j. m. powracają. Proszę rozkazujemy tym piśmieniem naszym, aby wszędzie po miastach, miasteczkach i wsiach wszelkie im poszanowanie wyrządzano i bezpieczeństwo bez najmniejszej trudności ich przepuszczali, żywności onym samym, czeladzi i koniom ich nie zabraniali, przewodników po kilkanaście od miasta do miasta dając, także i podwoły wszędzie, wiele potrzebować będą, nie zabraniając, pod miastą naszą i drogim karami naszym.

Pisany w Czehlinie, dnia 18 kwietnia 1657.

Bohdan Chmielnicki.

Theodatus¹ Chmielnicki, dux una cum Exercitu Zaporowiensi Moscovitum.

Лейтисма Гоголенка Академії наук Укрїнської РСР, ф. Осетинська, № 2346, стор. 380. Переклад.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його підлеглим воєводи Шішакм Зaporіаном. Показано нам нашим універсальним воєводи, кому треба про це знати, а саме який підлеглих, освіту, оточення, озброєння і яку територію його підлеглим воєводи Шішакм Зaporіаном, а також мільярд оточення, війни, бурмистра і воєв, яку тільки буде показано цей наш універсал. Будь у нас волею пожег найближчого республіки цього воєводи ірландійського муртин/політичного і його воєводи пан Крештоф Маріанович, боснійський прокуратор і герцогдан з турецької мови. Після проханням людини повертати до того ж кабіньного ісландії його воєводи. Тому наказуємо нам нашим універсальним, щоб скрізь по містечках, містечках і селках віддавали ім воєву пошани і прокували ім бичачи без кабіньних турботних, заберепожудати ім, івано чимдла ім жодної зарплати, дачим від міста до міста по адвектаційних провідників, а також відомо, скільки ім буде потрібно. Під нашим воєводи і суворою карою наказуємо не чинити ім перешкоди.

Писано в Чехрміні, дан 18 квітня 1657.

Богдан Хмельницький.

Theodot Хмельницький, гетьман, разом з Шішакм Зaporіаном пославний.

№ 442

1657, квітня 18 (28). Чехрмін. — Лист до Яна Кезелічара про переговори з королівським послом Беневським

Наяśniejší miloševský królů, pane nam wiele miloševsky.

Długo by uczynić trzeba komentariusz porządkiem nasze ku św, pańci antecessorum w. k. m. wypisując przysługi i żyrciwości, ale że niektóre i z łpśniczą resuscytowac, że dlingie i uprzykrzone, drugie zaś że dla

¹ Переклад імені Хмельницького дотримано мовою.

dawności wykradli się ludziom z pamięci; tych tedy poniechawszy, świętemu tylko a dobrze w. k. m. świadomemi popiszem się, najosobliwiej że nas żadna leniwemi rozkazania w. k. m. okazja nie zastawiała nigdy, póki jakie złych ludzi namowy, niesnakami nas nakarmiwszy, od łaski w. k. m. nie odstrychnęły: owszem łaskę pańską zawsze czuli byli rozkazania, jakobyśmy te najwierzniej pełnili, strzegąc się i najmniejszej w usługach przygany. Ale byśmy się my byli najbardziej usadzili na ucukrowanie naszej uniżoności ośboczej, nalazły zawsze języki przewrotne, jakoby je były w. k. m. ogorczyły, że tak za fabryką achitofelowską my, lubośmy się i importunami stanęli, narażając się usługami ustawami, niegodnemiśmy jednak łaski byli sążdeni. Teraz jednak, że w. k. m. listem swym pańskim przez pana Bieniowskiego obylać nas raczysz, łaskę swą oświadczać mając i nasze gładzącym, jeśli nasze były jakie przewinienia, uniżenie w. k. m. panu naszemu miłwemu dziękujemy, a wdzięcznie przyjąwszy starać się będziemy, jakobyś od nas wzajemne znał ukontentowanie. Dlategoż i z panem Bieniowskim poufale o rzeczach, od w. k. m. powierzonych, rozmówiliśmy, ugadzając całe, jakoby waszej królewskiej mci majestat w poniewieranie i nasze swobody nie poszły w upadek; że jednak ultimatim finem desideria w. k. mci nie wzięły i przyczyny tenże pan Bieniowski opowie i z nami traktowanych rzeczy wyłoży porządek. Czeru wszystkimu mniemamy dostatecznie, jako człowiek fidei rectae o dobrej eksperiencej, wystarczy i z tej przysługi zarobi na to, że nie przez innego będzie ten akt, jeśli bóg pozwoli, jeno przez niego terminowany, czego byśmy i życzyli. Tenże gdy w. k. mci przywita, i naszą przed sobą w. k. m. życliwość, Pana boga zatem o dobre zdrowie w. k. mci prosząc, usługi nasze miłościwej zalecamy łasce.

Dan z Czyhyryna, d. 18 aprilis anno 1657.

W. k. mci, naszego mcego pana uniżeni słudzy. Bohdan Chmielnicki, letman Wojska Zapor.

Adpeca: Najaśniejszemu i niezwyčajzonedu Janowi Kazimirzowi, z bożej łaski królowi polskiemu, panu naszemu miłościwemu.

Библиотека Краськівських у Варшаві, рук. 4023, № 18. Ориґинал
Оублїковано: Памятник, т. III, вид. III, стор. 138—141, № 33.
Памятник, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 239—240, № 40.

Переклад

Найвизначенішій милости́ній королю, пане нашій великій милости́ній.

Довго треба було б пояснювати, спісуючи по черзі всієї послуги і гонимість до блаженної пам'яті попередньої великої королівської милости, але про деякі з них прямо не вгадувати бо доміг і наблизилі, а інші за довгоство вказати з людської пам'яті нелегко, не згадуючи всього, казалимо тільки про синці і добре відомі великій королівській милости. Найважливішим є те, що при великій нагоді не дозволялися оповідувати важким великій королівській милости, якогось немислимо важким людям знавали великі витриманості, але не відготовкували нас від якихось великій королівській милости: кавади ми, що завжди були чужинцями до ласкавих нахвал і намагалися висловити їх владистаранієм, остерігаючись величезної догани. Та хоч би ми й намагалися найбільше зводилувати нашу слому покірності, завжди знаходилися брешдні змири.

ної роботи її гіркою владою королівської милості; та, через зверхні Анітофа, дов
ня в буди владування, як в'їзують з безпереставним послугами, як прива
ційною ласкою. Однім на те, що творить владою королівської милості, згодом сам пр
судити свій власний лист через папа Бенедикта, зваженим свою ласку і загальну
цього прохання, — якщо вона була в нас, — укладно дауючи владою королівської
милості. А відносно призначення Воль, старостинська, щоб вона королівська милість, від
судити вона була згодом. Тому як додержати рівності з папою Бенедиктом, гро
справ, додержати йому владою королівської милості, зваженим, як привади
відносно владою королівської милості, але щоб і владою милості не згодом. Чому
милості не відносно бажати владою королівської милості, той як Бенедикт по
судити і владою керує справ, від нас обговорює. Думкою, що як з цим усе
згодом справитися як людьми привади віра і добре дослідити. Зробили ці по
слуги, як заслужити того, що не хто іншим зверхній цей лист, якщо бач дозволи
ти, як ми самі, того і ми бажали б. Як же владою королівської милості привади і
згодом владою королівської милості владою привади. Латно, прохання у годова
бач доброго заарон'я для владою королівської милості, відносно на милостину листу
наш послуг.

Дано з Чигирин, дан 18 квітня 1657 року.
Владою королівської милості, війською милостинною коза, іншої слуги, Богдан
Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найвсвітлішому і всепреставному Юзу Католику, з ласки божої польському
королю, князю милостинному папому.

№ 443

1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до імператора Ферди
нанда III в зв'язку з посольством у справі задержаня

Augustissime potentissimque caesar, domine domine nobis clemen
tissime.

Solemini ritu rem celebrandam inique in stupore digno habendam
litterae suae caesareae maiestatis, manibus illustrissimi Petri Pancevich
archiepiscopi martianopolitani, nobis delatae, grae se tulerunt, quibus
ensicuti, non aliud magis suam appetere maiestatem, quam ut christianus
orbis ab inveterata iniquitate tot dissensionibus desistat insania quotidia
noque discidio et in conciliandos uniuendosque vinculo pristino se coe
lerat animos; utroque se non defuturum tanto negotio sua caesarea mai
estas mediatorem, nullo suae auctoritatis discrimine supposito pollicetur.
Equidem non abs re suae caesareae maiestatis praedicanda clementia:
cum nullius commodi pellicita ratione spontaneum nec: nos: difficilem
in se summat laborem, hoc solum addidit confidendo, ne ulterius
christiana respublica involvatur erroribus, imo compositis inter se
inimicitias quisque pacis fruatul dulcedine. Tum sedula illustrissimi
suae caesareae maiestatis commendanda in exsequendis promovendisque
commissis vigilantia legati, cui tam de conatibus quam de industria
aptitudine tantis rebus necessaria nihil defuisse testatur fideliter: quo
nam et iusta serie legationis suae pertractarit arcana, nec minus pafen
cis de sincero in nos suae caesarae maiestatis praedixerit animo. Cui nos
cum de gratitudine manemus solliciti, hactenus tamen in locum iusto

pensandi praestiti beneficii nostram elocamus propensionem: spondentes alio nos contentos fore intermediente, nec alterius alicuius quam suae caesareae maiestatis innoxios consilio, si tamen securitati integralitque status nostri nulla inferatur iniuria. Caetera cum magis fundantur praesenti relatione, coram eadem illustrissimo concedimus legato infirmam non committentes papyro, rati sufficienter absoluteque et sibi enucleatum commissa et de nostra haud segnius testificaturum humilitate et obsequentia. Deum interim de prosperrimo suae caesareae maiestatis successu: valetudinisque quotidiano augmento in dies meliori precantes indefatigantur non commendamus cum obsequiis gratiae.

Dabantur Czylhyrini, die 18 aprilis anno 1657.

Augustissimae vestrae caesareae maiestatis optatissimi humillimique servi, Bohdan Chmielnicki, dux cum universa Cohorte Zaporoviana

Апопеа: Serenissimo et potentissimo principi Ferdinando tertio, divina favente clementia Romanorum imperatori semper augusto ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmaciae, Graeciae, Slavoniae Bulgariae regni, archiduci Austriae, duci Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae et Vitembergae, comiti Tyrolis, domino domino nobis clementissimo.

Державний справ у Вiасн, Огаріаа.

Отубиліаовано: J. Pejacevich, Peter Freiherr von Parchevich, Frzischel von Martianopol. Archiv für österreichische Geschichte, т. 58, ч II стр. 529—530.

Переклад

Найсвітлішій і наймогутнішій імператоре, наш найкращаїшій пане, вiше.

В урочистій обстановці і з найвищим подивом треба гідно прийняти лист вашої імператорської величності, доставлений нам руками високошанованого Петра Парчевича, мартінопольського архієпископа. З нього вiсно, що ваша величність добачається лише того, щоб зрадянський світ відмовився від застарілого і несправданного божества і з його численними окривдями і відомими розбратом і направилося до зрушення і з'єднання розумів давнім зв'язком. Крім цього, ваша імператорська величність обіцяє бути присутнім в цій справі, як посередник, якщо не буде ніякого порочення вашого авторитету. Справді, заслуговує прославлення високоєдиної вашої імператорської величності, що бере на себе добровільну і важку працю, щоб не обіцяється ніяк згоріти в шпелі, і вважав тільки таку умову, щоб християнська республіка не здалася в інші помилки, а, навпаки, поновила про старанну пильність високошанованого оскла його імператорської величності у виконанні і просунути доручен. Слідуючи вірно, що йому не бракувало як зусиль, так і старанності та дблості, асобилює в таких справах, бо він ґрунтовно обесправив і важливі тиснення свого посольства, і не вiсно відкрито згадати про шире відомлення його імператорської величності до нас. Ми залюбки миємо сприймати цією ласкою і, щоб відкрити наслідки за зважком добро, високошановано нашу прихильність, обіцяючи, що не приймемо ніякого посередника і не будемо користуватися порадою ніякого іншого, крім вашої імператорської величності, якщо тільки не буде завадана ніяка кривда безсмі і шiстi вiдної держави. Інші справи, над більше викладати з теперішнього зв'язу, ми довірили особисто тому самому високошанованому посланцю, не довіривши невідданому патеріні владі, знаючи, що він задоблено і точно поговить і те, що йому довірено, і надіжно засвідчить про нашу покористь і послух. А вiм віддаємо себе з послугами дяді вашої величності, боляючи від бога найкращими успіхами від вашої імператорської величності і з кожним днем кращого здоров'я.

Дано в Чигирині, дня 18 квітня року 1657.

Вашей милости императорской величости кабарованский и кабарирский султ.
Богдан Хмельницкий, гетман, с усім Войском Запоріським.

Адрес: Найвысшому и найвсугубішому князю Фердинанду III, милостию болю
кайзерау римскому императору и королю Нидерлин, Угорлин, Чехі, Валоніи,
Катоі, Сициліі і Боготіні, ерцгерцогу Австріі, князю Бургунді, Шварі, Каренті,
Коринді і Штенбергі, графю Тиролю, князю байласскискому князю, ванці

№ 444

1657, квітня 23 (трава 3). Чашник. — Лист до Олексія Ма-
хайловича про підготовку Туреччина до війни та про смерть
константинопольського патріарха

Божиею милостию великому государю царю и великому князю
Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя и Белья Росии само-
держку [и. т.], государю и обладателю, вашему царскому величеству,
Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величе-
ства Запоріським до лица земли ниско чедом бьем.

Оставкою мы¹ верными слугами вашего царского величества, пред-
лежо о том радем², как бы ведомости всяким, знати о умислах³
неприятельских; но и паче ж⁴ салтана турецкого и хана крымского, как
они промышляют о православии нашем и о городех вашего царского
величества украинных. Також дал нам ведомость влине⁵ владетель земли
Молдавской, что салтан турецкой великие и многие войска свои по-
ганские, створился с Фердинандусом третьим, цесарем римским, и с ли-
хи, которые все земли уж своею предлестью предстали⁶, на хри-
стиан воевать збираются⁷ и мост на Дунае уж тот же салтан турецкой
повелел⁸ делать скоро⁹. Часть войска на мутьли и вольны, часть на вен-
грам, а часть на украинные вашего царского величества городы обрати-
вает, чего только Боже им не помози¹⁰ и заступление пресвятыя вла-
димицы нашей буди и всех святых. Також хан крымской со всеми ор-
ды своими готов есть, только не ведаем, где дочет ударить и в какие
города ити, а то не ис какой иной причин, только с подученья ли-
цкого и рады их, понеже¹¹ дяди от веков обыкли прелести своими все-
кие¹² мовархи сводить, как и преж сего¹³ росийских православных кня-

¹ У друкій копії: будучи ми.

² У друкій копії: промышляем.

³ У друкій копії: замислах.

⁴ У друкій копії: же.

⁵ У друкій копії: Тогда влине дот нам ведомость.

⁶ У друкій копії: подстали.

⁷ У друкій копії: готовы.

⁸ У друкій копії: велел.

⁹ У друкій копії: після слова ескоро вказано: Дунай переправит.

¹⁰ У друкій копії: не помози.

¹¹ У друкій копії: після слова евожеже вказано: убо.

¹² У друкій копії: мовархи.

¹³ У друкій копії: провідать как и перед тем.

лей похваляли ¹, и сядалица их пресеветые ни по что обратная. И вышнн о чем большн не радуют ² те же отступники дхми, только чтоб разорить православные, что не единова ³ и ваше царское величество дозидает. И ныне дхми, видя свое сплше от Бога назначенную последнюю ⁴ победь, вашему царскому величеству похвряюцца, а в сердцах их аз змев прети исполнен, понеже, уникорючися ⁵, взнему царскому величеству, к ⁶ турецкому салтану послон своих посылают, и чтоб им воевати на христиан ⁷, присит. А они ему за тое поможн, начал ⁸ и Камена-Подольского, все украинные вашего царского величества города обещают. И мы, взнеочи ⁹ такому ведомости от владетель молдавского и тебе, великому государю царю нашему, о такихых неумителских умислах ¹⁰ извещаем и молим ваше царское величество, дабы ваше царское величество тем отступником дхмом ни малое не далал веры ¹¹, понеже не истинно ¹² вашему царскому величеству, похвряюцца. А что большн ¹³ искони о таком неспритстве ¹⁴ не слыхано, о чем тот же владетель молдавской ведомости вам учинил ¹⁵, что салтан турецкой а день благовещения пресвятые владычцы нашей Богородицы, икисыщен ¹⁶ Будучи крови христианской, послал мучителей своих, свейтшего вселенского патриарха с многими архиепископы и клиром, в церкве божественную литургию действующую, повелел ¹⁷ от престола взять, и на вежное посмешество ¹⁸ и бесчестие всего православного христианства, пред арты церковными во всем одежнии свитом ¹⁹ повешати. Еде же и свейтшего Паисей, патриарха иерусалимского с вами ²⁰ митрополиты помяты послал и свое то же ²¹ мучительство на нем ²² исполнить умисл, которые видя такое мучительство, с стальны своей патриархеской победжал. И сны вси за советом ²³ литским содеишась, о каковом муче-

¹ У другой копии: похваляюцца.

² У другой копии: привождают.

³ У другой копии: не единоваго.

⁴ У другой копии: остальной.

⁵ У другой копии: похвряючися убо.

⁶ У другой копии: до.

⁷ У другой копии после слова «христиан» написано: помагаш.

⁸ У другой копии: повешен.

⁹ У другой копии: воем.

¹⁰ У другой копии: замыслах.

¹¹ У другой копии: ни малю не верел.

¹² У другой копии: исторядило.

¹³ У другой копии: авидел.

¹⁴ У другой копии: чуждымство.

¹⁵ У другой копии: воемел.

¹⁶ У другой копии: не сле.

¹⁷ У другой копии: всеродногого воем.

¹⁸ У другой копии: воемешере.

¹⁹ У другой копии: во всей обряде свейтительской.

²⁰ У другой копии: с воемн.

²¹ У другой копии: таково ж.

²² У другой копии: над ним.

²³ У другой копии: за думою.

тебѣ съ салтана турского многая и бесчисленная в грамоте владельцев молдавского выписана суть, с которою грамотою Федору Киробу, посланника нашего, к вашему царскому величеству послаема, которого, егда медлив изволь ваше царское величество повелеть к нам отпустить и милостивой указ своего царского величества вскоре прислать, чтоб еси, видя бусурманскую хитрость, за время¹ войска совокутил, как и велели еси совокупити² к Днестру. Разумеем, и о том извести³ есть вашему царскому величеству, что Фердинанд третей, цесаря римской, прислал к нам Петра Парчевича, арабискула маршалополитанского, съезду⁴ нам, чтоб еси с дворян и вельмож были покое. Також о том⁵ и король польской Ян Казимир прислал к нам своего посла Яна Казимира Биневского, вельжого радцу лутиного, склоняюща к покою, и мы, видя хитрости их древние, отписали к ним, что якоже мору с вами во веки не буден иметь⁶. И то тебе великому государю извещаю, что будучи я з невременем⁷ за конвлением всех поляковиков арчил⁸ еси гетманство сыну моему⁹, Юрию Хмельницкому, за которым¹⁰ воеско челою бывши, молю, чтоб ваше¹¹ царское величество милости к нему был и в неотменной милости своей оградил¹². То же де прочая посланник наш изустно¹³ вашему царскому величеству о всем известит. При том и ненареченную вашего царского величества милость иречемя.

Дан в Чигирине, 23 дня, месяца аирава, 1657 году¹⁴.

Вашему царскому величеству прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман, и Войском влшего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малероссийский приказ, створ. 21/5832, кр. 1—7. Перевад, з заголовком: «Слѣдств с листа з белурского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю мѣа Великия и Малыя и Белыя Руския самодержцу гетман Богдан Хмельницкой и всеи Войско Запорожское с посланником своим Федором Киробом с товарищи в вѣдомств в 165-м году, мая в 13 днѣ».

Там же, кр. 38—42. Перевад, з таковы же заголовком.

¹ У другой копии: прежде времени.

² У другой копии: как что и велели еси собирать.

³ У другой копии: ведомо.

⁴ У другой копии: радца.

⁵ У точки слова: но теми идути.

⁶ У другой копии: мору с вами покое иметь не буден.

⁷ У другой копии: вдовольном.

⁸ У другой копии: поручил.

⁹ У другой копии: сыноу.

¹⁰ У другой копии: о культуре.

¹¹ У другой копии: твою.

¹² У другой копии: и в невременем своим жаловилъ хранил.

¹³ У другой копии: словесите.

¹⁴ У перевад дописані слова: А в пишу пришло.

1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Наказ послові до російського уряду Федору Коробці відносно переговору Польщі з Туреччиною та про інші справи

1. Стаяя. Пришед к его царскому величеству, покляв чо лица зми ли от нас Богдана Хмельницкого и от всего войска его царского величества отлати и примую службу нашу и всего войска и подданство наше его царскому величеству известит, а потом лист до рук отлати.

2. Та подлинная ведомость дошла, что с подушеним Фердинандуса третьего, цесаря римского и также скудности дитцкие, цесар турской указ учинил сильно готовится паше селестрейскому на мутьян и волоках та ким обычаем, естляи пойдут с турками на Украину мутьяне и волоки нас, козаков, поволит, то дадут им покой, а естляи не пойдут, тогда вывалит и выгустошить обе землиш хоят и тем грозят.

3. Будийского пашу на венгры послать имеют, чтоб и венгры на нас им способствовали, для того цесар турецкий те войска тут обратити хочет: что подлякся Фердинанд третий, цесарь римский, и ляхи с виницены турков помирить и успокоить, то подлинно ведаем, да и там по слан с тем, чтоб виницение на время потеряли и турчану дали покой.

4. Те ж, ляхи посылали дважды до салтана турского, обвиняючи свейших патриархов, а имено патриарха вселенского константинопольского, патриарха иерусалимского, патриарха антиохийского, которые как бы имели до его царского величества писат, чтоб его царское величество войною шел на салтана турецкого, также как бы имели те ж патриархи и к нам писать, чтоб есмя морем шли на турков и за то свейшего патриарха вселенского мучительски погубили и других имат поседали.

5. Хан крымский несколькожды посылал до Стамбулу, чтоб салтан турской дяком помощи дал, и сам хан имеет там же дяком на помощь итти, а то для того, что как его царское величество с нами, Войском Запорожским, дяков извоовать, то негде инде, только на солдаты турецкого силою войска обратити.

6. Фердинанд третий, цесар римский, так постановил с дяком, что скоро только турки с татари дяком на помощь выйдут, то и Фердинанд имеет с своими войсками способствовать дяком.

7. Прислал Павел Сапега, гетман литовский, к нам, гетману Хмельницкому и ко всему Войску Запорожскому, спрашивая нас, при юм Войско твоего царского величества Запорожское есть. Мы, паразумем от них, что двоико мыслят, отказали так, что одновозьмому величеству повек и наследники наши под крепкою царского величества рукою пребывати будем.

Пусть же рассуждет его царское величество, как то ляхи починают и правдыве никогда ни с кем не поступают; тут извоказают, а нима земля на нас поваять затегают. А когда его царскому величеству вся

Литва поддаться, иметь, бити челом, чтоб нас уведомил его царское величество, какими статьями.

К. О том так же посол наш велами его царскому величеству бити челом имеет, чтоб нам его царское величество обо всем объявил, как с лихими и с Литвою постановит, с шведом ли воевать будет или нет, понеже ахли тут кшолокают, а гордою своею думою, отпочи, ровными мзростями на нас воевать промышляют и турком и татар затегают, чтоб есмь, ведаячи его царского величества замисли и постановлене, уж надежныи были, кому отпор давать. О городе Казимире естли спросит, то сказать имеет тот же посол наш, что был в Ченстохово и имеет уступат до Шленска. А Ракоме, естли испросит, сказать имеет, что под Краковом. И то царскому величеству известить, естли турки через Дунай переправятца имок и татары полкуют итти, мы вскоре Войском его царского величества Запорожским к Днестру конитиса, прежде предварючи злое время.

ЦПАДА. Ф. Массаросийской гравки, етвом. 21582, стр. 8—12. Преглад, з заглавием: «Список с клязку, какоу дано гетману Богдану Хмельницкому посланием Федору Коробю с товарищам.

№ 446

1657, квітня 24 (травня 4), Чигирин. — Лист до австрійського великого гетьмана Павла Сапєги про переговори з Польщею

Jainiewielmożny, miłośnicy panie wojewoło wileński, nam wielce miłośnicy panie i przyjacielu.

Nie inaksz, aczemy w długie zachodzili nieprzyjaźni, i nasze jednak było przeobrażenie, jako po długim ukołataniu i Rplą w miłym osadzić bezpieczeństwie i samym straconego zabawami wojennemi, w pokoju wetować i nadstawiać zdrowia. Ale że zaróżne i nieprzyjazne dowcipy tej w nas widzieć nie mogli życzliwości, w tak długie załym przyszły kraje nasze rozróznienia, z których obojej stronie szkoda w kondycjach i zdrowiu, a postronnym urąganie było i pociecha. Nie daj boże, abyśmy z tak znacznego mieli mieć konsolacją upadku i sami bywszy nie bez osobliwej, tak ludzi rycerskich, jako i chłobów utraty, ale że sąkamy na niewyrozmiane głowy, które naszą szpocili ku panu unizność, te rżeczy cymbiency per transiannam. Teraz jednako bóg wszechmogący serca wniem. m. państwa do tego nawrócił zmysle, abyście nas obwieścili, wolę swoją i o naszej wzięli wzajemną wiadomość. Widzączmymi fałszewy z nami konferenczej i za nie wielce podziękowawszy, z tym się realiter protestujemy, że ani zezwolić na to, ani przystąpić nie zechcemy, cobyłowski z ubliżeniem wolności naszych, a z upośledzeniem było napród powagi i majestatu cara jego mości moskiewskiego. Dlategoż, jako w każdych naszych sprawach do niego czynimy relację, mając się ku wzajemnej po-

wadze, tak ani z tym minąć nie zechcemy, abyśmy tu wiedzieli o tym nie dali, pytając się, jakowej zechce być w takiej rzeczy intencyj. Wszelkie jeśli wileńską kontynuować zechce w punktach komisją i skutkiem terminować, trzymamy, że i nas o swoich wiadomości zamysłach, po sobie upewniając nie odstąpić przyrzeczonej umowy i na cara jego mości przesiłać upodobaniu, byle nam servitus nie była propinata, której sobie i najmniekzemniejsze nie życzą narody. O nas w m. m. pan bądź tego rozumienia, że jakiesmy nie byli do uszkodzenia państwa przyczyna, tak i teraz nad dilańcją jego członków ciężko bolejący, wzdychając uprzajmie, aby bóg sam chciał succurrere et iudexi jego rozum. Ociec Łukalski acz im przepomni w modlitwach waszności miłościwego pana uczynności, osobliwie my jednak za nie dziękujemy, gotowi będąc consimili remensurate gratitudine w okarzej podanej, co i stąd liquido w m. memu miłościwemu panu patebit, kiedy i naszym od wszelakich każemy się wstrzymać przyczyn. W dobrym zachowaniu antecessorów, jako i samego w m. m. pana z Wojskiem Zaporoskim my sami poświadczymy. Jednak o Bychów niewinnie nas od w m. m. pana angit querimonia, jako by od nas miał być utracony i przez to do poddaństwa przymuszony, tym samym świadczymy, który novit abscondita cordis, że, dali bóg, jako dobrowońnie nas o protekcję prosili, tak też wdzięcznym przyjęci i nas afektem, nie zasłużysz tę swoją dobrovolnością żadnego od nas nieprzyjacielskiego postępkę. Atoli skoro bóg wszechmogący rozróżnienie przywieździe do słusznej kompozycji, nalenczas mniej może być i o Bychów kontrowersję. I powieter namienwszy, że carowi jego mości periuri być możemy i jego attender woli indubitate myślemy, reliqua ustnej relacji pana Deszłowskiego poruczyliśmy, przez którego i nasze zalecamy usługi lasce w m. m. pana jako najpilniej.

Z Czyhyryna, d. 24 aprilis a-o 1657.

W m. m. m. pana cale życzliwy przyjaciel i sluga, Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zap.

Adpeca: Jasniewielmożnemu, nam wielce miłościwemu panu i przyjacielowi, jego mości panu Pawłowi Sapieżie, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wielkiemu W. Ks. Litewskiego, oddać pilno należy.

Библиотека Рачинская у Польши, Оригинал.

ЦДА УРСР у Києві, Ф. Колодзінці грамот російським царю та урядовцям українським гетьманів, спр. 35, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів № 1472. Збірка документів Старожитця, арк. 105—105 зв. Київ.

Опубликовано: П. В. С. Ко (Старожитця), Два письма В. Хмельницкого к П. Сапеге, восточное вилеискому, тему на литовскому, «Жизнь старца», 1885, январь, стор. 196—198 (російською мовою).

Переклад

Ясновельможний, милостивий царі вилеиский воєвода, нам велими милостивий пан і приятель.

Хоч між нами і була доводити перорічка, але не з такою згод, бо ми там хотіли після довгого неспоконно встановити Речі Посполитій миру безпеку, і самі з мери надолужувати втрачені під час воєнних років, та покарпати стам царюв

Але чи не, що найбільше мене і вороги твої не могли бачити нашої добродетельності, між тобою країнами керували дошлюбні звичаї і вони обою сторони були сонна у війни та зборів, а сторони насмілялися з нас і читались. Не дай боже, щоб ми мали рації з загато великого злощасту, бо ми й самі втрачати чинили роляри і воїни, але що ми старанно на першій території, ми отушлили нашу добродетельність, про це не вгадаємо. Але чи не могути бути скорути сиря інакше, милостиво папа, до цієї меси, і ви конфідомі пап про свій што і про якую вилучи підтримки відомі. Ми дуже дякуємо за твоє і наше милосердя, але сурфому дякувати, що не дододатково, ми дододати того, що може бути потрібним або необхідним іншим милостям. Наприклад, дозволяємо іншим і іншим папа його милости московського, тому що ми про всі твої сиря його повідомляємо і з ним великою радянсь, так і в цьому відношенні не можемо його не сподобати, милостиво, як для нас, папери і цієї сиря. Коли я ми стоїмо продовжувати милостиво посилаю у статті та доноси II до асиа, думано, що і як відомити про свої задуми. Ми від себе зовсім не, що не виступилим від усіх цієї сиря і погратимся з рішучим папа його милости, іми тільки не буде для нас велика мисли, всієї по загально і загальної народи. Щодо нас, то камасти, милостиво папа, будь ласкаючи і тому, що ми, як правило, не буде твої і заводи держава, так і твоїм духом відомімо з твоїм, що розповідаємо II на частині, то щиро бажаємо, щоб для нас приїхав на допомогу і вилучив II роути від злочри. Але отим Тумакіаєвій не заведе і во-до-дних добродетельності милости, милостиво папа, але ми за неї не маємо дякувати, гістою віддати дякуюти пошритум про відомітій мисли, не стале істими важности, чому милостиво папа, коли ми цимом одержимо структурами від усіх цієї сиря. Ми самі засвідчено добре ставимося до Папала Запорізького прещати і сирому милости, його милостиво папа. А щодо Бакова, то нас особливо обавуатує у своїй сирі важности, милостиво папа, істими ми сирому прещати його задуми, кама-тими тим, хто насі такісімі отрим, що вона добродієм просити нас про загоє і своїми шарями пошритути не засудювати від нас милости ворожого ставлення. Але якщо неможути бути правди роляри до сиряданій згоди, тоді і про Бєвти буде мисли супрещити. І папу нагадаємо, що не можемо бути прещати для всіх милости і зберемося вилучувати без відомітій його воля. Цей сирим ми розуміємо істи-ми згоди папа Дешовського і через нього відомімо некажодиріме нами часути на яку милости, милостиво милостиво папа.

У Чернівці, дня 25 квітня 1657 р.

Важности милостиво папа у велику прещати і сирому, Богдан Хмельницький, гетьман Папала Запорізького.

Адреса: Якимовичеві, коли мисли милостиво папа і прещати, його милости папа Папала Сиря, який милостиво папа, милостиво милостиво Папала Лавскою важности, негайо мисли відоміти.

№ 447

1657, квітня 25 (травня 5). Чернівці. — Лист до папши Писавського повіту на захист ліцвінського архієпископата Турквалского

Jatniewielmożni, wielmożni, miłwi panowie bracia powiatu Pińskiego, nam wielkie miłościwi panowie i bracia.

Wierzący, żeby miał być albo kłamstwem albo niedorzecznością, kłęb-rogiby krzywdą kapłana bożego nie oberża i oberga nie przaywił do pełnowania. Sami wni, mo miłwi panowie, quareo susznetis conatus, ilekroć się wam duchowni wasi prezentują z urazami i swoje wni, mym m. panom patefaciunt zniewagi. Naszy to jednych widoczna jego mił oja

Tukalskiego nie boleć miała auzielas, który miawszy i od niektórych z powiatu waszność panów... przeciudcia, ciężko suspirat i nas do placzu, jako zemsty różna, swym pobudzą placzem. Intercesserunt próby waszności panów... do pierwszej z sobą ozwali się braterskiej komitywy, ale się prośbom przepiełli lakowe..., że nie tylko żeby miał być kapłan boży w swym żalu ukontentowany, któremu jeszcze nawet rany do ran przydano miało doszczęznienia, jeszcze i namiestnika jego z majątności wygnano, skontesnowawszy aprosnie i niegodnie. Wielce tedy w. m. panów protymy, jeśli życzycie sobie braterskiego z nami pomieszkania, kapłana chcecie w żalu swym utulić się skarzającego, gdyż ani do żadnego z sobą nie powabicie nas wmi. związku, a pogotowiu przyjaźni, jeśli słusznego nie odmiesz w krzywdzić swej naprzód ukontentowania. Zalecamy się zatem jako najpilniej lasce wmi. m. panów.

Z Czuchyryna, d. 25 aprilis 1657.

Wmi. mce. państwa cale życzliwy przyjaciel i sluga, Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zapor.

На двороті адреса: Jaśniewielmożnym, wielmożnym, nam wielce mściwym panom i braciej, ich mściom panom braciej powiatu Pińskiego oddać należy.

Іниця почерком: Od p. hetmana zaporoskiego Chmielnickiego, datum z Czuchyryna, d. 25 aprilis a-o 1657 w sprawie jw. ojca Tukalskiego...¹.

ЦДДА УРСР у Києві, Колекція грамот російських царів та українських українських гетьманів, ф. 1, спр. 71. Оригінал. Червоно документ вилучено і деякі місця не можна променяти. Вони відзначені кривими.

П р е к л а д

Ясновелиможі, велиможі, величній панове брати Пінського повіту, нам велими милостиві панове і брати

Віраємо, що той муси би бути з каміня або бути нехрещеним, якого б мряда божого сповіщення не звернула б, а образи не викладла б жито. Самі жм. мей милостиві панове, скільки євжнєсте залодзі, коли вліве дучовенство прятчиди вам свої образи та розповіді мн., моім милостивим паном, про свої кривди. Чи ж ми не повинні вболівати за його милість, отже Тукальського, якого свої вшмкції пани з повіту... [Пінського] скривдали. Він дуже скаржився і своїм плачем врявжєжє у нас плач, а то і сповидає до повсти. Ми одержали прохання мн. пани... і мекл не залодили до величній братерської дружби, але до прохання прихваліли себе тїм... що не тільки не задоволили скаргу божого сповіщення, але, павідали, замістьшого до його ран прикладли ще рани, та й його намісника вигнали з мштку, вилуджили його погані і негідні. Тому дуже просимо мн. м. пани, якщо бачите братерської дружби з нами, звольте задоволити сповіщення, бо не пришлоте нас до жидного якого стору, а то й прямиц, якщо сповітку не задоволили- його скарге. Істже дорукчино себе милостивіріне ласці мн. м. пани.

І Чухрино, дан 25 квітня 1657.

Мн. м. пани і велимоу прихваліли прятчиди і слуга, Богдан Хмельницький, геть мжк Війська Запоріського.

На двороті адреса: Ясновелиможним, велиможним, нам велими милостивим паном і братом, їх мшким паном братом Пінського повіту, віддати належить.

Іниця почерком: Від п. запоріського гетьмана Хмельницького. Даний в Чухрино, дан 25 квітня 1657 в справі й. м. отця Тукальського...

¹ Дати почотку.

1657, квітня 25 (травня 5). Чисирин. — Лист до Павла Сапіги
про необхідність повернути Желазо ліцвінському армієбригату
Українському

Jaśniewielmożny mciwy panie wojewodo wileński, nam wielce mciwy panie i przyjacielu.

Inaczej się zaprawdę mają rzeczy in modella, quam prae se tulerunt in cortice i inakza listu wm. mci pana sententia, niżej skutku efekcja spełnionego. Raczyłeś wm., mw. p. pisać, wymierzając swoje okolo sprawiedliwości uczynienia jego mci ojcu Tukałskiemu sudores, jakoby miał zupełną we wszystkim odnieść satysfakcją od tych, którzy inquo instincti stimulo jemu bezwinnemu uczyniwszy wioleńcją i naczyniom bogu na ofiarę poświęconym nie zborowali. Aleć po śmierci p. Deszkowskiego ekspedycja przypała posłaniec¹ j. m. ojcu Tukałskiemu Inachinatbandi, niewsoly posłaniec, dając znać, że nie tylko leby się dosyć miało stać w pretensjach onemu, ale nawet i mustal consulendo salutę i ustąpić namiestnik jego mci z majelności tamecznych, ruszony stamtąd Iremitu niedłóych,² i wyraźnym wm. mw. pana pierwszej woli swej retraktowaniem. Samże wm., mw. pan, uważ, jeżeli his mediis jezdić się między nami, o który wm., mw. p., usiłujesz, pokój. Owszem tak trzymać o nas trzeba, że póki służy bożego nie będzie umiarkowana krzywda, my do żadnych przystąpić nie możemy między sobą komplanacji. Proszę tedy wielce wm. mw. pana, albo wm. mw. pan, ugodzić káz ukrzywdownego kapłana bożego cale i tym sposobem starać się między nami wzajemnej ugody, albo już zupełnie dawszy przyjaźni naszej pokój, mimo się racz puścić i onego krzywdę. Zaczęmy się ratym jako najpilniej lasce wm. mci pana.

Dan w Cayhrynie, d. 25 aprilis a-o 1657.

Wm. mw. pana cale iżerliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zap.

Alpeca: Jaśniewielmożnemu, nam wielce mciwemu panu i przyjacielowi jego mci. panu Pawłowi Sapieże, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wileńskiemu W. Ks. L. etc. oddać należy.

Центральний архів давніх актів у Буковині, ф. Радинський, Спрингала, IIIIIA УРСР у Києві, ф. Колодziejа грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, он. 2, спр. 36, арк. 1-2. Фотокопія з оригіналу.

Переклад

Щевальмудний милостивий пане вілнський воєвода, наш великий милостивий пан і приятель.

Інакше справді мають речі в моделі, ніж те, що було в листі твого і в skutku efekcja виконаного. Хотів ти писати, вимірюючи своє коло справедливості учинення його твого батьку Тукальському sudores, ніби мав повну в усім віднести satysfakcją від тих, які inquo instincti stimulo йому безвинно учинили вольну і на чині божому на жертву посвяченим не зборували. Але після смерті п. Deszkowskiego експедиція припала посланцю¹ я. м. батьку Тукальському Inachinatbandi, невисолий посланець, даючи знати, що не тільки мало б стати в претензіях йому, але навіть і musiał consulendo salutę і відступити намісник його твого з майелності тамецьких, руський звідти Іремиту недалючих,² і виразним wm. mw. пану першої волі своєї retraktowaniem. Сам же wm., mw. пан, вважає, якщо між нами, за якого wm., mw. п., ти зусілюєш, мир. Овже так тримати про нас треба, що поки служить боже не буде поміркованою кривда, ми до жодних не приставимо між собою компланції. Прошу отже дуже wm. mw. пану, або wm. mw. пану, угодити казь кривдуючого каплана божего cale і тим способом старатися між нами взаємної угоди, або вже повністю давши приязні нашій pokój, мимо себе рачь випустити і його кривду. Почнемося ратити як найпильніше ласці wm. твого батьку.

Дано в Чайрині, д. 25 апріля а-о 1657.

Вм. mw. пану cale і жерливи приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Вой. Зап.

Alpeca: Jaśniewielmożnemu, nam wielce mciwemu panu i przyjacielowi jego mci. panu Pawłowi Sapieże, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wileńskiemu W. Ks. L. etc. oddać należy.

и м. отец Тукальского, како бытии нам дстает оные законности вед. тв. ж. ибиданрети порожио каменни, над оны, оубовни, выносил расвал и не отбыл быду, присвоеного быти на ярви. Аз м. окая мого, аз чю делая ивзвешен. и Демовского, ярибу, притравачи слом, поклялоу Б. м. отец Тукальского. Цю буз веселый поклоню, вк див гроте, цю во твлин по удоривленю притвю Б. м. отец Тукальского, азе ивотъ бою камени, ризучи жати, муно восте в та ивотни мотки, ивзвешен ивте талсон дровк та гом, цю ам. м. паче вкди выдд первой стей паче. Слы ам. м. кон черни урочъ на те, цю могое талсон чиню. Сты. ствотис мж оны мр, до яког ам. м. паче притвчи. Навкни, ми вказома, ко ваче не буде задвамацъ ярибу блочно слати, ми не можено присутити до зрешоути мж собою. Тому думи ярибу ам. м. паче: або ам. м. паче доручи пошито: задвамацъ ствотис сиродского болсно савишениа і талон чиню ивзвешен докоти мж кажи выночи урочъ, або яко цилом казни ивду ярибу, та зовити не усповновати і зли ярибу. А кот доручено себе ивзвешение ласк ам. м. окая.

Дано в Чигиринѣ, д. 25 лютя 1657 р.
Им. м. пача у вельно архивалый прителъ і слуга, Богдан Хмеляницкий, иу мж Войска Запорожского.

Адресъ: Ясеновскому, паче вельно млнскому панноу і чинирюм. д. у алы Памови Самей, ивмскому ювюди, вельному гетьману Вол. Лиц ам. м. і д. відати кажити.

№ 449

1657, травня 2 (12). Чигирин. — Універсал, за яким грецьким купцям дозволяється самим вирішувати свої купецькі справи

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского вѣдичества Запорожским.

Всім воец і кождому зособна, кому о том відати належит, а меновате паном полковником, асаудом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его царского вѣдичества Запорожского, і кому только сей изш лист оказан будет, также атаманом городовим, войтом, бурнистром і на якой-коллекъ услуже вшой будучим людем, дозасимо до відомости, іж ми приохочуючи греков кузцов, аби в стереону нашу з розними товарами првезджаючи, вигодово людем билд. мѣти хочем і сурово росказуем, ажebi жаден по мѣстах і мѣстцех украинних гандле отправуючих албо перемещивающих, до права боковнического, козацкаго и мескаго потгати не важился: з водковников zase, асаудом, атаманом, войтом, бурнистром аби жаден о них судяты і декретами окривать не смѣя, сроког наппоминаем; але абе- яко звичай есть в чужих краях, сами межн собою в справлах куз- цихъ ишелвотне справи росуждали і челвды викрочуючи судили і под луг заступ карали; а если би кто з полковник наших албо з илнцъ предложенных важился непадеще в тое втручать і трудность якоку додавать, такового ми сроког будемо карать.

Дан з Чигиринѣ, 2 месеца мая 1657 року.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

А. А. Федотов-Чезовский, Актъ греческого невольника братаста стор 43
Сборник Русского исторического общества, т. 144, стор. 46.

№ 450

1657, травня 4 (14), Чигирин — Універсал про загрошення
за Павлом Ярмаутковським сіл Вербівці та Горбове

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества
Запорожским.

Ознаймуем сим писемним наним кождому, кому о том відати належить, а меншіте паном полковником, асцупом, сотником, атаманом і всьму товариству Войска его царского величества Запорожского, як чакли ми особливої вигляд на пана Павла Ярмаутковського і згнатьность сво в подданню нам фортеці бивовської, приворотилисмо оному і сим дилом наним приворочаєм село его власное Вербачи названіе, также в село Горбове, волжк шесть і млинок, все ток в тракте Любешком, в полку Черніговском, лежачи: міти теди хочем і сурово роказуем, аби жадєв з старшин і черевн Войска нашого Запорожского і з вкої-колекє коидїїх людей найменшого грезматіаганя і сиренїоди в держанню тїх сєл і млинка помянутому пану Ярмаутковскому чинити не вжидєсь, так яко би за показанєм тєго універсалу нашого словїиє себї сєдїа, щитачиє тою обороню і волностю от нас себї наданною: а хто би мїл якую трудность задавати, таконого ми строє будемо карат.

Дан з Чигирина, 4 мая 1657 р.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
Мирна Ст., Лозарівський, № 41/5, арх. 27, Київ, з датою 4 травня 1657 р.

Там же, № 54, арх. 177, Київ, з датою 6 травня 1657 р.
Там же, Рукопис Київського університету, № 231/95, т. 1, арх. 81—81 за
Київ з вкої.

Сублітовано: А. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, издаи III, стор. 104.

Генеральное следствие о местностях Черниговского полка, 1723—1730, стор. 309—310.

Историко-статистическое описание Черниговской старшины, кн. 2, стор. 121
турново.

№ 451

1657, травня 27 (червня 6), Чигирин — Універсал чернігівському єпископу Лазарю Барановичу на володіння шестнадцятьма єпископства

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества
Запорожским.

Всім воєц і кождому зособна, кому о том відати належить, а меншіте паном полковником, асцупом, сотником, атаманом і всьму то-

варнству, также атаманом городовим, войтом, бурмистром і иним всякого стану і кондиціи людем, в тих пудакых мешкающим, в которых подал села здавна до єпископства Черниговского насажачи знайдуться, до відомости доносим. Повесажи за благословеннем Божиим і консенсом всего стану духовного і світского преслабний в богу его милост отец Лазар Баранович на достоинство єпископства Черниговского воддуг чину восточное православное церкви, матки нашеи, наставлений, прето индво жадам і сурою розказуем, аби жадем з полковников, сотников і атаманом маєтностей, помененому єпископству владежачих і где-колвек знайдуючихся, помененому преслабному его милости отцу єпископови, адбо зославим на то од єго милости особом заещждати і в посещю одобрати на перешкожал, ані за показанєм сего листу нашего перешкожати важялся, так яко би без жадного і найменшого спротивенства ні од кого тими маєтностями і селами, где-колвек найдуючимся, поменений его м[илость] отец єпископ спокойне владіл, люде зас по тих селах мешкающе в отдаваню повинностей звичайних або спротивними не би.ли, сурою розказуем под строгим каранем.

Дан в Чигирині, дня 27 мая, року 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Его милости отцу єпископу черниговскому на села од Богдана Хмельницького, гетьмана.

ЦДДА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, стр. 69, арк. 1—1 за. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Рукопис Київського університету, № 232/59, т. 1, арк. 70. Копія.

Спубліковано: Историко-статистическое описание Черниговской губернии, т. 1, стор. 507—508.

№ 452

1657, червня 16 (26) Чигирин. — Універсал купцям-грекам Павлу і Степану Юрьевичам на безмитну торгівлю

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуем сим писанєм нашим кождому, кому только о тим відата належит¹, а мєновите паном полковником, асаудом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его царского величества Запорожского, также атаманом городовим, войтом, бурмистром, залогом, арендарем і на якої-колвек услужі нашой будучим людем, їж позволялисмо Павлови і Стефанови Юрьевичем кгречинном², яко людем купецким, аби гангле

¹ Д.: тало о тим відат надлежит.

² Д.: кгрекам.

по містах і містечках українних¹ і всьди з отбором старих і вибором² свіжих товарів, безметне волю єм было отравовати. Павло зеди по старшиям і черни Войска нашого Запорожского мти кочем і сурово напомнимаєм, аби оних так по дорогах, гостиницх безметне процуцали, яко на місцу зостаючим і гвядле одправуючим найменше переходи не чинили, подачок неслушних не винагали, а погосею³ шарпаням і неслушного здірства діяати не важкоєсе, але аби одданим ескаторам нашому належачую повинність, до жалдного розняк ескаций плачени примушани не биди. Которим хотчим сьати в Польщу, Литву, на Білору Русь або до Вєлох и тєл-колек, аби тєвже добродьшного прокуди би і за границу, не беросено, по залогах наших, где-колек знайдуючися, жаддем і строко год каранем войсковим розкалужим, иначєй не чиним. Дня з Чегирина, дня 16 юни 1657⁴.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Міжк. Од. Лазаревського, № 70, ар. 226, Київ.
 Оублюковано: А. А. Федотов-Новиковой, Актя греческого этнографического общества, стор. 66—67 (з оригіналу).

№ 453

1657, червня 18 (28). Чигирин. — Лист до овалеського воєводи Костянтина Шербана про дружбу

Bogdanus Chmielnicki, clementia divina generalis dux Exercituum Zaporoviensium.

Illustrissimo excellentissimoque principi Jo. Constantino Szorbano, Transalpinæ Valachiae (duci), fraternalia obsequia commendant, salutis integritatem a summo mundi servatore precamur cordiculus. Non alia res nobis maiori consolationi, quam christiano orbē fideique orthodoxae quotidiana arescitate incrementa, procul nec maiori curae, quam foederatis nostris fratertium communitate affectum, quodque ipsorum viderimus conveniens emolumento, fideliter praecustodire. Quare saae quoque illustritatis bene in ros explorato vicem rependentes amori, qua possumus, quasque litteras suscepimus, proat et praesentes, eadem prosecuti sumus sinceritate, festantes non prius a proposito recessuro vinculo, quam ultimam a deo animae fiat divortium, cerli consimilem a sua illustritate nobis quoque exhiberi exigente quavis necessitate charitatem. Quod prospere agant milites veneti enecatis Turcis, congaudemus illorum saaeque illustritatis solatio, divinoque nitimur auxilio eiusque misericordiae ulterioris tenetur

¹ Д.: українських.
² Д.: з отбором старих і вибором.
³ Д.: погосею.
⁴ Д.: 16 юни юни 1654.

spe, ultiores etiam largiturus progressus, qui possunt congruum invandae rei christianae erigendaeque orthodoxae religioni conferre commodum. De ceteris quae tempore succedenti contingant, equidem arbitramur pro amore fraterno nos certificaturos suam illustratam; ne tamen eventual quid magis difficile, potiusque, cuius intervenit memoria danda nobis elabatur notitiae, ut nos nulla sterilis praeterat occasio, petimus intimo, cum ex mutua nostrum significatione singulariter nostras res deprecantem Legato nostro quoniam debitus praestitutus honor in acceptando absque difficultate etiam ad nos cum relegari speramus. Qui quamprimum Constantinopoli fecerit regressam, nobisque sui munus fecerit relationem, nec cum tabimur, quin suam de omnibus reddamus certiorum illustratam. Nos in campum universa provocato exercitu, apprime a chano krianiensi, per legatum a nobis illac missum ad ferendam realem praestolamur certitudinem; quae quamprimum fuerit nobis allata, consilio illico capto, de rebus pro necessitate gerendis, exercituque promovendo inibimus deliberationem. Credimus tamen facile cum ab instituto destitutum, si quidem et in singulis commissis iniuximus eidem nostro legato nos ab amore nostro erga connectos nostros nequaquam recessuros. Quo redeunte, quicquid erit scitu dignum, non immorabimur de omnibus illustratam suam quamprimum certam reddere, interim nos et obsequia nostra pristino illustratis vestrae favori commendamus.

Datum Caeherini, die 18 iunii a:o 1657.

Illustratis suae faventissimus frater et ad obsequia paratus, Eohdan Chmielnicki, hetman zapor.

Угорський державний архів. Київ.

ЦДАД УРСР у Києві, Колекція грамот російських царів та імператорів українських гетьманів, см. 2, стр. 23, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубликовано: Мемориала Гуца, т. 23, стор. 529—530, № 307.

Переклад

Богдан Хмельницький, божию милостию гетьман війська Запорозького.

Найвшанованішому і найважнованішому князеві Костянтиніві Щербатову, московському Западнійській Палаті, передаючи братні послухи, від широго серця прозіно у величезного спасителя світу новинку здоров'я. Немале для нас більшої радості, як коли даєш відомі успіхи християнського світу і православного віри, тому тоді імена більшої турботи, як збогати братне пошукти до наших союзників і віро підмагувати в що для них користі. Тому також великою відданістю, як можемо, як добре спробувати любові казної свідомості, на аиста, що ми одержали, як і на товаришів, на відомі всім твоєю широті, засвідувати, що відступимо від проповіданого закону не динице, ніж привде від бога для душі остинне розумові, ми істині, що вилотіть і дитице з боку казної свідомості подібна любові, коли цього таматитице казні особливості. Ми також радімо, що передалиськай військом наш успіхи, розширення турба, і покладенням на їх і казної свідомості радощі і на божию допомогу, аніжмо радощі божию дадиме милосердя, [сподіваючись], що він також допоможе даліше успіхам, які можуть принести віднощину користі для домінені християнству і православної віри. В інших справах, що торяться майбутнього, думали, з сивою бобою, аніжмо нашу свідомість у братній любові, одином, щоб не тропались цією несприятливою обогаме, через що зникає б пам'ять про добу слави, ширю просимо, щоб не мигала нас ні одна нагода бопалимо, тому що від змізменних наших подіваємось особливо з

дешть нині справ. Нашому посплі під час пробіру була віддана належна винага, і ми сподіваємося, що ви буде також відданий до нас без турботи. Як ви тільки повернетеся з Константинополем і вам здеть жити про свою службу, ми без записання послідовно про все вамо саї-лєсть. Обравши в поїзд нею відбою і направивши посли до кримського хана, ми чекаємо від нього справляючи звіщення у безпеці: як тільки ми його одержимо, складиши єдин, розпочинає поради про справу, від необхідо речувати, та про вступу війська. Але ми віримо, що ви (хан) цього відступу від постанови. Бо і в окремих справах ми переказали його ж нашого посла, що ми тільки не відступимо від вашої дружби і відносини до ваших союзників. Після його (посла) повернення все, що буде (їїм) сказано, не гаючись, поспішимо повідомити вамо саї-лєсть, а тепер передаємо нас і ваш посплі старій црєвляности вашої сїлєсти.

Дано в Чигирині, дня 18 червня, року 1657
Вашої сїлєсти надїєвляючий брат і до посплі тетман, Богдан Хмельницький, гетьман Запорозький.

№ 454

1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про повернення дітям колишнього паволоцького полковника Івана Микожського сїлє Микожівці і Вербіва

Богдан Хмельницький, гетьман з Войска єго царского величества Запорозьким.

Ознаймуєм сям нашим писавем старшині і черни Войска нашого Запорозького, у войско (дучині і з войска повнорочним, также писавем вам от нас, на всякой-колике услужі вашої будучин, відсилаєм конциде людям і кондому, кому только показано будет, таж ми маючи респєкт особливой на потомки небожчика Івана Микожского, бєшого полковника паволоцького, село Микожівці ко небожничу отцу дітем, яко сукцєссором также і друге село Вербовку правнорочам, міти хочєча, аби ні од кого, мєновите так старшини, яко і черни Войска нашого Запорозького наймоніша не збувалася кривда и перешкода; та[го] всего Михайло Іванович опєку, яко ближайшим крєней, доглядати і пожитки на живовєніе потомков поменених абирати маєт, нікєст иншого¹ ані з близьких, ані з далєких крєней не припускаєчи. А хто би коликемєгше сїє наше писавє показаточє, важєдєсь або мєд бє в сєлах нашє-имєнованих кривду так сєлєном, яко і дєворцє Михайлови Івановичу звинити, або жє в пожитках шарпаннє, та[кошєй] кождєй за нєдєчєнєшу скаргою сурово од нас без отпуску карани будєт.

Дат в Чигирині, юнє 19 [дня] 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 16336—16485, Збірня В. Моквалєвського, папка «Петровський. Коля».

¹ У копії: міту кошу.

№ 455

1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про повернення дітям колишнього павлоградського полковника Івана Маммьєвського села Верхівки

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском єго царского величества Запорозьким.

Ознаймуєм сим нашим писанєм старшини і черни Войска нашого Запорозького, у войско ідучим і з войско повернульцями, також висланим от нас на якої колдвек услужу нашой будучим, шведській вондичинк ладдем і кождому, кому толко показано будет, іж маючи ми респект особливий на потомки небожчика Івана Мамковського, биншого полковника павлоградского, село Верхівню, єго власное, потомкам повоеталым приворожаем, мити хочечи, аби в державно і заживанню того села віхто найменшое не важилс чинити кривди і шарпаннини, чою Микола Іванович онеку, яко ближній кривий, постерегати маєт. А хто би колдвє в чом найменшую о ним важилс чинити кривду, то кождий таковни за найменшюю скаргою сурово от нас без фолги караний будет.

Дат в Чигирині, Іюня 19, 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

На звороті: Волость на Верхівню зо всіми принадлежностями та-мошними.

Філіал ЦДА УРСР у Харкові, Універсали, № 2. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 1638—1648, Збірка В. Модзалевського, папка «Петровський. Коля».

№ 456

1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Іустана в зв'язку з перервою у перемир'ях

Serenissime Sueciae rex, domine et amice nobis colendissime.

Quamvis multis antea temporibus singularis tuae regiae mris nobis enituit insohitique benevolentia, cum tamen post non exiguo de eadem ab utrinque conticesceret nullius intervallo, non mediocriter conflitamus fideliter nos caepisse taedium, varias volventes tam longi silentii rationes. Quam primum vero reclusa nobis exiit status tuae regiae mris gestorumque non infeliciter auspicante numine supremo tractatorum nec non integrae tuae regiae mris vividaeque valetudinis certitudo, illico refeccillatio animo, amicorum prosperitate vivere et vigere solito, et obviam litteras tuae regiae mris, uti praenuntias constantis in nos perseverantis affectus, manibus excepimus et earum baculum perquam decenti hilarique salutavimus com-

plexique sumus pectore. Cui cum integrae fidei industriaeque specialis ad-
derent litterae suae regiae mltis testimonium, de omnibus igitur eidem
abundanter patefactum arcanis utriusque nostrum partem concernenti-
bus remur, quoniam longitudinis rerum collatarum minus duximus capa-
cem epistolam, eundem per seorsivos de omnibus denuntiaturum quoad
satis fuerit, internumtio; nobis vero periculorum mole a Tartaris variis-
que nobis minus faventibus insitante iamque in eorum propulsandas inten-
tiones malevolas exercita in campum existente evocato nec commoditas
suis ulterius denuntiandi, imo qua par est promptitudine duximus ob-
viandum mature, ne in ipso aperti periculi puncto maiori gravemur labore,
cum sero medicina paretur, si principis obstaro non contingent. Caese-
rum nobis apprimo curae esse ne lacti inter nos arrhabones maneant
infructuosi, quare et pro munere per p. Danielem eblato humili suae regiae
nili reposita gratia spondemus mediis nostrae obsequentissimae propen-
sionis de repensione eiusdem conaturus. Profutur vero nostra commen-
dantes sedulo obsequia profensos felicesque annos a deo suae mihi preca-
mur, in omnibus fideli eiusdem dni Danielis intixi significationi.

Dabuntur Cayhyrui, die 21 iunii a. 1657.

Maiestatis Vrae regiae anticus oplatissimus benorum paratissimus-
que obsequia, Bohdan Chmielnicki, dux Coloe. Zap.

Адреса: Serenissime Carolo Gustawo... dno et amico nobis plurimum
observantissimo pateant.

Шведський державний архів. Спрингма.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універ-
саль українських гетьманів, ш. 2, спр. 50, арк. 1—2. Фотокопія з спрингма.
Оублїтована: Архив ЮОР, ч. III, т. VI, стор. 303—304, № 104.

Переклад

Найвизначніший королю Швеції, наш величезношанований пане і друже.

Хоч особлива доброзичливість вашої королівської величності завжди і стала
відомою нам завдяки до цього, однак наша після певного проміжку часу привини-
лася відомості про те, з якою скорію, невдоволю, що має отримувати чимало досади,
чим ми передумували різні причини такого довгого мовчання. Але як тільки вийшло
нам відомість становила вашої королівської величності, ми зустріли це з від-
радістю, бо завжди жати і користувати успіхами друзів. Проте цей лист вашої коро-
лівської величності ми прийняли до рук, як велика поштові і трудові врадишності
до нас, привітали його і сприйняли його зміст відпочив і родити серцем. Лист
в кар. величності для відомості незвичного дотир і особливої діяльності, але
ми думали, що лист не може обійти всіх причини страд, що трапляється обов'
сторю, і ми ма широкю розраду, — і ми будемо сподівати про все через окрему
пошадця. Нам згорює тяжка небезпека від татар і інших, витримана до нас,
і щоб протримати її вкоротку наміром, ми збирали війська в полки. Тому не буди
лише шадати далі відомості. Ми надієли, що треба наступити з найбільшою енер-
гією, щоб у спомину моменті вашої небезпеки нас не зустріли більш гурдом, бо
віно вродиться для, щоб не могло зловити початку [звороти]. А тієї моговирди
діємо про те, щоб зобов'язали, ми ма дали одню одному, не відпочивали байдуже.
І тому як відрадунок, доставлений отрим Давидом, чимло дякуємо вашої королівської
величності і обіцяємо, що будемо старатися загрожити вашої величностішної прихиль-
ності віддавати її. Тепер же наполегливо віддаємо вашої полугу та окремо від бою

ДОНЕСІТЬ І НАШЕМУ ДІИ НАШОІ ВОЛІЧНОСТІ, СПИРАЮНЬСЯ У ВІДНОСІ ПІ ВІСІ ПОВІДОМЛЕННІ
ТАКО Ж ПІСЛЯ ДАНОІДА

Дано в Чигирині, дня 21 червня 1657 року.

Висно королевської волічності майорамлянином друг і гетьмане до полку Бог-
дану Хмельницькому, гетьману Войська Запорозького

Адреса: Віддати майорамляному Карлу Густаву... нашому воєначальникову па-
ноні І другої.

№ 457

1657, червня 21 (липень 1), Чигирин. — Лист до курфюрста
Фрідріха Вільгельма про дружбу

Serenissime sacri Imperii Romani elector, dne et amice nobis obser-
vandissime.

Sapido nobis cum gustu obvenire huiusmodi nemini dubium fere-
arbitramur condimenta, cum in locum sumptuosi epuli, amicitiae intima-
que familiaritatis ab aliquo offeruntur testificationes. Amicitia enim cum
talibus gaudeat privilegiis, ut nullam quamvis inter aliquot contrahentes
faciat differentiam, sed inter omnes honoris et omnium immunitatem dia-
partiatur aequitatem; iuste igitur ad eam omni accurritur celeritate et multo
acquiritur, maxime vera et perfecta, sudore. A sua igitur summa electorali
mte quamvis multa antea sortiti fuerimus oblatas nobis amplissimasque
ineundae amicitiae invitationes, eo tamen addiciores nos faventioresque
suae reddit maiestati, cum nec his praesentibus compellare circumsit. Quod
uti nobis fuerit acceptum et officiosum, vel hinc sua sumet mtas experimen-
tum, cum nos abhinc promptos suis habebit obsequiis vel levivoloco aliquo
praevio mandato et invocatione. Repensis itaque suae mti in vim oblati
litteraliter affectus gratiis de nostro itidem in suam mtem indubitato cer-
tificamus amore, voluntarie sponteque polliciti non ultis suae mtis defet-
tibus necessitatibus, immo nos demonstraturos, quin nos adversarii agnos-
cant suae mti non obligatos. Certum habeat sponsa verba nos ipso exple-
turo effectu, cum his adsuemat natio nostra accuirendae amicitiae modis,
si tamen agnoscat parti aemulanti non ingratum id fore. De omnibus inini-
mitur sufficienti dni Danielis significationi, qui et necessaria abundantius
referet, et de nostra nihil erit, quod sublineat, promptitudine. Quam et pro-
tunc suae mtis intimae commendantes humiliter gratiae, valetudineti
indebitandam a deo optimo conferri in annos felices precamur.

Dabantur Czychyrini, die 21 iunii a-o 1657.

Maiestatis vestrae electoralis amicus optatissimus obsequisque prom-
ptus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zap.

Д. Олександр. Два листи Богдана Хмельницького і Івана Виговського
до курфюрста Бранденбурзького Фрідріха Вільгельма, «Хайборобська Укра-
їна», кн. V, стор. 377-384. (Фотокопія з оригіналу).

Переклад

Найсвятіший олександр святей Римської імперії, наш великошановний пані і друже.
Ніщо, думаю, не може жати сумнів, що нам до впадоє найбільше така по-
вага, щоб хто-небудь замість нашого бачення годів засвідченому дружибі та глибокій
привязаності. Бо дружиба користується тільки правдою, що не робить ніякої різни-
ци між великою квітратецією, але рівно розподіляє між усіма пошану і всі від-
нос; отже, справедливо вважати до всі з усім послігом та великим трудом забу-
вати її, особливо дружбу справжню і пошу. Так, хоч ми рівною одержали від вашої
святій олександрській величності передом вам поміж запроханих скласти дружбу,
то ще вірніше і прихильніше вашій величності ставмо через те, що і втерпимо
листом не замарили нас задовлати до цього. Ми не вважали з готовності; як до-
каз шани, ваша величність хай вваже те, що з свого часу велимо нас готовими до
своїх послуг, навіть на будь-якій найвищій вказі або звикли. Так, віддаючи вашій
величності листом подяку за велику прихильність, зазначимо також у вашій без-
сумнівній відданості вашій величності та добродію і з великою бажанню обіцямо
не замарили вашої величності в ніяких потребах, а вважали дружбу, щоб проща-
ючи пішла нашу зобов'язаність вашій величності. Хай ваша величність буде впо-
внена, що обіцяємо, дамо слово, ми дійсно виконаємо, бо тільки способом вашої на-
шої тільки любувати дружбу, як тільки переконані, що друга сторона пребує ще
з чужинство. У всякому випадку ми достатній переказ вана Давида, який до-
глядимо передати що потрібно та розказати про нашу готовність, навіть якщо не запи-
має. Як і раніше, добуваємо себе окромо ширій послуг вашої величності та тільки
вільного бога, щоб подати вітних здоров'я на щасливий літ.
Дано в Чигирині, дня 21 червня 1657 року.
Вашої олександрській величності прихильний приятель і до послуг готовий, Богдан
Хмельницький, гетьман Війська Запорозького.

№ 458

*1657, червня 23 (липень 3), Чигирин. — Лист до олександрського
і севастопольського Рамодановського про посольстві до татар-
ського війська*

Божьяку милостию великого государя і великого князя Алексія Ми-
хайловича, всея Великая і Малія і Білія Росії самодержца і многих
государств і земель досточастих і западных і северных отчинах і дідах
і князьства і государя і обладателя, его царского величества, Богдан
Хмельницький, гетьман Війська его царского величества Запорозького,
другу моему і приятелю, олександрскому і воеводе, князю Григорію Гри-
горьевичу Рамодановскому, от господя бога доброго здоровья і щасли-
вого пребывания желаю на многие літа.

Писал ти, друг і приятель наш, к нам об вістках о хану крымском,
кабисмо тебе, приятелю нашему, известили і ми кажи мави¹ о нем
нести, і тебе другу нашему пересладем, даже знає, же юж хан зо всіми
судами в Очакове і притяє до Телігулу і на Телігулі стоїть з орадами, од
Дмитра ден вodu, а иррадин салтана виварвал под Каменец с частю
войска, жеби з ляхами складли; а вгди юж с ляхами злучаєте, і сам хан

¹ В оригіналі: маво.

рушити со всею потугою, а залучивши могут повнат українців єго царского величества] города. І ми видечи їх замисли хлиє, Войска наші скундіємо Запорозьке і для злики направилімо ку Днестрови, а скоро злика достанем, вирозуміши, просто на них пойдем. Бо злики і до паші сілестрийского шесали, жеби на поміч їм з ячарами і з арматою сам ішоу, якож юж І рушиласе паша сілестрийский і к диком ідет. Довло теж нас відати, же част нагайном понал Орелю гори пошли, там к тому місцу, где ти друг наш з войсками єго царского величества оберзвси, зачим остерегаєм, жеби на нас небезпечних не напали тие погане, бо як зовки тоти здарачи злики впадат. А кеди бисмо видекую навадило: турецкую видлиди, теди і до єго царского величества шилдем пославилк пошлюк, жеби нам послілки войсками своїми давал і до вашой милости напишем і, єщо-милек учинете, відомост о всем шерешлем. Притом зич злиכותи вашой, приятеля нашого, пишно подешлемся.

Дат з Чигирин, 13 юния 1657 р.

Вашой милости другу і приятелю нашому всего добра зичивши друг і приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запор.

По написано грамоти свіжо пришла відомост же с пономом пришоши, татаре взяли 60 человек, то значний юж задер чините.

Адреса: Божією милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Великая і Малая і Білія Росія самодержца і многих государств і земель восточних і западных і сіверних отчина і дідач і наслідника і государя і облададателя, єго царского величества, оковичему і воеводе князю Григорию Григоревичу Рамодановскому да вручтите.

ЦДАДА, ф. Розрядній приказ, Белгородський єтид, стов. 391, ар. 84—85. Оригінал.

Оубубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, 1650—1657 ро., ЗНТШ, т. 149, стр. 182—183.

№ 459

1657, червня 23 (липень 3). Чигирин. — Універсал про підтвердження володінь Катерини Грязної

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозьким.

Всім воец і кождому зособна, кому о том відати належит, мєшо вите давом полковникам, асаулам, сотникам, атаманам і всіей старшині і черні Войск Запорозьких, в тигеню за войском ідучим і з войско попорочачим, конним і пішим, шведькой кондиції людем, меновито: далогам, котрим только показано будет сіє писаніє, до відомости доводим, поневаж бог всемогущий наклонил шлюхту до Войска Запорозького, ми їх ласкаве приишиши, їх мастиноси і грунтон власних уживат,

яко здавна жиливали, позволяючи; сурово теби приказуєм, аби жаден с кельокох нагледом, немислом і страсиваням чат і розник поєздок в маєтностях і селах пані Катерини Богунської Гравини, меноните в селах Славине, Яновце, Луквацове, Стефановце, Сулишовце, Пересажю і всяких до тих сел приналежитостях, людям там мешкаючим райменщю кривди чинити не вказалис. подачок, ставшю жадной не вимондал ани вибирал, але зрара, за вказаням сего писанія, злого тамешшю, в тих маєтностях будучий, вишменювані маєтності пані Гравини до всім подал, так яко здавна те маєтности в себе молас; а люде, там мешкаючи, спокійно, за показанієм сего писанія вшого, сидели, іначей не чинячи, инд ласкою вшого і под сротим войсковим каранем.

Дан з Чигирина, 23 дня місяця киян року 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,
Мірна Ст. Лазаревського, № 41, т. 3, арк. 26. Київ.
Там же, Рукопис Київського університету, № 90, т. I, арк. 75а. Київ
в копію.

ЦДДА УСРР у Києві, ф. Генералшй опис Либодерожий України, оп. 1,
спр. 2. Київ.

Оубіблювано: А. Лазаревский, Лати по истории землевладения в Малороссии, Материалы в историческом обществе Гистора-историка, кн. IV,
стр. 104—105.

Генеральное следствие о маєтностях Черкавского вольда, стр. 408.

№ 460

1657, червня 24 (липень 4). Чигирин. — Універсал про підтвердження запору на кривлях землі і будинку киянським протопопом Михайлом Гуматеревим

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорозьким.

Всім вобец і кождому зособна, особливо паном польоваником, судам, сотником, есаулом, атаманом, залогами¹ і всему рицарству Войска его царского величества Запорозького, также войтови і всему маєстратови киянському, также і на потом будучому, до відомости доносим, іж велебний в богу отец Михайло Кгуватерский, протопопа киянський, покладав перед нами записов два, один од пана Павла Яновича Хмельницького, полковника киянського, собі, малювоче і потимкам своїм на вічну зредажу плячу і двора до пани будинком, названом Олварьорским, за пиваво і готовою сумою грошей, и заласи меновальною², до скарбу нашого войскового отдаваю, другий од Івана, шаруанка полкового киянського, на заплачене при будинку в том же дворі под час меш-

¹ Надруковано: залогам.

² Надруковано: вимовально.

кани за відомостню подкового менованого шерулика причиненого, і ошра
вене свого, о чем тие обадва записи ширей в себе мають; і просел нас
арречений отец протопопа киевский, абисмо тие его записи огледавши
подтвердили при дворе і всему будинку старого і ново причиненого за
ловали; якож ми видечи бити¹ прозьбу его слушную і значюи зючли
вость здава к нам і всему Войску Запорожскому; и не престанюе бога
благаник поменени записи і вси ...² в них виразне описаніе, повагою
нашею гетьманскою ашробути, ствержам і умошчим, при тому помене
ном Олизарском его самого, малюнку і потомка³ его вічне зако
вум і продать, кому би хотіл, позволим, уред ишелкии козацкии
і міській киевский упоминам і сурово прикажем, аби жадноє і наиме
шює кривди і перешкоди в помененом дворе ему і од него держимо
чинит не важли под сроким за наименьшою скаргою каранє і виною
до скарбу нашего войскового петисот золотих. А для лішого твердості
тую ашробацію записовую рукою нашею подписавши, печать войсковою
привложит розказали єсмо.

Дялося в Чигирині, дня 24 місяця юнія року 1657.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Грамоти, акти и другие замечательные документы, Универсал и под
твердительная грамота гетмана Богдана Хмельницкого. «Подольские спар
хальные ведомости», 1867, № 47—48, стр. 1—3. З оригіналу, що зберігає
ся в архіві І. Родле в Кам'янці-Подільському. Оригінал відшукати не вдалося.
¹ Державна публична бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. П.
№ 2286. Вибиток від тієї ж назвою.

№ 46

¹ 1657, червня 24 (листо 4). Чигирин. — Универсал про закрі
плення земель за Лукашем Носачовичем

Богдан Хмельницький, гетьман с Войском его царского величества
Запорожским.

Ознаймюем тям нашим писанієм старшинні і черні Войска нашего
Запорожского і кождому, кому толко показано будет, іж Лукаш Носа
чович, маючи грунт свой власний за Черніговом, с которого перез тиз
грунту конвою отправовал в войску службу, а тепер у войску нашем
такоже повинность належку отдавати маєт, шило теди жадем і сям
нашим писанієм напомнимас, аби за указанем оного на власних грун
тах своїх ні от кого наименьшой не поножачи трудности, безвече доста
вал і з грунтов поменених пожитки, яко поссесор, заживал; а що таю
слободние роїские⁴ часть тих же его власних частіи грунтов, аби ко

¹ Надруковано: бєх.

² Не розбрано видацем.

³ Надруковано: потомком.

⁴ Ген. слєд.: роїские.

вечно з того десятину кожний давав, з'ячим не отмовалялися і спречним не будучи. А хто би колекв, легце сеє наше писаніє поважачи, поменіиому Лукашowi Носачовичowi спречним бити мѣ, то кождей таколай сурово от нас караний будет.

Дан в Чигирині, іюня 24 дня, 1657 року.

Богдан Хмельницький, рука власна.

А. Лазаревской, Лето по истории земледелия в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, выдана III, стор. 96—99, № 12, з датой 1654 г.

Генеральне слідство о вѣстностях Черниговского полка, стор. 362, з датой 1657 г.

№ 462

1657. червня 28 (липень 8). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав шляхти Пінського повіту

W imię pańskie amen, na wieczną rzeczę pamiętając.

My, Bohdan Chmielnicki, hetman generałny Wojsk Jego carskiej ruci Zaporoskich, oznajmujemy tym listem, wiarę naszą i wszystkiego wojska stwierdzonym, każdemu komuoby o tym wiedzieć należało. Przeciwicząc nadzieję sama drogi pospolitego rodzaju¹ polycia, dobrze czyniącym ile zadzieliwać gdy zakazała, przyjaznych sercem ustanowiła przyjmować przyjacielskim, dawasy tego² należne podobieństwo, że nieluzna³, aby za rybę wziętem, za chleb kamieniem i innymi zlemi rzeczoma miał kto za dobre odbierać⁴ uczynki, gdy tedy najwyższy świata podślonecznego stwórcza i rządca takowych o obejścia z ludźmi nauczał sposobów, najpewniejsze takie szczyrości i przyjaźni wzajemnej fundując ustawy, debrym oddawać za dobre, dla tegoż ani żadnemu, jego laską stworzonemu, z bliższim swoim obchodzić się nieluzna⁵ inaczej, iyszczyli sobie ujęć za schyblenie drogi zważeniem, boiskiej kary i kudzkiego posądzenia. Skąd i my zachowanych dawno nie odstępując zwyczajów, gdy powiatu Pińskiego bog skłonił uprzejmie lu zjednoczeniu z nami wolę i serca, posłów od nich ra upewnienie wiecznej przyjaźni przysłałych, jego meci pana Łukasza Jelskiego, marszałka, i jego meci pana Adama Spytka, brzeskiego stolnika, dygnitarzów pińskich, przyjacielsko i wdzięcznie przyjmawszy, namowy i obowiązki należne przyjaźni postanowiliśmy, onych zupełnie, niewątpliwie i pod sumieniem ubezpieczając, ile odłąd z niemi ani sami przez się nieprzyjacielsko obchodzić się ani nasyłać na ich majętności wojska osobli-

¹ Z dzielców Ukrainy; zapłatan.

² Z dzielców Ukrainy; jego.

³ Z dzielców Ukrainy; nie rzecz szkodna.

⁴ Z dzielców Ukrainy; oddawać.

⁵ Z dzielców Ukrainy; niebezpiecznie obchodzić się.

wego, prócz osobnych załóg bezpieczeństwa służących, ani logo obcego na ich zgubę tak sami przez się, jako i przez namowione osoby podnieść¹ będziemy. Owszem jeśliby kto z nienawiści ku nim dla uczynienia z namu przyjaźni i zjednoczenia, albo z jakiegokolwiek innej przyczyny zawziętej, chciał onym szkodzić, z wojskiem w ich kraj włągnąwszy i miotcem i ogniem ich posłuszyc majętności, — bronić, posiłkować i by też wojskiem wszystkim oganiać nieprzyjaciółom na nie następującym, by też bliskim naszym, rady jednak naszej o poniechaniu ich nie słuchającym, obiecyjemy. W rzymskiej zaś wiary², którą do nas przystępują, obrzędach najmiej im przeszkadzać z potomkami naszymi i wszystkim Wojskiem Zaporożkiem nie będziemy, ani żadnego z ich do prawosławnej greckiej gwałtem przynuszać ani funduszów dawnych i świeżych na kościoły, któreby jedno nie z wydzierstwa majętności cerkiewnych i ukrzywdzenia ubogich prawosławnych stanęli, zniszczać i znosić powinniśmy. Obec jednak sekty i unia, jako wiela złego podniety, wykorzystać zobopólnie stanowimy, nie zagradzając do faski naszej przystępu, jeśliby który z duchownych ku uznaniu prawdy przyszedłszy i przy oddaniu należnemu metropolicie kijowskiemu posłuszeństwa, porządną uczyniwszy pokutę, miał ze sobą gorące duchownych naszych zalecenie i przyczynę. W prerogatyw, swobód, jako i sądów³ stanowi swemu należnych używaniu i odprawowaniu nie inakszym jeno jako za królów polskich byli, onych ubezpieczamy, to jedno warując, aby skróciwszy postępów prawnych, do ubóstwa i zbytnej pieni szlachcie ubogiej zagrozić drogi. Dygnitarstwa, godności, eminen-cje tak ziemskie, jako i wojskowe, które jeno teraz nadane sobie mają od króla polskiego ich mć. pp. obywatele powiatu Pińskiego, każdego przy nim do żywota trwać będą. Jeśliby jednak wyrokiem boskim który miał z urzędników z tego świata ustąpić, wolne mają mieć inszego na miejsce umarłego według zwyczaju obranie, których jeno przez ciekąją z starego zachowania nastawiać zwykli. Lecz konfirmacją obranego, przy sobie zostawujemy. Inszym zaś, któreby zdaniu i woli naszej należeli, starszeństwa dysponować będziemy, mający respekt i bacznie zasłużonych za zaleceniem starosty naszego⁴ pińskiego. Prócz tego wojskowe prełożeństwa wszystkie, które teraz i napotym najdować się będą, upewniony, władzą zupełną zostawimy wolne pułkownikowi na ten czas będącemu i całej rotmistrzów i poruczników podawanie. Ci wszyscy jednak bez ordynansu naszego nikomu wojny zapowiadać nie powinni, jako ani nowych przyjaźni stanowią z kimkolwiek bez osobliwego naszego dołożenia. Majętności dziedzicznych w powiecie Pińskim, Mozyrskim i Turowskim, jako i inszym traktie którymkolwiek⁵ znajdujących się, który by jednak⁶ przysięgę wykonał wierności, wolno zazywać onym ze wszystkimi przychodami dopuszczamy. Lenne także prawa, którebykolwiek z dawnego mieli

¹ Z dziejów Ukrainy: wesele.

² Z dziejów Ukrainy: W prerogatywach, swobodach i sądach.

³ Z dziejów Ukrainy: jeno.

⁴ Z dziejów Ukrainy: Młótychkołowik.

⁵ Z dziejów Ukrainy: jeno.

się od królów na-lania, zupełnie przy każdym zostają i zostawać będą, za nas i potomków naszych ubezpieczamy z Wojskiem Zaporoskim. Same tylko królów przemy, starostwo Pińskie, jako i inne przychodowi naszymu należące, od ich używania wyjęte będą. Dotychczas zaś każdemu do śmierci służby powinne nadania, a po zejściu każdego posesora do naszej wróć się dyspozycji. Nabobęstwa, procejsi zwykle odprowadzanie, dzieci szlacheckich woła nauka, duchownych rzymskich wszelakie porządowanie przy nich zostawaj, my i potomkowie nasi z Wojskiem Zaporoskim zupełnie słowem chrześcijańskim przyrzekamy, ni w czym ich ćwiczeniu najmniejszej nie czyniąc ujmy i przeszkody. Zgola we wszystkich im należnych wolnościach krzywoy żadnej nie czynić submiujemy się, któreby jako niewolniczone na osłabianie nasze nie były. Także w konduktach do przyjaźni należących wytrzymać szlachetnie i tę naszą assekurację przez osobliwe posy nasze i ich przyszłą stwierdzić podejmujemy się, obowiązując odłąd samych siebie z potomkami swymi i wszystkim Wojskiem Zaporoskim, że spólnych będziemy mieć przyjaciół i nieprzyjaciół i trwać wiecznie w przyjaźni i nicnaruszenie. I obiecuje sobie po ich mejach panach obywatelach Pińskiego powiatu, że i oni takowychcie, na jakie się obowiązali, dotrzymają całej kondycji, sumnienie swe przez przyszłą dostatką¹ w przyjaźni każdy? nam oświadczamy. Co wszystko za nasze ubezpieczenie przy piszczyce wujakowej podpisujemy.

Działo się w Czehyrynie, dnia ówudziestego ósmego junia według starego kalendarza roku pańskiego tysiąc sześćset pięćdziesiąt siódmego. Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk jego carskiej mci Zaporoskich.

Арашъ Чартоградъхъ у Краевъ, рух. 2106, арх. 21—32. Копіе. Оубовічано: Панетника, ч. III, глава III, стр. 145—152, № 35. Панетника, вид. 2, а дополнено, ч. III, стр. 245—249, № 43. Z dziejów Ukrainy, стр. 547—550.

Переклад

В ім'я Господнє, аміен, на пам'яті вічної слави.

Ми, Богдан Хмельницький, генеральний гетьман його царської милости Ніскаго Запорозького, повідомляємо вам листом, затвердженим віром клятвою і волею віснихъ, хочимъ, кому належить при дії листу.

Служимъ владіть, роздвигати шкеля загального солідаритету, саки зборились зорядковати лісно вам, хто творить добро, коли нехотів приймати прихильнихъ дружнихъ слугам і протина для якого підплатити пориження, що не годиться, щоб за рабу вима, за хліб казано та інші лісно речі мов одержувати той, хто творить добрі діла. Ніч казавшій теорію і правителю обсягомъ світу вичам такої розданим та закладам такої райовійшій правляла власності кротості і прихильні — добром віддавати за добро, — тому жалючі, створенню його листом, не годиться вичам похитнути і своїм благами, якщо ніч благами чимирити божесї кара і обсягомъ оступу за віддавання ріді свідетство шкеля. Тому і ми, як відступитись від давно встановлення вичам, коли січ доліжимо шкеля Писаний поїти до Удволення з вами волею і слугам, прийма

¹ Z dziejów Ukrainy: do skutku.

² Z dziejów Ukrainy: кажде.

і прийняли прийняти послів, присланих від них для затвердження вірної дружби, і м. пана Давида Сильського, чорталка, і н. м. пана Адама Ситтва, берестовського старо-го, послів, присланих, і прийняли від них чини і обов'язки дружи, забезпечуючи їх у всякій вірноподданстві і під сумлінням, що з цього часу не будуть ворожо з ними поводиться, як посилає в їх милості особливо князя, крім окремих члених бачака, які не будуть підносити копця мужого кривити їх, як і самі, так з через задоволені осіб. Навіщо, який хлоск з поважності, до них або для укладення угоди і узгодженні з ними або з коім-небудь іншою проханням приносячи собі яку яку собі намір, порушуючи в їх краї з військом і підпорядкувані очом і мочем їх милості, особливо підтримувати їх, доводити їх, і навіть з усім військом заходити від ворогів, що не гнушаться на них, так би наших бачака, які не слухали б нашої поради і не чинились б цього. А щодо обрядів римської вери, з якою вони предуються до нас, то всі, військом Запорізьким і наші нащадки, не переміняючи ніяк і не примушуватимемо жодного з них силою до проповідання, грецької вери. Ми також не повинні змушувати і складувати данок і інших фодов на косяки, якщо вони утворяться не із здирства державних милостей і покарданств наших правдолюбних. Однак поставимо певно вказати викоринувати свята і убогі, як і трішки великого дала, не загорожуючи щадку до нашої ласки тим з коим доживо-ста, які, приносячи до певного права, віддали б належани послів військом, маршротом і, відбувши належну пошту, мали б за собою старці рекомендацій наших дубових. Що ж до припадків, військостей і судів, надаючи кожному стану, як зобов'язуючи їх не вживати, тільки так, не було за польських королів, з чим уживав, щоб смертні права приноси та загородити обігом шляху дорогу до землі і нашої милості. Чини, посади, достойства, як земські, так і військові, надає тепер м. панам обивателям нової польської королю, кожній зберігаючи те до наших життів. Однак якщо май би хто з урядників з цієї бачки щити з шити і шити, згідно з звичаєм, на місце померлого повинні урядники обсягаються тим, що за старим звичаєм урядників зводили тільки обирати. Але залишаючи за собою право затвердження обраного. А щодо інших, які б підлягали нашому рішення з волі, будемо розпоряджатися старшинствами, приймаючи до уваги повну і пошлу до заслуженого, згідно з рекомендацією нашого польського старости. Крім цього, щодо військових чинів, усіх, які є і будуть повинні, до забезпечення нас, що ми залишаємо умовно-вільності і свободи в надданні [наші] ротмістрів і поручників озброєнності, що було на той час. Однак всі вони без нашого розпорядження не повинні нікому обслуговувати війни, які укладати нової дружби з ком-небудь, нас про це окремо не повідомляти. Складовими милостями у Польському, Мозирському і Турківському воєводах, а також і в інших війсках, де б вони не знаходились, дозволяємо відно користуватися, з усіма втрутками, тим, хто тільки виконає певну вірність Польської правди, чия душа злю-небудь має, здавши надані королівські, залишаються і залишаються повністю можливим — це забезпечуючи ми військом Запорізьким за нас, і наших нащадків. Тільки королівщини Польського старства, які належать до наших доходів, не вживаються з їх користування. Дочини ж надані повинні слугувати заложною до свирі, а після скінчення воєнної пошеди повертатися в нашу розпорядчість. Крім цього, проведення місцевих процесів, віднає надання підскарпну ітін, всьому людем римського духовенства ми і нащадки наші з військом Запорізьким стосуються зрештою одним задоволенням і, не чинити їх виконанням відлучення згідно або пере-шудати. Навіщо обивачи не заходити ніким і не надати вільності жодній королів-ській тільки не були примудити нас для того, щоб нас обманути. Обивачи додержуватися умов, вказаних дружби, і зобов'язуються підтримувати не лише власною чер-з наших сподіваних послів та їх процесу. Зобов'язуються з цього часу ми самі з собою покладати з військом Запорізьким, що матимемо собі і ворогів і ворогів і ворогів і ворогів перебуватимемо в дружбі. Сподіваємося, що із милості панів обивачів Польського воєну повністю дотриматися умов, які зобов'язалися виконувати, повною і прилежно до нас через процесу своє сумління. А щоб всі це не важкою і не розумним було, відносно ці наші зазначені слова і військовою печаткою власною рукою.

Відбулося в Чернівці, дня 28 липня, за старим календарем, року гетьманського 1655.
Богдан Хмельницький, гетьман і. н. м. військ Запорізьких.

1657. липня 9 (19). Чигирин. — Лист до королівського посла
Станіслава Казимира Беньського про гартованому його
безпечки

Wielmożny m. panic kasztelanie wołyński, nam wielce m. panie i przy-
jacielu.

Tam najlepiej wszelakiej rzeczy publicznej bywa progress, gdzie ab
intrinseco contractantes przyjacielsko sobie dowierzają, jako i najwzajemniej
przez faktowego się odprawują, którzy przystępując do akcji i na się odwa-
żawszy dla dobroci zachowania Rzeczy, immutabiliter postępuje, sobie wzaj-
malno posttrachy furas pellendo. Nie można bowiem, aby tam miał być
poispięch in proposito, gdyż na dwie organa distracta, albo gdyż o czym
insayus głowa myślić, a serce kolo czego innego miałoby operari. Zaczynam
ani w m., m. pan od j. k. mci na rozmowę z nami naznaczony będąc,
masz dawać ludziom powiesciom u siebie miejsce, ponieważ tych nie
inakaza jest powiomość, quam ventosos spargere rumores, ale raczej daw-
nej naszej konfidując ku sobie przyjaźni, w przedsięwzięciu, przy pomocy
bożej, bezpiecznie paścić się drogie, tego po nas, będąc pewien, że żadnej
przeszkody ani zażyczytania nie uszczes, owszem po dostatecznej namowie
w rzeczach potrzebnych zbilosno i bezpiecznie do dogodnych powrócisz pro-
gów. Zalecamy się przytęm pilno łasce w m., m. pana.

Dati w Czurylinie, 9 dniei 1657.

W m. p. cale życzliwy przyjaciel i sluga, Bobfan Chmielnicki,
het. W. Z.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Осолобицька,
№ 309, стор. 55. Копія.
Тіпа жє, № 2346, арх. №60 м. Київ.
Опубліковано: Л. Кубань, стор. 436—437.

Переклад

Великодушний м. пане волинський каштане, мене велико милостивий пане і при-
ятелю.

Там було найкращий успіх усіх справ громадських справ, коли в обох сторін кожен
по-дружньому довіряє один одному, і ці справи найкраще виконуються тоді,
коли, починаючи їх і закінчуючи на них для збереження цілості Речі Посполитої, по-
ступки виконують, геть відкинувши усіх стороні. Не виключено, щоб там могла узяти
промови, як належне відносно справ або до голови людини при одній, а серце зайняте
чим іншим. Тому, якщо ми, м. м. п., призначили для зустрічі з вами його королів-
ського посла, то це повинно варту людським бачком, бо вони розуміють усіх
чужих, а вкраї, довіряючи давній нашої дружби до себе, безпечно повертають при
божій допомозі в дорогу, будучи повідомленим у тому, що не знають нікого ворогів
літ отримати, а, крім того, після задовільного обговорення потреб справ життя і
здоров'я погодитися до дороги своїй домівки. При цьому нікому віддалено на
літку, м. м. м. п.

Дано в Чигирині, 9 днів 1657.

В м. п. доброзичливий приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська
Запорізького.

1657, июля 10 (20). Чигирин. — Лист до Алексея Михайловича про наступ крымских татар, призыв Станислава Казимира Биевского та посольство Паула Тетери

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [и т.] государю и обладателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, инско до лица земля челом бием.

В верности подданства тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, со всем Войском Запорожским пребываючи, как скоро ведомость явил в след за головою и полковником стрелецким Артемоном Сергеевичем, о неприятелех веры православные известати, ныне по отъезде Артемона Сергеевича, головы и полковника стрелецкого, до вашего царского величества, хан своею особою, переправясь Днестр и Буг река, к Ришкову с войсками крымскими, Великим и Малым Нагаем будучи, скорее о денгах, нежели о принесе радует. А хотя мы уразумели великие неправды короля швейского против вашего царского величества, однако же он миру желает, если вашего царского величества на мир изволение будет, извести нам, а как изволение и указ вашего царского величества будет, то мы нарочно своего посла пошлем, отведываячи его умыслу. А что указ вашего царского величества был о Антоне, тогда ездил есма ему с войском отступить и под Каменец ити, от которого скорее надеемся вести. Турок имел было помочь татаром прислать, только что венеты взяли его два города, и он на них своего визира со всею силою послал, нет уже надежды, чтоб имел ему татарину какие присадит посылки. А что король Казимир присылает к нам изнова Казимира Биевского, которой от него в посольстве едет, тогда, что мы сперва чм говорили, то и ныне, за приездом того же Биевского, скажем; что как они и все паны рада Коруны Польские тебя, великого государя нашего, ваше царское величество, на Коруны Полскую и на Великое княжество Литовское, обради, так чтоб и ныне того не преземкли и неотменно держали. А ны вашему царскому величеству, как под солнцем в православии сияющему государю и царю, как верные подданные, прямо делаем, чтоб ваше царское величество, как царь православный, под крепкую свою руку Коруны Полскую принял.

А что поляки известают нам, что Леополд, обранный цесарь римский, послал им 20 или 30 тысяч войска, а еще имеет и большея того прислать, тогда мы, как тому веры не имем, толко имеем надежду на бога, что за его святою милостию а счастьем вашего царского величества, все неприятели и вероломцы посярмлены будут, а православная вера умножатись будет, естли нынешнего году их злым умыслом не

зайдем, тогда пришлого лета выедем на нас конное войско воеводы турка, а то для того, что мы по их воли не учинили. Также послали есмь до околничего и воеводу вашего царского величества, князя Григория Григорьевича Ромодановского, известяючи, что уже татароны с полями совокупились, о том промышляют, как бы все украинные города, чего им боже не помози, разорвать. А если бы Украину разорвали, то уж бы и иного чего домыслились, а так мы, за указом вашего царского величества, послали есмь до околничего и воеводу вашего царского величества, князя Григория Григорьевича Ромодановского, чтоб как, по указу вашего царского величества, войском на обиды неприятелей веры православной испоможете учинил и купно с нами за веру православную и за достоинство вашего царского величества отвор неприятелем давал. Дня 3 июля, как хан крымской загоню свои розпустил, полковник брянский, посылв свой полк, счастливо подъезд татарской розпрямил и языкы достав к нам прислал, и мы вашему царскому величеству одного из тех посылаем, повели ваше царское величество того растрогать. А мы так с того до вашего царского величества посланного, как и где от других, остальными то уразумели, что великий неприятель хан на нас; и владеть волоской о том же к нам прислал, что хан послал к поляком Дедеш агу и всячески промышляют, чтоб с королем швейцким и с Ракоцею помирится, как есмь потом уразумели, что швед и Ракоца миру того не отлучил, и послали до Костянтинополя и до хана, великую казну денег им обещаючи, только к с ними помирится, а тот бы бусурманн иноверном черкесам, белгородскою сторою, очаковскою и буджакскою, в города вашего царского величества...¹ именно в Брянской полк, недалеко от Рышав, пришел и там обком стал и воле и волю Брянский окрест городов и деревень густил загоню, и то узнав, чего ему только боже не помози, за счастьем вашего царского величества, города сносить и в плен православных христиан брать. Но весть пришла новая от полковника брянского, что Ямполь и иные города высели и прямо до Каменца по сей и по той сторонам Днестра загоню пергаловые пошли и уже з Замойским, старостою клинским, случились, а сам хан с ордами в уезде Брянским стелет, ожидячи большого войска польского, и до тех мест там стоять будут, позанежь король польский и гетман придет, позанежь послали к полковнику Дедешу, презываячи король польского, чтоб как скорее шел. Мы, видя их неправду, часть войск в Ташлике совокупили, а на помощь полку Брянскому велели идти полком Уманскому, Полтавскому, Поднестрискому и полотным войском, но позанежь, как есмь вольно ведомость, что уже поляки с татарами совокупились, для того и всему войску велели есмь идти, чтоб над хановорисанжинком ханом крымским и над поляки за счастьем вашего царского величества, промысл чинили, чтоб тот неприятель городов не пустошке и христиан в плен не брал. Послали есмь указ на Запорожье, чтоб княз боя всемогущего на помощь, и за молит-

¹ У текста, очевидно, lacks зрочисно.

вами пресвятые богородицы, промысл над Крымом чинили. И тебе великого государя царя и великого князя твоего царского величества, до лица земли челом быючи, просим: поведи Войску вашего царского величества Донскому и иным астраханским и казанским войскам, чтоб совокупясь с Войска вашего царского величества Запорожским, такою же промысл над Крымом чинили, повеже, посылая под ниги всех неприятелей вашего царского величества...¹ и ныне наскоро Павла Ивановича Тетерю посылает, которой о всяких вестях изустно подлинно известит вашему царскому величеству. Изволь, ваше царское величество, того милостиво выслушать, но всем поверить и войсками своими ваше царское величество изволь нас вскоре способствовать и нам свой царского величества указ послать через того же, которого, не задержав, изволь ваше царское величество отпустить. При том против верного алашского подданства ждаем, чтоб еси многолетно на пресветлых престолех вашего царского величества царствовал.

Дан в Чигирине, июля 10 дня 1657 году².

Тебе великому государю, вашему царскому величеству, но всем пряможелательные слуги и верные подданные и подножия нижайшии, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦЕЛЛАДА, ф. Малороссийский приказ, столб. 22.5833, стр. 138–146. Переклад, з заголовком: «Список с листов з белоруского писма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя и Бѣлыя Росиѣ, самодержцу гетман Богдан Хмельницкой за писар Павла Выговской с посланники с Павлом Тетерю с товарищи в нынешнем во 1657 году августа в 4 днѣ».

Опубликовано: Актв ЮЗР, т. XI. Прибалтика, стр. 713–718. № 21V.

№ 465

1657, липка 10 (20). Чигирин. — Лист до думного двка Алмаза Ивановича про посольство Павла Тетери

Божию милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя и Бѣлыя Росиѣ самодержца и многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и обладателя, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским думному посылскому двяку Алмазу Ивановичю его царского величества...³

Ведая мы, что твоя милость близок еси боку царского величества, посылает посла нашего Павла Ивановича Тетерю, до его царского

¹ У текста овицкой пропуск.

² У переклада дописані слова: А висту присягну.

³ У текста овицкой пропуск.

ельчества, извещаючи, что татарина, соединясь с поляки, не мало украинных городов вырубил и других добывает, имючи давшей умысл ии во что Украину обратит, чего ему боже не помиле. Если бы их умыслон неприятельским прежде времени не заши, впрямь бы на пришлое лето собрався сильнее и турка наговора, не токмо Украину, землю его царского величества, умышляли бы пустошить, во и чего вново домасидлись бы. Дав того просим твою милость, изволь его царского величества запросит, чтоб польск войскам своим нас против обочи православных неприятелей послать, чтоб горы неприятель не брал; о чем всем изустно пространнее тот же посол наш известит, которому, а чем ни есть, будет желать, чтоб твоя милость желательство свое обьявил, прилежно просим, а им дованную милость всякого времени коздавати и отслужоты должны будем. А на то время крестивству твоей милости нас самих вручаем.

Дав в Чигирине, дня 10 июля 1657 году.¹
Твоей милости всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запороского.

ЩАДА, ф. Малороссийской архив, сер. 22523, ар. 242—243. Перепись, в автописном «Списку з белоруского письма, что послан к луцкому и мстисльскому воеводе в Ашману Ивановичу гетману Богдану Хмельницкому да писарю Ивану Петровичу».

Опубликовано: Актн ЮЗР, т. XI, Прибалтика, стр. 750—756, № 274

№ 466

1657, июля 10 (20). Чигирин. — Лист до ближнего боярина
Іаї Милославскому з проханням домагаться у царя дозволеня
проти польських і татарських військ.

Божию милостию великого государя, царя і великого князя Алексея Михайловича зєств Великия, Малая і Бѣлая Россіи самодержца і вшитых государств і земель восточных, западных і северных отчича і дѣдича і наслѣдника і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запороским, ближнему боярину его царского величества і наместнику ярославскому, Іаї Давидовичу Милославскому, поклон наш низко отдаем.

Дознавалисьми не раз великое твое милости ку нам і Войску его царского величества Запороскому, тую ж і теперь имем надлю, же нам злучивость свою скажешь. А же теперь послышеи посла нашего Павла Ивановича Тетеру к его царскому величеству, слыхавшучи, же татарове, злучившись з Яздем, немало городов украинных повоюели, а других добывают, продиавлячи кров христианскую— і тебе господава нашего

¹ У переказі дивнісіи слова: А вкни приславно.

вляно просим, аби сего царского величества вопрошал, щоб «го царского величества» приказал войском своим нас послать, бо «сая би тепер, коли той неправитель гори не взяв, оному одтору не дали, то певне на прошлом лето споденяться, же з болшою потугою, прибрашии обертурки на помощь рушиться і не только Украину замилити війнею обернуть, чего ему боже не допоможи, але і того болшого покуситься, яко само ширей носов твоя милости предложить, которому, барю просим, скажи милост свою, и чия будет ждала, а ми будем такую» ласку каждого часу одслужувать. А тепер приизи твоей милости на самих поручам.

Дат в Чигирині дня...¹.

Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Адрес: Божиею милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малыя і Бѣлыя Россіи самодержца і многих государств і земель восточных западных і северных, отчича і дядича і наследника і государя і обладателя, его царского величества, ближнему боярину его царского величества і наместников прославскому, Іаі Данилевичу Милославскому, да вручится.

Помітка: 165 г., августа в 1 день переписан.

ЦПАДА, ф. Посольский приказ, Малоросійські грамоти, стр. 73, арк. 1—2. Оригінал.

Там же, ф. Малоросійський приказ, стр. 22/5833, арк. 234—236. Переказ, з заголовком: «Список з белорусских листов, что писал к боярину к Ивану Давыдовичу Милославскому гетман Богдан Хмельницкий да писарю Ивану Богдановичу Слесню в заключенном во 165-м году августа в 8 день».

ЦПА УРСР у Києві, Особистий фонд Каманіца І. М., оп. 1, стр. 24, арк. 1—3. Копія.

Опубликовано: Акты ЮЗР, т. XI, Прибалтика, стр. 752—753. № 213.

№ 467

1657, липня 10 (20). Чигирин. — Лист до ближнього боярина Бориса Морозова про посольство Павла Тетери

Божиею милостию, великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия и Малыя и Бѣлыя Россіи самодержца, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дядича и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и наместнику володимерскому, Борису Ивановичу Морозову, доброго здоровья от господа бога желаем и поклон наш отдаем.

¹ В оригіналі дата відсутня. Лист написаний одночасно з док. № 464, 465, 467, тобто 10 (20) липня 1657 р.

По вся времена зывавли есмь милостивого заступления твоего и заступательства до его царского величества, что все дела и прошения наша доносила еси до его царского величества. Наме же посылаем посла нашего до его царского величества с подлинными вестми, что уже хан крымской, снися с князми, украинные города итми уже попустили, а иныя добывают, которую из неправду мы видаи, оное войско прежде того против неприятеля выслан есми и другому велели есми уже итти, а тебѣ, господина нашего, просим, чтоб еси его царскому величеству добал челом, чтоб велел нас войском своим против обих неприятелей еранославной веры пособствовать, или бо за то устремился, чтоб Украину, чего боже не допомоги, в ни во что обратит, а за тем, бы чего внищего домыслился и большую силу на прошлое лето собради бы, естли бы им наме помешки не учинили. О чем есми словесно послал кми пространне тебе, господину нашему, предлюди, который послал кми, Павел Иванович Тетеря, естли б в чем имел помочи от тебѣ, господина нашего, желать, чтоб ему во всем жалованье свое получал, аридежно просим, а мы званное жалованье притством нашим во всяком случении выдавать должны будем. При том, жалованью и притству вашей милости отдаемсѣ.

Дан из Чигирена, 10 дня июля 1657.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малороссийский архив, список 22/5633, лр. 229–231. Переписка, 2 заголовки: «Список з белоруских листов, что писал к царю в Берку Ивановичу Малорос гетману Богдану Хмельницкому за пачет Иван Выговской. Счасим те листы в январем во 165-м году, августа в 8 день». Опубликовано: Актн ЮЗР, т. XI, Прибалтика, стр. 749–751, № 2/IX.

№ 468

1657, июля 16 (26), Чигирин. — Лист до скалицкого і оесоводи Григорія Гомодановского про наступ татар на Брацлавщину

Божиею милостию великого государя, царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Великая і Малая і Белая Росія самодержца і многих государств і земель восточных і западных і северных отчича і князя і насажденца і государя і обавдателя, его царского величества, Богдана Хмельницкого, гетман с Войском его царского величества Запорожским, скалицкому і оесоводи его царского величества, князю Григорію Григорьевичю Рамодановскому, доброго здоровья от госода бoga і счастья бывальши на многіе літа желаем.

Грамота твоя милости принесена до нас 16 дня місяца июля, в которой пишеш до нас, же до сих час тебѣ, приятелю нашему, от великого государя царя нашего, его царского величества, указу не маи, же быи нас войсками его царского величества, ратини послалавал. А што есми

в прежней грамоте до тебе, приятеля нашего писали, ознаймуючи, як хан кримской з ордами вийшли в полк Бриславской, городи українине пустошит, козаком стинаєт і людей в полки берет — так міста ітвинні і подлинні сут, бо послалісмо посланника нашего Василия Бута, сподика хорольского, слыче перед тым, покыд се не руши сам хан, до него, звидуючи его замислов, для чего он пригизу зломал, на городи українине вниел с Крима¹. Теди хан кримской откозал посланников нашему, для того з ордами вниел с Криму, жебисмо ся з дикими зешол, а скоро злучимс, зарас со всею потузою дикую, кримскою і пагайскою пойдем просто на казаков, а то для того училии і хотят воевати, же есмо з Войском его царского величества Запорожским не хотян з ними і з дикими воевати і помочи їм давати, на кого они схотят пойти. Зрозумівши ми добре з языком татарских і с повести посланника нашего о замисла, їх бусурманских, взявши бога на помоч і счастьем его царского величества, рудивши все Войска его царского величества Запорожские і своим языки в очи тому неприятелю, тоє Войско его царского величества Запорожское послалісмо, которое войско юж до тих час стаячи под Бриславлем і потребу с тим неприятелем маєт і ботачі; і по указу нашему Огням, который в Полци з войском был, юж пришоши под Хотін, ідет так же з очн тим неприятелем. Просим, тебя, приятеля нашего, какий указ от его царского величества мити будете, рачь нам ізвестит і того посланника нашего, не бавя, со всякими вестями, какия у тебя приятеля нашего сут, вскоре отпустити. На Дон писалісмо до казаков довских, жеби татаром покою не дали, але взявши бога на помоч, їх вовкали. Так же на Запороже указ от нас был, і юж, хвала богу, же пошодши казаков з Запорожа семсот, несчисленное множество татаров позастадих і татарок постинади і невольников смяло тысячей выволокли. І повторе тебе, приятеля нашего, просим о спорим на тую грамоту нашу отписе.

Дан с Чигирина, 16 дня місяця июля 1657-го.

Вашей милости всего добра зичливый приятель, Богдан Хмельный, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Список листу ханского, что наш посланец принес тебе приятелю нашему посылает, с которого обо всем ваша милость изразумиет.

Список списка

Местный пане гетмане запорожский, приятелю наш.

Здоровя доброго зичимо вам, подхвонником і атаманом і всему Войску Запорожскому. Мы, пришедши з ордами нашими под Ачаково, послалісмо до вас посла нашего, то есть Салтанаша, отчивающе нам с приятельством, никуда не ризорваным, і просилисмо, абысте были з войском своим вниди под Кодемом, мілвсмо с собою мовити о речах, а о том теж просилисмо вас, абысте нам допомогли компаніи на наших неприятелей; для лишной віри хотілісмо вам дати застану з людей наших, якую бисте хотян. На счо от вас аны жадеи значный человек не пришо.

¹ У копії: с крима.

аки теж ви з войском своїм; або бисте біли не пришли, теди било вилет людей вказ до нас значення, абисмо с собою розмовилисмо в правде; прислали бисте до нас одного чоловіка блиского, которой до вас пришол не далека Днестра; ми до вас, як много раз, великих людей наших послалисмо, то єсть акаго, ви теди сами не пришоши до розмовени єя з нами або теж якого чоловіка блиского якого не приславши, теди орди наши новили нам: ви єсте паном нашим і поведаете нам, як присига єсть ваша с казакми, а куди он з вами єсть о прихтедстве, чему через цілий рок стада наши зобрают, так же і людей каших в неволю берут, козаків своїх же повстает от своколи, также послали єсте до него, аби вилет с войском своїм противо нам до розмовени, або теж яког значних людей послали; кто ж с того, не маи ничего; чи також прихтедство булет; он сам как давно узо присигу зломал; ми як много доброті єму учинилисмо, а он заломил, а тепер з нами ничего доброго не хомет учинити. Так мовили всі орди наши. Ми тут в узо сторону пришедши з ордами нашими, зарах почили всі орди наши молити о вас, на що ми їм ничего не мовили, аби не відали, где єє маєм обернути з войсками нашими: ми теди раду учинивши з бекми мурсами, акагами нашими, абисмо єе от вас жадим способом не отлучили, куди ж з вас жаден от вас не отступит, а єсномо перед тим мислили, бога вказши їм помоч, как єсмо послали на наших вистрателей. Ми все для вашего доброго правдалисмо, вашего слова не слушали, помочи вам не давсте, чтоє с тим чинит. Бог нам сам нехай допомогаєт, оного гросим. Єжели теж воля ваша з нами оставати в прихтедстве, теди свавоиних повстаете, яке забрали добра і людей отоцїте, ми з вами учинивши раз присигу, чи теж вам школа яка пришла або с Криму, або с Очакова, або з Белогорода од людей ваших. Відасмо о том добре, же жадим не пришла школа, з нежеє также, але не єсномили не повстаете, адето ж теперешного часу повстаете і на присиге стоїте. Тільки ваш мост своєю стороно не розоривайте, ми своєю стороно, даховай боже. Прето ж повстаете, абисмо і ми сквернеє од наших людей не слухали, а коли повстаете, же нашим людям приида не булет, то они не будут перед нами плакати.

Дат вод Шаргородом, дня 20-го місяца іюля року оцрно 1667-го.

Ваш мости всего добра змишавий, Магистр Кнґий.

Число в том листу написано ведлут лицкого комендари.

Прислає под листом: Мости пани гетьмани, вилчилимо і ордами нашими, которые ладно не вертутца, кустьє тут где любиваєца коло вас.

Донська Б. Желомачицкою: Уважай же ваш мост той лист, який жеранда бесервская; рекомо то хоршо євнут, а войну з нами актит зочити і диків вкази пят хоронгїє і дві гормате с Каменица Подольского, а друтика лямов ождают єще Ю, с тне листи вашност якоби своїм оком видет.

ЦДАДА, ф. Річчазної армії, Белгородської єрї, стов. 368, ар. 67—72. Копія з записки «Список с листів».

Опубліковано: Ів. Кривіцьким, Національним історичним Богдана Хмельницького. 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 180—186.

1657, липня 19 (29). Чигирин. — Лист до окольничего і повіводи Григорія Ракоцінського про боротьбу з польськими і татарськими пітьскажи

Божию милостию великого государя, царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Великия і Малыя і Білая Росїи самодержца і мнѣхъ государств і земель восточных і западных і сїверныхъ отчича і вѣдѣца і наслѣдника і государя і обладателя, его царского величества, Богдана Хмельницкаго, гетмана з Войском его царьского величества Запорожским, окольничему і пововоде, князю Григорью Григорьевичу Ракоцінскому, другу і приятелю нашему доброго здоровья от господа бога і счастья всего повоженя в долгие літа желаем.

Подлинная і певная вѣсть пришла свѣжо, же Антон по указу его царского величества...¹ запорожским, отлучившись од Ракоціого тѣмъ до войска ляхи, которое есмо виправили тепер против ханови. Счо постерегши ляхи, же Антон одлучилсе, зараз с татарами знявшись, потребу макъ з Ракоцим, а бодай до сихъ часъ южъ трактатовъ з ляхами і с татарами Ракоцию не учинил і примере не взял; а скоро с собою вси тие три здохнутсе, то вси силы нигде инде, только на городи его царьского величества украинне обернут. Зачим, тоє ознаймивши, просимъ тебя приятеля нашего, рачъ с тими его царьского величества ратными людьми к нам на посылкъ, пока еше татаре не обогнали, поспешати, жеби тие дообополнише неприятеле, тотаре і ляхи не утишали. Яко ж уповаем на милость божию і счастье его царьского величества, же не утишатсе, только вашмось прудко поспешай с тим войском. О Літні тую відомость маем, же вся на Киев хочет іти і воевати і ляхи, котори передалис буди до Олтова, всі поутекали знову до ляхов. Такая то зрада льякам, якъ задана звикали фіглярми жит, тепер явная їх зрада показалас. І вогоре просим, рачъ вашмось с тим войском поспешати і нам відомость в прудкомъ часе, какой указ мѣти будете, днем і ночью давайте знат. При томъ признаи вашмости видно подещаемся.

Дат с Чигирина, 19 воля, 1657-го.

Вашей милости всего добра цале зичливий, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦДАДА, ф. Розрядний аркад, Бєнедєкєвєнє сїд, стовп. 391, арк. 61–66. Копія, з заголовком: «Список с дѣтѣмъ». Оцифровано: Ін. Країєзнавч. Нєсупублїкованї лїстє Б. Хмєльницького. 1660–1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 186–187.

¹ У тексті оцифрован пропуск.

1657, липня 21 (31). Чигирин. — Універсал про заборону
робити шкоду в млинах Мгарського монастиря у селі Тишках

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского величества
Запорожцям,

Однایмукем сям писавьмь вашим вижданю, кому о том четвер і впо-
том відати би нібежало, як видочи не недостатку полканів іноків мона-
стиря общежительного Мгарского, же братія слушного виконання міти
не могут, котрим в щоденних молитвах своїх і Войска Запорожского не
збивають, далісмо їм з побожності вашой на поратунок недостатку їх
млин на селі Тишках нижній од привезду лубенського сточчій, з двома
камелами і третіми ступами, при котром млин на той же греблі за
поволенням нашим, оные ж інокі другий млин, своїм власним коштом
монастирским збудовали, а третій купили зо всіми полемі і сівокатям
і охля затамі на тих же млинских крутиках сточчима, в котрих мли-
нах на єдиній греблі в селі Тишках сточчій, таже на полях, сенокатях
і всіх вкрутиках, до тих млинців належачих; аби жадное ни одного так
з войсковых люддей, яко і з обивателів різних міст і сел не поволили
перешкоди, пильно напомним і строго приказуем, жеби на всем спосой
не прерочные інокі тих млинів і всіх до них здавна принадлежачих
пожитков заживали, от жадного так войсковых люддей, арендаров, яко
і всего послыства найменше не поволили в уважаню с оных прострости
і перешкоди, чого пан полковник наш мигородский і по нем наступую-
чи з повинности християнської заше того пильно постерігати і доглядати
мають, і тих, котрих би млин наступовати і вешалел[ис] до тих млинів
і крутиков монастирских утручались, строго без фелдги повинні карати,
не чинивши нічегі.

Писан в Чигирине, июля дня 21, року 1657¹.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Со-
юзу РСР. Колекція актів Київської влади, № 20. Київ.
Державна лубенська бібліотека Української РСР, Івано-Франків-
ськ, № 5246. Київ.

Там же, № 41, т. IX, стор. 124. Київ, з скороченням.
Стеубольванс: А. Лазаренский. Архивные открытия для истории Полтав-
ской острели, в. I, стор. 67—68, з скороченням.

¹ У нашій давнійшій редакції. На подальшому веденні тираж.

№ 471

1657, люля 21 (31). Чигирин. — *Універсал про підтвердженнє прав Мгарського монастиря на володіння маєтностями, що раніше належали бернардинам*

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго царського величества Запорозьким.

Отнаймуєм ти нашим писанем кождому, кому би тилко потреба било відати, а меновите: атаманови, козаком, войтови, бурмистром і всім обивателем лубенским, ік якосмо зразу надали всі луки бернардинским на монастир Пресображення господня Мгарский, так і тепер в том жаднос не чиничи отміни, конфірмуєм кождому, сурово приказуючи, аби жаден з лубенцов і околничих поблизу мешкаючих людей до тих лук бернардинских, от нас на монастир Мгарский наданих, так же і до того ліса, того ж, которий под фодварком за відомостю нашою монастиря отцeve і братия заняди, так тепер, яко і на потом втручатисе не важил і жаднов в тих луках і в оном лісе і во всіх кгрунтах до монастиря Мгарського належачих, шкоди не чинил, так якоби на всем отцeve і братіях того святого мєства оних лук і того ліса і всіх кгрунтов спокойне заживали, от жодного не поносячи найменшого трудности і перешкоди. Бо хто би колвек через той заказ наш, спротивлячисе волі єашей, ржалисе а тих луках і занятим лісе і в переводе на Лисой Горі найдужоцєм отцом Мгарским якую найменшую перешкоду чинити і не належисе ся втручати, то ми кождого такового за взяткм відомости пану полковникови належному мнргородському, а в невітности єго наказному, і до нас не отсилюючи, строгко без фолги жаднос роскажуємо карати, не чиничи явачей.

Дат з Чигирина, люля дня 21, року 1657¹.

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публична бібліотекa Української РСР, Відділ рукописів.
І, № 576684, 363рзк Ол. Лазаревського, № 53, стор. 167—168, Київ.

№ 472

1657, люля 22 (серпня 1). Чигирин. — *Лист до околничого і поводи Григорія Ромодановського з проханнєм подати допомогу проти татар*

Божею милостию великого гусударя царя і великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия і Малія Росіи самодержца і многих гусударств і земец восточних і западных і северних отчца і ді-

¹ У копії дописані слова: На подлинном тако.

дича і наслідника, государя і обладателя, его царского величества Богдан Хмельницький, гетьман в Войско его царского величества Запорозьким, окольничему і воеводе, князю Григорію Григорієвичу Рамодановському, другу і приятелю нашому, доброго здоровья і шлявного в долгие літа пребываши от господа бога міти зичим.

По клякскоту писем до нас, друга і приятеля нашего, ознаймуючи, же хан з ордами вишочими і з дехами думавише, всю свою поганскую потугу на городи українніе обернут конечно узвєсила, боже, только ім же допоможє, яко же і надїю наєм, же тин поганє потан не отнесут. Вашность только рач се посещает з ратничи его царского величества людьми, которих в области своей маде, і же круало вашность рачи притегнут в городи українніе с тими войсками, або нїт, рач нам ознаймитє, жебисмо зпєвнє відали, ежели вашность до нас посещитє; бо кож дяхи облуднє і хитрє, маючи с собою татаров, і князи гємірацького, бедай юж до сего часу, не опуздали і ласками своїми не звели, а если зведут, то і тот нам неприятелем зостанєт. Притом прижики вашности видно полєцаемє, а о одних прудий просим, ежели сподаетєся вашности або нїт.

Дан в Чигирині, 22 июля 1657 р.

Вашности зего добра значимий друг і приятєл, Богдан Хмельницький, гетьман Войска Запорозького его царского величества.

ЦДАДА, ф. Розрядний архив, Белгородський стіл, стовп. 301, арх. 46.
Копія, з запискою: «Список с дѣл». —
Оублѣнованъ въ Крѣпости, Печенубѣльскіи листи Богдана Хмельницкаго, 1650—1657 рр., ЗИТШ, т. 140, стор. 187—188.

№ 473

1657, липня 23 (серія 2). Чигирин. — Лист до окольничого і воеводи Григорія Рамодановського з проханням побити допомогу проти татарських і польських військ

Божією милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великая і Малая і Білѣя Росїи самодержца і многих государств і земель восточних і западных і сѣверних отчича і дїдича і наслідника і государя і обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницький, гетьман в Войско его царского величества Запорозьким, окольничему і воеводе его царского величества князю Григорію Григорієвичу Рамодановському, другу і приятелю нашому, здоровья доброго от господа бога желаем.

По клякскоту от нас знаходившия писанє наше до милости вашей, приятеля нашего, желаемим, аби есте милость наша, друг і приятель наш, з ратничи его царского величества людьми до нас на помощь поспєша, напротива занови крымскому і дяхом во сдѣно сувоюуленю.

котори» на нас і на всі городи наши его царского величества украинне жестоко наступуют і все православно, чего їм бог нехай всемогущий не допоможет, искоренити хотят. А што і поноре зліе просим, аби есте милость ваша к нам поспешали і до нас о походе своим, яко на скорю, днем і ночью шлат давали, жеби есмо биди запевне уведомлені, ежели се маем скоро милости вашей споденати, жебисмо могаи чим рихлей тих замислов поганских запобігти і над ними, сколько бое милосердїи помочи поддсть, счастьям его царского величества помисла учинит, о що і во третє милости вашей жедаячи, самих нас ласце приятельскої, яко найближе чланидем.

Дат с Чигирина, июля дня 23, року 1657.

Милости вашей всего добра цале зичливий приятел, Богдан Хмельницький, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Розрядної приказ, Белгородський стіл, стовп. 391, арк. 77—78. Кошик з заголовком: «Список с листа».
Субубіліовано: Ів. Криг'явичев, Несубубіліовані листи Богдана Хмельницького, 1650—1657 pp., ЗНТШ, т. 149, стор. 188—189.

№ 474

1657, не пізніше липня 27 (серпня 6). Чигирин. — Лист до Олекси Михайловича відносно непорозуміння між конотопськими козаками і боярином Яцином

Богдан Хмельницький, гетман со всім Войском вашего царского величества Запорожским низко до лица земли челом бем.

Сотник, атаман, козаки і всі мешчане конотопские уїзду Новгородского жаловались нам, что там нестерпимую обиду в земли своей ешо до небожчика Осолдинского, канцлера польского, на обмін за Зноб деревню под Трубейком і Стуземом под Глуховом, нажитих от Ньюфора Яцива і сивов, бояр уїзду Путимского, поносят, також никакими мірами нічого там от них самих ділати не могут; сінокоси у них отбирают, челядь їх грабят, лошади, овцы і корови і свинї забирают, і їх самих в пади наход, чуть не на смерть бьют. Сверх того, уже без їх, как биди в войске с нами на службе вашего царского величества, вьзиди готових грошей шестьсот золотих польских. Для того ми за тими козаками конотопскими, которые зсегда при нас за достоинство вашего царского величества умирать готовы, до вашего пресвітлого царского величества прошенье наше приносим і челом бем, чтоб ваше пресвітлоє царское величество тіх козаків, как єдиних с нас подданных своїх, милостивним шловоанєм своїм пожаловал і над ними болши гнушатися і єбид таких нестерпимих в землях їх прямих, которими уже от несколько ладесите літ владіют, тім бояром уїзду Путимского чинит не ведіт, чтоб уже от тіх времени покойно тіми землями владіти і с нами кузино в Вой-

ска нашего царского величества Запорожском безпреставно службу вашего пресвітлого царского величества по указу полтавн. О нем і другиє за тым указом нашего пресвітлого царского величества сегоднемъ мѣся, і нас самѣя в премногую і неизреченную милость нашего пресвітлого царского величества вручаемъ.

Данъ в Чигарина, поля 29-го дня¹, літа 1657-го².

Вашему пресвітлому царскому величеству по всемъ позволамъ слуги і вирне полданне, Богдан Хмельницкой, гетманъ в Войско нашего царского величества Запорожскимъ.

МЛАДА, ф. Польский архив, Малоросійскі справи, 1657, опр. 11, арк. 1—3. Копія.
Опубликовано: Актъ ЮОР, т. IV, стр. 18—19.

№ 475

1650-і роки. — Проект договору Запорожского Війська з Туреччиною про торгівлю³

Пакта з cesarzem турецким, а Войськомъ Запорожскимъ і народомъ руским, такіє бычъ маюць względomъ handlów на Чорне море.

1. Дaje wolność cesarzъ j. mśc турецкі козацкіemu войску і ziemi jego zębować по морзу Чорнымъ до wszystkich państwъ portów і miast і wysp, такіє по морзу Блшымъ до wszystkich państwъ swoich wysp і portów ich, і до portów obcychъ państwъ і państwъ chrześcijańskich, такіє по wszystkichъ rzekachъ і miastachъ, z którymi, jakіє będą chcieli, handel і kupiectwa odprawować mają, przedawać, kupować і zamieniac, wedle woli swej stanąć u portów і wjeżdżać, kiedy zechcą, bez żadnego zahamowania, wstrętu і trudności.

2. На zapomnienie nowychъ handlów Войска Запорожского і ziemi jego, cesarzъ jego mśc, турецкі wolnymi czyni ich kupcówъ od wszelakichъ cłk, myt і podatków, такіє towary ich, którekolwiekъ albo do państwa jego wywozić zechcą, а і до stu latъ (jeżeli nie może być до stu latъ, choć до pięćdziesiąt, albo najmniej trzydziestu), czego wszystkie urzędy wsrędy przestrzegać będą, а по wycięciu, да пан бѣгъ, сто latъ nie większymi ciętarami podatków obciążeni być mają, tylko jako sami Turcy.

3. Domy składne по miastachъ і portachъ cesarza je-o mici турецкого, такъ надъ Чорнымъ, jako і надъ Блшымъ морземъ бѣдучыхъ, porwala cesarzъ jego mśc войску козацкіemu stanować і тамъ kupować, і kupcomъ ich mieszkać ze wszelaką wolnością, bezъ podatkówъ żadnychъ до stu latъ pomniejszychъ.

4. Rezydentъ Войска Запорожского і ziemi jego в Stambule mieszkać

¹ Ошибка посылки в датѣ, Богдан Хмельницкой помер 27 липня 1657 р.

² У волі дописані слова: А на яку календо.

³ Цей проект договору за традицією відноситься до документів Богдана Хмельницького.

będzie w słusznym poszanowaniu ze wszelakim bezpieczeństwem, kłóć rezydent wszelakiej sprawiedliwości dochodzić ma kupcom ulrzywżonym kozackim. Także Wojsko Zaporoskie rezydenta cesarza jego misci w portowym mieście swoim przyjmuje, który paszporty dawac ma galerom albo okrętom kozackim, gdziekolwiek żeglować zechcą, a od paszportu więcej brać nie ma nad czerwony złoty jeden; przed którym starszy pan galery albo okrętu przysięć ma, iż żadnej zdrady przeciwko państwu cesarza jego misci nie uczyni; i także rezydent cesarza jego misci prawo to, które się teraz pisze językiem tureckim, każdemu potrzebującemu na piśmie dać powiemić, z podpisem ręki swej i pieczęcią.

5. Aby swawolnych ludzi zahamować, żeby na morze nie wypadali, z dokładem cesarza jego misci, Wojsko Zaporoskie miast portowych kilka niżej porobów założy aż do uścia rzeki Bohu w Dniepr, skąd i handle iść mają, i bezpieczeństwo na morzu od swawolników ma być przez nich otwarowane.

6. Jeśliby chto swawolny wypadł na morze z Wojska Zaporoskiego, sprawiedliwość słuszną uczynić powinno Wojsko Zaporoskie przy rezydencie cesarza jego misci; a dla tego handlów kozackich i kupiectwa ich nie zatrudniać, ani hamować nigdzie nikt nie będzie w państwie cesarza jego misci.

7. Jeśliby z Donu jaka swawola powstała, skądby na morze wyszli dla rozbójów, spółnie z tureckimi galerami kozackie imać swawolne mająć i karać, i wzajem sobie pomocy dodawać, żeby morze było czyste i wolne.

8. Jeśliby galera kozacka w czym przeciwko prawu cesarza jego misci, (strzeż boże) wykroczyła, aby starszy tej galery karany był, a ona sama z towarzami i robotnikami swymi wolna być ma, i insze wolne być mają w towarzystwie z nią będące galery i okręty, aby i niewinne nie cierpiały, i zawarty pokój aby był niczym nienaruszony.

9. Jeśliby galera albo okręt kozacki rozbił się przy brzegu cesarza jego misci, aby rzeczy te, które się mogą zachować, sukcesorom zachowane i oddane były.

10. O długi tureckie prawo kupcom kozackim takie być ma, jako Turkom we wszystkich państwie tureckim, i sprawiedliwość nieodwołczna.

11. Galer albo okrętów kozackich do żadnych potrzeb na żadną posługę cesarz jego misci turecki obracać nie pozwoli, ani ich ludzi, ani towarów, ani oręża, ale wolne przejście i odesiće ze wszystkim, kiedy zechcą, im obiecuje i waruje.

12. Gdyby jaki kupiec umarł w państwie cesarza jego misci, lubo na morzu, lubo na lądzie, dobra wszystkie jego należeć będą sukcesorom jego i hamowane ni od kogo być nie mogą; lubo co komu odkazał, albo zapisał przy śmierci, żadnej wagi mieć niema.

13. Włędziów chrześcijańskich u Turków, jako i tureckich u chrześcijańców kozackim kupcom jawnie wykupować wolno będzie. A jeśliby więzieli chrześcijański w państwie cesarza jego misci do galery albo okrętu kozackiego uciekł, tańć go albo przechowywać starszy nad galery nie będzie, ale go wydać powiemić, wszakże za to żadnej szkody albo krzywdy

ніє понієсіє, ані он, ані галера його, Іудіє, ані товар його, і гдѣбы теж члєдникъ іакі велны іуб нєієволнїкъ з галєры козацкєй уцїєдї, выдїєд го Турцы повнїтї бєдї козакомъ.

Собрание государственных грамот и договоров, ч. III, стр. 446—447, № 134.

Переклад

Договір між турецькимі оскерами і військом Запорізьким та ірландцями руським про торговлю на Чорному морі, який між них був.

1. Цісар і м. турецький дозволяє кошованому війську та його державі плавати по Чорному морю до всіх своїх портів, міст і островів, по Білому морю до всіх своїх держав, островів та інших портів і до портів чужинських володарів і державно-своєх держав, а також по всіх річках та містах, з якими мають бути торговлі; тоєвр, що їх заходять продавати, купувати і міняти; за своєю волею добувати з моря, вїжджати в них, вийти заохочувати, без жодної заперки, перешкоди і турботливості.

2. Для підтримки нової території Запорізького війська та його держави оскери і м. турецький військом їх купувати від неможє вийти, оплатити і подати, а також іти товари, які вони сподіють використати до його держав, на сто років (якщо не може бути на сто років, то хоч на 50 або прощай) на 30, щоб всі зрадці мають додержуватися: як прощай, так божє, сто років, ніколи бути обраними на шляхетні посади, як сини турок.

3. Цісар і м. дозволяє кошованому війську встановлювати і купувати будинки під склади по містах і портах оскери і м. турецького, що знаходяться на від Чорного, так над Білим морем, та їх купувати промислом з усіма вільністю, без будівельних податків, до всіх незалежних порів.

4. Різницю війська Запорізького і землі його буде продавати в Стамбулі у козацької мови і безпечі. Цей ризикат має забезпечити справедливості окремим кошовим купцям. Військо Запорізьке також прийде ризиканта оскери і м. у своєму першому місті, який має дозволити купувати галери або кошовим кораблям, які виходять куди треба, ніколи, і на кошові не повинно брати більше одного мисного злотого. Перед ними старший господар галери або корабля має прислати, що як закінчить праця проти держави оскери і м. Різницю оскери і м. також повинні діти кошовим як право на тисячі, кошу коши острів був, але знов пишуть турецькою мовою, з відходом своїх ризик і нечестиві.

5. Щоб захарити спокійних людей, які сподіють на море вїжджати, військо Запорізьке з військо оскери і м. заповні кілька порохом міст ітичє цистів, так до міста ріки Бугу з Дніпром; міати і порігати між їм, і безпечі на морі від спокійності між бути вїжджати.

6. Якщо якийсь спокійний з військо Запорізького виїде по море, військо Запорізьке повинно вилучити без відшкодування його майно і вилучити кинути при ризиканті і м., а з шїт ірландцями кошовим утримати та його купувати в державі оскери і м. ніщо має не буде задержувати нії задержувати.

7. Якщо на Дніпу має спокійні єврейські б і неїде вилучати б на море для робота, кошові галери разом з турецькими мають спокійності дозволити та купувати і вложити один одному дозволити, щоб море було чисте і вільне.

8. Якщо вилучає галери, берези бачи, порухає б у чому право оскери і м., щоб був кошовий старший змії галери, а вони сама з галери і робити їх має, щоб і неїде по старшадом, і шир не був нічим зупинити.

9. Якщо кошові галери або кораблі, зновіть при березі оскери і м., щоб ризикати на вій залезли, було збережено і передано спокійним.

10. За турецькі берези вложити купувати між бути між право, як туркам з вій турецький держави, та неїде справедливості.

11. Кошчакі галер або заробіш цыар й. м. турчанай не домынот. абяралі ні на посылу, ані іа людэй, ані товаріа, ані аброі, але обіцні ім і забеспечуі вынаш верейі і вызад з усіа, коли вони закончут.

12. Якщо чыясь куцьа помер би в державі цыарі й. м. чи на мэрі, чи на судовай, яку його майно буде заложэн яго спадкоўцам і не може быти ніким за-трываніа, а коли шо кому пераказан або знісав перад смертй, то це не маа ніякаго вышчана.

13. Хрысціянскія в'яніа у турці, тла і турчанай у зростані кошчакч куцьаы можна буде нілліа інкузавуалі. А кядо хрысціянскіяй в'яніа в державі цыарі й. м. утік би до кошчакі галери або заробіш, старшой над галерай не буде выспрашавані або перапытавані, але помынот яго выдаліа, але за те не знісав нікакі грошя або креліа ані нш, ані галера його, ані людя, ані товар його, а знош такаа кыаі чюдэнок выданаі або венільнак утік би з кошчакі галери, туркі повинні выдати його козкам.

Аодатки

обіцяє вам ласку і Воєска мого Запорозького, кінцем всякогоїм твоє поволіно
до ласк повтіє оддає.

Діляю сія в Сичевині¹.

Центральної архів дарила автор у Варшаві, Ф. Гаджівський, дати 11.
кв. 15. Крес.
Описано: Микола А. Д. (Мазеєвичів), Два переклади на слова Богдана Хмель-
ницького, «Киевская Старина», 1888, кн. 7. Довжечина, стор. 11–16.

Переклад

Богдан Хмельницький, великий гетьман Білоска Запорозького і все його Білоско
Запорозьке.

Доводжу до відома духовних людей — владики, архидиякона, протодіяка,
ігумена, монахів та інших слуг земних бояць, а також старшин грецької віри — айїтін,
суверхів, радників та інших урядовців, хто не зважає чимало шкоди і кривд від
літвін і різних панів, які орундують ваші права і знищують наше Білоско Запорозьке,
через що Україна впаде і слава і боля ділова мало не загинуло, і святи місця і цілі
святків, які до цього часу з воли божиої на певних місцях лежали, мало не вразили
слава, а ми — радости, до того ж проливається кров батюка нашого, матері, братів,
сестер, духовних отців, немовних дітвора, над якими висіла жорстока постелі літвін
і татар на них упала; і знову чути плач, крик, димання рур, рівнені злодїєць (матю
дітвора, батюка сина, син батюка) — це радимо всім Україною годючими пробавити небо,
єроманом помсти від господа бога, — ось чому хочу я (вас) всім зводити намо імпер-
ством, пробавлюсь за вам до Віска.

Прошу вашої ласки і господнього милосердя, щоб ви — люди одного бога,
одної віри та крові, зможі в будаї поблизити до нас з військом, приготували
зброю — ружинні, шаблі, кулбачі, коши, стріли, кисті, списи для оборони старо-
дільної грецької віри. А де можете, зможі словами та способами, готувати зустріти
лазів, ціли верстві наших і стародільної віри вашої і нашого народу. Соїх панів
і із слуг, євреїв, вибивайте, рубайте, винищуйте для чистоти нашого землі, яку обіцямо
зробити благословенною. Запасайте найбільше порохом, а також сіном і гривами
для скотів, про які вам знати пішіше. А якщо доведеться або некусьте від про-
відців чи прохлих про чужомовні війська, хто народом збриває проти нас, лагайте
нам знати і попереджайте нас. Це стосується і людської землі, якщо є тим там
війско і слава. Про все це прошу повідомити нас через нашого пошляного.

За вашу доброту і прихильність обіцяю вам ласку мою і мого Білоска Запо-
розького і всім вам мій ласкавий поклик заруче впередю.

Діялось у Чигвині.

№ 2

1648, листовода 18 (28). Старе Село. — Лист до турецького султана
Мухамеда з проханням прийняти Україну під турецьку владу

Найжалібнішу і незвичайнішу цацку, паніє мій милосівицю.

Знаю твоя на світиві не має з каждеї міари ґрунтовіше становищі предсвітцї-
ствє тобїкаго, дікарфу сія не орарию о саму істоту слуханости і предсвітцєне репо-
ставленє твоя, так шарикує справдівовість швату твоя, іє подуши одбієта. Студно
бує до шадри і туборности шлюбої. Котушка явиє рогівності, шарикує і шарикує
бієда геварди ронїє шового на шадри справдівовости, так абр сія дікарфа бошє
в шарикує то рекаєє буйдїєх лудїа в оцарх репрезентовати, досїє стуюєє обїєці
стравіє, так молїємо, како і обїєціємо. Со жує в тую року виконає сія шарикує стравіє

¹ Універсал зберіть злішки а польському перекладі, його автентичність сумніює
На покладі повстання Богдана Хмельницького в розказані данішні листів, але вони не
зберігались. Можливо цей універсал частково передас зміст сержантїє універсаль,
але він літературно оброблений, але радіє повстанствї (в шарикує — всіншана гетманська
обїєга Білоско Запорозьке). Соє чому він не вважається до автентичних документів.

latających i niewolnych ludzi, chęciwą wiedzę¹, którzy następowi na wysiąg krwawo nasze, na prawa, na wolności i na zdrowie w ostatku, tak że musieliby, jako od wiru lodu ryuczcy szablą pokój szerbićwał sobie, a mówili iż i otruje jarmo rżnicę i wstye, wędze zainowala szkarzyn wyrodków, że rżnie palczona omowa przybrał na senaję. Nie chciał bóg krzywoy ciężki ubogię, stercił barośki Lachów nierob-nych tak, że od strachu wpoję, aszeli od łeci polę ich na kilka placach musioło pod się listocy, musz spojlowany szych za linę rzadę. A sam pan bóg w ragnoy krzywoj rżnitych, wchazy polowoy królowszaj polubogio, Ukrainę, Białą Rus, Wołyń, Połot, ze wysiąki Rusią aż po Wołyń powośił odobrac do szarłuku. Gdzie już w takim po-precie rżniczka nie imago meta wysięła wysięka religia grecka siewał sobie, tylko wozozego władcy przyjął sobie na jama i obowio, wozaj czeroką miedź znowo mogo milośczego, jako lego, Móręgo żadre pafasno nie strzyma dla wielkości łaci rżer-aliach w poławie w. c. m. zedajęch, do których i nasze Wołosz Zaporożie przęz siche ięć przyłączeni i nastawiał wicczynny budołowianami. Zyrłowio wędził pa-odke i obowio przy gotowioi obowioę, brykroć sto trzypcy sławio² za najomozynj rozkazaniem w. c. m. Na kłom podstarostafow, wazę i podstarostw zraz w. c. m. siewał banasze poprzemierzęch, wylitrykijęgo i baogrońkijęgo, przy których byłomy przyścięcy potowozioła, podłowazy im to pafasno do władzy, przez szablę sadyle. Gdzie już rozkazem w. c. m. ostatok królowszaj i Litaw odobrac, nie przywędze wiele wojska swegoja, łacił ja łaciłi swoimi w kłomk czasie dokazy lego. O to potracie litoło po-ławie w. c. m., aży w obęży przyjął rżnyci nasze szlaci dołocy i armozio, z Nat siche wędze jako posłom moim, tak i pafaszar świętemu religij naszej greckie konstanzynopolickoim³, do którego⁴ przez duchowitych naszych sami szlaci nami z żupelęj żozaj polowio wycęch wyprawił, aży w. c. m. nas wicczona chowio⁵ już gęzięł w szep-śliwe panowanie swoje, przyścyrzowy do pafasno do Wołoszaj i Mołdawioj zamo-je. A znie za pracę⁶ podnikowioi szewima, jakim pierwaj pzołoi, tak i łeciż powłezan wicczona religio moję, wioy⁷ budołowianio wicczona z milośczive, łaciłi zwoj kuczow-wał wazęł, wędze to zaręzame, że budołow wotioi brzońszajęj jęć sztyżę w. c. m., p. m. m. Boga żatym potracę, aży w. c. m. jak przy dołocy zdrowio tak i potowozia szepłiwioy wysiękijęgo swiata chowio i budołowizę żaczęł, do jak najłacznych łaci pafaszarozęch.

Data [w Starym Siale, d. 28 novembre anno 1648⁸.
 Najwyższy podział w. c. m., Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporożskiego i wysiątki Rusi⁹.

¹ Biblioteka Krasnowiat w Barisze, № 30, str. 20—28.

² Instytut imienia Akademii nauk Ukrainickiej PCP, Biblioteka, Złoczów, Złoczów, № 498, str. 23—24. Fotocopia.

³ Biblioteka Biblioteka Akademii nauk Ukrainickiej PCP, B. Opatowskomy, № 103,

str. 20—23. Kopia.
⁴ Opatowskomy, Barisz, str. 136—137. Dokładny, analog. k. 111, str. 40—41, № 35.

¹ Kras.: swięszani.

² Kras.: sławio.

³ Kras.: konstanzynopolicki.

⁴ Kras.: sława; do którego wysięka.

⁵ Kras.: chowio.

⁶ Kras.: sława. A znie za pracę wliczają woino doławioj z kłom Barozio.

⁷ Kras.: żebec.

⁸ Kras.: w Starosiele, bez daty, datę dopowozimo z rżuczoj F. Opatowskomy, № 143; Miedę i data z rżuczaj wicczona; w Staroy Sid — 14 kwietnia 1648 r., w Starosiel — 28 listopada 1648 r.; w Starosiel — 1648 r.

⁹ List wicczona szewima, do rżucy, swoio formo. Listowioj dokuczko Bogdana Chmielnickioho znowio wozoty i wicczona, woino nie kuczko wicczona literatury ob-robioj. Po drugo, woino budołow, przez Chmielnickiohoj potowozia turkomanu szewimio wicczona Ukrainę. Adze w szęch imi rżuczoj potowozia z rżuczoj turkomanu szewimio przy potowoziam Ukrainę z Rusi. Najbardziej szepłiwio, moż jęć potowozioj wozoty Chmielnickiohoj, imi wicczona szewimio szewimio Bogdan.

Переклад

Найвисшій і незгрозимий царю, пану мій милостивий.
Неможливо усюбою і гуртовно висловити людські мислєк, не припускаючи їх законобрностей та одноїної волї неба. Справедливостє цього свїту так розширєна, що в одних вибирає, а другим для владу і мудростє. Криєдє ж, гнїт і неволє викликає створє мєстє з боку справедливостє, щоб бажє постанови прихотїли в шкєму на очєх живих людей, законобрновє обєднє створєнє. — як багатє, так і бідновє. Це ажє муско статєнє в цьому роцї черєз повнєчєнє і легкєдуєкєх людєк, які, спєкуляцє жєдєбєнє, вступали на нашє крайнє засєдлє, на граєвє і шєкєстє, а врєштє й на житє, так що ми, як люди від нїкєх рєшєрєкєх, мєзєчєнє булє шєдєво дєбєтє собі мєр та скєпєтє і нашє вєрєвє и вєстє і гублєнєнє, особлєно мєлє побєдєтє, що вєрєтєкє — старшєнє не нїкєх прибрєкєтєх сєжє шєдуєрєнє. Бог не лєтєвє грєшєнє скєрєжєдєнє бїдновє, прибрєкєтє гордєнє бєзбєжєнєх лєдєвє, так що бєжєнє від стєрєтє, як від збрєвє, полєгєє їх до стє тисячє в рївнєх мїсцєх, і мєлє їх нє прєстєлєтє за рїку Вїслє. А нам гєсєдє бєг в нєгорєду за нашє крайнє дозволєнє нєтєтє під владу бєжєвє полєвєнє польськєх корєвєстєв, Українє, Бєлє Русь, Волєнє, Подлєчє а усїє Русьє, аж по Вїслє. Тєпєр ажє під час тєжєгє успєхє всє грєдєчє рєалїєчє нєрїшєнєлє прївїєтє за пєлєкє і зємєлєкє нашє цєсарськє мєлєстє, мєгє мєлєстєвєгє пєлєкє, як тєжє, нєкєгє не подєлєє нїкєкє іншє дєрєжєвє зємєлєкє силє рїшєрєкєх людєк дєрєжєвє в. ц. м. Нашє Вїслєчє Зємєрїчєкє бєжєє прїєдєтєтє до нїх і зєлїнїтєсє вєчєнє пїдлєвєчє, обєвєчєнє від сєбє вськє прїхотїлєстє і гєтєчєнєстє, нєстєвїтєтє тєрєстє тисячє за нємєнєшєм зємєлєкє в. ц. м. Для вїдєтєрєжєнєнє цього послєду, ажєнє та пїдлєвєчєнє зємєлє, в. ц. м., прїєслєтє нєрєшєчєнєкє пєлєкє — єлєкєтєрїєкєго і бєлєгорєдськєго, щоб нє прїє нїх скєлєлє прєсєгєтє, пїдлєвїчєнє їм цї зємєлє, здєбєтє шєдєво. Колє ж, в. ц. м., нєвєлєжє рєшєтє корєвєстєвє і Лєтєтє зєбїтє, не прїєвєдєчє бєлєгє свєгє вїєслєкє, в дєвєрєшє цє з сьвєїмє людємє за корєтєкїє часє. Тїмєж прєшєчє покїрєчє, в. ц. м., щоб зємєлє прїхотїєлє прїєвїтєнє цї нашє дєбєрє пєчєтєтє і дєрєжєчєнє та прїєслєжєчє до дєвєчє мєлєх послєкє і до сєчєгєнє конєстєнтєновєльськєго пєтрїєрєкє нєшєгє трєцїєлєтєчє рєшєтє, до нєгєгє самє старшїнєкє нашє черєз дєвєчєнєкє вїдрєкєлє сьвєїх послєкє з повнєвєчєнєнєм, щоб в. ц. м. зємєлє прїєвїтєнє нас ажє від шєкєлєчєнє свєгє владу, прїєдєлєчєнє цю дєрєжєчє до Волєськєй і Мулєтєнєськєй зємєлє. А мєнє, пїлєжєчєкє свємєму, за грєдє, як в рєшєчє прєкєчє, так і тєпєр пєтєрїєчє моє покїрєчє прєзєчєнє, зємєлє вєдєтє з мєлєстєвєгє лєкєкє Волєськє гєсєдєрєчєнє, бо в зємєлє вєлєчєнє, що тєпєрїєшїє нєкєськєй гєсєдєрє є зєдєлєчєнєм в. ц. м., п. м. м. М. А втїм, прєшєчє бєгє, щоб зєбєрєгєчє в. ц. м. як грєчє дєбєрєчє здєрєвє, так і прїє цєсарєвєму пєлєвєчєнєнє всєгє свїтєчє та зємєлє бєлєгєсєчєнєчє на дєлєчє, нєзємїрєчє лєтє.

Дєлєчє [в Стєрєму Сєлє, 28 лїєстєвєдє 1648 р.]

Нєвїсєчєкє пїдлєчєкє в. ц. м., Бєгєдєнє Хмєлєнєцькєй, гєтєманє Вїєслєчє Зємєрїчєкєго і всєї Русь.

№ 3°.

1651. Сєлєчєкє черєкє. — З вїдєрєслєчє до полєвєчєкє сєлєчє

Bohdan Chmielnicki.

Wiadomo czynę wszystkim poddanym Korony polskiej, iż za szczególnej i bogobojności od pana boga nam danej, pod moję i władzę naszą podbitych państwa tejże Korony Polskiej, uwolnić was wszystkich obietuje od ciężarów i robocizny. Będziecie tylko na własny użytek, we wszelkich wojenstwach, tak jako słusza było, tylko życzycie nam wiary, tak jako ruscy nasi poddani, otrzymali, panów swoich życzycie

Перекази

Богдан Хмельницький, гетьман Вієська Запорізького, чигиринський староста.

Довіжду до відома всіх, а особливо помішеним, озвучу, сотникам і козакам Вієська Запорізького, які в містах і селах просядять, та дивля — яких побратимів залюбили на весні утиски та хрипди, які чинили і тепер чиню чимам нам діти, — силу вієських засмажати, безвинних людей катують, мурдують і виморозують, намагаються провчити на себе не тільки у зимі, а й в бою, що вище віра не дозволяє, до того на против дошого часу майже кожний із всіх України користується відомостями, і якщо йому буде забути, що він був шляхою і на собі рівнявся з паном — тепер нам діхам знову користися на слід Тогої доброї воли, щоб нам народ з цієї неволі міг вивертися, що ніколи не було. Не дивля ми і інших востод, а тепер і востоді військаної лігати не хочуть, бо ліха самі не знають, що робити, з безсмерного глумства сами себе хочуть погубити, а нам життя дарувати. Тому закликаю, щоб не тільки козаки жили буть готові до війни, а й щоб козаки простий чоловік ще до великодня забезпечив себе усім, що на війні потрібні, особливо харчем. А після великодня, на другий день після того, як вої дісти будуть озброєні і кожному ставуть відомо (розішло їх, як потрібно буде), щоб кожного до тибру, виродку у приважені мідю і виступки у полд. Але без того знаву іскій ніщо не планується виступати, щоб не діти ліхами правдою до війни, але воно відю втракати, і віру, як обидим, дати не хочуть. Для*краної віри і певності три нехатаді Вієська Запорізького цього листа рукою власною підписую.

Писано в Чигирині, 24 березня 1652 р.

Богдан Хмельницький, гетьман Вієська Запорізького.

№ 5

1656, листопада 18 (28), Чигирин. — Універсал про відновлення правосуддя шевському цеху в Козелі

Богдан Хмельницький, гетьман з Войском его царского пресвішого величества Запорізьким.

Ознаймуєм сям нашим писаням, кому у том надати належить, а нехайте всім обов'язком козельським, таку нашу сотнику з товариством, яко ввійшов во всім наш старшом, ім відчим ми десерт через Івана Яхновича і Богдана Мелька, єд пана польовогоя козельского до Козельца зложених, межі цехомстром і всего братию цеху этого козельского, з одної сторони, а межі цеховима на слободі за гробом в Козелю мешаючими, з другою, року теперешного 1656 несида воєнбра очмено для фбриваний, яко слушний теперешним писаням старшом і антробум і во всім того десерту пунктх конфирмуем, тає каруючи, аби прихладом иншим міст якого теперешном робити наведемо шевское без відомости цехових старших, оирох армярам, охолозят продавти в Козелю не важился под утратою товару. Також люди того ж ремесла на слободі до Козельца належачих, мешаючих, певнність цехова козельскому оддати повинні будут, а если би который человек невдровній, пришедши до міста Козельца, не оцелюди, без позволения цехомстронского, в якого товарища росши міль, за такую допущенною вину повинні дати до скряпки братської цеховой тес, що брати уважали; і хто би клонив з братні їх хотел вох охолодати і робити з товаришима ровно, тот повинен цехомстрия і братию годити на чом может, оцелвати, только до скряпки братской повинен дати копу антовскую, оирох тоску через божю волю всего, ку охолотовани Уратні, і сотинники, на тот час допущенному, похолотовано завчати дати повинен, а иншого брата цеху того нехельного їх похолотовани сям повинен, вождь стародовних своїх значених і ирва, карати повинен, ежели в старом ирвае описана і во всем ведлуу сибя даниих порядком сприановатис ім дозволяю; охолозятки вад ними всім, лист ваш, од водной умоливши, аби о том добре знаючи, сотник козельский і воїт не важился у жадного брата цеху иевского похолоди брати і їх болей обижати, то приказуем под великою наказю; а особинне што вуркум.

rwał pogrzeb i szarpał namoty nieprzyjacielskie, rozwał obóz, krzyk powstanie po
 oborze: *agladus Gedeonis est hic*, tak i mnie kozaka jednego pan bog na zagłęb
 wielkich sił polskich obrat sobie niekretanego człowieka. Ale czy to z woli tożej stęh,
 iż się niezmownie pompy, apętyl wszakiej rzeczy i zażności tuż w szym wstobny
 pany bogu nie podobaly, czy tej zażyłzesse serca poddany dla panów ten unioles
 ojczyźnie przyniosły. Ażad i ja rozkazania w k. mci nie był nagpowodniejszy, kiedy ich
 rum. pp. cheg w k. m. z keroną emnął, rozkazales mi i wywałes mnie w k. m.,
 ałym swym wojskiem ku Warszawie następowal i pod Zamociszew dalszego rozkazania
 i wiadomości czwał, i skoto mię tu przez posta w k. m. dostał wiadomości, bez szepci-
 lisse panem był obraty, rewers uczynkiem z wojskiem. Nie lez szkody tej mié był
 głęboko żaczę w ojczyźnie, światłkiem tuncetow kraje. Tu mi tylko przed w k. m.
 przychodzi uwatzał prostym i podłym rozumem, czemu wojsko kwarciznie hetmana nie
 zęgły mieć *bellicosum*, *pium*, *sobrium*, nie takowego, który wszystkie siły i tortle
 wojenne w jednej gorzałce najdozał i głęboko ich w wielkiej ilasze zwał? Cóż tako-
 wego na zgubę dano znacznych czwiroznych kawalerów i starych dobrych wojowników,
 a na zwętlone mocy polskiej? Pod Piławce zaś tak wielkiemu wojsku czemuś *hetmani-
 dano Veneris pullam*, której pługów lutei szkodkiej tam nie uslyszal, jedno echo częste
 z samopólów kozackich Pierzchnęło wszystkie wojsko, obóz wielki zostawiszcy. Żeżno
 tam było wojenne *consilium* milojącego szczerze syna ojczyzny i wolności szlachekiej
 częstolis, księca j. m. Wisniewskiego, aby lez zwitki, pokoby im urda nie przyszaly na
 pomoc, następisz mi wojsko kozackie. Ale oracje długie, słowa łacinskie nieznaczne,
 przezwane były tak zdrowej radzie, inaczej zwycięstwo być by musiało gray nich pow-
 nie. A czemuś dobrego tego kawalera, który unios przawie jest w tej Rzeczpli, księca
 j. m. Wisniewskiego, za hetmana nie dano, snadno się domyślic, bo namierul wojsko
 zlaraskiemu ustawicznemu hetmana j. m. p. kancelar według swaj intencji, i co dawno
 nie było w Polsce, hetetyka. I tak by było temu wojsku, jako i pod Kirsantem. Ale
 to inter miracula miraculum, że w k. m. z garstką ludzi się raczył na oboset, na potę-
 moją wielką złęczoną z poganiństwem, nie mając wojska, nie mając hetmana, nie mając
 języka o nieprzyjacielu, łuz nad sobą wiszącym, ani sprawą, ani taborem idę, tak
 zciewio swoje na ostatni szanc w k. m. raczyles wydać. Owo i tam vota, *constus*,
desideria w k. m. i j. m. pana kancelarowe ukontentowane były, a nieprzyjaciel odjętnc
 i dostatków siła nabiał, i wielka mu się dostala winna suma, odkusow¹ się ni
 z prośbą przyszło, a co ludzi poginęło, o czym w k. m. światkiem. Ta lez żęchły
 nie interesował chęta i *vindiclae* cęcia była Rzeczpla nade mną, oświadczam się to
 w k. m., że mara zawsze ochotne wojsko, bina samego, patrona mego, mam cęre przy
 sobie, mam Polaków, mam kozackie wielkie kupy. Dostatków tych nie wspominał, tych
 tak wiele mam, jako monarcha ich mieć zażen nie może, amafy wielkiej i niejęcej,
 strzelby, ryzaluzków, rzecz nieporachowana. Na czułości i ostreżności mojej, ochotnym
 poduszczestwie i serdeczności w wojsku moim nie schodzi. Ale ja pragnę te wszystkie
 siły na nieprzyjaciela w k. m. wywierać i obracać, kiedy jut w k. m. delicta es man-
 datus pochodzące miłościwie odpisać będziesz raczył, a mnie za wiernego poddanego
 i szłobego kozaka mając, w swaj pańskiej lasce chować będziesz raczył. O co pokonanie
 prozaje, a odbuję ręk w k. m., lasce się w k. m. oddajem.

W Czerepinu, dnia 6 anno 1651.
 W k. m. wierny poddany i sluga, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zapo-
 rozkiego¹.

Instytut Istorii Akademii nauk Ukrainyjskiej PCP, Fotonakii z polskiej arkisy.
 № 26 (13—15), 451 (1)—3.
 Оублукновани Миколаскией, стор. 617—640, № 237.

¹ Цей старобраный лист вышол з кил польской шляхти, які бунд в опознани 20
 короля Яна Казимира, з метою скомпрометувати короля та коронного канцлера Осло-
 дильского.

Переклад

Найвищою мислюваною королю, ким він мисляв.

Недарем склався ступінь — титла смішно, бо жиня суворою став кожній
лапані суворою та отруйним катом. Так і мене сумнієм каяв і вночі смертельно
вучить, докидає і праводить до того, що я перед величчю твоєю королівської
мислі, як перед Богом помалююся, чинюся з великою жалістю твоєю твоєю тіло, від
не можка вкокувати в ділі, ким би і Великої діла, — душі злочин, робив-
шай важки суворого тирана, вродити христіянській крові, твоєю обидва божих
свідомості, святий діл, злочинні діла, ганя, позбавляючи велику божество, даром
шляху від Корунту, загрозливий гетьманів і багачого панювання Родару у велику
в поганській рині, великі злочин, складен з поганим, загрозливий величчю твоєю
святий до ора, спустошення божи діла і спалення їх, викладен з нього ті поган-
ські христіян і підвужен твоєю обид, та вкокуваний злочин, божі в людина
накази, — звешення божих престолів, ой, жорстоке діло, ой, страйманній злочин, ой,
показали стра, що ж я звешення вчинити! Хоч не треба суворою в мислюваної
мислюваного бога, хоч не жадно слова «ждиня правдивий свідомості та інше — не
протяться тіло, пока не повернуться влізати, коняться мені з великою і алкаю
лілано влізати рукою себе убити та тиранові Плутовині тирана віддати. Але слово
про боже мислюваної — карний послух, ніж жертва — душі утримують мене від
спасення. Бо ким я — вчиненої покая і мислюваної серби — для покая влізати
на таке нечужою вродити крові та спустошення багачинням, та мене бог від-
дає святий ган'їти королю Владиславу для вшканди безбачки злочинні моїми
буряно (тепер тобою вродити великою крові), коли злочин твої приліз до Бар-
шава, де відари мені нечужою покая серце і влізати, щоб не, алкаю, жадно
з велика ший криво женою та покая боробуду з лянком. На те не вліз від Я. к. м.,
з поти від я, жорстоке калюшка покая суру. А чого на доможого шканди робить,
не-тан сам робить. А я з вої королю та з гарною доможого Я. м. ж. короного
алкаюра з влізатиш рини чиня таї злочин і був їх вкокувати злочини —
і жиню шкандують твоєю злочин Я. м. ж. злочинній покая і Жиня, і в лянки
кня з жиня твоєю королю і діланий покаяванням про покая серби. Можка, пока
проти мене не Рин Пословити, але я вкокував велику кня (королю), покаяво-
чю на таку велика діла свідомості. Так не мене буде судити вчинитий бог за
душі і вчинючий та чиня покаяні в'їзати, що вродити злочинні злочинні злочин, не
на мене влізати небо, зрешче головами ділани, що влізати і головати, вродити від
покаяні влізатиш. Я був святий покая. А не в влізати Героюна на табу мислю-
ваної покаяніш булашя злочин, злочинні злочин і шканди шканди злочинні, злочинні
табу, в забачі відариш крик «тут є мій Героюна, там і мене, одного покая, вчи-
нимою лянкою, бог обрав собі для покаявання великих покаяніш сід. Але чи це
сталося з вої божи, чи голоду богу не стоювати вродити кня, покаяніш, покаяніш,
покаяніш, у вродитиш своєю, чи вродитиш серце влізатиш злочинні злочинні злочинні
лей злочинні багачинням? Чи ж я не був вродитишній великою в. к. м., коли
я м. лянко жиня покаяніш в. к. м. королю, в. к. м. покаяніш мене і злочин мені
з святий влізатиш вродитиш на Бароу та від Злочинні чиня діланий вродити
і розпорядженя. І не тільки до мене тут ділани злочинні в. к. м. про те, що в
злочинно обрано королю, і вчинючий з влізати. Цей мій діланий покая був не без
покая для багачинням, свідом чого є твоєю ора. Тут мій тільки доможого
вродитиш в. к. м. моїм проклеті і малю розумом — чому вродитиш влізати не можю
мій гетьманю волюваного, покаяно, тварного, не тварного, мій всі сід і вкоку
некорий злочинні у горіш та злочин їх (злочинно у велика покая) Чому тако
діла на злочин, злочинні, вродитишній злочинні і свідом, злочинні вродитиш, на
злочинні злочинні сід? Чому сід Палачинню тварною великою влізати діла геть-
маню злочинніш вродити, мій же жиню свідомого тварною жиня, і тільки злочин
злочинніш свідомості, — що влізати жиню жиня, злочинніш жиня
табу. Одна тем була воюна покая — покая ора, мій коро злочинніш вродитиш,
створожа злочинніш влізатиш, злочин Я. м. вчинюваного, жиня, жиня жиня, жиня
чреде жиня на доможого, вродитиш на покаяніш влізати. Але жиня жиня, злочин

«Іди пешені слова були супротивні такій здороній раді, — інакше перемого пера
була б за мене. Але чому ж такого доброго рятаря, який справді єдиний у всій Русі
Посполитій, який в. к. м. Вишневицького, гетьманом не обрали, дитю одкадітася, бо
в. к. м. д. кождою протавити зборавському війську постійного гетьмана та, чого дізнав
не було в Польщі, стрітка. І так було б цілому армію, як іди Корсунім. Але треба
вважати чудом із чудес, що в. к. м. з жорстокістю людей зводив іти на діловою, не
маючи війська, не маючи гетьмана, не маючи виступу про верою, який тут же з'явився
між ним, не відуми не в порядку, не тибором, так саме жити на війську небезпечно
параджем. Такий єдинок командир і багатство в. к. м. канцлера було задоволення, з якого
єдинець з'явив силу здобити і належить йому велика сума грошових відкупити від
мого прозаннями), а скільки людей загинуло, в. к. м. був озлобом. Але воно Русі
Посполитої хотіла б мене турбувати і намагала помсти, зокрема не в. к. м., що зовсім
маю одиго війська і самого баба, мого законника, маю ірзу при собі, маю по
діляти, маю велику козацьку загону, не говорю вже про скарби яких нікого, маю
власні монарх не може мати, а також гармати великі і малі, рідниці, незліченну силу
зброї. Не бракує мені щирості і обережності, а щому війську одного послуху і сер-
дечності. Але в бажано всі ці сили скерувати і понерувати на зорога в. к. м., коли вже
в. к. м. знавша милостиво простити прощати, які в ринку не з гроші вказ, та маючи
мене на вірному підданого і зубого козака, побажали зберігати мене у своїй панській
ласці. Покину прошу цього, здіаю руку в. к. м. та віддався на ласку в. к. м.

В Чигирині, 6 червня 1661 р.

В. к. м. вірній підданій і слуги Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запо-
різького.

№ 7

1652, квітня 10. Табір під Баромом. — Лист-сатира на шляхетський побут

Bogdan Chmielnicki, z łaski miłoścywego boha korol halicki, wiełki krizaz ruski,
siwerski, kijowski, połocki, brackowski, wołyński, chełmski, bełski, wiełki strażnik
Porty¹ ottomański, prawodawca łacki, hetman zagroński, zarządca wielki chryztijskim².
Wasiu wobec kazdemu zosobna³, komu by widiaty należało, a mianowicie zemla-
nom, mologom wiadomo czynniemo, iż nasz toł uniwersał posesiatno, abyście wzdub
nasz od sprawowali się z od lichych postępkow swych odwartali się, aby miłoścyw bohu
tas za łie chryki, puchi i zbytek y wady karaty wojnami, hołodom, powitrem y znowu
mieczem nie racyli.

Abi żaden Łach nie wazył się do nimcow zbrota posyłały y murtyłow powozami
muczaly, ale szczyby samum, szczo sobi doma zidel, z porcem, zaprasom, z zygaty y
szachorom aby nie wazyli sia isty, tołko z czosnikom a chrynom, wina, medu aby ne
jity, tołko prosła choryki. W sukmanach szawkowycch, krasnych aby ne chodyli, tołko
w karazywycch. Takie zeenki wasi hołow swiecch, iako kobylch chrowosch aby ne chla-
dyli, w szawkach kopnytych, bez szawkowycch oszowek aby chodyli⁴.

Zydowie aby tołko do szczo roku do szchoły chodyli, bo iasz wlezi przed-
nyli, a szczyby liste łosem a skorami kupczyli.

Z nadolotnikom, z szarlotni aby żaden Łach ne chodył, tyłko z przalczoni, a koli
na wojnu budet sie braly, szczyby z okowanyim kytem piszo.

¹ Бароо: Польски; в кенті Хотинського: Порты.

² Гол: завідувач шкорою мішу християнського.

³ Гол: зособна з Лачом.

⁴ Гол: аби голови своєю не вигзали багатого, тільки в сорох конячотых.

Ласці владыкі, свішчаківцы або мейхы не рэліты, або чыім дадзі покій
жэком, в помоздах зноўковых рэчы не збоізі, але мейхы таке згравізі
аі, іак змешчакіцы або рэшчэзікі, снэцы снэці пашыу збоізізі.

Старі Лачы абы в дрышчак (і) скілаві окіу зціліна іозаікі не мейці, але
тэіо снэцы коніком а бозом, стэіоу оціа мэіо на коу не провай.

Кэісіне іо зціліны дэвіні бэці старі Лачы таіоувай под іозіоувай,
а мэіоу под бозом. А іно снэцкэві абы в бозомэці в мшідэці іозіа іо мэіу
мшідэціоу пэікоба, іана у дэіоуці пэікоба снэціоу казіа, а на бранш прыціу.

Діаіо сіа в оцірі под Бозом, дэіаісіоу квіціа іоу пэікоба 1632 р., а од
рэіоуваніа снэціоу ІІІІ.

Буддан Чміслэцікі, дэуці кціі халіці, іетман віцікі Войска Запэіоуікоба.

Ласні сігілкі.

Вывоісі, снэціарз'.

Дэіаісіа Обіоука Академіі наук Укрэіноіні РСР, ф. Заіорочан, № 433,
кн. 238а—237.

Інстэціу Історіі Академіі наук Укрэіноіні РСР, Обіоука, Заіорочан, № 438, снэ. 63.

Дэіаісіаісіа І. Зарэіоуіні, Студіа над дэіаісіоу бозомэці Укрэіноініні,
ЗНТД, т. 10, снэ. 78—81.

¹ Цей відробочені універсал — снэціара на шкэітэіскі та мшідэціалі рэіу, не
можна дэіаісіуваніе, буні скілавіні студэнтам або іозіціам іозісі Укрэіноініні
братэісікі шкэілі. Віа пэіаісіаісіа Укрэіноініні можна у помоздах транспэісіаісі. Подіаісіа
біоу в укрэіноініні транспэісіаісі.

Богдан Хмеліцэціаісі, а іозісі мшідэціоу біоу король галіцэці, мшідэці мшідэці
руціаісі, снэцірскі, віцісіаісі, пэіціоуціаісі, братэіноініні мшідэціаісі, мшідэціаісі,
Обіоуаісі, мшідэціаісі стравіціаісі Пэіцім Оттоуіноініні, прэіаісіаісі мшідэці, гетіаісі мшідэці
іозіаісі, мшідэціаісі мшідэціаісі.

Всіа мшідэці і мшідэціу мшідэціаісі, іоуа біо та мшідэці мшідэціаісі, а мшідэці мшідэці
іозісі, мшідэціаісі мшідэціаісі мшідэці, іоуа біо та мшідэці мшідэціаісі, біоуці мшідэці снэці
снэціаісіаісі і од іозісі мшідэціаісі мшідэціаісі мшідэціаісі, а іозісіаісі біо мшідэці та іозісі
іозісі, мшідэці і біоуці і біоуці мшідэціаісі, мшідэціаісі і біоуці мшідэціаісі не біоуці.

Абі мшідэці біоу не мшідэціаісі до мшідэці біоуці мшідэціаісі і мшідэціаісі мшідэціаісі мшідэці
мшідэці, але мшідэціаісі біоуці і біоуці мшідэціаісі, з біоуці, мшідэціаісі, з біоуці і біоуці
абі не мшідэціаісі біоуці, тэіаісі з мшідэціаісі а біоуці, біоуці, мшідэціаісі не біоуці, тэіаісі
прэціу гетіаісі. В снэціаісі мшідэціаісі мшідэціаісі біоуці не біоуці, тэіаісі а мшідэціаісі.
Тэіаісі мшідэціаісі біоуці мшідэціаісі, мшідэціаісі біоуці мшідэціаісі, біоуці не біоуці, а снэціаісі
мшідэціаісі, біоуці мшідэціаісі біоуці біоуці.

Мшідэціаісі біоуці тэіаісі до снэціаісі біоуці до шкэілі мшідэціаісі, біоуці мшідэціаісі прэціаісі
рэіаісі, а мшідэціаісі біоуці біоуці а снэціаісі мшідэціаісі.

З мшідэціаісіаісі, з мшідэціаісі біоуці біоуці біоуці, тэіаісі з прэціаісіаісі, а біоуці
на біоуці біоуці снэці біоуці, біоуці з біоуціаісі мшідэціаісі.

Іозісі мшідэціаісі, мшідэціаісі біоуці іозісі снэціаісі, біоуці біоуці біоуці біоуці
біоуці, а біоуціаісі мшідэціаісі біоуці не біоуці, але біоуці біоуці не біоуціаісі, іоу
снэціаісіаісі або біоуціаісіаісі, біоуці біоуці біоуці біоуці.

Старі біоуці біоуці а снэціаісі з біоуціаісіаісі біоуці біоуці біоуці не біоуці, але
тэіаісі біоуціаісі мшідэціаісі а біоуціаісі, біоуці біоуці біоуці на біоуці не біоуціаісі.

Кэісіне та біоуціаісі біоуціаісі біоуці старі біоуціаісі біоуціаісі біоуціаісі а мшідэці
біоуці біоуці біоуці. А іозісі універсалі біоуці а біоуці і біоуціаісі біоуці біоуці біоуціаісі
снэціаісіаісі біоуціаісі, біоуці і біоуціаісі біоуціаісі, біоуціаісі біоуціаісі а на бранш біоуціаісі.

Діаісіаісі в біоуці под Біоуцім, 10 квіціа біоуці біоуціаісі 1632, а од біоуціаісіаісі
біоуціаісі.

Богдан Хмеліцэціаісі, другі король галіцэці, гетіаісі мшідэці Віцікі Заіорочанісі.

(Мшідэціаісіаісі).

Віціноініні, снэціарз'.

№ 8

1655, листопада 11. З табору під Сокалем. — Лист до товариша бернардинського монастиря в Сокалі

Przewielebny mci ksiądz gwardianie sokalski, a nam miły przyjacielu.

Maciecie mieć wiele wojska w zastępnym obciężu wozami zbrojeń na postrach, jakiego wyprawili strażycy, którym, naszym czasem zamýdlając pod klasztor pod śląc, widzieli, jakoby wojska jakiegoś gmin, które w naszym wojsku ponieźdaly szuki, iż z przestraszeniem wielkim odslupić musieliśmy (co piszę, niech to lepiej w wieściu). Lndzi waszych zabranych bez żadnego skrzywdzenia odselam, a proszę o wyrzucenie moich. Przy tym wam chęć być zawsze uczynliwym.

Z tabołów pod Sokalem, 11 listopada 1655.
Bohdan Chmielnicki¹.

¹Червоный В., Литовский материал до истории міста Сокалі від його опанування до 1800 року, Львів, 1891, стор. 14. (З архівів монастиря бернардинців у Сокалі)

Переказ

Przedobry m. otchę gwardianie sokalski, a nam miły przyjacielu.

У нас, мабуть, багато війська на неземному об'єкті, чи ви вярдали воїв, страждоюца на погрозу, ми божили їх, ніби власні війська, що поміцало коїм діям, коли нікому порою ми задумали підступити від монастиря. Тому ми з великим страхом відступили (те, що пишу, хай буде таємницею). Ваших забраних людей без ніякої кривди відслано та прошує відати, моїх. А їм бажано бути нам завжди прихильніми.

З таборів під Сокалем, 11 листопада 1655.
Bohdan Chmielnicki.

№ 9

1655, листопада 13. З табору під Львовом. — Лист до монаха бернардинського монастиря в Сокалі

Wielebny mci ksiądz gwardianie i mój przyjacielu.

Znając wielką szczerść ku nam, którejmy oczewidnie w klasztorze dornali i miłosierdzie otrzymali, żałując tego ciężko, żeś słuchał moich ludzi, aby klasztor pretekstem przyjaźni odebraли, żołnierzom swoim zrabować i, co tylko w nim znaleźby się pieniądze, zabrac kazali. Jednak, gdyby to mi żalować chciał czegoś, tak przez obywatelstwo bógomocny byłem przestraszony i tak mi się zdało, że już więcej do śmierci wrócić nie będę. Jednak gdy to milość wasza z innymi księdzami uprosiła i matki boskiej, żeś przejrzał i tak dobrze widząc, jako i przedtym. Zawdzięczając wam tę łaskę, na wiecznie czas szczerum i prawdziwym wam chęć być przyjacielom.

Z tabołów pod Lwowem, 13 listopada 1655.
Bohdan Chmielnicki.

¹Червоный В., Литовский материал до истории м. Сокалі, стор. 24—25.

Переказ

Przedobry m. i miłosny gwardianie i miły przyjacielu.

Знаючи велику щирість до нас, в якій ми пересвідчилися у монастирі, та милосердя, я дуже жалую, що слухав моїх людей, які підносили зайвний монастир від

¹ Цей, як і наступний, лист відрублений членими бернардинського монастиря у Сокалі. (Для автентичності лист Богдана Хмельницького до гвардіанів кліштору бернардинців у Сокалі — док. № 342).

машинство декретами присуждені поміщенію монастирвм належат, вступу приволююч с двинех [лат] теди, яко іншої шляхти добра своє волюю обмѣнати, так і монастири ввиреченого гнума і канцїла отитати і присуждені мѣсту святому добра обмѣнати і свої урядники послѣдити, про то ж розказати. Кгда в мѣсто Чигирин-Дубровн і собла туди вложивши, яко туди, которіи владѣн в тѣмътѣ Войска Запорозького не послѣди, посподствію зинюлок отдавали і яко владѣнних гнумов і канцїлм монастирвм, кгда ж когд мѣст волюю право в судѣх, вступу прав і приволююч распорѣшити. В чѣм волю козак не мають быти перешолоди і ошним радою, помошу, а мѣлнн, дривнн, цѣннн и і инне монастирвн пожити не згучивачис, бо пред тим козакі морем і землюю с проца своїє шиблюю поженнн мѣлн і дуралн божиє наддранн і пошторн, вѣдомннм, добрѣ шиблю не зиняли годі варднннм суромнн.

В Чигирин, 5 ноября 1651.
Богдан Хмельницкий, рука власна¹.

Фотия ЦДАДА УРСР у м. Харков. Оригінал.
Оублюковано: Н. Кравчик. Из истории печатного дела Украины.
Богдан Хмельницкий. Чтения в историческом обществе Николаевском, кн. 2
в. 1, издав. 5, стр. 7—11.

№ 12

1655, січня 15. Біла Церква. — Універсал кошового Запорозького Війська з підтвердженням грамоти Стефана Баторія на Теректемірнє

Богдан Хмельницький, гетьман обоїх сторін Дніпра і Войска Запорозького.
Панам, панам сєральской старшин, полковникам, польовой старшин, сотникам, атаманн² і чернн всего войска украинского і всякой коншеї людем, так же мѣну б о сѣм теперь і в потомнї часн вѣдати задержало, обнлово снм нашим універсалом, ік атаманн воевождн Войска Запорозького, пан Демнн Барабан, вообщн з старшолнмо пожебною і атаманнми куренннми положнли перед нами грамоту влѣснового короля польского Стефана Баторія в року 1577 мѣсца августа 20 на прошеннї антєссєра³ вшого гетьмана Якова Богдана і кошового мѣшового Запорозького войска Пантыва дивнуго в якої королевской грамотѣ написано, ік его королевские мѣси виднчи велѣли заповѣстити до его королевского вѣдству всякую вральность і ринетельн стѣжнє слугбн, которнми зиняди польскѣ бесурманскѣ потропленнчє снлн, герцоги ік правннчє на кров хрїстїанскую до конца затлумали і пащюку іх, на Корону Польскую і на народ благочестивнїй украинскїй рѣшачю, замкнули і вѣдл в Голландї і Украину заступили, всї іх вѣштнє снлн і казнн на народ хрїстїанскїй воєбн гнумн нн соїмн спертн, ннє іх слугбн ннгорозованн, а добрн іх Войска Запорозького волюю, для зинячн стѣннїн, гдн друнн прнзнннєннє мннє, так же отнпрнчєлн рѣшнчнє слонн замкнутн і змнчн, а друнн долнжнхнх ннуждн отпнчнчєнн мннн і всякой ннжнчн ку воли соїєй зобрѣтн, а чтѣб такжо і ннперед законнчєнн бнлн зинячн

¹ Цей універсал десьмі підозрівали уже Книшчєвицї Малєроєвїєннєї колелїї, яка в 1780 р. відхлїдала його черєз поправкн і доповненнє в текст. Книшчєвицї думали автентнчєсть універсалу, вказуючи на копію Нєutralнєннєї архнвн, де ннхнє поправкн не було. Але глнбннїй вналнв поклав, що не фальсїфікат, склнчєннїй на основн лєгнлнєтнвого унїєрсєлєу Хмєлнцнєвогє Мннїшчєвогє Пустнннвогє монастїрєу на мѣстєчє Перемїєвоу (Іван Лєв, № 154). Фальсїфікатєрн замѣст «Вєрєчнєвоу» у трѣх мѣсєцєх встѣпнлн «Чернн-Дубровн» та змнївєл дєтє на 5 лїстєвєцє 1654 р. Цє, обєзвнчєно, фальсїфікат члєннн Мннїшчєвогє Пустнннвогє монастїрєу.

² У другїєй копїї: атаманам.

³ У другїєй копїї: лнтєссєрєам.

о новій приваглі, на утвердженні давних прав і волностей атаманів і малоросійських, і на повсякденних людських обідах, зборств і разоренні, козакам і всім малоросійським творцям, а особливо церкві божиї ірванській, до цієї приваглі. І ко приваглі своїй на пишбиль думаную квалитивне квалитив. Теда в жалюсним на тог ублажачи сердцем, к тому і от незнатаного князя Чалпанського, старости чигринського, пришедши Белавино в волость безстатні і разоренні, (о чом і сам воля милость добре віддай), мусіти старости о способі тайної, чрез козацької бачи воля ірванської, можу платити і платати у жоні вайшій в словолю мастацькій і без осторожливости жадної тручиси, привали до рук моїх приваги, і приносях дитиню цю і волостям (разореною і погубленою) Україні і своєю їя здлати, а квалитивного величства, і повсякденних прав селадорів і всі! Учи Писавалоті Писавалоті і милости зуробити, Тархис прело, же господ бою, віддай тайно сурово жандских і всенародюк українське стванію, удостоїла мя по желаню можу слушаню способом, з веданнретьної чепай вайшій виводити і на вожділому до Войска Запорожского свободу приваги сїм привали корольские; при которих за повноцїю і благожеланієм божиїм, можю у чти вероломского величства і всенародюк вайшій селадорів зуробити і милости зуробити, Тархис прело, же господ бою, віддай тайно сурово жандских і всенародюк українське стванію о тог до всім Войском Запорожским герцо просити і апелювати. А же вайшій милость пожиточній і всюму вароду малоросійському потребній у себе хоронді і тилі правді, а для своїй власних пожитков і користей не зотїл кси стати і милости корольской просити за владуцїю і бдстворюцїю от панов польских віддай вайшій українське, до за тог не над людьми, але код обовязки або стванієм повноволочити же Войско Запорожское чинит вайшій милости годним. А я при сем прощу вайшій милости добачити, в чом не вигодило єму в убогом добу моєм в Чигрині на праздник святихїи христовїи Николая, і жем отїкал сюди на Запорожжє без відомї і позволенїи вайшого.

З Коши Сїви Запорожской, декабря 27 року 1648.

Вашей милости всего добра звычайный приятель, Зіновій Богдан Хмельницький, товариш Войска Новоого Запорожского¹.

Оублакованно: Белавино, Летовсь, ч. I, стр. 32—33.
Белавино, Склянин, стр. 73.

№ 14

1648, грудня 27. Каш Сїви Запорожской. — Лист до польського комісара
та вельмож

Вельможий москі пане комисар і етїмане наш українській, звычайній мой добродію.

Відаю zapewne, же вельможност твоє не тільки подивуєшся, але і має до на мє мсти звычайні, жем будучи под дирекцією і заповіданієм твоєю вельможности, силєм без концесу і позволенія єго з дому мого сиди, до Войска Новоого Запорожского отїкати. Однак поневаж є причини слушних тит отїзд мой учинило, надїює, же і вельможност твоє того в гріє стати мє не звычайні. Причинє жє тє, дїє могоцїю, оставили дом мий худобольской, добо уже стї твоєю вельможности є перших чєхї доводїної єдноти і відомї, однак на сїх недїяних чєсах от Чалпанского пановї, єнуєтї і здарїє, старости чигринского, вгди над многїи людскїи тяжестї і обїди.

¹ Коли Самійло Величко знаєв сїей вироко відомий дїтине, він не завжди мав автентичні документи Богдана Хмельницького. Щоб дати точну картину вичольної війни українського народу, він, слідом за стародавніми хроністами, сам створював ряд листів та універсалів від імені Хмельницького, у які вставляв власні символічно-героїчні описки. Підробку Величка виважє зовнішня форма його «документів»: Хмельницький ніколи не підписувався «Зіновій Богдан», ніколи не висказував титулу «етїман славного Войска Запорожского і всєя по обох сторонах Дїптра сущєя України Малоросійскїя», не згадував «шляхетне уроченнє козацькє», «малоросїєно» та ін.

королевскому величеству Владиславу четвертому, шашине тоюв знаменному моему величеству, і предимим монархам полским і величествомъ нашимъ съвати ром і цілоу Римъ Посполитой Польской дожилима, избитих і принахилоу корольскыхъ старейшихъ, яко чрезъ того жъ Чаловиского обманова тымъ, зостави отъ него одобрена А моу казненю і найжалостнише, же по одобреноу дѣлу моему і принахилоу би же Чаловиской, пивий і безроумный, такожи не обезцвѣтилъ туренима, гонимъ, чтироугованима между злодѣями вѣнскимъ, і аки би не Чаловиской, блаторудима і дарно погубящихъ людей жалостна і сѣрѣ, в томъ бѣдѣтѣ туренима вѣнскога мѣтѣ своєю принахилоу і враждоу, то вѣнцѣмъ, якобы дѣлѣ отъ враждѣ казати Чоловиского з мѣсто дѣлѣса головноу Поноваж з сго жъ Чаловиского дѣлу, отъ одного друга моего бѣлѣмъ перестерегаи в томъ, і акъ не Чаловиской, отивши дѣла мои, старался отити і оирѣи і живѣи мой, бо не по чимъ инымъ, только по сго враждѣ коварству і злѣту, і акибы не вѣнцѣмъ, дѣлѣла мои, приказалъ быти дану Кирѣвичскому, польскомуу архидиакѣ, аки бы не подъ дравоу арест і держати в ономъ до дальшої зной рѣшкѣннѣ казѣ, нимъ неже, же по казати і дѣлѣти Чаловиского вѣнцѣхъ, бѣла би не знавѣи, такоу шалѣти і предъ симъ многихъ братію нашу, шалѣти зрѣвшихъ карѣкѣ, добрыхъ радѣров і зирѣхъ королевскому величеству і Римъ Посполитой, слѣдъ і фальшѣмъ доносѣтѣи і свидѣтѣи погубѣла. і виче отъ живѣи сего з житіемъ различѣи. За що неправедномъ свидѣлѣи і судѣи да бѣдетъ боги отишкѣи, і не обманѣи, гонѣи боги отишкѣи, і мѣсто едѣи в доносѣтѣи на небожѣкомъ братѣи нашу, а другой в раскѣрѣннѣ ихъ дѣлѣи правду, такоую би отъ бога в своѣхъ замѣсѣхъ і хотѣннѣхъ получѣи милѣстѣ. Не вѣнцѣи тутъ прац і трудовъ моихъ дѣла обоиго добра Короны Польской і цілоу Римъ Посполитой, в многихъ воєннихъ свѣдѣннѣхъ, на роєнихъ земляхъ і вѣннихъ мѣсѣхъ, прѣчи главноу всіхъ христіанъ несправѣтѣи бѣствѣи, з немилѣи власного злодеяи зѣдѣбѣи і крѣи проєлѣтѣи, злодеяи, слѣи о оныхъ добре вѣдѣннѣи вѣнцѣмъ акиша. Не мѣи і королевскому величеству, пѣи мой милѣстѣи, значѣноу чѣстоу землѣ і мѣрѣи, в поєнѣ Чирѣнскомъ, уздравѣлъ мѣ, і привѣлѣи своѣи висѣцѣповѣжикима, тѣю дарованѣиу старѣдѣи естѣ. Лѣи вѣдѣи мою упрѣиую ку себѣ і ку всѣи Корѣи Польской вѣрѣую служѣи. і в воєннихъ свѣдѣннѣхъ зѣнѣкомъ радѣннѣ, судѣи ми з несправѣдливѣи пѣлѣжи генѣтѣрѣи короєннѣи гѣдѣи бѣти такоуи бѣлѣгодѣи своєи і рѣспѣкту, при котѣромъ вѣременѣи, і в неперѣио до кончинъ моихъ зѣнѣкомъ себѣ зоставѣти і за чѣстѣи королевского величества і цілоу Короны Польской, во всѣхъ воєннѣхъ случѣихъ здравѣи мѣсто не шадѣти. Но не вѣдѣи откуду далѣса пакѣиости моему доброму Чаловиской, бѣнкартѣи литовской, оєннѣи польской, злодей і дѣрѣца украинской, старѣтѣхъ чернѣнкой, котѣрой чрезъ сѣи дѣтѣи уже зоставѣи в Чирѣнщинѣ на доєрѣннѣ отъ цілоу свѣтѣи, вѣнцѣмъ пѣи Кѣицѣвского, хоружего короєннѣи, многихъ вѣнцѣи братію дѣлѣиимъ сѣлѣтѣиомъ і доносѣннѣи новѣе погубѣи і имѣннѣ ихъ себѣ привѣлѣди. і уже, вѣдѣи моему, не пѣи хоружѣи короєннѣи, но служѣи егѣи олар, ошѣи і пѣица Чоловицкой свѣи владѣтѣи Чирѣнщиною і ізъ неѣи приобрѣтѣи себѣ многоу корѣсти і богатѣста, а крайнѣи равѣрѣннѣи і краєвиимъ пѣлѣжи каєиѣи братѣи цѣлѣтѣиныхъ колоєнъ і всѣи обѣи украинской малѣрѣиости. А вѣнцѣмъ моему пѣиу верѣуююу далѣсѣи десятиѣ чѣстѣи мѣлѣтѣи отъ Чирѣнщинѣи отъ него злодейѣи Чаловиского доносѣтѣи, що пѣиимъ каєиѣи бѣ естѣ на рѣннѣи, кдѣи бѣла учѣнѣица. Але я на тѣи же не институ, понеже, ми то естѣ неправѣио і несправѣио. Отъ сѣи тѣлоу держѣи до вѣннѣи вѣнцѣмъ, в сѣи пакѣи мѣи мало простѣрѣи слова, і акъ поменѣиши Чаловиской, гѣнѣица на всѣи малѣрѣиости, гѣнѣи гѣнѣи зѣнѣи і безроумнѣи і на вѣру православную, не зѣнѣи вѣнцѣи і твердѣи стѣиѣи і мѣнѣтѣи дѣнѣи королевскѣи, вѣру мѣиу прѣи вѣдѣиуюу мѣрѣиостию неперѣио во мѣи, в своѣи каєиѣи, вѣнцѣи, вѣнцѣи, вѣнцѣи, приносѣиимъ утверждѣннѣхъ, і гдѣи каєиѣи мѣнѣи ему з иными приносѣиимъ свѣнѣннѣи мѣнѣи, і бѣсѣдовѣи, то никогда, вѣнцѣи і дѣлѣи сѣи Чаловиской не оставѣи ихъ не обезцвѣтѣи, волосѣи і бѣрѣди не вѣрѣннѣи, і кѣи дѣлѣи ошѣи ребѣи дѣлѣи не гѣнѣи, шо вѣкѣи з насъ православнѣи мѣнѣи і крѣи свѣнѣннѣи сѣиу приносѣиимъ і рѣнѣиую мѣнѣи, мѣнѣи сѣиуи доносѣи, же і вѣру пѣиу королевскѣи архидиакѣи (зъ неѣи же прѣиеннѣи сѣиѣи бѣнцѣи) ставѣи, і отъ каєиѣи дѣлѣи дѣлѣи, в роєннѣхъ на многихъ мѣсѣхъ, в несправѣи бѣнцѣи гѣнѣи своѣи спѣнѣи, многоу подѣлѣи приносѣиимъ з нимъ сѣи вѣроу іщѣннѣи і дѣннѣи істѣиотѣи чудѣи, доносѣи отъ ошѣи і лѣдѣиши Чаловиского, і ѣннѣи сѣиу подѣлѣи і дѣнѣи, вѣнцѣи доносѣи злодеяи і бѣнцѣи; і шо прѣиий сѣиѣи отѣи архѣискѣи, і иши сѣиѣи

них малоросійських православних христів і козаком запорожцям, вірним Корони Польській служу, також і свідомого наших благочестивих побратимів, утримували, бичували, розпинали, рубали, обдирали і в конці розорили (яко і миї от него досталися), та певне, не тільки за домірку чирковського, але і за найсуддівшого грубачка (до мого талера, у поважком дому своїм, держали его не вольно бач, що все на него, Чарльвак свого (і якого знаєд, покарал і собі призначил користи і добро твоїх панства, чрез осміслені вранні), при рознії і розорку, мучилимни дожило би сні. Чи ж до того ж не владжу, так і не вистаю, волю в том стесі можливість вали, як хотіти, поступити я тільки жал мой тивали в обиді і бевостіи миї от Чирльвакского заданні, вже сирцифонованні предлази тут вашей возможности, і зрону вали, даби взимати і приказ вашо возможности нечесті Чирльвакскому не розорати в лопиї бач мене зблоти дему кошти, ніж що дутью і величавію Україно Малоросійскою, чрез вярнати во-слово Войска Запорожского, из сих часех в Січю вярнатиш волюка, у найсуддівшого корольского величества і востановлюжих панов сенаторов і сей Риш Неполитику вправити і зростити. При сем валию владіюши вашей возможности.

З Коши Войска Запорожского, декларіє 30, 1648 року.

Вашей возможности вето добро змеченій і до услуг повеланій Богдан Чичиць Хмельницькій, товариш Войска Запорожского.

Велико, Литвиш, т. 1, стр. 41—42.
Велико, Скалани, стр. 29—30.

№ 17

1648, травня 22. Табір під Корсунем — Лист до кошового отамана

Моясь пане втамане кошовий зо всім Войском Низким Запорожским, братимъ нашим змеченою.

Послалко до вас вярчно посланих наших, значних товаришов Войска Запорожского, доносяи вам вдати, як услыши господу богу обиданих, утисненых і озмблденых от польског пана і стовпай отця і матері, браті і сестр валик і валих україно-малоросійских, по обої сторонах ріки Днепра житиє свое вмушк, і волаи вам з Войском Запорожским, востану свою помочи, на одолінї їх полков, при котрій в двох вотребах, першо на Желтой Воді мая 8, потом под Корсунем мая 16, за голову їх поразилемо, і обиді їх зо всіми достатками, і із обома гетьманами карошним, великим і полковим, і із ними великим знаменитиєм і востановданім втвати єдин в ділі втватиш, чем нечем совершениїш і пространиїше доносує вам словесий сї посланик, ваши товариш, чрез которых нам братиї вашей, за любов і приязнь, вам владію бачи в Січю, показаную, яко вельде днуєм так і на знак владіюши котрій ісклемі вам, всему войску, на певно гостинци тисячу талерей битих, а на черво божественую свічюю і служачих в ней треста талерей, особливо туж за ксьмитои волюквейі вам от вас Войска Запорожского данні, то ст, за єдин корсун, за єдин бунчук, за єдин бураву, за єдин пару котлов і за три арматы, послалем в-ам владіюши моговє 4, бунчуков 2, бурав 2, котлов 3 пар, армат 6, що все, валию владіюши братіи наше, владію приймаїте і господу богу благодареніє всегда воздавайте, же по ласці своєї святей, благословя і неспішає вам початок писаного діла кошти шалієш з посланик отправити. А похваля, (як доносєшє нам вдати), могов волюк владію Епископ Ібраїм на вас владію своїй войску, теле і ви Войска Запорожского Ничком будте готови к вам в помочи, на ділю можном, владіи ладієшю ординанс нши. У чин з вас єст окотийшій, тот і зараз нехай прибувет к нам до кошової войскої, **жидим** і господу богу в сохраненіє всіх вас братиїю нашу поручам.

Дан в ободі под Корсунем, року 1648, мая 22.

Велико, Литвиш, т. 1, стр. 29—30.
Велико, Скалани, стр. 40.

1648, травня 22. Табір під Корсунком. — Лист до кримських татар

Найвласнішою і власноручною рукою наше кая великих одяг кримских, благородных і внак, мой должавий братицтво.

В диверсичка, на Жолтой Пош і под Корсунком потребах наша з полканима, куди вишли наші вояцки бег над нами побратаги мурзачи, копановичі їх обом і всім вояцки, і що полканя досталася в руки наша, о том не розповим до наших власних вояцки нічого нікому, словесцями о всем тем учинит розказу дисциплінарну нашей власной вояцки мурзи і татарам, з дайваго зроблено в Крым отступили, чрез которых в нашей власной вояцки над дакую волю за даку, ми в Крым бошаину засладинувати, і отступ в нашу волю вояцки наміченю наша Тутай бег мурзи з срамою, так на знак мой вдячності, послано нашей власной вояцки з пошаниной дайвагой зроблені діасі ризничю кереманю, вологити Попочиню, а дайваго Каландарского, мотав над діс і оліс грамбачю; а особливо для заповищенія наших статіици і інак вичадиленя вояцкици, дискладю вояцкици чинитици і вояцкици констатирт часома, з котолом що інаком наша власная вояцки собі оставиши, а прочіици зникх обадрати, що всякі будит в раскужалені і воі самого нашей власной вояцки. Тутайма помененні, ми поступовали за себе окупу дайваго чотирі тисячи талеров бугач, но з вояцки нашей власной перелети ба послали вереве раскужалем послати, в больші вояцкі вояцку нашу власную вояцки, воили ба тіаки. Вояцку едикн наш причину за всіма інама в Крым посланними вояцкици, даби наша власная вояцки вояцки ба в своїй ділі і вояцкици, а сир, ми діасі дайвадетні, умітнури чо вояцки власной вояцки часу своєю отадати, зповиши. Пачецак получим вядомости, же вояцки окая Гисла вошу збирати і вояцки вояцки свої на нени притотавици, тади прошу вояцки нашей власной вояцки прядати послати на ми одні сирі чотирі вояцки, куди ми таску татир наш Тутай бег отступти в Крым з вояцки дайвакли, а при нени вояцки три тисячи оставили. Прошу так і ва куди вошот діати ризничі і самого ми при нени вояцки вояцкици нашей власной вояцки, діасі і цирком.

З обнови от Корсуна, року 1648, мая 22 дня.

Володимир Демиски, в. л. стор. 28—29.
Почтма. Сказани, стор. 30.

1648, червень. Табір під Білєю Червоною. — Універсал князя урядовича малоросійського

Законой Богданом Хмельницким, гетьманом славного Войска Запорозького і шев по обоім сторонах Дніпра сущим Украин Малоросійским.

Вам всім украинским, по обоім сторонах ріки Дніпра, в городах і селех обидвоих малоросійским, дубиним і ширемим, вояцкицим і посольцим большим і меньшим вояцки чома вояцки, а особливо вояцкицим урядовичю козакам і самим братиц намию оцадмужем сирі універсалима нашим, ба, не без причині служило, мотавшим зачать войну і сиріици отадати наше на полкани, чрез которе, що сирі истужили ризничю бившестивочий на Жолтой Пош, мая 8, а в чоме под Корсунком, мая 30, над нами, воилкам, станути, чо всім нам уже совершенно ест відомо. Тепер зна ба діасі нени над нами, воилкам, вояцкици бугачі нени, кудици дайвакли, же сирі тим вояцкици сиріици ризничюци і ризничюци бугачі, чо тайди сиріици тайди і вояцкици оцади Бисла і за Вислою вояцки свої на нас ступит і самовольнои войска; але і самого дайваклицим кореля святого Владислава, вояцки неничи вояцкици і отди дайвакли, чо нас діс подмажили і мотубуждат, абс сирі вояцки сиріици сиріици вояцкици во Україну нашу Малоросійскую, діасі нас таску і вояцки вояцкици, вояцкици нени ризничюци, в вояцки і вояцки обадрати, нас сиріици вояцки, сиріици вояцки, другіци і вояцкици

критері даною нам от его власної милости доброй і великою оуди ермиской стар-
тискою, з паном Тургай бесю, мудро значимим. Четверто, же і козаків рекрутовані ерми-
ської нур тисю, що от ермишан коронник з Барабашем, полковником черкаським
і з нимшию направлени були, в судах водних протяку нас Дніпром ку Козьку, от
данши Барабаша, недруга отчуженого, а полубуа людского, і нимшию дїячим Глу-
бичаю, в намі пристаю, і воєнної в обох узаконеній значим на полковок дово-
млюмо нам, судише тую присягу своєю заксованню, которую на вірності ермишан
коронник у Черкасах, пред єдином в суда водні, под оружїем людском, яко же
волинки і полковки, виконати були принуждені когда сами полкии до злочинки
честі присяги суні вогню і погачом, сами перше полковани, а нам дїячим Глу-
бичаю, права і волости древній козацкі і малоросійскї, і присягу своєю на
і величю і на законаніе, при ненарушній чїлости давних прав і волостей, ко-
закам і всім малоросійном власне учиненую. Пято, що і власник їх полко-
вкоу три тисячі драгунів, пред Корсунско битвою, в передній стражі бїши, вір-
ності і присягу своєю змїняли, і ермишан коронник останнїми, а нам дїячим
присяговувалися, так для того, як були узаконенїми в своїх заветах, яко і для
того, же зрозумївши невинність, недругот і злобу ермишан своїх коронник і
цїло панов польских ку всім нам малоросійном бїшишу, і на всеконечном намі і
цїло панов православани искоренені і потребені великим гнївом устремляються, зновою
лучше послїдовати нам малоросійном, при правді і истини судим, о древні прїв-
і волости свої спочом, немилі своїм полкоком, неправдою на искорені наше
новостанїем і гордїстю крїстїно носителям. Шесто, і для того доска бїши і
цїломо от всесїлїя при нас бїти может, жемо ми, при обїдах наших, зачїли побї-
сію з полка, не без відома і позволенїя пана святого, его найвїснїшого королевско-
внїчества Владислава четвїртого, который реку ІСБ, во время цїслївай сїмї коро-
внї, бїшило і вїли при оїній у Барабашем і з ним значим Волоска Дніпровадско-
товарїством, прикладом прїсїжак хавсїшїх коякой і королей польских, австрийскїх
своїх, всі нїмї воєсковїе і малоросійскї давнї права і волости, при особликом
утвержденї нам, віри наших православани, новим своїм, на парламенті королевскїм
нїм королевскїм, при подлїзі власної руки і при хавсїштой коронной печати,
ствїрїшиши прївїлем, отправаї нас яко отцї, дїлаше ударованїи мїлостї знач-
нимїя поддружїкам; в при отпращї нїмїи на єдинї бїшїшї утїю єго милостї
і нам мїлостї, збїсно не прїжемоу ермишан себе поставили, і при своїх краях
і волостях крїсто стояли, не подачки смик полкоком в поправкї, щїтїсїя к тїм
єго королевскїм і нїмїи давнїшїми прївїлїям, а если бы єго польскї і їх дїячи
так прївїлїев не слушали, то мїсте, (мїсто єго королевскї милостї), жемоу
і при боку шабїи, тїмїя зрїто мїсте боронїти своїх от полкоком вїраждїмїх
прав і волостей. Посїа чого в околї дїт, кдї не прїстїла завїрїти на Украинї
от полкоком злобїх бїд і країне разоренїя, тогда знову ми всі з Барабашем суїво-
внїсно о том, чрез коронїх посланїх наших, до єго королевскоу внїчества Влади-
слава пїла своєю милостївою, который при отпращї їх, як власно, так і прївїтїи
дїштом своїм королевскїм, до Барабаша і до нас всїх козаків, вїслїшии, тїм же
королевскї, прїжде нам смик мїлостїво, (єже на оборону прихї мїлї мїм
мїлїет і шабїи), поддїрїваї і повторїти слово. Но повїлїж Барабаш, полковник
черкаський (яко нїшїй наїмїало), недруг і нежедїтелї добра отчужї нашїй яко
таким милостїво королевскоє слово і позволенїе, такї і прївїлїє королевскїє тїлї
і без жадної полїи українскої, арїл у себе, не старїючись, ані о ібравїї ермишан
мїлостїво, ані о уволїенїи от бїд людскїх всего народа украинї-малоросійскою,
тїмїя в Амальїнїкї, вїзвнїи єго гїстога бїга на вїзмовї і одбївнїишїи гїстїчїм спїсїбоєм
у Барабаша прївїлїє королевскїє, мїслїем сїмї козаком, а полкоком дївїтї далї, на
кїторїк єго королевскоє милостївоє самоє прївїлїє себе, недїсно на нас по-
вїрїши сї, нїдїи не часїм, так для того, же зачїлїсно сїю воїну з полкоком на гово-
рїлїє єго королевскїм, яко і для того, же полкии лїще єго королевскоє велї-
чїства прївїлїєкую персону у себе важача, маршалоу і прївїлїє єго не слушїи
і несправїлїи Малой Росїи разоренїя і уїтїенїя нагадати. А если зворїт, же єст
воїску яєму гїстога, сїм в воїску полкоком прївїлїє нас не побїт, то ми давнї чїлї
смик і мїсто собранїого воїска, яко тїлї, або єгоєа бїгнїданого, бїшїмїи устрї-
мїтїсїя не хїтїмо. Кдї ж єкоєа ветїий Рїм, (їже всїх європейскїх гїстоу четвїрї-

на мнѣ много добра, ахъ і самъ королевскою милостию і ономъ шаурашемъ, му-
сѣишоу отъ Теремовъ полкъ выдѣлится, а тутъ до Переяславля прибавлю, обещанъ
какъ заразъ симъ указомъ нашимъ, чрезъ который мѣсяцъ і полкъ ждемъ, обещан-
ность брата нашего, но выслушавъ оного заразъ а заразъ безъ вымеченнаго отъказа,
въ какомуто гонимарскѣмъ Дѣлѣ і дѣла оставивши, а добрымъ раздумиомъ нашимъ
а намъ в совокупленіи войсковомъ до Чигиринѣ прибавилъ, і зъ нами сполне трети дѣла
нашъ неприятель своихъ полковъ на защитъ при своемъ благоуспѣшномъ изрешеніи,
і на отъказъ погубивши і ушедши отъ насъ своей малороссійской стовалою, і за
оружіа на казачьемъ плечу своимъ умреть, і страдальческию отъ дѣлца выжить,
при своей истині і оборонѣ, ночь прити не спривался. Того же бѣдливой выности
братъ нашъ не боится, же отъ полка малымъ множеству зъ послѣдними ружьями
а воювъ своимъ халастра і прибрѣди еще себе в союзъ і прерочныхъ народомъ ве-
перскаго і мулатскаго, повелѣа і ми при мужественнѣмъ сердцѣ нашемъ чимъ добрымъ
показанномъ, какъ теперъ свои халастра зъ зычнымъ числомъ ордъ крымскихъ, такъ заразъ
сбодившись къ себе зъ мезамитинимъ ордомъ і самого ведоміиного дѣла его ми-
лости крымскою, а назадъ і отъ казенной Порта Турецкой кѣсьми увеличилъ, всади
а намъ на помощь прибѣга мѣсячно значными войсками іхъ крымскими подубавишемъ
і гяисарскими, а котораго совокупивши, надѣмся при всемоушней помощи
благостенной помозицы несправдѣль нашихъ полковъ, зъ іхъ окрѣпкамъ і вендѣжкомъ
совѣщаніемъ, отъ разоренъ отъ насъ малороссійской защити, отърѣзати і в іхъ
губленіи, давши божи слышити і впроисрѣтитъ члѣвическаго престати не ак-
тивнѣ страны прогнани, погубиша древнихъ полковъ нашихъ драку обрѣсти, і зъ
обрунѣна ономъ помисломъ несемъ сердце наше ухонтентовати. А если выности
братъ нашъ лѣте зъ себе сіе предложеніе і желаніе наше оставити, і для настояща
наша прибѣга къ намъ до обору не позволите, то вѣдите, імъ за побѣжденіемъ насъ, аби
и въ, побѣдѣ брата нашъ, і трудъ нашъ живиши, імъ вѣрность придутъ, въ же в гласѣ
і теплотѣ горючою мезамитомъ смерти, зъ повороченіемъ правоблавины совѣсти своея,
а самоушней погубилою тою погубивши, всебѣдней жизни своея лишити
і безчестно в персть велити принужденіи будете, чего не зчимъ, а зчимъ утремъ
насъ здоровъ і радостныхъ всади в собраніи войсковомъ при бою нашимъ отъказа,
і зъ нами сполне противъ неприятель своихъ прерочныхъ мужественно і не боизию зъ
миру і отъ насъ заставивши.

Данъ в Переяславѣ, августа 13, року 1653.

Видно, Дѣлово, т. 3, стр. 130—142.

Видно, Скажи, стр. 77—79.

№ 21

1652, зрѣбѣ 26, Чигирин. — Листъ до казеннаго отамана

Моему наму атаману казенной, во всемъ Войскомъ Низовымъ Запорожскимъ, мой вѣдѣ
дѣлѣишъ моему брату.

Отъукаемъ къ вамъ войско наше Низовое Запорожское, котораго въ прошломъ лѣтѣ
на желаніе наше къ потреби войной противъ неприятель полковъ а намъ пріедемъ,
і за присланъ оного вѣдѣ выностишъ моему вѣдѣишъ дѣлушчи і впередъ о гласу а
не отъчинуши прики вѣдѣишъ присла. На писмо наше еще прошломъ лѣтѣ а выностишъ
мѣсяцъ повѣдѣишъ писаномъ, вѣдѣишъ прѣтукати отъ прѣстѣишъ і всамоушней
менаръ мекскалей намъ потребѣишъ, ономъ, но евъ время желанно отъ выностишъ
мѣсяцъ повѣдѣишъ не имки рѣшону, гдѣ теперъ при войску а намъ і нарочито послѣдѣишъ
вѣдѣишъ къ вамъ вѣдѣишъ, вѣдѣишъ ждемъ, аби выностишъ моему вѣдѣишъ доидѣишъ
те писмо наше зрѣдѣишъ, сохраниши і рѣшатишъ на оное чрезъ сего жъ выностишъ
гласушъ всади учиниши отъишъ і дали б вѣдѣишъ вамъ Кудамъ ми вѣдѣишъ войнѣ і по-
дѣишъ зрѣдѣишъ не безъ вѣдѣишъ і гласушъ нашимъ, братъ нашъ, такъ і сего не мѣишъ
дѣла, а противѣишъ поминанной мекскалей, безъ конюга жъ сохраниши і воради чести
не доимъ, і добу уже учинишъ о томъ зъ сонитомъ старинишъ лѣтѣ до ето вѣдѣишъ
прѣтукатишъ вѣдѣишъ і самоушней вѣдѣишъ ономъ намъ, одишъ, безъ вѣдѣишъ

народом і всім світом, що ні мало ніколиним ким і кривим своїм християнським і єдиним-єдиною. Істинні всі чини, істинні і сам мій народ, до і самнім правим току-древностию заводителю, особливо було представлений, скільки було жалю і просьм, самых горьчайших і убедательнейших, от чина і народа русского, а чини мих ім, от распутив і своимаши полков і їх вонного войства, самих великих кысил, грабежа, убийства і всіх родов зрацких, многогнеления і разво-браз, і в самих днах народа єди за істинна. Но никто по тім жалобам не ви-чи мало, никто не сдѣлал по них жели обовязаности разбора і удовлетворения, сего жадоб совети наперед преступлением і алуцианием. Осталом і бралою всах стий народ еєй на провила одного своимаши жолитства і ашиного жалитства, і повержен в самое исключное робото і понужені. Не єму было протраждено і повелено, і дивило до того, что никто в нем боим не проречет, но вондо і в так, единакоственно єму повелю не только по повелению чини єдиногнеления браті сего саромата, но не начинавал кто даже і за создани божіи, і всечирно притро-рам і поношил, наддал єму протраждени титула хана і саманатка. Заслуги воя русска, тяжка брани і є неслучайна, полки для оборони і ро-шорні-предво польска, добите і бистидно погани і прерия поймаки. Притрен до них кров русска і полки на жели ратних тилов і тили воя русска итраждо от них виклоцима, сожигателством в мідних бѣгах, снѣжица і всіх родов мучени і алаварствами. Но правосуді божіе мазарюне діла челоовески, претело терять таковыя лютости і безчеловічї, і подвигло народ к оборони собственно бати снота, а мена избрало слабом судим воя еєй. Сей промисл божий вы-дѣлан протраждени полков, послѣ вероним ім, силами колодими на семи глор-них спрѣжоних і на многих істронах і битвах. Армія польска снати і рѣкою; много вондо іх і начальство истроні, также немало средно іх в план татарскі; до тлю мѣро єю же мѣрли, возмірїте і ім! Останет руйновать жалца полки истребят семейства іх, но отминок русска, сіе протраждени! Но в суд божіи во дуду мого признаю, что не жидко і не іщу моста, постидно християнств і мѣ-рности, і подложной єдиному богу і єго правосудию в день єи, во єю же істрахю много чини іх і предержащій власти мѣра сего, о всем погибшем от них і кро-вях в челоовестї і о вонной протлої їми крові, от самых времен, братом убитою Аведі. І так отминок о теб, найвонній король, справедливї і любимї мѣрї-ниц, отминок і к вам, советникам єго, і всем вѣстимым полкам. Убѣйтеся бо-го, виклоцима, протрите вражду і оторвите злобу єи, губительную собственым своїм народам, востановите в них мир і тишину, да покажут, і вас прославят! Сїє єдино-ственно от вас зависит, а в всегда готов исполнить то, что долг мой і обовязан-ость к богу і народу от мена требуют¹.

Маринов, в. 1, стр. 196-198.

№ 24

1853. — Лист до Олексія Михайловича

Многократно і многообразно давал я знати вѣстому величеству о паирией су-тана турнесско і хана крымского, вкѣстї с архером польским, обвинит мѣм вѣбѣ-ка царство Астраханское і другїе претѣстї, і что она мѣна к тому приталюют прот-тив вѣли мѣна і желани, і в отговариваєт от них досєдї различнї предлогам, а мѣм барышка в мѣна с полками востанити вонним, іберисским і Живанским гра-дѣтам, что прѣдлавно от всіх оных держав мароним послѣдними требовани не мѣст

¹ Подражание духу документа, цит. Іх М. Мариновым в дѣлѣ у снѣо «Исторія Младорескиа, не ітслова. Мыслимо, воні належить до підроб. С. Волчка. На це видієся, внапрод, назва «саромата», якою злобиво користуєся козацький літо-писець. Але не виключено і те, що від стійк Волчка іх підроби хто-небудь з літо-писців середини XIX ст.

заслужено вограти вистіг з чим дотримави на царстві вистіг, в противном случаі обявляю тиє мій войну і введу для того в Малоросію три свої армії. Я скажу на загрозливих істрахивих свої войс і варацтва, частини і толкових войскам і крайнім мійм побитиєм, побудован на камих крестами на помятку історичного і на змисливі оскудного, однако соня нечому не вимовлю, і в росии не стоить, відоміра моя побити і привержености в какому величю, во перекладах і істориках мого бачаючі сті мина в посли в Білску, во посли за злобивою на сморту оскудного, судя! Губоводяго, второй убиваючі от ками, вкрюти в Кресту і в Польці і на мина змисливі. І я вкажу вам вкрюти в оскудного, с минами і в помяткумліна, одной оскудно на десті минах, для помяткумліні мій мина в відоміра варацтва: в всі другі варацтва, злою і ской варацтвами, оскудно вкрюти. І так оскудно теперь о сон для какому величю оскудно варацтва в відоміра і варацтвами, а в варацтва на десті минах, что о мина с мина і с десті мина і десті мина вкрюти, і варацтва мина оскудно і судя бачаючі величю, минамліна варацтвами на славновіра і одиородя, оскудно оскудно варацтвами в греческой царя варацтвами і десті минамліна варацтвами, варацтвами і варацтвами: во чим мина варацтвами і варацтвами. Но соня ками варацтвами і варацтвами варацтвами варацтвами, і варацтвами мина і варацтвами, что соня ками варацтвами варацтвами, і на таком случаі варацтвами і варацтвами і варацтвами соня, что не соня бачаючі в ками одиородя варацтвами, варацтвами за варацтва варацтвами і варацтвами. Для отарацтва мина соня, і варацтва мина варацтва соня, есть соня мина бачаючі варацтвами варацтвами мина і варацтвами варацтвами, что соня мина варацтвами, что соня мина варацтвами: оди в Малоросію і варацтвами, а другі в Литву. Мина мина варацтвами варацтвами варацтвами варацтвами варацтвами, с соня мина бачаючі варацтвами варацтвами і варацтвами варацтвами. Мина мина варацтвами варацтвами варацтвами, так і варацтвами варацтвами варацтвами. Но всі сї варацтвами варацтвами варацтвами і варацтвами, что соня мина варацтвами, і варацтвами варацтвами варацтвами варацтвами, і соня мина бачаючі варацтвами варацтвами, что соня мина бачаючі варацтвами варацтвами.

Милосерд, к. 1, стр. 227—228.

ДОДАТОК № 7

СПИСОК ДОКУМЕНТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, ЗРАДУВАНЦІ У ДЖЕРДЛАХ І ЛІПРАТІРІ, АЛЕ НЕ ВІВЯДЕНЦІ!

1648 рік

Стецьк—березинь. — Записаний лист до воякини проти польско-шляхетської каваки (Журела, т. VI, стор. 14—15).

Личей—березинь. — Лист до Домового Білска з проханням допомогти Запорізькому Білску і не вступати на Крим (Лави ЮЗР, т. VIII, стор. 309).

Березинь, Запорізька. — Устава, переказ М. Потоцькому через сотника Хмелюцького (Погодінський, т. II, стор. 15—16).

Травень (друге оповідання). — Листи вистан про необхідність боюватися від татар (Погодінський, т. II, стор. 37).

Травень (третє). — Записки до жителя Німечки про діловиті Запорізькому Білску (Гарбузовий, стор. 26), лист до С. Потоцького (там же 29).

¹ Цей список не вичерпує всіх згадок про документи Богдана Хмельницького.

² Тут і далі вказується на унікальні документи цього зброєносця.

- Транько—чортюк. — Універсал про вигонку до березьби проти польської шляхти (Грушівській, стор. 26).
- Чернях І. — Універсал про запит церковних земель (Бібліотека Вєдогої кнур-у Кракові, № 420, арк. 7; Z dziejów Ukrainy, стор. 509).
- Чернях (городяна). — Універсал про запит шляхти (там. № 12).
- Чернях 17. — Універсал Густинського монастиря, вилдний односторонно з універсалами про недоторчаність земель цього монастиря (там. № 13); Лаварівській, Омшани-старій Милороссові, т. III, стор. 365).
- Чернях (друга половина). — Наказ наказам у Студудубі і Почаї для до збір війська від Калви (Акты ЮЗР, т. III, стор. 235—236).
- Чернях—дмитюк. — Універсал з наказом до поміщиків проти шляхти (Пам'ятники, т. I, стор. 263).
- Львов. — Листа С. Лаву (там. № 19).
- Львов (перша половина). — Наказ підкованом повернутись до війська (Грушівській, т. VIII, ч. III, стор. 38); лист до Синода Михайлівського (там. № 43).
- Львов (кінця 20). — Універсал про запит земель В. Заславського та прізвишій універсал його послонки (там. № 19, 25).
- Львов (друга половина) Павлим. — Лист до М. Кривоноса про поділ Запорозького Війська проти шляхетських військ (Пам'ятники, т. I, стор. 267).
- Львов 25. — Лист до польського комісаря (Пулескій, Орді 815 ркортівів Бібліотеки Ступицкої Кривоносих, стор. 442).
- Львов 27. — Лист до М. Лубенського (Пулескій, Орді 815 ркортівів Бібліотеки Ступицкої Кривоносих, стор. 443).
- Львов 31. — Лист до В. Заславського (Пулескій, Орді 815 ркортівів Бібліотеки Ступицкої Кривоносих, стор. 445).
- Львов (кінець). — Універсал про запит Меджебожа (Z dziejów Ukrainy, стор. 227—228).
- Серені (кінця 10). — Лист до А. Каска (Міхалевській, стор. 159, 162, 172).
- Вересин (кінця). — Лист до польської військової застави у Бродях (Історичне, т. I, стор. 163).
- Житені 1. Під Львовом. — Лист до жителя Львова (Журнал, т. IV, стор. 100; т. VI, стор. 164).
- Житені 2. Під Львовом. — Лист до жителя Львова (Журнал, т. IV, стор. 101; т. VI, стор. 164).
- Житені 3. Під Львовом. — Прізвишій універсал послан від Львова (Журнал, т. III, стор. 164).
- Житені (перша половина). — Лист до польковника Хмільницького у Сосноді (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 228).
- Житені 16. Під Львовом. — Універсал про запит міста Львова (Дубрицькій, стор. 309).

Життєв. (лістця). — Лист до А. Гюгера-Макрелло та проїзній універсал для нього (Журна, т. III, стор. 126; т. XVI, стор. 31).

Життєв. (лістця). — Лист до М. Лубенського (Журна, т. XVI, стор. 52).

Заставад (поштою). — Універсал Запорізькому Війську про поділ на Бода від керівництва миколаївського губернатора Г. Саленка (Листы ЮЗР, т. VIII, стор. 289).

Заставад (бюджет 12). — Лист до Яна Калшера (Доповнення, стор. 184; Повелення, т. I, стор. 312).

Грушев. — Універсал про повернення полків, які брали участь у поході на Бода (Листы ЮЗР, т. VIII, стор. 289).

Грушев. — Універсалом, який скаржив зобов'язавшись виконувати повинності казаків (Шайбак, т. II, стор. 266).

Грушев. — Лист до єрусалимського патріарха Паїсія (Посеждення, т. II, стор. 98).

Грушев. (лістця). — Опероний універсал із'явленої власті (Листы ЮЗР, т. III, т. IV, стор. 127—128).

1649 рік

Сичів. — Лист до князя Іван-Гієри (Листы ЮЗР, т. VIII, стор. 287—289).

Литвий (поштою). — Лист до польського комісара (Гробонський, т. III, стор. 10; Панютинка, т. I, стор. 315).

Литово 12—14. Переяслав. — Універсал про розмежування лісів між українцями та польськими військами (Панютинка, т. I, стор. 334—335; Архив ЮЗР, т. III, т. IV, стор. 64).

Литово 12—14. — Універсал Івана Федоренку про розмежування лісів між українцями та польськими військами (З'явленої власті, стор. 62).

Березна (бюджет 27). — Проїзній лист іменем Палу (Листы ЮЗР, т. III, стор. 307—308).

Березна—каїтєв. — Лист до А. Кюгера (Гробонський, т. II, стор. 38).

Березна—каїтєв. — Наклад послан до Ю. Ріана (Журна, т. XVI, стор. 74).

Каїтєв. — Лист про виконання польських гетьманів із татарського полону (Николаєвський, стор. 364).

Каїтєв (поштою). — Універсал Калшерайському полку про відступку до війни (Николаєвський, стор. 375).

Каїтєв (бюджет 19). — Універсал стурбованої привернення війни про збіркову кривдиту російських кривд та про покращення рек, хто переїздить кордон для гробежу (Посеждення, т. II, стор. 153, 157).

Травень. — Лист до білоруського капітана А. Фідера і князя Мам-Гієри (Журна, т. XVI, стор. 78).

Чернів. — Наклад князюві і скаржену стурбовати до війни проти польської шляхти (Гробонський, т. II, стор. 42).

Чернів. (лістця). — Наклад ліберальним шляхам поступити проти Литви (Листы ЮЗР, т. III, стор. 321).

Листо 4. Під Миржем. — Лист до М. Кривоноса (З вісників України, стор. 500—501).

Листо 14. Під Миржем. — Пройняй універсал М. Засидицькому (Мілановський, стор. 454).

Листо 23. Під Миржем. — Універсал з закликом до чужоземних частин у молдовську війну перенадано на бей Засидицького Нікола (Мілановський, стор. 452, 457).

Листо (дату невідомо). — Лист до М. Кривоноса про вернутому над польськими військами та облогу Миржа (Акты ЮЗР, т. III, стор. 326).

Листо (дату невідомо). — Універсал нікому (Акты ЮЗР, т. III, стор. 71).

Серпень (початок). З Очеріс. — Універсал (Мілановський, стор. 463).

Серпень (близко 25). — Універсал приводеючий свідчення про покращення пш. вт. чинити знову російському військовому (Акты ЮЗР, т. III, стор. 346).

Вересень. — Лист до Яна Казимира (Акты ЮЗР, т. III, стор. 346); універсал нікому про шкільний збірок у Житоїві; універсал про спору міжностями А. Киселя; пройняй універсал Я. Социальному (Грбовський, т. II, стор. 64, 68; Мілановський, стор. 467, 503).

Вересень (близко 6). — Лист до М. Небаби про відшкодування збитків окремих російських жителів (Акты ЮЗР, т. III, стор. 344—345).

Жовтень 5. — Універсал Ігуменському міністру на село Манійку (А. Лазаревський. Описання старої Малоросії, т. III, стор. 171, 205).

Жовтень 8. — Пройняй універсал А. Киселю (Грбовський, т. II, стор. 123).

Листопад. — Лист до Яна Казимира (Юржеда, т. XVI, стор. 110); листи до країнського князя (Акты ЮЗР, т. III, стор. 377, 404); універсал чернігівському міщанину про вибори війта (Лист. № 83); універсал поміщальнику М. Небаби про збільшення спонсор від татар (Акты ЮЗР, т. III, стор. 378); універсал Кіровоградському Михайлівському міністру на віддає бей сім Глевола і Малютинця (Зброжівна архівна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, Збірка С. Лазаревського, № 40, стор. 186); універсал російському купцю і. Чирюфінському на купівлю пшениці і пшаниці (Акты ЮЗР, т. III, стор. 377).

1650 рік

Листопад. — Лист до Ісидора Гієра (Восходження, т. II, стор. 327—328).

Березень. — Листи до Бенту-ака та Мурат-ака (Акты ЮЗР, т. III, стор. 308—309).

Квітень. — Листи до Ісидора Гієра та Давида Нікола (Восходження, т. II, стор. 261—264).

Травень (перша половина). — Універсал покликаним про покращення селянщини (Грушевський, т. IX, стор. 21).

Червень 3. Чернівці. — Пройняй універсал венеційському послу А. Пініні (ІНТШ, т. 28, стор. 64, 61, 65).

Червень. — Нікола польовитину М. Небаби (Грушевський, т. IX, стор. 227); універсал вівкути при доводі повернутися у свої маєтності Гієра від, стор. 20—21); лист до Я. Радошала (Тун жо, стор. 227); лист до Ю. Осольського (Журнал, т. XVI, стор. 154).

Латвія. — Лист до Івана Гіря (Воскресіння), т. II, стор. 330; Акти ЮЗР, т. III, стор. 347; універсал Захаріюсові Вілску про підготовку до війни (Міхалюської), стор. 505; універсал Кізіцькому Максиміліану міністру на село Мисельську /Грушівський, т. IX, стор. 72; універсал Т. Амураліову (Акти ЮЗР, т. III, стор. 418—423, т. VIII, стор. 329).

Латвія—єресь. — Лист до турецького султана (Жерла, т. XII, стор. 161).

Сербія. — Універсали про поїзд на Улань та до мідальського полку (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 432; Жерла, т. XVI, стор. 90); універсал Зігнотому Вілску на р. Муті (Воскресіння, т. II, стор. 409); універсал кізіцькому полковнику (Воскресіння, т. II, стор. 453).

Сербія—єресь. — Листи до Т. Лосудінова (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 327, 331); наказ кінському полковнику повернутись у Келі (Акти ЮЗР, т. III, стор. 433).

Березня 27. — Універсал полковникам, лист до турецького султана та лист до Яна Казимира про співзвонці Т. Амураліова (Акти ЮЗР, т. III, стор. 434).

Жовтня 20. — Лист до Омелія Машайловича (Акти ЮЗР, т. III, стор. 350).

Жовтень. — Листи до Яна Казимира, Ю. Стефаньського та А. Келія (Жерла, т. XVI, стор. 174, 176).

Жовтень (ліпень). — Листи до верховодського полковника М. Гладкого та іншої старшини про заборону роботи полка в російських землях (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 351); універсал польській полковні на жовтень (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 345).

Листопад. — Універсали полковникам і старшині (третій) про необхідність брести єресью та поїзду (Акти ЮЗР, т. III, стор. 431); універсал полковнику М. Гладкому та іншим про заборону роботи полка в російських землях (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 351); універсал П. Мисюльському (Воскресіння, т. II, стор. 408); лист до російського отamana (Воскресіння, т. II, стор. 409).

Грудень. — Універсали війську про бійку єресью; проїзній універсал полковникам І. Руденському, листи до А. Келія про реєровку війни (Грушівський, т. IX, стор. 136, 161); лист до М. Потемкіного (Жерла, т. XVI, стор. 189).

Місяць невільний. — Універсал Катерині Анської на міста Гоголя, Сіпільця, Рівку та проїзній до них села (Житинський листівка книга, № 307, арс. 162).

1651 рік

Початок року. — Лист до Івана Гіря з проханням допомоги проти Польщі (Акти ЮЗР, т. III, стор. 477).

Початок року. — Універсали полковникам про підготовку до війни проти Польщі (Акти ЮЗР, т. III, стор. 477).

Січень (не місяць 20). — Універсали полкам Лосудіні про опору від татар і підготовку до поїзду (Грушівський, т. IX, стор. 201).

Січень. — Лист до А. Келія (Жерла, т. XVI, стор. 197).

Березня, Біла Церква. — Універсал про підготовку човнів (Грушівський, т. IX, стор. 214).

Березня (не місяць 10), Біла Церква. — Універсал кінським відзнам (Грушівський, т. IX, стор. 209).

Березень—квітень. — Універсали війську про підготовку до війни з Польщею (Акти ЮЗР, т. III, стор. 477).

Трапеза (не рашіє 18 — не рашіє 20). — Лист до Ю. Рішова (Листи ЮЗР, т. III, стор. 461, 471).

Трапеза (бюджет 20). — Універсальні війська, що перебували під Каш'яном-Подільським (Грибовський, т. II, стор. 74).

Червоно (біжма 20). Під Битогом. — Універсальні війська про підготовку до бою (Листи ЮЗР, т. III, стор. 477—479).

Червоно 22. — Універсальні старшини і війська (Високодимов, т. III, стор. 91).

Червоно 25. — Універсальні війська (Грибовський, *Stanisławska historyczna polska*, т. I, стор. 325).

Червоно. — Універсальні поручніські кучми (Грибовський, *Stanisławska historyczna polska*, т. I, стор. 325).

Ліпень. Корсуля. — Універсальні війська про збір під Переяславом та до Майданову Стані (Листи ЮЗР, т. III, стор. 461, 473; Грибовський, *Stanisławska historyczna polska*, т. I, стор. 330, 336).

Ліпень. — Листи до військового підполковника А. Ждановича та мейстербліха С. Косова (Листи ЮЗР, т. III, стор. 472).

Ліпень 18. Корсуля. — Листи до Олексія Михайловича, Б. І. Морозова та І. Д. Мало-Савицького (Листи ЮЗР, т. III, стор. 461).

Серпень 23. — Листи до А. Касюка та З. Герасимського (Бібліотека Кришівська у Варшаві, рук. 294, арх. 266).

Серпень (біжма). — Універсальні війська (Рудницький, стор. 81).

Серпень 25. — Листи до А. Касюка та З. Герасимського (Бібліотека Кришівська, рук. 291, арх. 264); листи до М. Потоцького, Я. Радзівілла, М. Собосіаного (Грушевський, т. IX, стор. 349).

Вересень 3—27. Біла Церква. — Листи до польських комісарів (Грушевський, т. IX, стор. 352, 360, 361).

Вересень 20. Біла Церква. — Лист до С. Прокорівського (Грушевський, т. IX, стор. 364—365).

Вересень (біжма 29). — Універсальні польовиким про рігги (Міллерський, стор. 646); універсальні з військом невідомою козакам робилися (там же, стор. 647).

Жовтень 12. — Універсальні Саломовському та Бекульському на зведення місцевості та червоному польовикум про збирання знати «своєго» (док. № 149).

Листопад. — Універсальні козакам Кришівського полку (Грушевський, т. IX, стор. 396).

1652 рік

Січень 19. — Ніказ послан до Яна Казимира (док. № 162).

Січень (біжма 19). — Прохвілий універсала Г. Ясичиньку та іншим послан на євн у Варшаві (Листи ЮЗР, т. III, т. IV, стор. 709).

Січень. — Лист до Я. Радзівілла (Грушевський, т. IX, стор. 403).

Березень. — Універсальні польовикум місцевим на пості (Грушевський, т. IX, стор. 411).

- Єреван. — Листи до Яна Каленія та А. Кюкля про похід на Чорне море (Журнал, т. XVI, стор. 243—244).
- Єреван. — Листи про безпеку польського війська (Гуцуцький, т. IX, стор. 412).
- Єреван. — Такісі листи князям і сарнам з заклянням до вступу проти польської шляхти (Журнал, т. XVI, стор. 246).
- Травень. — Лист до Ісидора Гюге (Гуцуцький, т. IX, стор. 431).
- Травень (кінця). — Лист до М. Каленієвського (Журнал, т. XVI, стор. 253).
- Червень (початок). — Лист до Тимофія Уваровича (Журнал, т. XVI, стор. 256).
- Червень. — Універсал про спороку між татар (Гуцуцький, т. II, стор. 84; Журнал, т. XVI, стор. 62; Рудавський, стор. 105; Каленієвський, стор. 246—249).
- Червень (починає 20). — Листи до Яна Каленія і польських сенаторів (Журнал, т. XVI, стор. 259; Акти ЮЗР, т. III, стор. 448; Рудавський, стор. 105).
- Липень. — Універсал про підготовку до війни (Журнал, т. XVI, стор. 262; Рудавський, стор. 105).
- Липень. — Лист до Яна Каленія (Журнал, т. XVI, стор. 264—266).
- Серпень. — Інструкція полкам на шляху перетворів з В. Луцком (Гуцуцький, т. VIII, стор. 460—461).
- Серпень (друга половина). — Універсал про війну з Польщею (Гуцуцький, т. VIII, стор. 462, 469).
- Листопад. — Лист до Януша Ракіціана (Акты ЮЗР, т. III, стор. 604).
- Грудень. — Лист до Яна Каленія (Журнал, т. XVI, стор. 282).

1653 рік

- Січень. — Лист до турецького султана (Журнал, т. XII, стор. 193).
- Січень 28. — Універсал князівським митрянам про збільшення від сплати 1000 золотих (Акты ЮЗР, т. X, стор. 632—633).
- Березень. — Універсал про надання Мгарському монастирю сімнадцяти лубенських буржудівців (А. Писарівський, Археологічне оглядення для монастиря Писарівської єпархії, том I, Полтава, 1887, стор. 67).
- Березень. — Лист до Яна Каленія (Акты ЮЗР, т. III, стор. 495—499).
- Березень. — Лист до В. Луцка про торгівлю з Польщею (Журнал, т. XII, стор. 402).
- Квітень 2. — Листи до російських бояр та патріарха Ніколєя (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 308—309).
- Червень. — Лист до турецького султана (Акты ЮЗР, т. III, стор. 483—484; Журнал, т. XII, стор. 239).
- Червень. — Листи до В. Луцка та Ю. Ракіці (Монументи Гюге, т. 23, стор. 496; Журнал, т. XII, стор. 280).
- Червень. — Універсал Запорізькому Війську (Гуцуцький, т. IX, стор. 563); лист до К. Бурака і С. Мужичинського (Воскресіння, т. III, стор. 269).

- Після червня. — Лист до Я. Радзівіла (Акты ЮЗР, т. III, стор. 46).
- Після червня. — Універсал М. Потоцькому (Грушевський, т. IX, стор. 36).
- Липня 6. — Лист до Олексія Михайловича (Грушевський, т. IX, стор. 36).
- Липня (двічі). — Лист до Ф. Хлопова (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 37).
- Серпня 18. Суботів. — Лист до Олексія Михайловича (Акты ЮЗР, т. III, стор. 50, т. X, стор. 17).
- Серпня—вересня. — Лист до Тимофія Хмельницького (Михалковський, стор. 66—66).
- Серпня—вересня. — Універсали війська про похід у Молдавію (Юліанівський збірник на пошану Д. Богдана, стор. 503, 506; Михалковський, стор. 66—67); Акты ЮЗР, т. X, стор. 35, 67).
- Вересня (двічі). — Лист до Олексія Михайловича (Акты ЮЗР, т. X, стор. 19).
- Вересня (двічі). — Лист до своєї сім'ї про смерть Тимофія Хмельницького (Акты ЮЗР, т. X, стор. 43).
- Жовтня. — Договір з князем Іваном (Акты ЮЗР, т. X, стор. 131).
- Жовтня. — Лист до дружини Ганни Хмельницької про прийом російських послів (Акты ЮЗР, т. X, стор. 46).
- Жовтня. — Лист до П. Тавиловки про російських послів (Акты ЮЗР, т. X, стор. 46).
- Жовтня. — Лист до гетьманського козака Степана Радзівилевича про прийом російських послів (Акты ЮЗР, т. X, стор. 54).
- Жовтня. — Універсали війська з навіном виступити у похід (Акты ЮЗР, т. X, стор. 67).
- Листопада (двічі). — Лист до Л. Катуси про універсіал Ів. Федоровича (Акты ЮЗР, т. X, стор. 77).
- Листопада. — Листи до чигиринського намісника полковника про прийом російських послів та набезюки від татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 62, 70, 159).
- Листопада. — Листи до російського посла Р. Стручкова та прейбітської універсали для нього (Акты ЮЗР, т. X, стор. 78, 90, 170—171).
- Грудня 6. З-від Густина. — Лист до уманського козака про скорону від татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 82—89).
- Грудня. — Універсали війська про скорону від татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 85, 89).
- Грудня. — Листи до чигиринського полковника Іллі Богдана (Акты ЮЗР, т. X, стор. 82, 102—104, 105).
- Грудня (двічі). — Листи до дружини Ганни Хмельницької про похід у Переяслав (Акты ЮЗР, т. X, стор. 108).

1654 рік

- Січень. — Листи до В. Бутурдіна (Акты ЮЗР, т. X, стор. 213, 262—263, 265, 271).
- Січень. — Лист до І. Золоторова (Акты ЮЗР, т. X, стор. 267—268).
- Січень—липень. — Універсали полки та містам про воєннезавдання України з Росією (Акты ЮЗР, т. X, стор. 355, 505, 549).

- Листої. — Листи до кримського хана (Листи ЮЗР, т. X, стор. 271, 287); листи до кайсаного посланника С. Пашова (Листи ЮЗР, т. X, стор. 346).
- Листої-березень. — Лист до турецького султана (Журнал, т. XII, стор. 313—314).
- Березень. — Лист до Паша Янчич-Хамидовича (Листи ЮЗР, т. X, стор. 407).
- До квітня. — Універсали кудиби (Листи ЮЗР, т. X, стор. 568).
- Квітень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіа (Журнал, т. XII, стор. 308).
- Квітень. — Довілі кайсанам віщам (лист у Москву (Листи ЮЗР, т. X, стор. 606).
- Травень. — Лист до кайсанам вчовод про церковні справи (В. Вислован, Імсет стери Рафана).
- Травень-червень. — Лист до кепаного отамана Захрїмалої Сїні про ханди татар (Листи ЮЗР, т. X, стор. 670).
- Червень. — Пройтий лист патриарку Меларіо (Путешествие антиохійського патриарха Меларіо, стор. 37).
- Листої. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіа (Листи ЮЗР, т. X, стор. 698).
- Листої. — Листи Довладому Віскату (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 57—58; Довладом дола, т. IV, стор. 476—477).
- Листої 10. — Лист до мунчалого воєводи Костянтина Шербана (Листи ЮЗР, т. X, стор. 608—609, т. XIV, стор. 60—61).
- Листої (віщам). — Лист до І. Золотренка про южні дії (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 143).
- Листої-серпень. — Листи до кримського хана Мегмет-Гірек (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 30—31); лист до турецького султана (там же).
- Серпень. — Лист до югайських татар (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 34—35).
- Серпень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіа (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 36, 105, 123—124).
- Серпень. — Лист до мунчалого воєводи Костянтина Шербана (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 104).
- Серпень-вересень. — Листи до Юлія Рамці (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 105; Журнал, т. XII, стор. 386).
- Листопад. — Листи до кримського хана (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 103—110).
- Листопад. — Універсали молдавцям про підготовку до походу (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 113—114).
- Листопад. — Лист до А. Бутурліа (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 73—75).
- Листопад. — Лист до В. Шереметьа (Лж. № 269).
- Листопад. — Лист до Донського війська (Грушевської, т. IX, стор. 961).

1655 рік

- Листої (Голова 26). З Богуслава. — Лист до А. Бутурліа (Грушевської, т. IX, стор. 100).
- Вересень-квітень. — Лист до кайсаного посланника про забороку пускати кудиби у Литву (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 562).

- Кітень. — Університет Афінів та Інститут Степаном Неболіським з Бронса про поширення їх відомий (Акти КЮР, т. III, стор. 549).
- Сербія. — Лист до Омеля Міхайловича відомо мисля Клеменд (Акти КЮР, т. XIV, стор. 982).
- Життя II. Під Львовом. — Лист до губернатора К. Грудзьовського (Журнал, т. VI, стор. 149).
- Місто, не відомий. — Університет на листи біогеографу польовому І. Немчу (Акти КЮР, т. III, стор. 522, 529).

1656 рік

- Синь (ручинец). — Університет на Запоріжжя і Кидки (доп. № 201).
- Синь (річка 29). — Університет І. Немчу (Акти КЮР, т. III, стор. 522).
- Лотви. — Лист до Наа Канонера (Грушевський, т. IX, стор. 1172).
- Лотви II. — Університет Грушевському монастирю на дяло роби у Пископ Очерк (Державна публічна бібліотека Української РСР, Збірка О. Лазаровського, № 15, стор. 219).
- Бережин. — Університет полькованим про причини війни (Грушевський, т. IX, стор. 1194).
- Кітень II. Чигирин. — Університет Закарпатському Вілську, що перебував у Студцях, про заборону шкоти «бешети» у місті (Нісеньський архів, відділ V, № 2034).
- Травня. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіа (Грушевський, т. IX, стор. 1203).
- Травня II. — Університет Грушевському монастирю на володіння Шатураціонієм жителя І. Лизденський, Опісаний старий Милоростка, т. III, стор. 205, його ж. Археологія отримав для історича Польської отримав, том I, стор. 140).
- Ліпень. — Університет про гарантування безпеки Студцями князівства (Грушевський, т. IX, стор. 1270).
- Ліпень. — Лист до Омеля Михайловича про завет Студцями князівства (Грушевський, т. IX, стор. 1269).
- Ліпень. — Університет служачим кудиш (Археологічний збірник, т. VII, стор. 100).
- Ліпень. — Лист до Богудана Радзіваля (Археологічний збірник, т. VII, стор. 104).
- Серпень 6. Чигирин. — Університет І. Немчу про заборону шкоти «бешети» у Студцях (Нісеньський архів, відділ V, № 2034).
- Серпень. — Університет на листи у справах Студцями (Археологічний збірник, т. VII, стор. 106).
- Жовтень. — Лист до А. Бутурліна про перебування від Польщі (Акти КЮР, т. III, стор. 502).
- Жовтень. — Лист до А. Бутурліна про донесення з Травнішанської, Балзанської, Молдавської та Кривої (Акти КЮР, т. III, стор. 504).
- Жовтень. — Лист до Ю. Равої (Грушевський, т. IX, стор. 1312).
- Жовтень (білодні 30). — Лист до А. Бутурліна про молдавських посол (Акти КЮР, т. III, стор. 504).

Листопад (близько 18). — Лист до кайсавак мана про ремонт міської брами (Акты ЮЗР, т. III, стор. 566).

Грудень. — Універсал військ про виступ у полід (Грушевський, т. IX, стор. 1312).

Грудень. — Універсал про охорону земель С. Четвертинського (Z dziejów Ukrainy, стор. 569).

Міська не відома. — Універсал Батуринському Крутинському монастирю на володіння Корчаківими (Статуси Чернігівської єпархії, т. III, стор. 323); універсал Кайсаваку Корчаківському монастирю з дозволом збудувати міст та селувати востанок (Правляющая публічна бібліотека Української РСР, Збірка О. Лазаревського, № 15, стор. 263а).

1657 рік

Січень. — Універсали про спорну землю С. Четвертинського (там. № 433).

Січень. — Лист до Карла Густава (Акты ЮЗР, т. III, стор. 572—573).

Квітень. — Лист до кримського хана Мамбет-Гірея (Грушевський, т. IX, стор. 1356).

Квітень 16. — Універсал Гутинському монастирю на володіння селом Лева (А. Лазаревський, Статуси старої Малороссии, т. III, стор. 179—183).

Квітень 18. — Універсал Гутинському монастирю на володіння селом Поліве (А. Лазаревський, Архивные отрывки для истории Польской церкви, том I, стор. 8).

Квітень—травень. — Листи до описаній про обрання митрополита (Акты ЮЗР, т. IV, стор. 7).

До травня. — Універсали Берестейському воєводству (Акты Валетской комиссии, т. XXXIV, стор. 106—107).

До червня. — Листи І. Нечка на ішим підписаних про необхідність повернути землі в російській черевній (Акты ЮЗР, т. III, стор. 563).

Червень. — Лист до І. Нечка про спорну білоруської шкоти (Акты ЮЗР, т. III, стор. 577).

Червень. — Лист до А. Ждановича (Грушевський, т. IX, стор. 1442).

Червень. — Лист до молодшого воєводи Стефан Георгія (Акты ЮЗР, т. XI, стор. 728).

Червень (близько 29). — Лист до Симеї Миколайовича (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 666).

Листопад. — Лист до А. Ждановича (Грушевський, т. IX, стор. 1314).

Листопад (близько 29). — Універсал Сніг про полід ярти кримських татар (Акты ЮЗР, т. XI, стор. 716).

Міська не відома. — Листи до І. Нечка (Акты ЮЗР, т. IV, стор. 10); універсал Кайсаваку Софійському монастирю на володіння землями на р. Божарі (Правляющая публічна бібліотека Української РСР, Училище Церковно-археологічного музею Кайсавак духовної академії, № 888, стор. 307).

Рік не відома. — Універсал Мгарському монастирю на володіння селом Євдокія (А. Лазаревський, Исторические очерки Польтской Лубенщины XVII—XVIII вв., Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, т. XI, стор. 139).

ДОДАТОК № 3

СПИСОК МІСЦЕВОСТЕЙ, В ЯКИХ БОГДАН ХМЕЛНИЦЬКИЙ ПЕРЕБРАВ
У 1646—1657 рр.¹

1648 рік

- Село 15 — На Запоріжжі (Богословство, т. II, стор. 58).
 Село, — На острові Буцукі, в гаді Бізалька (Паньчино, т. I, стор. 200—201).
 Село 20—26. Під Січчю (З довідів Україн, стор. 497).
 Село 30 — Під Січчю (З довідів Україн, стор. 497—498).
 Береза 3 — На Запоріжжі (док. № 1, 7).
 Катка 19 — примі 4. — На Жовтій Волі (ІНТШ, т. 144—145, стор. 211—212).
 Трава 5—6 — У Кочижж Байраках, бли села Тривоцька (ІНТШ, т. 144—145, стор. 211—212).
 Трава 13 — На ріці Цибудькику (Шаблюк, т. II, стор. 324; Михайловський, стор. 17).
 Трава 14—15 — На ріці Тисинці (Михайловський, стор. 21).
 Трава 15 — Під Корсуєм (Михайловський, стор. 17, 33).
 Трава 16 — У Геродовій Діброві, між Корсуєм та Богуслаєм (Михайловський, стор. 17, 33).
 Трава 17 — Під Корсуєм (док. № 3).
 Трава 21 — Під Рокитюм (Михайловський, стор. 30).
 Трава 22 — Під Білою Церквою (Михайловський, стор. 38).
 Острів 2 — Під Білою Церквою (док. № 4, 7).
 Острів 3 — Під Білою Церквою (док. № 8).
 Острів 4 — У Настаїні (док. № 9).
 Черевь (перші дві). — У Корсуї (Шаблюк, т. II, стор. 353—354).
 Черевь (останні дві). — У Мосиха (Богословство, т. II, стор. 41).
 Черевь 6. — У Черкасах (док. № 10, 11).
 Черевь 17. — У Чигирині (док. № 12, 13).
 Черевь 18. — У Чигирині (Богословство, т. II, стор. 44).
 Черевь 20. — У Чигирині (док. № 14).
 Черевь 21. — У Чигирині (Шаблюк, т. II, стор. 363).
 Діброва 2 — У Чигирині (док. № 15, 16).
 Діброва 11. — На ріці Ресаві (док. № 17).
 Діброва (останні дві). — На Мисловому Стані (Атлс КСР, т. III, стор. 221; Паньчино, т. I, стор. 255).
 Діброва 17. — У Павлоді (док. № 18).
 Діброва 19. — У Павлоді (док. № 19).
 Діброва 20. — У Павлоді (док. № 20).
 Діброва 24. — У Павлоді (док. № 21).
 Діброва (останні дві). — Під Янушполем (Паньчино, т. I, стор. 270).
 Діброва 25. — Під Маркунами (Шаблюк, т. II, стор. 379); від Константинов² (док. № 22).

Кінець діброва — околиці селця, — В Янушполі (Паньчино, т. I, стор. 270); в урочищі Гогольська — на границі Старосиньківського району, Хмельницької обл., та Лебедівського району, Житомирської обл. (Паньчино, т. I, стор. 273).

¹ Цей список може допомогти встановити автентичність документів Богдана Хмельницького, які будуть опубліковані.

² Означено, мовляв біля три Новий Константинов.

- Кляча лиска — початок серпня. — У селі Березівка (Жерма, т. VI, стор. 289); у Скаржинці та Пидвадних (Панченко, т. II, стор. 179); в Острозі (Грушевський, т. VIII, ч. III, стор. 63).
- Листя 5. — В Уладівці (док. № 29).
- Серпень 15. — Під Куманидана (док. № 24).
- Вересня (перші дні). — Під Пидвадних (Панченко, т. I, стор. 296, 302, 305); Березів. — Під Пидвадних (Панченко, стор. 305—306).
- Вересня. — У Старому Костантинові (Жерма, т. VI, стор. 49); у Вишнівці (Грушевський, т. VIII, ч. III, стор. 81).
- Вересня 28 — жовтня 15. — Під Лавовом (Жерма, т. IV, стор. 98—106; т. VI, стор. 56—63, 169).
- Жовтня 12. — У Лисичинцях (Жерма, т. IV, стор. 102).
- Жовтня 16. — Під Лавовом (Жерма, т. IV, стор. 105; т. VI, стор. 109).
- Жовтня 23, 26. — У Томашові (Арми КОР, ч. III, т. IV, стор. 35; Жерма, т. IV, стор. 127).
- Жовтня 27. — На околиці до Замостя (док. № 25, 26).
- Жовтня 28 — листопада 14. — Під Замостям (док. № 27, 31).
- Жовтня (листа). — У Потелівці (Арми КОР, ч. IV, т. IV, стор. 36).
- Листопада 5. — Під Замостям (док. № 32, 34).
- Листопада 7. — Під Замостям (док. № 35).
- Листопада 10. — У Лабуньках, під Замостям (Шляхова, т. II, стор. 354).
- Листопада 14. — Під Замостям (Жерма, т. VI, стор. 140).
- Кляча листопада — початок грудня. — У Соколі (Жерма, т. VI, стор. 173); провідна нана Столикова (Арми КОР, ч. III, т. IV, стор. 115).
- Грудня 2. — В Острозі (док. № 36).
- Грудня (перша половина). — У Заселі (Словом географічній, т. XIV, стор. 447); у Білому Полі (Шляхова, т. II, стор. 396).
- Грудня 21. — У Києві (док. № 37).
- Грудня 22. — У Києві (док. № 38).
- Грудня 23. — У Києві (док. № 39).
- Грудня 24. — У Києві (Панченко, т. I, стор. 322).
- Грудня 25. — У Києві (док. № 40).

1649 рік

- Січня 1. — У Чигирині (док. № 41, 42).
- Лютого 8. — У Переяславі (док. № 43).
- Лютого 9. — У Переяславі (док. № 44).
- Лютого 9—4. — У Переяславі (Панченко, т. I, стор. 315—327).
- Лютого 10. — У Переяславі (док. № 45, 46).
- Лютого 14. — У Переяславі (док. № 47, 50).
- Лютого 15. — У Переяславі (Панченко, т. I, стор. 329).
- Лютого 23. — У Чигирині (док. № 51).
- Лютого 25. — У Чигирині (Арми КОР, т. III, стор. 307—308).
- Вересня 11. — У Мохиліві (док. № 52).
- Вересня 12. — У Чигирині (Арми КОР, т. III, стор. 307—309).
- Вересня 27. — У Чигирині (Арми КОР, т. III, стор. 244).
- Квітня 10. — У Чигирині (док. № 53, 55).
- Квітня 11. — У Чигирині (док. № 56).

- Каток 14. — У Чигирині (док. № 57).
 Каток 16-22. — У Чигирині (Восходження, т. II, стор. 147-157).
 Каток 22. — У Чигирині (док. № 58).
- Трапез 1. — У Чигирині (док. № 56).
 Трапез 2. — У Чигирині (док. № 60, 61).
 Трапез 4. — У Чигирині (док. № 62, 63).
 Трапез 11. — У Києві: на побудову Києва (Грибковський, т. II, стор. 41); Акти ЮЗР, т. III, Додаток, стор. 565.
 Трапези. — Під Вілком Церквою (Акти ЮЗР, т. III, стор. 345, 305; Додаток, стор. 60).
 Трапези 31. — У Чигирині (Михалковський, стор. 415; Акти ЮЗР, т. III, Додаток, стор. 62).
- Червоні. — У Червоному Лісі (Акти ЮЗР, т. III, стор. 322, 331; т. VIII, стор. 292), на річці Ігуменці (З біографії України, стор. 422); в Ужмиці (Восходження, т. II, стор. 219; Грибковський, т. II, стор. 51); у Жидковці (Старому Жидковці) (Додаток, Самовидці, стор. 303); у Півковці (Старому Півкові) (Акти ЮЗР, т. III, Додаток, стор. 71).
 Червоні. — У Хмільнявці (Криво, т. I, стор. 98); у Сивині (Грибковський, т. II, стор. 51, 52).
 Червоні 16. — У Палавках (З біографії України, стор. 405).
 Червоні 21. — Біля Вавилі (Грибковський, т. II, стор. 50).
 Червоні. — Під Чортківським Камінем (Восходження, т. II, стор. 233).
- Дзвон 2-30. — Під Збарожем (Михалковський, стор. 449, 451, 455-458).
 Дзвон 4. — Під Збарожем (З біографії України, стор. 500-501).
 Дзвон 21. — Під Збарожем (док. № 64).
 Дзвон 35. — У Старому Збарожі (Михалковський, стор. 460-461).
- Середня (перші дві). — В Сערзиді (Михалковський, стор. 463).
 Середня 5-10. — Під Зборовом (Михалковський, стор. 431-432; док. № 65, 69).
 Середня 14. — Під Збарожем (док. № 73).
 Середня 15. — Під Збарожем (Акти ЮЗР, т. III, стор. 343; Михалковський, стор. 473).
 Середня (Високий 20). — У Бердичеві (Акти ЮЗР, т. III, стор. 341).
 Середня 20-26. У Павлочці (док. № 71, 72; Акти ЮЗР, т. III, стор. 334, 300).
 Середня (висок 26). — У Білій Церкві (Акти ЮЗР, т. III, стор. 305).
- Вересні 9. — У Чигирині (док. № 75).
 Вересні 15. — У Суботині (док. № 74, 76).
 Вересні 18. — У Чигирині (док. № 77, 78).
 Вересні 29. — У Чигирині (док. № 79).
- Житня 1. — У Чигирині (док. № 83).
 Житня 8. — У Чигирині (док. № 82).
 Житня 23. — У Чигирині (док. № 89).
- Листопад 1. — У Корсуні (Акти ЮЗР, т. III, стор. 327).
 Листопад (висок 1). — У Києві (Ігуменський, т. VIII, т. III, стор. 229).
 Листопад 8-15. — У Києві (Восходження, т. II, стор. 294; Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 305, 315-316).
 Листопад 8. — У Києві (док. № 85).
 Листопад 12. — У Києві (док. № 84).
 Листопад 15. — У Києві (док. № 84).
 Листопад 18-21. — У Суботині (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 306).
 Листопад 21-26. — У Чигирині (Акти ЮЗР, т. VIII, стор. 306-314).
 Листопад 26. — У Чигирині (док. № 86).

1650 рік

- Листо 23 — берез 12. — У Києві (Воскресіння, т. II, стор. 352; Єванг. т. I, стор. 112—113).
- Берез 3. — У Києві (док. № 89).
- Берез 10. — У Києві (док. № 90, 93).
- Берез 30. — У Чигирині (док. № 93).
- Квітн 1. — У Чигирині (док. № 94).
- Квітн 4. — У Суботині (док. № 95).
- Квітн 26. — У Чигирині (док. № 96).
- Травн 5. — У Чигирині (док. № 97).
- Травн 10—15. — У Чигирині (док. № 98, 99).
- Травн 24—27. — У Чигирині (док. № 100, 101; ЗНТШ, т. 75, стор. 83).
- Червн 1. — У Суботині ЗНТШ, т. 75, стор. 84.
- Червн 7. — У Чигирині (док. № 102).
- Червн 6. — У Чигирині (док. № 103).
- Червн 10. — У Черкасах (Шаламовський, стор. 503).
- Липн 1. — У Чигирині (док. № 105).
- Липн 17. — У Миргороді (док. № 106).
- Липн 19—24. — У Чигирині (Архив КСР, т. III, ч. IV, стор. 496—499).
- Липн 24. — У Суботині (Архив КСР, т. III, ч. IV, стор. 499).
- Липн 25—26. — У Чигирині (Архив КСР, т. III, ч. IV, стор. 499).
- Липн 27. — У Суботині Вужині (Листи КСР, т. III, стор. 427).
- Липн 29 — серпн 1. — В Іржавці (Листи КСР, т. III, стор. 427—428).
- Липн 31. — В Іржавці (док. № 108, 109).
- Серпн 1. — В Іржавці (док. № 110, 111).
- Серпн 2. — У Перемислі (док. № 112).
- Серпн 9. — У Мошнях (док. № 114).
- Серпн (квітень). — В Умані та на Уманському шляху (Слав, т. I, стор. 159; Листи КСР, т. III, стор. 432; Воскресіння, т. II, стор. 426, 426, 426).
- Серпн 24. — Біля Оратова (Грушевський, т. IX, стор. 86).
- Серпн 28. — В Ямполі (док. № 115).
- Вересн (полюсь). — У Сорочі (Листи КСР, т. VIII, стор. 328—329; Мілашевський, стор. 363); у Валянку (Грушевський, т. IX, стор. 99).
- Вересн 13. — Над Протою (док. № 116).
- Вересн 17—20. — В Ямполі (док. № 117, 118; Листи КСР, т. III, стор. 443; Воскресіння, т. II, стор. 463).
- Вересн 22—23. — У Білгороді (док. № 119; Мілашевський, стор. 391; Воскресіння, т. II, стор. 463).
- Вересн 27. — У Семахтинівці (Листи КСР, т. III, стор. 431).
- Вересн (листо). — У Ботівці (Воскресіння, т. II, стор. 463).
- Жовтн (полюсь). — У Корсуні (Воскресіння, т. II, стор. 462).
- Жовтн 11—20. — У Чигирині (Листи КСР, т. VIII, стор. 342—346).
- Листопад 1. — У Чигирині (док. № 121).
- Листопад 4—16. — У Чигирині (Воскресіння, т. II, стор. 185—191; Мілашевський, стор. 502—503).
- Листопад 11. — У Чигирині (док. № 122, 123).
- Листопад 18. — У Чигирині (док. № 124).
- Грудн 1. — У Чигирині (док. № 126, 127).
- Грудн 25. — У Чигирині (док. № 128).

1651 рік

- Святе 2, 8. — У Чигирині (док. № 129, 130).
 Святе 11. — У Чигирині (док. № 130).
 Листопад 10. — У Чигирині (док. № 133).
 Березня 1. — У Корсуні (док. № 134; Акти ЮЗР, т. III, стор. 150).
 Березня 5. — У Білій Церкві (док. № 135).
 Березня 11. — У Білій Церкві (док. № 136).
 Березня 16. — У Білій Церкві (док. № 137).
 Березня. — У Білій Церкві (Істор. т. I, стор. 115; Останія, стор. 271; Монастирський, стор. 426).
 Березня. — У Старишні (Летопись Самовидца, стор. 29).
 Березня 28—31. — У Житоєві (Акти ЮЗР, т. III, стор. 447, 451, 455).
 Квітень. — У Погребащі (Монастирський, стор. 632).
 Квітень. — У Гомбардєві — урочище на околиці Старосиньківського району, Хмельницької обл., на Любарському районі, Житомирської обл. (Олександрів, стор. 280; Восходження, т. III, стор. 56).
 Травень (початок). — Під Золочевом (Грушевський, т. IX, стор. 272—273).
 Травень 5, 15, 16. — Під Зборівом (док. № 138—140).
 Травень (друга половина). — Під Терешполем (Грушевський, т. IX, стор. 246, 247, 273, 275).
 Травень 24. — Під Зборівом (док. № 141).
 Кінець травня — початок червня. — Під Колодцем (Грушевський, т. IX, стор. 245, 247).
 Червень 15. — У Колодцях (Грушевський, т. I, стор. 272).
 Червень 17—20. — Під Берестечкові (Акти ЮЗР, т. III, стор. 477—478; Олександрів, стор. 304; Грушевський, т. I, стор. 273).
 Червень 21. — У Ямполі (Акти ЮЗР, т. III, стор. 478).
 Червень (кінці). — У Гриневі (Летопись Самовидца, стор. 25).
 Червень 28. — У Любарі (Олександрів, стор. 363; Летопись Самовидца, стор. 25; Пам'ятник, т. I, стор. 384—393).
 Кінець червня — початок липня. — У Павловоці (Летопись Самовидца, стор. 26; Грушевський, т. I, стор. 276—277; Акти ЮЗР, т. III, стор. 470; Восходження, т. III, стор. 105, 129).
 Листопад 7. — У Білій Церкві (док. № 142).
 Листопад 13—18. — У Корсуні (Акти ЮЗР, т. III, стор. 461, 470).
 Листопад—серпень. — Біля Маслового Стану (Восходження, т. III, стор. 111).
 Серпень 12. — На р. Узині, на сазі між Білою Церквою (док. № 143, 144).
 Вересня 8. — Під Білою Церквою (док. № 146).
 Вересня 8—21. — Під Білою Церквою (Восходження, т. III, стор. 142—143).
 Вересня 18. — Під Білою Церквою (Пам'ятник, т. II, стор. 502; Грушевський, т. I, стор. 312).
 Вересня 20. — Під Білою Церквою (Грушевський, т. IX, стор. 361—365).
 Вересня 29. — У Корсуні (док. № 148; Грушевський, Стар., т. I, стор. 353).
 Жовтень 12. — У Чигирині (док. № 149).
 Листопада 24. — У Чигирині (док. № 151, 152).
 Листопада 27. — У Чигирині (док. № 153).
 Листопада 30. — У Чигирині (док. № 154, 155).
 Грудня 5. — У Чигирині (док. № 156).
 Грудня 16. — У Чигирині (док. № 157).
 Грудня 17. — У Чигирині (док. № 158).

1652 рік

- Січень 4. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 266).
 Січень 8. — У Чигирині (док. № 150).
 Січень 9. — У Суботині (Воскресенське, т. III, стор. 980; у Чигирині (док. № 160, 161).
 Січень 19. — У Чигирині (док. № 162, 163).
 Січень 26. — У Чигирині (док. № 164).
 Лютого 15. — У Черкасах (док. № 165).
 Лютого 21. — У Чигирині (док. № 166).
 Березня 1. — У Чигирині (док. № 165, 169).
 Березня 2. — У Чигирині (док. № 170).
 Березня 20. — У Чигирині (док. № 171).
 Квітня. — У Корсуні (Грушевський, т. IX, стор. 419).
 Квітня 12. — У Чигирині (док. № 172).
 Квітня 16. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 425).
 Квітня 20. — У Чигирині (док. № 173).
 Травня 12—13. — В урочищі Борок. (Грушевський, т. IX, стор. 430).
 Травня 15. — У Тарасівці, Вільнянського району (Грушевський, т. IX, стор. 435).
 Травня 17. — У Тарасівці (док. № 174).
 Травня 23. — Під Батогом — в урочищі біля Чечетинцяма, Тростянецького району (Михалковський, стор. 650).
 Травня 24. — Під Батогом (док. № 175).
 Травня. — У Брацлавці (Львів КСР, т. X, стор. 554).
 Травня 9 — червень 13. — Під Кам'янець-Подільським (Грушевський, т. IX, стор. 446).
 Червня 6. — Під Кам'янець-Подільським (док. № 177).
 Червня 8. — Під Кам'янець-Подільським (док. № 178).
 Червня 14. — Під Моголевою (док. № 179, 180).
 Червня 18. — Під Баром (док. № 181).
 Червня 28. — У Корсуні (док. № 182).
 Листопада 13. — У Суботині (док. № 183).
 Листопада 14. — У Суботині (док. № 184).
 Листопада 19. — У Чигирині (док. № 185).
 Листопада 21. — У Чигирині (док. № 186).
 Вересня 24. — У Чигирині (док. № 187, 188).
 Вересня 27. — У Чигирині (док. № 190).
 Жовтня 18. — У Чигирині (док. № 191).
 Листопада 12. — У Чигирині (док. № 192).

1653 рік

- Січня 22. — У Чигирині (док. № 193).
 Лютого 1. — У Чигирині (док. № 195).
 Лютого 26. — У Чигирині (док. № 196).
 Березня 19. — У Суботині (док. № 198).
 Березня 23. — У Чигирині (док. № 199, 200).
 Квітня 8. — У Чигирині (док. № 201).

- Транко. — В Ізяселі (Грушевський, т. IX, стор. 547).
- Труно. 27. — У Печері (П. Костомаров, Бюле Ужгородської, т. III, стор. 7).
- Чарно. 2, 3. — Під Баром (доп. № 204, 205).
- Чарно. — У Горнаку Вадракові (Воскодилович, т. III, стор. 301, 303, 305, 307, 315).
- Чарно. — У Чорному Острові (П. Костомаров, Бюле Ужгородської, т. III, стор. 76).
- Чарно. 13. — Під Меджибожем (доп. № 207).
- Чарно. 20. — Під Меджибожем (доп. № 208).
- Чарно (князь). — У Корсуні (Грушевський, т. IX, стор. 562, 564).
- Дяко. 1—13. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 565—570).
- Дяко. 14. — У Чигирині (доп. № 209, 216).
- Сарно. 8. — У Чигирині (доп. № 211—213).
- Сарно. 12. — У Суботині (доп. № 214).
- Сарно. 15—18. — У Суботині (Акти ЮЗР, т. III, стор. 496—503).
- Сарно. 19. — У Суботині (Акти ЮЗР, т. III, стор. 505—506).
- Сарно. 20. — У Борку (доп. № 215—217).
- Верно. (князь). — У Черкасах (Грушевський, т. IX, стор. 659), у Борку (Акти ЮЗР, т. X, стор. 43).
- Верно. 20. — Коло Ташівка, протина Ташівка (Грушевський, т. IX, стор. 660).
- Жако. 10. — У Стеняківці (Акти ЮЗР, т. X, стор. 57).
- Жако. — У Соболяці (Акти ЮЗР, т. IX, стор. 42—43).
- Жако. — У Дубовиці (Михалковський, стор. 695—696).
- Жако. 28. — У Шаргороді (доп. № 219).
- Дяко. 1. — Під Шаргородом (Акти ЮЗР, т. X, стор. 60, 61, 62).
- Дяко. 8. — Під Баром (доп. № 220), Акти ЮЗР, т. X, стор. 63, 74).
- Дяко. 10. — У Барі (Акти ЮЗР, т. X, стор. 111—112, 164).
- Дяко. 24. — Під Густиним (Акти ЮЗР, т. X, стор. 172).
- Груно. 6. — Під Густиним (Акти ЮЗР, т. X, стор. 80).
- Груно. 7. — Під Густиним (доп. № 221; Акти ЮЗР, т. X, стор. 185; Акти ЮЗР, т. III, т. IV, стор. 777).
- Груно. — У Славці (Акти ЮЗР, т. X, стор. 86; у Вадраковому Горі (Акти ЮЗР, т. III, т. IV, стор. 777); у Меджибожі (Акти ЮЗР, т. X, стор. 155); у Лівинці (Акти ЮЗР, т. X, стор. 104).
- Груно. 12. — У Жовтці (Акти ЮЗР, т. X, стор. 90).
- Груно. 18. — У Ставиці (Акти ЮЗР, т. X, стор. 103).
- Груно. 19. — У Стеблосі (Акти ЮЗР, т. X, стор. 105, 196).
- Груно. 20. — У Корсуні (доп. № 222).
- Груно. 21. — У Корсуні (доп. № 223).
- Груно. 25. — У Черкасах (Акти ЮЗР, т. X, стор. 107).
- Груно. 26. — У Чигирині (доп. № 224; Акти ЮЗР, т. X, стор. 91).
- Груно. 26—27. — У Чигирині, Суботині (Акти ЮЗР, т. X, стор. 91, 117, 130).
- Груно. 28. — У Чигирині (доп. № 225); у Суботині (Акти ЮЗР, т. X, стор. 131).
- Груно. 28. — У Чигирині (Акти ЮЗР, т. X, стор. 93, 133, 213).

1654 рік

- Сло. 6—13. — У Перекладах (Акти ЮЗР, т. X, стор. 215, 217, 232, 233, 249).
- Сло. 6. — У Перекладах (доп. № 226).
- Сло. 8. — У Перекладах (доп. № 227).

- Сток 17. — У Корсуні (док. № 230).
 Сток 26. — У Чигирині (док. № 231).
- Дяченко 17. — У Чигирині (док. № 232, 234).
 Дяченко 19. — У Чигирині (док. № 233).
 Дяченко 22—25. — У Чигирині (Архив КСЗР, т. X, стор. 339, 345).
 Дяченко 34. — У Чигирині (док. № 237, 238).
- Березин 21. — У Чигирині (док. № 239, 240).
- Кітчик 15. — У Чигирині (док. № 242).
 Кітчик 16. — У Чигирині (док. № 243).
 Кітчик 25. — У Чигирині (док. № 247).
 Кітчик 28. — У Чигирині (док. № 245).
- Тришки 6—18. — У Чигирині (Архив КСЗР, т. X, стор. 593—599, 595—597, 600, 679).
 Тришки 16—17. — У Чигирині (док. № 246, 247).
 Тришки 21. — У Чигирині (док. № 248).
 Тришки 22. — У Чигирині (док. № 249).
 Тришки 25. — У Чигирині (док. № 252, 254).
 Тришки 26. — У Чигирині (док. № 253).
 Тришки 27. — У Чигирині (док. № 256, 257).
- Чернях 4. — У Чигирині (док. № 258).
 Чернях 7. — У Чигирині (Журнал, т. XII, стор. 322).
 Чернях 10—12. — У Межиріччі (Архив КСЗР, т. X, стор. 663—667).
 Чернях 11. — У Межиріччі (док. № 259).
 Чернях 20—22. — Під Богуславом (док. № 260, 261).
 Чернях 28. — Під Білою Церквою (док. № 262, 263).
 Чернях 29. — У Києві (Архив КСЗР, т. X, стор. 710).
- Дітки 1. — У Києві (док. № 264, 265).
 Дітки 4. — У Києві (док. № 266, 267).
 Дітки 8. — Під Білою Церквою (док. № 268).
 Дітки 9. — Під Фастовом (док. 269).
 Дітки 13. — У Києві (док. № 270).
 Дітки 14—16. — Під Фастовом (Архив КСЗР, т. X, стор. 691, 694; Журнал, т. XII, стор. 326).
- Дітки 19, 27, 29. — Під Фастовом (док. № 271, 272, 273).
- Сережи 4. — Під Фастовом (док. № 274).
 Сережи 12—19. — У Києві (Грушевський, т. IX, стор. 509).
 Сережи 16. — У Києві (док. № 275).
 Сережи 19. — У Києві (док. № 276).
 Сережи 21—24. — Під Фастовом (Архив КСЗР, т. XIV, стор. 13—14, 70).
 Сережи 25. — Під Фастовом (док. № 277).
 Сережи 28. — Під Фастовом (док. № 278).
 Сережи 26—27. — У Рованівці (Архив КСЗР, т. X, стор. 70, 70).
 Сережи 30. — Під Вичорайівим (Грушевський, т. IX, стор. 505).
- Березин 6. — Під Бердичевом (Архив КСЗР, т. XIV, стор. 71).
 Березин 15—20. — Під Королівцем (док. № 279, 280).
 Березин (останній док.). — Під Бердичевом (Шиманов, т. III, стор. 204).
- Житки 11. — У Білій Церкві (док. № 282, 283).
 Житки 12. — У Білій Церкві (док. № 284).
 Житки 14. — У Роменському (док. № 285).
 Житки 18—20. — У Корсуні (док. № 286, 287, 289).
- Листопад 4. — У Суботині у Чигирині (Архив КСЗР, т. XIV, стор. 94—95).
 Листопад 5—11. — У Чигирині (Архив КСЗР, т. XIV, стор. 73—74, 94—95, 110—112).

- Листопада 10. — У Чигирині (зок. № 290).
 Листопада 21. — У Корсуні (зок. № 290).
 Листопада 22. — У Корсуні (зок. № 261).
 Грудня 4, 7, 8, 11. — У Корсуні (зок. № 292, 293).

1655 рік

- Січня 4-5. — У Білій Церкві (Грушевський, т. IX, стор. 1028, 1029).
 Січня 13. — У Білій Церкві (зок. № 296).
 Січня (передня). — У Станізі (Грушевський, т. IX, стор. 954).
 Січня 19-20. — Під Жашковом на Дніпринні (Грушевський, т. IX, стор. 1044).
 Січня (після 20). — П Олександрії Лубанчані і Турчані (Грушевський, т. IX, стор. 954, 1052).
 Лютого 22. — У Богуславі (зок. № 291).
 Лютого 26. — У Богуславі (зок. № 300).
 Березня 21. — У Чигирині (зок. № 302).
 Березня 24. — У Чигирині (Листи ЮЗР, т. XIV, стор. 541).
 Березня 27. — У Чигирині (зок. № 303).
 Квітня 2. — У Чигирині (зок. № 304).
 Квітня 6. — У Чигирині (зок. № 305).
 Квітня 26. — У Чигирині (зок. № 306).
 Квітня 26. — У Чигирині (зок. № 307).
 Травня 15. — У Чигирині (зок. № 308, 311).
 Травня 16. — У Чигирині (зок. № 312).
 Травня 18. — У Чигирині (зок. № 313, 315).
 Травня 28. — У Корсуні (зок. № 314).
 Травня 31. — У Корсуні (зок. № 317).
 Червня 2. — У Богуславі (зок. № 312).
 Червня 10. — У Богуславі (Листи Московського генералштабу, т. II, стор. 620).
 Червня 15. — У Києві (зок. № 315, 320).
 Червня 18. — У Хотині (зок. № 321, 322).
 Червня 20. — У Білій Церкві (Грушевський, т. IX, стор. 1009).
 Липня 1. — У Білій Церкві (Грушевський, т. IX, стор. 1009).
 Липня 15. — Під Баром (зок. № 324).
 Серпня. — Під Гусаном (Листи ЮЗР, т. III, стор. 575-577).
 Серпня. — Під Кам'яцем-Подільським (Біляк, т. I, стор. 172; Архів ЮЗР, ч. III, стор. 17).
 Серпня 24. — Під Кам'яцем-Подільським (Грушевський, т. IX, стор. 1105).
 Серпня 26. — Під Скалом (зок. № 327).
 Серпня. — У Ворзні (Грушевський, т. IX, стор. 1114).
 Вересня 1-4. — В Ягільниці (Грушевський, т. IX, стор. 1114).
 Вересня 20. — жовтня 20. — Під Львовом (Журнал, т. VI, стор. 324, 150).
 Вересня 23. — жовтня 12. — Під Львовом (зок. № 328, 341).
 Жовтня 20. — Під Львовом (зок. № 343).
 Листопада 3. — У Галичці (Архів ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96-97).
 Листопада 4. — У Відому Камени (Архів ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96-97).
 Листопада 5-7. — У Залізьжя (Архів ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96-97).
 Листопада 9-12. — В Олександрії (Архів ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96-97).
 Листопада 13. — Під Тернополем (Грушевський, т. IX, стор. 1143).
 Листопада 26. — У Павлоці (зок. № 344).

1656 рік

- Січень 1. — У Чигирині (док. № 346, 347).
 Січень 8. — У Чигирині (док. № 342, 350).
 Січень 22. — У Чигирині (док. № 351).
 Січень 28. — У Чигирині (док. № 352).
 Січень 31. — У Чигирині (док. № 353).
 Лютий 9. — У Чигирині (док. № 354).
 Лютий 10. — У Чигирині (док. № 355).
 Березень 2. — У Чигирині (док. № 356).
 Березень 7. — У Чигирині (док. № 357).
 Березень 9. — У Чигирині (док. № 358).
 Березень 16. — У Чигирині (док. № 359).
 Березень 21. — У Чигирині (док. № 360).
 Березень 22. — У Чигирині (док. № 361, 362).
 Березень 26-27. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1200, 1210).
 Березень 28. — У Суботині (Грушевський, т. IX, стор. 1210).
 Березень 31. — У Чигирині (док. № 363).
 Квітень 1-2. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1210, 1211).
 Квітень 4. — У Чигирині (док. № 364, 365).
 Квітень 5. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1213).
 Квітень 10. — У Чигирині (док. № 366, 367).
 Квітень 18. — У Чигирині (док. № 367).
 Квітень 20. — У Чигирині (док. № 369).
 Травень 1. — У Богуславі (док. № 370).
 Травень 3. — У Чигирині (док. № 371).
 Травень 9. — У Суботині, Чигирині (Сборник Арх. Ком., т. I, стор. 39).
 Травень 11. — У Корсуні (док. № 372).
 Травень 13. — У Чигирині (док. № 373).
 Травень 18. — У Чигирині (док. № 374).
 Червень 5. — У Чигирині (док. № 375).
 Червень 7. — У Федюві (док. № 377, 379).
 Червень (розписки 11). — У Хоролі (док. № 379).
 Червень 12. — У Ямгороді (док. № 383).
 Червень 17. — У Липовці (док. № 381).
 Червень 26. — У Чигирині (док. № 382, 383).
 Червень 29. — У Чигирині (док. № 384).
 Листопад 6. — У Чигирині (док. № 393).
 Листопад 8. — У Чигирині (док. № 394).
 Листопад 9-10. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1300).
 Листопад 12. — У Чигирині (док. № 392).
 Листопад 13. — У Чигирині (док. № 385, 391).
 Листопад 18. — У Чигирині (док. № 390).
 Листопад 19. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1300).
 Листопад 26. — У Чигирині (док. № 394, 397).
 Серпень 2. — У Чигирині, Суботині (Черняхів в обшесте истори и дрешности розписки, 1908, кн. 4, стор. 194).
 Серпень 6. — У Чигирині (док. № 399).
 Серпень 18. — У Чигирині (док. № 400).
 Серпень 20. — У Чигирині (док. № 401).
 Вересень 2. — У Чигирині (док. № 402, 403).
 Вересень 3. — У Чигирині (док. № 404).

Вересня 4 — У Чигирині (док. № 425).
Вересня 7 — У Чигирині (док. № 426).
Вересня 20 — У Чигирині (док. № 427).
Жовтня 1—2 — У Чигирині (Акти ЮСР, т. III, стор. 501—502).
Жовтня 7 — У Чигирині (док. № 428).
Жовтня 8 — У Чигирині (док. № 429).
Жовтня 9 — У Чигирині (док. № 431).
Жовтня 10 — У Чигирині (док. № 432).
Жовтня 18 — У Чигирині (док. № 433).
Листопада 6 — У Чигирині (док. № 434).
Листопада 8 — У Чигирині (Акти ЮСР, т. III, стор. 503).
Листопада 9 — У Чигирині (док. № 435).
Листопада 14 — У Чигирині (док. № 436).
Листопада 16 — У Чигирині (док. № 437).
Листопада 17 — У Чигирині (док. № 438).
Листопада 18 — У Чигирині (док. № 439).
Грудня 4 — У Чигирині (док. № 420).
Грудня 5 — У Чигирині (док. № 421).
Грудня 21 — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1312).
Грудня 31 — У Чигирині (док. № 422).

1657 рік

Січня 2 — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1380).
Січня 3—8 — У Чигирині (Акти ЮСР, т. VIII, стор. 302—303).
Січня 9 — У Чигирині (док. № 423).
Січня 17 — У Чигирині (док. № 424, 425).
Січня 18 — У Чигирині (док. № 426).
Січня 26 — У Чигирині (док. № 427).
Лютого 24 — У Суботині (Грушевський, т. IX, стор. 1340).
Березня 3 — У Чигирині (док. № 428).
Березня 5 — У Чигирині (док. № 429).
Березня 8 — У Чигирині (док. № 430).
Березня 9 — У Чигирині (док. № 431, 432).
Березня 11 — У Чигирині (док. № 433).
Березня 13 — У Чигирині (док. № 434—436).
Березня 14 — У Чигирині (док. № 437).
Березня 15 — У Чигирині (док. № 438).
Квітня 16 — У Чигирині (док. № 440).
Квітня 18 — У Чигирині (док. № 442, 443).
Квітня 23 — У Чигирині (док. № 444, 446).
Квітня 24—25 — У Чигирині (док. № 446, 447, 448).
Травня 2 — У Чигирині (док. № 449).
Травня 3 — У Чигирині (док. № 450).
Травня 27 — У Чигирині (док. № 451).
Червня 3—13 — У Чигирині (Акти ЮСР, т. III, стор. 508—525).
Червня 16 — У Чигирині (док. № 452).
Червня 18 — У Чигирині (док. № 453).
Червня 19 — У Чигирині (док. № 454, 455).
Червня 21 — У Чигирині (док. № 456, 457).
Червня 23 — У Чигирині (док. № 458, 459).
Червня 24 — У Чигирині (док. № 460, 461).

Черевк 20. — У Чигирині (док. № 462).

Листя 9. — У Чигирині (док. № 463).

Листя 10. — У Чигирині (док. № 464—467).

Листя 16. — У Чигирині (док. № 468).

Листя 18. — У Чигирині (док. № 469).

Листя 21. — У Чигирині (док. № 471).

Листя 22—23. — У Чигирині (док. № 472, 473).

Листя 27. — У Чигирині (Архів КЗР, ч. 10, т. VI, стор. 320—322).

ДОДАТОК № 4

СПИСОК АРХІВНИХ ФОНДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ ДОКУМЕНТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

І. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральної державної архівної служби СРСР (ЦДАДА)¹:

- Ф. «Лави, похоронюваніе різних людина»,
- Ф. Матулик,
- Ф. Мандрівська охоронація смуту,
- Ф. Малоросійський вояка,
- Ф. Польський приват: Малоросійські грамоти, Малоросійські грамоти, Заслони Росії в Польско, Заслони Росії в Молдавію і Буковину, Грошні грамоти, Кривельні грамоти,
- Ф. «Примаче діла старий ість»,
- Ф. Російський приват: Богородський сід, Московський сід, Пензенський сід, Симбірський сід, Кайгородський сід, Московський сід, Пензенський сід, Симбірський сід,
- Ф. Сибирийський приват,
- Ф. Справи про Україну.

Центральної державної історичної архівної служби УРСР у Києві (ЦДА ІУРСР у Києві):

- Ф. Генеральний архівнама кавалерія,
- Ф. Генеральний архів Губернської архівної служби,
- Ф. Житомирський губернський суд,
- Ф. Київський губернський магістрат,
- Соборний фонд О. Гурішанського,
- Соборний фонд М. І. Камалова,
- Соборний фонд О. П. Шолохова,
- Ф. Кавказські документи Київської архівної служби,
- Ф. Колекція картографічної матеріалі,
- Ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів,
- Ф. Колекція фотоскопій документів про національну війну українського народу (1648—1654) і воєнних дій Україною в Росію,
- Ф. Батуринський Кривинський Миколаївський магістрат,
- Ф. Переградський Успенський монастир,
- Ф. Кієво-Михайлівський монастир,
- Ф. Любешівський Митрофанівський монастир,
- Ф. Миколаївський Спаский монастир,
- Ф. Ніжинський монастир,
- Ф. Прилуцький Трьохіскний Гетьманський монастир.

Центральної державної історичної архівної служби УРСР у Львові (ЦДА ІУРСР у Львові):

- Ф. Колекція листів керівних, підпорядкованих, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі.
- Ф. Рода м. Львова.

¹ У дужках подано місця збереження даної архівної і публікації, які вказані в методичній і пояснювальній.

Фонд Центрального державного історичного архіву УРСР у Харкові (Фонд ЦДАІ УРСР у Харкові).

Центральної державної історичної архів СРСР у Ленінграді (ЦДІАЛ):

Ф. Історична.

Архів Ленінградського владического Інституту історії Академії наук СРСР:

Ф. Колекція Київської колегії шляхти.

Ф. Колекція Лаврова.

Державне управління справами Раді Міністрів УРСР, Переф. Інститут історичних наук.

Державна публічна бібліотека Української України, Київський відділ. Відділ рукописів:

Генеральний опис Лівобережної України, Київський полк,

Дописи до історії Києва.

Збірка П. Я. Доросинька.

Збірка Київського університету.

Збірка копій документів XVIII—XIX ст.

Збірка О. Лавровського.

Збірка О. Лавровського.

Збірка В. Маджарського.

Збірка Сторосина.

Збірка Судженя.

Рукописи української архієпископської музею Київської духовної академії.

Спіски Київського Володимирського монастиря за 1541—1732 рр.

Том Нарушівача (копія).

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР:

Ф. Бірюковська.

Ф. Осолонська.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів:

Збірка Марковича.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека:

Збірка М. Голубинського.

Фотопісні з польської архіву.

Київський державний історичний музей Української РСР.

Львівський державний історичний музей.

Музей українського виступу в Лисині.

Чернівецький державний історичний музей.

Центральний архів давніх актів у Варшаві:

Ф. Коронного Варшавського архіву, відділ Корональних справ.

Ф. Листи польським.

Ф. Нескажаний архів.

Ф. Потоцьких.

Ф. Радзівилів.

Ф. Славин.

Державний воєводський архів у Кракові:

Ф. Готцьких, князя Підгорських.

Ф. Сантушів.

Ф. Чарторайських.

Ф. Ягеллонська бібліотека.

Архів м. Краків:

Ф. Збірка Пясові.

Ф. Збірка Рустяків.

Польський державний архів у Гелзеску. Книги рішень закордонних справ.

Бібліотека Варшавського університету.

Бібліотека Краківська у Варшаві.

Бібліотека Піндзюцьких у Варшаві, відділ кореспонденції.

Бібліотека Ревинських у Познані.

Музей Чарторайських у Кракові, Збірка рукописів.

Станція мікрофільмів наукових установ ім. Осолонських у Варшаві.

Український державний архів.

Державний архів у Берліні.
Шведський державний архів.
Державний архів у Відні.

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКРЕТА

- Алты, издаваемые Высочайшею коммисією для разбора древних актов, т. 34, СПб., 1869.
- Алты Московского государства, т. II, Разрядный приказ, Московский год, 1635—1636, СПб., 1864.
- Алты, относящиеся к истории Западной России (Алты ЮЗР), т. V, СПб., 1863.
- Алты, относящиеся к истории Южной и Западной России (Алты ЮЗР), т. III, СПб., 1861; т. IV, 1863; т. VIII, СПб., 1875; т. IX, СПб., 1877; т. X, СПб., 1879; т. XI, СПб., 1879; т. XIV, СПб., 1880.
- Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, т. VII, Вильно, 1870.
- Архив Юго-Западной России (Архив ЮЗР), ч. I, т. X, Київ, 1956; ч. III, т. VI, Київ, 1958; ч. III, т. IV. Алты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого, Київ, 1914.
- Астраб М. Г., Лубенский Митрополит Свято-Троїцький монастыря, Турина Пальмової убогої колонії, вип. 13, Полтава, 1953.
- Бантиш-Каминский Д. А., Историческое изображение истории, ч. I, Москва, 1858.
- Бантиш-Каминский Д., История Малой России, Москва, 1822; изд. 2, Москва, 1830; изд. 3, Кишинев, 1947; изд. 4, Київ, 1968.
- Batarga S., Rămâniștii din țara polă, Лява, 1855 (Барон).
- Batarga S., Rămâniștii din țara polă, Лява, 1874 (Барон, Пам. барона).
- Бунинский П. И., О Богдане Хмельницком, Киевляне 1802.
- Васильцов Н. П., Обзор материалов по истории Голубинской Украины на украинском языке XVII—XVIII вв., Украинский археологический сборник, т. I, Київ, 1928.
- Величко С., Летовые события в Юго-Западной России в XVIII ст., т. I—IV, Київ, 1848—1861 (Величко, Летовские).
- Величко С., Сказания о войне запорожской с поляками, Памятник украинского национализма, ч. I, Київ, 1928 (Величко, Сказания).
- Восстание Украины с Россией, тт. II, III, Москва, 1953.
- Генеральное следствие о местности Ножовского поля, 1729—1730 гг., Материалы для истории естественного, юридического и общественного быта старой Малороссии, под редакцией Н. П. Васильцова, вып. I, Чернига, 1901.
- Генеральное следствие о местности Черновинского поля, 1729—1730 гг., Материалы для истории естественного, юридического и общественного быта старой Малороссии, вып. III, Чернига, 1909.
- Генеральное следствие про местность Лубенского поля, Украинский архив, т. IV, Київ, 1923.
- Генеральное следствие про местность Стородобового поля, Украинский архив, т. I, Київ, 1929.
- Государь Ф., Хмельницкой і епископській безсудности, Записки научного товариства «Науковий Єврейський», т. 71, Лява, 1906.
- Голубов И. А., Две неизвестные грамоты из переписки царя Алексея Михайловича с гетманом Богданом Хмельницким в 1650 г., Славянский архив, Москва, 1958.
- Guzbowski A., O skutku wojny, тт. I, II, Краков, 1945 (Грубозовский).
- Грубозовский Г., Сказания пресвятой браны, Київ, 1854.
- Грамоты, акты и другие значительные документы Универсал и подтвержденные грамоты гетмана Богдана Хмельницкого, Польского епископального владычества, 1667, № 47—48 і окрестной надбавки.
- Грамоты к патриарху Николе от Богдана Хмельницкого, Вестник Европы, 1827, № 13.
- Documente privitoare la lăbăra răsăritească, scrisse de Ludovic de Hutterich, Volumeul V, partea I, Букарест, 1865 (Полковник).
- Documente privitoare la lăbăra răsăritească. Urmare la colecțiunea lui Ludovic de Hutterich, Supplementul II, volumeul III, Букарест, 1868.

- «Древние дела», т. IV, Русская Историческая Библиотека, т. 29, Москва, 1913.
Дополненый и изданъ историкомъ. Загребленомъ адъ Historica Виргиле monumenta, СПБ, 1888 (Дополненый).
- Евтушъ, митрополитъ, Описание Кievo-Соборнаго собора и киевской старцы, Київ, 1828.
- Сабановская В., До которой ашкеназского суду і митрополитъ відомий на Україні за Хмельниччине, Народної збірникъ за 1927 р.
- Живковъ Н. Д., Акты и документы Лубенскаго Монастыря Свято-Преображенскаго монастыря, Київ, 1913.
- Жерма до історіи України-Руси (Жерма), т. VI, Львів, 1913, т. XII, Львів, 1911.
- Забіла І., Малороссійская церковь, принадлежність въ время Хмельницкаго Оубрабнаго валады, Чтенія Общества исторя и древности российска, 1849, 20 8 і окремий видатокъ.
- Зъ добу до України, Країні, 1922.
- Тайгузі К. D., Князьи панаіа Емеля, Львів, 1844 (Лубенцкій).
- Историческіе и архіепископскіе документы Вышеградскаго Церковнаго монастыря, Киевскія епархіальныя ведомости, 1861, № 18—20.
- Лордъ Н. Акты и бумаги по поводу іа іабова гониміа, к. I, Буварск, 1895 (Порук).
- Кавказъ Н., Изъ исторя подложнаго документа, Чтенія в историческомъ обществѣ Историко-летописца, кн. 20, Київ, 1907.
- Кавказъ Н., Кавказъ и Богданъ Хмельницкай в ихъ взаимномъ отношеніи, Киевская старина, т. 22, 1886, нояб.
- Кавказъ Н., Новые историческіе материалы о Богданѣ Хмельницкомъ, Киевская старина, т. 22, 1886, нояб.
- Кавказъ Н. М., Документы время Богдана Хмельницкаго 1656 и 1637 гг., Сборникъ статей и материалы по исторя Юго-Западной Россіи, вып. I, Київ, 1911.
- Кавказъ Н. М., Материалы по исторя колонного земледельца, Чтенія в историческомъ обществѣ Историко-летописца, кн. VIII, Київ, 1896.
- Кордуба М., Венцславо польство до Хмельницкаго (1620 р.), ЗНТШ, т. 76, Львів, 1927.
- Криновичъ І., «Вольной герцъ у Стара Баскай, 1627 р., Науковий збірникъ за рік 1929, Криновичъ І., Неопубліковані листы Богдана Хмельницкаго, ЗНТШ, т. 140, Львів, 1929.
- Криновичъ І., Студія над дружиною Богдана Хмельницкаго, V. Гетьманскія універсала, ЗНТШ, т. 147, Львів, 1927.
- Кубала І., Война гетьманівъ, Львів, 1917 (Кубала).
- Лазаревскій А., Акты по исторя земледельца в Малороссіи, Чтенія в историческомъ обществѣ Историко-летописца, кн. IV, Київ, 1890.
- Лазаревскій А., Акты по исторя монастырскаго земледельца в Малороссіи, Чтенія в историческомъ обществѣ Историко-летописца, кн. V, Київ, 1891.
- Лазаревскій А., Лубенское общество для исторя Полтавскій общества, Полтавскія епархіальныя ведомости, 1886, № 1 і окремий видатокъ, Полтава, 1887.
- Лазаревскій А., Историческое общество полтавской Публичномъ, Чтенія в историческомъ обществѣ Историко-летописца, кн. XI, Київ, 1894.
- Лазаревскій А., Обзорное Реченицкаго списокъ Малороссіи, выкукъ первый, Черніга, 1866, выкукъ второй, Черніга 1867, выкукъ третий, Черніга, 1873.
- Лазаревскій А., Описание старой Малороссіи, т. III, Полкъ Прилуцкай, Київ, 1902.
- Laikins albo kronika Janakova Jozefa, к. I, Варшава, 1823 (Брлм).
- Лещинскій С., Два повѣствованія изъ время Богдана Хмельницкаго, Киевская старина, т. 22, 1886, нояб.
- Laikins J., Opiszé kácsiálov wuzpatia hmelnického na Litwie, Псковъ, 1842 (Лукинецъ).
- Манифестъ гетьмана Богдана Хмельницкаго, «Русский Матезма», 1792, № 1.
- Марковичъ Н., Исторя Малороссіи, т. III, Москва, 1843.
- Janakova Michalovského Kronka rannícká, Wudatъ Zetelъ, Країні, 1864 (Милановскій).

- Медведицкий В. К. Характеристика отношений между монахами Мерецкого монастыря и любецкими князьями в 1640—1661 гг., Киевская старина, т. 59, 1906, март—апрель.
- Медведицкий В. Пять документов архива Богдана Хмельницкого, Труды Черниговской архивной комиссии, вып. 53, Чернігів, 1913.
- Мадур *Antiquaire Améliek* *Mouvements* *Historique*, т. 23, Букарест, 1874 (Монахата Гум).
- Михайло В. Очерк социальной истории Малороссии, Русское богатство, 1902, № 9.
- Михайло В. А. Очерк социальной истории Украины, т. 1, вып. 1—3, Прага, 1934—1936.
- Никоневич Я. У. *Zbiór wzmianek o dawnej Polsce*, т. IV, Варшава, 1922; вып. 2, Львов, 1926; вып. 3, Львів, 1928. (Нижечиско).
- Ольшанко Д. Два акта Богдана Хмельницкого и Янака Потоцкого до кюфурера бранденбургского Фридриха Вильгельма, Хмельницкая Украина, т. V, Львов, 1925.
- Степанівча Олександрівна Дурачина, 1643—1651, wydaj Dr. W. Sieroski, *Scriptores gentis polonicae*, т. XIX, Краков, 1907 (Степанов).
- Палеографический кабинет, вып. 1, Киев, 1899.
- Пам'ятки, виданіе Провісної комісії для розбору древніх актів, т. 1, Київ, 1855; т. II, Київ, 1856; т. III, Київ, 1852 (Пам'ятки). Виданіе актов, т. I, II, Київ, 1848.
- Пам'ятки, виданіе Киевскою комісією для розбору древніх актів, тт. I—III, виданіе актов з доповідями, Київ, 1856. (Пам'ятки, вид. 2, з доповідями).
- Петровський М. Н. і Пушкін В. К., Історія України в документах і матеріалах, т. III, Київ, 1914.
- Рейснечіх Р. *Reise* *Erzbischof* *Raisnisch* *von* *Erzbischof* *von* *Martinberg*. *Archiv für* *historische* *Landeskunde*, т. 56, ч. 2, Вильна, 1880 (Рейснеч).
- Самийо герцога Богдана Хмельницкого Борису Павловичу Морозову на ознаки хартії, 26 жовтня 1656 г., Киевская старина, т. 22, июль.
- Полковник Д. Славинин о состоянии местности Киевской губернии, Київ, 1864.
- Православный малорутский сборник, т. 1, № 3, Львов, т. СГБ, 1899.
- Rawlin-Gawronski F., *Brytany i gęstka ukraińska*, Львів, 1914 (Гавронский).
- Русские П. Я. Дорощинко, Труды Черниговского государственного комитета по устройству XIV го армяно-болгарского съезда, Чернігів, 1908.
- Рухов А. А., Документ, касающийся Густынского и Мерецкого монастырей, Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 4, 1890.
- Вій, старішіе речовини ділячи і квітати України, Родка, Wodynia і Куні Савженці, Львів, 1911 (Вій).
- Szilágyi S., *Uebly* *az* *az* *székelyk* *háború*, *Transylvania* *et* *bellum* *mono-orientale*, тт. I, II, Букарест, 1890 (Сильяги).
- Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России, Київ, 1896.
- Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей, Київ, 1924.
- Сборник Р-ского исторического общества, т. 144, Материалы Екатеринославской заповедательной комиссии, ч. II, СГБ, 1904.
- Сборник государственных грамот и договоров, ч. III, Москва, 1822.
- Сторожко Н. К. Источники землеустройства в эпоху Богдана Хмельницкого, Киевская старина, т. 22, июль.
- Сторожко Н. В. Два письма Б. Хмельницкого к П. Сапеге, воеводе владимирскому, гетману литовскому, Киевская старина, т. XX, 1905, январь.
- Stawiski Tomaszewski Bogusław, 1647—1656, *Scriptores gentis polonicae*, т. XXV, Краков, 1897 (Степанов).
- Томашко М., Нанесен в історію слави на Любечській Україні в XVII—XVIII вів., Збірник історико-філологічного відділу ІВАН, ви. 26 і окремі видоби, Київ, 1921.
- Totlebenius Jan, 1807 (Т. Тот).

- Универсал гетмана Богдана Хмельницкого об утверждении за киевскими казаками пожалованных им городов Стефаном Баторчем. С предисловием О. Еремцаго, Таращев, 1833, № 20.
- Федотов-Челюпанский А. А., Акты греческого велмицкого братства, Киев, 1864.
- Фальсет, епископ, Историко-статистическое описание Черновицкой епархии, т. I, Чернигов, 1871; т. III, Чернигов, 1872.
- Письмо гетмана Богдана Хмельницкого к царю Алексею Михайловичу от 11 ноября 1650 г., Христианские чтения, 1893, кн. 11—12.
- Земцова Н., Два года деловых писем, т. II, Львов, 1880 (Шабелька).
- Шербина В., Гривота Богдана Хмельницкого отнесенаго к числу монархов, Киевская старина, т. 47, 1894, октябрь.
- Чернышай В., Литовские материалы до истории места Салага, Дина, Львов, 1891, № 118—119, 121—122, 124, черновой выкопкой, Львов, 1911.
- Черновицкая губернская ведомость, 1842; 1852, № 22.

СПИСОК СКОРОВЕНЬ

УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ МОВАНИ

арк. — аркуш, аркуш
 бл. — ближній
 бл. н. н. д. м. — ближній пам'яті ко-
 ролів його милості
 в. вк. — вк, вкн
 вкл. — вкляти
 вил. — вилуч
 в. м. — вана милість
 в. м. н. д. м. м. — вана королівська
 милість, пан його милості
 в. м. н. д. м. м. — вана королівська
 милість, пан його милості
 в. м. м. — вана королівська милість
 в. м. м. м. д. — вана милість, мій ми-
 лостивий пан
 в. м. н. м. д. — вана милість, мій ми-
 лостивий пан
 в. м. д. — величезний милостивий пан
 в. н. — величезний пан
 в. н. м. — вана царська милість
 г. р. — гол, голів
 джк. — документ
 д. м. — його милість
 д. н. м. н. — його величезність виро-
 стивий пан
 д. н. д. — його королівська милість
 д. н. м. — його королівська милість
 д. н. м. м. м. д. — його королівська ми-
 лість, мій милостивий пан
 д. н. м. н. н. м. — його королівська ми-
 лість, пан його милості

д. м. — його милість
 д. м. н. м. д. — його милість, мій ми-
 лостивий пан
 д. м. н. н. — його милість, мій пан
 д. м. н. — його милість пан
 д. м. н. н. м. — його милість, мій мій
 милостивий
 д. м. н. — його милостивий пан
 кн. — князь
 к. м. н. м. н. — королівська милість
 м. н. — милостивий пан
 м. — місто
 м. м. д. — мій милостивий пан
 м. ст. — мій стіл
 ол. — олія
 о. н. — олія, пан
 п. н. м. — пан його милості
 р. — рік, річка
 сд. м. м. — сідла королівська милість
 с. — село
 стд. — сторона
 ст. ст. — старий стіл
 ст. — стіл
 стд. — сторона
 т. п. — том, томів
 фд. — фонд
 ф. — фонд
 фд. н. — фонди величезно
 ч. — чистий

ПОЛЬСЬКОЇ МОВОЮ

д. — дан
 д. — дні, днів
 бел. Вол. Зап. (Запор) — белан Вол.

aka Zaprosilogo
 h. W. Z. i k. nci — belan Wojda Za-
 prosilogo jego bratwskiej moki

kol. z W. j. c. (car) m. Zap. — hetman
z Wojskiem jego carskiej mości Za-
porozian
j. m. — ich mość
szb. mm. pp. i. m. pp. — ich mość, pa-
rowie
j. j. o — jego
j. k. m. — jego królewicza mość
j. k. (kr. król) m. p. n. m. — jego kró-
lewicza mość, pan nasz miłostowy
j. m. — jego mość
j. m. p. (pp) — jego mości pan (pano-
wie)
j. m. kx. — jego mość książę
j. m. p. woj. kij. — jego mości pan woje-
woda kijowski
j. p. — janiec pan
j. w. m. p. — jego wielmożność miłosti-
wy pan
j. w. p. — jego wielmożność pan
k. j. m. — król jego mość
k. j. m. p. n. m. — król jego mości pan
nasz miłostowy
k. m. p. n. — królewicza mości pan nasz
m. c. — mosiarz
m. — miłość, mość
m. (mił. miły) — miłostowy
m. m. p. — mił miłostowy pan
m. p. — miłostowy pan
m. w. m. p. — mił wielce miłostowy pan

p. pp. — pan, panowie
p. n. m. — pan nasz miłostowy
p. n. w. m. — pan nasz wielce miłostowy
r. — rika
Dpła, Dpła — Rzeczpospolita
k. — księży
k. p. — księżej paniepiet
w. c. m. — wasza carstwa miłość
w. ch. m. — wasza chorągwa miłość
w. k. m. p. n. m. — wasza królewicza
miłość, pan nasz miłostowy
w. kx. m. — wasza książęcy miłość
w. n. — wasza miłość, mość
wm. m. m. p. — waszmość nasz miłosti-
wy pan
wm. m. m. p. — waszmość mił miłosti-
wy pan
w. m. n. m. p. — wasza miłość nasz mi-
łostowy pan
w. — wasza, wielmożny
wm. m. p. — wielmożny miłostowy pan
w. m. p. n. m. — wasza miłość pan nasz
miłostowy
W. Kx. Lit., Wiel. Kx. Lit., W. Kx. L. —
Wielkie Księstwo Litewskie
wm. m. p. — wielmożny miłostowy pan
w. p. — wielmożny pan
w. p. n. m. — wielmożny pan nasz mi-
łostowy

ZATYMCZKOWE SŁOWO

a. z. o — anno
cibis, cixs celado — celibado, cixs
Cohort. Zapor. — Cohortum Zaporowien-
cium
d. — die
d. fm — demito
Eserif. Zapor. — Exercitium Zaporowien-
sium
gener. — generalis
etc. — et cetera

illuse — illustratus
m. ca, m. is — mactatus
magis, magus — magnificus
m. o — octobis
o. bis — octobis
r. — rex
ser, sermas, armac, sermas — serentia-
mas
Zap., Zapor. — Zaporowienis
zta — vestra

СЛОВНИК ЗАСТАРИЛІХ І МАЛОВЖИВАНІХ СЛІВ

Абесте — щоб не
Аблязо — щоб не
Абім — похвальниця про політичні во-
ді
Ага — турецький або татарський стар-
шина
Аграманін — змієди
Ажтебі — щоб
Ажте — пажте
Акаккація — правляючість
Албо — або
Алюкувати — передати в інші руки
Амгарія — пошаність, театр
Анакілпаката — знати, знакувати
Анча — прихід
Антископ — поперудок
Алювуз — одлесьє
Арробулате — свалити
Ареція — аренда
Арпак (правильно — агарак) — во-
дний, водомісна
Аракія — аракеря
Аракіяра — статті, стату
Арабіскура — квітчастий арабіскура
Астап — осяда, старшина в Закарпатському Вішнуку; військовий осяда асту
опа зустрічає у визначі, були також
і осяди пашани, сотенні, артыкері-
ські
Аракуція — забичення
Аракуціяра — забиченість
Арашачія — аврашачія, аврашач-
ній
Арашачія — суровід; особа стиро-
на
Арапа — кішка отруба зми
Арапан — ошани, в Закарпатському Ві-

шнуку старий над дитиною або ху-
ривою, ошани герцогом — старю-
на в місті, ошани колодій — стар-
шина над Сивою
Арап — шовина татарина
Араст — правляючість
Арашачія — бажання
Арашачія — аврашачія, бажати
Арашачія — бачення, забичення
Арашчий — бачити, скорий
Араш — дуче
Іні акте — нездобути
Арашачія — не одлещуючи місти
Бачувати — бачувати
Іні — турецький або татарський стар-
шина висхідного рою
Бачувачія — правляючість
Бачувачий — аврашачія, аврашачія
Іні і на родю — аврашчія і на старі
Бачувачий — аврашчія, аврашчія
Іні — бачити
Бачувачія — аврашачія
Бачіно — щоб не
Бачіно — аврашачія, аврашчія
Бачіно — бачити
Бачіно — аврашчія і дуче аврашчія
Бачіно — робота в ошани, не авраш-
ачія аврашчія (аврашчія)
Бачувачий — аврашчія, аврашчія
Іні аврашчія — аврашчія аврашчія аврашчія
(ІІІ ст.)
Бачувачий — аврашчія аврашчія аврашчія
Бачувачий — аврашчія
Бачувачий — аврашчія аврашчія
Бачувачий — аврашчія

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖИК¹

- Ага — 56, 107, 127, 233, 242, 243, 287, 288, 289, 299, 306, 303, 304, 345, 352, 367, 421, 464, 468, киргизский — 55, казахский — 127
- Август — 24, 163
- Агатаи — 10
- Артекские колонии — 112
- Адыбискут гялчакский — 125, дагестанский — 125, киргизко-адыбискутский — 434, 443, 444
- Арагонский — 187, 444; казахский — 202, 250; киргизский — 123
- Архангельск киргизский — 59, лезгинский — 453; турецкий — 256, грузинский — 250, 253, 253, 304
- Армянское государство — 395
- Астурия див. Остия
- Ахалкалак — 242, 303, 462
- Атлама див. Остима
- Басмачество — 19
- Бай — 127, 243, 287, 288, 289, 299, 300, 498; белгородский — 285, 281, 284, киргизский — 354
- Барабарово — 429, 471
- Бар — 131, 222, 283, 467
- Баскут казахский — 68; киргизский — 125, русский — 365, дагестанский — 125
- Батман — 73, 106, 113, 124, 136, 146, 154, 157, 164, 168, 169, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 265, 271, 277, 278, 286, 288, 289, 299, 294, 294, 295, 352, 363, 313, 368, 430, 433, 474; башкирский — 136, 205, 264, 292, 277, 230, 231, 235, 289, 292, 277, 278, 280, 284, 303, 304, 345, 351, 352, 380, 396, 397, 421, 466, 467; восточный молдавский — 289, турецкий — 388
- Баян казахский — 419
- Баян — 286, 287
- Безар — 305
- Безубек — 280
- Буданок, будановка — 1, 67, 402, 410, 412, 466
- Буданок — 347
- Буданок — 49, 60, 158, 163, 165, 233
- Бунт (возмездие) — 1, 28, 89, 109, 115, 118, 121, 156, 165, 342, 372, 377
- Бунтчанка — 65, 68, 83, 86, 130, 164
- Бунт Лисин (мир) — 245
- Бурмистр — 152, 177, 181, 272, 358, 371, 374, 449, 450, 452, 474
- Бурмистрство — 395
- Бустракчи — 28, 240, 464
- Буяк казахский — 233
- Буяк (мала) — 370
- Буякджий (капитан) — 350
- Буяк казахский — 38
- Буяк (пана) — 308, 309, 320, 400
- Буяк — 68, 115, 165
- Буяк (башкирский) — 111, 350, 402, 403, 404, 405, 412, 454, 455
- Буяк (голор, конвенция) — 2, 28, 29, 119, 356, 341
- Буяк — 328, 141
- Буяк — 241, 397
- Буяк — 304, 464; киргизский — 430
- Буяк казахский — 453
- Буяк казахский — 243; чувакские — 243
- Буяк Запорожские — 10, 16, 71, 139, 178, 205, 223, 228, 236, 233, 247, 265, 271, 280, 281, 294, 295, 296, 305, 316, 349, 382, 405, 422, 423, 434, 440, 458, 465, 467; горские — 226, казах —

¹ Тут и дал в показчик цифре означают номера документов.

- 170, 205, 210 — 170, роковые — 121, 162; чашки — 170, 207
- Висело** виселые (градусы) — 51, 178, 215, 216, 230, 242, 243, 260, 273, 280, 292, 290; летние — 62; жаркие — 26, 32, 34, 43, 91, 92, 105; южные — 49, 68, 112, 144, 158, 164, 280, 228, 329, 336; летние — 327, зимние — 242, 243, 264; жаркие — 253, 242
- Висело** росы — 17, 41, 211, 213, 214, 220, 221, 226, 233, 246, 255, 264, 265, 266, 277, 280, 281, 284, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 303, 304, 316, 321, 327, 413, 423, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 472, 473; астраханские — 464; дожде — 30, 97, 104, 239, 464; зимние — 271
- Висело** турские — 36, 165, 204, 225, 284, 286, 342; крымские — 230, 260, 280, 298, 464; южные — 220, 280
- Висело** турские — 127; зимние — 290
- Висело** угрские — 243
- Виселки** — 68, 344
- Вит** — 83, 152, 172, 222, 308, 322, 374, 383, 419, 449, 454, 632, 690, 471; истрайский — 430; татарский — 114
- Витство** — 305
- Витство** вилки, вилки — 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 17, 30, 35, 36, 53, 62, 77, 82, 87, 92, 93, 108, 121, 125, 143, 144, 162, 163, 164, 206, 233, 249, 241, 216, 277, 373, 380, 393, 391, 395, 396, 417, 434, 446, 450, 475; кукушья, черная — 5, 68, 128, 241, 257; желт — 68, 244; зимняя — 233, 241, 462
- Виты** — 68, 82, 92, 163, 206, 300, 360, 369, 417, 462; гречка, красная, гречка, белая — 10, 17, 32, 50, 66, 74, 104, 121, 172, 123, 125, 146, 148, 162, 166, 167, 178, 192, 199, 211, 213, 214, 273, 340, 252, 255, 257, 260, 271, 277, 278, 280, 286, 289, 290, 294, 302, 304, 323, 327, 363, 377, 380, 394, 396, 421, 423, 434, 454, 472, 464, 467; желтая — 68, 305, 462
- Виты** — 243, 277, 378
- Виты** — 12, 25, 68, 77, 82, 117, 121, 150, 203
- Влад** владина — 39, 63, 115, 136, 139, 269, 290, 269, 318, 372, 381, 407, 438, 460; зимняя — 131; зимняя — 113; жемчуг — 190
- Владика** — 68
- Владичко** — 56, 121, 125
- Волода** — 92; володский — 236, 265, 327, 369, 473; володский — 187, 277, 303, 417, 420, 434
- Волода** вилки, вилки — 10, 12, 14, 49, 50; володский — 120, 408, 424, 426, 448; вилки — 50, 43, 77, 78, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 98, 10, 108, 113, 117, 121, 133, 145, 148, 158, 273; вилки — 3, 290, 299; зимний — 421; зимний — 64, 125, 373, 378; зимний — 19, 273; зимний — 173, 133, 145, 158, 378
- Волода** росы — 50, 233, 259, 277, 298, 299, 291, 294, 295, 296, 302, 303, 323, 327, 380, 396, 397, 434, 458, 464, 469, 469, 472, 473; володский — 14, вилки — 71, 216; вилки — 133; вилки — 79; вилки — 309, 415; зимний — 106, 413, 126; вилки — 17, 21, 43, 73, 108, 120, 145, 151, 157, 161, 166, 167, 169, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 182, 183, 184, 186, 188, 189, 190, 190, 196, 212, 278, 430, 433; вилки — 347; вилки — 113, 124; вилки — 11, 43, 264, 270, 280; вилки — 22
- Волода** — 68, 92, 170; вилки — 42, 149, 158; вилки — 121; вилки — 49, 56, 80, 87, 98, 115, 118, 128, 158, 164; вилки — 49; вилки — 68, 67, 115, 158, 164
- Волода** — 412
- Волода** вилки — 276, 280, 444, 464
- Волода** — 450
- Волода** — 84, 272; Малайя — 402; вилки, вилки — 123
- Волода** — 83
- Волода** — 412
- Волода** — 5, 95, 91, 276, 362
- Волода** (вилки) — 25, 32, 49, 338, 354, 362, 475
- Волода** — 475
- Волода** — 1, 19, 69, 242, 456, 463
- Волода** — 342
- Волода** вилки, вилки — 10, 108, 123, 209, 271, 286, 294, 296, 296, 301; вилки, вилки — 448, 449; вилки, вилки — 115, 165, 207, 217, 243, 259, 272, 280, 296, 294, 295, 295, 303, 380; вилки, вилки — 239, 277; вилки, вилки — 34, 50,

146, 175, 277, 296, 321, 423, 464, 497
тотема — 125, 327, 445
Гемма (гемма) Билла, геммал-
кой — 602, заморская — 49, 498,
малайская — 294, геммаки дани —
186, 246, восточная — 367
Геммисто — 63, 444
Гемиси — 77, 80, 121, 395, 452
Гемия спринская — 423, 461
Гемиды — 43, 129, 233, 235, 271, 277,
289, 377
Герод (геродион) — 253, 255
Герода (геродион) Золотогого (по-
сала) — 1, 2, 112, 129, 130, 246, 252,
253, 276, 281, 281, 286, 295, 296, 297,
298, 298, 298, 299, 301, 312, 327, 347,
423, 433, 434, 441, 458, 464, 465, 466,
467, 468, 472, 473
Гессоляр (малайский) — 182, 197, 206,
208, 241, 265, 273, 279, 284, 287,
295, 321, 327, 396, малайский —
187, 189, 202, мултанский — 184,
277, 287, 321, 396
Гессолярство — 120
Гессолярство (герман) — 105, 113,
122, 146
Гессонда (герца) — 402
Герцогиня деа Нацка
Герцогиня (герца) — 11, 14, 56, 71, 90, 135,
160, 168, 180, 187, 189, 200, 201, 202,
212, 219, 220, 223, 225, 232, 233, 234,
235, 239, 241, 252, 253, 255, 257, 259,
260, 261, 264, 273, 275, 279, 280, 281,
284, 286, 289, 294, 295, 296, 299, 300,
302, 304, 313, 321, 327, 377, 380, 394,
395, 414, 423, 434, 435, 466
Герцогиня (герца) — 113, 124, 167, 172,
230, 281, 284, 288, 390, 452, во-
лоска — 246, меконгская — 68, те-
нгарская — 68, узурская — 380
Герца (герца) — 73
Герца — 308
Герца — 328, 370, 374, 407, 415, 470
Герца — 182, 245, 268, 276, 443, 452
Герца (герца) — 138
Герца — 303, 412
Герца — 5, 37, 294, 347, 377, 378, 388,
460, 461, 474
Герца (герца) — 1, 4, 7, 15, 66, 125,
133, 141, 156, 170, 204, 248, 251, 260,
272, 356, 311, 312, 313, 323, 368, 370,
381, 382, 383, 400, 402, 463, 470, 471
Герца (герца) — 380
Герца, герца — 1, 30, 38, 403
Данка — 125
Дань — 85, 423, малай — 222, 319

Дань (малай) — 83, 344
Дань — 125, 215, 403, 415, 421, 460
Дань (малай) — 301, 304, 313, 321, 327
Дань — 403
Дань (малай) — 206, 209, 230, 231, 322,
330, 333, 334, 335, 336 — 82, 91,
92, 94, 170, 197
Дань — 16, 68, 155, 419, 449
Дань (герца) — 232, 278, 402, 403, 464,
474
Дань (герца) — 319, 363
Дань (герца) (герца) (герца) — 105,
Дань (герца) (герца) (герца) — 105,
135, 142, 232, 263, 289, 327, 434, гер-
ца — 127, герца — 268, 327, 434,
герца (герца) — 120, малай-
ская — 64, малайская — 93, 104, гер-
ца — 10, 38, 45, 66, 207, 446, гер-
ца — 104, 107, герца — 305, 169
Дань (герца) (герца) (герца) — 99,
232, 358, 407
Дань (герца) (герца) (герца) —
1, 5, 6, 7, 49, 63, 67, 69, 163
Дань (герца) — 4, 3, 125, 136, 464
Дань — 10
Дань — 117
Дань — 91, 92
Дань — 84, 383
Дань — 19
Дань (герца) (герца) (герца) — 171,
223, малайская — 223; герца —
108, 353
Дань — 2, 4, 6, 7, 49, 58, 142, 143, 181,
190, 432, герца (герца) — 419,
малайская (герца) — 475
Дань (герца) — 239, малайская — 233
Дань (герца) — 28, 141, 165, 232,
233, 261, 383, герца (герца) —
125, 239, 363, малайская — 3, 6, 7, во-
лоска — 4, 5, 40, 121, 125, герца
и — 68, 91, 92, 121, 125, 148, 163,
206, 201, 252, 253, 255, 257, малай-
ская — 124, 158, 163, 264
Дань — 122, 124, 126, 191, 278, 280,
304, 364, 423, 431, герца — 137,
герца — 99
Дань — 83, 245, 454
Дань — 131
Дань — 170, 299, 300, 347, 426, 430,
439, 452, малайская — 30
Дань (герца) — 4, 105, 292, гер-
ца — 233, герца — 412, малай-
ская — 250, 318, 349, 457
Дань — 5, 273, 280
Дань (герца) (герца) (герца) (герца) —
5, 22, 23, 33, 43, 54, 66, 67, 91,

92, 125, 163, 252, 300, 308, 367, 303;
рамные — 447, 462
Дак — 33, 195, 256, 260, 303, 380, 421,
дубовый — 220, 321, 323, 324, 327,
230, 231, 314, 414, 436, 464

Ежара — 255, 260
Ежовица — 155
Ежовый (барбарис) — 437
Елочка — 317, 402
Ересь — 1, 2, 4, 6, 7, 58, 68, 87, 336,
395, 399, 410, 418
Ерута — 50, 68, 349, 377
Евразийская земля — 115
Евразийская — 380; дубовый —
380; дубовый — 125, 380;
термисовый — 380; кипрский —
380; черемуховый — 451
Евразийство — 212, 255, 395; черемух-
овый — 451
Ересь — 267
Еретики — 167

Желтый — 68, 154, 157, 244, 430
Живая — 1, 5, 65, 125, 179, 180, 181,
273

Забор тополя — 108, 124
Заря — 286, 294, 301, 464
Завязь — 363
Завязь (ветвь) — 125, 377
Завязь грушевой — 50; грушевой — 50
Завязь (ветвь) — 58, 265
Завязь (ветвь) — 39, 400
Завязь — 1
Завязь (ветвь) — 5, 380, 399, 402, 403,
405, 424, 425, 432, 438, 450, 459, 460,
462
Завязь (ветвь) — 4, 28, 50, 115,
147, 226, 345
Завязь — 297
Завязь — 462
Зарубь — 407
Зарубь (ветвь) — 307, 370, 405
Завязь — 58
Завязь — 459
Завязь (ветвь) — 241, 244
Завязь — 1, 4, 108
Завязь — 1, 5, 25, 73, 100, 106, 108, 112,
165, 169, 170, 189, 229, 280, 330, 380,
415, 475
Завязь — 111, 233, 241, 378, 440; ай-
вовый — 108, 176, 252, 253, 257,
274, 318, 386, 419; крушиновый — 347
Завязь (ветвь) — 4, 6, 7, 9, 10, 49,
112, 121, 156, 445; Волосика — 265;

Кашка — 4, 475; Молдавская —
130, 182, 420, 436; Молдавская —
276; Польская — 264, 268, 345, 378,
Турецкая — 7, 147; Египетская — 208
Удья северная — 377, 378, 380, 388, 394,
395, 397, 415, 421
Завязь дна Колоса
Завязь (ветвь) — 23
Завязь (ветвь) — 233, 245, 307, 336,
419, 428, 430; молдавская — 420,
польская — 319, 474; российская —
271; украинская — 475

Завязь — 53, 81, 84, 138, 155, 176, 227,
248, 250, 253, 257, 260, 267, 307, 317,
319, 322, 357, 399, 372, 407, 429
Завязь (ветвь) — 318, 395
Завязь — 30
Завязь (ветвь) — 163
Завязь — 43, 138, 137, 147, 190, 215,
268, 277, 313, 321, 304, 429, 430, 464,
472
Завязь — 10, 185, 193, 282, 283
Завязь (ветвь) — 5, 6, 7, 87, 92, 121, 162

Кашка — 233, 273, 280; дна Сага
Кашка (ветвь) ветвь — 53, 97, 208,
299, 300, 301, 354
Кашка (ветвь) — 304
Кашка, кипрский — 193, 470
Кашка — 282, 305, 322
Кашкария кипрский — 419
Кашкария кипрский — 65, 68,
77, 82, 132, 216, 372, 474; кип-
рский — 68
Кашка — 243
Кашка — 25
Кашка — 125, 155, 176, 274, 305, 318,
320, 322
Кашка — 12, 13, 15, 54, 53, 81, 80, 90,
103, 111, 114, 119, 136, 140, 141, 204,
209, 290, 295, 248, 249, 254, 265, 270,
272, 278, 282, 311, 344, 350, 363, 371,
373, 374, 402, 403, 404, 405, 412, 438,
440, 450, 451, 452, 460, 476, 471,
480; кипрский — 15, 18, 28, 31, 63,
83, 84, 108, 152, 156, 181, 222, 245,
250, 307, 312, 317, 324, 352, 372, 375,
382, 383, 430, 441, 450; кипрский —
37, 38, 44, 54, 56, 71, 83, 98, 105, 112,
115, 118, 156, 164, 191, 302, 345, 390,
353, 421, 453, 452; смелый на ветви —
23, 30, 44; смелый — 155; кипрский —
6, 7, 209; кипрский — 178
Кашкария (ветвь) — 87, 92, 125, 165
Кашкария кипрский — 421; кип-
рский — 60; кипрский — 53;

вишневая — 30, 98, крапивоной — 1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 32, 94, 101, 117, 121, 125, 143, 144, 247, 348, 350
 Каштан (дерево, листва) — 105, 205, 249, 266, 292, 303, 344, 347, 432, 460
 Каш (черепашина) — 245
 Каш Золотойши Стн — 233
 Кашр — 163, 414
 Каштр — 50
 Каштр грохоты — 155, грохоты жито-ворны — 115, 118, жезлы — 155, жезлы — 164, пробивальны — 155
 Каштун руды кашаны — 15, 121, 125, 202, 233, 234, 239, 244, 252, 255, 257, 258, 266, 270, 280, 296, 444
 Каштун-модельный — 118, 465, зрительский (геометрический) — 41, 43, 46, 47, 48, 52, 74, 75, 76, 95, 116, 134, 194, 196, 236, 266, 304, 305, 307, 364, 366, 375, 377, 385, 392, 393, 398, 406, 413, 417, 422, 427, 431, 472
 Каштун дельны, дельны — 86, 173, 233, 236, 240, 302, 377, 378, 395, 468
 Каштун зрительный — 1, 4, 5, 6, 7, 10, 15, 17, 18, 19, 23, 46, 44, 51, 72, 83, 84, 103, 107, 108, 121, 134, 155, 176, 191, 204, 210, 233, 243, 250, 259, 263, 269, 271, 273, 280, 293, 302, 307, 342, 344, 349, 350, 352, 370, 378, 386, 412, 427, 433, 434, 440, 445, 468, 471, нозы — 39, рогострой — 89, 158, 165, старшны — 176, 287
 Каштун — 39, 56, 68, 264
 Каштун мюльны — 81, 309, 320, каштун — 185, мюльны — 81, 185, 356
 Каштун пильный — 87
 Каштундот стеновы — 399, 418
 Каштундот Золотого рогострой Шидель — 2, 6, 7, 10, каштундот зрительный — 50, 113, 121, 156, каштундот Рун (Полонаты) — 21, 24, 32, 33, 51, 68, 133, 145, 148, 199, 215, 236, 277, 421, 434
 Каштундот — 22, 23, 49, 50, 53, 57, 133, 191, 199, 206, 303, каштундот — 265, 401, 405, 421, 434, 446
 Каштундот (каштановы каштунды) — 25, 26
 Каштундот (рохот) — 7, 68, 80
 Каштундот стеновый — 347
 Каштундоты — 64, 87, 125, 164, 421
 Каштундоты — 83
 Каштун (грохот) — 239, мешочны — 419
 Каштун дельны — 138
 Каштун (жезлы) — 6, 7, 20, 66, 98, 115, 118, 152, 283
 Каштунды — 475
 Каштунды (модель каштунды) — 53, 68, 122, 149, 156, 167, 265, 273, 286, 294, 296, 299, 302
 Каштунды (грохоты) — 2, 49, 65, 232, 280
 Каштунды каштановы — 792, 263, 268, 304, 313, 314, 315
 Каштунды пильный — 32, 35
 Каштундыны — 452
 Каштунды зрительный — 35, 55, 270, 277, 297, 299, 306, каштановый — 313, 314, 315, 323, 340, 343, 359, 364, 380, 396, 406, 416, 417, 426, 427, 436, 464
 Каштунды — 421
 Каштунды — 68
 Каштунды — 50, 121, 125, 402, 409
 Каштундыны — 154
 Каштунды дельны, Отуны каштановы
 Каштунды — 200
 Каштунды — 30, 31, 33, 34, 125, 243, 273, 249, 377, 265, 423
 Каштунды — 13, 16, 150, 379
 Каштунды (мюльны) — 3, 5, 16, 29, 34, 37, 121, 138, 146
 Каштундыны — 68, 432, 475
 Каштундыны — 37, 58, 72, 106, 113, 124, 126, 160, 240, 303, 305, 326, 347, 438, 449, 452, 475
 Каштундыны — 108
 Каштундыны пильный — 87
 Каштундыны (кары) — 438
 Каштундыны — 181
 Каштундыны — 17, 43, 23, 122, 127, 137, 176, 199, 216, 241, 275, 287, 302, 396, 435, 437, 468, (геометрический) — 15, 39, 71, 73, 83, 84, 89, 96, 173, 178, 190, 203, 296, 272, 282, 291, 309, 318, 344, 404, 410, 475, 445, 449, 453, дельны зрительный — 45, дельны зрительный, пильный — 290, 294, 296, 303, 304, 314
 Каштундыны (кары) — 52, 125, 131
 Каштундыны — 15, 84, 131, 176, 375, 383, 407, 471
 Каштундыны — 252
 Каштундыны — 4, 5, 52, 287, 471
 Каштундыны — 402, 451, 461, 466, каштановы — 172, дельны — 287, дельны — 233, 245, 258, 303, каштановы — 69, 335, 363, 465, каштановы — 432, каштановы — 232, 438, каштановы — 355, 363, каштановы — 121, 125, 149, каштановы — 273, Каштундыны (кары) — 5, каштановы — 233, каштановы — 233, 244, 258, 304, каштановы (кары) — 10, 15, 36, 111, 130, 317, каштановы — 29, каштановы — 245
 Каштундыны — 204, 272, 328, 330, 331

370, 333, 334, 335, 336, 337, 339,
340, 341, 344, 395, 413, 419, 421, 431,
460
Мастовці — 18, 19, 20, 30, 31, 38, 40,
51, 77, 89, 108, 109, 121, 127, 131,
140, 150, 156, 158, 222, 233, 257, 279,
282, 312, 319, 336, 340, 395, 405, 408,
409, 435, 447, 451, 460, 462, 463, 464 —
77, 452, домовий — 131, ко-
рени — 233, цеглові — 16, 452
Майор — 369
Майорія (майорія) — 273
Матюшка литовська — 434, сім'я —
— 462
Меджа (город) — 365
Мельна — 370
Мес — 70, 194, 300
Мес — 20, 25, 26, 28, 31, 36, 68, 74, 75,
81, 92, 99, 100, 101, 108, 109, 117,
120, 121, 125, 132, 133, 143, 147, 148,
149, 158, 162, 164, 208, 226, 242, 264,
342, 346, 380, 398, 401, 410, 464
Мето — 438, 452, 475
Метрострої — 444, громадські — 252,
253, 260, військові — 50, 54, 68, 91,
233, 252, 255, 266, 348, 492, керівни-
цькі — 59, медичні — 421,
колясничі і конні — 188, 196,
191
Метрострої Києвські — 252, 265; На-
гольська і Арцва — 187
Метрострої — 61
Міжа, місток (у війні) — 310, 374
Міст — 444, 460
Містони (город) — 206, 242, 250, 291,
296, 303, 400, 438, 441, 469, 482
Місто (город) — 3, 23, 29, 37, 40, 48,
77, 83, 114, 117, 125, 128, 147, 148,
155, 158, 170, 178, 195, 208, 208, 210,
234, 235, 243, 244, 246, 247, 250, 261,
266, 271, 277, 278, 278, 284, 284, 286,
297, 299, 304, 302, 304, 316, 301, 305,
327, 350, 351, 371, 374, 377, 380, 386,
384, 395, 396, 402, 403, 410, 412, 438,
431, 432, 434, 438, 440, 441, 449, 452,
464, 470, 475; міста литовські — 247,
281, оборонні — 259, 271, парти-
занські — 266, порубки — 210, 278,
280, — столиці — 178, 205, 304, 305,
434; українські — 234, 238, 246, 279,
280, 285, 290, 320, 337, 448, 452, 464
і українські — 280
Місто святе — 125, 163, 202, 250, 256,
257, 311, 317, 400, 417
Мішени — 5, 37, 50, 81, 83, 86, 96, 111,
118, 181, 204, 229, 234, 235, 244, 250,
336, 338, 340, 371, 412, 430, 433, 474
Мюле — 1, 4, 5, 81, 83, 109, 131, 136,
141, 165, 166, 167, 233, 245, 262, 267,
309, 310, 317, 318, 320, 345, 357, 375,
371, 374, 381, 402, 405, 426, 430, 470
Мюле турецькі — 475
Мюлеці Закарпатського Віиску — 1, 2,
68, 129
Мюлеці — 18, 92, 131, 423, Бугор-
ський Крутицький — 327, 370, 372,
381; Галицький — 368, Гутацький —
13, 15, 18, 81, 185, 200, 301, 311, 322,
353; Ізяславський — 437; Ковчан-
ський Трестський — 270; Мисля-
цький — 170, 180, 262, 375; Мир-
ський — 138, 173, 309, 317, 420, 471;
Нижеський — 291, 292; у Слесаху
Польї Стасі — 381; Третиня-
ський — 163; Трестський Сергій —
— 122
Мюлеці військові: Богданівський
Крутицький — 131, 206, 308, 321, 348,
349; Валуцький — 264, 266; Ка-
рпатський — 413; Микогайський —
141, 222, 380; Мисляцький Трест-
ський — 52, 96, 114, 155, 176, 232, 260,
327, 379; Мисляцький Замковий
— 64, 290, 291, 353, 318, 328,
400; Печерський — 39, 136, 249, 251,
258; Фіора і Ліва — 38
Мюлецькі — 251
Мюлецькі — 243, 245, 263, 308, 347, 400,
литовські — 428
Мур — 1, 5, 34, 35, 164, 167, 127, 135,
156, 165, 278, 280, 283, 285, 342, 341,
475
Мурки — 190
Мурки — 233, 278, 279, 296, 302, 303,
321, 468
Мушени — 402
Мушени — 130, 312; ділянки — 402,
ручні — 68
Муш — 40, 45, 135, 270, 344, 350, 381,
402, 464, 465, 432, 440, 460
Муш — 53, 240, 241, 265, 380, 445, 463
Мушків (ручки) — 432
Мушківські дні Трипільські
Мушківська козаки — 115; гетьманів —
83, 290, 296; на дуботині — 54,
жупанський — 115; турки — 238,
318, 447; парубки — 123, 182, 186,
187; — 230, 319
Мушківські річкові: Ізяславський —
300, 421; Богданівський — 286, 289,
302; Володимирський — 462; Гали-
цький — 303; Ізяславський — 136, 229,

267, 277, 422; **книжечный** — 11; **королевский** — 415; **королевый** — 270, 271, 273, 274, 277, 278, 279, 280, 281; **костяной** — 390; **костяной** — 113, 128, 301; **кременный** — 380; **кременный** — 228, 223, 223, 224, 227, 230, 231, 230, 304, 304, 313, 321, 327; **кременный** — 315, 323
Народ польский — 35; **русский (украинский)**, **русский**, **украинский** — 50, 64, 121, 125, 133, 211, 213, 232, 252, 253, 280, 304, 305, 408, 427, 434, 475
Начальство — 250
Население буржуйское — 17; **население** — 421; **население** — 63, 133, 250, 279, 280, 287, 301, 321, 330, 351, 432, 380, 404, 406, 408, 410, 411, 440, 450, 454, 452
Население — 4, 5, 65, 173, 279, 454, 475
Неделя — 17
Неоконченность — 250, 301, 303
Нерегистри — 115
Неудача — 163
Низкий (поверх) — 40, 128, 229, 240, 295
Нурлан-султан — 147, 149, 280, 299, 300, 359, 456
Обвалы — 24, 26, 29, 30, 31, 38, 115, 118, 135, 156, 178, 179, 294, 292, 294, 270, 286, 312, 316, 330, 338, 350, 371, 375, 404, 457, 430, 439, 475, 471
Область — 65, 83, 233, 318, 421, 434, 492, 494
Область — 222, 267
Область — 177, 325
Область (вместе в актовой книге) — 115, 118
Область — 117, 121, 174, 175, 206, 243, 280, 286, 329, 330, 331, 332
Область Закарпатского Населения — 233; **королевский** — 119, 125, 273
Область (провинция) итальянская — 140, 178, 205, 245, 249, 350, 362, 400, 432
Одесс — 205, 267, 243, 336, 344, 350, 438
Одесс — 83, 135, 250, 363
Одесситы — 50, 56, 167, 168, 169, 171, 174, 175, 182, 183, 186, 198, 199, 194, 195, 198, 212, 220, 221, 223, 224, 227, 230, 231, 292, 293, 294, 296, 282, 309, 415, 434, 456, 464, 468, 469, 472, 473
Одесс — 302
Одесс обкомов — 181
Одесситы — 117
Одесс — 2, 12, 18, 20, 25, 54, 57, 68, 93, 104, 142, 170, 180, 233, 275, 279, 292, 294, 295, 299, 301, 346, 344, 438, 468, 469, 470, 471
Одесситы — 280, 280, 327,

423, 464, 469, 470, 471, 472, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

Пави — 15, 89, 98, 112, 142, 150, 249, 281, 283, 319, 381, 402, 403, 414, 425, 436;
 клеветный, лжец — 121, 232, 244, 262, 293, 294, 298, 306; лжец — 250; дурачок / свисток — 125; покровитель — 242, 378; оман разд — 241, 378, 395, 404

Павство дж. Держала
 Павство (вайн) — 38

Павт ромский — 82, 88, 377, 378

Павка — 15, 73, 106, 150, 254, 407

Павуф — 475

Павуфат александровский — 187, 189; аотисский — 445; ерусалимский — 122, 187, 189, 444, 445; константинопольский — 68, 91, 102, 105, 222, 252, 444, 445; московский — 213, 214, 227, 300

Павт бурданийский — 445; святирпский — 273, 285, 289, 288, 290, 290, 300, 304, 327, 445, 458

Павуф — 83, 178, 295, 296, 471

Павуфат (ромский) — 220, 223, 224, 225, 230, 264, 301, 321

Павуфат — 209

Павуфат дж. Лист германский
 Павуфат'я — 54, 100, 148, 158, 224

Павуфат айлау — 68

Павуфат — 279

Павуфат — 49

Павуфат — 125, 197

Павуфат айлау — 15, 40, 46, 92, 109, 111, 113, 118, 181, 222, 218, 319, 321, 323, 369, 400, 431, 475, 460, 462; градского сузд — 115; корова — 49, 87, 305; койлама — 233, 267; туркский резакта — 475

Павуфат (жест) — 2, 5, 12, 22, 23, 43, 49, 62, 132, 158, 306, 308, 340, 275 (жк ушарка) — 52, 72, 89, 96, 106, 115, 118, 132, 136, 140, 155, 156, 176, 193, 264, 298, 229, 230, 245, 256, 264, 269, 270, 272, 274, 282, 285, 294, 305, 309, 308, 309, 310, 312, 317, 318, 323, 349, 353, 355, 357, 358, 360, 363, 368, 370, 371, 374, 379, 382, 383, 384, 402, 403, 404, 405, 411, 412, 413, 415, 422, 428, 429, 440, 441, 452, 454, 455, 459, 460, 461, 473

Павуфат — 74, 78, 135; айлауый — 13, 100, 111, 113, 138, 178, 233; мекан — 181; ступенька — 233

Павуфат — 260

Павуфат (жест) — 85, 156, 188, 224, 278, 281; мекан — 49

Павуфат — 5, 152, 244, 301, 305, 404, 413, 419, 441

Павуфат Загорского Вислау — 305; коровый — 12, 34, 36, 60, 78, 85, 94, 92, 94, 113, 140, 150, 163, 197, 215, 230; клеветный, клеветный — 45, 39, 82, 96, 101, 110, 113, 118, 119, 121, 140, 150, 158, 164, 222, 319, 340, 400; турский — 153; армянский — 100, 233, 294, 273, 237, 238, 239, 244, 246, 272, 252, 256, 257, 258, 268, 269, 291, 268, 271, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 284, 286, 289, 290, 298, 299, 300, 301, 304, 313, 320, 321, 327, 344, 347, 369, 377, 380, 388, 394, 396, 398, 425, 421, 423, 434, 438, 444, 464, 474

Павуфат Загорскому Вислау — 486; посылка корова — 4, 8, 32, 49, 50, 66, 67, 78, 82, 85, 87, 91, 96, 103, 121, 125, 156, 162, 165, 172, 197, 215, 218, 217, 301; туркскому султану — 153, 439; царю — 295, 445, 464; мекан — 96, 89, 118, 250, 282

Павуфат — 58, 63, 86, 117, 192, 195, 259, 271, 273, 277, 289, 298

Павуфат — 49, 50, 273, 286, 288, 304, 327, 422, 405, 405, 410, 460, 464

Павуфат коровый — 37, 202, 303, 268, 346, 361, 401; левитский — 32

Павуфат бурданийский — 425; константинопольский — 303

Павуфат ступенька — 15, 40, 49, 92, 109, 111, 113, 118, 141, 222, 218, 219, 321, 323, 403, 410, 460, 462; армянский — 87; мекан айлауый — 115; туркский резакта — 475

Павуфат — 233

Павуфат — 109; жеманский — 118; меканский — 65

Павуфат меканский — 207; ступенька — 349

Павуфат — 349

Павуфат айлау — 254, 295, 298, 300; койлама — 209; армянский — 208, 240, 270, 292, 303, 304, 344, 432, 440, 460

Павуфат айлау — 5, 233

Павуфат — 280

Павуфат (жест) — 84

Павуфат — 5, 28, 28, 154, 205, 222, 226, 243, 245, 250, 306, 311, 317, 348, 360, 363, 413, 419, 451, 460

Павуфат — 412

Павуфат — 264, 363, 402, 403, 405, 408; Лейбский — 360; Моклянский — 261; Моклянский — 412; Павуфат — 412, 462; Ступенька — 462, 403, 405; Туркский — 462

Павуфат — 1, 5

Пугачевка — 140, 281, 289, 306, 434
 Пулюевы — 12, 79, 43, 58, 106, 135,
 137, 149, 228, 237, 253, 248, 285, 291,
 307, 309, 349, 357, 360, 363, 370, 381,
 403, 412, 434, 461
 Пухляковцы — 259
 Пухляк (дворян) — 295
 Пухляковы — 170
 Пухляцкий — 5, 111, 250, 305, 311,
 315, 363, 368, 399, 391, 407, 470, стено-
 вылая грамота — 55, 107, 127, 138,
 177, 229, 332, поле Глинищевы —
 254, поля Калюковцы — 296, 281,
 Бельжиды — 280, 281, Крумыки —
 289
 Пухляк Запорожского Воеводства — 2, 23,
 49, 53, 92, 240, 243, 246, 281, 290,
 353, 362, 366, 418, 423, 425, 450, Бело-
 руской — 353, Ботухи — 231,
 Брыцкая — 241, 295, 271, 273,
 280, 296, 298, 300, 321, 456, Виногра-
 ды — 241, 271, Казимировская 328,
 Казимирская — 379, 410, Корсунская —
 280, 321, Могорова — 277, На-
 двирская — 108, 109, 110, 240, 398,
 Павловская — 271, Переволо-
 чская — 216, 279, восточная — 461,
 Подгорнянская — 84, Подко-
 лесская — 64, Протоцкая — 185,
 316, 3 восточная 271, 281, 290,
 299, 321, 464, Червоная — 421, 434,
 Червоноградская — 231, 302, 363, 430,
 Червоноградская — 280, 362, вдова
 вдоворокны — 296, 298, погранич-
 ная — 292
 Пухляк Запорожского Воеводства — 2,
 4, 5, 49, 54, 28, 44, 68, 71, 81, 83,
 87, 96, 99, 111, 113, 131, 135, 148,
 139, 148, 152, 176, 190, 205, 230, 231,
 237, 245, 249, 270, 296, 306, 307, 309,
 319, 336, 344, 349, 350, 353, 357, 358,
 361, 372, 375, 379, 381, 398, 399, 402,
 403, 404, 405, 407, 408, 432, 436, 440,
 441, 445, 450, 451, 452, 459, 460, 466,
 Бельжиды — 353, Бонгорови-
 ская — 112, 118, 142, 158, 228, 299,
 302, 303, 304, Брыцкая — 96,
 142, 273, 293, 321, 351, 464, вдова-
 вдовы — 142, восточная — 21, воль-
 ская — 100, 101, 115, 118, 148, 178,

264, 295, 299, 288, 243, 250, 254, 273,
 280, 281, 303, 341, 345, 400, 410, 411,
 478, 485, 460, восточная — 158,
 восточная — 10, 51, 193, 363,
 426, 471, восточная — 108, 109, 111,
 118, 247, 262, 263, 290, 291, 327, на-
 вольская — 142, 290, 301, 434, 453,
 червоноградская — 111, 232, 240, 258,
 272, восточная — 70, 51, 81, 106,
 99, 111, 312, 370, украинская — 149,
 142, 241, 243, 305, червоная — 2,
 145, 251, червоноградская — 191, 115,
 135, 164, 363, 371, 392, 383, черво-
 нская — 1, 2, 60
 Пухлякы воеводы — 138, 170, 141,
 176, 205, 262, 285, 306, 309, 311, 312,
 471
 Пухлякы польды — 25, 273, 290,
 284, 462, польды, старшина — 292,
 293, 423, 464, восточная — 127
 Пухлячество — 110, 250
 Пухляк — 266, 296, 297
 Пухляк дв. Пухляк
 Пухлякы — 296
 Пухляк — 412
 Пухляк (восточная) — 8, 178, 228, 249,
 260
 Пухляк — 100, 226, 233
 Пухляк — 438, 475
 Пухляк, воевода — 284, 295, 462
 Пухляк охоту — 419
 Пухляковичи — 68
 Пухлякы — 312, 323, 402, 403, 405, 451
 Пухляк — 461
 Пухлякы — 2, 4, 9, 10, 14, 17, 24, 41,
 43, 60, 73, 86, 98, 91, 92, 109, 133,
 135, 146, 149, 156, 160, 161, 166, 167,
 171, 200, 202, 211, 233, 241, 242, 243,
 244, 253, 260, 263, 268, 276, 279, 280,
 284, 286, 290, 240, 2, 4, 341, 353, 364,
 367, 313, 334, 336, 344, 349, 351, 352,
 378, 415, 420, 421, 423, 468
 Пухлякы — 191, 201, 202, 219, 226,
 274, 282, 247, 258, 259, 257, 246, 260,
 273, 276, 296, 293, 296, 300, 301, 302,
 303, 314, 315, 321, 367, 377, 378, 380,
 394, 395, 397, 111, 414, 458, 468
 Пухлячество — 38, 39, 42, 89, 115, 118,
 121, 125, 140, 145, 155, 158, 222, 230,
 292, 294, 307, 309, 311, 317, 349, 360,
 383, 429
 Пухляк — 11, 21, 31, 58, 66, 78, 86, 96,
 104, 107, 109, 127, 135, 146, 151, 152,
 164, 172, 174, 175, 182, 192, 196, 200,
 211, 219, 251, 253, 259, 240, 245, 254,
 258, 264, 288, 290, 301, 302, 303,
 304, 360, 362, 364, 365, 366, 373, 377,

378, 388, 392, 394, 398, 401, 406, 416,
417, 420, 428, 427, 430, 441, 443, 444,
453, 456, 462, 464, 465, 466, 467, 468,
послед. велики, последняя — 216, 220,
223, 224, 378, 394, 395, 397, 411, 434
Посольство — 26, 28, 45, 77, 83, 92,
115, 121, 204, 240, 272, 368, 370, 371,
372, 374, 381, 412, 470
Посольство венец. — 273, 280, 290,
301, 304
Посольств — 382, 383, два. Лева посоль-
ств
Посты (мил) — 336
Поты — 407
Путьба (564) — 261, 262, 264, 265, 363,
456, 460
Пылы — 435, 233, 235, 240, 241, 250,
260, 434, выдел — 155, делян — 41,
длина — 428, дукане — 252, 253,
254, 257, 258, 266, колчан, альман-
х — 2, 4, 6, 7, 8, 12, 68, 77, 87, 89,
92, 119, 152, 163, 252, 253, 449; аль-
манх — 462, литовская татар — 34,
материалы — 83, 244, мысы —
254, 274, 285, 284, 300, 445, монасты-
ры — 52, 176, колчанцами — 449,
прорядке — 392; свитские — 125,
случае — 96, турские — 476, шло-
но — 419; шмелтские — 68, 261, 363
Православие — 17, 43, 113, 167, 377, 380,
395, 462
Православ'я — 198, 220, 221, 247, 252,
253, 268, 360, 394, 444, 462, 465, 473
Преступ — 365
Преступки — 230, 240, 241, 298, 299, ду-
ковства — 68, 252, 253, 254, 257,
258, 263, Запольского Бисака, колча-
ны — 4, 5, 6, 7, 34, 35, 45, 56, 66,
87, 123, 126, 132, 162, 163, 238, 240,
244, 242, 243, 256, 260; мнѣт — 234,
235, 244, 252, 436; монастыря — 52,
155, 176, 230, 306, 311, 318, 360; Ру-
си — 68; шмелты — 261, 363, 379
Продажи — 278
Продажность, возможность — 222, 369,
382, 311', 363, 362, 403, 405, 407, 460
Просты — 5, 12, 15, 16, 10, 122, 168,
226, 224, 227, 232, 234, 235, 235, 242,
243, 277, 278, 279, 284, 288, 289, 301,
304, 236, 311, 364, 365, 399, 406, 421,
423, 434, 436, 464, 466, 475
Прокл — 245, 319, 360, 371, 462
Просты парчаный — 252, 255, 260
Продажа — 152, 280, 296, 377, 380,
441
Продаж — 347
Пройд — 269, 432

Прокуратор бисакский — 441
Противник — 253
Противы колчанский — 245
Противны гетьманская — 140, 205, 403,
418, 436, 446
Противны колчаный — 400; колча-
нкой — 270, армянский — 272
Противы (слова) — 65, 92, 67, 68, 80,
87, 117, 160, 236, 236, 337, 446; блан-
керский — 191; вюрский — 95,
121, 158, 159, 242, 243
Пушкы — 253
Пушк — 222, 430
Радз — 2, 108, 170, 301, 362, 352, 378,
468
Радзый, радзы — 177, 431, 444
Радзын — 412
Радзын — 412
Радзын (слова) — 1, 65
Радзынскы — 65, 66
Радзын выдел — 85, 85, 149
Радзын (слова) — 430, 433
Радзын Запольского Бисака — 40, 40,
87, 91, 92, 103, 108, 108, 155, 158,
162, 164, 163
Радзынскы — 475
Радзынскы — 273
Радзынскы монастыря — 349
Радзынскы — 77, 92, 92, грешны, грешны,
страницы — 5, 36, 68, 77, 87, 95,
92, 95, 453; радзынскы — 68, 82, 115,
163
Радзынскы выдел — 411, 419
Радзынскы — 419
Радзынскы колчаный — 250; колчаный — 436;
армянский — 66
Радзынскы — 5, 52, 243, 254
Радзынскы — 1
Радзынскы — 54, 418
Радзынскы — 28, 27, 38, 29, 40, 54, 57,
57, 118, 236, 460
Радзынскы два. Насел
Радзынскы — 1, 4, 5
Радзынскы — 475
Радзынскы грешны — 119
Радзынскы, радзынскы — 5, 36, 383
Радзынскы — 301
Радзынскы — 124, 284, 286, 294, 295, 299,
300
Радзынскы (слова) — 153, 271
Радзынскы — 246, 280, 294, 295, 301, 462
Радзынскы — 101, 199, 209, 230, 233, 286,
281, 299
Радзынскы — 363
Самодельскы — 41, 32, 43, 60, 73

Самолёты, самолёты — 13, 16, 37, 40,
 44, 68, 71, 82, 86, 90, 108, 119, 138,
 140, 148, 178, 181, 254, 259, 254, 255,
 272, 278, 281, 292, 302, 317, 344, 377,
 378, 399, 404, 423
Самосы — 4, 28, 87, 90, 101, 109, 110,
 115, 118, 148, 165, 254, 290, 372, 384,
 408
Сарт (русская) — 302, египетская, ро-
ссийская — 232, 237, 238, 239, 244,
 252, 253, 271
Сарбаны — 132, 232, 234, 235, 239, 252,
 253, 255, 257, 260, 261, 265, 442, 462
Сарацины — 4, 51, 125, 274, 305, 322,
 365, 439
Сары — 77, 78, 82, 87, 89, 90, 92, 121,
 127, 162, 164, 243, 273, 365, 421, 434
Сарыны — 77, 87, 121
Секретарь — 434
Сезы — 462
Сезоны — 257, 302, 402, 403, 405
Сезы — 3, 30, 84, 131, 139, 206, 222, 232,
 266, 280, 283, 284, 291, 307, 317, 319,
 349, 353, 357, 360, 370, 378, 383, 400,
 402, 403, 404, 405, 440, 441, 450, 454,
 450, 460
Сезоны — 1, 40, 66, 83, 109, 118, 156, 165,
 233, 238, 241, 282, 307, 308, 360, 381,
 424, 454
Сезы — 30, 50, 87, 125, 206
Сезоны — 32, 127, 148, 15, 20, 26, 28,
 31, 33, 34, 44, 56, 54, 68, 92, 121, 163,
 216, 269, 305
Сезы (чирок) — 39
Сезы (чирок) — 5
Сезыны воды — 305, 321, 348
Сезоны — 1, 4, 5, 15, 131, 138, 264,
 322, 250, 251, 309, 308, 311, 319, 349,
 363, 370, 375, 381, 397, 425, 470, 474
Сезоны — 5, 474
Сезы (чирок) — 2
Сезы (чирок) — 229, 245, 323, 370,
 400; египетский — 109
Сезыны воды — 419
Сезыны, сезыны — 1, 281, 383, 419
Сезыны — 464
Сезыны (чирок) — 349; египетский — 1, 80, 156; египетский — 4
Сезыны у воды — 362, 383, 386, 464,
 474
Сезыны (чирок) — 59
Сезыны — 232, 253, 255, 258
Сезыны (чирок) — 259, 299, 300, 302
Сезыны (чирок) — 245
Сезыны — 2, 38, 40, 51, 81, 83, 100, 109,
 110, 111, 115, 135, 138, 139, 152, 155,
 178, 181, 191, 222, 226, 233, 237, 240,

249, 270, 272, 277, 278, 280, 281, 299,
 307, 375, 387, 344, 350, 351, 359, 367,
 374, 381, 370, 372, 373, 378, 381, 382,
 383, 399, 402, 403, 404, 405, 407, 419,
 432, 438, 441, 449, 450, 454, 452, 459,
 460; египетский — 279, 394; французский — 130; египетский — 84;
 немецкий — 430; русский — 307;
 итальянский — 419, 429; китайский — 474; японский — 362; нем-
 ский — 90, 155; египетский — 313; китайский — 114,
 японский — 205, 210; арабский — 16; римский — 128, 163;
 тибетский — 260; украинский — 119, 305; русский — 458; египетский — 71, 113
Сезыны (чирок) — 386
Сезыны — 4, 47, 439
Сезыны (чирок) — 151, русский —
 203, 449
Сезыны (чирок) — 1, 4, 5, 82, 256, 280, 311,
 323, 349
Сезыны — 28, 300, 336, 379, 383, 402, 403,
 405, 413, 427, русский — 318, 336,
 339, 451; русский — 339; китайский —
 318, 438, 451; японский — 338,
 339
Сезыныны, сезыныны (чирок) — 45,
 68, 125, 149, 154, 164, 170, 178, 229,
 280, 299, 304, 413
Сезыныны — 1, 4, 6, 7, 92; белорусский — 115,
 китайский — 294, 295; японский — 118, 133, китайский — 30,
 103; китайский — 90, 94; китайский — 90; китайский — 283,
 латинский — 125, немецкий — 118; русский — 280; польский — 239;
 русский — 121; чешский — 3
Сезыныны — 19, 34, 77, 108, 125; белорусский — 82; Житовский — 113;
 Польский — 462; Славянский — 30;
 Чешский — 189; Чешский — 163, 213
Сезыныны (чирок) Запретного Висла — 4, 5, 7, 8, 9, 12, 32, 33, галльский — 475; русский — 103; русский — 419
Сезыныны Запретного Висла — 2, 4,
 5, 24, 29, 115, 118, 140, 245, 223, 228,
 233, 241, 245, 270, 282, 285, 291, 296,
 297, 307, 312, 319, 323, 331, 344, 350,
 353, 355, 356, 360, 363, 368, 370, 371,
 372, 373, 378, 379, 381, 448, 402, 403,
 404, 406, 407, 417, 413, 438, 450, 452,
 454, 450, 459; немецкий — 155,
 польский — 383; польский — 299,

уторка — 242, 243; четверг — 256; пятница — 419
 Успенство — 301
 Утутт — 240, 314, 305, 434; уторскы — 398, 399
 Утца — 68, 111, 158, 381, 408, 460
 Утцыня — 190, 421, 444
 Утцыня брестская — 412; польский — 98; российский — 11, 99, 195, 230, 211, 229, 225, 273, 237, 280, 277, 279, 286, 284, 327, 394, 396, 414, 415, 438, 437
 Утцыня терская — 119
 Утцыня вероний — 13, 280
 Утцыня вогонца — 38
 Утцыня — 59
 Утцыня — 64
 Утц — 105; айбандый, польский — 68, 233; гротский — 233; сибирский — 376; немецкий — 233; русский — 445; польский — 53, 244; венский — 365; цинкский — 462
 Утца польский, польский — 99, 192, 277, 233, 240, 256, 421, 460; польский — 38; польский польский — 280
 Утца турский — 147, 345, 377, 378, 411, 423, 444, 445
 Утца — 92, 125, 162, 163, 206, 217
 Утца — 10, 54, 65, 66, 67, 69, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 174, 175, 177, 181, 205, 207, 220, 221, 260, 261, 262, 266, 269, 271, 272, 273, 274, 277, 278, 279, 280, 287, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 437
 Утца (плета) — 213, 314, 328
 Утца — 3, 37, 72, 114, 120, 140, 241, 245, 274, 306, 336, 360, 409, 415, 445, 452, 475; дроба рана — 245; русский — 347; немецкий — 245; русский — 245
 Товариство Западноры Нидека — 2, 4, 4, 51, 81, 83, 90, 100, 108, 115, 118, 138, 139, 142, 152, 154, 157, 163, 164, 178, 179, 180, 185, 233, 240, 260, 270, 274, 309, 350, 353, 358, 363, 370, 375, 378, 403, 412, 432, 440, 441, 448, 456, 451, 452; Дольное айбанд — 93, 104; польский — 117; российский — 68, 104
 Товариство Западноры Нидека — 2, 10, 33, 73, 80, 81, 156, 171, 192, 203, 211, 219, 353, 364, 371, 382; 18; польский норвега — 273, 286, 294, 295, 299, 303 — 419
 Утман — 2, 30, 441
 Утг — 3

Утман — 156, 450, 462
 Утман — 241, 258, 339, 469
 Утманскы — 58
 Утман (полонский) — 413
 Утманья (полта) — 205, 206, 344, 409
 Утца — 383
 Утца — 66, 242, 340, 446
 Утца — 319, 323, 371, 412
 Утца (полта) Брестский — 464; Новгородский — 474; Путьский — 474; Польский — 347; Шотландский — 421
 Утца — 247, 258, 259, 264, 265, 267, 271, 277, 278, 280, 284, 286, 288, 295, 296, 302, 319, 320, 377, 378, 380, 384, 394, 423, 445, 464, 466
 Утца — 363; польский — 290, 291; немецкий — 296
 Утцарскы гетман Западноры Нидека — 12, 30, 36, 40, 49, 72, 77, 81, 82, 100, 110, 111, 115, 116, 141, 150, 156, 158, 178, 205, 280, 293, 245, 249, 282, 283, 300, 307, 311, 348, 350, 354, 365, 372, 375, 381, 383, 412, 428, 430; утцарскы оборон — 249, 342, 398, 400, 425; польский — 112; польский — 28, 30, 143, 165, 208, 240
 Утца — 32, 68, 87, 91, 92, 129, 129, 163, 267, 269, 398
 Утца — 3, 32, 50, 68, 77, 87, 92, 121, 126, 163, 266, 268, 308, 462
 Утца (полта) — 347
 Утца — 2, 4, 68, 108, 400, 475; айбанд — 63; гротский — 68, 92, 116, 118, 305; польский — 68, 92, 295; русский — 265; польский — 460; немецкий — 68, 111, 460; русский — 233; украинский — 53; цинкский — 1
 Утца — 2, 33, 492; польский — 121; немецкий — 96; русский — 1, 2, 5, 91, 112, 179, 180; цинкский — 85, 108, 175, 180
 Утца (полта) польский — 1, 30, 105, 233, 270, 344, 350, 403, 440, 452, 454, 455; немецкий — 249; русский — 121
 Утца — 152, 233
 Утца — 68
 Утца — 18
 Утца — 177, 436, 450
 Утца — 65, 125

Фиделия — 50, 68, 87, 92, 206
Фидия — 68, 130, 163

Хан (хань) армянский — 4, 6, 7, 10, 65,
66, 67, 68, 85, 86, 92, 93, 97, 98, 99,
100, 104, 107, 121, 127, 135, 143, 150,
181, 218, 220, 231, 232, 243, 250, 264,
265, 268, 275, 279, 280, 281, 284, 286,
287, 297, 246, 352, 364, 365, 367, 377,
378, 421, 434, 435, 444, 445, 453, 456,
464, 467, 468, 472, 473.

Хань — 231

Хань — 1, 3, 7, 24, 100, 108, 111, 112, 146,
152, 161, 205, 226, 229, 233, 268, 290,
343, 346, 362, 430, 432, 435, 431, 441

Хань — 231, 288, 400, 409, 434

Харьковский армянский — 1, 15, 25, 26, 27,
30, 32, 33, 67, 125

Худоба — 1, 3, 5, 468, 474

Хурь — 1, 4, 5, 15, 56, 156, 245, 407

Цар армянский дин Хан

Цар иранский — 56

Цария грузинский — 259, русский
— 237, 238, 252, 271, 277, 279,
280, 296, 297, 289, 296, 299, 300, 301,
313, 321, 327, 421; себерский — 259,
царевич — 271

Цария татарский — 79

Цария — 237, 238, 252

Царина — 252

Царство Российское — 237, 238, 252, 257
Царьва, царьва — 5, 50, 66, 87, 91, 92,
93, 114, 123, 125, 131, 163, 178, 192,
206, 211, 233, 244, 252, 252, 271, 283,
238, 301, 304, 321, 303, 304, 306, 308,
418, 424, 444, 451; царьва — 123,
царьва — 186, 199, 218, 220, 327, 377,
475; царьва: Боговадина — 256,
Удония Печерская — 258, Мекхила
Вудубила — 266

Цах — 190, 419

Цахмистер — 190, 419

Царьва полководец царьва — 490

Царьва, царьва, царьва — 304,
377, 380, 421, 434, 441, 443, 445,
464, турецкий, оттоманский — 107,
127, 148, 240, 265, 279, 281, 286, 288,
363, 364, 439, 445, 475

Чаба — 165

Чага — 20, 43, 336, 346, 431, 440, 459

Чачус — 147, 148

Чачуны — 475

Чачур — 1, 152, 441, 449, 474, январь
— 5, 148

Чачурский, чачур — 16, 43, 59, 96, 114, 127,
138, 156, 229, 262, 303, 313, 315, 357,
368, 423

Чачур — 2, 115, 118, 140, 142, 161, 265,
222, 225, 232, 240, 241, 245, 270, 292,
295, 297, 307, 319, 344, 350, 353, 355,
356, 363, 363, 368, 370, 372, 375, 379,
381, 402, 403, 404, 405, 412, 413, 438,
450, 452, 454, 455, 459

Чачур (группа) — 259

Чачур — 216, 230, 241, 252, 257, 258, 400,
дворянский — 255

Чачур — 5, 169

Чачур Закавказья Вильяма — 5, 6, 7,
34, 68, 87, 233, 271, 277

Чачур — 114, 296, 297, 302, 303, мор-
ская — 102, 146, 260, 264

Чачурбаба — 240, 255, 258, 267

Чачурский армянский — 408; грузинский —
72; армянский — 240; армянский —
378; армянский — 321

Чачурский — 25, 28, 263, 268

Шахи — 60

Шахро — 170

Шафар — 247

Шахи — 419

Шахрухан, шах — 155, 229, 250

Шахрухан армянский — 400

Шахи — 50, 163, 256, 257

Шахи — 49, 55, 112, 177, 209, 300

Шахрухан (шахи) — 16

Шахрухан — 26, 30, 31, 36, 43, 44, 64, 87,
92, 104, 108, 109, 115, 118, 125, 163,
141, 228, 233, 264, 270, 285, 363, 363,
421, 430, 437, 438, 459; армянский —
265, русский — 112, урба — 462

Шахи — 143

Шахи (шахи) — 336

Курдский шахи — 68

Шахи, шахи (шахи) — 241, 280, 284,
296, 297, 291, 294, 295, 298, 299, 301,
321, 368, 458, 464, 465

Шахи — 458

Шахи — 127

Шахи — 120

Шахи дин Шахи

Шахи — 5, 302, 367

ИМЕННИ ПОКАЖИ

Агафона Роман, сотник, посланец Хмельницкого в Москву — 327
 Агаф'ян Иван, окольничий, казначей муромский — 220, 221, 223, 224, 227, 230, 231, 232
 Агаф'ян Иван, воевода — 271
 Агаф'ян Роман, посол Хмельницкого в Русю — 256
 Агаф'янина Тимофій, самозванец — 106, 122
 Агаф'яну або Агаф'яну-бей, старшина татарский — 24
 Агасов Марко, воева кутумский — 117
 Агаф'ян Андрій, воевода — 192
 Агасов Федір Юреков, воевода польский — 29
 Агаф'ян, вояцаря константинопольский — 196
 Агаф'ян — 412
 Агаф'яна, вое — 307
 Агаф'янский Михаил, вое — 303
 Агаф'янский Павел, вое — 303
 Агаф'янский Юрий, вое — 303
 Агаф'янский Ян, вое — 303
 Агаф'ян Давид, воевода польский, воева дунайский, воевода — воевода калужский — 259, 265
 Ага — 242
 Агаф'ян Лазар, ректор Калужскій духовнїи академїи, воевода Бутыцкого Калужского монастыря, воевода черниговский — 345, 451
 Агаф'ян Стефан, воевода польский — 35
 Агаф'яна — 107

Агаф'ян Иван, воева, воевода воевод гетман воеводий — 311
 Агаф'янский воевода — 29
 Агаф'янский Стефан-Келлер, секретарь муромский, казначей муромский — 43, 462, 464, 465, 466
 Агаф'янский Адам Светко, сотник воеводий писаря — 412
 Агаф'яны воеводий — 303
 Агаф'яны Мигдальна, воевода Печерского монастыря — 39
 Агаф'яны Давид — 115
 Агаф'яны Григорій, воевода — 277
 Агаф'яны дн. Зарудий
 Агаф'яны (вечецкий) Михайло, воевода воеводий, воевода Хмельницкого в Крым — 275, 280
 Агаф'яны Семен, воевода воеводий — 14, 22
 Агаф'яны Иван, вое — 402
 Агаф'яны Митрофан, вое, воева польский — 213, 225
 Агаф'яны Максимыч, воевода воеводий — 47
 Агаф'яны Иван Нарышкин — 306
 Агаф'яны Василь, воевода кутумский воевода — 79
 Агаф'яны (вечецкий) Келлер, сотник воеводий, воева Хмельницкого в Москву — 129, 200, 201, 202, 313, 315
 Агаф'яны Степан воеводий — 458
 Агаф'яны Степан воеводий — 81
 Агаф'яны Петр, отаман воеводий — 410
 Агаф'яны Андрій Васильевич, воевода,

45. друкучи Богдана Хмельницкого.

воища славян — 264, 265, 267, 273, 277, 279, 280, 284, 288, 415, 434
Бутурлин Василий, басилевс, боярин, князьин черныш — 230, 231, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 242, 267, 287, 300, 304, 313, 321, 327
Бутурлин Федор, окольничий — 292, 293, 294, 296
Васильевский, полковник чернышский регистрового войска — 2
Васильевы Григорий, пропойца козловский — 209
Васильева Тимофей, митрополит литовский — 373
Васно, оружейный чернышский — 120
Вейгер Людвиг, ольбшский капитан, полковник козацкий войска у Земсту — 25
Вельбюшевский, коза — 287
Вельдигер Готтард, посыл шведский — 404, 427
Велюк, полковник чернышский — 60
Велюцкий Иван, писарь войсковый — 95, 110, 115, 138, 175, 222, 318, 404, 466, 467
Вельский Овсей, князьин Кобыского земку — 115
Венедикт Стефан, слуга Кристофа Топошана — 118
Венедиктова Раина, кентон — 306
Венедиктовский, коза — 359
Венедиктовский Давид, коза, козловщина — 299
Венедиктовский Берис, коза — 17, 19, 20, 21, 23, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 32, 33, 50, 51, 64, 68, 81, 105, 156, 327
Венедиктов, коза — 311
Венка Альберт, посыл козацкий — 102
Венцеслав IV, король польский — 4, 5, 7, 15, 26, 30, 44, 63, 66, 67, 102, 103, 208
Веня, шляхетин — 179
Войковский Габриэль, полковник польского войска — 295
Войков Кристиан, посыл, козловщина чернышский — 173
Войковский Федор Федорович, боярин, воища войсковый — 303, 308
Войцехов, коза козацкий — 252, 255
Верона Бенедикт, пан — 403
Верона Мартин, пан — 403
Верона Тимофей, пан — 403
Верона Федор, пан — 403
Вещалов Ярославич, князь козацкий — 266

Габриэ, митрополит казачьинский — 123, 182, 189
Гагарин Николай Григорович, коза, стольник — 327
Гайсинец Роман (у пачки Герман), сотник, посыл Запорожского Войска для переговоров у Волыи — 294, 395
Гарасимов Федор, коза чернышский — 221
Гарин Тома, дворецкий шведского короля — 426
Гаринко Прохор, козацкий сотник козловский — 428
Гембюцкий Ян, бискуп краковский — 125
Генриха Стефан, господарь молдавский — 218, 295, 321, 327, 362, 393, 417, 420
Генюсовский, посыл польский — 35
Геняк Боконтий, игумен Киево-Пустинного монастыря — 257, 260, 556
Гендаль Матвей, полковник жеребодский — 51, 206
Генюцкий, шляхетин — 286, 287
Гезуц Пётр, полковник запорожский — 119
Гейт Вильгельм, купец козацкий — 72
Гейда Овсей (Стампа), полковник козацкий — 53
Гелюцкий Пётр, посылница польский у Москвы — 380
Гелюшиков Иван, сутяжник — 105
Гелюцкий, стольник, посылница польский литовский — 327
Гербин Василь, отакин городской козацкий — 73
Герушков Федор, посылница у Москву — 295, 280, 241
Гершков Семен, коза — 386
Григорий Стефан, шафер, 1 будак Румынского пошуку — 247
Григорий, пропойца герцельский — 272
Григорий, черница ситовский — 360
Грицько, посылница козацкий — 2
Гришков Сергей, поручик — 415
Гришчицкий Кристоф, командир Люблина — 345
Громек Михайло, полковник бляхоту козацкий — 111, 158
Гросский Самуэль, посыл шведский — 364
Гросс Ян, майор, командир Сулейки — 295, 418
Грушчик пан — 319
Груша Иван, посыл Запорожского Войска до Юрия Ракоча — 398, 406
Грушка Мама, пан — 73

Грица Катерина Борисовна, катл — 459
Григорьевой Григорий, полковник юнкерский — 273
Григорьевский Иван, полковник корсунский — 295
Григорьевский Троица — 296
Григорьевский, судья юнкерский — 38
Гунатарский Макаба, воевода киевский — 460
Гутицкий, кат — 56
Гурва Гагара — 243
Гурский Степана, полковник польского воевода — 204

Давид Колотер, воевода — 262, 263, 269, 304, 313, 315, 325, 329, 365, 416, 456, 457
Данковский, жовнер — 1
Дарид-ага, посол крымского хана в Польшу — 464
Домо Макаба, осман воеводский — 271, 289
Домашев Иван, осман воеводский — 13
Домашевский, кат — 446
Дубинский Лукаш, шляхтич — 323
Дутовский, полковник польский — 279
Душак — армиядерт корсунский — 59
Дмитро, бригадир юнкерский — 141
Дмитро Сидоркович, шаров — 58
Домбровский Григорий, воевода брацлавский — 210
Домброви, урядник черниговский — 1
Дитторн Герасим, ден — 380
Дубовик Кирило, воева, посланец воеводский в Москву — 321
Дученко Иван, катл — 273

Евдо — 242

Свенский, кум Хмельницкого, полковник до воевату в Замостья — 30
Свеч, воевода — 360
Свельский Лукаш, маршалок — 652

Жданови Леви, полковник юнкерский і воеводский шаров — 110, 145, 207, 208, 280, 284, 286, 421, 425, 431, 432, 437, 464, 466, 469
Жеробла Саватий, кат — 249
Жиртовский — 115

Забудский Семю, воеводский отаман — 6
Завидова — 269
Замки Каролина, маршалок литовский — 435

Забон, кат — 246
Замосский Ян, староста камуляк — 30, 103
Зарудный Самуил Богданович, воевода вереминский, полковник воеводский в Москву — 193, 232, 240, 258
Заславский Домини, воева, воевода краковский — 7, 8, 10, 13, 30, 91, 260
Заславский Кристоф, воева над Ланца до Хмельницкого — 338
Заславский Матвея, ротмістр польский — 264
Збутовский Лукаш, жовнер — 273
Зеленский Макаба, полковник брацлавский — 273, 299, 321
Земский Ян, шляхтич брацлавский — 49
Зеролинский Пьерржи, кунца — 160, 161
Земтрено Иван, полковник юнкерский, воеводский шаров — 295, 297, 275, 293, 296, 297, 316, 327
Зем, кумя Нижиского монастыря — 231, воевода Підгородня — 295
Зем Микола Сидоркович, воевода кутувский — 430, 433
Зем Олексий, воевода кутувский — 278

Земон Алекш, кунца для Польскаго воевода — 465
Земон Тимофий, воевода юнкерский — 347
Земончик Матвей — 141
Земончик Ян, катл воеводский — 430
Земончик — Матушко Гринько, воевода — 19
Зем, шарова свитая — 309
Зем, артилериядерт литовский — 623, артилерия корсунский — 59
Зем, бригадир Бугуровский монастыря — 307
Зем Иван, полковник польский, воевода — 161, 173, 172
Зем Крис, кат юнкерский — 4, 7, 10, 46, 66, 69, 95, 100, 243, 278, 288, 290
Земинский Адам, воевода корсунский — 6
Земинский Федор, сотник корсунский — 30
Земинский (Крисинский) Марш, воевода корсунский, воевода шаровский — 119, 133, 148, 158, 165, 175, 206

- Калюшский Секул, обшак коронный — 115, 116, 200
- Калугин, игумен — 51
- Камчатка, мурза — 279
- Канута Лавра, старша чигаринский — 220, 430
- Кара-бай (Курин-мурза) — 295, 300, 304
- Карачинский Мартем, младшоста житомирский — 118
- Кара, брат великого короля Яна Казимира — 243
- Кара Густа, король польский — 325, 346, 343, 361, 380, 390, 395, 399, 400, 415, 416, 417, 436, 437, 434, 456
- Каринко Кость, короник капта на Греческий монастырь — 16
- Каро, старшина — 2
- Карабулгурза — 231, 290
- Каско Васко, Петрович, старшина — 360, 394, 395, 396, 414, 415, 434, 435, 436, 437
- Каско Лавр, воевода кийский — 8, 10, 12, 14, 49, 50, 53, 54, 57, 61, 77, 80, 93, 94, 96, 99, 110, 117, 121, 133, 148, 158, 159, 170
- Каско, Микола, куронник новгородский — 40, староста черкаский — 121
- Каско Барто, сотник, потім полковник черкасский — 156
- Касюкотий, игумен Палубецкого монастыря — 256
- Касюченко Василь, сотник киевский, посланец Богдана Хмельницкого до царя — 304
- Касюха Григорий, стародубец — 10
- Касюха Яков, полковник бродячийский — 294
- Касюшский Яков, осевец геральдик, посол Запорозького Війська до Юрия Романова — 198, 456
- Касюха Яков, відважний — 289
- Кашатый Семьян, полковник, служивши Д. Апостольскому — 19, 20
- Кашинский, полковник, мать черкаського відстарости Дмитра Чалоговича — 1
- Кашинський Богдан, посланец киевский в Москву — 286, 287
- Кашинський Федір — 162
- Кашинський Олександр, полковник, куронник коронный — 1, 19, 20, 26, 27, 30, 32, 33, 125
- Кашинський Степан, гетьман коронный великий, киевский капитан (брат киевский) — 1, 229
- Кашко Петро, севка митрополитский — 274
- Кашинський, посланец польский до Апостольского — 24
- Кашинський Стефан, князь коронный — 216
- Кашинский, ротмистр — 799
- Кашуба Федір, обшак кийский — 414, 445
- Кашуба Грифид, посланец російского воеводы — 292, 293, 296
- Кашуба Сильвестр, митрополит кийский — 51, 252, 255, 260
- Кашубин дядя, Шербил Кашубин
- Кашуба Яков, сотник — 408
- Кашуба Петро, князь кийский — 21
- Кашубський Артем, полковник — 363
- Кашуба Яков, князь — 2
- Кашубин Максим, полковник киевский — 23
- Кашубський Стефан, полковник черкаський розстреляно Запорозького Війська — 1, 2
- Кашубин Олександр, розбивач, воевода турецкий — 173
- Кашуба, Василь, осевец Брацлавського полку, посланец киевский до царя — 321
- Кашубиний Григорий, відважний стародубецкий — 280
- Кашубин Федір, князь, воевода і полковник розстреляний — 303
- Кашубин Семьян, посол від Лавова до Апостольского — 331
- Кашубиний Павло, посол від Лавова до Апостольского — 331
- Кашубиний полковник — 94
- Кашубинський Федір Амвросий, старшина — 211
- Кашуба Василь — 428
- Кашуба Петрович, маршал монастыря в Гощі — 8, 12
- Кашубиний Раїза, полковник — 287
- Кашуба Семьян, служивши королю — 19
- Кашубин Барнава, игумен Межиріцького монастыря — 260
- Кашуба, князь — 125
- Кашубин Микола, посол козацки в Москву — 273
- Кашубин Тамарф, сотник уманский — 119
- Кашуба, князь — 418
- Кашубин Яковлев Федорич, воевода гетьманский — 11

Лопухин, император польский — 421, 464
Лопухинский Григорий, полковник киргизский — 341
Лопухинский Андрей, воевода, канцлер украинский — 179
Лосковский Дмитрий, мастерства иожанский — 108
Лотарев Пала, сподвижник — 195
Лотин Карол, капитан пехоты на Украинской службе — 35
Лобанов-Госюнский, окольничий и казначей великий — 380
Лопуля Ларио Давыдович, дружинник Псковского воеводы — 135, 136, 137, 220, 221, 223, 224, 227, 230, 231, 232, 234, 414, 420, 436
Лопуля Олган Михайлович, полковник и стрелецкий голова — 423
Лубенский Матвей, крабоборц польский — 115
Лулуя Василь, воевода молдавский — 120, 147, 148, 149, 203, 206, 208, 265, 435
Лулуя Странжа — 277
Любовицкий Константин, староста Белогорский — 129
Любовицкий Степан, воевода краковский — 3
Лун (Степан) Степан, воева Рандо до Хмельницкого — 194, 196, 326, 354
Львовский Станислав, зам воеводской канцелярии, воевода Бельский, гетман польский — 53, 125, 186, 273, 286, 289, 290, 301, 380
Лыткин Иван Захарович, воевода тульский — 73

Мамуров Иван, полк Хмельницкого у Шешо — 208
Мамуров Иван, сотник салтский — 275
Мамурович Феофан (в Курман) — 302
Мамулов Иван, грек, полк молдавский — 152, 208
Марианов Кривош, прокуратор боснийский — 441
Марш Елиза, княжна — 232, 238
Марш, гоним гетманского воеводы — 206
Марченко Максим, охотник Угличского епархи, посланец воевод у Москву — 323
Масляков Иван, воевода — 157
Матвеев Артемий Сергеевич, дворянин, гоним молдавского воеводы, посланец до Хмельницкого — 227, 298
Матвеевский Михаил, сотник полковский, гоним украинский — 260
Матвеевский Иван (Матвеевский), князь крымский — 275, 286, 287, 288, 289, 303, 305, 408
Матвеевский Себастиан, ретивец польского воеводы, князь польский — 148, 206, 223, 280, 289
Матвеевский Григорий — 1
Матвеевский (Матвеев) Василь, князь польский — 126, 140
Матвеевич Иван, полковник киевский — 13
Матвеевский Никифор, воевода брянский — 71
Матвеев Михаил, поручик — 408
Матвеев Тимофей, полковник русский до Хмельницкого — 14, 22
Матвеевский Иван Давыдович, боярин, полковник воеводский — 351, 353, 406
Матвеевский Иван — 59
Матвеевский Сала — 428
Матвеевский, князь Корсунского полку — 323
Матвеевский Иван, полковник полковский — 454, 455
Матвеевский Михаил Иванович, сын воеводского полковника — 40
Матвеевский Тимофей Иванович, сын воеводского полковника — 64
Матвей Рингал, судья польский — 280
Матвеевский, польский гоним до крымского воеводы — 64
Матвеевский Валентин, воевода Сандомирский — 273
Матвеевский Василь, воевода — 43
Матвеевский, гоним — 31
Матвей Петр, сотник польский — 267
Матвей Лус'ян, полковник киргизский — 150, 206, 273
Матвеевский Сала — 432
Матвеевский Андрей, воевода — 30, 31, 33, 34
Матвеев Иван — 419
Матвеев Борис Иванович, боярин — 136, 260, 261, 267, 407
Матвеевский Михаил, полковник Белогорский — 296, 300, 302, 303
Матвеевский Сала, судья Запорожского воеводы и воева у Москву — 190, 200, 201, 202

ник, гоним молдавского воеводы, посланец до Хмельницкого — 227, 298
Матвеевский Михаил, сотник полковский, гоним украинский — 260
Матвеевский Иван (Матвеевский), князь крымский — 275, 286, 287, 288, 289, 303, 305, 408
Матвеевский Себастиан, ретивец польского воеводы, князь польский — 148, 206, 223, 280, 289
Матвеевский Григорий — 1
Матвеевский (Матвеев) Василь, князь польский — 126, 140
Матвеевич Иван, полковник киевский — 13
Матвеевский Никифор, воевода брянский — 71
Матвеев Михаил, поручик — 408
Матвеев Тимофей, полковник русский до Хмельницкого — 14, 22
Матвеевский Иван Давыдович, боярин, полковник воеводский — 351, 353, 406
Матвеевский Иван — 59
Матвеевский Сала — 428
Матвеевский, князь Корсунского полку — 323
Матвеевский Иван, полковник полковский — 454, 455
Матвеевский Михаил Иванович, сын воеводского полковника — 40
Матвеевский Тимофей Иванович, сын воеводского полковника — 64
Матвей Рингал, судья польский — 280
Матвеевский, польский гоним до крымского воеводы — 64
Матвеевский Валентин, воевода Сандомирский — 273
Матвеевский Василь, воевода — 43
Матвеевский, гоним — 31
Матвей Петр, сотник польский — 267
Матвей Лус'ян, полковник киргизский — 150, 206, 273
Матвеевский Сала — 432
Матвеевский Андрей, воевода — 30, 31, 33, 34
Матвеев Иван — 419
Матвеев Борис Иванович, боярин — 136, 260, 261, 267, 407
Матвеевский Михаил, полковник Белогорский — 296, 300, 302, 303
Матвеевский Сала, судья Запорожского воеводы и воева у Москву — 190, 200, 201, 202

Муринь сунган — 299, 300
Мурмань сотник — 309
Мурмань-бей — 299, 300
Мурмань, турмань сунган — 147, 153, 245
Мусавийский Вадим, подкоморий мусавийский — 49
Настася Феликсина — 195
Никола Марин, полковник черниговский — 73
Николай Григорий, полковник — 377, 379
Николай Андрей, дик — 303
Николаев (им Никодимов) Семен, сотник шаргородский — 162
Николай Григорий, посыл росийского уряду до Хмельницкого — 85, 88
Николаев Максим, полковник морозовский — 87
Николай Демидов, полковник бранденбургский — 90, 94
Николай Иван, полковник Запорожского полка на Блуд Ручі — 352, 399, 420, 421
Николай, князь молдавского воеводы Стефана — 277
Николай, генерал мусавийский — 213, 214, 237, 258, 257, 300
Николаевич дик Золотаренко
Николай, переводчик караимского иезуита Иосифа — 59
Ничка Петро, посланец крымский — 25, 26
Николай Тимофей, полковник враньчакский — 54
Николаевич Лукаш, шляхта — 461
Нурядан салтан — 147, 149, 209
Оброчка Семек, князь аутманьский — 160
Обручач Палео, посыл польский — 280
Одесская Милита Ивановна, боярин і княгиня украинская — 395, 421
Одесская Фелю Никодимовна, боярин і княгиня польская — 200
Оскар Андрей, ротмистр королевский — 295
Олександр, лейтенант мусавийский — 181
Олександр Григорий, бурмистр черниговский — 235
Олександр Михайлович, цар росийский — 10, 11, 14, 17, 22, 43, 58, 59, 60, 73, 79, 86, 105, 122, 123, 135, 137, 160, 187, 192, 197, 199, 211, 212, 225, 227, 236, 231, 252, 258, 254, 255, 257, 258,

259, 241, 244, 296, 247, 252, 253, 256, 257, 258, 259, 246, 241, 254, 265, 256, 267, 269, 271, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 284, 286, 287, 289, 290, 293, 296, 299, 305, 306, 304, 312, 321, 327, 340, 347, 365, 369, 377, 378, 380, 386, 388, 394, 396, 397, 401, 409, 430, 423, 425, 434, 435, 444, 464, 474
Олександр Олександрович, князь — 257, 258, 271, 277, 279, 280, 284, 287, 299, 296, 313, 319, 327, 421
Олександров Василь, сотник роменский — 160
Осман-ага, посыл турецкий — 107, 127, 231
Осман-чауш, посыл турецкий — 147, 148
Османовский Юрий, князь черонин польский — 66, 77, 82, 152, 372, 474
Остерман Гаврило Иванович, росийский державный дик — 245
Павла Шамон, полковник польский — 273
Павел, патриарх иерусалимский — 444
Парченко Петро, архаимский карман польский, посыл императора Фердинанда III — 443, 444
Пав, маршалек Великого княжества Литовского — 216
Панюковский Елкан, вад — 89
Пань ага дик Панаи ага
Пароний, шляхта — 383
Парфелия Томас дик — 229
Петро, коман — 421
Петла Печела, полковник козыцкий (1637—1638 рр.), посыл осману чи турецкому иезуитскому посылу — 1, 2
Петел, посыл княжеский — 181; коман сотни І. Келла — 408
Петро мей, старшина крымский — 56, 367
Подолинский Як, шляхта — 301, 336, 361
Подолин Иван, поддочек — 165
Подолин Максим, кутимба — 174
Подолин Никодим, посыл аутманьский — 17, 21
Подолаба Степан, полковник черниговский — 164
Подолинский Костянтин, шляхта мусавийский — 264, 268
Подолин Матвій, коман — 324
Подолинский Матвій, полковник билимгородский — 271

- Пётр Фёдорович, староста — 237, 238
 Пётр Фёдорович, младший — 236
 Пётр Фёдорович, младший — 239
 Пётровский Андрей, староста каменский — 294, 295
 Пётровский Мавлод, гетман каргопольский — 1, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 19, 32, 54, 60, 117, 121, 128, 143, 144, 145, 148, 149, 150
 Пётровский Пётр, староста каменский — 80, 94
 Пётровский Степанов, гетман каргопольский — 207, 217, 242, 243, 259, 273, 286, 290, 301
 Пётровский Стефан, сив гетман каргопольский Ринкода Пётровича — 6, 7, 10
 Приказовский Андрей, секретарь каменский — 380, 421
 Приоровский Семён Васильевич, князь, войвода псковский — 73, 88, 108, 126, 129, 130, 146, 151, 157, 160, 166, 167, 168, 169
 Простак Пётр, дьяков, войвода псковский — 271
 Пухов Григорий Гаврилович, боярин, капитан каменский, князь ребинский у Польши — 202
 Радецкий Иван, полковник молдавского войска у Москвы — 420
 Радецкий Фёдор, староста каменский, староста каргопольский — 128, 132, 262, 263, 269, 313, 343, 346, 364
 Радецкий Богдан, князь, князь Волоцкого княжества Литовского — 380, 418, 440
 Радецкий Захар, гетман литовский — 44, 48, 120, 125, 222, 229, 240, 242, 243, 273, 277, 280, 294, 295, 327, 440
 Радецкий, князь — 420
 Радецкий Яков, Радецкий
 Радецкий Стефан, князь — 389
 Радецкий Семён, князь транильский — 46, 47, 48, 63, 75, 76, 134
 Радецкий Юрий I, князь транильский — 46
 Радецкий Юрий II, князь транильский — 35, 41, 42, 45, 48, 50, 62, 74, 95, 116, 124, 126, 128, 136, 154, 258, 302, 364, 365, 366, 373, 377, 378, 385, 388, 392, 393, 398, 408, 415, 418, 417, 421, 422, 427, 431, 434, 440, 464, 469
 Рачин Давид, посланец Юрия Глинки до Хмельницкого — 158, 385
 Ребин Оболонский Борис Александрович, князь, князь батюровский — 111, 124
 Ребинский Иван, князь каргопольский — 207, 217, 279
 Ребинский Яков — 127
 Рендомский Григорий Григорьевич, князь, полковник у войска — 380, 420, 464, 498, 499, 492, 673
 Ринкода Осип, князь транильский — 221
 Ринкович, князь, князь польский — 377, 378, 380, 434
 Ристорин Семён, глава старосты каменский — 35
 Рибин Иван, князь — 425
 Рибин Мавлод, князь — 425
 Савин Семён, полковник каменский — 39, 242, 243
 Савицкий Пётр, гетман Запорожского войска — 256, 349
 Сагайдацкий Мавлод, каменский князь — 102
 Салтанов, князь каргопольский князь до Хмельницкого — 400
 Салтанов Пётр, князь войска литовский — 420, 424, 445, 446, 448
 Саблукович, князь у князя А. Пётровича — 254, 258, 260
 Сабун Фёдор, князь Юрия Глинки до Хмельницкого — 389, 392
 Савин Артем, глава у войска транильский — 404
 Себр (Шебур) Яков, князь каргопольский — 242
 Себур Яков, князь каргопольский — 289
 Себур, князь транильский — 280, 281, 286, 289, 304
 Семенов Август, князь польский — 36, 45
 Семён Осипович, князь войска Черниговского — 271
 Семён, князь — 59
 Семёнчик Ринкода, посланец князя А. Ждановича в Россию — 423
 Сенатор Иван, князь каргопольский — 83
 Семеновский Иван, князь каменский — 277, 278
 Сиванский, князь каргопольский гетман Пётр, князь — 149
 Сиванов Яков
 Сиворовский Иван, староста черкасский, полковник войска — 49, 57, 66
 Сивинский Семенов, князь — 49
 Сивинский (Семён) Яков, полковник

веревлянский, после до Москвы, князь колданой гетман — 275, 321
Савостьянов Тимофей, старший — 246, 347
Сематинский Стефан, збродч полковник в жолнерах кучма — 245
Семанов Валдислав, жолнер — 273
Семка дядя Гитюль Остан
Семко Павел, полковник — 137
Семков Григорий, полковник — 259
Семухин Клементий, гетман Вадубицкого монастыря — 254, 267
Семья, князь — 36
Семьяков Тимофей, дворянин — 27
Семько Федор Царевич, после повстанцев короля Казимир Гетман — 406
Семичев Валдислав, жолнер — 273
Сефран, господарь молдавский дядя Георгия Сефран
Семьяков Тимофей Степанович, князь — 306, 308
Семьяков дядя Себастьянович
Семьяков Радко, после российской, старшина бжолский — 215, 225
Семьяков Павел Мина, голова стрелецкой колоты — 112, 124
Семья (Семьян) Гавриил, старшина колоты — 421
Семьяков Артемий, старшина колоты — 122, 221
Семьяков Лукия, сотник бжолский — 109
Семьяковский Андрий, старшина колоты, ротмистр — 280
Таберево Михайло, после Хмельщины — 102
Тарновский, архиепископ галицкий — 125
Табурый (Табурый) Иван Петрович, грек — 105, 202, 203, 276, 325
Татерево Иван Иванович, кучма колоты — 91
Татера Павел Иванович, после повстанцев веревлянский, после в Москве — 34, 70, 232, 240, 246, 258, 341, 354, 464, 465, 466, 467
Темюфий, сотник Уманьского полку, полковник колоты в Москве — 299, 300
Темюфийский Самуил, полковник — 409
Темюфий Кристоф, старшина колоты, колоты колоты чернышский — 133, 378, 380
Темюфий Якуш, вождя колоты — 50

Темюфий Писун, сотник колоты — 311
Темюфий Тимодий, грек, младший колоты — 439
Терект Писундар Юлиа, после князя колоты до Хмельщины — 325
Тетяченко дядя, полковник колоты — 286, 298, 303
Тетяченко Андрияно — 2
Тетяченко Андрий, епископ веревлянский, полковник колоты — 405
Тетяченко Писун, архимандрит Петерский двора — 259
Тетяченко Иван, сотник — 17
Тетяченко Олимп — 467
Тетяченко, князь — 366
Тетяченко Олимпий Мелетий, князь, боярин — 259, 260, 262, 277, 278, 280, 284, 311
Тетяченко — 56
Тетяченко Писун, архимандрит колоты, старшина колоты — 424, 446, 447, 448
Тетяченко Мина, дворянин, после российской — 289
Тетяченко Петро, жетель колоты — 430
Тетяченко Григорий, после российской — 38, 60
Тетяченко Сава, сотник колоты — 263
Тетяченко Кутлумач, архимандрит — 289
Федоренко Иван, полковник колоты — 53, 223
Федорович Гавриил, полковник российской — 241
Федорич Остан, полковник колоты в Москве — 377, 378
Федосий Васильевич Софонович, игумен Колоты Михайловского монастыря, архимандрит колоты — 248, 250, 253, 301, 302, 318, 320
Федосий III, император российской — 380, 441, 443, 444, 445
Федосийский, жолнер — 229
Федосий Иван, полковник, ротмистр джук — 150, 421
Федосий Васильевич, курфирт — 427

Халон Стародубский Федор Андриянович, князь, вождя колоты — 156, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 180, 183, 184, 186, 188, 189, 191, 195, 196, 212

ГЕОГРАФИЧНИ ПОКАЖИ

Аж, село — 295	Божик, село — 381
Астрахань, село — 233	Божье, дача — 381
Базавлук, река — 19	Борина, село — 224
Базар, село — 349	Боринина, пустошь — 402
Байбулак, село — 287	Борки (Борки), село — 215, 216, 217, 219
Балбашская курган — 407	Борони, село — 308
Балдак див. Паллади	Боронидка, село — 319
Балакля, село — 402, 407	Браваля див. Браваля
Бар, село — 56, 68, 181, 208, 209, 219, 220, 286, 323, 324, 423	Браваля, село — 405
Батки, урочище — 170, 176	Браваля, село — 103, 119, 240, 273, 292, 293, 294, 295, 296, 408
Белогородские, селенье — 402	Браваляское хозяйство — 49, 149, 156
Берестички, местечко — 143, 276	Бравалянский пункт — 474
Березки, село — 329	Браваляница — 302, 303, 448
Березини (Польские), село — 68	Броды, село — 29
Безерда, село — 456	Броды, село — 270
Бестрель, река — 435	Бур, река — 298, 297, 294, 295, 296, 300, 301, 304, 404, 475
Бивки, село — 37, 316, 421, 446	Бугайки, село — 319
Бла Рубь див. Вилорин	Бугаево — 2, 145
Бла Черная, село — 4, 5, 6, 7, 8, 12, 68, 135, 136, 137, 142, 143, 146, 147, 148, 206, 246, 252, 263, 269, 282, 283, 284, 296, 313	Буданка, село — 407
Болгарские поле — 281	Буданка Ордонский, село — 467
Бол море — 475	Бурков, пустошь — 156
Болши, село — 435	Бурков, селенье — 405
Болшеское поле — 366	Бурковское, село — 405
Болберезжа, урочище — 52	Бутыньки, пустошь — 402
Болонда, река — 452	Бурчане поле — 281
Болорун — 261, 362, 421, 424, 452	Буря, село — 260, 241
Болустица, река — 371	Бурья, село — 363
Бобки, село — 406	Вадимов, дачище — 403
Богудая, село — 148, 260, 261, 290, 301, 303, 318, 320	Вальки — 2, 116, 117, 118, 236, 241, 273, 452
Богудаяское староство — 42	Валки, село — 81, 185, 208, 356
	Вальковский мана — 307

Хмельницкая Ганна, дружина Богдана Хмельницкого — 311
Хмельницкий Захарий, поше Захарів, его Вайска — 34
Хмельницкий Михайло, братан Б. Хмельницкого — 63, 103
Хмельницкий Павло Вайска, полковник польский — 273, 303, 306, 406, 413, 419, 440
Хмельницкий Тимофій, сын Б. Хмельницкого — 74, 170, 189
Хмельницкий Юрий, сын Б. Хмельницкого — 444
Хмельнский Иван Микитович, князь, воевода — 408
Христина, королева шведская — 190, 261, 263, 303, 314, 315, 417
Чаплинский Данило, встароста черниговский — 1, 45, 50, 67, 70, 92
Чернявский Степан, курявский землеморский, воевода обоевой воеводский — 280, 299, 437
Черкасский Яким, князь — 327
Черный Захарий, встароста брянский — 3
Четвертинский Захар, секретар польского посольства до Хмельницкого — 49
Четвертинский Стефан, встароста брянский — 425
Чуба Захар, встароста польский — 37
Шайбана (Шайбана-ага, Шайбага) — 303, 304, 345
Шемберг Яков, комисар польский — 2, 6, 7, 10, 299
Шереметьев Василь Борисович, боярин, воевода белгородский — 246, 259, 281, 286, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 2, 6, 298, 302
Шинковский Иван, слуга — 181
Шульман Иван дядя Акулинон
Шуремский Яким, пулявца — 21

Шуремко Прохор, полковник польский — 108, 109
Шурбан Костянтин, воевода валахский — 371, 374, 417, 453
Шурка, поше польского короля — 404
Юр'як Ефим, дядя — 380
Юрские Павло, грек, купец — 452
Юрские Стефан, грек, купец — 453
Юрий, братан митрополита Корнелия го Юлиана — 59
Ягайло Владислав, король польский — 388
Якименко Кирило, сотник черниговский, воевода у Москву — 265, 277
Яковлево Гарасим, воевода валахский — 211, 219
Яковлево Степан, встароста воеводский — 347
Ян Казимир, король польский — 26, 32, 34, 36, 44, 48, 50, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 77, 78, 85, 91, 92, 94, 103, 117, 125, 126, 128, 153, 159, 165, 197, 206, 215, 239, 268, 340, 357, 374, 377, 378, 380, 395, 401, 415, 421, 423, 434, 442, 444, 445, 464
Ярма, князь Ужгородского полку — 285
Ярмак — 387
Ярутинский Павло, воя — 450
Якубовский Мар'ян, стражник корольский — 279, 285
Якубовский Степан, стражник войсковой — 449
Яков, сотник белгородский, воевода валахский у Москву — 295, 300
Якушин Иван — 419
Яков Шинкоф, боярин — 474
Яковлево Гарасим, воевода белгородский, воевода валахский у Москву — 142, 213
Яковлевский Мар'ян, воевода валахский до вступившего воевода — 433.

- Варна, место — 286
 Варшава, место — 35, 31, 32, 34, 44, 172,
 174, 276, 280, 293, 305
 Вальда Виса, село — 283
 Вальде из Лавалье див. Дале
 Велики Дмитровци, село — 38
 Венгерская земля див. Угорщина
 Венгрия, место — 440
 Венгрия Республика — 102
 Верона, место — 278, 433
 Вербач, село — 450
 Вербика, село — 454
 Верейска, река — 154
 Верейска, урочище — 154
 Верпан, село — 425
 Вестрашова, местность — 243, 250
 Високи, село — 202
 Високи, село — 435
 Високи, село — 207
 Високи, местность — 435
 Витанова, село — 435
 Вичарова, местность — 300
 Витанова, село — 38
 Витановичка, местная кв. Витанови-
 ца в средней части Витанови-
 ца — 158
 Влада, место — 421
 Влада, место — 227, 280, 286, 294, 304,
 434
 Влада, река — 29, 357, 380, 387, 396
 Владика, место — 258
 Владо Влада — 200
 Владо, село — 435
 Владо, река — 452
 Владо, река — 284
 Владо, река — 371
 Владо, река — 340
 Владо, река див. Мадина
 Владо, место — 79
 Владо, место — 323
 Владо, река — 358
 Владо, река — 358
 Владо, место — 278, 377, 378
 Владо, река — 407
 Владо, село — 402
 Владо, место — 423
 Владо, село — 84
 Владо, место — 273, 32
 Владо, река — 303
 Владо, река — 239
 Владо, место — 474
 Владо, село — 254
 Владо, река — 254
 Владо, село — 405
 Владо, село — 156
 Владо, место — 275, 32, 428
 Владо, село — 450
 Владо, река — 45, 53
 Владо, село — 35, 150
 Владо, село — 52
 Владо, место — 238
 Владо, село — 42
 Владо, село — 402, 404
 Владо, место — 133
 Владо, село — 383
 Владо — 147, 153
 Владо — 407
 Владо, село — 263
 Владо, место — 55, 221, 273
 Владо, село — 178
 Владо, река — А, 19, 20, 22, 33, 49, 52,
 56, 68, 102, 105, 147, 239, 240, 245,
 250, 255, 256, 264, 411
 Владо, река — 68, 273, 284, 295, 423,
 444, 445, 458, 464, 468
 Владо, река — 147
 Владо, река — 07, 288, 289, 301, 303, 408,
 475
 Владо, село, название — 387
 Владо, место — 255, 379
 Владо, село — 52
 Владо, река — 278, 280, 281, 289, 345,
 444, 445
 Владо, местность — 219, 220
 Владо, место — 280
 Владо, место — 77
 Владо, место — 113
 Владо, река — 10
 Владо (Жидо), село — 402
 Владо, село — 381
 Владо, место — 435
 Владо, село — 281
 Владо — 294, 296, 298
 Владо, место — 402
 Владо — 19, 28, 54, 68, 158, 160,
 300
 Владо, место — 25, 26, 27, 28, 29, 30,
 31, 32, 33, 34, 35, 68
 Владо, село — 402
 Владо — 1, 2, 4, 5, 6, 7, 10, 26, 28,
 293, 302, 371, 382, 387, 394, 404, 410
 Владо, село — 83
 Владо, место — 64, 20, 141
 Владо, место — 65, 67, 68, 69, 87,
 91, 121, 138, 139, 140, 144, 273, 279,
 280, 286, 289
 Владо, село — 474
 Владо, транзит дельта Далека — 56
 Владо, река — 407
 Владо, местность — 108, 109, 110, 114

Ирпін, річка — 131
Іван-Кірово, місто — 280
Імунта дна Лифляндія
Канав, місто — 263
Канювар, місто — 325, 435
Канюшана, урочище — 254
Каню, місто — 423
Канюшай пункт — 421
Канюшай Луг — 264
Канюшана-Подільський місто — 30, 49,
120, 177, 178, 219, 220, 242, 243, 259,
273, 321, 325, 326, 327, 380, 389, 423,
434, 444, 458, 464, 466
Каню, місто — 295, 296
Кларште дна Гарцве
Ковалюв, село — 435
Кала, місто — 27, 38, 39, 40, 50, 68, 77,
83, 84, 85, 89, 90, 94, 92, 101, 115, 156,
178, 198, 205, 229, 256, 242, 244, 246,
253, 256, 259, 260, 264, 265, 266, 267,
270, 275, 276, 261, 262, 263, 219, 330,
321, 344, 368, 400, 410, 413, 469
Канюше воєводство — 63, 37, 40, 87,
115, 148, 158, 164
Кашени, село — 89
Кля Закарпатській Схід — 233
Клюш, село — 402, 404
Клюш дна Лівонія Кюш
Клюш, село — 176
Клюшанська, село — 405
Клюш, фортеця — 2, 271, 351
Клюш, річка — 408
Клюш, місто — 412, 419, 428
Константинополь, місто — 453, 464
Копича (Копичи), село — 113
Копич, місто — 277
Копича, село — 240, 241
Копичанка, село — 370
Коренівська, село — 370
Корова дна Польща
Корова Польська дна Польща
Корошівка, місто — 49
Коршун, місто — 3, 10, 134, 142, 148,
158, 162, 222, 223, 238, 231, 274, 284,
287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294,
295, 296, 316, 317, 372
Костинівка, місто — 22, 23, 24
Котурка дна Катурка
Котурка (Котур), річка — 131
Котурк, місто — 68, 325, 340, 432, 445
Котурк, річка — 320
Котурк Стан, містечко — 5
Котурковська, село — 282
Котурки, село — 400
Котурка, село — 279, 280, 281

Котурк, містечко — 271
Котурк — 2, 55, 86, 98, 104, 147, 233, 241,
259, 279, 280, 281, 284, 286, 289, 302,
303, 340, 363, 365, 378, 423, 464, 498
Котурк, містечко — 347
Котуркшай мала — 83
Котурковська, село — 24
Котурковська, село — 402
Котурковська, село — 402, 404
Котурк — 370
Котурк, село — 339
Котурковська, село — 241
Котурк Гора, урочище — 471
Котурк — 18, 22, 37, 43, 44, 48, 49, 50,
58, 68, 87, 91, 92, 121, 125, 163, 167,
191, 217, 256, 230, 237, 261, 264, 280,
285, 301, 303, 380, 394, 395, 421, 434,
445, 452, 461, 469
Котурковська воєводство дна Лівонія
Котурковська мала дна Лівонія
Котурковська (Лівонія, Лифляндія) — 268,
413
Котурк, містечко — 243
Котурковська мала — 83
Котурк, місто — 19
Котурковська, село — 450
Котурк, село — 384
Котурк, місто — 12, 267, 277, 279, 280,
284
Котурковська дна Лівонія
Котурковський пункт — 303
Котурковський пункт — 450
Котурк, село — 68, 101, 242, 243, 435
Котурк, село — 381
Котурк, місто — 3, 68, 267, 395
Котурк, село — 405
Котурк, село — 36, 64, 301, 325, 327,
328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335,
336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343,
345, 412
Котурк, село — 299
Котурковська, село — 52
Котурковська, село — 50, 155
Котурк Річка — 190, 211, 258, 271
Котурк Дмитрович, село — 38
Котурковська (Адміралка), село — 84
Котурковська, село — 240, 299
Котурковський, місто — 416
Котурковська округа — 48
Котурк, село — 319
Котурковська, містечко — 15
Котурк дна Лівонія
Котурковська, село — 402
Котурковська, місто — 206, 207, 208
Котурковська гребець — 407

Мажарова, село — 24, 259, 280
 Мара, река — 306
 Мемелін, село — 454
 Мергелес, село — 106, 300
 Майя, село — 970
 Малинская волость — 402
 Могола (Болгарская), село — 265,
 266, 352, 421
 Могола (Подольская), село — 178,
 180
 Могилевский поит — 281
 Момский поит — 402
 Молдави (Молдавская земля) — 116,
 117, 120, 236, 276, 277, 289, 305, 436
 Москва, село — 11, 14, 17, 19, 26, 71,
 58, 59, 67, 108, 107, 126, 127, 129,
 130, 146, 151, 152, 161, 164, 168, 169,
 171, 173, 174, 175, 182, 183, 186, 187,
 188, 189, 191, 192, 195, 196, 199, 215,
 217, 213, 219, 221, 223, 224, 226, 232,
 241, 242, 243, 245, 247, 265, 309, 380,
 436
 Московская земля для Руси
 Мостине, село — 131
 Мухом, местечко — 52, 113, 114
 Мухом, село — 360
 Мухом, село — 360
 Мухом, село — 49
 Мухомовская (Мухомовская) земля для
 Велики
 Мухом, село — 349
 Мухом, село — 123
 Мухом, местечко — 59
 Мухом, село — 9, 238, 239, 285
 Мухом, местечко — 280, 241
 Мухом, село — 78, 110, 181, 207, 300
 Мухомовка — 181
 Мухомовский поит — 474
 Мухомовщина — 43, 164
 Новый Валь, местечко — 302
 Нова Мана — 207
 Новаки (Велика і Мала Новаки) — 404
 Обидва, село — 340
 Обидва, река — 304
 Обидва, село — 381
 Обидва, село — 317
 Обидва, село — 426
 Обидва, село — 407
 Обидва, село — 277
 Обидва, село — 353, 389
 Обидва, река — 428
 Обидва, село — 24, 36, 56, 280, 301

Обидва, село — 300, 301
 Обидва, село — 227, 458, 468
 Обидва, село — 370,
 379
 Обидва, местечко — 2, 18, 19, 20, 21,
 71, 72, 130, 206, 344
 Обидва — 140
 Обидва, село — 459
 Обидва, село — 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 108, 112, 158, 220, 221,
 223, 224, 225, 227, 228, 224, 272, 374
 Обидва, волость — 272
 Обидва, село — 300
 Обидва, село — 348
 Обидва, село — 299
 Обидва, село — 29
 Обидва, старостин — 402
 Обидва, поит — 417, 402
 Обидва, село — 423
 Обидва, село — 423
 Обидва, село — 286, 287
 Обидва, село — 349
 Обидва, село — 423
 Обидва (Обидва), село — 220
 Обидва, село — 264
 Обидва, село — 49
 Обидва, село — 308, 312
 Обидва, местечко — 229
 Обидва, село — 425
 Обидва, село — 100
 Обидва, село — 100
 Обидва, село — 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 18,
 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 50, 53,
 63, 65, 66, 67, 68, 74, 87, 95, 91, 92,
 94, 96, 99, 100, 102, 103, 106, 114,
 120, 121, 125, 131, 133, 138, 140, 158,
 162, 163, 167, 170, 171, 175, 180, 182,
 197, 200, 207, 213, 215, 217, 220, 243,
 280, 282, 283, 284, 285, 286, 278, 278,
 277, 278, 280, 284, 290, 302, 305,
 340, 343, 378, 380, 398, 421, 424, 434,
 445, 446, 452, 463, 464, 468,
 Обидва, село — 272, 374
 Обидва, село — 282
 Обидва (Обидва), село — 437
 Обидва, село — 15
 Обидва, река — 43, 48
 Обидва, село — 204
 Обидва (Обидва) — 268
 Обидва, село — 116
 Обидва, село — 21, 48, 106, 126, 130,
 146, 152, 161, 166, 167, 168, 169,

171, 172, 174, 175, 181, 183, 184, 186,
188, 189, 191, 195, 196, 222, 223, 224,
241, 278, 433
Путынский повет — 474
Равенские (Равенки), селение — 402
Равин, место — 264
Равна (Рувана), место — 407
Ратное, местечко — 435
Рашица, место — 295, 296
Рача, место — 415
Рачык, место — 347
Рачынский повет — 347
Рачы, село — 383
Рачыцы, село — 323
Рацканы, село — 405
Рацканы, село — 285
Рацон, річка — 370
Рацон, место — 120
Рацон, річка — 17, 49, 259
Рачы — 50, 71, 136, 137, 157, 211, 213,
214, 220, 225, 227, 237, 238, 242, 257,
261, 263, 286, 288, 340, 365, 377, 388,
421
Рача, річка — 43, 114, 206
Рацканынскыя, селение — 402
Руды, село — 272
Руды, — 407
Рудка, место — 83
Руть — 22, 50, 65, 73, 121, 153, 165
Рувальское — 380
Руваль, село — 356
Рувальская річка — 10
Рувальці, село — 349
Савицкая дуброва — 383
Савицканы, село — 403
Савы, село — 415
Савы, место — 83
Савы, річка — 237, 372
Савы, село — 440
Савы, мысы по р. Березка — 108, 110,
237
Савицканы — 158
Сав — 2
Савы, местечко — 327
Савы, село — 83, 429
Савыда, село — 363
Савы, место — 397, 414
Савы, річка — 49, 18
Савицканы, место — 43, 243, 289, 294,
225, 421
Савицканы (Савицканы), село — 407
Савы, место — 5, 342
Савицканы старое — 30
Савы, место — 294, 295
Савы Поле, село — 381

Савыда, место — 445, 475
Савы Поле, село — 440
Савы Поле, село — 408, 431, 434
Савы, место — 68, 452, 403
Савицканы повет — 402, 403, 405
Савы-Кастрычніцкыя, место — 68
Савицканы, село — 407
Савицканы, село — 459
Савы, селение — 405
Савицканы, место — 262
Савы, село — 405
Савы, село — 474
Савы, село — 1, 74, 75, 76, 96, 183,
184, 198, 234
Савицканы, село — 459
Савы, место — 298
Савы, место — 287
Савы — 327
Савицканы, село — 174
Савицканы, острів — 402
Савы, село — 464
Савы, річка — 458
Савы, річка — 302, 303
Савицканы, село — 296
Савы Поле дна Тернополь
Савицканы, местечко — 266
Савы, село — 193, 470
Савы, річка — 2, 78, 395
Савицканы, местечко — 299
Савы, место — 421
Савицканы — 35, 41, 42, 43, 48, 52,
63, 74, 75, 96, 116, 173, 198, 236, 238,
264, 220, 322, 364, 385, 386
Савы, село — 320
Савицканы, селение — 402
Савицканы дна Тернопольскыя
Савицканы, место — 68, 474
Савицканы — 102, 128, 170, 289, 345, 439,
444, 445, 475
Савицканы повет — 402
Савицканы, дорозье — 403
Савицканы — 35, 117, 273, 276, 277, 296
Савы, річка — 143, 144
Савы — 4, 12, 22, 34, 50, 60, 108, 121,
131, 136, 137, 153, 157, 158, 165, 181,
211, 214, 220, 225, 227, 241, 243, 259,
273, 280, 283, 284, 286, 287, 189, 290,
294, 299, 300, 301, 304, 336, 340, 343,
346, 351, 377, 380, 388, 434, 445, 464,
465, 466, 467
Савицканы, село — 23
Савицканы шлях — 111
Савицканы — 119
Савы, место — 53, 242, 243, 246, 298,
299

Усть-Село — 299
Усть-Берега — 290
Фастів, місто — 260, 264, 266, 267, 271,
272, 273, 274, 275, 277, 279, 280, 340.
Федківський млин — 320
Харківський ставок — 141
Хвижак село — 156
Хотів, село — 204
Хумляк (Хумляк), село — 307
Худьківка, містечко — 400
Холми, село — 282
Хорош, село — 279
Хоружки, село — 402, 404
Хотів, місто — 468
Хотів, село — 201, 202
Хмельник, місто — 22
Царівка — 148
Цибура, урочище — 65
Цурик, місто — 302
Чортків — 445
Черкаси, місто — 10, 31, 85, 98, 105
Черкаська старостя — 149, 163, 253,
407
Червоц, село — 222
Червоц, місто — 83, 164, 235, 371, 461
Червоцкіе волость — 66, 87, 115,
138, 164
Червоцщина — 119, 164
Червоц, місто — 1, 12, 13, 14, 15, 16,
41, 42, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 73, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 86, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 102, 105,
102, 103, 104, 105, 111, 112, 121, 122,
123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 133, 140, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 166, 168, 170, 171, 172, 173,
176, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200,
201, 202, 203, 208, 210, 211, 212, 213,
219, 224, 225, 231, 232, 234, 235, 236,

237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244,
245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
253, 254, 256, 256, 257, 258, 271, 276,
280, 282, 303, 304, 305, 306, 307, 308,
309, 303, 311, 312, 313, 314, 315, 326,
346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353,
354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361,
362, 363, 364, 365, 366, 367, 268, 369,
370, 373, 374, 375, 382, 383, 384, 385,
386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393,
394, 395, 396, 397, 398, 400, 401, 402,
403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 411,
412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419,
420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427,
428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435,
436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443,
444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451,
452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459,
460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467,
468, 470, 471, 472, 473, 474.
Червоц Гік — 149
Червоц море — 475
Червоцградка, село — 349
Червоцка, село — 408
Чубула, місто — 278
Шарівка, місто — 103, 212, 273, 297,
469
Шевчи — 199, 208, 304, 313, 314, 315,
342, 350, 361, 427
Школа, місто — 458
Школярський млин — 421
Шкуринський млин — 310
Шлях — (Слово) — 445
Шумка, село — 84
Шумка, місто — 421
Шумка, млин — 407
Шумка, див. Умань
Шумка, село — 202
Шумка, місто — 113, 117, 118, 404
Шумка, село — 459
Шумка, село — 402
Шумка, місто — 287, 289.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

1648 рік

1. 1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викадом примої перемоги на Запоріжжя.
2. 1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист від імені Запорізького Війська до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викадом примої перемоги на Запоріжжя і виступу проти розстрілів повстанців.
3. 1648, травня (17) 27. Під Корсуном. — Лист до білорізького підстарости Захмула Черного з проханням, щоб завадити їм втекти.
4. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до короля Владислава IV з проханням зберегти Запорізькому Війську ділянку володінь.
5. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Інструкція послані від Запорізького Війська до Владислава IV.
6. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до великого коронного маршала Адама Каденського з проханням клопотатися перед королем про збереження ділянки примої Запорізького Війська.
7. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до князя Владислава Домініка Заславського з проханням клопотатися перед королем про збереження ділянки примої Запорізького Війська.
8. 1648, червня (3) 13. Під Білою Церквою. — Лист до брацлавського кошового Адама Киселя з повідомленням про відданість повстанцям до короля.
9. 1648, червня (4) 14. Насташка. — Лист до Владислава Домініка Заславського з проханням допомогти Запорізькому Війську з збереженням його володінь.
10. 1648, червня 6 (16). Червока. — Лист до Олександра Михайловича з повідомленням про перемогу над Іваном Боді та від Корсуна і про бажання Запорізького Війська вступити в Росію.
11. 1648, червня 8 (18). Червока. — Лист до севського кошового Зах'її Лютвицької з повідомленням про перемогу над російським народом.
12. 1648, червня (17) 27. Червока. — Лист до Адама Киселя з проханням допомогти Запорізькому Війську з збереженням ділянки володінь.
13. 1648, червня 17 (27). Червока. — Універсал про відстороненість князя Густинського монастиря.
14. 1648, червня 20 (30). Червока. — Лист до котляницького воєводи Стася Болоховського з повідомленням про перемогу над польським військом і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської влади.
15. 1648, липня 2 (12). Червока. — Універсал про відстороненість примої Густинського монастиря від його володінь і про заборону зникати в князів монастирських відданців.

16. 1648, липень 2 (15). Четверг. — Універсал правлячим епископіє і отиманіє про подарування учасників війни на Густинський монастир на чолі з Костєм Карповим та Клептом Лизом.
17. 1648, липень 11 (21). Пн Рівнян. — Лист до протавлялого воеводи Наміфера Пашинця з проханням, щоб Росія подала допомогу у боротьбі проти польської шляхти.
18. 1648, липень 17 (27). Понеділ. — Універсал про збирання Запорізькому війську чинити війни з місцевими литовськими військ.
19. 1648, липень (18) 20. Понеділ. — Лист до вояцького старости Самійла Лиза про передачу йому маєтностей землі Бичинського.
20. 1648, липень (20) 22. Понеділ. — Лист до князя Валдизслава Деміаза Заславського з повідомленням про те, що князь Бичинський розлучив свою дружину.
21. 1648, липень 24 (серпень 3). Пнд Понеділок. — Лист до протавлялого воеводи Наміфера Пашинця з проханням і дані підтримувати дружні відносини з російським урядом.
22. 1648, липень 29 (серпень 8). Пнд Костантином. — Лист до вояцького воеводи Семіона Бобровицького з повідомленням про виступи протестів в Польщі і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської шляхти.
23. 1648, серпень (9) 16. Увільдня. — Лист до польських козацьких з повідомленням про напад протестів козацькі від Костантином.
24. 1648, серпень (18) 25. Пнд Костантином. — Лист до польських козацьких з запроханням братівати від Костантином.
25. 1648, (серпень 27) листопада 5. В деревні на Замості. — Лист до епископа віленського міста в Замості Людвіка Дегера з закликом братіватися до польського війська.
26. 1648, (серпень 27) листопада 6. Пнд Замості. — Лист до шляхти і міщан Замості з проханнями віддати війни і з закликом до верности.
27. 1648, (серпень 28) листопада 7. Передмістя Замості. — Лист до шляхти в Замості з закликом до верности.
28. 1648, (серпень 29) листопада 7. Передмістя Замості. — Лист до шляхти в Замості з вимогами миру.
29. 1648, (серпень 29) листопада 7. Пнд Замості. — Лист до шляхти і міщан Замості з доповіддю в тому, що вони відмовляються дати миру.
30. 1648, листопада (3) 13. Пнд Замості. — Лист до шляхти і міщан Замості з повідомленням про виходження до Варшави посла Запорізького війська.
31. 1648, листопада (5) 15. Пнд Замості. — Лист до шляхти і міщан Замості з закликом продовжувати верности.
32. 1648, листопада (5) 15. Пнд Замості. — Лист до порубочника Яна Канюва з проханнями віддати війни і закликом віддати Запорізького війська.
33. 1648, листопада (5) 15. Пнд Замості. — Лист до шляхти і міщан Замості з проханням братівати війни і вимогам давности для Запорізького війська.
34. 1648, листопада (5) 15. Пнд Замості. — Універсал Запорізького війська, переданий через Захарія Хмельницького і Андрія Микерського верности Юу Канюву.
35. 1648, листопада (7) 17. Пнд Замості. — Лист до трансильванського князя Кюрі Річчач з проханням як посольство від нього і з повідомленням про виходження посла від Запорізького війська.
36. 1648, грудень (2) 12. Сторож. — Універсал з повідомленням про мир і миродержання, щоб шляхти не прагнули війни одні на одні утиски православної віри.
37. 1648, грудень 21 (31). Київ. — Лист до вояцького воеводи Марія Чика з закликом про мир і підтримання Богородицею козацькими та проханням про віддавання військових книг.
38. 1648, грудень 22 (3168, січень 1). Київ. — Універсал про «вислухання» слухи сім Бичинський та Рівнян і Маді Дмитровича Фюрстенберзького мисливця.
39. 1648, грудень 26 (1648, січень 7). Київ. — Універсал про «вислухання» слухи сім Пашинця. Протавлялого воеводи мисливця.
40. 1648, грудень 26 (1648, січень 8). Київ. — Універсал про збирання підтримувати великий воєводино шляхтиці Себастьяна Святославського у Коростені і Гурбоцьку.

⁴⁰ Державні архіви Кіровоградської області.

41. 1649, січень 1 (31). Чигирин. — Лист до Юрія Рамона відносно обміну посланим.
42. 1649, січень 1 (31). Чигирин. — Лист до Юрія Рамона про обмін військом.
43. 1649, лютого 8 (18). Переяслав. — Лист до Олексія Михайловича з висловленими подяками за присилку гетьману Лисову Михайловичу та з проханням подати допомогу в боротьбі проти польських військ.
44. 1649, лютого (9) 19. Переяслав. — Лист до великого князя гетьману Янушу Радзивілу з проханням не вважати військ та істребити мир.
45. 1649, лютого 1 (1) 20. Переяслав. — Лист до Юрія Рамона з повідомленням про вярдження полка.
46. 1649, лютого 1 (1) 20. Переяслав. — Лист до трансільванського князя Сатмарука Рамона з повідомленнями про вярдження полка.
47. 1649, лютого 1 (1) 20. Переяслав. — Лист до трансільванського князя Юрія та Сатмарука Рамона з висловленим глибоким співчуттям полку проти Польщі.
48. 1649, лютого 1 (1) 24. Переяслав. — Угода з польськими емісарами.
49. 1649, лютого 1 (1) 24. Переяслав. — Прощання Запорозького Войська до Яна Казимира і польського уряду про умови вимогок.
50. 1649, лютого 23 (березня 5). Чигирин. — Універсал полковником червонокошатої і кривською про повернення козацької війї вступитися у червоні справи та звільнення єдинопольців.
51. 1649, березня 11 (21). Могилів. — Універсал про донесі Кабаламону Пустомому Монастирю магістрату Лембурга роботу в Дніпрі.
52. 1649, квітня 1 (1) 20. Чигирин. — Лист до кам'янецького князя Станіслава Лещинського з проханням не покарати царицьських загонів на території Запорозького Войська.
53. 1649, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кривського старшини Антима з наказом подати військовою допомогу.
54. 1649, квітня 1 (1) 20. Чигирин. — Лист до кривського князя Святослава з проханням подати допомогу.
55. 1649, квітня 11 (21). Чигирин. — Лист до кривського старшини Періаса з наказом поїти на допомогу Запорозькому Войську.
56. 1649, квітня 11 (21). Чигирин. — Лист до кривського старшини Періаса з наказом поїти на допомогу Запорозькому Войську.
57. 1649, квітня 14 (24). Чигирин. — Лист до князя польського Адама Кисіля про збереження миру.
58. 1649, квітня 22 (серпня 2). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням подати допомогу проти польських військ та з подякою на донесі військо вступити в єдинородний російський військ.
59. 1649, травня 1 (11). Чигирин. — Прощаний лист корифейському козацькому полку на полку у Могилеві.
60. 1649, травня 3 (13). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленнями про господарство Федора Величка та побажанням, щоб цар став господарем України.
61. 1649, травня 5 (15). Чигирин. — Лист до кривського князя Адама Кисіля про підготовку до перетинів.
62. 1649, травня 6 (16). Чигирин. — Лист до трансільванського князя Юрія Рамона з проханням за присилку полка.
63. 1649, травня 16 (14). Чигирин. — Лист до трансільванського князя Сатмарука Рамона з повідомленнями про відправку його полка.
64. 1649, липня близько 23 (серпня 2). Під Збарожжям. — Лист до руського воєводи Ілзея Пинявського про безплатне становище обложеного польським військом.
65. 1649, серпня 5 (15). Під Збарожжям. — Лист до Яна Казимира про ставлення до веролом.
66. 1649, серпня 8 (18). Під Збарожжям. — Лист до Яна Казимира з повідомленням про чини покарання Якова Смирновського.
67. 1649, серпня 17 (17). Табір під Збарожжям. — Лист до Яна Казимира відносно варту Запорозького Войська.

66. 1649, серпня (7) 17. Табір під Зборем. — Виписи Запорізького Війська, переписані Яном Клеменером.
67. 1649, серпня (18) 18. Під Зборем. — Лист до Яна Клеменера про спадок татар на польських землях.
70. 1649, серпня (14) 24. Під Зборем. — Лист до Яна Клеменера з вимогою покарати на смерть Чалдонського.
71. 1649, серпня 25 (жовтня 4). Пам'ять. — Лист до Євдокимового кошового Миколая Мандерського про збереження дружніх відносин з Російським державою.
72. 1649, серпня 26 (вересня 5). Пам'ять. — Універсал міжвоєнного купця Івану Пашкевичу на військову безпечну торгівлю.
73. 1649, вересня 9 (19). Чигирин. — Лист до кутузьського кошового Семени Прозоровського та Івана Литвинова з повідомленнями про наказ міжвоєнному поміщику Мартину Нобоби карати тих, хто робитьте кошту на російській території.
74. 1649, вересня (15) 25. Субота. — Лист до князя Трансильванії Юдія Ракочі про нестерпність владу в Польщі.
75. 1649, вересня (15) 25. Субота. — Лист до трансильванського князя Сабімухда Ракочі про вивіз полоняків зракти влад.
76. 1649, вересня (15) 25. Субота. — Лист до трансильванського князя Сабімухда Ракочі з вимогою про дружбу.
77. 1649, жовтня 20 (жовтня 8). Чигирин. — Лист до кошового кошового Адама Киселя з повідомленнями про наказ повстанцям припинити вступити в землі з севмином у Житомирі, а також з вимогою затвердити право Запорізького Війська.
78. 1649, жовтня 20 (жовтня 8). Чигирин. — Лист до Яна Клеменера про складання реєстру Запорізького Війська.
79. 1649, жовтня 29 (жовтня 16). Чигирин. — Лист до воєвоєвського поміщика Федора Арсеньєва про згоду татар не робити нападів на російські землі та з проханням допомогти військами.
80. 1649, жовтня (1) 11. Чигирин. — Лист до кошового кошового Адама Киселя про збирання хлібцяної данини та про складання реєстру Запорізького Війська.
81. 1649, жовтня 6 (16). Чигирин. — Універсал про збирання роботи кошту Густинського монастиря в його землі в селі Валуці.
82. 1649, жовтня 23 листопада 2. Чигирин. — Лист до віроючого кандидера Юрія Осиповича щодо складання реєстру та з проханням підтвердити на собі право Запорізького Війська і православної церкви.
83. 1649, листопада 8 (18). Київ. — Універсал про затвердження Івана Семенюка трансильванського князя.
84. 1649, листопада 12 (22). Київ. — Універсал про збирання кошової роботи кошту в дядь Кайського Миколайовича Ізюмського монастиря.
85. 1649, листопада (15) 25. Київ. — Лист до Клеменера з повідомленнями про перепис Запорізького Війська та про послухи кошової полки на допомогу царському війську.
86. 1649, листопада 26 (студня 6). Чигирин. — Лист до князя Семіона Монаховича про відраження татар від кошту на російські землі та з проханням з послухом Грегора Геронова.
87. 1649, січня (постода). — Наказ кошовому Запорізького Війська на верховній сесії.
88. 1649, грудня 31 (1650, січня 10). — За листе до кутузьського кошового Семени Прозоровського про відраження російських полків Грегора Геронова.

1650 рік

89. 1650, березня 3 (13). Київ. — Універсал про евакуацію військ сімлі Кашині в район Ізюму Печерського.
90. 1650, березня (10) 20. Київ. — Лист до князьовича старшого Петра Голоцького з вимогою не платити грошей до повернення владу.
91. 1650, березня (15) 25. Київ. — Лист до Яна Клеменера з вимогою зберегти право православної церкви.

92. 1650, березня 10 (20). Київ. — Наказ послан від Запорозького Біскупя до київця Яна Калашова.
93. 1650, березня 30 (квітня 9). Чернігів. — Лист до Домського Біскупя в землю про дружбу і з арканським призначити воякам на арканський татар, на допомогу-ність Любомирського Біскупя і Бистрицького єпископа польського шквита.
94. 1650, квітня (1) 11. Чернігів. — Лист до канцелярського секретаря Петра Подольського з вимогою не порушувати миру.
95. 1650, квітня 14 (24). Сучава. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці з застереженнями про дружбу.
96. 1650, квітня 26 (травня 6). Чернігів. — Універсал про відлучення від церкви Сидоркиви і Гурішова митрополит Київського Пустового Якимовського поміщика.
97. 1650, травня 5 (15). Чернігів. — Лист до арканського канцелярського секретаря з вимогою про наказ охоронити шляху козацькі виступити на Дон і про те, що допущає шляху арканським ставляється до Києву.
98. 1650, травня (16) 20. Чернігів. — Лист до канцелярського секретаря Адама Киселя про вимоги послід до арканського шляху.
99. 1650, травня (16) 26. Чернігів. — Лист до Адама Киселя з повноваженнями про наказ охоронити шляху козацькі виступити на Пальцево.
100. 1650, травня 24 (грудня 3). Чернігів. — Наказ канцелярському полковнику Антону Ждановичу вилучити сотню козаки на допомогу арканському шляху.
101. 1650, травня 27 (грудня 6). Чернігів. — Наказ чернігівському полковникові карати порушників миру в Пальцево.
102. 1650, червня 3 (13). Чернігів. — Лист до венеційського посла Миколая Сабрето про умість у ділях гроте Туреччини.
103. 1650, червня (14) 16. Чернігів. — Лист до коронного воякиного гетьмана Миколая Потоцького з вимогами миру.
104. 1650, червня (перед початком). Чернігів. — Лист до Біскупя Домського з проханнями не виводити до арканських татар.
105. 1650, липня 1 (11). Чернігів. — Лист до Олександра Метакловича з вимогою дружнього ставлення українського народу до російського народу.
106. 1650, липня 17 (27). Могилев. — Лист до венеційського посла Семюла Прокорського про відлучення турків від козацькі.
107. 1650, липня близько 26 (серпня 5). — Лист до турецького султана з повноваженнями про відлучення послід.
108. 1650, липня 31 (серпня 10). Іршава. — Наказ канцелярському полковнику Прохору Шумському не перешкоджати шляху козацькі до своїх місць.
109. 1650, серпня 1 (11). Іршава. — Наказ про арканським буржуйським сестерка Луцька Сучава відлучення від церкви.
110. 1650, серпня 1 (11). Іршава. — Універсал про заборону чинити улуси козацькіми міддями.
111. 1650, серпня 2 (12). Чернігів. — Наказ канцелярському полковнику іти пошукати на Румунський шлях і в жорні не чинити шляху козацькі.
112. 1650, серпня 3 (13). Переяслав. — Лист до белгородського воякиного Бориса Ракоці на Оболонського з вимогою дружби та з проханнями секретаря комісії для встановлення порядку міддями.
113. 1650, серпня 9 (19). Могилев. — Наказ міддями шляху козацькі до айліної про забобону будаючу, крім ченців Київського Пустового Миколайського монастиря, перешкоджати шляху через Русь.
114. 1650, серпня 10 (20). Іршава. — Універсал відлучення від церкви і старшині про призначення міддями, міддями міддями міддями.
115. 1650, серпня 28 (вересня 7). Ямбів. — Універсал жаліти Київського і Чернігівського воякиного та Житомирського старостам з вимогою не арканити шляху.
116. 1650, вересня 18 (28). Мідд. Бруток. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про дружбу та миру з міддями міддями.
117. 1650, вересня (18) 28. Ямбів. — Лист до коронного воякиного гетьмана Миколая Потоцького з вимогою розлучити коронні міддями.
118. 1650, вересня 20 (30). Ямбів. — Універсал відлучення про пограблення селян, які пошукати проти шляху.

- 9 1850, вересня 24 (жовтня 20), Березна. — Наказ універсальному головному департаменту гетьману Маріану Календзіському у збірках донес. 1849, жовтень. — Лист до гетьманського гетьмана Юзефа Радзівіла про рішення сенату в Мазовії і в прохання доповісти у збірках 7 вер.
- 10 1850, листопада 1 (11), З Чигирин. — Лист до князя Великого воєводи з наметом скасувати уряд і повернути присягнулій єрмії її востокі.
- 11 1850, листопада 11 (21), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомлення про перетяжки в Дніпрові Суздальці та про збирання економічного Тимофая Довгудіному жити на Україні.
- 12 1850, листопада 11 (21), Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення двом казначейському керуючому Гаврилу.
- 13 1850, листопада 18 (28), Чигирин. — Лист до белоруського воєводи Бориса Радзивіла-Оболонського про вступовання справч питань між російськими та туркестанськими купцями.
- 14 1850, листопад. — Прокляти Запорізького Війська до королів Яна Казимира та Євгена.
- 15 1850, грудня 1 (11), Чигирин. — Лист до північного воєводи Семіна Прохорського про вступовання туркестанських купців.
- 16 1850, грудня 1 (11), Чигирин. — Лист до вичарського агента з проханням, щоб судити наказом арештовану князів донимати Запорізькому Війську.
- 17 11020, грудня 20, 1851, січня 4, Чигирин. — Лист до Яна Казимира з наметом, щоб польські купцями вступили без будь-якої сторони та щоб присягнути донимати було зрячною у правах в купцями.

1651 рік

- 18 1851, січня 2 (12), Чигирин. — Лист до північного воєводи Семіна Прохорського з проханням не вступовати вийти, що міжнародним у Москві.
- 19 1851, січня 8 (18), Чигирин. — Лист до північного воєводи Семіна Прохорського про необхідність карати порушників спокою в приватних місцях.
- 20 1851, січня 11 (21), Чигирин. — Універсал про передачу Кабальному Богоявленському Братському монастирю села Радивіла, що раніше належало князівській власності.
- 21 1851, січня 17 (27). — Лист до вичарського вояводи Радивіла з проханням за вступовання вступовати до Запорізького Війська.
- 22 1851, січня 31, лютого 10, Чигирин. — Лист до князького воєводи Адама Костяка відносно черкеської востокі.
- 23 1851, березня 1 (11), Керуць. — Лист до вичарського князя Сітима Радивіла з проханням за донимати пошту.
- 24 1851, березня 9 (19), Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича з вступованням дружби і званченням, що татари не вступовати на російські землі.
- 25 1851, березня 11 (21), Біла Церква. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням вступовати перше вступовати про вступовання України з Росією.
- 26 1851, березня 17 (27), Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про вступовання вступовати Україну з Росією.
- 27 1851, травня 1 (11), Табір під Збором. — Універсал про покарання тих, хто вступовати на чинах Мезрського монастиря.
- 28 1851, травня 15 (25), Табір під Збором. — Універсал про збирання порушників монастиря Мезрського монастиря.
- 29 1851, травня 15 (25), Табір під Збором. — Універсал про вступовання вступовати вступовати, вступовати, вступовати і вступовати вступовати Мезрського монастиря.
- 30 1851, травня 16 (26), Табір під Збором. — Універсал про вступовання вступовати вступовати, вступовати, вступовати і вступовати вступовати Мезрського монастиря.
- 31 1851, травня 24 (червня 3), Табір під Збором. — Універсал про збирання порушників чинами Мезрського монастиря у вступовати вступовати вступовати та вступовати.
- 32 1851, липня 7 (17), Під Білою Церквою. — Наказ вичарському, вичарському,

- Бранденбург, університету та академічному товариству в Іюлі Царств.
143. 1851, січня (12) 22. Тифліс від І. Умань. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потьомкіна з проханням віддати верем'я.
144. 1851, січня (12) 22. Тифліс від І. Умань. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потьомкіна відносно укладення верем'я.
145. 1851, (січня 23) вересня 2. 3. Тавру. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потьомкіна відносно верем'я і польських військ.
146. 1851, вересня 4 (18). Євста Цегель. — Лист до катівського воєводи Семюла Прозоровського з проханням вислати війська гетьманських полків до кари.
147. 1851, вересня. Тавру від Євста Цегель. — Лист до турецького султана Мухамеда з проханням віддати дружбу з Запорізьким військом.
148. 1851, вересня 29) жовтня 5. Корсунь. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потьомкіна про заходи для збереження миру між Запорізьким та польським військами.
149. 1851, жовтня (12) 22. Чигирин. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потьомкіна про заходи для збереження миру.
150. 1851, жовтня жовтня — початок листопада. 3. Чигирин. — Лист до Миколи Потьомкіна про збереження дружби відносин.
151. 1851, листопада 24 (грудня 4). Чигирин. — Лист до катівського воєводи Семюла Прозоровського з проханням за дипломатичність.
152. 1851, листопада 24 (грудня 4). Чигирин. — Універсал військовий і місцевий старшини, що доб'яють її віддати російським військам кари, віддати та проханням віддати дружбу з проханням віддати військову допомогу.
153. 1851, листопада 27 (грудня 7). Чигирин. — Лист до турецького султана Мухамеда з проханням віддати військову допомогу.
154. 1851, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про сполученостю жителів сіл Березівки Київському Пустомому Максимському повітстві.
155. 1851, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про сполученостю жителів сіл Максимівки і Герасимів Київському Максимському повітстві.
156. 1851, грудня 5 (15). Чигирин. — Налаз отаманам і жителям сіл Харків і Голові туди же вислати полки в Бухарку — купці Черкаського повітстві.
157. 1851, грудня 16 (26). Чигирин. — Лист до катівського воєводи Семюла Прозоровського з проханням вислати війська проханням суверенів і з проханням повернути та перш одержати рішення про повстання Радика в Радку.
158. 1851, грудня (17) 27. Чигирин. — Лист до катівського воєводи Адама Киселя про відносини між Запорізьким військом та польським полками, що отурають Україну.

1852 рік

159. 1852, січня 8 (18). Чигирин. — Лист до катівського воєводи Адама Киселя з проханням листи Яна Казимира.
160. 1852, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олександра Михайловича відносно спору між катівськими купцями Семюлом Обрубовим та катівським купцем Паскалем Мизиславим.
161. 1852, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до катівського воєводи Семюла Прозоровського з проханням віддати допомогу полку Яну Ісачу.
162. 1852, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до депутата польського сейму з проханням вислати війська перед кордоном про затвердження прав Запорізького війська і справедливості шкери.
163. 1852, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до польських сенаторів з проханням віддати війська союзним військам Запорізького війська та українським військам.
164. 1852, січня 28 (лютого 7). Чигирин. — Налаз чернігівському польському Селезю Пободайку про введення військ в Чернігівського у Київське воєводство і про сполученостю віддати війська.
165. 1852, лютого (15) 25. Черкаси. — Лист до Яна Казимира про те, що гублять селян і козаків польським військом може вислати воєводи повстання.

166. 1652, лютого 21 (березня 2). Чигирин. — Лист до Федора Хлімова з захвню з уразливістю його гетьманського козацтва.
167. 1652, листий-березня. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова з заперко про дружбу з і встановленням при відноженні Польщі до війни.
168. 1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до калішського гетьманського козацтва Семьки Прозоровського про бажання жити в дружбі з новим ватаєм Федором Хлімовим.
169. 1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова про те, що з ним відрадуватимуться такі ж дружок відносин, як і з попереднім ватаєм Сімоном Прозоровським.
170. 1652, березня 12 (2). Чигирин. — Лист до калішського козацтва Адаму Кижика відкосно відносин війни проти Туреччини.
171. 1652, березня 20 (30). Чигирин. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова з наветом про прощані зграями козла у Миску Івана Іоана.
172. 1652, квітня 12 (22). Чигирин. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова про повернення Івана Іоана і про перебування російських козла у Баршаві.
173. 1652, квітня 20 (30). Чигирин. — Пройвий універсал Ладію Кунішину і Кісичеву Володару.
174. 1652, травня 17 (27). Табір під Тарасівкою. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова про конотрафид польського війська та з проханням подати допомогу російському військову.
175. 1652, травня 24 (червня 3). — Табір під Битюком. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова про перенуму від військовим польського гетьмана Мартіна Калішського та з проханням подати військову допомогу.
176. 1652, травня 30 (червня 9). Чигирин. — Наказ козацтвами і діячів козацтва козацтвам дати Кісичеву Пустинному Михайловичу новийши акцизи, конотрафиди та солони.
177. 1652, червня 7 (17). Табір під Кам'яним Подільськом. — Лист до конотрафиди та військ міста Кам'янка з проханням датиши.
178. 1652, червня 8 (18). Під Кам'яним Подільськом. — Універсал про захист міста Кам'янка від військовим турецьким і османів.
179. 1652, червня 11 (21). Під Могилевом. — Лист до верховного канцлера Ладію Лоповського відкосно вчиненні козацки дій і з встановленням, що всім верховні не погодяться на перенуму, заморська військово знайде собі іншого ватаєра.
180. 1652, червня 11 (21). Під Могилевом. — Лист до брацлавського козацтва Степановича Липовича, старшого і ватаєти козацтвами з тимчасовим ватаєм.
181. 1652, червня 18 (28). Табір під Баром. — Універсал про захист від захист Івана Шандарського, старшого і ватаєти козацтвами з тимчасовим ватаєм.
182. 1652, червня 20 (липеня 4). Корсунь. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова з проханням присутності в Миску молдавського козацтва Івана Мануйлова.
183. 1652, липня 15 (25). Суботів. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова з проханням подати допомогу посланцям в Миску.
184. 1652, липня 14 (24). Суботів. — Пройвий лист Катинину Наумову.
185. 1652, липня 15 (25). Чигирин. — Універсал про відання листи козацтвам від у ося Валка Пустинському Троїшному Пустинському монастиро.
186. липня 21 (серпня 10). Чигирин. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова з проханням відкосно одрадувані з Миску військовим.
187. 1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про дружничні висті перетворенні козацтвами і дрисельно верховним Гайрибу, який в Миску у справлях молдавського гетмана.
188. 1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова про вступний грайда польського козацтва та про щодоб селя гетьмана Тимофея з дружиною молдавського козацтва Елкана Лутчака.
189. 1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до гетьманського козацтва Федора Хлімова з проханням без згодом відсутності в Миску канцелярського і арештного митрополита Гайрибу.
190. 1652, вересня 27 (жовтня 7). Чигирин. — Універсал митрокам на Задніпров'ї.

організованому у них, з наказом служити цехмистру Гривака Іллічовича-Макушова.

191. 1652, листів 18 (28). Чигирин. — Лист до ватайського воєводи Федора Хімова про перетворення з польських поселення на про камір князівств посіда в Москві.
192. 1652, листів 12 (12). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про наділення у Москві посади Самійла Богдановича (Морозова) в справі одержання допомоги проти Польщі.

1653 рік

193. 1653, січня 22 (кавітня 1). Чигирин. — Універсал про віддання Митарському меша-стеру млина на Тиньках.
194. 1653, листів. Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про перетворення з польських поселення на про камір князівств посіда в Москві.
195. 1653, листів 1 (11). Чигирин. — Лист до ватайського воєводи Федора Хімова з проханням відпустити Настасію Філімошину.
196. 1653, листів 20 (березня 10). Чигирин. — Лист до ватайського воєводи Федора Хімова з проханням подати допомогу константинопольському патриарху Афанасію, який їде в Москву з тимчасовим дорученням.
197. 1653, березень. Чигирин. — Лист до Яна Казимира про те, що Запорозьке військо запрошує російського царя бути посередником у переговорах з Римо-Католиком.
198. 1653, березня (19) 29. Суботин. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну польськими і про готовність подати йому допомогу.
199. 1653, березня 22 (кавітня 2). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про якусь польську війну і мету посольства Кирилата Бураїна та Салгуку Мужиковського в Москву.
200. 1653, березня 23 (кавітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Мрозова з проханням подати допомогу гетьманським послам Кирилату Бураїну та Салгуку Мужиковському.
201. 1653, березня 23 (кавітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Михайловича з проханням подати допомогу послам Кирилату Бураїну та Салгуку Мужиковському.
202. 1653, березня 23 (кавітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Григорія Пушкіна з проханням подати допомогу послам Кирилату Бураїну та Салгуку Мужиковському.
203. 1653, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до миттєвого генерала Василья Луцкула про відставку йому допомоги.
204. 1653, червня 2 (12). Під Бором. — Наказ про заборону міщанам і козакам Польщі заволодіти землі і сіножаті київського магистрату.
205. 1653, червня 3 (13). Табір під Бором. — Універсал про заборону виходити будьяку даному від київських міщан.
206. 1653, червня 13—20 (23—30). Під Меджибожем. — Записка королю Яну Казимиру про причини війни та про умови окремих.
207. 1653, червня 13 (23). Табір під Меджибожем. — Лист до коронного польного гетьмана Станіслава Потоцького з проханням відправити воєводу Запорозького Білська.
208. 1653, червня (20) 30. Під Меджибожем. — Лист до коронного об'єднаного Самуїла Каленівського з проханням допомогти укласти перемир'я.
209. 1653, липня 14 (24). Чигирин. — Наказ генеральному сотникові про туню заборону князівств російським воякам.
210. 1653, липня 14 (24). Чигирин. — Лист до бранського воєводи Григорія Долгорукого про те, що посольському сотникові дано суворої наказ не вводити російських вояків.
211. 1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до ватайського воєводи Федора Хімова з проханням відпустити посіда, які їдуть в Москву.
212. 1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до ватайського воєводи Федора Хімова з проханням пропустити посіда, які їдуть в Москву.

213. 1653, серпня 9 (19). Чернівці. — Лист до патріарха Нікіона з проханням клопотатися, перед царем про возз'явання України з Росією та про допомогу у війні проти Польщі.
214. 1653, серпня 12 (22). Субота. — Лист до патріарха Нікіона з висловленням вдячності за сприяння вирішенню питання про возз'явання України з Росією та з проханням подальшої допомоги.
215. 1653, (серпня 29) вересня 8. Бірча. — Лист до Яна Казимира з прохальною мовою.
216. 1653, (серпня 29) вересня 8. Бірча. — Лист до коронного канцлера Стефана Кржжановського відносно вересню.
217. 1653, (серпня 29) вересня 8. Бірча. — Лист до коронного польного гетьмана Станіслава Потоцького про готовність укласти мир.
218. 1653, квітня вересня. — Лист до мовлявського єпископа Стефана Губрицького з прохальною мовою кримським татарам.
219. 1653, жовтня 26 (листопада 7). Шаргород. — Лист до російських послів Рудіна Стреловича та Мартиняном Прядкалам про те, що підготував до виступу воєводи дві вересювданні та прохання.
220. 1653, листопада 6 (16). Під Бірчу. — Лист до пензенських послів російського уряду Василія Бутурліна, Івана Афанас'єва та Ларіона Лопухіна у зв'язку з рішучим проханням Українців до складу Росії.
221. 1653, грудня 7 (17). Табір під Іустинієм. — Лист до послів російського уряду Василія Бутурліна, Івана Афанас'єва та Ларіона Лопухіна про закінчення воєнних дій та сподівання у Переяславі.
222. 1653, грудня 20 (30). Корсунь. — Універсал про віддані Межигородському монастирю села Червоно.
223. 1653, грудня 21 (31). Корсунь. — Лист до російських послів Василія Бутурліна, Івана Афанас'єва та Ларіона Лопухіна з запрошенням приїхати у Переяслав для переговорів.
224. 1653, грудня 24 (1664, січня 3). Чернівці. — Лист до російських послів Василія Бутурліна, Івана Афанас'єва та Ларіона Лопухіна з проханням вислати у Переяслав для переговорів.
225. 1653, грудня 28 (1664, січня 7). Чернівці. — Лист до Синодію Михайловича з висловленням радості з приходу військ російського уряду про возз'явання України з Росією та з подякуванням про перетворення з російськими послами Рудіном Стреловичем і Мартин'яном Прядкалам.

1654 рік

226. 1654, січня 7 (17). Переяслав. — Універсал старшого Запорозького війська про віддання готувати зброю для війни вересню.
227. 1654, січня 8 (18). Переяслав. — Лист до Синодію Михайловича з відданням про возз'явання України з Росією.
228. 1654, січня 15 (25). Ністашка. — Універсал про збільшення постачання солдати на військовій службі та постачання військ.
229. 1654, січня 17 (27). Переяслав. — Універсал про збіркову виробити і продавати пшеницю в Києві, офіційно це значить віддати на військовій службі.
230. 1654, січня 17 (27). Корсунь. — Лист до боярина Василія Бутурліна з проханням прислати грамоту російських військ у Київ.
231. 1654, січня 26 (лютого 5). Чернівці. — Лист до російських послів Василія Бутурліна, Івана Афанас'єва та Ларіона Лопухіна про перетворення з кримськими татаром.
232. 1654, лютого 17 (27). Чернівці. — Лист до Синодію Михайловича про віддання військ в Москву посланства на чолі в Синодію Богдановичем (Гарбулом) і Павлом Тетерев, що вже добивався підтвердження миру і прохання для українського народу.
233. 1654, лютого 17 (27). — Прохання до Синодію Михайловича про підтвердження миру і прохання українського народу.

234. 1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілей українських міщан.
235. 1654, лютого 19 (березня 1). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права чернігівських міщан.
236. 1654, лютого 20 (березня 2). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про війну в Молдавії та з запевненням дружби.
237. 1654, лютого 21 (березня 3). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича в нагоді народження королеви Олексії Олексіївни.
238. 1654, 24 лютого (березня 5). Чигирин. — Лист на ім'я царевни Олексії Олексіївни з нагоди його народження.
239. 1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілей українського народу, скорше відкрити гетьманський посади, а також з повідомленням про відлученням універсалом польського короля Яна Казимира і литовського гетьмана Яна Радзивілла до українського населення.
240. 1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до князя Самуїла Богдановича (Зарудного) і Павла Петру з наміаном добитися від російського уряду підтвердження прав Закарпатського Бійська.
241. 1654, березня 21 (31). Чигирин. — наказ послом в Москву Фомію Геркулі добиватися від царя підтвердження прав українського народу та передачі відомості про війну ді.
242. 1654, квітня (11) 25. Чигирин. — Лист до Сефер-паші про вероки дії польських військ та про установлення союзу в Росію.
243. 1654, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до армійського хана Іслам-Гірея про вигнання України з Росією та з наміаном, щоб ніх не залучалося царем Закарпатському Бійську.
244. 1654, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права жителів міста Камка.
245. 1654, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал Остафію Станіславку на аберація податків з земліюя купців.
246. 1654, травня 16 (26). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку в розміщення російського козацтва 18 тисяч козаків на чолі з полковником Іваном Золоторезом.
247. 1654, травня 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку козацького полковника Івана Золотореза, а також з проханням, щоб російські війська вийшли від застави дніпровської миски.
248. 1654, травня 21 (31). Чигирин. — наказ козацькому полковнику про казення жителів Золоторезова ігумена Київського Михайлівського монастиря.
249. 1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Універсал про зникстє містечків Євгенія Жиробалда.
250. 1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Універсал про «покушениство» і підданство монахи Золоторезова ігумена Київського Михайлівського монастиря.
251. 1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — наказ чернігівському полковнику віднежити війську Печерського монастиря та повернути останньому його землі.
252. 1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити привілей київського митрополита Саввуара Косова.
253. 1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ігумена Київського Михайлівського монастиря Феодосія Васильевича і з проханням підтвердити монастирські привілеї.
254. 1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — наказ козацькому полковнику карати селянських, які викладають роботу в урочах Вулацького монастиря.
255. 1654, травня 26 (червня 5). Чигирин. — Лист до патріарха Николо з проханням жалюватися перед царем про затримання привілеїв Київської митрополії.
256. 1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно чина Київського Богоявленського Богородського монастиря.
257. 1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно

- ігумена Київського Пустинного Михайлівського монастиря Інокентія Писка і з прохання підтвердити монастирську грамоту.
218. 1654, червень 4 (14). Чернівці. — Лист до Олексія Мазаловича відносно архимандрита Печерської лаври Іоасафа Тримача і з проханням затвердити грамотні монастиря.
219. 1654, червень 11 (21). Межириччя. — Лист до Олексія Мазаловича з проханням за обіцянку продала російській полку на Україну та з повідомленням про воєнні дії.
220. 1654, червень 30 (30). Табір під Бучаком. — Лист до Олексія Мазаловича про відправку пошти та з повідомленням про воєнні дії.
221. 1654, червень 22 (липень 2). З табору під Богуславом. — Лист до Олексія Мазаловича з рекомендацією Костянтина Поклонського, призначеного владником Білоусів в Русько.
222. 1654, червень 28 (липень 8). Табір під Білєю Церквою. — Лист до шведської королеви Христини з проханням встановити зв'язок через ігумена Давида.
223. 1654, червень 28 (липень 8). Табір під Білєю Церквою. — Лист до кошового коронного підкамерія Ієроніма Радзівільського з проханням встановити зв'язок з ним і шведською королевою.
224. 1654, липень 1 (11). Київ. — Лист до Олексія Мазаловича про можливі воєнні дії проти польського війська.
225. 1654, липень 1 (11). Київ. — Назва Кирилу Якимчуку, пошту до Олексія Мазаловича.
226. 1654, липень 4 (14). Київ. — Лист до Олексія Мазаловича з рекомендацією ігумена Кляшторної Старицької та з проханням повернути відібрані у Небудьського Михайлівського монастиря землі.
227. 1654, липень 4 (14). Київ. — Лист до воєни Олексія Турбовагого про розташування російських та українських військ.
228. 1654, липень 8 (18). З табору під Білєю Церквою. — Лист до Олексія Мазаловича з проханням пропустити в Шацько ігумена Давида, посланого архимандритом коронного кляштора Ієронімом Радзівільським.
229. 1654, липень 9 (19). Табір під Фастовом. — Універсал про підтвердження прав Коломацького монастиря на земельні володіння.
230. 1654, липень 13 (23). Київ. — Універсал про збирання ярликів військ і полку митича Настасія.
231. 1654, липень 19 (29). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Мазаловича з проханням за золото для війська та з поясненням причин, чому не складно рекрут.
232. 1654, липень 27 (серпень 6). Табір під Фастовом. — Універсал переназначенню прохочому Ієроніму на воєнній службі з фортецяма за словами Пилипа і Гудя.
233. 1654, липень 29 (серпень 8). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Мазаловича відносно перегукання польського війська.
234. 1654, серпень 4 (14). Табір під Фастовом. — Універсал про довічі київській капітулі сестри мей.
235. 1654, серпень 16 (26). Київ. — Лист до німкенського єпископа Івана Золоторька з вимогою віддати відомості про воєнні дії.
236. 1654, серпень 19 (29). Київ. — Лист до Олексія Мазаловича відносно грошей Ієані Тейфара та Кюна, які перебувають з польським полком у відомостях про воєнні дії в Угорщині, Мунхені і Польщі.
237. 1654, серпень 20 (вересень 4). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Мазаловича з проханням переїзду російської армії і про погрозу Молдавії, Валакі та Угорщині.
238. 1654, серпень 26 (вересень 10). Табір під Фастовом. — Лист до рутенського воєводи Олексія Зіпкіна з проханням картати своїй військ, які перебувають на російській території.
239. 1654, вересень 15 (25). Табір під Кропивнякми. — Лист до Олексія Мазаловича про воєнні дії.
240. 1654, вересень 28 (жовтень 8). Табір під Кропивнякми. — Лист до Олексія Мазаловича про воєнні дії.

281. 1654, вересень 28 (жовтень 8). Табу під Козьмівцями. — Наказ послани до російського уряду Антону Ждановичу про передачу відомостей відомості татар і турок та прохання не приймати сиротливих, які тікають з України.
282. 1654, жовтень 12 (21). Біла Церква. — Універсал про підтвердження права Монастирського монастиря на села Хомині, Муртин, Прочи, Васині, Красністає і Мислівка.
283. 1654, жовтень 11 (21). Біла Церква. — Наказ військовому підполковнику полковнику не чинити перешкоди Монастирському монастирю у відданні селом.
284. 1654, жовтень 12 (22). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про вершину під Лудиним та про слободські полковники.
285. 1654, жовтень 14 (24). Ровеньки. — Універсал про віддання селами села Настасівка від військового постю.
286. 1654, жовтень 24 (листопада 3). Корсунь. — Лист до Олексія Михайловича про вини у врандолого хана Мухомета-Гірея про те, що Запорозьке військо божим мити добрі відомості з ним, але не відступивши від Росії.
287. 1654, жовтень 24 (листопада 3). Корсунь. — Наказ послани до російського уряду Богдану Кондратовичу з тономіанна розповіді про загрозливі виступи татарських і польських військ на Україні.
288. 1654, жовтень 29 (листопада 8). Корсунь. — Листу до Олексія Михайловича з проханням з правдою добути Смоленська російськими військами, а також з відомостями про становище в Мадяній, Кривої, Туроччині і Польці.
289. 1654, листопада 10 (20). Чигирин. — Листу до Олексія Михайловича про виступ польських і татарських військ на Україні.
290. 1654, листопада 22 (грудня 2). Корсунь. — Універсал про закріплення за Ніжинським монастирем відданого йому князькиним полковником містечка Мокві з приналежними до сусіднього селами.
291. 1654, листопада 22 (грудня 2). Корсунь. — Універсал про закріплення за Ніжинським монастирем відданого йому князькиним полковником містечка Мокві з приналежними до сусіднього селами.
292. 1654, грудень 6 (16). Корсунь. — Лист до ополченого Федора Бутурліна та ополченця Іоанніса Корсуня з звістку з вступлення спільними діями проти польських військ.
293. 1654, грудень 6 (16). Корсунь. — Лист до Василя Шереметьєва з звістку з вступлення спільними діями проти польських військ.
294. 1654, грудень 7 (17). Корсунь. — Лист до ополченого Федора Бутурліна про необхідність прикриття полів російськими військ.
295. 1654, грудень 8 (18). Корсунь. — Лист до Василя Шереметьєва про бій з польськими військами під Бродівцями і про полів російських військ.
296. 1654, грудень 11 (21). Корсунь. — Лист до Василя Шереметьєва про бій з польськими військами під Бродівцями і про полів російських військ.
297. 1654, Підтвердження універсалу новгородського Іоанна Золотарєва від 1 (11) грудня 1653 р. про дарування Ніжинському монастирю побудувати млин на р. Сейбі у Нових Мислах.

1655 рік

298. 1655, січень 13 (23). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про позачасні спільні дії полків з російськими військами під командою Іоанна Василья Шереметьєва.
299. 1655, лютий 22 (березня 4). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про бій з польсько-татарськими військами від Мавалініно і про вступ татар на Терговищи та Змічів.
300. 1655, лютий 26 (березня 8). Богуслав. — Лист до генерала Николы з проханням сприяти прикриттю полів російських військ та поміщенням про військ на Змічів.
301. 1655, березень (без відомості 11). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про віддані і татарські дошки військ.
302. 1655, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до вояводи Василя Шереметьєва про бій

- з вельями і територією військами та про перезд жовної кількості вояків на Закарпаття і Далі.
303. 1655, березня 27 (квітня 6), Чернівці. — Лист до кінського козака Федора Вальчицького про перорозумін польських і татарських військ.
304. 1655, квітня 2 (12), Чернівці. — Лист до Сидора Михайловича з відкликом на відправку російських військ на Україну, повідомленням про гуродані і вистаріє волюства та з проханням відпустити Ігумена Давида.
305. 1655, квітня 5 (15), Чернівці. — Універсал про доміл свідченням Київського катедрального єпископа.
306. 1655, квітня 28 (травня 8), Чернівці. — Універсал про заміщення за Миргородським монастирем земель, віддані йому Раїзом Івановичем.
307. 1655, квітня 28 (травня 8), Чернівці. — Універсал про відданні Густинському монастирю села Хмелів.
308. 1655, травня 15 (25), Чернівці. — Наказ жителю сіл Борзна, Валків і Павла жити з гуродами Густинського монастиря.
309. 1655, травня 15 (25), Чернівці. — Універсал про відданні Густинському монастирю села у Вальчицькому землі.
310. 1655, травня 15 (25), Чернівці. — Універсал про доміл Густинському монастирю братів миру у Шосткинському місті.
311. 1655, травня 15 (25), Чернівці. — Універсал про відтерудження прав Густинського монастиря на володіння.
312. 1655, травня 16 (26), Чернівці. — Універсал про відданні Густинському монастирю села Павлівка.
313. 1655, травня 18 (28), Чернівці. — Лист до Сидора Михайловича про відставку спільно з Василем Бутурліком повелу проти польських військ та про відправку українських козаць у Шеншин.
314. 1655, травня 18 (28), Чернівці. — Лист до думного дияка Лаврентія Лопушана про відставку після Закарпатського війська у Шеншин.
315. 1655, травня 18 (28), Чернівці. — Лист до боярина Іоанн Малюганського про відправку повелу у Шеншин.
316. 1655, травня 28 (квітня 7), Кієвськ. — Лист до кінського полковника Івана Золотарьова з наказом вирушити проти польських військ.
317. 1655, травня 31 (червня 10), Кієвськ. — Універсал про заміщення села Сидарки за Миргородським монастирем.
318. 1655, червня 2 (12), Берислав. — Універсал про заміщення Феофіла Софоновича ігуменом Михайлівського Золотоперського монастиря.
319. 1655, червня 15 (25), Київ. — Універсал про відданні Павлу Чуповичеву у користування сіл Будишівка, Борзна, Малина і Берислав.
320. 1655, червня 15 (25), Київ. — Універсал про передачу Феофіла Софоновича членам під Третьяком Михайлівському Золотоперському монастирю.
321. 1655, червня 18 (28), Хотин. — Лист до Сидора Михайловича про зустріч спільно з Василем Бутурліком у Києві та про бій з татарами на Бериславці.
322. 1655, червня 18 (28), Хотин. — Універсал про доміл князю Київському Братському монастирю села меча на селі.
323. 1655, червня 26 (липеня 6), Під Бором. — Універсал Януу Сомовичу на користвання панським землею в Бериславці і Хотині.
324. 1655, липня 15 (25), Табір під Салом. — Лист до кінського козака Костянтина Шербана про відправку повелу.
325. 1655, липня 28 (серпня 7), Під Кам'яним Подільським. — Лист до кінського козака Юрія Густава про війна в війську Лавки та про вибуття зперозум.
326. 1655, не вказане серпня 24 (серпня 3), Під Кам'яним Подільським. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ретелі про посольство Стефана Лода.
327. 1655, серпня 26 (вересня 5), Табір під Салом. — Лист до Сидора Михайловича з проханням відпустити військ та з повідомленням про похід на Львів.
328. 1655, вересня 27(човпня 3), Табір під Салом. — Лист до магистру Львівського дворянського війська під Герцогом та з вказанням хати меча.

329. 1655, березня 24) жовтня 4 Табір від Лявова. — Лист до магистрату Лявова з вимогами плати міста.
330. 1655, березня 25) жовтня 5. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова про відмову платити мандаринів в обмін на посіди та з повторним вказівкою дати місто.
331. 1655, березня 26) жовтня 6. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова відмовою платити після від міста.
332. 1655, березня 26) жовтня 6. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова з вимогою заложити поземлю посіда.
333. 1655, березня 29) жовтня 9 Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова з вказівкою продовжити термін.
334. 1655, березня 29) жовтня 9. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова з доповіддю, що угоді буде можливо.
335. 1655, березня 30) жовтня 10. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова з проханням надіслати посіда для одержання остаточної відомості.
336. 1655, жовтня 13) 13. Табір від Лявова. — Звернення до міста Лявова про умови перемоги з Запорозьким військом.
337. 1655, жовтня 13) 13. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова про передачу через посіда умов перемоги.
338. 1655, жовтня 14) 14. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова з проханням дати відомості на остаточної умови перемоги.
339. 1655, жовтня 15) 15. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова з проханням надіслати представників духовництва, шляхти і міщан з новими умовами перемоги.
340. 1655, жовтня 110) 20. Табір від Лявова. — Лист до ляхів про те, що цесарський король владдає Кримом, і про союз Запорозького війська з Руссю та Шванцям.
341. 1655, жовтня 112) 22. Табір від Лявова. — Лист магистратом Лявова про введження укладованого для одержання викупу від міста.
342. 1655, жовтня 29) листопада 8 Табір від Лявова. — Лист до гвардії князя Березовиці в Складі про задоволення з посади чинов.
343. 1655, жовтня 29) листопада 8. Табір від Лявова. — Лист до князього короля Карла Густава з прохання його повернут у Польщу та з проханнями продовжити термін.
344. 1655, листопада 20 (грудня 6). Паволок. — Універсал про збирання козакам викупу від князього міщан відводи і даному.
345. 1655, князь листопада — початок грудня. — Лист до султана Мухамета про дружбу.

1656 рік

346. 1656, січня 1) 1. Чигирин. — Лист до Ієроніма Радзівильського, колишнього керівника підданства, з проханням зустрітись для перемовин.
347. 1656, січня 1) 1. Чигирин. — Лист до Євдокіи Михайлівниці з проханням дати князьо вальдасному шафру і будяку Степану Грабчев'юму про повернення конституцій князьо вальдасному князю і вих грошей і товари.
348. 1656, січня 9) 19. Чигирин. — Універсал про домаг Кайсаському Британькому міністеру сугати мід.
349. 1656, січня 9) 19. Чигирин. — Універсал про владни сіл Каванів, Мухомір, Писочинка, Червонограда, Сарванів, Обоводи і Базар Кайсаському Британькому міністеру сугати мід.
350. 1656, січня 9) 19. Чигирин. — Універсал про збирання чинити буди-від міста і армія вимогою міщанам.
351. 1656, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Лист до князього скарбни-каля про перемоги і перемогам полковника.
352. 1656, січня 29 (лютого 8). Чигирин. — Універсал про призначення Ізакса Нещая полковником у Білу Русь.

353. 1656, січня 31 (листова 15). Чигирин. — Лист до князького князя Максим-Григоріа про польський посольство у Рим та про повернення підданого.
354. 1656, лютого 9 (159). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про віддання послів.
355. 1656, лютого 16 (226). Чигирин. — Універсал про віддані Густинському монастирю ступного віла у Валківському князівстві.
356. 1656, березня 2 (17). Чигирин. — Універсал про домаг Катинському Пустинському Михайлівському монастирю перебувати знову у своїй Січині.
357. 1656, березня 7 (17). Чигирин. — Лист до Яна Казимира відносно віддані йому військової допомоги.
358. 1656, березня 9 (179). Чигирин. — Прохідний універсал Яну Потоцькому.
359. 1656, березня 16 (26). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці з проханням пропустити шведського посла Ігнуса Дамла.
360. 1656, березня 21 (31). Чигирин. — Універсал про віддані Мажарському монастирю вістача Бонифація з селища Петрівці і Ямодок.
361. 1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про призначення перерви у переговорах.
362. 1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про дружбу.
363. 1656, березня 24 (квітня 16). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав на володіння любодівцями селення Сілея Ужгород, Лотина Красновільського та інших шляхетців, які служать у Запорізькому Війську.
364. 1656, квітня 4 (14). Чигирин. — Лист до трансильванського князя Юрія Ракоці про дружбу.
365. 1656, квітня 4 (14). Чигирин. — Лист до шведського короля Швеції про дружбу з Росією та про морські відносини в Маддагаскар.
366. 1656, квітня 15 (25). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці про звільнення посла Івана Бессоновського.
367. 1656, квітня 16 (26). Чигирин. — Лист до князького судиниши Переяславця про дружбу та обиди селянщини.
368. 1656, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал про оточення мисля Гадзальського монастиря.
369. 1656, квітня 20 (30). Чигирин. — Лист до Євдокії Михайлівни відносно шенді Святинського монастиря, які Ізуть у Москві.
370. 1656, травня 1 (11). Богуслав. — Універсал про заміщення на Крутицькому Батурського монастиря відносно шенді у Липовому.
371. 1656, травня 3 (13). Чигирин. — Універсал Євдокії Салуги про віддані йому млина на р. Валківщині.
372. 1656, травня 11 (21). Корсунь. — Універсал про підтвердження прав Крутицького Батурського монастиря на віддані мисля.
373. 1656, травня 13 (23). Чигирин. — Лист до князя Трансильванії Юрія Ракоці з проханням відпустити шведського посла.
374. 1656, травня 18 (28). Чигирин. — Універсал Павлу Тетері про віддані йому млина під Переяславцем від спадку переяславських мисля.
375. 1656, червня 3 (13). Чигирин. — Універсал про заміщення роботи мисля в сілках і селеннях Михайлівського монастиря.
376. 1656, червня 7 (17). — Лист до Яна Казимира з висловленням жалювання за втрачені мисля спадщини російського уряду Польщі.
377. 1656, червня 7 (17). Гадяч. — Лист до Євдокії Михайлівни про відправку російського гонца до Яна Казимира, дипломатичної мисля польського уряду проти Росії та України з проханням Платона Маблавіна.
378. 1656, червня 7 (17). Гадяч. — Ніжні послани від Запорізького Війська до Євдокії Михайлівни Ізату Саборитову та Стефанію Федоровичу.
379. 1656, червня 11 (21). Лотина. — Універсал про заміщення на Катинському Пустинському Михайлівському монастирем селів Палочиних (Жолтиричів).
380. 1656, червня 12 (22). Мотирівці. — Лист до Євдокії Михайлівни про бажання віддати встановити євдокії мисля Українцям та Польщі, про створення бажань в шенді, про намірлені віддати в підступному мисля мети мети переяславця.

384. 1856, червень 17 (27). Лейпциг. — Універсал про заміщення на Крутицьким Нагуєвським міністром сія Самуїла Пана, Іоанна, Леопольда, Заболотна і Олександр.
385. 1856, червень 26 (липень 6). Чигирин. — Універсал про заміщення на Олександрівському селі Пастернака.
386. 1856, червень 26 (липень 6). Чигирин. — Універсал про заміщення на Юрків Покруцьким сія Віталія Пана, Олександр, Ріпка та ін.
387. 1856, червень 29 (липень 9). Чигирин. — Універсал про надання Лубинському Меєрському міністрові сія Луки і Хімія.
388. 1856, липень 6 (16). Чигирин. — Лист до Юрія Раїці про перевільницьку пошлюк до російського уряду та про повернення українських пошляк у Трансильванію.
389. 1856, липень 8 (18). Чигирин. — Лист до Олександра Михайловича і прохання повернути вояки Тимефію Стоцькому жонку і дітям, захоплені вояком Трусовським.
390. 1856, липень 12 (22). Чигирин. — Наказ Яворні повернути Олександрівському та Байбуцькому селянству.
391. 1856, липень 13 (23). Чигирин. — Лист до вояки Афанасія Бутурліна про надання польського уряду вранці Ріпі та Залозин.
392. 1856, липень 13 (23). Чигирин. — Лист до Богуслава Радзівіла про дружбу.
393. 1856, липень 13 (23). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу.
394. 1856, липень 13 (23). Чигирин. — Лист до польського підполковника Ієроміа Радзівіловського про дружбу.
395. 1856, липень 18 (28). Чигирин. — Лист до вояки Трансильванії Юрія Раїці про дружбу.
396. 1856, липень 18 (28). Чигирин. — Завважування Трансильванії Юрія Раїці про те, що Закарпатське військо перебуватиме з ним та його союзниками — вояками Миллані і Баланді — у дружбі.
397. 1856, липень 26 (серпень 5). Чигирин. — Лист до Олександра Михайловича відносно пошляк у Відень для переговорів про мир сотника Романа Галюквича з товаришима.
398. 1856, липень 26 (серпень 5). Чигирин. — Наказ пошляк Закарпатського військо Романа Галюквича про те, як вести переговори у Відні.
399. 1856, не вказано дати (серпень 5). Чигирин. — Лист до борзна Борися Морозова про заміщення польського уряду.
400. 1856, липень 26 (серпень 5). Чигирин. — Лист до борзна Борися Морозова з проханням сприяти українським пошляк, що їдуть у Відень.
401. 1856, липень 29 (серпень 8). — Історична вояк до Юрія Раїці Івану Ковальському та Івану Грину.
402. 1856, серпень 6 (16). Чигирин. — Лист до команданта м. Слупська Яна Гросса відносно сотника Зуравка.
403. 1856, серпень 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання Каїшівському Меллабінському жіночому монастирю віконтки Халодівська і села Кривичі.
404. 1856, серпень 20 (30). Чигирин. — Лист до польського підполковника Адрієя Траєвського з вилученням задоволення пошляк між російським царем та польським королем.
405. 1856, вересень 2 (12). Чигирин. — Універсал про надання Лазаретів Борозні сія Гурсь, Келеса, Жовні та ін.
406. 1856, вересень 2 (12). Чигирин. — Універсал Мартину і Феофану Нордом на володіння селами у Стородульському повіті.
407. 1856, вересень 3 (13). Чигирин. — Універсал про збирання робіт пшениці та бавняні пшениці в селі Келеса, Гурсь, Хуромні і Крутицькому.
408. 1856, вересень 4 (14). Чигирин. — Універсал Михайлові та Івану Рубінові на володіння селами і ауторами у Стородульському повіті.
409. 1856, вересень 7 (17). Чигирин. — Лист до Юрія Раїці з відносно на пересилку листа шведського короля Карла Густава та з повідомленням про повернення Трансильванських пошляк з Москви.

407. 1656, вересня 20 (30). Четверг. — Універсал про домія побудувати монастир на Ідиді і про надання йому землі.
408. 1656, січня 10 (20). Четверг. — Лист до Свєтислава Мазайловича про верність йому.
409. 1656, жовтня 7 (17). Четверг. — Лист до литовського воєводи гетьмана Павла Сакевича про забезпечення війська харчами і про морю кошти.
410. 1656, жовтня 8 (18). Четверг. — Універсал про підтвердження універсалу князького прохання Павла Хмільницького відносно надання землі герцогові польному князю Петру Бутурліковичу.
411. 1656, жовтня 9 (19). Четверг. — Універсал князькому полковникові Палу Хмільницькому про надання порятку серед кобаскивців ошани.
412. 1656, жовтня 10 (20). Четверг. — Універсал про заміщення військом Козьмак війська прибуваю.
413. 1656, жовтня 18 (28). Четверг. — Універсал про заміщення карпатців і плоскочинців від усіх повинностей, крім повинностей на користь Карпатського монастиря.
414. 1656, листопада 6 (16). Четверг. — Лист до думного дєка Ларіона Лотушова з проханням за призначенням ставлення та проханням і в майбутньому користатися в справях Запорізького війська.
415. 1656, листопада 9 (19). Четверг. — Лист до воєводи Андруса Бутурліка про аккредитованість Швеції з Сміттерродом, про туди та про інші справи.
416. 1656, листопада 14 (24). Четверг. — Лист до шведського короля Карла Густава про укладення договору з трансильванським князем та з князем друбу.
417. 1656, листопада 15 (25). Четверг. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу.
418. 1656, листопада 17 (27). Четверг. — Лист князьковій м. Слудка Яну Гроху про виїзти міста від захисту війська Запорізького.
419. 1656, листопада 18 (28). Четверг. — Універсал про надання привілеїв шляхетному стану в Коломаці.
420. 1656, грудня 4 (14). Четверг. — Лист до Свєтислава Мазайловича з проханням відпустити після шведського розступу.
421. 1656, грудня 9 (19). Четверг. — Лист до Свєтислава Мазайловича про ітерим польського уряду проти Росії та про помоду кошових військ в Білорусі.
422. 1656, грудня 31 (1657, січня 10). Четверг. — Універсал про вислані на допомогу Юри Різної кошових військ.

1657 рік

423. 1657, січня 9 (19). Четверг. — Лист до Свєтислава Мазайловича про воєні готування татарою і польським військ.
424. 1657, січня 12 (22). Четверг. — Лист до вієвольського воєводи і литовського воєводи гетьмана Павла Сакевича про вступання кошових військ над трансильванським в Бєлї Росї.
425. 1657, січня 17 (27). Четверг. — Лист до брацлавського полковника Степана Червонокошого про забезпечення відпочиваючої його митності.
426. 1657, січня 18 (28). Четверг. — Лист до шведського короля Карла Густава про готовність і дані підтвердження дружби з ним.
427. 1657, січня 26 (лютого 5). Четверг. — Лист до князя Трансильванії Юрія Різної про спол з Швецією.
428. 1657, березня 3 (13). Четверг. — Універсал про підтвердження прва Великого Лиска на мави на річці Остри від Козьмак.
429. 1657, березня 5 (15). Четверг. — Універсал про надання Лубенському Монастирю монастирем єпископії лубенський брєвляний.
430. 1657, березня 8 (18). Четверг. — Лист до отуцького воєводи Микита Зіліна з проханням вжити заходи проти комарських жидів, які чинять крадіж прапорському кошових.

431. 1657, березня 9 (19). Чигирин. — Лист маршала Ланго про призначення ставленця ландграфини Вілхельм до Люмбюль.
432. 1657, березня 9 (19). Чигирин. — Універсал Запорізькому Білосу про скасування до люмбюльських військ як до своїх людей.
433. 1657, березня 11 (21). Чигирин. — Лист до українського воєводи Миколи Золотого про необхідність урегулювати непорозуміння між сотниками і публічними жителями.
434. 1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Самуїла Мавкіловича про поділ Ручки на Польщі і послуху Запорізького Білосу для сильних проти неї діл.
435. 1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Самуїла Мавкіловича про згоду воєводського воєводи Василя Лизюла — київцю Радівіляку.
436. 1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до думного даяк Ларіона Лозубака про вихід з сени з Русько.
437. 1657, березня 14 (24). Чигирин. — Лист до століпника Василя Кікича про поділ Липова Ждановича.
438. 1657, березня 15 (25). Чигирин. — Універсал про поділ київських військом міста торговлю з Степаном Білошаном.
439. 1657, березня. Чигирин. — Лист до українського комісара про виведення шляху Ларіона Калустя в Олтинський Парк.
440. 1657, квітня 16 (26). Чигирин. — Універсал війську про заборону роботи шкери в місцевості Вегулява Радівіляка.
441. 1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал війську про військ прорух посла Фердинанда III.
442. 1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до Яна Казимира про переговори з могодильським полком Битвельським.
443. 1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до імператора Фердинанда III а зв'язку з посполитим у справі змоворення.
444. 1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Лист до Самуїла Мавкіловича про підготовку Туреччини до війни та про смерть константинопольського патріарха.
445. 1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Вислук подяки до російського уряду Федору Коробію відносно переговорів Польщі з Туреччиною та про війну європей.
446. 1657, квітня 24 (травня 4). Чигирин. — Лист до литовського великого гетьмана Павла Сапегі про переговори з Польщею.
447. 1657, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до князя Писельського пошуку на злистя литовського арміянджета Тувальського.
448. 1657, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до Павла Сапегі про необхідність пошуку землі литовському арміянджету Тувальському.
449. 1657, травня 2 (12). Чигирин. — Універсал, за яким громадам кудиш дозволяється селами виходити свої кудишні селяни.
450. 1657, травня 4 (14). Чигирин. — Універсал про закріплення за Павлом Яремлюцьким селом Вербачі та Губою.
451. 1657, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Універсал українському єпископу Лазарю Барановичу на відношення митрополитських єпископств.
452. 1657, червня 16 (26). Чигирин. — Універсал кудишам гродкам Павлу і Степану Климичам на безмитну торгівлю.
453. 1657, червня 18 (28). Чигирин. — Лист до київського воєводи Костянтина Шербана про дружбу.
454. 1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про позачинення дітям київського публічного підставника Івана Мильцького селом Мильським і Вербачі.
455. 1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про позачинення дітям київського публічного підставника Івана Мильцького селом Вербачі.
456. 1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до польського короля Карла Густава а зв'язку з переговорами з турецькими.
457. 1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до курфюрста Фрідріха Вілхельма про дружбу.
458. 1657, червня 23 (липня 3). Чигирин. — Лист до польського і воєводи Григорія Ромодановського про воєни діл турецьких військ.

400. 1657, червень 23 (липень 3), Чигирин. — Універсал про підтвердження володінь Катерина Гречко.
401. 1657, червень 24 (липень 4), Чигирин. — Універсал про підтвердження власну на купівлю мина і будівлю належати проповідником Михайлом Гуляцьким.
402. 1657, червень 24 (липень 4), Чигирин. — Універсал про заміщення земель за Душана Носачевичем.
403. 1657, червень 28 (липень 8), Чигирин. — Універсал про підтвердження права шляхти Писарського повіту.
404. 1657, липень 9 (159), Чигирин. — Лист до вироцького посла Станіслава Казимира Беневського про гарнування його бонору.
405. 1657, липень 10 (20), Чигирин. — Лист до Омеля Малайловича про вступи кравчих татар, геніал Станіслава Казимира Беневського та посольство Павла Тетери.
406. 1657, липень 10 (20), Чигирин. — Лист до ближнього боярина Ілії Малославського з проханням дозволити у царі дозволити проти польських і татарських військ.
407. 1657, липень 10 (20), Чигирин. — Лист до ближнього боярина Бориса Морозова про посольство Павла Тетери.
408. 1657, липень 10 (20), Чигирин. — Лист до околицького і воєводи Григорія Ровендовського про вступу татар на Брацлавщину.
409. 1657, липень 19 (29), Чигирин. — Лист до вироцького і воєводи Григорія Ровендовського про бонтуру з військовою і татарською війською.
410. 1657, липень 21 (31), Чигирин. — Універсал про збірону робити пошуку в мішках Мисирського міністера у селі Тинки.
411. 1657, липень 21 (31), Чигирин. — Універсал про підтвердження права Мисирського міністера на величюну містностям, що вранці належали безорядком.
412. 1657, липень 22 (серпень 1), Чигирин. — Лист до околицького і воєводи Григорія Ровендовського з проханням подати допомогу проти татар.
413. 1657, липень 23 (серпень 2), Чигирин. — Лист до околицького і воєводи Григорія Ровендовського з проханням подати допомогу проти татарських і польських військ.
414. 1657, не вказано дати (серпень 6). — Лист до Омеля Малайловича відносно метруцьким між конюшескими військами і боярином Якимом.
415. 1661-й рік. — Проект договору Закарпатського Півсала з Туреччиною про торгівлю

ЗМІСТ

Від упорядників	4
Листи, універсали, накази	21
Додатки	623
Додаток № 1. Сурожан та підроблені документи, які приписувалися Богдану Хмельницькому	625
Додаток № 2. Список документів Богдана Хмельницького, знайдених у джерелах і літературі, але не вказаних	633
Додаток № 3. Список місцевостей, в яких Богдан Хмельницький перебував у 1648—1657 рр.	664
Додаток № 4. Список армієвих формів і публічних документів Богдана Хмельницького	675
Список скорочень	683
Словник застарілих і маловживаних слів	683
Предметний покажчик	692
Ім'яний покажчик	705
Географічний покажчик	714
Перелік документів	720

Документи Богдана Хмельницького
(на українській мові)

Редактор видання *В. І. Білинський*

Зубожий редактор *В. М. Гелетюк*

Оформлення книжки *В. І. Крушельницький*

Технічний редактор *М. П. Різаків*

Коректор *В. Є. Демченко*

ІФ 4208. Укр. М. 80. Вид. № 207. Термін 1408. Формат паперу 24x32 см. Друж. Д-во аркушів 40,25.
Змова друку аркушів 34,31. Обліково-видавничий аркуш 30,08. Підготовлено до друку 14XII 1981 р.
Міра 1 крб. 56 коп.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, Стефанівка, 15.

1911

MEMORANDUM
OF THE
COMMISSIONERS OF THE
LAND OFFICE